καρλ μαρξ
φρ. εγκελς

η γερμανικη ιδεολογια

τομος πρωτος

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ – ΦΡ. ΕΓΚΕΛΣ

η γερμανική ιδεολογία

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Μετάφραση - Επιμέλεια
Κ. ΦΙΛΙΝΗ

GUTENBERG
ΑΘΗΝΑ 1997

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ – ΦΡ. ΕΓΚΕΛΣ

Η γερμανική ιδεολογία

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

413 σσ (14×20,5 εκ) 26 δεκαεξασέλιδα

© Copyright *Gutenberg*

Δικαιούχος ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ
ΧΑΡ ΤΡΙΚΟΥΠΗ 99 - 114 73. ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 210 3642003 - 210 3641996 - 210 3641979
Fax 210 3642030 - 210 3611384
www dardanosnet gr
e-mail info@dardanosnet gr

Κωδ Κατ 552106

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η ολική ιερική ή περιληπτική αναπαραγωγή και μετάδοση έστω και μιας σελίδας του παρόντος βιβλίου κατα παράφραση ή διασκευή με οποιονδήποτε τρόπο (μηχανικό ηλεκτρονικό φωτοτυπικό κ λπ – Ν 2121/93 αρθρο 51) Η απαγόρευση αυτή ισχυει και για τις δημόσιες υπηρεσίες βιβλιοθήκες οργανισμους κ λπ (αρθρο 18) Οι παραβάτες διώκονται (άρθρο 13) και τους επιβάλλονται κατάσχεση αστικές και ποινικές ευρώσεις σύμφωνα με το νόμο (άρθρα 64-66)

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΕΚΔΟΤΩΝ

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς εἶναι ἕνα ἔργο ποὺ ἐκδίδεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα.

Πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ξεχωριστὴ σημασία τοῦ ἔργου καὶ γιὰ τὴν ἱστορία του θὰ βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στὸν Πρόλογο τῆς γαλλικῆς ἔκδοσης τῶν Editions Sociales (1968) καθὼς καὶ στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς ρωσικῆς ἔκδοσης τοῦ Ἰνστιτούτου Μαρξισμοῦ - Λενινισμοῦ τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Σ.Ε. (Μόσχα 1956), ποὺ δημοσιεύονται σὲ μετάφραση ἀμέσως παρακάτω.

Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση ἔγινε κυρίως μὲ βάση τὴ γαλλικὴ ἔκδοση τῶν Éditions Sociales (1968). Ἔλεγχος τῆς μετάφρασης ἔγινε μὲ βάση τὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση Μόσχας (1964) καὶ ἐπίσης μὲ βάση τὴ γερμανικὴ ἔκδοση (δίγλωσση ἔκδοση γερμανικὴ - γαλλικὴ τῶν Éditions Sociales, 1972).

Οἱ λέξεις στὸ κείμενο ποὺ βρίσκονται μέσα σὲ κάθετες /.../, εἶναι λέξεις σβησμένες ἢ δυσανάγνωστες στὸ χειρόγραφο τῶν συγγραφέων καὶ ἀποτελοῦν ἀποκατάσταση ποὺ πραγματοποίησε τὸ Ἰνστιτοῦτο Μαρξισμοῦ - Λενινισμοῦ.

Οἱ ὑποσημειώσεις ποὺ σημειώνονται μὲ ἀστερίσκο (*) ἀφοροῦν σημειώσεις τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς στὸ περιθώριο τοῦ χειρόγραφού τους καθὼς καὶ ὁρισμένα ἀποσπάσματα ποὺ εἶναι διαγραμμένα ἀπὸ τοὺς ἴδιους στὸ χειρόγραφο.

Οἱ ὑπόλοιπες ὑποσημειώσεις, ποὺ σημειώνονται μὲ ἀριθμούς, εἶναι κυρίως τῆς ἔκδοσης τῶν Éditions Sociales καὶ ὁρισμένες τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἰνστιτούτου Μαρξισμοῦ - Λενινισμοῦ τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Σ.Ε. Οἱ λίγες ὑποσημειώσεις τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης ἔχουν τὴν ἔνδειξη : (Σ.τ.μ.).

ΟΙ ΕΚΔΟΤΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

(στὴ γαλλικὴ ἔκδοση Éditions Sociales τοῦ 1968)

Στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» διατυπώνουν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ Κὰρλ Μὰρξ καὶ Φρειδερίκος Ἔγκελς, μὲ τρόπο ἐπεξεργασμένο, τὴ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ. Ὕστερα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τους ποὺ δημοσιεύτηκαν στὰ «Γαλλο-γερμανικὰ Χρονικά», ὕστερα ἀπὸ τὰ «Χειρόγραφα τοῦ 1844» τοῦ Μάρξ, ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο κοινό τους ἔργο τὴν «Ἁγία Οἰκογένεια», τελικά, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς βεβαιώνουν μὲ καθαρότητα, τὴ φιλοσοφικὴ καὶ πολιτική τους τοποθέτηση. Παίρνοντας ἀντίθετη θέση στὶς ἰδεαλιστικὲς θεωρίες ἑνὸς Μπροῦνο Μπάουερ καὶ ἑνὸς Στίρνερ, βγάζουν μερικὲς ἀρχὲς ποὺ θ' ἀποτελέσουν τὶς ἴδιες τὶς βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ καὶ τὶς ἐκφράζουν σὲ μιὰ σειρὰ θαυμάσιες διατυπώσεις, ποὺ δὲν ἔχουν χάσει τίποτε ἀπὸ τὴ δύναμή τους παρόλο ποὺ ἀπὸ τότε ἔχει περάσει ἕνας αἰώνας καὶ πάνω.

Νά μερικές :

«Δὲν καθορίζει ἡ συνείδηση τὴ ζωή, ἀλλὰ ἡ ζωὴ τὴ συνείδηση... ... Οἱ περιστάσεις φτιάχνουν τοὺς ἀνθρώπους ἐξίσου ὅπως οἱ ἄνθρωποι φτιάχνουν τὶς περιστάσεις... Οἱ σκέψεις τῆς κυρίαρχης τάξης εἶναι ἐπίσης, σὲ κάθε ἐποχή, οἱ κυρίαρχες σκέψεις... Στὴν ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα ὁ ἄνθρωπος ἀλλάζει τὸν ἑαυτό του καθὼς ἀλλάζει τὶς περιστάσεις... Ἡ συνείδηση εἶναι τὸ νὰ ὑπάρχεις συνειδητά» καὶ κυρίως ἡ ἑνδέκατη θέση γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ : «Οἱ φιλόσοφοι ὡς τώρα ἔχουν ἁπλῶς ἐξηγήσει τὸν κόσμο μὲ διάφορους τρόπους, αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι νὰ τὸν ἀλλάξουμε».

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ἀποτελεῖ, πρῶτα-πρῶτα, ὅπως τὴ βλέπουν οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς, ἕνα σταθμὸ στὴ διαμόρφωση τῆς θεωρίας τους. Θὰ μπορούσαμε σχεδὸν νὰ ποῦμε πὼς εἶναι ἕνα ἔργο ποὺ οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς τὸ ἔγραψαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους, γιὰ νὰ ξεκαθαρίσουν τὴ θεωρητική τους τοποθέτηση χτυπώντας μὲ ἔμπνευση καὶ δηκτικότητα τὴν τοποθέτηση τῶν ἀντιπάλων τους. Στὸν Πρόλογο τῆς «Συμ-

βολῆς στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», δεκατρία χρόνια ἀργότερα, ὁ Μὰρξ θὰ γράψει:

«Ἀποφασίσαμε [ὁ Ἔγκελς κι ἐγὼ] νὰ δουλέψουμε ἀπὸ κοινοῦ γιὰ νὰ κάνουμε φανερὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ δικό μας τρόπο θεώρησης καὶ τὴν ἰδεολογικὴ ἀντίληψη τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Στὴν πραγματικότητα, [ἀποφασίσαμε] νὰ κανονίσουμε τοὺς λογαριασμούς μας μὲ τὴν προηγούμενη φιλοσοφική μας συνείδηση».

Καί, λίγο παρακάτω, ἐξηγεῖ ὅτι τὸ βασικὸ ἦταν «νὰ δοῦμε καθαρὰ μέσα μας» καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸν πέτυχαν χάρη στὴ σύνταξη, ἀκριβῶς, τῆς «Ἰδεολογίας». Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ἔπαιξε λοιπὸν ἀρχικὰ ἕνα ρόλο παιδαγωγικὸ καὶ κριτικό.

Ἔτσι αὐτὸ τὸ ἔργο ἔχει γιὰ μᾶς ἕνα διπλὸ ἐνδιαφέρον: εἶναι ἡ πρώτη συνολικὴ ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἐνῶ μᾶς ἀποκαλύπτει ἐπίσης τὴν πορεία τῆς σκέψης τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Ἔγκελς. Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» εἶναι λοιπὸν ταυτόχρονα ἕνα βασικὸ κείμενο τοῦ μαρξισμοῦ καὶ ἕνα πολὺ σημαντικὸ ὀρόσημο στὴν ἐπεξεργασία τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ.

Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ

Στὸν πρόλογο στὴ «Συμβολὴ στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ὁ Μὰρξ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος σὲ ποιά ἀποτελέσματα εἶχε φτάσει ὅταν, διωγμένος ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἦρθε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὶς Βρυξέλλες τὸ 1845:

«Τὸ γενικὸ ἀποτέλεσμα ὅπου κατέληξα καὶ ποὺ, ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ἀποτέλεσε τὸ καθοδηγητικὸ νῆμα στὶς μελέτες μου, μπορεῖ σύντομα νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἑξῆς: στὴν κοινωνικὴ παραγωγὴ τῆς ὕπαρξής τους, οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται σὲ καθορισμένες, ἀναγκαῖες σχέσεις, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ θέλησή τους, σὲ παραγωγικὲς σχέσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν σ' ἕνα καθορισμένο βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν ὑλικῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων. Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν παραγωγικῶν σχέσεων ἀποτελεῖ τὴν οἰκονομικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας, τὴ συγκεκριμένη βάση πού πάνω της ὑψώνεται ἕνα νομικὸ καὶ πολιτικὸ ἐποικοδόμημα καὶ ποὺ σ' αὐτὴν ἀντιστοιχοῦν καθορισμένες μορφὲς κοινωνικῆς συνείδησης. Ὁ τρόπος παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς καθορίζει τὴν κοινωνική, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ διαδικασία τῆς ζωῆς γενικά. Δὲν εἶναι ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων ποὺ καθορίζει τὴν ὕπαρξή τους. Ἀντίθετα, ἡ κοινωνική τους ὕπαρξη εἶναι αὐτὴ ποὺ καθορίζει τὴ συνεί-

ὀησή τους. Σ᾽ ἕνα ὁρισμένο στάδιο τῆς ἀνάπτυξής τους, οἱ ὑλικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις τῆς κοινωνίας ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς σχέσεις, ἢ, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ ἁπλῶς τὴ νομική τους ἔκφραση, μὲ τὶς σχέσεις ἰδιοκτησίας, ποὺ μέσα σ᾽ αὐτὲς κινοῦνταν ὡς τότε. Ἀπὸ μορφὲς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, αὐτὲς οἱ σχέσεις μετατρέπονται τώρα σὲ δεσμά τους. Τότε ἀρχίζει μιὰ ἐποχὴ κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἡ ἀλλαγὴ στὴν οἰκονομικὴ βάση ἀνατρέπει περισσότερο ἢ λιγότερο γρήγορα ὅλο τὸ τεράστιο ἐποικοδόμημα. Ὅταν ἐξετάζουμε αὐτὲς τὶς ἀνατροπές, πρέπει πάντοτε νὰ κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὴν ὑλικὴ ἀνατροπὴ — ποὺ μποροῦμε νὰ τὴ διαπιστώσουμε μὲ τὴν ἀκρίβεια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν — τῶν οἰκονομικῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς, καὶ στὶς νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικὲς ἢ φιλοσοφικὲς μορφές, μὲ δυὸ λόγια, τὶς ἰδεολογικὲς μορφὲς ποὺ μ᾽ αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν συνείδηση αὐτῆς τῆς σύγκρουσης καὶ τὴ διεξάγουν ὡς τὸ τέλος. Ὅπως δὲν κρίνουμε ἕνα ἄτομο ἀπὸ τὴν ἰδέα ποὺ ἔχει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἔτσι ἀκριβῶς δὲ μποροῦμε νὰ κρίνουμε μιὰ τέτοια ἐποχὴ ἀνατροπῆς ἀπὸ τὴ συνείδηση ποὺ ἔχει γιὰ τὸν ἑαυτό της. Πρέπει ἀντίθετα νὰ ἐξηγοῦμε αὐτὴ τὴ συνείδηση ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις τῆς ὑλικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴ σύγκρουση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ τὶς παραγωγικὲς σχέσεις... Οἱ ἀστικὲς παραγωγικὲς σχέσεις ἀποτελοῦν τὴν τελευταία ἀντιφατικὴ μορφὴ τῆς διαδικασίας τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἀντιφατικὴ ὄχι μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς ἀτομικῆς ἀντίφασης, ἀλλὰ μιᾶς ἀντίφασης ποὺ γεννιέται ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς κοινωνικῆς ὕπαρξης τῶν ἀτόμων. Ἐν τούτοις, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις ποὺ ἀναπτύσσονται μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἀστικῆς κοινωνίας δημιουργοῦν ταυτόχρονα τοὺς ὑλικοὺς ὅρους γιὰ νὰ λυθεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίφαση. Μὲ αὐτὸν λοιπὸν τὸν κοινωνικὸ σχηματισμὸ ὁλοκληρώνεται ἡ προϊστορία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας».

Θυμίζουμε ὅτι αὐτὸ τὸ κείμενο εἶναι τοῦ 1859. Ἡ διατύπωση εἶναι ἐδῶ περισσότερο ἀκριβολογημένη καὶ ἡ ὁρολογία περισσότερο σταθεροποιημένη ἀπὸ ὅ,τι στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», ποὺ ἦταν γραμμένη δεκατρία χρόνια νωρίτερα. Θὰ προσπαθήσουμε παρακάτω νὰ δοῦμε τί ἀντιπροσωπεύουν αὐτὲς οἱ διαφορὲς στὸ λεξιλόγιο.

Ἐξ ἄλλου, αὐτὰ τὰ συμπεράσματα, αὐτὸ τὸ γενικὸ ἀποτέλεσμα, δὲν παρουσιάστηκαν ἀπότομα στὸν Μάρξ. Καταλήγει σ᾽ αὐτὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρὰ πορεία, ὕστερα ἀπὸ βαθειὰ σκέψη. Στὴν «Κριτικὴ

τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ», καὶ ἀργότερα στὰ «Χειρόγραφα τοῦ 1844», ὁ Μὰρξ εἶχε ἤδη συμπεράνει ὅτι οἱ νομικὲς σχέσεις καθὼς καὶ οἱ κρατικὲς μορφὲς δὲ μποροῦν νὰ γίνουν κατανοητὲς οὔτε ἀπὸ μόνες τους οὔτε ἀπὸ τὴ δῆθεν γενικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀλλὰ ἔχουν ἀντίθετα τὶς ρίζες τους μέσα στοὺς ὑλικοὺς ὅρους τῆς ζωῆς. Τὸ 1844 ὁ Μὰρξ μιλοῦσε ἀκόμα τὴ γλώσσα τοῦ Φώυερμπαχ. Μέσα στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» δείχνει τὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ ὑλιστῆ φιλόσοφου. Ἐνῶ κατέβασε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ, ὡστόσο δὲ μελετάει τὸν πραγματικὸ ἄνθρωπο, δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπο στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. «Ὁ Φώυερμπαχ ἀναφέρεται ὑπερβολικὰ στὴ φύση καὶ ὄχι ἀρκετὰ στὴν πολιτική», εἶχε γράψει ὁ Μὰρξ σ' ἕνα γράμμα του στὸν Ροῦγκε στὶς 13 τοῦ Μάρτη 1843 καὶ ὁ Ἔγκελς ἀργότερα θὰ παρατηρήσει: «Δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς πεῖ τίποτε τὸ συγκεκριμένο οὔτε γιὰ τὴν πραγματικὴ φύση, οὔτε γιὰ τὸν πραγματικὸ ἄνθρωπο. Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ περάσει κανεὶς ἀπὸ τὸν ἀφηρημένο ἄνθρωπο τοῦ Φώυερμπαχ στοὺς πραγματικοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους, μονάχα ὅταν τοὺς ἐξετάσει στὴ δράση τους μέσα στὴν ἱστορία, καὶ ὁ Φώυερμπαχ ἀρνοῦνταν νὰ κάνει κάτι τέτοιο...» (Ἔγκελς, «Λουδοβίκος Φώυερμπαχ καὶ τὸ τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας»).

Αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ βάζουν σὰ στόχο τους οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» εἶναι νὰ μελετήσουν τὸ ζωντανὸ ἄνθρωπο, ὅπως βρίσκεται μέσα στὴν ἱστορία καὶ στὴν πολιτική[1]. Στὶς «Θέσεις γιὰ τὸν Φώυερμπαχ», ἐπανέρχεται ἀδιάκοπα αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς πρακτικῆς ἐπαναστατικῆς δραστηριότητας τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θὰ ἀλλάξει τὶς κοινωνικὲς συνθῆκες, ἐνῶ ταυτόχρονα θὰ μεταμορφώνει τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο. Σὲ ὅλη του τὴν πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ Στίρνερ καὶ τοῦ Μπάουερ, ὁ Μὰρξ ἐπανέρχεται δέκα φορὲς πάνω στὴν ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ ἀρχίσει κανεὶς ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς συγκεκριμένης κοινωνικῆς πραγματικότητας, «τῶν ἐμπειρικῶν σχέσεων» ὅπως λέει, γιατὶ αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ σχέσεις εἶναι ποὺ ἐξηγοῦν τὶς παραστάσεις τοῦ μυαλοῦ καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο, ὅπως πιστεύουν οἱ ἰδεολόγοι ποὺ «γι' αὐτοὺς ἡ ἀφηρημένη ἰδέα γίνεται ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας... ἔτσι ποὺ ἡ ἱστορία περιορίζεται στὴν ἱστορία τῆς φιλο-

---

1. «Στὴν πραγματικότητά της, αὐτὴ (ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων («Θέσεις γιὰ τὸν Φώυερμπαχ», IV).

σοφίας». Πόρισμα: γιὰ τοὺς Νεοχεγκελιανούς, γιὰ τὸν Μπροῦνο Μπάουερ ἰδιαίτερα, ὁ βασικὸς ρόλος ἀποδίδεται στὴν «Κριτική». Ἐννοοῦμε μ᾽ αὐτὸ τὴν κριτικὴ τῶν ψεύτικων παραστάσεων «τοῦ Ἀνθρώπου». Ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο ἔργο τους, τὴν «Ἁγία οἰκογένεια», ὁ Μὰρξ κι ὁ Ἔγκελς γελοιοποιοῦν καὶ ἐδῶ τὴν πεποίθηση ὅτι μιὰ τέτοια «κριτικὴ» θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἀλλάξει τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ πραγματικότητα.

ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Οἱ φιλόσοφοι, ποὺ ἐπικρίνονται ἀπὸ τοὺς Μὰρξ καὶ Ἔγκελς, ἐκαναν ἕνα ριζικὸ χωρισμὸ ἀνάμεσα σὲ πολιτικὴ οἰκονομία καὶ ἱστορία. Στὴν πρώτη, ἔβρισκε κανεὶς μιὰ θεωρία τῆς κοινωνίας βασισμένη πάνω στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ θεωρία εἶχε σὰ βάση της τὴν ἰδέα ἑνὸς Homo Economicus (οἰκονομικὸς ἄνθρωπος) ποὺ εἶναι πάντα ἴδιος μὲ τὸν ἑαυτό του: ἀγνοοῦσε τὴν ἱστορία τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἱστορία, ἀντίθετα, εἴτε περιορίζονταν στὸ χρονικό, εἴτε προσπαθοῦσε νὰ ξαναβρεῖ πίσω ἀπὸ τὰ πολιτικὰ γεγονότα ἢ τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν τὸ μεγάλο φιλοσοφικὸ-θρησκευτικὸ θέμα ἑνὸς γίγνεσθαι τοῦ λόγου. Ὁ Μὰρξ λέει ὅτι ὁλόκληρη ἡ ἱστορία εἶχε «μετατραπεῖ... σὲ μιὰ διαδικασία ἀνάπτυξης τῆς συνείδησης». («Γερμανικὴ Ἰδεολογία»).

Ἀρνούμενοι αὐτὸ τὸ χωρισμό, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς καθιερώνουν τὶς βασικὲς γραμμὲς μιᾶς ἐντελῶς καινούργιας ἀντίληψης γιὰ τὴν ἱστορία. Ταυτόχρονα συλλαμβάνουν μερικὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἰδεολογίας γενικά.

Ὁ ἐπαναστατικὸς χαρακτήρας, πάνω στὸ θεωρητικὸ πεδίο, τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» βρίσκεται λοιπὸν στὴ σχέση ποὺ ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἀνάμεσα στὸ σύνολο τῶν πολιτικῶν μετασχηματισμῶν (νόμοι γιὰ τὴν ἰδιοκτησία, μορφὴ τοῦ κρατικοῦ Δικαίου, συγκρότηση τῶν ἐθνῶν) καὶ ἰδεολογικῶν μετασχηματισμῶν καὶ στὴν ἱστορία τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Αὐτὸ εἶναι τὸ καθοδηγητικὸ νῆμα ποὺ μπορεῖ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν «πραγματικὴ βάση», νὰ κάνει κατανοητὴ τὴν ἱστορία ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας.

Σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς Νεο-χεγκελιανούς, ὁ Μάρξ, κατεβαίνοντας «ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ», θὰ ριχτεῖ στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων. Ὄχι ὅμως μιᾶς ἱστορίας ἀπριόρι, ὅπου κάθε ἐποχὴ θὰ ἐξετάζονταν μὲ βάση τὶς ἀπόψεις ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ἡ ἀνθρωπό-

τητα στὴν πορεία τῆς ἑπόμενης περιόδου, πράγμα ποὺ καταλήγει νὰ μπάσει στὴν ἱστορία μιὰ σκοπιμότητα ποὺ δὲν τὴν ἔχει καθόλου.

Ὁ Μὰρξ διατυπώνει τὴ γόνιμη ἰδέα ὅτι κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ἡ σκέψη, ἀλλὰ ἡ παραγωγὴ τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν :

«Ἡ πρώτη ἱστορικὴ πράξη αὐτῶν τῶν ἀτόμων, ποὺ τὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ζῶα, δὲν εἶναι ὅτι σκέφτονται, ἀλλὰ ὅτι ἀρχίζουν νὰ παράγουν τὰ μέσα τῆς ὕπαρξής τους.» (Γερμ. Ἰδεολ.).

Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ ἀνάγκες ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῶν ἱστορικῶν ἀλλαγῶν : «...κάθε ἐπανάσταση καθὼς καὶ τὰ ἀποτελέσματα ὅπου αὐτὴ καταλήγει καθορίζονταν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὅρους ὕπαρξης τῶν ἀτόμων (Verhältnisse), ἀπὸ τὶς ἀνάγκες...» (Γερμ. ἰδεολ.).

Ἔτσι ἡ ἐργασία καὶ οἱ μορφὲς τῆς ὀργάνωσής της ἀποτελοῦν «τὴν πραγματικὴ σκηνὴ τῆς ὅλης ἱστορίας». Ἀλλὰ οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου δὲν παύουν νὰ ἀλλάζουν, νὰ ἀναπτύσσονται, νὰ διαφοροποιοῦνται, καὶ αὐτὲς οἱ ἀλλαγὲς ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῶν κοινωνικῶν μετασχηματισμῶν.

Ἡ «δομή», ἡ «διάρθρωση» (Gliederung) τῆς κοινωνίας εἶναι συνάρτηση τοῦ τρόπου παραγωγῆς ποὺ ὑπάρχει ἱστορικά. Ἕνας καθορισμένος τρόπος παραγωγῆς συνεπάγεται ἕνα καθορισμένο τρόπο συνεργασίας καί, συνεπῶς, μιὰ καθορισμένη μορφὴ κοινωνικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ ὁ τρόπος παραγωγῆς συνδέεται μὲ τὴ φύση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ ἔχουν ἀναπτυχτεῖ ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας (ἡ ἔκφραση : παραγωγικὲς δυνάμεις δηλώνει μέσα στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» τὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς ποὺ ἀπαιτοῦν ἕναν περισσότερο ἢ λιγότερο μεγάλο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας).

Ὁ Μὰρξ διακρίνει πολὺ καλὰ τὴ ρήξη ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ τέτοια ἀντίληψη σὲ σχέση μὲ τὴ χεγκελιανὴ φιλοσοφία, ὅταν γράφει : «Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας... δὲν εἶναι ἀναγκασμένη... νὰ ἀναζητεῖ μιὰ κατηγορία μέσα σὲ κάθε περίοδο...» (Γερμ. Ἰδεολ.) Κατὰ τὴ χεγκελιανὴ ἀντίληψη, κάθε περίοδος ἀντλοῦσε τὴν ἑνότητά της ἀπὸ μιὰ κατηγορία ἢ ἀπὸ μιὰν ἀρχὴ πνευματική, ποὺ φαινομενική της ἁπλῶς ἐκδήλωση ἦταν τὸ Δίκαιο, ἡ πολιτική, ἡ θρησκεία. Ἢ ἀκόμα καλύτερα, κάθε περίοδος ὁρίζονταν εἴτε ἀπὸ μιὰ θρησκευτικὴ ἀρχή, εἴτε ἀπὸ μιὰ νομικὴ ἀρχή, κτλ. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Μὰρξ συνδέει τὴν ἱστορία τῶν κοινωνιῶν μὲ τὴ μελέτη τῶν ἐσωτερικῶν μεταβολῶν τοῦ τρόπου παραγωγῆς.

Μέσα στὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ἔρχεται μιὰ στιγμὴ ὅπου ἡ μορφὴ ἀνταλλαγῶν (οἱ παραγωγικὲς σχέσεις) «ποὺ ἔχει γίνει ἕνα ἐμπόδιο [ἀντικατασταίνεται] ἀπὸ μιὰ καινούργια μορφὴ ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὶς πιὸ ἀναπτυγμένες παραγωγικὲς δυνάμεις... » (Γ ε ρ μ. Ἰ δ ε ο λ.) Αὐτὲς οἱ ἀλλαγὲς προκαλοῦν κάθε φορὰ κοινωνικὲς μεταβολές : μιὰ κανούργια κοινωνικὴ τάξη ἔρχεται νὰ ἀντικαταστήσει τὴν παλιὰ κυρίαρχη τάξη. Ἡ ἱστορία τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ ἱστορία τῆς πάλης τῶν τάξεων.

> «Ἔτσι ἡ κοινωνία ἐξελίχτηκε πάντοτε στὰ πλαίσια ἑνὸς ἀνταγωνισμοῦ, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἐλεύθερων καὶ δούλων στὴν ἀρχαιότητα, τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν δουλοπάροικων στὸ Μεσαίωνα, τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ προλεταριάτου στὴ σύγχρονη ἐποχή». (Γ ε ρ μ. Ἰ δ ε ο λ.)

Οἱ ἄνθρωποι εἶναι αἰχμάλωτοι τῶν παραγωγικῶν σχέσεων ποὺ ἐμποδίζουν τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξή τους. Ἡ ἐργασία, στὴ « Γ ε ρ μ α ν ι κ ὴ Ἰ δ ε ο λ ο γ ί α », εἶναι ἐκείνη ἡ δραστηριότητα ποὺ ἐπιβάλλεται στὸν καθένα ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἀπὸ τὴ θέση ποὺ κατέχει στὴν κοινωνία. Τὸ ἄτομο δὲν ἔχει παρὰ μιὰ δραστηριότητα περιορισμένη, ἀκρωτηριασμένη, μονόπλευρη. Γιὰ νὰ καταργηθεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση πραγμάτων, γιὰ νὰ ἐπιτραπεῖ στὸ ἄτομο νὰ ἀναπτύξει ὅλες του τὶς ἱκανότητες, γιὰ νὰ ἐπιτραπεῖ ἡ ἐλεύθερη δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου (αὐτὸ ποὺ ὁ Μὰρξ τὸ ὀνομάζει Selbstbetätigung), χρειάζεται λοιπὸν νὰ καταργηθεῖ αὐτὸ ποὺ ἐδῶ νοεῖται σὰν τὸ ἀντίθετο αὐτῆς τῆς ὁλοκλήρωσης : ἡ ἐργασία καὶ σὲ συσχετισμὸ μ᾽ αὐτήν, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία[1].

Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ κατάργηση τῶν καταναγκασμῶν ποὺ βαραίνουν πάνω στὰ πραγματικὰ ἄτομα δὲ θὰ μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρακτικῆς δράσης τῶν ἀτόμων καὶ ὄχι μονάχα τῆς κριτικῆς τῶν ψεύτικων παραστάσεων, ὅπως τὸ πίστευαν οἱ Νεο-χεγκελιανοί. Αὐτὸ ποὺ πρέπει πρῶτα νὰ ἀλλάξουμε δὲν εἶναι ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα ἀπὸ ὅπου πηγάζει αὐτὴ ἡ συνείδηση.

---

1. «... στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία, ὅπου καθένας δὲν ἔχει μιὰν ἀποκλειστικὴ σφαίρα δραστηριότητας, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ τελειοποιεῖται στὸν κλάδο ποὺ τοῦ ἀρέσει, ἡ κοινωνία ρυθμίζει τὴ γενικὴ παραγωγή, πράγμα ποὺ δημιουργεῖ γιὰ μένα τὴ δυνατότητα νὰ κάνω σήμερα τὸ ἕνα πράγμα, αὔριο τὸ ἄλλο, νὰ κυνηγῶ τὸ πρωί, νὰ ψαρεύω τὸ ἀπόγευμα, νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ τὴν κτηνοτροφία τὸ βράδυ, νὰ κάνω κριτικὴ μετὰ τὸ δεῖπνο, ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεσή μου...» (Γερμ. ἰδεολ.).

«... γιὰ τὸν πρακτικὸ ὑλιστή, δηλαδὴ γιὰ τὸν κομμουνιστή, το θέμα εἶναι νὰ ἐπαναστατικοποιήσει τὸν κόσμο ποὺ ὑπάρχει. νὰ κτυπήσει καὶ νὰ ἀλλάξει πρακτικὰ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων ποὺ ἔχει βρεῖ.» (Γ ε ρ μ. Ἰ δ ε ο λ.)

Ὄντας λοιπὸν πρακτικοὶ ὑλιστές, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς θέλουν νὰ κάνουν τὴν ἐπανάσταση, μιὰν ἐπανάσταση ποὺ θἄχει τοῦτο δῶ τὸ ἰδιαίτερο, ὅτι δὲ θὰ ἀντικαταστήσει, ὅπως οἱ προηγούμενες, τὴν κυριαρχία μιᾶς τάξης μὲ τὴν κυριαρχία μιᾶς ἄλλης. Ἀπελευθερώνοντας τὸν ἑαυτό του, τὸ προλεταριάτο ἀπελευθερώνει πραγματικὰ ὅλες τὶς ἄλλες κοινωνικὲς τάξεις.

«... οἱ προλετάριοι, ἂν θέλουν νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὸν ἑαυτό τους σὰν ἄτομα, πρέπει νὰ καταργήσουν τὸν ἴδιο τὸν προηγούμενο ὅρο τῆς ὕπαρξής τους, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα ὁ ὅρος ὅλης τῆς κοινωνίας μέχρι τὶς μέρες μας...», «... ἡ κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση... καταργεῖ τὴν κυριαρχία ὅλων τῶν τάξεων καταργώντας τὶς ἴδιες τὶς τάξεις...»[1] (Γ ε ρ μ. Ἰ δ ε ο λ.)

Ἀναλύοντας τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς διακρίνουν τέσσερες βασικοὺς σταθμούς, ποὺ ἀντιστοιχοῦν κάθε φορὰ σὲ μιὰ καινούργια προσαρμογὴ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις : τὴν πρωτόγονη κοινωνία, τὸν ἀρχαῖο κόσμο, τὴ φεουδαρχία, τὸν κεφαλαιοκρατικὸ τρόπο παραγωγῆς[2].

Ἡ πολεμικὴ διατύπωση τῶν ἀρχῶν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ εἶναι γιὰ τὸν Μὰρξ καὶ τὸν Ἔγκελς, ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξουν τὶς ἀντιλήψεις τους πρὸς ποικίλες κατευθύνσεις. Δὲ μᾶς δίνουν μονάχα μιὰ θεωρία τοῦ κράτους, σὰν ὄργανου καταπίεσης στὰ χέρια τῆς κυρίαρχης τάξης, ὑποστηρίζουν ἤδη τὴ θέση ὅτι «τὸ προλεταριάτο ὀφείλει ἀναγκαστικὰ νὰ ἀρχίσει ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας».

---

1. Θὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι πάντως οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δὲν ξεκαθαρίζουν καθόλου τὸ πῶς θὰ γίνει αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση. Ἡ κίνηση τῆς ἱστορίας μοιάζει νὰ παράγει τὸ ἀντίθετό της... καὶ νὰ ἐξαφανίζει ἔτσι τὴν ἀντίφαση. Αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ κομμουνισμοῦ συγκροτεῖται ἀκόμα, ὡς ἕνα μέρος, μὲ χεγκελιανοὺς ὅρους.

2. Αὐτὴ ἡ γραμμικὴ περιοδικοποίηση ποὺ προκύπτει ἀπὸ μιὰ γραμμικὴ ἐπίσης πρόοδο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἶναι ἀκόμα λίγο σχηματική. Ἀργότερα, ὁ Μὰρξ κι ὁ Ἔγκελς θὰ ξεκαθαρίσουν ὅτι ἰσχύει χονδρικὰ μονάχα γιὰ τὴ δυτικὴ Εὐρώπη. Τὸ 1859, στὸν πρόλογο τῆς «Συμβολῆς στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» καὶ σὲ χειρόγραφα ποὺ δὲ δημοσιεύτηκαν ὅσο ζοῦσε, ὁ Μὰρξ θὰ ἀναφέρει ἕναν ἄλλον τρόπο παραγωγῆς : τὸν ἀσιατικὸ τρόπο παραγωγῆς, καὶ θὰ ἀρχίσει νὰ τὸν μελετάει.

Ἀρχίζουν νὰ ξεχερσώνουν τὸ ἔδαφος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ποὺ τὴν ἀντιλαμβάνονται ὄχι σὰν τὴ θεωρητικὴ μελέτη γενικῶν κατηγοριῶν, ἀλλὰ σὰν ἀνάλυση τῶν πραγματικῶν ἱστορικῶν καὶ προσωρινῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. Σκιαγραφοῦν, ὅπως τὴ φαντάζονται, τὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία : μιὰ κοινωνία ὅπου οἱ ἄνθρωποι θὰ χρησιμοποιοῦν συνειδητὰ τοὺς ἀντικειμενικοὺς οἰκονομικοὺς νόμους, ὅπου θὰ κυριαρχοῦν πάνω στὶς παραγωγικὲς σχέσεις ἀντὶ νὰ κυριαρχοῦνται ἀπ' αὐτές, ἀντὶ νὰ τὶς θεωροῦν γιὰ μυστηριώδεις καὶ ὑπερβατικὲς δυνάμεις.

Αὐτὸ τὸ σημεῖο τοὺς ὁδηγεῖ νὰ ξεκαθαρίσουν τὶς ἀντιλήψεις τους γιὰ τὴν παιδεία, τὴν Τέχνη[1], νὰ ὁρίσουν τὴ γλώσσα «ποὺ εἶναι ἡ πρακτική, ... πραγματικὴ συνείδηση».

ΤΟ ΕΡΓΟ ΣΥΝΕΠΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΩΝ

Ὅταν γράφουν τὴν «Ἰδεολογία», οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δὲν ἀπευθύνονται στὴν πραγματικότητα μονάχα σ' αὐτοὺς ποὺ ἐπικρίνουν (τοὺς Νεο-χεγκελιανοὺς καὶ τοὺς «ἀληθινοὺς» σοσιαλιστές, ἢ τοὺς ὀπαδούς τους) :

> «Δὲν εἴχαμε μὲ κανέναν τρόπον τὴν πρόθεση νὰ κάνουμε γνωστὰ στὸν κόσμο τῶν ἐπιστημόνων μονάχα, θὰ γράψει ὁ Ἔγκελς τὸ 1885, τὰ καινούργια ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, ὅπου εἴχαμε καταλήξει, ἐκθέτοντάς τα σὲ ὀγκώδεις ἐργασίες. Ἀντίθετα, εἴχαμε ἤδη κι οἱ δυό μας μπεῖ βαθειὰ στὸ πολιτικὸ κίνημα, εἴχαμε ὀπαδοὺς σὲ μορφωμένους κύκλους, ἰδιαίτερα στὴ δυτικὴ Γερμανία, καὶ πολλὲς ἐπαφὲς μὲ τὸ ὀργανωμένο προλεταριάτο.
>
> Εἴχαμε τὸ καθῆκον νὰ δώσουμε μιὰ ἐπιστημονικὴ βάση στὶς ἰδέες μας, ἀλλά, δὲν ἦταν γιὰ μᾶς λιγότερο σημαντικὸ νὰ κερδίσουμε τὸ προλεταριάτο τῆς Εὐρώπης καὶ κυρίως τῆς Γερμανίας μὲ τὸ μέρος τῶν πεποιθήσεών μας». («Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἕνωσης τῶν κομμουνιστῶν»).

Μήπως ἤδη στὴν εἰσαγωγὴ στὴν «Κριτικὴ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ», δὲν εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Μὰρξ τὴ θέση ὅτι σὰν ἀρχὴ «ἡ θεωρία ἐπίσης γίνεται μιὰ ὑλικὴ δύναμη, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ κατακτήσει τὶς μάζες»; Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» εἶναι λοιπὸν τὸ ἔργο «συνεπῶν» ἐπαναστατῶν. Ἀπὸ δῶ ἐπίσης πηγαζει

---

1. Βλέπε «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», III Ἅγιος Μάξ, 2. Ὀργάνωση τῆς ἐργασίας.

χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ἐπαναστατικὴ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἔργου ποὺ οἱ βασικές του ἰδέες ἔχουν ἐπιβληθεῖ στὴ διάρκεια χρόνων σὲ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους.

Στὸ δεύτερο μέρος, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δὲν κτυποῦν πιὰ τοὺς φιλόσοφους, ἀλλὰ τοὺς Γερμανοὺς θεωρητικοὺς ποὺ αὐτοαποκαλοῦνται σοσιαλιστὲς ἀγνοώντας τὰ πάντα γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ καὶ πού, ἀντὶ νὰ ξεσηκώσουν τοὺς Γερμανοὺς προλετάριους, ἀντὶ νὰ ξυπνήσουν τὸ γερμανικὸ λαὸ ἀπὸ τὴ νάρκη του, τὸν ἀποκοιμίζουν κηρύσσοντάς του ἕνα σοσιαλισμὸ αἰσθηματικὸ καὶ πολύλογο, ποὺ δὲ μπορεῖ σὲ τίποτε νὰ ἀλλάξει τὴν ἐκμετάλλευση, ποὺ θύμα της εἶναι αὐτὸς ὁ λαός, οὔτε νὰ τοῦ δώσει τὶς ἐλευθερίες ποὺ τοῦ ἀρνοῦνται τὰ ἀφεντικά του. Αὐτοί, ὡστόσο, οἱ θεωρητικοὶ δὲν παύουν νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι ἐνσαρκώνουν τὴ μόνη φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ «ἀλήθεια» τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀπὸ δῶ προέρχεται καὶ ἡ ἔκφραση «ἀληθινὸς σοσιαλισμὸς» ποὺ τὴ διεκδικοῦν καὶ ποὺ γίνεται σιγὰ-σιγά, κάτω ἀπὸ τὴν πέννα τοῦ Μάρξ, ἕνας ὅρος σκωπτικός.

Οἱ μερικὲς ἰδέες, ποὺ μόλις ἀναφέραμε, πολὺ ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νὰ ἐξαντλοῦν τὸν ἄφθονο πλοῦτο τῆς «Ἰδεολογίας». Ἂς σημειώσουμε βιαστικὰ μερικὲς ἀναπτύξεις θεμάτων ἰδιαίτερα λαμπρές: μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, μιὰ μελέτη τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης (θὰ σημειώσουμε τὸ θαυμασμὸ τοῦ Μὰρξ γιὰ τὸν Σαὶν-Ζύστ καὶ τὸν Ροβεσπιέρο), μιὰ ἔκθεση τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν τῆς ἐποχῆς (οἱ συγγραφεῖς ἀποκαθιστοῦν ἰδιαίτερα τοὺς γάλλους σοσιαλιστὲς Ζαὶν-Σιμόν, Φουριέ, Καμπέ, κτλ., ποὺ τοὺς δυσφημοῦν οἱ «ἀληθινοὶ» σοσιαλισμοί). Σοῦ προκαλεῖ πάντοτε ἔκπληξη τὸ διάβασμα τοῦ πλήθους τῶν ξεκάθαρων γνώσεων ποὺ οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς εἶχαν ἤδη ἀποκτήσει σὲ τόσο ποικίλες περιοχές.

ΔΙΑΤΥΠΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΑΚΟΜΑ ΑΣΑΦΕΙΣ

Στὴ διαδικασία τῆς διαμόρφωσης τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» σημειώνει μιὰν ἀποφασιστικὴ στιγμή, μιὰν ἀληθινὴ ἐπιστημολογικὴ ρήξη ποὺ τὴν ἀναγνωρίζει ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ. Ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς τὸν τόπο ἑνὸς περάσματος, ποὺ στάθηκε ἱστορικὰ μὴ ἀναστρέψιμο. Ἡ φιλοσοφικὴ προβληματικὴ στὰ χρόνια τῆς νεότητας τοῦ Μὰρξ ἐξαρτιῶνταν στενὰ ἀπὸ τὴν «κλασικὴ γερμανικὴ φιλοσοφία« (Κάντ, Χέγκελ, Φώϋερμπαχ). Ξεκινώντας τὴν κριτικὴ τῶν «γενικῶν φιλοσοφικῶν βάσεών» της, καὶ ὄχι πιὰ μόνο τῶν μορφῶν της ἢ τῶν

ἰδιαίτερων συνεπειῶν της, ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Ἔγκελς μπαίνουν στὸ δρόμο ποὺ ἡ λογική του ὁδηγεῖ στὸν κυρίως μαρξισμό, μὲ τὴ διπλή του συνάρθρωση σὲ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καὶ σὲ φιλοσοφία (διαλεκτικὸς καὶ ἱστορικὸς ὑλισμός).

Θὰ ἦταν ὡστόσο λαθεμένο νὰ φανταστοῦμε μιὰ τέτοια ρήξη σὰ μιὰ ἀλλαγὴ εἰκόνας στὸ θέατρο. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ ἱστορία, ποὺ στὴν πορεία της δημιουργήθηκαν πραγματικὰ γιὰ πρώτη φορὰ οἱ καινούργιες ἔννοιες ποὺ ξέρουμε ἀπὸ τότε, μιὰ τέτοια ρήξη εἶναι αὐτὴ καθεαυτὴ ἀναγκαστικὰ μιὰ διαδικασία, μὲ τὶς διαδοχικές της στιγμὲς καὶ τὴ χρονολογία της ποὺ ἐκτείνεται σὲ πολλὰ χρόνια. Ὅπως δὲν περνᾶμε ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη ἀπὸ ἕναν τρόπο παραγωγῆς σ' ἕναν ἄλλον στὴν ἱστορία τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν, ἔτσι ἀκριβῶς δὲν περνᾶμε ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη (σάμπως μὲ μιὰν «ἀπότομη ἀλλαγὴ») ἀπὸ μιὰ θεωρία στὴν ἄλλη στὴν ἱστορία τῶν θεωρητικῶν σχηματισμῶν, ἀλλὰ τόσο στὴ μιὰ περίπτωση ὅσο καὶ στὴν ἄλλη ὑπάρχουν μορφὲς περάσματος, ποὺ ἔχει σημασία νὰ τὶς ἀναλύσουμε [1].

Εὔκολα μαντεύει κανεὶς ὅτι ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» παρουσιάζει ξεχωριστὲς δυσκολίες στὸ διάβασμα καὶ τὴν ἀνάλυση, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς, τῆς ὁριακῆς της κατάστασης, στὸ σημεῖο ἀκριβῶς ὅπου μποροῦμε νὰ ἀνακαλύψουμε τὴν ἀλλαγὴ τῆς προβληματικῆς. Πραγματικά, πρόκειται γιὰ ἕνα κείμενο ποὺ εἶναι μερικὲς φορὲς διφορούμενο στὸ ἴδιο του τὸ γράμμα. Τὸ πράγμα αὐτὸ οὔτε τυχαῖο εἶναι, οὔτε ἀποτελεῖ κακότυχο σφάλμα, κάθε ἄλλο. Εἶναι μιὰ ἀληθινὴ ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα. Ἀσφαλῶς, θὰ ἐκπλαγεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὴ φροντίδα γιὰ λογικὴ συνοχὴ καὶ γιὰ ἀκριβολογία στὸ θεωρητικὸ γράψιμο τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀκριβολογία δεσμεύεται ἀπὸ τὴ χρήση τῶν γνώσεων, τοῦ λεξιλόγιου καὶ τῶν τρόπων ἀπόδειξης ποὺ μποροῦσαν τότε νὰ διαθέτουν.

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» παρουσιάζει τὸ παράδοξο, ὅτι μᾶς προσφέρει μιὰ περίληψη, μιὰ σύνθεση γνώσεων ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα παραχθεῖ στὴν ἀναπτυγμένη ἐπιστημονική τους μορφὴ (αὐτὸ θὰ εἶναι βασικὰ τὸ ἔργο τοῦ «Κεφαλαίου»). Ἀποτελεῖ τὴν προκαταβολὴ τῆς γνώσης, προκαταβολὴ θαρραλέα ἀλλὰ καὶ ριψοκίνδυνη. Ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς τοῦ Μὰρξ εἶναι ἀκόμα, μὲ μιὰν ὁρισμένη ἔννοια,

---

1. Βλέπε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, E. Bottigelli : Genése du socialisme scientifique — Ed. Sociales, Paris, 1967.

μιὰ κατασκευὴ ἀπριόρι. Ὁ Ἔγκελς, ξαναδιαβάζοντας, τὸ 1888, τὸ χειρόγραφο τοῦ πρώτου μέρους τῆς «Ἰδεολογίας», διαπιστώνει ὁ ἴδιος «πόσο ἐλλιπεῖς ἦταν ἀκόμα οἱ τότε γνώσεις μας στὴν οἰκονομικὴ ἱστορία». (Ἔγκελς, «Λουδοβίκος Φώυερμπαχ»).

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ κείμενο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» βρίσκεται σ' ἕνα εἶδος ἀσταθοῦς ἰσορροπίας ἀνάμεσα σ' αὐτὸ ποὺ τὸ ξέρουμε σὰν παρελθὸν καὶ σ' αὐτὸ ποὺ τὸ ξέρουμε σὰ μέλλον. Ὄχι, ὅπως τὸ εἶπαν μερικὲς φορὲς μὲ ἐντελῶς μηχανικὸ τρόπο, μιᾶς ἀσταθοῦς ἰσορροπίας ἀνάμεσα σὲ μιὰ μορφὴ καὶ σ' ἕνα περιεχόμενο ποὺ εἶναι «ἀντιφατικὰ» ἀνάμεσά τους, ἀλλὰ ἀνάμεσα σὲ δυὸ σημασίες ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει διαρκῶς νὰ συμπεραίνουμε τὸ γράμμα τοῦ βιβλίου, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἀναζητοῦμε ἐκεῖ μέσα, μὲ ἐπιτυχία, τὸ «Κεφάλαιο» ποὺ μᾶς εἶναι πιὰ γνωστό, ἢ τὴν ἀκόμα ζωντανὴ φιλοσοφία τῆς ἀλλοτρίωσης.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Αὐτὴ τὴ διφορούμενη ἔννοια θὰ τὴ βροῦμε εἰδικὰ στὴν ἀνάλυση καὶ τὸν ὁρισμὸ τῆς ἰδεολογίας. Ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Ἔγκελς συλλαμβάνουν τὴν ἰδεολογία σὰν ἕνα σύστημα μὲ συνοχὴ («Ὑπῆρχε μιὰ ἐξαπάτηση ὄχι μόνο στὶς ἀπαντήσεις ⟨τῶν γερμανῶν ἰδεολόγων⟩ ἀλλὰ καὶ στὶς ἴδιες τὶς ἐρωτήσεις τους». — Ἔγκελς «Λουδοβίκος Φώυερμπαχ»), ποὺ δὲ δημιουργεῖται ἀπὸ μιὰν ἐλευθερία τῆς ἀτομικῆς σκέψης, ἀλλὰ εἶναι καταναγκαστικὴ ὡς πρὸς τὰ ἄτομα. Αὐτὸ συμβαίνει γιατὶ ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογία εἶναι ἕνας τύπος σχέσεων ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ποὺ ἀνήκουν σὲ μιὰ «κοινωνικὴ δομή». Ἐξαρτιέται ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς κυριαρχίας μιᾶς καθορισμένης τάξης.

Ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία στὴν κοινωνία εἶναι ἡ ἰδεολογία τῆς κυρίαρχης τάξης, γιατὶ ἡ κυριαρχία μιᾶς τάξης στηρίζεται πάνω στὴν ἀναγκαία ψευδαίσθηση ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὰ συμφέροντα ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας. Τὸ σύστημα τῆς ἰδεολογίας, ἢ ἀκόμα, ὅπως τὸ λέει ὁ Μάρξ, τῆς «παραγωγῆς τῆς συνείδησης», εἶναι λοιπὸν ἕνας μηχανισμὸς ταυτόχρονα κατανόησης καὶ παρανόησης τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, ἕνας μηχανισμὸς κοινωνικῆς ψευδαίσθησης, ἀντικειμενικὰ ἀναγκαῖος. Ἡ γονιμότητα αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἰδεολογίας βρίσκεται στὸ ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ σκιαγραφεῖ τὴν ἐσωτερικὴ σχέση ποὺ ἑνώνει τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης (καὶ τῆς ἀντικειμενικότητάς της) μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνίας.

Ἀλλὰ πλάι σ' αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις, συναντᾶμε ἐπίσης, ὅπως φαί-

νεται, μιὰ θεωρία τοῦ παράλογου ἢ τῆς ἀπατηλῆς φύσης τῆς ἰδεολογίας. Ἔτσι, ἀφοῦ μᾶς πεῖ ὅτι ἡ ἰδεολογία ἔχει μονάχα ἱστορικὴ ὕπαρξη, ὁ Μὰρξ καταλήγει νὰ γράψει ὅτι ἡ ἰδεολογία (ἡ φιλοσοφία, ἡ θρησκεία, κτλ.) δὲν ἔχει ἱστορία [1]: θὰ πρέπει μ' αὐτὸ νὰ ἐννοήσουμε ὅτι δὲν ἔχει αὐτόνομη ἱστορία. Χρησιμοποιεῖ συχνὰ διατυπώσεις ποὺ φαίνονται νὰ ἀποκαθιστοῦν ἀνάμεσα στοὺς ὑλικοὺς ὅρους μιᾶς ἐποχῆς καὶ τὸ ἐποικοδόμημα γενικὰ μιὰ μηχανικὴ σχέση. Εἴτε πρόκειται λόγου χάρη γιὰ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία [2], εἴτε γιὰ τὴν καντιανὴ ἠθική [3], ἢ τὸν ἰντιβιντουαλισμὸ τοῦ Στίρνερ [4], συναντᾶμε μέσα σὲ βαθειὰ καινούργιες γιὰ τὴν ἐποχή τους ἀναλύσεις, ποὺ διατηροῦν ἀκόμα καὶ σήμερα μεγάλη γονιμότητα γιὰ τὴν κριτικὴ ἱστορία τῶν ἰδεῶν, διατυπώσεις ἐξαιρετικὰ ἐκπληκτικὲς μιὰ καὶ περιέχουν μονάχα τὴν τελικὴ ἐξάρτηση τῆς «συνείδησης» ἀπὸ τὴ «ζωή». Ἀλλά, ἂν ἡ φαινομενικὴ ἀπόλυτη αὐτονομία τῶν ἰδεολογιῶν εἶναι πραγματικὰ ἀπατηλή, καὶ ἐὰν ἡ κριτικὴ μιᾶς τέτοιας αὐταπάτης εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς συνεισφορὲς τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, τὰ ἐξαιρετικὰ περίπλοκα προβλήματα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ βάση καὶ ἐποικοδόμημα, τῶν ἐσωτερικῶν νόμων διάρθρωσης καὶ μετασχηματισμοῦ τῶν ἰδεολογιῶν ἀπαιτοῦν μιὰν ἀνάλυση περισσότερο προωθημένη ἀπὸ αὐτὲς ποὺ συναντοῦμε μερικὲς φορὲς στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», ἄλλωστε ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Ἔγκελς ἔχουν ἀργότερα ἐπανειλημμένα ἐπανέλθει σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα.

---

1. «... δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἱστορία τοῦ «χριστιανισμοῦ» καὶ «... οἱ ποικίλες μορφὲς ποὺ ἡ ἀντίληψή του πῆρε σὲ διάφορες ἐποχὲς ... εἶχαν σὰν πηγή τους αἰτίες ἐντελῶς ἐμπειρικές, ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ κάθε ἐπίδραση θρησκευτικοῦ πνεύματος».

2. «... ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία εἶναι ἕνα προϊὸν τῆς μικροαστικῆς δομῆς τῆς Γερμανίας».

«Αὐτὴ» ἡ «ἀντίληψη ζωῆς» καὶ μάλιστα ἡ διαστρεβλωμένη τέτοια ἀντίληψη τῶν φιλοσόφων μποροῦσαν προφανῶς νὰ προσδιοριστοῦν μονάχα ἀπὸ τὴν πραγματική τους ζωή...»

3. «Ἡ κατάσταση τῆς Γερμανίας στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰώνα (18ου) ἀντικαθρεπτίζεται ὁλοκληρωτικὰ στὴν «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου» τοῦ Κάντ».

4. «... γιὰ... ἕναν συγγραφέα ποὺ δὲν ἔχει βγεῖ ἀπὸ τὸ Βερολίνο... ποὺ ὅλο του τὸ Σύμπαν ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ Μοαμπὶτ μέχρι τὸ Κοπένικ... εἶναι ἀσφαλῶς ἀναπόφευκτο..., ἂν δοκιμάσει τὴν ἀνάγκη νὰ σκεφτεῖ, νὰ πάρει αὐτὴ ἡ σκέψη μιὰ τροπὴ ἐξίσου ἀφηρημένη μὲ αὐτὸν καὶ τὴν ἴδια του τὴν ὕπαρξη».

«Αὐτὸς (ὁ Στίρνερ) ἔχει μονάχα μιὰν ἀξία,... ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση τῶν σημερινῶν μικροαστῶν...».

Φροντίζοντας νὰ ἀντιταχτοῦν στὶς θεωρησιακὲς θεωρίες τῶν Γερμανῶν «ἰδεολόγων», οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ἀποδίνουν μιὰν ὑπερβολικὰ ἀποκλειστικὴ σημασία σὲ ὁρισμένες οἰκονομικὲς αἰτίες. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὅταν οἱ συγγραφεῖς τῆς «Ἰδεολογίας» λένε γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν Γερμανῶν ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντα, τὸ 1813, ὅτι τὴν προκάλεσαν ἡ ἔλλειψη τῆς ζάχαρης καὶ τοῦ καφὲ ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὸν ἠπειρωτικὸ ἀποκλεισμό, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἁπλὸ ἀστεϊσμὸ μὲ χαρακτήρα πολεμικῆς. Ὅταν θίγουν τὸ πρόβλημα τῆς Τέχνης, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς παρατηροῦν δικαιολογημένα, πόσο ἡ Τέχνη καὶ ὁ καλλιτέχνης ἐξαρτιένται ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς τους. Ἐν τούτοις τὸ παράδειγμα ποὺ παραθέτουν, συγκεκριμένα τοῦ Ὁράτιου Βερνὲ ποὺ χρησιμοποιοῦσε «νέγρους» γιὰ νὰ ζωγραφίσει τοὺς μεγάλους του πολεμικοὺς πίνακες, δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀνασκευαστεῖ ἡ ἰδέα τοῦ Στίρνερ ὅτι τὰ μεγάλα ἔργα Τέχνης δημιουργοῦνται ἀσφαλῶς ἀπὸ μεγαλοφυῆ ἄτομα. Καὶ ποιός θὰ τολμοῦσε νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι ἡ θρησκεία δὲν παίζει πιὰ κανένα ρόλο στὸ προλεταριάτο, ἐπειδὴ οἱ περιστάσεις ἔχουν ἀπὸ καιρὸ καταστρέψει, στοὺς προλετάριους, τὶς θρησκευτικὲς παραστάσεις. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὁ παρακάτω ἀφορισμός: «Ἐξ ἄλλου, σὲ ὅλους τοὺς λαούς, τὴν πεισματωμένη προσκόλληση στὶς ἐθνικὲς ἀντιλήψεις τὴ συναντᾶμε πιὰ μονάχα στὴν ἀστικὴ τάξη καὶ στοὺς συγγραφεῖς της», δὲ φαίνεται νὰ ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη.

Αὐτὲς οἱ διατυπώσεις δὲ θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσουν. Στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς διακηρύσσουν: «Πρέπει «νὰ ἀφίσουμε κατὰ μέρος τὴ φιλοσοφία»... καὶ νὰ ἀρχίσουμε τὴ μελέτη τῆς πραγματικότητας σὰ συνηθισμένοι ἄνθρωποι». Ἀλλὰ ἡ μελέτη τῆς πραγματικότητας εἶναι ἔργο μεγάλης ὑπομονῆς. Τίποτε δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἀντικαταστήσει αὐτὴν τὴν πρακτικὴ ποὺ μιὰ θέση γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ τὴν κάνει κριτήριο τῆς ἀλήθειας. Γυρίζοντας τὴν πλάτη στὴν ἀπριόρι φιλοσοφικὴ θεώρηση, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς μόλις ποὺ ἀρχίζουν τὴ μελέτη αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, ποὺ θὰ τῆς ἀφιερώσουν τὴ ζωή τους. Ἔχουν διατυπώσει στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ἀρχὲς ἔρευνας καὶ ἑρμηνείας, ἔχουν δείξει τὸ δρόμο. Οἱ ἀμφισβητήσιμες διατυπώσεις τους προέρχονται χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ φωτιὰ τῆς πολεμικῆς, ἔχουν κάπως προτρέξει σὲ σχέση μὲ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν. Μερικὲς φορές, εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι ἐπέτρεψαν στὸν ἑαυτό τους νὰ κυριευτεῖ ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ τῆς πολεμικῆς τους.

ΜΙΑ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΟΧΙ ΑΚΟΜΑ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΜΕΝΗ

Στην «Ἰδεολογία», οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς χρησιμοποιοῦν μιὰ καινούργια ὁρολογία, ποὺ δὲν εἶναι ἀκόμα σταθεροποιημένη [1] καὶ θὰ ὑποστεῖ σημαντικὲς μεταβολές, κυρίως στὰ ζητήματα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, στὰ κατοπινά τους ἔργα.

Ἔχουμε ἀναφέρει τὴν ἀσάφεια τῆς ἔννοιας τῆς ἐργασίας. Ἐνῶ ὁ Μὰρξ χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο «παραγωγικὲς δυνάμεις» — ἂν καὶ μὲ μιὰ σημασία συχνὰ στενὴ — χρησιμοποιεῖ μονάχα σπάνια τὴν ἔκφραση «παραγωγικὲς σχέσεις» ποὺ ἀργότερα θὰ τῆς κάνει τόσο μεγάλη χρήση. Τὶς κοινωνικὲς σχέσεις σὲ μιὰ δεδομένη ἐποχή, τὴ δομὴ τῆς κοινωνίας, τὶς δηλώνει μὲ τὶς λέξεις Verkehr, Verkehrsform, Verkehrsmittel, ποὺ τὶς μεταφράσαμε τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς "Echange", "Mode d'Echange" [2], κτλ. Δὲ φαίνεται πὼς οἱ ἰδέες ποὺ καλύπτουν αὐτοὶ οἱ ὅροι θὰ μποροῦσαν νὰ ἀφομοιωθοῦν ἁπλὰ καὶ μόνο στὸν ὅρο «παραγωγικὲς σχέσεις», ἔτσι ὅπως ἐμφανίζεται στὸ «Κεφάλαιο» λόγου χάρη.

Ὁ Μὰρξ μᾶς λέει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας», ὅτι ἡ παραγωγὴ εἶναι «μιὰ διπλὴ σχέση», ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ μιὰ σχέση πρὸς τὴ φύση, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ σχέση «κοινωνική». Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἕνας τρόπος ἐργασίας (ἕνα βιομηχανικὸ στάδιο), ἀπὸ τὴν ἄλλη ἕνας τύπος σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὸν τρόπο ἐργασίας. Πράγμα ποὺ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα ἡ ἀντιστοιχία τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου νὰ εἶναι μιὰ καθορισμένη μορφὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Αὐτὴ ἡ «κοινωνικὴ» σχέση εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ Μὰρξ τὸ δηλώνει, τὶς πιὸ πολλὲς φορές, στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» μὲ τὴν ἔκφραση «ἐπικοινωνία» (Verkehr) τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους. Ἔτσι, ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία (Societé civile) τῶν οἰκονομολόγων, ποὺ καλύπτει τὴν περιοχὴ τῆς «πραγματικῆς οἰκονομικῆς βάσης», ὁρίζεται σὰν «ἡ μορφὴ τῶν ἀνταλλαγῶν (ἡ μορφὴ ἐπικοινωνίας — Verkehrsform), ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς δυνάμεις σὲ ὅλα τὰ ἱστορικὰ στάδια... καὶ ποὺ τὶς καθορίζει μὲ τὴ σειρά τους...» Ἢ ἀκόμα, ὁ κομμουνισμὸς ὁρίζεται σὰν

---

1. Ὁ Μὰρξ διευκρινίζει λόγου χάρη ὅτι χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τὸν ὅρο «ἀλλοτρίωση», ποὺ ἐπαναλαμβάνονταν συχνὰ μέσα στὰ «Χειρόγραφα» τοῦ 1844, γιὰ «νὰ παραμείνει ἡ ἔκθεσή μας κατανοητὴ στοὺς φιλοσόφους».

2. «Ἀνταλλαγή», «τρόπος ἀνταλλαγῆς». Στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τὰ ἀποδώσαμε μὲ τὶς λέξεις «ἐπικοινωνία», «τρόπος ἐπικοινωνίας». (Σ.τ.μ.).

ή συνειδητὴ παραγωγή, ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀνθρώπους, μιᾶς καινούργιας «Verkehrsform» καὶ τῶν ὑλικῶν της ὅρων. Βλέπουμε ὅτι ὁ ὅρος παίρνεται μὲ τὴν πολὺ γενικὴ σημασία τῆς «σχέσης πρὸς τὸν ἄλλον».

Στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Ἀννένκωφ, στὶς 28 Δεκεμβρίου 1846 — ἄρα σύγχρονο μὲ τὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» — ὁ Μὰρξ γράφει στὰ γαλλικά :

> «... γιὰ νὰ μὴ χάσουν τοὺς καρποὺς τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀναγκασμένοι, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ τρόπος ἐπικοινωνίας [1] τους δὲν ἀντιστοιχεῖ πιὰ στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις ποὺ ἔχουν πετύχει, νὰ ἀλλάξουν ὅλες τὶς παραδοσιακές τους κοινωνικὲς μορφές.
> Παίρνω ἐδῶ τὴ λέξη ἐπικοινωνία μὲ τὴν πιὸ γενικὴ ἔννοια, ὅπως λέμε «γερμανικά : Verkehr [2]».

Σημειώνουμε τότε μιὰ διπλὴ διαφορὰ μὲ τὴν ἀντίληψη ποὺ ὑπάρχει στὸ «Κεφάλαιο».

Πρῶτο, τὸ ἐπίπεδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, μέσα στὴν οἰκονομία, ἀφομοιώνεται ἄμεσα (σὲ ἀντίφαση μὲ τὴ μελλοντικὴ θεωρία τοῦ «Κεφαλαίου») στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀνταλλαγῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἡ ἐμπορικὴ ἀνταλλαγὴ (Handel, Austausch) μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ σὰ μιὰ εἰδικὴ περίπτωση, ποὺ χαρακτηρίζει ὁρισμένα ἱστορικὰ στάδια τῆς κοινωνίας, τοῦ δεσμοῦ ἀλληλεξάρτησης ποὺ ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους.

Κατὰ δεύτερο λόγο, ἔπεται ὅτι ἡ ὑλικὴ ἀναγκαιότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, σὲ σχέση πρὸς τὰ ἄτομα, ποὺ «κατευθύνει» τὴ θέληση καὶ τὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας, δὲ σχετίζεται μὲ τὴ φύση τους σὰ σύστημα. Σχετίζεται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ σχέσεις ἀνταλλαγῆς, ἀντίθετα πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες καὶ κατὰ ἕνα γενικὸ τρόπο, ἡ δραστηριότητα τῆς παραγωγῆς, συνεπάγονται τὴ μεσολάβηση αἰσθητῶν ἀντικειμένων (τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας, τὰ ἐμπορεύματα). Ὅπως μᾶς τὸ ἐξηγεῖ ὁ Μὰρξ στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, ἡ ἐργασία διατηρεῖ πάντοτε, ἀκόμα καὶ στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ποὺ σπρώχνεται ὡς τὰ ἄκρα, ἕνα χαρακτήρα φυσικό. Καὶ ἀπὸ τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ ἡ ἱστορία ἔχει διαλύσει κάθε μορφὴ «προσωπικῶν» σχέσεων ἀνά-

---

1 Στὸ γαλλικό του αὐτὸ κείμενο ὁ Μαρξ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τὴ λέξη «commerce» (Στμ)

2 Γράμματα σχετικὰ μὲ τὸ «Κεφάλαιο», στὶς Editions Sociales, Παρίσι 1964

μεσα στὰ ἄτομα, τὸ μόνο ποὺ ἔκανε ἦταν νὰ φανεῖ καλύτερα ὁ καταναγκαστικὸς χαρακτήρας τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, ποὺ ἐνσαρκώνονται στὴν ὑλικὴ μορφὴ (Dingliche Gestalt) τοῦ χρήματος. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἡ σχέση ἀνταλλαγῆς, ἡ συνδεόμενη μὲ τὴ φύση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέσο τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ἐμφανίζεται ταυτόχρονα σὰν τὸ ὑπόδειγμα καὶ σὰν ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν σχέσεων : εἶναι πραγματικά, ἡ πηγὴ κάθε πραγματικότητας τῶν διαφόρων μορφῶν «ἐπικοινωνίας» ἢ «παραγωγῆς».

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ μελετήσει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὴν ἔννοια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ποὺ εἶναι, στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» μιὰ ἔννοια πολὺ γενική. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ πηγὴ τῆς διαίρεσης τῆς κοινωνίας σὲ ἀνταγωνιστικὲς τάξεις, αὐτὴ ἀκριβῶς γεννάει ἕνα πολύπλοκο σύστημα σχέσεων ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Οὔτε ἡ ἔννοια αὐτή, οὔτε ἡ ἔννοια τῆς ἐργασίας δὲν καλύπτουν ἀκριβῶς τὶς ἰδέες ποὺ θὰ ξαναβροῦμε ἀργότερα κάτω ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους.

Παρόμοια, ὅταν ὁ Μὰρξ γράφει «μορφὴ ἰδιοκτησίας», πρέπει νὰ ἐννοοῦμε τὴν ἔκφραση αὐτὴ μὲ τὴν πιὸ πλατιὰ σημασία : πρακτικὰ ἡ ἔννοια αὐτὴ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἔννοια τῆς οἰκονομικῆς δομῆς σ' ἕνα δεδομένο τύπο κοινωνίας.

ΕΝΑ ΕΡΓΟ ΜΕ ΚΑΠΟΙΕΣ ΔΥΣΑΝΑΛΟΓΙΕΣ

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», ἔτσι ὅπως μᾶς παρουσιάζεται σήμερα, εἶναι ἕνα ἔργο μὲ κάποιες δυσαναλογίες. Τὴν ἔκθεση τῶν ἀρχῶν («Φώϋερμπαχ») τὴν ἀκολουθεῖ μιὰ πολὺ ἐκτεταμένη πολεμική. Αὐτὸ τὸ κείμενο ποὺ βρίσκεται στὸ κέντρο ἔχει ταυτόχρονα χαρακτήρα ἄρθρου ἐπιθεώρησης καὶ ἐξήγησης κειμένων. Ἄρθρο ἐπιθεώρησης μὲ τὴν ἔννοια ὅτι, γιὰ τὸν Στίρνερ λόγου χάρη, πρόκειται στὸ βάθος γιὰ μιὰ λεπτολογημένη ἔκθεση τοῦ βιβλίου του «Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του». Ἐξήγηση κειμένων, μιὰ καὶ οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς παραθέτουν πολλὰ χωρία καὶ τὰ ὑποβάλλουν σὲ μιὰν αὐστηρὴ κριτική, πού βάζει σὲ συζήτηση καὶ τὸ βάθος καὶ τὴ μορφή. Κριτική, βέβαια λαμπρή, συχνὰ γεμάτη ὁρμὴ — ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Γκρὺν εἶναι ἕνα ὑπόδειγμα ἔξυπνης καὶ ἀκριβολογημένης κριτικῆς κειμένων — ἀλλὰ ποὺ ὑποφέρει σὲ ὁρισμένες μεριὲς ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀχρωμία τῶν κρινομένων κειμένων ἢ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲ γνωρίζουμε αὐτὰ τὰ ἔργα. Ποιός γνωρίζει σήμερα τὰ ἔργα τοῦ Μπάουερ, καὶ κυρίως τοῦ Γκρὺν ἢ τοῦ Δρ. Κούλμαν ποὺ ἀνα-

λύονται, κομματιάζονται καὶ κρίνονται, πολλὲς φορὲς λέξη πρὸς λέξη! Καὶ μάλιστα, ἀναφορικὰ μὲ τὸν Στίρνερ ποὺ τὸ κύριο ἔργο του ἐπανεκδόθηκε τελευταῖα σὲ γαλλικὴ μετάφραση, ποιός εἶναι αὐτὸς ποὺ θὰ ἀπασχολοῦνταν μὲ τὴν τάδε ἀπομονωμένη διατύπωση ποὺ ἡ μηδαμινότητά της κτυπάει στὰ μάτια ἀκόμα καὶ κείνου ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ὑπερασπίσει τὴ σκέψη αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα; Γιὰ νὰ γελοιοποιήσει τοὺς ἀντιπάλους του, ὁ Μὰρξ παραθέτει καὶ ξαναπαραθέτει μέχρι κορεσμοῦ τὴν τάδε ἔκφραση, τὴν τάδε φράση τοῦ Μπάουερ ἢ τοῦ Στίρνερ, ποὺ εἶναι τελείως ἀπογυμνωμένη ἀπὸ κάθε νόημα, εἶναι ἀλήθεια. Αὐτὴ ἡ ἐπανάληψη δημιουργεῖ πολλὲς φορὲς μιὰ κωμικὴ ἐντύπωση ἀνάλογη μ' αὐτὴ ποὺ πετυχαίνει ὁ Ραμπελαὶ κάνοντας συσσωρεύσεις λέξεων. Ὁ Μὰρξ κι ὁ Ἔγκελς κολλᾶνε διαρκῶς παρατσούκλια στοὺς Μπάουερ καὶ Στίρνερ : εἶναι«Πατέρες τῆς ἐκκλησίας», εἶναι «Δὸν Κιχῶτες» ἢ «Σάντσοι» καὶ μάλιστα «Ἅγιοι Σάντσοι» ἢ «Ἅγιοι Μάξ». Συμβαίνει ὡστόσο αὐτὲς οἱ ἀτέλειωτες ἐπαναλήψεις νὰ ἔχουν κάτι τὸ κουραστικό, κι αὐτὸς ὁ κομματιασμένος σχολιασμὸς νὰ σπάζει τὸ ἐνδιαφέρον.

Τέλος τὸ ἴδιο τὸ σχέδιο τοῦ ἔργου, ποὺ σχετίζεται μὲ τοὺς ὅρους τῆς γένησής του, δὲν εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικό. Θὰ δοῦμε πιὸ κάτω ὅτι αὐτὸ ποὺ ἀποτελεῖ σήμερα τὸ πρῶτο του μέρος, ὁ «Φώϋερμπαχ», γράφτηκε πολλοὺς μῆνες ὕστερα ἀπὸ τὸ κεντρικὸ μέρος, τὴ «Σύνοδο τῆς Λειψίας». Ὁ ἀναγνώστης διαβάζει λοιπὸν πρῶτα τὴ θέση, καὶ ὕστερα τὸ φώτισμά της μὲ παραδείγματα. Ἀλλὰ μέσα στὰ ἐπεξηγηματικὰ παραδείγματα ξαναβρίσκουμε, προφανῶς, καὶ μερικὲς φορὲς μὲ ταυτόσημες διατυπώσεις, ὁρισμένες ἰδέες ποὺ ἔχουν ἐκτεθεῖ στὴ θέση. Αὐτὲς οἱ δευτερεύουσες ἐλλείψεις ἐξηγοῦνται ὄχι μόνο ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὴ γέννηση τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πολλαπλὴ δραστηριότητα τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφεται τὸ ἔργο : προσπαθοῦν νὰ συσπειρώσουν τοὺς κομμουνιστὲς σὲ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη (δημιούργησαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ μιὰν «Ἐπιτροπὴ ἀλληλογραφίας»), προσπαθοῦν τελικὰ νὰ ἑνώσουν γύρω ἀπὸ μερικὲς στέρεες ἀρχὲς τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα, καὶ ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀπαλλάξουν τὴ συνείδηση τῶν κομμουνιστῶν ἀπὸ τὶς ψευδαισθήσεις καὶ τὶς ψευδοϋποκρισίες συντάσσουν τὴν «Ἰδεολογία», παίρνοντας ταυτόχρονα ἐπαφὴ μὲ τοὺς ξένους σοσιαλιστές, τὸν Προυντὸν στὸ Παρίσι, τὸν Χάρνεϋ στὸ Λονδίνο. Μὲ δυὸ λόγια ἡ «Ἰδεολογία» γεννιέται σιγὰ σιγά, μέσα στὴ μάχη γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι.

Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ σκιὲς τονίζονται κυρίως ἀπὸ το γεγονὸς ὅτι δὲ

διαθέτουμε σήμερα παρὰ ἕνα κείμενο ἀτελές, ποὺ ἔχει μείνει στὰ βασικά του σημεῖα στὴν κατάσταση ἑνὸς χειρόγραφου.

Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ "ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ"

Στὸν πρόλογο στὶς «Ἀποκαλύψεις γιὰ τὴ δίκη τῶν 4 κομμουνιστῶν στὴν Κολωνία», ὁ Ἔγκελς, τὸ 1885, ὑπενθύμισε ὅτι :

> «Ὅταν ἐπισκέφθηκα τὸν Μάρξ, κατὰ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1844, φάνηκε ὅτι βρισκόμασταν σὲ πλήρη συμφωνία σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς θεωρίας καὶ ἀπὸ τότε χρονολογεῖται ἡ συνεργασία μας. Ὅταν ξαναβρεθήκαμε στὶς Βρυξέλλες, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1845, ὁ Μὰρξ εἶχε κιόλας ἀντλήσει ἀπὸ αὐτὲς τὶς βάσεις μιὰν ὑλιστικὴ θεωρία τῆς ἱστορίας ποὺ ἦταν ὁλοκληρωμένη στὶς βασικές της γραμμὲς καὶ καταπιαστήκαμε μὲ τὸ καθῆκον νὰ ἐπεξεργαστοῦμε στὶς λεπτομέρειες, καὶ πρὸς τὶς πιὸ διαφορετικὲς κατευθύνσεις, τὸν τρόπο σκέψης ποὺ πρόσφατα εἴχαμε ἀποκτήσει».

Ἡ συνεργασία τους στὴν πραγματικότητα δὲ χρονολογοῦνταν ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν «Ἰδεολογία». Ὅταν ὁ Ἔγκελς ἔρχεται στὸ Παρίσι τὸ 1844, ἔχει κιόλας δημοσιεύσει στὰ «Γαλλο-γερμανικὰ Χρονικὰ» ἕνα «Σχέδιο μιᾶς κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», ποὺ προκάλεσε τὴν προσοχὴ τοῦ Μὰρξ (ὁ τελευταῖος θὰ τὴ μνημονεύσει ἐπαινετικὰ πολλὲς φορὲς στὰ γράμματά του καὶ μάλιστα στὸ «Κεφάλαιο») σὲ σημεῖο πού, ἀφοῦ τὴ διαβάσει, θὰ ριχτεῖ στὸ διάβασμα οἰκονομικῶν ἔργων. Ὁ Ἔγκελς, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὕστερα ἀπὸ μιὰ διαμονὴ δυὸ χρόνων περίπου στὴν Ἀγγλία, γράφει τὴν «Κατάσταση τῆς ἐργαζόμενης τάξης στὴν Ἀγγλία», ποὺ θὰ δημοσιευτεῖ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1845 στὴ Λειψία, ἀπὸ τὸν ἐκδότη Ὄττο Βίγκαντ. Οἱ οἰκονομικές του γνώσεις εἶναι προφανῶς πιὸ ἐκτεταμένες ἀπὸ ὅ,τι τοῦ Μάρξ. Ἔχει μιὰν ἄμεση ἐμπειρία γιὰ τὴ σύγχρονη κεφαλαιοκρατία. Οἱ μεγάλες συζητήσεις ποὺ κάνουν ἀνάμεσά τους, τοὺς πείθουν γιὰ τὴν ταυτότητα τῶν ἀπόψεών τους πάνω στὰ περισσότερα ζητήματα ποὺ ἐξετάζουν. Ἀποφασίζουν τότε νὰ δημοσιέψουν μαζὶ μιὰ μπροσούρα: τὴν «Κριτικὴ τῆς κριτικῆς Κριτικῆς. Ἐναντίον τῶν Μπροῦνο Μπάουερ καὶ Σία», ποὺ ὁ Μὰρξ θὰ τῆς δώσει ἀργότερα τὸν τίτλο «Ἁγία Οἰκογένεια». Γράφουν τὸν πρόλογό της καὶ μοιράζονται τὰ κεφάλαια. Ὁ Ἔγκελς γράφει «τὸ μέρος του» προτοῦ φύγει ἀπὸ τὸ Παρίσι : μιὰ δεκαριὰ σελίδες

συνολικά, ἐνῶ ὁ Μὰρξ θὰ ἀφοσιωθεῖ μέχρι τὸ τέλος τοῦ Νοέμβρη μὲ τὴ σύνταξη τοῦ δικοῦ του μέρους ποὺ διογκώνεται σιγὰ-σιγὰ μέχρι ποὺ γίνεται ἕνα ἔργο ἐπιβλητικό. Γιὰ τὴ σύνταξη αὐτὴ ὁ Μὰρξ χρησιμοποιεῖ ἕνα μέρος τῶν σημειώσεών του (τὰ «Χειρόγραφα τοῦ 1844» κυρίως). Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε στὰ τέλη τοῦ Φλεβάρη στὴ Φραγκφούρτη.

Στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια», οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς σκόπευαν νὰ καταρρίψουν τὶς θεωρίες τοῦ Μπροῦνο Μπάουερ ποὺ ἤθελε νὰ βλέπει στοὺς «ἐκπροσώπους τοῦ πνεύματος» τοὺς φορεῖς τῆς ἱστορίας, ἐνῶ ἡ «μάζα» δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀδρανὴς ὕλη τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς θεωρίας τῶν ἐλίτ, καὶ ἐπίσης ἐναντίον τῆς ἰδέας ὅτι μόνη της ἡ κριτικὴ φιλοσοφία ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ἀλλάξει τὴν πορεία τῶν πραγμάτων, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς θὰ ἐπαναλάβουν τὸν πόλεμο μέσα στὴν «Ἰδεολογία».

Στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἀπρίλη 1845, ὁ Ἔγκελς ξαναβρίσκει τὸν Μὰρξ στὶς Βρυξέλλες ὅπου ὁ δεύτερος εἶχε ἐγκατασταθεῖ ὕστερα ἀπὸ τὸ διώξιμό του ἀπὸ τὸ Παρίσι στὶς 3 τοῦ Γενάρη. Συνεχίζοντας τὶς μελέτες ποὺ εἶχε ἀρχίσει ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῶν «Γαλλο-γερμανικῶν Χρονικῶν», ὁ Μὰρξ ἦταν ἀκόμα ἀπορροφημένος μὲ τὴν προετοιμαίσα αὐτῆς τῆς «Κριτικῆς τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας» — ἐκδότη γι' αὐτὴν εἶχε ἤδη βρεῖ. Οἱ δυὸ φίλοι σκόπευαν, ἐξ ἄλλου, νὰ δημοσιέψουν σὲ συνεργασία μὲ τὸν Μόζες Χές, μιὰ «Βιβλιοθήκη τῶν πιὸ ἀξιόλογων ξένων σοσιαλιστῶν», ὅπου ἐπρόκειτο νὰ παρουσιαστοῦν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων οὐτοπιστῶν, μὲ κριτικὲς εἰσαγωγὲς καὶ σημειώσεις. Αὐτὸ τὸ ἔβλεπαν σὰν ἕνα μέσο γιὰ νὰ καταπολεμήσουν τὶς φλυαρίες τῶν Γερμανῶν συγγραφέων, τῶν Στάιν καὶ Γκρύν, ἰδιαίτερα, ποὺ ἰσχυρίζονταν ὅτι ἐκθέτουν τὶς σοσιαλιστικὲς ἰδέες, ἐνῶ εἶχαν μιὰν ἀτελὴ γνώση γι' αὐτὲς ἢ τὶς γελοιογραφοῦσαν ἐνσυνείδητα.

Τὸν Ἰούλιο - Αὔγουστο 1845, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ἐπιχειροῦν μαζὶ ἕνα ταξίδι στὴν Ἀγγλία ποὺ ἔχει σημαντικὰ ἀποτελέσματα. Ὁ Ἔγκελς ἤθελε, ἀσφαλῶς, νὰ ἔχει ὁ φίλος του μιὰν ἄμεση ἐμπειρία τῆς πιὸ ἀναπτυγμένης κεφαλαιοκρατικῆς χώρας, ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε γνωρίσει γιὰ δυὸ περίπου χρόνια. Τὸ θέαμα τῶν ἐργοστασίων καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ προλεταριάτου ἀποτελοῦσε αὐτὸ καθεαυτὸ ἕνα ἐξαιρετικὸ μάθημα πραγμάτων γιὰ ἕναν ἄνθρωπο ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ μιὰ χώρα, ὅπου ἡ ἐργατικὴ τάξη στὶς πόλεις ἀποτελοῦνταν ἀκόμα βασικὰ ἀπὸ μικροὺς χειροτέχνες καὶ ὅπου ἡ μεγάλη βιομηχανία βρισκόταν ἀκόμα στὰ πρῶτα της δειλὰ βήματα.

Οἱ ἐπαφὲς ποὺ μπόρεσαν νὰ ἀποκτήσουν μὲ τὰ μέλη τῆς «Ἕνωσης τῶν Δίκαιων», ποὺ βρίσκονταν σὲ κατάσταση κρίσης, τοὺς ἔπεισαν, ἀσφαλῶς, νὰ δώσουν ἐπίσης μιὰν ἐπιστημονικὴ βάση στὶς ἀντιλήψεις τους. Πάντως ὅμως, μὲ τὸ γυρισμὸ ἀπ' αὐτὸ τὸ ταξίδι, καὶ ὅταν διάβασαν τὰ ἄρθρα πολεμικῆς ποὺ δημοσίεψαν οἱ Μπάουερ καὶ Στίρνερ στὴν τριμηνιαία ἐπιθεώρηση τοῦ Βίγκαντ, τότε ἀκριβῶς ἀποφασίζουν νὰ τελειώσουν μὲ τὸν ἰντιβιντουαλισμὸ καὶ τὸν ἀναρχισμὸ τῶν παλιῶν τους συνοδοιπόρων καὶ νὰ ἐκθέσουν μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ τὴν ὑλιστική τους θεωρία γιὰ τὴν ἱστορία. Τὸ Σεπτέμβρη καταπιάνονται μὲ τὴ δουλειὰ καί, ἐπειδὴ μεταξύ τους ἀποκαλοῦν τοὺς Μπάουερ καὶ Στίρνερ «Πατέρες τῆς ἐκκλησίας», καί, παράλληλα αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι δημοσιεύουν τὰ ἄρθρα τους στὴ Λειψία, τιτλοφοροῦν τὴν πολεμική τους ἀνασκευὴ «Ἡ Σύνοδος τῆς Λειψίας».

Μπορεῖ νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς γιατὶ ὁ Μάρξ, ποὺ εἶχε ἤδη «ἐκτελέσει» τὸν Μπάουερ στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια», τὰ βάζει καὶ πάλι μ' αὐτὸν τὸν συγγραφέα ποὺ τὸν εἶχε ἤδη στριμώξει πολὺ ἄσχημα. Ἡ ἐξήγηση εἶναι ὅτι τὸ φύλλο αὐτὸ τῆς ἐπιθεώρησης τοῦ Βίγκαντ ἦταν ὅ,τι χρειάζονταν, γιὰ νὰ διεγείρει καὶ πάλι τὴν πολεμική του ἔμπνευση.

Περιεῖχε πρῶτα-πρῶτα ἕνα μακρὸ ἄρθρο τοῦ Μπροῦνο Μπάουερ μὲ τὸν τίτλο «Χαρακτηριστικὰ τοῦ Λουδοβίκου Φώϋερμπαχ» ὅπου ὁ συγγραφέας, στηριζόμενος μάλιστα σὲ ἀποσπάσματα παρμένα ἀπὸ δεύτερο χέρι, χαρακτήριζε τοὺς συγγραφεῖς τῆς «Ἁγίας Οἰκογένειας» σὰ «δογματικοὺς φωϋερμπαχικούς». Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ποὺ νόμιζαν ὅτι εἶχαν καταστρέψει τὴν «Κριτική», δὲν ἦταν στὴν πραγματικότητα, ἔλεγε ὁ Μπάουερ, παρὰ δημιουργήματα τῆς «Κριτικῆς». Ἡ βεβαίωση αὐτὴ ἦταν τέτοια ποὺ δὲ μποροῦσε νὰ μὴν προκαλέσει τὴν ἄμεση ἀπάντηση τῶν ἐνδιαφερομένων! Ἀμέσως ὕστερα ἐρχόταν ἕνα ἄλλο ἄρθρο: «Οἱ κριτικοὶ τοῦ Στίρνερ» ὅπου ὁ τελευταῖος ὑποστήριξε τὸ βιβλίο του «Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του». Ἔτσι οἱ δυὸ παλιοὶ ἐμψυχωτὲς τῆς ὁμάδας τῶν «Ἀπελεύθερων» ξαναβρίσκονταν πλάι-πλάι, ἑνωμένοι ἀπὸ τὸν ἰδεαλιστικό τους ὑποκειμενισμό, ἀλλὰ ἐπίσης ἀπὸ τὴν κοινή τους ἐχθρότητα πρὸς τὸ σοσιαλισμό. Καὶ ὅμως τί περίεργη ἕνωση! Στὸ ἴδιο τὸ ἄρθρο τοῦ Μπάουερ, ὁ Στίρνερ μποροῦσε νὰ βρεῖ μιὰ βασικὴ κριτικὴ τοῦ ἔργου του.

Αὐτὰ καθεαυτὰ τὰ δυὸ ἄρθρα, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν ἀπάντηση τοῦ Μπάουερ στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια», δὲν εἶχαν μιὰ τέτοια σημασία ὥστε νὰ εἶναι ἀναγκαία καὶ ἐπείγουσα μιὰ ἀπάντηση σ' αὐτά.

Ἀλλά, στὴν πραγματικότητα, παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις καὶ τὶς ἀντιρρήσεις διαφόρων, αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς ἔβρισκαν μιὰν ὁρισμένη ἀπήχηση στοὺς γερμανοὺς διανοούμενους ποὺ ἀναζητοῦσαν μιὰ μορφὴ ἀντιπολίτευσης στὸν πρωσικὸ ἀπολυταρχισμό. Τὶς δίκες, ποὺ ἔφεραν σὲ ἀντίθεση τὸν Μπάουερ μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς λογοκρισίας, τὶς παρακολούθησε μὲ συμπάθεια ὁ φιλελεύθερος τύπος ποὺ ἔβλεπε σ' αὐτὸν τὸν συγγραφέα, χάρη στὴν κριτική του γιὰ τὰ Εὐαγγέλια, ἕναν ἐκπρόσωπο τοῦ γερμανικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὅσο γιὰ τὸν ἰντιβιντουαλισμὸ τοῦ Στίρνερ, τὸν θεωροῦσαν σὲ ὁρισμένους ἀστικοὺς κύκλους, ὅπως καὶ στοὺς σοσιαλιστικοὺς κύκλους [1], σὰ μιὰ ἀποτελεσματικὴ συμβολὴ στὴν ἀντιπολίτευση. Στὸν ἀγώνα ποὺ διεξάγανε τότε οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς, ποὺ ἀπευθύνονταν ἀκόμα κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος στοὺς διανοούμενους, ἡ ἀνασκευὴ αὐτῶν τῶν φλυαρολογιῶν, μποροῦσε ἀσφαλῶς, νὰ παρουσιάζεται σὰν πρωταρχική.

ΠΟΛΛΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΛΕΙΠΟΥΝ...

Τὸ σχέδιό τους, πάντως, δὲ συνάντησε τὴν ὁμόφωνη ἐπιδοκιμασία τῶν φίλων τους. Ἕνας ἄνθρωπος σὰν τὸν Βέιντεμέγερ, ποὺ θεωροῦσε αὐτὴ τὴν κριτικὴ ἀναγκαία, γνωστοποιεῖ στὸν Μάρξ, σ' ἕνα γράμμα του τῆς 14ης τοῦ Μάη τοῦ 1846, τὴ συμπάθεια ποὺ συναντοῦν οἱ Στίρνερ, Μπάουερ καὶ Ροῦγκε, καὶ προσθέτει ὅτι «γενικὰ ὑπάρχει δυσαρέσκεια ποὺ ξαναρχίσατε μιὰ τέτοια πολεμική». Ἐν τούτοις οἱ δυὸ συγγραφεῖς ἔδιναν μεγάλη σημασία σ' αὐτὴ τὴν «τακτοποίηση τῶν λογαριασμῶν» ὄχι μόνο μὲ τὴν παλιά τους φιλοσοφικὴ συνείδηση, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ γερμανικὸ σοσιαλισμό. Ὁ Μὰρξ ἐξηγεῖται πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο σ' ἕνα γράμμα του πρὸς τὸν ἐκδότη του Β. Λέσκε, τὴν 1η Αὐγούστου τοῦ 1846. Αὐτὸς ὁ τελευταῖος εἶχε καταγγείλει τὴ σύμβαση ποὺ εἶχε ὑπογράψει μὲ τὸν Μὰρξ γιὰ τὴ δημοσίευση τοῦ βιβλίου του «Κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», χωρὶς ἀμφιβολία ἐπειδὴ ὁ καιρὸς περνοῦσε χωρὶς νὰ βλέπει νὰ ἔρχεται τὸ χειρόγραφο. Στὴν ἀπάντησή του, ὁ Μὰρξ ἐξηγεῖ γιατὶ θεώρησε καλὸ νὰ ἀναβάλει τὴ σύνταξη τοῦ ἔργου ποὺ σχεδίαζε:

---

1. Ὁ ἴδιος ὁ Ἔγκελς, ὕστερα ἀπὸ ἕνα διάβασμα τοῦ βιβλίου «Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του», εἶχε ἐντυπωσιαστεῖ πολὺ εὐνοϊκά. Σ' ἕνα γράμμα του στὸν Μὰρξ στὶς 19 - 11 - 1844, πίστευε πὼς ἦταν δυνατὸν νὰ «ἀντιστραφοῦν» οἱ θεωρίες τοῦ Στίρνερ καὶ νὰ βγοῦν ἀπὸ δῶ κομμουνιστικὲς ἀντιλήψεις. Τὸ ἑπόμενο γράμμα (20 - 1 - 1845) δείχνει ἤδη ὅτι ἡ ἀπάντηση τοῦ Μάρξ, ποὺ εἶναι σήμερα χαμένη, τὸν εἶχε ὁδηγήσει σὲ μιὰ πιὸ σωστὴ ἐκτίμηση τῶν πραγμάτων.

«Ἐθεώρησα πολὺ σημαντικὸ πρὶν ἀπὸ τὴ θετικὴ ἔκθεση τῶν ἀπόψεών μου νὰ προηγηθεῖ ἕνα ἔργο πολεμικῆς ἐναντίον τῆς παλιότερης γερμανικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ὡς τώρα γερμανικοῦ σοσιαλισμοῦ. Αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ νὰ προετοιμαστεῖ τὸ γερμανικὸ κοινὸ γιὰ τὴν ἄποψη ποὺ ὑποστηρίζω στὴν οἰκονομία μου, ποὺ εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετη πρὸς τὴ μέχρι τώρα γερμανικὴ ἐπιστήμη». (Ἔργα Μὰρξ - Ἔγκελς, τ. 27, σσ. 448 - 449, Dietz, Βερολίνο 1963).

Ὁ Μὰρξ ἔκρινε λοιπὸν ἀναγκαῖο νὰ καθορίσει δημόσια τὴ φιλοσοφική του θέση καὶ τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ προτοῦ στρέψει τὴν ἐπίθεσή του ἐναντίον τῶν θεωρητικῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἔδινε λοιπόν, γιὰ τελευταῖα χωρὶς ἀμφιβολία φορά, τὴν προτεραιότητα στὴ φιλοσοφία, στὸ φιλοσοφικὸ προσδιορισμὸ τῆς στάσης του. Χωρὶς ἀμφιβολία τὸ ἔργο ποὺ ἑτοιμάζονταν δὲν εἶχε ἀποκλειστικὰ χαρακτήρα πολεμικῆς, ἀλλὰ περιεῖχε ἐπίσης μιὰν ἔκθεση τῶν θεωριῶν τοῦ Μάρξ.

Ἡ ἔκθεση αὐτὴ δὲν προβλέπονταν στὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῆς «Συνόδου τῆς Λειψίας». Ἀλλὰ γρήγορα οἱ δυὸ φίλοι θὰ πρέπει νὰ ἔνιωσαν τὴν ἀναγκαιότητά της. Καὶ τὸ ἴδιο τὸ θέμα τοὺς ἐπέβαλε τὴ μορφὴ τῆς παρουσίασής του. Ὅπως ἀκριβῶς θέλανε νὰ ξεκαθαρίσουν τὶς διαφορές τους σχετικὰ μὲ τοὺς Μπάουερ καὶ Στίρνερ, ἔτσι ἔπρεπε καὶ νὰ προσδιορίσουν τὴ θέση τους ἀπέναντι στὸν Φώϋερμπαχ. Πρῶτα-πρῶτα, γιατὶ εἶχαν κατηγορηθεῖ ὅτι εἶναι «δογματικοὶ φωϋερμπαχικοί», πράγμα ποὺ γιὰ ἕναν προσεκτικὸ ἀναγνώστη ἦταν ἤδη φανερὰ λαθεμένο ἀπὸ τότε ποὺ ἐκδόθηκε ἡ «Ἁγία Οἰκογένεια». Ὕστερα, διότι ὁ Φώϋερμπαχ ἦταν παρόλα αὐτὰ ὁ μόνος ποὺ εἶχε συνεισφέρει κάτι τὸ θετικὸ γιὰ τὸ ξεπέρασμα τοῦ χεγκελιανισμοῦ. Ἔτσι τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ δὲν ἔχει μὲ κανένα τρόπο τὸν τόνο πολεμικῆς καὶ τὸ σατιρικὸ χαρακτήρα τῆς ἀνάπτυξης ποὺ ἀφορᾶ τοὺς Μπάουερ καὶ Στίρνερ. Ἀφιερώνεται μάλιστα βασικὰ στὴν ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Φώϋερμπαχ μετατρέπεται μᾶλλον σὲ μιὰν ἀποκατάσταση τοῦ ἔργου τοῦ μόνου φιλόσοφου ποὺ ἔχει «τουλάχιστο ἀποτελέσει μιὰ πρόοδο».

Ὁ πρῶτος τόμος τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» περιεῖχε λοιπὸν τρία μέρη, ἀλλὰ τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτά, κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ Ἔγκελς, ἔμεινε ἀνολοκλήρωτο. Ἡ κατάσταση τοῦ χειρόγραφου ἐπιτρέπει νὰ σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι αὐτὸ τὸ κεφάλαιο δὲν τὸ ἔφερε μαζί του στὴ Γερμανία ὁ Βέιντεμέγερ μαζὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου

τόμου ὅταν, πρὸς τὰ τέλη τοῦ Ἀπρίλη ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ Μάη 1846, ἐπέστρεψε στὴ Βεστφαλία μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἐκδόσει τὸ ἔργο.

Ἀλλὰ ἤδη στὴν ἐποχὴ ὅπου οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ἔγραφαν τὸν πρόλογό του, δηλαδὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1845, τὸ ἔργο εἶχε πάρει σημαντικότερες διαστάσεις.

Γράφουν πραγματικά : «Ὁ πρῶτος τόμος αὐτῆς τῆς ἔκδοσης σκοπεύει...», διατύπωση ποὺ συνεπάγεται ἕνα δεύτερο τόμο. Καὶ στὸ γράμμα του στὸν Λέσκε, τὸν Αὔγουστο 1846, ὁ Μὰρξ κάνει μνεία γιὰ δυὸ τόμους ποὺ ἑτοιμάζει γιὰ ἔκδοση, ἐνῶ ταυτόχρονα σημειώνει ὅτι ἡ πολεμικὴ κατευθύνεται ἐναντίον τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἔτσι τὸ ἔργο ποὺ προβλέπονταν ἀρχικὰ σὰ μιὰ ἐξήγηση μὲ τοὺς Μπάουερ καὶ Στίρνερ ἐπεκτάθηκε σὲ μιὰ πολεμικὴ ἐναντίον τῶν διαφόρων προφητῶν τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλισμοῦ. Γνωρίζουμε σήμερα τρία κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ δεύτερου τόμου ποὺ ἀναμφίβολα θὰ ἔπρεπε νὰ περιέχει πέντε.

Ὁ ἴδιος ὁ πρῶτος τόμος δὲν περιορίζονταν, ἀσφαλῶς, στὰ τρία κεφάλαια ποὺ διαθέτουμε. Μιὰ καὶ εἶναι ἀφιερωμένος στὴν κριτικὴ τῆς φιλοσοφίας, θὰ ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει ἐπίσης ἕνα κεφάλαιο πολεμικῆς ἐναντίον τοῦ Ἄρνολντ Ροῦγκε, ποὺ ξέρουμε σὲ πόση διάσταση εἶχε ἔρθει μὲ τοὺς Μὰρξ καὶ Μόζες Χές, ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν «Γαλλο-γερμανικῶν Χρονικῶν».

Ὁ Ροῦγκε δημοσίευσε, στὰ τέλη τοῦ Δεκέμβρη 1845, μιὰ συλλογὴ ἀναμνήσεων μὲ τὸν τίτλο «Δύο χρόνια στὸ Παρίσι» ποὺ περιεῖχε τὶς πιὸ ξεδιάντροπες διαστρεβλώσεις καὶ δηλητηριώδεις ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ Μὰρξ καὶ κυρίως ἐναντίον τοῦ Χές. Ὁ τελευταῖος βρίσκονταν στὶς Βρυξέλλες ὅταν δημοσιεύτηκε τὸ βιβλίο καὶ ἀπάντησε μὲ μιὰ μπροσούρα ποὺ ὁ Μὰρξ δέχτηκε νὰ τὴν ἐνσωματώσει στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία». Στὴ συνέχεια, ἐπειδὴ τὸ βιβλίο δὲν ἐκδίδονταν, ὁ Χές, ποὺ ἐναντίον του συνέχιζε ὁ Ροῦγκε τὶς ἐπιθέσεις του, ζήτησε ἀπὸ τὸν Μὰρξ νὰ τοῦ ἐπιστρέψει τὸ χειρόγραφο. (πρβλ. «Χὲς πρὸς Μάρξ», Ἀλληλογραφία τοῦ Μόζες Χές, ἔκδοση Silberner, Χάγη 1952, σ. 164). Στὴν ἀπάντησή του τῆς 27-28 τοῦ Ἰούλη 1846, ὁ Μὰρξ τὸν συμβούλευε νὰ τὸ ζητήσει ἀπὸ τὸν Ντάνιελς στὴν Κολωνία, γιατὶ βρισκόταν στὰ χέρια του.

Τέλος, αὐτὸς ὁ τόμος ἐπρόκειτο ἐπίσης νὰ περιέχει ἕνα «Δοκίμιο σχετικὰ μὲ τὸ ἔγκλημα», τοῦ K.I. Bernays, παλιοῦ ὑπεύθυνου συντάκτη τοῦ «Ἔμπρὸς» (Vorwärts) τοῦ Παρισιοῦ (πράγμα ποὺ τοῦ στοίχισε δυὸ μῆνες φυλακή). Ἀλλὰ ὁ τελευταῖος ζήτησε ἐπίσης τὸ

χειρόγραφό του ἀπὸ τὸν Μάρξ, στὶς 16 τοῦ Σεπτέμβρη 1846, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ βρίσκεται οὔτε κι αὐτὸ τὸ κεφάλαιο στὸ κείμενο τῆς «Ἰδεολογίας» ποὺ διαθέτουμε. Ἔτσι τὸ βιβλίο εἶχε σχεδιαστεῖ ἀρχικὰ σὰν πραγματικὸ συλλογικὸ ἔργο.

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ κειμένου τῆς «Ἰδεολογίας» ποὺ γνωρίζουμε εἶναι ἀφιερωμένο σὲ μιὰ κριτικὴ τοῦ «ἀληθινοῦ» σοσιαλισμοῦ καὶ τῶν μυστικο-σοσιαλιστικῶν φαντασιῶν τοῦ Δρ. Κούλμαν. Καὶ ἐδῶ πάλι, ἡ δημοσίευση ἀκριβῶς ἔργων ἢ συλλογῶν ἐμπνευσμένων ἀπ' αὐτὸ τὸ καινούργιο σοσιαλιστικὸ πνεῦμα στάθηκε ἡ εὐκαιρία τῆς ἀπάντησής τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Ἔγκελς.

Κατὰ τὸν Αὔγουστο ἢ Σεπτέμβρη τοῦ 1845, ὁ ἐκδότης Λέσκε εἶχε δημοσιεύσει ἕνα ἔργο τοῦ Καὶρλ Γκρὺν μὲ τὸν τίτλο «Τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα στὴ Γαλλία καὶ τὸ Βέλγιο, Γράμματα καὶ μελέτες», ἔκδ. Λέσκε, Ντάρμστατ, 1845). Ὁ Γκρὺν δὲν ἦταν ἄγνωστος γιὰ τὸν Μὰρξ καὶ τὸν Ἔγκελς. Ἦταν ἀρχισυντάκτης στὴν «Ἐσπερινὴ Ἐφημερίδα» τοῦ Μάννχαϊμ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Μὰρξ διεύθυνε τὴν «Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου», καὶ εἶχε δώσει σ' αὐτὸ τὸ φύλλο μιὰ ριζοσπαστικὴ κατεύθυνση μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸν διώξουν ἀπὸ τὴ Βάδη. Στὴν Κολωνία γνώρισε τὸν Μόζες Χὲς καὶ τὸν Ἔγκελς καὶ κατέφυγε ὕστερα στὸ Παρίσι ὅπου συναντοῦσε τὸν Καμπέ. Γιὰ τὸν Προυντόν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν Μάρξ, τὸ βιβλίο του γιὰ τὸ γαλλικὸ κοινωνικὸ κίνημα δὲν ἦταν παρὰ μιὰ λογοκλοπία μὲ λογοτεχνικὲς ἀξιώσεις ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς, ἰδιαίτερα τοὺς Ρεϋμπὼ καὶ Λουῒ Μπλάν, ποὺ ὁ Γκρὺν τοῦ εἶχε ληστέψει τὴν «Ἱστοτῶν Δέκα ἐτῶν». «Τὰ Χρονικὰ τῆς Ρηνανίας γιὰ τὴν κοινωνικὴ μεταρρύθμιση» ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1845, ἐπίσης στὸ Ντάρμστατ, περιεῖχαν ἐξ ἄλλου ἕνα μεγάλο ἄρθρο τοῦ Κ. Γκρύν: «Πολιτικὴ καὶ σοσιαλισμός». Οἱ «Βρυξελλιανοὶ» (ὅπως ὀνομάζει τοὺς Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ὁ Γκρὺν στὴν ἀλληλογραφία του) δὲν εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση σ' αὐτὸ τὸ πρόσωπο. Εἶχαν ἤδη ἐπικρίνει τὰ «Νέα Ἀνέκδοτά» του (Neue Anekdota).

Τὸ φύλλο αὐτὸ τῶν «Χρονικῶν τῆς Ρηνανίας», στὸ ὁποῖο εἶχε ἄλλωστε συνεργαστεῖ καὶ ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Μόζες Χές, ἔδινε ἕνα πανόραμα αὐτοῦ τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ ποὺ ἀπέρριπτε τώρα ὁ Μάρξ. Συνδεόμενος μὲ τὶς ἰδεαλιστικὲς πλευρὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φώϋερμπαχ, ὁ σοσιαλισμὸς αὐτὸς ἤθελε νὰ ἐγκαταστήσει ἕνα κράτος ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τοῦ «ἀνθρώπου», μοναδικοῦ

κριτήριου καὶ μοναδικοῦ μέτρου κάθε πολιτικῆς. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ὁ Μὰρξ καὶ ὁ Ἔγκελς εἶχαν ἤδη φτάσει στὴν ἀντίληψή τους γιὰ τὴν ταξικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ ὅπου ἐνδιαφέρονταν νὰ δώσουν στὸ προλεταριάτο τὴ συνείδηση τοῦ ἱστορικοῦ του ρόλου, αὐτὴ ἡ φλυαρία ποὺ ἠθικολογοῦσε ἀόριστα ἐπρόκειτο νὰ τοὺς φανεῖ ὄχι μόνο ξεπερασμένη ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνη. Ἐδῶ ὀφείλεται κι ἡ ἀπόφασή τους νὰ ἀρχίσουν τὸν πόλεμο σ' ἕνα δεύτερο τόμο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» — (αὐτὸς εἶναι τώρα ὁ τίτλος του) — ἐπίσης ἐναντίον αὐτῶν τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν καὶ τῶν προπαγανδιστῶν τους.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θὰ ξεκόψουν ἐπίσης μὲ τὸ σεκταριστικὸ κομμουνισμὸ ἑνὸς Βάιτλιγκ, ποὺ ἐναντίον του ἐπιτέθηκε μὲ βιαιότητα ὁ Μάρξ, στὶς 30 τοῦ Μάρτη 1846, σὲ μιὰ συνεδρίαση τῆς Κομμουνιστικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀλληλογραφίας.

Ὁ δεύτερος τόμος περιέχει σήμερα μονάχα τρία κεφάλαια ἀριθμημένα I, IV καὶ V. Τὰ κεφάλαια II καὶ III λείπουν καὶ κανένα στοιχεῖο δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε σὲ ποιά θέματα ἦταν ἀφιερωμένα, στὸ γενικὸ σχέδιο. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀσχολεῖται μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ «ἀληθινοῦ» σοσιαλισμοῦ, τὸ τέταρτο μὲ τὸν τρόπο του νὰ γράφει τὴν ἱστορία. Τὸ πέμπτο, ἀφιερωμένο στὸν Δρ. Γκεόργκ Κούλμαν ἀπὸ τὸ Χόλστάιν, ἔχει σὰν ὑπότιτλο: «ἡ προφητεία τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ».

Δίχως τὴν «Ἰδεολογία», τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ τυχοδιώκτη θὰ εἶχε τελείως ξεχαστεῖ, καταχωνιασμένο στοὺς φακέλλους τῆς ἀστυνομίας τοῦ Μέττερνιχ, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε πληροφοριοδότης. Ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα, ὁ ἐκτελεστὴς ἐδῶ δὲν ἦταν οὔτε ὁ Μὰρξ οὔτε ὁ Ἔγκελς, ἀλλὰ ὁ Μόζες Χές. Ἔχει σήμερα ἀποδειχτεῖ ὅτι αὐτὸς εἶναι ποὺ εἶχε γράψει αὐτὸ τὸ κείμενο καὶ ποὺ μάλιστα ἀποτέλεσε ἴσως τὸ πρῶτο κεφάλαιο ποὺ συντάχθηκε ἀπὸ ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ δεύτερο τόμο [1]. Ὅπως ἔγινε μὲ τὸν πρῶτο τόμο, ἔτσι κι ὁ δεύτερος αὐτὸς τόμος εἶχε λοιπὸν σχεδιαστεῖ τελικὰ σὰν ἕνα συλλογικὸ ἔργο, καὶ δὲν εἶναι τὸ λιγότερο ἀστεῖο ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς κριτικοὺς τοῦ «ἀληθινοῦ» σοσιαλισμοῦ εἶναι ὁ Μόζες Χὲς ποὺ τὸ ἴδιο του τὸ ἔργο εἶχε ἐπικριθεῖ στὴν «Ἰδεολογία», σὰν ἀντιπροσωπευτικὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ αὐτοῦ!

---

1. Σχετικὰ μὲ τὴ συνεργασία τοῦ M. Χὲς στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» βλέπε τὸ ἄρθρο τοῦ W. Mönke: «Moses Hess und die Deutsche Ideologie» στὸ Annali 1963, σ.σ. 438 - 509.

ΕΝΑ ΕΡΓΟ ΠΟΥ ΕΜΕΙΝΕ ΓΙΑ ΚΑΙΡΟ ΑΝΕΚΔΟΤΟ

Ἡ σύνταξη τοῦ δεύτερου τόμου ἔγινε ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1845 μέχρι τὸ Μάη τοῦ 1846. Σ' ἕνα γράμμα του πρὸς τὸν Μάρξ, στὶς 13 τοῦ Μάη τοῦ 1846, ὁ Βέιντεμέγερ, ποὺ ἔφερε τὸ χειρόγραφο στὴ Γερμανία, μιλάει γιὰ τὶς προσπάθειές του νὰ ἐκδοθοῦν οἱ δυὸ τόμοι. Τὸ ἔργο εἶχε χωρὶς ἀμφιβολία συνταχθεῖ στὸ σύνολό του πρὶν ἀπὸ τὶς 15 Αὐγούστου τοῦ 1846, ἀφοῦ σ' αὐτὴ τὴν ἡμερομηνία ὁ Ἔγκελς, ποὺ ἀντέγραψε προσωπικὰ τὸ πιὸ μεγάλο μέρος τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας», ξαναέρχεται στὸ Παρίσι, ὅπου τὸν ἔστειλε ἡ Κομμουνιστικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀλληλογραφίας.

Ἀπὸ ὅλο τὸ ἔργο, μονάχα τὸ κεφάλαιο V τοῦ δεύτερου τόμου δημοσιεύτηκε ἐνῶ ζοῦσε ἀκόμα ὁ Μὰρξ στὸ Westphälisches Dampfboot (φύλλα 8 καὶ 9, 1847). Δὲ σημαίνει ὡστόσο αὐτὸ ὅτι οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δὲν ἔκαναν προσπάθειες γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ δημοσίευσή του. Ἀπὸ τὸ 1845, ἔγιναν διαπραγματεύσεις μὲ διάφορους ἐκδότες μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Χὲς ἢ τοῦ Βέιντεμέγερ. Πολλὲς λύσεις ἀντιμετωπίστηκαν, καὶ μάλιστα ἡ δημιουργία μιᾶς μετοχικῆς ἑταιρίας ἀπὸ προσωπικότητες ποὺ συμπαθοῦσαν τὸν κομμουνισμό: Ρ. Ρέμπελ καὶ Ι. Μέγερ. Ἀλλὰ κάθε φορά, οἱ διαπραγματεύσεις ἀποτυχαίνουν. Ὁ μόνος ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐκδώσει αὐτὸ τὸ ἔργο ἦταν ὁ Λέσκε, ὁ βιβλιοπώλης τῆς Ντάρμστατ. Ἀλλὰ ἦταν δύσκολο νὰ τοῦ ζητήσουν νὰ δημοσιεύσει τὴν κριτικὴ ἔργων ποὺ ἐκδίδονταν ἀπὸ τὸν δικό του ἐκδοτικὸ οἶκο. Τελικά, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1847, ὕστερα κι ἀπὸ ἄλλες ἄκαρπες προσπάθειες, οἱ συγγραφεῖς ἐγκατέλειψαν τὸ ἔργο τους «στὴν τρωκτικὴ κριτικὴ τῶν ποντικῶν».

Ἡ σημερινὴ σειρὰ τῶν κεφαλαίων: Ι. Κριτικὴ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Λουδοβίκου Φώϋερμπαχ, ΙΙ. Σύνοδος τῆς Λειψίας, ΙΙΙ. Καὶρλ Γκρύν, δὲν ἀντιστοιχεῖ, ὅπως εἴδαμε, στὴ σειρὰ ποὺ ἔγινε ἡ σύνταξή τους. Τὸ πρῶτο (Φώϋερμπαχ), ποὺ εἶναι ἄλλωστε ἀναλοκλήρωτο, γράφτηκε τελευταῖο. Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δούλευαν ἀκόμα πάνω σ' αὐτὸ στὰ τέλη τοῦ 1846. Πιστοὶ στὴ σειρὰ ποὺ υἱοθέτησε ὁ ἴδιος ὁ Μὰρξ σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ τετράδιά του, τοποθετήσαμε ἐπικεφαλῆς τὶς «θέσεις γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ», ποὺ ἄλλωστε, χρονολογικὰ προηγοῦνται ἀπὸ τὴν κυρίως «Ἰδεολογία». Ὑπάρχουν δύο μορφὲς αὐτῶν τῶν θέσεων. Τὴ μία, τοῦ Μάρξ, τὴν πήραμε σὰ βάση τῆς μετάφρασης μας, ἡ ἄλλη εἶναι τοῦ Ἔγκελς, ὅπου αὐτὸς ἔχει κάνει μερικὲς διορθώσεις ὕφους, καὶ τὴν ἔχει δημοσιεύσει σὰν παράρτημα στὸ ἔργο του:

«Λουδοβίκος Φώϋερμπαχ καὶ τὸ τέλος τῆς γερμανικῆς κλασικῆς φιλοσοφίας» (1888). Ἔχουμε προσπαθήσει νὰ ὑποδεικνύουμε τὶς παραλλαγὲς τοῦ κειμένου ποὺ ἔχει κάνει ὁ Ἔγκελς.

Ὅταν ὁ Μὰρξ λέει ὅτι ὁ Ἔγκελς κι αὐτὸς ἀποφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψουν «τὸ χειρόγραφό τους στὴν τρωκτικὴ κριτικὴ τῶν ποντικῶν», πρέπει νὰ πάρουμε τὴν ἔκφραση αὐτὴ στὴν κυριολεξία της. Σὲ διάφορες μεριές, κυρίως στὸν πρῶτο τόμο, λείπουν μερικὲς σελίδες. Ἄλλα χωρία εἶναι φαγωμένα ἀπὸ τοὺς ποντικοὺς σὲ σημεῖο ποὺ δὲ μποροῦν νὰ ἀποκρυπτογραφηθοῦν ἢ εἶναι ἀσυμπλήρωτα. Ἐπειδὴ ὁρισμένες λέξεις χρειάστηκε νὰ ἀποκατασταθοῦν, αὐτὸ τὸ σημειώσαμε τοποθετώντας τες μέσα σὲ κάθετες. Τὸ χειρόγραφο περιέχει ἐξάλλου πολλὰ χωρία ποὺ ἔχουν διαγραφεῖ, εἴτε γιατὶ οἱ συγγραφεῖς δὲ θέλησαν νὰ ἐκφράσουν τὴν α ἢ β ἰδέα, εἴτε γιατὶ ὁ Μάρξ, ὅπως τὸ ἔκανε συχνά, χρησιμοποίησε ὁρισμένα χωρία σὲ ἄλλα ἔργα, ὁπόταν οἱ κάθετες γραμμὲς δείχνουν γι' αὐτόν, ὅτι τὸ χωρίο εἶχε ἤδη χρησιμοποιηθεῖ. Ἔχουμε δώσει κάθε φορὰ σὲ ὑποσημείωση τὸ κείμενο αὐτῶν τῶν διαγραμμένων χωρίων, ὅπως ἐπίσης ἔχουμε παραθέσει τὶς σημειώσεις τοῦ Μὰρξ ἢ τοῦ Ἔγκελς ποὺ τὶς εἶχαν στὸ περιθώριό τους [1]. Τέλος ὑπάρχουν στὸ Παράρτημα μερικὰ συμπληρώματα ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν «Ἰδεολογία». Ἀντίθετα, δὲ νομίσαμε ὅτι ἔπρεπε νὰ δημοσιέψουμε σ' αὐτὸν τὸν τόμο, τὸ κείμενο τοῦ Ἔγκελς «Die wahren Sozialisten» (Οἱ ἀληθινοὶ σοσιαλιστὲς βλέπε, ἔργα Μὰρξ-Ἔγκελς, τ. 4, σσ. 248 - 290, γερμ. ἔκδ.) γιατὶ παρόλο ποὺ συγγενεύει ὡς πρὸς τὸ θέμα, μὲ τὸν τόμο ΙΙ τῆς «Ἰδεολογίας», ὡστόσο ἔχει συνταχθεῖ ἀργότερα (Γενάρης - Ἀπρίλης 1847) καὶ ἐπιπλέον εἶναι καὶ ἀσυμπλήρωτο.

Βασικά, ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» παρέμεινε μέχρι τὸ 1932 στὴν κατάσταση τοῦ χειρογράφου, ἐκτὸς ἀπ' τὸ κεφάλαιο IV τοῦ τόμου ΙΙ («Κὰρλ Γκρύν»). Σπάνια βρίσκουμε σὲ μερικὰ σύγχρονα περιοδικά, σημειώσεις, τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς ἀνώνυμες, ποὺ ἐπαναλαμβάνουν μὲ ἀρκετὴ ὁμοιότητα τὸ α ἢ β χωρίο τοῦ ἔργου. Τὸ φύλλο VII τῆς ἐπιθεώρησης Gesellschafts-spiegel (Γενάρης 1846) περιέχει δυὸ σελίδες (6 - 8) μὲ τὴ χρονολογία «Βρυξέλλες 20 τοῦ Νοέμβρη»,

1. Τὸ κείμενο τῆς «Ἰδεολογίας» καλύπτει, γενικά, τὴν ἀριστερὴ στήλη τοῦ χειρόγραφου ποὺ διαθέτουμε. Στὸ δεξιὸ μέρος, ὁ Μὰρξ ἔχει συχνὰ προσθέσει παρατηρήσεις περισσότερο ἢ λιγότερο ἐκτεταμένες καὶ περισσότερο ἢ λιγότερο εὔκολες στὴν ἀποκρυπτογράφησή τους.

καὶ ποὺ ἐπαναλαμβάνουν μερικὲς σελίδες τοῦ κεφαλαίου ΙΙ τοῦ τόμου Ι («Ἅγιος Μπροῦνο»). Στὸ προηγούμενο τετράδιο, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο «Nachrichten und notizien» («Σημειώσεις καὶ πληροφορίες») βρίσκουμε, στὶς σελίδες 93-96, χωρία παρμένα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο V τοῦ τόμου ΙΙ («Δρ. Κούλμαν ἀπὸ τὸ Χόλστάιν»). Οἱ γερμανοὶ ἐκδότες ἐχρησιμοποίησαν, γιὰ νὰ ἔχουν τὸ ἔργο καὶ τὰ διάφορα κεφάλαιά του, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Μὰρξ καὶ τοῦ Ἔγκελς στὸ περιθώριο τοῦ χειρόγραφου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ σημείωση τοῦ Μὰρξ ἐναντίον τοῦ Γκρὺν ποὺ τὴ δημοσίεψε στὴ Γερμανικὴ Ἐφημερίδα τῶν Βρυξελλῶν τῆς 8ης τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1847. (Ἔργα Μ-Ε, τ. 4, σσ. 37-40).

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ἔχει δημοσιευτεῖ στὴ σημερινή της μορφή, γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1932, μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Ἰνστιτούτου Μὰρξ-Ἔγκελς-Λένιν τῆς Μόσχας. Σχεδὸν ταυτόχρονα οἱ Λάντσουτ καὶ Μάγερ εἶχαν δώσει μιὰν ἐκδοχή της ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ Λειψία. Αὐτὴ ἡ ἔκδοση περιεῖχε πάντως ὁρισμένα λάθη ἀνάγνωσης.

Ἡ μετάφρασή μας, ἔχει γίνει κυρίως μὲ βάση τὸ κείμενο τῆς γερμανικῆς ἔκδοσης ποὺ ἀποκαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τοῦ Βερολίνου καὶ δημοσιεύτηκε τὸ 1959. Πρόκειται γιὰ τὴ μόνη πλήρη ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ποὺ ὑπάρχει σήμερα στὰ γαλλικά. Μέχρι τώρα εἶχε δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὶς Editions Sociales μονάχα τὸ πρῶτο μέρος: «Ὁ Φώϋερμπαχ». Ἐξάλλου, ἐνῶ ἡ ἐκδοχὴ ποὺ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὶς Editions costes ἔδινε σωστὰ τὸ βασικὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς, ὡστόσο δὲν περιεῖχε καμμιὰ σημείωση, κανένα παράρτημα, δὲν παρέθετε κανένα ἀπὸ τὰ χωρία ποὺ εἶχαν διαγράψει οἱ συγγραφεῖς. Κι ἀκόμα εἶχε βασιστεῖ στὸ γερμανικὸ κείμενο ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ τὸ 1932 ἀπὸ τοὺς Λάντσουτ καὶ Μάγερ, ἀπὸ ὅπου δὲν ἔλειπαν τὰ λάθη.

Θὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι ἡ διάρθρωση καὶ ἡ γενικὴ διαρρύθμιση τοῦ πρώτου κεφαλαίου (ποὺ ἔχει ἤδη δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὶς Editions Sociales μὲ τὸν τίτλο Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», Πρῶτο μέρος: «Φώϋερμπαχ») ἔχουν ὑποστεῖ βαθειὲς ἀλλαγές. Ἡ ἀνακάλυψη, τὸ 1962, τριῶν καινούργιων φύλλων τοῦ ἀρχικοῦ χειρόγραφου καὶ οἱ ἐργασίες ποὺ ἔκαναν οἱ ἐρευνητὲς τοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Μαρξισμοῦ-Λενινισμοῦ τῆς Μόσχας ἐπέτρεψαν νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διαρρύθμιση ποὺ εἶχε υἱοθετηθεῖ ὡς τώρα δὲν ἀντιστοιχοῦσε στὸ ἀρχικὸ χειρόγραφο καὶ στὴ διάρθρωση τῶν διαφόρων

μερῶν του. Ἡ σειρὰ ποὺ ἀκολουθήσαμε εἶναι αὐτὴ ποὺ πρότειναν στὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τους οἱ σοβιετικοὶ ἐρευνητές. (βλέπε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα τὰ «Ζητήματα Φιλοσοφίας», Ὀκτ.-Νοέμβρ. 1965). Τὸ δικό μας κείμενο παίρνει, ἐννοεῖται, ὑπόψη του τὰ κείμενα ποὺ ἀνακαλύφτηκαν πρόσφατα. Εἶναι, ἑπομένως, τὸ πιὸ ὁλοκληρωμένο ἀπὸ ὅλα ὅσα δημοσιεύτηκαν ὡς τώρα στὴ Γαλλία.

Προσπαθήσαμε μὲ σημειώσεις στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας, διακρινόμενες ἀπὸ τὶς σημειώσεις τῶν συγγραφέων ποὺ ἀκολουθοῦνται ἀπὸ τὰ ἀρχικά τους (Μ.Ε.), νὰ δώσουμε στὸν ἀναγνώστη, κάθε φορὰ ποὺ μᾶς φάνηκε ἀναγκαῖο ἐπεξηγήσεις καὶ διασαφηνίσεις. Καὶ ὅπως ἔχει γίνει μὲ τὰ προηγούμενα ἔργα αὐτῆς τῆς συλλογῆς, ἔτσι κι αὐτὸ συνοδεύεται ἀπὸ πίνακες ποὺ σκοπὸ ἔχουν νὰ διευκολύνουν τὴ χρήση του.

Δὲ μᾶς μένει παρὰ νὰ εὐχαριστήσουμε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ὅλους τοὺς μεταφραστὲς ποὺ χωρὶς αὐτοὺς τὸ βιβλίο τοῦτο δὲ θὰ μποροῦσε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐντελῶς ἰδιαίτερα, τοὺς Ἐτιὲν Μπαλιμπὰρ καὶ Ἐμὶλ Μποττιζελὶ ποὺ οἱ ὑποδείξεις τους ἦταν γιὰ μᾶς ἐξαιρετικὰ πολύτιμες.

ΖΙΑΜΠΕΡ ΜΠΑΝΤΙΑ (Gilbert Badia)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

(στὴ ρωσικὴ ἔκδοση τοῦ 1956)

Ὁ τόμος αὐτὸς περιέχει τὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» τῶν Κὰρλ Μὰρξ καὶ Φρ. Ἔγκελς — σημαντικὸ ἔργο ποὺ ἔγραψαν μαζὶ οἱ ἱδρυτὲς τοῦ μαρξισμοῦ τὸ 1845 καὶ 1846 — καὶ τὸ κείμενο «Ἀληθινοὶ Σοσιαλιστὲς» ποὺ τὸ ἔγραψε ὁ Ἔγκελς ἀνάμεσα σὲ Γενάρη καὶ Ἀπρίλη τοῦ 1847. Τὸ τελευταῖο ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας».

Οἱ «Θέσεις γιὰ τὸν Φώυερμπαχ» δημοσιεύονται στὸ Παράρτημα αὐτοῦ τοῦ τόμου[1] σὲ δύο μορφές, στὴν πρωτότυπη, ὅπως τὴν ἔγραψε ὁ Μὰρξ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1845, καὶ στὴ μορφὴ ποὺ τοὺς ἔδωσε ὁ Ἔγκελς τὸ 1888 ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ τὶς δημοσίευσε. Τὸ Παράρτημα ἐπίσης περιέχει τὴν «Ἀπάντηση στὴν Ἀντι-κριτικὴ τοῦ Μπροῦνο Μπάουερ» καὶ σημειώσεις τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς πάνω σὲ ζητήματα συνδεόμενα μὲ τὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία».

Τὰ κείμενα ποὺ εἶναι συγκεντρωμένα ἐδῶ ἀνήκουν στὴν περίοδο ποὺ ἀναπτύσσονταν ὁ ἐπιστημονικὸς κομμουνισμὸς καὶ ἀντιπροσωπεύουν ἕνα σημαντικὸ σταθμὸ στὴν ἐξέλιξη τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεωρητικῶν βάσεων τοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος. Προηγοῦνται χρονικὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα τελείως ὥριμα ἔργα τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς.

Ὁ Ἔγκελς θὰ γράψει ἀργότερα γιὰ τοὺς στόχους ποὺ ἔβαλαν αὐτὸς κι ὁ Μὰρξ αὐτὴ τὴν περίοδο : «Εἴχαμε ἤδη κι οἱ δυό μας ἀναμιχθεῖ σοβαρὰ στὸ πολιτικὸ κίνημα καὶ διαθέταμε ὁρισμένους ὀπαδοὺς στὸ μορφωμένο κόσμο, εἰδικὰ τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, καὶ πολλὲς ἐπαφὲς μὲ τὸ ὀργανωμένο προλεταριάτο. Εἴχαμε χρέος νὰ δώσουμε μιὰν ἐπιστημονικὴ βάση στὴν ἄποψή μας, ἀλλὰ ἦταν ἐξίσου σημαντικὸ γιὰ μᾶς νὰ κερδίσουμε τὸ εὐρωπαϊκὸ καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ γερμανικὸ προλεταριάτο στὶς πεποιθήσεις μας». (Κὰρλ Μὰρξ καὶ Φρ. Ἔγκελς, «Ἐκλεκτὰ Ἔργα», τόμ. II, Μόσχα 1958, σ. 345, ἀγγλικὴ ἔκδοση).

---

1. Σ' αὐτὴ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση οἱ «θέσεις» δημοσιεύονται στὴν ἀρχὴ τοῦ τόμου. Βλέπε καὶ πρόλογο στὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ 1968 (Σ.τ.μ.).

Ἡ νέα ἐπαναστατικὴ φιλοσοφία τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς διαμορφώθηκε στὸν ἀγώνα ἐναντίον τῶν ἀστικῶν καὶ μικροαστικῶν ἰδεολογιῶν. Καθὼς ἀναπτύσσανε τὴν ὑλιστική τους κοσμοθεωρία οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ἔστρεψαν τὴν αἰχμὴ τῆς κριτικῆς τους πρὶν ἀπ' ὅλα ἐναντίον τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Χέγκελ καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ τῶν Νεο-Χεγκελιανῶν. Παλαίβοντας ἐναντίον τοῦ ἰδεαλισμοῦ οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ὑπεράσπιζαν τὸν πυρήνα τῆς ὑλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Φώϋερμπαχ καί, ταυτόχρονα, ἔκαναν βαθειὰ ἀνάλυση τῆς ἀσυνέπειά της, τῶν ὁρίων της καὶ τῆς μεταφυσικῆς της. Ἡ νέα φιλοσοφία τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς συνδύασε διαλεκτικὲς μεθόδους καὶ ὑλισμὸ σ' ἕνα ἀδιαίρετο σύνολο βάζοντας ἔτσι τὶς βάσεις γιὰ κάτι ποιοτικὰ καινούργιο — τὸ διαλεκτικὸ ὑλισμό.

Οἱ «Θέσεις γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ» τοῦ Μὰρξ προηγήθηκαν ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἐργασία πάνω στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία». Τὸ 1888 ὁ Ἔγκελς ἔγραψε γιὰ τὴ σημασία τῶν «Θέσεων». Εἶναι, ἔλεγε, «ἀνεκτίμητες γιατὶ ἀποτελοῦν τὸ πρῶτο ντοκουμέντο ποὺ μέσα του βρίσκεται ὁ λαμπρὸς σπόρος τῆς νέας κοσμοθεωρίας». (Κὰρλ Μὰρξ καὶ Φρ. Ἔγκελς, «Ἐκλεκτὰ Ἔργα», τόμ. ΙΙ, Μόσχα 1958, σελ. 359, ἀγγλ. ἔκδ.).

Στὶς «Θέσεις γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ» ὁ Μὰρξ ἀποκαλύπτει τὸ βασικὸ ἐλάττωμα τοῦ ὑλισμοῦ τοῦ Φώϋερμπαχ καὶ ὅλου τοῦ μέχρι τὰ τότε ὑλισμοῦ, κυρίως τὴν παθητικὴ θεωρησιακή του φύση καὶ τὴν ἀδυναμία του νὰ συλλάβει τὴ σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς πρακτικῆς - κριτικῆς δραστηριότητας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Μὰρξ τονίζει τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο ποὺ παίζει ἡ πρακτικὴ δραστηριότητα στὴν κατανόηση καὶ ἀλλαγὴ τοῦ κόσμου. Ἡ ἑνδέκατη θέση — «Οἱ φιλόσοφοι ἔχουν μόνον ἐξηγήσει τὸν κόσμο μὲ διάφορους τρόπους, τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι νὰ τὸν ἀλλάξουμε» — εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη. Ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ διακρίνει τὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία ἀπὸ ὅλες τὶς προηγούμενες φιλοσοφίες, μαζὶ καὶ τὸν προμαρξιστικὸ ὑλισμό, ἐκφράζεται μὲ περιεκτικὸ τρόπο σ' αὐτὴ τὴ θέση, ποὺ μᾶς δίνει ζωντανὰ τὴν ἐνεργητικὴ μετασχηματιστικὴ φύση τῆς θεωρίας ποὺ δημιούργησαν οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς καὶ τὴν ἀδιάσπαστη σύνδεσή της μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ πρακτική.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Φώϋερμπαχ ποὺ ἐξετάζει τὸν ἄνθρωπο ἀφηρημένα, ἀνιστορικά, ὁ Μὰρξ λέει ὅτι στὴν πραγματικότητα ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου «εἶναι τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων». Ὁ Μὰρξ

ἐπεκτείνει ἔτσι τὴ σφαίρα τοῦ ὑλισμοῦ, ὥστε νὰ συμπεριλάβει τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας.

Ὅταν ὁ Μὰρξ ἔγραψε τὶς «Θέσεις γιὰ τὸν Φώυερμπαχ» εἶχε, ὅπως λέει ὁ Ἔγκελς, ἤδη ἐπεξεργαστεῖ στὰ βασικά της σημεῖα τὴν ὑλιστική του ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Μὰρξ ἀργότερα, ὅταν ὁ Ἔγκελς ἔφτασε στὶς Βρυξέλλες τὴν ἄνοιξη τοῦ 1845, ἀποφάσισαν νὰ ἐπεξεργαστοῦν μαζὶ τὶς ἀπόψεις τους. Τὸ ἔκαναν αὐτὸ μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς κριτικῆς τῆς μεταχεγκελιανῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κοινῆς τους ἐργασίας ἦταν ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία». Δὲν κατάφεραν ὡστόσο νὰ τὴ δημοσιεύσουν. Ὁ Μὰρξ ἔγραψε ἀργότερα: «Ἐγκαταλείψαμε τὸ χειρόγραφο στὴν τρωκτικὴ κριτικὴ τῶν ποντικῶν πολὺ πρόθυμα, μιὰ καὶ εἴχαμε πετύχει τὸν κύριο σκοπό μας — νὰ ξεκαθαρίσουμε τὶς ἀπόψεις μας». (Κὰρλ Μὰρξ καὶ Φρ. Ἔγκελς, «Ἐκλεκτὰ Ἔργα», τόμ. Ι, Μόσχα 1958, σελ. 364, ἀγγλ. ἔκδ.)

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» περιέχει ἐξαιρετικὴ ἀφθονία ἀξιόλογων ἰδεῶν. Εἶναι μιὰ λαμπρὴ ἔκφραση τῆς μεγάλης ἐπανάστασης ποὺ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὁλοκλήρωσαν οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δημιουργώντας μιὰ γνήσια ἐπιστημονικὴ θεωρία ποὺ ἀγκαλιάζει τοὺς νόμους ἐξέλιξης τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας.

Τιμητικὴ θέση στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» κατέχει ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ποὺ οἱ κύριες θέσεις του γιὰ πρώτη φορὰ διατυπώνονται λεπτομερειακὰ στὸ πρῶτο κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ ἔργου.

Στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ἀκριβῶς, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς πρόβαλαν καὶ ἀπέδειξαν τὴ θέση ὅτι τὸ κοινωνικὸ εἶναι τῶν ἀνθρώπων καθορίζει τὴν κοινωνική τους συνείδηση καὶ ἔδειξαν τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο ποὺ παίζει ὁ τρόπος παραγωγῆς σ' ὁλόκληρη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πιὸ γενικοὶ ἀντικειμενικοὶ νόμοι ποὺ διέπουν τὴν ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τῶν παραγωγικῶν σχέσεων ἐκτέθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», ποὺ περιέχει ἐπίσης τὴ σημαντικὴ ἔννοια τῶν κοινωνικο-οἰκονομικῶν σχηματισμῶν καὶ ἀναλύει σύντομα τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν διαδοχικῶν ἱστορικῶν σταδίων. Ὡστόσο, γιὰ νὰ δηλώσουν ὁρισμένες σημαντικὲς ἔννοιες τῆς θεωρίας ποὺ ἐπεξεργάζονταν, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς χρησιμοποίησαν μερικοὺς ὅρους στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ποὺ τοὺς ἀντικαταστήσανε ἀργότερα μὲ ὅρους ποὺ ἐκφρά-

ζανε ἀκριβέστερα τὶς καινούργιες αὐτὲς ἔννοιες. Λόγου χάρη, οἱ ὅροι Verkehrsmittel (μέσα ἐπικοινωνίας) Verkehrsform (μορφὴ ἢ τρόπος ἐπικοινωνίας) καὶ Verkehrsverhältnisse (σχέσεις ἢ ὅροι ἐπικοινωνίας) χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ γιὰ νὰ ἀποδώσουν τὴν ἔννοια Produktionsverhältnisse (σχέσεις παραγωγῆς). Ὁ ὅρος «μορφὴ ἰδιοκτησίας» (form des eigentums) στὴν πραγματικότητα περιέχει τὴν ἔννοια τοῦ κοινωνικο-οἰκονομικοῦ σχηματισμοῦ.

Ἀναλύοντας τοὺς ἀντικειμενικοὺς νόμους τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ἀπέδειξαν ὅτι τὸ πολιτικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ἐποικοδόμημα καθορίζεται τελικὰ ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν σ' ἕνα δεδομένο ἱστορικὸ στάδιο ἐξέλιξης. Ὁ ρόλος τοῦ κράτους σὰν ὀργάνου ἐξουσίας στὰ χέρια τῆς τάξης ποὺ κυριαρχεῖ στὴν οἰκονομία ἀποκαλύπτεται στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δείχνουν ὅτι ἡ ταξικὴ πάλη καὶ οἱ ταξικὲς ἐπαναστάσεις εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη.

Ὁ ἱστορικὸς ρόλος τοῦ προλεταριάτου, μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες μαρξιστικὲς θέσεις, ἀποκτάει μιὰ περιεκτικὴ ἐπιστημονικὴ βάση στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία». Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς λένε γιὰ πρώτη φορὰ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ὅτι τὸ προλεταριάτο πρέπει νὰ κατακτήσει τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, ὅταν γράφουν: «Κάθε τάξη ποὺ ἀγωνίζεται γιὰ νὰ ἐπικρατήσει, ἀκόμα κι ὅταν ἡ κυριαρχία της, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ προλεταριάτο, ἀπαιτεῖ τὴν κατάργηση τῆς παλιᾶς μορφῆς τῆς κοινωνίας στὴν ὁλότητά της καὶ τῆς ἴδιας τῆς κυριαρχίας, πρέπει πρῶτα νὰ κατακτήσει γιὰ τὸν ἑαυτό της τὴν πολιτικὴ ἐξουσία». Αὐτὴ ἡ θέση περιέχει ἤδη τὴν ἀρχὴ τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου σὲ στοιχειώδη μορφή. Θεμελιώνοντας αὐτὸ τὸ συμπέρασμα οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς σκιαγραφοῦν τὶς κύριες οἰκονομικές, πολιτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση καὶ δείχνουν τὴ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν τελευταία καὶ ὅλες τὶς προηγούμενες ἐπαναστάσεις: Ὅτι δηλαδὴ ἡ προλεταριακὴ ἐπανάσταση καταργεῖ κάθε ἐκμετάλλευση, ἐνῶ ὅλες οἱ προηγούμενες ἐπαναστάσεις ἀντικαθιστοῦσαν ἁπλῶς μιὰ μορφὴ ἐκμετάλλευσης μὲ μιὰ ἄλλη. Σὰν τελικό της ἀποτέλεσμα ἡ προλεταριακὴ ἐπανάσταση καταργεῖ τὴν ἐξουσία ὅλων τῶν τάξεων καὶ τὶς ἴδιες τὶς τάξεις. Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ποὺ ἀνακάλυψαν τὸ μεγάλο ἱστορικὸ ρόλο τῆς κομμουνιστικῆς ἐπανάστασης, γράφουν: «Αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἑπομένως ἀναγκαία ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἡ κυρίαρχη τάξη δὲ μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπειδὴ ἡ τάξη ποὺ τὴν ἀνατρέ-

π ε ι. μόνο σὲ μιὰ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ πετύχει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν κόπρο τοῦ Αὐγείου αἰώνων ὁλόκληρων καὶ νὰ γίνει ἱκανὴ νὰ οἰκοδομήσει ἐξαρχῆς τὴν κοινωνία».

Οἱ συγγραφεῖς φωτίζουν τὶς αἰτίες ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἐμφάνιση καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα σὲ πόλη καὶ χωριό, καὶ ἀνάμεσα σὲ διανοητικὴ καὶ φυσικὴ ἐργασία. Δείχνουν ὅτι αὐτὲς οἱ ἀντιφάσεις θὰ ἐξαλειφθοῦν στὴν πορεία τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση.

Ἂν καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δὲν ἀσχολοῦνται εἰδικὰ μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, κάνουν ὡστόσο μιὰ σειρὰ ἀπὸ σημαντικὲς παρατηρήσεις ποὺ χρησιμεύουν σὰ σημεῖο ἀφετηρίας γιὰ τὴ μαρξιστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία. Ὅπως ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, ἡ «Γ ε ρ μ α ν ι κ ὴ Ἰ δ ε ο λ ο γ ί α» ἔπρεπε «νὰ προετοιμάσει τὸ κοινὸ γιὰ μιὰ πολιτικὴ οἰκονομία διαμετρικὰ ἀντίθετη πρὸς τὴ μέχρι τώρα γερμανικὴ ἐπιστήμη».

Ἀναπτύσσοντας τὸ διαλεκτικὸ καὶ ἱστορικὸ ὑλισμὸ οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ὄχι μόνο μεταμορφώσανε ριζικὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἐπίσης ἐξόπλισαν τὴν πολιτικὴ οἰκονομία μὲ μιὰ πραγματικὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδο ἔρευνας.

Μιὰ καθαρὴ καὶ σαφὴς ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ φύση τῶν οἰκονομικῶν νόμων καὶ κατηγοριῶν προβάλλεται στὴ «Γ ε ρ μ α ν ι κ ὴ Ἰ δ ε ο λ ο γ ί α». Σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς ἀστοὺς οἰκονομολόγους ποὺ θεωροῦν τοὺς οἰκονομικοὺς νόμους καὶ κατηγορίες τῆς ἀστικῆς κοινωνίας σὰν αἰώνιους καὶ ἀμεταβλήτους, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς βλέπουν σ' αὐτοὺς τὴ θεωρητικὴ ἔκφραση τῶν ἱστορικὰ καθορισμένων καὶ πρόσκαιρων κοινωνικῶν σχέσεων. «Γαιοπρόσοδος, κέρδος, κτλ. αὐτὲς οἱ πραγματικὲς μορφὲς ὕπαρξης τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, εἶναι κ ο ι ν ω ν ι κ ὲ ς σ χ έ σ ε ι ς ποὺ ἀντιστοιχοῦν σ' ἕνα ὁρισμένο στάδιο παραγωγῆς».

Ἔχοντας προωθήσει τὴν ἔννοια τῶν κοινωνικο-οἰκονομικῶν σχηματισμῶν, ποὺ εἶναι τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴ μαρξιστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία, οἱ συγγραφεῖς δείχνουν ὅτι «οἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὑλικό, τὸ ὄργανο, καὶ τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας», ἀλλάζουν στὰ διάφορα στάδια τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, καὶ ὅτι οἱ ἱστορικὲς μορφὲς ἰδιοκτησίας — ἰδιοκτησία τῆς φυλῆς, ἀρχαία, φεουδαρχικὴ καὶ ἀστικὴ ἰδιοκτησία, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τοὺς ὅρους ποὺ αὐτοὶ μεταχειρίζονταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ — διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη. Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς φωτίζουν αὐτὲς

τὶς μορφὲς ἰδιοκτησίας καὶ ταυτόχρονα δείχνουν τὴ συνέχεια τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης ποὺ ἐκδηλώνεται στὸ γεγονὸς ὅτι κάθε γενιὰ παραλαβαίνει τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὶς προηγούμενες γενιές.

Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δείχνουν ὅτι ἕνα σύνολο παραγωγικῶν σχέσεων (ἢ μιὰ «μορφὴ ἐπικοινωνίας»), ποὺ γεννιοῦνται πάνω στὴ βάση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ ὑπάρχουν μιὰν ὁρισμένη ἐποχή, ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὲς τὶς δυνάμεις καὶ ἀποτελεῖ ἕναν ὅρο τῆς ἀνάπτυξής τους. Στὴ συνέχεια, ὡστόσο, γίνεται φραγμὸς ποὺ ἐμποδίζει τὴν παραπέρα ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μ' αὐτές. Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση λύνεται, ὅταν μπαίνει «στὴ θέση μιᾶς προηγούμενης μορφῆς ἐπικοινωνίας, ποὺ ἔχει γίνει φραγμός, μιὰ καινούργια μορφή... ποὺ ν' ἀντιστοιχεῖ στὶς πιὸ ἀναπτυγμένες παραγωγικὲς δυνάμεις». Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δείχνουν ὅτι «ὅλες οἱ συγκρούσεις στὴν ἱστορία ἔχουν τὴν πηγή τους... στὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ στὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας» καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση πρέπει «σὲ κάθε εὐκαιρία νὰ ξεσπάει σὲ μιὰν ἐπανάσταση». Αὐτὲς οἱ σημαντικὲς θέσεις πῆραν τὴν κλασικὴ τους μορφὴ στὸν Πρόλογο τοῦ ἔργου τοῦ Μὰρξ «Συμβολὴ στὴν κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» (1859).

Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ἐφαρμόζουν αὐτὲς τὶς θέσεις στὴν ἀνάλυση τοῦ καπιταλισμοῦ. Πραγματεύονται τὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία σὰ μιὰ ἀντικειμενικὰ ἀναγκαία καὶ ταυτόχρονα ἱστορικὰ πρόσκαιρη μορφὴ ἐπικοινωνίας, καὶ ἀποδείχνουν ὅτι σ' ἕνα ὁρισμένο στάδιο ἐξέλιξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς γίνεται ἕνας ἀναγκαστικὸς φραγμὸς γι' αὐτά, ποὺ θὰ καταργηθεῖ ἀναπόφευκτα ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση, μιὰν ἐπανάσταση ποὺ θὰ φέρει τὶς παραγωγικὲς σχέσεις σὲ συμφωνία μὲ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις.

Μερικὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μελλοντικῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας σκιαγραφοῦνται μέσα στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία». Ἕνα εἰδικὸ χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς κοινωνίας εἶναι, κατὰ τοὺς Μὰρξ καὶ Ἔγκελς, ὅτι οἱ ἄνθρωποι θὰ χρησιμοποιοῦν συνειδητὰ τοὺς ἀντικειμενικοὺς οἰκονομικοὺς νόμους, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸν ἔλεγχο πάνω στὴν παραγωγή, τὴν ἀνταλλαγὴ καὶ τὶς κοινωνικές τους σχέσεις. Μόνο σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία θὰ ἔχει κάθε ἄτομο τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναπτύσσει τὶς ἱκανότητές του καὶ τὰ ταλέντα του ὁλοκληρωμένα καὶ καθολικά.

Πολλὲς βαθειὲς σκέψεις μεγάλης σημασίας σὲ μιὰ σειρὰ κοινωνικὲς ἐπιστῆμες περιέχονται στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία». Τ' ἀξιώματά της, λόγου χάρη, χρησίμεψαν σὰ σημεῖο ἀφετηρίας γιὰ τὴν ἐπεξεργασία γλωσσολογικῶν προβλημάτων μέσα σὲ μαρξιστικὴ γραμμή. Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς δείχνουν ὅτι στὴν ἀρχή της καὶ στὴν ἐξέλιξή της ἡ γλώσσα συνδέεται ἀναπόσπαστα μὲ τὴν ὑλικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἐργασιακὴ διαδικασία τῶν ἀνθρώπων. Ἐπιμένουν στὴν ἀδιάσπαστη ἑνότητα γλώσσας καὶ ἀνθρώπινης σκέψης καὶ κάνουν τὴ σημαντικὴ παρατήρηση ὅτι «ἡ γλώσσα εἶναι ἡ ἄμεση πραγματικότητα τῆς σκέψης», ὅτι εἶναι «πρακτική... πραγματικὰ ὑπάρχουσα... συνείδηση».

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ὄχι μόνο ἀσκεῖ κριτικὴ στὶς αἰσθητικὲς ἀπόψεις τῶν Νεο-Χεγκελιανῶν, ἀλλὰ προβάλλει καὶ θεμελιώνει μιὰ σειρὰ βασικὲς ἀρχὲς τῆς μαρξιστικῆς αἰσθητικῆς, ποὺ δείχνουν ὅτι ἡ Τέχνη καὶ ἡ δημιουργικὴ προσωπικότητα τοῦ καλλιτέχνη ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας σὲ κάθε στάδιο ἱστορικῆς ἐξέλιξης.

Τὸ ἔργο τοῦτο βάζει τὶς βάσεις τῆς μαρξιστικῆς διαλεκτικῆς-ὑλιστικῆς ψυχολογίας ἐξηγώντας τὴ φύση καὶ τὸ ρόλο τῆς σκέψης, τῶν πνευματικῶν ἀπαιτήσεων, τῶν ἐνδιαφερόντων, τάσεων καὶ συγκινήσεων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δείχνοντας ὅτι οἱ αἰτίες ποὺ καθορίζουν τὶς ἀλλαγές τους καὶ τὴν ἐξέλιξή τους βασίζονται στὴν ὑλικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας.

Ἡ ἐπεξεργασία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας συνδέεται ἀξεχώριστα μὲ τὴν κριτικὴ ἀνάλυση παλιότερων φιλοσοφικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν, καὶ οἰκονομικῶν ἀντιλήψεων.

Οἱ πολυάριθμες, σύντομες ἀλλὰ βαρυσήμαντες, παρεκβάσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἔχουν μεγάλη σπουδαιότητα. Περιλαμβάνουν πολύτιμες ἐκτιμήσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὑλιστῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἀπόψεων πολλῶν στοχαστῶν ποὺ ἀνήκουν σὲ κατοπινὲς περιόδους. Οἱ φιλοσοφικὲς ἰδέες διαφόρων ἀπολογητῶν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἐπικρίνονται ἔντονα.

Ὁ γαλλικὸς καὶ ἀγγλικὸς οὐτοπικὸς σοσιαλισμὸς καὶ κομμουνισμὸς ἐξετάζονται κριτικὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ διαλεκτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ.

Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» περιέχει ἐπίσης μιὰ σειρὰ σύντομα σχεδιάσματα πάνω στὴν ἱστορία τῆς ἀγγλικῆς καὶ γαλλικῆς ἀστικῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας.

Πάνω στὴ βάση τῶν κύριων θέσεων τῆς νέας τους κοσμοθεωρίας οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ὁλοκληρώνουν τὴν κριτικὴ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ νεοχεγκελιανοῦ Μπροῦνο Μπάουερ, ποὺ τὴν εἶχαν ἀρχίσει στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια». Ἀποκαλύπτουν τὴ μικροαστικὴ ἀντιδραστικὴ φύση τῶν φιλοσοφικῶν, οἰκονομικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν ἀπόψεων τοῦ νεοχεγκελιανοῦ Μὰξ Στίρνερ, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πρώτους ἰδεολόγους τοῦ ἀναρχισμοῦ. Ἐπικρίνοντας τοὺς Μπάουερ καὶ Στίρνερ, οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ὑποβάλλουν σὲ κριτικὴ τὴν ὅλη φιλοσοφία τῶν νεοχεγκελιανῶν, καθὼς καὶ τὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ καὶ τὴν ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία γενικά.

Ἡ ἀντιδραστικὴ φύση τῶν μικροαστικῶν ἀπόψεων τῶν Γερμανῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν, ποὺ προπαγάνδιζαν ἰδέες ταξικῆς εἰρήνης σὲ φιλισταϊκὴ συναισθηματικὴ μορφὴ κηρύσσοντας τὴν «καθολικὴ ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων», ξεσκεπάζεται στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» καὶ στὸ δοκίμιο τοῦ Φρειδερίκου Ἔγκελς «Οἱ ἀληθινοὶ σοσιαλιστές». Αὐτὸ τὸ εἶδος προπαγάνδας ἦταν ἐξαιρετικὰ βλαβερὸ καὶ ἐπικίνδυνο στὴν προεπαναστατικὴ Γερμανία, ὅπου ὁ ἀγώνας τῶν λαϊκῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων ἐναντίον τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ καὶ τῶν φεουδαρχικῶν σχέσεων γινόταν ἐντονότερος καὶ ὅπου, ἐπιπρόσθετα, ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὸ προλεταριάτο καὶ τὴν ἀστικὴ τάξη γινόταν ὅλο καὶ σαφέστερος. Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ἐπικρίνουν ἐπίσης τὸν ἐθνικισμὸ τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν καὶ τὴν ἀλαζονεία τους ἀπέναντι στὰ ἄλλα ἔθνη.

Μόνο τὸ κεφάλαιο IV τοῦ δεύτερου τόμου τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» δημοσιεύτηκε ἐνῶ ζοῦσαν οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἔγκελς τὸ χειρόγραφο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» ἔπεσε στὰ χέρια τῶν ὀππορτουνιστῶν ἡγετῶν τοῦ Γερμανικοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος, ποὺ δὲ βιάζονταν νὰ τὸ διαθέσουν στὸ κοινό. Ὁλόκληρο τὸ ἔργο μὲ τὴ μορφὴ ποὺ ἔφθασε σὲ μᾶς δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Μαρξισμοῦ Λενινισμοῦ τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Σ.Ε. στὰ γερμανικὰ τὸ 1932 καὶ στὰ ρούσικα τὸ 1933.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ - ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ Κ.Κ.Σ.Ε.

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΦΩ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ

1. AD FEUERBACH

I

Τὸ κύριο ἐλάττωμα κάθε ὑλισμοῦ μέχρι τώρα (μαζὶ καὶ τοῦ Φώϋερμπαχ) εἶναι ὅτι τὸ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο, ἡ πραγματικότητα, τὸ αἰσθητὸ συλλαμβάνονται μονάχα μὲ τὴ μορφὴ τοῦ Ἀ ν τ ι κ ε ι μ έ ν ο υ ἢ τ ῆ ς ἐ ν ό ρ α σ η ς, καὶ ὄχι σὰν α ἰ σ θ η τ ὴ ἀ ν θ ρ ώ π ι ν η δ ρ α σ τ η ρ ι ό τ η τ α, σὰν π ρ α κ τ ι κ ή, ὄχι ὑποκειμενικά. Νὰ γιατὶ ἡ ἐ ν ε ρ γ η τ ι κ ὴ πλευρὰ ἔχει ἀναπτυχτεῖ ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμό, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ὑλισμό, — ἀλλὰ μονάχα ἀφηρημένα, γιατὶ ὁ ἰδεαλισμὸς δὲ γνωρίζει, φυσικά, τὴν πραγματική, αἰσθητὴ δραστηριότητα, σὰν τέτοια. Ὁ Φώϋερμπαχ θέλει ἀντικείμενα αἰσθητά, πού νὰ διακρίνονται πραγματικὰ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῆς σκέψης, ἀλλὰ δὲν ἐξετάζει τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα σὰν ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ὴ δραστηριότητα. Γι' αὐτὸ στὴν «Ο ὐ σ ί α τ ο ῦ χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ο ῦ» θεωρεῖ σὰν αὐθεντικὰ ἀνθρώπινη μονάχα τὴ θεωρητικὴ δραστηριότητα, ἐνῶ ἡ πρακτικὴ συλλαμβάνεται καὶ προσδιορίζεται ἀπ' αὐτὸν μονάχα στὴ βρώμικη ἰουδαϊκή της ἐκδήλωση. Γι' αὐτὸ δὲν καταλαβαίνει τὴ σημασία τῆς «ἐπαναστατικῆς», τῆς «πρακτικὰ κριτικῆς» δραστηριότητας.

II

Τὸ ζήτημα ἂν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὴν ἀνθρώπινη σκέψη μιὰ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, δὲν εἶναι ζήτημα θεωρητικό, ἀλλὰ ζήτημα π ρ α κ τ ι κ ό. Στὴν πράξη πρέπει νὰ ἀποδείχνει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀλήθεια, δηλαδὴ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴ δύναμη, τὴ μὴ ὑπερβατικότητα τῆς σκέψης του. Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν πραγματικότητα ἢ τὴ μὴ πραγματικό-

τητα μιᾶς σκέψης, ποὺ εἶναι ἀπομονωμένη ἀπὸ τὴν πρακτική, εἶναι ἕνα καθαρὰ σ χ ο λ α σ τ ι κ ὸ ζήτημα.

III

Ἡ ὑλιστικὴ θεωρία, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι προϊόντα τῶν περιστάσεων καὶ τῆς παιδείας, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἀλλαγμένοι ἄνθρωποι εἶναι προϊόντα ἄλλων περιστάσεων καὶ διαφορετικῆς παιδείας,[1] ξεχνάει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι ποὺ ἀλλάζουν τὶς περιστάσεις καὶ ὅτι ὁ παιδαγωγὸς ἔχει κι αὐτὸς ἀνάγκη νὰ παιδαγωγηθεῖ. Γι' αὐτὸ τείνει ἀναπόφευκτα νὰ δαιρέσει τὴν κοινωνία σὲ δυὸ μέρη ποὺ τὸ ἕνα τους βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν κοινωνία (Λ.χ. στὸν Ρόμπερτ Ὄουεν)[2].

Ἡ σύμπτωση τῆς ἀλλαγῆς τῶν περιστάσεων καὶ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας ἢ αὐτοαλλαγῆς μπορεῖ νὰ ἐξεταστεῖ καὶ νὰ κατανοηθεῖ ὀρθολογικὰ μονάχα σὰν ἐ π α ν α σ τ α τ ι κ ὴ πρακτική.

IV

Ὁ Φώϋερμπαχ ξεκινάει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ θρησκεία κάνει τὸν ἄνθρωπο ξένο πρὸς τὸν ἑαυτό του, ὅτι ὁ κόσμος χωρίζεται σ' ἕναν κόσμο θρησκευτικὸ ποὺ τὸν ἔχει ὁ ἄνθρωπος στὶς παραστάσεις του[3] καὶ ἕναν κόσμο κοσμικό[4]. Ἡ δουλειά του συνίσταται στὸ νὰ ἀναλύσει τὸ θρησκευτικὸ κόσμο στὴν κοσμική του βάση. Δὲ βλέπει πὼς κι ὅταν ὁλοκληρώσει αὐτὴ τὴν ἐργασία, δὲ θὰ ἔχει ἀκόμα κάνει τὸ βασικό[5]. Τὸ γεγονός, δηλαδή, ὅτι ἡ κοσμικὴ βάση ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν ἑαυτό της καὶ σταθεροποιεῖται στὰ σύννεφα, ἀποτελώντας ἔτσι ἕνα αὐτόνομο βασίλειο, μπορεῖ ἀκριβῶς νὰ ἐξηγηθεῖ μονάχα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ διάσπαση καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἀντίφαση αὐτῆς τῆς κοσμικῆς βάσης. Πρέπει λοιπὸν νὰ καταλάβουμε πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτὴ τὴν τελευταία στὴν ἀντίφασή της[6] γιὰ νὰ τὴν ἐπαναστατικοποιήσουμε ὕστερα πρακτικὰ ἐξαλείφοντας τὴν ἀντίφαση. Ἀπὸ τὴ στι-

---

1. Τὸ χειρόγραφο τοῦ Μὰρξ λέει ἐδῶ ἁπλῶς: ἡ ὑλιστικὴ θεωρία τῆς ἀλλαγῆς τῶν περιστάσεων καὶ τῆς παιδείας ξεχνάει...». Ὁ Ἔγκελς ἔχει διευκρινίσει τὴ σκέψη.
2. Ἡ φράση στὴν παρένθεση προστέθηκε ἀπὸ τὸν Ἔγκελς.
3. Ἡ διευκρίνηση προστέθηκε ἀπὸ τὸν Ἔγκελς.
4. Ὁ Ἔγκελς λέει «πραγματικό».
5. Ἡ φράση προστέθηκε ἀπὸ τὸν Ἔγκελς.
6. Τὸ κείμενο τοῦ Μὰρξ βάζει τὶς δύο αὐτὲς ἐνέργειες στὸ ἴδιο πλάνο.

γμὴ λοιπὸν ποὺ ἔχουμε ἀνακαλύψει, λόγου χάρη, ὅτι ἡ γήινη οἰκογένεια εἶναι τὸ μυστικὸ τῆς οὐράνιας οἰκογένειας, θὰ πρέπει ἀπὸ κεῖ καὶ ὕστερα νὰ κάνουμε τὴ θεωρητικὴ κριτικὴ ἀκριβῶς τῆς πρώτης καὶ θὰ πρέπει νὰ τὴν ἀνατρέψουμε πρακτικά.[1]

V

Ὁ Φώϋερμπαχ, ποὺ δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν ἀ φ η ρ η μ έ ν η σ κ έ ψ η, ἐπικαλεῖται τὴν α ἰ σ θ η τ ὴ ἀ ν τ ί λ η ψ η. Ἀλλὰ δὲν ἐξετάζει τὸν αἰσθητὸ κόσμο σὰν π ρ α κ τ ι κ ὴ ἀνθρώπινα-αἰσθητὴ δραστηριότητα.

VI

Ὁ Φώϋερμπαχ διαλύει τὴ θρησκευτικὴ οὐσία σὲ ἀ ν θ ρ ώ π ι ν η οὐσία. Ἀλλὰ ἡ ἀνθρώπινη οὐσία δὲν εἶναι μιὰ ἀφαίρεση ποὺ ἐνυπάρχει μέσα στὸ ἀπομονωμένο ἄτομο. Στὴν πραγματικότητά της, εἶναι τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Ὁ Φώϋερμπαχ, ποὺ δὲν καταπιάνεται μὲ τὴν κριτικὴ αὐτῆς τῆς πραγματικῆς οὐσίας, εἶναι συνεπῶς ἀναγκασμένος:

1. Νὰ κάνει ἀφαίρεση τῆς πορείας τῆς ἱστορίας καὶ νὰ κάνει τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα ἕνα πράγμα ἀναλλοίωτο, ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ μόνο του, ὑποθέτοντας ὅτι ὑπάρχει ἕνα ἀνθρώπινο ἄτομο ἀφηρημένο, ἀ π ο μ ο ν ω μ έ ν ο.

2. Νὰ ἐξετάζει, συνεπῶς, τὸ ἀνθρώπινο[2] ὂν ἀποκλειστικὰ σὰ «γένος», σὰν ἐσωτερικὴ βουβὴ γενικότητα, ποὺ συνδέει μὲ καθαρὰ φ υ σ ι κ ὸ τρόπο τὰ πολυάριθμα ἄτομα.

VII

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Φώϋερμπαχ δὲ βλέπει ὅτι τὸ «θρησκευτικὸ πνεῦμα» εἶναι τὸ ἴδιο ἕνα κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ π ρ ο ϊ ὸ ν καὶ ὅτι τὸ ἀφηρημένο ἄτομο ποὺ ἀναλύει ἀνήκει στὴν πραγματικότητα[3] σὲ μιὰ καθορισμένη κοινωνικὴ μορφή.

---

1. Ὁ Μὰρξ γράφει: «θὰ πρέπει νὰ ἐξαφανίσουμε τὴν πρώτη στὸ ἐπίπεδο τῆς θεωρίας καὶ τῆς πρακτικῆς».

2. Τὸ ἐπίθετο τὸ ἔχει προσθέσει ὁ Ἔγκελς.

3. Ὁ Ἔγκελς ἔχει προσθέσει τὶς λέξεις «στὴν πραγματικότητα».

VIII

Κάθε[1] κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι οὐσιαστικὰ π ρ α κ τ ι κ ή. Ὅλα τὰ μυστήρια ποὺ ἐκτρέπουν τὴ θεωρία πρὸς τὸ μυστικισμὸ βρίσκουν τὴν ὀρθολογική τους λύση στὴν ἀνθρώπινη πρακτικὴ καὶ στὴν κατανόηση αὐτῆς τῆς πρακτικῆς.

IX

Τὸ ἀνώτερο ἀποτέλεσμα ποὺ πετυχαίνει ὁ ἐ ν ο ρ α τ ι κ ὸ ς ὑλισμός, δηλαδὴ ὁ ὑλισμὸς ποὺ δὲν κατανοεῖ τὴ δραστηριότητα τῶν αἰσθήσεων σὰν πρακτικὴ δραστηριότητα, εἶναι ἡ ἀντίληψη τῶν ἀπομονωμένων ἀτόμων καὶ τῆς ἰδιωτικῆς κοινωνίας.[2]

X

Ἡ ἄποψη τοῦ παλιοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ἡ «ἰδιωτικὴ» κοινωνία. Ἡ ἄποψη τοῦ καινούργιου ὑλισμοῦ εἶναι ἡ ἀ ν θ ρ ώ π ι ν η κοινωνία, ἢ ἡ κοινωνικοποιημένη ἀνθρωπότητα.[3]

XI

Οἱ φιλόσοφοι ἔχουν ἁπλῶς ἐ ξ η γ ή σ ε ι τὸν κόσμο μὲ διάφορους τρόπους,[4] αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι νὰ τὸν ἀ λ λ ά ξ ο υ μ ε.

---

1. Ὁ Ἔγκελς λέει ἁπλῶς «ἡ κοινωνικὴ ζωή».

2. Ὁ Ἔγκελς γράφει· «ἡ ἀντίληψη τῶν ἀπομονωμένων ἀτόμων στὴν «ἰδιωτικὴ κοινωνία».*

* Μὲ τὶς λέξεις «ἰδιωτικὴ κοινωνία» μεταφράσαμε τὸν ὅρο «B'U'RGERLICHE GESELLSCHAFT (γαλλικά: SOCIETE' CIVILE).

3. Ὁ Ἔγκελς ἐδῶ ἔχει ὑπογραμμίσει τὸ «ἀνθρώπινη» καὶ ἔβαλε σὲ εἰσαγωγικὰ τὸ «ἰδιωτική».

4 Ὁ Ἔγκελς εἶχε ἐδῶ προσθέσει τὸ «ἀλλά».

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ – ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ ΕΓΚΕΛΣ

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΙΟ ΠΡΟΣΦΑΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΗΣ ΦΩΫΕΡΜΠΑΧ, ΜΠ. ΜΠΑΟΥΕΡ ΚΑΙ ΣΤΙΡΝΕΡ ΚΑΙ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΡΟΦΗΤΩΝ ΤΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΙΟ ΠΡΟΣΦΑΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΗΣ ΦΩ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ, ΜΠ. ΜΠΑΟΥΕΡ ΚΑΙ ΣΤΙΡΝΕΡ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μέχρι τώρα, οἱ ἄνθρωποι κατασκεύαζαν διαρκῶς στὰ μυαλά τους σφαλερὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν ἑαυτό τους, γιὰ τὸ τί εἶναι καὶ τὸ τί πρέπει νὰ εἶναι. Ἔχουν ρυθμίσει τὶς σχέσεις τους σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες τους γιὰ τὸ Θεό, γιὰ τὸ φυσιολογικὸ ἄνθρωπο, κτλ. Αὐτὰ τὰ γεννήματα τοῦ μυαλοῦ τους ἔχουν γίνει οἱ κυριαρχοί τους. Αὐτοί, οἱ δημιουργοί, ἔχουν σκύψει τὸ κεφάλι μπροστὰ στὶς δημιουργίες τους. Ἂς τοὺς ἐλευθερώσουμε ἀπὸ τὶς χίμαιρες, τὶς ἰδέες, τὰ δόγματα, ὄντα φανταστικὰ ποὺ κάτω ἀπὸ τὸ ζυγό τους οἱ ἄνθρωποι φθίνουν. Ἂς ἐξεγερθοῦμε ἐναντίον τῆς κυριαρχίας τῶν σκέψεων. Ἂς διδάξουμε τοὺς ἀνθρώπους, λέει ὁ ἕνας, νὰ ἀντικαταστήσουν αὐτὲς τὶς φαντασίες μὲ σκέψεις ποὺ νὰ ἀντιστοιχοῦν στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἂς πάρουμε κριτικὴ στάση ἀπέναντί τους, λέει ὁ δεύτερος. Ἂς τὶς ξερριζώσουμε ἀπὸ τὰ κεφάλια τους, λέει ὁ τρίτος καὶ — ἡ ὑπάρχουσα πραγματικότητα θὰ καταρρεύσει.

Αὐτὲς οἱ ἁπλοϊκὲς καὶ παιδιάστικες φαντασίες ἀποτελοῦν τὸν πυρήνα τῆς σύγχρονης νεο-χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, ποὺ ὄχι μόνο γίνεται δεκτὴ ἀπὸ τὸ γερμανικὸ κοινὸ μὲ φόβο καὶ σεβασμό, ἀλλὰ καὶ ἀναγγέλλονται ἀπὸ τοὺς φιλοσοφικοὺς ἥρωές μας μὲ τὴν ἱερόπρεπη συνείδηση τῆς κατακλυσμικῆς τους ἐπικινδυνότητας καὶ τῆς ἐγκληματικῆς τους ἀσπλαχνίας. Ὁ πρῶτος τόμος αὐτῆς τῆς ἔκδοσης ἔχει σκοπὸ νὰ ἀποκαλύψει αὐτὰ τὰ πρόβατα, ποὺ περνᾶνε τὸν ἑαυτό τους καὶ τὰ περνᾶνε κι οἱ ἄλλοι γιὰ λύκους, νὰ δείξει πὼς τὸ βέλασμά τους μιμεῖται ἁπλῶς μὲ φιλοσοφικὴ μορφὴ τὶς ἀντιλήψεις τῆς γερμανικῆς μεσαίας τάξης, πὼς οἱ φανφαρονισμοὶ αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν σχολιαστῶν καθρεφτίζουν ἁπλῶς τὴν ἀθλιότητα τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν στὴ Γερμανία. Ἔχει σὰ σκοπό του νὰ γελοιοποιήσει αὐτὸ τὸ φιλοσοφικὸ ἀγώνα μὲ τὶς σκιὲς τῆς πραγματικότητας ποὺ εἶναι τόσο ἐλκυστικὸς στὸ ὀνειροπαρμένο καὶ γεμάτο συγχύσεις γερμανικὸ ἔθνος.

Κάποτε ἕνα παλληκάρι εἶχε τὴν ἰδέα, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πνίγονταν στὸ νερὸ μονάχα ἐπειδὴ κατέχονταν ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς βαρύτητας. Ἂν θὰ ξερρίζωναν αὐτὴ τὴν ἰδέα ἀπὸ τὰ κεφάλια τους, λόγου χάρη λέγοντας ὅτι εἶναι μιὰ δεισιδαιμονία, μιὰ θρησκευτικὴ ἀντίληψη, θὰ ἦταν ἔξοχα ἀσφαλισμένοι ἀπὸ ὁποιοδήποτε κίνδυνο νὰ πνιγοῦν. Ὁλόκλη-

ρη τὴ ζωή του ἀγωνίστηκε ἐναντίον αὐτῆς τῆς ψευδαίσθησης τῆς βαρύτητας, ποὺ γιὰ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματά της ὅλες οἱ στατιστικὲς τοῦ ἔφερναν καινούργιες καὶ ποικίλες ἀποδείξεις. Αὐτὸ τὸ παλληκάρι ἦταν ὁ τύπος τῶν καινούργιων ἐπαναστατικῶν φιλοσόφων στὴ Γερμανία.*

---

* (Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο μέσα στὸ χειρόγραφο) Δὲν ὑπάρχουν εἰδικὲς διαφορὲς ποὺ νὰ ξεχωρίζουν τὸ γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Καὶ ἡ τελευταία ἐπίσης βλέπει τὸν κόσμο κυριαρχούμενο ἀπὸ ἰδέες, βλέπει τὶς ἰδέες καὶ ἀντιλήψεις σὰν καθοριστικὲς ἀρχές, καὶ ὅτι ὁρισμένες ἀπόψεις ἀποτελοῦν τὸ μυστήριο τοῦ ὑλικοῦ κόσμου τὸ προσιτὸ στοὺς φιλόσοφους.

Ὁ Χέγκελ ὁλοκλήρωσε τὸ θετικὸ ἰδεαλισμό. Μεταμόρφωσε ὅλο τὸν υλικὸ κόσμο σ' ἕναν κόσμο ἰδεῶν καὶ ὅλη τὴν ἱστορία σὲ μιὰ ἱστορία ἰδεῶν. Δὲν ἀρκοῦνταν νὰ καταγράφει τὰ ἰδεατὰ ἀντικείμενα, ἐπιζητοῦσε ἀκόμα νὰ περιγράψει τὴν πράξη τῆς δημιουργίας.

Ξυπνημένοι ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς φαντασίας τους, οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι διαμαρτύρονται ἐναντίον τοῦ κόσμου τῆς σκέψης, στὸν ὁποῖο /.../ τὴν ἀντίληψη τοῦ πραγματικοῦ, ὑλικοῦ /.../.

Ὅλοι οἱ Γερμανοὶ φιλοσοφικοὶ κριτικοὶ βεβαιώνουν ὅτι οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι κυριαρχοῦνται ὡς τώρα καὶ καθορίζονται ἀπὸ ἰδέες, εἰκόνες καὶ ἔννοιες καὶ ὅτι ὁ πραγματικὸς κόσμος εἶναι ἕνα προϊὸν τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Αὐτὸ συνέβαινε ὡς τὰ τώρα, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀλλάξει. Διαφέρουν ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον στὸν τρόπο ποὺ σκοπεύουν νὰ ἀπελευθερώσουν τὴν ἀνθρωπότητα, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τους στενάζει κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἔμμονων ἰδεῶν της. Διαφέρουν ἀνάμεσά τους ἀνάλογα μὲ τὸ τί ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι οἱ ἔμμονες ἰδέες Συμφωνοῦνε στὴν πίστη τους γιὰ τὴν ἡγεμονία τῶν ἰδεῶν. Συμφωνοῦνε πιστεύοντας ὅτι ἡ δράση τοῦ κριτικοῦ τους λογικοῦ πρέπει νὰ φέρει τὴν καταστροφὴ τῆς ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων: δοχετο ἂν θεωροῦν τὴν ἀπομονωμένη λογικὴ τους δραστηριότητα ἀρκετὴ ἢ ἂν θέλουν νὰ κατακτήσουν τὴν παγκόσμια συνείδηση.

Ἡ πίστη ὅτι ὁ πραγματικὸς κόσμος εἶναι τὸ προϊὸν τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου, ὅτι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν /.../.

Ἔχοντας χάσει τὴν πίστη τους στὸ χεγκελιανὸ κόσμο τῶν ἰδεῶν οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι διαμαρτύρονται ἐναντίον τῆς κυριαρχίας τῶν σκέψεων, ἰδεῶν καὶ ἀντιλήψεων, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη τους, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὴν ψευδαίσθηση τοῦ Χέγκελ, ὡς τὰ τώρα δημιουργοῦσαν, καθόριζαν καὶ ἐξουσίαζαν τὸν πραγματικὸ κόσμο. Καταθέτουν τὴ διαμαρτυρία τους καὶ ξεψυχοῦν /.../.

Σύμφωνα μὲ τὸ χεγκελιανὸ σύστημα, ἰδέες, σκέψεις καὶ ἀντιλήψεις δημιούργησαν, καθόρισαν καὶ ἐξουσίασαν τὴν πραγματικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, τὸν ὑλικό τους κόσμο, τὶς πραγματικές τους σχέσεις Οἱ ἀντάρτες μαθητές του παίρνουν ἀπ' αὐτὸν αὐτὸ τὸ ἄξίωμα /..../.

I

ΦΩ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ

ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΥΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΗΣ

(Εἰσαγωγή)

Ὅπως ἀκοῦμε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς θεωρητικοὺς τῆς ἰδεολογίας, ἡ Γερμανία ἔχει γίνει τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ θέατρο μιᾶς ἀνατροπῆς χωρὶς προηγούμενο. Ἡ ἀποσύνθεση τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἄρχισε μὲ τὸν ΣΤΡΑΟΥΣ[1], ἐξελίχτηκε σὲ μιὰ γενικὴ ἀναταραχὴ ποὺ μέσα της σαρώθηκαν ὅλες οἱ «δυνάμεις τοῦ παρελθόντος». Μέσα στὸ γενικὸ χάος, ἰσχυρὲς αὐτοκρατορίες ξεπήδησαν γιὰ νὰ καταρρεύσουν ἐξίσου γρήγορα, καὶ ἥρωες ἐμφανίστηκαν γιὰ μιὰ μόνο στιγμή, γιὰ νὰ τοὺς ρίξουν στὴν ἀφάνεια τολμηρότεροι καὶ ἰσχυρότεροι ἀντίπαλοι. Ἦταν μιὰ ἐπανάσταση ποὺ πλάι της ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἦταν παιγνιδάκι, μιὰ παγκόσμια μάχη ποὺ πλάι της οἱ μάχες τῶν Διαδόχων[2] φαίνονται ἀσήμαντες. Οἱ ἀρχὲς ἐκτοπίζανε ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, ἥρωες τοῦ πνεύματος ἀνέτρεπαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον μὲ ἀνήκουστη ταχύτητα καὶ στὰ τρία τελευταῖα χρόνια, 1842-45, σαρώθηκαν στὴ Γερμανία περισσότερα ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἀπὸ ὅ, τι σ' ἄλλες ἐποχὲς μέσα σὲ τρεῖς αἰῶνες.

---

1. Δαυὶδ Φρειδερίκος Στράους, γερμανὸς φιλόσοφος γνωστὸς ἀπὸ τὸ ἔργο του: «Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ».

2. Στρατηγοὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ποὺ μετὰ τὸ θάνατό του ἄρχισαν σκληρὸ ἀγώνα γιὰ τὴν ἐξουσία ποὺ κατέληξε στὴ διάσπαση τοῦ κράτους.

Ὅλα αὐτὰ ὑποτίθεται ὅτι ἔγιναν στὴν περιοχὴ τῆς καθαρῆς σκέψης.*

Ἀσφαλῶς ἔχουμε μπροστά μας ἕνα ἐνδιαφέρον γεγονός: τὴν ἀποσύνθεση τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος.** Ὅταν ἔσβησε ἡ τελευταία σπίθα τῆς ζωῆς του, τὰ διάφορα στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ Caput Mortuum[1] ἄρχισαν νὰ ἀποσυνθέτονται, μπῆκαν σὲ καινούργιους συνδυασμοὺς καὶ σχημάτισαν καινούργιες οὐσίες. Οἱ διομήχανοι τῆς φιλοσοφίας ποὺ ὣς τότε ζοῦσαν ἐκμεταλλευόμενοι τὸ ἀπόλυτο πνεύμα, ρίχτηκαν τώρα πάνω σ' αὐτοὺς τοὺς καινούργιους συνδυασμούς. Καθένας τους μὲ ὅλο του τὸ ζῆλο βάλθηκε νὰ πουλάει τὸ κομμάτι ποὺ τοῦ ἀναλογοῦσε. Αὐτὸ φυσικὰ γέννησε τὸ συναγωνισμό, ποὺ στὴν ἀρχὴ γινότανε μὲ νηφάλιο καὶ ἀστικὸ τρόπο. Ἀργότερα ὅταν ἡ γερμανικὴ ἀγορὰ κορέστηκε, καὶ τὸ ἐμπόρευμα παρόλες τὶς προσπάθειες δὲν ἔβρισκε πιὰ ἀπήχηση στὴν παγκόσμια ἀγορά, ἡ ἐπιχείρηση χάλασε κατὰ τὸ συνηθισμένο γερμανικὸ τρόπο μὲ πλαστὴ καὶ νοθευμένη παραγωγή, χειροτέρευση τῆς ποιότητας, νόθευση τῶν πρώτων ὑλῶν, πλαστογράφηση στὶς ἐτικέτες, εἰκονικὲς ἀγοραπωλησίες, παίξιμο στὸ χρηματιστήριο καὶ πιστωτικὸ σύστημα χωρὶς ὁποιαδήποτε πραγματικὴ βάση. Ὁ συναγωνισμὸς κατέληξε σὲ σκληρὴ πάλη ποὺ τώρα μᾶς τὴν ἐκθειάζουν καὶ τὴν ἑρμηνεύουν σὰ μιὰ ἐπανάσταση παγκόσμιας σημασίας, σὰ γεννήτορα τῶν πιὸ θαυμάσιων ἀποτελεσμάτων καὶ ἐπιτευγμάτων.

Ἂν θέλουμε νὰ ἐκτιμήσουμε στὴν πραγματική της ἀξία αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ ἀγυρτεία, ποὺ ξυπνάει ἀκόμα καὶ στὰ στήθη τοῦ τίμιου γερμανοῦ ἀστοῦ ἕνα αἴσθημα ἐθνικῆς περηφάνειας, ἂν θέλουμε νὰ δώσουμε μιὰ καθαρὴ ἰδέα τῆς στενοκεφαλιᾶς*** ὅλου αὐτοῦ τοῦ νεο-χεγκελιανοῦ κινήματος καὶ ἰδιαίτερα τῆς κωμικοτραγικῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὶς αὐταπάτες αὐτῶν τῶν ἡρώων ὡς πρὸς τὰ ἐπιτεύγματά τους καὶ στὰ πραγμα-

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο ἀπὸ χειρόγραφο/: Ὁ θέβηλος ἐξωτερικὸς κόσμος δὲν ἔμαθε, φυσικά, τίποτε, γιατὶ ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα ποὺ συνταράξανε τὸν κόσμο, ἔγιναν βασικὰ μονάχα στὴ διαδικασία ἀποσύνθεσης τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος.

** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: Ὁ κριτικός, αὐτὸς ὁ ἐπιμελητὴς γάμων καὶ κηδειῶν, δὲ μποροῦσε φυσικὰ νὰ εἶναι ἀπών, αὐτὸς ποὺ σὰν ὑπόλειμμα τῶν μεγάλων ἀπελευθερωτικῶν πολέμων,...

*** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: (καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος).

1. Κυριολεκτικά: Πεθαμένο κεφάλι, ὅρος τῆς χημείας ποὺ δηλώνει τὸ ὑπόλειμμα μιᾶς ἀπόσταξης. Ἐδῶ: ὑπολείμματα.

τικά τους ἐπιτεύγματα, πρέπει νὰ κοιτάξουμε ὅλο αὐτὸ τὸ θέαμα ἀπὸ ἕνα ὀπτικὸ σημεῖο ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Γερμανίας.*

---

* /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: Προλογίζουμε λοιπὸν τὴν εἰδικὴ κριτικὴ ἀτομικῶν ἐκπροσώπων αὐτοῦ τοῦ κινήματος μὲ μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις ποὺ νὰ ξεκαθαρίζουν τὶς ἰδεολογικὲς προϋποθέσεις ποὺ εἶναι κοινὲς σὲ ὅλους τους. Αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις θὰ εἶναι ἀρκετὲς γιὰ νὰ δείξουν τὴν ἄποψη τῆς κριτικῆς μας στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴν αἰτιολόγηση τῶν ἀτομικῶν κριτικῶν ποὺ ἀκολουθοῦν. Ἀντιπαραθέτουμε αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις στὸν Φώϋερμπαχ εἰδικὰ ἐπειδὴ εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἔχει τουλάχιστο κάνει κάποια πρόοδο καὶ τὰ ἔργα του μποροῦν νὰ ἐξεταστοῦν DE BONNE FOI.1

1. Καλόπιστα. (Γαλλικὰ στὸ κείμενο).

1

ΦΩ.Υ·ΕΡΜΠΑΧ

Α. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΙΚΑ, ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ

Ἡ γερμανικὴ κριτικὴ μέχρι τὶς πιὸ πρόσφατες προσπάθειές της, ποτὲ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας. Χωρὶς καθόλου νὰ ἐξετάζει τὶς γενικὲς φιλοσοφικές της προϋποθέσεις, ὅλο τὸ σῶμα τῶν ἐρευνῶν της ἔχει στὴν πραγματικότητα ξεπηδήσει ἀπὸ τὸ ἔδαφος ἑνὸς ὁρισμένου φιλοσοφικοῦ συστήματος, τοῦ Χέγκελ. Ὄχι μόνο στὶς ἀπαντήσεις τους ἀλλὰ καὶ στὶς ἴδιες τὶς ἐρωτήσεις τους ὑπῆρχε μιὰ ἀπάτη. Αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Χέγκελ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ κανένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς σύγχρονους κριτικοὺς δὲν ἀποπειράθηκε ποτὲ μιὰ περιεκτικὴ κριτικὴ τοῦ χεγκελιανοῦ συστήματος, ὁσοδήποτε κι ἂν ἰσχυρίζεται ὁ καθένας τους ὅτι ἔχει προχωρήσει πέρα ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Οἱ πολεμικές τους ἐναντίον τοῦ Χέγκελ καὶ τοῦ ἑνὸς ἐναντίον τοῦ ἄλλου περιορίζονται σὲ τοῦτο: καθένας τους ἀπομονώνει μιὰ πλευρὰ τοῦ χεγκελιανοῦ συστήματος καὶ τὴ στρέφει ἐναντίον τοῦ ὅλου συστήματος καθὼς καὶ ἐναντίον τῶν πλευρῶν ποὺ ἔχουν ἀπομονώσει οἱ ἄλλοι. Ξεκίνησαν ἀπομονώνοντας μὴ παραποιημένες χεγκελιανὲς κατηγορίες, ὅπως «οὐσία» καὶ «αὐτοσυνείδηση», καὶ ὕστερα βεβήλωσαν αὐτὲς τὶς κατηγορίες μὲ πιὸ κοσμικὰ ὀνόματα, ὅπως τὸ Γένος, ὁ Μοναδικός, ὁ Ἄνθρωπος, κτλ.

Ὅλη ἡ γερμανικὴ φιλοσοφικὴ κριτικὴ ἀπὸ τὸν Στράους μέχρι τὸν Στίρνερ περιορίζεται σὲ κριτικὴ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῶ ν ἀντιλήψεων.* Οἱ κριτικοὶ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν πραγματικὴ θρησκεία καὶ τὴν κυρίως θε-

---

* /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/. ὑποστηρίζοντας ὅτι εἶναι ἀ ἀπόλυτος λυτρωτὴς τοῦ κόσμου ἀπὸ κάθε κακό. Τὴ θρησκεία τὴ θεωροῦσαν καὶ τὴ μεταχειρίζονταν συνεχῶς σὰν τὸν πρῶτο ἐχθρό, σὰν τὴν τελικὴ αἰτία ὅλων τῶν σχέσεων ποὺ ἀποστρέφονταν αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι.

ολογία. Τὸ τί ἐσήμαιναν στὴν πραγματικότητα θρησκευτικὴ συνείδηση καὶ θρησκευτικὴ ἀντίληψη προσδιορίζονταν κατὰ διαφορετικὸ τρόπο καθὼς προχωροῦσαν παρακάτω. Ἡ πρόοδός τους ἦταν νὰ συμπεριλαμβάνουν τὶς θεωρούμενες κυρίαρχες μεταφυσικές, πολιτικές, νομικές, ἠθικὲς καὶ ἄλλες ἀντιλήψεις στὴ σφαῖρα τῶν θρησκευτικῶν ἢ θεολογικῶν ἀντιλήψεων. Καὶ παρόμοια, νὰ χαρακτηρίζουν τὴν πολιτική, κοσμικὴ καὶ ἠθικὴ συνείδηση σὰ θρησκευτικὴ ἢ θεολογική, καὶ τὸν πολιτικό, νομικό, ἠθικὸ ἄνθρωπο — τὸν «ἄνθρωπο» σὲ τελευταία ἀνάλυση — σὰ θρησκευτικό. Ἡ κυριαρχία τῆς θρησκείας θεωρήθηκε σὰ δεδομένη. Βαθμιαῖα κάθε κυρίαρχη σχέση χαρακτηρίζονταν σὰ θρησκευτικὴ σχέση καὶ μετατρέπονταν σὲ μιὰ λατρεία, λατρεία τοῦ νόμου, λατρεία τοῦ κράτους, κτλ. Παντοῦ ὑπῆρχε μονάχα θέμα δογμάτων καὶ πίστης σὲ δόγματα. Ὁ κόσμος ἐξαγιάζονταν ὅλο καὶ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση, μέχρι ποὺ τελικὰ ὁ σεβάσμιός μας Ἅγιος Μὰξ[1] μπόρεσε νὰ τὸν ἁγιοποιήσει en bloc κι ἔτσι νὰ ξεμπερδέψει μαζί του μιὰ καλή.

Οἱ Παλιοὶ Χεγκελιανοὶ κ α τ α λ ά β α ι ν α ν τὸ κάθε τι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀνάγονταν σὲ μιὰ χεγκελιανὴ λογικὴ κατηγορία. Οἱ Νέο-Χεγκελιανοὶ ἔ κ α ν α ν κ ρ ι τ ι κ ὴ σὲ ὅλα ἀποδίδοντας σὲ κάθε πράγμα θεολογικὲς ἀντιλήψεις ἢ χαρακτηρίζοντάς το σὰ θεολογικὸ θέμα. Οἱ Νέο-Χεγκελιανοὶ βρίσκονται σὲ συμφωνία μὲ τοὺς Παλιοὺς Χεγκελιανοὺς ὅταν πιστεύουν στὴν κυριαρχία τῆς θρησκείας, τῶν ἐννοιῶν, μιᾶς καθολικῆς ἀρχῆς στὸν κόσμο ποὺ ὑπάρχει. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ μιὰ πλευρὰ κτυπάει αὐτὴ τὴν κυριαρχία σὰ σφετερισμό, ἐνῶ ἡ ἄλλη τὴν ἐξυμνεῖ σὰ νόμιμη.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ Νέο-Χεγκελιανοὶ θεωροῦν τὶς ἀντιλήψεις, τὶς σκέψεις, τὶς ἰδέες, πραγματικὰ ὅλα τὰ προϊόντα τῆς συνείδησης, ποὺ τοὺς ἀποδίδουν μιὰν ἀνεξάρτητη ὕπαρξη, σὰν πραγματικὲς ἁλυσίδες τῶν ἀνθρώπων (ἀκριβῶς ὅπως οἱ Παλιοὶ Χεγκελιανοὶ τὰ χαρακτήριζαν σὰν τὰ ἀληθινὰ δεσμὰ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας) εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ Νεο-Χεγκελιανοὶ ὀφείλουν νὰ πολεμήσουν μονάχα ἐναντίον αὐτῶν τῶν ψευδαισθήσεων τῆς συνείδησης*. Μιὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὴ φαντασία τους, οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅλες οἱ πράξεις τους, οἱ ἁλυσίδες τους καὶ οἱ περιορισμοί τους εἶναι προϊόντα τῆς συνείδησής τους, οἱ Νέο-Χεγκελιανοί, συνεπεῖς μὲ τὸν ἑαυτό τους βάζουν στοὺς ἀνθρώπους τὸ ἠθικὸ αἴτημα νὰ ἀλ-

---

1 Παρατσούκλι τοῦ Μὰξ Στίρνερ.

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: καὶ ὅτι ὁ στόχος ποὺ προσπαθοῦν νὰ πετύχουν εἶναι μιὰ ἀλλαγὴ τῆς κυρίαρχης συνείδησης.

λάξουν τὴ σημερινή τους συνείδηση μὲ μιὰ ἀνθρώπινη, κριτικὴ ἢ ἐγωιστικὴ συνείδηση, καὶ ἔτσι νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τοὺς περιορισμούς τους. Αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἀλλαγὴ συνείδησης συνοψίζεται σὲ μιὰ ἀπαίτηση ἑρμηνείας τῆς πραγματικότητας μὲ διαφορετικὸ τρόπο, δηλαδὴ στὴν ἀποδοχὴ της μέσο μιᾶς ἄλλης ἑρμηνείας. Οἱ Νέο-Χεγκελιανοὶ ἰδεολόγοι, παρὰ τὶς ξῆθεν «κοσμοχαλαστικές» τους θέσεις, εἶναι οἱ πιὸ πιστοὶ συντηρητικοί. Οἱ πιὸ καινούργιοι ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν βρεῖ τὴ σωστὴ ἔκφραση γιὰ τὴ δραστηριότητά τους ὅταν δηλώνουν ὅτι ἀγωνίζονται μονάχα ἐναντίον τῶν «φ ρ ά σ ε ω ν». Ξεχνοῦν ὅμως ὅτι σ' αὐτὲς τὶς φράσεις αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀντιπαραθέτουν μονάχα ἄλλες φράσεις, καὶ ὅτι μὲ κανένα τρόπο δὲν πολεμοῦν ἐναντίον τοῦ κόσμου ποὺ ὑπάρχει πραγματικά, ὅταν ἁπλῶς πολεμοῦν ἐναντίον τῶν φράσεων αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Τὰ μόνα ἀποτελέσματα ποὺ αὐτὴ ἡ κριτικὴ μπόρεσε νὰ πετύχει ἦταν μερικὲς (καὶ τελείως μονόπλευρες) διασαφηνίσεις γιὰ τὸ Χριστιανισμὸ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας. Ὅλες οἱ ὑπόλοιπες θέσεις τους εἶναι ἁπλῶς παραπέρα ὡραιοποιήσεις τοῦ ἰσχυρισμοῦ τους ὅτι μᾶς ἔδωσαν, σ' αὐτὲς τὶς ἀσήμαντες διασαφηνίσεις, ἀνακαλύψεις παγκόσμιας σημασίας. Δὲν ἔχει συμβεῖ σὲ κανέναν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς φιλοσόφους νὰ ἐρευνήσει τὴ σύνδεση τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴ γερμανικὴ πραγματικότητα, τὴ σχέση τῆς κριτικῆς τους μὲ τὸ δικό τους ὑλικὸ περιβάλλον.

1. Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Α.* Οἱ προϋποθέσεις ἀπὸ ὅπου ξεκινοῦμε δὲν εἶναι αὐθαίρετες, δὲν εἶναι δόγματα, ἀλλὰ πραγματικὲς προϋποθέσεις ποὺ ἡ ἀφαίρεσή τους μπορεῖ νὰ γίνει μονάχα στὴ φαντασία. Εἶναι τὰ πραγματικὰ ἄτομα, ἡ δραστηριότητά τους καὶ οἱ ὑλικοὶ ὅροι τῆς ζωῆς τους, τόσο αὐτοὶ ποὺ τοὺς βρῆκαν νὰ ὑπάρχουν, ὅσο καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς δημιούργησαν μὲ τὴ δική

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/:

Γνωρίζουμε μιὰ μοναδικὴ ἐπιστήμη, τὴν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας. Μπορεῖ νὰ κοιτάξει κανεὶς τὴν ἱστορία ἀπὸ δυὸ πλευρὲς καὶ νὰ τὴ διαιρέσει στὴν ἱστορία τῆς φύσης καὶ τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων. Οἱ δυὸ πλευρὲς εἶναι ὡστόσο ἀξεχώριστες. Ἡ ἱστορία τῆς φύσης καὶ ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτιέντα ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι. Ἡ ἱστορία τῆς φύσης, ἡ λεγομένη φυσικὴ ἐπιστήμη, δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ ὅλη σχεδὸν ἡ ἰδεολογία συνοψίζεται εἴτε σὲ μιὰ διαστρεβλωμένη ἑρμηνεία αὐτῆς τῆς ἱστορίας εἴτε σὲ μιὰ πλήρη ἀφαίρεση ἀπ' αὐτήν. Ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογία εἶναι ἁπλῶς μιὰ ἀπὸ τὶς πλευρὲς αὐτῆς τῆς ἱστορίας

τους δραστηριότητα. Αὐτὲς οἱ προϋποθέσεις μποροῦν ἐπομένως νὰ ἐπαληθευθοῦν μὲ καθαρὰ ἐμπειρικὸ τρόπο.

Ἡ πρώτη προϋπόθεση κάθε ἀνθρώπινης ἱστορίας εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ὕπαρξη τῶν ζωντανῶν ἀνθρώπινων ἀτόμων.* Ἔτσι, τὸ πρῶτο γεγονὸς ποὺ πρέπει νὰ προσδιοριστεῖ εἶναι ἡ σωματικὴ ὀργάνωση αὐτῶν τῶν ἀτόμων καὶ ἡ σχέση ποὺ αὐτὴ τοὺς δημιουργεῖ μὲ τὴν ὑπόλοιπη φύση. Ἀσφαλῶς δὲ μποροῦμε ἐδῶ νὰ ἀσχοληθοῦμε σὲ βάθος οὔτε μὲ τὴν πραγματικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου οὔτε μὲ τὶς φυσικὲς συνθῆκες ποὺ βρίσκει ἕτοιμες ὁ ἄνθρωπος — τὶς γεωλογικές, τὶς ὀρογραφικές, ὑδρογραφικές, κλιματικές, κ.τ.λ.** Τὸ γράψιμο τῆς ἱστορίας πρέπει νὰ ξεκινάει πάντα ἀπὸ αὐτὲς τὶς φυσικὲς βάσεις καὶ τὶς ἀλλαγές τους στὴν πορεία τῆς ἱστορίας μέσο τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων.

Οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ διακρίνονται ἀπὸ τὰ ζῶα χάρη στὴ συνείδηση, τὴ θρησκεία καὶ ὅτι ἄλλο σᾶς ἀρέσει. Ἀρχίζουν οἱ ἴδιοι νὰ διακρίνουν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τὰ ζῶα εὐθὺς μόλις ἀρχίσουν νὰ π α ρ ά γ ο υ ν τὰ μέσα τῆς συντήρησής τους, βῆμα ποὺ ἔχει σὰν ὅρο του τὴ σωματική τους ὀργάνωση. Παράγοντας τὰ μέσα τῆς ὕπαρξής τους οἱ ἄνθρωποι παράγουν ἔμμεσα τὴν πραγματική τους ὑλικὴ ζωή.

Ὁ τρόπος ποὺ οἱ ἄνθρωποι παράγουν τὰ μέσα τῆς ὕπαρξής τους ἐξαρτιέται πρὶν ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὴν κατάσταση τῶν μέσων ὕπαρξης ποὺ τὰ βρίσκουν ἕτοιμα καὶ πρέπει νὰ τὰ ἀναπαράγουν. Αὐτὸς ὁ τρόπος παραγωγῆς δὲν πρέπει ἁπλῶς νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἀναπαραγωγὴ τῆς φυσικῆς ὕπαρξης τῶν ἀτόμων. Εἶναι μᾶλλον μιὰ καθορισμένη μορφὴ δραστηριότητας αὐτῶν τῶν ἀτόμων, ἕνας καθορισμένος τρόπος ἐκδήλωσης τῆς ζωῆς τους, ἕνας καθορισμένος τ ρ ό π ο ς ζ ω ῆ ς ἀπὸ μέρους τους. Ὁ τρόπος ποὺ τὰ ἄτομα ἐκδηλώνουν τὴ ζωή τους ἀντανακλᾶ αὐτὸ ποὺ ἀκριβῶς εἶναι. Αὐτὸ ποὺ αὐτὰ εἶναι, συμπέφτει ἐπομένως μὲ τὴν παραγωγή τ ο υ ς, καὶ μὲ τὸ τ ί παράγουν καὶ μὲ τὸ π ῶ ς τὸ παράγουν. Αὐτὸ ποὺ εἶναι τὰ ἄτομα ἐξαρτιέται ἔτσι ἀπὸ τοὺς ὑλικοὺς ὅρους ποὺ καθορίζουν τὴν παραγωγή τους.

---

* /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: Ἡ πρώτη i σ τ ο ρ ι κ ὴ πράξη αὐτῶν τῶν ἀτόμων ποὺ τὰ διακρίνει ἀπὸ τὰ ζῶα εἶναι ὄχι ὅτι σκέφτονται, ἀλλὰ ὅτι ἀρχίζουν νὰ π α ρ ά γ ο υ ν τ ὰ μ έ σ α τ ῆ ς ὕ π α ρ ξ ή ς τ ο υ ς.

** /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: Δὲν εἶναι μονάχα ἡ ἀρχική, αὐθόρμητη ὀργάνωση τῶν ἀνθρώπων, εἰδικὰ οἱ φυλετικὲς διαφορές, ποὺ ἐξαρτιέντανι ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες ἀλλὰ ἐπίσης ἡ ὅλη παραπέρα ἐξέλιξη, ἢ ἡ ἔλλειψη ἐξέλιξης, τῶν ἀνθρώπων μέχρι τὴ σημερινὴ ἐποχή

Ἡ παραγωγὴ αὐτὴ ἐμφανίζεται μὲ τὴν α ὔ ξ η σ η τ ο ῦ π λ η θ υ σ μ ο ῦ. Μὲ τὴ σειρά της προϋποθέτει τὴν ἐ π ι κ ο ι ν ω ν ί α (Verkehr) τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους. Ἡ μορφὴ αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας καθορίζεται πάλι ἀπὸ τὴν παραγωγή.

*
**

Οἱ σχέσεις τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἀνάμεσά τους ἐξαρτιένται ἀπὸ τὸ πόσο ἔχει τὸ καθένα τους ἀναπτύξει τὶς παραγωγικὲς του δυνάμεις, τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐσωτερική του ἐπικοινωνία. Αὐτὴ ἡ θέση εἶναι καθολικὰ ἀναγνωρισμένη. Ἀλλὰ ὄχι μόνο ἡ σχέση ἑνὸς ἔθνους μὲ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ ἐπίσης ἡ ὅλη ἐσωτερικὴ δομὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἔθνους ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἐξέλιξης ποὺ ἔχει φτάσει ἡ παραγωγή του καὶ ἡ ἐσωτερική καὶ ἡ ἐξωτερική του ἐπικοινωνία. Τὸ πόσο ἔχουν ἀναπτυχθεῖ οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις ἑνὸς ἔθνους φαίνεται περισσότερο ἔκδηλα ἀπὸ τὸ βαθμὸ ποὺ ἔχει φτάσει ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας. Κάθε νέα παραγωγικὴ δύναμη, στὸ βαθμὸ ποὺ δὲν εἶναι ἁπλῶς μιὰ ποσοτικὴ ἐπέκταση τῶν ἤδη γνωστῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (λόγου χάρη καλλιέργεια καινούργιων ἐδαφῶν), προκαλεῖ μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας σ' ἕνα ἔθνος ὁδηγεῖ πρῶτα στὸ χωρισμὸ τῆς βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ ἐργασία, καὶ ἐπομένως στὸ χωρισμὸ π ό λ η ς καὶ χ ω ρ ι ο ῦ καὶ στὴν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων τους. Ἡ παραπέρα ἀνάπτυξή του ὁδηγεῖ στὸ χωρισμὸ τῆς ἐμπορικῆς ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐργασία. Ταυτόχρονα, μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας σ' αὐτοὺς τοὺς διάφορους κλάδους ἀναπτύσσονται ποικίλοι καταμερισμοὶ ἀνάμεσα στὰ ἄτομα ποὺ συνεργάζονται σὲ καθορισμένα εἴδη ἐργασίας. Ἡ σχετικὴ θέση αὐτῶν τῶν ξεχωριστῶν ὁμάδων ἀνάμεσά τους καθορίζεται ἀπὸ τὶς μέθοδες ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία, τὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο (πατριαρχία, δουλεία, τάστες, τάξεις). Αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ὅρους μποροῦμε νὰ τοὺς δοῦμε (ὅταν ἐπικρατεῖ πιὸ ἀναπτυγμένη ἐπικοινωνία) στὶς σχέσεις τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἀνάμεσά τους.

Τὰ διάφορα στάδια ἀνάπτυξης στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀποτελοῦν ἄλλες τόσες διαφορετικὲς μορφὲς ἰδιοκτησίας. Δηλαδή, τὸ στάδιο στὸ ὁποῖο βρίσκεται ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καθορίζει ἐπίσης τὶς σχέσεις τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὑλικό, τὸ ὄργανο καὶ τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας.

Ἡ πρώτη μορφὴ ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ φυλετικὴ ἰδιοκτησία (Stammeigentum) [1]. Ἀντιστοιχεῖ σ' ὁ μὴ ἀναπτυγμένο στάδιο παραγωγῆς, ὅπου ἕνας λαὸς ζεῖ μὲ τὸ κυνήγι καὶ τὸ ψάρεμα, μὲ τὴν κτηνοτροφία ἢ, στὸ ἀνώτερο στάδιο, μὲ τὴ γεωργία. Στὴν τελευταία περίπτωση, αὐτὴ προϋποθέτει μιὰ μεγάλη ἔκταση ἀκαλλιέργητων ἐδαφῶν. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἀκόμα σ' αὐτὸ τὸ στάδιο πολὺ στοιχειώδης καὶ περιορίζεται σὲ μιὰ παραπέρα ἐπέκταση τοῦ φυσικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας ποὺ ὑπάρχει στὴν οἰκογένεια. Ἡ κοινωνικὴ δομὴ περιορίζεται, ἑπομένως, σὲ μιὰν ἐπέκταση τῆς οἰκογένειας: ἀρχηγοὶ τῆς πατριαρχικῆς φυλῆς, κάτω ἀπ' αὐτοὺς τὰ μέλη τῆς φυλῆς, τελικὰ οἱ δοῦλοι. Ἡ δουλεία, ποὺ εἶναι ἀφανὴς στὴν οἰκογένεια, ἀναπτύσσεται βαθμιαῖα μονάχα μὲ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀναγκῶν καὶ μὲ τὴν ἐπέκταση τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων, ἐπέκταση τόσο τοῦ πολέμου ὅσο καὶ τῶν ἀνταλλαγῶν.

Ἡ δεύτερη μορφὴ ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἀρχαία κοινοτικὴ καὶ κρατικὴ ἰδιοκτησία, ποὺ προέρχεται εἰδικὰ ἀπὸ τὴ συνένωση πολλῶν φυλῶν σὲ μιὰ π ό λ η μὲ συμφωνία ἢ μὲ κατάκτηση καὶ ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴ δουλεία. Πλάι στὴν κοινωνικὴ ἰδιοκτησία βρίσκουμε ἤδη νὰ ἀναπτύσσεται κινητὴ καὶ ἀργότερα ἐπίσης καὶ ἀκίνητη ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἀλλὰ σὰ μιὰ κατ' ἐξαίρεση μορφὴ ὑποταγμένη στὴν κοινοτικὴ ἰδιοκτησία. Οἱ πολίτες ἐξουσιάζουν τοὺς ἐργαζόμενους δούλους τους μονάχα μέσα στὴν κοινότητα καὶ μονάχα γι' αὐτή, καὶ ἑπομένως εἶναι δεμένοι μὲ τὴ μορφὴ τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ κοινοτικὴ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν δραστήριων πολιτῶν σὲ σχέση μὲ τοὺς δούλους εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ποὺ τοὺς ἀναγκάζει νὰ παραμένουν σ' αὐτὴ τὴν αὐθόρμητα βγαλμένη μορφὴ συνένωσης. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ ὅλη δομὴ τῆς κοινωνίας ποὺ βασίζονταν πάνω σ' αὐτὴ τὴν κοινοτικὴ ἰδιοκτησία, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν ἡ ἐξουσία τοῦ λαοῦ, ἀποσυνθέτονται στὸ μέτρο ἀκριβῶς ποὺ ἐξελίσσεται εἰδικὰ ἡ ἀκίνητη ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἔχει ἤδη ἀναπτυχθεῖ περισσότερο. Βρίσκουμε πιὰ τὸν ἀνταγωνισμὸ τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ. Ἀργότερα βρίσκουμε τὸν ἀνταγωνισμὸ ἀνάμεσα στὰ κράτη ἐκεῖνα ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὰ συμφέροντα τῶν πόλεων καὶ ἐκεῖνα ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὰ συμφέροντα τοῦ χωριοῦ, καὶ μέσα στὶς ἴδιες τὶς

---

1. Τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραφε ὁ Μὰρξ αὐτὲς τὶς γραμμές, δίνονταν μεγάλη σημασία στὴν ἔννοια τῆς φυλῆς, τῆς πατριᾶς. Ὁ Λ. Μόργκαν, μὲ τὸ ἔργο του ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1877 σχετικὰ μὲ τὴ μελέτη τῆς πρωτόγονης κοινωνίας, θὰ ξεκαθαρίσει τὶς ἔννοιες τοῦ gens (γένος) καὶ τῆς «πατριᾶς». Ὁ Ἔγκελς θὰ χρησιμοποιήσει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Μόργκαν στὴν «Καταγωγὴ τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ Κράτους», 1884

πόλεις τὸν ἀνταγωνισμὸ ἀνάμεσα στὴ βιομηχανία καὶ τὸ ναυτιλιακὸ ἐμπόριο. Ἡ ταξικὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ πολίτες καὶ δούλους ἀναπτύσσεται τώρα ὁλοκληρωτικά.*

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, βρίσκουμε ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ τὶς ἴδιες συνθῆκες ποὺ θὰ ξαναβροῦμε, ἀλλὰ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, στὴ σύγχρονη ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴ συγκέντρωση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ποὺ ἄρχισε πολὺ νωρὶς στὴ Ρώμη (ὅπως τὸ ἀποδείχνει ὁ ἀγροτικὸς νόμος τοῦ Λικίνιου[1]) καὶ συνεχίστηκε πολὺ γρήγορα τὴν ἐποχὴ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ εἰδικὰ τὴν ἐποχὴ τῶν αὐτοκρατόρων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, καὶ σὲ συνδυασμὸ μ' αὐτό, ὑπάρχει ὁ μετασχηματισμὸς τῆς πληβειακῆς μικρῆς ἀγροτιᾶς σὲ προλεταριάτο, ποὺ ὡστόσο, χάρη στὴν ἐνδιάμεση θέση του ἀνάμεσα σὲ πολίτες μὲ ἰδιοκτησία καὶ σὲ δούλους, ποτὲ δὲν πέτυχε μιὰν ἀνεξάρτητη ἀνάπτυξη.

Ἡ τρίτη μορφὴ ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ φεουδαρχικὴ ἰδιοκτησία ἢ ἰδιοκτησία τῶν κλειστῶν τάξεων. Ἂν ἡ ἀρχαιότητα ξεκίνησε ἀπὸ τὴν π ό λ η καὶ τὴ μικρή της ἐδαφικὴ ἔκταση, ὁ Μεσαίωνας ξεκίνησε ἀπὸ τὸ χ ω ρ ι ό. Αὐτὴ ἡ διαφορετικὴ ἀφετηρία καθορίζονταν ἀπὸ τὴν ἀραιότητα τοῦ πληθυσμοῦ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν σκορπισμένος σὲ μεγάλη περιοχὴ καὶ ποὺ δὲν αὐξάνονταν χάρη στὴν ὕπαρξη τῶν καταχτητῶν. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρώμη, ἡ φεουδαρχικὴ ἀνάπτυξη στὸ ξεκίνημά της, ἁπλώνεται ἑπομένως σ' ἕνα πολὺ πιὸ ἐκτεταμένο ἔδαφος, ποὺ προετοιμάστηκε ἀπὸ τὶς ρωμαϊκὲς κατακτήσεις καὶ τὴ διάδοση τῆς γεωργίας ποὺ συνδέεται ἀρχικὰ μ' αὐτές. Οἱ τελευταῖες ἑκατονταετίες τῆς κατάπτωσης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ κατάκτησή της ἀπὸ τοὺς βαρβάρους κατέστρεψαν πολλὲς παραγωγικὲς δυνάμεις. Ἡ γεωργία παρακμάζει, ἡ βιομηχανία ξεπέφτει ἀπὸ ἔλλειψη ἀγορῶν, τὸ ἐμπόριο σβήνει ἢ καταργεῖται βίαια, ὁ ἀγροτικὸς καὶ ἀστικὸς πληθυσμὸς ἐλαττώνεται. Σ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες καὶ τὸν τρόπο ὀργάνωσης τῆς κατάκτησης ποὺ καθορίστηκε ἀπ' αὐτές, ἡ φεουδαρχικὴ ἰδιοκτησία ἀναπτύχτηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς γερμανικῆς στρατιωτικῆς συγ-

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: στοὺς Ρωμαίους πληβείους συναντᾶμε ἀρχικὰ μικροϊδιοκτῆτες γῆς, ὕστερα τὶς ἀρχὲς ἑνὸς προλεταριάτου, ποὺ ὡστόσο δὲν ἀναπτύσσεται, χάρη στὴν ἐνδιάμεση θέση του ἀνάμεσα σὲ πολίτες μὲ ἰδιοκτησία καὶ σὲ δούλους.

1. Λικίνιος, γύρω στὸ 350 π.Χ.: Δήμαρχος ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Σέξτιο ἐκδώσανε τὸ 367 π.Χ. νόμους ὑπὲρ τῶν πληβείων, ποὺ καθορίζαν ἀνώτερο ὅριο γαιοκτησίας. Ἔτσι τὰ ἐδάφη ποὺ περίσσεψαν, μαζὶ μὲ ἐδάφη προερχόμενα ἀπὸ κατακτήσεις, μοιράστηκαν στοὺς πληβείους.

κρότησης. Ὅπως ἡ φυλετικὴ καὶ κοινοτικὴ ἰδιοκτησία, ἔτσι καὶ αὐτὴ βασίζεται πάνω σὲ μιὰ κοινότητα, ἀλλὰ ἡ ἄμεσα παραγωγικὴ τάξη, ποὺ ἀντιτίθεται σ' αὐτὴ δὲν εἶναι, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς ἀρχαίας κοινότητας, οἱ δοῦλοι, ἀλλὰ οἱ μικροὶ ἀγρότες ποὺ ἔχουν γίνει δουλοπάροικοι. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἀναπτυχτεῖ ὁλοκληρωτικὰ ὁ φεουδαρχισμός, ἐμφανίζεται ἐπίσης ὁ ἀνταγωνισμὸς πρὸς τὶς πόλεις. Ἡ ἱεραρχικὴ δομὴ τῆς γαιοκτησίας καὶ τὰ ἔνοπλα σώματα ἀπὸ ἀκόλουθους, ποὺ συνδέονται μὲ αὐτή, ἐπέτρεψαν στοὺς εὐγενεῖς νὰ ἐξουσιάζουν τοὺς δουλοπάροικους. Αὐτὴ ἡ φεουδαρχικὴ διάρθρωση ἦταν, ἀκριβῶς ὅπως κι ἡ ἀρχαία κοινοτικὴ ἰδιοκτησία, μιὰ συνένωση ἐναντίον μιᾶς ὑποταγμένης παραγωγικῆς τάξης. Μόνο ποὺ ἡ μορφὴ τῆς συνένωσης καὶ ἡ σχέση πρὸς τοὺς ἄμεσους παραγωγοὺς ἦταν τώρα διαφορετικὲς ἐξαιτίας τῶν διαφορετικῶν ὅρων παραγωγῆς.

Σ' αὐτὸ τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα γαιοκτησίας ἀντιστοιχεῖ στὶς π ό λ ε ι ς ἡ συντεχνιακὴ ἰδιοκτησία, ἡ φεουδαρχικὴ ὀργάνωση τῶν ἐπαγγελμάτων. Ἐδῶ ἡ ἰδιοκτησία ἦταν κυρίως ἡ ἐργασία κάθε ξεχωριστοῦ ἀτόμου. Ἡ ἀνάγκη γιὰ συνένωση ἐναντίον τῶν ὀργανωμένων ληστῶν— εὐγενῶν, ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀγορὲς προστατευμένες ἀπὸ τὴν κοινότητα σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ὁ βιομήχανος ἦταν ταυτόχρονα ἔμπορος, ὁ αὐξανόμενος συναγωνισμὸς τῶν δουλοπάροικων ποὺ δραπέτευαν καὶ συσσωρεύονταν στὶς ἀναπτυσσόμενες πόλεις, ἡ φεουδαρχικὴ δομὴ ὅλης τῆς χώρας, ὅλα αὐτὰ γέννησαν τὶς σ υ ν τ ε χ ν ί ε ς. Τὸ συσσωρευόμενο βαθμιαῖα μικρὸ κεφάλαιο τῶν ἀτομικῶν τεχνιτῶν καὶ ὁ σταθερός τους ἀριθμός, σ' ἕναν αὐξανόμενο πληθυσμό, ἀνέπτυξε τὶς ὑποδιαιρέσεις τοῦ συντεχνίτη καὶ τοῦ μαθητευόμενου, πράγμα ποὺ δημιούργησε στὶς πόλεις μιὰν ἱεραρχία παρόμοια μ' αὐτὴ τοῦ χωριοῦ.

Ἔτσι ἡ κύρια μορφὴ ἰδιοκτησίας κατὰ τὴ φεουδαρχικὴ ἐποχὴ ἦταν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ γαιοκτησία μαζὶ μὲ τὴν ἐργασία τῶν δουλοπαροίκων ποὺ ἦταν δεμένοι μ' αὐτή, κι ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ἐργασία τῶν ἀτόμων μὲ μικρὸ κεφάλαιο ποὺ ἐξουσίαζε τὴν ἐργασία τῶν συντεχνιτῶν. Ἡ δομὴ καὶ τῶν δυὸ καθορίζονταν ἀπὸ τὶς περιορισμένες παραγωγικὲς σχέσεις — τὴν πρωτόγονη καὶ σὲ μικρὴ ἔκταση καλλιέργεια τῆς γῆς, καὶ τὸ βιοτεχνικὸ τύπο βιομηχανίας. Ὑπῆρχε μικρὸς καταμερισμὸς ἐργασίας ὅταν ἀνθοῦσε ὁ φεουδαρχισμός. Κάθε χώρα εἶχε μέσα της τὴν ἀντίθεση τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ. Ἡ διαίρεση σὲ κλειστὲς τάξεις ἦταν ἀσφαλῶς πολὺ ἔντονη. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χωρισμὸ σὲ ἡγεμόνες, σὲ εὐγενεῖς, σὲ κλῆρο καὶ σὲ ἀγρότες στὸ χωριό, καὶ τὸ χωρισμὸ σὲ μαστόρους, συντεχνίτες καὶ μαθητευόμενους καὶ ἐπίσης γρήγορα σὲ ἕνα συρφετὸ περιστασιακῶν

ἐργατῶν στὶς πόλεις, κανένας σημαντικὸς καταμερισμὸς ἐργασίας δὲν παρατηρήθηκε. Στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία αὐτὸς δυσκολεύονταν ἀπὸ τὴν κομματιασμένη καλλιέργεια ποὺ πλάι της γεννήθηκε ἡ μικροβιοτεχνία τῶν ἴδιων τῶν ἀγροτῶν. Στὴ βιοτεχνία δὲν ὑπῆρχε κανένας καταμερισμὸς ἐργασίας στὰ ἴδια τὰ ξεχωριστὰ ἐπαγγέλματα, καὶ πολὺ μικρὸς ἀνάμεσα σὲ αὐτά. Ὁ καταμερισμὸς ἀνάμεσα σὲ βιομηχανία καὶ ἐμπόριο ὑπῆρχε ἤδη ἀπὸ προηγούμενα στὶς παλιότερες πόλεις. Στὶς πιὸ καινούργιες ἀναπτύχτηκε μόνον ἀργότερα, ὅταν οἱ πόλεις ἤρθαν σὲ ἀμοιβαῖες σχέσεις.

Ἡ συνένωση μεγαλύτερων ἐδαφῶν σὲ φεουδαρχικὰ βασίλεια ἦταν μιὰ ἀνάγκη τόσο γιὰ τοὺς εὐγενεῖς γαιοκτήμονες ὅσο καὶ γιὰ τὶς πόλεις. Ἡ ὀργάνωση τῆς κυρίαρχης τάξης, τῶν εὐγενῶν, εἶχε ἔτσι παντοῦ ἐπικεφαλῆς της ἕνα μονάρχη.

*
**

Τὸ γεγονὸς ἑπομένως εἶναι ὅτι καθορισμένα ἄτομα,* ποὺ εἶναι παραγωγικὰ δραστήρια κατὰ ἕναν καθορισμένο τρόπο, ἔρχονται σὲ καθορισμένες κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις. Ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρηση** πρέπει σὲ κάθε ξεχωριστὴ περίπτωση νὰ μᾶς δείξει ἐμπειρικά, καὶ χωρὶς δποιαδήποτε μυθοποίηση καὶ θεωρητικολογία, τὴ σύνδεση τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς δομῆς μὲ τὴν παραγωγή. Ἡ κοινωνικὴ δομὴ καὶ τὸ κράτος ἐξελίσσονται συνεχῶς μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία τῆς ζωῆς καθορισμένων ἀτόμων, ἀλλὰ ἀτόμων ὄχι ὅπως θὰ μποροῦσαν νὰ παρουσιάζονται στὴ φαντασία τους ἢ στὴ φαντασία ἄλλων ἀτόμων, ἀλλὰ ὅπως π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ εἶναι, δηλαδὴ ἔτσι ὅπως ἐνεργοῦν καὶ παράγουν ὑλικά, καὶ ἑπομένως ὅπως δροῦν σὲ καθορισμένα ὑλικὰ ὅρια, προϋποθέσεις καὶ ὅρους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέλησή τους.***

Ἡ παραγωγὴ ἰδεῶν, ἀντιλήψεων, συνείδησης, συνδέεται στὴν ἀρχὴ ἄμεσα καὶ στενὰ μὲ τὴν ὑλικὴ δραστηριότητα καὶ τὴν ὑλικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἡ γλώσσα τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ ἀντίληψη, ἡ

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ μέσα σὲ καθορισμένες παραγωγικὲς σχέσεις.

** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ ποὺ συνδέεται ἁπλῶς μὲ πραγματικὰ δεδομένα.

*** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Οἱ ἰδέες ποὺ διαμορφώνουν αὐτὰ τὰ ἄτομα εἶναι ἰδέες ποὺ ἀφοροῦν εἴτε τὴ σχέση τους μὲ τὴ φύση, εἴτε τὶς ἀμοιβαῖες τους σχέσεις, εἴτε τὴν ἴδια τους τὴ φύση. Εἶναι φανερὸ ὅτι σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, αὐτὲς οἱ ἰδέες τους εἶναι ἡ συνειδητὴ ἔκφραση — πραγματικὴ ἢ ἀπατηλὴ — τῶν πραγματικῶν τους σχέσεων καὶ δραστηριοτή-

σκέψη, ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων, ἐμφανίζονται σ' αὐτὸ ἀκόμα τὸ στάδιο σὰν ἄμεση ἀπόρροια τῆς ὑλικῆς τους συμπεριφορᾶς. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν πνευματικὴ παραγωγή, ὅπως ἐκφράζεται στὴ γλώσσα τῆς πολιτικῆς, τῶν νόμων, τῆς ἠθικῆς, τῆς θρησκείας, τῆς μεταφυσικῆς, κτλ., ἑνὸς λαοῦ. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι αὐτοὶ ποὺ παράγουν τὶς ἀντιλήψεις τους, τὶς ἰδέες τους, κτλ.* — ἀλλὰ οἱ πραγματικοὶ δραστήριοι ἄνθρωποι, ἔτσι ὅπως καθορίζονται ἀπὸ μιὰν ὁρισμένη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων καὶ τῆς ἐπικοινωνίας ποὺ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὲς μέχρι τὶς πιὸ πλατιὲς μορφές της. Ἡ συνείδηση δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ποτὲ ὁτιδήποτε ἄλλο ἀπὸ συνειδητὴ ὕπαρξη, καὶ ἡ ὕπαρξη τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ πραγματικὴ διαδικασία τῆς ζωῆς τους. Ἂν σὲ κάθε ἰδεολογία οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ περιστάσεις τους παρουσιάζονται τὸ πάνω κάτω, ὅπως σὲ ἕνα σκοτεινὸ θάλαμο, τὸ φαινόμενο αὐτὸ πηγάζει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ διαδικασία τῆς ζωῆς τους, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἀντιστροφὴ τῶν ἀντικειμένων πάνω στὸν ἀμφιβληστροειδὴ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἄμεσα φυσικὴ διαδικασία τῆς ζωῆς τους.

Ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ, ἐδῶ ἀνεβαίνουμε ἀπὸ τὴ γῆ στὸν οὐρανό. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν ξεκινᾶμε ἀπὸ τὸ τί λένε, φαντάζονται, ἀντιλαμβάνονται οἱ ἄνθρωποι, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἔτσι ὅπως ἄλλοι τοὺς περιγράφουν, τοὺς σκέφτονται, τοὺς φαντάζονται, τοὺς ἀντιλαμβάνονται, γιὰ νὰ φτάσουμε ὕστερα στοὺς ἀνθρώπους μὲ σάρκα καὶ ὀστᾶ. Ξεκινᾶμε ἀπὸ τοὺς πραγματικούς, δραστήριους ἀνθρώπους, καὶ πάνω στὴ βάση τῆς πραγματικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς τους δείχνουμε τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἰδεολογικῶν ἀνταναικλάσεων καὶ ἀπηχήσεων αὐτῆς τῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς. Τὰ φαντάσματα ποὺ σχηματίζονται στὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ ἀποτελοῦν ἐπίσης, ἀναγκαστικά, ἐξιδανικεύσεις τῆς ὑλικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς τους, ποὺ μπο-

---

των, τῆς παραγωγῆς τους, τῆς ἐπικοινωνίας τους καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τους (ὀργάνωσης) συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀντίθετη παραδοχὴ εἶναι δυνατὴ μονάχα ἂν πλάι στὸ πνεῦμα τῶν πραγματικῶν καὶ ὑλικὰ ἐξελισσομένων ἀτόμων προϋποθέτει ἕνα ἄλλο ξεχωριστὸ πνεῦμα. Ἂν η συνειδητὴ ἔκφραση τῶν πραγματικῶν σχέσεων αὐτῶν τῶν ἀτόμων εἶναι ἀπατηλή, ἂν μέσα στὴ φαντασία τους ἀναποδογυρίζουν τὴν πραγματικότητα, τότε αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ περιορισμένου τους ὑλικοῦ τρόπου δραστηριότητας καὶ τῶν περιορισμένων κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ πηγάζουν ἀπ' αὐτόν.

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ καὶ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι ἔτσι ὁπως καθορίζονται ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς τους ζωῆς, ἀπὸ τὴν ὑλική τους ἐπικοινωνία καὶ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξή της μέσα στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ διάρθρωση.

ρεῖ νὰ ἐπαληθευτεῖ ἐμπειρικὰ καὶ συνδέεται μὲ ὑλικὲς προϋποθέσεις. Ἔτσι, ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία, ἡ μεταφυσική, ὅλη ἡ ἄλλη ἰδεολογία καὶ οἱ ἀντίστοιχες μορφὲς συνείδησης, δὲ διατηροῦν πιὰ τὴν ὄψη τῆς αὐτονομίας. Δὲν ἔχουν οὔτε ἱστορία οὔτε ἐξέλιξη, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι ἀναπτύσσοντας τὴν ὑλική τους παραγωγὴ καὶ τὴν ὑλική τους ἐπικοινωνία, ἀλλάζουν, παράλληλα καὶ τὴν πραγματική τους ὕπαρξη, καθὼς καὶ τὴ σκέψη τους καὶ τὰ προϊόντα τῆς σκέψης τους. Δὲν καθορίζει ἡ συνείδηση τὴ ζωή, ἀλλὰ ἡ ζωὴ καθορίζει τὴ συνείδηση. Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη μέθοδο, ἀφετηρία εἶναι ἡ συνείδηση, παρμένη σὰν τὸ ζωντανὸ ἄτομο. Σύμφωνα μὲ τὴ δεύτερη μέθοδο, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικὴ ζωή, ἀφετηρία εἶναι τὰ ἴδια τὰ πραγματικὰ καὶ ζωντανὰ ἄτομα, καὶ ἡ συνείδηση ἐξετάζεται μονάχα σὰν ἡ δ ι κ ή τ ο υ ς συνείδηση.* Αὐτὴ ἡ μέθοδος ἔχει ἐπίσης τὶς προϋποθέσεις της. Ξεκινάει ἀπὸ τὶς πραγματικὲς προϋποθέσεις καὶ δὲν τὶς ἐγκαταλείπει οὔτε στιγμή. Οἱ προϋποθέσεις της εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὄχι σὲ ὁποιαδήποτε φανταστικὴ ἀπομόνωση καὶ ἀκαμψία, ἀλλὰ στὴν πραγματική τους, ἐμπειρικὰ ἀντιληπτὴ διαδικασία ἀνάπτυξης σὲ καθορισμένες συνθῆκες. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ περιγραφεῖ αὐτὴ ἡ διαδικασία ζωῆς, ἡ ἱστορία παύει νὰ εἶναι μιὰ συλλογὴ νεκρῶν γεγονότων, ὅπως τὴ θεωροῦν οἱ ἐμπειριστὲς (ποὺ καὶ οἱ ἴδιοι εἶναι ἐπίσης ἀφηρημένοι), ἢ μιὰ φανταστικὴ δραστηριότητα φανταστικῶν ὑποκειμένων, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς ἰδεαλιστές.

Ὅπου σταματάει ἡ θεωρία — στὴν πραγματικὴ ζωὴ — ἐκεῖ ἀρχίζει ἡ πραγματική, θετικὴ ἐπιστήμη: ἡ ἔκθεση τῆς πρακτικῆς δραστηριότητας, τῆς πρακτικῆς διαδικασίας τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπων. Τὰ κούφια λόγια γιὰ συνείδηση σταματᾶνε, καὶ ἡ πραγματικὴ γνώση πρέπει νὰ πάρει τὴ θέση τους. Ὅταν ἀπεικονίζεται ἡ πραγματικότητα, τότε ἡ φιλοσοφία σὰν ἀνεξάρτητος κλάδος τῆς γνώσης χάνει τὸ μέσο τῆς ὕπαρξής της. Στὴν καλύτερη περίπτωση τὴ θέση της μπορεῖ νὰ τὴν πάρει μιὰ συνόψιση τῶν πιὸ γενικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ ἀφαιρέσεων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν τὶς δοῦμε ἀποσπασμένες ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἱστορία, οἱ ἀφαιρέσεις αὐτὲς δὲν ἔχουν αὐτὲς καθεαυτὲς ὁποιαδήποτε ἀξία. Μποροῦν μονάχα νὰ χρησιμέψουν γιὰ νὰ διευκολύνουν τὴν τακτοποίηση τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ, νὰ δείξουν τὴν ἀκολουθία τῶν ξεχωριστῶν του στρωμάτων. Ἀλλὰ αὐτὲς μὲ κανέναν τρόπο δὲν παρέχουν μιὰ συνταγὴ ἢ ἕνα σχῆμα, ὅπως κάνει ἡ φιλοσοφία, γιὰ νὰ τακτοποιήσει τὶς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας. Ἀντίθετα, οἱ δυσ-

---

* /Ἀρχικὴ διατύπωση στὸ χειρόγραφο/: μονάχα σὰν ἡ συνείδηση τῶν ἀτόμων ποὺ ἔχουν μιὰ πρακτικὴ δραστηριότητα.

κολίες μας ἀρχίζουν μονάχα ὅταν ἀρχίζουμε νὰ παρατηροῦμε καὶ νὰ τακτοποιοῦμε γιὰ τὴν πραγματική του ἀπεικόνιση τὸ ἱστορικό μας ὑλικό, εἴτε αὐτὸ ἀφορᾶ περασμένη ἐποχὴ εἴτε τὸ παρόν. Ἡ ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν ἐξαρτιέται ἀπὸ προϋποθέσεις ποὺ εἶναι τελείως ἀδύνατο νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ, ἀλλὰ ποὺ προκύπτουν μονάχα ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς πραγματικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς καὶ τῆς δραστηριότητας τῶν ἀτόμων κάθε ἐποχῆς. Θὰ ἐπιλέξουμε ἐδῶ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀφαιρέσεις, ποὺ θὰ τὶς χρησιμοποιοῦμε σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν ἰδεολογία, καὶ θὰ τὶς φωτίσουμε μὲ ἱστορικὰ παραδείγματα.

/2/

Φυσικὰ δὲ θὰ κάνουμε τὸν κόπο* νὰ ἐξηγήσουμε στοὺς σοφοὺς φιλοσόφους μας ὅτι ἡ «ἀπελευθέρωση» τοῦ «ἀνθρώπου» δὲν προχωρεῖ οὔτε βῆμα** ὅταν ἀνάγουμε τὴ φιλοσοφία, τὴ θεολογία, τὴν οὐσία καὶ ὅλο τὸ ἄχρηστο ὑλικὸ σὲ «αὐτοσυνείδηση»*** καὶ ὅταν ἐλευθερώνουμε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν κυριαρχία αὐτῶν τῶν φράσεων,**** ποὺ ποτὲ δὲν τὸν κρατοῦσαν ὑπόδουλο.***** Οὔτε πρόκειται νὰ τοὺς ἐξηγήσουμε ὅτι πραγματικὴ ἀπελευθέρωση εἶναι δυνατὴ μονάχα στὸν πραγματικὸ κόσμο καὶ μονάχα μὲ πραγματικὰ μέσα, ὅτι ἡ δουλεία δὲ μπορεῖ νὰ καταργηθεῖ χωρὶς τὴν ἀτμομηχανὴ καὶ τὶς κλωστικὲς μηχανὲς μιούλ καὶ τζέννυ, ὅτι ἡ δουλοπαροικία δὲ μπορεῖ νὰ καταργηθεῖ χωρὶς βελτιωμένη γεωργία, καὶ ὅτι γενικὰ οἱ ἄνθρωποι δὲ μποροῦν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ὅσο εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἀποκτοῦν τροφὴ καὶ πιοτό, κατοικία καὶ ροῦχα σὲ ὁλοκληρωμένη ποιότητα καὶ ποσότητα. Ἡ ἀπελευθέρωση εἶναι πράξη ἱστορικὴ καὶ ὄχι διανοητική καὶ προκαλεῖται ἀπὸ ἱστορικοὺς ὅρους, ἀπὸ τὴν /ἀνάπτυξη/ τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τῆς /ἀγροτικῆς/ οἰκονομίας, τῶν /ὅρων ἐπικοινωνίας/. /.../.[1]

Στὴ Γερμανία,****** μιὰ χώρα ὅπου ἀσήμαντη μονάχα ἀνάπτυξη

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Φ ώ ϋ ε ρ μ π α χ.

** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Φιλοσοφικὴ ἀπελευθέρωση καὶ πραγματικὴ ἀπελευθέρωση.

*** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Ἄ ν θ ρ ω π ο ς, Ὁ Μ ο ν α δ ι κ ὸ ς Ἄ ν θ ρ ω π ο ς. Τ ὸ ἄ τ ο μ ο.

**** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Γεωλογικοί, ὑδρογραφικοί, κτλ., ὅροι.

***** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο./ Τὸ ἀνθρώπινο σῶμα Ἀνάγκες καὶ ἐργασία.

1. Οἱ ἑπόμενες γραμμὲς δὲ μποροῦν νὰ διαβαστοῦν γιατὶ τὸ φύλλο χαρτὶ εἶναι πολὺ καταστραμμένο.

****** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Ἡ σπουδαιότητα τῶν φρά-

πραγματοποιεῖται, αὐτὲς οἱ διανοητικὲς ἐξελίξεις, αὐτὲς οἱ ἐξιδανικευμένες καὶ ἀνώφελες μηδαμινότητες, χρησιμεύουν φυσικὰ σὰν ὑποκατάστατο γιὰ τὴν ἔλλειψη ἱστορικῆς ἐξέλιξης, καὶ ἔχουν ριζώσει καὶ πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἀγώνας ἔχει τοπικὴ σημασία.*

/Η ΙΣΤΟΡΙΑ/

/..../[1] στὴν πραγματικότητα γιὰ τὸν π ρ α κ τ ι κ ὸ ὑλιστή, δηλ. τὸν κ ο μ μ ο υ ν ι σ τ ή, τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἐπαναστατικοποιήσει τὸν κόσμο ποὺ ὑπάρχει, νὰ ἐπιτεθεῖ κατὰ τῶν πραγμάτων ποὺ βρῆκε καὶ νὰ τὰ ἀλλάξει. Ὅταν σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις βρίσκουμε τέτοιες ἀπόψεις στὸν Φώϋερμπαχ, δὲν εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπὸ ἀπομονωμένες εἰκασίες καὶ ποὺ ἔχουν πολὺ λίγη ἐπίδραση πάνω στὴ γενικὴ του ἄποψη, ὥστε νὰ μποροῦμε ἐδῶ νὰ τὰ θεωρήσουμε σὰν ὁτιδήποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ἔμβρυα ἱκανὰ γιὰ ἀνάπτυξη. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Φώϋερμπαχ γιὰ τὸν αἰσθητὸ κόσμο περιορίζεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ σὲ ἁπλὴ θεώρησή του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ ἁπλὸ αἴσθημα. Λέει «Ἄνθρωπος» ἀντὶ γιὰ «πραγματικοὶ ἱστορικοὶ ἄνθρωποι». Ὁ «Ἄνθρωπος» εἶναι στὴν πραγματικότητα «ὁ Γερμανός». Στὴν πρώτη περίπτωση στὴ θ ε ώ ρ η σ η τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, σκοντάφτει πάνω σὲ πράγματα ποὺ ἀντιφάσκουν στὴ συνείδησή του καὶ τὸ αἴσθημά του, ποὺ καταστρέφουν τὴν ἁρμονία ποὺ αὐτὸς ἔχει προϋποθέσει, τὴν ἁρμονία ὅλων τῶν μερῶν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ εἰδικὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης.** Γιὰ νὰ ἐξαλείψει αὐτὰ τὰ πράγματα, θὰ πρέπει νὰ καταφύγει σὲ ἕνα διπλὸ τρόπο ἀντίληψης, ἕνα βέβηλο τρόπο ποὺ ἀντιλαμβάνεται μονάχα τὸ «ἄμεσα φανερό», καὶ ἕναν τρόπο ὑψηλότερο, φιλοσοφικό, ποὺ ἀντιλαμβάνεται τὴν «ἀληθινὴ οὐσία» τῶν πραγμάτων. Δὲ βλέπει πὼς ὁ αἰσθητὸς κόσμος γύρω του δὲν εἶναι ἕνα πράγμα δεδομένο ἄμεσα ἀπὸ πάντα, ποὺ μένει πάντα τὸ ἴδιο, ἀλλὰ τὸ προϊὸν τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς κατάστασης τῆς κοινωνίας. Καὶ αὐτὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι ἕνα ἱστορικὸ προϊόν, ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητας μιᾶς ὁλόκληρης διαδοχῆς γενεῶν, στὴν καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο ἔχουν προχωρήσει πιὸ πέρα, ἡ κοινωνία ἔχει ἀλλάξει τὴ δομή της, ἔχουν ἐπιβληθεῖ ἀνάγκες ποὺ ἔχουν τροποποιήσει τὴν ἴδια τὴν παραγωγή, ἔχουν ἐπιβληθεῖ νέες μορφὲς ἀνταλλαγῆς, ἔχουν δημιουργηθεῖ νέες ἀνάγκες καὶ ἔχει ἀλλάξει ὁλότελα ἡ γενικὴ παραγωγὴ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀκόμα καὶ ἡ ἴδια ἡ αἴσθηση ποὺ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι γι' αὐτὸν ἢ γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀκόμα καὶ ἡ ἴδια ἡ ὕπαρξή τους, ἔχουν ἀλλάξει ὁλότελα. Ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ μόνη της εἶναι ἕνα ἱστορικὸ προϊόν, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖ ἀπὸ μόνη της μιὰ μακρὰ ἱστορικὴ ἐξέλιξη. Ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινάει ὁ Φώϋερμπαχ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐποχῆς του, ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἡ ἐπιστήμη τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Φώϋερμπαχ γιὰ τὸν αἰσθητὸ κόσμο περιορίζεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ σὲ ἁπλὴ θεώρησή του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ ἁπλὸ αἴσθημα. Λέει «Ἄνθρωπος» ἀντὶ γιὰ «πραγματικοὶ ἱστορικοὶ ἄνθρωποι». Ὁ «Ἄνθρωπος» εἶναι στὴν πραγματικότητα «ὁ Γερμανός». Στὴν πρώτη περίπτωση στὴ θ ε ώ ρ η σ η τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, σκοντάφτει πάνω σὲ πράγματα ποὺ ἀντιφάσκουν στὴ συνείδησή του καὶ τὸ αἴσθημά του, ποὺ καταστρέφουν τὴν ἁρμονία ποὺ αὐτὸς ἔχει προϋποθέσει, τὴν ἁρμονία ὅλων τῶν μερῶν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ εἰδικὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης.** Γιὰ νὰ ἐξαλείψει αὐτὰ τὰ πράγματα, θὰ πρέπει νὰ καταφύγει σὲ ἕνα διπλὸ τρόπο ἀντίληψης, ἕνα βέβηλο τρόπο ποὺ ἀντιλαμβάνεται μονάχα τὸ «ἄμεσα φανερό», καὶ ἕναν τρόπο ὑψηλότερο, φιλοσοφικό, ποὺ ἀντιλαμβάνεται τὴν «ἀληθινὴ οὐσία» τῶν πραγμάτων. Δὲ βλέπει πὼς ὁ αἰσθητὸς κόσμος γύρω του δὲν εἶναι ἕνα πράγμα δεδομένο ἄμεσα ἀπὸ πάντα, ποὺ μένει πάντα τὸ ἴδιο, ἀλλὰ τὸ προϊὸν τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς κατάστασης τῆς κοινωνίας. Καὶ αὐτὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι ἕνα ἱστορικὸ προϊόν, ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητας μιᾶς ὁλόκληρης δια-

---

σεων στὴ Γερμανία.

* (Σημ. τοῦ Μὰρξ στὸ περιθ.:) Γλώσσα εἶναι ἡ γλώσσα τῆς ἀλήθειας

** Ν.Β. Ἡ ἀδυναμία τοῦ Φώϋερμπαχ δὲν εἶναι ὅτι ὑποτάσσει τὸ ἄμεσα φανερό, τὴν αἰσθητὴ φ α ι ν ο μ ε ν ι κ ό τ η τ α, στὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα ποὺ διαπιστώνεται ἀπὸ ἀκριβέστερη ἔρευνα τῶν αἰσθητῶν γεγονότων, ἀλλὰ ὅτι δὲ μπορεῖ σὲ τελευταία ἀνάλυση νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν αἰσθητὸ κόσμο παρεκτὸς κοιτάζοντάς τον μὲ τὰ «μάτια», δηλαδὴ μὲ τὰ ματογυάλια τοῦ φιλόσοφου.

1. Ὑπάρχει κενὸ στὸ χειρόγραφο.

δοχῆς ἀπὸ γενιές, ποὺ κάθε μιά τους στέκει πάνω στοὺς ὤμους τῆς προηγούμενης, ἀναπτύσσοντας τὴ βιομηχανία της καὶ τὴν ἐπικοινωνία της, μεταβάλλοντας τὸ κοινωνικό της σύστημα σύμφωνα μὲ τὶς μεταβαλλόμενες ἀνάγκες. Ἀκόμα καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἁπλούστερης «αἰσθητῆς βεβαιότητας» τοῦ δίνονται μονάχα μέσο τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ κερασιά, ὅπως σχεδὸν ὅλα τὰ φρουτόδεντρα μεταφυτεύτηκε, ὅπως ξέρουμε, μονάχα πρὶν λίγες ἑκατονταετηρίδες ἀπὸ τὸ ἐ μ π ό ρ ι ο στὴ γεωγραφική μας ζώνη καὶ γι' αὐτὸ μονάχα χ ά ρ η σ' αὐτὴ τὴ δράση μιᾶς ὁρισμένης κοινωνίας σὲ μιὰν ὁρισμένη ἐποχὴ ἔγινε «αἰσθητὴ βεβαιότητα» γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ.

Ἄλλωστε, ὅταν ἀντιλαμβανόμαστε τὰ πράγματα ἔτσι ὅπως πραγματικὰ εἶναι καὶ συνέβηκαν, ὁποιοδήποτε βαθὺ φιλοσοφικὸ πρόβλημα, ὅπως θὰ δοῦμε καθαρότερα παρακάτω, ἀναλύεται πολὺ ἁπλὰ σ' ἕνα ἐμπειρικὸ γεγονός. Λόγου χάρη, τὸ σπουδαῖο ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ φύση (ὁ Μπροῦνο φτάνει μέχρι νὰ μιλάει γιὰ τὶς «ἀντιθέσεις στὴ φύση καὶ στὴν ἱστορία», σελ. 110,[1] σάμπως νὰ ἦταν δυὸ ξεχωριστὰ «πράγματα» καὶ νὰ μὴν εἶχε πάντα μπροστά του ὁ ἄνθρωπος μιὰν ἱστορικὴ φύση καὶ μιὰ φυσικὴ ἱστορία) ἀπὸ ὅπου γεννήθηκαν ὅλα τὰ «ἀνεξιχνίαστα ὑψηλὰ ἔργα»[2] πάνω στὴν «ὑπόσταση» καὶ τὴν «αὐτοσυνείδηση», καταρρέει ἀπὸ μόνο του, ὅταν καταλάβουμε ὅτι ἡ περίφημη «ἑνότητα τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ φύση» πάντοτε ἔχει ὑπάρξει στὴ βιομηχανία καὶ ἔχει ὑπάρξει μὲ διαφορετικὲς μορφὲς σὲ κάθε ἐποχή, ἀνάλογα μὲ τὴ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ «ἀγώνας» τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ φύση, μέχρι τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεών του πάνω σὲ μιὰν ἀντίστοιχη βάση. Βιομηχανία καὶ ἐμπόριο, παραγωγὴ καὶ ἀνταλλαγὴ τῶν ἀναγκαίων τῆς ζωῆς, καθορίζουν τὴ διανομή, τὴ δομὴ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ καθορίζονται μὲ τὴ σειρά τους ἀπ' αὐτὴν ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ διεξάγονται. Καὶ ἔτσι συμβαίνει ὥστε στὸ Μάντσεστερ, λόγου χάρη, ὁ Φώϋερμπαχ νὰ βλέπει μονάχα ἐργοστάσια καὶ μηχανές, ἐκεῖ ὅπου πρὶν ἑκατὸ χρόνια μονάχα κλωστικοὺς τροχοὺς καὶ ὑφαντικοὺς ἀργαλειοὺς μποροῦσες νὰ βλέπεις, ἢ στὴν Καμπάνια τῆς Ρώμης νὰ βρίσκει μονάχα βοσκοτόπια καὶ ἔλη, ἐκεῖ ὅπου στὸν καιρὸ τοῦ Αὔγουστου δὲ θἄβρισκε παρὰ τὰ ἀμπέλια καὶ τὶς βίλλες τῶν Ρωμαίων κεφαλαιοκρατῶν. Ὁ Φώϋερμπαχ μιλάει εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀντίληψη τῆς φυσικῆς

---

1. Μπροῦνο Μπάουερ: «Χαρακτηριστικὰ τοῦ Λουδοβίκου Φώϋερμπαχ.

2. Παράφραση στίχου ἀπὸ τὸν Φάουστ τοῦ Γκαῖτε, (Πρόλογος στὸν οὐρανό).

ἐπιστήμης. Ἀναφέρει μυστικὰ ποὺ φανερώνονται μονάχα στὸ μάτι τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ χημικοῦ: ἀλλὰ ποῦ θὰ βρίσκονταν ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη χωρὶς τὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο; Ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ «καθαρὴ» φυσικὴ ἐπιστήμη ἀποκτάει τὸ σκοπό της καθὼς καὶ τὸ ὑλικό της μονάχα μέσο τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, μέσο τῆς αἰσθητῆς δραστηριότητας τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἡ δραστηριότητα, αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη αἰσθητὴ ἐργασία καὶ δημιουργία, αὐτὴ ἡ παραγωγή, ἀποτελοῦν σὲ τέτοιο βαθμὸ τὴ βάση ὅλου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὅπως ὑπάρχει τώρα, ὥστε ἂν θὰ σταματοῦσε μονάχα γιὰ ἕνα χρόνο, ὁ Φώϋερμπαχ ὄχι μόνο θὰ ἔβρισκε μιὰ τεράστια ἀλλαγὴ στὸ φυσικὸ κόσμο, ἀλλὰ θὰ ἀνακάλυπτε πολὺ γρήγορα ὅτι ἐξαφανίστηκε ὅλος ὁ κόσμος τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἀντιληπτική του ἱκανότητα, ἂν ὄχι καὶ ἡ ὕπαρξή του. Βέβαια σὲ ὅλα αὐτὰ διατηρεῖται ἀκέρια ἡ προτεραιότητα τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, καὶ ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴ στοὺς ἀρχικοὺς ἀνθρώπους ποὺ δημιουργήθηκαν μὲ Generatio Aequivoca.[1] Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάκριση ἔχει νόημα μόνο στὸ βαθμὸ ποὺ ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται διαφορετικὸς ἀπὸ τὴ φύση. Ἄλλωστε, ἡ φύση ποὺ προηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ἡ φύση ὅπου ζεῖ ὁ Φώϋερμπαχ. Αὐτὴ ἡ φύση δὲν ὑπάρχει σήμερα πουθενὰ (ἐκτὸς ἴσως σὲ λίγα κοραλιογενῆ νησιὰ τῆς Αὐστραλίας δημιουργημένα πιὸ πρόσφατα) καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καὶ γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ.

Βέβαια ὁ Φώϋερμπαχ ἔχει τὸ μεγάλο πλεονέκτημα σὲ σχέση μὲ τοὺς «καθαροὺς» ὑλιστές, νὰ καταλαβαίνει ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα «ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων». Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν καταλαβαίνει μονάχα σὰν ἕνα «ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων», ὄχι σὰν «αἰσθητὴ δραστηριότητα», ἐπειδὴ παραμένει ἀκόμα στὴν περιοχὴ τῆς θεωρίας καὶ ἀντιλαμβάνεται τοὺς ἀνθρώπους ὄχι στὴ δεδομένη τους κοινωνικὴ σχέση, ὄχι μ έ σ α στοὺς ὑπάρχοντες ὅρους ζωῆς, ποὺ τοὺς ἔκαναν αὐτὸ ποὺ εἶναι, δὲ φτάνει ποτὲ στοὺς πραγματικὰ ὑπαρκτοὺς δραστήριους ἀνθρώπους, ἀλλὰ σταματάει στὴν ἀφαίρεση «ἄνθρωπος» καὶ καταφέρνει νὰ ἀναγνωρίσει «τὸν ἀληθινό, ἀτομικό, σωματικὸ ἄνθρωπο» μονάχα συναισθηματικά. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν ξέρει ἄλλες «ἀνθρώπινες σχέσεις» «ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο» ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τὴ φιλία, ἀλλὰ κι αὐτὲς ἐξιδανικευμένες. Δὲν κάνει κριτικὴ τῶν σημερινῶν ὅρων τῆς ζωῆς. Ἔτσι ποτὲ δὲν τὰ καταφέρνει νὰ συλλάβει τὸν αἰσθητὸ κόσμο σὰν τὴ συνολικὴ ζωντανὴ αἰσθητὴ δ ρ α σ τ η ρ ι ό τ η τ α τῶν ἀτόμων ποὺ τὸν ἀποτελοῦν. Καί, ἐπομένως, ὅταν, λόγου χάρη, βλέπει ἀντὶ γιὰ ὑγιεῖς ἀνθρώπους ἕνα

1. Αὐτόματη γένεση

πλῆθος ἀπὸ ἀδενοπαθεῖς, ξεθεωμένους ἀπ' τὴ δουλειά, φθισικοὺς καὶ πειναμένους, ἀναγκάζεται νὰ καταφύγει στὴν «ἀνώτερη ἀντίληψη» καὶ στὴν ἰδεατὴ «ἀντιστάθμιση μέσα στὸ εἶδος». Ἔτσι ξανακυλάει στὸν ἰδεαλισμὸ στὸ σημεῖο ἀκριβῶς ποὺ ὁ κομμουνιστὴς ὑλιστὴς βλέπει τὴν ἀνάγκη, καὶ ταυτόχρονα τὴν προϋπόθεση, γιὰ ἕναν μετασχηματισμὸ τόσο τῆς βιομηχανίας ὅσο καὶ τῆς κοινωνικῆς δομῆς.

Στὸ βαθμὸ ποὺ ὁ Φώϋερμπαχ εἶναι ὑλιστὴς δὲν καταπιάνεται μὲ τὴν ἱστορία, καὶ στὸ βαθμὸ ποὺ ἐξετάζει τὴν ἱστορία δὲν εἶναι ὑλιστής. Σ' αὐτὸν ὑλισμὸς καὶ ἱστορία εἶναι τελείως ἀποχωρισμένα, πράγμα ποὺ εἶναι κιόλας φανερὸ ἀπὸ ὅσα εἴπαμε ὡς τώρα.*

Ἐφόσον ἀσχολούμαστε μὲ τοὺς Γερμανούς, ποὺ δὲν ἔχουν προυποθέσεις, πρέπει νὰ ἀρχίσουμε ἀναφέροντας τὴν πρώτη προϋπόθεση κάθε ἀνθρώπινης ὕπαρξης καί, ἐπομένως κάθε ἱστορίας, τὴν προϋπόθεση δηλαδή, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ζοῦν γιὰ νὰ μποροῦν νὰ «κάνουν ἱστορία».** Ἀλλὰ ἡ ζωὴ ἀπαιτεῖ πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, φαγητὸ καὶ πιοτό, κατοικία, ροῦχα καὶ μερικὰ ἄλλα πράγματα. Ἡ πρώτη ἱστορικὴ πράξη εἶναι ἔτσι ἡ παραγωγὴ τῶν μέσων γιὰ τὴν ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν, ἡ παραγωγὴ τῆς ἴδιας τῆς ὑλικῆς ζωῆς. Καὶ πραγματικά, αὐτὴ εἶναι μιὰ ἱστορικὴ πράξη, ἕνας βασικὸς ὅρος κάθε ἱστορίας, ποὺ σήμερα, ὅπως καὶ χίλια χρόνια πρίν, πρέπει κάθε μέρα καὶ κάθε ὥρα νὰ πραγματοποιεῖται ἁπλῶς γιὰ νὰ διατηροῦνται οἱ ἄνθρωποι στὴ ζωή. Ἀκόμα κι ὅταν ὁ αἰσθητὸς κόσμος περιορίζεται σ' ἕνα ἐλάχιστο, σ' ἕνα ραβδί, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν Ἅγιο Μπροῦνο,[1] προϋποθέτει τὴν πράξη τῆς παραγωγῆς τοῦ ραβδιοῦ. Ἐπομένως σὲ ὁποιαδήποτε ἀντίληψη τῆς ἱστορίας πρέπει κανεὶς πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ παρατηρήσει αὐτὸ τὸ βασικὸ γεγονὸς σὲ ὅλη τὴ σημασία του καὶ σὲ ὅλα του τὰ ἐπακόλουθα καὶ νὰ τοῦ δώσει τὴν ὀφειλόμενη σπουδαιότητα. Εἶναι πολὺ γνωστὸ ὅτι οἱ Γερμανοὶ ποτὲ δὲν ἔκαναν αὐτὸ τὸ πράγμα, καὶ γι' αὐτὸ ποτὲ δὲν εἶχαν μιὰ γήινη βάση γιὰ ἱστορία καὶ ἐπομένως δὲν εἶχαν ποτέ τους ἕναν ἱστορικό. Οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἄγγλοι, ἀκόμα κι ὅταν ἔχουν καταλάβει τὴ σχέση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος

---

* /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Ὁ λόγος ποὺ ἐξετάζουμε ἐδῶ τὴν ἱστορία πιὸ λεπτομερειακὰ εἶναι ὅτι οἱ λέξεις «ἱστορία» καὶ «ἱστορικὸς» σημαίνουν συνήθως ὁτιδήποτε γιὰ τὸν Γερμανὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Λαμπρὸ σχετικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ εἰδικὰ ὁ Ἅγιος Μπροῦνο μὲ τὴν «ἀπὸ ὄμβωνος εὐγλωττία» του.

** /Περιθωριακὴ σημείωση τοῦ Μάρξ:/Hegel. Γεωλογικοί, ὑδρογραφικοί, κτλ ὄροι Ἀνθρώπινα σώματα. Ἀνάγκες, ἐργασία.

1. Ὑπαινιγμὸς σὲ μιὰ θεωρία τοῦ Μπροῦνο Μπάουερ.

μὲ τὴ λεγόμενη ἱστορία μονάχα μ' ἕναν ἐξαιρετικὰ μονόπλευρο τρόπο, ἰδιαίτερα ὅσο παρέμεναν μέσα στὰ δίχτυα τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας, ἔχουν κάνει ὡστόσο τὶς πρῶτες προσπάθειες γιὰ νὰ δώσουν στὸ γράψιμο τῆς ἱστορίας μιὰν ὑλιστικὴ βάση, γιατὶ ἦταν οἱ πρῶτοι ποὺ ἔγραψαν ἱστορίες τῆς ἰδιωτικῆς κοινωνίας, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας.

Τὸ δεύτερο σημεῖο εἶναι ὅτι ἡ ἴδια ἡ πρώτη ἀνάγκη ποὺ ἱκανοποιήθηκε, ἡ πράξη τῆς ἱκανοποίησής της καὶ τὸ ὄργανο ποὺ ἀποκτήθηκε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἱκανοποίηση, ὁδηγεῖ σὲ καινούργιες ἀνάγκες. Καὶ αὐτὴ ἡ παραγωγὴ καινούργιων ἀναγκῶν εἶναι ἡ πρώτη ἱστορικὴ πράξη. Ἐδῶ ἀναγνωρίζουμε τοὺς πνευματικοὺς προγόνους τῆς μεγάλης ἱστορικῆς σοφίας τῶν Γερμανῶν ποὺ ὅταν ἐξαντλοῦν τὰ θετικὰ ὑλικὰ καὶ ὅταν δὲ μποροῦν νὰ σερβίρουν οὔτε θεολογικά, οὔτε πολιτικά, οὔτε φιλολογικὰ σκουπίδια, βεβαιώνουν ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου ἱστορία, ἀλλὰ ἡ «προϊστορικὴ ἐποχή». Δὲ μᾶς διαφωτίζουν ὅμως γιὰ τὸ πῶς περνᾶμε ἀπὸ αὐτὴ τὴ χωρὶς νόημα «προϊστορία» στὴν καθεαυτὸ ἱστορία, παρόλο ποὺ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ στὴν ἱστορική τους θεωρητικολογία ἁρπάζονται ἀπ' αὐτὴ τὴν «προϊστορία» μὲ ἰδιαίτερο ζῆλο, ἐπειδὴ φαντάζονται ἐκεῖ τοὺς ἑαυτούς τους ἀσφαλεῖς ἀπὸ ἐπεμβάσεις «ἀκατέργαστων γεγονότων» καί, ταυτόχρονα, γιατὶ ἐκεῖ μποροῦν νὰ ἀφήνουν τελείως ἀδέσμευτη τὴ θεωρητική τους παρόρμηση καὶ νὰ γεννοῦν καὶ νὰ καταρρίπτουν ὑποθέσεις κατὰ χιλιάδες.

Τὸ τρίτο περιστατικὸ ποὺ μπαίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ καθημερινὰ ξαναφτιάχνουν τὴ ζωή τους, ἀρχίζουν νὰ φτιάχνουν ἄλλους ἀνθρώπους, νὰ ἀναπαράγουν τὸ εἶδος τους. Πρόκειται γιὰ τὴ σχέση ἄνδρα καὶ γυναίκας, γονιῶν καὶ παιδιῶν, γιὰ τὴν *οἰκογένεια*. Ἡ οἰκογένεια ποὺ εἶναι στὴν ἀρχὴ ἡ μόνη κοινωνικὴ σχέση, γίνεται ἀργότερα, ὅταν οἱ αὐξανόμενες ἀνάγκες δημιουργοῦν νέες κοινωνικὲς σχέσεις καὶ ὁ αὐξανόμενος πληθυσμὸς νέες ἀνάγκες, μιὰ δευτερεύουσα σχέση (μὲ ἐξαίρεση τὴ Γερμανία), καὶ πρέπει τότε νὰ χειριστοῦμε καὶ νὰ ἀναπτύξουμε αὐτὸ τὸ θέμα σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα ἐμπειρικὰ *δεδομένα*, ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν «ἔννοια τῆς οἰκογένειας», ὅπως συνηθίζεται στὴ Γερμανία. Αὐτὲς τὶς τρεῖς πλευρὲς κοινωνικῆς δραστηριότητας δὲν πρέπει βέβαια νὰ τὶς πάρουμε σὰν τρία διαφορετικὰ στάδια, ἀλλὰ ἀκριβῶς σὰν τρεῖς ἁπλῶς πλευρές, ἤ, γιὰ νὰ τὸ κάνουμε καθαρὸ στοὺς Γερμανούς, τρεῖς «στιγμές», ποὺ ἔχουν ὑπάρξει ταυτόχρονα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων ἀνθρώπων, καὶ ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὕπαρξή τους στὴν ἱστορία ἀκόμα καὶ σήμερα.

Ἡ παραγωγὴ τῆς ζωῆς, τόσο τοῦ καθενὸς μέσα στὴν ἐργασία ὅσο

καὶ καινούργιας ζωῆς μέσο τῆς γέννησης ἀπογόνων, ἐμφανίζεται τώρα σὰ μιὰ διπλὴ σχέση: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ σὰ φυσικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὰν κοινωνικὴ σχέση. Λέγοντας κοινωνικὴ ἐννοοῦμε τὴ συνεργασία πολλῶν ἀτόμων, ἄσχετο κάτω ἀπὸ ποιές συνθῆκες, μὲ ποιό τρόπο καὶ γιὰ ποιό σκοπό. Ἀπὸ δῶ προκύπτει ὅτι ἕνας καθορισμένος τρόπος παραγωγῆς, ἢ βιομηχανικὸ στάδιο, συνδυάζεται πάντα μ' ἕναν καθορισμένο τρόπο συνεργασίας, ἢ κοινωνικὸ στάδιο, καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος συνεργασίας εἶναι ὁ ἴδιος μιὰ «παραγωγικὴ δύναμη». Προκύπτει ἐπίσης ὅτι ἡ μάζα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ εἶναι προσιτὲς στὸν ἄνθρωπο καθορίζει τὴ φύση τῆς κοινωνίας, ἄρα, ὅτι τὴν «ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας» πρέπει πάντοτε νὰ τὴ μελετᾶμε καὶ νὰ τὴν ἐπεξεργαζόμαστε σὲ σχέση μὲ τὴν ἱστορία τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης καθαρὸ ὅτι στὴ Γερμανία εἶναι ἀδύνατο νὰ γράψει κανεὶς αὐτὸ τὸ εἶδος ἱστορίας, γιατὶ οἱ Γερμανοὶ στεροῦνται ὄχι μόνο τὴν ἱκανότητα κατανόησης καὶ τὰ ὑλικά, ἀλλὰ ἐπίσης τὴ «σιγουριὰ τῶν αἰσθήσεών» τους, γιατὶ πέρα ἀπ' τὸ Ρῆνο δὲ μπορεῖς νὰ ἔχεις καμμιὰ ἐμπειρία αὐτῶν τῶν πραγμάτων, μιὰ καὶ ἡ ἱστορία ἔχει σταματήσει ἐκεῖ. Ἔτσι εἶναι ὁλοφάνερο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι ὑπάρχει μιὰ ὑλιστικὴ σύνδεση τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τους καὶ τὸν τρόπο παραγωγῆς τους, καὶ ποὺ εἶναι ἐξίσου παλιὰ ὅσο καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι. Αὐτὴ ἡ σύνδεση παίρνει πάντα καινούργιες μορφές, κι ἔτσι παρουσιάζει μιὰν «ἱστορία» ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ὁποιουδήποτε πολιτικοῦ ἢ θρησκευτικοῦ παραλογισμοῦ, ποὺ ἐπιπρόσθετα θὰ συγκρατοῦσε μαζὶ τοὺς ἀνθρώπους.

Μονάχα τώρα, ἀφοῦ ἔχουμε πιὰ ἐξετάσει τέσσερες στιγμές, τέσσερες πλευρὲς τῶν ἀρχικῶν ἱστορικῶν σχέσεων, βρίσκουμε ἐπίσης ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαθέτει «συνείδηση».* Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ὄχι ἐξαρχῆς σὰν «καθαρὴ» συνείδηση. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ πνεῦμα τὸ βαραίνει ἡ κατάρα ὅτι εἶναι «φορτωμένο» μὲ ὕλη, ποὺ ἐδῶ κάνει τὴν ἐμφάνισή της μὲ τὴ μορφὴ ταραγμένων στρωμάτων ἀέρα, ἤχων, μὲ δυὸ λόγια, μὲ τὴ μορφὴ ὁμιλίας. Ἡ ὁμιλία εἶναι τόσο παλιὰ ὅσο καὶ ἡ συνείδηση, ἡ ὁμιλία εἶναι ἐπίσης πρακτικὴ συνείδηση ποὺ ὑπάρχει ἐπίσης γιὰ ἄλλους ἀνθρώ-

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἱστορία γιατὶ πρέπει νὰ π α ρ ά γ ο υ ν τὴ ζωή τους καὶ γιατὶ πρέπει ἐπιπλέον νὰ τὴν παράγουν μ' ἕναν κ α θ ο ρ ι σ μ έ ν ο τρόπο: αὐτὸς προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ φυσική τους ὀργάνωση. Ἡ συνείδησή τους καθορίζεται μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο.

** /Οἱ παρακάτω λέξεις εἶναι διαγραμμένες στὸ χειρόγραφο·/ Ἡ σχέση μου πρὸς τὸ περιβάλλον μου εἶναι ἡ συνείδησή μου.

πους, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὑπάρχει πραγματικὰ καὶ γιὰ μένα μονάχα προσωπικά. Ἡ ὁμιλία ὅπως καὶ ἡ συνείδηση, πηγάζει μονάχα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη, τὴν ἀναγκαιότητα, τῆς ἐπικοινωνίας μὲ ἄλλους ἀνθρώπους.** Ὅταν ὑπάρχει μιὰ σχέση, ὑπάρχει γιὰ μένα: τὸ ζῶο «δὲν ἔρχεται σὲ σ χ έ σ ε ι ς» μὲ ὅτιδήποτε, δὲν ἔρχεται ἀπολύτως σὲ καμμιὰ σχέση. Γιὰ τὸ ζῶο, ἡ σχέση του μὲ ἄλλους δὲν ὑπάρχει σὰ σχέση. Ἡ συνείδηση, ἐπομένως, εἶναι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἕνα κοινωνικὸ προϊόν, καὶ παραμένει τέτοιο ὅσο ὑπάρχουν γενικὰ ἄνθρωποι. Ἡ συνείδηση βέβαια, εἶναι ἀρχικὰ ἁπλῶς συνείδηση ποὺ ἀφορᾶ τὸ ἄ μ ε σ ο αἰσθητὸ περιβάλλον καὶ συνείδηση τῆς περιορισμένης σύνδεσης μὲ ἄλλα πρόσωπα καὶ πράγματα ἔξω ἀπὸ τὸ ἄτομο ποὺ ἀποκτάει βαθμιαῖα αὐτοσυνείδηση. Ταυτόχρονα εἶναι συνείδηση τῆς φύσης, ποὺ πρῶτα ἐμφανίζεται στοὺς ἀνθρώπους σὰ μιὰ τελείως ξένη, παντοδύναμη καὶ ἀπρόσβλητη δύναμη, ποὺ μ' αὐτὴν οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι καθαρὰ ζωικὲς καὶ ποὺ τοὺς ἐπιβάλλεται ὅπως καὶ στὰ ζῶα. Εἶναι ἔτσι μιὰ καθαρὴ ζωικὴ συνείδηση τῆς φύσης (θρησκεία τῆς φύσης).

Βλέπουμε ἐδῶ ἀμέσως ὅτι αὐτὴ ἡ θρησκεία τῆς φύσης ἢ αὐτὴ ἡ εἰδικὴ σχέση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴ φύση, καθορίζεται ἀπό τὴ μορφὴ τῆς κοινωνίας καὶ τὸ ἀντίστροφο. Ἐδῶ, ὅπως παντοῦ ἀλλοῦ, ἡ ταυτότητα φύσης καὶ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται ἐπίσης μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ περιορισμένη συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὴ φύση καθορίζει τὴν περιορισμένη τους σχέση τοῦ ἑνὸς μὲ τὸν ἄλλον, καὶ ἡ περιορισμένη τους σχέση τοῦ ἑνὸς μὲ τὸν ἄλλον καθορίζει τὴν περιορισμένη σχέση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴ φύση, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ φύση ἔχει ἐλάχιστα ἀλλάξει ἀπὸ τὴν ἱστορία.[1] Καί, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ συνδέεται μὲ τὰ ἄτομα γύρω του εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς συνείδησης ὅτι ζεῖ μέσα σὲ κοινωνία γενικά. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ εἶναι τόσο ζωικὴ ὅσο καὶ ἡ ἴδια ἡ κοινωνικὴ ζωὴ σ' αὐτὸ τὸ στάδιο. Εἶναι ἁπλῶς συνείδηση κοπαδιοῦ, καὶ ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ πρόβατο μονάχα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι σ' αὐτὸν ἡ συνείδηση παίρνει τὴ θέση τοῦ ἐνστικτου, ἢ ὅτι τὸ ἐνστικτό του εἶναι συνειδητὸ ἔνστικτο. Αὐτὴ ἡ συνείδηση προβάτου ἢ φυλετικὴ συνείδηση ἐξελίσσεται καὶ ἀναπτύσσεται μὲ τὴν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας, τὴν αὔξηση τῶν ἀναγκῶν καί, πράγμα βασικὸ καὶ γιὰ τὰ δυὸ προηγούμενα, μὲ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἔτσι ἀναπτύσσεται ὁ καταμερισμὸς

1. Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «Βλέπουμε ἐδῶ ἀμέσως ὅτι αὐτὴ ἡ θρησκεία τῆς φύσης...» ἕως τὸ «...ἔχει ἐλάχιστα ἀλλάξει ἀπὸ τὴν ἱστορία» εἶναι γραμμένο στὴ δεξιὰ στήλη τοῦ χειρόγραφου τοῦ Μάρξ.

τῆς ἐργασίας, ποὺ ἀρχικὰ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπὸ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας στὴ σεξουαλικὴ πράξη, καὶ ὕστερα, ἐκεῖνος ὁ καταμερισμὸς ἐργασίας ποὺ ἀναπτύσσεται αὐθόρμητα ἢ «φυσικὰ» ἐξ αἰτίας φυσικῆς προδιάθεσης (π.χ. σωματικὴ δύναμη), ἀναγκῶν, τυχαίων γεγονότων, κτλ. κτλ.* Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας γίνεται πραγματικὰ τέτοιος μονάχα ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἐμφανίζεται ἕνας καταμερισμὸς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἐργασίας**. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ καὶ πέρα ἡ συνείδηση μ π ο ρ ε ῖ πραγματικὰ νὰ φαντάζεται ὅτι εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς ὑπάρχουσας πρακτικῆς, ὅτι π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ ἀντιπροσωπεύει κάτι, χωρὶς νὰ ἀντιπροσωπεύει κάτι πραγματικό. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἡ συνείδηση βρίσκεται σὲ θέση νὰ χειραφετήσει τὸν ἑαυτό της ἀπὸ τὸν κόσμο καὶ νὰ προχωρήσει στὴ διαμόρφωση τῆς «καθαρῆς» θεωρίας, τῆς θεολογίας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἠθικῆς κλπ. Ἀλλὰ κι ὅταν ἀκόμη αὐτὴ ἡ θεωρία, ἡ θεολογία, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἠθική, κλπ., ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις, αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβεῖ μονάχα ἐπειδὴ οἱ ὑπάρχουσες κοινωνικὲς σχέσεις ἔχουν ἔρθει σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς δυνάμεις. Ἐπιπλέον σὲ μιὰ ὁρισμένη ἐθνικὴ σφαίρα μπορεῖ ἐπίσης αὐτὸ νὰ συμβεῖ, ἐπειδὴ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἀντίφαση ἐμφανίζεται ὄχι στὴν ἐθνικὴ περιοχή, ἀλλὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση καὶ τὴν πρακτικὴ ἄλλων ἐθνῶν,*** δηλαδὴ ἀνάμεσα στὴν ἐθνικὴ καὶ τὴ γενικὴ συνείδηση ἑνὸς ἔθνους (ὅπως τὸ βλέπουμε τώρα στὴ Γερμανία). Καὶ τότε γιὰ τὸ ἔθνος αὐτό, ἐπειδὴ ἐπιφανειακὰ αὐτὴ ἡ ἀντίφαση παρουσιάζεται μονάχα σὰν ἀντίφαση στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ὁ ἀγώνας μοιάζει νὰ περιορίζεται σ' αὐτὴ τὴν ἐθνικὴ κοπριά, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ἔθνος εἶναι ἡ σαπίλα καθεαυτή.

Ἐπιπλέον εἶναι τελείως ἀδιάφορο τί ἐπιχειρεῖ νὰ κάνει ἡ συνείδηση γιὰ λογαριασμό της: ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν κοπριὰ βγάζουμε μονάχα τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὲς οἱ τρεῖς στιγμές, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις, ἡ κοινωνικὴ κατάσταση, καὶ ἡ συνείδηση μποροῦν καὶ πρέπει νὰ ἔρθουν σὲ ἀντίθεση ἀνάμεσά τους, ἐπειδὴ ὁ κ α τ α μ ε ρ ι σ μ ὸ ς τ ῆ ς π α ρ α γ ω γ ῆ ς συνεπάγεται τὴ δυνατότητα, ἢ μᾶλλον τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πνευματι-

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο, ἀλλὰ διαγραμμένη:/ Οἱ ἄνθρωποι ἀναπτύσσουν τὴ συνείδησή τους στὰ πλαίσια τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης.

** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Ἡ πρώτη μορφὴ ἰδεολόγων, οἱ π σ π ά δ ε ς, συμπέφτει.

*** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Θ ρ η σ κ ε ί α. Οἱ Γερμανοὶ καὶ ἡ ἰδεολογία σὰν τέτοια.

κὴ καὶ ὑλικὴ δραστηριότητα —ἀπολαυὴ καὶ ἐργασία, παραγωγὴ καὶ κατανάλωση— μοιράζονται σὲ διαφορετικὰ ἄτομα, καὶ ὅτι ἡ μόνη δυνατότητα νὰ μὴν ἔρθουν σὲ ἀντίφαση βρίσκεται μὲ τὴ σειρά της στὴν κατάργηση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Εἶναι αὐτονόητο ἐξ ἄλλου ὅτι «φαντάσματα», «δεσμά», «ἀνώτερη οὐσία», «ἔννοια», «δισταγμοί», εἶναι ἁπλῶς ἡ ἰδεαλιστικὴ, πνευματικὴ ἔκφραση, ἡ ἀντίληψη ἐπιφανειακὰ τοῦ ἀπομονωμένου ἀτόμου, ἡ ἀντίληψη πολὺ ἐμπειρικῶν δεσμῶν καὶ περιορισμῶν, ποὺ μέσα τους κινοῦνται ὁ τρόπος παραγωγῆς τῆς ζωῆς καὶ ἡ μορφὴ ἐπικοινωνίας ποὺ συνδέεται μ᾽ αὐτή.* Μαζὶ μὲ τὸν καταμερισμὸ ἐργασίας, ποὺ μ᾽ αὐτὸν εἶναι σύμφυτες ὅλες αὐτὲς οἱ ἀντιθέσεις, καὶ ποὺ μὲ τὴ σειρά του βασίζεται πάνω στὸ φυσικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας στὴν οἰκογένεια καὶ στὸ χωρισμὸ τῆς κοινωνίας σὲ ξεχωριστὲς οἰκογένειες ποὺ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση ἀνάμεσά τους, προκύπτει ταυτόχρονα ἡ δ ι α ν ο μ ή, καὶ στὴν πραγματικότητα ἡ ἄ ν ι σ η διανομή, ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν προϊόντων της. Προκύπτει ἑπομένως ἰδιοκτησία, ποὺ ὁ πυρήνας της, ἡ πρώτη της μορφὴ βρίσκεται στὴν οἰκογένεια, ὅπου γυναίκα καὶ παιδιὰ εἶναι οἱ δοῦλοι τοῦ ἄντρα. Αὐτὴ ἡ λανθάνουσα δουλεία στὴν οἰκογένεια, ἂν καὶ πολὺ στοιχειώδης ἀκόμη, εἶναι ἡ πρώτη ἰδιοκτησία, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σ᾽ αὐτὸ τὸ πρώιμο στάδιο ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα στὸν ὁρισμὸ τῶν σύγχρονων οἰκονομολόγων, ποὺ τὴν ἀποκαλοῦν ἐξουσία διάθεσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἄλλων. Καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία εἶναι ἐξ ἄλλου ταυτόσημες ἐκφράσεις: στὴ μιὰ τὸ ἴδιο πράγμα βεβαιώνεται σὲ σχέση μὲ τὴ δραστηριότητα, ἐνῶ στὴν ἄλλη βεβαιώνεται σὲ σχέση μὲ τὸ προϊὸν αὐτῆς τῆς δραστηριότητας.

Ἐπιπλέον, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας συνεπάγεται τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ συμφέροντα τοῦ ξεχωριστοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ξεχωριστῆς οἰκογένειας καὶ στὸ συλλογικὸ συμφέρον ὅλων τῶν ἀτόμων ποὺ ἔχουν ἐπικοινωνία ἀνάμεσά τους. Καὶ πραγματικά, αὐτὸ τὸ συλλογικὸ συμφέρον δὲν ὑπάρχει ἁπλῶς στὴ φαντασία, σὰν τὸ «γενικὸ συμφέρον», ἀλλὰ πρὶν ἀπ᾽ ὅλα στὴν πραγματικότητα, σὰν ἀμοιβαία ἀλληλεξάρτηση τῶν ἀτόμων, ποὺ ἀνάμεσά τους εἶναι καταμερισμένη ἡ ἐργασία.

Καὶ μέσα ἀπ᾽ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ συμφέροντα τοῦ ἀτόμου καὶ στὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας, ἡ τελευταία παίρνει μιὰν

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Αὐτὴ ἡ ἰδεαλιστικὴ ἔκφραση τῶν οἰκονομικῶν περιορισμῶν ποὺ ὑπάρχουν, δὲν εἶναι μόνον καθαρὰ θεωρητική, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ στὴν πρακτικὴ συνείδηση. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ συνείδηση ποὺ χειραφετεῖται καὶ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν τρόπο παραγωγῆς δὲ συγκροτεῖ μονάχα θρησκεῖες καὶ φιλοσοφίες, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ κράτη.

ἀνεξάρτητη μορφὴ σὰν κράτος, ἀποχωρισμένο ἀπὸ τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ συνόλου, καὶ ταυτόχρονα σὰ μιὰ φανταστικὴ ἀπατηλὴ κοινότητα, ποὺ πάντοτε ὅμως βασίζεται πάνω στοὺς πραγματικοὺς δεσμοὺς ποὺ ὑπάρχουν σὲ κάθε οἰκογενειακὸ καὶ φυλετικὸ σύνολο — ὅπως εἶναι οἱ δεσμοὶ σάρκας καὶ αἵματος, γλώσσας, καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, καὶ ἄλλων συμφερόντων, ὅπως θὰ τὸ ἀναπτύξουμε ἀργότερα, ὁ δεσμὸς ποὺ βασίζεται πάνω στὶς τάξεις ποὺ ἤδη ἔχουν προσδιοριστεῖ ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ποὺ ξεχωρίζουν σὲ κάθε τέτοια μάζα ἀνθρώπων, καὶ ποὺ μιὰ ἀπ' αὐτὲς κυριαρχεῖ πάνω σ' ὅλες τὶς ἄλλες. Ἀπὸ δῶ προκύπτει πὼς ὅλοι οἱ ἀγῶνες στὸ κράτος, ὁ ἀγώνας ἀνάμεσα στὴ δημοκρατία, τὴν ἀριστοκρατία, καὶ τὴ μοναρχία, ὁ ἀγώνας γιὰ τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα, κτλ. κτλ., εἶναι ἁπλῶς οἱ ἀπατηλὲς μορφὲς ποὺ κάτω ἀπ' αὐτὲς διεξάγονται οἱ πραγματικοὶ ἀγῶνες τῶν διαφόρων τάξεων ἀνάμεσά τους (γιὰ ὅλα αὐτὰ οἱ γερμανοὶ θεωρητικοὶ δὲν ἔχουν οὔτε τὴν ἐλάχιστη ἰδέα, ἂν καὶ ὑπάρχει στὴ διάθεσή τους μιὰ ἐπαρκὴς εἰσαγωγὴ πάνω στὸ θέμα στὰ «Γαλλογερμανικὰ Χρονικά»[1] καὶ στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια»).[2]

Ἐπιπλέον, προκύπτει ὅτι κάθε τάξη ποὺ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν κυριαρχία, ἀκόμα κι ἂν ἡ κυριαρχία της, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ προλεταριάτο, ἀπαιτεῖ τὴν κατάργηση τῆς παλιᾶς μορφῆς τῆς κοινωνίας στὸ σύνολό της καὶ τῆς ἴδιας τῆς κυριαρχίας, πρέπει πρῶτα νὰ κατακτήσει γιὰ τὸν ἑαυτό της τὴν πολιτικὴ ἐξουσία μὲ σκοπὸ νὰ παρουσιάσει μὲ τὴ σειρά της τὰ συμφέροντά της σὰν τὸ γενικὸ συμφέρον, πράγμα ποὺ εἶναι ἀναγκασμένη νὰ τὸ κάνει τὸν πρῶτο καιρό. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὰ ἄτομα ἐπιζητοῦν μονάχα τὸ ἰδιωτικό τους συμφέρον, ποὺ γι' αὐτὰ δὲ συμπέφτει μὲ τὸ συλλογικό τους συμφέρον (στὴν πραγματικότητα τὸ γενικὸ συμφέρον εἶναι ἡ φανταστικὴ μορφὴ τῆς συλλογικῆς ζωῆς), τὸ τελευταῖο θὰ ἐπιβληθεῖ σ' αὐτοὺς σὰν ἕνα συμφέρον «ξένο» πρὸς αὐτούς, καὶ «ἀνεξάρτητο» ἀπ' αὐτούς, ποὺ εἶναι μὲ τὴ σειρά του ἰδιαίτερο, ἰδιόμορφο «γενικὸ» συμφέρον,

---

1. «Γαλλογερμανικὰ Χρονικά»: Ἐπιθεώρηση ποὺ ἐκδόθηκε μόνο μιὰ φορὰ στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Μὰρξ καὶ τὸν Ροῦγκε τὸ 1844. Περιεῖχε 2 ἄρθρα τοῦ Μὰρξ: «Γιὰ τὸ Ἑβραϊκὸ Ζήτημα» καὶ «Συμβολὴ στὴν κριτικὴ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ». Ἐπίσης ἕνα μακρὸ ἄρθρο τοῦ Ἔγκελς: «Σχέδιο μιᾶς κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας». Ἡ ἔκδοση σταμάτησε λόγω διαφωνιῶν μὲ τὸν Ροῦγκε.

2. Ἔργο τοῦ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1845. Ὁ πλήρης τίτλος εἶναι: «Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια, ἢ Κριτικὴ τῆς κριτικῆς Κριτικῆς. Ἐναντίον τῶν Μπροῦνο Μπάουερ καὶ Σία».

ἢ πρέπει αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νὰ κινοῦνται μέσα σ᾽ αὐτὴ τὴν ἀσυμφωνία, ὅπως συμβαίνει στὴ δημοκρατία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἐπίσης, ὁ πρακτικὸς ἀγώνας αὐτῶν τῶν ἰδιαίτερων συμφερόντων, ποὺ διαρκῶς συγκρούονται πραγματικὰ μὲ τὰ συλλογικὰ καὶ τὰ φανταστικὰ συλλογικὰ συμφέροντα, κάνει ἀναγκαία την πρακτικὴ παρέμβαση καὶ τὸν ἔλεγχο ἀπὸ μέρους τοῦ φανταστικοῦ «γενικοῦ» συμφέροντος ποὺ ἔχει τὴ μορφὴ τοῦ κράτους. Καὶ τελικά, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας μᾶς προφέρει τὸ πρῶτο παράδειγμα γιὰ τὸ ὅτι, ὅσο παραμένει ὁ ἄνθρωπος σὲ φυσικὴ κοινωνία, δηλαδὴ ὅσο ὑπάρχει σχίσμα ἀνάμεσα στὸ ἰδιωτικὸ καὶ τὸ κοινὸ συμφέρον, ὅσο λοιπὸν ἡ δραστηριότητα δὲν καταμερίζεται ἐθελοντικὰ ἀλλὰ φυσικά, ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου γίνεται μιὰ ξένη δύναμη ποὺ τοῦ ἀντιπαρατίθεται, ποὺ τὸν ὑποδουλώνει, ἀντὶ νὰ ἐλέγχεται ἀπ᾽ αὐτόν. Γιατὶ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἐμφανίζεται ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, κάθε ἄνθρωπος ἔχει μιὰν ἰδιαίτερη, ἀποκλειστικὴ σφαίρα δραστηριότητας, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλεται ἀναγκαστικὰ καὶ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ τῆς ξεφύγει. Εἶναι κυνηγός, ψαράς, βοσκός, ἢ κριτικὸς καὶ πρέπει νὰ παραμείνει τέτιος, ἂν δὲ θέλει νὰ χάσει τὰ μέσα τῆς ὕπαρξής του, ἐνῶ στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία, ὅπου κανένας δὲν ἔχει ἀποκλειστικὴ σφαίρα δραστηριότητας, ἀλλὰ καθένας μπορεῖ νὰ τελειοποιηθεῖ σὲ ὁποιοδήποτε κλάδο θέλει, ἡ κοινωνία ρυθμίζει τὴ γενικὴ παραγωγὴ κι ἔτσι κάνει δυνατὸ γιὰ μένα νὰ κάνω ἕνα πράγμα σήμερα κι ἄλλο αὔριο, νὰ κυνηγῶ τὸ πρωί, νὰ ψαρεύω τὸ ἀπόγευμα, νὰ φροντίζω τὰ ζῶα τὸ βράδυ, νὰ κάνω κριτικὴ μετὰ τὸ δεῖπνο, ὅπως ἀκριβῶς μοῦ ἀρέσει, χωρὶς ποτὲ νὰ γίνομαι κυνηγός, ψαράς, βοσκὸς ἢ κριτικός. Αὐτὸς ὁ καθορισμὸς τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητας, αὐτὴ ἡ σταθεροποίηση αὐτοῦ ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τὸ κάνουμε μιὰν ἀντικειμενικὴ δύναμη πάνω ἀπὸ μᾶς, ποὺ ἀναπτύσσεται καὶ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἔλεγχό μας, ματαιώνοντας τὶς προσδοκίες μας, καὶ ἐκμηδενίζοντας τοὺς ὑπολογισμούς μας, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες στιγμὲς στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη μέχρι τώρα.

Ἡ κοινωνικὴ δύναμη, δηλαδὴ ἡ πολλαπλασιασμένη παραγωγικὴ δύναμη, ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴ συνεργασία διαφόρων ἀτόμων, ὅπως αὐτὴ καθορίζεται ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, παρουσιάζεται σ᾽ αὐτὰ τὰ ἄτομα, μιὰ ποὺ ἡ συνεργασία τους δὲν εἶναι ἐθελοντικὴ ἀλλὰ ἔχει προκύψει φυσικά, ὄχι σὰν ἡ δική τους ἑνωμένη δύναμη, ἀλλὰ σὰ μιὰ ξένη δύναμη ποὺ ὑπάρχει ἔξω ἀπ᾽ αὐτά, ποὺ ἀγνοοῦν τὴν προέλευσή της καὶ τὸ σκοπό της, ποὺ ἐπομένως δὲ μποροῦν νὰ τὴν ἐλέγχουν, ποὺ ἀντίθετα περνάει ἀπὸ μιὰν ἰδιόφορμη σειρὰ φάσεων καὶ σταδίων τόσο ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ

θέληση καὶ τὴν πορεία τῶν ἀνθρώπων, ὥστε νὰ διευθύνει στὴν πραγματικότητα αὐτὴ τὴ θέληση καὶ τὴν πορεία τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτὴ ἡ «ἀ λ λ ο τ ρ ί ω σ η» (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε ἕναν ὅρο ποὺ θὰ εἶναι κατανοητὸς στοὺς φιλόσοφους), μπορεῖ βέβαια νὰ καταργηθεῖ μονάχα ἂν εἶναι δεδομένες δυὸ πρακτικὲς προϋποθέσεις. Γιὰ νὰ γίνει αὐτὴ μιὰ «ἀφόρητη» δύναμη, δηλαδὴ μιὰ δύναμη ποὺ νὰ ἐπαναστατήσουν ἐναντίον της οἱ ἄνθρωποι, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ἔχει κάνει τὴ μεγάλη μάζα τῆς ἀνθρωπότητας «χωρὶς ἰδιοκτησία», καὶ νὰ βρίσκεται ἡ μεγάλη αὐτὴ μάζα σὲ ἀντίφαση μὲ ἕναν κόσμο πλούτου καὶ πολιτισμοῦ, ποὺ ὑπάρχει πραγματικά. Καὶ οἱ δυὸ αὐτοὶ ὅροι προϋποθέτουν μιὰ μεγάλη αὔξηση τῆς παραγωγικῆς δύναμης, ἕναν ὑψηλὸ βαθμὸ ἀνάπτυξής της. Καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (ποὺ ἡ ἴδια συνεπάγεται τὴν πραγματικὴ ἐμπειρικὴ ὕπαρξη τῶν ἀνθρώπων στὸ ἐπίπεδο τῆς π α γ κ ό σ μ ι α ς ἱ σ τ ο ρ ί α ς, καὶ ὄχι σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο), εἶναι μιὰ ἀπόλυτα ἀναγκαία πραγματικὴ προϋπόθεση, γιατὶ χωρὶς αὐτὴν ἡ σ τ έ ρ η σ η θὰ γινόταν ἁπλῶς γενική, καὶ μὲ τὴ φ τ ώ χ ε ι α θὰ ξανάρχιζε ὁ ἀγώνας γιὰ τὰ ἀναγκαῖα καὶ θὰ ἀναπαράγονταν ἀναγκαστικὰ ὅλες οἱ παλιὲς βρωμιές. Καὶ εἶναι ἐπιπλέον ἀναγκαία προϋπόθεση, ἐπειδὴ μονάχα μ᾽ αὐτὴ τὴν καθολικὴ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐγκαθιδρύεται μιὰ π α γ κ ό σ μ ι α ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ παράγει σ᾽ ὅλα τὰ ἔθνη ταυτόχρονα τὸ φαινόμενο τῆς μάζας «χωρὶς ἰδιοκτησία» (παγκόσμιος συναγωνισμός), κάνει κάθε ἔθνος νὰ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις τῶν ἄλλων, καὶ τελικὰ ἔχει βάλει τὰ π α γ κ ό σ μ ι α - ἱ σ τ ο ρ ι κ ά, μὲ ἐμπειρικὸ τρόπο παγκόσμια, ἄτομα στὴ θέση τῶν τοπικῶν ἀτόμων. Δίχως αὐτό, 1) ὁ κομμουνισμὸς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει παρὰ μόνο σὰν ἕνα τοπικὸ γεγονός, 2) οἱ ἴδιες οἱ δ υ ν ά μ ε ι ς ἐπικοινωνίας δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀναπτυχτοῦν σὰν π α γ κ ό σ μ ι ε ς, ἐπομένως σὰν ἀφόρητες δυνάμεις: θὰ παραμέναν τοπικὲς «περιστάσεις» περιτριγυρισμένες ἀπὸ δεισιδαιμονία, καὶ 3) κάθε ἐπέκταση τῆς ἐπικοινωνίας θὰ καταργοῦσε τὸν τοπικὸ κομμουνισμό. Ἐμπειρικά, ὁ κομμουνισμὸς εἶναι δυνατὸς μονάχα σὰν πράξη τῶν κυρίαρχων λαῶν μ ο ν ο μ ι ᾶ ς καὶ ταυτόχρονα, πράγμα ποὺ προϋποθέτει τὴν παγκόσμια ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τὴν παγκόσμια ἐπικοινωνία ποὺ συνδέεται μὲ τὸν κομμουνισμό.

Ὁ κομμουνισμὸς δὲν εἶναι γιὰ μᾶς μιὰ κ α τ ά σ τ α σ η π ρ α γ μ ά τ ω ν ποὺ πρέπει νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ, ἕνα ἰ δ ε ῶ δ ε ς ποὺ σ᾽ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ προσαρμοστεῖ ἡ πραγματικότητα. Ὀνομάζουμε κομμουνισμὸ τὴν π ρ α γ μ α τ ι κ ὴ κίνηση ποὺ καταργεῖ τὴ σημερινὴ κατά-

σταση πραγμάτων. Οἱ ὅροι αὐτῆς τῆς κίνησης προκύπτουν ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις ποὺ τώρα ὑπάρχουν. Ἐπιπλέον, ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν ποὺ εἶναι μ ό ν ο ν ἐργάτες — μαζικὴ ἐργατικὴ δύναμη ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ κεφάλαιο ἢ ἀπὸ κάθε εἶδος ἱκανοποίησης ἔστω καὶ περιορισμένης — προϋποθέτει τὴν π α γ κ ό σ μ ι α ἀγορά ὅπως ἐπίσης τὴν προϋποθέτει καὶ ἡ ἀπώλεια, ἡ ὄχι πρόσκαιρη, αὐτῆς τῆς ἐργασίας, σὰ σίγουρης πηγῆς ζωῆς, ἀπώλεια ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ συναγωνισμό. Τὸ προλεταριάτο μπορεῖ ἔτσι νὰ ὑπάρξει μονάχα π α γ κ ό σ μ ι α — ἱ σ τ ο ρ ι κ ά, ὅπως κι ὁ κομμουνισμός, ἡ δραστηριότητά τοῦ προλεταριάτου, μπορεῖ νὰ ἔχει μονάχα μιὰ «παγκόσμια - ἱστορικὴ» ὕπαρξη. Πρόκειται γιὰ παγκόσμια - ἱστορικὴ ὕπαρξη ἀτόμων, δηλαδὴ ὕπαρξη ἀτόμων ποὺ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν παγκόσμια ἱστορία.

Πῶς ἀλλιῶς θὰ μποροῦσε, λόγου χάρη, ἡ ἰδιοκτησία νὰ ἔχει μιὰν ὁποιαδήποτε ἱστορία, νὰ ἔχει πάρει διαφορετικὲς μορφές; Πῶς θὰ μποροῦσε ἡ γαιοκτησία, π.χ., σύμφωνα μὲ τὶς διαφορετικὲς δεδομένες προϋποθέσεις, νὰ ἔχει περάσει στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ κομμάτιασμα στὴ συγκέντρωση στὰ χέρια λίγων, καὶ στὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὴ συγκέντρωση στὰ χέρια λίγων στὸ κομμάτιασμα, ὅπως συμβαίνει πραγματικὰ σήμερα; Ἢ πῶς συμβαίνει ὥστε τὸ ἐμπόριο, ποὺ τελικὰ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνταλλαγὴ προϊόντων τῶν διαφόρων ἀτόμων καὶ χωρῶν, νὰ κυβερνάει ὁλόκληρο τὸν κόσμο μέσο τῆς σχέσης προσφορᾶς καὶ ζήτησης — μιᾶς σχέσης ποὺ ὅπως λέει ἕνας ἄγγλος οἰκονομολόγος πετάει πάνω ἀπὸ τὴ γῆ σὰν τὴ μοίρα τῶν ἀρχαίων, καὶ ποὺ μὲ ἀόρατο χέρι μοιράζει εὐτυχία καὶ δυστυχία στοὺς ἀνθρώπους, στήνει αὐτοκρατορίες καὶ γκρεμίζει αὐτοκρατορίες, κάνει τὰ ἔθνη νὰ γεννιοῦνται καὶ νὰ ἐξαφανίζονται — ἐνῶ μὲ τὴν κατάργηση τῆς βάσης, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καὶ μὲ τὴν κομμουνιστικὴ ρύθμιση τῆς παραγωγῆς ποὺ ἐξαλείφει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τὸ αἴσθημα ὅτι εἶναι ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὸ προϊὸν ποὺ οἱ ἴδιοι παράγουν, ἡ δύναμη τῆς σχέσης προσφορᾶς καὶ ζήτησης ἐκμηδενίζεται, καὶ οἱ ἄνθρωποι βάζουν πάλι κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό τους τὴν ἀνταλλαγή, καὶ παραγωγή, τὸν τρόπο τῆς ἀμοιβαίας τους σχέσης;

*

Ἡ μορφὴ ἐπικοινωνίας ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς δυνάμεις σ᾽ ὅλα τὰ προηγούμενα ἱστορικὰ στάδια, καὶ ποὺ μὲ τὴ

σειρά της νὰ καθορίζει, εἶναι ἡ ἰ δ ι ω τ ι κ ὴ κ ο ι ν ω ν ί α.[1] Ἡ τελευταία, ὅπως εἶναι φανερὸ ἀπὸ ὅσα εἴπαμε πιὸ πάνω, ἔχει σὰν προϋποθέσεις καὶ σὰ θεμελιώδη βάση της τὴν ἁπλὴ οἰκογένεια καὶ τὴ σύνθετη οἰκογένεια, τὴ λεγόμενη φυλή, ποὺ δώσαμε τὸν πληρέστερο ὁρισμό τους προηγούμενα. Ἐδῶ πιὰ βλέπουμε πῶς αὐτὴ ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία εἶναι ἡ ἀληθινὴ ἑστία καὶ ἡ σκηνὴ ὅλης τῆς ἱστορίας καὶ πόσο παράλογη εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ὡς τώρα ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία, ποὺ παραμελεῖ τὶς πραγματικὲς σχέσεις καὶ περιορίζεται στὶς πολυθρύλητες πράξεις τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν κρατῶν.*

*

Ἡ ἱστορία εἶναι ἁπλῶς ἡ διαδοχὴ ξεχωριστῶν γενιῶν, ποὺ καθεμιά τους ἐκμεταλλεύεται τὰ ὑλικά, τὰ κεφάλαια, τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις ποὺ τῆς παραδόθηκαν ἀπὸ ὅλες τὶς προηγούμενες γενιές, καὶ ἔτσι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, συνεχίζει τὴν παραδοσιακὴ δραστηριότητα μέσα σὲ τελείως ἀλλαγμένες συνθῆκες καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μεταβάλλει τὶς παλιὲς περιστάσεις μὲ μιὰ τελείως ἀλλαγμένη δραστηριότητα. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ διαστρεβλωθεῖ θεωρητικὰ ἔτσι ποὺ ἡ κατοπινὴ ἱστορία νὰ γίνεται ὁ σκοπὸς τῆς προηγούμενης ἱστορίας. Λόγου χάρη, ὁ σκοπὸς ποὺ ἀποδίδεται στὴν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς εἶναι νὰ προωθήσει τὴν ἔκρηξη τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἔτσι ἡ ἱστορία ἀποκτάει τοὺς δικούς της εἰδικοὺς σκοποὺς καὶ γίνεται «ἕνα πρόσωπο πλάι σὲ ἄλλα πρόσωπα» (δηλαδή: «Αὐτοσυνείδηση, Κριτική, ὁ Μοναδικός, κλπ.), ἐνῶ αὐτὸ ποὺ σημαίνουν οἱ λέξεις «προορισμός», «σκοπός», «σπέρμα», ἢ «ἰδέα» τῆς παλιότερης ἱστορίας δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀφαίρεση δημιουργημένη ἀπὸ τὴν κατοπινὴ ἱστορία, μιὰ ἀφαίρεση τῆς δραστήριας ἐπίδρασης ποὺ ἡ παλιότερη ἱστορία ἀσκεῖ πάνω στὴν κατοπινὴ ἱστορία.

Ὅσο περισσότερο οἱ ξεχωριστὲς σφαῖρες, ποὺ ἐπιδροῦν ἡ μιὰ πάνω

---

1. Ἡ γερμανικὴ ἔκφραση εἶναι: bürgerliche gesellschaft, ποὺ μπορεῖ ἀλλοῦ νὰ σημαίνει «ἀστικὴ κοινωνία».

* /Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Βασικὰ ἐξετάσαμε ὡς τώρα μόνο μιὰ πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, τὴ μ ε τ α μ ό ρ φ ω σ η τ ῆ ς φ ύ σ η ς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἄλλη πλευρά, ἡ μ ε τ α μ ό ρ φ ω σ η τ ῶ ν ἀ ν θ ρ ώ π ω ν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους...

Προέλευση τοῦ κράτους καὶ ἡ σχέση τοῦ κράτους πρὸς τὴν ἰδιωτικὴ κοινωνία.

στὴν ἄλλη, ἐπεκτείνονται στὴν πορεία αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης, τόσο περισσότερο ἡ ἀρχικὴ ἀπομόνωση τῶν ξεχωριστῶν ἐθνῶν καταστρέφεται ἀπὸ τὸν ἀναπτυγμένο τρόπο παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας καὶ τὸν καταμερισμὸ ἐργασίας ποὺ αὐθόρμητα προωθεῖται ἀπ' αὐτά, τόσο περισσότερο ἡ ἱστορία γίνεται παγκόσμια ἱστορία. Ἔτσι λόγου χάρη, ἂν στὴν Ἀγγλία ἐφευρεθεῖ μιὰ μηχανή, ποὺ στερεῖ τὸ ψωμὶ χιλιάδων ἐργατῶν στὴν Ἰνδία καὶ τὴν Κίνα, καὶ ἀνατρέπει ὅλη τὴ μορφὴ ὕπαρξης αὐτῶν τῶν κρατῶν, τότε αὐτὴ ἡ ἐφεύρεση γίνεται ἕνα παγκόσμιο ἱστορικὸ γεγονός. Ἡ πάλι ἂς πάρουμε τὴν περίπτωση τῆς ζάχαρης καὶ τοῦ καφέ, ποὺ ἀπόδειξαν τὴν παγκόσμια ἱστορικὴ σημασία τους τὸ 19ο αἰώνα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἔλλειψη αὐτῶν τῶν προϊόντων, ποὺ προκάλεσε ὁ ἠπειρωτικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ναπολέοντα, στάθηκε ἡ αἰτία νὰ ξεσηκωθοῦν οἱ Γερμανοὶ ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντα κι ἔτσι ἔγιναν ἡ συγκεκριμένη βάση τῶν νικηφόρων ἀπελευθερωτικῶν πολέμων τοῦ 1813. Ἀπὸ δῶ προκύπτει ὅτι αὐτὴ ἡ μετατροπὴ τῆς ἱστορίας σὲ παγκόσμια ἱστορία δὲν εἶναι, ἂς ποῦμε, μιὰ ἁπλὴ πράξη ἀφαίρεσης ἀπὸ μέρους τῆς «αὐτοσυνείδησης», τοῦ παγκόσμιου πνεύματος ἢ ὁποιουδήποτε ἄλλου μεταφυσικοῦ φαντάσματος, ἀλλὰ μιὰ πράξη καθαρὰ ὑλική, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἐμπειρικά, μιὰ πράξη ποὺ τὴν ἀπόδειξή της τὴν παρέχει κάθε ἄτομο καθὼς βαδίζει καὶ στέκει, τρώει, πίνει καὶ ντύνεται.

Στὴν ἱστορία, ὡς τώρα, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἐμπειρικὸ γεγονός, ὅτι τὰ χωριστὰ ἄτομα, μὲ τὴ διεύρυνση τῆς δραστηριότητάς τους σὲ παγκόσμια —ἱστορικὴ δραστηριότητα, ἔχουν ὅλο καὶ περισσότερο ὑποδουλωθεῖ σὲ μιὰ δύναμη ξένη πρὸς αὐτὰ (μιὰ πίεση ποὺ τὴν ἔχουν καταλάβει σὰν ἕνα βρώμικο παιγνίδι ἀπὸ μέρους τοῦ λεγόμενου παγκόσμιου πνεύματος, κτλ.), μιὰ δύναμη ποὺ ἔχει γίνει ὅλο καὶ πιὸ τεράστια καί, τελικά, ἀποδεικνύεται πὼς εἶναι ἡ π α γ κ ό σ μ ι α ἀ γ ο ρ ά. Ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἐμπειρικὰ διαπιστωμένο ὅτι μὲ τὴν ἀνατροπὴ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση (θὰ ποῦμε περισσότερα γι' αὐτὴ παρακάτω) καὶ μὲ τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ποὺ εἶναι ταυτόσημη μ' αὐτή, θὰ καταργηθεῖ αὐτὴ ἡ δύναμη ἡ τόσο μυστηριώδης γιὰ τοὺς γερμανοὺς θεωρητικούς, καὶ ὅτι τότε ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ ἀτόμου θὰ πραγματοποιηθεῖ στὸ μέτρο ποὺ ἡ ἱστορία θὰ μετατρέπεται σὲ παγκόσμια ἱστορία. Ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ πραγματικὸς πνευματικὸς πλοῦτος τοῦ ἀτόμου ἐξαρτιέται ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν πραγματικῶν του σχέσεων. Μόνο τότε θὰ ἀπελευθερωθοῦν τὰ ξεχωριστὰ ἄτομα ἀπὸ τοὺς διάφορους ἐθνικοὺς καὶ τοπικοὺς φραγμούς, θὰ ἔρθουν σὲ πρακτικὴ σύνδεση μὲ τὴν ὑλικὴ καὶ

πνευματικὴ παραγωγὴ ὅλου τοῦ κόσμου καὶ θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀπολαμβάνουν αὐτὴ τὴν ὁλόπλευρη παραγωγὴ ὅλης τῆς γῆς (τὶς δημιουργίες τοῦ ἀνθρώπου). Αὐτὴ ἡ καθολικὴ ἐξάρτηση, φυσικὴ μορφὴ τῆς παγκόσμιας—ἱστορικῆς συνεργασίας τῶν ἀτόμων, θὰ μετατραπεῖ ἀπ' αὐτὴ τὴν κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση σὲ ἔλεγχο καὶ συνειδητὴ κυριαρχία αὐτῶν τῶν δυνάμεων, ποὺ γεννημένες ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία δράση τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους ἔχουν ὡς τώρα ἐπιβληθεῖ πάνω στοὺς ἀνθρώπους καὶ ἔχουν κυριαρχήσει πάνω τους σὰ δυνάμεις τελείως ξένες πρὸς αὐτούς. Αὐτὴ ἡ ἄποψη μπορεῖ τώρα πάλι νὰ ἐκφραστεῖ μὲ θεωρητικοὺς —ἰδεαλιστικούς, δηλαδὴ φανταστικοὺς ὅρους σὰν «αὐτογένεση τοῦ Γένους» (ἡ κοινωνία σὰν ὑποκείμενο») κι ἔτσι, οἱ διαδοχικὲς σειρὲς ἀτόμων ποὺ συνδέονται ἀνάμεσά τους μποροῦν νὰ νοηθοῦν σὰν ἕνα μοναδικὸ ἄτομο, ποὺ πραγματοποιεῖ τὸ μυστήριο νὰ γεννάει τὸν ἑαυτό του. Εἶναι ἐδῶ καθαρὸ ὅτι τὰ ἄτομα ἀσφαλῶς φτιάχνουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, φυσικὰ καὶ πνευματικά, ἀλλὰ δὲ φτιάχνουν τὸν ἑαυτό τους οὔτε μὲ τὴν παράλογη ἔννοια τοῦ "Αγιου Μπροῦνο, οὔτε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «Μοναδικοῦ», τοῦ «κατασκευασμένου» ἀνθρώπου.

Τελικά, ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ποὺ σκιαγραφήσαμε βγάζουμε ἐπιπλέον τὰ παρακάτω συμπεράσματα: 1) Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἔρχεται ἕνα στάδιο ὅπου παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ μέσα ἐπικοινωνίας ἔρχονται σὲ μιὰ κατάσταση, ποὺ κάτω ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις, φέρνουν μονάχα κακό, καὶ δὲν εἶναι πιὰ παραγωγικὲς ἀλλὰ καταστροφικὲς δυνάμεις (μηχανήματα καὶ χρῆμα). Καὶ σὲ σύνδεση μ' ὅλα αὐτὰ ἐμφανίζεται μιὰ τάξη ποὺ πρέπει νὰ σηκώσει ὅλα τὰ βάρη τῆς κοινωνίας, χωρὶς νὰ ἀπολαμβάνει τὰ πλεονεκτήματά της, ποὺ ὄντας ἀπόβλητη ἀπὸ τὴν κοινωνία, σπρώχνεται ἀναγκαστικὰ στὸν πιὸ ἀποφασιστικὸ ἀνταγωνισμὸ πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες τάξεις, μιὰ τάξη που ἀποτελεῖ τὴν πλειοψηφία ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, καὶ ποὺ ἀπ' αὐτὴ πηγάζει ἡ συνείδηση τῆς ἀναγκαιότητας μιᾶς ριζικῆς ἐπανάστασης, ἡ κομουνιστικὴ συνείδηση, ποὺ μπορεῖ βέβαια νὰ γεννηθεῖ καὶ στὶς ἄλλες ἐπίσης τάξεις μὲ τὴ μελέτη τῆς κατάστασης αὐτῆς τῆς τάξης. 2) Οἱ ὅροι ποὺ κάτω ἀπ' αὐτοὺς μποροῦν νὰ μποῦν σὲ ἐφαρμογὴ καθορισμένες παραγωγικὲς δυνάμεις, εἶναι οἱ ὅροι τῆς κυριαρχίας μιᾶς καθορισμένης τάξης τῆς κοινωνίας,* ποὺ ἡ κοινωνική της δύναμη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ αὐτὰ ποὺ κατέχει, ἔχει τὴν πρακτική της ἔκφραση μὲ ἰδε-

---

* / Αρχική διατύπωση στό χειρόγραφο / 2 "Οτι κάθε στάδιο ανάπτυξης των

ολογική μορφή στὴν κάθε περίπτωση στὸν τύπο τοῦ κράτους, καὶ ἐπομένως κάθε ἐπαναστατικὸς ἀγώνας κατευθύνεται ἐναντίον μιᾶς τάξης ποὺ ὡς τότε βρίσκονταν στὴν ἐξουσία.* 3) Σὲ ὅλες τὶς ἐπαναστάσεις ὡς τὰ τώρα ὁ τρόπος τῆς δραστηριότητας ἔμενε πάντοτε ἄθικτος καὶ ἦταν μονάχα ζήτημα διαφορετικοῦ καταμερισμοῦ αὐτῆς τῆς δραστηριότητας, ἕνας καινούργιος καταμερισμὸς ἐργασίας σὲ ἄλλα πρόσωπα, ἐνῶ ἡ κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση κατευθύνεται ἐναντίον τοῦ προηγούμενου τ ρ ό π ο υ δραστηριότητας, καταργεῖ τὴν ἐ ρ γ α σ ί α,** καὶ καταργεῖ τὴν κυριαρχία ὅλων τῶν τάξεων μαζὶ καὶ τὶς ἴδιες τὶς τάξεις, γιατὶ πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὴν τάξη ποὺ δὲ μετράει πιὰ σὰν τάξη μέσα στὴν κοινωνία. δὲν ἀναγνωρίζεται σὰ μιὰ τάξη, καὶ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἔκφραση τῆς διάλυσης ὅλων τῶν τάξεων, ἐθνοτήτων, κτλ., μέσα στὴ σημερινὴ κοινωνία, καὶ 4) Τόσο γιὰ τὴν παραγωγὴ σὲ μαζικὴ κλίμακα αὐτῆς τῆς κομμουνιστικῆς συνείδησης, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης, εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων σὲ μαζικὴ κλίμακα, μιὰ ἀλλαγὴ ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει μονάχα μὲ ἕνα πρακτικὸ κίνημα, μὲ μιὰν ἐ π α ν ά σ τ α σ η. Αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἐπομένως ἀναγκαία, ὄχι μόνο ἐπειδὴ ἡ κ υ ρ ί α ρ χ η τάξη δὲ μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ μὲ κανέναν ἄλλο τρόπο, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπειδὴ ἡ τάξη ποὺ τὴν ἀ ν α τ ρ έ π ε ι μόνο σὲ μιὰν ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ πετύχει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν προαιώνια «κόπρο τοῦ Αὐγείου» καὶ νὰ γίνει ἱκανὴ νὰ θεμελιώσει ἐξ ἀρχῆς τὴν κοινωνία.***

παραγωγικῶν δυνάμεων χρησιμεύει σὰ βάση γιὰ τὴν κυριαρχία μιᾶς ὁρισμένης τάξης τῆς κοινωνίας.

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ κατὰ τρόπο ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν συμφέρον νὰ διατηρήσουν τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση τῆς παραγωγῆς.

** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ ...τὴ (σύγχρονη) μορφὴ δραστηριότητας ποὺ μ' αὐτὴν ἡ κυριαρχία τῶν...

*** /Τὸ ἀκόλουθο χωρίο εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Ἐνῶ ὅλοι οἱ κομμουνιστὲς στὴ Γαλλία καθὼς καὶ στὴν Ἀγγλία καὶ Γερμανία ἔχουν ἀπὸ παλιὰ συμφωνήσει γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπανάστασης, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἐξακολουθεῖ μὲ τὴν ἡσυχία του νὰ ὀνειρεύεται, καὶ πιστεύει ὅτι ὁ «πραγματικὸς ἀνθρωπισμός», δηλαδὴ ὁ κομμουνισμός, πρόκειται νὰ πάρει «τὴ θέση τοῦ σπιριτουαλισμοῦ» (ποὺ δὲν ἔχει καμμιὰ θέση), μονάχα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ κερδίσει σὲ σεβασμό. Ὕστερα συνεχίζει νὰ ὀνειρεύεται ὅτι, χωρὶς ἀμφιβολία, «θὰ ἔρθει ἡ σωτηρία, ἐνῶ ἡ γῆ θὰ γίνει οὐρανὸς κι ὁ οὐρανὸς γῆ». (Ὁ θεολόγος εἶναι ἀκόμα ἀνίκανος νὰ ξεχάσει τὸν οὐρανό.) «Καὶ τότε ἡ χαρὰ κι ἡ μακαριότητα θὰ ἀντηχοῦν σὲ οὐράνιες ἁρμονίες στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων». (σελ. 140.) Ὁ ἅγιος πατέρας τῆς ἐκκλησίας θὰ ἐκπλαγεῖ πολὺ ὅταν θὰ τὸν προλάβει ἡ ἡμέρα τῆς κρίσεως, ἡ μέρα ποὺ πρόκειται νὰ συμβοῦν ὅλα αὐτά, μιὰ μέρα ποὺ ἡ αὐγή

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἱκανότητά μας νὰ ἐκθέτουμε τὴν πραγματικὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ὑλικὴ παραγωγὴ τῆς ἄμεσης ζωῆς, καὶ νὰ καταλαβαίνουμε τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας, ποὺ συνδέεται μ' αὐτὴ καὶ δημιουργεῖται ἀπ' αὐτὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς (δηλαδὴ τὴν ἰδιωτικὴ κοινωνία στὰ διάφορα στάδιά της), σὰ βάση ὅλης τῆς ἱστορίας, καὶ νὰ τὴ δείξουμε στὴ δράση της σὰν κράτος, νὰ ἐξηγήσουμε μέσο αὐτῆς ὅλα τὰ διαφορετικὰ θεωρητικὰ προϊόντα καὶ μορφὲς συνείδησης, τὴ θρησκεία, τὴ φιλοσοφία, τὴν ἠθική, κτλ., κτλ., καὶ νὰ παρακολουθήσουμε τὴ γέννησή τους καὶ τὴν ἀνάπτυξή τους ἀπ' αὐτὴ τὴ βάση, πράγμα ἀσφαλῶς ποὺ θὰ ἐπιτρέψει νὰ παρουσιάσουμε τὸ θέμα στὴν ὁλότητά του (καὶ ἐπομένως τὴν ἀμοιβαία ἐπίσης δράση αὐτῶν τῶν διαφόρων πλευρῶν ἀνάμεσά τους). Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δὲν πρόκειται, ὅπως ἡ ἰδεαλιστικὴ ἄποψη τῆς ἱστορίας, νὰ ἀναζητεῖ σὲ κάθε περίοδο μιὰ κατηγορία, ἀλλὰ παραμένει σταθερὰ πάνω στὸ πραγματικὸ ἔ δ α φ ο ς τῆς ἱστορίας. Δὲν ἐξηγεῖ τὴν πρακτικὴ ἀπὸ τὴν ἰδέα, ἀλλὰ ἐξηγεῖ τὸ σχηματισμὸ τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὴν ὑλικὴ πρακτική, καὶ σύμφωνα μ' αὐτὰ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλες οἱ μορφὲς καὶ τὰ προϊόντα τῆς συνείδησης δὲ μποροῦν νὰ ἐξαλειφθοῦν μὲ διανοητικὴ κριτική, μὲ τὴν ἀναγωγή τους στὴν «αὐτοσυνείδηση» ἢ μὲ τὴ μεταμόρφωσή τους σὲ «ὀπτασίες», «φαντάσματα», φαντασίες», κτλ.,[2] ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν πρακτικὴ ἀνατροπὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ γέννησαν αὐτὴ τὴν ἰδεαλιστικὴ φλυαρία. Ὅτι ὄχι ἡ κριτική, ἀλλὰ ἡ ἐπανάσταση

της θὰ εἶναι ἡ ἀντανάκλαση τῶν καμμένων πόλεων στὸν οὐρανό, ὅταν μαζὶ μὲ τὶς «οὐράνιες ἁρμονίες» θὰ ἀντηχήσουν στ' αὐτιά του οἱ μελῳδίες τῆς Μασσαλιώτιδας καὶ τῆς Καρμανιόλας συνοδευόμενες ἀπὸ τὸν ἀναγκαῖο ἦχο τοῦ κανονιοῦ, ἐνῶ ἡ λαιμητόμο θὰ κρατάει τὸ χρόνο, ὅταν ἡ ἑπονείδιστη «μάζα» θὰ ψωνάζει ça ira ça ira, θὰ καταργεῖ τὴν «αὐτοσυνείδηση» μὲ τὴ βοήθεια τοῦ φανοστάτη 2 Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο δὲν ἔχει καθόλου δίκιο νὰ ζωγραφίζει μιὰν εξωραϊσμένη εἰκόνα «χαρᾶς καὶ μακαριότητας στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων». Δὲ δίνουμε στὸν ἑαυτό μας τὴν εὐχαρίστηση νὰ σκιαγραφήσουμε ἀπὸ τὰ πρὶν τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως. Εἶναι ἐπιπλέον δύσκολο νὰ κρίνουμε ἂν τοὺς Prolétaires en révolution θὰ πρέπει νὰ τοὺς κατανοήσουμε σὰν «ὑπόσταση» (ποὺ ἐξεγείρεται ἐναντίον τῆς «αὐτοσυνείδησης»), σὰ «μάζα», ποὺ θέλει νὰ ἀνατρέψει τὴν κριτική, ἢ σὰ μιὰν ἐκπόρευση τοῦ πνεύματος ποὺ ὅμως δὲ διαθέτει ἀκόμα τὴν ἀπαιτούμενη συνέπεια γιὰ νὰ χωνέψει τὶς ἰδέες τοῦ Μπάουερ.

1. Ὑπαινιγμὸς στὸ στίχο τοῦ τραγουδιοῦ: «Les Aristokcrates à la Lanterne

2. Ὑπαινιγμὸς στὶς θεωρίες τῶν Μπάουερ καὶ Στίρνερ. Βλέπε πιὸ κάτω.

εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας, καὶ ἐπίσης τῆς θρησκείας, τῆς φιλοσοφίας καὶ κάθε ἄλλης θεωρίας. Δείχνει αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἱστορία δὲν τελειώνει μὲ τὸ νὰ διαλυθεῖ μέσα στὴν «αὐτοσυνείδηση» σὰν «πνεύμα τοῦ πνεύματος», ἀλλὰ ὅτι σὲ κάθε στάδιο βρίσκεται ἕνα ὑλικὸ ἀποτέλεσμα: ἕνα σύνολο παραγωγικῶν δυνάμεων, μιὰ ἱστορικὰ δημιουργημένη σχέση ἀτόμων πρὸς τὴ φύση καὶ ἀνάμεσά τους, ποὺ παραδίδεται σὲ κάθε γενιὰ ἀπὸ τὴν προηγούμενή της, μιὰ μάζα παραγωγικῶν δυνάμεων, κεφαλαίων καὶ περιστάσεων, πού, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, πραγματικὰ μετατρέπονται ἀπὸ τὴ νέα γενιά, ἀλλὰ ἐπίσης, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τῆς ὑπαγορεύουν τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς της καὶ τῆς δίνουν μιὰ καθορισμένη ἀνάπτυξη, ἕναν εἰδικὸ χαρακτήρα. Δείχνει συνεπῶς ὅτι οἱ περιστάσεις φτιάχνουν τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἄνθρωποι φτιάχνουν τὶς περιστάσεις. Αὐτὸ τὸ σύνολο παραγωγικῶν δυνάμεων, κεφαλαίων, καὶ κοινωνικῶν μορφῶν ἐπικοινωνίας, ποὺ κάθε ἄτομο καὶ γενιὰ τὸ βρίσκει νὰ ὑπάρχει σὰν κάτι δεδομένο, εἶναι ἡ πραγματικὴ βάση αὐτοῦ ποὺ οἱ φιλόσοφοι τὸ ἔχουν νοήσει σὰν «ὑπόσταση» καὶ «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», καὶ αὐτοῦ ποὺ τὸ ἔχουν ἀποθεώσει καὶ τὸ ἔχουν καταπολεμήσει: εἶναι μιὰ πραγματικὴ βάση ποὺ οὔτε στὸ ἐλάχιστο δὲ διαταράσσεται, στὰ ἀποτελέσματά της καὶ στὴν ἐπιρροή της πάνω στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι ἐξεγείρονται ἐναντίον της σὰ μιὰ «αὐτοσυνείδηση» καὶ σὰ «Μοναδικοί». Αὐτοὶ οἱ ὅροι ζωῆς, ποὺ οἱ διάφορες γενιὲς τοὺς βρίσκουν νὰ ὑπάρχουν, ἀποφασίζουν ἐπίσης ἂν ὁ περιοδικὰ ἐπανερχόμενος στὴν ἱστορία ἐπαναστατικὸς τραναγμὸς θὰ εἶναι ἢ ὄχι ἀρκετὰ δυνατὸς γιὰ νὰ ἀνατρέψει τὴ βάση ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος. Καὶ ἂν αὐτὰ τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα τῆς ὁλοκληρωμένης ἀνατροπῆς δὲν ὑπάρχουν (κυρίως, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ ὑπάρχουσες παραγωγικὲς δυνάμεις, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ διαμόρφωση μιᾶς ἐπαναστατικῆς μάζας ποὺ ξεσηκώνεται ὄχι μόνον ἐναντίον τῶν ὡς τώρα ξεχωριστῶν συνθηκῶν τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἐναντίον τῆς ὡς τώρα πραγματικῆς «παραγωγῆς τῆς ζωῆς», ἐναντίον τῆς «συνολικῆς δραστηριότητας» ποὺ πάνω της βασίζονταν), τότε, σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν πρακτικὴ ἐξέλιξη, εἶναι τελείως ἀδιάφορο ἂν ἡ ἰ δ έ α αὐτῆς τῆς ἐπανάστασης ἔχει κιόλας διατυπωθεῖ ἑκατοντάδες φορές, ὅπως τὸ ἀποδείχνει ἡ ἱστορία τοῦ κομμουνισμοῦ.

Στὴν ὅλη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας μέχρι τώρα, αὐτὴ ἡ πραγματικὴ βάση τῆς ἱστορίας εἴτε παραμελήθηκε τελείως, εἴτε θεωρήθηκε δευτερεῦον θέμα ἄσχετο μὲ τὴν πορεία τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία πρέπει ἐπομένως νὰ γράφεται πάντα σύμφωνα μὲ ἕνα κριτήριο ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτήν. Ἡ πραγματικὴ παραγωγὴ τῆς ζωῆς ἐμφανίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς ἱ-

στορίας, ἐνῶ ἡ κυρίως ἱστορικὴ ζωὴ παρουσιάζεται σὰν ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὴ συνηθισμένη ζωή, σὰν κάτι τὸ ἐξώκοσμο καὶ ὑπεργήινο. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴ φύση ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ δημιουργεῖται ἔτσι ἡ ἀντίθεση τῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας. Οἱ ὑποστηρικτὲς αὐτῆς τῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας μπόρεσαν νὰ δοῦνε στὴν ἱστορία μονάχα τὴν πολιτικὴ δράση τῶν ἡγετῶν καὶ τῶν κρατῶν, τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ κάθε εἴδους θεωρητικοὺς ἀγῶνες, καὶ ἰδιαίτερα σὲ κάθε ἱστορικὴ ἐποχὴ συμμερίζονται τὴν ψευδαίσθηση αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Λόγου χάρη, ἂν μιὰ ἐποχὴ φαντάζεται τὸν ἑαυτό της ὅτι προωθεῖται ἀπὸ καθαρὰ «πολιτικὰ» ἢ «θρησκευτικὰ» κίνητρα, παρόλο ποὺ ἡ «θρησκεία» καὶ ἡ «πολιτικὴ» εἶναι μόνο μορφὲς τῶν πραγματικῶν της κινήτρων, ὁ ἱστορικὸς ἀποδέχεται αὐτὴ τὴ γνώμη. Ἡ «φαντασία», ἡ «ἀντίληψη» τῶν δεδομένων ἀνθρώπων γιὰ τὴν πραγματική τους πρακτική, μετατρέπεται στὴ μόνη καθοριστικὴ καὶ ἐνεργητικὴ δύναμη, ποὺ ἐλέγχει καὶ καθορίζει τὴν πρακτική τους. Ὅταν ἡ στοιχειώδης μορφὴ ποὺ μ' αὐτὴν ἐμφανίζεται ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας στοὺς Ἰνδοὺς καὶ Αἰγυπτίους, προκαλεῖ τὸ σύστημα τῶν καστῶν στὸ κράτος τους καὶ τὴ θρησκεία τους, οἱ ἱστορικοὶ πιστεύουν ὅτι τὸ σύστημα τῶν καστῶν εἶναι ἡ δύναμη ποὺ δημιούργησε αὐτὴ τὴ στοιχειώδη κοινωνικὴ μορφή. Ἐνῶ οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἄγγλοι κατέχονται τουλάχιστο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ψευδαίσθηση, ποὺ εἶναι ἡ πιὸ κοντινὴ στὴν πραγματικότητα, οἱ Γερμανοὶ κινοῦνται μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ «καθαροῦ πνεύματος» καὶ κάνουν τὴ θρησκευτικὴ ψευδαίσθηση κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας. Ἡ χεγκελιανὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ τελευταία συνέπεια ποὺ ἔχει φτάσει στὴν «πιὸ καθαρὴ ἔκφρασή» της, ὅλης αὐτῆς τῆς γερμανικῆς ἱστοριογραφίας, ποὺ γι' αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ζήτημα πραγματικῶν οὔτε κὰν πολιτικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ καθαρῶν σκέψεων, ποὺ σὲ συνέχεια πρόκειται νὰ ἐμφανιστοῦν στὸν Ἅγιο Μπροῦνο σὰ μιὰ σειρὰ «σκέψεων» ποὺ ἀλληλοτρώγονται καὶ καταποντίζονται τελικὰ μέσα στὴν «αὐτοσυνείδηση». Καὶ μὲ μεγαλύτερη ἀκόμη λογικὴ συνοχὴ παρουσιάζεται ἡ πορεία τῆς ἱστορίας στὸν Ἅγιο Μὰξ Στίρνερ, (ποὺ δὲν ξέρει τίποτε ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἱστορία) σὰν ἁπλὴ διήγηση μὲ «ἱππότες», ληστὲς καὶ φαντάσματα, ποὺ ἀπὸ τὰ δράματά τους μπορεῖ φυσικά, νὰ ξεφύγει μόνο μὲ τὴν «ἀσέβεια».* Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη εἶναι ἀληθινὰ θρησκευτική: βάζει σὰν ἀξίωμα

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο./ Ἡ λεγόμενη αντικειμενική ἱστοριογραφία εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ποὺ ἐξετάζει τὶς ἱστορικὲς συνθῆκες ὀνεξάρτητα ἀπὸ δραστηριότητα. Ἀντιδραστικὸς χαρακτήρας.

ὅτι ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἀρχικὸς ἄνθρωπος ἀπ' ὅπου ξεκινάει ἡ ἱστορία. Καὶ μέσα στὴ φαντασία του βάζει τὴ θρησκευτικὴ παραγωγὴ παραστάσεων στὴ θέση τῆς πραγματικῆς παραγωγῆς τῶν μέσων ὕπαρξης καὶ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς. Ἡ ὅλη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας μαζὶ μὲ τὴν ἀποσύνθεσή της καὶ τοὺς ἐνδοιασμοὺς καὶ τὶς ἀμφιβολίες ποὺ προκύπτουν ἀπ' αὐτήν, εἶναι μιὰ καθαρὰ ἐ θ ν ι κ ὴ ὑπόθεση τῶν Γερμανῶν, καὶ ἔχει μόνο τοπικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Γερμανία, ὅπως λόγου χάρη τὸ σημαντικὸ ζήτημα, ποὺ πολλὲς φορὲς ἐξετάζεται τελευταῖα, γιὰ τὸ πῶς πραγματικὰ «περνᾶμε ἀπὸ τὸ βασίλειο τοῦ Θεοῦ στὸ βασίλειο τοῦ Ἀνθρώπου» — σάμπως αὐτὸ τὸ «βασίλειο τοῦ Θεοῦ» νὰ ἔχει ποτὲ ὑπάρξει ὁπουδήποτε ἀλλοῦ ἔξω ἀπὸ τὴ φαντασία, καὶ σάμπως αὐτοὶ οἱ σοφοὶ κύριοι νὰ μὴ ζοῦν διαρκῶς καὶ σὲ γνώση τους μέσα στὸ «βασίλειο τοῦ Ἀνθρώπου» πρὸς τὸ ὁποῖο ἀναζητοῦν τὸ δρόμο. Καὶ σάμπως ἡ ἐπιστημονικὴ διασκέδαση (γιατὶ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο) τῆς ἐξήγησης τοῦ ἀλλόκοτου αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς κατασκευῆς πάνω στὰ σύννεφα νὰ μὴ βρίσκεται ἀντίθετα, στὸ νὰ δείξουμε ὅτι αὐτὴ πηγάζει μέσα ἀπὸ τὶς πραγματικὲς γήινες συνθῆκες. Πάντοτε, γι' αὐτοὺς τοὺς Γερμανούς, τὸ θέμα ἁπλῶς εἶναι νὰ ἀνάγουν τὸν παραλογισμὸ τῶν προηγούμενων συγγραφέων σὲ κάποιαν ἄλλη ἰδιοτροπία, δηλαδὴ νὰ προϋποθέτουν ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ παραλογισμὸς ἔχει τελικὰ μιὰν εἰδικὴ ἔ ν ν ο ι α ποὺ πρέπει νὰ ἀποκαλυφθεῖ, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ὑπάρχει μονάχα ζήτημα νὰ ἐξηγήσουμε αὐτὴ τὴ θεωρητικὴ φρασεολογία ἀπὸ τὶς πραγματικὰ ὑπάρχουσες σχέσεις. Ἡ πραγματική, πρακτικὴ διάλυση αὐτῆς τῆς φρασεολογίας, ἡ ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, θὰ πραγματοποιηθεῖ, ὅπως ἤδη εἴπαμε, μονάχα μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν περιστάσεων, ὄχι μὲ θεωρητικὰ συμπεράσματα. Γιὰ τὴ μάζα τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ γιὰ τὸ προλεταριάτο, αὐτὲς οἱ θεωρητικὲς ἰδέες δὲν ὑπάρχουν καὶ ἐπομένως δὲ χρειάζεται νὰ καταργηθοῦν, κι ἂν αὐτὴ ἡ μάζα εἶχε ποτὲ ὁποιεσδήποτε θεωρητικὲς ἰδέες, π.χ. θρησκεία, κτλ., αὐτὲς ἔχουν ἀπὸ καιρὸ τώρα διαλυθεῖ ἀπὸ τὶς περιστάσεις.

Ὁ καθαρὰ ἐθνικὸς χαρακτήρας αὐτῶν τῶν ζητημάτων καὶ λύσεων ἀποδείχνεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτοὶ οἱ θεωρητικοὶ πιστεύουν μὲ κάθε σοβαρότητα, ὅτι χίμαιρες ὅπως ὁ «Θεάνθρωπος», ὁ «Ἄνθρωπος», κτλ., ἔχουν κυριαρχήσει στὶς ξεχωριστὲς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας (ὁ Ἅγιος Μπροῦνο μάλιστα φτάνει νὰ βεβαιώνει ὅτι «μόνον ἡ κριτικὴ καὶ οἱ κριτικοὶ ἔχουν κάνει τὴν ἱστορία») καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὅταν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι κατασκευάζουν ἱστορικὰ συστήματα, πηδᾶνε ὅλες τὶς παλιότερες περιόδους μὲ τὴ μεγαλύτερη ταχύτητα καὶ περνοῦν ἄμεσα ἀπὸ τὸ «Μογγολικὸ πολιτισμὸ» στὴν ἱστορία τὴ «γεμάτη περιεχόμενο», δηλαδὴ στὴν ἱστορία τῶν

«Χρονικῶν τῆς Χάλλε» καὶ τῶν «Γερμανικῶν Χρονικῶν»[1] καὶ τῆς διάλυσης τῆς χεγκελιανῆς σχολῆς μέσα σ' ἕνα γενικὸ καυγᾶ. Ξεχνοῦν ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, ὅλα τὰ πραγματικὰ γεγονότα, καὶ τὸ Theatrum Mundi περιορίζεται στὴν Ἔκθεση Βιβλίου τῆς Λειψίας καὶ στὰ ἀλληλοτσακώματα τῆς «Κριτικῆς», τοῦ «Ἀνθρώπου», καὶ «τοῦ Μοναδικοῦ».[2] Ὅταν αὐτοὶ οἱ θεωρητικοὶ πραγματεύονται πραγματικὰ ἱστορικὰ θέματα, ὅπως λόγου χάρη, τὸ 18ο αἰώνα, δίνουν ἁπλῶς μιὰν ἱστορία τῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς, ἀποσπασμένη ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ τὴν πρακτικὴ ἐξέλιξη ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση αὐτῶν τῶν ἰδεῶν, καὶ ἐπιπλέον δίνουν αὐτὴ τὴν ἱστορία μὲ τὸ σκοπὸ νὰ παρουσιάσουν αὐτὴ τὴν περίοδο σὰν ἕνα ἀτελὲς προκαταρκτικὸ στάδιο, σὰν τὸν περιορισμένο ἀκόμα προάγγελο τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγώνα τῶν γερμανῶν φιλοσόφων ἀπὸ τὸ 1840 μέχρι τὸ 1844. Ὅπως θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ περιμένει, ὅταν γράφουν τὴν ἱστορία μιᾶς παλιότερης περιόδου, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τονιστεῖ ἡ λαμπρότητα ἑνὸς μὴ ἱστορικοῦ προσώπου καὶ τῶν φαντασιῶν του, ὅλα τὰ πραγματικὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἀκόμα καὶ οἱ πραγματικὰ ἱστορικὲς εἰσβολὲς τῆς πολιτικῆς στὴν ἱστορία, οὔτε κὰν ἀναφέρονται. Ἀντὶ γι' αὐτό, μᾶς δίνουν μιὰ διήγηση βασισμένη ὄχι στὴν ἔρευνα ἀλλὰ σὲ αὐθαίρετες ἱστορικὲς κατασκευὲς καὶ φιλολογικὴ φλυαρία, σὰν αὐτὴ ποὺ ἔδωσε ὁ Ἅγιος Μπροῦνο στὴν ξεχασμένη του τώρα ἱστορία τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα.[3] Αὐτοὶ οἱ γεμάτοι ἔμφαση καὶ ἔπαρση ψιλικατζῆδες τῶν ἰδεῶν, ποὺ φαντάζονται τοὺς ἑαυτούς τους πὼς βρίσκονται πολὺ πιὸ πάνω ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς προκαταλήψεις, εἶναι ἔτσι στὴν πράξη πολὺ πιὸ ἐθνικιστὲς ἀπὸ τοὺς φιλισταίους θαμῶνες τῶν μπυραριῶν, ποὺ ὀνειρεύονται μιὰν ἑνωμένη Γερμανία. Δὲν ἀναγνωρίζουν τὰ ἔργα ἄλλων ἐθνῶν σὰν ἱστορικά: ζοῦν μέσα στὴ Γερμανία, σύμφωνα μὲ τὴ Γερμανία καὶ γιὰ τὴ Γερμανία. Μετατρέπουν τὸν ὕμνο τοῦ Ρήνου[4] σὲ θρησκευτικὸ ὕμνο καὶ κατακτοῦν τὴν Ἀλσατία καὶ τὴ Λοραίνη ληστεύοντας τὴ γαλλικὴ φιλοσοφία αντὶ τὸ γαλλικὸ κράτος, ἐκγερμανίζοντας γαλλικὲς ἰδέες ἀντὶ γαλλικὲς ἐπαρχίες. Ὁ χὲρ Venedey[5] εἶναι ἕνας κοσμοπολίτης ἂν τὸν συγκρίνουμε μὲ

1. Συντμημένος τίτλος ἑνὸς περιοδικοῦ τῶν Νεο-Χεγκελιανῶν ποὺ διευθύνονταν ἀπὸ τοὺς Ροῦγκε καὶ Ἔχτερμέλερ καὶ ἐκδόθηκε ἀρχικὰ στὴν Πρωσία σὰ «Χρονικὰ τῆς Χάλλε» καὶ σὲ συνέχεια στὴ Σαρδηνία σὰ «Γερμανικὰ Χρονικά». Τὸ Γενάρη τοῦ 1844 ἀπαγορεύτηκε ἡ κυκλοφορία τοῦ περιοδικοῦ ρ' ὁλόκληρη τὴ Γερμανία.

2. Ὑπαινίσσεται διαδοχικὰ τοὺς Μπάουερ, Φώυερμπαχ καὶ Στίρνερ.

3. Bruno Bauer: Geschichte der Politik, Cultur und Aufklarung des achtzehnten Jahrhunderts, Charlonttenburg 1843 - 45, Bd 1 - 4.

4. Ἐθνικιστικὸς ὕμνος τοῦ N. Μπέρερ.

5. Γερμανὸς δημοσιογράφος καὶ πολιτικὸς τῆς ἀριστερᾶς.

τοὺς Ἅγιους Μπροῦνο καὶ Μάξ, πού, μέσο τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας τῆς θεωρίας, κηρύσσουν τὴν παγκόσμια κυριαρχία τῆς Γερμανίας.

Βλέπουμε ἐπίσης καθαρά, μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἐπιχειρηματολογία, πόσο γελιέται ὁ Φώϋερμπαχ ὅταν (στὴν Τριμηνιαία Ἐπιθεώρηση τοῦ Βίγκαντ, 1845, τόμος 2) χαρακτηρίζοντας τὸν ἑαυτό του «ἄνθρωπο τῆς κοινότητας» αὐτοανακηρύσσεται κομμουνιστής, καὶ μετατρέπει τὴν ὀνομασία αὐτὴ σὲ ἰδιότητα τ ο ῦ ἀνθρώπου κι ἔτσι πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ μετατρέψει τὴ λέξη «κομμουνιστής», ποὺ στὸν πραγματικὸ κόσμο σημαίνει τὸν ὀπαδὸ ἑνὸς καθορισμένου ἐπαναστατικοῦ κόμματος, σὲ μιὰν ἁπλὴ κατηγορία. Ὅλο τὸ συμπέρασμα τοῦ Φώϋερμπαχ ἀναφορικὰ μὲ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους ἀποβλέπει ἀποκλειστικὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀνάγκη καὶ π ά ν τ ο τ ε ε ἶ χ α ν ἀ ν ά γ κ η ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Θέλει νὰ ἀποκαταστήσει τὴ συνείδηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, δηλαδή, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι θεωρητικοί, νὰ παράγει ἁπλῶς μιὰ ὀρθὴ συνείδηση γιὰ ἕνα ὑ π ά ρ χ ο ν γεγονός, ἐνῶ γιὰ τὸν πραγματικὸ κομμουνιστὴ αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἀνατροπὴ τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων. Ἐπιπλέον, ἀναγνωρίζουμε πέρα γιὰ πέρα ὅτι ὁ Φώϋερμπαχ προσπαθώντας νὰ παράγει τὴ συνείδηση ἀκριβῶς α ὐ τ ο ῦ τοῦ γεγονότος, προχωρεῖ τόσο ὅσο εἶναι δυνατὸ νὰ προχωρήσει ἕνας θεωρητικός, χωρὶς νὰ σταματάει νὰ εἶναι ἕνας θεωρητικὸς καὶ φιλόσοφος. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πάντως, ὅτι ὁ Ἅγιος Μπροῦνο κι ὁ Ἅγιος Μὰξ ἁρπάζουν τὴν ἀντίληψη τοῦ Φώϋερμπαχ γιὰ τὸν κομμουνιστὴ καὶ τὴ βάζουν στὴ θέση τοῦ πραγματικοῦ κομμουνιστῆ — πράγμα ποὺ τὸ κάνουν, ὡς ἕνα μέρος, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ καταπολεμήσουν τὸν κομμουνισμὸ σὰν «πνεῦμα τῶν πνευμάτων», σὰ μιὰ φιλοσοφικὴ κατηγορία, σὰν ἕναν ἴσο τους ἀντίπαλο καί, στὴν περίπτωση τοῦ Ἁγίου Μπροῦνο, ὡς ἕνα μέρος, ἐπίσης γιὰ πραγματιστικὰ συμφέροντα. Σὰν ἕνα παράδειγμα γιὰ τὸ πῶς ὁ Φώϋερμπαχ ἀποδέχεται καὶ ταυτόχρονα παρανοεῖ τὴν ὑπάρχουσα πραγματικότητα, ποὺ συνεχίζει νὰ τὴ συμμερίζεται μὲ τοὺς ἀντιπάλους μας, θυμίζουμε τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ο ῦ μ έ λ λ ο ν τ ο ς,[1] ὅπου ἀναπτύσσει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ὕπαρξη ἑνὸς πράγματος ἢ ἑνὸς ἀνθρώπου εἶναι ταυτόχρονα ἡ οὐσία τους, ὅτι οἱ ὅροι ὕπαρξης, ὁ τρόπος ζωῆς καὶ δραστηριότητας ἑνὸς ξεχωριστοῦ ζώου ἢ ἀνθρώπου εἶναι αὐτοὶ ποὺ μέσα τους ἡ «οὐσία» του νιώθει ἱκανοποιημένη. Ἐδῶ κάθε ἐξαίρεση νοεῖται ρητὰ σὰν ἄτυχη περίπτωση, σὰ μιὰ ἀνωμαλία ποὺ

1. Ἔργο τοῦ Feuerbach· Grundsätze der Philosophie der Jukunft. Ζυρίχη καὶ Βίντερτοὺρ 1843.

δὲ μπορεῖ ν' ἀλλάξει. Ἔτσι, ἂν ἑκατομμύρια προλετάριοι νιώθουν ὅτι δὲν εἶναι καθόλου ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὶς συνθῆκες τῆς ζωῆς τους, ἂν ἡ «ὕπαρξή»[1] τους οὔτε στὸ ἐλάχιστο δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν «οὐσία» τους, τότε, σύμφωνα μὲ τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀναφέραμε, πρόκειται γιὰ μιὰ ἀναπόφευκτη ἀτυχία, ποὺ πρέπει νὰ τὴν ὑποστεῖ κανεὶς ἤρεμα. Τὰ ἑκατομμύρια τῶν προλεταρίων καὶ τῶν κομμουνιστῶν, ὡστόσο, κρίνουν διαφορετικὰ καὶ θὰ τὸ ἀποδείξουν στὴν ὥρα του, ὅταν φέρουν τὴν ὕπαρξή τους σὲ ἁρμονία μὲ τὴν «οὐσία» τους μέσα στὴν πράξη, μέσο μιᾶς ἐπανάστασης. Ὁ Φὼϋερμπαχ, γι' αὐτό, ποτὲ δὲ μιλάει γιὰ τὸν κόσμο τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἀλλὰ πάντοτε καταφεύγει στὴν ἐξωτερικὴ φύση, καὶ μάλιστα στὴ φύση ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα ὑποταχτεῖ στοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ κάθε καινούργια ἀνακάλυψη, κάθε πρόοδος τῆς βιομηχανίας, ἀποσπάει κι ἕνα ἄλλο κομμάτι ἀπ' αὐτὴ τὴν περιοχή, ἔτσι ποὺ διαρκῶς περιορίζεται τὸ ἔδαφος ποὺ παρέχει παραδείγματα ποὺ ἐπαληθεύουν τὶς τέτοιες προτάσεις τοῦ Φὼϋερμπαχ. Ἡ «οὐσία» τοῦ ψαριοῦ — γιὰ νὰ ἐπαναλάβουμε μιὰ θέση τοῦ Φὼϋερμπαχ — εἶναι ἡ «ὕπαρξή» του, τὸ νερό. Ἡ «οὐσία» τοῦ ψαριοῦ τοῦ ποταμοῦ εἶναι τὸ νερὸ τοῦ ποταμοῦ. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖο παύει νὰ εἶναι ἡ «οὐσία» τοῦ ψαριοῦ καὶ δὲν εἶναι πιὰ κατάλληλο περιβάλλον γιὰ τὴν ὕπαρξή του ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ποταμὸς ἀρχίζει νὰ ἐξυπηρετεῖ τὴ βιομηχανία, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ μολύνεται μὲ χρώματα καὶ ἄλλα ἀπορρίμματα καὶ τὸν διαπλέουν ἀτμόπλοια, ἢ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ νερό του διοχετεύεται σὲ κανάλια, ὅπου ἡ ἁπλὴ ἀποξήρανση μπορεῖ νὰ στερήσει τὸ ψάρι ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῆς ὕπαρξής του. Οἱ ἐξηγήσεις πὼς ὅλες οἱ τέτοιες ἀντιφάσεις εἶναι ἀναπόφευκτες ἀνωμαλίες δὲ διαφέρουν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν παρηγοριὰ ποὺ προσφέρει ὁ Ἅγιος Μὰξ Στίρνερ στοὺς δυσαρεστημένους, λέγοντας πὼς αὐτὴ ἡ ἀντίφαση εἶναι δικιά τους ἀντίφαση καὶ αὐτὸ τὸ χάλι δικό τους χάλι, ὁπότε θὰ ἔπρεπε εἴτε νὰ ἠρεμήσουν, νὰ κρατήσουν τὴν ἀγανάκτηση γιὰ τὸν ἑαυτό τους, εἴτε ἀκόμα νὰ ἐξεγερθοῦν ἐναντίον της μὲ φανταστικὸ τρόπο. Αὐτὴ ἡ ἐξήγηση διαφέρει ἐλάχιστα ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο ὅτι αὐτὲς οἱ ἀτυχεῖς περιστάσεις ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἶναι κολλημένοι μέσα στὴ λάσπη τῆς «ὑπόστασης». δὲν ἔχουν προχωρήσει στὴν «ἀπόλυτη αὐτοσυνείδηση», καὶ δὲν καταλαβαίνουν πὼς αὐτὲς οἱ ἀντίξοες συνθῆκες εἶναι πνεῦμα τοῦ πνεύματός του.

---

1. Στὶς παλιότερες ἐκδόσεις τῆς «Ἰ δ ε ο λ ο γ ί α ς» τὸ κείμενο διακόπτονταν ἐδῶ. Τὸ κενὸ αὐτὸ συμπληρώθηκε κατὰ ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη μερικῶν σελίδων τοῦ χειρογράφου ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκαν τὸ 1962.

(3)

Οἱ ἰδέες τῆς κυρίαρχης τάξης εἶνα σὲ κάθε ἐποχὴ οἱ κυρίαρχες ἰδέες. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ τάξη ποὺ εἶναι ἡ κυρίαρχη ὑ λ ι κ ὴ δύναμη τῆς κοινωνίας, εἶναι ταυτόχρονα ἡ κυρίαρχη π ν ε υ μ α τ ι κ ή της δύναμη. Ἡ τάξη ποὺ ἔχει στὴ διάθεσή της τὰ μέσα τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς, διαθέτει ταυτόχρονα τὰ μέσα τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς, ἔτσι ὥστε, μιλώντας γενικά, οἱ ἰδέες αὐτῶν ποὺ δὲν ἔχουν τὰ μέσα τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς ὑποτάσσονται σ' αὐτά. Οἱ κυρίαρχες ἰδέες δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἰδεατὴ ἔκφραση τῶν κυρίαρχων ὑλικῶν σχέσεων, εἶναι οἱ κυρίαρχες ὑλικὲς σχέσεις ποὺ συλλαμβάνονται σὰν ἰδέες, ἄρα εἶναι ἡ ἔκφραση τῶν σχέσεων ποὺ κάνουν μιὰ τάξη κυρίαρχη, ἐπομένως οἱ ἰδέες τῆς κυριαρχίας της. Τὰ ἄτομα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν κυρίαρχη τάξη, διαθέτουν ἀνάμεσα στ' ἄλλα συνείδηση, καὶ ἄρα σκέφτονται. Στὸ βαθμὸ ἐπομένως ποὺ κυριαρχοῦν σὰν τάξη καὶ καθορίζουν ὅλη τὴν ἔκταση μιᾶς ἐποχῆς, εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ κάνουν αὐτὸ παντοῦ, ἐπομένως ἀνάμεσα στὰ ἄλλα κυριαρχοῦν ἐπίσης σὰ στοχαστές, σὰν παραγωγοὶ ἰδεῶν, καὶ ρυθμίζουν τὴν παραγωγὴ καὶ διανομὴ τῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς τους. Ἔτσι οἱ ἰδέες τους εἶναι οἱ κυρίαρχες ἰδέες τῆς ἐποχῆς τους. Λόγου χάρη, σὲ μιὰν ἐποχὴ καὶ σὲ μιὰ χώρα ὅπου ἡ βασιλικὴ ἐξουσία, ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ ἀστικὴ τάξη ἀγωνίζονται γιὰ τὴν κυριαρχία καὶ ὅπου ἐπομένως ἡ κυριαρχία εἶναι μοιρασμένη, ἡ θεωρία τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν ἀποδείχνεται σὰν ἡ κυρίαρχη ἰδέα καὶ ἐκφράζεται σὰν ἕνας «αἰώνιος νόμος».

Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, ποὺ τὸν συναντήσαμε κιόλας πιὸ πάνω (σελ. 62) σὰ μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες δυνάμεις τῆς ἱστορίας ὡς τώρα, ἐκδηλώνεται ἐπίσης μέσα στὴν κυρίαρχη τάξη σὰν καταμερισμὸς τῆς πνευματικῆς καὶ ὑλικῆς ἐργασίας, ἔτσι ποὺ μέσα σ' αὐτὴν τὴν τάξη ἕνα μέρος ἐμφανίζονται σὰν οἱ σκεπτόμενοι αὐτῆς τῆς τάξης (οἱ δραστήριοι ἰδεολόγοι ἀντιλήψεων, ποὺ κάνουν κύρια πηγὴ τῶν ἐσόδων τους τὴν ἐπεξεργα τῆς ψευδαίσθησης ποὺ ἔχει αὐτὴ ἡ τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της), ἐνῶ ἡ στάση τῶν ἄλλων ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς ἰδέες καὶ ψευδαισθήσεις εἶναι πιὸ παθητικὴ καὶ δεκτική, διότι αὐτοὶ στὴν πραγματικότητα εἶναι τὰ δραστήρια μέλη αὐτῆς τῆς τάξης καὶ ἔχουν λιγότερο χρόνο γιὰ νὰ κατασκευάζουν ψευδαισθήσεις καὶ ἰδέες γιὰ τοὺς ἑαυτούς τους. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν τάξη αὐτὸς ὁ χωρισμὸς μπορεῖ ἀκόμα καὶ ν' ἀναπτυχθεῖ σὲ μιὰν ὁρισμένη ἀντίθεση καὶ ἐχθρότητα ἀνάμεσα στὰ δυὸ μέρη, ποὺ ὅμως στὴν περίπτωση μιᾶς πρακτικῆς σύγκρουσης, ὅπου ἡ ἴδια ἡ τάξη κινδυνεύει, αὐτὴ ἡ ἀν-

τίθεση κι ἡ ἐχθρότητα αὐτόματα ἐκμηδενίζονται, καὶ ἐπίσης ἐξαφανίζεται ἡ ψευδαίσθηση ὅτι οἱ κυρίαρχες ἰδέες δὲν εἶναι οἱ ἰδέες τῆς κυρίαρχης τάξης κι ὅτι τάχα εἶναι μιὰ δύναμη διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δύναμη αὐτῆς τῆς τάξης. Ἡ ὕπαρξη ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν σὲ μιὰν εἰδικὴ περίοδο προϋποθέτει ἤδη τὴν ὕπαρξη μιᾶς ἐπαναστατικῆς τάξης. Γιὰ τὶς προϋποθέσεις τῆς τελευταίας εἴπαμε κιόλας τὰ ἀπαραίτητα παραπάνω (σελ. 81).

Ἂν τώρα, ἐξετάζοντας τὴν πορεία τῆς ἱστορίας, ἀποσπᾶμε τὶς ἰδέες τῆς κυρίαρχης τάξης ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κυρίαρχη τάξη καὶ τοὺς ἀποδίδουμε μιὰν ἀνεξάρτητη ὕπαρξη, ἂν περιοριζόμαστε νὰ λέμε ὅτι αὐτὲς ἢ ἐκεῖνες οἱ ἰδέες ἦταν κυρίαρχες μιὰ δεδομένη ἐποχή, χωρὶς νὰ σκοτιζόμαστε γιὰ τοὺς ὅρους τῆς παραγωγῆς καὶ τοὺς παραγωγοὺς αὐτῶν τῶν ἰδεῶν, ἂν ἔτσι ἀγνοοῦμε τὰ ἄτομα καὶ τὶς παγκόσμιες συνθῆκες ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ αὐτῶν τῶν ἰδεῶν, μποροῦμε νὰ ποῦμε λόγου χάρη ὅτι τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ ἀριστοκρατία ἦταν κυρίαρχη, κυριαρχοῦσαν οἱ ἔννοιες τιμή, ἀφοσίωση, κτλ., καὶ τὴν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικῆς τάξης κυριαρχοῦν οἱ ἔννοιες ἐλευθερία, ἰσότητα, κτλ.* Ἡ ἴδια ἡ κυρίαρχη τάξη συνολικὰ φαντάζεται ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ποὺ εἶναι κοινὴ σὲ ὅλους τοὺς ἱστορικούς, εἰδικὰ ἀπὸ τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα, θὰ συγκρουστεῖ ἀναγκαστικὰ μὲ τὸ φαινόμενο ὅτι κυριαρχοῦν ὅλο καὶ πιὸ ἀφηρημένες ἰδέες, δηλαδὴ ἰδέες ποὺ ὅλο καὶ περισσότερο παίρνουν τὴ μορφὴ τῆς γενικότητας. Γιατὶ κάθε καινούργια τάξη ποὺ μπαίνει στὴ θέση μιᾶς ἄλλης ποὺ κυριαρχοῦσε πρὶν ἀπ' αὐτήν, εἶναι ὑποχρεωμένη, ἁπλῶς γιὰ νὰ πραγματοποιήσει τὸ σκοπό της, νὰ παρουσιάζει τὸ συμφέρον της σὰν κοινὸ συμφέρον ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἤ, γιὰ νὰ τὸ ἐκφράσουμε μὲ ἰδεατὴ μορφή: πρέπει νὰ δώσει στὶς ἰδέες της τὴ μορφὴ τῆς καθολικότητας, καὶ νὰ τὶς παρουσιάζει σὰν τὶς μόνες λογικὲς καὶ καθολικὰ ἔγκυρες. Ἡ τάξη ποὺ κάνει μιὰν ἐπανάσταση ἐμφανίζεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἔστω καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀντιτίθεται σὲ μιὰ τ ά ξ η, ὄχι σὰ μιὰ τάξη, ἀλλὰ σὰν ἐκπρόσωπος ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας. Ἐμφανίζεται σὰν ὁλόκληρη ἡ μάζα τῆς κοινωνίας ποὺ ἀντιμετωπίζει τὴν κυρί-

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Κατὰ γενικὸ κανόνα, ἡ ἴδια ἡ κυρίαρχη τάξη φαντάζεται ὅτι κυριαρχοῦν οἱ δικές της «ἔννοιες», καὶ τὶς διακρίνει ἀπὸ τὶς κυρίαρχες ἰδέες τῶν προηγούμενων ἐποχῶν μονάχα μὲ τὸ νὰ τὶς παρουσιάζει σὰν αἰώνιες ἀλήθειες. Αὐτὲς οἱ «κυρίαρχες ἔννοιες» θὰ ἔχουν μιὰ μορφὴ τόσο πιὸ γενικὴ καὶ γενικευμένη, ὅσο περισσότερο ἀναγκασμένη εἶναι ἡ κυρίαρχη τάξη νὰ παρουσιάζει τὰ συμφέροντά της σὰν τὸ συμφέρον ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

αρχη τάξη.* Μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτό, διότι στὴν ἀρχὴ τὰ συμφέροντά της πραγματικὰ συνδέονται περισσότερο μὲ τὸ κοινὸ συμφέρον ὅλων τῶν ἄλλων μὴ κυρίαρχων τάξεων, διότι κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν μέχρι τότε συνθηκῶν τὸ συμφέρον της δὲν ἔχει μπορέσει ἀκόμα νὰ ἀναπτυχθεῖ σὰν τὸ ἰδιαίτερο συμφέρον μιᾶς ἰδιαίτερης τάξης. Ἡ νίκη της ἐπομένως ὠφελεῖ ἐπίσης πολλὰ ἄτομα τῶν ἄλλων τάξεων ποὺ δὲν κερδίζουν μιὰ κυρίαρχη θέση, ἀλλὰ μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὴ δίνει τώρα σ' αὐτὰ τὰ ἄτομα τὴ δυνατότητα ν' ἀνέβουν καὶ νὰ μποῦν μέσα στὴν κυρίαρχη τάξη. Ὅταν ἡ γαλλικὴ ἀστικὴ τάξη ἀνέτρεψε τὴν ἐξουσία τῆς ἀριστοκρατίας, ἔδωσε ἔτσι τὴ δυνατότητα σὲ πολλοὺς προλετάριους νὰ ἀνέβουν πάνω ἀπὸ τὸ προλεταριάτο, ἀλλὰ μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ θὰ γίνονταν ἀστοί. Κάθε καινούργια τάξη κατακτάει τὴν ἡγεμονία της μονάχα σὲ μιὰν εὐρύτερη βάση ἀπ' αὐτὴ ποὺ διέθετε ἡ προηγούμενα κυρίαρχη, ἐνῶ ἡ ἀντίθεση τῶν μὴ κυρίαρχων τάξεων ἐναντίον τῆς νέας κυρίαρχης τάξης ἀναπτύσσεται ἀργότερα ὅλο ἐντονότερα καὶ βαθύτερα. Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ πράγματα καθορίζουν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀγώνας ποὺ θὰ ἐξαπολυθεῖ ἐναντίον αὐτῆς τῆς νέας κυρίαρχης τάξης, ἀποσκοπεῖ μὲ τὴ σειρά του σὲ μιὰ πιὸ ἀποφασιστικὴ καὶ ριζικὴ ἄρνηση τῶν προηγούμενων ὅρων τῆς κοινωνίας, ἀπὸ ὅσο μπόρεσαν νὰ κάνουν κάτι τέτοιο ὅλες οἱ προηγούμενες τάξεις ποὺ ἐπιδίωξαν τὴν κυριαρχία.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ψευδαίσθηση ὅτι ἡ κυριαρχία μιᾶς ὁρισμένης τάξης εἶναι μόνον ἡ κυριαρχία ὁρισμένων ἰδεῶν, ἐξαφανίζεται φυσικὰ ἀπὸ μόνη της, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ταξικὴ κυριαρχία γενικὰ παύει νὰ εἶναι ἡ μορφὴ ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν εἶναι πιὰ ἀναγκαῖο νὰ παρουσιάζεται ἕνα ἰδιαίτερο συμφέρον σὰ γενικὸ ἢ τὸ «γενικὸ συμφέρον» σὰν κυρίαρχο.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ κυρίαρχες ἰδέες ἔχουν χωριστεῖ ἀπὸ τὰ κυρίαρχα ἄτομα καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἀπὸ τὶς σχέσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ ἕνα δεδομένο στάδιο τοῦ τρόπου παραγωγῆς, βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἱστορία βρίσκεται πάντοτε κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῶν ἰδεῶν, καὶ εἶναι πιὰ πολὺ εὔκολο ἀπ' αὐτὲς τὶς διάφορες ἰδέες νὰ βγάλουμε ἀφαιρετικὰ «τὴν

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Ἡ καθολικότητα ἀντιστοιχεῖ (1) στὴν τάξη ἀντίθετα πρὸς τὴν κλειστὴ φεουδαρχικὴ τάξη, (2) στὸ συναγωνισμό, παγκόσμια ἐπικοινωνία, κτλ., (3) στὴ μεγάλη ἀριθμητικὴ δύναμη τῆς κυρίαρχης τάξης, (4) στὴν ψευδαίσθηση τῶν κ ο ι ν ῶ ν συμφερόντων (στὴν ἀρχὴ αὐτὴ ἡ ψευδαίσθηση εἶναι σωστή), (5) στὴν ἀπάτη τῶν ἰδεολόγων καὶ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας.

Ἰδέα», τὴν ἔννοια, κτλ., σὰν τὴν κυρίαρχη δύναμη στὴν ἱστορία, καὶ ἔτσι νὰ κατανοήσουμε ὅλες αὐτὲς τὶς ξεχωριστὲς ἰδέες καὶ ἔννοιες σὰν «αὐτοπροσδιορισμοὺς» ἀπὸ μέρους τ ῆ ς ἔννοιας ποὺ ἀναπτύσσεται στὴν ἱστορία. Εἶναι τότε ἐπίσης φυσικό, ὅτι ὅλες οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μποροῦν νὰ ὁγοῦν ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὅπως νοεῖται, ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τ ὸ ν ἄνθρωπο. Αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ τοὺς θεωρησιακοὺς φιλόσοφους. Ὁ ἴδιος ὁ Χέγκελ ὁμολογεῖ στὸ τέλος τῆς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς τ ῆ ς Ἱ σ τ ο ρ ί α ς ὅτι «ἐξέτασε τὴν πρόοδο τῆς ἔ ν ν ο ι α ς μόνο» καὶ ὅτι παρουσίασε τὴν «ἀληθινὴ θ ε ο δ ι κ ί α» μέσα στὴν ἱστορία. (Σελ. 446). Καὶ τώρα μποροῦμε νὰ ἐπιστρέψουμε πάλι στοὺς παραγωγοὺς τῆς «ἔννοιας», στοὺς θεωρητικούς, ἰδεολόγους καὶ φιλόσοφους, γιὰ νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ φιλόσοφοι, οἱ στοχαστὲς σὰν τέτοιοι ἦταν πάντοτε κυρίαρχοι στὴν ἱστορία: πρόκειται γιὰ συμπέρασμα ποὺ ὅπως βλέπουμε ἔχει ἤδη διατυπώσει ὁ Χέγκελ. Ὅλο τὸ τέχνασμα γιὰ νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ ἡγεμονία τοῦ πνεύματος στὴν ἱστορία (ἱεραρχία τὸ ὀνομάζει ὁ Στίρνερ) περιορίζεται ἔτσι στὶς ἀκόλουθες τρεῖς προσπάθειες.

Ἀρ. 1. Πρέπει νὰ ξεχωρίζουμε τὶς ἰδέες αὐτῶν ποὺ γιὰ ἐμπειρικοὺς λόγους, κυριαρχοῦν σὰν ὑλικὰ ἄτομα καὶ μέσα σὲ ἐμπειρικὲς συνθῆκες, ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κυρίαρχους, καὶ ἔτσι ν᾽ ἀναγνωρίζουμε τὴν κυριαρχία τῶν ἰδεῶν ἢ ψευδαισθήσεων στὴν ἱστορία.

Ἀρ. 2. Πρέπει νὰ βάλουμε μιὰ τάξη σ᾽ αὐτὴν τὴν κυριαρχία τῶν ἰδεῶν, νὰ ἀποδείξουμε μιὰ μυστικιστικὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὶς διαδοχικὲς κυρίαρχες ἰδέες, ποὺ τὴν κατορθώνουμε ὅταν τὶς καταλάβουμε σὰν «αὐτοπροσδιορισμοὺς τῆς ἔννοιας». (Αὐτὸ εἶναι δυνατό, διότι ἐξ αἰτίας τῆς ἐμπειρικῆς τους βάσης αὐτὲς οἱ ἰδέες συνδέονται πραγματικὰ ἀνάμεσά τους καὶ διότι, νοούμενες ἁ π λ ῶ ς σὰν ἰδέες, γίνονται αὐτο-διακρίσεις, διακρίσεις καμωμένες ἀπὸ τὴ σκέψη).

Ἀρ. 3. Γιὰ νὰ ἐξαλείφουμε τὴ μυστικιστικὴ ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς «αὐτοκαθοριζόμενης ἔννοιας» τὴ μετατρέπουμε σὲ πρόσωπο — τὴν «Αὐτο—Συνείδηση» — ἤ, γιὰ νὰ φανεῖ τελείως ὑλιστική, τὴ μετατρέπουμε σὲ περισσότερα πρόσωπα, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὴν «ἔννοια» στὴν ἱστορία, δηλαδὴ σὲ «στοχαστές», «φιλόσοφους», ἰδεολόγους, ποὺ μὲ τὴ σειρά τους κατανοοῦνται σὰν οἱ κατασκευαστὲς τῆς ἱστορίας, σὰν τὸ «συμβούλιο τῶν φρουρῶν», σὰν οἱ κυρίαρχοι.* Ἔτσι ὅλο τὸ σῶμα τῶν ὑλιστικῶν στοιχεί-

* (Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο.) Ὁ Ἄνθρωπος = τὸ σκεπτόμενο ἀνθρώπινο πνεύμα».

ων ἔχει ἐξαλειφθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ μποροῦν πιὰ νὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθερα τὰ ἡνία τῶν ἀλόγων τῆς θεωρησιακῆς ἐξέτασης τῆς ἱστορίας.

Αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ μέθοδο ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Γερμανία, καὶ εἰδικὰ τὸ γιατὶ ἐπικρατοῦσε, πρέπει νὰ τὴν ἐξηγήσουμε ξεκινώντας ἀπὸ τὴ σχέση της μὲ τὴν ψευδαίσθηση τῶν ἰδεολόγων γενικά, λ. χ. τὶς ψευδαισθήσεις τῶν νομικῶν, πολιτικῶν (καὶ τῶν πρακτικῶν πολιτικῶν ἐπίσης), ἀπὸ τὶς δογματικὲς ὀνειροπολήσεις καὶ διαστρεβλώσεις αὐτῶν τῶν προσώπων. Αὐτὸ ἐξηγεῖται πολὺ εὔκολα ἀπὸ τὴν πρακτική τους τοποθέτηση στὴ ζωή, στὴ δουλειά τους καὶ στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας.

Ἐνῶ στὴν καθημερινὴ ζωὴ ὁ κάθε shopkeeper[1] ξέρει πολὺ καλὰ νὰ ξεχωρίζει ἀνάμεσα σ' αὐτὸ ποὺ ἰσχυρίζεται κάποιος ὅτι εἶναι καὶ σ' αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ εἶναι, οἱ ἱστορικοί μας δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀποκτήσει αὐτὴ τὴν τετριμμένη ἱκανότητα. Παίρνουν κάθε ἐποχὴ σύμφωνα μὲ τὰ λόγια της καὶ πιστεύουν πὼς κάθε τι ποὺ λέει καὶ φαντάζεται γιὰ τὸν ἑαυτό της εἶναι ἀληθινό.

(4)

(....) * Ἀπὸ τὸ πρῶτο προκύπτει ἡ προϋπόθεση ἑνὸς πολὺ ἀναπτυγμένου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ ἑνὸς ἐκτεταμένου ἐμπορίου. Ἀπὸ τὸ δεύτερο, ὁ τοπικὸς χαρακτήρας. Στὴν πρώτη περίπτωση τὰ ἄτομα πρέπει νὰ συνενωθοῦν, στὴ δεύτερη βρίσκονται πλάι στὰ δεδομένα μέσα παραγωγῆς σὰ νὰ εἶναι κι αὐτὰ μέσα παραγωγῆς. Ἐδῶ ἐπομένως ἐμφανίζεται ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ φυσικὰ μέσα παραγωγῆς καὶ σὲ μέσα παραγωγῆς δημιουργημένα ἀπὸ τὸν πολιτισμό. Τὸ χ ω ρ ά φ ι (νερό, κτλ.) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἕνα φυσικὸ ἐργαλεῖο παραγωγῆς. Στὴν πρώτη περίπτωση τοῦ φυσικοῦ ἐργαλείου παραγωγῆς, τὰ ἄτομα εἶναι ὑποταγμένα στὴ φύση. Στὴ δεύτερη, σ' ἕνα προϊὸν τῆς ἐργασίας. Στὴν πρώτη περίπτωση, ἐπομένως, ἡ ἰδιοκτησία (γαιοκτησία) ἐμφανίζεται σὰν ἄμεση φυσικὴ κυριαρχία, στὴ δεύτερη, σὰν κυριαρχία τῆς ἐργασίας, ἰδιαίτερα τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας, τοῦ κεφαλαίου. Ἡ πρώτη προϋποθέτει ὅτι τὰ ἄτομα εἶναι ἑνωμένα μὲ κάποιο δεσμό: οἰκογένεια, φυλή, μὲ τὴν ἴδια τὴ γῆ, κτλ. Ἡ δεύτερη, ὅτι εἶναι ἀνεξάρτητα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ παραμένουν μαζὶ μονάχα ἐξαιτίας τῆς ἀνταλλαγῆς. Στὴν πρώτη περίπτωση, αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει εἶναι κυρίως μιὰ ἀνταλλαγὴ ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους καὶ

---

* Λείπουν ἐδῶ τέσσερες σελίδες τοῦ χειρόγραφου.

1. Μαγαζάτορας.

φύση, ὅπου ἡ ἐργασία τῶν πρώτων ἀνταλλάσσεται μὲ τὰ προϊόντα τῆς δεύτερης. Στὴ δεύτερη περίπτωση πρόκειται κυρίως γιὰ μιὰν ἀνταλλαγὴ τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους. Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ μέσος ἀνθρώπινος κοινὸς νοῦς εἶναι ἀρκετὸς — ἡ φυσικὴ δραστηριότητα δὲν ἔχει ἀκόμα χωριστεῖ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ δραστηριότητα. Στὴ δεύτερη περίπτωση, ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ φυσικὴ καὶ διανοητικὴ ἐργασία πρέπει ἤδη νὰ ἔχει πρακτικὰ ὁλοκληρωθεῖ. Στὴν πρώτη περίπτωση, ἡ κυριαρχία τοῦ ἰδιοκτήτη πάνω σ' αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν ἰδιοκτησία μπορεῖ νὰ βασίζεται πάνω σὲ προσωπικὲς σχέσεις, σ' ἕνα εἶδος κοινότητας. Στὴ δεύτερη, πρέπει νὰ ἔχει πάρει μιὰν ὑλικὴ μορφὴ σὲ κάτι τρίτο — τὸ χρῆμα. Στὴν πρώτη περίπτωση ὑπάρχει ἡ μικρὴ βιομηχανία, ἀλλὰ καθοριζόμενη ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς καὶ ἐπομένως χωρὶς τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα σὲ διάφορα ἄτομα. Στὴ δεύτερη, ἡ βιομηχανία ὑπάρχει μόνο μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ μέσον αὐτοῦ.

Ἡ ἔρευνά μας ὡς τώρα ξεκίνησε ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς, καὶ ἔδειξε ἤδη ὅτι ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἦταν μιὰ ἀνάγκη γιὰ ὁρισμένα βιομηχανικὰ στάδια. Στὴν ἐ ξ ο ρ υ κ τ ι κ ὴ β ι ο μ η χ α ν ί α ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία συμπέφτει ἀκόμα πλήρως μὲ τὴν ἐργασία. Στὴ μικρὴ βιομηχανία καὶ ὅλη τὴ γεωργία ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ὡς τώρα ἡ ἀναγκαία συνέπεια τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς ποὺ ὑπάρχουν. Στὴ μεγάλη βιομηχανία, ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὰ ἐργαλεῖα παραγωγῆς καὶ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ εἶναι τὸ προϊὸν τῆς μεγάλης βιομηχανίας. Ἐπιπλέον ἡ μεγάλη βιομηχανία πρέπει νὰ ἀναπτυχτεῖ πολὺ γιὰ νὰ δημιουργήσει αὐτὴ τὴν ἀντίφαση. Καὶ ἔτσι, μονάχα μὲ τὴ μεγάλη βιομηχανία γίνεται δυνατὴ ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

*

Ὁ μεγαλύτερος καταμερισμὸς τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἐργασίας εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ πόλη καὶ χωριὸ ἀρχίζει μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ βαρβαρικὴ ἐποχὴ στὸν πολιτισμό, ἀπὸ τὴ φυλετικὴ ὀργάνωση στὸ κράτος, ἀπὸ τὴν τοπικὴ περιφέρεια στὸ ἔθνος καὶ διατρέχει ὁλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μέχρι τὶς μέρες μας (Ἕνωση ἐναντίον τοῦ νόμου γιὰ τὰ σιτηρά).[1]

---

1. Ἀγγλικὴ ὀργάνωση στὸ Μάντσεστερ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου. Ἱδρύθηκε τὸ 1838 καὶ εἶχε σὰ σκοπό της τὴν κατάργηση τῶν εἰσαγωγικῶν δασμῶν πάνω στὰ σιτηρά. Τὸ αἴτημά της ἱκανοποιήθηκε τὸ 1846.

Ἡ ὕπαρξη τῆς πόλης συνεπάγεται ταυτόχρονα τὴν ἀνάγκη τῆς διοίκησης, τῆς ἀστυνομίας, τῶν φόρων, κτλ., μὲ δυὸ λόγια, τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, καὶ ἐπομένως τῆς πολιτικῆς γενικά. Ἐδῶ ἔγινε φανερὴ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ διαίρεση τοῦ πληθυσμοῦ σὲ δυὸ μεγάλες τάξεις, ποὺ βασίζεται ἄμεσα πάνω στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ στὰ ἐργαλεῖα τῆς παραγωγῆς. Ἡ πόλη εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς συγκέντρωσης τοῦ πληθυσμοῦ, τῶν ἐργαλείων παραγωγῆς, τοῦ κεφαλαίου, τῆς ψυχαγωγίας, τῶν ἀναγκῶν, ἐνῶ τὸ χωριὸ δείχνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο γεγονός, τὴν ἀπομόνωση καὶ τὸ χωρισμό. Ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα σὲ πόλη καὶ χωριὸ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μονάχα μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Εἶναι ἡ πιὸ χτυπητὴ ἔκφραση τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἀτόμου στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, τῆς ὑποταγῆς του σὲ μιὰ καθορισμένη δραστηριότητα ποὺ τοῦ ἐπιβάλλεται ἀναγκαστικά. Αὐτὴ ἡ ὑποταγὴ κάνει τὸν ἕνα περιορισμένο ζῶο τῆς πόλης, τὸν ἄλλον περιορισμένο ζῶο τοῦ χωριοῦ, καὶ καθημερινὰ ξαναδημιουργεῖ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ συμφέροντά τους. Ἡ ἐργασία ἐδῶ εἶναι πάλι τὸ κύριο πράγμα, εἶναι ἐξουσία πάνω σὲ ἄτομα, καὶ ὅσο ὑπάρχει ἡ τελευταία, πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Ἡ κατάργηση τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα σὲ πόλη καὶ χωριὸ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ὅρους τῆς κοινοτικῆς ζωῆς, ἕνας ὅρος ποὺ πάλι ἐξαρτιέται ἀπὸ πλῆθος ὑλικῶν προϋποθέσεων καὶ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ μόνη τὴ θέλησή μας, ὅπως καθένας μπορεῖ νὰ τὸ δεῖ ἀπὸ πρώτη ματιά. (Τοὺς ὅρους αὐτοὺς πρέπει νὰ τοὺς ἀναπτύξουμε). Ὁ χωρισμὸς πόλης καὶ χωριοῦ μπορεῖ ἐπίσης νὰ γίνει κατανοητὸς σὰ χωρισμὸς τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς γαιοκτησίας, σὰν ἀρχὴ τῆς ὕπαρξης καὶ ἀνάπτυξης τοῦ κεφαλαίου ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γαιοκτησία, μιᾶς ἰδιοκτησίας ποὺ ἔχει τὴ βάση της μονάχα στὴν ἐργασία καὶ τὴν ἀνταλλαγή.

Στὶς πόλεις ἐκεῖνες πού, κατὰ τὸ Μεσαίωνα, δὲν παρουσιάστηκαν ἕτοιμες ἀπὸ μιὰ προηγούμενη περίοδο, ἀλλὰ σχηματίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ ἀπελευθερωμένους δουλοπάροικους, ἡ ἰδιαίτερη ἐργασία τοῦ καθενὸς ἦταν ἡ μοναδική του ἰδιοκτησία πέρα ἀπὸ τὸ μικρὸ κεφάλαιο ποὺ ἔφερνε μαζί του, ποὺ ἀποτελοῦνταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ ἀναγκαῖα ἐργαλεῖα τοῦ ἐπαγγέλματός του. Ὁ συναγωνισμὸς τῶν δουλοπάροικων ποὺ συνεχῶς δραπετεύανε καταφεύγοντας στὶς πόλεις, ὁ συνεχὴς πόλεμος τοῦ χωριοῦ ἐναντίον τῶν πόλεων καὶ ἔτσι ἡ ἀνάγκη μιᾶς ὀργανωμένης δημοτικῆς στρατιωτικῆς δύναμης, ὁ δεσμὸς τῆς κοινῆς ἰδιοκτησίας σ' ἕνα εἰδικὸ εἶδος ἐργασίας, ἡ ἀνάγκη κοινῶν κτιρίων γιὰ τὴ πούληση τῶν ἐμπορευμάτων τους, σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου οἱ βιοτέχνες ἦταν καὶ ἔμποροι, καὶ ὁ ἀποκλεισμὸς συνεπῶς τῶν μὴ δικαιούχων ἀπὸ αὐτὰ τὰ

κτίρια, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ συμφέροντα τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων, ἡ ἀνάγκη νὰ προστατεύσουν τὴν ἀποκτημένη μὲ κόπο δεξιοτεχνία τους, καὶ ἡ φεουδαρχικὴ ὀργάνωση ὅλης τῆς ὑπαίθρου: ὅλα αὐτὰ ἦταν οἱ αἰτίες τῆς ἕνωσης τῶν ἐργατῶν κάθε ἐπαγέλματος σὲ συντεχνίες. Δὲ χρειαζεται σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ ἐπεκταθοῦμε στὶς ποικίλες μετατροπὲς τοῦ συστήματος τῶν συντεχνιῶν ποὺ προκύπτουν μέσα ἀπὸ κατοπινὲς ἱστορικὲς ἐξελίξεις. Ἡ φυγὴ τῶν δουλοπαροίκων πρὸς τὶς πόλεις συνεχίστηκε χωρὶς διακοπὴ ὅλο τὸ Μεσαίωνα. Αὐτοὶ οἱ δουλοπάροικοι, καταδιωκόμενοι ἀπὸ τοὺς ἀφέντες τους στὸ χωριό, ἔρχονταν ἕνας-ἕνας μέσα στὶς πόλεις, ὅπου βρίσκανε μιὰν ὀργανωμένη κοινότητα, ποὺ ἀπέναντί της ἦταν ἀνίσχυροι καὶ ποὺ μέσα σ' αὐτὴ ἔπρεπε νὰ ὑποταχτοῦν στὴν κατάσταση ποὺ τοὺς ἐπέβαλλε ἡ ζήτηση γιὰ τὴν ἐργασία τους καὶ τὸ συμφέρον τῶν ὀργανωμένων ἀνταγωνιστῶν τους στὴν πόλη. Αὐτοὶ οἱ ἐργάτες ποὺ ἔφθαναν καθένας χωριστά, ποτὲ δὲν ἦταν σὲ θέση ν' ἀποκτήσουν ὁποιαδήποτε δύναμη, γιατὶ ἂν ἡ ἐργασία τους ἦταν συντεχνιακοῦ τύπου ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴ μάθουν, οἱ μαστόροι τῶν συντεχνιῶν τοὺς ὑποτάσσανε στὴ θέλησή τους καὶ τοὺς ὀργάνωναν σύμφωνα μὲ τὸ συμφέρον τους. Ἢ ἂν ἡ ἐργασία τους δὲν ἦταν τέτοια ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴ μάθουν, καὶ ἐπομένως δὲν ἦταν συντεχνιακοῦ τύπου, ἀλλὰ δουλειὰ μεροκαματιάρη, τότε ποτὲ δὲν τὰ κατάφερναν νὰ ὀργανωθοῦν, καὶ ἔμεναν ἕνας ἀνοργάνωτος ὄχλος. Ἡ ἀνάγκη τῆς δουλειᾶς τῶν μεροκαματιάρηδων στὶς πόλεις δημιούργησε τὸν ὄχλο.

Αὐτὲς οἱ πόλεις ἦταν ἀληθινὲς «ἑταιρίες» ποὺ τὶς προκάλεσε ἡ ἄμεση ἀνάγκη, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας, γιὰ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ξεχωριστῶν μελῶν τους. Ὁ ὄχλος αὐτῶν τῶν πόλεων στεροῦνταν ὁποιαδήποτε ἐξουσία, μιὰ καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἄτομα ξένα ἀνάμεσά τους ποὺ εἶχαν φτάσει στὴν πόλη χωριστά, καὶ ποὺ ἔμεναν ἀνοργάνωτα μπροστὰ σὲ μιὰν ὀργανωμένη δύναμη, ἐξοπλισμένη γιὰ πόλεμο, ποὺ τοὺς ἐπιτηροῦσε ἄγρυπνα. Οἱ συντεχνίτες καὶ οἱ μαθητευόμενοι ἦταν ὀργανωμένοι σὲ κάθε ἐπάγελμα μὲ τρόπο ποὺ ἐξυπηρετοῦσε καλύτερα τὰ συμφέροντα τῶν μαστόρων. Ἡ πατριαρχικὴ σχέση ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ τοὺς μαστόρους τους, ἔδινε στοὺς τελευταίους μιὰ διπλὴ δύναμη — ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἐξαιτίας τῆς ἐπιρροῆς τους πάνω σὲ ὅλη τὴ ζωὴ τῶν συντεχνιτῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπειδὴ ἀνάμεσα στοὺς συντεχνίτες ποὺ δούλευαν μὲ τὸν ἴδιο μάστορα ὑπῆρχε ἕνας πραγματικὸς δεσμὸς ποὺ τοὺς ἔνωνε ἐναντίον τῶν συντεχνιτῶν τῶν ἄλλων μαστόρων καὶ τοὺς χώριζε ἀπ' αὐτούς. Καὶ τελικά, οἱ συντεχνίτες ἦταν δεμένοι μὲ τὸ καθεστὼς ποὺ ὑπῆρχε ἐξαιτίας τοῦ συμφέροντός τους νὰ γίνουν κι οἱ ἴδιοι μάστοροι. Ἐνῶ, ἐπομένως, ὁ

ὄχλος ἔκανε τουλάχιστο ἐξεγέρσεις ἐναντίον ὁλοκλήρου τοῦ καθεστῶτος τῶν πόλεων, ἐξεγέρσεις ποὺ ἔμεναν χωρὶς κανένα ἀπολύτως ἀποτέλεσμα ἐξαιτίας τῆς ἀδυναμίας τους, οἱ συντεχνίτες δὲν ἔκαναν ποτὲ τίποτε περισσότερο ἀπὸ μικρὲς πράξεις ἀπειθαρχίας μέσα στὶς ξεχωριστὲς συντεχνίες, ἔτσι ὅπως γίνεται κατὰ κανόνα μέσα στὸ συντεχνιακὸ σύστημα. Τὰ μεγάλα ξεσηκώματα τοῦ μεσαίωνα ξεκινοῦσαν ὅλα ἀπὸ τὸ χωριό, ἀλλὰ ἔμεναν ἐπίσης χωρὶς κανένα ἀπολύτως ἀποτέλεσμα ἐξαιτίας τῆς διασποράς καὶ ἐπομένως τῆς ἀμορφωσιᾶς τῶν ἀγροτῶν.

Τὸ κεφάλαιο μέσα σ' αὐτὲς τὶς πόλεις ἦταν ἕνα φυσικὰ δημιουργημένο κεφάλαιο, ἀποτελούμενο ἀπὸ ἕνα σπίτι, τὰ ἐργαλεῖα τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ μιὰ φυσικὴ κληρονομικὴ πελατεία, καὶ ὅπως δὲν ἦταν ρευστοποιήσιμο ἐξαιτίας τῆς καθυστέρησης τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἔλλειψης κυκλοφορίας, κληροδοτοῦνταν ἀναγκαστικὰ ἀπὸ πατέρα σὲ γιό. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ σύγχρονο κεφάλαιο, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ σὲ χρῆμα καὶ ποὺ λίγο ἐνδιαφέρει ἂν θὰ ἐπενδυθεῖ στὸ α ἢ β πράγμα, τὸ κεφάλαιο ἐκεῖνο συνδέονταν ἄμεσα μὲ τὴν εἰδικὴ ἐργασία τοῦ κατόχου του ἦταν ἀξεχώριστο ἀπ' αὐτή, καὶ στὸ βαθμὸ αὐτὸ ἦταν ἕνα κεφάλαιο κ λ ε ι σ τ ῆ ς τ ά ξ η ς.

Μέσα στὶς πόλεις ἐπίσης, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὶς ξεχωριστὲς συντεχνίες πραγματοποιοῦνταν ὡς τότε μ' ἕναν πολὺ αὐθόρμητο τρόπο, καὶ μέσα στὶς ἴδιες τὶς συντεχνίες δὲν εἶχε καθόλου ἀναπτυχτεῖ ἀνάμεσα στοὺς ξεχωριστοὺς ἐργάτες. Κάθε ἐργάτης ἔπρεπε νὰ κατέχει ἕναν ὁλόκληρο κύκλο ἀπὸ ἐργασίες, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ κάνει κάθε τι ποὺ ἔπρεπε νὰ φτιαχτεῖ μὲ τὰ ἐργαλεῖα του. Τὸ περιορισμένο ἐμπόριο καὶ ἡ ἀραιὴ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὶς ξεχωριστὲς πόλεις, ἡ ἀραιότητα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ οἱ περιορισμένες ἀνάγκες δὲν ἐπέτρεπαν ἕναν ἀνώτερο καταμερισμὸ ἐργασίας, καὶ ἐπομένως καθένας ποὺ ἤθελε νὰ γίνει μάστορας ἔπρεπε νὰ κατέχει καλὰ ὁλόκληρο τὸ ἐπάγγελμά του. Ἔτσι μποροῦμε νὰ βροῦμε στοὺς μεσαιωνικοὺς βιοτέχνες ἕνα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν εἰδικὴ ἐργασία τους καὶ τὴν ἐπιτηδειότητά τους σ' αὐτή, ποὺ ἦταν ἱκανὸ νὰ ὑψωθεῖ μέχρις ἕνα περιορισμένο καλλιτεχνικὸ αἰσθητήριο. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, κάθε βιοτέχνης στὸ μεσαίωνα ἦταν τελείως ἀπορροφημένος στὴν ἐργασία του, εἶχε μιὰν ἀνεκτικὴ καὶ δουλικὴ σχέση πρὸς αὐτὴ καὶ ὑποτάσσονταν σ' αὐτὴ σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ ἀπὸ τὸ σύγχρονο ἐργάτη, ποὺ ἡ δουλειά του τοῦ εἶναι κάτι τὸ ἀδιάφορο.

Ἡ ἐπόμενη ἐπέκταση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἦταν ὁ χωρισμὸς τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐμπορίου, ὁ σχηματισμὸς μιᾶς εἰδικῆς τάξης ἐμπόρων, ἕνας χωρισμὸς ποὺ στὶς πόλεις ποὺ ὑπῆρχαν ἀπὸ τὴν προ-

ηγούμενη περίοδο ἦταν ἤδη κάτι δεδομένο (ἀνάμεσα στ' ἄλλα μὲ τοὺς Ἑβραίους) καὶ ποὺ γρήγορα ἐμφανίστηκε στὶς πιὸ πρόσφατα διαμορφωμένες πόλεις. Ἔτσι ἦταν πιὰ δεδομένη ἡ δυνατότητα ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας ποὺ ξεπερνοῦσε τὰ ἄμεσα περίχωρα. Ἦταν μιὰ δυνατότητα ποὺ ἡ πραγματοποίησή της ἐξαρτιόνταν ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα συγκοινωνιακὰ μέσα, ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς δημόσιας ἀσφάλειας στὴν ὕπαιθρο, ποὺ καθορίζονταν ἀπὸ τὶς πολιτικὲς σχέσεις (σ' ὁλόκληρο τὸ μεσαίωνα, ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ ἔμποροι ταξίδευαν μὲ ἔνοπλα καραβάνια), καὶ ἐξαρτιόνταν ἐπίσης ἀπὸ τὸ κάθε φορὰ περισότερο ἢ λιγότερο ἀνεβασμένο ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν τῆς περιοχῆς ποὺ ἦταν προσιτὴ στὴν ἐπικοινωνία (ἐπίπεδο ἀναγκῶν ποὺ προσδιορίζονταν στὴν κάθε περίπτωση ἀπὸ τὸ στάδιο ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ).

Μὲ τὸ ἐμπόριο, προνόμιο πιὰ μιᾶς εἰδικῆς τάξης, μὲ τὴν ἐπέκταση τῶν ἀνταλλαγῶν ἀνάμεσα σὲ ἐμπόρους ἔξω ἀπὸ τὸν ἄμεσο περίγυρο τῆς πόλης, ἐμφανίζεται ἄμεσα μιὰ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα σὲ παραγωγὴ καὶ ἐμπόριο. Οἱ πόλεις ἔρχονται σὲ σχέσεις *ἀνάμεσά τους*, νέα ἐργαλεῖα μεταφέρονται ἀπὸ μιὰ πόλη στὴν ἄλλη, καὶ ὁ καταμερισμὸς ἀνάμεσα σὲ παραγωγὴ καὶ ἐμπόριο προκαλεῖ γρήγορα ἕνα νέο καταμερισμὸ τῆς παραγωγῆς ἀνάμεσα στὶς διάφορες πόλεις, ποὺ κάθε μιά τους ἐκμεταλλεύεται σὲ λίγο κάποιον ἐπικρατέστερο κλάδο βιομηχανίας. Οἱ τοπικοὶ περιορισμοὶ τῶν παλιότερων ἐποχῶν ἀρχίζουν σιγὰ-σιγὰ νὰ σπάζουν.

Ἐξαρτιέται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἔκταση τοῦ ἐμπορίου τὸ ἂν οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις ποὺ ἔχουν ἐπιτευχθεῖ σὲ ἕνα μέρος, εἰδικὰ οἱ ἐφευρέσεις, θὰ χαθοῦν ἢ ὄχι στὴν παραπέρα ἐξέλιξη. Ὅσο δὲν ὑπάρχει ἐμπόριο ποὺ νὰ ξεπερνάει τὸν ἄμεσο περίγυρο, κάθε ἐφέρευση πρέπει νὰ γίνει χωριστὰ σὲ κάθε μέρος, καὶ ἁπλὰ τυχαῖα γεγονότα, ὅπως εἰσολὲς βαρβαρικῶν λαῶν, ἀκόμα καὶ συνηθισμένοι πόλεμοι, ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἀναγκάσουν μιὰ χώρα μὲ ἀναπτυγμένες παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ ἀνάγκες νὰ πρέπει νὰ τὰ ἀρχίσει ὅλα καὶ πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχή. Στὴν πρωτόγονη ἱστορία ἔπρεπε κάθε ἐφέρευση νὰ γίνεται κάθε μέρα ξανὰ καὶ ξανὰ καὶ σὲ κάθε μέρος ἀνεξάρτητα ἀπὸ τ' ἄλλα. Τὸ πόσο λίγο οἱ ὑψηλὰ ἀναπτυγμένες παραγωγικὲς δυνάμεις εἶναι ἐξασφαλισμένες ἀπὸ τὴν πλήρη καταστροφή, ἀκόμα κι ὅταν ὑπάρχει ἕνα σχετικὰ πολὺ ἀνεπτυγμένο ἐμπόριο, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τοὺς Φοίνικες,* ποὺ οἱ ἐφευρέσεις τους κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος χάθηκαν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, χάρη στὴν ἀπομάκρυν-

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Καὶ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ γυαλιοῦ τὸ Μεσαίωνα.

ση αὐτοῦ τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, χάρη στὴν κατάκτησή του ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὴν κατάπτωσή του ποὺ ἐπακολούθησε. Τὸ ἴδιο, λόγου χάρη, ἔγινε μὲ τὴ ζωγραφικὴ πάσω σὲ γυαλὶ τὸ Μεσαίωνα. Μονάχα ὅταν τὸ ἐμπόριο γίνεται παγκόσμιο ἐμπόριο καὶ ἔχει σὰ βάση του τὴ βιομηχανία σὲ μεγάλη κλίμακα, ὅταν ὅλα τὰ ἔθνη τραβιοῦνται στὸν ἀγώνα τοῦ συναγωνισμοῦ, μονάχα τότε ἐξασφαλίζεται ἡ διάρκεια τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ ἔχουν ἐπιτευχθεῖ.

Ἡ ἄμεση συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στὶς διάφορες πόλεις ἦταν ὅτι ἐμφανίστηκαν οἱ μανιφακτοῦρες, παραγωγικοὶ κλάδοι ποὺ ξεπέρασαν τὰ πλαίσια τοῦ συντεχνιακοῦ συστήματος. Οἱ μανιφακτοῦρες ἄνθισαν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἰταλία καὶ ἀργότερα στὴ Φλάνδρα, ἔχοντας σὰν ἱστορικὴ προϋπόθεση τὸ ἐμπόριο μὲ τὰ ξένα ἔθνη. Σὲ ἄλλες χῶρες, στὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γαλλία λόγου χάρη, οἱ μανιφακτοῦρες περιορίστηκαν ἀρχικὰ στὴν ἐσωτερικὴ ἀγορά. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, οἱ μανιφακτοῦρες χρειάζονται ἀκόμη μιὰν ἤδη ἀναπτυγμένη συγκέντρωση πληθυσμοῦ, ἰδιαίτερα στὴν ὕπαιθρο, καὶ κεφαλαίου, ποὺ ἄρχιζε νὰ συσσωρεύεται στὰ χέρια ἀτόμων, κατὰ ἕνα μέρος στὶς συντεχνίες παρὰ τοὺς συντεχνιακοὺς κανονισμούς, καὶ κατὰ ἕνα ἄλλο μέρος στοὺς ἐμπόρους.

Ἡ ἐργασία ἐκείνη ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ προϋπέθετε μιὰ μηχανή, ἔστω καὶ στὴν πιὸ στοιχειώδη μορφή της, ἀποδείχτηκε γρήγορα πὼς ἦταν ἡ πιὸ ἱκανὴ γιὰ ἀνάπτυξη. Ἡ ὕφανση ποὺ γινόταν παλιότερα στὸ χωριὸ ἀπὸ τοὺς ἀγρότες σὰ δευτερεύουσα ἀπασχόληση γιὰ νὰ τοὺς ἐξασφαλίσει τὸ ντύσιμο, ἦταν ἡ πρώτη ἐργασία ποὺ πῆρε μιὰν ὥθηση καὶ μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη μέσο τῆς ἐπέκτασης τοῦ ἐμπορίου. Ἡ ὑφαντουργία ἦταν ἡ πρώτη καὶ παρέμεινε ἡ κύρια μανιφακτούρα. Ἡ αὐξανόμενη ζήτηση γιὰ ὑλικὰ ἐνδυμασίας, ἐπακόλουθο τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ αὐξανόμενη συσσώρευση καὶ ρευστοποίηση τοῦ φυσικοῦ κεφαλαίου μέσο τῆς ἐπιταχυνόμενης κυκλοφορίας, ἡ ζήτηση γιὰ εἴδη πολυτελείας ποὺ τὴν προκάλεσε ἡ τελευταία, καὶ τὴν εὐνόησε γενικὰ ἡ βαθμιαία ἐπέκταση τοῦ ἐμπορίου, ἔδωσαν στὴν ὑφαντουργία μιὰ ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ὥθηση, ποὺ τὴν ἔβγαλε ἔξω ἀπὸ τὴ μορφὴ παραγωγῆς ποὺ ὑπῆρχε ὡς τότε. Πλάι στοὺς ἀγρότες ποὺ ὑφαίνανε γιὰ δική τους χρήση, ποὺ συνέχιζαν κι ἀκόμα συνεχίζουν, αὐτὸ τὸ εἶδος ἐργασίας, ἐμφανίστηκε μιὰ καινούργια τάξη ὑφαντουργῶν στὶς πόλεις, ποὺ τὰ προϊόντα τους προορίζονταν γιὰ ὅλη τὴν ἐσωτερικὴ ἀγορὰ καὶ συνήθως καὶ γιὰ τὴν ξένη ἀγορὰ ἐπίσης.

Ἡ ὕφανση ποὺ εἶναι μιὰ ἀπασχόληση ποὺ ἀπαιτεῖ στὶς περισσότερες περιπτώσεις μικρὴ ἐπιδεξιότητα καὶ γρήγορα διασπᾶται σὲ ἀμέτρητους κλάδους, ἐξαιτίας τῆς ὅλης φύσης της, ἀντέδρασε στὰ δεσμὰ τῆς συντε-

χνίας. Ἡ ὑφαντουργία λοιπὸν διεξάγονταν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος σὲ χωριὰ καὶ κέντρα ἀγορᾶς χωρὶς συντεχνιακὴ ὀργάνωση, ποὺ βαθμιαῖα ἔγιναν πόλεις, καὶ μάλιστα οἱ πιὸ ἀνθηρὲς πόλεις σὲ κάθε χώρα.

Μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς μανιφακτούρας ἀπὸ τὶς συντεχνίες, οἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας ἄλλαξαν ἐπίσης γρήγορα. Τὸ πρῶτο βῆμα πέρα ἀπὸ τὸ φυσικὰ δημιουργούμενο κεφάλαιο τῶν κλειστῶν τάξεων, πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν ἐμπόρων, ποὺ τὸ κεφάλαιό τους ἦταν ἐξ ἀρχῆς κινητό, κεφάλαιο μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια, στὸ βαθμὸ ποὺ μποροῦμε νὰ μιλᾶμε γι᾽ αὐτὸ μέσα στὶς δεδομένες συνθῆκες ἐκείνων τῶν καιρῶν. Τὸ δεύτερο βῆμα ἦρθε μὲ τὴ μανιφακτούρα, ποὺ πάλι ἔκανε κινητὴ μιὰ μάζα φυσικοῦ κεφαλαίου καὶ συνολικὰ αὔξησε τὴ μάζα τοῦ κινητοῦ κεφαλαίου σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ φυσικὸ κεφάλαιο.

Ταυτόχρονα, ἡ μανιφακτούρα ἔγινε ἕνα καταφύγιο γιὰ τοὺς χωρικοὺς ποὺ τοὺς ἀπέκλειαν ἢ τοὺς κακοπλήρωναν οἱ συντεχνίες, κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ παλιότερα οἱ πόλεις τῶν συντεχνιῶν εἶχαν ἀποτελέσει ἕνα καταφύγιο γιὰ τοὺς ἀγρότες ποὺ τοὺς καταπίεζαν οἱ εὐγενεῖς γαιοκτήμονες.

Ταυτόχρονα μὲ τὸ ξεκίνημα τῆς μανιφακτούρας ὑπῆρξε μιὰ περίοδος ἀλητείας ποὺ τὴν προκάλεσε ἡ κατάργηση τῶν φεουδαρχικῶν σωμάτων τῶν ἀκολούθων, ἡ ἀπόλυση τῶν στρατιωτῶν ἀπὸ τὰ στρατεύματα ποὺ εἶχαν ὑπηρετήσει τοὺς βασιλιάδες ἐναντίον τῶν ὑποτελῶν τους, ἡ βελτίωση τῆς γεωργίας καὶ ἡ μετατροπὴ μεγάλων κομματιῶν γεωργικῆς γῆς σὲ βοσκοτόπια. Ἀπ᾽ αὐτὰ καὶ μόνο εἶναι καθαρὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀλητεία συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀποσύνθεση τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τὸ δέκατο τρίτο αἰώνα κιόλας βρίσκουμε μεμονωμένες ἐποχὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἀλλὰ μόνο στὰ τέλη τοῦ δέκατου πέμπτου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἕκτου ἐμφανίζεται αὐτὴ ἡ ἀλητεία γενικὰ καὶ μόνιμα. Αὐτοὶ οἱ ἀλῆτες, ποὺ ἦταν τόσο πολλοί, ὥστε λόγου χάρη ὁ Ἑρρῖκος ὁ 8ος τῆς Ἀγγλίας κρέμασε 72.000 ἀπ᾽ αὐτούς, πείθονταν πολὺ δύσκολα νὰ δουλέψουν, καὶ αὐτὸ στὴν πιὸ ἔσχατη ἀνάγκη, καὶ μάλιστα μονάχα ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνια ἀντίσταση. Ἡ γρήγορη ἄνοδος τῆς μανιφακτούρας, ἰδιαίτερα στὴν Ἀγγλία, τοὺς ἀπορρόφησε βαθμιαῖα.

Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς μανιφακτούρας, τὰ διάφορα ἔθνη ἦρθαν σὲ ἀνταγωνιστικὲς σχέσεις καὶ ἄρχισαν ἕναν ἐμπορικὸ ἀγώνα, ποὺ διεξάγονταν μὲ πολέμους, προστατευτικοὺς δασμοὺς καὶ ἀπαγορεύσεις, ἐνῶ νωρίτερα τὰ ἔθνη, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶχαν κάποιες σχέσεις, πραγματοποιοῦσαν ἀβλαβεῖς ἀνταλλαγὲς ἀνάμεσά τους. Τὸ ἐμπόριο ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἀποκτοῦσε πολιτικὴ σημασία.

Μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς μανιφακτούρας ἡ σχέση ἀνάμεσα σὲ ἐργάτη

καὶ ἐργοδότη ἄλλαξε. Μέσα στὶς συντεχνίες ἡ πατριαρχικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν συντεχνίτη καὶ τὸν μάστορα ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει. Στὴ μανιφακτούρα τὴ θέση της τὴν πῆρε ἡ χρηματικὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ ἐργάτη καὶ κεφαλαιοκράτη — μιὰ σχέση ποὺ στὴν ὕπαιθρο καὶ στὶς μικρὲς πόλεις διατήρησε μιὰ πατριαρχικὴ χροιά, ἀλλὰ στὶς μεγαλύτερες, τὶς πραγματικὰ μανιφακτουρικὲς πόλεις, ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἔχασε σχεδὸν κάθε πατριαρχικὸ χρῶμα.

Ἡ μανιφακτούρα καὶ ἡ κίνηση τῆς παραγωγῆς γενικὰ πῆραν τεράστια ὤθηση μέσο τῆς ἐπέκτασης τοῦ ἐμπορίου ποὺ ἔγινε μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ θαλάσσιου δρόμου πρὸς τὶς Ἀνατολικὲς Ἰνδίες. Τὰ νέα προϊόντα ποὺ εἰσάγονταν ἀπὸ κεῖ, εἰδικὰ οἱ μάζες τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀσημιοῦ ἔμπαιναν στὴν κυκλοφορία καὶ ἄλλαζαν ὁλοκληρωτικὰ τὴ θέση τῶν τάξεων ἀνάμεσά τους, κτυπώντας σκληρὰ τὴ φεουδαρχικὴ γαιοκτησία καὶ τοὺς ἐργάτες. Οἱ ἐκστρατεῖες τῶν τυχοδιωκτῶν, ὁ ἀποικισμός, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἡ ἐπέκταση τῶν ἀγορῶν σὲ μιὰ παγκόσμια ἀγορά, ποὺ ἔγινε τώρα δυνατὴ καὶ πραγματοποιεῖται καθημερινὰ ὅλο καὶ περισσότερο, προκάλεσε μιὰ καινούργια φάση ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ποὺ γενικὰ δὲ μποροῦμε ἐδῶ νὰ τὴν ἐξετάσουμε περισσότερο. Μὲ τὴν ἀποικιοποίηση τῶν χωρῶν ποὺ ἀνακαλύφθηκαν πρόσφατα, ὁ ἐμπορικὸς ἀγώνας τῶν ἐθνῶν ἀνάμεσά τους βρῆκε καινούργια τροφὴ καὶ ἀπόκτησε ἀντίστοιχα μεγαλύτερη ἔκταση καὶ ἔνταση.

Ἡ διάδοση τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς μανιφακτούρας ἐπιτάχυνε τὴ συσσώρευση τοῦ κινητοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ στὶς συντεχνίες, ποὺ δὲν εἶχαν κίνητρα γιὰ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν παραγωγή τους, τὸ φυσικὸ κεφάλαιο παρέμεινε στάσιμο ἢ καὶ ἐλαττώθηκε. Ἐμπόριο καὶ μανιφακτούρα δημιούργησαν τὴ μεγάλη ἀστικὴ τάξη, στὶς συντεχνίες συγκεντρώθηκε ἡ μικρὴ ἀστικὴ τάξη, ποὺ δὲν ἦταν πιὰ κυρίαρχη μέσα στὶς πόλεις ὅπως προηγούμενα, ἀλλὰ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ ὑποκύψει μπροστὰ στὴ δύναμη τῶν μεγάλων ἐμπόρων καὶ ἐργοστασιαρχῶν μανιφακτούρας.* Ἐδῶ ὀφείλεται κι ὁ μαρασμὸς τῶν συντεχνιῶν, μόλις ἤρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ μανιφακτούρα.

Ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἐθνῶν πῆρε τὴν ἐποχὴ ποὺ γι' αὐτὴ μιλούσαμε προηγούμενα, δυὸ διαφορετικὲς μορφές. Κατὰ πρῶτο λόγο, ἡ μικρὴ ποσότητα χρυσοῦ καὶ ἀσημιοῦ ποὺ κυκλοφοροῦσε εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐξαγωγῆς αὐτῶν τῶν μετάλλων. Καὶ ἡ βιομηχανία, ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος, εἰσάγονταν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ εἶχε γίνει

---

* /Σημ. τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Μικρὴ ἀστικὴ τάξη — Μεσαία τάξη — Μεγάλη ἀστικὴ τάξη.

ἀναγκαία ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπασχοληθεῖ ὁ αὐξανόμενος πληθυσμὸς τῶν πόλεων, δὲ μποροῦσε νὰ κάνει χωρὶς ἐκεῖνα τὰ προνόμια ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ παραχωρηθοῦν, βέβαια, ὄχι μόνον ἐναντίον τοῦ ἐσωτερικοῦ συναγωνισμοῦ, ἀλλὰ κυρίως ἐναντίον τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὰ τοπικὰ συντεχνιακὰ προνόμια ἐπεκτάθηκαν σ' ὁλόκληρο τὸ ἔθνος μ' αὐτὲς τὶς ἀρχικὲς ἀπαγορεύσεις. Οἱ τελωνειακοὶ δασμοὶ γεννήθηκαν ἀπὸ τοὺς φόρους ποὺ οἱ φεουδαρχικοὶ ἄρχοντες ἔπαιρναν σὰν προστατευτικὲς εἰσπράξεις ἐναντίον τῆς ληστείας ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους ποὺ περνοῦσαν μέσα ἀπὸ τὰ ἐδάφη τους. Φόρους ἐπιβάλανε ἀργότερα ἐπίσης οἱ πόλεις, ποὺ μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν σύγχρονων κρατῶν, ἦταν τὰ πιὸ εὔχρηστα μέσα συλλογῆς χρημάτων ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιο.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀμερικανικοῦ χρυσαφιοῦ καὶ ἀσημιοῦ στὶς εὐρωπαϊκὲς ἀγορές, ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, ἡ γοργὴ ἐπέκταση τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ ἐπακόλουθη ἐμφάνιση τῆς μὴ συντεχνιακῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ χρήματος, ἔδωσαν μιὰν ἄλλη σημασία σ' αὐτὰ τὰ μέτρα. Τὸ κράτος ποὺ καθημερινὰ ὅλο καὶ λιγότερο μποροῦσε νὰ κάνει χωρὶς χρῆμα, διατηροῦσε τώρα τὴν ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς χρυσαφιοῦ καὶ ἀσημιοῦ γιὰ δημοσιονομικοὺς λόγους. Οἱ ἀστοὶ ἦταν ἀπόλυτα ἱκανοποιημένοι μ' αὐτό. Γιατὶ αὐτὲς οἱ μάζες τῶν χρημάτων ποὺ ρίχνονταν στὴν ἀγορὰ ἔγιναν γι' αὐτοὺς τὸ κύριο ἀντικείμενο κερδοσκοπικῶν ἀγορῶν. Προνόμια ποὺ εἶχαν καθιερωθεῖ παλιότερα ἔγιναν πηγὴ εἰσοδήματος γιὰ τὴν κυβέρνηση καὶ πουλιοῦνταν μὲ χρῆμα. Στὴν τελωνειακὴ νομοθεσία ἐμφανίστηκε ὁ ἐξαγωγικὸς δασμός, ποὺ εἶχε καθαρὰ δημοσιονομικὸ σκοπό, μιὰ καὶ ἀποτελοῦσε ἁπλῶς ἐμπόδιο στὸ δρόμο τῆς βιομηχανίας.

Ἡ δεύτερη περίοδος ἄρχισε στὰ μέσα τοῦ δέκατου ἕβδομου αἰώνα καὶ διάρκεσε σχεδὸν μέχρι τὰ τέλη τοῦ δέκατου ὄγδοου. Τὸ ἐμπόριο κι ἡ ναυσιπλοΐα εἶχαν ἐπεκταθεῖ γρηγορότερα ἀπὸ τὴ μανιφακτούρα, ποὺ ἔπαιζε ἕναν δευτερεύοντα ρόλο. Οἱ ἀποικίες γίνονταν σημαντικοὶ καταναλωτές, καὶ ὕστερα ἀπὸ μακροὺς ἀγῶνες τὰ ξεχωριστὰ ἔθνη μοιράστηκαν ἀνάμεσά τους τὴν παγκόσμια ἀγορὰ ποὺ ξανοίγονταν. Αὐτὴ ἡ περίοδος ἀρχίζει μὲ τοὺς Νόμους γιὰ τὴ Ναυσιπλοΐα[1] καὶ τὰ ἀποικιακὰ μονοπώλια. Ὁ συναγωνισμὸς τῶν ἐθνῶν ἀνάμεσά τους ἀποκλείονταν ὅσο ἦταν δυνατόν, ἀπὸ τὰ δασμολόγια, τὶς ἀπαγορεύσεις καὶ τὶς συμφωνίες. Καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ συναγωνισμὸς διεξάγονταν καὶ κρίνονταν μὲ τοὺς πολέμους (κυ-

---

1. Νόμοι τοῦ Κρόμγουελ ἀπὸ τὸ 1651 καὶ μετά, γιὰ τὴν προστασία τῆς ἀγγλικῆς ναυτιλίας ἐναντίον τῆς ὁλλανδικῆς. Καταργήθηκαν ἀπὸ τὸ 1793 ὡς τὸ 1854.

ρίως τοὺς ναυτικοὺς πολέμους). Τὸ ἰσχυρότερο ναυτικὸ κράτος, ἡ Ἀγγλία, διατηροῦσε τὴν ὑπεροχὴ στὸ ἐμπόριο καὶ τὴ μανιφακτούρα. Ἐδῶ βρίσκουμε ἤδη τὴ συγκέντρωση μέσα σὲ μ ι ὰ χώρα.

Ἡ μανιφακτούρα προστατεύονταν διαρκῶς μέσο τῶν προστατευτικῶν δασμιῶν μέσα στὴν ἐσωτερικὴ ἀγορά, μέσο τῶν μονοπωλίων στὴν ἀποικιακὴ ἀγορά, καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο μέσο τῶν διαφορικῶν δασμῶν. Ἐνθαρρύνονταν ἡ ἐπεξεργασία ἀκατέργαστων ὑλῶν ἐγχώριας παραγωγῆς (μαλλὶ καὶ λινάρι στὴν Ἀγλλία, μετάξι στὴ Γαλλία). Ἀπαγορεύονταν ἡ ἐξαγωγὴ πρώτων ὑλῶν ἐγχώριας παραγωγῆς (μαλλὶ στὴν Ἀγγλία), καὶ παραμελοῦνταν ἢ ἐμποδίζονταν ἡ ἐπεξεργασία εἰσαγόμενων ὑλικῶν (μπαμπάκι στὴν Ἀγγλία). Τὸ ἔθνος ποὺ κυριαρχοῦσε στὸ θαλάσσιο ἐμπόριο καὶ σὲ ἀποικιακὴ δύναμη ἐξασφάλιζε ἐπίσης γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴ μεγαλύτερη ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ἐπέκταση τῆς μανιφακτούρας. Ἡ μανιφακτούρα δὲ μποροῦσε νὰ λειτουργήσει χωρὶς προστασία, γιατὶ ἂν συμβεῖ ἡ ἐλάχιστη ἀλλαγὴ σὲ ἄλλες χῶρες, μπορεῖ νὰ χάσει τὴν ἀγορά της καὶ νὰ καταστραφεῖ. Κάτω ἀπὸ κάπως εὐνοϊκὲς συνθῆκες μπορεῖ εὔκολα νὰ καθιερωθεῖ σὲ μιὰ χώρα, ἀλλὰ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο μπορεῖ εὔκολα νὰ καταστραφεῖ. Ταυτόχρονα, ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου ποὺ λειτουργεῖ, εἰδικὰ τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα, στὴν ὕπαιθρο, συνυφαίνεται σὲ τέτοιο βαθμὸ μὲ τὶς συνθῆκες ζωῆς μεγάλης μάζας ἀτόμων, ὥστε καμμιὰ χώρα δὲν τολμάει νὰ διακινδυνεύσει τὴν ὕπαρξή της ἐπιτρέποντας τὸν ἐλεύθερο συναγωνισμό. Στὸ βαθμὸ ποὺ τὰ καταφέρνει νὰ κάνει ἐξαγωγές, ἐξαρτιέται ἔτσι ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὴν ἐπέκταση ἢ τὸν περιορισμὸ τοῦ ἐμπορίου, ἐνῶ ἀσκεῖ μιὰ σχετικὰ πολὺ μικρὴ ἐπίδραση πάνω στὸ τελευταῖο. Ἀπὸ δῶ προκύπτει ἡ δευτερεύουσα σημασία της /. . . ./* καὶ ἡ ἐπιρροὴ τῶν ἐμπόρων τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα. Οἱ ἔμποροι καὶ εἰδικὰ οἱ πλοιοκτῆτες ἦταν αὐτοὶ ποὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον πίεζαν γιὰ κρατικὴ προστασία καὶ μονοπώλια. Οἱ ἐργοστασιάρχες ἐπίσης ζητοῦσαν καὶ πετύχαιναν προστασία, ἀλλὰ πάντα ἦταν κατώτεροι ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους σὲ πολιτικὴ σημασία. Οἱ ἐμπορικὲς πόλεις, εἰδικὰ οἱ πόλεις-λιμάνια, ἔγιναν σὲ ἕνα βαθμὸ πολιτισμένες καὶ μεγαλοαστικές, ἐνῶ στὶς ἐργοστασιακὲς πόλεις διατηροῦνταν ἐξαιρετικὰ μικροαστικὲς ἀντιλήψεις. Πρβλ. Ἄϊκιν,[1] κτλ. Ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας ἦταν ὁ αἰώνας τοῦ ἐμπορίου. Ὁ

---

* Χωρίο καταστραμμένο στὸ χειρόγραφο.

1. Ἄγγλος γιατρὸς καὶ ταυτόχρονα ἱστορικὸς (1747-1822). Ἔγραψε τὴν Περιγραφὴ τῶν Περιχώρων τοῦ Μάντσεστερ, μέχρι 30 ὡς 40 μίλια, Λονδίνο, 1795.

Πίντο[1] τὸ λέει αὐτὸ ρητά: «Le commerce fait la marotte du siècle,»[2] καὶ : «Depuis quelque temps il n' est plus question que de commerce, de navigation et de marine».[3]

Ἡ κίνηση τοῦ κεφαλαίου, παρόλο ποὺ ἐπιταχύνθηκε σημαντικά, παραμένει ἀκόμα σχετικὰ ἀργή. Ἡ διάσπαση τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς σὲ ξεχωριστὰ τμήματα, ποὺ καθένα τους τὸ ἐκμεταλλεύονταν ἕνα ξεχωριστὸ ἔθνος, ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, ἡ ἀδεξιότητα τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ χρηματιστικὸ σύστημα μόλις ἔβγαινε ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ στάδιά του, ἐμπόδιζαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν κυκλοφορία. Ἡ συνέπεια ἦταν ἕνα πνεύμα παζαρέματος, μικρολογίας καὶ τσιγκουνιᾶς ποὺ χαρακτήριζε ὅλους τοὺς ἐμπόρους καὶ τὸν ὅλο τρόπο διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου. Συγκρινόμενοι μὲ τοὺς ἐργοστασιάρχες καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα μὲ τοὺς βιοτέχνες, ἦταν ἀσφαλῶς μεγαλοαστοί, ἀλλὰ συγρινόμενοι μὲ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς βιομηχάνους τῆς ἑπόμενης περιόδου παρέμεναν μικροαστοί. Πρβλ. Ἄνταμ Σμίθ.[4]

Αὐτὴ ἡ περίοδος χαρακτηρίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ σταμάτημα τῶν ἀπαγορεύσεων στὴν ἐξαγωγὴ χρυσαφιοῦ καὶ ἀσημιοῦ καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐμπορίου μὲ χρῆμα, τὴν ἀρχὴ τῶν Τραπεζῶν, τοῦ δημόσιου χρέους, τοῦ χαρτονομίσματος, τῆς κερδοσκοπίας πάνω σὲ χρεώγραφα καὶ μετοχὲς καὶ τοῦ παιξίματος σὲ χρηματιστήρια κάθε εἴδους, τῆς ἀνάπτυξης τοῦ χρηματιστικοῦ συστήματος γενικά. Τὸ κεφάλαιο ἔχασε καὶ πάλι ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ φυσικοῦ χαρακτήρα ποὺ τοῦ ἦταν ἀκόμα σύμφυτος.

Ἡ συγκέντρωση τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας σὲ μιὰ χώρα, σὰν τὴν Ἀγλία, ποὺ ἀναπτύσσονταν ἀκάθεκτα τὸ δέκατο ἕβδομο αἰώνα, δημιούργησε βαθμιαῖα γιὰ τὴ χώρα αὐτὴ μιὰ σχετικὰ παγκόσμια ἀγορά, καὶ ἔτσι προκάλεσε μιὰ ζήτηση γιὰ τὰ προϊόντα μεταποίησης αὐτῆς τῆς χώρας, ποὺ δὲ μποροῦσε πιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἀπὸ τὶς βιομηχανικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις ποὺ ὑπῆρχαν μέχρι τότε. Αὐτὴ ἡ ζήτηση ποὺ ξεπερνοῦσε τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις, ἦταν ἡ κινητήρια δύναμη ποὺ γέννησε τὴν τρίτη περίοδο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Μεσαίωνα, δημιουργώντας τὴ μεγάλη βιομηχανία — τὴ χρησιμοποίηση τῶν φυσικῶν δυνάμεων γιὰ βιομηχανικοὺς σκοπούς, τὴ χρήση τῶν μηχανῶν καὶ τὸν

---

1. Πίντο: ὁλλανδὸς ἐπιχειρηματίας καὶ οἰκονομολόγος (1715-1787).

2. «Τὸ ἐμπόριο εἶναι ἡ μανία τοῦ αἰώνα».

3. «Ἐδῶ καὶ μερικὸν καιρὸ οἱ ἄνθρωποι μιλᾶνε μονάχα γιὰ ἐμπόριο, γιὰ ναυτιλία καὶ γιὰ τὸ ναυτικό».

4. Ὁ Μὰρξ ἤξερε τὸν Α. Σμὶθ ἀπὸ τὸ βιβλίο του «Ἔρευνα γιὰ τὴ φύση καὶ οἱ αἰτίες τοῦ πλούτου τῶν ἐθνῶν».

πιὸ ἐκτεταμένο καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας. Ὑπῆρχαν ἤδη στὴν Ἀγγλία οἱ οἱ ἄλλες προϋποθέσεις γι' αὐτὴ τὴν καινούργια φάση: ἐλευθερία συναγωνισμοῦ μέσα στὸ ἔθνος, ἡ ἀνάπτυξη τῆς θεωρητικῆς μηχανικῆς, κτλ. (Πραγματικά, ἡ ἐπιστήμη τῆς Μηχανικῆς, τελειοποιημένη ἀπὸ τὸν Νεύτωνα, ἦταν ἀσφαλῶς ἡ πιὸ δημοφιλὴς ἐπιστήμη στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα). (Ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἔθνος χρειάστηκε νὰ κατακτηθεῖ μὲ μιὰν ἐπανάσταση — 1640 καὶ 1688 στὴν Ἀγγλία, 1789 στὴ Γαλλία). Ὁ συναγωνισμὸς ἀνάγκασε γρήγορα κάθε χώρα ποὺ ἤθελε νὰ διατηρήσει τὸν ἱστορικό της ρόλο, νὰ προστατεύσει τὶς μανιφακτοῦρες της μὲ καινούργια ρύθμιση τῶν δασμῶν (οἱ παλιοὶ δασμοὶ δὲ βοηθοῦσαν πιὰ τὴ μεγάλη βιομηχανία) καὶ ἀμέσως μετὰ νὰ ἐγκαινιάσει τὴ μεγάλη βιομηχανία κάτω ἀπὸ καθεστὼς προστατευτικῆς φορολογίας. Ἡ μεγάλη βιομηχανία, παρὰ τὰ προστατευτικὰ τοῦτα μέτρα, ἔκανε παγκόσμιο συναγωνισμὸ (αὐτὸς εἶναι πραγματικὰ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, καὶ ὁ προστατευτικὸς δασμὸς εἶναι ἁπλῶς ἕνα καταπραϋντικό, ἕνα μέτρο ἄμυνας μ έ σ α στὴν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου), καθιέρωσε μέσα ἐπικοινωνίας καὶ τὴ σύγχρονη παγκόσμια ἀγορά,* ὑπόταξε τὸ ἐμπόριο, μετάτρεψε ὅλο τὸ κεφάλαιο σὲ βιομηχανικὸ κεφάλαιο, καὶ ἔτσι γέννησε τὴ γρήγορη κυκλοφορία (ἀνάπτυξη τοῦ νομισματικοῦ συστήματος) καὶ τὴ συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου. Μὲ τὸν καθολικὸ συναγωνισμὸ ἀνάγκασε ὅλα τὰ ἄτομα νὰ ἐντείνουν τὴν ἐνεργητικότητά τους στὸ ἔπακρο. Κατάστρεψε ὅσο ἦταν δυνατὸ τὴν ἰδεολογία, τὴ θρησκεία, τὴν ἠθική, κτλ., κι ὅπου δὲ μποροῦσε νὰ τὸ κάνει αὐτὸ τὶς μετάτρεπε σὲ χειροπιαστὸ ψέμμα. Γέννησε τὴν παγκόσμια ἱστορία γιὰ πρώτη φορά, μιὰ ποὺ ἔκανε ὅλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη, καὶ καθένα ἄτομο μέσα σ' αὐτά, νὰ ἐξαρτιέται, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν του, ἀπὸ ὁλόκληρο τὸν κόσμο, καταστρέφοντας ἔτσι τὴν μέχρι τότε ἀποκλειστικότητα τῶν ξεχωριστῶν ἐθνῶν. Ὑπέταξε τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη στὸ κεφάλαιο καὶ ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὴν τελευταία της ἐξωτερικὴ ὄψη σὰ φυσικοῦ φαινόμενου. Κατέστρεψε κάθε φυσικὸ στοιχεῖο γενικά, στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὸ εἶναι δυνατό, μέσα στὴν ἐργασία καὶ διέλυσε ὅλες τὶς φυσικὲς σχέσεις γιὰ νὰ τὶς κάνει χρηματικὲς σχέσεις. Στὴ θέση τῶν φυσικὰ ἀναπτυσσομένων πόλεων δημιούργησε τὶς σύγχρονες μεγάλες βιομηχανικὲς πόλεις ποὺ ξεπήδησαν σὰν τὰ μανιτάρια. Ὁπουδήποτε εἰσχώρησε, κατέστρεψε τὴ χειροτεχνία καὶ ὅλα τὰ προηγμένα στάδια τῆς βιο-

---

* /'Απόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ καὶ γέννησε τὴ γρήγορη κυκλοφορία καὶ συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων.

μηχανίας. Ὁλοκλήρωσε τὴ νίκη τῆς πόλης πάνω στὴν ὕπαιθρο. /Πρώτη της προϋπόθεση/* ἦταν τὸ αὐτόματο σύστημα. /Ἡ ἀνάπτυξή της/* δημιούργησε μιὰ μάζα παραγωγικῶν δυνάμεων, ποὺ γι' αὐτὲς ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἔγινε ἐξίσου ἐμπόδιο, ὅσο ἦταν προηγούμενα ἡ συντεχνία γιὰ τὴ μανιφακτούρα, καὶ τὸ μικρὸ ἀγροτικὸ ἐργαστήρι γιὰ τὴν ἀναπτυσσόμενη χειροτεχνία. Αὐτὲς οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις πῆραν κάτω ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας μιὰ μονόπλευρη μονάχα ἀνάπτυξη κι ἔγιναν στὴν πλειοψηφία τους καταστρεπτικὲς δυνάμεις. Ἐπιπλέον, ἕνα μεγάλο πλῆθος τέτοιων δυνάμεων δὲ μποροῦσε νὰ βρεῖ καμμιὰ ἐφαρμογὴ μέσα σ' αὐτὸ τὸ σύστημα. Γενικά, ἡ μεγάλη βιομηχανία δημιούργησε παντοῦ τὶς ἴδιες σχέσεις ἀνάμεσα στὶς τάξεις τῆς κοινωνίας κι ἔτσι κατέστρεψε τὴν ἰδιόμορφη ἀτομικότητα τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων. Καὶ τελικά, ἐνῶ ἡ ἀστικὴ τάξη κάθε ἔθνους διατηροῦσε ξεχωριστὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, ἡ μεγάλη βιομηχανία δημιούργησε μιὰ τάξη, ποὺ σὲ ὅλα τὰ ἔθνη ἔχει τὰ ἴδια συμφέροντα καὶ ποὺ γι' αὐτὴν ἡ ἐθνικότητα ἔχει ἤδη πεθάνει, μιὰ τάξη ποὺ εἶναι πραγματικὰ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ὅλο τὸν παλιὸ κόσμο καὶ ταυτόχρονα στέκεται ἀντιμέτωπη σ' αὐτόν. Ἡ μεγάλη βιομηχανία κάνει ἀφόρητη ὄχι μόνο τὴ σχέση πρὸς τὸν κεφαλαιοκράτη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἐργασία.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ μεγάλη βιομηχανία δὲ φτάνει τὸ ἴδιο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης σ' ὅλες τὶς περιοχὲς μιᾶς χώρας. Αὐτὸ ὡστόσο δὲν καθυστερεῖ τὸ ταξικὸ κίνημα τοῦ προλεταριάτου, γιατὶ οἱ προλετάριοι, ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴ μεγάλη βιομηχανία παίρνουν τὴν ἡγεσία αὐτοῦ τοῦ κινήματος καὶ ὁδηγοῦν ὅλη τὴ μάζα μαζί τους, καὶ διότι οἱ ἐργάτες ποὺ εἶναι ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὴ μεγάλη βιομηχανία τοποθετοῦνται ἀπ' αὐτὴ σὲ χειρότερη ἀκόμα κατάσταση ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἐργάτες στὴν ἴδια τὴ μεγάλη βιομηχανία. Οἱ χῶρες ὅπου εἶναι ἀναπτυγμένη ἡ μεγάλη βιομηχανία ἐνεργοῦν μ' ἕναν παρόμοιο τρόπο πάνω στὶς περισσότερο ἢ λιγότερο μὴ βιομηχανικὲς χῶρες, στὸ βαθμὸ ποὺ οἱ τελευταῖες σαρώνονται ἀπὸ τὸ παγκόσμιο ἐμπόριο στὸν παγκόσμιο ἀγώνα συναγωνισμοῦ.

Αὐτὲς οἱ διαφορετικὲς μορφὲς ἀποτελοῦν ἄλλες τόσες μορφὲς τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, καὶ ταυτόχρονα τῆς ἰδιοκτησίας. Σὲ κάθε περίοδο πραγματοποιεῖται μιὰ ἑνοποίηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ ὑπάρχουν, στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὸ ἔχει γίνει ὑποχρεωτικὸ ἀπὸ τὶς ἀνάγκες.

---

* Ἀποσπάσματα καταστραμμένα στὸ χειρόγραφο.

*

Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας, πού, ὅπως εἴδαμε, ἔχει παρουσιαστεῖ πολλὲς φορὲς στὴν ἱστορία τοῦ παρελθόντος, χωρὶς ὡστόσο νὰ βάλει σὲ κίνδυνο τὴ βάση της, ξέσπασε ἀναγκαστικὰ σὲ κάθε περίπτωση σὲ μιὰν ἐπανάσταση, παίρνοντας ταυτόχρονα διάφορες δευτερεύουσες μορφές, ὅπως ὁλόπλευρες συγκρούσεις, συγκρούσεις ποικίλων τάξεων, ἀντιφάσεις τῆς συνείδησης, μάχη ἰδεῶν, κτλ., πολιτικὸς ἀγώνας κτλ. Ἐξετάζοντας στενὰ τὰ πράγματα, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπομονώσουμε μιὰ ἀπὸ τὶς δευτερεύουσες αὐτὲς μορφὲς καὶ νὰ τὴ θεωρήσουμε σὰν τὴ βάση αὐτῶν τῶν ἐπαναστάσεων. Κι αὐτὸ εἶναι πολὺ πιὸ εὔκολο μιὰ ποὺ τὰ ἄτομα ποὺ ξεκίνησαν τὶς ἐπαναστάσεις εἶχαν ψευδαισθήσεις σχετικὰ μὲ τὴ δραστηριότητά τους, ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ τῆς κουλτούρας τους καὶ τὸ στάδιο τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης.

*

Ἔτσι ὅλες οἱ συγκρούσεις στὴν ἱστορία ἔχουν τὴν πηγή τους, κατὰ τὴν ἄποψή μας, στὴν ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας. Καὶ γιὰ νὰ ὁδηγήσει σὲ συγκρούσεις σὲ μιὰ χώρα, δὲν εἶναι ἀναγκαῖο αὐτὴ ἡ ἀντίφαση νὰ ἔχει φτάσει τὸ ἔσχατο ὅριό της σ' αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη χώρα. Ὁ συναγωνισμὸς μὲ πιὸ ἀναπτυγμένες βιομηχανικὰ χῶρες, ποὺ τὸν ἔχει προκαλέσει ἡ ἐπέκταση τῆς διεθνοῦς ἐπικοινωνίας, εἶναι ἀρκετὸς γιὰ νὰ δημιουργήσει μιὰ παρόμοια ἀντίφαση σὲ χῶρες μὲ λιγότερο ἀναπτυγμένη βιομηχανία (λ.χ., τὸ προλεταριάτο ποὺ ἦταν σὲ λανθάνουσα κατάσταση στὴ Γερμανία καὶ ἦρθε στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τὸ συναγωνισμὸ τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας).

Ὁ συναγωνισμὸς ἀπομονώνει τὰ ἄτομα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὄχι μόνο τοὺς ἀστούς, ἀλλὰ ἀκόμα περισότερο τοὺς ἐργάτες, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τοὺς συνενώνει. Χρειάζεται λοιπὸν πολὺς καιρὸς ὥσπου νὰ μπορέσουν αὐτὰ τὰ ἄτομα νὰ ἑνωθοῦν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ νὰ γίνει αὐτὴ ἡ ἕνωση — ἂν δὲν πρόκειται νὰ εἶναι ἁπλῶς τοπική — πρέπει πρῶτα νὰ δημιουργηθοῦν ἀπὸ τὴ μεγάλη βιομηχανία τὰ ἀναγκαῖα μέσα, οἱ μεγάλες βιομηχανικὲς πόλεις καὶ φτηνὲς καὶ γρήγορες συγκοινωνίες. Ἑπομένως κάθε ὀργανωμένη δύναμη ποὺ στέκεται ἀντιμέτωπη σ' αὐτὰ τὰ ἀπο-

μονωμένα ἄτομα, ποὺ ζοῦν σὲ σχέσεις ποὺ καθημερινὰ ἀναπαράγουν αὐτὴ τὴν ἀπομόνωση, μπορεῖ νὰ ὑπερνικηθεῖ μονάχα μὲ μακρόχρονους ἀγῶνες. Ἂν θὰ ἀπαιτούσαμε τὸ ἀντίθετο, αὐτὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν ἀπαίτηση νὰ μὴν ὑπάρχει συναγωνισμὸς σ' αὐτὴ τὴν ὁρισμένη ἐποχὴ τῆς ἱστορίας, ἢ τὰ ἄτομα νὰ διώχνανε ἀπὸ τὰ μυαλά τους σχέσεις ποὺ σὰν ἀπομονωμένα ἄτομα δὲ μποροῦν νὰ τὶς ἐλέγξουν.

*

Ἡ κατασκευὴ σπιτιῶν. Στοὺς ἄγριους κάθε οἰκογένεια ἔχει συνήθως τὴ σπηλιά της ἢ τὴν καλύβα της, ὅπως εἶναι ἡ τέντα τῆς ξεχωριστῆς οἰκογένειας στοὺς νομάδες. Αὐτὴ ἡ ἀπομονωμένη οἰκιακὴ οἰκονομία γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἀναγκαία μόνον ἀπὸ τὴν παραπέρα ἐξέλιξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Στοὺς γεωργικοὺς λαοὺς μιὰ κοινοτικὴ οἰκιακὴ οἰκονομία εἶναι ἐξίσου ἀδύνατη ὅσο καὶ μιὰ κοινοτικὴ καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους. Μιὰ μεγάλη πρόοδος ἦταν τὸ κτίσιμο τῶν πόλεων. Σ' ὅλες, ὡστόσο, τὶς προηγούμενες περιόδους, ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς οἰκονομίας, ποὺ εἶναι ἀξεχώριστη ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἦταν ἀδύνατη γιὰ τὸν ἁπλὸ λόγο ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμα οἱ ὑλικοὶ ὅροι γιὰ κάτι τέτοιο. Τὸ στήσιμο μιᾶς οἰκιακῆς κοινοτικῆς οἰκονομίας προϋποθέτει τὴν ἀνάπτυξη τῶν μηχανῶν, τῆς χρήσης τῶν φυσικῶν δυνάμεων, καὶ πολλῶν ἄλλων παραγωγικῶν δυνάμεων — λόγου χάρη ὑδραγωγείων, ἀεριόφωτος, θέρμανσης μὲ ἀτμὸ κτλ., τὴν ἐξάλειψη /τῆς ἀντίθεσης/ πόλης καὶ χωριοῦ. Χωρὶς αὐτοὺς τοὺς ὅρους μιὰ κοινοτικὴ οἰκονομία δὲ θὰ μποροῦσε ἀπὸ μόνη της νὰ ἀποτελέσει μιὰ καινούργια παραγωγικὴ δύναμη. Ἂν θὰ στεροῦνταν κάθε ὑλικὴ βάση καὶ ἂν θὰ στηρίζονταν σὲ καθαρὰ θεωρητικὰ θεμέλια θὰ ἦταν ἁπλῶς μιὰ φαντασία καὶ θὰ κατέληγε σὲ μιὰ μοναστηριακὴ οἰκονομία. Αὐτὸ ποὺ ἦταν δυνατὸν νὰ γίνει μποροῦμε νὰ τὸ δοῦμε στὶς πόλεις ποὺ προκύψανε ἀπὸ συμπύκνωση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ στὴν ἀνέγερση κοινοτικῶν κτιρίων γιὰ ποικίλους καθορισμένους σκοποὺς (φυλακές, στρατῶνες, κτλ.). Τὸ ὅτι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς οἰκονομίας εἶναι ἀξεχώριστη ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς οἰκογένειας εἶναι πράγμα αὐταπόδεικτο.

(Ἡ φράση ποὺ συναντᾶμε συχνὰ στὸν Ἅγιο Μάξ, ὅτι «καθένας εἶναι ὅ,τι εἶναι χάρη στὸ κράτος» καταλήγει στὸ βάθος νὰ εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ λέμε ὅτι ὁ ἀστὸς εἶναι ἕνα ἀντίτυπο τοῦ γένους τῶν ἀστῶν, φράση ποὺ

προϋποθέτει ὅτι ἡ τ ά ξ η τῶν ἀστῶν πρέπει νὰ ἔχει ὑπάρξει πρὶν ἀπὸ τὰ ἄτομα ποὺ τὴν ἀποτελοῦν.) *

Τὸ Μεσαίωνα οἱ ἀστοὶ σὲ κάθε πόλη ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἑνώνονται ἐναντίον τῶν εὐγενῶν γαιοκτημόνων γιὰ νὰ σώσουν τὸ τομάρι τους. Ἡ ἐπέκταση τοῦ ἐμπορίου, ἡ ἀποκατάσταση συγκοινωνιῶν, ὁδήγησαν τὶς ξεχωριστὲς πόλεις νὰ γνωρίσουν ἄλλες πόλεις, ποὺ εἶχαν τὰ ἴδια συμφέροντα στὸν ἀγώνα ἐναντίον τοῦ ἴδιου ἀνταγωνιστῆ. Μέσα ἀπὸ τὶς πολλὲς τοπικὲς ἑνώσεις τῶν ἀστῶν τῶν ξεχωριστῶν πόλεων γεννήθηκε σιγὰ-σιγὰ ἡ τ ά ξ η τῶν ἀστῶν. Οἱ ὅροι ζωῆς τῶν ξεχωριστῶν ἀστῶν, ἐξαιτίας τῆς ἀντίθεσής τους πρὸς τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις καὶ ἐξαιτίας τοῦ τρόπου ἐργασίας ποὺ καθορίζονταν ἀπ' αὐτές, ἔγιναν ὅροι κοινοὶ γιὰ ὅλους τους καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ κάθε ξεχωριστὸ ἄτομο. Οἱ ἀστοὶ εἶχαν δημιουργήσει αὐτοὺς τοὺς ὅρους στὸ βαθμὸ ποὺ εἶχαν ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τοὺς φεουδαρχικοὺς δεσμούς, καὶ εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀπ' αὐτοὺς στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτοὶ καθορίζονταν ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα ποὺ ὑπῆρχε. Ὅταν οἱ ξεχωριστὲς πόλεις ἄρχισαν νὰ μπαίνουν σὲ ἑνώσεις, αὐτοὶ οἱ κοινοὶ ὅροι ἐξελίχτηκαν σὲ ταξικοὺς ὅρους. Οἱ ἴδιοι ὅροι, ἡ ἴδια ἀντίθεση, τὰ ἴδια συμφέροντα ἀναγκαστικὰ προκαλοῦσαν, στὸ σύνολό τους, παρόμοιες συνήθειες παντοῦ. Ἡ ἴδια ἡ ἀστικὴ τάξη, μαζὶ μὲ τοὺς ὅρους της ἀναπτύσσεται μονάχα σιγὰ-σιγά, διασπᾶται σύμφωνα μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας σὲ διάφορα τμήματα καὶ τελικὰ ἀπορροφάει ὅλες τὶς τάξεις μὲ ἰδιοκτησία ποὺ τὶς βρίσκει ἤδη νὰ ὑπάρχουν** (ἐνῶ ἀναπτύσσει τὴν πλειοψηφία αὐτῶν ποὺ ἀπὸ προηγούμενα δὲν εἶχαν ἰδιοκτησία καὶ ἕνα μέρος τῶν τάξεων ποὺ εἶχαν ὡς τώρα ἰδιοκτησία, σὲ μιὰ καινούργια τάξη, τὸ προλεταριάτο) στὸ βαθμὸ ποὺ ὅλη ἡ ἰδιοκτησία ποὺ βρέθηκε νὰ ὑπάρχει μετατρέπεται σὲ βιομηχανικὸ ἢ ἐμπορικὸ κεφάλαιο. Τὰ ξεχωριστὰ ἄτομα διαμορφώνουν μιὰ τάξη μονάχα ἐφόσον ἔχουν νὰ διεξάγουν ἕνα κοινὸ ἀγώνα ἐναντίον μιᾶς ἄλλης τάξης, ἀλλιῶς βρίσκονται σὲ ἐχθρικὴ κατάσταση ἀνάμεσά τους ὄντας ἀνταγωνιστές. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ τάξη μὲ τὴ σειρά της ἀποκτάει μιὰν ἀνεξάρτητη ὕπαρξη καὶ ἀπέναντι στὰ ἄτομα, ἔτσι ποὺ τὰ τελευταῖα βρίσκουν τοὺς ὅρους τῆς ὕπαρξής τους προδιαγραμμένους, καὶ ἐπομένως ἡ θέση τους στὴ ζωὴ καὶ ἡ προσωπική

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Π ρ ο ϋ π α ρ ξ η τῆς τάξης γιὰ τοὺς φιλόσοφους.

** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Ἀρχίζει ἀπορροφώντας τοὺς κλάδους ἐργασίας, ποὺ ἀνήκουν ἄμεσα στὸ κράτος καὶ ὕστερα ὅλες τὶς /περισσότερο ἢ λιγότερο/ ἰδεολογικὲς κλειστὲς τάξεις.

τους ἐξέλιξη ἔχουν προσδιοριστεῖ ἀπὸ τὴν τάξη τους, ἔχουν ὑποταχθεῖ σ᾽ αὐτή. Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο φαινόμενο ὅπως καὶ στὴν ὑποταγὴ τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθεῖ μονάχα μὲ τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἐργασίας. Ἔχουμε κιόλας δείξει πολλὲς φορὲς πῶς αὐτὴ ἡ ὑποταγὴ ἀτόμων στὴν τάξη τους φέρνει μαζί της τὴν ὑποταγή τους σὲ κάθε εἴδους ἰδέες, κτλ.

Ἂν ἐξετάσουμε ἀπὸ φιλοσοφική ἄποψη αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀτόμων μέσα στοὺς κοινοὺς ὅρους ὕπαρξης τῶν κλειστῶν τάξεων καὶ τῶν τάξεων, ποὺ διαδέχονται ἱστορικὰ οἱ μὲν τὶς δέ, καὶ στὶς ἀντίστοιχες γενικὲς ἀντιλήψεις ποὺ τοὺς ἔχουν ἔτσι ἐπιβληθεῖ, εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ εὔκολο νὰ φανταστοῦμε ὅτι μέσα σ᾽ αὐτὰ τὰ ἄτομα ἀναπτύχθηκε τὸ Γένος ἢ ὁ «Ἄνθρωπος», ἢ ὅτι αὐτὰ ἀνέπτυξαν τὸν «Ἄνθρωπο» — καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μπορεῖ νὰ δώσει κανεὶς μερικὰ γερὰ χαστούκια στὴν ἱστορία. Μπορεῖ νὰ κατανοήσει κανεὶς αὐτὲς τὶς διάφορες κλειστὲς τάξεις καὶ τάξεις σὰν εἰδικοὺς ὅρους τῆς γενικῆς ἔκφρασης, σὰν ὑποδιαιρέσεις τοῦ Γένους, ἢ σὰν ἐξελικτικὲς φάσεις τοῦ «Ἀνθρώπου».

Αὐτὴ ἡ ὑποταγὴ τῶν ἀτόμων σὲ καθορισμένες τάξεις δὲ μπορεῖ νὰ καταργηθεῖ, προτοῦ διαμορφωθεῖ μιὰ τάξη ποὺ δὲ θὰ ἔχει πιὰ νὰ προβάλει ὁποιαδήποτε ἰδιαίτερα ταξικὰ συμφέροντα ἀπέναντι στὴν κυρίαρχη τάξη.

*

Ἡ μετατροπή, μέσο τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῶν προσωπικῶν δυνάμεων (σχέσεων) σὲ ἀντικειμενικές, δὲ μπορεῖ νὰ ματαιωθεῖ ἐπειδὴ θὰ διώχναμε αὐτὴ τὴ γενικὴ ἰδέα ἀπὸ τὸ μυαλό μας, ἀλλὰ μονάχα ἂν τὰ ἄτομα ὑποτάξουν πάλι αὐτὲς τὶς ἀντικειμενικὲς δυνάμεις καὶ καταργήσουν τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας.* Αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸ χωρὶς τὴν κοινότητα.** Μονάχα σὲ μιὰ κοινότητα /μαζὶ μὲ ἄλλους ἔχει κάθε/ ἄτομο τὰ μέσα νὰ καλλιεργήσει τὶς ἱκανότητές του πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Μόνο μέσα στὴν κοινότητα, ἐπομένως, εἶναι δυνατὴ ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία. Στὰ προηγούμενα ὑποκατάστατα τῆς κοινότητας, στὸ κράτος, κλπ., προσωπικὴ ἐλευθερία ὑπῆρχε μονάχα γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ ἀναπτύσσονταν μέσα στὶς σχέσεις τῆς κυρίαρχης τάξης, καὶ μονάχα στὸ

---

* /Σημείωση τοῦ Ἔγκελς στὸ περιθώριο:/ (Φώϋερμπαχ: εἶναι καὶ οὐσία).

** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ καὶ εἶναι ἀδύνατο χωρὶς τὴν πλήρη καὶ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου ποὺ αὐτὴ συνεπάγεται.

βαθμὸ ποὺ ἦταν ἄτομα αὐτῆς τῆς τάξης. Ἡ ἀπατηλὴ κοινότητα, ποὺ σ' αὐτὴν ἔχουν ὡς τώρα συνενωθεῖ τὰ ἄτομα, ἔπαιρνε πάντοτε μιὰν ἀνεξάρτητη ὕπαρξη σὲ σχέση μ' αὐτά, καὶ ταυτόχρονα, μιὰ καὶ ἦταν ἡ συνένωση μιᾶς τάξης ἐναντίον μιᾶς ἄλλης, ἦταν ὄχι μόνο μιὰ τελείως ἀπατηλὴ κοινότητα, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἕνα ἐμπόδιο. Στὴν πραγματικὴ κοινότητα τὰ ἄτομα ἀποκτοῦν τὴν ἐλευθερία τους στὴν ἕνωσή τους καὶ διαμέσου τῆς ἑνωσής τους.

Τὰ ἄτομα ἔχουν πάντοτε ξεκινήσει ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ φυσικὰ ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους μέσα στὶς δεδομένες τους ἱστορικὲς συνθῆκες καὶ σχέσεις, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ «καθαρὸ» ἄτομο, ὅπως τὸ ἐννοοῦν οἱ ἰδεολόγοι. Ἀλλὰ στὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, καὶ εἰδικὰ μὲ τὸ ἀναπόφευκτο γεγονὸς ὅτι στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας οἱ κοινωνικὲς σχέσεις παίρνουν μιὰν ἀνεξάρτητη ὕπαρξη, ἐμφανίζεται μιὰ διαφορὰ στὴ ζωὴ κάθε ἀτόμου, στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὴ εἶναι προσωπική, καὶ στὸ βαθμὸ ποὺ ὑποτάσσεται σὲ κάποιο κλάδο ἐργασίας καὶ στοὺς ὅρους ποὺ ἀνήκουν σ' αὐτόν. (Δὲν ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ ὅτι ὁ εἰσοδηματίας, ὁ καπιταλιστὴς λ.χ., παύουν νὰ εἶναι πρόσωπα, ἀλλὰ ὅτι ἡ προσωπικότητά τους προσδιορίζεται καὶ καθορίζεται ἀπὸ ἐντελῶς ὁρισμένες ταξικὲς σχέσεις, καὶ ἡ διαφορὰ ἐμφανίζεται μονάχα στὴν ἀντιπαράθεσή τους μὲ μιὰν ἄλλη τάξη καί, γιὰ τοὺς ἑαυτούς τους, μονάχα ὅταν χρεωκοποῦν.) Μέσα στὴν κλειστὴ τάξη (κι ἀκόμα περισσότερο στὴ φυλὴ) αὐτὸ εἶναι ἀκόμα κρυμμένο: λόγου χάρη ἕνας εὐγενὴς παραμένει πάντοτε ἕνας εὐγενής, ἕνας κοινὸς ἄνθρωπος πάντα ἕνας κοινὸς ἄνθρωπος, ἔξω ἀπὸ τὶς ἄλλες του σχέσεις, μιὰ ἰδιότητα ἀξεχώριστη ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά του. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ προσωπικὸ καὶ τὸ ταξικὸ ἄτομο, ὁ τυχαῖος χαρακτήρας τῶν ὅρων ζωῆς γιὰ τὸ ἄτομο, παρουσιάζεται μονάχα μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς τάξης, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ἕνα προϊὸν τῆς ἀστικῆς τάξης. Αὐτὸς ὁ τυχαῖος χαρακτήρας γεννιέται καὶ ἀναπτύσσεται μονάχα ἀπὸ τὸ συναγωνισμὸ καὶ τὸν ἀγώνα τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους. Ἔτσι, μέσα στὴ φαντασία τους, τὰ ἄτομα μοιάζουν πιὸ ἐλεύθερα κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης ἀπὸ ὅ,τι προηγούμενα, διότι οἱ ὅροι τῆς ζωῆς τους μοιάζουν τυχαῖοι. Στὴν πραγματικότητα βέβαια, εἶναι λιγότερο ἐλεύθερα, διότι εἶναι περισσότερο ὑποταγμένα στὴ δύναμη τῶν πραγμάτων. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὴν κλειστὴ τάξη φαίνεται ἰδιαίτερα στὸν ἀνταγωνισμὸ ἀνάμεσα στὴ ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο. Ὅταν ἡ κλειστὴ τάξη τῶν ἀστῶν τῶν πόλεων, οἱ συντεχνίες, κτλ., ἤρθαν σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς εὐγενεῖς γαιοκτήμονες, οἱ ὅροι ὕπαρξής τους — κινητὴ ἰδιοκτησία καὶ χειροτεχνικὴ ἐργασία, ποὺ εἶχαν ἤδη ὑπάρξει σὲ λανθάνουσα κατάσταση πρὶν ἀπὸ τὸν ἀποχωρισμό τους ἀπὸ τὰ φεουδαρ-

χικὰ δεσμὰ — παρουσιάστηκαν σὰν κάτι τὸ θετικὸ ποὺ διεκδικοῦνταν ἐναντίον τῆς φεουδαρχικῆς γαιοκτησίας, καὶ ἔτσι, μὲ τὸ δικό τους τρόπο πῆραν ἀρχικὰ μιὰ φεουδαρχικὴ μορφή. Ἀσφαλῶς οἱ φυγάδες δουλοπάροικοι θεωροῦσαν τὴν προηγούμενη δουλεία τους σὰν κάτι τυχαῖο στὴν προσωπικότητάς τους. Ἀλλὰ ἐδῶ ἔκαναν ἁπλῶς, ὅ,τι κάνει κάθε τάξη ποὺ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὰ δεσμά, καὶ δὲν ἀπελευθερώθηκαν σὰν τάξη ἀλλὰ χωριστά. Ἐπιπλέον, δὲν ὑψώθηκαν πάνω ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν κλειστῶν τάξεων, ἀλλὰ σχημάτισαν ἁπλῶς μιὰ καινούργια κλειστὴ τάξη, διατηρώντας τὸν προηγούμενο τρόπο ἐργασίας τους ἐπίσης καὶ στὴν καινούργια τους κατάσταση καὶ τὸν ἀνάπτυξαν παραπέρα ἐλευθερώνοντάς τον ἀπὸ τὰ προηγούμενα δεσμά του, ποὺ δὲν ἀντιστοιχοῦσαν πιὰ στὴν ἀνάπτυξη ποὺ εἶχε πιὰ ἐπιτευχθεῖ.

Γιὰ τοὺς προλετάριους, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ὅρος τῆς ὕπαρξής τους, ἡ ἐργασία, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν ὅλοι οἱ ὅροι ὕπαρξης τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ἔχουν γίνει γι' αὐτοὺς κάτι τὸ τυχαῖο, κάτι ποὺ αὐτοί, σὰν ξεχωριστοὶ προλετάριοι, δὲ μποροῦν νὰ τὸ ἐλέγχουν, καὶ ποὺ καμμιὰ κ ο ι ν ω ν ι κ ὴ ὀργάνωση δὲ μπορεῖ νὰ τοὺς δώσει μιὰ τέτοια δυνατότητα ἐλέγχου. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα /..../* στὴν προσωπικότητα κάθε ξεχωριστοῦ προλετάριου καὶ στοὺς ὅρους ζωῆς ποὺ ἐπιβάλλονται πάνω του, δηλ. στὴν ἐργασία, γίνεται φανερὴ σ' αὐτὸν τὸν ἴδιον, γιατὶ ἔχει θυσιαστεῖ ἀπὸ τὰ νεανικά του χρόνια, καί, μέσα στὰ πλαίσια τῆς τάξης του, δὲ θὰ ἔχει ποτὲ τὴν πιθανότητα νὰ φτάσει στοὺς ὅρους ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ περάσει στὴν ἄλλη τάξη.

NB. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἀνάγκη ὕπαρξης τῶν δουλοπαροίκων καὶ τὸ ἀδύνατο μιᾶς οἰκονομίας μεγάλης κλίμακας, ποὺ ὁδήγησε στὴ διανομὴ μικρῶν κομματιῶν γῆς στοὺς δουλοπάροικους, πολὺ γρήγορα περιόρισαν τὶς ὑποχρεώσεις τῶν δουλοπάροικων πρὸς τὸν ἀφέντη τους σὲ καθορισμένες πληρωμὲς σὲ εἶδος καὶ σὲ ἀγγαρεῖες. Αὐτὸ ἔδινε τὴ δυνατότητα στὸ δουλοπάροικο νὰ συγκεντρώνει κινητὴ περιουσία καὶ ἔτσι διευκόλυνε τὴ φυγή του ἀπὸ τὴν κατοχὴ τοῦ ἀφέντη του καὶ τοῦ ἔδινε τὴν προοπτικὴ νὰ προκόψει σὰν πολίτης τῆς πόλης. Δημιούργησε ἐπίσης διαβαθμίσεις μέσα στοὺς δουλοπάροικους, ἔτσι ποὺ οἱ δραπέτες δουλοπάροικοι ἦταν κιόλας μισοαστοί. Εἶναι ἐπίσης φανερὸ ὅτι οἱ δουλοπάροικοι ποὺ ξέρανε μιὰ τέχνη εἶχαν τὶς μεγαλύτερες πιθανότητες νὰ ἀποκτήσουν κινητὴ περιουσία.

---

* Ἀπόσπασμα καταστραμμένο στὸ χειρόγραφο.

Ἔτσι, ἐνῶ οἱ φυγάδες δουλοπάροικοι θέλαν ἁπλῶς νὰ εἶναι ἐλεύθεροι γιὰ νὰ ἀναπτύξουν καὶ νὰ διεκδικήσουν ἐκείνους τοὺς ὅρους ὕπαρξης ποὺ ἤδη ὑπῆρχαν, καὶ γι' αὐτὸ τελικὰ κατέληγαν στὴν ἐλεύθερη ἐργασία, οἱ προλετάριοι, ἂν πρόκειται νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὸν ἑαυτό τους σὰν ἄτομα, θὰ πρέπει νὰ καταργήσουν τὸν ἴδιο τὸν ὅρο τῆς ὡς τώρα ὕπαρξής τους (ποὺ ἐπιπλέον ἦταν ὁ ὅρος ὅλης τῆς κοινωνίας μέχρι σήμερα), δηλαδὴ τὴν ἐργασία. Βρίσκονται ἔτσι σὲ ἄμεση ἀντίθεση πρὸς τὴ μορφή, ποὺ μ' αὐτὴν τὰ ἄτομα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν κοινωνία, ἔχουν ὡς τώρα δώσει στὸν ἑαυτό τους συλλογικὴ ἔκφραση, δηλαδὴ τὸ κράτος. Γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν λοιπὸν τοὺς ἑαυτούς τους σὰν ἄτομα, πρέπει νὰ ἀνατρέψουν αὐτὸ τὸ κράτος.

*

Ἀπὸ ὅλα ὅσα εἴπαμε ὡς τώρα, βγαίνει ὅτι ἡ κοινοτικὴ σχέση ποὺ ἀποκτοῦσαν τὰ ἄτομα μιᾶς τάξης, καὶ ποὺ καθορίζονταν ἀπὸ τὰ κοινά τους συμφέροντα ἐναντίον μιᾶς τρίτης τάξης, ἦταν πάντοτε μιὰ κοινότητα ποὺ ἀνῆκαν σ' αὐτὴ τὰ ἄτομα αὐτὰ μονάχα σὰ μέσα ἄτομα, μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ ζοῦσαν μέσα στοὺς ὅρους ὕπαρξης τῆς τάξης τους — μιὰ σχέση ὅπου συμμετεῖχαν ὄχι σὰν ἄτομα, ἀλλὰ σὰ μέλη μιᾶς τάξης. Στὴν κοινότητα τῶν ἐπαναστατῶν προλετάριων, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ποὺ παίρνουν τοὺς ὅρους ὕπαρξής τους καὶ τοὺς ὅρους ὕπαρξης ὅλων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό τους, συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Τὰ ἄτομα μετέχουν σ' αὐτὴ σὰν ἄτομα. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ συνένωση ἀτόμων (παίρνοντας σὰ δεδομένο, φυσικά, τὸ προωθημένο πιὰ στάδιο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων) εἶναι ποὺ βάζει τοὺς ὅρους τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης καὶ κίνησης τῶν ἀτόμων κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό της — ὅρους ποὺ ἦταν προηγούμενα ἐγκαταλειμμένοι στὴν τύχη κι εἶχαν ἀποκτήσει μιὰν αὐτόνομη ὕπαρξη ἀπέναντι στὰ ξεχωριστὰ ἄτομα, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ χωρισμοῦ τους σὰν ἀτόμων, ἐξαιτίας τῆς ἀναγκαίας συνένωσής τους ποὺ εἶχε προσδιοριστεῖ ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, καὶ ποὺ ἐξαιτίας τοῦ χωρισμοῦ τους σὰν ἄτομα εἶχε γίνει ἕνας δεσμὸς ξένος πρὸς αὐτά. Ἡ συνένωση ὡς τώρα (ποὺ δὲν ἦταν καθόλου ἐθελοντική, ὅπως παρουσιάζεται λόγου χάρη στὸ Contrat Social, ἀλλὰ ἀναγκαία) ἦταν μιὰ συμφωνία πάνω σ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, ποὺ μέσα σ' αὐτοὺς τὰ ἄτομα ἦταν ἐλεύθερα νὰ χαροῦν τὶς ἰδιοτροπίες τῆς τύχης (σύγκρινε λόγου χάρη τὸ σχηματισμὸ τοῦ βορειοαμερικανικοῦ κράτους καὶ τῶν νοτιοαμερικανικῶν δημοκρατιῶν). Αὐτὸ τὸ δικαίωμα στὴν ἀνενόχλητη ἀπολαυή, μέσα σὲ ὁρισμένες

συνθῆκες, τῆς τύχης, ἔχει ὡς τώρα ὀνομαστεῖ προσωπικὴ ἐλευθερία. Αὐτοὶ οἱ ὅροι ὕπαρξης εἶναι, ἀσφαλῶς, οἱ κάθε φορὰ παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ μορφὲς ἐπικοινωνίας.

*

Ὁ κομμουνισμὸς διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ προηγούμενα κινήματα κατὰ τὸ ὅτι ἀνατρέπει τὴ βάση ὅλων τῶν προηγούμενων σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας, καὶ γιὰ πρώτη φορὰ χειρίζεται συνειδητὰ τὶς φυσικὲς προϋποθέσεις σὰ δημιουργήματα τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν ὑπάρξει ὡς τώρα, ἀπογυμνώνει τὶς σχέσεις αὐτὲς ἀπὸ τὸ φυσικό τους χαρακτήρα καὶ τὶς ὑποτάσσει στὴν ἐξουσία τῶν ἑνωμένων ἀτόμων. Ἡ ὀργάνωσή του εἶναι, ἐπομένως, οὐσιαστικὰ οἰκονομική, εἶναι ὑλικὴ δημιουργία τῶν ὅρων αὐτῆς τῆς συνένωσης. Μετατρέπει τοὺς ὑπάρχοντες ὅρους σὲ ὅρους τῆς συνένωσης. Ἡ πραγματικότητα ποὺ δημιουργεῖ ὁ κομμουνισμός, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀληθινὴ βάση γιὰ νὰ κάνει ἀδύνατο νὰ ὑπάρχει ὅτιδήποτε ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἄτομα, στὸ βαθμὸ πάντως, ποὺ ἡ πραγματικότητα εἶναι μονάχα ἕνα προϊὸν τῆς προηγούμενης ἐπικοινωνίας τῶν ἴδιων τῶν ἀτόμων. Ἔτσι οἱ κομμουνιστὲς στὴν πράξη χειρίζονται τοὺς ὅρους ποὺ ἔχουν δημιουργηθεῖ ὡς τώρα ἀπὸ τὴν παραγωγὴ καὶ τὴν ἐπικοινωνία σὰ μὴ ὀργανικοὺς παράγοντες, χωρὶς ὡστόσο νὰ φαντάζονται ὅτι ἦταν τὸ σχέδιο ἢ ὁ προορισμὸς τῶν προηγούμενων γενεῶν νὰ τοὺς δώσουν τὸ ὑλικὸ καὶ χωρὶς νὰ πιστεύουν ὅτι αὐτοὶ οἱ ὅροι ἦταν μὴ ὀργανικοὶ γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ τοὺς δημιούργησαν. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ προσωπικὸ καὶ σὲ τυχαῖο ἄτομο, δὲν εἶναι μιὰ διαφορὰ ἀντίληψης, ἀλλὰ ἕνα ἱστορικὸ γεγονός. Αὐτὴ ἡ διάκριση ἔχει διαφορετικὴ σημασία σὲ διαφορετικὲς ἐποχές — λ.χ. ἡ κλειστὴ τάξη σὰν κάτι τυχαῖο γιὰ τὸ ἄτομο κατὰ τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα, ἐπίσης καὶ ἡ οἰκογένεια περισότερο ἢ λιγότερο. Δὲν εἶναι μιὰ διάκριση ποὺ πρέπει νὰ κάνουμε γιὰ κάθε ἐποχή, ἀλλὰ μιὰ διάκριση ποὺ κάθε ἐποχὴ τὴν κάνει ἡ ἴδια ἀνάμεσα στὰ διαφορετικὰ στοιχεῖα, ποὺ τὰ βρίσκει νὰ ὑπάρχουν, καὶ στὴν πραγματικότητα ὄχι σύμφωνα μὲ ὁποιαδήποτε ἀντίληψη, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ὑλικῶν συγκρούσεων στὴ ζωή. Αὐτὸ ποὺ φαίνεται τυχαῖο στὴν κατοπινὴ ἐποχὴ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν προηγούμενη — καὶ αὐτὸ ἰσχύει ἐπίσης γιὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ κληροδοτοῦνται ἀπὸ μιὰ προηγούμενη ἐποχὴ — εἶναι μιὰ μορφὴ ἐπικοινωνίας ποὺ ἀντιστοιχοῦσε σὲ ἕνα ὁρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἡ σχέση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πρὸς τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ σχέση

τῆς μορφῆς ἐπικοινωνίας πρὸς* τὴν ἐνεργητικότητα ἢ τὴ δραστηριότητα τῶν ἀτόμων. (Ἡ βασικὴ μορφὴ αὐτῆς τῆς δραστηριότητας** εἶναι βέβαια ἡ ὑλική, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτιέναι ὅλες οἱ ἄλλες μορφὲς — διανοητική, πολιτική, θρησκευτική, κ.λ.π. Ἡ ποικίλη διαμόρφωση τῆς ὑλικῆς ζωῆς ἐξαρτιέται, βέβαια, σὲ κάθε περίπτωση ἀπὸ τὶς ἀνάγκες ποὺ ἔχουν ἤδη ἀναπτυχτεῖ καὶ ἡ γέννηση, καθὼς καὶ ἡ ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν εἶναι μιὰ ἱστορικὴ διαδικασία, ποὺ δὲν τὴ βρίσκουμε στὴν περίπτωση ἑνὸς πρόβατου ἢ ἑνὸς σκύλου (ἐπίμονο βασικὸ ἐπιχείρημα τοῦ Στίρνερ Adversus Hominem),[1] ἂν καὶ τὰ πρόβατα καὶ οἱ σκύλοι στὴ σημερινή τους μορφὴ εἶναι ἀσφαλῶς, ἀλλὰ malgré eux,[2] προϊόντα μιᾶς ἱστορικῆς διαδικασίας). Οἱ ὅροι ποὺ κάτω ἀπ' αὐτοὺς ἐπικοινωνοῦν ἀνάμεσά τους τὰ ἄτομα, ὅσο δὲν ὑπάρχει ἡ ἀντίφαση ποὺ παραπάνω ἀναφέραμε, εἶναι ὅροι ποὺ ἀνήκουν στὴν ἀτομικότητά τους καὶ δὲ βρίσκονται καθόλου ἔξω ἀπ' αὐτά. Πρόκειται γιὰ ὅρους πού, κάτω ἀπ' αὐτούς, αὐτὰ τὰ ὁρισμένα ἄτομα, ποὺ ζοῦν κάτω ἀπὸ καθορισμένες σχέσεις, μποροῦν μόνον αὐτὰ νὰ παράγουν τὴν ὑλική τους ζωὴ καὶ ὅ,τι συνδέεται μ' αὐτή, πρόκειται ἐπομένως γιὰ ὅρους τῆς αὐτόνομης δραστηριότητάς τους καὶ παράγονται ἀπ' αὐτὴ τὴν αὐτόνομη δραστηριότητα.*** Οἱ καθορισμένοι ὅροι, ποὺ κάτω ἀπ' αὐτοὺς παράγουν, ἀντιστοιχοῦν ἔτσι, ὅσο ἡ ἀντίφαση δὲν ἔχει ἀκόμα ἐμφανιστεῖ, στὴν πραγματικότητα τῆς προσδιορισμένης τους φύσης, τῆς μονόπλευρης ὕπαρξής τους, ποὺ ἡ μονομέρειά της γίνεται φανερή, ὅταν ἡ ἀντίφαση μπαίνει στὴ σκηνὴ καὶ ἔτσι ὑπάρχει γιὰ τὰ κατοπινὰ ἄτομα. Ὕστερα αὐτοὶ οἱ ὅροι ἐμφανίζονται σὰν ἕνα τυχαῖο ἐμπόδιο καὶ ἡ συνείδηση ὅτι εἶναι ἐμπόδιο μεταφέρεται ἐπίσης καὶ στὴν προηγούμενη ἐποχή.

Αὐτοὶ οἱ ποικίλοι ὅροι ποὺ ἐμφανίζονται πρῶτα σὰν ὅροι τῆς αὐτόνομης δραστηριότητας, καὶ ὕστερα σὰν ἐμπόδιά της, διαμορφώνουν στὴν ὅλη ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας μιὰ συναρτημένη σειρὰ μορφῶν ἐπικοινωνίας, ποὺ ἡ συνοχή τους βρίσκεται σὲ τοῦτο: στὴ θέση μιᾶς παλιότερης μορφῆς ἐπικοινωνίας, ποὺ ἔχει γίνει ἐμπόδιο, μπαίνει μιὰ καινούργια μορφή, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὶς πιὸ ἀναπτυγμένες παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ

---

* /Λέξη διαγραμμένη στὸ χειρόγραφο:/ τὴν αὐτόνομη δραστηριότητα.

** /Ἀρχικὰ στὸ χειρόγραφο:/ αὐτόνομη δραστηριότητα.

1. Ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέλησή τους.

*** /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Παραγωγὴ τῆς ἴδιας τῆς μορφῆς ἐπικοινωνίας.

ἄρα, στὸν ἀναπτυγμένο τρόπο αὐτόνομης δραστηριότητας τῶν ἀτόμων — μιὰ μορφὴ ποὺ μὲ τὴ σειρά της γίνεται ἐμπόδιο καὶ ἀντικατασταίνεται τότε ἀπὸ μιὰν ἄλλη. Μιὰ ποὺ αὐτοὶ οἱ ὅροι ἀντιστοιχοῦν, σὲ κάθε στάδιο, στὴν ταυτόχρονη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ ἱστορία τους εἶναι ταυτόχρονα ἡ ἱστορία τῶν ἀναπτυσσόμενων παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ κατακτάει κάθε καινούργια γενιά, καὶ εἶναι, ἐπομένως, ἡ ἱστορία τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἴδιων τῶν ἀτόμων.

Μιὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη γίνεται φυσιολογικά, δηλαδὴ δὲν ὑποτάσσεται σ' ἕνα γενικὸ σχέδιο ἐλεύθερα συνενωμένων ἀτόμων, ξεκινάει ἀπὸ κάθε εἴδους τόπους, φυλές, ἔθνη, κλάδους ἐργασίας, κλπ., ποὺ καθένα τους ἀρχικὰ ἀναπτύσσεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ μόνο βαθμιαῖα ἔρχεται σὲ σχέσεις μὲ τὰ ἄλλα. Ἐπιπλέον πραγματοποιεῖται πολὺ ἀργά. Τὰ διάφορα στάδια καὶ συμφέροντα ποτὲ δὲν ξεπερνιοῦνται ὁλοκληρωτικά, ἀλλὰ ἁπλῶς ὑποτάσσονται στὸ συμφέρον ποὺ ὑπερισχύει καὶ σέρνονται πίσω του γιὰ ἑκατοντάδες χρόνια ὕστερα. Ἀπὸ δῶ προκύπτει ὅτι μέσα σ' ἕνα ἔθνος τὰ ἄτομα, ἀκόμα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ χρηματική τους κατάσταση, ἔχουν πολὺ διαφορετικὲς ἐξελίξεις, καὶ ὅτι ἕνα παλιότερο συμφέρον, ποὺ ἡ ἰδιαίτερή του μορφὴ ἐπικοινωνίας ἔχει ἤδη ἐκτοπιστεῖ ἀπὸ τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας ποὺ ἀνήκει σ' ἕνα κατοπινὸ συμφέρον, ἐξακολουθεῖ γιὰ πολὺν καιρὸ ἀργότερα νὰ κατέχει μιὰ παραδοσιακὴ δύναμη μέσα στὴν ἀπατηλὴ κοινότητα (κράτος, δίκαιο), ποὺ ἔχει ἀποκτήσει μιὰν ὕπαρξη ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ ἄτομα, μιὰ δύναμη ποὺ σὲ τελευταία ἀνάλυση μπορεῖ νὰ τσακιστεῖ μονάχα μὲ μιὰν ἐπανάσταση. Αὐτὸ ἐπίσης ἐξηγεῖ γιατί, ὅταν ἀναφερόμαστε σὲ ἀτομικὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπιτρέπουν μιὰ γενικότερη συνόψιση, ἡ συνείδηση μπορεῖ πολλὲς φορὲς νὰ παρουσιάζεται πιὸ προωθημένη ἀπὸ ὅτι οἱ συγκαιρινές της ἐμπειρικὲς σχέσεις, ἔτσι ποὺ μέσα στοὺς ἀγῶνες μιᾶς κατοπινῆς ἐποχῆς μπορεῖ κανεὶς νὰ στηρίζεται σὲ παλιότερους θεωρητικοὺς θεωρώντας τους σὰν αὐθεντίες.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὲ χῶρες ὅπως ἡ Βόρεια Ἀμερική, ποὺ μπαίνουν σὲ μιὰν ἤδη προωθημένη ἱστορικὴ ἐποχή, ἡ ἐξέλιξη προχωρεῖ πολὺ γοργά. Τέτοιες χῶρες δὲν ἔχουν ἄλλες φυσικὲς προϋποθέσεις ἀπὸ τὰ ἄτομα ποὺ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ καὶ ποὺ παρακινήθηκαν σ' αὐτό, ἐπειδὴ οἱ μορφὲς ἐπικοινωνίας τῶν παλιῶν χωρῶν δὲν ἀντιστοιχοῦσαν στὶς ἀνάγκες τους. Οἱ χῶρες αὐτὲς ξεκινᾶνε λοιπὸν μὲ τὰ πιὸ προωθημένα ἄτομα τοῦ παλιοῦ κόσμου καί, ἐπομένως, μὲ τὴν ἀντίστοιχη πιὸ προωθημένη μορφὴ ἐπικοινωνίας, προτοῦ αὐτὴ ἡ μορφὴ ἐπικοινωνίας νὰ ἔχει ἐπιβληθεῖ στὶς παλιὲς χῶρες. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ ὅλες τὶς ἀποικίες, στὸ βαθμὸ ποὺ δὲν

εἶναι ἁπλὲς στρατιωτικὲς ἢ ἐμπορικὲς βάσεις. Ἡ Καρχηδόνα, οἱ ἑλληνικὲς ἀποικίες, καὶ ἡ Ἰσλανδία τὸν ἐνδέκατο καὶ τὸ δωδέκατο αἰώνα, ἀποτελοῦν τέτοια παραδείγματα. Μιὰ παρόμοια σχέση προκύπτει ἀπὸ μιὰ κατάκτηση, ὅταν μιὰ μορφὴ ἐπικοινωνίας ποὺ ἀναπτύχτηκε σ' ἕνα ἄλλο ἔδαφος ἔρχεται ὁλοκληρωμένη στὴν κατακτημένη χώρα: ἐνῶ στὴν πατρίδα της παρεμποδίζονταν ἀκόμα ἀπὸ συμφέροντα καὶ σχέσεις ποὺ παρέμεναν ἀπὸ παλιότερες περιόδους, ἐδῶ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ ὁλοκληρωμένα καὶ χωρὶς ἐμπόδια, ἔστω καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ διαρκὴ ἐξουσία τοῦ κατακτητῆ. (Περίπτωση Ἀγγλίας καὶ Νεάπολης μετὰ τὴ νορμανδικὴ κατάκτηση, ποὺ ἀπόκτησαν τὴν πιὸ τέλεια μορφὴ φεουδαρχικῆς ὀργάνωσης).

*

Μὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας φαίνεται νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίφαση τὸ γεγονὸς τῆς κατάκτησης. Μέχρι τώρα ἡ βία, ὁ πόλεμος, ἡ λεηλασία, ἡ δολοφονία καὶ ἡ ληστεία, κλπ., ἔχουν θεωρηθεῖ σὰν ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας. Ἐδῶ μποροῦμε νὰ περιοριστοῦμε μονάχα στὰ βασικὰ σημεῖα καὶ γι' αὐτὸ ἐξετάζουμε μονάχα τὸ πιὸ χτυπητὸ παράδειγμα — τὴν καταστροφὴ ἑνὸς ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἀπὸ ἕναν βαρβαρικὸ λαὸ καὶ σὲ συνέχεια τὸ σχηματισμὸ ἀπ' τὴν ἀρχὴ μιᾶς καινούργιας διάρθρωσης τῆς κοινωνίας. (Ρώμη καὶ βάρβαροι, φεουδαρχισμὸς καὶ Γαλατία, Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καὶ Τοῦρκοι). Γιὰ τοὺς κατακτητικοὺς βαρβαρικοὺς λαοὺς ὁ ἴδιος πόλεμος εἶναι ἀκόμα, ὅπως δείξαμε πιὸ πάνω, μιὰ κανονικὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας, ποὺ χρησιμοποιεῖται τόσο πιὸ πρόθυμα, ὅσο ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ μαζὶ καὶ ὁ παραδοσιακὸς καὶ ὁ μόνος δυνατὸς γι' αὐτοὺς πρωτόγονος τρόπος παραγωγῆς γεννάει τὴν ἀνάγκη γιὰ καινούργια μέσα παραγωγῆς. Στὴν Ἰταλία, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ συγκέντρωση τῆς γαιοκτησίας (ποὺ τὴν προκάλεσαν ὄχι μόνο ἡ ἀγορὰ καὶ τὰ χρέη, ἀλλὰ ἐπίσης ἡ κληρονομιά, γιατι μιὰ καὶ ἐπικρατοῦσε μεγάλη χαλάρωση τῶν ἠθῶν καὶ ὁ γάμος ἦταν σπάνιος, οἱ παλιὲς οἰκογένειες βαθμιαῖα ἐξαφανίζονταν καὶ οἱ ἰδιοκτησίες τους ἔπεφταν στὰ χέρια λίγων) καὶ ἡ μετατροπή της σὲ βοσκὲς (ποὺ τὴν προκάλεσαν ὄχι μόνο οἱ συνηθισμένες οἰκονομικὲς αἰτίες ποὺ ἰσχύουν ἀκόμη καὶ σήμερα, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰσαγωγὴ σταριοῦ ἀπὸ λεηλασίες καὶ φόρους καὶ συνεπῶς ἡ ἔλλειψη ζήτησης ἰταλικοῦ σταριοῦ), ἔφεραν τὴν ὁλοκληρωτικὴ σχεδὸν ἐξαφάνιση τοῦ ἐλεύθερου πληθυσμοῦ. Οἱ ἴδιοι οἱ δοῦλοι ἐξαφανίζονταν ὅλο καὶ περισσότερο καὶ ἔπρεπε διαρκῶς νὰ ἀντικατασταίνονται ἀπὸ καινούργιους. Ἡ δουλεία παρέ-

μεινε ἡ βάση τῆς συνολικῆς παραγωγῆς. Οἱ πληθεῖοι, ποὺ βρίσκονταν ἀνάμεσα σὲ ἐλεύθερους καὶ δούλους, ποτὲ δὲν κατάφεραν νὰ γίνουν τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἕνα κουρελοπρολεταριάτο. Ἡ Ρώμη πραγματικὰ ποτὲ δὲν ξεπέρασε τὸ στάδιο τῆς πόλης. Ἡ σύνδεσή της μὲ τὶς ἐπαρχίες ἦταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ πολιτικὴ καὶ εὔκολα, ἑπομένως, μποροῦσε καὶ πάλι νὰ σπάσει ἀπὸ πολιτικὰ γεγονότα.

*

Τίποτε δὲν εἶναι πιὸ συνηθισμένο ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι στὴν ἱστορία ὡς τώρα ὑπῆρχε ἁπλῶς ζήτημα κ α τ ά κ τ η σ η ς. Οἱ βάρβαροι κ α τ α κ τ ο ῦ ν τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, καὶ αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς κατάκτησης θεωρεῖται σὰν ἐξήγηση τοῦ περάσματος ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο στὸ φεουδαρχικὸ σύστημα. Σ' αὐτὴν τὴν κατάκτηση ὅμως ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, τὸ ζήτημα εἶναι ἂν τὸ ἔθνος ποὺ κατακτιέται ἔχει ἀναπτυγμένες βιομηχανικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς σύγχρονους λαούς, ἢ ἂν οἱ παραγωγικές τους δυνάμεις βασίζονται κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἁπλῶς πάνω στὴ συνένωσή τους καὶ* πάνω στὴν κοινότητα. Ἡ κατάκτηση καθορίζεται σὲ συνέχεια ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο ποὺ κατακτιέται. Μιὰ περιουσία ἑνὸς τραπεζίτη, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ χαρτὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν πάρει, χωρὶς αὐτὸς ποὺ τὴν παίρνει νὰ ὑποταχτεῖ στοὺς ὅρους παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας τῆς χώρας ποὺ κατέκτησε. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὸ συνολικὸ βιομηχανικὸ κεφάλαιο μιᾶς σύγχρονης βιομηχανικῆς χώρας. Καὶ τελικά, παντοῦ ἔρχεται γρήγορα ἕνα τέλος στὴν κατάκτηση, καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο νὰ κατακτήσεις, πρέπει νὰ βάλεις μπροστὰ τὴν παραγωγή. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς παραγωγῆς, ποὺ ἐκδηλώνεται πολὺ γρήγορα, ἕπεται ὅτι ἡ μορφὴ κοινότητας ποὺ υἱοθετεῖται ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴ χώρα αὐτὴ πρέπει νὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ στάδιο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ βρίσκουν ἐκεῖ. Ἢ, ἂν αὐτὸ δὲ συμβαίνει ἀπὸ τὴν ἀρχή, τότε ἡ μορφὴ αὐτὴ πρέπει νὰ ἀλλάξει σὲ συνάρτηση μὲ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἐπίσης τὸ γεγονὸς ποὺ πιστεύουν ὅτι τὸ ἔχουν παρατηρήσει παντοῦ στὴν περίοδο ποὺ ἀκολουθεῖ τὴ μετανάστευση τῶν λαῶν, ὅτι δηλαδὴ ὁ ὑπηρέτης ἦταν ὁ κύριος, καὶ ὅτι οἱ κατακτητὲς πολὺ γρήγορα ἔπαιρναν τὴ γλώσσα, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὰ ἤθη ἀπὸ τοὺς κατακτη-

---

* /Διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ τὴ συνεργασία στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι δυνατή

μένους. Τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα μὲ κανένα τρόπο δὲν ἤρθε ὁλοκληρωμένο ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἀλλὰ εἶχε τὴν πηγή του, σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τοὺς κατακτητές, στὴν πολεμικὴ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ στὴ διάρκεια ποὺ γινόταν ἡ κατάκτηση, καὶ αὐτὴ ἡ ὀργάνωση μονάχα μετὰ τὴν κατάκτηση ἐξελίχτηκε στὸ καθεαυτὸ φεουδαρχικὸ σύστημα μέσο τῆς δράσης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ βρέθηκαν μέσα στὶς κατακτημένες χῶρες. Σὲ ποιὸ βαθμὸ αὐτὴ ἡ μορφὴ καθορίστηκε ἀπὸ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις φαίνεται ἀπὸ τὶς ἀποτυχημένες προσπάθειες νὰ ἐπιβληθοῦν ἄλλες μορφὲς ποὺ πηγάζανε ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαίας Ρώμης (Καρλομάγνος, κτλ.).

Συνεχίζουμε:

*

Στὴ μεγάλη βιομηχανία καὶ τὸ συναγωνισμὸ τὸ σύνολο τῶν ὅρων ὕπαρξης, οἱ προσδιορισμοὶ καὶ οἱ περιορισμοὶ τῶν ἀτόμων συγχωνεύονται σὲ δυὸ ἁπλούστατες μορφές: τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ τὴν ἐργασία. Μὲ τὸ χρῆμα, κάθε μορφὴ ἐπικοινωνίας, καὶ ἡ ἴδια ἡ ἐπικοινωνία, θεωρεῖται τυχαία γιὰ τὰ ἄτομα. Ἔτσι τὸ χρῆμα προϋποθέτει ὅτι ὅλη ἡ προηγούμενη ἐπικοινωνία ἦταν μονάχα ἐπικοινωνία ἀτόμων κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερους ὅρους, ὄχι ἀτόμων σὰν ἀτόμων, Αὐτοὶ οἱ ὅροι ἀνάγονται σὲ δυό: συσσωρευμένη ἐργασία ἢ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, καὶ ζωντανὴ ἐργασία. Ὅταν καὶ οἱ δυὸ ἢ ἕνας ἀπ' αὐτοὺς πάψει νὰ ὑπάρχει, τότε ἡ ἐπικοινωνία ἀκινητοποιεῖται. Οἱ ἴδιοι οἱ σύγχρονοι οἰκονομολόγοι, λ.χ. Σισμοντί, Σερμπυλιέ[1] κτλ., ἀντιπαραθέτουν τὴ «συνένωση ἀτόμων» στὴ «συνένωση κεφαλαίων». Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ ἴδια τὰ ἄτομα ὑποτάσσονται ὁλοκληρωτικὰ στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ καταλήγουν ἔτσι στὴν πιὸ πλήρη ἐξάρτηση τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, στὸ βαθμὸ ποὺ μέσα στὴν ἴδια τὴν ἐργασία ἀντιπαρατίθεται στὴν ἐργασία, ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς συσσώρευσης, καὶ ἔχει ἀκόμα, ἀρχικά, μᾶλλον τὴ μορφὴ τῆς κοινότητας. Ἀλλὰ στὴν πιὸ πέρα ἐξέλιξή της πλησιάζει ὅλο καὶ περισσότερο τὴ σύγχρονη μορφὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας συνεπάγεται, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, τὸν καταμερισμὸ τῶν ὅ ρ ω ν

---

1. Σισμοντί (1773-1842): Ἑλβετὸς οἰκονομολόγος ποὺ κάνει κριτικὴ στὸν καπιταλισμὸ ἀπὸ μικροαστικὴ ἄποψη.

Σερμπυλιὲ (1797-1869): Μαθητὴς, τοῦ προηγούμενου, ποὺ συνένωσε στὶς ἰδέες του, ἰδέες ποὺ πῆρε ἀπὸ τὸν Ρικάρντο.

τῆς ἐργασίας, τῶν ἐργαλείων καὶ τῶν ὑλικῶν, καὶ ἔτσι τὸ κομμάτιασμα τοῦ συσσωρευμένου κεφαλαίου ἀνάμεσα σὲ διάφορους κατόχους, καὶ ἔτσι, ἐπίσης, τὴ διάσπαση ἀνάμεσα σὲ κεφάλαιο καὶ ἐργασία, καὶ τὶς διάφορες μορφὲς τῆς ἴδιας τῆς διοκτησίας. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ αὐξάνει ἡ συσσώρευση, τόσο ὀξύτερες εἶναι οἱ μορφὲς ποὺ παίρνει αὐτὴ ἡ διαδικασία τῆς διαφοροποίησης. Ἡ ἴδια ἡ ἐργασία μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μονάχα μὲ τὴν προϋπόθεση αὐτοῦ τοῦ κομματιάσματος.

*

(Προσωπικὴ ἐνεργητικότητα τῶν ἀτόμων τῶν διαφόρων ἐθνῶν — Γερμανῶν καὶ Ἀμερικανῶν — ἐνεργητικότητα ἀκόμα κι ἀπὸ φυλετικὴ διασταύρωση — ἀπὸ δῶ κι ὁ κρετινισμὸς τῶν Γερμανῶν. Στὴ Γαλλία καὶ Ἀγγλία, κτλ., ξένοι λαοί, μεταφυτεύτηκαν σ' ἕνα ἤδη ἀναπτυγμένο ἔδαφος, στὴν Ἀμερική σ' ἕνα ἐντελῶς καινούργιο ἔδαφος. Στὴ Γερμανία ὁ ντόπιος πληθυσμὸς ἔμενε ἥσυχος ἐκεῖ ποὺ βρίσκονταν).

*

Ἔτσι ἀνακαλύπτονται ἐδῶ δύο γεγονότα.* Πρῶτον οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις ἐμφανίζονται σὰν ἕνας ξεχωριστὸς κόσμος, τελείως ἀνεξάρτητος καὶ ἀποχωρισμένος ἀπὸ τὰ ἄτομα, πλάι στὰ ἄτομα: ἡ αἰτία γι' αὐτὸ εἶναι ὅτι τὰ ἄτομα, ποὺ ἀποτελοῦν δυνάμεις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὑπάρχουν διασπασμένα καὶ σὲ ἀντιπαράθεση τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, αὐτὲς οἱ δυνάμεις εἶναι πραγματικὲς δυνάμεις μονάχα κατὰ τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴ συνένωση αὐτῶν τῶν ἀτόμων. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἔχουμε ἕνα σύνολο παραγωγικῶν δυνάμεων, πού, κατὰ κάποιο τρόπο, ἔχουν πάρει μιὰ ὑλικὴ μορφὴ καὶ δὲν εἶναι πιὰ γιὰ τὰ ἄτομα δυνάμεις τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ἐπομένως εἶναι δυνάμεις τῶν ἀτόμων μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὰ τὰ ἴδια εἶναι κάτοχοι ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ποτέ, σὲ ὁποιαδήποτε προηγούμενη περίοδο, δὲν εἶχαν πάρει οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις μιὰ μορφὴ τόσο ἀδιάφορη γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἀτόμων σὰν ἀτόμων, γιατὶ ἡ ἴδια ἡ ἐπικοινωνία τους ἦταν παλιότερα περιορισμένη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὲ ἀντίθεση πρὸς αὐτὲς τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις ἔχουμε τὴν πλειοψηφία τῶν ἀτόμων, ποὺ τοὺς ἀ-

---

* /Σημείωση τοῦ Ἔγκελς στὸ περιθώριο:/ Σισμοντί.

πόσπασαν αὐτὲς τὶς δυνάμεις, καὶ ἀπογυμνωμένα ἔτσι ἀπὸ κάθε πραγματικὸ περιεχόμενο ζωῆς, ἔγιναν ἀφηρημένα ἄτομα, ἀλλὰ ποὺ ὅμως μονάχα χάρη σ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς βρίσκονται σὲ θέση νὰ ἔρθουν σὲ σχέσεις ἀνάμεσά τους σὰν ἄτομα.

Ἡ μόνη σχέση ποὺ ἀκόμα τὰ συνδέει μὲ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν ὕπαρξή τους — ἡ ἐργασία — ἔχει χάσει κάθε ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση αὐτόνομης δραστηριότητας καὶ ἁπλῶς διατηρεῖ τὴ ζωή τους μαραίνοντάς την. Ἐνῶ στὶς προηγούμενες περιόδους αὐτόνομη δραστηριότητα καὶ παραγωγὴ τῆς ὑλικῆς ζωῆς ἦταν χωρισμένες, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀναθέτονταν σὲ διαφορετικὰ πρόσωπα, καὶ ἐνῶ, ἐξαιτίας τῆς στενομυαλιᾶς τῶν ἴδιων τῶν ἀτόμων, ἡ παραγωγὴ τῆς ὑλικῆς ζωῆς θεωροῦνταν σὰ δεύτερης τάξης αὐτόνομη δραστηριότητα, τώρα χωρίζονται σὲ τόσο μεγάλο βαθμό, ὥστε ἡ ὑλικὴ ζωὴ νὰ ἐμφανίζεται ἀποκλειστικὰ σὰ σκοπός, καὶ αὐτὸ ποὺ παράγει αὐτὴ τὴν ὑλικὴ ζωή, ἡ ἐργασία (ποὺ εἶναι τώρα ἡ μόνη δυνατὴ ἀλλά, ὅπως βλέπουμε, ἀρνητικὴ μορφὴ αὐτόνομης δραστηριότητας), σὰν τὸ μέσο.

Ἔτσι τὰ πράγματα ἔχουν φτάσει τώρα σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ἰδιοποιηθοῦν τὴν ὑπάρχουσα ὁλότητα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὄχι μόνο γιὰ νὰ πετύχουν τὴν αὐτόνομη δραστηριότητα, ἀλλὰ ἐπίσης γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ἁπλῶς τὴν ἴδια τους τὴν ὕπαρξη. Αὐτὴ ἡ ἰδιοποίηση καθορίζεται κατὰ πρῶτο λόγο ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἰδιοποίησης, τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις, ποὺ ἔχουν ἀναπτυχτεῖ σὲ μιὰν ὁλότητα καὶ ὑπάρχουν μονάχα μέσα σὲ μιὰ παγκόσμια ἐπικοινωνία. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, λοιπόν, αὐτὴ ἡ ἰδιοποίηση πρέπει πιὰ νὰ ἔχει ἕναν παγκόσμιο χαρακτήρα ποὺ νὰ ἀντιστοιχεῖ στὶς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ στὴν ἐπικοινωνία. Ἡ ἴδια αὐτὴ ἡ ἰδιοποίηση αὐτῶν τῶν δυνάμεων δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀτομικῶν ἱκανοτήτων ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ ὑλικὰ μέσα παραγωγῆς. Ἡ ἰδιοποίηση μιᾶς ὁλότητας μέσων παραγωγῆς εἶναι, πιά, γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, ἡ ἀνάπτυξη ἑνὸς συνόλου ἱκανοτήτων στὰ ἴδια τὰ ἄτομα. Αὐτὴ ἡ ἰδιοποίηση καθορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ἰδιοποιοῦνται. Μονάχα οἱ προλετάριοι τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, ποὺ εἶναι τελείως ἀποκλεισμένοι ἀπὸ κάθε αὐτόνομη δραστηριότητα, εἶναι σὲ θέση νὰ ἀποκτήσουν μιὰ πλήρη καὶ ὄχι πιὰ περιορισμένη αὐτόνομη δραστηριότητα, ποὺ συνίσταται στὴν ἰδιοποίηση ἑνὸς συνόλου παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ στὴν ἀπαιτούμενη ἀνάπτυξη ἑνὸς συνόλου ἱκανοτήτων. Ὅλες οἱ παλιότερες ἐπαναστατικὲς ἰδιοποιήσεις ἦταν περιορισμένες. Ἄτομα, ποὺ ἡ αὐτόνομη δραστηριότητά τους

περιοριζόταν ἀπὸ περιορισμένα ἐργαλεῖα παραγωγῆς καὶ ἀπὸ περιορισμένη ἐπικοινωνία, ἰδιοποιοῦνταν αὐτὰ τὰ περιορισμένα ἐργαλεῖα παραγωγῆς, καὶ ἔτσι ἁπλῶς πετύχαιναν μιὰ κατάσταση περιορισμοῦ. Τὸ ἐργαλεῖο παραγωγῆς γινότανε ἰδιοκτησία τους, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ ἴδια παρέμεναν ὑποταγμένα στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ στὸ ἴδιο τους τὸ ἐργαλεῖο παραγωγῆς. Σὲ ὅλες τὶς ἰδιοποιήσεις μέχρι τώρα, μιὰ μάζα ἀτόμων παρέμεναν ὑποταγμένα σ' ἕνα μοναδικὸ ἐργαλεῖο παραγωγῆς. Στὴν ἰδιοποίηση ἀπὸ μέρους τῶν προλεταρίων μιὰ μάζα μέσων παραγωγῆς πρέπει νὰ ὑποταχθεῖ σὲ κάθε ἄτομο, καὶ ἡ ἰδιοκτησία σὲ ὅλα. Ἡ σύγχρονη παγκόσμια ἐπικοινωνία μπορεῖ λοιπὸν νὰ ὑποταχθεῖ στὰ ἄτομα, μόνον ἂν ὑποταχθεῖ σὲ ὅλα τὰ ἄτομα.

Αὐτὴ ἡ ἰδιοποίηση καθορίζεται, ὕστερα, ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθεῖ. Μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μονάχα μὲ μιὰ ἕνωση, ποὺ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ χαρακτήρα τοῦ προλεταριάτου μπορεῖ πάλι νὰ εἶναι μονάχα παγκόσμια, καὶ μέσο μιᾶς ἐπανάστασης ὅπου ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἀνατρέπεται ἡ ἐξουσία τοῦ προηγούμενου τρόπου παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας καὶ ἡ κοινωνικὴ διάρθρωση καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀναπτύσσεται ὁ παγκόσμιος χαρακτήρας καὶ ἡ ἐνεργητικότητα τοῦ προλεταριάτου, ποὺ δίχως αὐτὴν ἡ ἰδιοποίηση δὲ μπορεῖ νὰ πετύχει, καὶ ὅπου σὲ συνέχεια, τὸ προλεταριάτο ἀπαλλάσσεται ἀπὸ κάθε τι ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ τοῦ εἶναι προσκολλημένο ἀπὸ τὴν προηγούμενη θέση του στὴν κοινωνία.

Μονάχα σ' αὐτὸ τὸ στάδιο συμπέφτει πραγματικὰ ἡ αὐτόνομη δραστηριότητα μὲ τὴν ὑλικὴ ζωή, πράγμα ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων σὲ ὁλοκληρωμένα ἄτομα καὶ στὴν ἀπόρριψη ὅλων τῶν φυσικῶν περιορισμῶν. Ἡ μετατροπὴ τῆς ἐργασίας σὲ αὐτόνομη δραστηριότητα ἀντιστοιχεῖ στὴ μετατροπὴ τῆς προηγούμενα προσδιορισμένης ἐπικοινωνίας σὲ ἐπικοινωνία τῶν ἀτόμων σὰν ἀτόμων. Μὲ τὴν ἰδιοποίηση τῆς ὁλότητας τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀπὸ μέρους τῶν ἑνωμένων ἀτόμων, ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τερματίζεται. Ἐνῶ προηγούμενα στὴν ἱστορία ἕνας ἰδιαίτερος ὅρος ἐμφανίζονταν σὰν τυχαῖος, τώρα ἡ ἀπομόνωση καὶ τὸ ἰδιαίτερο ἰδιωτικὸ κέρδος κάθε ἀνθρώπου εἶναι αὐτὰ ποὺ ἔχουν γίνει τυχαῖα.

Τὰ ἄτομα, ποὺ δὲν ὑποτάσσονται πιὰ στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, τὰ ἔχουν φανταστεῖ οἱ φιλόσοφοι σὰν ἕνα ἰδεῶδες, κάτω ἀπὸ τὴν ὀνομασία «Ἄνθρωπος». Ἔχουν συλλάβει τὴν ὅλη διαδικασία ποὺ διαγράψαμε, σὰν τὴν ἐξελικτικὴ διαδικασία τοῦ «Ἀνθρώπου», ἔτσι ποὺ σὲ κάθε ἱστορικὸ στάδιο ὁ «Ἄνθρωπος» ἔπαιρνε τὴ θέση τῶν ὑπαρκτῶν ἀτόμων

---

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Αὐτοαλλοτρίωση.

καὶ παρουσιάζονταν σὰν ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας. Ἡ ὅλη διαδικασία κατανοοῦνταν ἔτσι σὰ μιὰ διαδικασία αὐτο-ἀλλοτρίωσης τοῦ «Ἀνθρώπου», κι αὐτὸ ὀφείλονταν βασικὰ στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μέσο ἄτομο τοῦ κατοπινοῦ σταδίου εἰσάγονταν λαθραῖα μέσα στό προηγούμενο στάδιο, καὶ ἡ συνείδηση μιᾶς κατοπινῆς ἐποχῆς μέσα στὰ ἄτομα μιᾶς προηγούμενης. Μὲ αὐτὴν τὴν ἀντιστροφὴ ποὺ εἶναι ἐξ ἀρχῆς μιὰ ἀφηρημένη εἰκόνα τῶν πραγματικῶν ὅρων, ἔγινε δυνατὸ νὰ μετατραπεῖ ὁλόκληρη ἡ ἱστορία σὲ μιὰ διαδικασία ἐξέλιξης τῆς συνείδησης.

*

Ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν ὑλικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἀτόμων σ' ἕνα καθορισμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἀγκαλιάζει τὴ συνολικὴ ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ ζωὴ ἑνὸς δεδομένου σταδίου, καί, ἔτσι, ξεπερνάει τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος, ἂν καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πάλι πρέπει νὰ ἐπιβεβαιώνεται στὸ ἐξωτερικὸ σὰν ἐθνότητα, καὶ ἐσωτερικὰ πρέπει νὰ ὀργανώνεται σὰν κράτος. Ὁ ὅρος «ἰδιωτικὴ κοινωνία» παρουσιάστηκε τὸ 18ο αἰώνα, ὅταν οἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας εἶχαν πιὰ ξεμπλεχτεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ μεσαιωνικὴ κοινότητα. Ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία ἀναπτύσσεται σὰν τέτοια μονάχα μὲ τὴν ἀστικὴ τάξη. Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση ποὺ γεννιέται ἄμεσα ἀπὸ τὴν παραγωγὴ καὶ τὸ ἐμπόριο, ποὺ σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς ἀποτελεῖ τὴ βάση τοῦ κράτους καὶ τοῦ ὑπόλοιπου ἰδεαλιστικοῦ ἐποικοδομήματος πάντοτε δηλώνονταν μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα.

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

Ἡ πρώτη μορφὴ ἰδιοκτησίας, στὸν ἀρχαῖο κόσμο καθὼς καὶ στὸ Μεσαίωνα, εἶναι ἡ φυλετικὴ ἰδιοκτησία, ποὺ καθορίζεται στοὺς Ρωμαίους κυρίως ἀπὸ τὸν πόλεμο, καὶ στοὺς Γερμανοὺς ἀπὸ τὴν κτηνοτροφία. Στὴν περίπτωση τῶν ἀρχαίων λαῶν,* ὅπου πολλὲς φυλὲς ζοῦν μαζὶ σὲ μιὰ πόλη, ἡ φυλετικὴ ἰδιοκτησία ἐμφανίζεται σὰν κρατικὴ ἰδιοκτησία, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀτόμου σ' αὐτὴ σὰν ἁπλὴ «κατοχή», ποὺ ὡστόσο, ὅπως

* /Διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ ἰδιαίτερα στὴ Ρώμη καὶ στὴ Σπάρτη.

καὶ ἡ φυλετικὴ ἰδιοκτησία γενικά, περιορίζεται μονάχα στὴ γαιοκτησία. Ἡ κυρίως ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἄρχισε στοὺς ἀρχαίους, ὅπως καὶ στοὺς σύγχρονους λαούς, μὲ τὴν κινητὴ ἰδιοκτησία. (Δουλεία καὶ κοινότητα) (Dominium ex jure quiritum).[1] Στὴν περίπτωση τῶν ἐθνῶν ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα, ἡ φυλετικὴ ἰδιοκτησία ἐξελίχτηκε μέσα ἀπὸ διάφορα στάδια — φεουδαρχικὴ ἰδιοκτησία τῆς γῆς, κινητὴ ἰδιοκτησία τῆς συντεχνίας, κεφάλαιο στὴ μανιφακτούρα — ὥσπου νὰ φτάσει στὸ σύγχρονο κεφάλαιο, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴ μεγάλη βιομηχανία καὶ τὸν παγκόσμιο συναγωνισμό, δηλαδὴ στὴν καθαρὴ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ποὺ ἔχει ἀπορρίψει κάθε ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση κοινοτικοῦ θεσμοῦ καὶ ἔχει ἀποκλείσει τὸ κράτος ἀπὸ κάθε ἐπιρροὴ πάνω στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἰδιοκτησίας. Σ' αὐτὴ τὴ σύγχρονη ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἀντιστοιχεῖ τὸ σύγχρονο κράτος, ποὺ μὲ τὸ νὰ ἀγοράζεται βαθμιαῖα ἀπὸ τοὺς κατόχους ἰδιοκτησίας μέσο τῆς φορολογίας, ἔχει πέσει ὁλοκληρωτικὰ στὰ χέρια τους μέσο τοῦ συστήματος τοῦ δημοσίου χρέους, καὶ ἡ ὕπαρξή του ἔχει γίνει τελείως ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν ἐμπορικὴ πίστη, ποὺ οἱ κάτοχοι ἰδιοκτησίας, οἱ ἀστοί, τὴν ἐπεκτείνουν σ' αὐτό, ὅπως ἀντικαθρεφτίζεται στὴν ἄνοδο καὶ πτώση τῶν κρατικῶν ὁμολογιῶν στὸ χρηματιστήριο. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς καὶ μόνο ὅτι εἶναι τ ά ξ η καὶ ὄχι πιὰ μιὰ κ λ ει σ τ ὴ φ ε ο υ δ α ρ χ ι κ ὴ τ ά ξ η, ἡ ἀστικὴ τάξη ἀναγκάζεται νὰ ὀργανωθεῖ ὄχι πιὰ τοπικὰ ἀλλὰ ἐθνικά, καὶ νὰ δώσει μιὰ γενικὴ μορφὴ στὸ κοινὸ μέσο συμφέρον της. Μὲ τὴ χειραφέτηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ τὴν κοινότητα, τὸ κράτος ἔγινε μιὰ ξεχωριστὴ ὀντότητα πλάι καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴ κοινωνία, ἀλλὰ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴ μορφὴ ὀργάνωσης ποὺ οἱ ἀστοὶ υἱοθετοῦν ἀναγκαστικὰ γιὰ τὴν ἀμοιβαία ἐξασφάλιση τῆς ἰδιοκτησίας τους καὶ τῶν συμφερόντων τους, τόσο ἐξωτερικὰ ὅσο καὶ ἐσωτερικά. Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ κράτους ὑπάρχει σήμερα μονάχα σὲ κεῖνες τὶς χῶρες ὅπου οἱ κλειστὲς φεουδαρχικὲς τάξεις δὲν ἔχουν ἀκόμη ὁλοκληρωτικὰ ἐξελιχτεῖ σὲ τάξεις τῆς ἄστικῆς κοινωνίας, ὅπου οἱ κλειστὲς τάξεις ποὺ ἔχουν καταργηθεῖ στὶς πιὸ ἀναπτυγμένες χῶρες, ἔχουν ἀκόμα νὰ παίξουν ἕνα ρόλο, καὶ ὅπου ὑπάρχει μιὰ νόθα κατάσταση, δηλαδὴ στὶς χῶρες ὅπου κανένα τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ δὲ μπορεῖ νὰ κυριαρχήσει πάνω στὰ ἄλλα. Αὐτὸ συμβαίνει ἰδιαίτερα στὴ Γερμανία. Τὸ πιὸ τέλειο παράδειγμα τοῦ σύγχρονου κράτους εἶναι ἡ Βόρεια Ἀμερική. Οἱ σύγχρονοι, γάλλοι, ἄγγλοι καὶ ἀμερικανοὶ συγγραφεῖς ἐκφράζουν ὅλοι τὴ γνώμη ὅτι τὸ

---

1. Ἰδιοκτησία σύμφωνα μὲ τὸ νόμο ποὺ ἰσχύει γιὰ τοὺς Ρωμαίους πολίτες μὲ πλήρη δικαιώματα.

κράτος ὑπάρχει μονάχα ἐξαιτίας τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, σὲ σημεῖο ποὺ τὸ πράγμα αὐτὸ ἔχει εἰσχωρήσει στὴν κοινὴ συνείδηση.

Μιὰ καὶ τὸ κράτος εἶναι λοιπὸν ἡ μορφὴ ποὺ μ' αὐτὴ τὰ ἄτομα μιᾶς κυρίαρχης τάξης ἐξασφαλίζουν τὰ κοινά τους συμφέροντα, καὶ ὅπου σ' αὐτὴ συνοψίζεται ὁλόκληρη ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία μιᾶς ἐποχῆς, ἔπεται ὅτι ὅλοι οἱ κοινοὶ θεσμοὶ περνοῦν μέσα ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ἀποκτοῦν μιὰ πολιτικὴ μορφή. Ἀπὸ δῶ προέρχεται ἡ ψευδαίσθηση ὅτι ὁ νόμος βασίζεται πάνω στὴ θέληση, καὶ μάλιστα πάνω στὴ θέληση τὴν ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴν πραγματική της βάση — πάνω στὴν ἐ λ ε ύ θ ε ρ η θέληση. Παρόμοια, τὸ Δίκαιο περιορίζεται μὲ τὴ σειρά του στοὺς νόμους.

Τὸ Ἰδιωτικὸ Δίκαιο ἀναπτύσσεται ταυτόχρονα μὲ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία μέσα ἀπὸ τὴν ἀποσύνθεση τῆς φυσικῆς κοινότητας. Στοὺς Ρωμαίους ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου δὲν εἶχε βιομηχανικὲς καὶ ἐμπορικὲς συνέπειες, διότι ὁ ὅλος τρόπος παραγωγῆς τους δὲν ἄλλαξε.* Στοὺς σύγχρονους λαοὺς ὅπου ἡ φεουδαρχικὴ κοινότητα ἔχει ἀποσυντεθεῖ ἀπὸ τὴ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο, ἡ ἐμφάνιση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου σημείωσε μιὰ καινούργια φάση, ποὺ ἦταν ἱκανὴ γιὰ παραπέρα ἐξέλιξη. Ἡ πρώτη-πρώτη πόλη ποὺ ἔκανε ἐκτεταμένο ναυτιλιακὸ ἐμπόριο τὸ Μεσαίωνα, τὸ Ἀμάλφι, ἀνάπτυξε ἐπίσης τὸ ναυτικὸ δίκαιο. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο ἀναπτύξανε παραπέρα τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, πρῶτα στὴν Ἰταλία καὶ ἀργότερα στὶς ἄλλες χῶρες, τὸ ἤδη ἐπεξεργασμένο ρωμαϊκὸ ἀστικὸ δίκαιο υἱοθετήθηκε ἀμέσως καὶ πάλι, καὶ τὸ ἀναγόρευσαν σὲ αὐθεντικὴ ἀρχή. Ὅταν ἀργότερα ἡ ἀστικὴ τάξη ἀπόκτησε τόση δύναμη, ὥστε οἱ πρίγκιπες νὰ ἐπιφορτιστοῦν μὲ τὰ συμφέροντά της, γιὰ νὰ ἀνατρέψουν τοὺς φεουδάρχες εὐγενεῖς μέσο τῆς ἀστικῆς τάξης, ἄρχισε σ' ὅλες τὶς χῶρες — στὴ Γαλλία τὸ δέκατο ἕκτο αἰώνα — ἡ κυρίως ἀνάπτυξη τοῦ δικαίου, ποὺ σὲ ὅλες τὶς χῶρες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ἔγινε πάνω στὴ βάση τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κώδικα. Στὴν Ἀγγλία ἐπίσης, οἱ ρωμαϊκὲς νομικὲς ἀρχὲς ἐπρόκειτο νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ ἀναπτυχτεῖ παραπέρα τὸ ἀστικὸ δίκαιο (εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆς κινητῆς ἰδιοκτησίας). (Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ δίκαιο δὲν ἔχει περισσότερο δική του ἱστορία ἀπὸ ὅ,τι ἡ θρησκεία).

Στὸ ἰδιωτικὸ δίκαιο οἱ ὑπάρχουσες σχέσεις ἰδιοκτησίας θεωροῦνται σὰν ἀποτέλεσμα τῆς γενικῆς θέλησης. Τὸ Jus utendi et abutendi[1]

---

* /Σημείωση τοῦ Ἔγκελς στὸ περιθώριο:/ (Τοκογλυφία!)

1. Τὸ δικαίωμα τῆς χρήσης καὶ κατανάλωσης (ἐπίσης: κατάχρησης), δηλ

ἐκφράζει ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἔχει γίνει τελείως ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν κοινότητα, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ψευδαίσθηση ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἀτομικὴ διοκτησία βασίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἰδιωτικὴ θέληση, στὴν κατὰ βούληση διάθεση τοῦ πράγματος. Στὴν πράξη, τὸ abuti2 ἔχει ἐντελῶς προσδιορισμένους οἰκονομικοὺς περιορισμοὺς γιὰ τὸν κάτοχο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἂν δὲ θέλει νὰ δεῖ τὴν ἰδιοκτησία του καὶ ἄρα τὸ Jus abutendi του περνάει σὲ ἄλλα χέρια. Γιατὶ γενικὰ τὸ πράγμα, ἐξεταζόμενο ἀποκλειστικὰ στὶς σχέσεις του πρὸς τὴ θέληση τοῦ κατόχου, δὲν εἶναι καθόλου πράγμα, ἀλλὰ μονάχα μέσα στὴν ἐπικοινωνία, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ νόμο, γίνεται πράγμα, πραγματικὴ ἰδιοκτησία, (μιὰ σχέση, ποὺ οἱ φιλόσοφοι τὴν ἀποκαλοῦν ἰδέα*). Αὐτὴ ἡ νομικὴ ψευδαίσθηση, ποὺ ἀνάγει τὸ νόμο στὴν ἁπλὴ θέληση, ὁδηγεῖ ἀναγκαστικά, κατὰ τὴν παραπέρα ἐξέλιξη τῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας, στὴν κατάσταση ὅπου ἕνας ἄνθρωπος νὰ μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ νομικὴ δικαιοδοσία πάνω σὲ ἕνα πράγμα χωρὶς στὴν πραγματικότητα νὰ ἔχει αὐτὸ τὸ πράγμα. Ἂν λόγου χάρη, τὸ εἰσόδημα ἀπὸ ἕνα κομμάτι γῆς χάνεται χάρη στὸ συναγωνισμό, τότε ὁ ἰδιοκτήτης διατηρεῖ ἀσφαλῶς τὴ νομικὴ δικαιοδοσία του πάνω σ' αὐτὸ καθὼς καὶ στὸ Jus utendi et abutendi. Ἀλλὰ δὲ μπορεῖ νὰ κάνει τίποτε μ' αὐτό: δὲν κατέχει τίποτα σὰ γαιοκτήμονας, ἂν ἐπιπρόσθετα δὲν ἔχει ἀρκετὸ κεφάλαιο γιὰ νὰ καλλιεργήσει τὴ γῆ του. Αὐτὴ ἡ ψευδαίσθηση τῶν νομικῶν ἐξηγεῖ ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι γι' αὐτούς, ὅπως καὶ γιὰ κάθε νομικὸ κώδικα, εἶναι ἐντελῶς τυχαῖο τὸ ὅτι ἔρχονται τὰ ἄτομα σὲ σχέσεις ἀνάμεσά τους (λ.χ. μὲ συμβάσεις). Ἐξηγεῖ ἀκόμα, γιατὶ θεωροῦν πὼς αὐτὲς οἱ σχέσεις μποροῦν νὰ ἀποκατασταθοῦν ἢ ὄχι κατὰ βούληση, καὶ ὅτι τὸ περιεχόμενό τους βασίζεται καθαρὰ πάνω στὴν (ἐλεύθερη) ἀτομικὴ θέληση τῶν συμβαλλομένων μερῶν.

Κάθε φορὰ πού, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ἀναπτύχτηκαν καινούργιες μορφὲς ἐπικοινωνίας (λ.χ. ἀσφαλιστικὲς ἑταιρίες, κτλ.), ὁ νόμος πάντοτε ἀναγκάστηκε νὰ τὶς δεχτεῖ σὰν τρόπους ἀπόκτησης ἰδιοκτησίας.

τῆς διάθεσης ἑνὸς πράγματος κατὰ βούληση

2. Κατανάλωση ἢ κατάχρηση.

* (Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:) Γιὰ τοὺς φιλόσοφους σχέση = ἰδέα. Γνωρίζουν μονάχα τὴ σχέση τοῦ «Ἀνθρώπου» πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ ἄρα γι' αὐτοὺς ὅλες οἱ πραγματικὲς σχέσεις γίνονται ἰδέες.

*

Ἐπίδραση[1] τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας πάνω στὴν ἐπιστήμη.

Ρόλος τῆς κ α τ α π ί ε σ η ς στὸ Κράτος, τὸ Δίκαιο, τὴν ἠθική. κ.τ.λ.

/Μέσα στὸ/ νόμο, πρέπει οἱ ἀστοὶ νὰ ἀποκτήσουν μιὰ γενικὴ ἔκφραση, ἀκριβῶς ἐπειδὴ κυριαρχοῦν σὰν τάξη.

Ἐπιστήμη τῆς φύσης καὶ ἱστορία.

Δὲν ὑπάρχει ἱστορία τῆς πολιτικῆς, τοῦ δικαίου, τῆς ἐπιστήμης, κτλ., τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, κλπ.*

*

Γ ι α τ ὶ ο ἱ ἰ δ ε ο λ ό γ ο ι σ τ ή ν ο υ ν τ ὰ π ά ν τ α μ ὲ τ ὸ κ ε φ ά λ ι κ ά τ ω.

Ἱερωμένοι, νομικοί, πολιτικοί.

Νομικοί, πολιτικοὶ (κρατικοὶ παράγοντες γενικά), ἠθολόγοι, ἱερωμένοι.

Σὲ σχέση μ' αὐτὴ τὴν ἰδεολογικὴ ὑποδιαίρεση στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς τάξης: 1. Ἀ ν ε ξ α ρ τ ο π ο ί η σ η τ ο ῦ ἐ π α γ γ έ λ μ α τ ο ς μ έ σ ο τ ο ῦ κ α τ α μ ε ρ ι σ μ ο ῦ τ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς. Καθένας θεωρεῖ τὴ δικιά του τέχνη ἀληθινή. Στὸ θέμα τοῦ δεσμοῦ τοῦ ἐπαγγέλματός του μὲ τὴν πραγματικότητα, δημιουργεῖ ψευδαισθήσεις τόσο πιὸ ἀναγκαστικά, ὅσο αὐτὸ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς τέχνης του. Στὴ νομικὴ ἐπιστήμη, στὴν πολιτική, κλπ., αὐτὲς οἱ σχέσεις γίνονται — μέσα στὴ συνείδηση — ἔννοιες. Ἐπειδὴ δὲν ὑψώνονται /πάνω/** ἀπὸ αὐτὲς τὶς σχέσεις, οἱ ἔννοιες, ποὺ ἔχουν γι' αὐτὲς τὶς σχέσεις μέσα στὸ κεφάλι τους, εἶναι ἔννοιες ἀμετακίνητες: ὁ δικαστής, λόγου χάρη, ἐφαρμόζει τὸν κώδικα, καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖ τὴ νομοθεσία σὰν τὴν πραγματικὴ ἐνεργητικὴ κινητήρια δύναμη. Σεβασμὸς τοῦ καθενὸς γιὰ τὸ

---

1. Ἐδῶ εἶναι συγκεντρωμένες πολὺ σύντομες σημειώσεις, ποὺ βρίσκονται στὶς δυὸ πρῶτες σελίδες τοῦ χειρόγραφου.

* /Σημείωση τοῦ Μὰρξ στὸ περιθώριο:/ Στὴν «κοινότητα», ἔτσι ὅπως παρουσιάζεται στὸ ἀρχαῖο κράτος, στὴ φεουδαρχία, στὴν ἀπόλυτη μοναρχία, στὸ δεσμὸ αὐτὸ ἀντιστοιχοῦν κυρίως οἱ θρησκευτικὲς παραστάσεις.

** Καταστραμμένο στὸ χειρόγραφο.

ἐμπόρευμά του, γιατὶ ἡ ἀπασχόλησή του βρίσκεται σὲ σχέσεις μὲ τὸ γενικό.

Ἰδέα τοῦ Δικαίου. Ἰδέα τοῦ κράτους. Μέσα στὴ σ υ ν η θ ι σ μ έ ν η συνείδηση τὸ πράγμα τοποθετεῖται μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω.

*

Ἡ θρησκεία εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα συνείδηση τῆς ὑ π ε ρ β α τ ι κ ό τ η τ α ς, /συνείδηση πού/* προέρχεται ἀπὸ τὴν π ρ α γ μ α τ ι κ ὴ ὑποχρέωση.

Νὰ ἐκφραστεῖ αὐτὸ μὲ πιὸ λαϊκὸ τρόπο.

*

Ἡ παράδοση γιὰ τὸ Δίκαιο, τὴ θρησκεία, κτλ.

*

Τὰ ἄτομα πάντοτε ξεκίνησαν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, πάντοτε ξεκινᾶνε ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Οἱ σχέσεις τους εἶναι σχέσεις τῆς πραγματικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς τους. Πῶς γίνεται καὶ οἱ σχέσεις τους ἀποκτοῦν μιὰν αὐτονομία ἀπέναντί τους; Πῶς γίνεται καὶ οἱ δυνάμεις τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τους γίνονται παντοδύναμες ἐναντίον τους;

Μὲ μιὰ λέξη: ὁ κ α τ α μ ε ρ ι σ μ ὸ ς τ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς, ποὺ ὁ βαθμὸς ἀνάπτυξής του ἐξαρτιέται κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης.

*

Γαιοκτησία. Κοινοτικὴ ἰδιοκτησία. Φεουδαρχική. Σύγχρονη.

Ἰδιοκτησία τῶν κλειστῶν φεουδαρχικῶν τάξεων. Μανιφακτουρικὴ ἰδιοκτησία. Βιομηχανικὸ κεφάλαιο.

---

* Λέξεις καταστραμμένες στὸ χειρόγραφο.

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΛΕΙΨΙΑΣ[1]

Στὸν τρίτο τόμο τῆς «Τριμηνιαίας Ἐπιθεώρησης τοῦ Βίγκαντ» τοῦ 1845 παρακολουθοῦμε τὴ μάχη τῶν Οὔννων ποὺ προφητικὰ ζωγράφισε ὁ Κάουλμπαχ.[2] Τὰ πνεύματα τῶν σκοτωμένων, ποὺ ἡ μανία τους δὲν καταπραΰνθηκε οὔτε μὲ τὸ θάνατό τους, ὑψώνουν στοὺς αἰθέρες τέτοιους ἀλαλαγμοὺς ποὺ μοιάζουν σὰν τὴ βοὴ τῶν μαχῶν καὶ τῶν πολεμικῶν κραυγῶν, τὴν κλαγγὴ τῶν σπαθιῶν, τῶν ἀσπίδων καὶ τῶν σιδερένιων ἁρμάτων. Δὲν εἶναι ὅμως μιὰ μάχη γιὰ ἐπίγεια πράγματα. Ὁ ἱερὸς πόλεμος δὲν ἐξαπολύεται γιὰ τοὺς προστατευτικοὺς δασμούς, τὸ Σύνταγμα, τὴν ἀρώστεια τῆς πατάτας, τὸ τραπεζιτικὸ σύστημα καὶ τοὺς σιδερόδρομους, ἀλλὰ γιὰ τὰ πιὸ ἱερὰ συμφέροντα τοῦ πνεύματος: τὴν «Ὑπόσταση», τὴν «Αὐτοσυνείδηση», τὴν «Κριτική», τὸν «Μοναδικὸ» καὶ τὸν «Ἀληθινὸ Ἄνθρωπο». Βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ σύνοδο πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Μιὰ ποὺ αὐτοὶ οἱ πατέρες εἶναι τὰ τελευταῖα δείγματα τοῦ εἴδους τους, καὶ μιὰ ποὺ ἐδῶ, ὅπως πρέπει νὰ ἐλπίζουμε, ἡ ὑπόθεση τοῦ ὑπέρτατου ὄντος ἢ ἀλλιῶς τοῦ Ἀπόλυτου, ὑποστηρίζεται γιὰ τελευταία φορά, ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦμε κατὰ λέξη στὰ πρακτικὰ τῶν συζητήσεων.

Ἐδῶ πρὶν ἀπ' ὅλα εἶναι ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ποὺ εὔκολα τὸν ἀναγνωρίζουμε ἀπὸ τὸ ραδδί του («γίνε αἰσθητὸ πράγμα, γίνε ραδδί», βλ. Βίγκαντ, σελ. 130). Στὸ κεφάλι του ἔχει τὸ φωτοστέφανο τῆς «καθαρῆς κριτικῆς» καί, γεμάτος περιφρόνηση γιὰ τὸν κόσμο, τυλίγεται μέσα στὴ δικιά του «αὐτοσυνείδηση». Ἔχει «συντρίψει τὴ θρησκεία στὸ σύνολό της καὶ τὸ κράτος στὶς φαινομενικὲς ἐκδηλώσεις του» (σελ. 138), παραβιάζοντας τὴν «ὑπόσταση» στὸ ὄνομα τῆς ὑπέρτατης «αὐτοσυνείδησης». Τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ συν-

---

1. Εἰρωνικὸς ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἔργα τῶν «Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» Μπάουερ καὶ Στίρνερ δημοσιεύτηκαν στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο τοῦ Βίγκαντ στὴ Λειψία. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἡ Γερμανικὴ ἰδεολογία κριτικέρει λεπτομερειακὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο (Μπάουερ) καὶ τοῦ Ἅγιου Μὰξ (Στίρνερ).

2. Περίφημος πίνακας τοῦ Κάουλμπαχ ποὺ παριστάνει τὴ σύγκρουση στοὺς αἰθέρες τῶν ψυχῶν τῶν πολεμιστῶν ποὺ σκοτώθηκαν στὴ μάχη τῶν Καταλωνικῶν πεδίων (451). Τίτλος τοῦ πίνακα: «Ἡ μάχη τῶν Οὔννων».
«Ἁγίας Οἰκογένειας» τοῦ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς.

τρίμματα τοῦ κράτους κείτονται μπροστὰ στὰ πόδια του, ἐνῶ ἡ ματιά του «καταρρίπτει» τὶς «μάζες» μέσα στὴ σκόνη. Εἶναι σὰν τὸ Θεό, δὲν ἔχει οὔτε πατέρα οὔτε μητέρα, εἶναι ἡ «δημιουργία τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸ ἔργο τοῦ ἑαυτοῦ του». (σελ. 136). Μὲ δυὸ λόγια εἶναι ὁ «Ναπολέοντας» τοῦ πνεύματος, εἶναι «Ναπολέοντας» στὸ πνεῦμα Οἱ πνευματικές του ἀσκήσεις εἶναι διαρκῶς «νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸν ἑαυτό του, καὶ μέσα σ' αὐτὴν τὴν αὐτο-ἀντίληψη νὰ βρίσκει τὴν παρόρμηση πρὸς τὸν αὐτοκαθορισμό» (σελ. 136). Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀνιαρῆς αὐτοεξέτασης εἶναι προφανῶς ὅτι κατασπαταλιέται. Ἐκτὸς τὸ ὅτι «ἀντιλαμβάνεται» τὸν ἑαυτό του — ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ «ἀντιλαμβάνεται» ἐπίσης, ὅπως θὰ δοῦμε, καὶ τὸ «Ἀτμόπλοιο τῆς Βεστφαλίας».[1]

Ἀπέναντί του στέκεται ὁ Ἅγιος Μὰξ, ποὺ οἱ ὑπηρεσίες του πρὸς τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅτι βεβαιώνει πὼς ἀποφάνθηκε καὶ ἀπόδειξε — σὲ 600 περίπου τυπωμένες σελίδες — τὴν προσωπικότητά του, ὅτι δὲν εἶναι ὁ ὁποιοσδήποτε, ὅτι δὲν εἶναι κάποιος «Γιάννης, Κώστας ἢ Παῦλος», ἀλλὰ ἀκριβῶς ὁ Ἅγιος Μὰξ καὶ κανένας ἄλλος. Γιὰ τὸ φωτοστέφανό του καὶ τὰ ἄλλα διακριτικά του γνωρίσματα ἕνα μόνο μποροῦμε νὰ ποῦμε: ὅτι εἶναι «τὸ ἀντικείμενό του καὶ ἄρα ἡ ἰδιοκτησία του», ὅτι εἶναι «μοναδικὰ» καὶ «ἀσύγκριτα» καὶ ὅτι «δὲν ὑπάρχουν ὀνόματα γιὰ νὰ τὰ ἐκφράσει κανείς» (σελ. 148). Εἶναι ταυτόχρονα ἡ «φράση» καὶ ὁ «ἰδιοκτήτης τῆς φράσης», ταυτόχρονα Σάντσος Πάντσας καὶ Δὸν Κιχώτης. Οἱ ἀσκητικές του ἀσκήσεις εἶναι στυφὲς σκέψεις γιὰ τὴν ἀπουσία σκέψης, εἶναι σελίδες ὁλόκληρες γιὰ ἀμφιβολίες ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἀναμφισβήτητο, καὶ γιὰ τὴν ἁγιοποίηση τῆς ἀνοσιότητας. Πάντως δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ σταθοῦμε λεπτομερειακὰ στὶς ἀρετές του, γιατὶ σχετικὰ μὲ ὅλες τὶς ἰδιότητες ποὺ τοῦ ἀποδίδονται — ἀκόμα κι ἂν θὰ ἦταν περισσότερες ἀπὸ ὅσα εἶναι τὰ ὀνόματα τσῦ Θεοῦ στοὺς Μουσουλμάνους — αὐτὸς συνηθίζει νὰ λέει: Εἶμαι τὸ πᾶν καὶ κάτι παραπάνω, εἶμαι τὸ πᾶν αὐτοῦ τοῦ τίποτα καὶ τὸ τίποτα αὐτοῦ τοῦ παντός. Ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν κατσουφιασμένο του ἀντίπαλο καὶ τὸν ξεπερνάει, ἐπειδὴ διαθέτει μιὰν ὁρισμένη ἐπίσημη «ἀμεριμνησία» καὶ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ διακόπτει τὶς βαθειές του σκέψεις μὲ ἕνα «κριτικὸ ζήτω».

Αὐτοὶ οἱ δυὸ μεγάλοι ἀριστοτέχνες τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης καταγγέλλουν τὸν αἱρετικὸ Φώϋερμπαχ, ποὺ πρέπει νὰ ὑπερασπίσει τὸν ἑαυτό του

---

1. Περιοδικὸ ποὺ ἐξέδιδε ὁ «ἀληθινὸς» σοσιαλιστὴς Ὄττο Λύνιγκ. Σ' ἕνα φύλλο του τὸ 1845 δημοσιεύτηκε ἀνώνυμο ἄρθρο ποὺ στρέφονταν ἐναντίον τῆς Ἁγίας Οἰκογένειας τοῦ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς.

ἀπὸ τὴ βαρειὰ κατηγορία τοῦ γνωστικισμοῦ. Ὁ αἱρετικὸς Φώϋερμπαχ μαίνεται ὁ Ἅγιος Μπροῦνο, κρατάει στὸ χέρι του ὕ λ η, ὑπόσταση, καὶ ἀρνεῖται νὰ τὴν παραδώσει μήπως ἡ ἄπειρη αὐτοσυνείδησή μου ἀνταναklαστεῖ σ' αὐτήν. Ἡ αὐτοσυνείδηση πρέπει νὰ περιπλανιέται σὰν τὸ φάντασμα μέχρι τὴν ὥρα ποὺ θὰ ἔχει πάρει μέσα της ὅλα τὰ πράγματα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἀποδίδονται σ' αὐτήν. Ἔχει ἤδη καταπιεῖ ὁλόκληρο τὸν κόσμο, ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴ τὴν ὕλη, τὴν ὑπόσταση, ποὺ ὁ ὀπαδὸς τοῦ γνωστικισμοῦ Φώϋερμπαχ κρατάει κλειδωμένη καὶ ἀρνεῖται νὰ τὴν παραδώσει.

Ὁ Ἅγιος Μὰξ κατηγορεῖ τὸν ὀπαδό τοῦ γνωστικισμοῦ ὅτι ἀμφιβάλλει γιὰ τὸ δόγμα ποὺ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἴδιου τοῦ Ἅγιου Μάξ, τὸ δόγμα ὅτι «κάθε χήνα, κάθε σκύλος, κάθε ἄλογο «εἶναι «ὁ τέλειος ἢ, ἂν κανεὶς προτιμάει τὸν ὑπερθετικὸ βαθμό, ὁ τελειότατος ἄνθρωπος». (Βίγκαντ, σελ. 187[1]. «Σὲ ὅσα εἴπαμε παραπάνω δὲν λείπει οὔτε τὸ ἐλάχιστο μόριο ἀπὸ ὅ,τι κάνει ἄνθρωπο ἕναν ἄνθρωπο. Πραγματικά, τὸ ἴ δ ι ο ἰσχύει ἐπίσης γιὰ κάθε χήνα, κάθε σκύλο, κάθε ἄλογο») .

Πλάι στὸ ἄκουσμα αὐτῶν τῶν σημαντικῶν[2] καταγγελιῶν, ἀπαγγέλλεται ἐπίσης κατηγορία ἀπὸ μέρους τῶν δύο ἁγίων ἐναντίον τοῦ Μόζες Χὲς καὶ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μπροῦνο ἐναντίον τῶν συγγραφέων τῆς «Ἁ γ ί α ς Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α ς». Ἀλλὰ μιὰ ποὺ αὐτοὶ οἱ κατηγορούμενοι ἀσχολοῦνταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μὲ «ὑποθέσεις τοῦ κόσμου τούτου» καί, ἐπομένως, δὲν ἐμφανίστηκαν στὴ Σάντα Κάσα,[3] καταδικάστηκαν ἐρήμην σὲ ἰσόβια ἐξορία ἀπὸ τὸ βασίλειο τοῦ πνεύματος γιὰ τὴ διάρκεια τῆς φυσικῆς τους ζωῆς.

Τελικά οἱ δυὸ μεγάλοι ἀριστοτέχνες ἐξυφαίνουν μαζί, ἀλλὰ κι ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου, κάποιες παράξενες δολοπλοκίες.*

---

1. Ἄρθρο τοῦ Στ'ρνερ στὸ περιοδικὸ τοῦ Βίγκαντ (1845) μὲ τὸν τίτλο «Οἱ κριτικοὶ τοῦ Στίρνερ».

2. Ἡ ἔκδοση Mega δίνει τὴ λέξη richtigen (ὀρθῶν) ἀντὶ γιὰ wichtigen (σημαντικῶν).

3. Σάντα Κάσα (Ἅγιος Οἶκος), ὀνομασία τῶν φυλακῶν τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης στὴ Μαδρίτη.

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Μὲ τὴ μεταμφίεση ἑνὸς «ἀσυνήθιστα πανούργου καὶ πολιτικοῦ πνεύματος» (Βίγκαντ, σελ. 192) ἐμφανίζεται στὸ βάθος τῆς σκηνῆς ὁ Ντοτόρε Γκρατσιάνο,(4) ἢ ἀλλιῶς Ἄρνολντ Ροῦγκε.

4. Πρόσωπο τῆς Ἰταλικῆς Κωμωδίας. Τύπος σχολαστικοῦ, ψευτοσοφοῦ. Ἔτσι ἀποκαλοῦν πολλὲς φορὲς οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς τὸν Ἄρνολντ Ροῦγκε.

II

Ο ΑΓΙΟΣ ΜΠΡΟΥΝΟ

1. «ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ» ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΦΩΥΕΡΜΠΑΧ

Προτοῦ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὴν ἐπίσημη συζήτηση ποὺ ἡ αὐτοσυνείδηση τοῦ Μπάουερ ἔχει μὲ τὸν ἑαυτό της καὶ τὸν κόσμο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκαλύψουμε ἕνα μυστικό. Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἔβγαλε τὴν πολεμικὴ κραυγὴ καὶ ἀναψε τὸν πόλεμο μονάχα ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ προφυλάξει τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν ἄνοστη, στυφὴ κριτική του ἀπὸ τὴν ἀχάριστη ἀγνωμοσύνη τοῦ κοινοῦ. μονάχα ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ δείξει ὅτι, παρὰ τὶς ἀλλαγμένες συνθῆκες τοῦ 1845, ἡ κριτικὴ παρέμενε ἀπαρέγκλιτα ἴδια μὲ τὸν ἑαυτό της καὶ ἀναλλοίωτη. Ἔγραψε λοιπὸν τὸ δεύτερο τόμο τῆς «Καλῆς ὑπόθεσης, καὶ τῆς δικιᾶς του ὑπόθεσης».[1] Ὑπερασπίζεται τὸ ἔδαφός του καὶ μάχεται ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν. Ὡστόσο, σὰ γνήσιος θεολόγος κρύβει αὐτὸ τὸ σκοπό του ἐμφανιζόμενος ὅτι θέλει νὰ «χαρακτηρίσει» τὸν Φώϋερμπαχ. Ὁ καϋμένος ὁ Μπροῦνο ἦταν τελείως ξεχασμένος, ὅπως τὸ ἀπόδειξε καθαρότατα ἡ πολεμικὴ ἀνάμεσα σὲ Φώϋερμπαχ καὶ Στίρνερ, ὅπου καθόλου δὲν ἀναφέρονταν τὸ ὄνομά του. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο πιάστηκε ἀπὸ αὐτὴ τὴν πολεμικὴ γιὰ νὰ μπορέσει, σὰν ἀντίθεση πρὸς τοὺς δυὸ ἀνταγωνιστές, νὰ ἀναγορεύσει τὸν ἑαυτό του στὴ θέση τῆς ἀνώτερης ἑνότητάς τους, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἀρχίζει τὴν ἐκστρατεία του μὲ μιὰν ὁμοβροντία

---

1. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ εἰρωνεία, διότι δὲν ὑπάρχει τέτοιος δεύτερος τόμος. Ὑπάρχει ἁπλῶς ἕνα ἄρθρο τοῦ Μπάουερ «Χαρακτηρισμὸς τοῦ Λουδοβίκου Φώϋερμπαχ» στὸ περιοδικὸ τοῦ Βίγκαντ ποὺ ἀκολούθησε τὸ βιβλίο τοῦ Μπάουερ: «Ἡ καλὴ ὑπόθεση τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ δικιά μου ὑπόθεση».

πυροβολικοῦ ἐναντίον τῶν Φώϋερμπαχ, δηλαδὴ μὲ μιὰν ἀναθεωρημένη καὶ ἐπαυξημένη ἀναδημοσίευση ἑνὸς ἄρθρου ποὺ εἶχε ἤδη δημοσιευτεῖ στὰ «Φ ύ λ λ ο τ ῆ ς Β ό ρ ε ι α ς Γ ε ρ μ α ν ί α ς».[1] Ὁ Φώϋερμπαχ μετατρέπεται σ' ἕναν ἱππότη τῆς «ὑπόστασης» ἔτσι ποὺ ἡ «αὐτοσυνείδηση» τοῦ Μπάουερ νὰ φαντάζει πιὸ ἀνάγλυφη. Σ' αὐτὴ τὴν ὑπερυποστασιοποίηση τοῦ Φώϋερμπαχ, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἔχει ἀποδειχτεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ γραπτὰ τοῦ τελευταίου, ὁ Ἅγιος μας πηδάει μονομιᾶς ἀπὸ τοῦ Φώϋερμπαχ τὰ γραπτὰ γιὰ τὸν Λάιμπιντς καὶ τὸν Μπαὶλ στὴν Ο ὐ σ ί α τ ο ῦ Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ο ῦ, παραλείποντας τὸ ἄρθρο ἐναντίον τῶν «θετικῶν φιλοσόφων» στὰ «Χ ρ ο ν ι κ ὰ τ ῆ ς Χ ά λ λ ε».[2] Αὐτὴ ἡ «παραδρομὴ» εἶναι ὅ,τι «χρειάζεται». Γιατὶ στὸ ἄρθρο αὐτὸ ὁ Φώϋερμπαχ ἀποκάλυψε ὁλόκληρη τὴ σοφία τῆς «αὐτοσυνείδησης», σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς θετικοὺς ἐκπροσώπους τῆς «ὑπόστασης», σὲ μιὰν ἐποχὴ ποὺ ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἀρέσκονταν νὰ μελετάει θεωρητικὰ τὴν ἄσπιλη σύλληψη.

Δὲ χρειάζεται νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ χοροπηδάει μὲ τὸ παλιὸ χεγκελιανὸ πολεμικό του ἄλογο. Ἀκοῦστε τὸ πρῶτο ἀπόσπασμα στὶς πιὸ πρόσφατες ἀποκαλύψεις του ἀπὸ τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ:

> «Ὁ Χέγκελ συνδύασε τὴν ὑπόσταση τοῦ Σπινόζα καὶ τὸ Ἐγὼ τοῦ Φίχτε. Ἡ ἑνότητα αὐτῶν τῶν δυό, ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν ἀντίθετων σφαιρῶν, κτλ., ἀποτελεῖ τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀλλά, ταυτόχρονα, τὴν ἀδυναμία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγκελ /.../ Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση ὅπου περιπλέχτηκε τὸ σύστημα τοῦ Χέγκελ ἔπρεπε νὰ ξεδιαλυθεῖ καὶ νὰ καταστραφεῖ. Ἀλλὰ αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ πετύχει μονάχα ἂν θὰ ἀπαγόρευε γιὰ πάντα τὸ ἐρώτημα: ποιά εἶναι ἡ στάση τῆς α ὐ τ ο σ υ ν ε ί δ η σ η ς ἀπέναντι στὸ ἀ π ό λ υ τ ο π ν ε ῦ μ α... Αὐτὸ ἦταν δυνατὸ μὲ δυὸ τρόπους. Εἴτε ἡ αὐτοσυνείδηση θὰ ἔπρεπε νὰ καεῖ καὶ πάλι μέσα στὶς φλόγες τῆς ὑπόστασης, δηλαδὴ θὰ ἔπρεπε ἡ καθαρὴ σχέση ὑποστασιότητας νὰ

---

1. Περιοδικὸ ὅπου δημοσιεύτηκε τὸ 1844 ἄρθρο τοῦ Μπάουερ: «Λουδοβίκος Φώϋερμπαχ».

2. Τὰ ἔργα αὐτὰ τοῦ Φώϋερμπαχ εἶναι συγκεκριμένα τὰ ἑξῆς: Geschichte Das Wesen des Christenthums (Ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ) καὶ τὸ ἄρθρο του der neuern Philosophie (Ἱστορία τῆς Σύγχρονης Φιλοσοφίας), Pierre Ba yle «zur Kritik der positiven Philosophie (Συμβολὴ στὴν κριτικὴ τῆς «θετικῆς φιλοσοφίας») ποὺ δημοσιεύτηκε ἀνώνυμα στὰ «Χ ρ ο ν ι κ ὰ τ ῆ ς Χ ά λ λ ε» τὸ 1838.

ἀποδειχθεῖ καὶ νὰ ὑποστηριχθεῖ σταθερά, εἴτε θὰ ἔπρεπε νὰ δειχτεῖ ὅτι ἡ προσωπικότητα εἶναι ὁ δημιουργὸς τῶν ἴδιων τῶν ἰδιοτήτων της καὶ τῆς οὐσίας της, ὅτι εἶναι ἔργο τῆς ε ν ν ο ι α ς τῆς προσωπικότητας γ ε ν ι κ ὰ νὰ τοποθετεῖ τὸν ἑαυτό της» (ἡ «ἔννοια» ἢ ἡ προσωπικότητα;») «σὰν περιορισμένο, καὶ πάλι νὰ καταργεῖ αὐτὸν τὸν περιορισμὸ ποὺ τοποθετεῖται ἀπὸ τὴν π α γ κ ό σ μ ι α ο ὐ σ ί α της γιατὶ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ οὐσία εἶναι μ ό ν ο τ ὸ ἀ π ο τ έ λ ε σ μ α τ ῆ ς ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ῆ ς τ ης α ὐ τ ο δ ι ά κ ρ σ η ς, τῆς δραστηριότητάς της». (Βίγκαντ, σελ. 87, 88).[1]

Στὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α» (σελ. 220) ἡ χεγκελικὴ φιλοσοφία παρουσιάζονταν σὰν μιὰ ἕνωση τοῦ Σπινόζα καὶ τοῦ Φίχτε καὶ ταυτόχρονα τονίζονταν ἡ ἀντίφαση ποὺ συνεπάγονταν τὸ πράγμα αὐτό. Ἡ ἰδιαίτερη ἰδιομορφία τοῦ Ἄγιου Μπροῦνο βρίσκεται στὸ ὅτι, διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς «Ἁ γ ί α ς Ο ἰ κ ο γ ε ν ε ί α ς» δὲ βλέπει τὸ ζήτημα τῆς σχέσης τῆς αὐτοσυνείδησης μὲ τὴν ὑπόσταση σὰν «ἕνα σημεῖο ἀμφισβήτησης μ έ σ α στὴ χεγκελιανὴ θεώρηση», ἀλλὰ σὰν ἕνα παγκόσμιο-ἱστορικό, καὶ μάλιστα ἀπόλυτο πρόβλημα. Πρόκειται γιὰ τὴ μοναδικὴ μορφὴ ποὺ μ᾽ αὐτὴν εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκφράσει τὶς συγκρούσεις τῆς σημερινῆς ἐποχῆς. Πιστεύει πραγματικὰ ὅτι ὁ θρίαμβος τῆς αὐτοσυνείδησης πάνω στὴν ὑπόσταση θὰ ἔχει μιὰ πολὺ οὐσιαστικὴ ἐπίδραση ὄχι μόνο πάνω στὴν εὐρωπαϊκὴ ἰσορροπία, ἀλλὰ καὶ πάνω στὴν ὅλη μελλοντικὴ ἐξέλιξη τοῦ προβλήματος τοῦ Ὄρεγκον.[2] Ὅσο γιὰ τὸ βαθμὸ ποὺ ἡ κατάργηση τῶν νόμων τοῦ σταριοῦ στὴν Ἀγγλία ἐξαρτιέται ἀπ᾽ αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη, λίγα πράγματα ἔχουν γίνει ὡς τώρα γνωστά.

Ἡ ἀφηρημένη καὶ νεφελώδικη ἔκφραση ποὺ μ᾽ αὐτὴν ὁ Χέγκελ διαστρεβλώνει μιὰ πραγματικὴ σύγκρουση, θεωρεῖται ἀπὸ αὐτὸ τὸ «κριτικὸ» πνεῦμα ὅτι εἶναι ἡ ἴδια ἡ πραγματικὴ σύγκρουση. Ὁ Μπροῦνο δέχεται τὴ θ ε ω ρ η σ ι α κ ὴ ἀ ν τ ί φ α σ η καὶ ὑποστηρίζει τὴ μιὰ πλευρά

---

1. Δὲ σημειώνουμε εἰδικὰ δευτερεύουσες ἀλλαγὲς ποὺ κάνουν οἱ συγγραφεῖς στὰ χωρία ποὺ παραθέτουν καὶ ποὺ ἀφοροῦν ἀλλαγὲς στὸν ἀριθμό, τὸ πρόσωπο καὶ τὸ χρόνο τῶν ρημάτων, διαφορετικὴ διάταξη τῶν λέξεων, καὶ διαφορετικὲς ὑπογραμμίσεις.

2. Τὸ ἔδαφος τῆς Ὄρεγκον τὸ διεκδικοῦσαν οἱ ΗΠΑ καὶ ἡ Μ. Βρεταννία. Ἡ διαφορά τους λύθηκε τὸ 1846. Οἱ ΗΠΑ πῆραν τὸ νότιο τμῆμα καὶ ἡ Μ. Βρεταννία τὸ βόρειο, μὲ σύνορα τὸν 49ο παράλληλο.

της ἐναντίον τῆς ἄλλης. Γι' αὐτόν, μιὰ φιλοσοφικὴ φ ρ ά σ η γιὰ ἕνα πραγματικὸ πρόβλημα εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πραγματικὸ πρόβλημα. Ἑπομένως, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἀντὶ γιὰ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν πραγματική τους συνείδηση γιὰ τὶς κοινωνικές τους σχέσεις ποὺ ἐπιφανειακὰ τὶς ἀντιμετωπίζουν σὰν κάτι αὐτόνομο, κρατάει τὴν ἁπλὴ ἀφηρημένη διατύπωση: α ὐ τ ο σ υ ν ε ί δ η σ η, μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ ἀντὶ γιὰ πραγματικὴ παραγωγή, κρατάει τὴ δ ρ α σ τ η ρ ι ό τ η τ α α ὐ τ ῆ ς τ ῆ ς α ὐ τ ο σ υ ν ε ί δ η σ η ς, δραστηριότητα π ο ὺ τ ὴ ν ἔ χ ε ι κ ά ν ε ι ἀ ν ε ξ ά ρ τ η τ η. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀντὶ γιὰ τὴν πραγματικὴ φύση καὶ τις πραγματικὰ ὑπάρχουσες κοινωνικὲς σχέσεις, κρατάει τὴ φιλοσοφικὴ συνόψιση ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν ἢ ὀνομασιῶν αὐτῶν τῶν σχέσεων στὴν κενὴ διατύπωση: ὑ π ό σ τ α σ η. Γιατὶ ὁ Μπροῦνο, πλάι σ' ὅλους τοὺς φιλόσοφους καὶ ἰδεολόγους, θεωρεῖ κατὰ τρόπο λαθεμένο τὶς σκέψεις καὶ ἰδέες — τὴν ἀνεξάρτητη ἔκφραση τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου μέσα στὴ σκέψη — σὰν τὴ βάση τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου. Εἶναι φανερὸ ὅτι μ' αὐτὲς τὶς δυὸ ἀφαιρέσεις, ποὺ ἔγιναν κενὲς καὶ χωρὶς νόημα, μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖ κάθε εἴδους τεχνάσματα χωρὶς νὰ ξέρει ἀπολύτως τίποτε γιὰ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς σχέσεις του (Βλέπε, ἐπιπλέον, τὶ λέει ὁ Φώυερμπαχ γιὰ τὴν ὑπόσταση καὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ γιὰ τὸν «ἀνθρωπιστικὸ φιλελευθερισμό» καὶ τὸ «Ἱερό»).

Ἑπομένως δὲν ἐγκαταλείπει τὴ θεωρητικὴ βάση γιὰ νὰ λύσει τὶς ἀντιφάσεις τῆς Σεώρησης. Ἐλίσσεται, ἐνῶ παραμένει πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση, καὶ αὐτὸς ὁ ἴ δ ι ο στέκει τόσο πολὺ πάνω στὴν εἰδικὰ χεγκελιανὴ βάση, ὥστε ἐξακολουθεῖ νὰ μὴν τὸν ἀφίνει ἥσυχο ἡ σχέση τῆς «αὐτοσυνείδησης» μὲ τὸ «ἀπόλυτο πνεῦμα». Μὲ δυὸ λόγια ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴ φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ῆ ς α ὐ τ ο σ υ ν ε ί δ η σ η ς ποὺ ἀναγγέλθηκε στὴν «Κ ρ ι τ ι κ ὴ τ ῶ ν Σ υ ν ο π τ ι κ ῶ ν» πραγματοποιήθηκε στὸν «Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ό, ὅ π ω ς ἔ χ ε ι ἀ π ο κ α λ υ φ θ ε ῖ»[1] καὶ πού, δυστυχῶς, τὴν εἶχε ἤδη ἀπὸ πολὺ παλιὰ ἀναπτύξει ὁ Χέγκελ στὴ «Φ α ι ν ο μ ε ν ο λ ο γ ί α». Αὐτὴ ἡ καινούργια φιλοσοφία τοῦ Μπάουερ εἶχε πλήρως ἀνασκευαστεῖ στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια» στὶς σελίδες 220 καὶ ἑπόμ. καὶ στὶς σελίδες 304-07. Ἐδῶ, πάντως, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο τὰ καταφέρνει νὰ δώσει τὴν ἴδια τὴ γελοιογραφία τοῦ ἑαυτοῦ του κάνοντας λαθρεμπόριο μὲ τὴν «προσωπικότητα», γιὰ νὰ μπορέσει μαζὶ μὲ

---

1. Πρόκειται γιὰ δυὸ βιβλία τοῦ Μπροῦνο Μπάουερ τὸ πρῶτο τὸ 1841, τὸ δεύτερο τοῦ 1843 — Συνοπτικοὶ λέγονται οἱ τρεῖς εὐαγγελιστὲς Ματθαῖος, Μάρκος καὶ Λουκᾶς.

τὸν Στίρνερ νὰ παραστήσει τὸ μεμονωμένο ἄτομο σὰν «δικό του προϊὸν» καὶ τὸν Στίρνερ σὰν προϊὸν τοῦ Μπροῦνο. Ἀξίζει νὰ σταθοῦμε λιγάκι σ' αὐτὸ τὸ βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός.

Πρὶν ἀπ' ὅλα, ἂς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης αὐτὴ τὴ γελοιογραφία μὲ τὸ πρωτότυπο, ἂς συγκρίνει τὴν ἐξήγηση ποὺ δίνεται γιὰ τὴν αὐτοσυνείδηση στὸν «Χριστιανισμὸ ὅπως ἔχει ἀποκαλυφθεῖ» (σελίδα 113), μὲ τὴν ἐξήγηση ὅπως δίνεται στὸ πρωτότυπό της, στὴ «Φαινομενολογία» τοῦ Χέγκελ, σελίδες 575, 583 καὶ παρακάτω. «Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ χωρία ἔχουν παρατεθεῖ στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια», σελίδες 221, 223, 224). Ἀλλὰ τώρα ἂς γυρίσουμε στὴ γελοιογραφία! «Προσωπικότητα γενικά»! «Ἔννοια»! «Γενικὴ οὐσία»! «Νὰ τοποθετεῖ τὰ ὅριά της καὶ ὕστερα νὰ καταργεῖ αὐτὸν τὸν περιορισμό»! «Ἐσωτερικὴ αὐτοδιάκριση»! Τί καταπληκτικὰ «ἀποτελέσματα»! Ἡ «προσωπικότητα γενικά» εἶναι εἴτε ἀνοησία «γενικά», εἴτε ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τῆς προσωπικότητας. Ἑπομένως εἶναι σύμφυτο στὴν «ἔννοια» τῆς ἔννοιας τῆς προσωπικότητας νὰ «τοποθετεῖ τὰ ὅρια τοῦ ἑαυτοῦ της». Αὐτὸν τὸν περιορισμὸ ποὺ εἶναι σύμφυτος στὴν «ἔννοια» τῆς ἔννοιάς της τὸν τοποθετεῖ «μέσο τῆς παγκόσμιας οὐσίας της». Καὶ ἀφοῦ κατάργησε καὶ πάλι αὐτὸν τὸν περιορισμό, καταλήγει ὥστε «ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ οὐσία» νὰ εἶναι «τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐσωτερικῆς της αὐτοδιάκρισης». Ὁλόκληρο τὸ μεγαλειῶδες ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς μπερδεμένης ταυτολογίας συνοψίζεται, ἐπομένως, στὸ γνωστὸ τέχνασμα τοῦ Χέγκελ τῆς αὐτοδιάκρισης τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ σκέψη, μιᾶς αὐτοδιάκρισης ποὺ ὁ δυστυχισμένος Μπροῦνο διακηρύσσει ἐπίμονα ὅτι εἶναι ἡ μόνη δραστηριότητα τῆς «προσωπικότητας γενικά». Πρὶν ἀπὸ κάμποσον καιρὸ ἔχει ὑποδειχθεῖ στὸν Ἅγιο Μπροῦνο ὅτι τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ βγεῖ ἀπὸ μιὰ «προσωπικότητα» ποὺ ἡ δραστηριότητά της περιορίζεται σ' αὐτὰ τὰ τετριμμένα πιὰ λογικὰ πηδήματα. Ταυτόχρονα τὸ χωρίο ποὺ παραθέσαμε περιέχει τὴν ἁπλοϊκὴ ὁμολογία ὅτι ἡ οὐσία τῆς «προσωπικότητας» τοῦ Μπάουερ εἶναι ἡ ἔννοια μιᾶς ἔννοιας, ἡ ἀφαίρεση μιᾶς ἀφαίρεσης.

Ἡ κριτικὴ τοῦ Μπροῦνο γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι καινούργια, περιορίζεται στὸ νὰ παρουσιάζει ὑποκριτικὰ τὶς κατηγορίες τοῦ Στίρνερ ἐναντίον τοῦ Φώϋερμπαχ καὶ τοῦ Μπάουερ σὰν κατηγορίες τοῦ Μπάουερ ἐναντίον τοῦ Φώϋερμπαχ. Αὐτὸ συμβαίνει λόγου χάρη, μὲ τὴ βεβαίωση ὅτι ἡ «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οὐσία γενικὰ καὶ κάτι τὸ ἱερό», καὶ ὅτι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου», ὅτι τὸ ἀνθρώπινο εἶδος εἶναι «τὸ Ἀπόλυτο», ὅτι ὁ Φώϋερμπαχ διασπᾶ τὸν ἄν-

θρωπο «σὲ ἕνα οὐσιῶδες καὶ σ' ἕνα μὴ οὐσιῶδες Ἐγώ» (ἂν καὶ ὁ Μπροῦνο πάντοτε δηλώνει ὅτι τὸ ἀφηρημένο εἶναι τὸ οὐσιῶδες καί, μὲ τὴν ἀντίθεσή του ἀνάμεσα στὴν κριτικὴ καὶ στὴ μάζα, δίνει σ' αὐτὴ τὴ διάσπαση μιὰ πολὺ πιὸ τερατώδη μορφὴ ἀπὸ ὅ,τι τῆς δίνει ὁ Φώϋερμπαχ), ὅτι πρέπει νὰ γίνει ἀγώνας ἐναντίον τῶν «ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ», κτλ. Στὸ ζήτημα τοῦ ἐγωιστικοῦ καὶ τοῦ ἀφιλόκερδου ἔρωτα, ὁ Μπροῦνο, ὅταν κάνει πολεμικὴ στὸν Φώϋερμπαχ, ἀντιγράφει τὸν Στίρνερ σχεδὸν λέξη πρὸς λέξη σὲ τρεῖς σελίδες (σελ. 133-35), ὅπως ἀκριβῶς ἀντιγράφει πολὺ ἀδέξια τὶς φράσεις τοῦ Στίρνερ: «κάθε ἄνθρωπος εἶναι δημιουργία τοῦ ἑαυτοῦ του», «ἡ ἀλήθεια εἶναι ἕνα φάντασμα», κτλ. Ἐπιπλέον, στὸν Μπροῦνο, ἡ «δημιουργία» μετατρέπεται σὲ «προϊόν». Θὰ ξαναγυρίσουμε σ' αὐτὴ τὴ λεηλασία τοῦ Στίρνερ ἀπὸ μέρους τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο.

Ἔτσι τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ ἀνακαλύψαμε στὸν Ἅγιο Μπροῦνο ἦταν ἡ συνεχὴς ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Δὲ θὰ σταθοῦμε, βέβαια, περισσότερο στὶς παρατηρήσεις ποὺ ἀντέγραψε ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Θὰ προσθέσουμε μονάχα λίγες ἀκόμα φράσεις ποὺ θὰ κάνουν καθαρὸ πόσο σταθερὰ πιστεύει στὴ δύναμη τῶν φιλοσόφων καὶ πόσο συμμερίζεται τὴν αὐταπάτη τους, ὅτι μιὰ ἀλλαγὴ τῆς συνείδησης, μιὰ καινούργια ἀπόχρωση στὴν ἑρμηνεία τῶν σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν, θὰ μποροῦσε νὰ ἀνατρέψει ὅλο τὸν κόσμο ποὺ ὑπάρχει ὡς τὰ σήμερα. Διαποτισμένος μ' αὐτὴ τὴν πίστη ὁ Ἅγιος Μπροῦνο δέχεται καὶ τὸ πιστοποιητικὸ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς μαθητές του ποὺ βεβαιώνει — στὸ φύλλο III τῆς «Τριμηνιαίας Ἐπιθεώρησης τοῦ Βίγκαντ» σ. 327 — ὅτι οἱ κενὲς φράσεις τοῦ Μπροῦνο γιὰ τὴν προσωπικότητα ποὺ παραθέσαμε πιὸ πάνω, καὶ ποὺ διακηρύχτηκαν ἀπ' αὐτὸν στὸ φύλλο III, ἦταν «ἰδέες ποὺ συνταράσσουν τὸν κόσμο».[1]

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο λέει (Βίγκαντ, σ. 95):

> «Ἡ φιλοσοφία ποτὲ δὲν ὑπῆρξε τίποτε ἄλλο ἀπὸ θεολογία ποὺ ἔχει ἀναχθεῖ στὴν πιὸ γενικὴ της μορφή, καὶ ποὺ τῆς ἔχουν δώσει τὴν πιὸ ὀρθολογική της ἔκφραση».

Αὐτὸ τὸ χωρίο ποὺ στρέφεται ἐναντίον τοῦ Φώϋερμπαχ,

---

1. Ὑπαινίσσεται τὸ ἀνυπόγραφο ἄρθρο στὴν «Τριμηνιαία Ἐπιθεώρηση τοῦ Βίγκαντ» μὲ τὸν τίτλο: «Γιὰ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀθωωθέντος νὰ ζητάει ἀντίγραφο τῆς ἀθωωτικῆς ἀπόφασης», 1845.

ἔχει ἀντιγραφεῖ λέξη πρὸς λέξη ἀπὸ τὴ «Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ο ῦ μ έ λ λ ο ν τ ο ς» τοῦ Φώϋερμπαχ (σελ. 2):

«Ἡ θεωρησιακὴ φιλοσοφία εἶναι ἀληθινή, συνεπής, ὀρθολογικὴ θεολογία».

Ὁ Μπροῦνο συνεχίζει:

«Ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία, σὲ συμμαχία μὲ τὴ θρησκεία, πάντα ἀγωνίστηκε γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση τοῦ ἀτόμου καὶ τὸ κατόρθωσε αὐτὸ π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ ζητώντας καὶ πετυχαίνοντας τὴν ἀπορρόφηση τῆς ἀτομικῆς ζωῆς μέσα στὴν καθολικὴ ζωή, τοῦ τυχαίου μέσα στὴν ὑπόσταση, τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ ἀπόλυτο πνεῦμα».

Σάμπως ἡ «φιλοσοφία» τοῦ Μπροῦνο, «σὲ συμμαχία μὲ» τὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ καὶ τὴ συνεχιζόμενη ἀπαγορευμένη ἕνωσή της μὲ τὴ θεολογία, νὰ μὴ «ζήτησε», ἂν ὄχι «πέτυχε», τὴν «ἀπορρόφηση τοῦ ἀνθρώπου» μέσα στὴν ἰδέα ἑνὸς ἀπὸ τὰ «τυχαῖα» του, στὴν ἰδέα τῆς αὐτοσυνείδησης, σὰν «ὑπόσταση»! Κατὰ τὰ ἄλλα, βλέπει κανεὶς ἀπὸ ὅλο τὸ χωρίο του μὲ τί χαρὰ ὁ Πατέρας τῆς ἐκκλησίας μὲ τὴν «ἀπὸ ἄμβωνος εὐγλωττία του» συνεχίζει νὰ διακηρύσσει τὴν πίστη αὐτὴ ποὺ «συνταράσσει τὸν κόσμο», τὴν πίστη δηλαδὴ στὴ μυστηριώδη δύναμη τῶν ἱερῶν θεολόγων καὶ τῶν φιλοσόφων. Ὅλα αὐτά, βέβαια, πρὸς τὸ συμφέρον «τῆς καλῆς ὑπόθεσης τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικῆς του ὑπόθεσης».

Στὴ σελίδα 105 ὁ θεοφοβούμενος ἄνθρωπός μας ἔχει τὴν αὐθάδεια νὰ κατηγορήσει τὸν Φώϋερμπαχ:

«Ὁ Φώϋερμπαχ ἔ κ α ν ε τὸ ἄτομο, τὸν ἀποπροσωποποιημένο ἄνθρωπο τοῦ χριστιανισμοῦ, ὄχι ἄνθρωπο, ὄχι «ἀληθινό» (!) «πραγματικό» (!!) «προσωπικό» (!!!) «ἄνθρωπο» (αὐτὰ τὰ ἐπίθετα τὰ ἔχει ἀντλήσει ἀπὸ τὴν «Ἁγία Οἰκογένεια» καὶ τὸν Στίρνερ) ἀλλὰ ἕναν εὐνουχισμένο ἄνθρωπο, ἕνα δοῦλο».

καὶ ἔτσι ἐκστομίζει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τὴν ἀνοησία ὅτι αὐτός, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο, μπορεῖ νὰ φ τ ι ά ξ ε ι ἀνθρώπους μέσο τοῦ π ν ε ύ μ α τ ο ς.

Πιὸ κάτω στὸ ἴδιο χωρίο λέει:

«Σύμφωνα μὲ τὸν Φώϋερμπαχ τὸ ἄτομο πρέπει νὰ ὑποτάσσει

τὸν ἑαυτό του στὸ γένος, νὰ τὸ ὑπηρετεῖ. Τὸ γένος ποὺ ἀναφέρει ὁ Φώϋερμπαχ εἶναι τὸ Ἀπόλυτο τοῦ Χέγκελ, καὶ αὐτὸ ἐπίσης δὲν ὑπάρχει πουθενά».

Ἐδῶ, ὅπως καὶ σ' ὅλα τ' ἄλλα χωρία, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο δὲ στερεῖ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴ δόξα νὰ κάνει τὶς πραγματικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐξαρτιέναι ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἑρμηνεία αὐτῶν τῶν σχέσεων. Δὲν ξέρει τὸ παραμικρὸ γιὰ τὴ σύνδεση τῶν ἰδεῶν τοῦ «ἀπόλυτου πνεύματος» τοῦ Χέγκελ καὶ τοῦ γένους τοῦ Φώϋερμπαχ μὲ τὸν ὑπάρχοντα κόσμο.

Στὴ σελίδα 104 ὁ Ἅγιος πατέρας σκανδαλίζεται τρομερὰ μὲ τὴν αἵρεση τοῦ Φώϋερμπαχ ποὺ μετατρέπει τὴν ἁγία τριάδα τοῦ λογικοῦ, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς θέλησης σὲ κάτι ποὺ «εἶναι μ έ σ α στὰ ἄτομα καὶ π ά ν ω ἀ π ὸ τὰ ἄτομα», σάμπως στὶς μέρες μας κάθε κλίση, κάθε παρόρμηση, κάθε ἀνάγκη νὰ μὴν ἐπιβεβαίωσε τὸν ἑαυτό της σὰ μιὰ δύναμη «μ έ σ α στὸ ἄτομο καὶ π ά ν ω ἀπὸ τὸ ἄτομο», κάθε φορὰ ποὺ οἱ περιστάσεις ἐμποδίζουν τὴν ἱκανοποίησή της. Ἂν λόγου χάρη, ὁ ἅγιος πατέρας Μπροῦνο πεινάει, χωρὶς νὰ ἔχει τὰ μέσα νὰ κατευνάσει, τὴν πεῖνα του, τότε ἀκόμα καὶ τὸ στομάχι του θὰ γίνει μιὰ δύναμη «μ έ σ α του καὶ π ά ν ω ἀπ' αὐτόν». Τὸ λάθος τοῦ Φώϋερμπαχ δὲν εἶναι ὅτι διακήρυξε αὐτὸ τὸ γεγονός, ἀλλὰ ὅτι μὲ ἰδεαλιστικὸ τρόπο τὸ ἐπροίκισε μὲ ἀνεξαρτησία, ἀντὶ νὰ τὸ θεωρήσει σὰν προϊὸν ἑνὸς καθορισμένου στάδιου ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, ἑνὸς στάδιου ποὺ μπορεῖ νὰ ξεπεραστεῖ.

Σελ. 111:

«Ὁ Φώϋερμπαχ εἶναι ἕνας δοῦλος καὶ ἡ δουλική του φύση δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐκτελέσει τὴν ἐργασία ἑνὸς ἀ ν θ ρ ώ π ο υ, νὰ γνωρίσει τὴν οὐσία τῆς θρησκείας» (τί ὡραία «ἐργασία ἑνὸς ἀνθρώπου») ... «Δὲ γνωρίζει τὴν οὐσία τῆς θρησκείας, γιατὶ δὲν ξέρει τὴ γ έ φ υ ρ α ποὺ θὰ τὸν ὁδηγήσει πρὸς τὶς π η γ ὲ ς τῆς θρησκείας».

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο πιστεύει ἀκόμα στὰ σοβαρὰ ὅτι ἡ θρησκεία ἔχει τὴ δική της «οὐσία». Ὅσο γιὰ τὴ «γέφυρα», «ἀπὸ ὅπου» θὰ περάσει γιὰ νὰ φτάσει στὶς«πηγὲς τῆς θρησκείας», αὐτὴ ἡ γέφυρα γαϊδάρων πρέπει ἀσφαλῶς νὰ εἶναι ἕνα ὁ δ ρ α γ ω γ ε ῖ ο. Ταυτόχρονα ὁ Ἅγιος Μπροῦνο κάνει τὸν ἑαυτό του ἕναν παράξενα ἐκσυγχρονισμένο Χάροντα ποὺ ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία χάρη στὴν κατασκευὴ τῆς γέφυρας, καὶ

ἔχει γίνει ἕνας φορατζῆς[1] ποὺ ζητάει μιὰ δεκάρα ἀπὸ καθέναν ποὺ περνάει τὸ γεφύρι πηγαίνοντας πρὸς τὸ βασίλειο τῶν πνευμάτων τῆς θρησκείας.

Στὴ σελίδα 120 ὁ Ἅγιος παρατηρεῖ:

> «Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει ὁ Φώϋερμπαχ, ἂν δὲν ὑπῆρχε ἀ λ ή θ ε ι α κι ἂν ἦταν ἡ ἀλήθεια ἁπλῶς ἕνα φ ά ν τ α σ μ α» (Στίρνερ, βοήθεια!) ποὺ τὸ φοβόταν ὡς τώρα ὁ ἄνθρωπος;»

Ὁ «ἄνθρωπος» ποὺ φοβᾶται τὸ «φάντασμα» τῆς «ἀλήθειας δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀξιοσέβαστο Μπροῦνο. Δέκα σελίδες προηγούμενα, στὴ σελίδα 110, εἶχε ἤδη ἐκστομίσει τὴν κραυγὴ ποὺ συνταράσσει τὸν κόσμο, τὴν κραυγὴ τρόμου στὴ θέα τοῦ «φαντάσματος» τῆς ἀλήθειας:

> «Ἡ ἀλήθεια ποὺ ποτὲ δὲν ἀντιμετωπίζει τὸν ἑαυτό της σὰν ἕνα ὁλοκληρωμένο ἀντικείμενο καὶ ποὺ ἀναπτύσσει τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ η ς καὶ φτάνει στὴν ἑνότητα μονάχα μὲ τὸ ξετύλιγμα τῆς προσωπικότητας».

Ἔτσι δὲν ἔχουμε ἐδῶ μόνο τὴν ἀλήθεια, αὐτὸ τὸ φάντασμα, ποὺ μετατρέπεται σὲ πρόσωπο ποὺ ἀναπτύσσει τὸν ἑαυτό του καὶ φτάνει στὴν ἑνότητα, ἀλλὰ ἐπιπλέον αὐτὸ τὸ τέχνασμα ὁλοκληρώνεται σ' ἕνα τρίτο πρόσωπο ἔξω ἀπ' αὐτό, κατὰ τὸν τρόπο τῆς ταινίας τῶν ἐντέρων. Σχετικὰ μὲ τὴν παλιὰ ἐρωτικὴ ὑπόθεση τοῦ ἅγιου ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀλήθεια, ὅταν ἦταν ἀκόμα νέος καὶ οἱ σαρκικές του ἐπιθυμίες ἦταν ἀκόμα ἰσχυρὲς — βλέπε τὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α» σελ. 115 καὶ ἑπομ.

Τὸ πόσο ἐξαγνισμένος ἀπὸ ὅλες τὶς σαρκικὲς ἐπιθυμίες καὶ τὶς ἐπίγειες ὀρέξεις παρουσιάζεται τώρα ὁ Ἅγιος ἄνθρωπός μας ἀποδείχνεται ἀπὸ τὴ σφοδρὴ πολεμική του ἐναντίον τῆς α ἰ σ θ η σ ι ο κ ρ α τ ί α ς τοῦ Φώϋερμπαχ. Ὁ Μπροῦνο μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ ἐξαιρετικὰ περιορισμένου τρόπου ποὺ ὁ Φώϋερμπαχ ἀναγνωρίζει τὸ ρόλο τῶν αἰσθήσεων. Τὴν ἀποτυχημένη ἀπόπειρα τοῦ Φώϋερμπαχ, ἔστω καὶ σὰν ἀπόπειρα νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν ἰδεολογία, τὴ θεωρεῖ σὰν ἁ μ ά ρ τ η μ α. Καὶ βέβαια! Αἰσθησιοκρατία εἶναι πόθος τοῦ ματιοῦ, πόθος τῆς σάρκας καὶ ἀλαζονεία — φρίκη καὶ βδελυγμία γιὰ τὸν Κύριό μας! Δὲν τὸ ξέρετε ὅτι ἡ σκέψη γιὰ τὴ σάρκα εἶναι θάνατος, ἐνῶ ἡ φροντίδα γιὰ

---

1. Τὸ χειρόγραφο ἔχει ἐδῶ τὴν ἀγγλικὴ λέξη toll—Keeper εἰσπράκτορας διοδίων.

τὸ πνεῦμα εἶναι ζωὴ καὶ εἰρήνη; Γιατὶ ἡ σκέψη γιὰ τὴ σάρκα εἶναι ἐχθρικὴ πρὸς τὴν κριτική, καὶ κάθε τί τὸ σαρκικὸ εἶναι τοῦ κόσμου τούτου. Καὶ δὲν ξέρετε τί λέει ἡ Ἁγία Γραφή; Ὅτι τὰ ἔργα τῆς σάρκας εἶναι γνωστά; Ὅτι εἶναι ἡ μοιχεία, ἡ πορνεία, ἡ βρωμιά, ἡ αἰσχρότητα, ἡ εἰδωλολατρία, ἡ μαγεία, ἡ ἐχθρότητα, ἡ διαμάχη, ἡ ζήλεια, ὁ θυμός, ἡ ἐριστικότητα, ἡ διχόνοια, οἱ ἁμαρτωλὲς συμμορίες, τὸ μίσος, ὁ φόνος, τὸ μεθύσι, ἡ λαιμαργία καὶ τὰ παρόμοια; Σᾶς προφητεύω, ὅπως προφήτεψα καὶ προηγούμενα, ὅτι αὐτοὶ ποὺ κάνουν τέτοιες πράξεις δὲ θὰ κληρονομήσουν τὴ βασιλεία τῆς κριτικῆς. Ἀλλὰ ἀλλοίμονο σ᾽ αὐτούς, γιατὶ στὴ δίψα τους γιὰ ἡδονὲς ἀκολουθοῦν τὸ δρόμο τοῦ Κάιν καὶ πέφτουν στὸ λάθος τοῦ Βαλαάμ, καὶ θὰ χαθοῦν σὲ μιὰν ἀνταρσία, ὅπως ἔγινε μὲ τὸν Κοράχ. Αὐτοὶ οἱ ἀσελγεῖς γλεντοκοποῦν ξεδιάντροπα μὲ τὶς ἐλεημοσύνες σας, καὶ παχαίνουν. Εἶναι σύννεφα χωρὶς νερὸ ποὺ τὰ παίρνει ὁ ἄνεμος. Γυμνά, ἄγονα δέντρα, δυὸ φορὲς νεκρὰ καὶ ξερριζωμένα. Ἄγρια κύματα τοῦ ὠκεανοῦ ποὺ ἀφρίζουν ἀπὸ τὸ δικό τους αἶσχος. Περιπλανώμενα ἀστέρια καταδικασμένα γιὰ πάντα στὰ σκοτάδια. Γιατὶ ἔχουμε διαβάσει στὴν Ἁγία Γραφή, ὅτι οἱ τελευταῖες μέρες τοῦ κόσμου θὰ εἶναι τρομερές, θὰ παρουσιαστοῦν ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν μεγάλη ἰδέα γιὰ τὸν ἑαυτό τους, αἰσχροὶ βέβηλοι ποὺ ἀγαποῦν τὴν ἡδονικὴ ἀπόλαυση περισσότερο ἀπὸ τὴν κριτική, ἁμαρτωλοὶ συμμορίτες, μὲ δυὸ λόγια, δοῦλοι τῆς σάρκας. Τέτοιους ἀνθρώπους ἀποφεύγει ὁ Ἅγιος Μπροῦνο, ποὺ φροντίζει τὸ πνεῦμα του καὶ ἀποστρέφεται τὸ λερωμένο κάλυμμα τῆς σάρκας. Καὶ γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο καταδικάζει τὸν Φώϋερμπαχ, ποὺ τὸν θεωρεῖ σὰν τὸν Κοράχ τῆς ἀνταρσίας, νὰ μένει ἔξω μαζὶ μὲ τὰ σκυλιά, τοὺς μάγους, τοὺς ἀκόλαστους καὶ τοὺς δολοφόνους. «Αἰσθησιοκρατία» — πφφ! Ὄχι μόνο προκαλεῖ στοὺς ἁγίους πατέρες τῆς ἐκκλησίας τοὺς πιὸ βίαιους σπασμούς, ἀλλὰ τοὺς κάνει καὶ νὰ ψάλλουν, καὶ στὴ σελίδα 121 ψέλνει τὸν «ὕμνο τοῦ τέλους καὶ τὸ τέλος τοῦ ὕμνου». Αἰσθησιοκρατία — ξέρεις δυστυχισμένε, τί εἶναι ἡ αἰσθησιοκρατία; Ἡ αἰσθησιοκρατία εἶναι ἕνα «ραβδί». (σ. 130). Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο μέσα στοὺς σπασμούς του μάχεται σὲ μιὰ περίπτωση μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἴδιες του τὶς φράσεις, ὅπως ἀκριβῶς ὁ μακαρίτης Ἰακὼβ πάλαιψε μὲ τὸ Θεό, μὲ τὴ μόνη διαφορὰ ὅτι ὁ Θεὸς διάστρεψε τὸ μηρὸ τοῦ Ἰακώβ, ἐνῶ ὁ ἅγιος ἐπιληπτικός μας διαστρέφει ὅλα τὰ μέλη καὶ τὶς κλειδώσεις τῆς ἴδιας του τῆς φράσης καὶ ἔτσι, μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐκπληχτικὰ παραδείγματα, κάνει καθαρὴ τὴν ταυτότητα ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου:

«Ὁ Φώϋερμπαχ μπορεῖ νὰ λέει ὅ,τι τοῦ ἀρέσει... πάντως κατα-

στρέφει τὸν «(!)» ἄ ν θ ρ ω π ο... γιατὶ μετατρέπει τὴ λ έ ξ η ἄνθρωπος σὲ μιὰ ἁπλὴ κενὴ φ ρ ά σ η... γιατὶ δ ὲ φ τ ι ά χ ν ε ι(!) «κ α ὶ δ ὲ δ η μ ι ο υ ρ γ ε ῖ»(!) «τ ὸ ν ἄ ν θ ρ ω π ο ἐ ν τ ε λ ῶ ς, ἀλλὰ ὑψώνει ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα στὸ Ἀπόλυτο, γιατὶ ἐ π ι π λ έ ο ν δηλώνει ὅτι ὄ χ ι ἡ ἀ ν θ ρ ω π ό τ η τ α ἀ λ λ ὰ μ ᾶ λ λ ο ν οἱ αἰσθήσεις εἶναι τὸ ὄργανο τοῦ Ἀπόλυτου, καὶ χαρακτηρίζει σὰν Ἀπόλυτο, τὸ ἀναμφισβήτητα καὶ ἄμεσα βέβαιο, τὸ ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, τῆς ἀντίληψης, τοῦ αἰσθήματος — αὐτὸ ποὺ αἰσθανόμαστε». Ἔτσι ὁ Φώυερμπαχ — αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο — «παρόλο ποὺ μπορεῖ νὰ σείει στρώματα ἀέρα, δὲ μπορεῖ ὡστόσο ν ὰ σ υ ν τ ρ ί ψ ε ι τ ὰ φ α ι ν ό μ ε ν α τ ῆ ς ἀ ν θ ρ ώ π ι ν η ς ο ὐ σ ί α ς, γιατὶ ἡ ἐ σ ώ τ ε ρ η «(!)» οὐσία του καὶ τὸ ζωογόνο του πνεῦμα /.../ καταστρέφει ἤδη τὸν ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ὸ» (!) «ἤχο κ α ὶ τὸν κάνει κενὸ κ α ὶ κακόφωνο» (σελ. 121).

Ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Μπροῦνο μᾶς δίνει μυστηριώδεις ἀλλὰ ἀποφασιστικὲς ἀποκαλύψεις γιὰ τὶς αἰτίες τῆς παράλογης στάσης του:

«Σάμπως τὸ Ἐγώ μου νὰ μὴν κατέχει ἐπίσης αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ καθορισμένο φ ύ λ ο, ποὺ εἶναι μ ο ν α δ ι κ ὸ σ ὲ σ ύ γ κ ρ ι σ η μ ὲ ὅ λ α τ ὰ ἄ λ λ α, καὶ αὐτὰ τὰ καθορισμένα μοναδικὰ γεννητικὰ ὄργανα».

(Πλάι στὰ «μοναδικὰ γεννητικὰ ὄργανά» του, αὐτὸς ὁ σεβάσμιος ἄνθρωπος κατέχει ἐπίσης ἕνα εἰδικὸ «μοναδικὸ φύλο!») Αὐτὸ τὸ μοναδικὸ φύλο ἐξηγεῖται στὴ σελίδα 121 μὲ τὴν ἔννοια ὅτι:

«ἡ ζωὴ τῶν αἰσθήσεων, σὰ βρυκόλακας, ρουφάει ὅλο τὸ μεδούλι καὶ τὸ αἷμα ἀπὸ τὴ ζ ω ὴ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τὸ ἀξεπέραστο ἐμπόδιο ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ καταφέρει ἐναντίον του ἕνα θανατηφόρο κ τ ύ π η μ α».

Ἀλλὰ ἀκόμα κι ὁ ἁγιότερος ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἁγνός! Εἶναι ὅλοι ἁμαρτωλοὶ καὶ τοὺς λείπει ἡ ἀγαλλίαση ποὺ θὰ εἶχαν πρὶν τὴν «αὐτοσυνείδηση», Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ποὺ μέσα στὸ μοναχικὸ κελλί του βασανίζει τὸ μυαλό του γιὰ τὴν «ὑπόσταση», βλέπει τὴν προσοχή του νὰ προσελκύε-

ται ἀπὸ τὰ ἐπιπόλαια γραφτὰ τοῦ αἱρετικοῦ Φώϋερμπαχ γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ τὴ γυναικεία ὁμορφιά. Ξαφνικὰ κατσουφιάζει, ἡ ἀγνή του αὐτοσυνείδηση λερώνεται, καὶ μιὰ ἁμαρτωλή, αἰσθησιακὴ φαντασία στριφογυρίζει τὸν τρομαγμένο κριτικὸ μὲ λάγνες εἰκόνες. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σάρξ ἀσθενεῖ. Ὁ Μπροῦνο σκοντάφτει, πέφτει, ξεχνάει ὅτι εἶναι ἡ ἐξουσία ποὺ «μὲ τὴ δύναμή της δένει, ἐλευθερώνει καὶ κυριαρχεῖ τὸν κόσμο», ξεχνάει ὅτι αὐτὰ τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας του εἶναι «πνεῦμα τοῦ πνεύματός του», χάνει κάθε «αὐτοσυνείδηση» καί, μεθυσμένος, τραυλίζει ἕνα διθύραμβο πρὸς τὴ γυναικεία ὁμορφιά, «πρὸς τὴν τρυφερή, μαλακή, θηλυκότητά της», πρὸς τὰ «γεμάτα καὶ στρογγυλεμένα μέλη» καὶ πρὸς τὴν «κατασκευὴ τοῦ γυναικείου σώματος ποὺ φουσκώνει, κυματίζει, βράζει, κοχλάζει καὶ σφυρίζει σὰν τὸ κύμα».[1] Ἡ ἀθωότητα ὅμως πάντοτε ἀποκαλύπτεται — ἀκόμα κι ὅταν ἁμαρτάνει. Ποιὸς δὲν ξέρει ὅτι ἡ «κ α τ α σ κ ε υ ὴ τοῦ σώματος ποὺ φ ο υ σ κ ώ ν ε ι, κ υ μ α τ ί ζ ε ι, σὰν τὸ κῦμα» εἶναι κάτι ποὺ κανένα μάτι δὲν εἶδε καὶ κανένα αὐτὶ δὲν ἄκουσε; Γι' αὐτὸ — σώπα, γλυκειὰ ψυχή, τὸ πνεῦμα γρήγορα θὰ κυριαρχήσει πάνω στὴ στασιαστικὴ σάρκα καὶ θὰ βάλει ἕνα ἀξεπέραστο «ἐμπόδιο» στοὺς πόθους ποὺ ξεχειλίζουν καὶ βράζουν, «ποὺ ἐναντίον του» αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θὰ καταφέρουν ἕνα «θανατηφόρο κτύπημα».

«Ὁ Φώϋερμπαχ» — ὁ ἅγιος φτάνει τελικὰ ἐδῶ, μὲ μιὰ κριτικὴ κατανόηση τῆς «Ἁ γ ί α ς Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α ς» — «εἶναι ἕνας ὑλιστὴς ἀνακατωμένος μὲ οὐμανισμὸ καὶ ἀποσυντεθειμένος ἀπὸ οὐμανισμό, δηλ. ἕνας ὑλιστὴς ποὺ εἶναι ἀνίκανος νὰ ἀντέξει τὴ γῆ καὶ τὸ εἶναι της» (ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ξέρει τὸ εἶναι τῆς γῆς σὰν κάτι τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γῆ, καὶ ξέρει πῶς πρέπει νὰ συμπεριφερθεῖ κανεὶς γιὰ νὰ «ἀ ν τ έ ξ ε ι τ ὸ ε ἶ ν α ι τῆς γῆς»!) «ἀλλὰ θέλει νὰ γίνει πνεῦμα καὶ ν' ἀνέβει στοὺς οὐρανούς, καὶ ταυτόχρονα εἶναι ἕνας οὐμανιστὴς ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ καὶ νὰ κατασκευάσει ἕναν πνευματικὸ κόσμο, ἀλλὰ ποὺ εἶναι διαποτισμένος μὲ ὑλισμό», κτλ. (σ. 123).

Ὅπως ἀκριβῶς γιὰ τὸν Ἅγιο Μπροῦνο, ὁ οὐμανισμός, σύμφωνα μ'

---

1. Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς προσθέσανε στὸ χωρίο τοῦ Μπροῦνο τὰ ἐπίθετα »Siedenden, brausenden und zischenden» (ποὺ βράζει, κοχλάζει καὶ σφυρίζει) ποὺ τὰ πῆραν ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Σίλλερ «Ὁ βουτηχτής».

αὐτά, εἶναι νὰ «σκέφτεσαι» καὶ νὰ «κατασκευάζεις ἕναν πνευματικὸν κόσμο», ἔτσι κι ὁ ὑλισμὸς εἶναι τὰ παρακάτω:

> «Ὁ ὑλιστὴς ἀναγνωρίζει μόνο τὴν ὑπάρχουσα, πραγματικὴ οὐσία, τὴν ὕ λ η» (σάμπως ὁ ἄνθρωπος μὲ ὅλες τὶς ἰδιότητές του, μαζὶ καὶ τὴ σκέψη, νὰ μὴν ἦταν μιὰ «ὑ π ά ρ χ ο υ σ α ο ὐ σ ί α») «καὶ τ ὴ ν ἀναγνωρίζει σὰ μιὰ φ ύ σ η ποὺ ἐπεκτείνεται ἐνεργητικὰ καὶ πραγματοποιεῖ τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ η ς μέσα στὴν πολλαπλότητα». (σελ. 123).

Πρῶτο, ἡ ὕ λ η εἶναι μιὰ ὑπάρχουσα, πραγματικὴ οὐσία, ἀλλὰ μόνο μέσα στὸν ἑαυτό της, κρυμμένη. Μόνον ὅταν «ἐπεκτείνεται ἐνεργητικὰ καὶ πραγματοποιεῖ τὸν ἑαυτό της μέσα στὴν πολλαπλότητα» (μιὰ «ὑπάρχουσα, π ρ α γ μ α τ ι κ ὴ οὐσία» «πραγματοποιεῖ τὸν ἑαυτό της»!!), μόνο τότε γίνεται φ ύ σ η. Πρῶτον ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ὕ λ η ς, μιὰ ἀφαίρεση, μιὰ ἰδέα, καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία πραγματοποιεῖ τὸν ἑαυτό της στὴν πραγματικὴ φύση. Λέξη πρὸς λέξη ἡ χεγκελιανὴ θεωρία γιὰ τὴν προϋπαρξη τῶν δημιουργικῶν κατηγοριῶν. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, γίνεται ἐπίσης, κατανοητὸ ὅτι ὁ Ἅγιος Μπροῦνο λαθεμένα παίρνει τὶς φιλοσοφικὲς φράσεις τῶν ὑλιστῶν ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὕλη, γιὰ τὸν πραγματικὸ πυρήνα καὶ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο τῆς ἀντίληψής τους γιὰ τὸν κόσμο.

2. ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΠΡΟΥΝΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΕ ΦΩΥΕΡΜΠΑΧ ΚΑΙ ΣΤΙΡΝΕΡ

Ἀφοῦ λοιπὸν εἶπε μερικὰ λόγια βαρυσήμαντα ἐναντίον τοῦ Φώυερμπαχ, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ρίχνει μιὰ ματιὰ στὴν πάλη ἀνάμεσα στὸν Φώυερμπαχ καὶ τὸν Μοναδικό. Ἡ πρώτη ἀπόδειξη τοῦ ἐνδιαφέροντός του γι' αὐτὴ τὴν πάλη εἶναι ἕνα μεθοδικὸ τριπλὸ χαμόγελο.

> «Ὁ κριτικὸς συνεχίζει τὸ δρόμο του ἀκράτητος, σίγουρος γιὰ τὴ νίκη, καὶ νικηφόρος. Τὸν συκοφαντοῦν —χ α μ ο γ ε λ ά ε ι. Τὸν λένε αἱρετικὸ — χ α μ ο γ ε λ ά ε ι. Ὁ παλιὸς κόσμος ὀργανώνει ἐκστρατεία ἐναντίον του — χ α μ ο γ ε λ ά ε ι».

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο — αὐτὸ εἶναι τώρα ξεκαθαρισμένο — συνεχίζει

τὸ δρόμο του ἀλλὰ δὲν τὸν συνεχίζει ὅπως οἱ ἄλλοι, ἀκολουθεῖ μιὰ κριτικὴ πορεία, ἐκτελεῖ αὐτὴν τὴ σημαντικὴ πράξη μ' ἕνα χ α μ ό γ ε λ ο.

> «Τὸ χαμόγελό του σχηματίζει στὸ πρόσωπό του περισσότερες γραμμὲς ἀπ' ὅσες ὑπάρχουν στὸ νέο χάρτη μὲ τὴν αὔξηση τῶν Ἰνδιῶν... Ξέρω πὼς ἡ κυρία μου θὰ τὸν χτυπήσει: ἂν θὰ τὸ κάνει αὐτό, αὐτὸς θὰ χαμογελάσει, καὶ θὰ τὸ θεωρήσει μεγάλη τέχνη»[1] — σὰν τὸν Μαλβόλιο τοῦ Σαίξπηρ.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Μπροῦνο δὲν κουνάει τὸ δακτυλάκι του γιὰ νὰ ἀνασκευάσει τοὺς δυὸ ἀντιπάλους του, ξέρει καλύτερο τρόπο νὰ τοὺς ξεφορτωθεῖ, τοὺς ἀφίνει — διαίρει καὶ βασίλευε — νὰ τσακώνονται μόνοι τους. Ἀντιμετωπίζει τὸν Στίρνερ μὲ τὸν Ἄνθρωπο τοῦ Φώυερμπαχ (σ. 124), καὶ τὸν Φώυερμπαχ μὲ τὸν Μοναδικὸ τοῦ Στίρνερ (σ. 125 καὶ ἑπομ.). Ξέρει πὼς εἶναι τόσο ἐξοργισμένοι ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου, ὅσο κι οἱ γάτες Κιλκέννι στὴν Ἰρλανδία ποὺ ἀλληλοφαγώθηκαν τόσο πολὺ ὥστε τελικὰ ἔμειναν μονάχα οἱ οὐρές τους. Καὶ ὁ Ἅγιος Μπροῦνο βγάζει καταδικαστικὴ ἀπόφαση γι' αὐτὲς τὶς οὐρές, δηλώνοντας ὅτι εἶναι «ὑ π ό σ τ α σ η», καὶ, ἑπομένως, καταδικασμένες στοὺς αἰῶνες.

Ἀντιπαραθέτοντας τὸν Φώυερμπαχ στὸν Στίρνερ ἐπαναλαμβάνει αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ Χέγκελ γιὰ τὸν Σπινόζα καὶ τὸν Φίχτε, ὅπου ὅπως ξέρουμε, τὸ Ἐγὼ ποὺ ἔχει μορφὴ σημείου παρουσιάζεται σὰ μία, καὶ μάλιστα ἡ σταθερότερη, πλευρὰ τῆς ὑπόστασης. Ὅσο πολὺ κι ἂν μαίνονταν παλιότερα ὁ Μπροῦνο ἐναντίον τοῦ ἐγωισμοῦ, ποὺ μάλιστα τὸν θεωροῦσε σὰν Odor Specificus[2] τῶν μαζῶν, στὴ σελίδα 129 δέχεται τὸν ἐγωισμὸ ἀπὸ τὸν Στίρνερ — μόνο ποὺ αὐτὸς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «ὄχι τοῦ Μὰξ Στίρνερ», ἀλλά, βέβαια, τοῦ Μπροῦνο Μπάουερ. Στιγματίζει τὸν ἐγωισμὸ τοῦ Στίρνερ ὅτι ἔχει ἠθικὸ ἐλάττωμα, «ὅτι τὸ Ἐγώ του γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὸν ἐγωισμό του ἀπαιτεῖ ὑποκρισία, ἀπάτη, ἐξωτερικὴ βία». Κατὰ τὰ ἄλλα, πιστεύει (βλέπε σ. 124) στὰ κριτικὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Μὰξ καὶ βλέπει στὸν ἀγώνα τοῦ τελευταίου (σ. 126) «μιὰ πραγματικὴ προσπάθεια νὰ καταστρέψει ριζικὰ τὴν ὑπόσταση». Ἀντὶ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν κριτικὴ τοῦ Στίρνερ γιὰ τὴν «καθαρὴ κριτικὴ» τοῦ Μπάουερ, βεβαιώνει στὴ σ. 124 ὅτι ἡ κριτικὴ τοῦ Στίρνερ θὰ μποροῦσε νὰ τὸν θίξει ἐξίσου λίγο

---

1. Οἱ συγγραφεῖς πῆραν αὐτὰ τὰ λόγια ἀπὸ τὴ «12η Νύχτα» τοῦ Σαίξπηρ. χρησιμοποιώντας ὅμως τὴ γερμανικὴ μετάφραση ἀντικατάστησαν στὸ τέλος τὴ λέξη Gunst (εὔνοια) μὲ τὴ λέξη Kunst (τέχνη) Πράξη III, Σκηνὴ 2.

2. Ἰδιαίτερη μυρωδιά.

ὅσο καὶ ὁποιονδήποτε ἄλλον, «γιατὶ αὐτὸς εἶναι τὸ ἀρχέτυπο τοῦ κριτικοῦ».

Τελικὰ ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἀνασκευάζει καὶ τοὺς δυό, καὶ τὸν Ἅγιο Μὰξ καὶ τὸν Φώϋερμπαχ, ἐφαρμόζοντας σχεδὸν κατὰ γράμμα στὸν Φώϋερμπαχ καὶ τὸν Στίρνερ μιὰν ἀντίθεση ποὺ σκιαγράφησε ὁ Στίρνερ ἀνάμεσα στὸν κριτικὸ Μπροῦνο Μπάουερ καὶ τὸν δογματιστή.

> Βίγκαντ, σ. 138: «Ὁ Φώϋερμπαχ βάζει τὸν ἑαυτό του σὲ ἀντιπαράθεση πρός, καὶ ἐπομένως» (!) «στέκεται σὲ ἀντιπαράθεση πρός, τὸν Μοναδικό. Εἶναι κομμουνιστὴς καὶ θέλει νὰ εἶναι. Ὁ Μοναδικὸς εἶναι ἕνας ἐγωιστὴς καὶ πρέπει νὰ εἶναι. Εἶναι ὁ ἅγιος ἐγωιστής, ὁ ἄλλος εἶναι ὁ βέβηλος ἐγωιστής, αὐτὸς εἶναι ὁ καλὸς ἐγωιστής, ὁ ἄλλος εἶναι ὁ κακός, αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός, ὁ ἄλλος εἶναι ὁ Ἄνθρωπος. Καὶ οἱ δυὸ εἶναι δογματιστές».
>
> Τὸ θέμα ἐπομένως εἶναι ὅτι κατηγορεῖ καὶ τοὺς δυὸ γιὰ δογματισμό.

> Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του, σ. 194: «Ὁ κριτικὸς φοβᾶται μὴ γίνει δογματικὸς ἢ μήπως προβάλει δόγματα. Εἶναι φανερὸ ὅτι τότε θὰ γίνονταν τὸ ἀντίθετο ἑνὸς κριτικοῦ, ἕνας δογματιστής. Αὐτὸς ποὺ σὰν κριτικὸς ἦταν καλός, θὰ γινόταν τώρα κακός, ἢ ἀπὸ κεῖ ποὺ εἶναι ἀφιλόκερδος» (ἕνας κομμουνιστὴς) «θὰ γίνονταν ἕνας ἐγωιστής, κτλ. Προπάντων ἔχι δόγματα! — αὐτὸ εἶναι τὸ δόγμα του.»

3. Ο ΑΓΙΟΣ ΜΠΡΟΥΝΟ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΤΗΣ «ΑΓΙΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ»

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο, ποὺ ξεμπέρδεψε μὲ τοὺς Φώϋερμπαχ καὶ Στίρνερ μὲ τὸν τρόπο ποὺ δείξαμε καὶ πού «ἔκοψε τὸ δρόμο τῆς προόδου στὸν Μοναδικό», στρέφεται τώρα ἐναντίον τῶν φαινομενικῶν συνεπειῶν τοῦ Φώϋερμπαχ, τῶν Γερμανῶν κομμουνιστῶν, καί, εἰδικὰ τῶν συγγραφέων τῆς «Ἁγίας Οἰκογένειας». Ἡ ἔκφραση «πραγματικὸς οὐμανισμός», ποὺ τὴ βρῆκε στὸν πρόλογο αὐτοῦ τοῦ κειμένου πολεμικῆς, παρέχει τὴν κύρια βάση τῆς ὑπόθεσής του. Θὰ θυμηθεῖ ἕνα χωρίο ἀπὸ τὴ Βίβλο:

«Καὶ ἐγὼ ἀδελφοί, δὲν ἠδυνήθην νὰ λαλήσω πρὸς ἐσᾶς, ὡς πρὸς πνευματικούς, ἀλλ' ὡς πρὸς σαρκικούς» (στὴν περίπτωσή μας ἦταν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο) «ὡς πρὸς νήπια ἐν Χριστῷ. Γάλα σᾶς ἐπότισα καὶ οὐχὶ στερεὰν τροφήν, διότι δὲν ἠδύνασθε ἔτι νὰ δεχθῆτε αὐτήν.» ('Απὸ τὴν 'Επιστολὴ πρὸς Κορινθίους, 3, 1-2.) (Μετάφρ Νεοφ. Βάμβα. Σ.τ.Μ.).

'Η πρώτη ἐντύπωση ποὺ ἡ «'Α γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α» ἔκανε στὸν σεβάσμιο πατέρα τῆς ἐκκλησίας ἦταν μιὰ ἐντύπωση βαθειᾶς στενοχώριας καὶ βαρειᾶς μελαγχολίας ὅπως ταιριάζει σ' ἕναν εὐυπόληπτο ἄνθρωπο. 'Η μόνη καλὴ πλευρὰ τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι

«ἔδειξε τί..ἔ π ρ επ ε νὰ γίνει ὁ Φώϋερμπαχ, καὶ τὴ θέση ποὺ μ π ο ρ ε ῖ νὰ υἱοθετήσει ἡ φιλοσοφία του, ἂν αὐτὴ θ έ λ ε ι νὰ ἀγωνιστεῖ ἐναντίον τῆς κριτικῆς» (σ. 138),

ὅτι, ἐπομένως, συνδύαζε μ' ἕναν εὔκολο τρόπο τὴν «ἐπιθυμία» μὲ τὸ «τί μπορεῖ νὰ εἶναι» καὶ τὸ «τί πρέπει νὰ εἶναι», ἀλλὰ ὅτι αὐτὴ ἡ καλὴ πλευρὰ δὲν ἀντισταθμίζει τὶς πολλὲς δυσάρεστες πλευρές της. 'Η φιλοσοφία τοῦ Φώϋερμπαχ, ποὺ ἐδῶ γίνεται κατὰ κωμικὸ τρόπο,

«ἴ σ ω ς ν ὰ μ ὴ ν καὶ μ π ο ρ ε ῖ ν ὰ μ ὴ ν καταλαβαίνει τὸν κριτικό, ἴ σ ω ς ν ὰ μ ὴ ν καὶ μ π ο ρ ε ῖ ν ὰ μ ὴ γνωρίζει καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν κριτικὴ στὴν ἀνάπτυξή της, ἴ σ ω ς ν ὰ μ ὴ ν καὶ μ π ο ρ ε ῖ ν ὰ μ ὴ ν ξέρει ὅτι σὲ σχέση μὲ κάθε τι ποὺ εἶναι ὑπερβατικό, ἡ κριτικὴ εἶναι μιὰ συνεχὴς πάλη καὶ νίκη, μιὰ συνεχὴς καταστροφὴ καὶ δημιουργία, ἡ μ ό ν η» (!) «δημιουργικὴ καὶ παραγωγικὴ ἀρχή. Ἴ σ ω ς ν ὰ μ ὴ ν καὶ μ π ο ρ ε ῖ ν ὰ μ ὴ ν ξέρει πῶς ἔχει ἐργαστεῖ ὁ κριτικὸς καὶ ἐργάζεται ἀκόμα, γιὰ νὰ τοποθετήσει καὶ νὰ φ τ ι ά ξ ε ι» (!) «τὶς ὑπερβατικὲς δῦνάμεις, ποὺ μέχρι τώρα ἔχουν καταπιέσει τὴν ἀνθρωπότητα καὶ δὲν τῆς ἔχουν ἐπιτρέψει νὰ ἀναπνεύσει καὶ νὰ ζήσει, αὐτὸ ποὺ π ρ ά γ μ α τ ι κ ὰ ε ἶ ν α ι, τὸ πνεύμα τοῦ πνεύματος, τὸ ἱερὸ τῶν ἱερῶν, ἕνα ἔμφυτο πράγμα» (!) «ἔξω ἀπὸ καὶ μέσα στὸ πάτριο ἔδαφος, τὰ προϊόντα καὶ τὶς δημιουργίες τῆς αὐτοσυνείδησης. Ἴ σ ω ς ν ὰ μ ὴ ν καὶ μ π ο ρ ε ῖ ν ὰ μ ὴ ν ξέρει ὅτι ὁ κριτικὸς καὶ μόνον ὁ κριτικὸς ἔχει συντρίψει τὴ θρησκεία στὴν ὁλότητά της, τὸ κράτος στις ποικίλες ἐκδηλώσεις του, κτλ.» (σσ. 138, 139.)

Νὰ ἕνα ἀκριβὲς ἀντίτυπο τοῦ ἀρχαίου Ἰεχωβᾶ, ποὺ παρακολουθεῖ μὲ φροντίδα τὸν περιπλανώμενο λαό του ποὺ ἔβρισκε μεγαλύτερη εὐχαρίστηση στοὺς χαρούμενους εἰδωλολατρικοὺς θεούς, καὶ ἀναφωνεῖ:

«Ἄκουσέ με Ἰσραήλ, καὶ μὴν κλείνεις τ' αὐτιά σου λαὲ τοῦ Ἰούδα! Δὲν εἶμαι λοιπὸν ἐγὼ ὁ Κύριος ὁ Θεός σου, ποὺ σὲ ὁδήγησε ἔξω ἀπὸ τὴ γῆ τῆς Αἰγύπτου σὲ μιὰ χώρα ὅπου ρέει γάλα καὶ μέλι; Καὶ κοίταξε, ἀπὸ τὴν πρώτη σου νεότητα ἔκανες τὸ κακὸ μπροστὰ στὰ μάτια μου καὶ μὲ θύμωσες μὲ τὰ ἔργα τῶν χεριῶν μου καὶ ἔστρεψες τὴ ράχη σου σὲ μένα καὶ ὄχι τὸ πρόσωπό σου πρὸς ἐμένα, ὅταν συνεχῶς σὲ ἐδίδασκα. Καὶ ἐβεβήλωσες τὸν οἶκο μου γιὰ νὰ τὸν λερώσεις, καὶ ἔχτισες ναὸ στὸν Βάαλ στὴν κοιλάδα τοῦ Μπὲν Χιμμόν, ἐνῶ δὲν τὸ διέταξα, καὶ ποτὲ δὲ μοῦ μπῆκε στὸ μυαλό ὅτι θὰ ἔκανες τέτοια φρικτὰ πράγματα. Καὶ σοῦ ἔστειλα τὸν ὑπηρέτη μου Ἱερεμία, ποὺ τοῦ ἀπηύθυνα τὸ λόγο μου, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους τῆς βασιλείας τοῦ βασιλιᾶ Ἰωσία, γιοῦ τοῦ Ἀμὼς μέχρι καὶ σήμερα — καὶ ἐδῶ καὶ εἴκοσι τρία χρόνια σοῦ ἐκήρυττε μὲ ζῆλο, ἀλλὰ δὲ θέλησες νὰ τὸν ἀκούσεις. Γι' αὐτὸ λέει ὁ Κύριος ὁ Θεός: Ποιός ποτέ του ἔχει ἀκούσει τὸ παρθένο Ἰσραὴλ νὰ κάνει τέτοια βεβήλωση; Γιατὶ τὸ νερὸ τῆς βροχῆς δὲν ἐξαφανίζεται τόσο γρήγορα ὅσο γρήγορα μὲ ξεχνάει ὁ λαός μου. Ὦ! γῆ, γῆ, γῆ, ἄκουσε τὸ λόγο τοῦ Κυρίου!»

Ἔτσι σ' ἕνα μακρὺ λόγο πάνω στὸ «πρέπει» καὶ τὸ «μπορῶ» ὁ Ἅγιος Μπροῦνο βεβαιώνει ὅτι οἱ κομμουνιστὲς ἀντίπαλοί του τὸν παρανόησαν. Ὁ τρόπος ποὺ περιγράφει τὴν κριτική σ' αὐτὸ τὸν πρόσφατο λόγο του, ὁ τρόπος ποὺ μετατρέπει τὶς προηγούμενες δυνάμεις ποὺ καταπίεζαν «τὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας» σὲ «ὑπερβατικὲς δυνάμεις», κι αὐτὲς τὶς ὑπερβατικὲς δυνάμεις στὸ «πνεύμα τοῦ πνεύματος», καὶ ὁ τρόπος ποὺ παρουσιάζει τὴν «κριτικὴ» σὰν τὸ μόνο κλάδο παραγωγῆς, ἀποδείχνει ὅτι ἡ φαινομενικὴ παρανόηση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ κατανόηση ποὺ δὲν τοῦ ἀρέσει. Ἀποδείξαμε ὅτι ἡ κριτικὴ τοῦ Μπάουερ βρίσκεται κάτω ἀπὸ κάθε κριτική, καὶ χάρη σ' αὐτὸ ἔχουμε γίνει ἀναγκαστικὰ δογματιστές. Ἀκόμα μᾶς κατηγορεῖ μὲ κάθε σοβαρότητα γιὰ τὴν αὐθάδη δυσπιστία μας στὶς ἀρχαῖες του φράσεις. Ὁλόκληρη ἡ μυθολογία τῶν ἀνεξάρτητων ἐννοιῶν, μὲ τὸν Δία τὸν νεφεληγερέτη — τὴν αὐτοσυνείδηση — ἐπικεφαλῆς, παρελαύνει ἐδῶ γι' ἄλλη μιὰ φορὰ μέσα στὶς «ἠχηρὲς φράσεις μιᾶς ὁλοκληρωμένης γενιτσαρικῆς ὀρχήστρας λαϊκῶν κατηγοριῶν»

(«Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ὴ Ἐ φ η μ ε ρ ί δ α» πρβλ. Ἡ «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α». σ. 23 κ.ἑ. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, βέβαια, ὁ μύθος τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, δηλ., τῆς σκληρῆς «ἐργασίας» τοῦ κριτικοῦ, ποὺ εἶναι «ἡ μόνη δημιουργικὴ καὶ παραγωγικὴ ἀρχή, μιὰ συνεχὴς πάλη καὶ νίκη, μιὰ συνεχὴς καταστροφὴ καὶ δημιουργία», μιὰ «τωρινὴ ἐργασία» καὶ μιὰ «χτεσινὴ ἐργασία». Πραγματικὰ ὁ σεβάσμιος πατέρας κατηγορεῖ ἀκόμα τὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α» ὅτι καταλαβαίνει τὴν «κριτικὴ» μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ τὴν καταλαβαίνει κι αὐτὸς στὴ σημερινή του ἀπάντηση. Ἀφοῦ πῆρε πίσω τὴν «οὐσία» καὶ «τὴν ἐ κ σ φ ε ν δ ό ν ι σ ε στὴ γῆ τῆς γέννησής της, τὴν αὐτοσυνείδηση, τὸν ἐπικρίνοντα καὶ» (ὕστερα ἐπίσης ἀπὸ τὴν «Ἁγία Οἰκογένεια») «τὸν κρινόμενο ἄνθρωπο» (ἡ αὐτοσυνείδηση παίρνει ἐδῶ τὴ θέση μιᾶς ἰδεολογικῆς ἀποθήκης ἄχρηστων ἀντικειμένων), συνεχίζει:

> «Αὐτὴ» (ἡ ὑποτιθέμενη φιλοσοφία τοῦ Φώϋερμπαχ) «δὲν τολμάει νὰ ξέρει ὅτι ἡ κριτικὴ κ α ὶ οἱ κριτικοί, ἀπὸ τότε ποὺ ἔχουν ὑπάρξει,» (!) «ἔχουν ὁδηγήσει καὶ φτιάξει τὴν ἱστορία, ὅτι ἀκόμα κι οἱ ἀντίπαλοί τους καὶ ὅλα τὰ κινήματα καὶ οἱ ζυμώσεις τοῦ καιροῦ μας εἶναι δημιουργία τους, ὅτι αὐτοὶ μονάχα εἶναι ποὺ κρατᾶνε ἐ ξ ο υ σ ί α σ τ ὰ χ έ ρ ι α τ ο υ ς, γ ι α τ ὶ ἡ δ ύ ν α μ η β ρ ί σ κ ε τ α ι μ έ σ α σ τ ὴ σ υ ν ε ί δ η σ ή τ ο υ ς, καὶ γιατὶ ἀντλοῦν δύναμη ἀ π ὸ τ ο ὺ ς ἑ α υ τ ο ύ ς τ ο υ ς, ἀπὸ τὶς πράξεις τους, ἀ π ὸ τ ὴ ν κ ρ ι τ ι κ ή, ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τους, ἀπὸ τὶς δημιουργίες τους. Ὅτι μονάχα μὲ τὴν πράξη τῆς κριτικῆς ἐλευθερώνεται ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐπομένως καὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ δ η μ ι ο υ ρ γ ε ῖ τ α ι ὁ ἄνθρωπος» (!) «καὶ ἐπομένως καὶ οἱ ἄνθρωποι».

Ἔτσι, ἡ κριτικὴ κ α ὶ οἱ κριτικοὶ εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα δυὸ τελείως διαφορετικὰ ὑποκείμενα, ποὺ ὑπάρχουν καὶ ἐνεργοῦν χωριστὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὁ κριτικὸς εἶναι ἕνα ὑποκείμενο διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν κριτική, καὶ ἡ κριτικὴ ἕνα ὑποκείμενο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν κριτικό. Αὐτὴ ἡ προσωποποιημένη κριτική, ἡ κριτικὴ σὰν ὑποκείμενο, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ «κριτικὴ κριτικὴ» ποὺ ἐναντίον της στράφηκε Ἡ «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α». «Ἡ κριτικὴ καὶ οἱ κριτικοί, ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχουν ἔχουν ὁδηγήσει καὶ φτιάξει τὴν ἱστορία». Εἶναι καθαρὸ ὅτι δὲ μποροῦσαν νὰ κάνουν αὐτὸ τὸ πράγμα «στὸ διάστημα» ποὺ δὲν «ὑπῆρχαν», καὶ εἶναι ἐξίσου καθαρὸ ὅτι «ἀπὸ τότε ποὺ ἔχουν ὑπάρξει» «ἔφτιαξαν ἱστορία», μὲ τὸ

δικό τους τρόπο. Τελικά, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο προχωράει μέχρι τὸ σημεῖο «νὰ πρέπει καὶ νὰ μπορεῖ» νὰ μᾶς δώσει ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ βαθειὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴ δύναμη τῆς κριτικῆς ποὺ συνταράσσει κράτη, δηλαδὴ ὅτι «ἡ κριτικὴ καὶ οἱ κριτικοὶ κρατοῦν τὴν ἐ ξ ο υ σ ί α σ τ ὰ χ έ ρ ι α τ ο υ ς, διότι» (ἕνα ὡραῖο «διότι»!) «ἡ δ ύ ν α μ η β ρ ί σ κ ε τ α ι μ έ σ α σ τ ὴ σ υ ν ε ί δ η σ ή τ ο υ ς», καί, δεύτερο, ὅτι αὐτοὶ οἱ μεγάλοι κατασκευαστὲς τῆς ἱστορίας «κρατοῦν ἐξουσία στὰ χέρια τους», διότι «ἀντλοῦν δύναμη ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους καὶ ἀπὸ τὴν κριτικὴ» (δηλ. πάλι ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους) — πράγμα ποὺ δυστυχῶς, δὲν ἀποδείχνει μὲ κανένα τρόπο ὅτι πηγάζει ὁτιδήποτε μέσα ἀπὸ κεῖ, μέσα ἀπὸ τοὺς «ἑαυτούς τους», μέσα ἀπὸ τὴν «κριτική». Πάνω στὴ βάση τῶν ἴδιων τῶν λόγων τῆς κριτικῆς, θὰ ἔπρεπε κανεὶς τουλάχιστο νὰ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ εἶναι δύσκολο νὰ «πηγάσει» ἀπὸ κεῖ μέσα ὁτιδήποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν κατηγορία τῆς «ὑπόστασης» ποὺ «ἐκσφενδονίστηκε» μέσα σ' αὐτή. Τελικά, ἡ κριτικὴ ἐπίσης «ἀντλεῖ» «ἀπὸ τὴν κριτική» τὴ «δύναμη» νὰ ἐκστομίσει ἕναν ἐξαιρετικὰ τερατώδη χρησμό. Γιατὶ μᾶς ἀποκαλύπτει ἕνα μυστικὸ ποὺ ἦταν κρυφὸ γιὰ τοὺς πατέρες μας καὶ ἄγνωστο στοὺς παποῦδες μας, τὸ μυστικὸ ὅτι «μονάχα μὲ τὴν πράξη τῆς κριτικῆς δημιουργεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐπομένως καὶ οἱ ἄνθρωποι» — ἐνῶ μέχρι τώρα ἡ κριτικὴ θεωροῦνταν λαθεμένα σὰ μιὰ πράξη ἀνθρώπων ποὺ ὑπῆρχαν πρὶν ἀπ' αὐτὴ χάρη σὲ πολὺ διαφορετικὲς πράξεις. Ἔτσι προκύπτει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἦρθε «μέσα στὸν κόσμο, ἀπὸ τὸν κόσμο, καὶ πρὸς τὸν κόσμο» διαμέσου τῆς «κριτικῆς», δηλαδὴ μὲ Generatio Aequivoca. Ὅλα αὐτά, ἴσως, εἶναι ἁπλῶς μιὰ ἄλλη ἑρμηνεία τοῦ ἀκόλουθου χωρίου ἀπὸ τὴ Βίβλο Γενέσεως: Καὶ ὁ Ἀδὰμ ἐ γ ν ώ ρ ι σ ε, δηλ. ἔκανε κριτικὴ στὴν Εὔα τὴ γυναίκα του, καὶ αὐτὴ συνέλαβε, κτλ.

Ἔτσι, θλέπουμε ἐδῶ ὅλη τὴ γνωστὴ κριτικὴ κριτική, ποὺ ἔχει ἤδη ἐπαρκῶς χαρακτηριστεῖ στὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α», νὰ μᾶς ἀντιμετωπίζει μὲ ὅλη της τὴν κατεργαριά, σὰ νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τίποτε. Δὲ χρειάζεται νὰ ἐκπλησσόμαστε μ' αὐτό, γιατὶ ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος παραπονιέται, στὴ σελίδα 140, ὅτι Ἡ «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α» «ἐμποδίζει κάθε πρόοδο στὴν κριτική». Μὲ τὴ μεγαλύτερη ἀγανάκτηση ὁ Ἅγιος Μπροῦνο κατηγορεῖ τοὺς συγγραφεῖς τῆς «Ἁ γ ί α ς Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α ς» ἐπειδὴ μέσο μιᾶς χημικῆς διαδικασίας ἐξαερώσανε τὴν κριτικὴ τοῦ Μπάουερ καὶ τὴν ἔφεραν ἀπὸ τὴ «ρ ε υ σ τ ή» της κατάσταση σὲ μιὰ «κ ρ υ σ τ α λ λ ι κ ὴ» κατάσταση.

Ἀπὸ ἐδῶ ἔπεται ὅτι τὰ «ἱδρύματα ἐπαιτείας», τὸ «πιστοποιητικὸ γεν-

νήσεως τῆς πλειοψηφίας», «οἱ περιοχές τοῦ πάθους καὶ τῶν κεραυνοβόλων πλευρῶν», ἡ «μουσουλμανικὴ προσποίηση τῆς ἔννοιας» (Ἡ «Ἁ γ ί α Οἰ κ ο γ έ ν ε ι α», σσ. 2, 3, 4, σύμφωνα μὲ τὴν κριτικὴ «Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ὴ Ἐ φ η μ ε ρ ί δ α») — ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀνοησίες μόνον ἂν τὰ καταλάβουμε κατὰ τὸν «κρυσταλλικὸ» τρόπο. Καὶ τὰ εἴκοσι ὀκτὼ ἱστορικὰ λάθη, ποὺ ἀποδείχτηκε πὼς διέπραξε ἡ κριτικὴ κατὰ τὴν περιήγησή της στὰ «Προβλήματα ἀγγλικῆς ἐπικαιρότητας»[1] — δὲν εἶναι ἄραγε λάθη ὅταν τὰ κοιτάξουμε ἀπὸ τὴ «ρευστὴ» ἄποψη; Μήπως ἡ κριτικὴ ἐπιμένει ὅτι, ἀπὸ τὴ ρευστὴ ἄποψη ἐπροφήτεψε ἐκ τῶν προτέρων τὴ διαμάχη Νάουβερκ[2] — πολὺ ἀργότερα ἀφότου αὐτὸ ἔγινε μπροστὰ στὰ μάτια της — καὶ ὅτι δὲν τὴν κατασκεύασε κ α τ ό π ι ν ἑ ο ρ τ ῆ ς; Μήπως ἐπιμένει ὅτι ἡ λέξη Maréchal θὰ μποροῦσε νὰ σημαίνει «σιδερὰς» ἀπὸ «κρυσταλλικὴ» ἄποψη; ἀλλὰ ἀπὸ τὴ ρευστὴ ἄποψη θὰ ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ σημαίνει «στρατηγός»; Ἢ μήπως ὅτι παρόλο ποὺ κατὰ τὴν «κρυσταλλικὴ» ἀντίληψη «Un fait physique» θὰ ἐσήμαινε «φυσικὸ γεγονός», ἡ ἀληθινὴ «ρευστὴ» μετάφραση θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «γεγονὸς τῆς φυσικῆς;» Ἢ μήπως ὅτι «La malveillance de nos Bourgeois juste-milieux»[3] σημαίνει στὴ ρευστή του κατάσταση «ἡ ἀμεριμνησία τῶν καλῶν μας ἀστῶν;» Μήπως ἐπιμένει ὅτι, ἀπὸ ρευστὴ ἄποψη, «ἕνα παιδὶ ποὺ δὲ γίνεται μὲ τὴ σειρά του πατέρας ἢ μητέρα εἶναι ο ὐ σ ι α σ τ ι κ ὰ κ ό ρ η»; Ὅτι κάποιος μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ καθῆκον «νὰ περιγράψει τὰ πράγματα σὰ νὰ ἦταν τὰ τελευταῖα πικρὰ δάκρυα τοῦ παρελθόντος»; Ὅτι οἱ διάφοροι θυρωροί, τὰ λιοντάρια, οἱ μοδιστροῦλες, οἱ μαρκήσιοι, οἱ παληάνθρωποι καὶ οἱ ξύλινες πόρτες στὸ Παρίσι στὴ «ρευστή» τους μορφὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ φάσεις τοῦ μυστηρίου «ποὺ ἡ ἔννοιά του γενικὰ πρέπει νὰ τὸ τοποθετεῖ γενικὰ σὰν περιορισμένο καὶ πάλι νὰ καταργεῖ αὐτὸν τὸν περιορισμὸ ποὺ τοποθετεῖται ἀπὸ τὴν παγκόσμια οὐσία του, γιατὶ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ οὐσία εἶναι μονάχα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐσωτερικῆς του αὐτο-διάκρισης, τῆς δραστηριότητάς του»; Ὅτι ἡ κριτικὴ

---

1. Τίτλος ἄρθρου τοῦ Φάουχερ. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι ἀφιερωμένο τὸ κεφ. II τῆς Ἁ γ ί α ς Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α ς.

2. Ὑπαινιγμὸς σὲ μιὰ διαμάχη ἀνάμεσα στὸν Καρλ Νάουβερκ καὶ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Βερολίνου. Σχετικά, μ' αὐτὴ τὴ διαμάχη, ὑπάρχει ἕνα ἄρθρο στὴ «Γ ε ν ι κ ὴ Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ὴ Ἐ φ η μ ε ρ ί δ α» φύλλο 4, ποὺ ἀναφέρεται καὶ στὴν «Ἁ γ ί α Οἰ κ ο γ έ ν ε ι α», Κεφ. III.

3. Ἡ κακοβουλία τῶν φιλισταίων ἀστῶν μας.

κριτικὴ μὲ τὴ «ρευστὴ» σημασία «συνεχίζει τὸ δρόμο της ἀκράτητη, νικηφόρα καὶ σίγουρη γιὰ τὴ νίκη», ὅταν ἀσχολούμενη μ᾽ ἕνα ζήτημα βεβαιώνει πρῶτα ὅτι ἀποκάλυψε τὴν «ἀληθινὴ καὶ γενικὴ σημασία» της καὶ ὕστερα δέχεται ὅτι «δὲν ἔχει οὔτε τὴ θέληση οὔτε τὸ δικαίωμα νὰ προχωρήσει, πέρα ἀπὸ τὴν κριτική», καὶ τελικὰ δέχεται ὅτι «πρέπει ἀκόμα νὰ κάνει ἕνα βῆμα ἀλλὰ αὐτὸ τὸ βῆμα ἦταν ἀδύνατο διότι — ἦταν ἀδύνατο» (Ἡ «Ἁγία Οἰκογένεια», σ. 184); Ὅτι ἀπὸ «ρευστὴ» ἄποψη «τὸ μέλλον εἶναι ἀκόμα τὸ ἔργο «τῆς κριτικῆς, ἂν καὶ «ἡ μοίρα μπορεῖ νὰ ἀποφασίζει ὅπως θέλει»[1]; Ὅτι ἀπὸ τὴ ρευστὴ ἄποψη ἡ κριτικὴ δὲν πέτυχε τίποτε τὸ ὑπεράνθρωπο ὅταν «ἦρθε σὲ ἀντίφαση μὲ τὰ ἀληθινά της στοιχεῖα — μιὰ ἀντίφαση ποὺ εἶχε ἤδη βρεῖ τὴ λύση της μέσα σ᾽ αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ στοιχεῖα»[2];

Οἱ συγγραφεῖς τῆς «Ἁγίας Οἰκογένειας» διέπραξαν τὴν ἐλαφρότητα νὰ κατανοήσουν αὐτὲς καὶ ἑκατοντάδες ἄλλες διατυπώσεις σὰ διατυπώσεις ποὺ ἐκφράζουν σταθερό, «κρυσταλλικὸ» παραλογισμὸ — ἀλλὰ τὰ Εὐαγγέλια θὰ ἔπρεπε νὰ διαβάζονται μὲ «ρευστὸ» τρόπο, δηλ. σύμφωνα μὲ τὸ νόημα τῶν συγγραφέων τους, καὶ καθόλου μὲ «κυσταλλικὸ» τρόπο, δηλ. σύμφωνα μὲ τὸν πραγματικό τους παραλογισμό, ἔτσι ποὺ νὰ φτάσει κανεὶς στὴν ἀληθινὴ πίστη καὶ νὰ θαυμάζει τὴν ἁρμονία τῆς κριτικῆς οἰκογένειας.

«Οἱ Ἔγκελς καὶ Μάρξ, ἐπομένως, ξέρουν μονάχα τὴν κριτικὴ τῆς «Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας» — ἕνα σκόπιμο ψέμα ποὺ ἀποδείχνει πόσο «ρευστὰ» διάβασε ὁ Ἅγιός μας ἕνα βιβλίο ὅπου τὰ τελευταῖα του ἔργα παριστάνονται ἁπλῶς σὰν τὸ ἀποκορύφωμα ὅλης τῆς «δουλιᾶς του ποὺ ἔκανε στὸ παρελθόν». Ἀλλὰ ὁ πατέρας τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶχε τὴν ἠρεμία νὰ διαβάσει μὲ κρυσταλλικὸ τρόπο, γιατὶ φοβᾶται τοὺς ἀντιπάλους του σὰν ἀντίζηλους ποὺ ἀμφισβητοῦν τὴν ἁγιοσύνη του καὶ «θέλουν νὰ τὸν στερήσουν τὴν ἁγιότητά του, γιὰ νὰ ἁγιοποιηθοῦν οἱ ἴδιοι».

Ἂς σημειώσουμε, στὸ μεταξύ, τὸ γεγονὸς ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴν τωρι-

---

1. Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνώνυμο ἄρθρο τοῦ Μπροῦνο Μπάουερ στὴ «Γενικὴ Φιλολογικὴ Ἐφημερίδα», φύλλο 4, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «Τελευταῖα κείμενα γιὰ τὸ Ἑβραϊκὸ ζήτημα».

2. Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἀνυπόγραφο ἄρθρο τοῦ Μπάουερ στὴ Γενικὴ Φιλολογικὴ Ἐφημερίδα φύλλ. 4 ποὺ ἔχει τὸν τίτλο «Ποιὸ εἶναι τώρα τὸ ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς».

νὴ διατύπωση τοῦ Ἁγίου Μπροῦνο, ἡ «Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ὴ Ἐ φ η μ ε ρ ί δ α» του μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐσκόπευε νὰ ἱδρύσει μιὰ «κοινωνικὴ κοινωνία» ἢ «νὰ περιγράψει τὰ πράγματα σὰν νὰ ἦταν τὰ τελευταῖα πικρὰ δάκρυα» τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας, οὔτε ἐσκόπευε νὰ δώσει σημασία στὴν ὀξύτατη ἀντίθεση πρὸς τὴ μαζικὴ καὶ ἀναπτυσσόμενη κριτικὴ κριτικὴ σὲ ὅλη της τὴν καθαρότητα, ἀλλὰ μονάχα — «νὰ περιγράψει τὸ φιλελευθερισμὸ καὶ τὸ ριζοσπαστισμὸ τοῦ 1842 καὶ τὶς ἀπηχήσεις τους στὴ λιποψυχία τους καὶ τὴν κενολογία τους», ἐπομένως νὰ καταπολεμήσει τὶς «ἀπηχήσεις» ἑνὸς πράγματος ποὺ ἔχει ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ καιρό. Tant de bruit pour une omelette![1] Στὸ μεταξύ, ἀκριβῶς ἐδῶ εἶναι ποὺ φαίνεται πιὸ «καθαρὰ» ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία ποὺ προσιδιάζει στὴ γερμανικὴ θεωρία. Ἡ χρονιὰ τοῦ 1842 θεωρεῖται σὰν ἡ περίοδος τῆς πιὸ μεγάλης λαμπρότητας τοῦ γερμανικοῦ φιλελευθερισμοῦ, γιατὶ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἡ φιλοσοφία πῆρε μέρος στὴν πολιτική. Ὁ φιλελευθερισμὸς ἐξαφανίζεται γιὰ τὸν κριτικὸ μὲ τὸ σταμάτημα τῆς ἔκδοσης τῶν «Γ ε ρ μ α ν ι κ ῶ ν Χ ρ ο ν ι κ ῶ ν» καὶ τῆς «Ἐ φ η μ ε ρ ί δ α ς τ ο ῦ Ρ ή ν ο υ»[2], τὰ ὄργανα τῆς φιλελεύθερης καὶ ριζοσπαστικῆς θεωρίας. Ὕστερα ἀπ' αὐτό, φαινομενικά, παραμένουν μονάχα οἱ «ἀπηχήσεις» ἐνῶ στὴν πραγματικότητα μόνον τώρα ποὺ ἡ γερμανικὴ ἀστικὴ τάξη νιώθει μιὰ πραγματικὴ ἀνάγκη γιὰ πολιτικὴ ἐξουσία, ἀνάγκη ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ οἰκονομικὲς σχέσεις, καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν ἱκανοποιήσει, ἔχει στὴ Γερμανία ὁ φιλελευθερισμὸς πραγματικὴ ὕπαρξη καὶ ἐπομένως τὴν πιθανότητα κάποιας ἐπιτυχίας.

Ἡ ὄαθειὰ στενοχώρια τοῦ Ἁγίου Μπροῦνο γιὰ τὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α» δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ κάνει τὴν κριτικὴ αὐτοῦ τοῦ ἔργου «ἔξω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἴδιο, διαμέσου αὐτοῦ τοῦ ἴδιου, καὶ μὲ αὐτὸ τὸ ἴδιο». Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κυριαρχήσει πάνω στὴ λύπη του ἔπρεπε νὰ ἀποκτήσει τὸ ἔργο σὲ μιὰ «ρευστὴ» μορφή. Βρῆκε αὐτὴ τὴ ρευστὴ μορφὴ μέσα σὲ μιὰ συγκεχυμένη παρουσίαση, γεμάτη ἀπὸ παρανοήσεις, στὸ «Ἀ τ μ ό-

---

1. Πολὺς θόρυβος γιὰ μιὰ ὁμελέττα!

2. Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου: Ἐκδόθηκε στὴν Κολωνία ἀπὸ Γενάρη 1842 μέχρι 31)3)1843. Ὁ Μὰρξ ἦταν ἀρχικὰ συνεργάτης της καὶ ἔγινε Ἀρχισυντάκτης της τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1842. Ἡ ἐφημερίδα ἱδρύθηκε ἀπὸ ἀστοὺς τῆς Ρηνανίας ἀντίθετους στὸν πρωσικὸ ἀπολυταρχισμό. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ τῶν Μὰρξ ὑποστήριξε καθαρότερα τὴ δημοκρατικὴ ἄποψη. Ἡ πρωσικὴ κυβέρνηση ἀπαγόρευσε τὴν ἐφημερίδα μὲ διάταγμα στὶς 19)1)1843. Ὁ Μὰρξ διέκοψε τὴ συνεργασία του στὶς 17)3)1873 διότι οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς ἐφημερίδας θέλανε νὰ τὴν κάνουν μετριοπαθέστερη.

π λ ο ι ο τ ῆ ς Β ε σ τ φ α λ ί α ς», ἔκδοση τοῦ Μάη, σσ. 206 14. Ὅλες οἱ παραθέσεις του εἶναι παρμένες ἀπὸ χωρία ποὺ παρατίθενται στὸ «Ἀ τ μ ό π λ ο ι ο τ ῆ ς Β ε σ τ φ α λ ί α ς» καὶ πέρα ἀπ' αὐτὸ δὲν παραθέτει τίποτε ἄλλο.

Ἡ γλώσσα ἐπίσης τοῦ ἅγιου κριτικοῦ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ θεστφαλιανοῦ κριτικοῦ. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅλες οἱ διατυπώσεις ποὺ προβάλλονται ἀπὸ τὸ θεστφαλιανὸ «Ἀ τ μ ό π λ ο ι α» (σ. 206) ἀπὸ τὸν π ρ ό λ ο γ ο, μεταφέρονται στὴν «Τ ρ ι μ η ν ι α ί α Ἐ π ι θ ε ώ ρ η σ η τ ο ῦ Β ί γ κ α ν τ». (Σσ. 140-41.) Αὐτὴ ἡ μεταφορὰ ἀποτελεῖ τὸ κύριο μέρος τῆς κριτικῆς τοῦ Μπάουερ, σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ ἀρχὴ ποὺ εἶχε ἤδη συστήσει ὁ Χέγκελ:

> «Νὰ ἐμπιστευόμαστε τὸν κοινὸ νοῦ καί, γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, γιὰ νὰ συμβαδίζουμε μὲ τὴν ἐποχή μας καὶ μὲ τὴ φιλοσοφία, νὰ διαβάζουμε π α ρ ο υ σ ι ά σ ε ι ς φιλοσοφικῶν ἔργων, ἴσως ἀκόμα τοὺς π ρ ο λ ό γ ο υ ς τους καὶ εἰσαγωγικές τους παραγράφους. Γιατὶ αὐτὲς οἱ τελευταῖες δίνουν τὶς γενικὲς ἀρχὲς ποὺ πάνω τους στηρίζονται ὅλα, ἐνῶ τὰ προηγούμενα, μαζὶ μὲ τὴν ἱστορικὴ σημείωση, δίνουν ἐπίσης μιὰν ἐκτίμηση, πού, ἐπειδὴ εἶναι μιὰ ἐκτίμηση, προχωρεῖ πιὸ πέρα ἀπὸ τὸ κρινόμενο ἔργο. Αὐτὸ τὸ πατημένο μονοπάτι μποροῦμε νὰ τὸ ἀκολουθήσουμε φορώντας τὴ ρόμπα μας. Ἀλλὰ τὸ ἀνεβασμένο αἴσθημα τοῦ αἰώνιου, τοῦ ἱεροῦ, τοῦ ἄπειρου συνεχίζει τὸ δρόμο του, ντυμένο στὰ ἱερατικὰ ἄμφια»,

ἕνα δρόμο ποὺ ὅπως εἴδαμε, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ξέρει ἐπίσης πῶς νὰ τὸν «ἀκολουθήσει» ἐνῶ θὰ «τσακίζει τοὺς ἀντιπάλους του». (Χέγκελ, « Φ α ι ν ο μ ε ν ο λ ο γ ί α», σ. 54).

Ὁ Βεστφαλιανὸς κριτικός, ἀφοῦ δώσει λίγα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν πρόλογο συνεχίζει:

> «Ἔτσι ὁ ἴδιος ὁ πρόλογος ὁδηγεῖ στὸ π ε δ ί ο τ ῆ ς μ ά χ η ς τοῦ βιβλίου, κτλ. (σ. 206).

Ὁ «ἅ γ ι ο ς κριτικός, ἀφοῦ μετέφερε αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα στὴν «Τ ρ ι μ η ν ι α ί α Ἐ π ι θ ε ώ ρ η σ η τ ο ῦ Β ί γ κ α ν τ», κάνει μιὰ πιὸ λεπτὴ διάκριση καὶ λέει:

> «Αὐτὸ εἶναι τὸ ἔ δ α φ ο ς καὶ ὁ ἐ χ θ ρ ὸ ς ποὺ ἐδημιούργησαν γιὰ τὴ μ ά χ η οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς».

Ἀπὸ τὴ συζήτηση τῆς κρίσιμης θέσης: «ὁ ἐργάτης δὲ δημιουργεῖ τίποτε», ὁ Βεστφαλιανὸς κριτικὸς δίνει μονάχα τὸ συνοπτικὸ συμπέρασμα.

Ὁ ἅγιος κριτικὸς πιστεύει πραγματικά, πὼς αὐτὰ εἶναι ὅλα ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ γι' αὐτὴ τὴ θέση, ἀντιγράφει τὴ βεστφαλιανὴ παράθεση στὴ σελίδα 141 καὶ χαίρεται μὲ τὴν ἀνακάλυψη πὼς μονάχα «βεβαιώσεις» ἔχουν προβληθεῖ σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν κριτική.

Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν κριτικῶν συγκινησιακῶν ἐκφράσεων γιὰ τὸν ἔρωτα, ὁ βεστφαλιανὸς κριτικὸς στὴ σελίδα 209 ἀντιγράφει κατὰ ἕνα μέρος τὸ σῶμα τοῦ ἐγκλήματος καὶ ὕστερα λίγες ἀσύνδετες φράσεις ἀπὸ τὴν ἀνασκευή, ποὺ θέλει νὰ τὴ χρησιμοποιήσει σὰν αὐθεντία γιὰ τὴ νεφελώδικη καὶ γλυκανάλατη αἰσθηματικότητά του.

Στὶς σελίδες 141-42 ὁ ἅγιος κριτικὸς τὸν ἀντιγράφει λέξη πρὸς λέξη, φράση πρὸς φράση, μὲ τὴν ἴδια σειρὰ ποὺ κάνει τὶς παραθέσεις ὁ προκάτοχός του.

Ὁ Βεστφαλιανὸς κριτικὸς ἀναφωνεῖ πάνω ἀπὸ τὸ πτῶμα τοῦ χὲρ Γιούλιους Φάουχερ: «Αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ὡραίου στὴ γῆ!»[1]

Ὁ ἅγιος κριτικὸς δὲν τολμάει νὰ τελειώσει τὴ «δύσκολη ἐργασία» του χωρὶς νὰ ἰδιοποιηθεῖ αὐτὴ τὴν ἀναφώνηση, γιὰ νὰ τὴ χρησιμοποιήσει ξεκάρφωτα στὴ σελίδα 142.

Ὁ Βεστφαλιανὸς κριτικὸς στὴ σελίδα 212 δίνει μιὰ δῆθεν περίληψη τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ στρέφονται ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια».

Ὁ ἅγιος κριτικός, χαρούμενος καὶ κατὰ λέξη, ἀντιγράφει ὅλο αὐτὸ τὸ ὑλικὸ μαζὶ μὲ ὅλες τὶς βεστφαλιανὲς ἀναφωνήσεις. Δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ ἰδέα γιὰ τὸ ὅτι πουθενὰ μέσα σ' ὁλόκληρη αὐτὴ τὴν πολεμική, δὲν τοῦ ἀπευθύνεται καμμιὰ κατηγορία ὅτι «μετατρέπει τὸ πρόβλημα τῆς πολιτικῆς χειραφέτησης σὲ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης χειραφέτησης», ὅτι «θέλει νὰ σκοτώσει τοὺς Ἑβραίους», ὅτι «μετατρέπει τοὺς Ἑβραίους σὲ θεολόγους», ὅτι «μετατρέπει τὸν Χέγκελ σὲ χὲρ Χίνριξ», κτλ. Μὲ εὐπιστία ὁ ἅγιος κριτικὸς ἐπαναλαμβάνει τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ βεστφαλιανοῦ κριτικοῦ ὅτι στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια» ὁ Μὰρξ προθυμοποιεῖται νὰ δώσει ἕνα εἶδος σχολαστικῆς μικρῆς πραγματείας «σὲ ἀπάντηση στὴν ἀνόητη αὐτοαποθέωση τοῦ Μπάουερ». Ἀλλὰ οἱ λέξεις «ἀνόητη αὐτοαποθέωση», ποὺ ὁ

---

1. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ δράμα τοῦ Σίλλερ: Ὁ θάνατος τοῦ Βάλλενστάιν, πράξη IV, σκηνὴ 12.

Ἅγιος Μπροῦνο δίνει σὰν π α ρ ά θ ε σ η, πουθενὰ δὲ μποροῦν νὰ βρεθοῦν μέσα σ᾽ ὁλόκληρη τὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α», ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν στὴν κριτικὴ τοῦ βεστφαλιανοῦ. Οὔτε ἡ μικρὴ πραγματεία προσφέρεται σὰν ἀπάντηση στὴν «αὐτο-ἀ π ο λ ο γ ί α» τῆς κριτικῆς στὶς σελίδες 150-63 τῆς «Ἁ γ ί α ς Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α ς», ἀλλὰ μόνο στὸ παρακάτω μέρος στὴ σελίδα 165, σὲ σύνδεση μὲ τὸ ἱστορικὸ ἐρώτημα: «Γιατὶ ὁ χὲρ Μπάουερ π ρ έ π ε ι νὰ ἀνακατευτεῖ στὴν πολιτική;»

Τελικὰ στὴ σελίδα 143 ὁ Ἅγιος Μπροῦνο παρουσιάζει τὸν Μὰρξ σὰ «δ ι α σ κ ε δ α σ τ ι κ ὸ κ ω μ ω δ ι ο γ ρ ά φ ο» ἀκολουθώντας κι ἐδῶ τὸ βεστφαλιανό του πρότυπο ποὺ ἀνέλυσε τὸ «παγκόσμιο ἱστορικὸ δράμα τῆς κριτικῆς κριτικῆς», στὴ σελίδα 213, καὶ τὸ μετέτρεψε σὲ μιὰ «ἐ ξ α ι ρ ε τ ι κ ὰ δ ι α σ κ ε δ α σ τ ι κ ὴ κ ω μ ω δ ί α».

Ἔτσι, μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ πῶς οἱ ἀντίπαλοι τῆς κριτικῆς κριτικῆς «τολμοῦν καὶ εἶναι ἱκανοὶ» «νὰ γνωρίζουν π ῶ ς ἐ ρ γ ά σ τ η κ ε ὁ κ ρ ι τ ι κ ὸ ς κ α ὶ π ῶ ς ἐ ξ α κ ο λ ο υ θ ε ῖ ν ὰ ἐ ρ γ ά ζ ε τ α ι».

4. ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ «κ. ΧΕΣ»

> «Ὅ,τι οἱ Ἔγκελς καὶ Μὰρξ δ ὲ μπόρεσαν ἀ κ ό μ α νὰ κάνουν, τὸ πραγματοποίησε ὁ κ. Χές».

Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο θεϊκὸ πέρασμα ποὺ — χάρη στὸ σχετικὸ «μπορεῖ» καὶ «δὲ μπορεῖ» νὰ γίνει, τῶν εὐαγγελιστῶν — ἔχει παραμείνει τόσο σταθερὰ κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἅγιου ἀνθρώπου, ὥστε θὰ πρέπει νὰ βρίσκει μιὰ θέση, σχετικὰ ἢ ἄσχετα, σὲ κάθε ἄρθρο τοῦ Πατέρα τῆς ἐκκλησίας.

«Ὅ,τι οἱ Ἔγκελς καὶ Μὰρξ δὲ μπόρεσαν ἀκόμα νὰ κάνουν, τὸ πραγματοποίησε ὁ κ. Χές». Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ «ὅ,τι» ποὺ «οἱ Ἔγκελς καὶ Μὰρξ δὲ μπόρεσαν ἀκόμα νὰ κάνουν»; Οὔτε περισσότερο οὔτε λιγότερο ἀπὸ τὸ νὰ κριτικάρουν τὸν Στίρνερ. Καὶ γιατὶ συνέβη ὥστε οἱ Ἔγκελς καὶ Μὰρξ νὰ «μ ὴ μποροῦν ἀ κ ό μ α» νὰ κριτικάρουν τὸν Στίρνερ; Γιὰ τὸ μοναδικὸ λόγο ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Στίρνερ δ ὲ ν ε ἶ χ ε ἀ κ ό μ α δ η μ ο σ ι ε υ τ ε ῖ ὅταν ἔγραψαν τὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α».

Αὐτὸ τὸ κερδοσκοπικὸ τέχνασμα — νὰ ἑνώνεις μαζὶ τὸ κάθε τι καὶ

νὰ βάζεις τὰ πιὸ διαφορετικὰ πράγματα σὲ μιὰ ἐπιφανειακὴ αἰτιακὴ σχέση — ἔχει κατακτήσει πραγματικὰ τὸν ἅγιό μας. Στὴν περίπτωσή του ἔχει ἀποξενωθεῖ ἀπὸ ὁποιοδήποτε περιεχόμενο καὶ ἐκφυλίζεται σὲ μιὰ χοντροκομμένη συνήθεια νὰ διατυπώνονται ταυτολογίες μὲ σπουδαιοφάνεια. Λόγου χάρη, ἤδη μέσα στὴ «Γενικὴ Φιλολογικὴ Ἐφημερίδα» (1, 5) διαβάζουμε:

> «Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐργασία μου καὶ στὶς σελίδες πού, λόγου χάρη, κάποιος Φίλιπσον γεμίζει μὲ γράμματα» (δηλαδὴ οἱ κενὲς σελίδες ποὺ πάνω τους γράφει «λόγου χάρη» κάποιος Φίλιπσον») «πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ἔχει τὸν χαρακτήρα ποὺ πραγματικὰ ἔχει»!!!

Ὁ «κ. Χές», ποὺ γιὰ τὰ γραφτά του οἱ Ἔγκελς καὶ Μὰρξ δὲν ἔχουν ἀπολύτως καμμιὰ εὐθύνη, φαίνεται τόσο ἀξιοσημείωτο φαινόμενο στὸν ἅγιο κριτικὸ ὥστε τὸ μόνο ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ κάνει εἶναι νὰ ἀντιγράφει μεγάλα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ βιβλίο «Οἱ τελευταῖοι φιλόσοφοι» καὶ νὰ μᾶς δίνει τὴν κρίση του ὅτι «σὲ μερικὰ σημεῖα αὐτὴ ἡ κριτικὴ δὲν κατάλαβε τὸν Φώυερμπαχ ἢ ἐπίσης» (ὦ θεολογία!) «τὸ σκεῦος θέλει νὰ ἐξεγερθεῖ ἐναντίον τοῦ κεραμέως». Πρβλ. Ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους, 9, 20-21. Ἀφοῦ ἔκανε ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ «σκληρὴ ἐργασία» νὰ παραθέτει ἀποσπάσματα, ὁ ἅγιος κριτικός μας καταλήγει τελικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Χὲς ἀντιγράφει ἀπὸ τὸν Χέγκελ, μιὰ ποὺ χρησιμοποιεῖ τὶς δυὸ λέξεις «ἑνωμένος» καὶ «ἀνάπτυξη». Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο, βέβαια, ἔπρεπε μ' ἕναν πλάγιο τρόπο νὰ προσπαθήσει νὰ στρέψει ἐναντίον τοῦ Φώυερμπαχ τὴν ἀπόδειξη ποὺ δίνεται μέσα στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια» γιὰ τὴ δικιά του πλήρη ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Χέγκελ.

«Νά, πῶς ἔπρεπε νὰ τελειώσει ὁ Μπάουερ! Ἀγωνίστηκε ὅσο καλύτερα μποροῦσε ἐναντίον ὅλων τῶν χεγκελιανῶν κατηγοριῶν», μὲ ἐξαίρεση τὴν αὐτοσυνείδηση — εἰδικὰ στὴν ἔνδοξη μάχη τῆς «Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας» ἐναντίον τοῦ χὲρ Χίνριξ. Τὸ πῶς ἀγωνίστηκε καὶ τὶς κατέκτησε τὸ ἔχουμε κιόλας δεῖ. Γιὰ νὰ ἔχουμε μιὰ πρόσθετη ἀπόδειξη, ἂς παραθέσουμε ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Βίγκαντ, (σελίδα 110), ὅπου βεβαιώνει ὅτι

> ἡ «ἀληθινὴ» (1) «λύση» (2) «τῶν ἀντιφάσεων» (3) «στὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία» (4), ἡ «ἀληθινὴ ἑνότητα» (5) «τῶν ξεχωριστῶν σχέ-

σεων» (6), «ἀληθινὴ» (7) «βάση» (8) «καὶ ἄβυσσος» (9) «τῆς θρησκείας, ἡ ἀληθινὰ ἄ π ε ι ρ η» (10), «ἀκαταμάχητη, αὐτοδημιούργητη» (11) «προσωπικότητα» (12) «δὲν ἔχει ἀκόμα βρεθεῖ».

Αὐτὲς οἱ τρεῖς γραμμὲς δὲν περιέχουν δυὸ ἀμφίβολες χεγκελιανὲς κατηγορίες, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Χές, ἀλλὰ μιὰ πλήρη δωδεκάδα ἀπὸ «ἀληθινές, ἄπειρες, ἀκαταμάχητες» χεγκελιανὲς κατηγορίες ποὺ ἀποκαλύπτονται σὰν τέτιες ἀπὸ τὴν «ἀληθινὴ ἑνότητα τῶν ξεχωριστῶν σχέσεων» — «νὰ πῶς ἔπρεπε νὰ τελειώσει ὁ Μπάουερ!» Καὶ ἂν ὁ ἅγιος ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι στὸν Χὲς ἀνακάλυψε ἕναν χριστιανὸ πιστό, ὄχι ἐπειδὴ ὁ Χὲς «ἐλπίζει — ὅπως λέει ὁ Μπροῦνο — ἀλλὰ ἐπειδὴ δ ὲ ν ἐλπίζει καὶ ἐπειδὴ μιλάει γιὰ τὴν «ἀ ν ά σ τ α σ η», τότε ὁ μεγάλος μας πατέρας τῆς ἐκκλησίας μᾶς ἐπιτρέπει, πάνω στὴ βάση αὐτῆς τῆς ἴδιας σελίδας 110, νὰ ἀποδείξουμε τὸν πολὺ ἔκδηλο Ἰ ο υ δ α ϊ σ μ ό του. Ἐκεῖ δηλώνει

> «ὅτι ὁ ἀ λ η θ ι ν ό ς, ζ ω ν τ α ν ὸ ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς μ έ σ α σ τ ὴ σ ά ρ κ α δ ὲ ν ἔ χ ε ι ἀ κ ό μ α γ ε ν ν η θ ε ῖ»!!! (ἕνα καινούργιο συμπέρασμα γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ «μοναδικοῦ φύλου») καὶ ὁ νόθος ποὺ ἔχει γεννηθεῖ» (ὁ Μπροῦνο Μπάουερ;!;) «δὲν εἶναι ἀκόμα ἱκανὸς νὰ κατέχει ὅλες τὶς δ ο γ μ α τ ι κ ὲ ς δ ι α τ υ π ώ σ ε ι ς», κτλ.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Μ ε σ σ ί α ς δὲν ἔχει ἀκόμα γεννηθεῖ, ὅτι ὁ υ ἱ ὸ ς τ ο ῦ ἀ ν θ ρ ώ π ο υ πρέπει πρῶτα νὰ ἔρθει στὸν κόσμο, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ κόσμος, ὅπως ὁ κόσμος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, βρίσκεται ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὴ ράβδο τοῦ ν ό μ ο υ, τῶν «δογματικῶν διατυπώσεων».

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο, καθὼς δείξαμε πιὸ πάνω, χρησιμοποίησε τοὺς «Ἔγκελς καὶ Μὰρξ» γιὰ ἕνα πέρασμα στὸν Χές. Τώρα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ τελευταῖος τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ φέρει τὸν Φώυερμπαχ τελικὰ σὲ αἰτιακὴ σχέση μὲ τὶς παρεμβάσεις του στὸν Στίρνερ, τὴν «Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α» καὶ τοὺς «Τ ε λ ε υ τ α ί ο υ ς Φ ι λ ο σ ό φ ο υ ς».

> «Νὰ πῶς ἔπρεπε νὰ τελειώσει ὁ Φώυερμπαχ!» «Ἡ φιλοσοφία ἔπρεπε νὰ τελειώσει εὐσεβῶς», κτλ. (Βίγκαντ, σ. 145.)

Ἡ ἀληθινὴ αἰτιακὴ σύνδεση, ὡστόσο, εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ ἀναφώνηση εἶναι μιὰ μίμηση ἑνὸς χωρίου ἀπὸ τοὺς «Τ ε λ ε υ τ α ί ο υ ς Φ ι λ ο-

σ ό φ ο υ ς» τοῦ Χές, ποὺ στρέφονταν ἐναντίον τοῦ Μπάουερ, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους (Πρόλογος, σ. 4) :

> «Ἔτσι /..../ καὶ ὄχι μὲ ἄλλο τρόπο ἔπρεπε οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι τῶν χριστιανῶν ἀσκητῶν /..../ νὰ ἀποχαιρετήσουν τὸν κόσμο.»

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο τελειώνει τὴν ἀγόρευσή του ἐναντίον τοῦ Φώϋερμπαχ καὶ τῶν ὑποτιθέμενων συνενόχων του ἀπευθύνοντας τὴν κατηγορία στὸν Φώϋερμπαχ ὅτι τὸ μόνο ποὺ μποροῦσε νὰ κάνει ἦταν νὰ «σαλπίζει», νὰ «φυσάει μέσα σὲ μιὰ σάλπιγγα», ἐνῶ ὁ κύριος Μπ. Μπάουερ ἢ ἡ κυρία Κριτική, ὁ «νόθος ποὺ ἔχει γεννηθεῖ», γιὰ νὰ μὴν ποῦμε τίποτα γιὰ τὴ συνεχὴ «καταστροφή», «τ ρ α β ά ε ι μ π ρ ο σ τ ὰ μὲ τ ὸ ὅ ρ μ α θ ρ ι ά μ β ο υ κ α ὶ δ ρ έ π ε ι κ α ι ν ο ύ ρ γ ι ο υ ς θ ρ ι ά μ β ο υ ς» (σ. 125), «γκρεμίζει ἀπὸ τὸ θρόνο» (σ. 119), «σφάζει» (σ. 111), «κεραυνοβολεῖ» (σ. 115), «κτυπάει μιὰ γιὰ πάντα» (σ. 120), «συντρίβει» (σ. 121), ἐπιτρέπει στὴ φύση μονάχα νὰ «φυτοζωεῖ» (σ. 120), χτίζει «αὐστηρότερες» (!) «φυλακὲς» (σ. 104) καὶ τελικά, μὲ «συντριπτικὴ» παπαδίστικη εὐγλωττία μακρηγορεῖ, στὴ σ. 105, μὲ ζωηρὸ εὐσεβὴ καὶ χαρούμενο τρόπο πάνω στὴ «σταθερὴ—ἰσχυρὴ—στέρεη ὕπαρξη», ρίχνει πάνω στὸ κεφάλι τοῦ Φώϋερμπαχ (σ. 110) «βραχώδεις σχηματισμοὺς καὶ βράχους» καὶ τελικά, μ᾽ ἕνα πλευρικὸ κτύπημα καταβάλλει ἐπίσης καὶ τὸν Ἅγιο Μάξ, προσθέτοντας στὴ σ. 124 «τὴν πιὸ ἀφηρημένη ἀφαίρεση» καὶ «τὴν πιὸ σκληρὴ σκληρότητα» στὴν «κριτικὴ κριτική», τὴν «κοινωνικὴ κοινωνία» καὶ «τοὺς βραχώδεις σχηματισμοὺς καὶ βράχους».

Ὅλα αὐτὰ ὁ Ἅγιος Μπροῦνο τὰ πραγματοποίησε «διαμέσου τοῦ ἑαυτοῦ του, μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὸν ἑαυτό του», διότι εἶναι «Αὐτὸς ὁ ἴδιος». Πραγματικά, εἶναι «αὐτὸς ὁ ἴδιος πάντοτε ὁ μεγαλύτερος καὶ μπορεῖ πάντοτε νὰ εἶναι μεγαλύτερος» (ε ἶ ν α ι κ α ὶ μ π ο ρ ε ῖ νὰ εἶναι!) «διαμέσου τοῦ ἑαυτοῦ του, μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὸν ἑαυτό του» (σ. 136). Τελεία καὶ παύλα.

Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο θὰ ἦταν ἀναμφισβήτητα ἐπικίνδυνος γιὰ τὸ γυναικεῖο φύλο, γιατὶ εἶναι μιὰ «ἀκαταμάχητη προσωπικότητα», ἂν «κατὰ τὸ ἴδιο μέτρο ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ» δὲ φοβότανε τὴν «αἰσθησιοκρατία σὰν τὸ ἐμπόδιο ποὺ σκοντάφτοντας ἐπάνω του θὰ καταφέρει στὸν ἑαυτό του θανατηφόρο χ τ ύ π η μ α». Ἑπομένως, «διαμέσου τοῦ ἑαυτοῦ του, μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὸν ἑαυτό του» δὲν πρόκειται νὰ συλλέξει ὁτιδήποτε

λουλούδια ἀλλὰ μᾶλλον θὰ τὰ ἀφίσει νὰ μαραθοῦν μέσα σὲ μιὰν ἄπειρη ἐπιθυμία καὶ ὑστερικὴ λαχτάρα γιὰ τὴν «ἀκαταμάχητη προσωπικότητα», ποὺ «ἔχει αὐτὸ τὸ μοναδικὸ φύλο καὶ αὐτὰ τὰ μοναδικά, καθορισμένα γεννητικὰ ὄργανα».*

---

* /Απόσπασμα σβησμένο στὸ χειρόγραφο):

5. Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο μέσα στὸ «Ἅρμα τοῦ Θριάμβου» Του.

Προτοῦ ἀφίσουμε τοὺς ἐκκλησιαστικούς πατέρες μας «νικηφόρους καὶ σίγουρους γιὰ τὴ νίκη», ἂς ἀνακατωθοῦμε γιὰ μιὰ στιγμὴ μὲ τὸ πλῆθος ποὺ χάσκει καὶ μαζεύεται τρέχοντας ἐξίσου πρόθυμα ὅταν αὐτὸς «τραβάει μπροστὰ μὲ τὸ ἅρμα θριάμβου καὶ δρέπει καινούργιους θριάμβους», σὰν τὸν Στρατηγὸ Κοντορεβυθούλη(1) ποὺ μὲ τὰ τέσσερα ἀλογάκια του παρέχει ἕνα διασκεδαστικὸ θέαμα. Δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ ποὺ ἀκοῦμε τὴ βοὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ δρόμου, γιατὶ τελικὰ ἡ ἔννοια» τοῦ θριάμβου «γενικά», συνεπάγεται νὰ σὲ ὑποδέχονται μὲ τραγούδια τοῦ δρόμου».

(1) Ψευδώνυμο τοῦ ἀμερικανοῦ νάνου Charles Stratton (1838-1883).

III
Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΞ

«Was jehen mir die jrinen Beeme an?»[1]

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἐκμεταλλεύεται, «ἀπασχολεῖ» ἢ «χρησιμοποιεῖ» τὴ Σύνοδο γιὰ νὰ ἐκφωνήσει ἕνα μακρὸ ἀπολογητικὸ σχόλιο πάνω στὸ «Βιβλίο», ποὺ δὲν εἶναι ἕνα ὁποιοδήποτε βιβλίο, ἀλλὰ τὸ «Βιβλίο», τὸ βιβλίο καθεαυτό, τὸ κατ' ἐξοχὴν βιβλίο, δηλ., τὸ τέλειο βιβλίο, τὸ Ἱερὸ Βιβλίο, τὸ βιβλίο σὰν κάτι ἱερό, τὸ βιβλίο σὰν τὸ ἱερὸ τῶν ἱερῶν, τὸ βιβλίο στοὺς οὐρανούς, δηλ., «Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του». Τὸ «Βιβλίο», ὅμως ξέρουμε, ἔπεσε ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1844 καὶ πῆρε τὴ μορφὴ ἑνὸς ὑπηρέτη μὲ τὸν Ο. Βίγκαντ στὴ Λειψία.[2] Βρισκόταν ἑπομένως στὸ ἔλεος τῶν περιπετειῶν τῆς γήινης ζωῆς καὶ δέχονταν τὴν ἐπίθεση τῶν τριῶν «μοναδικῶν», δηλ. τῆς μυστηριώδους προσωπικότητας τοῦ Σέλιγκα, τοῦ γνωστικιστῆ Φώυερμπαχ καὶ τοῦ Χές.[3] Ὅσο πολὺ κι ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ σὰ δημιουργός, ὑψώνεται σὲ κάθε στιγμὴ πάνω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του σὰ μιὰ δημιουργία, ὅπως ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὶς ἄλλες δημιουργίες του, λυπᾶται ὡστόσο τὸν ἀδύνατο ἀπόγονό του καί, γιὰ νὰ τὸν ὑποστηρίξει καὶ νὰ τὸν ἐξασφαλίσει ἔβγαλε ἕνα ἠχηρὸ «κριτικὸ ζήτω». Γιὰ νὰ ἀναμετρήσουμε σὲ ὅλη τους τὴ σημασία τόσο αὐτὸ τὸ «κρι-

---

1. «Τί δουλειὰ ἔχω μ' αὐτὰ τὰ πράσινα δέντρα;» Πρόκειται γιὰ παράφραση ἀπὸ τὸ διήγημα τοῦ Χάινε «Τὰ λουτρὰ τῆς Λούκκα», γραμμένο σὲ βερολινέζικη διάλεκτο.

2 «Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του», τοῦ Στίρνερ ἐκδόθηκε τὸ 1844 ἀπὸ τὸν Βίγκαντ. Τὸ ὄνομα Μὰξ Στίρνερ εἶναι ψευδώνυμο τοῦ Γιόχαν Κάσπαρ Σμὶτ, πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ γιατὶ οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς βάζουν συχνὰ τὸ ὄνομα τοῦ Στίρνερ μέσα σὲ εἰσαγωγικά.

3. Ὑπαινιγμὸς στὰ ἀκόλουθα ἄρθρα: «Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του»

τικὸ ζήτω» ὅσο καὶ τὴ μυστηριώδη προσωπικότητα τοῦ Σέλιγκα,[1] πρέπει ἐδῶ ὡς ἕνα βαθμό, νὰ μελετήσουμε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ νὰ κοιτάξουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὸ «Βιβλίο». Ἤ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ γλώσσα τοῦ Ἁγίου Μάξ: «θὰ βάλουμε ἐπεισοδιακὰ» «μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα» τὸν ἐκκλησιαστικὸ - ἱστορικὸ «στοχασμὸ» πάνω στὸν «Μοναδικὸ καὶ τὴν ἰδιοκτησία του» «γιὰ τὸ μόνο λόγο» «ὅτι ἡ γνώμη μας εἶναι πὼς θὰ μποροῦσε νὰ συμβάλει στὴ διασαφήνιση τῶν ὑπολοίπων».

«ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι,
καὶ ἐξελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης
»τὶς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; κύριος κραταιὸς καὶ δυνατός, κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ.
»ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι,
καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης.
»τὶς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Ὁ Μοναδικός[2] Κύριος,
αὐτὸς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης». (Ψαλμοὶ 24, 7-10).

τοῦ Σέλιγκα στὰ «Φύλλα τῆς Βόρειας Γερμανίας», IX, 1845. Ἀνυπόγραφο ἄρθρο τοῦ Φώϋερμπαχ «Γιὰ τὴν Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ σχέση μὲ τὸν «Μοναδικὸ καὶ τὴν ἰδιοκτησία του». Ὁ Στίρνερ ἀπάντησε μὲ ἕνα ἄρθρο στὴν «Τριμηνιαία Ἐπιθεώρηση τοῦ Βίγκαντ», (1845) μὲ τὸν τίτλο «Οἱ κριτικοὶ τοῦ Στίρνερ» ὑπερασπιζόμενος τὸ βιβλίο του. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ κείμενο τὸ ὀνομάζουν ἐδῶ οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς «ἀπολογητικὸ σχόλιο».

1. Σέλιγκα: ψευδώνυμο τοῦ Φράντς Σέλιγκα Τσύχλιν φὸν Τσυχλίνσκυ (1816-1900), πρώσου ἀξιωματικοῦ, νεο-χεγκελιανοῦ, συνεργάτη τῶν «Φύλλων τῆς Βόρειας Γερμανίας» καὶ τῆς «Γενικῆς Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας» Τὸ ὄνομά του θὰ ἀναφερθεῖ πολλὲς φορὲς παρακάτω.

2. Τὸ κείμενο τῆς Βίβλου δὲ λέει «ὁ Μοναδικὸς Κύριος, ἀλλὰ «Κύριος τῶν δυνάμεων».

1. Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΤΟΥ

Ὁ ἄνθρωπος πού «ἐβάσισε τὴν ὑπόθεσή του πάνω στὸ τίποτε»,[1] σὰν ἕνας καλὸς Γερμανός, ἀρχίζει μονομιᾶς τὸ μακρόσυρτο «κριτικὸ ζήτω» του μὲ μιὰν ἱερεμιάδα: «Ποιά πραγματικὰ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ὑπόθεσή μου;» (σ. 5 τοῦ «Βιβλίου»). Καὶ συνεχίζει θρηνώντας γεμάτος στενοχώρια ὅτι «κάθε τι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ὑπόθεσή του», ὅτι «ἡ ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπόθεση τῆς ἀνθρωπότητας, τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἐπιπρόσθετα ἡ ὑπόθεση τοῦ λαοῦ του, τοῦ κυρίου του», καὶ χιλιάδες ἄλλες καλὲς ὑποθέσεις ἐπιβάλλονται σ' αὐτόν». Φτωχὲ ἄνθρωπε! Ὁ Γάλλος κι ὁ Ἄγγλος ἀστὸς παραπονοῦνται γιὰ τὴν ἔλλειψη ἀγορῶν, γιὰ ἐμπορικὲς κρίσεις, γιὰ πανικὸ στὸ χρηματιστήριο, γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς στιγμῆς, κτλ. Ὁ Γερμανὸς μικροαστὸς ποὺ ἡ ἐνεργητικὴ συμμετοχή του στὸ ἀστικὸ κίνημα ἦταν ὡς τώρα μονάχα ἰδεατὴ καὶ ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξέθετε μονάχα τὸν ἑαυτό του σὲ κίνδυνο, φαντάζεται πὼς μονάχα ἡ δικιά του ὑπόθεση εἶναι «ἡ σωστὴ ὑπόθεση», ἡ «ὑπόθεση τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀλήθειας, τῆς ἀνθρωπότητας», κτλ.

Ὁ Γερμανός μας δημοδιδάσκαλος πιστεύει tout bonnement[2] σ' αὐτὴ τὴν ψευδαίσθηση τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ καὶ ἐπὶ τρεῖς σελίδες βάζει μπροστὰ μιὰ προκαταρκτικὴ ἀνάλυση ὅλων αὐτῶν τῶν καλῶν ὑποθέσεων.

Ἐρευνᾶ τὴν «ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ», τὴν «ὑπόθεση τῆς ἀνθρωπότητας» (σσ. 6 καὶ 7) καὶ βρίσκει πὼς αὐτὰ εἶναι «καθαρὰ ἐγωιστικὰ πράγματα», ὅτι καὶ ὁ «Θεὸς» καὶ ἡ «ἀνθρωπότητα» ἐνδιαφέρονται μονάχα γιὰ ὅ,τι εἶναι δ ι κ ό τ ο υ ς, ὅτι «ἡ ἀλήθεια, ἡ ἐλευθερία, ὁ ἀνθρωπισμός, ἡ

---

1. Παράφραση τῶν πρώτων γραμμῶν τοῦ ποιήματος τοῦ Γκαῖτε «Vanitas...».

2. Ἁπλούστατα.

δικαιοσύνη» «ἐνδιαφέρονται μονάχα γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ ὄχι γιὰ μᾶς, μονάχα γιὰ τὴ δική τους εὐημερία καὶ ὄχι γιὰ τὴ δική μας» — ἀπὸ ὅπου συμπεραίνει πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα «εἶναι ἐπομένως ἐξαιρετικὰ εὔποροι». Φτάνει μέχρι τὸ σημεῖο νὰ μετατρέπει αὐτὲς τὶς ἰδεαλιστικὲς φράσεις — Θεός, ἀλήθεια, κτλ. — σὲ καλοστεκούμενους ἀστοὺς ποὺ «εἶναι ἐξαιρετικὰ εὔποροι» καὶ ἔχουν ἕνα «ἐπικερδὴ ἐγωισμό». Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ σκέψεις βασανίζουν τὸν ἅγιο ἐγωιστή: «Κι' ἐγώ;» ἀναφωνεῖ.

> «Ἐγώ, ἀπὸ μέρους μου, βγάζω μαθήματα ἀπ' αὐτὸ καὶ θὰ προτιμοῦσα νὰ γίνω ἐγὼ ὁ ἴδιος ἐγωιστής, ἀντὶ νὰ συνεχίζω νὰ ὑπηρετῶ αὐτοὺς τοὺς μεγάλους ἐγωιστές!» (σ. 7).

Ἔτσι βλέπουμε ὅτι ἅγια κίνητρα ὁδηγοῦν τὸν Ἅγιο Μὰξ κατὰ τὸ πέρασμά του στὸν ἐγωισμό. Δὲν εἶναι τὰ καλὰ πράγματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, δὲν εἶναι οἱ θησαυροὶ ποὺ τοὺς καταστρέφουν ὁ σκῶρος κι ἡ σκουριά, δὲν εἶναι τὸ κεφάλαιο τῶν μοναδικῶν του συναδέλφων, ἀλλὰ ὁ οὐράνιος θησαυρός, τὰ κεφάλαια τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀλήθειας, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀνθρωπότητας, κτλ. ποὺ δὲν τὸν ἀφίνουν νὰ ἡσυχάσει.

Ἂν δὲ θὰ περίμενε κανεὶς ἀπ' αὐτὸν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπηρετεῖ τέτιες καλὲς ὑποθέσεις, ποτὲ δὲ θὰ εἶχε κάνει τὴν ἀνακάλυψη ὅτι κι αὐτὸς ἐπίσης ἔχει τὴ «δικιά του» ὑπόθεση, καὶ ἐπομένως ποτὲ δὲ θὰ «ἔπαιρνε» τὸ «τίποτε» (δηλ. τὸ «Βιβλίο») σὰ βάση τῆς ὑπόθεσής του.

Ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ εἶχε κοιτάξει ἀπὸ λίγο πιὸ κοντὰ αὐτὲς τὶς διάφορες «ὑποθέσεις» καὶ τοὺς «ἰδιοκτῆτες» αὐτῶν τῶν ὑποθέσεων, λ.χ., τὸ Θεό, τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν ἀλήθεια, θὰ εἶχε καταλήξει στὸ ἀντίθετο συμπέρασμα: ὅτι ὁ ἐγωισμὸς βασισμένος πάνω στὸν ἐγωιστικὸ τρόπο δράσης αὐτῶν τῶν προσώπων, πρέπει νὰ εἶναι ἐξίσου φανταστικός, ὅσο κι αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα.

Ἀντὶ γι' αὐτὸ ὁ ἅγιός μας ἀποφασίζει νὰ ἔρθει σὲ ἀνταγωνισμὸ μὲ τὸ «Θεὸ» καὶ τὴν «ἀλήθεια» καὶ νὰ βασίσει τὴν ὑπόθεσή του πάνω στὸν ἑαυτό του.

> «πάνω σὲ μένα, πάνω στὸ ἴδιο αὐτὸ ἐγὼ πού, ἐξίσου ὅπως κι ὁ Θεός, εἶναι τὸ τίποτε κάθε τι ἄλλου, ἐγὼ ποὺ εἶμαι τὸ ὅλο μου, ἐγὼ ποὺ εἶμαι τὸ Μοναδικό... Δὲν εἶμαι τὸ τίποτε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κενοῦ, ἀ λ λ ὰ τὸ δημιουργικὸ τίποτε, τὸ τίποτε ἀπὸ ὅπου ἐγὼ ὁ ἴδιος, σὰ δημιουργός, δημιουργῶ τὸ κάθε τι».

Ὁ ἅγιος πατέρας τῆς ἐκκλησίας θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἐκφράσει αὐτὴ τὴν τελευταία πρόταση ὡς ἑξῆς: Εἶμαι κάθε τι μέσα στὸ κενό τῆς ἀνοησίας, «ἀ λ λ ὰ» εἶμαι ὁ μηδαμινὸς δημιουργός, τὸ πᾶν, ἀπὸ ὅπου ἐγὼ ὁ ἴδιος σὰ δημιουργός, δὲ δημιουργῶ τίποτε.

Ποιά ἀπ' αὐτὲς τὶς δυὸ ἀναγνώσεις εἶναι ἡ σωστὴ θὰ φανεῖ ἀργότερα. Αὐτὰ γιὰ τὸν πρόλογο.

Τὸ ἴδιο τὸ «Βιβλίο» διαιρεῖται σὰ βιβλίο τῆς παλιᾶς ἐποχῆς, σὲ Παλιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη — δηλαδὴ στὴ μοναδικὴ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου (Ὁ Νόμος καὶ οἱ Προφῆτες) καὶ τὴ μὴ ἀνθρώπινη ἱστορία τοῦ Μοναδικοῦ (Τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ). Τὸ πρῶτο βιβλίο εἶναι ἱστορία μέσα στὰ πλαίσια τῆς λογικῆς, τοῦ λόγου τοῦ περιορισμένου στὸ παρελθόν. Τὸ δεύτερο εἶναι λογικὴ μέσα στὴν ἱστορία, ὁ χειραφετημένος λόγος, ποὺ ἀγωνίζεται ἐναντίον τοῦ παρόντος καὶ τὸ ξεπερνάει θριαμβευτικά.

Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ: Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

1. Ἡ Β ί β λ ο ς Γ ε ν έ σ ε ω ς, δ η λ., Ἡ Ζ ω ὴ ἑ ν ὸ ς Ἀ ν θ ρ ώ π ο υ

Ὁ Ἅγιος Μὰξ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τὸ πρόσχημα ὅτι γράφει τὴ β ι ο γ ρ α φ ί α τοῦ θανάσιμου ἐχθροῦ του, τοῦ «Ἀ ν θ ρ ώ π ο υ», καὶ ὄχι ἑνὸς «Μ ο ν α δ ι κ ο ῦ» ἢ «πραγματικοῦ ἀτόμου». Αὐτὸ τὸν δένει μέσα σὲ τερπνότατες ἀντιφάσεις. Ὅπως ταιριάζει σὲ κάθε κανονικὴ Βίβλο Γενέσεως Ἡ Ζωὴ ἑνὸς Ἀνθρώπου» ἀρχίζει ab ovo, μὲ τὸ «παιδί». Ὅπως μᾶς ἀποκαλύπτεται στὴ σελίδα 13, τὸ παιδὶ «εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ζεῖ μιὰ ζωὴ ἀγώνα ἐναντίον ὁλόκληρου τοῦ κόσμου, ἀντιστέκεται σὲ κάθε τι καὶ κάθε τι τοῦ ἀντιστέκεται». «Καὶ οἱ δυὸ παραμένουν ἐχθροὶ» ἀλλὰ «μὲ φόβο καὶ σεβασμὸ» καὶ «βρίσκονται συνεχῶς σὲ συναγερμό, ἀ ν α ζ η τ ώ ν τ α ς ὁ καθένας τὶς ἀ δ υ ν α μ ί ε ς τοῦ ἄλλου». Ἐξηγεῖται ἀργότερα, στὴ σελίδα 14, «ὅτι ἐμεῖς», σὰν παιδιά, «προσπαθοῦμε νὰ βροῦμε τὴ β ά σ η τ ῶ ν π ρ α γ μ ά τ ω ν ἢ τί βρίσκεται πίσω ἀπ' αὐτά. Ἐ π ο μ έ ν ω ς (ὄχι πιὰ ἀπὸ ἐχθρότητα) «ε ἴ μ α σ τ ε σ ὲ σ υ ν α γ ε ρ μ ὸ γιὰ ὅλες τὶς ἀ δ υ ν α μ ί ε ς τους». (Ἐδῶ εἶναι φανερὸ τὸ δάχτυλο Σέλιγκα τοῦ ἐμπόρου μυστηρίων). Ἔτσι, τὸ π α ι δ ὶ γίνεται ἀμέσως ἕνας μ ε τ α φ υ σ ι κ ὸ ς ποὺ προσπαθεῖ νὰ βρεῖ τὴ «βάση τῶν πραγμάτων».

Αὐτὸ τὸ σκεπτόμενο παιδί, ποὺ ἡ «φύση τῶν πραγμάτων ὁρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴν καρδιά του ἀπὸ ὅ,τι τὰ παιγνίδια του, καταφέρνει πολλὲς φορὲς νὰ τὰ βγάλει πέρα μὲ τὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων», τὸν κατακτᾶ κι ὕστερα μπαίνει σὲ μιὰ καινούργια φάση, τὴν ἡλικία τῆς νεότητας, ὅπου ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ἕναν καινούργιο «δύσκολο ἀγώνα τῆς ζωῆς», τὸν ἀγώνα ἐναντίον τοῦ λογικοῦ, γιατὶ «τὸ πνεῦμα σημαίνει τὴν πρώτη αὐτο-ἀνακάλυψη» καί: «Ὑψωνόμαστε πάνω ἀπὸ τὸν κόσμο, εἴμαστε πνεῦμα» (σ. 15). Ἡ ἄποψη τοῦ νέου εἶναι μιὰ «οὐράνια ἄποψη». Τὸ παιδὶ ἁπλῶς «μάθαινε», δὲ στέκονταν σὲ καθαρὰ λογικὰ ἢ θεολογικὰ προβλήματα» — ἔπως ἀκριβῶς (τὸ παιδὶ) «Πιλάτος» προσπέρασε βιαστικὰ τὸ ἐρώτημα: «Τί εἶναι ἀλήθεια;» (σ. 17). Ὁ νέος «προσπαθεῖ νὰ κυριαρχήσει πάνω στὶς σκέψεις», «καταλαβαίνει τὶς ἰδέες, τὸ Πνεῦμα» καὶ «ἀναζητεῖ ἰδέες», «Ἀφοσιώνεται στὶς σκέψεις του» (σ. 16), ἔχει «ἀπόλυτες σκέψεις, δηλαδὴ μονάχα σκέψεις, λογικὲς σκέψεις». Ὁ νέος ποὺ «ἐξορίζει» ἔτσι τὸν ἑαυτό του, ἀντὶ νὰ κυνηγάει νεαρὲς γυναῖκες καὶ ἄλλα ἐπίγεια πράγματα, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν νεαρὸ «Στίρνερ», τὸ μελετηρὸ νεαρὸ Βερολινέζο, ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴ λογικὴ τοῦ Χέγκελ καὶ κοιτάει μὲ θαυμασμὸ τὸ μεγάλο Μισελέ. Γι' αὐτὸν τὸν νέο λέγεται σωστὰ στὴ σελίδα 17: «νὰ φέρνεις στὸ φῶς τὴν καθαρὴ σκέψη, νὰ ἀφιερώνεσαι σ' αὐτὴ — νὰ ποιὰ εἶναι ἡ χαρά τῆς νεότητας, καὶ ὅλες οἱ λαμπρὲς εἰκόνες τοῦ κόσμου τῆς σκέψης — ἀλήθεια, ἐλευθερία, ἀνθρωπότητα, Ἄνθρωπος, κτλ. — φωτίζουν καὶ ἐμπνέουν τὴ νεαρὴ ψυχή».

Ὕστερα αὐτὸς ὁ νέος «ἀπορρίπτει» ἐπίσης τὸ «ἀντικείμενο» καὶ «ἀσχολιέται» ἀποκλειστικὰ «μὲ τὶς σκέψεις του». «Περιλαβαίνει κάθε τι ποὺ δὲν εἶναι πνευματικὸ μέσα στὴν περιφρονητικὴ ὀνομασία τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, καὶ ἐάν, παρόλα αὐτά, προσκολλιέται σὲ τέτια ἐξωτερικὰ πράγματα ὅπως λόγου χάρη, οἱ συνήθειες τῶν σπουδαστῶν, κτλ., αὐτὸ συμβαίνει μονάχα ὅταν καὶ ἐπειδὴ ἀνακαλύπτει πνεῦμα σ' αὐτά, δηλ., ὅταν γίνονται σύμβολα γι' αὐτόν». (Ποιός δὲ θ' ἀνακαλύψει τὸν Σέλιγκα ἐδῶ); Ἐνάρετη βερολινέζικη νεολαία! Ἡ ἱεροτελεστία τῆς ζυθοποσίας τοῦ σπουδαστικοῦ συλλόγου ἦταν γι' αὐτὸν μονάχα ἕνα «σύμβολο», καὶ μονάχα γιὰ τὸ χατήρι τοῦ συμβόλου βρέθηκε πολλὲς φορὲς κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι ὕστερα ἀπὸ ἕνα γερὸ μεθύσι, ὅπου ἴσως ἤθελε ἐπίσης νὰ «ἀνακαλύψει τὸ πνεῦμα»! Πόσο ἐνάρετος εἶναι αὐτὸς ὁ καλὸς νέος ποὺ ὁ γερο-Ἔβαλτν, ποὺ ἔγραψε δυὸ τόμους γιὰ τὸν «ἐνάρετο νέο, θὰ μπο-

ροῦσε νὰ τὸν πάρει σὰν ὑπόδειγμα, φαίνεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε «γίνει γνωστὸς» σ' αὐτὸν (σ. 15) : «Πατέρας καὶ μητέρα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθοῦν, καὶ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει συντριβεῖ κάθε φυσικὴ ἐξουσία». Γι' αὐτὸν ὁ ὀρθολογικὸς ἄνθρωπος, ἡ οἰκογένεια σὰ μιὰ φυσικὴ ἐξουσία δὲν ὑπάρχει. Ἀρνιέται τοὺς γονεῖς του, τ' ἀδέρφια του καὶ τὶς ἀδερφές του, κτλ. — Ἀλλὰ ἔχουν ὅλοι ξαναγεννηθεῖ σὰν π ν ε υ μ α τ ι κ ὴ ὀ ρ θ ο λ ο γ ι κ ὴ ἐξουσία», ποὺ χάρη σ' αὐτὴν ὁ καλὸς νέος συμφιλιώνει τὴν ὑπακοὴ καὶ τὸ φόβο πρὸς τοὺς γονεῖς μὲ τὴ θεωρητική του συνείδηση, καὶ ὅλα μένουν ὅπως πρίν. Καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο «λέγεται» (σ. 15) : «Πρέπει νὰ ὑπακούουμε τὸ Θεὸ μᾶλλον παρὰ τοὺς ἀνθρώπους». Πραγματικά, ὁ καλὸς νέος φτάνει στὸ ὕψιστο σημεῖο τῆς ἠθικότητας στὴ σελίδα 16, ὅπου «λέγεται»: Θὰ πρέπει νὰ ὑπακούουμε τὴ συνείδησή μας μᾶλλον παρὰ τὸ Θεό». Αὐτὸ τὸ ὑψηλὸ ἠθικὸ αἴσθημα τὸν ἀνυψώνει πάνω ἀπὸ τὶς «ἐκδικητικὲς Εὐμενίδες» καὶ ἀκόμα πάνω ἀπὸ τὸ «θυμὸ τοῦ Ποσειδώνα» — κι ἔτσι τίποτε δὲ φοβᾶται ὅσο τὴ «συνείδησή του».

Ἀφοῦ ἔχει ἀνακαλύψει ὅτι «τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ βασικὸ δὲ φοβᾶτσι πιὰ οὔτε καὶ τὰ παρακάτω ἐπικίνδυνα συμπεράσματα:

> «Ἂν ὡστόσο, τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίζεται σὰν τὸ βασικό, ἐ ξ α κ ο λ ο υ θ ε ῖ ν ὰ δ η μ ι ο υ ρ γ ε ῖ τ α ι δ ι α φ ο ρ ὰ ἀνάμεσα στὸ ἂ ν τὸ πνεῦμα εἶναι φτωχὸ ἢ πλούσιο, καὶ γ ι' α ὐ τ ό (!) «προσπαθεῖ κανεὶς νὰ γίνει πλούσιος στὸ πνεῦμα. Τὸ π ν ε ῦ μ α θέλει νὰ ἐπεκτείνει τὰ ὅριά του, νὰ ἐγκαθιδρύσει τὴ βασιλεία του, μιὰ βασιλεία ὄχι αὐτοῦ τοῦ κόσμου ποὺ ἔχει ἀκριβῶς ὑπερνικηθεῖ. Μ' α ὐ τ ὸ τ ὸ ν τ ρ ό π ο τὸ πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ γίνει τὸ Πᾶν μέσα στὸ Πᾶν» (π ο ι ό ς τ ρ ό π ο ς ε ἶ ν α ι αὐτός;) «δηλ., ἂ ν κ α ὶ εἶμαι πνεῦμα, ὡ σ τ ό σ ο δὲν εἶμαι τέλειο πνεῦμα κ α ὶ ὀ φ ε ί λ ω» (;) «πρῶτα νὰ ἀναζητήσω τὸ τέλειο πνεῦμα». (σ. 17).

«Ἐ ξ α κ ο λ ο υ θ ε ῖ νὰ δημιουργεῖται διαφορά». — Ποιό εἶναι α ὐ τ ὸ ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ δημιουργεῖ τὴ διαφορά; Πολὺ συχνὰ θὰ συναντήσουμε αὐτὸ τὸ μυστηριώδικο α ὐ τ ὸ στὸν ἅγιο ἄνθρωπό μας, καὶ τότε θὰ καταλήξει ὅτι αὐτὸ εἶναι ὁ M ο ν α δ ι κ ὸ ς ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ο ὐ σ ί α ς, ἡ ἀρχὴ τῆς «μοναδικῆς» λογικῆς, καὶ σὰν τέτιο θὰ εἶναι ἡ ἀληθινὴ ταυτότητα τοῦ «Εἶναι» καὶ τοῦ «Τίποτε» τοῦ Χέγκελ. Ἐπομένως ὁτιδήποτε κι ἂν κάνει, λέει, ἢ παριστάνει αὐτὸ τὸ «Αὐτό», θὰ πρέπει νὰ θεωροῦμε ὑπεύθυνο τὸν ἅγιό μας, ποὺ ἡ σχέση του μ' αὐτὸ εἶναι

σχέση δημιουργοῦ πρὸς δημιούργημα. Πρὶν ἀπ' ὅλα, αὐτὸ τὸ «Αὐτό», ὅπως εἴδαμε, δημιουργεῖ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ πλούσιο καὶ φτωχό. Καὶ γιατί; Διότι «τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίζεται σὰν τὸ βασικό». Κακόμοιρο «Αὐτὸ» ποὺ χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀναγνώριση ποτὲ δὲ θὰ κατάφερνε νὰ δημιουργήσει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ φτωχὸ καὶ τὸ πλούσιο! «Καὶ γι' αὐτὸ προσπαθεῖ κ α ν ε ί ς», κτλ. «Κανείς!» Ἔχουμε ἐδῶ τὸ δεύτερο ἀποπροσωποποιημένο πρόσωπο ποὺ μαζὶ μὲ τὸ «Αὐτό» ποὺ μόλις ἐξετάσαμε, βρίσκεται στὴν ὑπηρεσία τοῦ Στίρνερ καὶ πρέπει νὰ κάνει τὴν πιὸ δουλικὴ δουλιὰ γιὰ χάρη του. Τὸ πόσο τὰ δυὸ αὐτὰ εἶναι συνηθισμένα νὰ ἀλληλοϋποστηρίζονται φαίνεται ἐδῶ καθαρά. «Αὐτὸ δημιουργεῖ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἐὰν τὸ πνεῦμα εἶναι φτωχὸ ἢ πλούσιο, προσπαθεῖ ἑπομένως κ α ν ε ὶ ς νὰ γίνει πλούσιος στὸ πνεῦμα». Τὸ «Αὐτὸ» δίνει τὸ σῆμα καὶ ἀμέσως προσχωρεῖ «κανεὶς» μὲ ὅλη του τὴ δύναμη. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἔχει πραγματοποιηθεῖ κατὰ κλασικὸ τρόπο.

Ἀφοῦ «προσπαθεῖ κανεὶς νὰ γίνει π λ ο ύ σ ι ο ς σ τ ὸ π ν ε ῦ μ α», γι' αὐτὸ «τ ὸ π ν ε ῦ μ α θέλει νὰ ἐπεκτείνει τὰ ὅριά του, νὰ ἐγκαθιδρύσει τὴ β α σ ι λ ε ί α τ ο υ», κτλ. «Ἂν ὡστόσο» ὑπάρξει ἐδῶ μιὰ σύνδεση «ἐξακολουθεῖ νὰ δημιουργεῖται διαφορὰ» ἀνάμεσα στὸ ἐὰν θέλει «κανεὶς» νὰ γίνει... «π λ ο ύ σ ι ο ς σ τ ὸ π ν ε ῦ μ α» ἢ ἐὰν «τ ὸ π ν ε ῦ μ α θέλει νὰ ἐγκαθιδρύσει τὴ βασιλεία του». Μέχρι ἐδῶ «τὸ πνεῦμα» δ ὲ ν ἔχει θελήσει ὁ τ ι δ ή π ο τ ε, «τὸ πνεῦμα» δὲν ἔχει ἀκόμα παρουσιαστεῖ σὰν π ρ ό σ ω π ο — ἐπρόκειτο μονάχα γιὰ τὸ πνεῦμα τοῦ «νέου», καὶ ὄχι γιὰ «τὸ πνεῦμα» σὰν τέτιο, γιὰ τὸ πνεῦμα σὰν ὑ π ο κ ε ί μ ε ν ο. Ἀλλὰ ὁ ἅγιος συγγραφέας μας χρειάζεται τώρα ἕνα πνεῦμα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ νέου, ἔτσι ποὺ νὰ τὸ τοποθετήσει σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸ τελευταῖο σὰν ἕνα ξένο, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση, σὰν ἕνα Ἅγιο Πνεῦμα. Τ α χ υ δ α κ τ υ λ ο υ ρ γ ι κ ὸ τ έ χ ν α σ μ α ἀριθμὸς 1.

«Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ γίνει τὸ Πᾶν μέσα στὸ Πᾶν», μιὰ κάπως θολὴ διατύπωση, ποὺ ὕστερα ἐξηγεῖται ὡς ἑξῆς: «Ἂν καὶ εἶμαι πνεῦμα, ὡστόσο δὲν εἶμαι τέλειο πνεῦμα καὶ ὀ φ ε ί λ ω π ρ ῶ τ α ν ὰ ἀ ν α ζ η τ ή σ ω τ ὸ τ έ λ ε ι ο π ν ε ῦ μ α». Ἀλλὰ ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ εἶναι τὸ «ἀτελὲς πνεῦμα», «ὡστόσο δημιουργεῖται διαφορὰ» ἀνάμεσα στὸ ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀ ν α ζ η τ ή σ ε ι ν ὰ «τ ε λ ε ι ο π ο ι ή σ ε ι» τὸ πνεῦμα τ ο υ ἢ νὰ ἀναζητήσει τ ὸ «τ έ λ ε ι ο πνεῦμα». Λίγες γραμμὲς πιὸ πρὶν ἀσχολοῦνταν μονάχα γενικὰ μὲ τὸ «φ τ ω χ ὸ» ἢ «π λ ο ύ σ ι ο» πνεῦμα — μιὰ βέβηλη ποσοτι-

κὴ διάκριση — καὶ τώρα ξαφνικὰ ἐμφανίζεται τὸ «ἀ τ ε λ ὲ ς» καὶ τὸ «τ έ λ ε ι ο» πνεῦμα — μιὰ ποιοτικὴ μυστηριώδικη διάκριση. Ἡ προσπάθεια νὰ ἀναπτύξει κανεὶς τὸ πνεῦμα του μπορεῖ τώρα νὰ μετατραπεῖ στὴν ἐπιδίωξη τοῦ «ἀτελοῦς πνεύματος» νὰ γίνει «τέλειο πνεῦμα». Τὸ ἅγιο πνεῦμα περιδιαβάζει σὰ φάντασμα. Τ α χ υ δ α κ τ υ λ ο υ ρ γ ι κ ὸ τ έ χ ν α σ μ α ἀριθμὸς 2.

Ὁ ἅγιος συγγραφέας συνεχίζει:

> «Ἀλλὰ ἔτσι (δηλ. μὲ τὴ μετατροπὴ τῆς προσπάθειας πρὸς τὴν «τελειοποίηση» τοῦ πνεύματός μ ο υ σὲ ἀναζήτηση γιὰ τὸ «τέλειο πνεῦμα») «ἐγώ, ποὺ μόλις βρῆκα τὸν ἑαυτό μου σὰν πνεῦμα, χάνω πάλι μονομιᾶς τὸν ἑαυτό μου, γιατὶ ὑποκλίνομαι μπροστὰ στὸ τέλειο πνεῦμα, σὰν ἕνα πνεῦμα ποὺ δὲν εἶναι δικό μου, ἀλλὰ π έ ρ α ἀπὸ μένα, καὶ νιώθω τὴν κενότητά μου». (σ. 18).

Αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ ταχυδακτυλουργικοῦ τεχνάσματος ἀριθμὸς 2. Ἀφοῦ θ ε ω ρ η θ ε ῖ τὸ «τέλειο πνεῦμα» σὰν ἕνα ὑ π α ρ κ τ ὸ ὄ ν καὶ ἀντιπαρατεθεῖ στὸ «ἀτέλὲς πνεῦμα», γίνεται φανερὸ ὅτι τὸ «ἀτελὲς πνεῦμα», ὁ νέος, νιώθει μὲ πόνο τὴν «κενότητά» του ὡς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του. Ἂς πᾶμε παρακάτω!

> «Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὅλα εἶναι ζήτημα πνεύματος, ἀ λ λ ὰ εἶναι κάθε πνεῦμα τὸ σωστὸ πνεῦμα; Τὸ σωστὸ καὶ ἀληθινὸ πνεῦμα εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ πνεύματος, τὸ «ἅγιο πνεῦμα». Δὲν εἶναι τὸ δικό μου ἢ τὸ δικό σου πνεῦμα ἀλλὰ ἀ κ ρ ι β ῶ ς» (!) — «ἕνα ἰδεῶδες πνεῦμα, ἕνα πνεῦμα στὸ ὑπερπέραν — ὁ «Θεός». «Ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα». (σ. 18).

Ἐδῶ τὸ «τέλειο πνεῦμα» μετατράπηκε ξαφνικὰ στὸ «σωστὸ» πνεῦμα, καὶ ἀμέσως ὕστερα στὸ «σωστὸ καὶ ἀληθινὸ πνεῦμα». Τὸ τελευταῖο ὁρίζεται ἀκριβέστερα σὰν τὸ «ἰδεῶδες τοῦ πνεύματος, τὸ ἅγιο πνεῦμα» καὶ αὐτὸ ἀποδείχνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι «δὲν εἶναι τὸ δικό μου ἢ τὸ δικό σου πνεῦμα, ἀλλὰ ἀ κ ρ ι β ῶ ς ἕνα ἰδεῶδες πνεῦμα, ἕνα πνεῦμα στὸ ὑπερπέραν — ὁ Θεός». Τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα εἶναι τὸ ἰ δ ε ῶ δ ε ς τοῦ πνεύματος, «ἀκριβῶς» ἐπειδὴ εἶναι ἰ δ ε ῶ δ ε ς ! Εἶναι τὸ ἅγιο πνεῦμα «ἀκριβῶς» ἐπειδὴ εἶναι Θεός! Τί «δεξιοτεχνία στὴ σκέψη»! Σημειώνουμε στὸ μεταξὺ ὅτι μέχρι τώρα δὲν ἔγινε καμιὰ συζήτηση γιὰ τὸ «δικό σου» πνεῦμα. Ταχυδακτυλουργικὸ τέχνασμα ἀριθμὸς 3.

Ἔτσι, ὅταν προσπαθῶ νὰ ἀναπτυχθῶ σὰ μαθηματικός, ἢ ὅπως τὸ λέει

ὁ Ἅγιος Μάξ, νὰ «τελειοποιήσω» τὸν ἑαυτό μου στὰ μαθηματικά, τότε ἐπιζητῶ τὸν «τέλειο» μαθηματικό, δηλαδή, τὸν «σωστὸ καὶ ἀληθινό» μαθηματικό, τὸ «ἰδεῶδες» τοῦ μαθηματικοῦ, τὸν «ἅγιο» μαθηματικό, ποὺ διακρίνεται ἀπὸ σένα κι ἀπὸ μένα (παρόλο ποὺ γιὰ μένα μπορεῖς νὰ εἶσαι τέλειος μαθηματικός, ὅπως ἀκριβῶς γιὰ τὸ βερολινέζο νέο ὁ καθηγητής του τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ τέλειο πνεῦμα). Ἕνας τέτοιος μαθηματικὸς εἶναι «ἀκριβῶς ἰδεώδης, στὸ ὑπερπέραν», εἶναι ὁ μαθηματικὸς στοὺς οὐρανούς, ὁ «Θεός». Ὁ Θεὸς εἶναι μαθηματικός.

Ὁ Ἅγιος Μὰξ φτάνει σ' αὐτὰ τὰ μεγαλειώδη ἀποτελέσματα, διότι «ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἐὰν τὸ πνεῦμα εἶναι φτωχὸ ἢ πλούσιο», δηλ., σὲ ἁπλὴ γλώσσα, ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἐὰν εἶναι κάποιος πλούσιος ἢ φτωχὸς μὲ τὴν πνευματικὴ σημασία, καὶ διότι ὁ «νέος» του ἀνακάλυψε αὐτὸ τὸ ἀξιοσημείωτο γεγονός.

Στὴ σελίδα 18 ὁ Ἅγιος Μάξ συνεχίζει:

> «Αὐτὸ ποὺ διακρίνει τὸν ἄ ν δ ρ α ἀπὸ τὸν νέο, εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος παίρνει τὸν κόσμο ὅπως εἶναι», κτλ.

Ἐπομένως, δὲ μαθαίνουμε πῶς ὁ νέος φτάνει στὸ σημεῖο ὅπου ξαφνικὰ παίρνει τὸν κόσμο «ὅπως εἶναι», οὔτε βλέπουμε τὸν ἅγιο διαλεκτικό μας νὰ πραγματοποιεῖ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν νέο στὸν ἄνδρα, ἁπλῶς μαθαίνουμε ὅτι «Αὐτὸ» πρέπει νὰ ἐκτελέσει αὐτὴ τὴν ὑπηρεσία καὶ νὰ «χωρίσει» τὸν νέο ἀπὸ τὸν ἄνδρα. Ἀλλὰ ἀκόμα κι αὐτὸ τὸ «Αὐτὸ» ἀπὸ μόνο του δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ βάλει σὲ κίνηση τὸ δυσκίνητο φορτωμένο ἁμάξι τῶν μοναδικῶν σκέψεων. Διότι ἀφοῦ «Αὐτὸ» χώρισε «τὸν ἄνδρα ἀπὸ τὸν νέο», ὁ ἄνδρας παρόλα αὐτὰ ξαναπέφτει στὴ νεότητα, ἀρχίζει νὰ ἀσχολιέται καὶ πάλι «ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ πνευματικό» καὶ δὲν τὰ καταφέρνει νὰ προχωρήσει, μέχρι ποὺ «κάποιος» τρέχει νὰ τὸν βοηθήσει μὲ ἀλλαγὴ τῶν ἀλόγων. «Μόνον ὅταν ἔχει ἀγαπήσει κανεὶς τὸν ἑαυτό του σ ω μ α τ ι κ ά, κτλ.» (σ. 18) «μόνον τότε» ὅλα πᾶνε μπροστὰ πάλι ὁμαλά, ὁ ἄνδρας ἀνακαλύπτει ὅτι ἔχει ἕνα προσωπικὸ συμφέρον, καὶ φτάνει στὴ «δ ε ύ τ ε ρ η α ὐ τ ο - ἀ ν α κ ά λ υ ψ η», ὅπου ὄχι μόνο «βρίσκει τὸν ἑαυτό του σὰν πνεῦμα», ὅπως ὁ νέος, «καὶ ὕστερα χάνει μονομιᾶς πάλι τὸν ἑαυτό του μέσα στὸ παγκόσμιο πνεῦμα», ἀλλὰ βρίσκει τὸν ἑαυτό του «σὰ σ ω μ α τ ι κ ὸ πνεῦμα» (σ. 19). Αὐτὸ τὸ «σωματικὸ πνεῦμα» καταλήγει τελικὰ νὰ ἔχει ἕνα «συμφέρον ὄχι μόνον μέσα στὸ πνεῦμα του» (σὰν τὸν νέο), «ἀλλὰ στὴν πλήρη ἱκανοποίηση, στὴν ἱκανοποίηση

ὁλόκληρου τοῦ ἀτόμου» (ἕνα συμφέρον στὴν ἱκανοποίηση ὁλόκληρου τοῦ ἀτόμου!) — φτάνει στὸ σημεῖο ὅπου «εἶναι εὐχαριστημένος μὲ τὸν ἑαυτό του ἀκριβῶς ὅπως εἶναι». Σὰν ἀληθινὸς Γερμανός, ὁ «ἄνδρας» τοῦ Στίρνερ φτάνει στὸ κάθε τι πολὺ ἀργά. Θὰ μποροῦσε νὰ δεῖ, τριγυρίζοντας στὰ βουλεβάρτα τοῦ Παρισιοῦ ἢ στὴ Ρῆτζεντ Στρὴτ τοῦ Λονδίνου, ἑκατοντάδες «νεγρῶν», κομψευόμενων καὶ δανδήδων ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα βρεῖ τοὺς ἑαυτούς τους σὰ «σωματικὰ πνεύματα» κι ὡστόσο εἶναι «εὐχαριστημένοι μὲ τοὺς ἑαυτούς τους ἀκριβῶς ὅπως εἶναι», καὶ ποὺ τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τους βρίσκεται στὴν «ἱκανοποίηση ὁλόκληρου τοῦ ἀτόμου».

Αὐτὴ ἡ δεύτερη «αὐτο-ἀνακάλυψη» γεμίζει τὸν ἅγιο διαλεκτικό μας μὲ τέτοιο ἐνθουσιασμὸ ὥστε ξαφνικὰ ξεχνάει τὸ ρόλο του κι ἀρχίζει νὰ μιλάει ὄχι γιὰ τὸν ἄ ν δ ρ α, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἑ α υ τ ό του, καὶ ἀποκαλύπτει ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος, αὐτὸς ὁ Μοναδικός, εἶναι ὁ «ἄνδρας», καὶ ὅτι ὁ «ἄνδρας = ὁ Μοναδικός». Ἕνα καινούργιο ταχυδακτυλουργικὸ τέχνασμα.

> «Ὅπως ἀκριβῶς βρίσκω τὸν ἑαυτό μου» (θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ: «ὅπως ἀκριβῶς ὁ νέος βρίσκει τὸν ἑαυτό του») «πίσω ἀπὸ τὰ π ρ ά γ μ α τ α, καὶ τὸν βρίσκω σὰν π ν ε ῦ μ α, ἔτσι σὲ συνέχεια, πρέπει ἐπίσης νὰ βρῶ τὸν ἑαυτό μου» (θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ: «ὁ ἄνδρας πρέπει νὰ βρεῖ τὸν ἑαυτό του») «πίσω ἀπὸ τὶς σ κ έ ψ ε ι ς, δηλ. σὰν τὸ δημιουργό τους καὶ ἰδιοκτήτη τους. Στὴν περίοδο τῶν πνευμάτων, οἱ σκέψεις μὲ ξεπέρασαν» (τὸν νέο), «παρόλο ποὺ ἦταν γεννήματα τοῦ μυαλοῦ μου. Σὰ φαντασίες παραληρήματος τριγύριζαν γύρω μου καὶ μὲ συντάραξαν πολύ, ὄντας μιὰ δύναμη τρομακτική. Οἱ σκέψεις ἔγιναν σ ω μ α τ ι κ ὲ ς στὴ μορφή, ἦταν φαντάσματα σὰν τὸ Θεό, τὸν Αὐτοκράτορα, τὸν Πάπα, τὴν Πατρίδα, κτλ. Καταστρέφοντας τὴ σωματική τους φύση, τὶς παίρνω πίσω μέσα στὴ σωματική μου φύση καὶ λ έ ω: Ἐγὼ μονάχα εἶμαι σωματικός. Καὶ τώρα παίρνω τὸν κόσμο ὅπως εἶναι γιὰ μένα, σὰ δ ι κ ό μ ο υ, σὰν ἰδιοκτησία μου: Ἀναφέρω τὸ κάθε τι στὸν ἑαυτό μου».

Ἔτσι, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος, ταυτισμένος ἐδῶ μὲ τὸν «Μοναδικό», ἔδωσε πρῶτα στὶς σκέψεις σωματικότητα, δηλ., τὶς μετάτρεψε σὲ φαντάσματα, τώρα καταστρέφει πάλι αὐτὴ τὴ σωματικότητα, παίρνοντάς τες πίσω μέσα στὸ ἴδιο του τὸ σῶμα, ποὺ τὸ κάνει ἔτσι σῶμα φαντασμάτων. Τὸ γεγονὸς ὅτι φτάνει στὴ σωματικότητά του μονάχα μέσο τῆς ἄρνησης τῶν

φαντασμάτων, δείχνει τὴ φύση αὐτῆς τῆς κατασκευασμένης σωματικότητας τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ σχετικὰ μ' αὐτὴν πρέπει πρῶτα νὰ «μιλήσει στὸν ἑαυτό του», γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πιστέψει σ' αὐτήν. Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ «λέει στὸν ἑαυτό του» δὲ μπορεῖ κὰν νὰ τὸ «πεῖ» σωστά. Τὸ γεγονὸς ὅτι πέρα ἀπ' αὐτὸ τὸ «μοναδικὸ» σῶμα δὲ μποροῦν ἐπίσης νὰ βρεθοῦν μέσα στὸ κεφάλι του κάθε εἴδους ἀνεξάρτητα σώματα, σπερματοζωάρια, τὸ μετατρέπει στὸ «παραμύθι»: Ἐγὼ μόνον εἶμαι σωματικός. Ἕνα ἄλλο ταχυδακτυλουργικὸ τέχνασμα.

Παρακάτω, ὁ ἄνθρωπος πού, σὰ νεος, παραγέμισε τὸ κεφάλι του μὲ κάθε εἴδους παραλογισμοὺς γιὰ ὑπάρχουσες δυνάμεις καὶ σχέσεις, ὅπως Αὐτοκράτορας, Πατρίδα, Κράτος, κτλ., καὶ τὰ γνώρισε μονάχα σὰ «φαντασίες τοῦ παραληρήματός» του, μὲ τὴ μορφὴ τῶν ἀντιλήψεων του — αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, σύμφωνα μὲ τὸν Ἅγιο Μάξ, καταστρέφει ἀληθινὰ ὅλες αὐτὲς τὶς δυνάμεις διώχνοντας ἔξω ἀπὸ τὸ κεφάλι του τὴ λαθεμένη του γνώμη γι' αὐτές. Ἀντίθετα: τώρα ποὺ δὲν κοιτάει πιὰ τὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὰ ματογυάλια τῆς φαντασίας του, πρέπει νὰ σκεφτεῖ γιὰ τὶς πρακτικὲς ἀμοιβαῖες σχέσεις τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὶς γνωρίσει καὶ νὰ ὁδηγήσει τὸν ἑαυτό του σύμφωνα μὲ αὐτές. Καταστρέφοντας τὴ φαντασιακὴ σωματικότητα ποὺ εἶχε γι' αὐτὸν ὁ κόσμος, βρίσκει τὴν πραγματική του σωματικότητα ἔξω ἀπὸ τὴ φαντασία του. Μὲ τὴν ἐξαφάνιση τῆς φαντασματικῆς σωματικότητας τοῦ Αὐτοκράτορα, αὐτὸ ποὺ ἐξαφανίζεται γι' αὐτὸν δὲν εἶναι ἡ σωματικότητα τοῦ Αὐτοκράτορα, ἀλλὰ ὁ φαντασματικὸς χαρακτήρας τοῦ τελευταίου, ποὺ τὴν πραγματική του δύναμη μπορεῖ τώρα τελικὰ νὰ τὴν ἐκτιμήσει σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση. Ταχυδακτυλουργικὸ τέχνασμα ἀριθμὸς 3 (α). Ὁ νέος σὰν ἄντρας δὲν ἀντιδρᾶ κριτικὰ οὔτε κὰν πρὸς τὶς σκέψεις ποὺ ἰσχύουν ἐπίσης καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὲς σὰν κατηγορίες, ἀλλὰ εἶναι κριτικὸς μονάχα γιὰ κεῖνες τὶς σκέψεις ποὺ εἶναι «ἁπλὰ γεννήματα τοῦ μυαλοῦ του», δηλ., γενικὲς ἰδέες γιὰ ὑπάρχουσες σχέσεις ποὺ ἔχουν ἀναπαραχθεῖ μέσα στὸ μυαλό του. Ἔτσι, λ.χ., δὲ διαλύει οὔτε κὰν τὴν κατηγορία «Πατρίδα», ἀλλὰ μονάχα τὴν προσωπικὴ γνώμη γι' αὐτὴ τὴν κατηγορία, ὁπόταν ἡ γενικὰ ἰσχύουσα κατηγορία ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει, καὶ ἀκόμα καὶ στὴ σφαίρα τῆς «φιλοσοφικῆς σκέψης», ἡ ἐργασία μόλις τώρα ἀρχίζει. Θέλει, ὡστόσο, νὰ μᾶς κάνει νὰ πιστέψουμε ὅτι ἔχει καταστρέψει τὴν ἴδια τὴν κατηγορία, ἐπειδὴ ἔχει καταστρέψει τὴν ἀγαθὴ προσωπική του σχέση μ' αὐτὴ — ἀκριβῶς ὅπως

θέλησε νὰ μᾶς κάνει νὰ πιστέψουμε ὅτι κατέστρεψε τὴ δύναμη τοῦ Αὐτοκράτορα ἐπειδὴ παραιτήθηκε ἀπὸ τὴ φανταστική του ἀντίληψη γιὰ τὸν Αὐτοκράτορα. Ταχυδακτυλουργικὸ τέχνασμα ἀριθμὸς 4.

«Καὶ ἔτσι», συνεχίζει ὁ Ἅγιος Μάξ, «Παίρνω τὸν κόσμο σὰν αὐτὸ ποὺ εἶναι γιὰ μένα, σὰν τὸν κόσμο μου, σὰν ἰδιοκτησία μου».

Δέχεται τὸν κόσμο σὰν αὐτὸ ποὺ εἶναι γι' αὐτόν, δηλ. «ἔτσι ὅπως εἶναι ἀναγκασμένος νὰ τὸν δεχτεῖ, καὶ ἔτσι ἰδιοποιήθηκε τὸν κόσμο γιὰ τὸν ἑαυτό του, τὸν ἔκανε ἰδιοκτησία του — Νὰ ἕνα μέσο ἀπόκτησης ποὺ πραγματικὰ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ κανέναν ἀπὸ τοὺς οἰκονομολόγους, ἀλλὰ ποὺ ἡ μέθοδος κι ἡ ἐπιτυχία του θὰ παρουσιαστεῖ μὲ τὸν πιὸ λαμπρὸ τρόπο μέσα στὸ «Βιβλίο». Βασικά, ὡστόσο, «παίρνει» σὰ δικό του καὶ κάνει ἰδιοκτησία του ὄχι τὸν «κόσμο», ἀλλὰ μονάχα τὴ «φαντασία παραληρήματος» ποὺ ἔχει γιὰ τὸν κόσμο Παίρνει τὸν κόσμο σὰν τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὸν κόσμο, καὶ ὁ κόσμος σὰν τὴν ἀντίληψή του εἶναι ἡ ἰδιοκτησία ποὺ ἔχει φανταστεῖ, ἡ ἰδιοκτησία τῆς ἀντίληψής του, ἡ ἀντίληψή του σὰν ἰδιοκτησία, ἡ ἰδιοκτησία του σὰν ἀντίληψη, ἡ δική του ἰδιαίτερη ἀντίληψη, ἢ ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὴν ἰδιοκτησία. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐκφράζει μὲ τὴν ἀσύγκριτη φράση: «Ἀναφέρω τὸ κάθε τι στὸν ἑαυτό μου».

Ὅταν ὁ ἄντρας κατάλαβε, ὅπως τὸ δέχεται ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος, ὅτι ὁ κόσμος κατοικοῦνταν μονάχα ἀπὸ φαντάσματα, ἐπειδὴ ὁ νέος ἔβλεπε τὰ φαντάσματα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ φαινόμενος κόσμος τοῦ νέου ἐξαφανίστηκε γιὰ τὸν ἄντρα, ὁ τελευταῖος βρίσκει τὸν ἑαυτό του σ' ἕνα πραγματικὸ κόσμο, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς νεανικὲς ψευδαισθήσεις.

Καὶ ἔτσι, θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ πεῖ, παίρνω τὸν κόσμο ὅπως εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου, μὲ τὴ μορφὴ ποὺ αὐτὸς ἀνήκει στὸν ἑαυτό του (ὁ ἴδιος «ὁ ἄνθρωπος παίρνει» — βλέπε σελίδα 18 — «τὸν κόσμο ὅπως εἶναι», καὶ ὄχι ὅπως θὰ ἤθελε νὰ εἶναι), κατὰ πρῶτο λόγο σὰν μὴ ἰδιοκτησία μου (ὡς τώρα ἦταν ἰδιοκτησία μου μονάχα σὰν φάντασμα). Ἀναφέρω τὸν ἑαυτό μου σὲ κάθε τι καὶ μόνο στὸ βαθμὸ αὐτὸ ἀναφέρω τὸ κάθε τι στὸν ἑαυτό μου.

«Ἀφοῦ ἐγώ, σὰν πνεῦμα, ἀπέρριψα τὸν κόσμο μὲ τὴ βαθύτερη περιφρόνηση γι' αὐτόν, τότε ἐγώ, σὰν ἰδιοκτήτης, ἀπορρίπτω τὰ φαντάσματα ἢ ἰδέες στὴ ματαιότητά τους. Δὲν ἀσκοῦν πιὰ ἐξουσία

πάνω μου, ἀκριβῶς ὅπως καμιὰ «γήινη δύναμη» δὲν ἀσκεῖ ἐξουσία πάνω στὸ πνεῦμα». (σ. 20).

Βλέπουμε ἐδῶ ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης, ὁ ἄνδρας ποὺ ἀναφέρει ὁ Στίρνερ, νεται μονομιᾶς κάτοχος, sine beneficio deliberandi atque inventarii τῆς κληρονομιᾶς τοῦ νέου, πού, σύμφωνα μὲ τὴ δική του δήλωση ἀποτελεῖται μονάχα ἀπὸ «φαντασίες παρληρήματος» καὶ «φαντάσματα». Πιστεύει ὅτι στὴ διαδικασία τῆς ἀλλαγῆς του ἀπὸ παιδὶ σὲ νέο ἀληθινὰ τὰ ἔβγαλε πέρα μὲ τὸν κόσμο τῶν πραγμάτων, καὶ στὴ διαδικασία τῆς ἀλλαγῆς του ἀπὸ νέο σὲ ἄνδρα ἀληθινὰ τὰ κατάφερε μὲ τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, ὅτι τώρα σὰν ἄντρας, ἔχει ὁλόκληρο τὸν κόσμο στὴν τσέπη του καὶ τίποτε πιὰ δὲν πρόκειται νὰ τὸν στενοχωρήσει. Ἂν, σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ νέου ποὺ αὐτὸς ἐπαναλαμβάνει, καμμιὰ γήινη δύναμη ἔξω ἀπ᾽ αὐτὸν δὲν ἔχει ὁποιαδήποτε ἐξουσία πάνω στὸ πνεῦμα, καὶ ἄρα τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἐξουσία πάνω στὴ γῆ — καὶ αὐτός, ὁ ἄντρας, ἀνάγκασε αὐτὸ τὸ παντοδύναμο πνεῦμα νὰ ὑποταχτεῖ σ᾽ αὐτὸν — δὲν εἶναι τότε ἐντελῶς παντοδύναμος; Ξεχνάει ὅτι ἔχει ἁπλῶς καταστρέψει τὴ φανταστικὴ καὶ φαντασματικὴ μορφὴ ποὺ ἔχουν πάρει οἱ σκέψεις γιὰ «Πατρίδα», κτλ., μέσα στὸ μυαλὸ τοῦ «νέου», ἀλλὰ ὅτι δὲν ἔχει ἀκόμα θίξει αὐτὲς τὶς σκέψεις, στὸ βαθμὸ ποὺ ἐκφράζουν πραγματικὲς σχέσεις. Μακριὰ ἀλόμα ἀπὸ τὸ νὰ ἔχει γίνει κύριος τῶν σκέψεων — τώρα εἶναι μονάχα ἱκανὸς νὰ φτάνει σὲ «σκέψεις». «Τώρα, ἂς ποῦμε συμπερασματικά, μποροῦμε νὰ δοῦμε καθαρά» (σ. 199) ὅτι ὁ ἅγιος ἄνθρωπος ἔχει φέρει τὶς ὁμάδες ἡλικίας ποὺ κατασκεύασε στὸν ἐπιθυμητὸ καὶ προκαθορισμένο σκοπό. Μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ πέτυχε σὲ μιὰ θέση ποὺ εἶναι μιὰ σκιὰ φαντάσματος καὶ ποὺ τώρα θὰ τὴν παραβάλουμε μὲ τὸ χαμένο της σῶμα.

Μοναδικὴ θέση, σ. 20.	Ἰδιοκτήτης τῆς συνοδεύουσας ἀπελευθερωμένης σκιᾶς.
«Τὸ παιδὶ ἦταν ρεαλιστικό, δοῦλος τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μέχρι ποὺ λίγο-	Τὸ παιδὶ ἦταν πραγματικὰ δοῦλος στὸν κόσμο τῶν πραγμάτων, μέχρι ποὺ λίγο-λίγο (γιὰ νὰ δα-

1. Τὸ πλεονέκτημα τῆς σκέψης καὶ τῆς ἀπογραφῆς — εἶναι παλιὰ ἀρχὴ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου, ποὺ παραχωρεῖ στὸν κληρονόμο τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσει ἂν θέλει νὰ ἀποδεχθεῖ ἢ νὰ ἀπορρίψει μιὰ κληρονομιά.

λίγο κατάφερε νὰ διεισδύσει πίσω ἀπ' αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Ὁ νέος ἦταν ἰδεαλιστής, ἐμπνέονταν ἀπὸ σκέψεις, ὥσπου ὑψώθηκε μέχρι τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἄντρα, τοῦ ἐγωιστικοῦ ἄντρα, ποὺ χειρίζεται πράγματα καὶ σκέψεις ὅπως τοῦ ἀρέσει καὶ βάζει τὸ πρόσωπικό του συμφέρον πάνω ἀπ' ὅλα. Καὶ τέλος ὁ γέρος; Θὰ ἔχουμε καιρὸ νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸ ὅταν γεράσω».

νειστοῦμε μιὰ ταχυδακτυλουργικὴ ἔκφραση γιὰ τὴν ἐξέλιξη) κατάφερε νὰ ξεπεράσει αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Ὁ νέος ἦταν γεμάτος φαντασίες, ἀπερίσκεπτος, χάρη στὸν ἐνθουσιασμό του, μέχρι ποὺ ἐκτοπίστηκε ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο μὲ τὴν ἐργασία τοῦ ἄντρα, τοῦ ἐγωιστῆ ἀστοῦ, ποὺ πράγματα καὶ σκέψεις τὸν χειρίζονται ὅπως τοὺς ἀρέσει, διότι τὸ προσωπικό του συμφέρον βάζει τὸ κάθε τι πάνω ἀπ' αὐτόν. Καὶ τέλος ὁ γέρος; — «Γυναίκα, τί πρέπει νὰ κάνω μὲ σένα»;

Ὁλόκληρη λοιπὸν ἡ ἱστορία τῆς «Ζωῆς ἑνὸς Ἀνθρώπου» συνοψίζεται, «ἂς ποῦμε συμπερασματικά», στὰ παρακάτω:

1. Ὁ Στίρνερ θεωρεῖ τὰ διάφορα στάδια τῆς ζωῆς μονάχα σὰν «αὐτο-ἀποκαλύψεις» τοῦ ἀτόμου, καὶ αὐτὲς οἱ «αὐτο-ἀποκαλύψεις» ἀνάγονται πάντα σὲ μιὰ καθορισμένη σχέση συνείδησης. Ἔτσι ἡ ποικιλία τῆς συνείδησης εἶναι ἐδῶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Οἱ φυσικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀλλαγὲς ποὺ γίνονται στὰ ἄτομα, ποὺ παράγουν μιὰν ἀλλαγμένη συνείδηση δὲν ἔχουν, βέβαια, σημασία γιὰ τὸν Στίρνερ. Γι' αὐτὸν ἐπομένως, παιδί, νέος καὶ ἄντρας βρίσκουνε πάντα τὸν κόσμο καμωμένο ἕτοιμο, ὅπως ἀκριβῶς «βρίσκουν» ἁπλῶς τοὺς «ἑαυτούς τους». Ἀπολύτως τίποτε δὲ γίνεται γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ βρεθεῖ ὁτιδήποτε. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ σχέση τῆς συνείδησης κατανοεῖται σωστά, ἀλλὰ μονάχα στὴ θεωρητική της διαστρέβλωση. Ἄρα, ἐπίσης, ἡ στάση ὅλων αὐτῶν τῶν μορφῶν πρὸς τὸν κόσμο εἶναι φιλοσοφική — «τὸ παιδὶ εἶναι «ρεαλιστής», ὁ νέος εἶναι «ἰδεαλιστής», ὁ ἄντρας εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ἑνότητα καὶ τῶν δυό, σὰν ἀπόλυτη ἀρνητικότητα, ὅπως εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴν τελικὴ θέση ποὺ παραθέσαμε παραπάνω. Ἐδῶ ἀποκαλύπτεται τὸ μυστικὸ τῆς «Ζωῆς τοῦ Ἀνθρώπου», ἐδῶ γίνεται καθαρὸ ὅτι τὸ «παιδὶ» ἦταν μονάχα μιὰ μεταμφίεση τοῦ «ρεαλισμοῦ», ὁ «νέος» μιὰ μεταμφίεση τοῦ «ἰδεαλισμοῦ», ὁ «ἄντρας» μιὰ μεταμφίεση μιᾶς ἐπιχειρούμενης λύσης αὐτῆς

τῆς φιλοσοφικῆς ἀντίφασης. Βλέπουμε τώρα ὅτι αὐτὴ ἡ λύση, αὐτὴ ἡ «ἀπόλυτη ἀρνητικότητα», γίνεται τώρα κατορθωτὴ — μονάχα ἐπειδὴ ὁ ἄντρας ἐμπιστεύεται τυφλὰ τὶς ψευδαισθήσεις τόσο τοῦ παιδιοῦ ὅσο καὶ τοῦ νέου, καὶ ἐπειδὴ πιστεύει ἔτσι ὅτι ἔχει ξεπεράσει τὸν κόσμο τῶν πραγμάτων καὶ τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος.

2. Μιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲ δίνει σημασία στὴ φυσικὴ καὶ κοινωνικὴ «ζωὴ» τοῦ ἀτόμου, καὶ δὲ λέει ἀπολύτως τίποτε γιὰ τὴ «ζωή», κάνει — συνεπὴς μὲ τὸν ἑαυτό του — ἀφαίρεση τῶν ἐθνοτήτων, τῶν τάξεων, κτλ., ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς ἐποχές, ἢ πράγμα ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο, ἐξογκώνει τὴν ἐπικρατοῦσα συνείδηση τῆς τάξης ποὺ βρίσκεται κοντύτερα σ' αὐτὸν μέσα στὸ ἄμεσο περιβάλλον του μετατρέποντάς την σὲ κανονικὴ συνείδηση τῆς «ἀνθρώπινης ζωῆς». Γιὰ νὰ ὑψωθεῖ πάνω ἀπ' αὐτὴν τὴν τοπικὴ καὶ σχολαστικὴ στενοκεφαλιὰ δὲν ἔχει παρὰ νὰ συγκρίνει τὸν νέο «του» μὲ τὸν πρῶτο νεαρὸ ὑπάλληλο ποὺ θὰ συναντήσει, ἕνα νεαρὸ Ἄγγλο ἐργάτη ἢ νεαρὸ γιάνκη, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε τοὺς νεαροὺς Κιργίσιους — Καζάκους.

3. Ἡ τεράστια εὐπιστία τοῦ ἁγίου μας — τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου του— δὲν εἶναι εὐχαριστημένη ποὺ κάνει τὸν νέο του νὰ πιστεύει τὸ παιδί του, καὶ τὸν ἄντρα του νὰ πιστεύει στὸν νέο του. Οἱ ψευδαισθήσεις ποὺ μερικοὶ «νέοι», «ἄντρες», κτλ., ἔχουν ἢ ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουν γιὰ τοὺς ἑαυτούς τους, γίνονται ἀνεξέταστα ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Στίρνερ καὶ συγχέονται μὲ τὴ «ζωή», μὲ τὴν πραγματικότητα, αὐτῶν τῶν ἐξαιρετικὰ διφορούμενων νέων καὶ ἀντρῶν.

4. Τὸ πρωτότυπο ὅλης αὐτῆς τῆς κατασκευῆς τῶν ὁμάδων τῶν ἀνθρώπινων ἡλικιῶν ἔχει ἤδη περιγραφεῖ στὸ τρίτο μέρος τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας»[1] τοῦ Χέγκελ καὶ «σὲ ποικίλες μεταλλαγὲς» καὶ σὲ ἄλλα χωρία τοῦ Χέγκελ. Ὁ Ἅγιος Μάξ, ἐπιδιώκοντας τοὺς «δικούς του» σκοπούς, ἔπρεπε βέβαια νὰ κάνει κι αὐτὸς μερικὲς «μετατροπές». Ἐνῶ ὁ Χέγκελ, λόγου χάρη, παίρνει ὑπόψη του τὸν ἐμπειρικὸ κόσμο σὲ σημεῖο, πάντως, ὥστε νὰ περιγράφει τὸ Γερμανὸ πολίτη σὰ δοῦλο τοῦ κόσμου γύρω του, ὁ Στίρνερ πρόκειται νὰ τὸν κάνει κύριο αὐτοῦ τοῦ κόσμου, πράγμα ποὺ δὲ συμβαίνει οὔτε κὰν στὴ φαντασία. Παρόμοια, ὁ Ἅγιος Μὰξ ἰσχυ-

1. Τὸ ἔργο τοῦ Χέγκελ: «Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν σὲ ἐπιτομή» ἀποτελεῖται ἀπὸ 3 μέρη ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ 1817 ὡς τὸ 1842. Α. «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς Λογικῆς». Β. «Ἡ Φιλοσοφία τῆς φύσης». Γ. «Ἡ Φιλοσοφία τοῦ πνεύματος».

ρίζεται ὅτι δὲ μιλάει γιὰ τὸ γέρο γιὰ ἐμπειρικοὺς λόγους. Θέλει νὰ περιμένει ὥσπου νὰ γίνει ὁ ἴδιος γέρος (ἐδῶ, ἑπομένως, «Ἡ Ζωὴ ἑνὸς Ἀνθρώπου» = ἡ ζωὴ τοῦ μοναδικοῦ του ἀνθρώπου). Ὁ Χέγκελ καταπιάνεται δραστήρια μὲ τὴν κατασκευὴ τῶν τεσσάρων ὁμάδων ἀνθρώπινων ἡλικιῶν, διότι στὸν πραγματικὸ κόσμο, ἡ ἄρνηση τοποθετεῖται δυὸ φορές, δηλ., σὰ φεγγάρι καὶ σὰν κομήτης (πρβλ. Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ῆ ς φ ύ σ η ς τοῦ Χέγκελ), καὶ ἑπομένως ἡ τετράδα παίρνει ἐδῶ τὴ θέση τῆς τριάδας. Ὁ Στίρνερ βρίσκει τὴ δικιά του μοναδικότητα κάνοντας τὸ φεγγάρι καὶ τὸν κομήτη νὰ συμπέφτουν καὶ ἔτσι καταργεῖ τὸ δυστυχισμένο γέρο ἀπὸ τὴ «Ζωὴ ἑνὸς Ἀνθρώπου». Ἡ αἰτία αὐτοῦ τοῦ ταχυδακτυλουργικοῦ τεχνάσματος γίνεται φανερὴ μόλις ἐξετάσουμε τὴ συγκρότηση τῆς μοναδικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ἡ ο ἰ κ ο ν ο μ ί α τ ῆ ς Π α λ α ι ᾶ ς Δ ι α θ ή κ η ς

Πρέπει ἐδῶ γιὰ μιὰ στιγμή, νὰ πηδήσουμε ἀπὸ τὸ βιβλίο τῶν «Νόμων» στὸ βιβλίο τῶν «Προφητῶν», γιὰ νὰ ἀνακαλύψουμε σ' αὐτὸ ἤδη τὸ σημεῖο τὸ μυστικὸ τῆς μοναδικῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας στὸν οὐρανὸ καὶ στὴ γῆ. Στὴν **Παλαιὰ Διαθήκη**, ἐπίσης — ὅπου ὁ νόμος, ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἀκόμα ἕνας δάσκαλος ἐπιφορτισμένος μὲ τὸν **Μοναδικὸ** (Γαλάτες, 3, 24) — ἡ ἱστορία τῆς Βασιλείας τοῦ **Μοναδικοῦ** ἀκολουθεῖ ἕνα σοφὸ σχέδιο καθορισμένο προαιώνια. Ὅλα ἔχουν προβλεφτεῖ καὶ προκαθοριστεῖ ἔτσι ποὺ τὸ **Μοναδικὸ** νὰ μποροῦσε νὰ ἐμφανιστεῖ στὸν κόσμο, τὴν ὥρα ποὺ θὰ εἶχε φτάσει ὁ καιρὸς γιὰ νὰ λυτρωθοῦν οἱ ἅγιοι ἀπὸ τὴν ἁγιότητά τους.

Τὸ πρῶτο βιβλίο, «Ἡ Ζωὴ ἑνὸς Ἀνθρώπου», ὀνομάζεται ἐπίσης Βίβλος Γενέσεως, γιατὶ περιέχει σὲ ἐμβρυακὴ κατάσταση ὁλόκληρη τὴν οἰκιακὴ οἰκονομία τοῦ **Μοναδικοῦ**, γιατὶ μᾶς δίνει ἕνα πρωτότυπο ὅλης τῆς κατοπινῆς ἐξέλιξης μέχρι τὴ στιγμὴ ποὺ φτάνει ὁ καιρὸς γιὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Ὁλόκληρη ἡ μοναδικὴ ἱστορία περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τρία στάδια: παιδί, νέος καὶ ἄντρας, ποὺ ἐπανέρχονται «σὲ ποικίλες μεταλλαγὲς» καὶ σὲ εὐρυνόμενους κύκλους, μέχρι πού, τελικά, ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος νὰ περιοριστεῖ στὸ «παιδί, νέος καὶ ἄντρας». Ὅπου καὶ νὰ κοιτάξουμε, δὲ θὰ βρίσκουμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ μεταμφιεσμένο «παιδί, νέο καὶ ἄντρα», μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ ἀνακαλύψαμε ὅτι πρόκειται γιὰ τρεῖς μεταμφιεσμένες κατηγορίες.

Μιλήσαμε πιὸ πάνω γιὰ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία. Ἐδῶ, στὸν Ἅγιο Μάξ, βρίσκουμε ἕνα λαμπρὸ παράδειγμά της. Ἡ θεωρησιακὴ ἰδέα, ἡ ἀφηρημένη ἀντίληψη, γίνεται ἡ κινητήρια δύναμη τῆς ἱστορίας, καὶ ἡ ἱστορία καταλήγει ἔτσι νὰ γίνει μιὰ ἁπλὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ ἀκόμα κι ἡ τελευταία δὲν κατανοεῖται ὅπως πραγματικὰ προέκυψε, σύμφωνα μὲ τὶς πηγὲς ποὺ ἔχουμε — γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε τὸ πῶς ἐξελίχτηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πραγματικῶν ἱστορικῶν σχέσεων — ἀλλὰ ὅπως τὴν κατανόησαν καὶ τὴν περιέγραψαν οἱ πρόσφατοι Γερμανοὶ φιλόσοφοι, ἰδιαίτερα ὁ Χέγκελ κι ὁ Φώϋερμπαχ Καὶ ἀπὸ αὐτὲς πάλι τὶς περιγραφὲς ἐπιλέγονταν μονάχα ἐκείνη ποὺ μποροῦσε νὰ προσαρμοστεῖ στὸ δεδομένο σκοπό, καὶ ποὺ ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ ἁγίου μας ἀπὸ παράδοση. Ἔτσι, ἡ ἱστορία γίνεται μιὰ ἁπλὴ ἱστορία ψευδο-ἰδεῶν, μιὰ ἱστορία γιὰ πνεύματα καὶ φαντάσματα, ἐνῶ ἡ πραγματική, ἐμπειρικὴ ἱστορία ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση αὐτῆς τῆς πνευματικῆς ἱστορίας χρησιμοποιεῖται μονάχα γιὰ νὰ προμηθεύει σώματα σ' αὐτὰ τὰ φαντάσματα. Ἀπὸ αὐτὴν παίρνονται τὰ ὀνόματα ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ ντυθοῦν αὐτὰ τὰ φαντάσματα μὲ τὴ φαινομενικότητα τῆς πραγματικότητας. Κάνοντας αὐτὸ τὸ πείραμα ὁ ἅγιός μας συχνὰ ξεχνάει τὸ ρόλο του καὶ γράφει μιὰν ἱστορία πνευμάτων ὄχι μεταμφιεσμένη.

Στὴν περίπτωσή του βρίσκουμε αὐτὴ τὴ μέθοδο νὰ φτιάχνεται ἡ ἱστορία στὴν πιὸ ἁπλοϊκή, τὴν πιὸ κλασικὴ ἁπλότητα. Τρεῖς ἁπλὲς κατηγορίες: ρεαλισμός, ἰδεαλισμὸς καὶ ἀπόλυτη ἀρνητικότητα σὰν ἑνότητα τῶν δυὸ (ποὺ ἐδῶ ὀνομάζεται «ἐ γ ω ι σ μ ό ς»), ποὺ ἤδη συναντήσαμε μὲ τὴ μορφὴ τοῦ παιδιοῦ, τοῦ νέου καὶ τοῦ ἄντρα, γίνονται ἡ βάση κάθε ἱστορίας καὶ ὡραιοποιοῦνται μὲ διάφορες ἱστορικὲς πινακίδες. Μαζὶ μὲ τὴ μετριόφρονη ἀκολουθία τους ἀπὸ βοηθητικὲς κατηγορίες διαμορφώνουν τὸ περιεχόμενο ὅλων τῶν φανταστικῶν ψευδοϊστορικῶν φάσεων. Ὁ Ἅγιος Μάξ γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ἀποκαλύπτει ἐδῶ τὴν ἀπεριόριστη πίστη του, σπρώχνοντας περισσότερο στὰ ἄκρα ἀπὸ ὁποιονδήποτε ἀπὸ τοὺς προκατόχους του, τὴν πίστη στὸ θεωρησιακὸ περιεχόμενο τῆς ἱστορίας ποὺ σερβίρεται ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς φιλόσοφους. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπίσημη καὶ ἀνιαρὴ κατασκευὴ τῆς ἱστορίας, αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι νὰ βρεθεῖ μιὰ πομπώδικη σειρὰ ἠχηρῶν ὀνομάτων γιὰ τρεῖς κατηγορίες ποὺ εἶναι τόσο τετριμμένες ὥστε νὰ μὴν τολμοῦν πιὰ νὰ ἐμφανιστοῦν δημόσια μὲ τὰ ὀνόματά τους. Ὁ χρισμένος μας συγγραφέας μποροῦσε κάλλιστα νὰ εἶχε περάσει ἀπὸ τὸν «ἄνθρωπο» (σ. 20) στὸ «Ἐγὼ» (σ. 201) ἢ ἀκόμα καλύτερα στὸν «Μοναδικὸ» (σ. 485). Ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἦταν πολὺ ἁπλό. Ἐ-

πιπλέον, ὁ ἰσχυρὸς συναγωνισμὸς ἀνάμεσα στοὺς Γερμανοὺς θεωρησιακοὺς φιλοσόφους ὑποχρεώνει καθέναν καινούργιο συναγωνιστὴ νὰ κάνει μιὰν ἐκκωφαντικὴ ἱστορικὴ διαφήμιση γιὰ τὸ ἐμπόρευμά του.

«Ἡ δύναμη τῆς ἀληθινῆς ἐξέλιξης», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ λόγια του Ντοττόρε Γκρατσιάνο, «ἐνεργεῖ δραστικότατα» στὶς παρακάτω «μεταμορφώσεις»:

Βάση:

I. Ρεαλισμός.
II. Ἰδεαλισμός.
III. Ἡ ἀρνητικὴ ἑνότητα τῶν δυό. «Κανείς» (σ. 485).

Πρώτη ὀνοματολογία:

I. Παιδί, ἐξαρτιέται ἀπὸ πράγματα (ρεαλισμός).
II. Νέος, ἐξαρτιέται ἀπὸ σκέψεις (ἰδεαλισμός).
III. Ἄντρας, (σὰν ἀρνητικὴ ἑνότητα).

Ἐκφρασμένος θετικά:
ὁ ἰδιοκτήτης ἰδεῶν καὶ πραγμάτων
ἐκφρασμένος ἀρνητικά: } (ἐγωισμός)
ἐλεύθερος ἀπὸ σκέψεις καὶ πράγματα

Δεύτερη ἱστορικὴ ὀνοματολογία:

I. Νέγρος (ρεαλισμός, παιδί).
II. Μογγόλος (ἰδεαλισμός, νέος).
III. Καυκάσιος (ἀρνητικὴ ἑνότητα ρεαλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ, ἄντρας).

Τρίτη γενικότερη ὀνοματολογία:

I. Ρεαλιστὴς ἐγωιστὴς (ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη σημασία) — παιδί, Νέγρος.
II. Ἰδεαλιστὴς ἐγωιστὴς (αὐτοθυσιαζόμενος)· — νέος, Μογγόλος.
III. Ἀληθινὸς ἐγωιστὴς (ὁ Μοναδικός) — ἄντρας, Καυκάσιος.

Τέταρτη ἱστορικὴ ὀνοματολογία. Ἐπανάληψη τῶν προηγούμενων σταδίων μέσα στὴν κατηγορία τοῦ Καυκάσιου.

I. Οἱ Ἀρχαῖοι. Νεγροειδεῖς Καυκάσιοι — παιδιάστικοι ἄνθρωποι — εἰδωλολάτρες — ἐξαρτώμενοι ἀπὸ πράγματα — ρεαλιστὲς — ὁ κόσμος.

Μεταβατικὸ στάδιο (παιδὶ ποὺ διεισδύει πίσω ἀπὸ τὰ «πράγματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου») : Σοφιστές, Σκεπτικοί, κτλ.

II. Οἱ Σύγχρονοι. Μογγολοειδεῖς Καυκάσιοι — νεανικοὶ ἄντρες — Χριστιανοὶ — ἐξαρτώμενοι ἀπὸ σκέψεις — ἰδεαλιστὲς — πνεῦμα.

1. Καθαρὴ ἱστορία τῶν πνευμάτων, Χριστιανισμὸς σὰν πνεῦμα. «Τὸ πνεῦμα».

2. Ἀκάθαρτη ἱστορία τῶν πνευμάτων. Τὸ πνεῦμα σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους — ὁ «Δαιμονισμένος».

Α. Καθαρὰ ἀκάθαρτη ἱστορία τῶν πνευμάτων.

α) Ἡ ὀπτασία, τὸ φάντασμα, πνεῦμα στὴ νεγροειδὴ κατάσταση σὰν πνεῦμα ποὺ μοιάζει μὲ πράγμα καὶ πνευματικὸ πράγμα — ἀντικειμενικὴ οὐσία γιὰ τοὺς Χριστιανούς, τὸ πνεῦμα σὰν παιδί.

β) Φαντασιοπληξία, ἡ ἔμμονη ἰδέα, πνεῦμα στὴ μογγολικὴ κατάσταση, σὰν πνευματικὸ μέσα στὸ πνεῦμα, καθορισμὸς μέσα στὴ συνείδηση, συλλαμβανόμενη οὐσία στὸ Χριστιανὸ — τὸ πνεῦμα σὰν νέος.

Β. Ἀκάθαρτα ἀκάθαρτη (ἱστορικὴ) ἱστορία τῶν πνευμάτων.

α) Καθολικισμὸς — Μεσαίωνας (ὁ Νέγρος, παιδί, ρεαλισμός, κτλ.).

β) Προτεσταντισμὸς —Νεότερη ἐποχὴ τῶν νεοτέρων χρόνων — (Μογγόλος, νέος ἰδεαλισμός, κτλ.).

Μέσα στὸν προτεσταντισμὸ μποροῦν νὰ γίνουν καὶ ἄλλες ὑποδιαιρέσεις, λόγου χάρη:

ι) Ἀγγλικὴ φιλοσοφία — ρεαλισμός, παιδί, Νέγρος.

ιι) Γερμανικὴ φιλοσοφία — ἰδεαλισμός, νέος, Μογγόλος.

3. Ἡ Ἱεραρχία — ἀρνητικὴ ἑνότητα καὶ τῶν δυὸ μέσα στὰ πλαίσια τῆς μογγολοειδοῦς Καυκασιανῆς ἄποψης. Τέτοια ἑνότητα ἐμφανίζεται ἐκεῖ ὅπου οἱ ἱστορικὲς σχέσεις μετατρέπονται στὶς σημερινὲς ὑπάρχουσες σχέσεις ἢ ἐκεῖ ὅπου τὰ ἀντίθετα παρουσιάζονται νὰ ὑπάρχουν πλάι - πλάι. Ἐδῶ ἑπομένως ἔχουμε δύο συνυπάρχοντα στάδια:

Α. Οἱ «ἀμόρφωτοι»[1] (οἱ κακοί, οἱ ἀστοί, οἱ ἐγωι-

---

1. Ἐδῶ καὶ παρακάτω οἱ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν εἰρωνικὰ λέξεις ἰδιωματικὲς γιὰ τὸν ἀμόρφωτο (Ungebildet) καὶ τὸ μορφωμένο (Gebildet)

στές, μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια) = Νέγροι, παιδιά, Καθολικοί, ρεαλιστές, κτλ.

Β. Οἱ «μορφωμένοι» (οἱ καλοί, οἱ πολίτες, οἱ ἀφιλοκερδεῖς, οἱ παπάδες, κτλ.) = Μογγόλοι, νέοι, Προτεστάντες, ἰδεαλιστές.

Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ στάδια ὑπάρχουν πλάι - πλάι καὶ ἄρα ἔπεται «εὔκολα» ὅτι ὁ «μορφωμένος» ἐξουσιάζει τὸν «ἀμόρφωτο» — αὐτὴ εἶναι ἡ ἱεραρχία. Στὴν παραπέρα πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης προκύπτει τότε

ὁ μὴ - χεγκελιανὸς ἀπὸ τὸν «ἀμόρφωτο»,
ὁ χεγκελιανὸς ἀπὸ τὸν «μορφωμένο»,*

κι ἀπὸ δῶ ἔπεται ὅτι οἱ χεγκελιανοὶ ἐξουσιάζουν τοὺς μὴ χεγκελιανούς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Στίρνερ μετατρέπει τὴ θεωρησιακὴ ἔννοια τῆς κυριαρχίας τῶν ἴδιων τῶν θεωρησιακῶν φιλοσόφων. Ἡ ἄποψη τῆς ἱστορίας ποὺ αὐτὸς ὑποστηρίζει ὡς τώρα — ἡ κυριαρχία τῆς ἰδέας — γίνεται μέσα στὴν «ἱεραρχία» μιὰ σχέση ποὺ ὑπάρχει πραγματικὰ τώρα. Γίνεται ἡ παγκόσμια κυριαρχία τῶν ἰδεολόγων. Αὐτὸ δείχνει πόσο βαθειὰ ἔχει βυθιστεῖ ὁ Στίρνερ στὴ θεωρησιακὴ ἐξέταση. Αὐτὴ ἡ κυριαρχία τῶν θεωρησιακῶν φιλοσόφων καὶ ἰδεολόγων ἐξελίσσεται τελικά, «διότι ἔφτασε ὁ καιρός» γι' αὐτό, στὴν ἀκόλουθη τελικὴ ὀνοματολογία:

α) Πολιτικὸς φιλελευθερισμός, ἐξαρτώμενος ἀπὸ πράγματα, ἀνεξάρτητος ἀπὸ πρόσωπα — ρεαλισμός, παιδί, Νέγρος, Ἀρχαῖοι, ὀπτασία, Καθολικισμός, ὁ «ἀμόρφωτος», ὁ δίχως κυρίαρχο.

β) Κοινωνικὸς φιλελευθερισμός, ἀνεξάρτητος ἀπὸ πράγματα, ἐξαρτώμενος ἀπὸ τὸ πνεῦμα, χωρὶς ἀντικείμενο - ἰδεαλισμός, νέος, Μογγόλος, ὁ Σύγχρονος, φαντασιοπληξία, Προτεσταντισμός, ὁ «μορφωμένος», ὁ χωρὶς ἰδιοκτησία.

γ) Ἀνθρώπινος φιλελευθερισμός, χωρὶς κυρίαρχο καὶ χωρὶς ἰδιοκτησία, ἐπομένως χωρὶς Θεό, γιατὶ ὁ Θεὸς εἶναι ταυτόχρονα ὁ ὑπέρτατος κύριος καὶ ἡ ὑπέρτατη κατοχή,

---

* «Ὁ σαμάν καὶ ὁ θεωρησιακὸς φιλόσοφος σημαδεύουν τὸ χαμηλότερο καὶ τὸ ὑψηλότερο σημεῖο στὴν κλίμακα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Μογγόλου» (σ. 453). /Σημείωση Μὰρξ - Ἔγκελς/.

ἱεραρχία - ἀρνητικὴ ἑνότητα μέσα στὴ σφαίρα τοῦ φιλελευθερισμοῦ καί, σὰν τέτια, κυριαρχία πάνω στὸν κόσμο τῶν πραγμάτων καὶ τῶν σκέψεων. Ταυτόχρονα ὁ τέλειος ἐγωιστὴς στὴν κατάργηση τοῦ ἐγωισμοῦ — ἡ τέλεια ἱεραρχία. Ταυτόχρονα διαμορφώνει τὸ Πέρασμα (νέος, ποὺ διεισδύει πίσω ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν σκέψεων) πρὸς

III. τὸ «Ἐγὼ» — δηλ. ὁ τέλειος Χριστιανός, ὁ τέλειος ἄντρας, ὁ Καυκάσιος Καυκάσιος καὶ ἀληθινὸς ἐγωιστής, ποὺ — ὅπως ἀκριβῶς ἔγινε ὁ Χριστιανὸς πνεῦμα μέσο τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου — γίνεται σωματικὸς μέσο τῆς διάλυσης τοῦ βασιλείου τῶν πνευμάτων, συμμετέχοντας, sine beneficio deliberandi atque inventarii στὴν κληρονομιὰ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὁ νέος, ὁ Μογγόλος, ὁ Σύγχρονος, ὁ Χριστιανός, ὁ δαιμονισμένος, ὁ φαντασιόπληκτος, ὁ Προτεστάντης, ὁ «μορφωμένος», ὁ χεγκελιανὸς καὶ ὁ ἀνθρωπιστὴς φιλελεύθερος.

NB. 1. «Σὲ ὁρισμένες μεριὲς» μποροῦν ἐπίσης νὰ «συμπεριληφθοῦν ἐπεισοδιακά», ἂν προκύψει μιὰ κατάλληλη περίπτωση, φωϋερμπαχιανὲς καὶ ἄλλες κατηγορίες, ὅπως τὸ λογικό, ἡ καρδιά, κτλ., γιὰ νὰ ἐντείνουν τὸ χρῶμα τῆς εἰκόνας καὶ νὰ δημιουργήσουν νέες ἐντυπώσεις. Δὲ χρειάζεται νὰ ποῦμε ὅτι κι αὐτά, ἐπίσης, δὲν εἶναι παρὰ καινούργιες μεταμφιέσεις τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ, ποὺ συναντᾶμε διαρκῶς μέσα στὸ βιβλίο.

2. Ὁ ἀρκετὰ εὐσεβὴς Ἅγιος Μάξ, ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ,[1] δὲν ἔχει νὰ πεῖ τίποτε τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ ἐγκόσμιο γιὰ τὴν πραγματικὴ κοσμικὴ ἱστορία, παρεκτὸς ὅτι μὲ τὴν ὀνομασία «φύση», «κόσμος τῶν πραγμάτων», «κόσμος τοῦ παιδιοῦ», κτλ., πάντοτε τὴν ἀντιπαραθέτει στὴ συνείδηση, σὰν ἀντικείμενο θεωρησιακῆς ἐξέτασης τῆς τελευταίας, σὰν ἕνα κόσμο πού, παρὰ τὸ ἀδιάκοπο ξερρίζωμά του, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ ὑπάρχει μέσα σ' ἕνα μυστικιστικὸ σκοτάδι, γιὰ νὰ ξαναεμφανίζεται σὲ κάθε κατάλληλη περίπτωση — ἴσως γιατὶ τὰ παιδιὰ κι οἱ Νέγροι ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, καὶ ἄρα καὶ ὁ κόσμος τους, ὁ λεγόμενος κόσμος τῶν πραγμάτων, «εὔκολα» ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει. Σὲ σχέση μὲ τέτιες ἱστορικὲς καὶ μὴ ἱστορικὲς κατασκευές, ὁ καλὸς γερο - Χέγκελ ἔγραφε ἀναφερόμενος στὸν Σέλλινγκ — τὸ πρότυπο γιὰ ὅλους τοὺς κατασκευαστὲς — ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ τὰ ἑξῆς σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση:

---

1. Συχνὰ ὁ Μὰρξ θὰ ἀποκαλεῖ ἔτσι τὸν Στίρνερ. Jacques le bonhomme εἶναι μιὰ μᾶλλον περιφρονητικὴ ὀνομασία τοῦ Γάλλου χωρικοῦ.

«Δὲν εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ χειρίζεσαι τὸ ἐργαλεῖο αὐτεῦ τοῦ μονότονου φορμαλισμοῦ ἀπὸ ὅ,τι μιὰ παλέττα ζωγράφου ποὺ ἔχει μόνο δυὸ χρώματα, ἂς ποῦμε μαῦρο» (ρεαλιστικό, παιδικό, νεγροειδές, κτλ.) «καὶ κίτρινο»[1] (ἰδεαλιστικό, νεανικό, Μογγολικό, κτλ.) «γιὰ νὰ χρησιμοποιεῖς τὸ πρῶτο γιὰ νὰ ζωγραφίζεις μιὰν ἐπιφάνεια ὅταν σοῦ χρειάζεται κάτι ἱστορικὸ» (ὁ «κόσμος τῶν πραγμάτων»), «καὶ τὸ δεύτερο ὅταν σοῦ χρειάζεται ἕνα τοπίο» («οὐρανός», πνεῦμα, ἁγιότητα, κτλ.). «Φαινομενολογία» σ. 39).

Ἡ «συνηθισμένη συνείδηση» ἔχει μὲ μεγαλύτερη ἀκόμη ὀξύτητα γελοιοποιήσει κατασκευὲς τέτοιου εἴδους στὸ παρακάτω τραγούδι:

Ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὸ Γιάννη
καὶ τοῦ 'πε νὰ κόψει τὸ σανό.
Μὰ ὁ Γιάννης δὲν ἔκοψε τὸ σανὸ
κι οὔτε γύρισε σπίτι.

Τότε ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὸ σκύλο
καὶ τοῦ 'πε νὰ δαγκώσει τὸ Γιάννη.
Ἀλλὰ ὁ σκύλος δὲ δάγκωσε τὸ Γιάννη,
ὁ Γιάννης δὲν ἔκοψε τὸ σανὸ
καὶ δὲ γυρίσανε σπίτι.

Τότε ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὴ βέργα
καὶ τῆς εἶπε νὰ χτυπήσει τὸ σκύλο.
Ἀλλὰ ἡ βέργα δὲ χτύπησε τὸ σκύλο,
ὁ σκύλος δὲ δάγκωσε τὸ Γιάννη,
ὁ Γιάννης δὲν ἔκοψε τὸ σανὸ
καὶ δὲ γυρίσανε σπίτι.

Τότε ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὴ φωτιὰ
καὶ τῆς εἶπε νὰ κάψει τὴ βέργα.
Ἀλλὰ ἡ φωτιὰ δὲν ἔκαψε τὴ βέργα,
ἡ βέργα δὲ χτύπησε τὸ σκύλο,
ὁ σκύλος δὲ δάγκωσε τὸ Γιάννη,

1. Ὁ Χέγκελ ἀναφέρει κόκκινο καὶ πράσινο σὰν παραδείγματα.

ὁ Γιάννης δὲν ἔκοψε τὸ σανὸ
καὶ δὲ γυρίσανε σπίτι.

Τότε ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὸ νερὸ
καὶ τοῦ 'πε νὰ σβήσει τὴ φωτιά.
Ἀλλὰ τὸ νερὸ δὲν ἔσβησε τὴ φωτιά,
ἡ φωτιὰ δὲν ἔκαψε τὴ βέργα
ἡ βέργα δὲ χτύπησε τὸ σκύλο,
ὁ σκύλος δὲ δάγκωσε τὸ Γιάννη,
ὁ Γιάννης δὲν ἔκοψε τὸ σανὸ
καὶ δὲ γυρίσανε σπίτι.

Τότε ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὸ βόδι
καὶ τοῦ 'πε νὰ πιεῖ τὸ νερό.
Μὰ τὸ βόδι δὲν ἤπιε τὸ νερό,
τὸ νερὸ δὲν ἔσβησε τὴ φωτιά,
ἡ φωτιὰ δὲν ἔκαψε τὴ βέργα,
ἡ βέργα δὲ χτύπησε τὸ σκύλο,
ὁ σκύλος δὲ δάγκωσε τὸ Γιάννη,
ὁ Γιάννης δὲν ἔκοψε τὸ σανὸ
καὶ δὲ γυρίσανε σπίτι.

Τότε ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὸ χασάπη.
καὶ τοῦ 'πε νὰ σφάξει τὸ βόδι.
Μὰ ὁ χασάπης δὲν ἔσφαξε τὸ βόδι,
τὸ βόδι δὲν ἤπιε τὸ νερό,
τὸ νερὸ δὲν ἔσβησε τὴ φωτιά,
ἡ φωτιὰ δὲν ἔκαψε τὴ βέργα,
ἡ βέργα δὲ χτύπησε τὸ σκύλο,
ὁ σκύλος δὲ δάγκωσε τὸ Γιάννη,
ὁ Γιάννης δὲν ἔκοψε τὸ σανὸ
καὶ δὲ γυρίσανε σπίτι.

Τότε ἔστειλε τὸ ἀφεντικὸ τὸ δήμιο
καὶ τοῦ 'πε νὰ κρεμάσει τὸ χασάπη.
Ὁ δήμιος κρέμασε στ' ἀλήθεια τὸ χασάπη.
ὁ χασάπης ἔσφαξε τὸ βόδι,
τὸ βόδι ἤπιε τὸ νερό,

τὸ νερὸ ἔσβησε τὴ φωτιά,
ἡ φωτιὰ ἔκαψε τὴ βέργα,
ἡ βέργα χτύπησε τὸ σκύλο,
ὁ σκύλος δάγκωσε τὸ Γιάννη,
ὁ Γιάννης ἔκοψε τὸ ζανὸ
καὶ γυρίσαν ὅλοι σπίτι.[1]

Θὰ δοῦμε τώρα μὲ τί «μαεστρία σκέψης» καὶ μὲ τί παιδιάστικο ὑλικὸ ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ ἐπεξεργάζεται αὐτὸ τὸ σχῆμα.

3. Οἱ Ἀρχαῖοι

Κανονικὰ θὰ ἔπρεπε ἐδῶ νὰ ἀρχίσουμε μὲ τοὺς Νέγρους. Ἀλλὰ ὁ Ἅγιος Μάξ, ποὺ ἀναμφισβήτητα παρακάθεται στὸ «Συμβούλιο τῶν Φυλάκων», μὲ τὴν ἀνεξιχνίαστη σοφία του φέρνει τοὺς Νέγρους ἀργότερα, ἀλλὰ καὶ τότε «χωρὶς καμμιὰ ἀπαίτηση πληρότητας καὶ αὐθεντικότητας». Ἂν λοιπὸν τοποθετοῦμε τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Νέγρων, δηλ., τὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Σέσωστρη καὶ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ναπολέοντα στὴν Αἴγυπτο, εἶναι γιατὶ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη ὅτι ὁ ἅγιος συγγραφέας μας ἔχει τακτοποιήσει τὰ πάντα μὲ σοφία.

Ἂς ρίξουμε, λοιπόν, μιὰ ματιὰ στὶς δραστηριότητες τῶν Ἀρχαίων τοῦ Στίρνερ.

> «Γιὰ τοὺς Ἀρχαίους, ὁ κόσμος ἦταν μιὰ ἀλήθεια», λέει ὁ Φώϋερμπάχ. Ἀλλὰ ξεχνάει νὰ προσθέσει κάτι σημαντικό: μιὰ ἀλήθεια ποὺ πίσω ἀπὸ τὴ μὴ ἀλήθεια της προσπάθησαν νὰ διεισδύσουν καὶ τελικὰ πραγματικὰ διείσδυσαν». (σ. 22)

«Γιὰ τοὺς Ἀρχαίους», ὁ «κόσμος» τ ο υ ς (ὄχι ὁ κόσμος) ἦταν μιὰ «ἀλήθεια» — καὶ μ' αὐτὸ βέβαια δὲ διατυπώνεται καμμιὰ ἀπολύτως ἀλήθεια γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο, ἀλλὰ μονάχα ὅτι ἡ στάση τῶν Ἀρχαίων ἀπέναντι στὸν κόσμο τους ἦταν μὴ χριστιανική. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ μ ὴ ἀ λ ή θ ε ι α ἐμφανίστηκε πίσω ἀπὸ τὸν κόσμο τους (δηλ. ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἴδιος αὐτὸς ὁ κόσμος ἀποσυντέθηκε ὕστερα ἀπὸ πρακτικὲς συγκρούσεις — καὶ ἡ ἐμπερικὴ ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς ὑλικῆς ἀνάπτυξης θὰ ἦταν τὸ μόνο ἐνδιαφέρον πράγμα), οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι προσπάθησαν νὰ

---

1. Παιδικὸ τραγούδι, ἄγνωστου συγγραφέα, ποὺ ὀνομάζεται: Jockellied

διεισδύσουν πίσω ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἀλήθειας ἢ πίσω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τοῦ κόσμου τους καὶ τότε βρῆκαν, βέβαια, ὅτι εἶχε γίνει μὴ ἀληθινός. Ἡ ἴδια ἡ ἔρευνά τους ἦταν ἕνα σύμπτωμα τῆς ἐσωτερικῆς κατάρρευσης αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ μετατρέπει τὸ ἰδεαλιστικὸ σύμπτωμα σὲ ὑλικὴ αἰτία τῆς κατάρρευσης καί, σὰ Γερμανὸς Πατέρας τῆς ἐκκλησίας, κάνει τὴν ἴδια τὴν ἀρχαιότητα νὰ ἀναζητεῖ τὴν ἴδια της τὴν ἄρνηση, τὸ Χριστιανισμό. Εἶναι ἀναγκασμένος νὰ κάνει τὴν ἀρχαιότητα νὰ πάρει αὐτὴ τὴ θέση, γιατὶ οἱ Ἀρχαῖοι εἶναι «π α ι δ ι ὰ» ποὺ προσπαθοῦν νὰ διεισδύσουν πίσω ἀπὸ τὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων». «Καὶ αὐτὸ εἶναι ἐπίσης πολὺ εὔκολο»: μετατρέποντας τὸν ἀρχαῖο κόσμο στὴν κατοπινὴ συνείδηση ποὺ ἐξετάζει τὸν ἀρχαῖο κόσμο, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ μπορεῖ, ἀσφαλῶς μ' ἕνα μονάχα πήδημα νὰ πηδήσει ἀπὸ τὸν ὑλιστικὸ ἀρχαῖο κόσμο στὸν κόσμο τῆς θρησκείας, στὸ Χριστιανισμό. Τώρα «ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ» ἐμφανίζεται ἄμεσα σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν πραγματικὸ κόσμο τῆς ἀρχαιότητας. Ὁ Χριστιανὸς κατανοούμενος σὰ σύγχρονος σκεπτικιστὴς ἐμφανίζεται σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν ἀρχαῖο ἄνθρωπο τὸν κατανοούμενο σὰ φιλόσοφο. Ὁ Χριστιανός του «ποτὲ δὲ μπορεῖ νὰ πειστεῖ γιὰ τὴ ματαιότητα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ» καί, σὰ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἔλλειψης πεποίθησης, «πιστεύει» «στὴν αἰώνια καὶ ἀκατανίκητη ἀλήθεια του». (σ. 22). Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ἀρχαῖος τοῦ Στίρνερ εἶναι ἀρχαῖος διότι εἶναι μὴ Χριστιανὸς ἢ κρυφὸς Χριστιανός, ἔτσι κι ὁ ἀρχικός του Χριστιανὸς εἶναι Χριστιανὸς γιατὶ εἶναι μὴ ἀθεϊστής, ὄχι πιὰ ἀθεϊστὴς ἢ κρυπτο-ἀθεϊστής. Ὁ Στίρνερ λοιπὸν κάνει τοὺς Ἀρχαίους ἄρνηση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοὺς ἀρχαίους Χριστιανοὺς ἄρνηση τοῦ σύγχρονου ἀθεϊσμοῦ, ἀντὶ νὰ κάνει τὸ ἀντίστροφο. Ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ, ὅπως ὅλοι οἱ παρόμοιοι θεωρησιακοὶ φιλόσοφοι, ἁρπάζει τὸ κάθε τι ἀπὸ τὴ φιλοσοφική του οὐρά. Ἀκολουθοῦν ἀμέσως λίγα ἀκόμα παραδείγματα αὐτῆς τῆς παιδιάστικης εὐπιστίας.

> «Ὁ Χριστιανὸς πρέπει νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του «ξένο καὶ παρεπίδημο ἐπὶ τῆς γῆς». (Πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή, 11, 13). (σ. 23).

Ἀντίθετα, οἱ ξένοι ἐπὶ τῆς γῆς (ποὺ ἐμφανίζονται ἀπὸ ἐξαιρετικὰ φυσικὲς αἰτίες, λ.χ., ἀπὸ τὴν κολοσσιαία συγκέντρωση πλούτου σὲ ὅλο τὸ Ρωμαϊκὸ κόσμο, κτλ., κτλ.) πρέπει νὰ θεωροῦν τοὺς ἑαυτούς τους Χριστιανούς. Δὲν τοὺς ἔκανε ὁ χριστιανισμός τους περιπλανώμενους. Ἀντίθετα ἡ περιπλάνησή τους τοὺς ἔκανε Χριστιανούς. Στὴν ἴδια σελίδα ὁ ἅγιος πατέρας πηδάει ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν Ἀ ν τ ι γ ό ν η τοῦ Σοφο-

κλῆ καὶ τὴν τελετὴ τῆς κηδείας ποὺ συνδέεται μ' αὐτή, στὸ Κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο, 8, 22 (ἀφίστε τοὺς νεκροὺς νὰ θάψουν τοὺς νεκρούς τους). ἐνῶ ὁ Χέγκελ, ἐν πάση περιπτώσει στὴ «Φαινομενολογία», περνάει βαθμιαῖα ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη, κτλ., στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Μὲ τὸ ἴδιο δικαίωμα ὁ Ἅγιος Μὰξ θὰ μποροῦσε νὰ περάσει ἀπ' εὐθείας στὸ Μεσαίωνα, καί, μαζὶ μὲ τὸν Χέγκελ, νὰ προβάλλει αὐτὴ τὴ βιβλικὴ διατύπωση ἐναντίον τῶν Σταυροφόρων ἢ ἀκόμα, γιὰ νὰ εἶναι πολὺ πρωτότυπος, νὰ ἀντιπαραθέσει τὴν ταφὴ τοῦ Πολυνίκη ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνη στὴ μεταφορὰ τῆς στάχτης τοῦ Ναπολέοντα ἀπὸ τὴν Ἁγία Ἑλένη στὸ Παρίσι. Παρακάτω ἀναφέρεται:

> «Στὸ Χριστιανισμὸ ἡ ἀπαραβίαστη ἀλήθεια τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν» (ποὺ σημειώνεται στὴ σελίδα 22 σὰ μιὰ ἀπὸ τὶς «ἀλήθειες τῶν Ἀρχαίων») «παριστάνεται σὰ μιὰ μὴ ἀλήθεια ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτὴ ὅσο τὸ δυνατὸ γρηγορότερα (Κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιο, 10, 29) καὶ ἔτσι συμβαίνει μὲ ὅλα». (σ. 23).

Αὐτὴ τὴν πρόταση, ὅπου ἡ πραγματικότητα ἀναποδογυρίζεται σ' αὐτὴ τὸ πάνω κάτω, θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν τοποθετήσουμε σωστὰ μὲ τὸν ἑξῆς τρόπο: ἡ πραγματικὴ μὴ ἀλήθεια τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν (ποὺ γι' αὐτούς, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξεταστοῦν τὰ ὑπάρχοντα ἀκόμα ντοκουμέντα τῆς προχριστιανικῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας) παριστάνεται στὸ Χριστιανισμὸ σὰν ἀπαραβίαστη ἀλήθεια, «καὶ ἔτσι συμβαίνει μὲ ὅλα».

Ἀπ' αὐτὰ λοιπὸν τὰ παραδείγματα γίνεται μὲ τὸ παραπάνω φανερὸ τὸ πῶς ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ, ποὺ προσπαθεῖ «νὰ ἀπαλλαγεῖ ὅσο τὸ δυνατὸ γρηγορότερα» ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ ἱστορία, στήνει τὰ γεγονότα στὸ κεφάλι τους, κάνει τὴν ὑλικὴ ἱστορία νὰ παράγεται ἀπὸ τὴν ἰδεατὴ ἱστορία, «καὶ ἔτσι συμβαίνει μὲ ὅλα». Στὴν ἀρχὴ μαθαίνουμε μονάχα τὴ δῆθεν στάση τῶν Ἀρχαίων ἀπέναντι στὸν κόσμο τους. Σὰ δογματιστὲς τοποθετοῦνται σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν κόσμο τους, τὸν ἀρχαῖο κόσμο, ἀντὶ νὰ ἐμφανίζονται σὰ δημιουργοὶ τοῦ κόσμου τους: εἶναι ἁπλῶς θέμα τῆς σχέσης τῆς συνείδησης πρὸς τὸ ἀντικείμενο, πρὸς τὴν ἀλήθεια. Εἶναι θέμα, ἑπομένως, ἁπλῶς τῆς φιλοσοφικῆς σχέσης τῶν Ἀρχαίων πρὸς τὸν κόσμο τους — ἀντὶ γιὰ ἀρχαία ἱστορία ἔχουμε τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, καὶ αὐτὸ μονάχα μὲ τὴ μορφὴ ποὺ τὴ φαντάζεται ὁ Ἅγιος Μὰξ σύμφωνα μὲ τὸν Χέγκελ καὶ τὸν Φώϋερμπαχ.

Ἔτσι ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Πε-

ρικλῆ, περιορίζεται σὲ ἕναν ἀγώνα ἀφαιρέσεων: λόγος, πνεῦμα, καρδιά, κοσμικότητα, κτλ. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κόμματα. Σ' αὐτὸν τὸν πνευματικὸ κόσμο, ποὺ παρουσιάζεται σὰν ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς κόσμος, ἀλληγορικὰ πρόσωπα σὰν τὴν Κυρία Καθαρότητα τῆς Καρδιᾶς «σκευωροῦν» καὶ μυθικὰ πρόσωπα σὰν τὸν Πιλάτο (ποὺ ποτὲ δὲ μπορεῖ νὰ λείπει ὅπου ὑπάρχουν παιδιὰ) βρίσκουν πολὺ σοβαρὰ μιὰ θέση πλάι - πλάι στὸν Τίμωνα τὸν Φλιάσιο.

Ἀφοῦ μᾶς παρουσιάζει μερικὲς ἐκπληκτικὲς ἀποκαλύψεις γιὰ τοὺς σοφιστὲς καὶ τὸν Σωκράτη, ὁ Ἅγιος Μὰξ πηδάει ἀμέσως στοὺς Σκεπτικούς. Ἀνακαλύπτει ὅτι ὁλοκλήρωσαν τὸ ἔργο ποὺ ἄρχισε ὁ Σωκράτης. Γι' αὐτὸ ἡ θετικὴ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων ποὺ ἀκολούθησε ἀμέσως μετὰ τοὺς σοφιστὲς καὶ τὸν Σωκράτη, εἰδικὰ ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ ἐπιστήμη τοῦ Ἀριστοτέλη, δὲν ὑπάρχει καθόλου γιὰ τὸν Ζὰκ λὲ μπονόμ. Προσπαθεῖ «νὰ ἀπαλλαγεῖ ὅσο τὸ δυνατὸ γρηγορότερα» ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ σπεύδει πρὸς τὸ πέρασμα πρὸς τοὺς «Σύγχρονους», βρίσκοντας ὅτι αὐτὸ τὸ πέρασμα γίνεται μὲ τὴ μορφὴ τῶν Σκεπτικῶν, τῶν Στωικῶν καὶ τῶν Ἐπικούρειων. Ἂς δοῦμε τί ἔχει νὰ ἀποκαλύψει γι' αὐτοὺς ὁ ἅγιός μας πατέρας.

> «Οἱ Στωικοὶ θέλουν νὰ πραγματοποιήσουν τὸ ἰδεῶδες τοῦ σοφοῦ ἀνθρώπου... τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ξέρει πῶς νὰ ζεῖ... βρίσκουν αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες στὴν περιφρόνηση πρὸς τὸν κόσμο, σὲ μιὰ ζωὴ χωρὶς ζωντανὴ ἐξέλιξη /.../ χωρὶς φιλικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν κόσμο, δηλ., σὲ μιὰ ζωὴ ἀπομόνωσης /.../ ὄχι σὲ μιὰ ζωὴ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ἄλλους. Μόνον ὁ Στωικὸς ζεῖ, γι αὐτὸν κάθε τι ἄλλο εἶναι νεκρό. Οἱ Ἐπικούρειοι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ζητοῦν μιὰ δραστήρια ζωή». (σ. 30).

Παραπέμπουμε τὸν Ζὰκ λὲ μπονόμ — τὸν ἄνθρωπο ποὺ θέλει νὰ πραγματοποιήσει τὸν ἑαυτό του καὶ ποὺ ξέρει πῶς νὰ ζεῖ — στὸ Διογένη τὸ Λαέρτιο, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους: θὰ βρεῖ ὅτι ὁ σοφὸς ἄνθρωπος, ὁ σ ο φ ό ς,[1] δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸν ἐξιδανικευμένο Στωικό, ὄχι ὅτι ὁ Στωικὸς εἶναι ὁ πραγματοποιημένος σοφός. Θὰ βρεῖ ὅτι ὁ σ ο φ ὸ ς μὲ κανένα τρόπο δὲν εἶναι ἁπλῶς ὁ Στωικός, ἀλλὰ τὸν βρίσκουμε ἐξίσου συχνὰ ἀνάμεσα στοὺς Ἐπικούρειους, στοὺς νεο - ἀκαδημιστὲς καὶ στοὺς σκεπτικούς. Στὸ μεταξύ, ὁ σοφὸς εἶναι ἡ πρώτη μορφὴ ποὺ παίρνει ὁ Ἕλληνας φ ι λ ό σ ο φ ο ς. Ἐμφανίζεται μυθολογικὰ στοὺς ἑπτὰ σο-

1. Στὰ ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο. (Σ.τ.μ.).

φοὺς καὶ πρακτικὰ στὸ Σωκράτη, καὶ σὰν ἕνα ἰδεῶδες ἀνάμεσα στοὺς Στωικούς, τοὺς Ἐπικούρειους, τοὺς νεο-ἀκαδημιστὲς καὶ τοὺς Σκεπτικούς. Κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς σχολές, βέβαια, ἔχει τὸ δικό της σ ο φ ό, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἔχει τὸ δικό του «μοναδικὸ φῦλο». Πραγματικά, ὁ Ἅγιος Μὰξ μπορεῖ νὰ βρεῖ τὸν «Le Sage» πάλι στὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα στὴ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ, καὶ ἀκόμα στὸν Jean Paul μὲ τὴ μορφὴ τῶν «σοφῶν ἀνθρώπων σὰν τὸν Ἐμμανουήλ»,[1] κτλ. Ὁ Στωικὸς σόφὸς μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἔχει στὸ νοῦ του τὴ «ζωὴ χωρὶς ζωντανὴ ἐξέλιξη», ἀλλὰ μιὰ ἀ π ό λ υ τ α δ ρ α σ τ ή ρ ι α ζωή, ὅπως εἶναι φανερὸ ἀκόμα κι ἀπὸ τὴν ἄποψή του γιὰ τὴ φύση ποὺ εἶναι ἡρακλειτική, δυναμική, ἀναπτυσσόμενη καὶ ζωντανή, ἐνῶ γιὰ τοὺς Ἐπικούρειους ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντίληψής τους γιὰ τὴ φύση εἶναι, ὅπως λέει ὁ Λουκρήτιος, ὁ Mors Immortalis,[2] τὸ ἄτομο, καί σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ θεϊκὴ ἐνέργεια τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ θεϊκὴ σχόλη προβάλλεται σὰν τὸ ἰδεῶδες τῆς ζωῆς ἀντὶ γιὰ τὴν «κινητὴ ζωή».

> «Ἡ ἠθικὴ τῶν Στωικῶν (ἡ μοναδική τους ἐπιστήμη, γιατὶ δὲν ἦταν ἱκανοὶ νὰ ποῦν ὁ,τιδήποτε γιὰ τὸ πνεῦμα ἔξω ἀπὸ τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ σχετίζεται μὲ τὸν κόσμο· καὶ γιὰ τὴ φύση — τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη — μποροῦσαν μονάχα νὰ ποῦν ὅτι ὁ σοφὸς ἄνθρωπος πρέπει νὰ βεβαιώσει τὸν ἑαυτό του ἀπέναντί της) δὲν εἶναι μιὰ θεωρία τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ ἁπλῶς μιὰ θεωρία ἀπόρριψης τοῦ κόσμου καὶ αὐτο-ἐπιβεβαίωσης ἀπέναντι τοῦ κόσμου». (σ. 31)

Οἱ Στωικοὶ ἦταν ἱκανοὶ νὰ «ποῦν γιὰ τὴ φύση» ὅτι ἡ φυσικὴ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς ἐπιστῆμες γιὰ τὸ φιλόσοφο καὶ συνεπῶς μπῆκαν στὸ μπελὰ νὰ ἀναπτύξουν παραπέρα τὴ φυσικὴ τοῦ Ἡράκλειτου. Ἦταν «ἐπιπλέον ἱκανοὶ νὰ ποῦν» ὅτι ἡ ὡ ρ α[1], ἡ ἀνδρικὴ ὁμορφιά, εἶναι τὸ ὕψιστο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ παρουσιάσει τὸ ἄτομο, καὶ ὑμνοῦσαν τὴ ζωὴ σὲ ἁρμονία μὲ τὴ φύση, ἂν καὶ ἔπεφταν σὲ ἀντιφάσεις κάνοντας αὐτό. Σύμφωνα μὲ τοὺς Στωικούς, ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται σὲ τρεῖς διδασκαλίες: «φυσική, ἠθική, λογική».

---

1. Ἐμμανουήλ, πρόσωπο στὸ μυθιστόρημα Hesperus τοῦ Γερμανοῦ συγγραφέα Jean-Paul (1ο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα).

2. Ἀθάνατος θάνατος.

1. Ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο. (Σ.τ.μ.).

«Συγκρίνουν τὴ φιλοσοφία μὲ τὸ ζῶο καὶ τὸ αὐγό, τὴ λογικὴ μὲ τὰ κόκκαλα καὶ τὰ νεῦρα τοῦ ζώου καὶ μὲ τὸ ἐξωτερικὸ κέλυφος τοῦ αὐγοῦ, τὴν ἠθικὴ μὲ τὸ κρέας τοῦ ζώου καὶ μὲ τὸ λεύκωμα τοῦ αὐγοῦ, καὶ τὴ φυσικὴ μὲ τὴν ψ υ χ ὴ τοῦ ζώου καὶ μὲ τὸν κρόκο τοῦ αὐγοῦ». (Διογένης Λαέρτιος, Ζ ή ν ω ν α ς).

Ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνο εἶναι φανερὸ πόσο λίγο ἀληθινὸ εἶναι νὰ λέμε ὅτι «ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ μόνη ἐπιστήμη τῶν Στωικῶν». Θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ προσθέσουμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, αὐτοὶ ἦταν οἱ κύριοι ἱδρυτὲς τῆς τυπικῆς λογικῆς καὶ τῆς συστηματικῆς γενικά.

Ὅτι «οἱ Στωικοὶ ἦταν ἀνίκανοι νὰ ποῦν ὁτιδήποτε γιὰ τὸ πνεῦμα» εἶναι τόσο λίγο ἀληθινὸ ὥστε ἀκόμα καὶ ὁ π τ α σ ί ε ς δημιουργήθηκαν ἀπ' αὐτούς, κι αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ὁ Ἐπίκουρος ἀντιτάσσεται σ' αὐτούς, σὰν ἕνας Διαφωτιστής, καὶ τοὺς περιγελάει σὰ «γριές», ἐνῶ ἀκριβῶς οἱ νεο - πλατωνικοὶ δανείστηκαν ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς μέρος ἀπὸ τὰ παραμύθια γιὰ τὰ πνεύματα. Αὐτὴ ἡ ὀπτασία τῶν Στωικῶν δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ πετύχουν μιὰ δυναμικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση χωρὶς τὸ ὑλικὸ ποὺ παρέχει ἡ ἐμπειρικὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀπὸ τὴν προσπάθειά τους νὰ ἑρμηνεύσουν τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο καὶ μάλιστα τὴ θρησκεία μὲ ἕνα θεωρησιακὸ τρόπο καὶ νὰ τὰ ἀφομοιώσουν στὸ σκεπτόμενο πνεῦμα.

Ἡ «ἠθικὴ τῶν Στωικῶν» εἶναι σὲ τέτιο βαθμὸ «μιὰ θεωρία τῆς ἀπόρριψης τοῦ κόσμου καὶ τῆς αὐτο - ἐπιβεβαίωσης ἀπέναντι τοῦ κόσμου» ὥστε, λόγου χάρη, θεωροῦνταν στωικὴ ἀρετὴ νὰ «ἔχεις μιὰ ἰσχυρὴ πατρίδα, ἕναν καλὸ φίλο», ὅτι «μόνο τὸ ὄμορφο» πιστεύεται ὅτι εἶναι «τὸ ἀγαθό», καὶ ὅτι ἐπιτρέπεται στὸ Στωικὸ σοφὸ νὰ ἀνακατεύεται μὲ τὸν κόσμο μὲ κάθε τρόπο, νὰ κάνει αἱμομιξία, λόγου χάρη, κτλ., κτλ. Ὁ Στωικὸς σοφὸς εἶναι σὲ τέτιο βαθμὸ κλεισμένος «σὲ μιὰ ζωὴ ἀπομόνωσης καὶ ὄχι σὲ μιὰ ζωὴ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ἄλλους», ὥστε λέγεται γι' αὐτὸν στὸν Ζ ή ν ω ν α :

«Δὲ θὰ ἔπρεπε ὁ σοφὸς νὰ θαυμάζει ὁτιδήποτε φαίνεται θαυμαστὸ —ἀλλὰ ὁ ἄξιος ἄνθρωπος δὲ θὰ ζεῖ στὴ μ ο ν α ξ ι ά, γιατὶ εἶναι κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ ς ἀπὸ τὴ φύση του καὶ δ ρ α σ τ ή ρ ι ο ς σ τ ὴ ν π ρ α κ τ ι κ ή». (Διογένης Λαέρτιος, Βιβλίο VII, 1).

Θὰ ζητούσαμε, πάντως, πάρα πολλά, ἂν θὰ θέλαμε γιὰ χάρη τῆς ἀνασκευῆς αὐτῆς τῆς παιδιάστικης σοφίας τοῦ Ζὰκ λὲ μπονὸμ νὰ ἀναπτύσσαμε τὴν πολὺ περίπλοκη καὶ ἀντιφατικὴ ἠθικὴ τῶν Στωικῶν.

Σὲ σύνδεση μὲ τοὺς Στωικούς, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ πρόκειται νὰ σημειώσει τὴν ὕπαρξη ἐπίσης τῶν Ρωμαίων (σ. 31), ποὺ βέβαια δὲ μπορεῖ νὰ πεῖ τίποτε γι αὐτούς, γιατὶ δὲν ἔχουν φιλοσοφία. Τὸ μόνο πράγμα ποὺ ἀκοῦμε γι' αὐτοὺς εἶναι ὅτι ὁ Ὅρατιος (!) «δὲν προχώρησε πέρα ἀπὸ τὴν κοσμικὴ σοφία τῶν Στωικῶν» (σ. 32). Integer vitae scelerisque purus. [1]

Σὲ σύνδεση μὲ τοὺς Στωικοὺς ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ ὁ Δημόκριτος κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπο: ἕνα θολὸ χωρίο τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιου (Δημόκριτος, Βιβλίο IX, 7, 45), ποὺ ἐπιπλέον εἶναι λαθεμένα μεταφρασμένο, ἔχει ἀντιγραφεῖ ἀπὸ κάποιο σχολικὸ βιβλίο, καὶ ἀποτέλεσε τὴ βάση μιᾶς διεξοδικῆς διατριβῆς γιὰ τὸ Δημόκριτο. Αὐτὴ ἡ διατριβὴ ἔχει τὸ διακριτικὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι βρίσκεται σὲ ἄμεση ἀντίφαση πρὸς τὴ βάση του, δηλ., πρὸς τὸ θολὸ καὶ λαθεμένα μεταφρασμένο χωρίο ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, καὶ μετατρέπει τὴν «ἡσυχία τοῦ «πνεύματος» /Gemütsruhe/ — (Ἔτσι μεταφράζει ὁ Στίρνερ τὴ λέξη εὐθυμία, Wellmuth ὅπως λέγεται στὴ Νότια Γερμανία) σὲ «ἀπόρριψη τοῦ κόσμου». Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Στίρνερ φαντάζεται: ὅτι ὁ Δημόκριτος ἦταν Στωικός, καὶ μάλιστα Στωικὸς ὅπως τὸν καταλαβαίνουν ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ συνηθισμένη παιδιάστικη συνείδηση. Ὁ Στίρνερ πιστεύει ὅτι «ὅλη του ἡ δραστηριότητα συνοψίζεται σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀποσπάσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸν κόσμο», «ἄρα σὲ μιὰ ἀπόρριψη τοῦ κόσμου», καὶ ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Δημόκριτου μπορεῖ νὰ ἀνασκευάσει τοὺς Στωικούς. Τὸ ὅτι ἡ γεμάτη γεγονότα ζωὴ τοῦ Δημόκριτου, ποὺ περιπλανήθηκε πολὺ στὸν κόσμο, ἔρχεται σὲ κατάφωρη ἀντίθεση μ' αὐτὴ τὴν ἰδέα τοῦ Ἅγιου Μάξ, τὸ ὅτι ἡ πραγματικὴ πηγὴ ἀπὸ ὅπου μποροῦμε νὰ μάθουμε γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Δημόκριτου εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ὄχι λίγα ἀνέκδοτα ἀπὸ τὸ Διογένη τὸ Λαέρτιο, τὸ ὅτι ὁ Δημόκριτος, μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ ἀπορρίπτει τὸν κόσμο, ἦταν ἀντίθετα, ἕνας ἐμπειρικὸς φυσικὸς ἐπιστήμονας καὶ τὸ πρῶτο ἐγκυκλοπαιδικὸ μυαλὸ μέσα στοὺς ἀρχαίους, τὸ ὅτι ἡ σχεδὸν ἄγνωστη ἠθικὴ του περιορίζονταν σὲ λίγες παρατηρήσεις ποὺ λένε ὅτι ἔκανε ὅταν ἦταν γέρος πολυταξιδεμένος, τὸ ὅτι τὰ γραπτά του γιὰ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν φιλοσοφία μόνον per abusum [2] διότι γι' αὐτόν, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἐπίκουρο, τὸ ἄτομο ἦταν μονάχα μιὰ φυσικὴ ὑπόθεση, ἕνα μέσο γιὰ τὴν

1. Ἀψεγάδιαστος στὴ ζωὴ καὶ καθαρὸς ἀπὸ ἁμαρτήματα. Ὁράτιος, Ὠδές, Βιβλίο 1 - Ὠδὴ 22.

2. Καταχρηστικά, δηλ., λαθεμένα.

ἐξήγηση γεγονότων, ἀκριβῶς ὅπως εἶναι καὶ στοὺς κατὰ ἀναλογία συνδυασμοὺς τῆς νέας χημείας (Ντάλτον καὶ ἄλλοι) — ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμμιὰ σχέση μὲ τὶς ἀνοησίες τοῦ Ζὰκ λὲ μπονόμ. Ὁ Δημόκριτος πρέπει νὰ κατανοηθεῖ μὲ τὸ «μοναδικὸ» τρόπο, ὁ Δημόκριτος μιλάει γιὰ εὐθυμία, ἄρα γιὰ ἡσυχία τοῦ πνεύματος, ἄρα, γιὰ ἀποτράβηγμα τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του, ἄρα γιὰ ἀπόρριψη τοῦ κόσμου. Ὁ Δημόκριτος εἶναι Στωικός, καὶ διαφέρει ἀπὸ τὸν Ἰνδὸ φακίρη «Βράχμα» ποὺ μουρμουρίζει (ἡ λέξη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι «Ὅμ»), μονάχα ὅπως διαφέρει ὁ συγκριτικὸς βαθμὸς ἀπὸ τὸν ὑπερθετικό, δηλ., ὑπάρχει ἀνάμεσά τους μονάχα διαφορὰ *β α θ μ ο ῦ*.

Γιὰ τοὺς ἐπικούρειους ὁ φίλος μας ξέρει ἀκριβῶς τόσα ὅσα ξέρει καὶ γιὰ τοὺς Στωικούς, δηλ. τὸ ὑποχρεωτικὸ ἐλάχιστο ἑνὸς μαθητῆ τοῦ σχολείου. Ἀντιπαραθέτει τὴν ἐπικούρεια «ἡδονὴ» στὴν «ἀταραξία»[1] τῶν Στωικῶν καὶ τῶν Σκεπτικῶν, χωρὶς νὰ ξέρει ὅτι αὐτὴ τὴν «ἀταραξία» μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴ βρεῖ καὶ στὸν Ἐπίκουρο καί, μάλιστα, σὰν κάτι τοποθετημένο ὑψηλότερα ἀπὸ τὴν «ἡδονὴ» — μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταρρέει ὅλη του ἡ ἀντιπαράθεση. Μᾶς λέει ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι «διδάσκουν *μ ο ν ά χ α μ ι ὰ δ ι α φ ο ρ ε τ ι κ ὴ σ τ ά σ η* ἀπέναντι στὸν κόσμο» ἀπὸ αὐτὴ τῶν Στωικῶν. Ἀλλὰ ἂς μᾶς δείξει ἕναν (μὴ Στωικὸ) φιλόσοφο τῶν «ἀρχαίων ἢ νεότερων χρόνων» ποὺ νὰ μὴν κάνει «ἁπλῶς» τὸ ἴδιο. Τελικά, ὁ Ἅγιος Μὰξ μᾶς πλουτίζει μὲ ἕνα καινούργιο ρητὸ τῶν Ἐπικούρειων: «ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἐξαπατηθεῖ γιατὶ εἶναι ἐχθρός μου». Μέχρι τώρα ἦταν ἁπλῶς γνωστὸ ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι διατύπωναν προτάσεις μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ κόσμος πρέπει νὰ *β γ ε ῖ ἀ π ὸ τ ὴ ν π λ ά ν η* καὶ εἰδικὰ νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ φόβο τῶν θεῶν, γιατὶ *ὁ* κόσμος εἶναι *ὁ φ ί λ ο ς* μου.

Γιὰ νὰ δώσουμε στὸν Ἅγιό μας κάποια ἔνδειξη γιὰ τὴν πραγματικὴ βάση ποὺ πάνω της στηρίζεται ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπίκουρου, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρουμε πὼς ἡ ἰδέα ὅτι τὸ κράτος βασίζεται πάνω στὴν ἀμοιβαία συμφωνία τοῦ λαοῦ, πάνω σὲ ἕνα contrat social[2] (συνθήκη[3]) βρίσκεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Ἐπίκουρο.

Τὸ ὅτι οἱ ἀποκαλύψεις τοῦ Ἁγίου Μὰξ γιὰ τοὺς Σκεπτικοὺς ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια γραμμὴ εἶναι ἤδη φανερὸ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι θεωρεῖ τὴ φιλοσοφία τους πιὸ ριζοσπαστικὴ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἐπίκουρου. Οἱ

---

1. Πνευματικὴ ἠρεμία, ἀδιατάρακτη κατάσταση, ἀφοβία.
2. Κοινωνικὸ Συμβόλαιο. (Σ.τ.μ.).
3. Συμβόλαιο. (Στὰ ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο. Σ.τ.μ.).

Σκεπτικοί περιόρισαν τή θεωρητική σχέση τῶν ἀνθρώπων μέ τά πράγματα στό φαινομενικό, καί στήν πράξη ἄφισαν τά πάντα ὅπως παλιά, καθοδηγούμενοι ἀπό αὐτό τό φαινομενικό τόσο ἀκριβῶς ὅσο ἄλλοι καθοδηγοῦνται ἀπό τήν πραγματικότητα. Τοῦ ἔδωσαν ἁπλῶς ἕνα ἄλλο ὄνομα. Ὁ Ἐπίκουρος, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἦταν ὁ ἀληθινός ριζοσπαστικός Διαφωτιστής τῆς ἀρχαιότητας. Κτύπησε ἀνοικτά τήν ἀρχαία θρησκεία καί ἀπ' αὐτό ἀκριβῶς ἐπήγασε ἐπίσης ὁ ἀθεϊσμός τῶν Ρωμαίων, στό βαθμό πού ὑπῆρχε. Γιά τό λόγο αὐτό ἐπίσης, ὁ Λουκρήτιος ἐξυμνεῖ τόν Ἐπίκουρο σάν τόν ἥρωα πού πρῶτος ἀνέτρεψε τούς θεούς καί ποδοπάτησε τή θρησκεία. Γι' αὐτό τό λόγο μέσα σέ ὅλους τούς θρησκευτικούς ἡγέτες, ἀπό τόν Πλούταρχο μέχρι τόν Λούθηρο, ὁ Ἐπίκουρος εἶχε πάντοτε τή φήμη ὅτι εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν ἀθεϊστής φιλόσοφος, καί τόν ὀνόμαζαν χοῖρο. Γι αὐτόν ἐπίσης τό λόγο ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς λέει πώς ὅταν ὁ Παῦλος παίρνει τά ὅπλα ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας ἔχει στό νοῦ του τήν Ἐπικούρεια φιλοσοφία μονάχα. (Stromatum, Βιβλίο 1, κεφ. XI, σ. 295, ἔκδοση Κολωνίας 1688). Ἀπό ἐδῶ βλέπουμε πόσο «πανούργα, ἄπιστη» καί «ἔξυπνη» ἦταν ἡ στάση αὐτοῦ τοῦ ἀνοικτοῦ ἀθεϊστῆ ἀπέναντι στόν κόσμο, ὅταν κτυπάει ἄμεσα τή θρησκεία του, ἐνῶ οἱ Στωικοί προσάρμοσαν τήν ἀρχαία θρησκεία στό δικό τους θεωρησιακό τρόπο, καί οἱ Σκεπτικοί χρησιμοποίησαν τήν ἀντίληψή τους γιά τό «φαινομενικό» σάν τή δικαιολογία γιά νά μποροῦν νά συνοδεύσουν ὅλες τους τίς κρίσεις μέ μιά reservatio mentalis [1]

Ἔτσι, σύμφωνα μέ τόν Στίρνερ, οἱ Στωικοί ἔφτασαν τελικά στήν «περιφρόνηση γιά τόν κόσμο» (σ. 30), οἱ Ἐπικούρειοι στήν «ἴδια κοσμική σοφία μέ τούς Στωικούς» (σ. 32), καί οἱ Σκεπτικοί στό σημεῖο ὅπου «ἄφισαν τόν κόσμο μόνο του καί δέ σκοτίζονται γι' αὐτόν καθόλου». Ἑπομένως, σύμφωνα μέ τόν Στίρνερ, καί οἱ τρεῖς καταλήγουν σέ μιά στάση ἀδιαφορίας γιά τόν κόσμο, «περιφρόνησης γιά τόν κόσμο» (σ. 485). Πολύ πρίν ἀπ' αὐτόν, ὁ Χέγκελ ἐξέφρασε αὐτό τό πράγμα μέ τόν ἑξῆς τρόπο: ὁ Στωικισμός, ὁ Σκεπτικισμός, ὁ Ἐπικουρισμός «ἀποσκοποῦσαν νά κάνουν τό πνεῦμα ἀδιάφορο πρός κάθε τι πού ἔχει νά προσφέρει ἡ πραγματικότητα». («Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας», σ. 327).

«Οἱ Ἀρχαῖοι», γράφει ὁ Ἅγιος Μάξ, συνοψίζοντας τήν κριτική του γιά τόν ἀρχαῖο κόσμο τῶν ἰδεῶν, «εἶχαν προφανῶς σκέψεις, ἀλλά δέν γνώριζαν τή σκέψη σάν τέτια» (σ. 30). Σέ σύνδεση μ' αὐτό, «θά πρέπει κανείς νά θυμηθεῖ τί ἔχει εἰπωθεῖ παλιότερα γιά τίς παιδικές ἰδέες

1. Ἐξυπνοούμενη ἐπιφύλαξη.

μας» (στὸ ἴδιο). Ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας πρέπει νὰ συμμορφωθεῖ πρὸς τὸ σχέδιο τοῦ Στίρνερ. Γιὰ νὰ μποροῦσαν οἱ Ἕλληνες νὰ εἶχαν διατηρήσει τὸ ρόλο τους σὰν παιδιῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν εἶχε ζήσει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ποτὲ νὰ μὴν εἴχαμε συναντήσει τὴ σκέψη του μέσα στὸν ἑαυτό της καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό της (ἡ νόησις ἡ καθ' αὑτήν[1]), τὸ αὐτο-σκεπτόμενο λογικό του (αὐτὸν δὲ νοεῖ ὁ νοῦς[1]) καὶ τὴν αὐτο-σκεπτόμενη σκέψη του (ἡ νόησις τῆς νοήσεως[1]). Καὶ γενικὰ τὰ Μεταφυσικά του καὶ τὸ τρίτο βιβλίο τῆς Ψυχολογίας του δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν ὑπάρξει.

Μὲ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς δικαίωμα ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ θυμήθηκε ἐδῶ «τί εἰπώθηκε προηγούμενα γιὰ τὴν παιδική μας ἡλικία», θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε πεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν «παιδική μας ἡλικία»: ἂς δεῖ ὁ ἀναγνώστης τί θὰ εἰπωθεῖ παρακάτω γιὰ τοὺς Ἀρχαίους καὶ τοὺς Νέγρους καὶ τί δὲ θὰ εἰπωθεῖ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη.

Γιὰ νὰ ἐκτιμήσει τὴν ἀληθινὴ σημασία τῶν τελευταίων ἀρχαίων φιλοσοφιῶν κατὰ τὴ διάλυση τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ θὰ ἔπρεπε ἁπλῶς νὰ κοιτάξει τὴν πραγματικὴ κατάσταση μέσα στὴ ζωὴ τῶν ὀπαδῶν τους κάτω ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει βρεῖ, ἀνάμεσα-στὰ ἄλλα, στὸν Λουκιανὸ μιὰ λεπτομερειακὴ περιγραφὴ γιὰ τὸ πῶς οἱ ἄνθρωποι τοὺς ἔβλεπαν σὰ δημόσιους γελωτοποιούς, καὶ πῶς οἱ Ρωμαῖοι καπιταλιστές, ἀνθύπατοι, κτλ., τοὺς προσλάμβαναν μὲ μισθὸ σὰν ἀστειολόγους τῆς αὐλῆς τους γιὰ νὰ τοὺς διασκεδάζουν, καὶ ὅτι ἀφοῦ καυγαδίζανε στὸ τραπέζι μὲ τοὺς δούλους γιὰ λίγα κόκκαλα κι ἕνα κομμάτι ψωμὶ καὶ ἀφοῦ θὰ τοὺς δίνανε εἰδικὸ ξινὸ κρασί, θὰ διασκεδάζανε τὸν κύριο τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοὺς ξένους του μὲ τερπνὲς λέξεις ὅπως «ἀταραξία», «ἀφασία»,2 «ἡδονή», κτλ.*

Στὸ μεταξύ, ἂν ὁ καλός μας ἄνθρωπος ἤθελε νὰ μετατρέψει τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας σὲ ἱστορία τῆς ἀρχαιότητας, τότε θὰ ἔπρεπε, πραγματικά, νὰ συγχωνεύσει τοὺς Στωικούς, Ἐπικούρειους καὶ

---

1. Στὰ ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο. (Σ.τ.μ.).

2. Ἀδυναμία νὰ ἐκφραστεῖ ὁποιαδήποτε καθορισμένη γνώμη σ' ἕνα ζήτημα. (Σ.τ.μ.).

* /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἔχει διαγραφεῖ στὸ χειρόγραφο:/ ... ὅπως ἀκριβῶς μετὰ τὴν Ἐπανάσταση οἱ Γάλλοι ἀριστοκράτες ἔγιναν οἱ χοροδιδάσκαλοι ὅλης τῆς Εὐρώπης, καὶ οἱ Ἄγγλοι λόρδοι θὰ βροῦν γρήγορα τὴν ἀληθινή τους θέση στὸν πολιτισμένο κόσμο σὰ σταυλίτες καὶ ὀδηγοῦντας τοὺς σκύλους περίπατο.

Σκεπτικοὺς μέσα στοὺς Νεο - πλατωνικούς, ποὺ ἡ φιλοσοφία τους δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἕνας φανταστικὸς συνδυασμὸς τῆς στωικῆς, ἐπικούρειας καὶ σκεπτικῆς θεωρίας μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἀντὶ γι' αὐτό, συγχωνεύει αὐτὲς τὶς θεωρίες ἄμεσα μὲ τὸν Χριστιανισμό.*

Δὲν εἶναι ὁ Στίρνερ ποὺ «ξεπέρασε» τὴν Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀντίθετα ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔχει «ξεπεράσει» τὸν «Στίρνερ» (πρβλ. Βίγκαντ, σ. 186). Ἀντὶ νὰ μᾶς πεῖ π ῶ ς ἡ «ἀρχαιότητα» φτάνει σ' ἕναν κόσμο πραγμάτων καὶ τὸν «διαθέτει», αὐτὸς ὁ ἀμαθὴς δημοδιδάσκαλος τὴν κάνει μὲ μακαριότητα, νὰ ἐξαφανίζεται χάρη σὲ ἕνα χωρίο ἀπὸ τὸν Τίμωνα. Κι ἔτσι ἡ ἀρχαιότητα κατὰ τὸν πιὸ φυσικὸ τρόπο «φτάνει στὸν τελικό της σκοπό», κατὰ τὸ ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν Ἅγιο Μάξ, οἱ Ἀρχαῖοι «βρέθηκαν τοποθετημένοι ἀπὸ τὴ φ ύ σ η» μέσα στὴν ἀρχαία «κοινότητα», πού, «ἂς ποῦμε συμπερασματικά», «μπορεῖ νὰ γίνει κατανοητὴ» πολὺ εὔκολα, διότι αὐτὴ ἡ κοινότητα, ἡ οἰκογένεια, κτλ., ἀναγορεύονται «στοὺς λεγόμενους φ υ σ ι κ ο ὺ ς δεσμοὺς» (σ. 33). Μέσο τῆς φύσης ὁ ἀρχαῖος «κόσμος τῶν πραγμάτων» δημιουργεῖται, καὶ μέσο τοῦ Τίμωνα καὶ τοῦ Πιλάτου (σ. 32) καταστρέφεται. Ἀντὶ νὰ περιγράψει τὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων», ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ὑλικὴ βάση τοῦ Χριστιανισμοῦ, κάνει αὐτὸν τὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων» νὰ ἐκμηδενίζεται μέσα στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος, μέσα στὸ Χριστιανισμό.

Οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι εἶναι συνηθισμένοι νὰ ἀντιπαραθέτουν τὴν ἀρχαιότητα, σὰν ἐποχὴ τοῦ ρεαλισμοῦ, στὸ Χριστιανισμὸ καὶ τὴ νεότερη ἐποχή, σὰν τὴν ἐποχὴ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἐνῶ οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἄγγλοι οἰκονομολόγοι, ἱστορικοὶ καὶ φυσικοὶ ἐπιστήμονες συνηθίζουν νὰ κατανοοῦν τὴν ἀρχαιότητα σὰν τὴν περίοδο τοῦ ἰδεαλισμοῦ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ὑλισμὸ καὶ τὸν ἐμπειρισμὸ τῶν νεότερων χρόνων. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἡ ἀρχαιότητα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἰδεαλιστικὴ στὸ βαθμὸ ποὺ στὴν ἱστορία οἱ Ἀρχαῖοι ἀντιπροσωπεύουν τὸν « π ο λ ί τ η », τὸν ἰδεαλιστὴ πολιτικό, ἐνῶ σὲ τελευταία ἀνάλυση οἱ Σύγχρονοι καταλήγουν στὸν «ἀ-

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Ἀντίθετα, ὁ Στίρνερ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς εἶχε δείξει ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἀποσύνθεσή του ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει γιὰ πολὺν καιρό. Ὅτι ὕστερα ἀπ' αὐτὸν οἱ Ρωμαῖοι κατέκτησαν τὴν παγκόσμια κυριαρχία, τί ἔκαναν πραγματικὰ στὸν κόσμο, πῶς ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος ἀναπτύχθηκε καὶ ἔπεσε σὲ παρακμή, καὶ ὅτι τελικὰ ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος κατέρρευσαν, καὶ ἀπορροφήθηκαν πνευματικὰ ἀπὸ τὸ Χριστιανισμὸ καὶ ὑλικὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ἐπιδρομὲς τῶν λαῶν.

στό», στὸ ρεαλιστὴ ami du commerse[1] — ἢ πάλι μπορεῖ τὸ πράγμα νὰ ἐξεταστεῖ ρεαλιστικά, διότι γιὰ τὸν πρῶτο ἡ κοινότητα ἦταν μιὰ «ἀλήθεια», ἐνῶ γιὰ τοὺς σύγχρονους εἶναι ἕνα ἰδεαλιστικὸ «ψέμα». Ἔτσι λίγα πράγματα μποροῦμε νὰ κερδίσουμε ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς ἀφηρημένες ἀντιπαραθέσεις καὶ τὶς ἱστορικὲς κατασκευές.

Τὸ «μοναδικὸ πράγμα» ποὺ μαθαίνουμε ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀπεικόνιση τῶν Ἀρχαίων εἶναι ὅτι ἐνῶ ὁ Στίρνερ «γνωρίζει» πολὺ λίγα «πράγματα» γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, «ἔχει διεισδύσει μὲ τὸν καλύτερο τρόπο» μέσα σ' αὐτούς (πρβλ. Βίγκαντ, σ. 191).

Ὁ Στίρνερ εἶναι ἀληθινὰ αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ «ἄρρεν παιδίον» ποὺ γι' αὐτὸ γίνεται ἡ προφητεία στην Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου, 12, 5, ὅτι «μέλλει νὰ ποιμάνῃ πάντα τὰ ἔθνη ἐν ράβδῳ σιδηρᾷ». Καὶ εἴδαμε πῶς ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ δύστυχου εἰδωλολάτρη μὲ τὴν σιδηρᾶν ράβδον τῆς ἄγνοιάς του. Μὰ καὶ οἱ «Σύγχρονοι» δὲν πρόκειται νὰ περάσουν καλύτερα.

Α. Οἱ Σύγχρονοι

> «Ὅθεν ἐάν τις ἦναι ἐν Χριστῷ, εἶναι νέον κτίσμα· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθον, ἰδοὺ τὰ πάντα ἔγειναν νέα». (Πρὸς Κορινθίους Β', 5, 17). (Μετάφρ. στὰ νέα ἑλλην. Νεοφ. Βάμβα).

Μὲ τὴ βοήθεια αὐτοῦ τοῦ βιβλικοῦ ρητοῦ ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἔχει πραγματικὰ «παρέλθει» ἢ, ὅπως πραγματικὰ ἤθελε νὰ πεῖ ὁ Ἅγιος Μάξ, «τελείως παρέλθει», καὶ μὲ ἕνα ἅλμα πηδήσαμε στὸν καινούργιο, χριστιανικό, μογγολοειδὴ «κόσμο τοῦ πνεύματος». Θὰ δοῦμε πῶς κι αὐτὸς ἐπίσης θὰ ἔχει «τελείως παρέλθει» σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα.

> «Ἐνῶ ἀναφέραμε πιὸ πάνω ὅτι «γιὰ τοὺς Ἀρχαίους ὁ κόσμος ἦταν μιὰ ἀλήθεια», πρέπει νὰ ποῦμε ἐδῶ ὅτι «γιὰ τοὺς Σύγχρονους τὸ πνεῦμα ἦταν μιὰ ἀλήθεια», ἀλλὰ σὲ καμμιὰ περίπτωση δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ξεχάσουμε τὴ σημαντικὴ προσθήκη: «μιὰ ἀλήθεια ποὺ πίσω ἀπὸ τὴν ἀναλήθειά της προσπαθοῦσαν νὰ διεισδύσουν καί, τελικά, πραγματικὰ διείσδυσαν» (σ. 33).

Ἂν δὲ θέλουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε ὁποιεσδήποτε κατασκευὲς τύπου Στίρνερ, «πρέπει νὰ ποῦμε ἐδῶ»: γιὰ τοὺς Σύγχρονους ἡ ἀλήθεια

---

1. Φίλος τοῦ ἐμπορίου.

ἦταν ἕνα πνεῦμα, δηλαδὴ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα. Ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ παίρνει πάλι τοὺς Σύγχρονους ὄχι στὴν πραγματικὴ ἱστορική τους σύνδεση μὲ τὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων» — πού, ἂν καὶ ἔχει «τελείως παρέλθει», ὡστόσο συνεχίζει νὰ ὑπάρχει — ἀλλὰ στὴ θεωρητική τους καὶ ἰδιαίτερα στὴ θρησκευτική τους στάση. Γι' αὐτὸ ἡ ἱστορία τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῶν νεότερων χρόνων ὑπάρχει πάλι μονάχα σὰν ἱστορία τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Πιστεύει σταθερὰ ὅλες τὶς ψευδαισθήσεις αὐτῶν τῶν ἐποχῶν καὶ τὶς φιλοσοφικὲς ψευδαισθήσεις γι αὐτὲς τὶς ψευδαισθήσεις. Ἔχοντας ἔτσι δώσει στὴν ἱστορία τῶν Συγχρόνων τὴν ἴδια τροπὴ ποὺ ἔδωσε στὴν ἱστορία τῶν Ἀρχαίων, ὁ Ἅγιος Μὰξ μπορεῖ ὕστερα νὰ «ἀποδείξει» εὔκολα ὅτι ἡ πρώτη ἀκολουθεῖ μιὰ «πορεία παρόμοια μ' αὐτὴν ποὺ πῆρε ἡ ἀρχαιότητα», καὶ νὰ περάσει ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία στὴ σύγχρονη γερμανικὴ φιλοσοφία τόσο γρήγορα ὅσο γρήγορα πέρασε ἀπὸ τὴν ἀρχαία φιλοσοφία στὴ χριστιανικὴ θρησκεία. Στὴ σελίδα 37 δίνει ὁ ἴδιος ἕνα χαρακτηρισμὸ τῶν ἱστορικῶν του ψευδαισθήσεων, κάνοντας τὴν ἀνακάλυψη ὅτι «οἱ Ἀρχαῖοι δὲν ἔχουν τίποτε νὰ προσφέρουν ἔξω ἀπὸ τὴν κοσμικὴ σοφία» καὶ ὅτι «οἱ Σύγχρονοι ποτὲ δὲν προχώρησαν καὶ δὲν προχωροῦν πέρα ἀπὸ τὴ θεολογικὴ πολυμάθεια», καὶ ρωτάει μὲ ἐπισημότητα: «Σὲ τί προσπάθησαν νὰ διεισδύσουν οἱ Σύγχρονοι»; Οἱ Ἀρχαῖοι ὅπως καὶ οἱ Σύγχρονοι δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο στὴν ἱστορία πέρα ἀπὸ τὸ «νὰ προσπαθοῦν νὰ διεισδύσουν σὲ κάτι» — οἱ Ἀρχαῖοι στὸν κόσμο τῶν πραγμάτων, οἱ Σύγχρονοι στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος. Τελικά, οἱ Ἀρχαῖοι μένουν «χωρὶς κόσμο» καὶ οἱ Σύγχρονοι «χωρὶς πνεῦμα». Καὶ οἱ Ἀρχαῖοι ἤθελαν νὰ γίνουν ἰδεαλιστὲς κι οἱ Σύγχρονοι νὰ γίνουν ρεαλιστὲς (σ. 485), ἀλλὰ κι οἱ δυό τους ἀσχολοῦνταν μονάχα μὲ τὸ θεϊκὸ (σ. 448) — «ἡ ἱστορία μέχρι τώρα» εἶναι μονάχα «ἡ ἱστορία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου» (τί πίστη!) (σ. 482) — μὲ δυὸ λόγια ἔχουμε πάλι τὸ παιδὶ καὶ τὸν νέο, τὸν Νέγρο καὶ τὸν Μογγόλο, καὶ ὅλη τὴν ἄλλη ὁρολογία τῶν «ποικίλων μεταμορφώσεων».

Ταυτόχρονα βλέπουμε μιὰ πιστὴ μίμηση τοῦ θεωρησιακοῦ τρόπου ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὸν τὰ παιδιὰ γεννοῦν τὸν πατέρα τους, καὶ τὸ πρωτύτερο γεννιέται ἀπὸ τὸ κατοπινό. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας οἱ Χριστιανοὶ πρέπει «νὰ προσπαθήσουν νὰ διεισδύσουν μέσα στὴν ἀναλήθεια τῆς ἀλήθειας τους», πρέπει νὰ γίνουν ἄμεσα κρυπτο - ἀθεϊστὲς καὶ κριτικοί, ὅπως μᾶς ἔχει ἤδη ὑποδειχθεῖ ἀναφορικὰ μὲ τοὺς Ἀρχαίους. Ἀλλὰ ὁ Ἅγιος Μάξ, μὴ ὄντας ἱκανοποιημένος μ' αὐτό, δίνει ἄλλο ἕνα λαμπρὸ παρά-

δειγμα τῆς (θεωρησιακῆς) «δεξιοτεχνίας» του στὴ «σκέψη» (σ. 230) :

> «Τώρα, ὅ τ α ν π ι ὰ ὁ φιλελευθερισμὸς ἔχει διακηρύξει τὸν «Ἄ ν θ ρ ω π ο, μπορεῖ κ α ν ε ὶ ς νὰ δηλώσει ὅτι μ ο ν ά χ α ἡ τ ε λ ε υ τ α ί α σ υ ν έ π ε ι α τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔ χ ε ι δ ι α π ι σ τ ω θ εῖ καὶ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δ ὲ ν ἔ β α λ ε ἀ ρ χ ι κ ὰ σ τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ ο υ κ α ν έ ν α ἄ λ λ ο κ α θ ῆ κ ο ν πέρα ἀπὸ τό... νὰ πραγματοποιήσει τὸν Ἄ ν θ ρ ω π ο».

Μιὰ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἡ τελευταία συνέπεια τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει διαπιστωθεῖ, μπορεῖ «κ α ν ε ὶ ς» νὰ δηλώσει ὅτι ἔχει διαπιστωθεῖ. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ κατοπινοὶ ἔχουν μετασχηματίσει αὐτὸ ποὺ ὑπῆρχε παλιότερα, «μπορεῖ κ α ν ε ὶ ς νὰ δηλώσει» ὅτι οἱ παλιότεροι «ἀρχικά», δηλαδὴ «ἀ λ η θ ι ν ά», στὴν οὐσία, στὸν οὐρανό, σὰν κρυφοὶ Ἰσραηλίτες, «δὲ βάζουν στὸν ἑαυτό τους ἄλλο καθῆκον» ἀπὸ τὸ νὰ μετασχηματιστοῦν ἀπὸ τοὺς κατοπινούς. Ὁ Χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ὸ ς γιὰ τὸν Ζὰκ λὲ μπονόμ, εἶναι ἕνα αὐτοτοποθετούμενο ὑποκείμενο, τὸ ἀπόλυτο πνεῦμα, ποὺ «ἀρχικὰ» τοποθετεῖ τὸ σκοπό του σὰν ξεκίνημά του. Πρβλ. Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ί δ ε ι α τοῦ Χέγκελ, κτλ.

> «Ἄρα» (ἐπειδὴ δηλαδὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποδώσει ἕνα φανταστικὸ σκοπὸ στὸ Χριστιανισμὸ) «ἐπακολουθεῖ ἡ φρεναπάτη» (ἀσφαλῶς, πρὶν ἀπὸ τὸ Φώϋερμπαχ ἦταν ἀδύνατο νὰ ξέρουμε τί σκοπὸ «εἶχε βάλει ἀρχικὰ στὸν ἑαυτό του» ὁ Χριστιανισμὸς) «ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀποδίδει ἀπέραντη ἀξία στὸ Ἐγώ, ὅπως φάνηκε, λόγου χάρη, στὴ θεωρία τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς φροντίδας γιὰ τὴν ψυχή. Ὄχι, ἀποδίδει αὐτὴ τὴν ἀξία μονάχα στὸν Ἄ ν θ ρ ω π ο, μονάχα ὁ Ἄ ν θ ρ ω π ο ς εἶναι ἀθάνατος, καὶ μονάχα ἐπειδὴ εἶμαι Ἄ ν θ ρ ω π ο ς, εἶμαι ἐπίσης ἀθάνατος».

Ἂν, λοιπόν, ἀπὸ ὁλόκληρο τὸ σχῆμα καὶ τὸν τρόπο τοποθέτησης τῶν προβλημάτων τοῦ Στίρνερ προκύπτει, ἀρκετὰ καθαρά, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μπορεῖ νὰ δώσει ἀθανασία μονάχα στὸν «Ἀνθρωπο» τοῦ Φώϋερμπαχ, μαθαίνουμε ἐδῶ ἐπιπρόσθετα, ὅτι αὐτὸ συμβαίνει ἐπίσης, ἐπειδὴ ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀποδίδει αὐτὴ τὴν ἀθανασία καὶ στὰ ζ ῶ α.

Ἂς φτιάξουμε τώρα ἕνα σχῆμα ἀλλὰ Ἅγιος Μάξ.

> «Τ ώ ρ α, ἡ σύγχρονη γαιοκτησία μεγάλης κλίμακας, ποὺ προ-

έκυψε ἀπὸ τὴ διαδικασία τοῦ τεμαχισμοῦ, ἔχει πραγματικὰ «δ ι α κ η ρ ύ ξ ε ι» τὴν πρωτοτοκία της, «μ π ο ρ ε ῖ κ α ν ε ὶ ς ν ὰ δ η λ ώ σ ε ι ὅ τ ι, μ᾽ α ὐ τ ό, μ ο ν ά χ α ἡ τ ε λ ε υ τ α ί α σ υ ν έ π ε ι α» τοῦ τεμαχισμοῦ τῆς γαιοκτησίας «ἔ χ ε ι δ ι α π ι σ τ ω θ ε ῖ» «κ α ὶ ὅ τ ι» ὁ τεμαχισμὸς «ἀ λ η θ ι ν ὰ δ ὲ ν ἔ β α λ ε σ τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ ο υ ἀ ρ χ ι κ ὰ κ α ν έ ν α ἄ λ λ ο κ α θ ῆ κ ο ν ἀ π ὸ τ ὸ ν ὰ π ρ α γ μ α τ ο π ο ι ή σ ε ι» τὴν πρωτοτοκία, τὴν ἀληθινὴ πρωτοτοκία. «Ἄ ρ α ἀ κ ο λ ο υ θ ε ῖ ἡ φ ρ ε ν α π ά τ η» ὅτι ὁ τεμαχισμὸς «ἀ π ο δ ί δ ε ι ἀ π έ ρ α ν τ η ἀ ξ ί α» στὰ ἴσα δικαιώματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, «ὅ π ω ς φ ά ν η κ ε, λ ό γ ο υ χ ά ρ η», στοὺς νόμους περὶ κληρονομίας τοῦ Ναπολεόντιου Κώδικα. «Ὄ χ ι, ἀ π ο δ ί δ ε ι α ὐ τ ὴ τ ὴ ν ἀ ξ ί α μ ο ν ά χ α» στὸν πρωτότοκο γιό. «Μ ο ν ά χ α» ὁ πρωτότοκος γιός, ὁ μελλοντικὸς ἰδιοκτήτης τῆς κληροδοτημένης κτηματικῆς περιουσίας, θὰ γίνει μεγάλος γαιοκτήμονας, «κ α ὶ μ ο ν ά χ α ἐ π ε ι δ ὴ ε ἶ μ α ι» ὁ πρωτότοκος γιός, «θ ὰ ε ἶ μ α ι ἐ π ί σ η ς» ἕνας μεγάλος γαιοκτήμονας.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ εὔκολο νὰ δώσεις στὴν ἱστορία «μοναδικὲς» κατευθύνσεις, μιὰ καὶ τὸ μόνο ποὺ ἔχεις νὰ κάνεις εἶναι νὰ παρουσιάζεις τὸ πιὸ τελευταῖο της ἀποτέλεσμα σὰν τὸ «σκοπὸ» ποὺ «ἀληθινὰ βάζει μπροστά της ἀρχικά». Ἔτσι οἱ παλιότεροι καιροὶ παρουσιάζονται μ᾽ ἕναν τρόπο παράξενο καὶ πρωτότυπο. Δημιουργεῖται μιὰ ἔντὸ Λουδοβίκο τὸ 16ο στὴ λαιμητόμο καὶ τὸν Γκυζὼ στὴν κυβέρνηση. Αὐτὸ λόγου χάρη συμβαίνει, ὅταν ποῦμε ὅτι ὁ πραγματικὸς «σκοπὸς» ποὺ ὁ θεσμὸς τῆς γαιοκτησίας «ἔβαλε ἀρχικὰ στὸν ἑαυτό του» ἦταν νὰ ἀντικαταστήσει τοὺς ἀνθρώπους μὲ πρόβατα — μιὰ συνέπεια ποὺ ἔγινε πρόσφατα ἔκδηλη στὴ Σκωτία, κτλ., ἢ ὅτι ἡ ἀνακήρυξη τῆς δυναστείας τῶν Καπετιδῶν «ἀρχικὰ ἔβαλε ἀληθινὰ στὸν ἑαυτό της τὸ σκοπὸ» νὰ στείλει τὸ Λουδοβῖκο τὸ 16ο στὴ λαιμητόμο καὶ τὸν Γκυζὼ στὴν κυβέρνηση. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι νὰ κάνεις αὐτὸ τὸ πράγμα μὲ ἐπίσημο, εὐσεβῆ καὶ ἱερατικὸ τρόπο, νὰ παίρνεις βαθειὰ ἀναπνοή, καὶ ὕστερα ξαφνικὰ νὰ ἀναφωνεῖς: «Τώρα, ἐπιτέλους, εἶναι δυνατὸ νὰ δηλώσει κ α ν ε ί ς».

Ὅ,τι ὁ Ἅγιος Μὰξ λέει γιὰ τοὺς Σύγχρονους στὸ παραπάνω τμῆμα (σσ. 33 - 37) εἶναι μονάχα ὁ πρόλογος στὴν πνευματικὴ ἱστορία ποὺ πρόκειται τώρα νὰ ἔχουμε. Κι ἐδῶ, ἐπίσης, βλέπουμε πῶς προσπαθεῖ «νὰ ἀπαλλαγεῖ ὅσο τὸ δυνατὸ γρηγορότερα» ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ γεγονότα καὶ ἀραδιάζει μπροστά μας τὶς ἴδιες κατηγορίες ὅπως στὴν περίπτωση τῶν

Ἀρχαίων — τὸ ν ο ῦ, τὴν κ α ρ δ ι ά, τὸ πνεῦμα, κτλ. — μονάχα μὲ ἄλλες ὀνομασίες. Οἱ Σοφιστὲς ἔγιναν σοφιστικοὶ σχολαστικοί, «οὐμανισμός, Μακιαβελισμὸς (ἡ τυπογραφία, ὁ Νέος Κόσμος, κτλ. Πρβλ. « Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς» τοῦ Χέγκελ, III, σ. 128) ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὸ νοῦ. Ὁ Σωκράτης μετατρέπεται σὲ Λούθηρο, ποὺ ἐξυμνεῖ τὴν καρδιὰ (Χέγκελ, στὸ ἴδιο, σ. 227), καὶ ἀπὸ τὴν περίοδο μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση μαθαίνουμε ὅτι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὑπῆρχε «συναισθηματισμὸς» (ποὺ στὸ μέρος γιὰ τοὺς Ἀρχαίους ὀνομάζονταν «καθαρότητα τῆς καρδιᾶς», πρβλ. Χέγκελ, στὸ ἴδιο, σ. 241). Ὅλα αὐτὰ στὴ σελίδα 34 Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Ἅγιος Μὰξ «ἀποδείχνει» «μέσα στὸ Χριστιανισμὸ μιὰ τάση ἀνάπτυξης παρόμοια μὲ αὐτὴ τῆς ἀρχαιότητας». Μετὰ τὸν Λούθηρο δὲ σκοτίζεται πιὰ νὰ δίνει ὀνομασίες στὶς κατηγορίες του. Σπεύδει μὲ τὶς μπότες τοῦ Κοντορεβυθούλη πρὸς τὴ σύγχρονη γερμανικὴ φιλοσοφία. Τέσσερες παραθέσεις («μέχρι ποὺ νὰ μὴ μείνει τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συναισθηματισμό, ὅλη ἡ καθολικὴ ἀγάπη τῆς ἀνθρωπότητας, ἀ γ ά π η τ ο ῦ Ἀ ν θ ρ ώ π ο υ, συνείδηση τῆς ἐλευθερίας, «αὐτοσυνείδηση», σ. 34. Χέγκελ, στὸ ἴδιο, σσ. 228, 229), τέσσερα λόγια γεμίζουν τὸ χάσμα ἀνάμεσα σὲ Λούθηρο καὶ Χέγκελ καὶ «μονάχα ἔτσι θὰ ὁλοκληρωθεῖ ὁ Χριστιανισμός». Ὅλο αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα δίνεται μέσα σὲ μιὰ μαστορικὴ φράση, μὲ τὴ βοήθεια μοχλῶν σὰν τὰ «τελικὰ» — «καὶ ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχὴ» — «μιὰ ποὺ κ α ν ε ὶ ς» — «ἐπίσης» — «ἀπὸ μέρα σὲ μέρα» — «ὡσότου τελικά», κτλ., μιὰ φράση ποὺ ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ μόνος του νὰ ἐπαληθεύσει τὴν ὕπαρξή της στὴν κλασικὴ σελίδα 34 ποὺ ἤδη ἀναφέραμε.

Τελικὰ ὁ Ἅγιος Μὰξ μᾶς δίνει ἀκόμα μερικὰ παραδείγματα τῆς πίστης του. Δείχνοντας ὅτι δὲ ντρέπεται καὶ πολὺ τὸ Εὐαγγέλιο, ἔρχεται νὰ ὑποστηρίξει ὅτι: «Μονάχα ἐμεῖς εἴμαστε ἀληθινὰ τὸ πνεῦμα» καὶ ἐπιμένει ὅτι στὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου «ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνιες προσπάθειες» τὸ «πνεῦμα» πραγματικὰ «ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τὸν κόσμο». Καὶ ἐδῶ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ προδίδει τὸ μυστικὸ τοῦ σχεδίου του, δηλώνοντας γιὰ τὸ Χριστιανικὸ πνεῦμα ὅτι « σ ὰ ν ἕ ν α ς ν έ ο ς ἔχει σχέδια γιὰ τὴ βελτίωση ἢ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου». Ὅλα αὐτὰ στὴ σελίδα 36.

> «Καὶ μὲ ἔφερεν ἐν πνεύματι εἰς ἔρημον· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας... Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ἦτο ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη... Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵμα-

τος τῶν ἁγίων», κτλ. (Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, 17, στίχοι 3, 5, 6).

Ὁ ἀποκαλυπτικὸς προφήτης δὲν ἐπροφήτεψε σωστὰ ἐκείνη τὴν ἐποχή. Τώρα, ἐπιτέλους, ὅταν πιὰ ὁ Στίρνερ ἔχει ἀνακηρύξει τὸν ἄ ν θ ρ ω π ο, εἶναι δυνατὸ νὰ δηλώσει κανεὶς ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει πεῖ: Καὶ μὲ ἔφερε στὴν ἔρημο τοῦ πνεύματος. Καὶ εἶδα ἄνδρα νὰ κάθεται πάνω σ' ἕνα κόκκινο θηρίο, γεμάτο ἀπὸ ὀνόματα βλασφημίας... καὶ πάνω στὸ μέτωπό του ἦταν γραμμένο ἕνα ὄνομα: Μυστήριο, ὁ Μοναδικός... καὶ εἶδα τὸν ἄνδρα μεθυσμένο ἀπὸ τὸ αἷμα τοῦ ἁγίου, κτλ.

Ἔτσι βρισκόμαστε τώρα στὴν ἔρημο τοῦ πνεύματος.

Α. ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ
(ΚΑΘΑΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΩΝ)

Τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ μαθαίνουμε γιὰ τὸ «πνεῦμα» εἶναι ὅτι δὲν εἶναι πνεῦμα ἀλλὰ «τὸ β α σ ί λ ε ι ο τῶν πνευμάτων», ὅτι «εἶναι ἀπέραντα μεγάλο». Ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲν ἔχει νὰ πεῖ τίποτε ἄμεσα γιὰ τὸ πνεῦμα παρεκτὸς ὅτι «ὑπάρχει ἕνα ἀπέραντο μεγάλο βασίλειο πνευμάτων» — μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὅλα ὅσα ξέρει γιὰ τὸ Μεσαίωνα εἶναι ὅτι ὑπῆρχει γιὰ «μεγάλη περίοδο». Ἀφοῦ ἔχει προϋποτεθεῖ, ὅτι ὑπάρχει αὐτὸ τὸ «βασίλειο τῶν πνευμάτων», ἡ ὕπαρξή του ἀποδείχνεται σὲ συνέχεια μὲ τὴ βοήθεια δέκα θέσεων.

1. Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἐλεύθερο πνεῦμα, ὅσο δὲν ἀσχολιέται μ ὲ τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ ο υ μονάχα, ὅσο δὲν «ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικὰ» μ ὲ τ ὸ δ ι κ ό τ ο υ κόσμο, τὸν «πνευματικὸ» κόσμο (πρὶν ἀπ' ὅλα μὲ τὸν ἑαυτό του μονάχα καὶ ὕστερα μὲ τὸ δικό του κόσμο).

2. «Εἶναι ἕνα ἐ λ ε ύ θ ε ρ ο πνεῦμα μονάχα μ έ σ α σὲ ἕνα κόσμο δικό του».

3. «Μονάχα μέσο ἑνὸς πνευματικοῦ κόσμου εἶναι τὸ πνεῦμα πραγματικὰ πνεῦμα».

4. «Προτοῦ τὸ πνεῦμα δημιουργήσει τὸ δικό του κόσμο τῶν πνευμάτων, δὲν εἶναι πνεῦμα».

5. «Οἱ δημιουργίες του τὸ κάνουν πνεῦμα».

6. «Οἱ δημιουργίες του εἶναι ὁ κόσμος του».

7. «Τὸ πνεῦμα εἶναι ὁ δημιουργὸς ἑνὸς πνευματικοῦ κόσμου».

8. «Τὸ πνεῦμα ὑπάρχει μονάχα ὅταν δημιουργεῖ τὸ πνευματικό».

9. «Εἶναι πραγματικὸ μονάχα μαζὶ μὲ τὸ πνευματικὸ ποὺ εἶναι ἡ δημιουργία του».

10. «Ἄλλα τὰ ἔργα ἢ τὰ γεννήματα τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ πνεύματα» (σσ. 38 - 39).

Στὴ θέση 1 ὁ «πνευματικὸς κόσμος» προϋποτίθεται πάλι εὐθὺς ἐξαρχῆς ὅτι ὑπάρχει, ἀντὶ νὰ συζητηθεῖ, καὶ αὐτὴ ἡ θέση 1 μᾶς ἐπαναλαμβάνεται στὶς θέσεις 2 - 9 σὲ ὀκτὼ καινούργιες μεταμορφώσεις. Στὸ τέλος τῆς θέσης 9 βρισκόμαστε ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου βρισκόμασταν στὸ τέλος τῆς θέσης 1 — καὶ ὕστερα στὴ θέση 10 ἕνα «ἀλλὰ» μᾶς εἰσάγει ξαφνικὰ στὰ «πνεύματα» ποὺ γι αὐτὰ τίποτε ὡς τώρα δὲν εἶχε εἰπωθεῖ.

«Μιὰ ποὺ τὸ πνεῦμα ὑπάρχει μονάχα δημιουργώντας τὸ πνευματικό, ἀναζητοῦμε τὶς πρῶτες του δημιουργίες» (σ. 41).

Σύμφωνα, ὡστόσο, μὲ τὶς θέσεις 3, 4, 5, 8 καὶ 9, τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ ἑαυτοῦ του. Αὐτὸ τώρα ἐκφράζεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο: Τὸ πνεῦμα, δηλ., ἡ πρώτη δημιουργία τοῦ πνεύματος,

«πρέπει νὰ προκύψει ἀπὸ τὸ τίποτε» — «πρέπει πρῶτα νὰ δημιουργήσει τὸν ἑαυτό του» — «ἡ πρώτη του δημιουργία εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο, τὸ πνεῦμα» (στὸ ἴδιο). «Ὅταν ἔχει πραγματοποιήσει αὐτὴ τὴ δημιουργικὴ πράξη, ἐπακολουθεῖ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα μιὰ φυσικὴ ἀναπαραγωγὴ δημιουργιῶν κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού, σύμφωνα μὲ τὸ μύθο, μόνον τὰ πρῶτα ἀνθρώπινα ὄντα ἔπρεπε νὰ δημιουργηθοῦν ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη ἀνθρώπινη φυλὴ ἀναπαράγονταν μόνη της». (Στὸ ἴδιο).

Ὅσο μυστικιστικὸ κι ἂν φαίνεται ἴσως αὐτό, ὡστόσο, τὸ ἔχουμε συνεχῶς μπροστά μας σὰ μιὰ καθημερινὴ ἐμπειρία. Εἶσαι σκεπτόμενο πρόσωπο προτοῦ σκεφτεῖς; Δημιουργώντας τὴν πρώτη σου σκέψη, δημιουργεῖς τὸν ἑαυτό σου, τὸν σκεπτόμενο, διότι δὲ σκέφτεσαι μέχρις ὅτου σκεφτεῖς, δηλ. «—δηλ.—» μέχρις ὅτου ἔχεις κάποια σκέψη. Μήπως δὲν εἶναι τὸ τραγούδι σου τὸ μόνο ποὺ σὲ κάνει τραγουδιστή, καὶ ὁ λό-

γος σου ὁμιλητή; Μὲ τὸν ἴδιο λοιπὸν τρόπο ἡ δημιουργία τοῦ πνευματικοῦ εἶναι ἡ μόνη ποὺ σὲ κάνει πνεῦμα».

Ὁ ἅγιος ταχυδακτυλουργός μας ἀποδίδει στὸ πνεῦμα τὴ δημιουργία τοῦ πνευματικοῦ μὲ σκοπὸ νὰ βγάλει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ πνεῦμα δημιουργεῖ τὸν ἑαυτό του σὰν πνεῦμα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ τοποθετεῖ σὰν πνεῦμα μὲ σκοπὸ νὰ τοῦ δώσει τὴν εὐκαιρία νὰ φτάσει στὶς πνευματικές του δημιουργίες (πού, «σύμφωνα μὲ τὸ μύθο, ἀναπαράγονται ἀπὸ μόνες τους» καὶ γίνονται πνεύματα). Ὡς ἐδῶ ὅλα αὐτὰ εἶναι οἱ ἀπὸ παλιὰ γνωστὲς ὀρθόδοξες - χεγκελιανὲς φράσεις. Ἡ γνήσια «μοναδικὴ» ἔκθεση αὐτοῦ ποὺ θέλει νὰ πεῖ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀρχίζει μονάχα μὲ τὸ παράδειγμα ποὺ δίνει. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὅταν ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ δὲ μπορεῖ νὰ προχωρήσει πάρα πέρα, ὅταν ἀκόμα καὶ τὸ «Κανεὶς» καὶ τὸ «Αὐτὸ» εἶναι ἀνίκανα νὰ ξεκολλήσουν τὴ βάρκα του ποὺ «ἔκατσε», ὁ «Στίρνερ» καλεῖ τὸν τρίτο του δοῦλο σὲ βοήθεια, τὸ «ἐσὺ» ποὺ ποτὲ δὲν τὸν ἐγκαταλείπει στὶς δυσκολίες καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ βασίζεται πάνω του στὶς ἐξαιρετικὲς ἀναποδιές. Αὐτὸ τὸ «ἐσὺ» εἶναι ἕνα ἄτομο ποὺ δὲν τὸ συναντᾶμε γιὰ πρώτη φορά, εἶναι ἕνας εὐσεβής, πιστὸς δοῦλος, ποὺ τὸν ἔχουμε δεῖ νὰ περνάει μέσα ἀπὸ φωτιὰ καὶ νερό, ἕνας ἐργάτης στὸν ἀμπελώνα τοῦ ἀφέντη του, ἕνας ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἐπιτρέπει τίποτε νὰ τὸν τρομάζει, μ' ἕνα λόγο εἶναι ὁ Σέλιγκα.* Ὅταν ὁ «Στίρνερ» βρίσκεται πολὺ στριμωγμένος τὴν ὥρα ποὺ ἐκθέτει τὶς ἰδέες του, βγάζει τὴ φωνή: Σέλιγκα, βοήθεια! — κι ὁ πιστὸς Ἔκαρτ[1], ὁ Σέλιγκα, βάζει ἀμέσως τὸν ὦμο του στὴ ρόδα γιὰ νὰ βγάλει τὸ κάρο ἀπὸ τὴ λάσπη. Ἀργότερα θὰ ἔχουμε νὰ ποῦμε περισσότερα γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἁγίου Μὰξ μὲ τὸν Σέλιγκα.

Πρόκειται γιὰ πνεῦμα, ποὺ δημιουργεῖ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸ τίποτε, ἄρα πρόκειται γιὰ τὸ τίποτε, ποὺ ἀπὸ τὸ τίποτε κάνει τὸν ἑαυτό του πνεῦμα. Ἀπὸ δῶ ὁ Ἅγιος Μὰξ βγάζει τὴ δημιουργία τοῦ πνεύματος τοῦ Σέλιγκα ἀπὸ τὸν Σέλιγκα. Καὶ σὲ ποιόν ἄλλον ἂν ὄχι στὸν Σέλιγκα θὰ μποροῦσε νὰ βασιστεῖ, γιὰ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτό του νὰ καταλήξει στὸ τίποτε μὲ τὸν τρόπο ποὺ εἶ-

---

* Πρβλ. Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια, ἢ ἡ Κριτικὴ τῆς κριτικῆς κριτικῆς ὅπου ἔχουν ἐκτεθεῖ τὰ προηγούμενα κατορθώματα αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ.

1. Ἥρωας μεσαιωνικῶν γερμανικῶν μύθων, σύμβολο τοῦ πιστοῦ φύλακα, τοῦ ἀφοσιωμένου συντρόφου.

δαμε πιὸ πάνω; Ποιός ἄλλος θὰ μποροῦσε νὰ ξεγελαστεῖ μὲ ἕνα τέτιο τέχνασμα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Σέλιγκα, ποὺ νιώθει πολὺ κολακευμένος ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐμφανίζεται σὰν ἕνα ἀπὸ τὰ dramatis personae.[1] Ὁ Ἅγιος Μὰξ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἀποδείξει ὄχι ὅτι ἕνα δεδομένο «ἐσύ», δηλ., ὁ δεδομένος Σέλιγκα, γίνεται στοχαστής, ὁμιλητής, τραγουδιστὴς ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀρχίζει νὰ σκέφτεται, νὰ μιλάει καὶ νὰ τραγουδάει — θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἀποδείξει ὅτι ὁ στοχαστὴς δημιουργεῖ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸ τίποτε ὅταν ἀρχίζει νὰ σκέφτεται, ὅτι ὁ τραγουδιστὴς δημιουργεῖ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸ τίποτε ὅταν ἀρχίζει νὰ τραγουδάει, κτλ., καὶ δὲν εἶναι μάλιστα ὁ στοχαστὴς κι ὁ τραγουδιστής, ἀλλὰ ἡ σκέψη καὶ τὸ τραγούδι σὰν ἀντικείμενα, αὐτὰ ποὺ δημιουργοῦν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τὸ τίποτε ὅταν ἀρχίζουν νὰ σκέφτονται καὶ νὰ τραγουδοῦν. Κατὰ τὰ ἄλλα, «ὁ Στίρνερ κάνει μονάχα τὴν ἐξαιρετικὰ ἁπλὴ σκέψη» καὶ διατυπώνει μονάχα τὴν «ἐξαιρετικὰ λαϊκὴ» θέση (πρβλ. Βίγκαντ, σ. 156) ὅτι ὁ Σέλιγκα ἀναπτύσσει μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδιότητές του ἀναπτύσσοντάς την. Δὲν ὑπάρχει, βέβαια ἀπολύτως κανένας λόγος νὰ «ἐκπλαγοῦμε» ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲν «κάνει» κὰν σωστὰ «τέτιες ἁπλὲς σκέψεις», ἀλλὰ τὶς διατυπώνει λαθεμένα γιὰ ν' ἀποδείξει μ' αὐτὲς μιὰν ἀκόμα πιὸ λαθεμένη θέση μὲ τὴ βοήθεια τῆς πιὸ λαθεμένης λογικῆς ποὺ ὑπάρχει στὸν κόσμο.

Πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τὸ ὅτι «ἀπὸ τὸ τίποτε» φτιάχνω τὸν ἑαυτό μου, λόγου χάρη, ἕναν «ὁμιλητή». Γιατὶ τὸ τίποτε ποὺ ἀποτελεῖ ἐδῶ τὴ βάση εἶναι ἕνα πολύμορφο κάτι, τὸ πραγματικὸ ἄτομο, τὰ ὄργανα ὁμιλίας του, ἕνα καθορισμένο στάδιο φυσικῆς ἀνάπτυξης, μιὰ ὑπάρχουσα γλώσσα καὶ διάλεκτοι, αὐτιὰ ἱκανὰ νὰ ἀκοῦνε καὶ ἕνα ἀνθρώπινο περιβάλλον ἀπὸ ὅπου εἶναι δυνατὸ νὰ ἀκούσεις κάτι, κτλ., κτλ. Ἑπομένως, κατὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἰδιοκτησίας κάτι δημιουργεῖται ἀπὸ κάτι μέσα ἀπὸ κάτι, καὶ μὲ κανένα τρόπο, ὅπως στὴ χεγκελιανὴ λογική, ἀπὸ τὸ τίποτε διαμέσου τοῦ τίποτε πρὸς τὸ τίποτε.

Τώρα ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔχει τὸν πιστό του Σέλιγκα δίπλα του, ὅλα προχωροῦν καὶ πάλι ὁμαλά. Θὰ δοῦμε πῶς μέσο τοῦ «ἐσύ» του, μετατρέπει πάλι τὸ πνεῦμα σὲ νέο, ἀκριβῶς ὅπως νωρίτερα μετέτρεψε τὸν νέο σὲ πνεῦμα. Ἐδῶ θὰ ξαναβροῦμε ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ νέου ἐπαναλαμβανόμενη σχεδὸν λέξη πρὸς λέξη, μὲ λίγες μονάχα ἀλλαγὲς γιὰ καμουφλάζ — σὰν τὸ «ἀπέραντα μεγάλο βασίλειο τῶν πνευμάτων» τῆς σελίδας

1. Πρόσωπα τοῦ δράματος. (Σ.τ.μ.).

37 ποὺ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ «βασίλειο τοῦ πνεύματος», ποὺ «σκοπὸς» τοῦ πνεύματος τοῦ νέου ἦταν νὰ τὸ βρεῖ καὶ νὰ τὸ ἐπεκτείνει.

> «Ὅ π ω ς ἀ κ ρ ι β ῶ ς ἐσὺ διακρίνεις τὸν ἑαυτό σου ἀπὸ τον στοχαστή, τὸν τραγουδιστή, τὸν ὁμιλητή, ἔ τ σ ι διακρίνεις ὄχι λιγότερο τὸν ἑαυτό σου ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ νιώθεις πολὺ βέβαιος ὅτι εἶσαι κάτι ἄλλο ἀπὸ πνεῦμα. Ὡστόσο, ἀ κ ρ ι β ῶ ς ὅ π ω ς μέσα στὸν ἐνθουσιασμό του νὰ σκέφτεται τὴν ὅρασή του καὶ τὴν ἀκοή του ε ὔ κ ο λ α ἀστοχεῖ τὸ σκεπτόμενο Ἐγώ, ἔ τ σ ι ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ πνεύματος σὲ ἔχει ἐ π ί σ η ς καταλάβει, κ α ὶ τ ώ ρ α ἐπιθυμεῖς μὲ ὅλη σου τὴ δύναμη νὰ γίνεις ἐντελῶς πνεῦμα καὶ νὰ ἑνωθεῖς μὲ τὸ πνεῦμα. Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ ἰδεῶδες σου. κάτι ἀνέφικτο, κάτι ἀπὸ τὸ Ὑπερπέραν: πνεῦμα σημαίνει ὁ Θεός σου, «ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα»... Ἐξοργίζεσαι ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ σου, ποὺ δὲ μπορεῖς νὰ ἀπαλλαγεῖς ἀπὸ ἕνα ὑπόλειμμα τοῦ μὴ πνευματικοῦ. Ἀντὶ νὰ πεῖς: εἶμαι παραπάνω ἀπὸ πνεῦμα, λ ὲ ς μὲ συντριβή: εἶμαι λιγότερο ἀπὸ πνεῦμα, καὶ μπορῶ μονάχα νὰ συλλαμβάνω τὸ πνεῦμα, τὸ καθαρὸ πνεῦμα, ἢ τὸ πνεῦμα ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ πνεῦμα, ἀλλὰ δὲν εἶμαι αὐτό, κ α ὶ ἀ φ ο ῦ δ ὲ ν ε ἶ μ α ι α ὐ τ ό, τ ό τ ε α ὐ τ ὸ ε ἶ ν α ι κ ά τ ι ἄ λ λ ο, ὑπάρχει σὰν κάτι ἄλλο, ποὺ τὸ ὀνομάζω Θεό».

Ἀφοῦ προηγούμενα γιὰ πολλὴ ὥρα ἀσχοληθήκαμε μὲ τὸ τέχνασμα νὰ κάνουμε κάτι ἀπὸ τὸ τίποτε, τώρα ξαφνικά, ἐντελῶς «φυσικά», ἐρχόμαστε σ' ἕνα ἄτομο ποὺ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ πνεῦμα, ἐπομένως εἶναι κάτι, καὶ θέλει νὰ γίνει καθαρὸ πνεῦμα, δηλ., τίποτε. Αὐτὸ τὸ πολὺ εὐκολότερο πρόβλημα, δηλ., νὰ μετατρέψουμε κάτι στὸ τίποτε, γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ μᾶς ξαναφέρνει ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ νέου, ποὺ «πρέπει νὰ ἀναζητήσει τὸ τέλειο πνεῦμα», καί, χρειάζεται ἁπλῶς νὰ ἐπαναλάβουμε τὶς παλιὲς φράσεις ἀπὸ τὶς σελίδες 17 - 18 γιὰ νὰ ξεμπλέξουμε ἀπὸ ὅλες τὶς δυσκολίες. Ἰδιαίτερα μάλιστα, ὅταν ἔχουμε ἕνα τόσο ὑπάκουο καὶ εὔπιστο ὑπηρέτη σὰν τὸν Σέλιγκα, ποὺ ὁ «Στίρνερ» μπορεῖ νὰ τοῦ ἐπιβάλλει τὴν ἰδέα ὅτι ἀ κ ρ ι β ῶ ς ὅ π ω ς ὁ Στίρνερ «ε ὔ κ ο λ α χάνει τὴν ὅραση καὶ τὴν ἀκοή» «μέσα στὸν ἐνθουσιασμὸ τοῦ νὰ σκέφτεται», ἔ τ σ ι αὐτός, ὁ Σέλιγκα, ἔχει «καταληφθεῖ ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ τοῦ πνεύματος» καὶ αὐτός, ὁ Σέλιγκα, «ἐπιθυμεῖ μὲ ὅλη του τὴ δύναμη νὰ γ ί ν ε ι πνεῦμα», ἀντὶ νὰ ἀποκτήσει πνεῦμα, δηλαδή, πρέπει τώρα νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ νέου, ὅπως παρουσιάζεται στὴ σελίδα 18. Ὁ Σέ-

λιγκα τὸ πιστεύει καὶ μὲ φόβο καὶ τρόμο ὑπακούει. Ὑπακούει ὅταν ὁ Ἅγιος Μὰξ τοῦ βροντοφωνάζει: Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ ἰδεῶδες σου — ὁ Θεός σου. Κάνεις αὐτὸ γιὰ μένα, κάνεις ἐκεῖνο γιὰ μένα. Τώρα «ἀγωνίζεσαι μὲ θέρμη», τώρα «μιλᾶς», τώρα μ π ο ρ ε ῖ ς νὰ σκέφτεσαι τὸν ἑαυτό σου», κτλ. Ὅταν ὁ Στίρνερ τοῦ ἐπιβάλλει τὴν ἰδέα ὅτι τὸ «καθαρὸ πνεῦμα εἶναι κάτι ἄλλο, γιατὶ αὐτὸς» (ὁ Σέλιγκα) « δ ὲ ν εἶναι αὐτό», τότε ἀληθινά, μόνον ὁ Σέλιγκα εἶναι ἱκανὸς νὰ τὸν πιστεύει καὶ νὰ παπαγαλίζει ὅλες τὶς ἀνοησίες του λέξη πρὸς λέξη. Στὸ μεταξύ, ἡ μέθοδος ποὺ ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ ἀποτελειώνει αὐτὲς τὶς ἀνοησίες ἀναλύθηκε ἤδη ἐξαντλητικὰ ὅταν ἀσχοληθήκαμε μὲ τὸν νέο. Ἀφοῦ νιώθεις πολὺ σίγουρος ὅτι εἶσαι κάτι ἄλλο ἀπὸ μαθηματικός, ἐπιθυμεῖς νὰ γίνεις ἐντελῶς μαθηματικός, νὰ συγχωνευτεῖς μὲ τὰ μαθηματικά, ὁ μαθηματικὸς εἶναι τὸ ἰδεῶδες σου, ὁ μαθηματικὸς εἶναι ὁ Θεός σου. Λὲς μὲ συντριβή: εἶμαι λιγότερο ἀπὸ μαθηματικός, καὶ μπορῶ μονάχα νὰ συλλάβω τὸ μαθηματικό, καὶ ἀφοῦ δὲν εἶμαι τέτιος, τότε αὐτὸς εἶναι ἕνας ἄλλος, ὑπάρχει σὰν ἄλλος, ποὺ τὸν ὀνομάζω «Θεό». Κάποιος ἄλλος στὴ θέση τοῦ Σέλιγκα θὰ ἔλεγε — Ἀραγκό.[1]

«Τώρα πιά, ἀφοῦ» ἔχουμε ἀποδείξει πὼς ἡ θέση τοῦ Στίρνερ εἶναι μιὰ ἐπανάληψη τοῦ «νέου», «μπορεῖ κανεὶς νὰ δηλώσει» ὅτι αὐτὸς «ἀληθινὰ δὲ βάζει ἀρχικὰ στὸν ἑαυτό του ἄλλο σκοπὸ» ἀπὸ τὸ νὰ ταυτίσει τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ μὲ τὸ πνεῦμα γενικά, καὶ νὰ ταυτίσει τὴν ἐπιπόλαιη εὐφυΐα, λόγου χάρη, τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα μὲ τὴ χριστιανικὴ μικρόνοια.

Ἔπεται ἑπομένως, ὅτι ἡ ἀνάγκη τοῦ πνεύματος νὰ μένει στὸ ὑπερπέραν, δηλ., νὰ εἶναι ὁ Θεός, δὲν πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ, ὅπως βεβαιώνει ὁ Στίρνερ, ἀπὸ τὸ ὅτι «τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι διαφορετικὰ ὀνόματα γιὰ διαφορετικὰ πράγματα», καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι «τὸ Ἐγὼ δὲν εἶναι πνεῦμα καὶ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι Ἐγώ» (σ. 42). Ἡ ἐξήγηση βρίσκεται στὸν «ἐνθουσιασμὸ τοῦ πνεύματος» ποὺ ἀποδίδεται χωρὶς κανένα ἀπολύτως λόγο στὸν Σέλιγκα καὶ ποὺ τὸν κάνει ἀσκητή, δηλ., ἕναν ἄνθρωπο ποὺ θέλει νὰ γίνει Θεὸς (καθαρὸ πνεῦμα), καὶ ἐπειδὴ δὲ μπορεῖ νὰ κάνει αὐτὸ τὸ πράγμα τοποθετεῖ ἕνα Θεὸ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ἀλλὰ τὸ θέμα ἦταν νὰ δημιουργήσει πρῶτα τὸ πνεῦμα τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ ο υ ἀπὸ τὸ τίποτε καὶ ὕστερα νὰ δημιουργήσει π ν ε ύ μ α τ α ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ἀντὶ γι' αὐτό, ὁ Σέλιγκα τώρα παράγει τὸν Θεὸ (τὸ μοναδικὸ πνεῦ-

---

1. Φρ. Ἀραγκὸ (1786 - 1853). Διάσημος Γάλλος φυσικὸς καὶ ἀστρονόμος ποὺ ἦταν καὶ Ὑπουργὸς στὴν Προσωρινὴ Κυβέρνηση τοῦ 1848 (Σ.τ.μ.).

μα ποὺ κάνει τὴν ἐμφάνισή του ἐδῶ) ὄχι διότι αὐτός, ὁ Σέλιγκα, εἶναι τὸ π ε ῦ μ α, ἀλλὰ διότι εἶναι ὁ Σέλιγκα, δηλ., ἀτελὲς πνεῦμα, μὴ πνευματικὸ πνεῦμα, καὶ ἐπομένως ταυτόχρονα μὴ πνεῦμα. Ἀλλὰ ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲ λέει λέξη γιὰ τὸ πῶς παρουσιάζεται ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψη τοῦ πνεύματος σὰ Θεοῦ, ἂν καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι τώρα πιὰ τόσο ἔξυπνο κατόρθωμα. Δέχεται τὴν ὕπαρξη αὐτῆς τῆς ἀντίληψης γιὰ νὰ τὴν ἐξηγήσει.

Ἡ ἱστορία τῆς δημιουργίας τοῦ πνεύματος «ἀληθινὰ δὲν ἔβαλε ἀρχικὰ στὸν ἑαυτό της κανένα ἄλλο σκοπὸ» ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ ἀνεβάσει τὸ στομάχι τοῦ Στίρνερ στὰ ἄστρα.

«Ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν εἴμαστε τὸ π ν ε ῦ μ α ποὺ βρίσκεται μέσα μας, γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἔπρεπε	«Ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν εἴμαστε τὸ σ τ ο μ ά χ ι ποὺ βρίσκεται μέσα μας, γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἔπρεπε

νὰ τὸ βάλουμε ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας. Αὐτὸ δὲν ἦταν ἐμεῖς, καὶ γι' αὐτὸ δὲ μπορούσαμε νὰ τὸ συλλάβουμε ὅτι ὑπάρχει ἀλλιῶς παρεκτὸς ἔξω ἀπὸ μᾶς, πέρα ἀπὸ μᾶς, στὸ ὑ π ε ρ π έ ρ α ν» (σ. 43).

Τὸ πρόβλημα ἦταν πῶς τὸ πνεῦμα δημιουργεῖ πρῶτα τὸν ἑαυτό του καὶ ὕστερα δημιουργεῖ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Τὸ ἐρώτημα ἦταν: τί εἶναι αὐτὸ τὸ κάτι ἄλλο; Καμμιὰ ἀπάντηση δὲ δίνεται σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ τὶς «ποικίλες μεταμορφώσεις» καὶ διαστρεβλώσεις ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, τὸ ἐρώτημα μετατρέπεται στὸ ἀκόλουθο καινούργιο ἐρώτημα:

«Τὸ πνεῦμα εἶναι κ ά τ ι ἄ λ λ ο ἀπὸ τὸ Ἐγώ. Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ τὸ κάτι ἄλλο;» (σ. 45).

Τώρα ἐπομένως προκύπτει τὸ ἐρώτημα: Τί ἄλλο ἀπὸ τὸ Ἐγὼ εἶναι τὸ πνεῦμα; Ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ ἐρώτηση ἦταν: Τί ἄλλο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του εἶναι τὸ πνεῦμα, ἐξαιτίας τῆς δημιουργίας του ἀπὸ τὸ τίποτε; Μ' αὐτὸ ὁ Ἅγιος Μὰξ πηδάει στὴν ἑπόμενη «μεταμόρφωση».

Β. Ο ΔΑΙΜΟΝΙΣΜΕΝΟΣ (ΑΚΑΘΑΡΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΩΝ)

Χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνει, ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲν ἔχει κάνει μέχρι τώρα τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ δίνει στοιχειώδεις ὁδηγίες κοιτάγματος τῶν

πνευμάτων, θεωρώντας τὸν ἀρχαῖο καὶ τὸ σύγχρονο κόσμο ἁπλῶς σὰν τὸ «ψευδοσῶμα ἑνὸς πνεύματος», σὰν ἕνα φαντασματικὸ φαινόμενο, καὶ βλέποντας σ᾽ αὐτὸ μονάχα ἀγῶνες πνευμάτων. Τώρα, ὡστόσο, συνειδητὰ καὶ ex professo[1] δίνει στοιχειώδεις ὁδηγίες γιὰ τὸ κοίταγμα τῶν φαντασμάτων.

Στοιχειώδεις ὁδηγίες γιὰ τὸ κοίταγμα τῶν φαντασμάτων: Πρῶτα ἀπὸ ὅλα πρέπει νὰ μετατραπεῖ κανεὶς σὲ τελείως ἀνόητο, δηλ., νὰ φανταστεῖ τὸν ἑαυτό του ὅτι εἶναι Σέλιγκα, καὶ ὕστερα νὰ πεῖ στὸν ἑαυτό του, ὅπως κάνει ὁ Ἅγιος Μὰξ σ᾽ αὐτὸν τὸν Σέλιγκα: «Κοίταξε γύρω σου στὸν κόσμο καὶ πὲς στὸν ἑαυτό σου ἂν δὲ σὲ βλέπει ἀπὸ ὅλες τὶς μεριὲς ἕνα πνεῦμα»! Ἂν μπορεῖ κανεὶς νὰ καταφέρει τὸν ἑαυτό του νὰ φανταστεῖ αὐτὸ τὸ πράγμα, τότε τὰ πνεύματα θὰ ἔρθουν «εὔκολα» ἀπὸ μόνα τους. Μέσα σ᾽ ἕνα «λουλούδι» βλέπει κανεὶς μονάχα τὸ «δημιουργό», στὰ βουνὰ ἕνα «πνεῦμα ὕψους», στὸ νερὸ ἕνα «πνεῦμα νοσταλγικῆς ἐπιθυμίας» ἢ τὴ νοσταλγικὴ ἐπιθυμία τοῦ πνεύματος, καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀκούει τὸ πῶς ἑκατομμύρια πνευμάτων μιλοῦν ἀπὸ τὰ στόματα τῶν ἀνθρώπων». Ὅταν κανεὶς ἔχει φτάσει σ᾽ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, τότε μπορεῖ νὰ ἀναφωνήσει μαζὶ μὲ τὸν Στίρνερ : «Ναί, ὁλόκληρος ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος ἀπὸ φαντάσματα!», καὶ ὕστερα «δὲν εἶναι δύσκολο νὰ προχωρήσει κανεὶς μέχρι τὸ σημεῖο» (σ. 93) νὰ κάνει τὴν πιὸ πέρα ἀναφώνηση: «Μόνο μέσα σ᾽ αὐτὸν ὑπάρχουν φαντάσματα; Ὄχι, ὁ ἴδιος ὁ κόσμος εἶναι μιὰ ὀπτασία» (ἡ δικιά σου ἀπάντηση ἂς εἶναι, ναί, ναί, ἢ ὄχι, ὄχι. Ὁτιδήποτε περισσότερο εἶναι ἄχρηστο, εἶναι ἕνα λογικὸ πέρασμα), «εἶναι τὸ περιπλανώμενο ψευδοσῶμα ἑνὸς πνεύματος, εἶναι μιὰ ὀπτασία». Τότε γεμάτος χαρὰ «κοίταξε κοντά σου ἢ μακριά, εἶσαι περικυκλωμένος ἀπὸ ἕναν κόσμο φαντασμάτων... Βλέπεις πνεύματα». Ἂν εἶσαι συνηθισμένος ἄνθρωπος, μπορεῖς νὰ εἶσαι ἱκανοποιημένος μ᾽ αὐτό, ἀλλὰ ὅταν σκέφτεσαι ἢ κατατάσσεις τὸν ἑαυτό σου πλάι στὸν Σέλιγκα, τότε μπορεῖς ἐπίσης νὰ κοιτάξεις μέσα στὸν ἑαυτό σου καὶ τότε «δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγεῖς» ἄν, μέσα σ᾽ αὐτὲς τὶς περιστάσεις καὶ ἀπὸ τὰ ὕψη τῆς Σελιγκικότητας, ἀνακαλύψεις ἐπίσης ὅτι «τὸ πνεῦμα σου εἶναι ἕνα φάντασμα μέσα στὸ σῶμα σου», ὅτι ἐσὺ ὁ ἴδιος εἶσαι ἕνα φάντασμα ποὺ «περιμένει σωτηρία, δηλ., ἕνα πνεῦμα». Ἔτσι θὰ ἔχεις φτάσει στὸ σημεῖο ὅπου θὰ εἶσαι ἱκανὸς νὰ βλέπεις «πνεύματα» καὶ «φαντάσματα» σὲ «ὅλους» τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τότε τὸ κοίταγμα τοῦ πνεύματος «φτάνει τὸν τελικό του σκοπό». (σσ. 46, 47).

---

1. Μὲ γνώση τοῦ πράγματος.

Τὴ βάση αὐτῆς τῆς ὁδηγίας μποροῦμε νὰ τὴ βροῦμε, ἀλλὰ πολὺ πιὸ σωστὰ ἐκφρασμένη, μέσα στὸν Χέγκελ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα στὴν «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας», III, σελ. 124, 125.

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔχει τόση πίστη στὶς δικές του ὁδηγίες ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ γίνεται ὁ ἴδιος Σέλιγκα καὶ νὰ βεβαιώνει ὅτι:

«ἀπὸ τότε ποὺ ἡ λέξη ἔγινε σάρκα, ὁ κόσμος μετατρέπεται σὲ πνεῦμα, σὲ κάτι μαγεμένο, σὲ φάντασμα». (σ. 47).

Ὁ «Στίρνερ» «βλέπει πνεύματα».

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔχει τὴν πρόθεση νὰ μᾶς δώσει μιὰ φαινομενολογία τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ μὲ τὸ συνηθισμένο του τρόπο πιάνει μονάχα τὴ μιὰ πλευρά. Γιὰ τὸν Χριστιανὸ ὁ κόσμος δὲν εἶχε ἁπλῶς μετατραπεῖ σὲ πνεῦμα ἀλλὰ ἐπίσης ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὸ πνεῦμα ὅπως, λόγουχάρη,δέχεται πολὺ σωστὰ ὁ Χέγκελ στὸ χωρίο ποὺ ἀναφέραμε, ὅπου φέρνει καὶ τὶς δυὸ αὐτὲς πλευρὲς σὲ σχέση ἀνάμεσά τους, πράγμα ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ εἶχε κάνει, ἂν ἤθελε νὰ ἐφαρμόσει μιὰν ἱστορικὴ μέθοδο.

Ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν ἀποξένωση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ πνεῦμα στὴ χριστιανικὴ συνείδηση, οἱ Ἀρχαῖοι «ποὺ ἔβλεπαν παντοῦ θεούς». μποροῦν ἐξίσου δικαιολογημένα νὰ θεωρηθοῦν σὰν πνευματοποιητὲς τοῦ κόσμου — μιὰ ἀντίληψη ποὺ ὁ ἅγιος διαλεκτικός μας ἀπορρίπτει μὲ τὴν καλοπροαίρετη προειδοποίηση: «Οἱ Θεοί, ἀγαπητέ μου σύγχρονε ἄνθρωπε δὲν εἶναι πνεύματα». (σ. 47). Ὁ εὐσεβὴς Μὰξ ἀναγνωρίζει μονάχα τὸ ἅγιο πνεῦμα σὰν πνεῦμα.

Ἀλλὰ ἀκόμα κι ἂν θὰ μᾶς εἶχε δώσει αὐτὴ τὴ φαινομενολογία (ποὺ μετὰ τὸν Χέγκελ εἶναι ἄλλωστε περιττή), δὲ θὰ μᾶς ἔδινε παρόλα αὐτὰ τίποτε. Ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἱκανοποιοῦνται μὲ τέτοια παραμύθια γιὰ πνεύματα, σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι υἱοθετοῦν μιὰ θρησκευτικὴ ἄποψη, διότι τότε οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐφησυχάζουν μὲ τὴ θρησκεία, θεωροῦν τὴ θρησκεία σὰν causa sui[1] (διότι καὶ ἡ «αὐτο-συνείδηση» καὶ ὁ «Ἄνθρωπος» εἶναι ἐπίσης θρησκευτικά) — ἀντὶ νὰ τὴν ἐξηγήσουν ἀπὸ τὶς ἐμπειρικὲς συνθῆκες καὶ νὰ δείξουν πόσο οἱ καθορισμένες σχέσεις τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου συνδέονται ἀναγκαστικὰ μὲ μιὰ καθορισμένη μορφὴ κοι-

1. Τὴν αἰτία της, δηλ., τὴν αἰτία τῆς ὕπαρξής της.

νωνίας, ἄρα μὲ μιὰ καθορισμένη μορφὴ κράτους καὶ ἄρα, μὲ μιὰ καθορισμένη μορφὴ θρησκευτικῆς συνείδησης. Ἂν ὁ Στίρνερ εἶχε κοιτάξει τὴν πραγματικὴ ἱστορία τοῦ Μεσαίωνα, θὰ εἶχε βρεῖ γιατὶ ἡ χριστιανικὴ ἰδέα τοῦ κόσμου πῆρε ἀκριβῶς αὐτὴ τὴ μορφὴ στὸ Μεσαίωνα, καὶ πῶς συνέβη ὥστε σὲ συνέχεια νὰ περάσει σὲ μιὰ διαφορετικὴ μορφή. Θὰ εἶχε βρεῖ ὅτι ὁ «Χριστιανισμὸς» δὲν ἔχει ἱστορία καὶ ὅτι ὅλες οἱ διαφορετικὲς μορφὲς ποὺ μ' αὐτὲς ἔγινε κατανοητὸς στὶς διάφορες ἐποχὲς δὲν ἦταν «αὐτο-καθορισμοὶ» καὶ «παραπέρα ἀναπτύξεις» «τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος», ἀλλὰ προκύψανε ἀπὸ ἐντελῶς ἐμπειρικὲς αἰτίες ποὺ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐξαρτιένται ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἐπίδραση τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος.

Μιὰ ποὺ ὁ Στίρνερ «δὲ βαδίζει σὰν ὡρολογιακὸς μηχανισμός» (σ. 45), προτοῦ ἀσχοληθοῦμε πιὸ λεπτομερειακὰ μὲ τὸ κοίταγμα τοῦ πνεύματος, μποροῦμε νὰ λέμε σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ὅτι οἱ διάφορες «μεταμορφώσεις» τῶν ἀνθρώπων τοῦ Στίρνερ καὶ τοῦ κόσμου τους ἀποτελοῦν ἁπλῶς τὴ μεταμόρφωση ὁλόκληρης τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου στὸ σῶμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγκελ, σὲ φαντάσματα, ποὺ μόνον ἐπιφανειακὰ εἶναι μιὰ «ἄλλη ὕπαρξη» τῶν σκέψεων τοῦ Βερολινέζου καθηγητῆ. Μέσα στὴ «Φαινομενολογία», τὴ χεγκελιανὴ βίβλο, τὸ «Βιβλίο», τὰ ἄτομα πρὶν ἀπ' ὅλα μετατρέπονται σὲ «συνείδηση», /καὶ ὁ/ κόσμος σὲ «ἀντικείμενο», κι ἔτσι ἡ πολλαπλὴ ποικιλία μορφῶν ζωῆς καὶ ἱστορίας περιορίζεται σὲ μιὰ διαφορετικὴ στάση «συνείδησης» ἀπέναντι στὸ «ἀντικείμενο». Αὐτὴ ἡ διαφορετικὴ στάση περιορίζεται, μὲ τὴ σειρά της, σὲ 3 βασικὲς σχέσεις ποὺ εἶναι: (1) ἡ σχέση τῆς συνείδησης πρὸς τὸ ἀντικείμενο σὰν ἀλήθεια, ἢ πρὸς τὴν ἀλήθεια σὰν ἁπλὸ ἀντικείμενο (λόγου χάρη, αἰσθητὴ συνείδηση, ἡ θρησκεία τῆς φύσης, Ἰωνικὴ φιλοσοφία, Καθολικισμός, τὸ ἀπολυταρχικὸ κράτος, κτλ.). (2) ἡ σχέση τῆς συνείδησης σὰν τοῦ ἀληθινοῦ πρὸς τὸ ἀντικείμενο (λόγος, πνευματικὴ θρησκεία, Σωκράτης, Προτεσταντισμός, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση). (3) ἡ ἀληθινὴ σχέση τῆς συνείδησης πρὸς τὴν ἀλήθεια σὰν ἀντικείμενο, ἢ πρὸς τὸ ἀντικείμενο σὰν ἀλήθεια (λογικὴ σκέψη, θεωρησιακὴ φιλοσοφία, τὸ πνεῦμα γιὰ τὸ πνεῦμα). Στὸν Χέγκελ, ἐπίσης, ἡ πρώτη σχέση κατανοεῖται σὰ Θεὸς ὁ Πατέρας, ἡ δεύτερη σὰ Χριστός, ἡ τρίτη σὰν τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, κτλ. Ὁ Στίρνερ ἤδη χρησιμοποίησε αὐτὲς τὶς μεταμορφώσεις ὅταν μιλοῦσε γιὰ παιδὶ καὶ νέο, γιὰ Ἀρχαῖο καὶ Σύγχρονο, καὶ τὶς ἐπαναλαμβάνει ἀργότερα σὲ σχέση μὲ τὸν Καθολικισμὸ καὶ τὸν Προτεσταντισμό, τὸν Νέγρο καὶ τὸν Μογγόλο, κτλ., καὶ ὕστερα θεωρεῖ ὅλη αὐτὴ τὴ σειρὰ τῶν μεταμορφώσεων μιᾶς σκέψης, ἐντελῶς καλόπιστα, σὰν τὸν κόσμο ποὺ ἀπέ-

ναντί του πρέπει νὰ ἐπιβεβαιώσει καὶ νὰ διατηρήσει τὸν ἑαυτό του σὰν ἕνα «σωματικὸ ἄτομο».

Δ ε ύ τ ε ρ η ὁ δ η γ ί α γ ι ὰ τ ὸ κ ο ί τ α γ μ α τ ο ῦ π ν ε ύ μ α τ ο ς. Πῶς νὰ μεταμορφωθεῖ ὁ κόσμος στὸ φάντασμα τῆς ἀλήθειας, καὶ ὁ ἑαυτός μας σὲ κάτι ποὺ ἔχει γίνει ἅγιο ἢ φαντασματικό. Μιὰ συζήτηση ἀνάμεσα στὸν Ἅγιο Μὰξ καὶ τὸν ὑπηρέτη του Σέλιγκα: (Σσ. 47, 48).

Ἅγιος Μάξ: «Ἔχεις ἕνα πνεῦμα, διότι ἔχεις σκέψεις. Τί εἶναι οἱ σκέψεις σου;»

Σέλιγκα: «Πνευματικὲς ὀντότητες».

Ἅγιος Μάξ: «Ἄρα δὲν εἶναι πράγματα;»

Σέλιγκα: «Ὄχι, ἀλλὰ εἶναι τὸ πνεῦμα τῶν πραγμάτων, τὸ σημαντικὸ πράγμα σὲ ὅλα τὰ πράγματα, ἡ ἐσώτερή τους οὐσία, ἡ ἰδέα τους».

Ἅγιος Μάξ: «Αὐτὸ ποὺ σκέφτεσαι, ἑπομένως, δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ σκέψη σου;»

Σέλιγκα: «Ἀπεναντίας, εἶναι τὸ πιὸ πραγματικό, γνήσια ἀληθινὸ πράγμα στὸν κόσμο: εἶναι ἀλήθεια καθευατή. Ἀλλὰ ὅταν σκέφτομαι ἀληθινά, σκέφτομαι τὴν ἀλήθεια, μπορῶ ὁμολογουμένως νὰ σφάλλω γιὰ τὸ ποιά εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ν ὰ ἀ δ υ ν α τ ῶ ν ὰ τ ὴ ν ἀ ν τ ι λ η φ θ ῶ, ἀλλὰ ὅταν ἀληθινὰ ἀ ν τ ι λ α μ β ά ν ο μ α ι, τότε τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀντίληψής μου εἶναι ἡ ἀλήθεια».

Ἅγιος Μάξ: «Ἔτσι, προσπαθεῖς πάντα νὰ ἀντιλαμβάνεσαι τὴν ἀλήθεια;»

Σέλιγκα: «Γιὰ μενα ἡ ἀλήθεια εἶναι ἱερή... Τ ὴ ν ἀ λ ή θ ε ι α δὲ μπορῶ νὰ τὴν καταργήσω. Στὴν ἀλήθεια πιστεύω, καὶ ἑπομένως ἐρευνῶ βαθειὰ μέσα σ' αὐτή. Δὲν ὑπάρχει τίποτε ὑψηλότερο ἀπ' αὐτήν, εἶναι αἰώνια. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἱερή, αἰώνια, εἶναι τὸ Ἱερό, τὸ Αἰώνιο».

Ἅγιος Μάξ (ἀγανακτισμένος): «Ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ εἶσαι γεμάτος ἀπ' αὐτὴ τὴν ἁγιότητα, γίνεσαι ὁ ἴδιος ἅγιος!»

Ἔτσι, ὅταν ὁ Σέλιγκα ἀντιλαμβάνεται ἀληθινὰ κάποιο ἀντικείμενο, τὸ ἀντικείμενο παύει νὰ εἶναι ἀντικείμενο καὶ γίνεται ἡ «ἀλήθεια». Αὐτὴ

εἶναι ἡ πρώτη παραγωγὴ φαντασμάτων σὲ μεγάλη κλίμακα. — Τώρα τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ ἀντιλαμβανόμαστε ἀντικείμενα, ἀλλὰ νὰ ἀντιλαμβανόμαστε τὴν ἀλήθεια. Πρῶτα ἀντιλαμβάνεται ἀντικείμενα μὲ ἀληθινὸ τρόπο, πράγμα ποὺ τὸ ὁρίζει σὰν τὴν ἀλήθεια τῆς ἀντίληψης, καὶ τὸ μετατρέπει σὲ ἀντίληψη τῆς ἀλήθειας. Ἀλλά, ὅταν πιὰ ὁ Σέλιγκα ἐπέτρεψε πιὰ στὴν ἀλήθεια σὰ φάντασμα νὰ ἐπιβληθεῖ πάνω σ' αὐτὸν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀπειλητικοῦ ἄγιου, ὁ αὐστηρός του κύριος τὸν φέρνει σὲ δύσκολη θέση μὲ μιὰν ἐρώτηση ποὺ ἀφορᾶ τὴ συνείδησή του, ἂν εἶναι γεμάτος «ὅλη τὴν ὥρα» μὲ τὸν πόθο γιὰ τὴν ἀλήθεια, ὁπόταν ὁ ἐντελῶς συγχυσμένος Σέλιγκα ἀπαντάει κάπως ἀπερίσκεπτα: «Γιὰ μένα ἡ ἀλήθεια εἶναι ἱερή». Ἀλλὰ ἀμέσως καταλαβαίνει τὸ λάθος του καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ διορθώσει, μετατρέποντας ντροπαλὰ τὰ ἀντικείμενα ὄχι πιὰ σὲ ἀλήθεια, ἀλλὰ σὲ διάφορες ἀλήθειες, καὶ κάνοντας ἀφαίρεση τὴν ἀλήθεια αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν, «τὴν ἀλήθεια» ποὺ δὲ μπορεῖ πιὰ νὰ τὴν καταργήσει ἀφοῦ πιὰ τὴν ἔχει ξεχωρίσει ἀπὸ ἀλήθειες ποὺ εἶναι ἱκανὲς νὰ καταργηθοῦν. Ἔτσι γίνεται «αἰώνια». Ἀλλὰ μιὰ ποὺ δὲν εἶναι ἱκανοποιημένος δίνοντάς της ἰδιότητες ὅπως «ἱερή, αἰώνια», τὴ μετατρέπει στὸ Ἱερό, τὸ Αἰώνιο, τὴ μετατρέπει σὲ ὑποκείμενο. Ὕστερα ἀπ' αὐτό, βέβαια, ὁ Ἅγιος Μὰξ μπορεῖ νὰ τοῦ ἐξηγήσει ὅτι ἔχοντας «γεμίσει» μ' αὐτὴ τὴν ἁγιότητα, «γίνεται κι αὐτὸς ὁ ἴδιος ἅγιος» καὶ «δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγεῖ» ἂν τώρα «δὲ βρίσκει τίποτε ἔξω ἀπὸ ἕνα φάντασμα» στὸν ἑαυτό του. Ὕστερα ὁ ἅγιός μας ἀρχίζει ἕνα κήρυγμα: «Τὸ Ἱερὸ ἐπιπλέον δὲν ὑπάρχει γιὰ τὶς αἰσθήσεις σου» καὶ μὲ πλήρη συνέπεια συμπεραίνει μὲ τὴ βοήθεια τοῦ συνδέσμου «καί»: «ποτέ, σὰν αἰσθανόμενη ὕπαρξη, δὲ θὰ ἀνακαλύψεις τὰ ἴχνη του», δηλαδή, ὅταν τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἔχουν «ὅλα φύγει» καὶ ἔχουν πάρει τὴ θέση τους «ἡ Ἀλήθεια», «ἡ Ἱερὴ Ἀλήθεια» «τὸ Ἱερό». «Ἀλλά» — προφανῶς! — «γιὰ τὴν πίστη σου ἢ ἀκριβέστερα γιὰ τὸ πνεῦμα σου» (γιὰ τὴν ἔλλειψη τοῦ πνεύματός σου), «γιατὶ εἶναι τὸ ἴδιο κάτι πνευματικὸ» (κατὰ παράθεση), «ἕνα πνεῦμα» (πάλι κατὰ παράθεση), «εἶναι πνεῦμα γιὰ τὸ πνεῦμα». Αὐτὴ εἶναι ἡ τέχνη τῆς μετατροπῆς τοῦ συνηθισμένου κόσμου, τῶν «ἀντικειμένων», μέσο μιᾶς ἀριθμητικῆς σειρᾶς ἀπὸ παραθέσεις, σὲ «πνεῦμα γιὰ τὸ πνεῦμα». Γιὰ τὴν ὥρα μποροῦμε μονάχα νὰ συνεχίσουμε νὰ θαυμάζουμε αὐτὴ τὴ διαλεχτικὴ μέθοδο τῶν παραθέσεων — ἀργότερα θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ τὴν ἐξερευνήσουμε καὶ νὰ τὴν παρουσιάσουμε σὲ ὅλη της τὴν κλασικὴ ὁμορφιά.

Ἡ μέθοδος τῶν παραθέσεων μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀντιστραφεῖ — λόγου χάρη ἐδῶ, ἀφοῦ ἔχουμε πιὰ δημιουργήσει «τὸ Ἱερό», αὐτὸ δὲν παίρνει

ἄλλες παραθέσεις, ἀλλὰ γίνεται ἡ παράθεση ἑνὸς καινούργιου ὁρισμοῦ. Πρόκειται γιὰ συνδυασμὸ προόδου μὲ ἐξίσωση. Ἔτσι, ἡ «ἰδέα ἑνὸς ἄλλου ποὺ ἔχει παραλειφθεῖ» ὕστερα ἀπὸ κάποια διαλεκτικὴ διαδικασία ποὺ «θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπηρετήσω περισσότερο ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου» (κατὰ παράθεση), «ποὺ γιὰ μένα θὰ ἦταν πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ κάθε ἄλλη» (κατὰ παράθεση), «μὲ δυὸ λόγια — ἕνα κάτι π ο ὺ μ έ σ α σ᾽ α ὐ τ ὸ θ ὰ ἀ ν α ζ η τ ο ῦ σ α τ ὴ ν ἀ λ η θ ι ν ή μ ο υ σ ω τ η ρ ί α» (καὶ τελικά, κατὰ παράθεση, ἡ ἐπιστροφὴ στὴν πρώτη σειρά), γίνεται «κάτι Ἱερό» (σ. 48). Ἔχουμε ἐδῶ δυὸ προόδους ποὺ εἶναι ἐξισωμένες ἀνάμεσά τους καὶ μποροῦν ἔτσι νὰ δώσουν τὴν εὐκαιρία γιὰ μιὰ μεγάλη ποικιλία ἐξισώσεων. Θὰ ἀσχοληθοῦμε μ᾽ αὐτὸ ἀργότερα. Μὲ τὴ μέθοδο αὐτή, ἐπίσης, τὸ «Ἱερὸ» ποὺ ὡς τώρα τὸ γνωρίσαμε μόνο σὰν ἕνα καθαρὰ θεωρητικὸ χαρακτηρισμὸ καθαρὰ θεωρητικῶν σχέσεων ἔχει ἀποκτήσει μιὰ καινούργια πρακτικὴ σημασία «κάτι ποὺ μέσα σ᾽ αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσω τὴν ἀληθινή μου σωτηρία», πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει νὰ κάνουμε τὸ Ἱερὸ νὰ γίνει τὸ ἀντίθετο τοῦ ἐγωιστῆ. Στὸ μεταξὺ δὲ χρειάζεται νὰ ἀναφέρουμε, ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ διάλογος μὲ τὸ κήρυγμα ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ καινούργια ἐπανάληψη τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ποὺ συναντήσαμε ἤδη τρεῖς ἢ τέσσερες φορὲς πρωτύτερα.

Ἐδῶ, ἀφοῦ φτάσαμε στὸν «ἐγωιστή», ἀποκόπτουμε τὰ «καθοδηγητικὰ νήματα» τοῦ Στίρνερ διότι, πρῶτον, πρέπει νὰ παρουσιάσουμε τὸ ἐπιχείρημά του σὲ ὅλη του τὴν καθαρότητα, ἐλεύθερο ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἐντερμέτζα ποὺ μεσολαβοῦν, καί, δεύτερο, διότι σὲ ὁποιαδήποτε περίπτωση αὐτὰ τὰ ἐντερμέτζα (σὲ ἀναλογία μὲ τοὺς «Λατζαρόνι» — Βίγκαντ, σ. 159, ἡ λέξη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι Λατζαρόνε — ὁ Σάντσο[1] θὰ ἔλεγε τὰ ἐντερμέτζι) θὰ παρουσιαστοῦν πάλι σὲ ἄλλα τμήματα τοῦ βιβλίου, διότι ὁ Στίρνερ μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ ὑπακούει τὴ δικιά του ἀπαίτηση «γύριζε πάντα στὸν ἑαυτό του», ἀντίθετα ἐκπέμπει πάντα τὸν ἑαυτό του καὶ πάλι ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Θὰ ἀναφέρουμε ἁπλῶς καὶ μόνο ὅτι τὸ ἐρώτημα ποὺ μπῆκε στὴ σελίδα 45: Τί εἶναι αὐτὸ τὸ κάτι τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ «Ἐγώ» ποὺ εἶναι τὸ πνεῦμα; παίρνει τώρα πραγματικὰ τὴν ἀπάντηση ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ Ἱερό, δηλ., κάτι ξένο πρὸς τὸ «Ἐγώ», καὶ ὅτι κάθε τι ποὺ εἶναι ξένο πρὸς τὸ «Ἐγώ» — χάρη σὲ μερικὲς μὴ ἀναφερόμενες παραθέσεις, «παραθέσεις καθεαυτὲς»— συλλαμβάνεται ἑπομένως χωρὶς ἄλλες φασαρίες σὰν πνεῦμα. Τὸ πνεῦμα, τὸ Ἱερό, τὸ Ξένο, εἶναι ταυτόσημες ἰδέες, ποὺ κηρύσσει ἐναντίον τους τὸν πόλεμο, ὅπως ἀκριβῶς, σχεδὸν λέξη πρὸς

1. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ὁ Στίρνερ θὰ ἀποκαλεῖται συχνὰ Σάντσο.

λέξη, ἔκανε στὴν ἀρχὴ σὲ σχέση μὲ τὸν νέο καὶ τὸν ἄντρα. Ἐπομένως δὲν ἔχουμε προχωρήσει οὔτε βῆμα παραπάνω ἀπὸ ὅ,τι στὴ σελίδα 20.

α) Ἡ ὀ π τ α σ ί α

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀρχίζει τώρα νὰ ἀσχολιέται σοβαρὰ μὲ τὰ «πνεύματα» ποὺ εἶναι «γέννημα τοῦ πνεύματος» (σ. 39), μὲ τὴν πνευματικότητα τοῦ κάθε πράγματος (σ. 47). Τουλάχιστο ἔτσι φαντάζεται. Στὴν πραγματικότητα ὡστόσο, βάζει ἕνα καινούργιο ὄνομα στὴν προηγούμενη ἄποψή του γιὰ τὴν ἱστορία, ποὺ σύμφωνα μ᾽ αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι ἦταν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ ἐκπρόσωποι γενικῶν ἐννοιῶν. Αὐτὲς οἱ γενικὲς ἔννοιες ἐμφανίζονται ἐδῶ πρὶν ἀπ᾽ ὅλα στὴ νεγροειδὴ κατάσταση σὰν ἀντικειμενικὰ πνεύματα ποὺ ἔχουν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τὸ χαρακτήρα ἀντικειμένων, καὶ σ᾽ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ὀνομάζονται φαντάσματα ἢ — ὀ π τ α σ ί ε ς. Τὸ κύριο φάντασμα εἶναι, βέβαια, ὁ ἴδιος ὁ «ἄνθρωπος», διότι, σύμφωνα μὲ ὅσα εἴπαμε προηγούμενα, οἱ ἄνθρωποι ὑπάρχουν μονάχα ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον σὰν ἐκπρόσωποι μιᾶς γενικότητας, μιᾶς Οὐσίας, μιᾶς Ἔννοιας, τοῦ Ἁγίου, τοῦ Ξένου, τοῦ Πνεύματος, δηλ., μονάχα σὰν τὸ φαντασματικό, σὰν τὰ φαντάσματα, καὶ διότι, σύμφωνα μὲ τὴ «Φ α ι ν ο μ ε ν ο λ ο γ ί α» τοῦ Χέγκελ (σελίδα 255 καὶ ἀλλοῦ), τὸ Πνεῦμα στὸ βαθμὸ ποὺ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἔχει τὴ «μορφὴ τοῦ πράγματος», εἶναι ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος (βλέπε παρακάτω γιὰ «τὸν Ἄνθρωπο»).

Ἔτσι, βλέπουμε ἐδῶ ν᾽ ἀνοίγουν οἱ οὐρανοὶ καὶ νὰ περνᾶνε μπροστά μας τὰ διάφορα εἴδη φαντασμάτων τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο. Ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ ξεχνάει ἁπλῶς ὅτι ἔχει ἤδη κάνει τὶς παλιὲς καὶ τὶς καινούργιες ἐποχὲς νὰ παρελαύνουν μπροστά μας σὰ γιγάντια φαντάσματα, ποὺ σὲ σύγκριση μ᾽ αὐτὰ ὅλες οἱ ἄκακες φαντασίες γιὰ τὸ Θεό, κτλ., εἶναι ψιλοπράγματα.

Φάντασμα ἀριθ. 1: τὸ ὑ π έ ρ τ α τ ο ὄ ν, ὁ Θεὸς (σ. 53). Ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ, ποὺ ἡ πίστη του μετακινεῖ ὅλα τὰ βουνὰ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, πιστεύει ὅτι «γιὰ χιλιάδες χρόνια οἱ ἄνθρωποι ἔβαλαν στὸν ἑαυτό τους τὸ κ α θ ῆ κ ο ν», «βασανίστηκαν μὲ τὸ τρομερὸ ἀνέφικτο, μὲ τὸ ἀτέλειωτο ἔργο τῶν Δαναΐδων» — «νὰ ἀποδείξουν τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ». Δὲ χρειάζεται νὰ σπαταλήσουμε ἄλλα λόγια γι᾽ αὐτὴ τὴν ἀπίστευτη πίστη.

Φάντασμα ἀριθ. 2: ο ὐ σ ί α. Ὅ,τι λέει ὁ καλός μας ἄνθρωπος γιὰ τὴν οὐσία περιορίζεται — πέρα ἀπ᾽ αὐτὰ ποὺ ἀντέγραψε ἀπὸ τὸν Χέγ-

κελ — σὲ «πομπώδη λόγια καὶ ἄθλιες σκέψεις» (σ. 53). «Ἡ πρόοδος ἀπὸ τὴν οὐσία «στὴν» παγκόσμια οὐσία «δὲν εἶναι δύσκολη», καὶ αὐτὴ ἡ παγκόσμια οὐσία, εἶναι, βέβαια, τὸ

Φάντασμα ἀριθ. 3: ἡ ματαιότητα τοῦ κόσμου. Δὲν ἔχουμε τίποτε νὰ ποῦμε γι' αὐτό, πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι ἀπὸ αὐτὸ «εὔκολα» προκύπτει τό

Φάντασμα ἀριθ. 4: καλὲς καὶ κακὲς οὐσίες Πραγματικά, κάτι θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς γι' αὐτό, ἀλλὰ δὲ λέγεται — καὶ περνάει κανεὶς στὸ ἑπόμενο, τό:

Φάντασμα ἀριθ. 5: ἡ οὐσία καὶ τὸ βασίλειό της. Δὲ θὰ ἔπρεπε καθόλου νὰ ἐκπλαγοῦμε ποὺ βρίσκουμε ἐδῶ τὴν οὐσία γιὰ δεύτερη φορὰ στὸν τίμιο συγγραφέα μας, διότι ἔχει πλήρη συνείδηση τῆς «ἀδεξιότητάς» του (Βίγκαντ, σ. 166), καὶ ἑπομένως ἐπαναλαβαίνει τὸ κάθε τι κάμποσες φορὲς γιὰ νὰ μὴν τὸν παρανοήσουμε. Ἡ οὐσία ὁρίζεται ἐδῶ κατὰ πρῶτο λόγο σὰν ὁ ἰδιοκτήτης ἑνὸς «βασίλειου» καὶ ὕστερα λέγεται γι' αὐτὴν ὅτι εἶναι «οὐσία» (σ. 54), ὁπόταν μετατρέπεται στὸ

Φάντασμα ἀριθ. 6: «οὐσίες». Τὸ νὰ τὶς ἀντιλαμβανόμαστε καὶ νὰ τὶς ἀναγνωρίζουμε, αὐτὲς μονάχα, εἶναι θρησκεία. «Τὸ βασίλειό τους (τῶν οὐσιῶν) εἶναι — ἕνα βασίλειο οὐσιῶν» (σ. 54). Κι ἐδῶ ξαφνικά, χωρὶς φανερὸ λόγο ἐμφανίζεται τό

Φάντασμα ἀριθ. 7: ὁ Θεάνθρωπος, ὁ Χριστός. Γι' αὐτὸν ὁ Στίρνερ εἶναι ἱκανὸς νὰ πεῖ ὅτι ἔχει «προικιστεῖ μὲ σῶμα». Ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲν πιστεύει στὸ Χριστό, τουλάχιστο πιστεύει στὸ «πραγματικό του σῶμα». Σύμφωνα μὲ τὸν Στίρνερ, ὁ Χριστὸς ἔφερε μεγάλη καταστροφὴ στὴν ἱστορία, καὶ ὁ αἰσθηματικός μας ἅγιος διηγεῖται μὲ δάκρυα στὰ μάτια «πῶς οἱ πιὸ δυνατοὶ Χριστιανοὶ βασάνισαν τοὺς ἑαυτούς τους γιὰ νὰ τὸν καταλάβουν» — πραγματικά, «ποτὲ δὲν ὑπῆρξε φάντασμα ποὺ νὰ βασάνισε τόσο τὴν ψυχή, καὶ κανένας σαμάν, ποὺ πέφτει σὲ κατάσταση ἄγριας φρενίτιδας καὶ φρικτῶν σπασμῶν, δὲ μπορεῖ νὰ ὑποφέρει βασανιστήρια σὰν αὐτὰ ποὺ ὑπέφεραν οἱ Χριστιανοὶ γι' αὐτὸ τὸ ἐντελῶς ἀκατανόητο φάντασμα». Ὁ Ἅγιος Μάξ χύνει ἕνα συμπαθητικὸ δάκρυ πάνω στὸν τάφο τῶν θυμάτων τοῦ Χριστοῦ καὶ ὕστερα περνάει στὴν «φρικτὴ οὐσία», τό

Φάντασμα ἀριθ. 8, τὸν Ἄνθρωπο. Ἐδῶ ὁ τολμηρὸς συγγραφέας μας καταλαμβάνεται ἀπὸ ἄμεση «φρίκη» — «τρομοκρατεῖται ἀπὸ τὸν

ἑαυτό του», βλέπει σὲ κάθε ἄνθρωπο ἕνα «τρομακτικὸ φάντασμα», ἕνα «ἀπαίσιο φάντασμα» ποὺ μέσα του κάτι «κρύβεται» (σσ. 55, 56). Νιώθει ἐξαιρετικὰ ἄβολα. Τὸ ρῆγμα ἀνάμεσα σὲ φαινόμενα καὶ οὐσία δὲν τὸν ἀφίνει ἥσυχο. Εἶναι σὰν τὸν Νάβαλ τὸν ἄντρα τῆς Ἀβιγαίας, ποὺ λέγεται γι' αὐτόν, στὴν Ἁγία Γραφὴ ὅτι ἡ οὐσία του ἐπίσης ἦταν χωρισμένη ἀπὸ τὴ φαινόμενη ἐμφάνισή του: «Καὶ ὑπῆρχε ἕνας ἄνδρας στὴ Μαών, und sein Wesen zu Karmel (Ι. Σαμουήλ, 25, 2).[1] Ἀλλὰ ἀκριἀκριβῶς στὴν κατάλληλη στιγμή, προτοῦ ὁ «βασανισμένος στὴν ψυχὴ» Ἅγιος Μὰξ φυτέψει ἀπελπισμένος μιὰ σφαίρα στὸ κεφάλι του, θυμᾶται ξαφνικὰ τοὺς Ἀρχαίους ποὺ «δὲν παρατήρησαν τίποτε τὸ παρόμοιο στοὺς δούλους τους». Αὐτὸ τὸν ὁδηγεῖ στὸ

Φάντασμα ἀριθ. 9, τ ὸ ἐ θ ν ι κ ὸ π ν ε ῦ μ α (σ. 56). Ὁ Ἅγιος Μάξ, ποὺ δὲ μπορεῖ πιὰ νὰ συγκρατηθεῖ, παραδίδεται σὲ «τρομακτικὲς» φαντασίες γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, γιὰ νὰ μεταμορφώσει τὸ

Φάντασμα ἀριθ. 10: τὸ «πᾶν» σὲ μιὰν ὀπτασία καί, τελικά, ἐκεῖ ὅπου σταματάει κάθε ἀρίθμησή τους, νὰ ρίξει μέσα στὴν τάξη τῶν φαντασμάτων τὸ «Ἅγιο Πνεῦμα», τὴν ἀλήθεια, τὴ δικαιοσύνη, τὸ νόμο, τὴ δίκαιη ὑπόθεση (ποὺ ἀκόμα δὲ μπορεῖ νὰ ξεχάσει) καὶ μερικὰ ἄλλα πράγματα ἐντελῶς ξένα ἀνάμεσά τους.

Ἔξω ἀπ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀξιοσημείωτο μέσα σ' ὁλόκληρο τὸ κεφάλαιο παρὰ μονάχα ὅτι ὁ Ἅγιος Μὰξ μετατοπίζει μὲ τὴν πίστη του ἕνα ἱστορικὸ βουνό. Δηλαδὴ διατυπώνει τὴ γνώμη (σ. 56): «Μονάχα ἐξαιτίας ἑνὸς ὑπέρτατου ὄντος ἔχει ποτὲ κανεὶς λατρευτεῖ, μονάχα σὰ φάντασμα ἔχει θεωρηθεῖ σὰν πρόσωπο ἁγιοποιημένο, δηλ.» (δ η λ α δ ή!) «προστατευόμενο καὶ ἀναγνωρισμένο». Ἂν, αὐτὸ τὸ βουνό, ποὺ μετατοπίστηκε μονάχα ἀπὸ τὴν πίστη, τὸ ξαναγυρίσουμε πίσω στὴ θέση του, τότε «αὐτὸ θὰ διαβαστεῖ»: Μονάχα ἐξαιτίας προσώπων ποὺ προστατεύονται, δηλ., ποὺ προσταυτεύουν τὸν ἑαυτό τους, καὶ ποὺ εἶναι προνομιοῦχα, δηλ., ποὺ ἁρπάζουν προνόμια γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἔχουν λατρευτεῖ ὑπέρτατα ὄντα καὶ ἔχουν ἁγιοποιηθεῖ φαντάσματα. Ὁ Ἅγιος Μὰξ φαντάζεται, λόγου χάρη, ὅτι στὴν ἀρχαιότητα, ὅταν κάθε λαὸς κρατοῦνταν ἑνωμένος

---

1. Καὶ ἡ οὐσία του ἦταν στὸ Κάρμηλο. Στὰ γερμανικά, γίνεται λογοπαίγνιο μὲ τὴ λέξη «Wesen», γιατὶ στὴ μετάφραση τῆς Βίβλου ἀπὸ τὸν Λούθηρο ἡ λέξη Wesen (οὐσία) χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν παλιὰ σημασία της: κτηματικὴ περιουσία, ἰδιοκτησία. Στὸ κείμενο τῶν Ἑβδομήκοντα ἡ φράση εἶναι: «καὶ ἦν ἄνθρωπος ἐν τῇ Μαών, καὶ τὰ ποίμνια αὐτοῦ ἐν τῷ Καρμήλῳ».

ἀπὸ ὑλικὲς σχέσεις καὶ συμφέροντα, λ.χ., ἀπὸ τὴν ἐχθρότητα τῶν δια φόρων φυλῶν, κτλ., ὅταν χάρη σὲ μιὰ στενότητα παραγωγικῶν δυνάμεων καθένας ἔπρεπε εἴτε νὰ εἶναι δοῦλος, εἴτε νὰ διαθέτει δούλους, κτλ., κτλ., ὅταν ἐπομένως, τὸ νὰ ἀνήκεις σὲ ἕναν ἰδιαίτερο λαὸ ἦταν θέμα τοῦ πιὸ φυσικοῦ συμφέροντος» (Βίγκαντ, σ. 162) — τότε ἦταν μονάχα ἡ ἔννοια λαός, ἡ «ἐθνικότητα» ποὺ γεννοῦσε αὐτὰ τὰ συμφέροντα ἀπὸ μόνη της. Ἐπίσης, ὅταν στὴ σύγχρονη ἐποχή, ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς καὶ τὸ παγκόσμιο ἐμπόριο γέννησαν τὸν ὑποκριτικό, ἀστικὸ κοσμοπολιτισμὸ καὶ τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου — ὁ Ἅγιος Μὰξ φαντάζεται ἐδῶ ἀντίθετα, ὅτι ἡ κατοπινότερη φιλοσοφικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου πρόβαλε αὐτὲς τὶς σχέσεις σὰν «ἀποκαλύψεις» της (σ. 51). Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴ θρησκεία, μὲ τὸ βασίλειο τῶν οὐσιῶν, ποὺ τὸ θεωρεῖ σὰν τὸ μοναδικὸ βα σίλειο, ἀλλὰ ποὺ σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία του δὲν ξέρει τίποτε, γιατὶ ἀλλιῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἤξερε ὅτι ἡ θρησκεία σ ὰ ν τ έ τ ι α δὲν ἔχει οὔτε οὐσία, οὔτε βασίλειο. Στὴ θρησκεία οἱ ἄνθρωποι κάνουν τὸν ἐμπειρικό τους κόσμο μιὰ οὐσία ποὺ τὴ συλλαμβάνουν, τὴ φαντάζονται, ποὺ τοὺς ἀντιμε τωπίζει μονάχα σὰν κάτι ξένο. Αὐτὸ πάλι μὲ κανένα τρόπο δὲν πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ ἄλλες ἔννοιες, ἀπὸ τὴν «αὐτοσυνείδηση» καὶ παρόμοιες ἀνοησίες, ἀλλὰ ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν ὑπάρχουσα ὡς τώρα μέθοδο παραγωγῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπικοινωνίας, ποὺ εἶναι τόσο ἀκριβῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν καθαρὴ ἰδέα, ὅσο καὶ ἡ ἐφεύρεση τῆς αὐτόματης κλωστικῆς μηχανῆς καὶ ἡ χρήση τῶν σιδηροδρόμων εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ χεγκελιανὴ φιλο σοφία. Ἂν θέλει νὰ μιλάει γιὰ «οὐσία τῆς θρησκείας, δηλ., γιὰ μιὰ ὑλικὴ βάση αὐτῆς τῆς μὴ-οὐσίας,[1] τότε δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀναζητήσει οὔτε μέσα στὴν «οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου», οὔτε στὶς ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μέ σα στὸν ὑλικὸ κόσμο ποὺ ὁποιοδήποτε στάδιο θρησκευτικῆς ἐξέλιξης τὸν βρίσκει ἤδη νὰ ὑπάρχει. (Πρβλ. πιὸ πάνω Φ ώ υ ε ρ μ π α χ).

Ὅλα τὰ «φαντάσματα» ποὺ ἔχουν παραταχθεῖ μπροστά μας ἦταν ἰδέες. Αὐτὲς οἱ ἰδέες — ἀφίνοντας κατὰ μέρος τὴν πραγματική τους βάση (ποὺ ὁ Στίρνερ ἀφίνει ὁπωσδήποτε κατὰ μέρος) — κατανοούμενες σὰν ἰ δέες μέσα στὴ συνείδηση, σὰ σκέψεις μέσα στὰ κεφάλια τῶν ἀνθρώπων μεταφερμένες ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητά τους πίσω στὸ ὑποκείμενο, ὑψω μένες ἀπὸ οὐσία σὲ αὐτο-συνείδηση, εἶναι φ α ν τ α σ ι ο π λ η ξ ί ε ς ἢ ἔ μ μ ο ν ε ς ἰ δ έ ε ς.

---

1. Πρόκειται γιὰ λογοπαίγνιο στὸ γερμανικὸ πρωτότυπο: wesen = οὐσία, unwesen = **μὴ** οὐσία (στὴν κυριολεξία). Ἀλλὰ unwesen συνήθως σημαίνει = ἀταξία, σύγχυση.

Σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τῆς ἱστορίας τοῦ Ἅγιου Μὰξ γιὰ τὰ πνεύματα βλέπε τὰ «Ἀνέκδοτα» ΙΙ, σ. 66, τοῦ Φώϋερμπαχ, ὅπου ἀναφέρεται:

> «Θεολογία σημαίνει πίστη σὲ πνεύματα. Ἡ συνηθισμένη θεολογία, ὡστόσο, ἔχει τὰ φαντάσματά της μέσα στὴν αἰσθητὴ φαντασία, ἐνῶ ἡ θεωρησιακὴ θεολογία τὰ ἔχει στὴ μὴ αἰσθητὴ ἀφαίρεση».

Καὶ μιὰ ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ συμμερίζεται τὴν πίστη ὅλων τῶν κριτικῶν, θεωρησιακῶν φιλοσόφων τῆς σύγχρονης ἐποχῆς ὅτι σκέψεις καμωμένες ἀνεξάρτητες, ἐνσωματωμένες σκέψεις — πνεύματα — ἔχουν ἐξουσιάσει τὸν κόσμο καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ τὸν ἐξουσιάζουν, καὶ ὅτι ὅλη ἡ ἱστορία ὡς τώρα ἦταν ἡ ἱστορία τῆς θεολογίας, τίποτε δὲ θὰ ἦταν εὐκολώτερο γι' αὐτὸν ἀπὸ τὸ νὰ μεταπλάσει τὴν ἱστορία σὲ ἱστορία πνευμάτων. Ἡ ἱστορία τῶν πνευμάτων τοῦ Σάντσου, ἐπομένως, βασίζεται πάνω στὴν παραδοσιακὴ πίστη στὰ πνεύματα τῶν θεωρησιακῶν φιλοσόφων.

β) Φαντασιοπληξία

«Ἄνθρωπε, ὑπάρχουν φαντάσματα μέσα στὸ κεφάλι σου! — Ἔχεις μιὰν ἔμμονη ἰδέα!» βροντοφωνάζει ὁ Ἅγιος Μὰξ στὸ δοῦλο του Σέλιγκα. «Μὴ νομίσεις πὼς ἀστειεύομαι», τὸν ἀπειλεῖ. Μὴν τολμήσεις νὰ νομίσεις ὅτι ὁ σοβαρὸς «Μὰξ Στίρνερ» εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀστειεύεται.

Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἔχει καὶ πάλι τὴν ἀνάγκη τοῦ πιστοῦ του Σέλιγκα γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο στὸ ὑποκείμενο, ἀπὸ τὴν ὀπτασία στὴ φαντασιοπληξία.

Φαντασιοπληξία εἶναι ἡ ἱεραρχία μέσα στὸ μεμονωμένο ἄτομο, ἡ κυριαρχία τῆς σκέψης «μέσα του καὶ πάνω του». Ἀφοῦ ὁ κόσμος ἀντιμετώπισε τὸν νέο, τὸν δημιουργὸ φαντασιῶν (τῆς σελίδας 20) σὰν ἕνα κόσμο τῶν «πυρετικῶν του φαντασιῶν», σὰν ἕναν κόσμο πνευμάτων, «τὸ γέννημα τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλιοῦ του» μέσα στὸ κεφάλι του ἄρχισε νὰ τὸν ἐξουσιάζει. Ὁ κόσμος τῶν πυρετικῶν του φαντασιῶν — αὐτὸ εἶναι τὸ βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός ποὺ ἔκανε — ὑπάρχει τώρα σὰν κόσμος τοῦ διαταραγμένου του πνεύματος. Ὁ Ἅγιος Μὰξ — ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ «τὸν κόσμο τῶν Συγχρόνων» στὴ μορφὴ τοῦ νέου, τοῦ δημιουργοῦ φαντασιῶν, — πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ δηλώσει ὅτι «σχεδὸν ὁλόκληρη ἡ

ἀνθρωπότητα ἀποτελεῖται ἀπὸ πραγματικοὺς τρελούς, τρόφιμους ἑνὸς τρελοκομείου». (σ. 57).

Ἡ φαντασιοπληξία ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀνακαλύπτει μέσα στὰ κεφάλια τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ δική του φαντασιοπληξία — ἡ φαντασιοπληξία τοῦ «ἁγίου» ποὺ βλέπει τὸν κόσμο κάτω ἀπὸ τὴν ὄψη τῆς αἰωνιότητας καὶ ποὺ παίρνει τόσο τὶς ὑποκριτικὲς φράσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅσο καὶ τὶς ψευδαισθήσεις τους, σὰν τὰ ἀληθινὰ κίνητρα τῶν πράξεών τους. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ὁ ἁπλοϊκός, εὐσεβὴς ἄνθρωπός μας προφέρει ἐμπιστευτικὰ τὴ μεγάλη φράση: «Σχεδὸν ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα πιστεύει σὲ κάτι ὑψηλότερο» (σ. 57).

«Φαντασιοπληξία» σημαίνει «μιὰ ἔμμονη ἰδέα», δηλ., «μιὰ ἰδέα ποὺ ἔχει ὑποτάξει τὸν ἄνθρωπο στὸν ἑαυτό της» ἢ — ὅπως λέγεται ἀργότερα μὲ πιὸ λαϊκὸ τρόπο —— «φαντασιοπληξία» εἶναι κάθε εἶδος παραλογισμῶν ποὺ μ' αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι «ἔχουν παραγεμίσει τὰ κεφάλια τους». Μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία, ὁ Ἅγιος Μὰξ φτάνει στὸ συμπέρασμα ὅτι κάθε τι ποὺ ἔχει ὑποτάξει τοὺς ἀνθρώπους στὸν ἑαυτό τους — λόγου χάρη, ἡ ἀνάγκη νὰ παράγουν γιὰ νὰ ζοῦν, καὶ οἱ σχέσεις ποὺ ἐξαρτιέναι ἀπ' αὐτὸ — εἶναι ἕνας τέτοιος «παραλογισμὸς» ἢ «ἔμμονη ἰδέα». Μιὰ ποὺ ὁ κόσμος τοῦ παιδιοῦ εἶναι ὁ μόνος «κόσμος τῶν πραγμάτων», ὅπως μάθαμε στὸ μύθο τῆς «Ζωῆς ἑνὸς Ἀνθρώπου», κάθε τι ποὺ δὲν ὑπάρχει, «γιὰ τὸ παιδί» (ὁρισμένες φορὲς ἐπίσης γιὰ τὸ ζῶο) εἶναι σὲ κάθε περίπτωση μιὰ «ἰδέα» καὶ «εὔκολα ἐπίσης» μιὰ «ἔμμονη ἰδέα». Βρισκόμαστε ἀκόμη πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸν νέο καὶ τὸ παιδί.

Τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ φαντασιοπληξία ἀποσκοπεῖ ἁπλῶς νὰ ἐπαληθεύσει τὴν ὕπαρξη αὐτῆς τῆς κατηγορίας στὴν ἱστορία τοῦ «Ἀνθρώπου». Ἡ πραγματικὴ πάλη ἐναντίον τῆς φαντασιοπληξίας διεξάγεται μέσα σ' ὁλόκληρο τὸ «Βιβλίο» καὶ ἰδιαίτερα στὸ δεύτερο μέρος. Ἑπομένως λίγα παραδείγματα φαντασιοπληξίας μποροῦν ἐδῶ νὰ μᾶς εἶναι ἀρκετά.

Στὴ σελίδα 59, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ πιστεύει ὅτι «οἱ ἐφημερίδες μας εἶναι γεμάτες ἀπὸ πολιτική, διότι βρίσκονται μέσα στὴν ἁρπάγη τῆς φρεναπάτης ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε γιὰ νὰ γίνει ἕνα «ζῶον πολιτικόν».[1] Ἄρα, σύμφωνα μὲ τὸν Ζὰκ λὲ μπονόμ, οἱ ἄνθρωποι ἀνακατεύονται στὴν πολιτική, διότι οἱ ἐφημερίδες μας εἶναι γεμάτες ἀπ' αὐτήν! Ἂν ἕνας πατέρας τῆς ἐκκλησίας ἐπρόκειτο νὰ ρίξει μιὰ ματιὰ στὰ δελτία

1. Στὸ πρωτότυπο εἶναι γραμμένο. «zoon politikon»

τοῦ Χρηματιστηρίου στὶς ἐφημερίδες μας, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ κρίνει διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μὰξ καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ πεῖ: αὐτὲς οἱ ἐφημερίδες εἶναι γεμάτες ἀπὸ δελτία χρηματιστηρίου, διότι βρίσκονται μέσα στὴν ἁρπάγη τῆς φρεναπάτης ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε γιὰ νὰ ἀνακατευτεῖ στὴν οἰκονομικὴ κερδοσκοπία. Ἔτσι δὲν εἶναι οἱ ἐφημερίδες ποὺ διαθέτουν φαντασιοπληξίες, ἀλλὰ οἱ φαντασιοπληξίες ποὺ κατέχουν τὸν «Στίρνερ».

Ὁ Στίρνερ ἐξηγεῖ τὴν καταδίκη τῆς αἱμομιξίας καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς μονογαμίας μέσο τοῦ «Ἱεροῦ», «αὐτοὶ εἶναι τὸ «Ἱερό». Ἂν στοὺς Πέρσες ἡ αἱμομιξία δὲν καταδικάζεται, καὶ ἂν ὁ θεσμὸς τῆς πολυγαμίας ἰσχύει στοὺς Τούρκους, τότε σ' αὐτὰ τὰ μέρη αἱμομιξία καὶ πολυγαμία εἶναι τὸ «Ἱερό». Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοῦμε ὁποιαδήποτε διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δύο «ἱερὰ» πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ Πέρσες καὶ οἱ Τοῦρκοι «παραγέμισαν τὰ κεφάλια τους» μὲ διαφορετικοὺς παραλογισμοὺς ἀπὸ ὅ,τι οἱ γερμανικοὶ χριστιανοὶ λαοί. — Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ὁ Πατέρας τῆς ἐκκλησίας «ἀποσπάει τὸν ἑαυτό του» ἀπὸ τὴν ἱστορία «τὴν κατάλληλη ὥρα». — Ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ ἔχει τόσο ἐλάχιστη ἰδέα γιὰ τὶς ἀληθινὲς ὑλιστικὲς αἰτίες τῆς καταδίκης τῆς πολυγαμίας καὶ τῆς αἱμομιξίας μέσα σὲ ὁρισμένες συνθῆκες, ὥστε θεωρεῖ αὐτὴ τὴν καταδίκη πὼς εἶναι ἁπλῶς τὸ δόγμα μιᾶς πίστης, καὶ μαζὶ μὲ κάθε φιλισταῖο φαντάζεται πὼς, ὅταν ἕνας ἄνθρωπος εἶναι φυλακισμένος γιὰ ἕνα ἔγκλημα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, σημαίνει ὅτι ἡ «ἠθικὴ ἀγνότητα» τὸν κλείνει σὲ ἕναν «οἶκο ἠθικοῦ σωφρονισμοῦ» (σ. 60) — μιὰ ποὺ οἱ φυλακὲς γενικὰ τοῦ φαίνονται πὼς εἶναι οἶκοι γιὰ ἠθικὸ σωφρονισμὸ — ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη βρίσκεται πιὸ πίσω ἀπὸ τὸν μορφωμένο ἀστὸ ποὺ ἔχει καλύτερη κατανόηση τοῦ θέματος — πρβλ. τὴ φιλολογία γιὰ τὶς φυλακές. Οἱ «φυλακὲς» τοῦ «Στίρνερ» εἶναι οἱ πιὸ ἀσήμαντες ψευδαισθήσεις τοῦ Βερολινέζου ἀστοῦ, ποὺ γι' αὐτὸν ὡστόσο, δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίζονται «οἶκος ἠθικοῦ σωφρονισμοῦ».

Ἀφοῦ ὁ Στίρνερ, μὲ τὴ βοήθεια κάποιας «ἐπεισοδειακὰ παρεμβαλλόμενης» «ἱστορικῆς θεώρησης», ἀνακάλυψε ὅτι «ἦταν ὑποχρεωτικὸ νὰ συμβεῖ ὥστε ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος μὲ ὅλες τὶς ἱκανότητές του νὰ ἀποδείξει ὅτι εἶναι θρησκευτικός» (σ. 64), «ἔτσι ἐπίσης, πραγματικὰ» «δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ» — «ἐπειδὴ τώρα ἔχουμε γίνει τόσο βαθειὰ θρησκευτικοί» — «ποὺ» ὁ ὅ ρ κ ο ς «τῶν ἐ ν ὁ ρ κ ω ν μᾶς καταδικάζει σὲ θάνατο καὶ ὁ ἀστυνομικὸς κλητήρας, σὰν καλὸς χριστιανός, μᾶς κλειδώνει σ' ἕνα κελλὶ μέσο τοῦ «ἐ π ί σ η μ ο υ ὅ ρ κ ο υ». Ὅταν ἕνας χωρο-

φύλακας τὸν σταματάει ἐπειδὴ καπνίζει μέσα στὸ Τιργκάρτεν,[1] δὲν εἶναι ὁ βασιλικὸς Πρῶσος χωροφύλακας ποὺ τοῦ ἁρπάζει τὸ ποῦρο ἀπὸ τὸ στόμα, ποὺ τὸν πληρώνουν γιὰ νὰ κάνει ἔτσι, καὶ ἔχει μερίδιο ἀπὸ τὰ χρήματα τῶν προστίμων, ἀλλὰ ὁ «ἐπίσημος ὅρκος» ποὺ ἐνεργεῖ ἔτσι. Μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἡ δύναμη τοῦ ἀστοῦ στὸ δικαστήριο τῶν ἐνόρκων—χάρη στὴν ψευτο-ἱερὴ ἐμφάνιση ποὺ παίρνουν ἐδῶ οἱ amis de commerce — μετατρέπεται γιὰ τὸν Στίρνερ σὲ δύναμη νὰ ὁρκίζεσαι, σὲ δύναμη τοῦ ὅρκου, σὲ «Ἱερό». «Ἀληθῶς σᾶς λέγω, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ εὗρον τοσαύτην πίστιν». (Κατὰ Ματθαῖον, 8, 10).

«Γιὰ πολλοὺς ἀνθρώπους μιὰ σκέψη γίνεται ἕνα ἀξίωμα, σὲ τρόπο ποὺ δὲν εἶναι αὐτοὶ ποὺ κατέχουν τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ δεύτερο εἶναι αὐτὸ ποὺ τοὺς κατέχει, καὶ μὲ τὸ ἀξίωμα ἀποκτοῦν πάλι μιὰ σταθερὴ ἄποψη». Ἀλλὰ «δὲν εἶναι τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ». (Πρὸς Ρωμαίους, 9, 16). Ἑπομένως στὴν ἴδια σελίδα πολλὰ ἀγκάθια πρόκειται νὰ μποῦν στὴ σάρκα τοῦ Ἁγίου Μὰξ καὶ πρέπει νὰ μᾶς δώσει ἕναν ἀριθμὸ ἀπὸ ἀξιώματα: πρῶτο τὸ ἀξίωμα — ὄχι ἀξιώματα, ποὺ τὸ ἀκολουθεῖ, δεύτερο, τὸ ἀξίωμα νὰ μὴν ἔχει κανεὶς καμμιὰ σταθερὴ ἄποψη, τρίτο, τὸ ἀξίωμα πὼς «ἂν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ κατέχουμε πνεῦμα, τὸ πνεῦμα δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς κατέχει». Καὶ τέταρτο, τὸ ἀξίωμα ὅτι θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ ἔχει γνώση τῆς σάρκας του, «γιατὶ μονάχα ὅταν ἔχει γνώση τῆς σάρκας του, ἔχει ὁ ἄνθρωπος πλήρη γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ μόνον ὅταν ἔχει πλήρη γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του, εἶναι συνειδητὸς ἢ ὀρθολογικός».

Γ. Ἡ Ἀκάθαρτα Ἀκάθαρτη Ἱστορία τῶν Πνευμάτων

α) Νέγροι καὶ Μογγόλοι

Τώρα ἐπιστρέφουμε στὴν ἀρχὴ τοῦ «μοναδικοῦ» ἱστορικοῦ σχήματος καὶ τῆς «μοναδικῆς» ὀνοματολογίας. Τὸ παιδὶ γίνεται Νέγρος, ὁ νέος Μογγόλος. Βλέπε «Ἡ Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης».

---

1. Μέχρι τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848, ἀπαγορεύονταν, μὲ ποινὴ προστίμου, τὸ κάπνισμα στοὺς δρόμους τοῦ Βερολίνου καὶ στὸ Τίργκαρτεν, μεγάλο πάρκο στὴν καρδιὰ τῆς πρωτεύουσας. Αὐτοὶ ποὺ ἔκαναν τὶς καταγγελίες εἰσπράττανε ἕνα μέρος τοῦ προστίμου.

«Τὶς ἱστορικὲς σκέψεις τῆς Μογγολικότητάς μας, ποὺ θὰ συμπεριλάβω ἐπεισοδειακὰ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, τὶς παρουσιάζω χωρὶς ὁποιαδήποτε ἀπαίτηση βαθύτητας ἢ ἀκόμα καὶ αὐθεντικότητας, ἀλλὰ μονάχα ἐπειδή μοῦ φαίνεται ὅτι μπορεῖ νὰ συμβάλει στὸ ξεκαθάρισμα τοῦ ὑπόλοιπου» (σ. 87).

Ὁ Ἅγιος Μὰξ προσπαθεῖ νὰ ξεκαθαρίσει γιὰ τὸν ἑαυτό του τὶς φράσεις του γιὰ τὸ παιδὶ καὶ τὸν νέο, δίνοντάς τους ὀνόματα παγκόσμιας ἔκτασης καὶ προσπαθεῖ νὰ ξεκαθαρίσει αὐτὰ τὰ ὀνόματα παγκόσμιας ἔκτασης προσθέτοντάς τους ταχυδακτυλουργικὰ τὶς φράσεις του γιὰ τὸ παιδὶ καὶ τὸν νέο. Ὁ νεγροειδὴς χαρακτήρας ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀρχαιότητα, τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ πράγματα» (παιδί). Ὁ μογγολοειδὴς χαρακτήρας — τὴν περίοδο τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὶς σκέψεις, τὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ» (τὸν νέο). (Πρβλ. «Ἡ Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης»). «Τὰ παρακάτω λόγια προορίζονται γιὰ τὸ μέλλον: Εἶμαι ἰδιοκτήτης τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων, καὶ εἶμαι ἰδιοκτήτης τοῦ κόσμου τῶν σκέψεων» (σσ. 87, 88). Αὐτὸ τὸ μέλλον ἔχει ἤδη συμβεῖ μιὰ φορά, στὴ σελίδα 20, σὲ σχέση μὲ τὸν ἄντρα, καὶ θὰ συμβεῖ πάλι ἀργότερα, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ σελίδα

Πρώτη «ἱστορικὴ σκέψη χωρὶς ἀπαίτηση βαθύτητας ἢ ἀκόμα καὶ αὐθεντικότητας»: Μιὰ καὶ ἡ Αἴγυπτος εἶναι μέρος τῆς Ἀφρικῆς ὅπου ζοῦν οἱ Νέγροι, ἔπεται ὅτι «στὴ Νεγρικὴ ἐποχὴ» «συμπεριλαμβάνονται» οἱ «ἐκστρατεῖες τοῦ Σέσωστρη», ποὺ δὲ συνέβηκαν ποτέ, καὶ ἡ «σημασία τῆς Αἰγύπτου» (ἡ σημασία ποὺ εἶχε ἐπίσης καὶ τὴν ἐποχὴ τῶν Πτολεμαίων, τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ναπολέοντα στὴν Αἴγυπτο, τοῦ Μωχάμετ Ἄλη, τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, τῶν φυλλαδίων τοῦ Ντυβερζιὲ ντὲ Ὡράν,[1] κτλ.), «καὶ τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς γενικὰ» (καὶ ἐπομένως τῆς Καρχηδόνας, τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀννίβα ἐναντίον τῆς Ρώμης, καὶ «εὔκολα ἐπίσης», ἡ σημασία τῶν Συρακουσῶν καὶ τῆς Ἱσπα-

1. Duvergier de Hauranne (1798 - 1811)· φιλελεύθερος πολιτικὸς καὶ δημοσιογράφος. Τὸ 1846 τὸ πρόβλημα τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἦταν πολὺ ἐπίκαιρα.

νίας, τῶν Βανδάλων, τοῦ Τερτυλλιανοῦ,[1] τῶν Μαυριτανῶν, τοῦ Ἄλ Χουσεΐν Ἀμποῦ Ἀλῆ Μπὲν Ἀμπνταλὰχ Ἴμπν Σινᾶ,[2] τῶν πειρατικῶν κρατῶν, τῶν Γάλλων στὴν Ἀλγερία, τοῦ Ἄμπντ Ἐλ - Καντέρ,[3] τοῦ Πὲρ Ἀνφαντὲν[4] καὶ τῶν τεσσάρων καινούργιων βατράχων τοῦ Σ α ρ ι β α ρ ί)[5] (σ. 88). Στὴ συνέχεια, ὁ Στίρνερ ξεκαθαρίζει τὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Σέσωστρη, κτλ., βάζοντάς τες στὴ νέγρικη ἐποχὴ «παρεμβάλοντάς την ἐπεισοδειακὰ» σὰν ἱστορικὸ παράδειγμα τῶν μοναδικῶν του σκέψεων «γιὰ τὰ χρόνια τῆς παιδικῆς μας ἡλικίας».

Δ ε ύ τ ε ρ η «ἱ σ τ ο ρ ι κ ὴ σ κ έ ψ η»: «Στὴ Μογγολοειδὴ ἐποχὴ ἀνήκουν οἱ ἐκστρατεῖες τῶν Οὔννων καὶ τῶν Μογγόλων μέχρι καὶ οἱ Ρῶσοι» (καὶ οἱ Wasserpolasken),[6] ὁπόταν πάλι οἱ ἐκστρατεῖες τῶν Οὔννων καὶ τῶν Μογγόλων, μαζὶ μὲ τοὺς Ρώσους, «ξεκαθαρίζονται» μὲ τὸ νὰ συμπεριλαμβάνονται στὴ «Μογγολοειδὴ ἐποχή», καὶ ἡ «Μογγολοειδὴς ἐποχὴ» — σημειώνοντας ὅτι εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς φράσης «ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς σκέψεις», ποὺ ἔχουμε ἤδη συναντήσει σὲ σχέση μὲ τὸν ν έ ο.

Τ ρ ί τ η «ἱ σ τ ο ρ ι κ ὴ σ κ έ ψ η»:

Στὴ Μογγολοειδὴ ἐποχὴ ἡ «ἀξία τοῦ Ἐγώ μου δὲ μπορεῖ ἴσως νὰ καθοριστεῖ σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο διότι τὸ σ κ λ η ρ ὸ διαμάντι τοῦ μ ὴ - Ἐ γ ὼ ἔχει πολὺ ὑψηλὴ τιμή, διότι εἶναι πολὺ σκληρὸ καὶ δυσκατέργαστο γιὰ νὰ ἀπορροφηθεῖ καὶ νὰ καταναλωθεῖ ἀπὸ τὸ Ἐγώ μου. Ἀντίθετα, οἱ ἄνθρωποι ἁπλῶς σέρνονται κάνοντας ἄσκοπη φασαρία πάνω σ' αὐτὸ τὸ στατικὸ κόσμο, αὐτὴ τὴν οὐσία, σὰν παρασιτικὰ ζωῦφια πάνω σ' ἕνα σῶμα ποὺ ἀπὸ τοὺς χυμούς του ἀποσποῦν τὴν τροφή τους, ἀλλὰ ποὺ δὲν τὸ καταβροχθίζουν. Εἶναι τὸ πέταγμα τῶν βλαβερῶν ἐντόμων, ἡ ἐργατικότητα τῶν Μογγόλων. Στοὺς Κινέζους π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ ὅλα παραμένουν ὅπως παλιά,

---

1. Τερτυλλιανός: Ρωμαῖος φιλόσοφος καὶ συγγραφέας, ἱσπανικῆς καταγωγῆς. Ἔζησε περίπου ἀπὸ τὸ 160 μέχρι τὸ 220.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀβικέννα, διάσημο ἐπιστήμονα, φιλόσοφο καὶ γιατρὸ (980 - 1037) Ταζίκος ἀπὸ τὴν Μπουχάρα.

3. Ἄμπντ Ἐλ - Καντέρ: (1808 - 1883) Ἄραβας ἡγέτης ποὺ ἀντιτάχθηκε στὴν κατάκτηση τῆς Αλγερίας ἀπὸ τοὺς Γάλλους.

4. Μαθητὴς τοῦ Σαὶν - Σιμὸν ποὺ διέδωσε τὶς ἰδέες του (1796 - 1864).

5. Σατιρικὸ περιοδικὸ ποὺ ἱδρύθηκε στὴ Γαλλία τὸ 1832.

6. Στὴν κυριολεξία: Νερο - Πολωνοί. Κοροϊδευτικὸ παρατσούκλι ποὺ ἔδιναν οἱ Γερμανοὶ στοὺς Πολωνοὺς τῆς Σιλεσίας.

κτλ. — Ἐ π ο μ έ ν ω ς» (ἐπειδὴ στοὺς Κινέζους ὅλα παραμένουν ὅπως παλιὰ) «στὴ Μογγολική μας ἐποχὴ κάθε ἀλλαγὴ εἶναι μονάχα μεταρρυθμιστική καὶ ἐπανορθωτική, καὶ ὄχι καταστρεπτική, καταβροχθιστική ἢ ἐκμηδενιστική. Ἡ οὐσία, τὸ ἀντικείμενο παραμένει. Ὅλη ἡ ἐργατικότητά μας εἶναι ἡ δραστηριότητα μυρμηγκιῶν καὶ τὸ πήδημα ψύλλων... πού ἀκροβατοῦν πάνω στὸ τεντωμένο σχοινὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ», κτλ. (σ. 88, πρβλ. Χέγκελ, «Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ῆ ς Ἱ σ τ ο ρ ί α ς», σσ. 113, 118, 119 (ἀμαλάκωτη οὐσία), σ. 140, κτλ., ὅπου ἡ Κίνα νοεῖται σὰν «οὐσιαστικότητα»).

Μαθαίνουμε ἐδῶ, ἐπομένως, ὅτι στὴν ἀ λ η θ ι ν ὴ Κ α υ κ α σ ι α ν ὴ ἐποχὴ οἱ ἄνθρωποι θὰ καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ γῆ, ἡ «οὐσία», τὸ «ἀντικείμενο», τὸ «στατικὸ» πρέπει νὰ καταπίνεται, νὰ «καταβροχθίζεται», νὰ «ἐκμηδενίζεται», νὰ «ἀπορροφιέται», νὰ «καταστρέφεται», καὶ πλάι στὴ γῆ καὶ τὸ ἡλιακὸ σύστημα πού εἶναι ἀξεχώριστο ἀπ' αὐτή. Ὁ «Στίρνερ» πού καταπίνει τὸν κόσμο μᾶς ἔχει ἤδη εἰσαγάγει στὴ σελίδα 36 στὴ «μεταρρυθμιστικὴ ἢ ἐπανορθωτικὴ δραστηριότητα» τῶν Μογγόλων μιλώντας γιὰ τὰ «σχέδια γιὰ τὴ σωτηρία καὶ τὴ δ ι ό ρ θ ω σ η τοῦ κόσμου» τοῦ νέου καὶ τοῦ Χριστιανοῦ. Ἔτσι καὶ πάλι δὲν κάναμε οὔτε βῆμα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν ὅλη «μοναδικὴ» ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία ὅτι τὸ ἀνώτερο στάδιο αὐτῆς τῆς Μογγολικῆς δραστηριότητας κερδίζει τὸν τίτλο τοῦ «ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ο ῦ» — ἀπὸ ὅπου μπορεῖ πιὰ νὰ βγεῖ τὸ συμπέρασμα πού μᾶς λέει ἀργότερα ὁ Ἅγιος Μάξ, ὅτι τὸ ζενὶθ τοῦ Μογγολικοῦ οὐρανοῦ εἶναι τὸ Χεγκελιανὸ βασίλειο τῶν πνευμάτων.

Τ έ τ α ρ τ η «ἱ σ τ ο ρ ι κ ὴ σ κ έ ψ η». Ὁ κόσμος, πού πάνω του σέρνονται οἱ Μογγόλοι, μεταμορφώνεται τώρα μέσο ἑνὸς «πηδήματος ψύλλου» στὸ «θετικό», αὐτὸ σὲ «κανόνα», καὶ μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς παραγράφου στὴ σελίδα 89, ὁ κανόνας γίνεται «ἠθική». Ἡ ἠθικὴ παρουσιάζεται στὴν πρώτη της μορφὴ σὰν ἔθιμο» — ἄρα προβάλλει σὰν π ρ ό σ ω π ο, ἀλλὰ σὲ μιὰ στιγμὴ μεταμορφώνεται σὲ χ ῶ ρ ο: «Τὸ νὰ ἐνεργεῖς σύμφωνα μὲ τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἔθιμα τῆς χώρας σου σημαίνει ἐ δ ῶ» (σημ., στὴ σφαίρα τῆς ἠθικῆς) «νὰ εἶσαι ἠθικός». «Ἐπομένως» (ἐπειδὴ αὐτὸ συμβαίνει στὴ σφαίρα τῆς ἠθικῆς σὰν ἔθιμο) «ἡ κ α θ α ρ ὴ, ἠ θ ι κ ὴ σ υ μ π ε ρ ι φ ο ρ ὰ σ τ ὴ ν ἁ π λ ο ύ σ τ ε ρ η μ ο ρ φ ὴ ἀσκεῖται στήν... Κίνα!»

Ὁ Ἅγιος Μὰξ εἶναι ἄτυχος στὰ παραδείγματά του. Στὴ σελίδα 116

μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἀποδίδει στοὺς βορειοαμερικανοὺς τὴ «θρησκεία τῆς ἐντιμότητας». Θεωρεῖ τὰ δυὸ πιὸ ἀρχαῖα ἔθνη στὴ γῆ, τοὺς πατριαρχικοὺς ἀπατεῶνες — τοὺς Κινέζους καὶ τοὺς πολιτισμένους ἀπατεῶνες — τοὺς γιάνκηδες, σὰν «ἁπλούς», «ἠθικοὺς» καὶ «ἔντιμους». Ἂν ἔριχνε μιὰ ματιὰ πιὸ πίσω στὸ γραφτό του θὰ μποροῦσε νὰ βρεῖ τοὺς βορειοαμερικανοὺς καταταγμένους σὰν ἀχρείους στὴ σελίδα 81 τῆς «Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας» καὶ τοὺς Κινέζους τὸ ἴδιο στὴ σελίδα 130.

Ὁ φίλος τοῦ ἅγιου τίμιου ἀνθρώπου — αὐτὸς ὁ «κανεὶς» — τὸν βοηθάει τώρα νὰ φτάσει στὴν ἀνανέωση, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἕνα «καὶ» τὸν φέρνει πίσω στὸ ἔθιμο, κι ἔτσι τὸ ὑλικὸ εἶναι ἕτοιμο γιὰ νὰ φτιάξει τὸ ἀριστούργημα στὴν:

Πέμπτη «ἱστορικὴ σκέψη»: «Δὲν ὑπάρχει πραγματικὰ ἀμφιβολία ὅτι μέσο τοῦ ἔθιμου ὁ ἄνθρωπος προστατεύει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν πιεστικὴ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, τοῦ κόσμου» — λόγου χάρη ἀπὸ τὴν πεῖνα,

«καὶ» — ὅπως πολὺ φυσικὰ προκύπτει ἀπὸ δῶ —
«θεμελιώνει ἕναν κόσμο δικό του» — ποὺ

ὁ Στίρνερ τὸν ἔχει τώρα ἀνάγκη —

«ποὺ σ' αὐτὸν μονάχα νιώθει μέσα στὸ στοιχεῖο του καὶ σὰ στὸ σπίτι του», «μονάχα», ἀφοῦ προηγούμενα μὲ τὸ «ἔθιμο» τακτοποιήθηκε «σὰ στὸ σπίτι του» μέσα στὸν ὑπάρχοντα «κόσμο» —

δηλ., χτίζει γιὰ τὸν ἑαυτό του ἕναν οὐρανὸ» — ἐπειδὴ ἡ Κίνα ὀνομάζεται Αὐτοκρατορία τοῦ Οὐρανοῦ,

«Γιατὶ πραγματικὰ ὁ οὐρανὸς δὲν ἔχει ἄλλη σημασία ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἡ πραγματικὴ πατρίδα τοῦ ἀνθρώπου» — ὅπου ἀντίθετα, ἔχει στὸ νοῦ του τὴ φανταστικὴ μὴ πραγματικότητα τῆς πραγματικῆς πατρίδας,

«ὅπου τίποτε ξένο δὲν κυριαρχεῖ πιὰ πάνω του» — δηλ., ὅπου ὅ,τι εἶναι δικό του κυριαρχεῖ πάνω σ' αὐτὸν σὰν κάτι ξένο, καὶ ὅλη ἡ ὑπόλοιπη παλιὰ ἱστορία. «Ἢ μᾶλλον», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ λόγια τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο, ἢ «εἶναι εὔκο-

λα δυνατόν», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ λόγια τοῦ Ἄγιου Μάξ, ὅτι αὐτὴ ἡ πρόταση θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ ὡς ἑξῆς:

Πρόταση τοῦ Στίρνερ χωρὶς ἀπαιτήσεις βαθύτητας ἢ ἀκόμα καὶ αὐθεντικότητας.

«Δὲν ὑπάρχει πραγματικὰ ἀμφιβολία ὅτι μέσο τοῦ ἐθίμου προστατεύει κανεὶς τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν πιεστικὴ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, τοῦ κόσμου, καὶ θεμελιώνει ἕναν κόσμο δικό του ποὺ σ' αὐτὸν μονάχα νιώθει μέσα στὸ στοιχεῖο του καὶ σὰ στὸ σπίτι του, δηλ., χτίζει γιὰ τὸν ἑαυτό του ἕναν ο ὐ ρ α ν ό. Γιατὶ πραγματικὰ ὁ «οὐρανὸς» δὲν ἔχει ἄλλη σημασία ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἡ πραγματικὴ πατρίδα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου τίποτε ξένο δὲν κυριαρχεῖ πιὰ πάνω του καὶ δὲν τὸν ἐξουσιάζει, καμμιὰ γήινη ἐπίδραση δὲν τὸν ἀποξενώνει πιὰ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, μὲ δυὸ λόγια, ὅπου ἡ γήινη ἀκαθαρσία παραμερίζεται καὶ ὁ ἀγώνας ἐναντίον τοῦ κόσμου ἔχει φτάσει στὸ τέλος του, ὅπου, ἐπομένως, τίποτε πιὰ δὲν τοῦ ἀρνιοῦνται» (σ. 89).

Ἐκλεπτυσμένη πρόταση.

«Δὲν ὑπάρχει πραγματικὰ ἀμφιβολία» ὅτι ἐπειδὴ ἡ Κίνα ὀνομάζεται Αὐτοκρατορία τοῦ Οὐρανοῦ, ἐπειδὴ ὁ «Στίρνερ» μιλάει ἀκριβῶς γιὰ τὴν Κίνα, καὶ ἐπειδὴ εἶναι «συνηθισμένος» μέσο τῆς ἄγνοιας «νὰ προστατεύει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν πιεστικὴ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων, τοῦ κόσμου, καὶ νὰ θεμελιώνει ἕναν κόσμο δικό του, ποὺ σ' αὐτὸν μονάχα νιώθει μέσα στὸ στοιχεῖο του καὶ σὰ στὸ σπίτι του»—γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ «χτίζει γιὰ τὸν ἑαυτό του ἕναν οὐρανὸ» ἀπὸ τὴν Κινεζικὴ Αὐτοκρατορία τοῦ Οὐρανοῦ. «Γιατὶ πραγματικὰ» ἡ πιεστικὴ ἀνάγκη τοῦ κόσμου, τῶν πραγμάτων, «δὲν ἔχει ἄλλη σημασία ἀπὸ τὸ ὅτι» εἶναι «ἡ πραγματικὴ» κόλαση τοῦ Μοναδικοῦ, «ὅπου» κάθε τι «κυριαρχεῖ πάνω του καὶ τὸν ἐξουσιάζει» σὰν κάτι «ξένο», ἀλλὰ ποὺ ξέρει πῶς νὰ τὴ μετατρέψει σὲ «οὐρανὸ» «ἀποξενώνοντας τὸν ἑαυτό του» ἀπὸ ὅλες τὶς «γήινες ἐπιδράσεις», ἱστορικὰ γεγονότα καὶ δεσμούς, καὶ ἄρα δὲν τὰ θεωρεῖ πιὰ ξένα. «Μὲ δυὸ λόγια», εἶναι μιὰ σφαῖρα «ὅπου ἡ γήινη», ἡ ἱστορικὴ ἀκαθαρσία παραμερίζε-

ται, καὶ ὅπου ὁ Στίρνερ «δὲ βρισκει» πιὰ στὸ «τέλος» «τοῦ κόσμου» ἄλλον «ἀγώνα» — κι ἔτσι τὰ εἴπαμε ὅλα.

Ἕκτη «ἱστορικὴ σκέψη». Στὴ σελίδα 90, ὁ Στίρνερ φαντάζεται ὅτι «στὴν Κίνα γιὰ ὅλα ὑπάρχει πρόνοια. Ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, ὁ Κινέζος ξέρει πάντα πῶς πρέπει νὰ συμπεριφερθεῖ, καὶ δὲ χρειάζεται νὰ ἀποφασίζει ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις. Κανένα ἀπρόβλεπτο γεγονὸς δὲ θὰ διαταράξει τὴν οὐράνια γαλήνη του».

Οὔτε καὶ ὁποιοσδήποτε βρεταννικὸς βομβαρδισμὸς — ὁ Κινέζος ἤξερε ἀκριβῶς «πῶς ἔπρεπε νὰ συμπεριφερθεῖ», ἰδιαίτερα σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὰ ἄγνωστα σ' αὐτὸν ἀτμόπλοια καὶ τὶς ἐκρηκτικὲς βόμβες.[1]

Ὁ Ἅγιος Μὰξ τὰ πῆρε αὐτὰ ἀπὸ τὴ Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας τοῦ Χέγκελ, σελίδες 118 καὶ 127, ὅπου βέβαια ἔπρεπε νὰ προσθέσει κάτι Μοναδικό, γιὰ νὰ καταφέρει νὰ στήσει τὴ σκέψη του ὅπως δίνεται παραπάνω.

«Ἔτσι λοιπόν, συνεχίζει ὁ Ἅγιος Μάξ, «ἡ ἀνθρωπότητα σκαρφαλώνει στὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς σκάλας τῆς μόρφωσης μέσο τοῦ ἐθίμου, καὶ μιὰ καὶ φαντάζεται ὅτι φτάνοντας στὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ ἔχει σκαρφαλώσει στὸν οὐρανό, στὸ βασίλειο τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἢ τῆς δεύτερης φύσης, πραγματικὰ ἀνεβαίνει στὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς οὐράνιας σκάλας» (σ. 90).

«Ἔτσι λοιπόν», δηλ., ἐπειδὴ ὁ Χέγκελ ἀρχίζει τὴν ἱστορία μὲ τὴν Κίνα, καὶ ἐπειδὴ «ὁ Κινέζος δὲ χάνει τὴν ψυχραιμία του», ὁ «Στίρνερ» μεταμορφώνει τὴν ἀνθρωπότητα σ' ἕνα πρόσωπο ποὺ «ἀνεβαίνει τὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς σκάλας τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ» καὶ πραγματικὰ τὸ κάνει αὐτὸ «μέσο τοῦ ἐθίμου», ἐπειδὴ ἡ Κίνα δὲν ἔχει ἄλλη σημασία

---

1. Ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸν πόλεμο τοῦ ὀπίου (1838 - 1842), πρώτη προσπάθεια τῶν Ἄγγλων νὰ μετατρέψουν τὴν Κίνα σὲ μισο-ἀποικία. Στὸν πόλεμο αὐτὸ χρησιμοποιήθηκαν καινούργια ὅπλα.

γιὰ τὸν Στίρνερ ἔξω ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ «ἐθίμου». Τώρα ὑπάρχει μονάχα τὸ θέμα γιὰ τὸν ἀγωνιστή μας ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ νὰ μετατρέψει τὴ «σκάλα» σὲ «οὐράνια σκάλα», μιὰ καὶ ἡ Κίνα ὀνομάζεται» ἐπίσης Αὐτοκρατορία τοῦ Οὐρανοῦ. «Μιὰ κι ἡ ἀνθρωπότητα φαντάζεται» («ἀπὸ ποῦ ξέρει» ὁ Στίρνερ «τόσο καλὰ τὸ κάθε τι ποὺ» φαντάζεται ἡ ἀνθρωπότητα, βλέπε Βίγκαντ, σελίδα 189) — καὶ αὐτὸ ἦταν ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξει ὁ Στίρνερ — πρῶτο ὅτι αὐτὴ μεταμορφώνει τὸν «πνευματικὸ πολιτισμὸ» σὲ «οὐρανὸ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ», καὶ δεύτερο ὅτι μεταμορφώνει τὸν «οὐρανὸ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ» σὲ «πνευματικὸ πολιτισμὸ τοῦ οὐρανοῦ» — (μιὰ ἰδέα ἀποδιδόμενη στὴν ἀνθρωπότητα ποὺ ἐμφανίζεται στὴ σελίδα 91 σὰν ἰδέα τοῦ Στίρνερ καὶ ἔτσι ἀποκτάει τὴ σωστή της ἔκφραση) — «ἄρα πραγματικὰ ἀνεβαίνει τὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς οὐράνιας σκάλας». Μιὰ καὶ φαντάζεται ὅτι ἀνεβαίνει τὸ πρῶτο σκαλοπάτι τῆς οὐράνιας σκάλας —ἄρα— τὸ ἀνεβαίνει πραγματικά! «Μιὰ καὶ» ὁ «νέος» «φαντάζεται» ὅτι γίνεται καθαρὸ πνεῦμα, πραγματικὰ γίνεται τέτιο! Βλέπε τὸν «νέο» καὶ τὸν «Χριστιανὸ» στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν πραγμάτων στὸν κόσμο τοῦ πνεύματος ὅπου ἤδη παρουσιάζεται ἡ ἁπλὴ διατύπωση γι' αὐτὴ τὴν οὐράνια σκάλα τῆς «μοναδικῆς» σκέψης.

Ἕβδομη ἱστορικὴ σκέψη, σελίδα 90. «Ἂν ὁ Μογγολισμὸς» (ἀκολουθεῖ ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴν οὐράνια σκάλα, ποὺ μ' αὐτὴν ὁ «Στίρνερ», μέσο τῆς ἰδέας τῆς ἀποδιδόμενης στὴν ἀνθρωπότητα, μπόρεσε νὰ διαπιστώσει τὴν ὕπαρξη μιᾶς πνευματικῆς οὐσίας), «ἂν ὁ Μογγολισμὸς καθιέρωσε τὴν ὕπαρξη πνευματικῶν οὐσιῶν» (μᾶλλον — ἂν ὁ «Στίρνερ» θεώρησε σὰ γεγονὸς τὴ φαντασία του γιὰ τὴν πνευματικὴ οὐσία τῶν Μογγόλων), «τότε οἱ Καυκάσιοι ἀγωνίστηκαν γιὰ χιλιάδες χρόνια ἐναντίον αὐτῶν τῶν πνευματικῶν οὐσιῶν γιὰ νὰ φτάσουν στὸ βάθος τους». (Ὁ νέος, ποὺ γίνεται ἄντρας καὶ «προσπαθεῖ πάντα» «νὰ διεισδύσει πίσω ἀπὸ τὶς σκέψεις», ὁ Χριστιανὸς ποὺ προσπαθεῖ πάντα» «νὰ ἐξιχνιάσει τὰ βάθη τῆς θεότητας»). Μιὰ καὶ οἱ Κινέζοι ἔχουν διαπιστώσει τὴν ὕπαρξη, ἕνας Θεὸς ξέρει ποιῶν πνευματικῶν οὐσιῶν (ὁ «Στίρνερ» δὲ διαπιστώνει καμιά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οὐράνια σκάλα του) — ἔπρεπε οἱ Καυκάσιοι νὰ βασανιστοῦν γιὰ χιλιάδες χρόνια μὲ «αὐτὲς» τὶς κινέζικες «πνευματικὲς οὐσίες». Ἐπιπλέον, δυὸ γραμμὲς πιὸ κάτω ὁ Στίρνερ διαπιστώνει ὅτι οἱ Καυκάσιοι πραγματικὰ κατέλαβαν τὸ Μογγολικὸ οὐρανό, τὰ τέν, καὶ συνεχίζει: «Πότε θὰ καταστρέψουν αὐτὸν τὸν οὐρανό, πότε τελικὰ θὰ γίνουν πραγματικοὶ Καυκάσιοι

καὶ θὰ βροῦν τὸν ἑαυτό τους»; Ἐδῶ ἔχουμε τὴν ἀρνητικὴ μονάδα, ποὺ τὴν εἴδαμε κιόλας πρωτύτερα σὰν ἄντρα, νὰ ἐμφανίζεται τώρα σὰν ὁ «πραγματικὸς Καυκάσιος», δηλ., ὄχι ὁ Νεγροειδής, ὄχι ὁ Μογγολικός, ἀλλὰ ὁ Καυκάσιος Καυκάσιος. Αὐτὸς ὁ τελευταῖος, ἑπομένως, σὰν ἔννοια, σὰν οὐσία, χωρίζεται ἐδῶ ἀπὸ τοὺς πραγματικοὺς Καυκάσιους, ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτοὺς σὰν τὸ «ἰδεῶδες τοῦ Καυκάσιου», «σὰν ἕνας προορισμὸς» ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ «βροῦν τοὺς ἑαυτούς τους», σὰ μιὰ «μοῖρα», ἕνας «σκοπός», σὰν τὸ «Ἱερό», σὰν «ἱερὸς» Καυκάσιος, «ὁ τέλειος» Καυκάσιος, «ποὺ πραγματικὰ» εἶναι ὁ Καυκάσιος «στὸν οὐρανὸ — ὁ Θεός».

Στὸν ἐπίπονο ἀγώνα τῆς Μογγολικῆς φυλῆς, οἱ ἄνθρωποι εἶχαν κτίσει ἕναν οὐρανὸ» — ἔτσι πιστεύει ὁ «Στίρνερ» (σ. 91), ξεχνώντας ὅτι οἱ πραγματικοὶ Μογγόλοι ἀσχολοῦνται πολὺ περισσότερο μὲ τὰ πρόβατα παρὰ μὲ τὸν οὐρανὸ[1] — «ὅταν οἱ ἄνθρωποι τῆς Καυκάσιας φυλῆς, ὅσο ... εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὸν οὐρανό... ἀνέλαβαν τὸ ἔργο νὰ καταλάβουν τὸν οὐρανό. «Εἶχαν κτίσει ἕναν οὐρανό, ὅταν... ὅσο εἶχαν... ἀνέλαβαν. Ἡ χωρὶς φιλοδοξίες «ἱστορικὴ σκέψη» ἐκφράζεται ἐδῶ σὲ μιὰ consecutio temporum[2] ποὺ ἐπίσης δὲν «ἔχει ἀξιώσεις» γιὰ κλασικὴ μορφὴ «ἢ ἀκόμη» γιὰ γραμματικὴ ὀρθότητα. Ἡ κατασκευὴ τῆς ἱστορίας ἀντιστοιχεῖ στὴν κατασκευὴ τῶν φράσεων. Οἱ «ἀξιώσεις» τοῦ «Στίρνερ» «περιορίζονται σ' αὐτὸ» καὶ «ἔτσι πετυχαίνουν τὸν τελικό τους σκοπό».

Ὄγδοη ἱστορικὴ σκέψη, ποὺ εἶναι ἡ σκέψη τῶν σκέψεων, τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὠμέγα ὅλης τῆς ἱστορίας τοῦ Στίρνερ: ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ δὲ βλέπει σὲ ὅλη τὴν κίνηση τῶν ἐθνῶν ποὺ ἔχει γίνει ὡς τώρα, ὅπως ἀποδείξαμε ἀπὸ τὴν ἀρχή, τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ διαδοχικὰ σειρὰ οὐρανῶν (σ. 91), ποὺ μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἐκφραστεῖ ὡς ἑξῆς: οἱ γενιὲς τῆς Καυκάσιας φυλῆς, ποὺ ἀκολούθησαν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη μέχρι σήμερα, δὲν ἔκαναν τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ καυγαδίζουν γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἠθικῆς (σ. 92) καὶ «ἡ δραστηριότητά τους περιορίστηκε σ' αὐτό» (σ. 91). Ἂν εἶχαν βγάλει ἀπὸ τὰ κεφάλια τους αὐτὴν τὴν ἄτυχη ἠθική, αὐτὴ τὴν ὀπτασία, ἴσως νὰ εἶχαν πετύχει κάτι. Ὅπως εἶχε τὸ πράγμα, δὲν πέτυχαν τίποτε, ἀπολύτως τίποτε, καὶ ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέ-

---

1. Λογοπαίγνιο στὰ γερμανικὰ μὲ τὶς λέξεις «die Hämmel» = τὰ πρόβατα καὶ «die Himmel» = οἱ οὐρανοί.

2. Ἀκολουθία χρόνων (τοῦ ρήματος).

φουν στὸν "Αγιο Μὰξ νὰ τοὺς ἐπιβάλει μιὰ ποινὴ σὰν νὰ ἦταν μαθητούδια. Βρίσκεται σὲ πλήρη συμφωνία μὲ τὴν καινούργια ἱστορία του τὸ ὅτι στὸ τέλος (σ. 92) ἐπικαλεῖται τὴ θεωρησιακὴ φιλοσοφία ὥστε «μέσα σ' αὐτὴ αὐτὸ τὸ οὐράνιο βασίλειο, τὸ βασίλειο τῶν πνευμάτων καὶ τῶν φαντασμάτων, νὰ βρεῖ τὴ δικιά του τάξη» — καὶ ὥστε σ' ἕνα παρακάτω χωρίο ἡ θεωρησιακὴ φιλοσοφία νὰ μποροῦσε νὰ κατανοηθεῖ σὰν τὸ ἴδιο τὸ «τέλειο βασίλειο τῶν πνευμάτων».

Γιατὶ αὐτοὶ ποὺ καταλαβαίνουν τὴν ἱστορία μὲ τὸ χεγκελιανὸ τρόπο πρέπει τελικὰ νὰ φτάσουν, σὰν ἀποτέλεσμα ὅλης τῆς προηγούμενης ἱστορίας, στὸ βασίλειο τῶν πνευμάτων ποὺ ἔχει τελειοποιηθεῖ καὶ ἔχει μπεῖ σὲ τάξη μέσα στὴ θεωρησιακὴ φιλοσοφία — τὴ λύση αὐτοῦ τοῦ μυστικοῦ ὁ «Στίρνερ» θὰ μποροῦσε νὰ τὴ βρεῖ πολὺ ἁπλὰ προσφεύγοντας στὸν ἴδιο τὸν Χέγκελ. Γιὰ νὰ φτάσει κανεὶς σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα «πρέπει νὰ πάρει σὰ βάση τὴν ἰδέα τοῦ πνεύματος καὶ ὕ σ τ ε ρ α νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἡ διαδικασία τοῦ ἴδιου τοῦ πνεύματος». («Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς», III, σ. 91). Ἀφοῦ ἔχει πιὰ ἐπιβληθεῖ ἡ «ἰδέα τοῦ πνεύματος» πάνω στὴν ἱστορία σὰ βάση της, εἶναι εὔκολο, βέβαια, νὰ «ἀποδείξει» κανεὶς ὅτι μπορεῖ νὰ ἀνακαλυφθεῖ παντοῦ, καὶ ὕστερα νὰ τὴν κάνει σὰ διαδικασία «νὰ βρεῖ τὴ δικιά της τάξη».

Ἀφοῦ κάνει τὸ κάθε τι «νὰ βρεῖ τὴ δικιά του τάξη», ὁ "Αγιος Μὰξ μπορεῖ τώρα νὰ ἀναφωνήσει μὲ ἐνθουσιασμό: «Νὰ θέλεις νὰ κερδίσεις ἐλευθερία γιὰ τὸ πνεῦμα, αὐτὸ εἶναι ὁ Μογγολισμός», κτλ. (πρβλ. σ. 17, «Νὰ φέρνει σὲ φῶς τὴν καθαρὴ σκέψη, κτλ. — αὐτὴ εἶναι ἡ χαρὰ τοῦ νέου», κτλ.), καὶ μπορεῖ νὰ δηλώνει ὑποκριτικά: «Ἄ ρ α ε ἶ ν α ι φ α ν ε ρ ὸ ὅτι ὁ Μογγολισμὸς ... ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀντι - αἰσθησιοκρατία καὶ τὴν ἀντι - φύση», κτλ. — τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ πεῖ: εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Μογγόλος εἶναι μονάχα ὁ μεταμφιεσμένος νέος πού, ὄντας ἡ ἄρνηση τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων, μπορεῖ ἐπίσης νὰ ὀνομαστεῖ «ἀντι - φύση», «ἀντι - αἰσθησιοκρατία», κτλ.

Φτάσαμε πάλι στὸ σημεῖο ὅπου ὁ «νέος» μπορεῖ νὰ περάσει στὸν «ἄντρα»: «Ἀλλὰ ποιός θὰ μετατρέψει τὸ πνεῦμα στὸ μηδέν του; Αὐτός, ποὺ μέσο τοῦ πνεύματος παρουσίασε τὴ φύση σὰν τὸ τίποτε, σὰν τὸ πεπερασμένο, τὸ μεταβατικὸ» (δηλ., τὴ φαντάστηκε ἔτσι — καί, σύμφωνα μὲ τὴ σελίδα 16 καὶ ἑπόμ., αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ τὸν νέο, ἀργότερα ἀπὸ τὸν Χριστιανό, ὕστερα ἀπὸ τὸν Μογγόλο, ὕστερα ἀπὸ τὸν Μογγολοειδὴ Καυκάσιο, ἀλλὰ μιλώντας στὴν κυριολεξία αὐτὸ ἔγινε μονάχα ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμό), «αὐτὸς μονάχα μπορεῖ ἐπίσης νὰ ὑποβαθμίσει τὸ πνεῦμα» (κυρίως στὴ φαντασία του) «στὴν ἴδια μηδενικότητα» (ἑπομένως ὁ Χριστιανός,

κτλ.; "Οχι, ἀναφωνεῖ ὁ «Στίρνερ» καταφεύγοντας σ' ἕνα παρόμοιο τέχνασμα ὅπως στὶς σελίδες 19 - 20 στὴν περίπτωση τοῦ ἄντρα), «μπορῶ ἐγὼ νὰ τὸ κάνω αὐτό, καθένας σας μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτὸ ἂν ἔχει ἐξουσία καὶ δημιουργεῖ ὅπως τὸ ἀπεριόριστο Ἐγὼ» (μέσα στὴ φαντασία του), «μὲ μιὰ λέξη, ὁ ἐγωιστὴς μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτὸ» (σ. 93), δηλ., ὁ ἄντρας, ὁ Καυκάσιος Καυκάσιος, ποὺ ἑπομένως εἶναι ὁ τέλειος Χριστιανός, ὁ ἀληθινὸς Χριστιανός, ὁ ἱερὸς Χριστιανός, ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Ἱεροῦ.

Προτοῦ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὴν παρακάτω ὀνοματολογία «θὰ θέλαμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο» ἐπίσης νὰ συμπεριλάβουμε «μιὰν ἱστορικὴ σκέψη» γιὰ τὴν προέλευση τῆς «ἱστορικῆς σκέψης» τοῦ Στίρνερ «γιὰ τὸ Μογγολισμό μας», ἀλλὰ ἡ σκέψη μας διαφέρει ἀπὸ τοῦ Στίρνερ στὸ ὅτι ἀσφαλῶς «ἔχει ἀξιώσεις βαθύτητας καὶ αὐθεντικότητας». Ὁλόκληρη ἡ ἱστορική του σκέψη, ἀκριβῶς ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν «Ἀρχαίων», εἶναι ἕνα κατασκεύασμα ἀπὸ συστατικὰ παρμένα ἀπὸ τὸν Χέγκελ.

Ὁ νεγροειδὴς κατανοεῖται σὰν τὸ «παιδὶ» διότι ὁ Χέγκελ λέει στὴ σελίδα 89 τῆς «Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας»:

> «Ἡ Ἀφρικὴ εἶναι ἡ χώρα τῆς παιδικῆς ἡλικίας τῆς ἱστορίας». «Ὅταν ὁρίζουμε τὸ ἀφρικανικὸ» (νεγροειδὲς) «πνεῦμα πρέπει νὰ ἀπαρνηθοῦμε τελείως τὴν κατηγορία τῆς καθολικότητας» (σ. 90) — δηλ., παρόλο ποὺ τὸ παιδὶ ἢ ὁ Νέγρος ἔχει σκέψεις, δὲν ἔχει ἀκόμα τ ἡ σκέψη. «Στοὺς Νέγρους ἡ συνείδηση δὲν ἔχει φτάσει ἀκόμα σὲ μιὰ σταθερὴ ἀντικειμενικότητα. ὅπως εἶναι λ.χ. ὁ Θεός, ὁ νόμος, ποὺ μ' αὐτὴ θὰ εἶχε κανεὶς τὴν ἀντίληψη τῆς οὐσίας του»... «καὶ χάρη στὸ γεγονὸς αὐτό, ἡ γνώση τῆς ἀπόλυτης οὐσίας λείπει τελείως. Ὁ Νέγρος ἀντιπροσωπεύει τὸν φυσικὸ ἄνθρωπο σὲ ὅλη του τὴν ἔλλειψη συγκράτησης» (σ. 90). «Ἂν καὶ πρέπει νὰ ἔχουν συνείδηση τῆς ἐξάρτησής τους ἀπὸ τὸ φυσικὸ» (ἀπὸ τὰ πράγματα, ὅπως λέει ὁ «Στίρνερ»), «ὡστόσο αὐτὸ δὲν τοὺς ὁδηγεῖ στὴ συνείδηση κάποιου ὑψηλότερου πράγματος» (σ. 91).

Ἐδῶ βρίσκουμε γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ὅλους τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ Στίρνερ γιὰ τὸ παιδὶ καὶ τὸν Νέγρο — ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὶς σκέψεις καὶ εἰδικὰ ἀπὸ τὴ «σκέψη», τὴν «οὐσία», τὴν «ἀπόλυτη» (ἱερὴ) «οὐσία», κτλ.

Βρῆκε ὅτι στὸν Χέγκελ οἱ Μογγόλοι καί, ἰδιαίτερα, οἱ Κινέζοι παρουσιάζονται σὰν ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας καὶ μιὰ καὶ γιὰ τὸν Χέγκελ, ἐπίσης, ἡ ἱστορία εἶναι μιὰ ἱστορία πνευμάτων (μονάχα ὄχι τόσο παιδιάστικη σὰν τοῦ «Στίρνερ»), εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ Μογγόλοι ἔφεραν τὸ πνεῦμα στὴν ἱστορία καὶ εἶναι οἱ ἀρχικοὶ ἐκπρόσωποι κάθε τι «Ἱεροῦ». Εἰδικὰ στὴ σελίδα 110, ὁ Χέγκελ περιγράφει τὸ «Μογγολικὸ βασίλειο» (τοῦ Δαλαϊλάμα) σὰν «ἐκκλησιαστικό», σὰν τὸ «βασίλειο θεοκρατικῆς ἐξουσίας», σὰν ἕνα «πνευματικό, θρησκευτικὸ βασίλειο» — σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν κοσμικὴ αὐτοκρατορία τῶν Κινέζων. Ὁ «Στίρνερ», βέβαια, πρέπει νὰ ταυτίσει τὴν Κίνα μὲ τοὺς Μογγόλους. Στὸν Χέγκελ, στὴ σελίδα 140, παρουσιάζεται μάλιστα ἡ «Μογγολικὴ ἀρχὴ» ἀπὸ ὅπου ὁ «Στίρνερ» ἐδημιούργησε τὸ «Μογγολισμό» του. Στὸ μεταξύ, ἂν πραγματικὰ ἤθελε νὰ περιορίσει τοὺς Μογγόλους στὴν κατηγορία τοῦ «ἰδεαλισμοῦ», θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει «βρεῖ καθιερωμένες» στὸ σύστημα τοῦ Δαλαϊλάμα καὶ τὸ Βουδδισμὸ πολὺ διαφορετικὲς «πνευματικὲς οὐσίες» ἀπὸ τὴ δικιά του εὐθραυστη «οὐράνια σκάλα». Ἀλλὰ δὲν εἶχε κὰν τὸν καιρὸ νὰ κοιτάξει ὅπως πρέπει τὴ «Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» τοῦ Χέγκελ. Ἡ ἰδιομορφία καὶ ἡ μοναδικότητα τῆς στάσης τοῦ Στίρνερ ἀπέναντι στὴν ἱστορία βρίσκεται στὸν ἐγωιστὴ ποὺ μεταμορφώνεται σὲ «ἀδέξιο» ἀντιγραφέα τοῦ Χέγκελ.

β) Καθολικισμὸς καὶ Προτεσταντισμός
(Πρβλ. «Ἡ Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης»)

Αὐτὸ ποὺ τὸ ὀνομάζουμε ἐδῶ Καθολικισμὸ ὁ «Στίρνερ» τὸ ὀνομάζει «Μεσαίωνα», ἀλλὰ μιὰ καὶ συγχέει (ὅπως «σὲ κάθε τι») τὴν ἱερή, θρησκευτικὴ οὐσία τοῦ Μεσαίωνα, τὴ θρησκεία τοῦ Μεσαίωνα, μὲ τὸν πραγματικὸ βέβηλο Μεσαίωνα ποὺ ἔχει σάρκα καὶ αἷμα, προτιμᾶμε νὰ δώσουμε στὸ θέμα τὸ σωστό του ὄνομα ἀπ' εὐθείας.

> «Ὁ Μεσαίωνας» ἦταν μιὰ «μακρόχρονη περίοδος ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἱκανοποιημένοι μὲ τὴν ψευδαίσθηση ὅτι κατέχουν τὴν ἀλήθεια» (οὔτε ἐπιθυμοῦσαν τίποτε οὔτε ἔκαναν κάτι ἄλλο), «χωρὶς νὰ σκέφτονται σοβαρὰ γιὰ τὸ ἂν πρέπει κανεὶς νὰ εἶναι ἀληθινὸς ὁ ἴδιος γιὰ νὰ κατέχει τὴν ἀλήθεια». — «Στὸ Μεσαίωνα οἱ ἄνθρωποι» (δηλαδή, ὁλόκληρο τὸ Μεσαίωνα) «βασα-

νίζανε τὴ σ ά ρ κ α, γιὰ νὰ γίνουν ἱκανοὶ νὰ δεχθοῦν τὸ Ἱερὸ μέσα τους». (σ. 108).

Ὁ Χέγκελ ὁρίζει τὴ στάση ἀπέναντι στὸ θεϊκὸ στὴν Καθολικὴ ἐκκλησία λέγοντας:

«ὅτι ἡ στάση τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὸ ἀπόλυτο ἦταν σὰν ἀπέναντι σὲ κάτι καθαρὰ ἐξωτερικὸ» (Χριστιανισμὸς μὲ τὴ μορφὴ ἐξωτερικῆς ὕπαρξης). («Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς», III, σ. 148, καὶ ἀλλοῦ). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ἄτομο πρέπει νὰ ἐξαγνιστεῖ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ «αὐτὸ ἐπίσης συμβαίνει μὲ ἕναν ἐξωτερικὸ τρόπο, μέσο ἐξαγορῶν, νηστειῶν, αὐτο-βασανισμῶν, ἐπισκέψεων σὲ ἱεροὺς τόπους, προσκυνημάτων». (Στὸ ἴδιο, σελ. 140).

Ὁ «Στίρνερ» κάνει αὐτὸ τὸ πέρασμα λέγοντας:

«Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἐ π ί σ η ς, π ο ὺ ο ἱ ἄ ν θ ρ ω π ο ι καταπονοῦν τὰ μάτια τους γιὰ νὰ δοῦν ἕνα ἀπομακρυσμένο ἀντικείμενο... ἔτσι βασανίζανε τὴ σάρκα», κτλ.

Ἀφοῦ γιὰ τὸν «Στίρνερ» ὁ Μεσαίωνας ταυτίζεται μὲ τὸν Καθολικισμό, τελειώνει φυσιολογικὰ μὲ τὸν Λ ο ύ θ η ρ ο (σ. 109). Ὁ Λούθηρος ὁ ἴδιος περιορίζεται στὸν ἀκόλουθο ἐννοιολογικὸ ὁρισμὸ ποὺ ἤδη τὸν συναντήσαμε ἀναφορικὰ μὲ τὸν νέο, κατὰ τὴ συζήτηση μὲ τὸν Σέλιγκα καὶ ἀλλοῦ:

«Ὁ Ἄνθρωπος, ἂν θέλει νὰ φτάσει στὴν ἀ λ ή θ ε ι α, π ρ έ π ε ι ν ὰ γ ί ν ε ι τ ό σ ο ἀ λ η θ ι ν ὸ ς ὅσο κι ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια. Μονάχα αὐτὸς ποὺ ἔχει ἤδη ἀλήθεια μέσα στὴν π ί σ τ η μπορεῖ νὰ συμμετάσχει σ' αὐτή».

Ἀναφορικὰ μὲ τὸ Λουθηρανισμό, ὁ Χέγκελ λέει:

«Ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου /.../ ὑπάρχει μονάχα στὴν ἀ λ η θ ι ν ὴ σ χ έ σ η πρὸς αὐτό... Ἡ οὐσιώδης σχέση τοῦ πνεύματος ὑπάρχει μονάχα γιὰ τὸ πνεῦμα... Ἄρα ἡ σ τ ά σ η τοῦ πνεύματος ἀπέναντι στὸ περιεχόμενο εἶναι ὅτι τὸ περιεχόμενο εἶναι βέβαια οὐσιαστικό, ἀλλὰ ὅτι ἐξίσου οὐσιαστικὸ εἶναι ὅτι τὸ ἱερὸ καὶ καθαγιαστικὸ πνεῦμα θὰ ἔπρεπε νὰ βρίσκεται σὲ σχέση μ' αὐτὸ τὸ περιεχόμενο». («Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς», III, σ. 234). «Αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἡ Λουθηρανικὴ πίστη — ἡ π ί σ τ η του

(δηλ., τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι ἀπαραίτητη σ' αὐτὸν καὶ μ ο ν ά χ α α ὐ τ ὴ μ π ο ρ ε ῖ ἀ λ η θ ι ν ὰ ν ὰ π α ρ θ ε ῖ ὑ π ό ψ η». (Στὸ ἴδιο, σ. 230). «Ὁ Λούθηρος... βεβαιώνει ὅτι τὸ θεϊκὸ εἶναι θεϊκό, μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ συλλαμβάνεται μέσα σ' αὐτὴ τὴν ὑποκειμενικὴ πνευματικότητα τῆς π ί σ τ η ς». (Στὸ ἴδιο, σ. 138). «Ἡ διδασκαλία τῆς» (Καθολικῆς) «ἐκκλησίας εἶναι ἀλήθεια σὰν ὑ π ά ρ χ ο υ σ α ἀ λ ή θ ε ι α». («Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ῆ ς Θ ρ η σ κ ε ί α ς», II, σ. 331).

Ὁ «Στίρνερ» συνεχίζει:

«Συνεπῶς, μὲ τὸν Λούθηρο παρουσιάζεται ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀλήθεια, ἐπειδὴ εἶναι σκέψη, ὑπάρχει μονάχα γιὰ τὸν σκεπτόμενο ἄνθρωπο, καὶ αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ υἱοθετήσει μιὰ τελείως διαφορετικὴ ἄποψη, μιὰν εὐσεβὴ» (κ α τ ὰ π α ρ ά θ ε σ η), «ἐπιστημονικὴ ἄποψη, ἢ τὴν ἄποψη ὅτι τὸ νὰ σκέπτεσαι ἀντιπαρατίθεται στὸ ἀντικείμενό του, τὴ σκέψη» (σ. 110).

Πέρα ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη ποὺ ὁ «Στίρνερ» πάλι «περιλαμβάνει» ἐδῶ, μονάχα τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν πίστη στὴ σκέψη ἀξίζει νὰ προσέξουμε. Ὁ Χέγκελ κάνει τὸ πέρασμα κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

«Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ πνεῦμα» (δηλ., τὸ ἱερὸ καὶ καθαγιαστικὸ πνεῦμα) «εἶναι, κατὰ δεύτερο λόγο, οὐσιαστικὰ σκεπτόμενο ἐπίσης πνεῦμα. Ἡ σκέψη σὰν τέτια πρέπει ἐπίσης νὰ ἔχει τὴν ἀνάπτυξή της μέσα σ' αὐτό», κτλ. (σ. 234).

Ὁ «Στίρνερ» συνεχίζει:

«Αὐτὴ ἡ σκέψη» («ὅτι εἶμαι π ν ε ῦ μ α, πνεῦμα μονάχα») διαπερνάει τὴν ἱστορία τῆς Μεταρρύθμισης μέχρι τὶς μέρες μας». (σ. 111).

Ἀπὸ τὸ δέκατο ἕκτο αἰώνα καὶ πέρα, καμμιὰ ἄλλη ἱστορία δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν «Στίρνερ» ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Μεταρρύθμισης — καὶ ἡ τελευταία μονάχα στὴν ὄψη ποὺ τῆς δίνει ὁ Χέγκελ.

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔδειξε πάλι τὴ γιγάντια πίστη του. Ἦταν πάλι σὰν κυριολεκτικὴ ἀλήθεια ὅλες τὶς ψευδαισθήσεις τῆς γερμανικῆς θεωρησιακῆς φιλοσοφίας. Στὴν πραγματικότητα, τὶς ἔχει κάνει ἀκόμα πιὰ θεωρησιακές, ἀκόμα πιὸ ἀφηρημένες. Γι' αὐτὸν ὑπάρχει μονάχα ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας — καὶ αὐτὴ ὑπάρχει γι' αὐτὸν μονά-

χα μέσο τοῦ Χέγκελ, ποὺ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἔχει γίνει ὁ καθολικὸς τυφλοσούρτης, ἡ πηγὴ ἀναφορῶν γιὰ ὅλους τοὺς νεότερους Γερμανοὺς θεωρητικολόγους ἀρχῶν καὶ γιὰ τοὺς κατασκευαστὲς συστημάτων.

Καθολικισμὸς = στάση ἀπέναντι στὴν ἀλήθεια σὰν πράγμα, παιδί, Νέγρος, «Ἀρχαῖος».

Προτεσταντισμὸς = στάση ἀπέναντι στὴν ἀλήθεια μέσα στὸ πνεῦμα, νέος, Μογγόλος, ὁ «Σύγχρονος».

Ὁλόκληρο τὸ σχῆμα ἦταν περιττό, μιὰ καὶ ὅλα αὐτὰ ὑπῆρχαν ἤδη στὸ μέρος τοῦ βιβλίου γιὰ τὸ «πνεῦμα».

Ὅπως ἔγινε ἤδη ὑπαινιγμὸς στὴν «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης», στὸν Προτεσταντισμὸ εἶναι τώρα δυνατὸν νὰ κάνει κανεὶς τὸ παιδὶ καὶ τὸν νέο νὰ ἐμφανίζονται καὶ πάλι στὴ σκηνὴ σὲ καινούργιες «μεταμορφώσεις», ὅπως πραγματικὰ κάνει ὁ «Στίρνερ» στὴ σελίδα 112, ὅπου ἀντιλαμβάνεται τὴν Ἀγγλικὴ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία σὰν τὸ παιδί, ἀντίθετα πρὸς τὴ Γερμανικὴ θεωρησιακὴ φιλοσοφία ποὺ τὴν ἀντιλαμβάνεται σὰν τὸν νέο. Ἐδῶ πάλι ἀντιγράφει τὸν Χέγκελ ποὺ ἐδῶ, ὅπως καὶ ἀλλοῦ στὸ «Βιβλίο», ἐμφανίζεται συχνὰ σὰν τὸ ἀόριστο «κανείς». «κάποιος», «οἱ ἄνθρωποι».

> «Ἔχουν διώξει» — δηλ., ὁ Χέγκελ — «τὸν Μπέηκον ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς φιλοσοφίας». «Καί, πραγματικά, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν Ἀγγλικὴ φιλοσοφία δὲ μοιάζει νὰ ἔχει προχωρήσει καθόλου πέρα ἀπὸ τὶς λεγόμενες καθαρὲς διάνοιες σὰν τὸν Μπέηκον καὶ τὸν Χιοὺμ» (σ. 112).

Ὁ Χέγκελ τὸ ἐκφράζει αὐτὸ ὡς ἑξῆς:

> «Ὁ Μπέηκον εἶναι πραγματικὰ ὁ ἀληθινὸς ἡγέτης καὶ ἐκπρόσωπος αὐτοῦ ποὺ τὸ ὀνομάζουν φιλοσοφία στὴν Ἀγγλία καὶ ποὺ ὣς τώρα οἱ Ἄγγλοι δὲν τὸν ἔχουν ξεπεράσει μὲ κανένα τρόπο». «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, III, σ. 254).

Τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ὁ «Στίρνερ» τοὺς ὀνομάζει «καθαρὲς διάνοιες» καὶ ὁ Χέγκελ (στὸ ἴδιο, σ. 255) τοὺς ὀνομάζει «μορφωμένους ἀνθρώπους τοῦ κόσμου» — ὁ Ἅγιος Μὰξ σὲ μιὰ περίπτωση φτάνει νὰ τοὺς μεταμορφώνει στὴν «ἁπλότητα τῆς παιδικῆς φύσης», γιατὶ οἱ Ἄγγλοι φι-

λόσοφοι πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸ π α ι δ ί. Γιὰ τὸν ἴδιο παιδικὸ λόγο δὲν ἐπιτρέπεται στὸν Μπέηκον νὰ «ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ θεολογικὰ προβλήματα καὶ θεμελιώδεις προτάσεις», ἄσχετα μὲ τὸ τί μπορεῖ νὰ ἔχει πεῖ στὰ γραφτά του (εἰδικὰ στὰ de dignitate et augmentis scientiatum, Novum Organum καὶ στὰ Essays [1] Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, «ἡ γερμανικὴ σκέψη... βλέπει τὴ ζωὴ μονάχα μέσα στὴν ἴδια τὴ γνώση» (σ. 112), γιατὶ εἶναι ὁ ν έ ο ς. Ecce iterum Crispinus!

Τὸ πῶς ὁ Στίρνερ μεταμορφώνει τὸν Ντεκὰρτ σὲ Γερμανὸ φιλόσοφο, μπορεῖ νὰ τὸ δεῖ ὁ ἀναγνώστης μόνος του στὸ «Βιβλίο», σ. 112.

Δ. Ἱ ε ρ α ρ χ ί α

Στὴν παρουσίαση ποὺ κάναμε προηγούμενα ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱστορία ἁπλῶς σὰν τὸ προϊὸν ἀφηρημένων σκέψεων — ἢ μᾶλλον, σὰν τὸ προϊὸν τῶν ἰδεῶν του γιὰ τὶς ἀφηρημένες σκέψεις — σὰ διεπόμενη ἀπὸ τὶς ἰδέες ἐκεῖνες, πού, σὲ τελευταία ἀνάλυση, διαλύονται ὅλες μέσα στὸ «Ἱερό». Αὐτὴ τὴν κυριαρχία τοῦ «Ἱεροῦ», τῆς σκέψης, τῆς χεγκελιανῆς ἀπόλυτης ἰδέας πάνω στὸν ἐμπειρικὸ κόσμο τὴν παρουσιάζει παρακάτω σὰ μιὰ ἱστορικὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει στὴ σημερινὴ ἐποχή, σὰν τὴν κυριαρχία τῶν ἱερῶν προσώπων, τῶν ἰδεολόγων, πάνω στὸ χυδαῖο κόσμο — σὰ μιὰ ἱ ε ρ α ρ χ ί α. Σ' αὐτὴ τὴν ἱεραρχία, αὐτὰ ποὺ προηγούμενα ἐμφανίζονταν σ υ ν ε χ ό μ ε ν α ὑπάρχουν τώρα π λ ά ι - π λ ά ι, ἔτσι ποὺ ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ συνυπάρχουσες μορφὲς ἀνάπτυξης κυριαρχεῖ πάνω στὴν ἄλλη. Ἔτσι ὁ νέος κυριαρχεῖ πάνω στὸ παιδί, ὁ Μογγόλος πάνω στὸν Νέγρο, ὁ Σύγχρονος πάνω στὸν Ἀρχαῖο, ὁ ἀφιλοκερδὴς ἐγωιστὴς (citoyen) [3] πάνω στὸν ἐγωιστὴ μὲ τὴ συνηθισμένη σημασία τῆς λέξης (ἀστός), κτλ. — βλέπε «Ἡ Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης». Ἡ «καταστροφὴ» τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων» ἀπὸ τὸν «κόσμο τοῦ πνεύματος» ἐμφανίζεται ἐδῶ σὰν «κυριαρχία» τοῦ «κόσμου

---

1. «Ν έ ο ὄ ρ γ α ν ο, γ ι ὰ τ ὴ ν ἀ ξ ί α κ α ὶ τ ὴ ν ἀ ν ά π τ υ ξ η τ ῶ ν ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν» καὶ «Δ ο κ ί μ ι α».

2. Κατὰ λέξη: «Νὰ πάλι ὁ Κρισπίνος». Πρόσωπο στὴν 4η Σ ά τ ι ρ α τοῦ Ἰουβενάλιου. Ὁ Κρισπίνος εἶναι εὐνοούμενος τοῦ Αὐτοκράτορα Δομτιανοῦ. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴ δική μας: «Τὰ Ἴδια Παντελάκη μου ..».

3. Πολίτης.

τῶν σκέψεων» πάνω στὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων». Τὸ ἀποτέλεσμα πρέπει ὑποχρεωτικὰ νὰ εἶναι ὅτι ἡ κυριαρχία ποὺ ὁ «κόσμος τῶν σκέψεων» ἀσκεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴν ἱστορία παρουσιάζεται ἐπίσης στὸ τέλος τῆς τελευταίας σὰν ἡ ἀληθινή, πραγματικὰ ὑπάρχουσα κυριαρχία τῶν στοχαστῶν — καί, ὅπως θὰ δοῦμε, σὲ τελευταία ἀνάλυση, σὰν ἡ κυριαρχία τῶν θεωρησιακῶν φιλοσόφων — πάνω στὸν κόσμο τῶν πραγμάτων, ἔτσι ὥστε τὸ μόνο ποὺ μένει γιὰ τὸν Ἅγιο Μὰξ εἶναι νὰ ἀγωνίζεται ἐναντίον τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἰδεῶν τῶν ἰδεολόγων καὶ νὰ τὶς ξεπερνάει, ἔτσι ποὺ νὰ κάνει τὸν ἑαυτό του «κάτοχο τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κόσμου τῶν σκέψεων».

«Ἱεραρχία εἶναι ἡ κυριαρχία τῆς σκέψης, ἡ κυριαρχία τοῦ πνεύματος. Εἴμαστε ἀκόμα ἱεραρχικοί, μέχρι σήμερα, βρισκόμαστε κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ ἐκείνων ποὺ βασίζονται πάνω στὴ σκέψη, καὶ οἱ σκέψεις» — ποιός δὲν τὸ ἔχει παρατηρήσει ἐδῶ καὶ καιρό; — «εἶναι τὸ «Ἱερὸ» (σ. 97). (Ὁ Στίρνερ προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν κατηγορία ὅτι σὲ ὁλόκληρο τὸ βιβλίο ἔχει δημιουργήσει μονάχα «σκέψεις», δηλ., τὸ «Ἱερό», μὲ τὸ νὰ μὴ δημιουργήσει πραγματικὰ καμμιὰ σκέψη μέσα σ' αὐτό. Ὅπως καὶ νἄχει τὸ πράγμα, στὸ περιοδικὸ τοῦ Βίγκαντ ἀποδίδει στὸν ἑαυτό του «δεξιοτεχνία στὴ σκέψη», δηλ., σύμφωνα μὲ τὴν ἑρμηνεία του, δεξιοτεχνία στὴν κατασκευὴ τοῦ «Ἱεροῦ» — καὶ αὐτὸ θὰ τοῦ τὸ ἀναγνωρίσουμε). — «Ἱεραρχία εἶναι ἡ ἀνώτερη κυριαρχία τοῦ πνεύματος». (σ. 467). — «Ἡ μεσαιωνικὴ ἱεραρχία ἦταν ἁπλῶς μιὰ ἀσθενικὴ ἱεραρχία, γιατὶ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ ἐπιτρέπει ὥστε κάθε εἴδους βέβηλος βαρβαρισμὸς νὰ ὑπάρχει ἀπεριόριστος πλάι της» (τὸ πῶς ὁ Στίρνερ ξέρει τόσο καλὰ τί ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ κάνει ἡ ἱεραρχία, θὰ τὸ δοῦμε γρήγορα), «καὶ μονάχα ἡ Μεταρρύθμιση χαλύβδωσε τὴ δύναμη τῆς ἱεραρχίας» (σ. 110). Ὁ «Στίρνερ» πραγματικὰ πιστεύει ὅτι «ἡ κυριαρχία τῶν πνευμάτων ποτὲ προηγούμενα δὲν ἦταν τόσο ὁλόπλευρη καὶ παντοδύναμη» ὅσο μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση. Πιστεύει πὼς αὐτὴ ἡ κυριαρχία τῶν πνευμάτων, «ἀντὶ νὰ ἀποχωρίζει τὴ θρησκευτικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν Τέχνη, τὸ κράτος καὶ τὴν ἐπιστήμη, ἀντίθετα, τὰ ἀνέβασε ἀπὸ τὴν πραγματικότητα στὸ βασίλειο τοῦ πνεύματος καὶ τὰ ἔκανε θρησκευτικά».

Αὐτὴ ἡ ἄποψη γιὰ τὴ σύγχρονη ἱστορία ἁπλῶς ἀναπαράγει

in extenso[1] τὶς παλιὲς ψευδαισθήσεις τῆς θεωρησιακῆς φιλοσοφίας γιὰ τὴν κυριαρχία τοῦ πνεύματος στὴν ἱστορία. Πραγματικά, αὐτὸ τὸ χωρίο δείχνει ἀκόμα πῶς ὁ εὐσεβὴς Ζὰκ λὲ μπονὸμ ἐντελῶς καλόπιστα ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρεῖ τὴν κοσμοθεωρία ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Χέγκελ, καὶ ἔχει γίνει παραδοσιακὴ γι' αὐτόν, σὰν τὸν π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ κ ό σ μ ο, καὶ «ἐλίσσεται» πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση. Αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ φαίνεται σὰ «δικό του» καὶ «μοναδικὸ» σ' αὐτὸ τὸ χωρίο εἶναι ἡ ἀντίληψη αὐτῆς τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος σὰ μιᾶς ἱ ε ρ α ρ χ ί α ς — καὶ ἐδῶ, πάλι, θὰ «συμπεριλάβουμε» μιὰ σύντομη «ἱστορικὴ σκέψη» πάνω στὴν προέλευση τῆς «ἱεραρχίας» τοῦ Στίρνερ.

Ὁ Χέγκελ μιλάει γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς ἱεραρχίας μὲ τὶς ἀκόλουθες «μεταμορφώσεις»:

> «Ἔχουμε δεῖ στὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα τὴν ἰδέα ὅτι οἱ φιλόσοφοι θὰ ἔπρεπε νὰ κυβερνήσουν. Τώρα» (στὸν καθολικὸ Μεσαίωνα) «ἔφτασε ὁ καιρὸς ὅπου βεβαιώνεται ὅτι θ ὰ ἔ π ρ ε π ε ν ὰ κ υ ρ ι α ρ χ ε ῖ τ ὸ π ν ε υ μ α τ ι κ ό. Ἀλλὰ τὸ πνευματικὸ ἔχει ἀποκτήσει τὴ σημασία ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ κυριαρχεῖ ὁ «κληρικός», ὁ «κλῆρος». Ἔτσι τὸ πνευματικὸ ἔχει γίνει ἕνα ἰδιαίτερο ὄν, τὸ ἄτομο». («Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς», III, σ. 132). — «Ἔτσι ἡ πραγματικότητα, τὸ κοσμικό, ἐ γ κ α τ α λ ε ί π ε τ α ι ἀ π ὸ τ ὸ Θ ε ό... λίγα ξεχωριστὰ ἄτομα εἶναι ἱ ε ρ ά, τὰ ἄλλα μ ὴ ἱ ε ρ ά». (Στὸ ἴδιο, σελ. 136). Ἡ «ἐγκατάλειψη ἀπὸ τὸ Θεὸ» ὁρίζεται πιὸ συγκεκριμένα ἔτσι: «Ὅλες αὐτὲς οἱ μορφὲς» (οἰκογένεια, ἐργασία, πολιτικὴ ζωή, κτλ.) «θεωροῦνται σὰν ἀνύπαρκτες, μ ὴ ἱ ε ρ έ ς». («Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ῆ ς Θ ρ η σ κ ε ί α ς», II, σ. 343). — «Εἶναι μιὰ ἕνωση μὲ τὴν κοσμικότητα ποὺ εἶναι ἀσυμφιλίωτη, ἡ κοσμικότητα βρίσκεται σὲ κατάσταση ἀ κ α τ έ ρ γ α σ τ η» (γι' αὐτὴν ὁ Χέγκελ χρησιμοποιεῖ ἀλλοῦ τὴ λέξη ἐπίσης «βαρβαρισμός». Πρβλ., λόγου χάρη «Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς», III, σ. 136) καὶ ὄντας ἀκατέργαστη, μονάχα κ υ ρ ι α ρ χ ε ῖ τ α ι». («Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ῆ ς Θ ρ η σ κ ε ί α ς», II, σσ. 342, 343). — «Αὐτὴ ἡ κυριαρχία» (ἡ ἱεραρχία τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας) «εἶναι ἐπομένως μιὰ κυριαρχία τοῦ πάθους, παρόλο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶ-

---

1 Ἐκτεταμένα, ἐν ἐκτάσει. (Σ.τ.μ.).

ναι ἡ κυριαρχία τοῦ πνευματικοῦ». («Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας» III, σ. 134). — «Ἡ ἀληθινὴ κυριαρχία τοῦ πνεύματος, ὡστόσο, δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι κυριαρχία τοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἔννοια ὅτι αὐτὸ ποὺ τοῦ ἀντιτίθεται θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι κάτι ὑποταγμένο». (Στὸ ἴδιο, σελ. 131). — «Ἡ ἀληθινὴ σημασία εἶναι ὅτι τὸ πνευματικὸ σὰν τέτιο» (σύμφωνα μὲ τὸν Στίρνερ, τὸ «Ἱερὸ») «θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καθοριστικό, καὶ αὐτὸ ἔχει συμβεῖ μέχρι τὴν ἐποχή μας. Ἔτσι, βλέπουμε στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση» (ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τοῦ Χέγκελ, ὁ «Στίρνερ» τὸ βλέπει αὐτὸ) «ὅτι ἡ ἀφηρημένη ἰδέα θὰ ἔπρεπε νὰ κυριαρχεῖ: τὰ κρατικὰ συντάγματα καὶ οἱ νόμοι θὰ ἔπρεπε νὰ καθορίζονται ἀπ' αὐτήν, αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖ τὸ δεσμὸ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, καὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν συνείδηση ὅτι αὐτὸ ποὺ πιστεύουν σὰν ἔγκυρο εἶναι οἱ ἀφηρημένες ἰδέες, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότητα, κτλ.» («Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας», III, σ. 132). Ἡ ἀληθινὴ κυριαρχία τοῦ πνεύματος, ἔτσι ὅπως τὴ δημιούργησε ὁ Προτεσταντισμός, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀτελὴ μορφή της στὴν Καθολικὴ ἱεραρχία, ὁρίζεται παρακάτω μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ «γήινο γίνεται πνευματικὸ καθεαυτό» («Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας», III, σ. 185), «ὅτι τὸ θεϊκὸ πραγματοποιεῖται στὴ σφαίρα τῆς πραγματικότητας» (ἡ Καθολικὴ ἐγκατάλειψη τῆς πραγματικότητας ἀπὸ τὸ Θεό. παύει, ἑπομένως, νὰ ὑπάρχει — «Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας», II, σ. 344), ὅτι ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα σὲ ἱερότητα καὶ γήινο «λύνεται μέσα στὴν ἠθικὴ» («Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας», II, σ. 343), ὅτι «οἱ ἠθικοὶ θεσμοὶ» (γάμος, οἰκογένεια, κράτος, ἀτομικὰ ἀποκτώμενα κέρδη, κτλ.) εἶναι «θεϊκά, ἱερά». («Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας», II, σ. 344). Ὁ Χέγκελ ἐκφράζει αὐτὴ τὴν ἀληθινὴ κυριαρχία τοῦ πνεύματος μὲ δύο μορφές: «Κράτος, κυβέρνηση, νόμος, ἰδιοκτησία, πολιτικὴ τάξη» (καί, ὅπως ξέρουμε ἀπὸ τὰ ἄλλα του ἔργα, ἐπίσης τέχνη, ἐπιστήμη κτλ.), «ὅλα αὐτὰ εἶναι τὸ θρησκευτικό... ποὺ ἐμφανίζεται μὲ τὴ μορφὴ τοῦ πεπερασμένου». («Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας» III, σ. 185). Καὶ τελικά, αὐτὴ ἡ κυριαρχία τοῦ

θρησκευτικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ, κτλ., ἐκφράζεται σὰν κυριαρχία τῆς φιλοσοφίας: «Ἡ συνείδηση τοῦ πνευματικοῦ εἶναι τώρα» (τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα) «οὐσιαστικὰ ἡ βάση, καὶ ἔτσι ἡ κυριαρχία πέρασε στὴ φιλοσοφία». («Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» σ. 440).

Ὁ Χέγκελ, ἐπομένως ἀποδίδει στὴν Καθολικὴ ἱεραρχία τοῦ Μεσαίωνα τὴν πρόθεση νὰ θέλει «νὰ εἶναι ἡ κυριαρχία τοῦ πνεύματος» καὶ ἐπομένως τὴν ἐκτιμάει σὰ μιὰ περιορισμένη, ἀτελὴ μορφὴ αὐτῆς τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος, ποὺ τὸ ἀποκορύφωμά της τὸ βλέπει στὸν Προτεσταντισμὸ ποὺ τὸν θεωρεῖ σὰν παραπέρα ἀνάπτυξή της. Ὅσο ἀνιστορικὸ κι ἂν εἶναι αὐτό, ὁ Χέγκελ διαθέτει πάντως ἀρκετὴ ἱστορικὴ ἀντίληψη ὥστε νὰ μὴν ἐπεκτείνει τὴ χρήση τοῦ ὀνόματος «ἱεραρχία» πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ Μεσαίωνα. Ἀλλὰ ὁ Ἅγιος Μὰξ ξέρει ἀπ' αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν Χέγκελ ὅτι ἡ κατοπινὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ «ἀλήθεια» τῆς προηγούμενης. Ἄρα ἡ ἐποχὴ τῆς τέλειας κυριαρχίας τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἀλήθεια ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὅπου ἡ κυριαρχία τοῦ πνεύματος ἦταν ἀκόμα ἀτελής, ἔτσι ποὺ ὁ Προτεσταντισμὸς εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς ἱεραρχίας καὶ ἐπομένως ἡ ἀληθινὴ ἱεραρχία. Ἀφοῦ, ὅμως, μονάχα ἡ ἀληθινὴ ἱεραρχία ἀξίζει νὰ ὀνομάζεται ἱεραρχία, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ κυριαρχία τοῦ Μεσαίωνα ἔπρεπε νὰ εἶναι «ἀδύναμη», καὶ εἶναι πολὺ εὔκολο γιὰ τὸν Στίρνερ νὰ τὸ ἀποδείξει, μιὰ καὶ στὸ χωρίο ποὺ δώσαμε παραπάνω καὶ σὲ ἑκατοντάδες ἄλλα χωρία τοῦ Χέγκελ περιγράφεται ἡ ἀτέλεια τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος στὸ Μεσαίωνα. Τὸ μόνο ποὺ τοῦ χρειάζονταν ἦταν νὰ τὰ ἀντιγράψει ὅλα αὐτά, ἐνῶ ὅλη κι ὅλη ἡ «δική του» δουλιὰ ἦταν νὰ βάλει τὴ λέξη «ἱεραρχία» στὴ θέση τῆς «κυριαρχίας τοῦ πνεύματος». Δὲν τοῦ χρειάστηκε κὰν νὰ διατυπώσει τὸ ἁπλὸ ἐπιχείρημα ποὺ μ' αὐτὸ ἡ κυριαρχία τοῦ πνεύματος μεταμορφώνεται ἀπ' αὐτὸν χωρὶς πολλὴ φασαρία σὲ ἱεραρχία, μιὰ καὶ ἔχει γίνει μόδα μέσα στοὺς Γερμανοὺς θεωρητικοὺς νὰ δίνουν τὸ ὄνομα τῆς αἰτίας στὸ ἀποτέλεσμα καί, λόγου χάρη, νὰ ξαναβάζουν πίσω στὴν κατηγορία τῆς θεολογίας κάθε τι ποὺ ἔχει προκύψει ἀπὸ τὴ θεολογία καὶ δὲν ἔχει φτάσει ἐντελῶς ἀκόμα στὸ ὕψος τῶν ἀρχῶν αὐτῶν τῶν θεωρητικῶν — λ.χ., τὴ χεγκελιανὴ θεωρησιακὴ σκέψη, τὸν πανθεϊσμὸ τοῦ Στράους, κτλ. — τέχνασμα ποὺ ἐπικρατοῦσε εἰδικὰ τὸ 1842. Ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω ἀναφερόμενα χωρία προκύπτει ἐπίσης ὅτι ὁ Χέγκελ: (1) ἐκτιμάει τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση σὰ μιὰ καινούργια καὶ τελειότερη φάση αὐτῆς τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος, (2) θεωρεῖ τοὺς φιλοσόφους σὰν τοὺς κυβερνῆτες τοῦ

κόσμου τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα, (3) ὑποστηρίζει ὅτι τώρα μονάχα ἀφηρημένες ἰδέες ἔχουν κύρος μέσα στοὺς ἀνθρώπους, (4) ὅτι αὐτὸς ἤδη θεωρεῖ τὸ γάμο, τὴν οἰκογένεια, τὸ κράτος, τὰ ἀτομικὰ ἀποκτώμενα κέρδη, τὴν πολιτικὴ τάξη, τὴν ἰδιοκτησία, κτλ., σὰ «θεϊκὰ καὶ ἱερά», σὰν «ἐ ν σ ά ρ κ ω σ η τ ῆ ς θ ρ η σ κ ε ί α ς», καὶ (5) ὅτι ἡ ἠ θ ι κ ὴ σὰν ἐγκόσμια ἁγιότητα ἢ σὰν ἁγιοποιημένη ἐγκοσμιότητα παριστάνεται σὰν ἡ ὕψιστη καὶ τελικὴ μορφὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος πάνω στὸν κόσμο — καὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι πράγματα ποὺ τὰ ἐπαναλαμβάνει λ έ ξ η π ρ ὸ ς λ έ ξ η ὁ «Στίρνερ».

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ποῦμε ἢ νὰ ἀποδείξουμε ὁτιδήποτε περισσότερο σχετικὰ μὲ τὴν ἱεραρχία τοῦ Στίρνερ, παρεκτὸς τὸ γιατί ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀντέγραψε τὸν Χέγκελ — ἕνα γεγονός, πάντως, ποὺ γιὰ τὴν ἐξήγησή του εἶναι ἀναγκαῖα περισσότερα ὑλικὰ δεδομένα, καὶ πού, ἐπομένως, μποροῦν νὰ βροῦν τὴν ἐξήγησή του μονάχα ἐκεῖνοι ποὺ ξέρουν τὴ βερολινέζικη ἀτμόσφαιρα. Εἶναι ἕνα ἄλλο ζήτημα, τὸ πῶς προέκυψε ἡ χεγκελιανὴ ἰδέα τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος, καὶ γιὰ τὸ πράγμα αὐτὸ θλέπε τί ἔχουμε πεῖ πιὸ πάνω.

Ἡ υἱοθέτηση ἀπὸ μέρους τοῦ Ἁγίου Μὰξ τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας τῶν φιλοσόφων τοῦ Χέγκελ καὶ ἡ μεταμόρφωση αὐτῆς τῆς κυριαρχίας ἀπὸ μέρους τοῦ Ἁγίου Μὰξ σὲ μιὰν ἱεραρχία, ὀφείλονται στὴν ἐξαιρετικὰ μὴ κριτικὴ εὐπιστία τοῦ ἄγιου μας καὶ σὲ μιὰ «ἱερὴ» ἢ μὴ ἱερὴ ἄγνοια ποὺ εἶναι ἱκανοποιημένη νὰ «θλέπει διαμέσου» τῆς ἱστορίας (δηλ. νὰ π ρ ο σ π ε ρ ν ά ε ι β ι α σ τ ι κ ὰ τὰ ἱστορικὰ θέματα τοῦ Χέγκελ) χωρὶς νὰ σκοτίζεται νὰ «γνωρίσει» πολλὰ «πράγματα» γι αὐτή. Γενικά, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ φοθᾶται ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ «μάθαινε», θὰ ἦταν ἀνίκανος «νὰ καταργήσει καὶ νὰ διαλύσει» (σ. 96), καὶ ἐπομένως θὰ ἔμενε στὴν «πολυάσχολη δραστηριότητα ἑνὸς ἐντόμου» — ἕνας ἐπαρκὴς λόγος γιὰ νὰ μὴν «προχωρήσει» στὴν «κατάργηση καὶ διάλυση» τῆς δικιᾶς του ἄγνοιας.

Ἕνας πού, σὰν τὸν Χέγκελ, δημιουργεῖ γιὰ πρώτη φορὰ ἕνα τέτιο σχέδιο γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἱστορία καὶ γιὰ τὸ σημερινὸ κόσμο σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, δὲ μπορεῖ πιθανὸν νὰ τὸ κάνει χωρὶς περιεκτική, θετικὴ γνώση, χωρὶς νὰ ἀσχοληθεῖ τουλάχιστο σὲ μερικὰ χωρία μὲ τὴν ἐμπειρικὴ ἱστορία, χωρὶς μεγάλη ἐνεργητικότητα καὶ χωρὶς κοφτερὴ διορατικότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἂν κανεὶς εἶναι ἱκανοποιημένος μὲ τὸ νὰ ἐκμεταλλεύεται καὶ νὰ μεταμορφώνει γιὰ τοὺς δικούς του σκοποὺς ἕνα σχέδιο ποὺ ἤδη ὑπάρχει, καὶ νὰ ἀποδείχνει αὐτὴ τὴ «δικιά του» ἀντίληψη μέσο μεμονωμένων παραδειγμάτων (λ. χ., Νέγροι καὶ Μογγόλοι,

Καθολικοί καὶ Προτεστάντες, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, κτλ.) — καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει ὁ πολεμιστής μας ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ — τότε καμμιὰ ἀπολύτως γνώση τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ἀναγκαία. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς ἐκμετάλλευσης γίνεται ἀναπόφευκτα κωμικό, καὶ μάλιστα πολὺ κωμικό, ὅταν γίνεται ἕνα πήδημα ἀπὸ τὸ παρελθὸν στὸ ἄμεσο παρόν, ποὺ παραδείγματά του εἴδαμε κιόλας ὅταν μιλούσαμε γιὰ τὴ «φαντασιοπληξία».

Ὅσο γιὰ τὴν πραγματικὴ ἱεραρχία τοῦ Μεσαίωνα, θὰ σημειώσουμε ἁπλῶς ἐδῶ, ὅτι δὲν ὑπῆρχε γιὰ τὸ λαό, γιὰ τὴ μεγάλη μάζα τῶν ἀνθρώπινων ὄντων. Γιὰ τὴ μεγάλη μάζα ὑπῆρχε μονάχα ὁ φεουδαρχισμός, καὶ ἱεραρχία ὑπῆρχε μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ ἦταν ἡ ἴδια εἴτε φεουδαρχικὴ εἴτε ἀντιφεουδαρχικὴ (μέσα στὰ πλαίσια τοῦ φεουδαρχισμοῦ). Ὁ ἴδιος ὁ φεουδαρχισμὸς εἶχε ἐντελῶς ἐμπειρικὲς σχέσεις σὰ βάση του. Ἡ ἱεραρχία καὶ ὁ ἀγώνας της ἐναντίον τοῦ φεουδαρχισμοῦ (ὁ ἀγώνας τῶν ἰδεολόγων μιᾶς τάξης ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς τάξης) εἶναι μονάχα ἡ ἰδεολογικὴ ἔκφραση τοῦ φεουδαρχισμοῦ καὶ τῶν ἀγώνων ποὺ ἀναπτύσσονται στὸν ἴδιο τὸ φεουδαρχισμὸ — ποὺ περιλαμβάνουν ἐπίσης τοὺς ἀγῶνες τῶν φεουδαρχικὰ ὀργανωμένων ἐθνῶν ἀνάμεσά τους. Ἱεραρχία εἶναι ἡ ἰδεατὴ μορφὴ τοῦ φεουδαρχισμοῦ. Φεουδαρχισμὸς εἶναι ἡ πολιτικὴ μορφὴ τῶν μεσαιωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἐμπορίου. Ἑπομένως, ὁ ἀγώνας τοῦ φεουδαρχισμοῦ ἐναντίον τῆς ἱεραρχίας μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μονάχα ἂν ἀποδείξουμε αὐτὲς τὶς πρακτικὲς ὑλικὲς σχέσεις. Ἡ ἀπόδειξή ταως ἀπὸ μόνη της βάζει τέρμα στὴν προηγούμενη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, ποὺ ἐμπιστεύονταν τὶς ψευδαισθήσεις τοῦ Μεσαίωνα, ἰδιαίτερα ἐκεῖνες τὶς ψευδαισθήσεις ποὺ ὁ Αὐτοκράτορας καὶ ὁ Πάπας χρησιμοποιοῦσαν στὸν ἀγώνα τους ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου.

Μιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἁπλῶς περιορίζει τὶς χεγκελιανὲς ἀφαιρέσεις γιὰ τὸ Μεσαίωνα καὶ τὴν Ἱεραρχία σὲ «πομπώδεις λέξεις καὶ μηδαμινὲς σκέψεις», δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐξετάσουμε πιὸ λεπτομερειακὰ τὴν πραγματική, ἱστορικὴ ἱεραρχία.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι τώρα καθαρὸ ὅτι τὸ τέχνασμα μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀντιστραφεῖ καὶ ὁ Καθολικισμὸς νὰ θεωρηθεῖ ὄχι ἁπλῶς σὰν ἕνα προκαταρκτικὸ στάδιο, ἀλλὰ ἐπίσης σὰ μιὰ ἄρνηση τῆς πραγματικῆς ἱεραρχίας, ὁπόταν στὴν περίπτωση αὐτὴ Καθολικισμὸς = ἄρνηση τοῦ πνεύματος μὴ πνεῦμα, αἰσθησιοκρατία καὶ τότε ἀποκτᾶμε τὴ μεγάλη πρόταση τοῦ Ζὰκ λὲ μπονόμ — ὅτι οἱ Ἰ η σ ο υ ῖ τ ε ς «μᾶς ἔσωσαν ἀπὸ τὴν π α ρ α κ μ ὴ καὶ τὴν κ α τ ά π τ ω σ η τῆς αἰσθησιοκρατίας» (σ. 118). Τί θὰ «μᾶς» συνέβαινε ἂν ἡ «κατάπτωση» τῆς αἰσθησιοκρατίας ἐπρό-

κειτο νὰ ὑπερισχύσει, αὐτὸ δὲν τὸ μαθαίνουμε. Ὁλόκληρη ἡ ὑλικὴ κίνηση ἀπὸ τὸ δέκατο ἕκτο αἰώνα, ποὺ δὲ «μᾶς» ἔσωσε ἀπὸ τὴν «παρακμὴ» τῆς αἰσθησιοκρατίας, ἀλλά, ἀντίθετα, ἀνάπτυξε τὴν «αἰσθησιοκρατία» σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἔκταση, δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν «Στίρνερ» — οἱ Ἰησουῖτες εἶναι αὐτοὶ ποὺ τὰ κατάφεραν ὅλα αὐτά. Παράβαλε, στὸ μεταξύ, τὴ Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ῆ ς Ἱ σ τ ο ρ ί α ς τοῦ Χέγκελ, σ. 425.

Μεταφέροντας τὴν παλιὰ κυριαρχία τῶν κληρικῶν στὴ σύγχρονη ἐποχή, ὁ Ἅγιος Μὰξ ἑρμήνευσε τὴ σύγχρονη ἐποχὴ σὰν «κ λ η ρ ι κ α λ ι σ μ ό». Καὶ ὕστερα, θεωρώντας αὐτὴν τὴν κυριαρχία τῶν κληρικῶν, ποὺ μεταφέρθηκε στὴ σύγχρονη ἐποχή, σὰν κάτι τὸ ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν παλιὰ μεσαιωνικὴ κληρικὴ κυριαρχία, τὴν περιγράφει σὰν κυριαρχία τῶν ἰδεολόγων, σὰ «σ χ ο λ α σ τ ι κ ι σ μ ό». Ἔτσι κληρικαλισμὸς = ἱεραρχία σὰν κυριαρχία τοῦ πνεύματος, σχολαστικισμὸς = ἡ κυριαρχία τοῦ πνεύματος σὰν ἱεραρχία.

Ὁ «Στίρνερ» πετυχαίνει αὐτὸ τὸ ἁπλὸ πέρασμα στὸν κληρικαλισμὸ — ποὺ δὲν εἶναι καθόλου πέρασμα — μέσο τριῶν σημαντικῶν μεταμορφώσεων.

Πρῶτον, «ἔχει» τὴν «ἔννοια τοῦ κληρικαλισμοῦ» γιὰ κάθε ἕναν «ποὺ ζεῖ γιὰ μιὰ μεγάλη ἰδέα, γιὰ μιὰ καλὴ ὑπόθεση» (πάλι ἡ καλὴ ὑπόθεση!) «γιὰ μιὰ θεωρία, κτλ.»

Δεύτερο, στὸν κόσμο τοῦ τῆς ψευδαίσθησης ὁ Στίρνερ «ἔρχεται ἀντιμέτωπος» μὲ τὴν «προαιώνια ψευδαίσθηση ἑνὸς κόσμου ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα μάθει νὰ τὰ βγάζει πέρα χωρὶς τὸν κληρικαλισμό», δηλαδὴ «νὰ ζεῖ καὶ νὰ δημιουργεῖ γιὰ χάρη μιᾶς ἰ δ έ α ς, κτλ.».

Τρίτο, «εἶναι ἡ κυριαρχία τῆς ἰδέας ἢ κληρικαλισμός», δηλαδή: «Ὁ Ροβιεσπέρος, λόγου χάρη» (λόγου χάρη!) ὁ Σαὶν Ζύστ, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς» (καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς!) «ἦταν πέρα γιὰ πέρα παπάδες», κτλ. Καὶ οἱ τρεῖς μεταμορφώσεις ὅπου ὁ κληρικαλισμὸς «ἀνακαλύπτεται», «ἀντιμετωπίζεται» καὶ «ἐξορκίζεται» (ὅλα αὐτὰ στὴ σελίδα 100), δὲν ἐκφράζουν λοιπὸν τίποτε παραπάνω ἀπὸ ὅ,τι ὁ Ἅγιος Μὰξ μᾶς ἔχει ἐπανειλημμένα πεῖ, δηλαδή, τίποτε παρακάνω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ πνεύματος, τῆς ἰδέας, τοῦ Ἱεροῦ, πάνω στὴ «ζωή» (στὸ ἴδιο).

Ἀφοῦ ἡ «κυριαρχία τῆς ἰδέας ἢ κληρικαλισμὸς» δόθηκε ἔτσι σὰ βάση στὴν ἱστορία, ὁ Ἅγιος Μὰξ μπορεῖ, βέβαια, χωρὶς δυσκολία νὰ βρεῖ αὐτὸν τὸν «κληρικαλισμὸ» πάλι σ' ὁλόκληρη τὴν προηγούμενη ἱστορία, καὶ ἔτσι νὰ ἀπεικονίσει «τὸν Ροβεσπιέρο, λόγου χάρη, τὸν Σαὶν Ζύστ, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς» σὰν παπάδες καὶ νὰ τοὺς ταυτίσει μὲ τὸν Ἰννοκέντιο ΙΙΙ καὶ τὸν Γρηγόριο ΥΙΙ, καὶ ἔτσι ὅλη ἡ μοναδικότητα ἐξαφανίζεται στὸ πρόσω-

πο τοῦ Μοναδικοῦ. Ὅλοι τους, ἂν μιλήσουμε κυριολεκτικά, εἶναι ἁπλῶς διαφορετικὰ ὀ ν ό μ α τ α, διαφορετικὲς μεταμφιέσεις ἑ ν ὸ ς προσώπου, τοῦ «Κληρικαλισμοῦ», ποὺ ἔχει φτιάξει ὅλη τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅσο γιὰ τὸ πῶς, μὲ αὐτὸ τὸ εἶδος ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, «ὅλες οἱ γάτες γίνονται γκρίζες», μιὰ καὶ ὅλες οἱ ἱστορικὲς διαφορὲς «καταργοῦνται» καὶ «διαλύονται» μέσα στὴν «ἔννοια τοῦ κληρικαλισμοῦ» — ὅσο γι' αὐτό, ὁ Ἅγιος Μὰξ μᾶς δίνει μονομιᾶς ἕνα ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα μὲ τὸν «Ροβεσπιέρο, λόγου χάρη, τὸν Σαὶν Ζύστ, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς». Ἐδῶ μᾶς σερβίρεται πρῶτα ὁ Ροβεσπιέρος σὰν «παράδειγμα» τοῦ Σαὶν Ζύστ, καὶ ὁ Σαὶν Ζὺστ — σὰν ἕνα «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς» τοῦ Ροβεσπιέρου. Ὕστερα ἀναφέρεται: «Αὐτοὶ οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἱερῶν συμφερόντων ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ ἕναν κόσμο ἀμέτρητων προσωπικῶν, γήινων συμφερόντων». Ἀπὸ ποιόν ἀντιμετωπίστηκαν; Ἀπὸ τοὺς Γιρονδίνους καὶ τοὺς Θερμιδοριανούς[1] ποὺ διαρκῶς τοὺς κατηγοροῦσαν, αὐτοὺς τοὺς ἀληθινοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐπαναστατικῆς ἐξουσίας, δηλ., τῆς μ ό ν η ς τάξης ποὺ ἦταν ἀληθινὰ ἐπαναστατική, τῶν «ἀμέτρητων» μαζῶν (βλέπε «λόγου χάρη» R. Levasseur : Mémoires «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς», «δηλαδή», Nougaret: Histoire des prisons, Barére[2] : Deux amis de la liberté (et du commerce),[3] Montaillard : Histoire de France, Madame Roland : Appel à la postérité, J. B. Louvet : Mémoires καὶ ἀκόμα τὰ ἀηδιαστικὰ Essais historiques τοῦ Beaulieu, κτλ., κτλ., καθὼς καὶ ὅλα τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τοῦ ἐπαναστατικοῦ δικαστηρίου, «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς») — ποὺ τοὺς κατηγοροῦσαν γιὰ παραβίαση τῶν «ἱερῶν συμφερόντων», τοῦ Συντάγματος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητας, τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ρεπουμπλικανισμοῦ, τοῦ νόμου, τῆς sainte propriété[4] «λόγου χάρη» τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς ἠθικῆς, τῆς μετριοπάθειας, «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς». Εἶχαν ἀντίθετους ὅλους τοὺς π α π ά δ ε ς, ποὺ τοὺς κατηγοροῦσαν ὅτι παραβιάζουν ὅλα τὰ κύρια καὶ δευτερεύοντα σημεῖα τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς κατήχησης (βλέπε «λόγου χάρη» Histoire du

---

1. Βουλευτὲς καὶ πολιτικοὶ ποὺ ἀνέτρεψαν τὸν Ροβεσπιέρο στὶς 27. 7.1794 (στὶς 9 τοῦ Θερμιδώρ τοῦ ἔτους).

2. Barére Vde ieuzac· Ἔπαιξε κύριο ρόλο στὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ροβεσπιέρου.

3. «Καὶ τοῦ ἐμπορίου», οἱ λέξεις προστέθηκαν ἀπὸ τὸν Μάρξ.

4. Ἁγία ἰδιοκτησία.

clergé de France pendant la revolution τοῦ M. R., Paris, librairie catholique, 1828, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς»). Ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία τῶν ἀστῶν ὅτι στὴ διάρκεια τῆς regne de la terreur[1] «ὁ Ροβεσπιέρος, λόγου χάρη, ὁ Σαὶν Ζύστ, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς» ἔκοψαν τὰ κεφάλια τῶν honnêtes gens[2] (βλέπε τὰ πολυάριθμα γραφτὰ τοῦ ἠλίθιου Κυρίου Πελτιὲ «λόγου χάρη», La conspiration de Robespierre τοῦ Montjoie «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς») ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μὰξ στὸν ἀκόλουθο μετασχηματισμό: «Ἐπειδὴ οἱ ἐπαναστάτες παπάδες καὶ δάσκαλοι ὑπηρετοῦσαν τὸν Ἄ ν θ ρ ω π ο, ἔκοβαν τὰ κεφάλια τῶν ἀ ν θ ρ ώ π ω ν». Αὐτὸ βέβαια ἀπαλλάσσει τὸν Ἅγιο Μὰξ ἀπὸ τὸ μπελὰ νὰ σπαταλήσει ἔστω καὶ μιὰ «μοναδικὴ» μικρὴ λέξη γιὰ τὶς πραγματικές, ἐμπειρικὲς αἰτίες γιὰ τὸ κόψιμο τῶν κεφαλιῶν — αἰτίες ποὺ βασίζονται σὲ ἐξαιρετικὰ ἐγκόσμια συμφέροντα, ἂν καὶ ὄχι βέβαια τῶν κερδοσκόπων στὸ Χρηματιστήριο, ἀλλὰ τῶν «ἀμέτρητων» μαζῶν. Ἕνας παλιότερος παπάς, ὁ Σπινόζα, ἤδη στὸ δέκατο ἕβδομο αἰώνα εἶχε τὴν ἀναιδὴ τόλμη νὰ κάνει τὸν «αὐστηρὸ δάσκαλο» στὸν Ἅγιο Μάξ, λέγοντας: «Ἡ ἄγνοια δὲν εἶναι ἐπιχείρημα». Συνεπῶς, ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀποστρέφεται τὸν παπὰ Σπινόζα σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε δέχεται τὸν ἀντικληρικό του, τὸν παπὰ Λάιμπνιτς. Καὶ γιὰ ὅλα τὰ τόσο ἐκπληκτικὰ φαινόμενα σὰν τὴν τρομοκρατία, «λόγου χάρη», τὸ κόψιμο τῶν κεφαλιῶν, «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς» βρίσκει «ἐπαρκὲς ἔδαφος» δικαιολογίας δηλ., ὅτι «οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι παραγέμισαν τὰ κεφάλια τους μὲ κάτι παρόμοιο». (σ. 98).

Ὁ μακάριος Μάξ, ποὺ βρῆκε ἐπαρκὲς ἔδαφος δικαιολογίας γιὰ κάθε τι («ἔχω τώρα βρεῖ τὸ ἔδαφος ποὺ μέσα του ἔχει αἰώνια προσδεθεῖ ἡ ἀγκυρά μου»,[3] καὶ ποῦ ἀλλοῦ, ἂν ὄχι μέσα στὴν ἰδέα, «λόγου χάρη», στὸν «κληρικαλισμὸ», «καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς» τοῦ «Ροβεσπιέρου, λόγου χάρη, τοῦ Σαὶν Ζύστ, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς», τῆς Γεωργίας Σάνδη, τοῦ Προυντόν, τῆς ἀγνῆς βερολινέζας ράφτρας, κτλ.) — αὐτὸς ὁ μακάριος Μὰξ «δὲν ψέγει τὴν ἀστικὴ τάξη, γιατὶ ἀναρωτήθηκε μέσα στὸν ἐγωισμό της τί ἔκταση θὰ ἔπρεπε νὰ δώσει στὴν ἐπαναστατικὴ Ἰ δ έ α». Γιὰ τὸν Ἅγιο

---

1. Κυριαρχία τῆς τρομοκρατίας. (Σ.τ.μ.).
2. Ἔντιμοι ἄνθρωποι. (Σ.τ.μ.).
3. Στίχος ἀπὸ προτεσταντικὸ ὕμνο.

Μὰξ «ἡ ἐπαναστατικὴ Ἰ δ έ α» ποὺ ἐνέπνευσε τὰ habits bleus[1] καὶ τοὺς honnêtes gens τοῦ 1789 εἶναι ἡ «ἰδέα» σὰν τῶν sans-culottes[2] τοῦ 1793, ἡ ἴ δ ι α ἰδέα ποὺ γι' αὐτὴ σκέφτεται ἂν θὰ τῆς «παραδοθεῖ» — ἀλλὰ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ «δοθεῖ» παραπέρα «ἔδαφος»[3] σὲ ὁποιαδήποτε «ἰδέα» σχετικὰ μ' αὐτή.[4]

Τώρα ἐρχόμαστε στὴ σημερινὴ ἱεραρχία, στὴν κυριαρχία τῆς ἰδέας στὴν καθημερινὴ ζωή. Ὁλόκληρο τὸ δεύτερο μέρος τοῦ «Βιβλίου» εἶναι γεμάτο μὲ ἀγώνα ἐναντίον αὐτῆς τῆς «ἱεραρχίας». Γι' αὐτὸ θὰ ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτὴ λεπτομερειακά, ὅταν φτάσουμε σ' αὐτὸ τὸ δεύτερο μέρος. Ἀλλὰ μιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Μάξ, ὅπως καὶ στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ «φαντασιοπληξία», εὐχαριστιέται νὰ προλαβαίνει τὶς ἰδέες του ἐδῶ καὶ λέει στὴν ἀρχὴ αὐτὸ ποὺ ἔρχεται ἀργότερα, ἐνῶ ἐπαναλαμβάνει στὴ συνέχεια αὐτὸ ποὺ ἤδη ἔχει πεῖ στὴν ἀρχή, εἴμαστε ἀναγκασμένοι ἤδη σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ δώσουμε λίγα παραδείγματα τῆς ἱεραρχίας του. Ἡ μέθοδός του ποὺ γράφει ἕνα βιβλίο εἶναι ὁ μόνος «ἐγωισμὸς» ποὺ μπορεῖ νὰ βρεθεῖ σ' ὁλόκληρο τὸ βιβλίο. Ἡ αὐτο-ἱκανοποίησή του εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὴν ἱκανοποίηση ποὺ δοκιμάζει ὁ ἀναγνώστης.

Μιὰ καὶ οἱ ἀστοὶ ἀπαιτοῦν ἀγάπη γιὰ τὸ βασίλειό τ ο υ ς, τὸ καθεστώς τους, θέλουν, σύμφωνα μὲ τὸν Ζὰκ λὲ μπονόμ, «νὰ ἐγκαθιδρύσουν τὸ βασίλειο τῆς ἀγάπης πάνω στὴ γῆ». (σ. 98). Μιὰ καὶ ἀπαιτοῦν σεβασμὸ γιὰ τὴν κυριαρχία τους καὶ γιὰ τὶς συνθῆκες ποὺ μέσα τους ἀσκεῖται, καὶ θέλουν ἐπομένως νὰ σφετεριστοῦν τὴν κυριαρχία πάνω στὸ σεβασμό, ἀπαιτοῦν, σύμφωνα μὲ αὐτὸν τὸν ἀνόητο, τὴν κυριαρχία τοῦ σεβασμοῦ σὰν τέτιου, καὶ ἡ στάση τους ἀπέναντι στὸ σεβασμὸ εἶναι ἡ ἴδια ὅπως ἀπέναντι στὸ Ἅγιο Πνεῦμα ποὺ βρίσκεται μέσα τους. (σ. 95) Ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ ποὺ ἡ πίστη του μπορεῖ νὰ κινήσει βουνά, παίρνει σὰν πραγματική, γήινη βάση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου τὴ διαστρεβλωμένη μορφὴ ποὺ μ' αὐτὴν ἡ ψευτο-εὐσεβὴς καὶ ὑποκριτικὴ ἰδεολογία τῶν ἀστῶν ἐκφράζει τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντά τους σὰν καθολικὰ συμφέροντα.

---

1. Μπλὲ φορεσιές. (Σ.τ.μ.).

2. Ξεβράκωτοι.

3. Εὐφυολόγημα στὰ γερμανικά: «Raum geben» = παραδίδομαι, ὑποχωρῶ σὲ κάτι, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα: δίνω ἔδοφος, χῶρο.

4. Ὅλη ἡ ἀναφερόμενη πιὸ πάνω βιβλιογραφία δείχνει πόσο εἶχαν μελετήσει οἱ Μὰρξ-Ἔγκελς τὴ γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Μὰρξ εἶχε ἤδη ἀρχίσει αὐτὴ τὴ μελέτη ἀπὸ τὸ 1843, ὅταν ἔκανε τὸ πρῶτο του ταξίδι στὴ Γαλλία.

Τὸ γιατὶ αὐτὴ ἡ ἰδεολογικὴ ἀπάτη παίρνει ἀκριβῶς αὐτὴ τὴ μορφὴ γιὰ τὸν Ἅγιο μας, θὰ τὸ δοῦμε σὲ σύνδεση μὲ τὸν «πολιτικὸ φιλελευθερισμό».

Ὁ Ἅγιος Μὰξ μᾶς δίνει ἕνα καινούργιο παράδειγμα στὴ σελίδα 115, μιλώντας γιὰ τὴν οἰκογένεια. Δηλώνει ὅτι, ἂν καὶ εἶναι πολὺ εὔκολο νὰ χειραφετηθεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς οἰκογένειάς του, ὡστόσο, «ἡ ἄρνηση τῆς ὑποταγῆς εὔκολα προκαλεῖ τύψεις συνείδησης», καὶ γι' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι τηροῦν σταθερὰ τὴν οἰκογενειακὴ ἀγάπη, τὴν ἰδέα τῆς οἰκογένειας, καὶ ἔτσι ἀποκτοῦν τὴν «ἱερὴ ἀντίληψη τῆς οἰκογένειας», τοῦ «Ἱεροῦ». (σ. 116).

Ὁ καλός μας ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται πάλι τὴν κυριαρχία τοῦ Ἱεροῦ, ἐδῶ ὅπου κυριαρχοῦν ἐντελῶς ἐμπειρικὲς συνθῆκες. Ἡ στάση τοῦ ἀστοῦ ἀπέναντι στοὺς θεσμοὺς τοῦ καθεστῶτος του εἶναι σὰν τοῦ Ἑβραίου ἀπέναντι στὸ Νόμο. Τοὺς παραβιάζει στὸ βαθμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει σὲ κάθε ἀτομικὴ περίπτωση, ἀλλὰ θέλει νὰ τοὺς τηροῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι. Ἂν ὅλοι οἱ ἀστοί, σὰ μιὰ μάζα καὶ ταυτόχρονα, ἐπρόκειτο νὰ παραβιάζουν τοὺς ἀστικοὺς θεσμούς, θὰ ἔπαυαν νὰ εἶναι ἀστοὶ — αὐτό, βέβαια, ποτὲ δὲν τὸ κάνουν καὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τους καὶ τὴ θέλησή τους. Ὁ ἀκόλαστος ἀστὸς παραβιάζει τὸ γάμο καὶ κάνει κρυφὰ μοιχεία, ὁ ἔμπορος παραβιάζει τοὺς θεσμοὺς τῆς ἰδιοκτησίας στερώντας τὴν ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων μὲ τὴν κερδοσκοπία, τὴ χρεωκοπία, κτλ., ὁ νεαρὸς ἀστὸς γίνεται ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του, ἂν μπορεῖ — καταργώντας στὴν πράξη τὴν οἰκογένεια στὸ βαθμὸ ποὺ ἀφορᾶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ἀλλὰ γάμος, ἰδιοκτησία καὶ οἰκογένεια παραμένουν ἀπρόσβλητα, στὴ θεωρία, διότι ἀποτελοῦν τὴν πρακτικὴ βάση ποὺ πάνω της ἡ ἀστικὴ τάξη ἔχει οἰκοδομήσει τὴν κυριαρχία της, καὶ διότι στὴν ἀστική τους μορφὴ ἀποτελοῦν τοὺς ὅρους ποὺ κάνουν τὸν ἀστὸ ἀστό, μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ ἡ συνεχὴς παραβίαση τοῦ Νόμου κάνει τὸν θρῆσκο Ἑβραῖο ἕνα θρῆσκο Ἑβραῖο. Αὐτὴ ἡ στάση τοῦ ἀστοῦ ἀπέναντι στοὺς ὅρους τῆς ὕπαρξής του ἀποκτάει μιὰ ἀπὸ τὶς καθολικές της μορφὲς στὴν ἀστικὴ ἠθική. Δὲν μπορεῖ κανείς, γενικά, νὰ μιλάει γιὰ τὴν οἰκογένεια «σὰν τέτια». Ἱστορικά, ὁ ἀστὸς δίνει στὴν οἰκογένεια τὸ χαρακτήρα τῆς ἀστικῆς οἰκογένειας, ὅπου ἡ ἀνία καὶ τὸ χρῆμα ἀποτελοῦν τὸ συνδετικὸ δεσμό, καὶ ποὺ ἐπίσης περιλαμβάνει τὴν ἀστικὴ διάλυση τῆς οἰκογένειας, πράγμα ποὺ δὲν ἐμποδίζει τὴν ἴδια τὴν οἰκογένεια νὰ συνεχίζει πάντοτε νὰ ὑπάρχει. Ἡ βρώμικη ὕπαρξή της ἔχει τὸ ἀντίβαρό της μέσα στὴν ἱερὴ ἔννοιά της μέσα στὴν ἐπίσημη φρασεολογία καὶ τὴν καθολικὴ ὑποκρισία. Ἐκεῖ ὅπου ἡ οἰκο-

γένεια π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ καταργεῖται, ὅπως συμβαίνει στὸ προλεταριάτο, γίνεται ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ νομίζει ὁ «Στίρνερ» Ἐδῶ ἡ ἔννοια τῆς οἰκογένειας δὲν ὑπάρχει καθόλου, ἀλλὰ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις μποροῦμε ἀσφαλῶς νὰ βροῦμε τὴν οἰκογενειακὴ ἀγάπη τὴ βασισμένη σὲ ἐξαιρετικὰ πραγματικὲς σχέσεις. Τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα ἡ ἔννοια τῆς οἰκογένειας καταργήθηκε ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους, γιατὶ ἡ πραγματικὴ οἰκογένεια βρισκόταν κιόλας στὴ διαδικασία τῆς διάλυσης στὶς ὑψηλότερες κορυφὲς τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἐσωτερικὸς οἰκογενειακὸς δεσμὸς εἶχε διαλυθεῖ, οἱ ξεχωριστοὶ συντελεστὲς ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν ἔννοια τῆς οἰκογένειας εἶχαν διαλυθεῖ, λόγου χάρη ἡ ὑπακοή, ἡ εὐσέβεια, ἡ πίστη στὸ γάμο, κτλ. Ἀλλὰ τὸ πραγματικὸ σῶμα τῆς οἰκογένειας, ἡ σχέση ἰδιοκτησίας, ἡ ἀποκλειστικὴ στάση ἀπέναντι σὲ ἄλλες οἰκογένειες, ἡ ὑποχρεωτικὴ συνοίκηση — σχέσεις ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ὕπαρξη τῶν παιδιῶν, τὴ δομὴ τῶν σύγχρονων πόλεων, τὸ σχηματισμὸ κεφαλαίου, κτλ. — ὅλα αὐτὰ διατηρήθηκαν, ἂν καὶ μὲ πολλὲς παραβιάσεις, διότι ἡ ὕπαρξη τῆς οἰκογένειας ἔγινε ἀναγκαία ἀπὸ τὴ σύνδεσή της μὲ τὸν τρόπο παραγωγῆς, ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέληση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Τὸ ἀναπόφευκτο αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἀποδείχτηκε μὲ τὸν πιὸ ἐμφαντικὸ τρόπο στὴ διάρκεια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὅπου γιὰ μιὰ στιγμὴ ἡ οἰκογένεια καταργήθηκε καὶ νομικά. Ἡ οἰκογένεια συνεχίζει νὰ ὑπάρχει ἀκόμα καὶ στὸ δέκατο ἔνατο αἰώνα, μόνο ποὺ ἡ διαδικασία τῆς διάλυσής της ἔγινε καθολικότερη, ὄχι ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἔννοια, ἀλλὰ χάρη στὴ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ συναγωνισμοῦ. Ἡ οἰκογένεια ὑπάρχει ἀκόμα παρόλο ποὺ ἡ διάλυσή της εἶχε ἀπὸ καιρὸ διακηρυχθεῖ ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ Ἄγγλους σοσιαλιστὲς καὶ αὐτὸ τελειὰ ἔχει ἐπίσης διεισδύσει καὶ στοὺς Γερμανοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας, μέσο τῶν γαλλικῶν μυθιστορημάτων.

Ἕνα ἄλλο παράδειγμα τῆς κυριαρχίας τῆς ἰδέας στὴν καθημερινὴ ζωή. Μιὰ καὶ οἱ δάσκαλοι στὰ σχολειὰ πρέπει νὰ παρακινηθοῦν νὰ βροῦν παρηγοριὰ γιὰ τὴν ἰσχνὴ ἀμοιβή τους στὴν ἁγιότητα τῆς ὑπόθεσης ποὺ ὑπηρετοῦν (πράγμα ποὺ μποροῦσε νὰ συμβεῖ μονάχα στὴ Γερμανία), ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ πιστεύει πραγματικὰ ὅτι αὐτὴ ἡ διατύπωση εἶναι ἡ αἰτία τῆς χαμηλῆς τους ἀμοιβῆς. (σ. 100). Πιστεύει ὅτι τὸ «Ἱερὸ» στὸ σημερινὸ ἀστικὸ κόσμο ἔχει μιὰ πραγματικὴ χρηματικὴ ἀξία, πιστεύει ὅτι τὸ ἰσχνὸ ταμεῖο τοῦ πρωσικοῦ κράτους (βλέπε ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, τὸν Μπράουνινγκ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα[1]) θὰ αὐξάνονταν σὲ τέτιο βα-

1. G. Browning, the Domestic and Financial Condition of Great Britain:

θμὸ μὲ τὴν κατάργηση τοῦ «Ἱεροῦ», ὥστε κάθε δάσκαλος χωριοῦ θὶ μποροῦσε ξαφνικὰ νὰ πληρωθεῖ μὲ ὑπουργικὸ μισθό.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱεραρχία τοῦ παραλογισμοῦ.

Ὁ «ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ μεγαλόπρεπου καθεδρικοῦ ναοῦ» — ὅ πως τὸ τοποθετεῖ ὁ μεγάλος Μισελὲ[1] —τῆς ἱεραρχίας εἶναι «μερικὲς φορὲς» τὸ ἔργο τοῦ «Κανένα».

> «Χωρίζει μερικὲς φορὲς κανεὶς τοὺς ἀνθρώπους σὲ δυὸ κατηγορίες, τοὺς μορφωμένους καὶ τοὺς ἀμόρφωτους». (Χωρίζει κανεὶς μερικὲς φορὲς τοὺς πιθήκους σὲ δυὸ κατηγορίες, σ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν οὐρὰ καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν). «Οἱ πρῶτοι στὸ βαθμὸ ποὺ ἀξίζανε τὸ ὄνομά τους, ἀσχολοῦνταν μὲ σκέψεις, μὲ τὸ πνεῦμα». «Κυριαρχοῦσαν κατὰ τὴ μεταχριστιανικὴ ἐποχὴ καὶ γιὰ τὶς σκέψεις τους ἀπαιτοῦσαν... σεβασμό». Οἱ ἀμόρφωτοι (τὸ ζῶο, τὸ παιδί, ὁ Νέγρος) εἶναι «ἀνίσχυροι» ἀπέναντι στὶς σκέψεις καὶ «κυριαρχοῦνται ἀπ' αὐτές. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς ἱεραρχίας».

Οἱ «μορφωμένοι» (ὁ νέος, ὁ Μογγόλος, ὁ Σύγχρονος) ἀσχολοῦνται, ἐπομένως καὶ πάλι μονάχα μὲ τὸ «πνεῦμα», τὴν καθαρὴ σκέψη, κτλ. Εἶναι μεταφυσικοὶ ἀπὸ ἐπάγγελμα, σὲ τελευταία ἀνάλυση χεγκελιανοί. «Ἄρα» οἱ «ἀμόρφωτοι» εἶναι οἱ μὴ χεγκελιανοί. Ὁ Χέγκελ ἦταν ἀναμφισβήτητα ὁ πιὸ μορφωμένος χεγκελιανὸς καὶ γι' αὐτὸ στὴν περίπτωσή του πρέπει «νὰ γίνει φανερὸ τί ζωηρὴ ἐπιθυμία γιὰ τὰ πράγματα διαθέτει ἰδιαίτερα ὁ πιὸ μορφωμένος ἄνθρωπος». Τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι ὁ «μορφωμένος» καὶ ὁ «ἀμόρφωτος» συγκρούονται μέσα στὸν ἑαυτό τους ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον. Πραγματικά, μέσα σὲ κάθε ἄνθρωπο ὁ «ἀμόρφωτος» βρίσκεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸ «μορφωμένο». Καὶ μιὰ ποὺ γίνεται φανερὴ στὸν Χέγκελ ἡ μεγαλύτερη ἐπιθυμία γιὰ τὰ πράγματα, πράγμα ποὺ ταιριάζει στὸν «ἀμόρφωτο», γίνεται ἐπίσης φανερὸ ἐδῶ ὅτι «ὁ πιὸ μορφωμένος» ἄνθρωπος εἶναι ταυτόχρονα ὁ «πιὸ ἀμόρφωτος». «Ἐκεῖ (στὸν Χέγκελ) «ἡ πραγματικότητα θὰ ἔπρεπε νὰ βρίσκεται σὲ τέλεια συμφωνία

Preceded by a brief sketch of her Foreign Policy, and of the Statistics and Politics of France, Russia, Austria and Prussia. London 1834.

1. Πρόκειται γιὰ τὸν Κὰρλ Λούντβιχ Μισελέ, συγγραφέα ἑνὸς ἔργου με τὸν τίτλο «Ἱστορία τῶν τελευταίων φιλοσοφικῶν συστημάτων στὴ Γερμανία, ἀπὸ τὸν Κὰντ μέχρι τὸν Χέγκελ». Βερολίνο 1837 - 1838.

μὲ τὴ σκέψη καὶ καμμιὰ ἔννοια νὰ μὴν εἶναι χωρὶς πραγματικότητα». Αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ ὡς ἑξῆς: ἐκεῖ, ἡ συνηθισμένη ἰδέα τῆς πραγματικότητας θὰ ἔπρεπε νὰ πάρει τὴν ὁλοκληρωμένη φιλοσοφική της ἔκφραση, ἐνῶ ὁ Χέγκελ φαντάζεται, ἀντίθετα, ὅτι «συνεπῶς» κάθε φιλοσοφικὴ ἔκφραση δημιουργεῖ τὴν πραγματικότητα ποὺ βρίσκεται σὲ συμφωνία μαζί της. Ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ θεωρεῖ τὴν ψευδαίσθηση ποὺ εἶχε ὁ Χέγκελ γιὰ τὴ φιλοσοφία του σὰν τὸ γνήσιο νόμισμα τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας.

Ἡ χεγκελιανὴ φιλοσοφία πού, μὲ τὴ μορφὴ τῆς κυριαρχίας τῶν χεγκελιανῶν πάνω στοὺς μὴ χεγκελιανούς, ἐμφανίζεται σὰν ἡ κορωνίδα τῆς ἱεραρχίας κατακτᾶ τώρα τὴν τελευταία παγκόσμια αὐτοκρατορία.

> «Τὸ σύστημα τοῦ Χέγκελ ἦταν ὁ ὑπέρτατος δ ε σ π ο τ ι σ μ ὸ ς καὶ ἀ π ο λ υ τ α ρ χ ί α τῆς σκέψης, ἡ π α ν τ ο δ υ ν α μ ί α καὶ τὸ π α ν ί σ χ υ ρ ο τοῦ πνεύματος». (σ. 97)

Ἐδῶ, ἐπομένως, βρισκόμαστε στὸ βασίλειο τῶν πνευμάτων τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ Βερολίνο μέχρι τὴ Χάλλε καὶ τὸ Τύμπινγκεν, στὸ βασίλειο τῶν πνευμάτων ποὺ ἡ ἱστορία του ἔχει γραφτεῖ ἀπὸ τὸν Χὲρρ Μπάϋρχόφφερ[1] καὶ ποὺ τὰ στατιστικά της στοιχεῖα τὰ ἔχει συλλέξει ὁ μεγάλος Μισελέ.

Ἡ προετοιμασία γι᾽ αὐτὸ τὸ βασίλειο τῶν πνευμάτων στάθηκε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ «δ ὲ ν ἔ κ α ν ε τ ί π ο τ ε ἄ λ λ ο ἀπὸ τὸ νὰ μετατρέψει τὰ π ρ ά γ μ α τ α σὲ ἰ δ έ ε ς γ ι ὰ τ ὰ π ρ ά γ μ α τ α». (σ. 115. Πρβλ. πιὸ πάνω τὸν Χέγκελ γιὰ τὴν ἐπανάσταση, σ. 185). «Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι παρέμειναν πολίτες» (στὸν «Στίρνερ» αὐτὸ συμβαίνει νωρίτερα, ἀλλὰ «αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Στίρνερ δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔχει στὸ μυαλό του, καὶ αὐτὸ ποὺ ἔχει στὸ μυαλό του δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ», Βίγκαντ, σ. 149) καὶ «ζοῦσαν στὴ σ κ έ ψ η, ἔχοντας ἕνα θέμα ποὺ σ κ έ φ τ ο ν τ α ν, ποὺ μπροστά του» (κατὰ παράθεση) «ἐνοιωθαν δέος καὶ φόβο». Ὁ «Στίρνερ» λέει σ᾽ ἕνα χωρίο στὴ σελίδα 98: «Ὁ δρόμος πρὸς τὴν κόλαση εἶναι στρωμένος μὲ καλὲς προθέσεις». Ἀλλὰ ἐμεῖς λέμε: ὁ δρόμος πρὸς τὸ Μοναδικὸ εἶναι στρωμένος μὲ κακὲς συμπερασματικὲς προτάσεις, μὲ παραθέσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν «οὐράνια σκάλα» του τὴ δανεισμένη ἀπὸ τοὺς Κινέζους καὶ τὸ «σχοινὶ

---

1. K. T. Bayrhoffer, Die Idee und Geschichte der Philosophie (Ἡ ἰδέα κι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας) Marburg 1838.

τοῦ ἀντικειμενικοῦ» (σ. 88) ποὺ πάνω του κάνει «πηδήματα ψύλλου». Σύμφωνα μ᾽ αὐτό, γιὰ τὴ «σύγχρονη φιλοσοφία ἢ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ» — ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ θασίλειου τῶν πνευμάτων ἡ σύγχρονη ἐποχὴ δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ σύγχρονη φιλοσοφία — εἶναι εὔκολη ὑπόθεση νὰ «μεταμορφωθοῦν τὰ ὑπάρχοντα ἀντικείμενα σὲ ἰδέες τῶν ἀντικειμένων, δηλ., σὲ ἔννοιες», σελίδα 114, ἐργασία ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ τὴ συνεχίζει.

Ἔχουμε κιόλας δεῖ τὸν ἱππότη μας τῆς ἐλεεινῆς μορφῆς[1] ακόμα «προτοῦ νὰ ἔχουν παρουσιαστεῖ τὰ βουνά», ποὺ ἀργότερα τὰ μετακίνησε μὲ τὴν πίστη του, ἀκριβῶς στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου του, νὰ καλπάζει ὁρμητικὸς πρὸς τὸ μεγάλο ἀποτέλεσμα τοῦ «μεγαλόπρεπου καθολικοῦ του ναοῦ». Ὁ «γάιδαρός» του, παράθεση, δὲ μποροῦσε νὰ πηδάει ἀρκετὰ γρήγορα γι᾽ αὐτόν. Τώρα, τελικά, στὴ σελίδα 114, ἔχει φτάσει στὸ σκοπό του καὶ μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἰσχυροῦ «ἢ» μεταμόρφωσε τὴ σύγχρονη ἐποχὴ σὲ σύγχρονη φιλοσοφία.

Ἔτσι οἱ ἀρχαῖοι καιροὶ (δηλ., ὁ ἀρχαῖος κι ὁ σύγχρονος, ὁ νεγροειδὴς κι ὁ μογγολικὸς ἀλλά, μιλώντας κυριολεκτικά, μονάχα ἡ ἐποχὴ πρὶν τὸν Στίρνερ) «ἔφτασαν στὸν τελικό τους σκοπό». Μποροῦμε τώρα νὰ ἀποκαλύψουμε γιατί ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔδωσε τὸν τίτλο «Ἄνθρωπος» σὲ ὁλόκληρο τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου του, καὶ ὅλη τὴν ἱστορία του γιὰ θαύματα, πνεύματα καὶ ἱππότες τὴν ἔκαμε ἱστορία τοῦ «Ἀνθρώπου». Οἱ ἰδέες καὶ σκέψεις τῶν ἀνθρώπων ἦταν, βέβαια, ἰδέες καὶ σκέψεις γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ γιὰ τὶς σκέψεις τους, τὴ συνείδησή τους γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους γενικά — γιατὶ ἦταν ὄχι ἁπλῶς ἡ συνείδηση ἑνὸς μεμονωμένου ἀτόμου, ἀλλὰ τοῦ ἀτόμου στὴν ἀλληλοσύνδεσή του μὲ ὁλόκληρη τὴν κοινωνία καὶ γιὰ ὁλόκληρη τὴν κοινωνία ὅπου ζοῦσαν. Οἱ ὅροι, οἱ ἀνεξάρτητοι ἀπ᾽ αὐτούς, ποὺ μέσα τους παράγανε τὴ ζωή τους, τὶς ἀναγκαῖες μορφὲς ἐπικοινωνίας ποὺ συνδέονται μ᾽ αὐτὴ τὴν παραγωγή, καὶ οἱ προσωπικοὶ καὶ κοινωνικοὶ ὅροι ποὺ ἦταν ἔτσι δεδομένοι, ἔπρεπε νὰ πάρουν τὴ μορφή — στὸ βαθμὸ ποὺ ἐκφράζονταν σὲ σκέψεις — ἰδεατῶν ὅρων καὶ ἀναγκαίων σχέσεων, δηλ., ἔπρεπε νὰ ἐκφραστοῦν στὴ συνείδηση σὰν προσδιορισμοὶ ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου σὰν τέτιου, ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη οὐσία, ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο σὰν τέτιο.

---

1. Ἐδῶ ἐννοεῖ τὸν Στίρνερ. Ἀργότερα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Δὸν Κιχώτη θὰ τὰ ἀποδίδει στὸν Σέλιγκα, ἐνῶ στὸν Στίρνερ θὰ ἀποδίδει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Σάντσο Πάντσα.

Αὐτὸ ποὺ ἦταν οἱ ἄνθρωποι, αὐτὸ ποὺ ἦταν οἱ σχέσεις τους, ἐμφανιζόταν στὴ συνείδηση σὰν ἰδέες τοῦ ἀνθρώπου σ ὰ ν τ έ τ ι ο υ, τοῦ τρόπου τῆς ὕπαρξής του ἢ τῶν ἄμεσων ἐννοιολογικῶν του προσδιορισμῶν. Ἔτσι, ἀφοῦ οἱ ἰδεολόγοι δέχτηκαν ὅτι οἱ ἰδέες καὶ οἱ σκέψεις ἔχουν κυριαρχήσει στὴν ἱστορία μέχρι σήμερα, ὅτι ἡ ἱστορία αὐτῶν τῶν ἰδεῶν καὶ σκέψεων ἀποτελεῖ ὅλη τὴν ὡς τώρα ἱστορία, ἀφοῦ φαντάστηκαν ὅτι οἱ πραγματικὲς σχέσεις συμμορφώθηκαν πρὸς τὸν ἄνθρωπο σ ὰ ν τ έ τ ι ο καὶ πρὸς τὶς ἰδεατές του σχέσεις, δηλ., πρὸς τοὺς ἐννοιολογικοὺς προσδιορισμούς, ἀφοῦ ἔκαμαν τὴν ἱστορία τῆς συνείδησης τῶν ἀνθρώπων γιὰ τοὺς ἑαυτούς τους βάση τῆς πραγματικῆς τους ἱστορίας, ὕστερα ἀπὸ ὅλα αὐτά, τίποτε δὲν ἦταν πιὸ εὔκολο ἀπὸ τὸ νὰ ὀνομάσεις τὴν ἱστορία τῆς συνείδησης, τῶν ἰδεῶν, τοῦ Ἱεροῦ, τῶν καθιερωμένων ἰδεῶν — ἱστορία τοῦ «Ἀνθρώπου» καὶ νὰ τὴν παραστήσεις σὰν τὴν πραγματικὴ ἱστορία. Ἡ μόνη διάκριση ἀνάμεσα στὸν Ἅγιο Μὰξ καὶ ὅλους τοὺς προκατόχους του εἶναι ὅτι αὐτὸς δὲν ξέρει τ ί π ο τ ε γι' αὐτὲς τὶς ἰδέες — ἀκομὴ καὶ στὴν αὐθαίρετη ἀπομόνωσή τους ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ζωή, ποὺ ἦταν προϊόντα της — καὶ ὅλη ἡ τετριμμένη δημιουργία του περιορίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι, ὅταν ἀντιγράφει τὴ χεγκελιανὴ ἰδεολογία δείχνει ὅτι ἀγνοεῖ ἀκόμα κι αὐτὰ ποὺ ἀντιγράφει. — Εἶναι πιὰ ἀπ' αὐτὰ φανερό, πῶς μπορεῖ νὰ ἀντιπαραθέτει τὴν ἱστορία τοῦ πραγματικοῦ ἀτόμου μὲ τὴ μορφὴ τ ο ῦ Μ ο ν α δ ι κ ο ῦ στὴ φαντασία του γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ἀνθρώπου.

Ἡ μοναδικὴ ἱστορία πραγματοποιεῖται στὴν ἀρχὴ τῆς Στοᾶς στὴν Ἀθήνα, ἀργότερα σχεδὸν ὁλοκληρωτικὰ στὴ Γερμανία, καὶ τελικὰ στὸ Κούπφεργκράμπεν[1] στὸ Βερολίνο, ὅπου ὁ δεσπότης τῆς «σύγχρονης φιλοσοφίας ἢ τῆς σύγχρονης ἐποχῆς» ἔχτισε τὸ κάστρο του. Αὐτὸ ἤδη δείχνει πόσο ἀποκλειστικὰ ἐθνικὸ καὶ τοπικὸ εἶναι τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἀντὶ γιὰ παγκόσμια ἱστορία ὁ Ἅγιος Μὰξ δίνει λίγα, καὶ τὸ κυριώτερο, ἐξαιρετικὰ ἰσχνὰ καὶ λαθεμένα σχόλια γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Γ ε ρ μ α ν ι κ ῆ ς θεολογίας καὶ φιλοσοφίας. Ἂν κατὰ τύχη φαινόμαστε ὅτι βγαίνουμε ἀπὸ τὴ Γερμανία, εἶναι μονάχα γιὰ νὰ βεβαιώσουμε ὅτι οἱ πράξεις καὶ οἱ σκέψεις ἄλλων λαῶν, λ. χ. ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, «φτάνουν τὸν τελικό τους σκοπὸ» στὴ Γερμανία, δηλαδὴ στὸ Κούπφεργκράμπεν. Μᾶς δίνονται μονάχα ἐθνικὰ - γερμανικὰ γεγονότα, αὐτὰ ἐξετάζονται καὶ ἑρμηνεύονται μὲ ἐθνικο - γερμανικὸ τρόπο, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα παραμένει ἐθνικο - γερμανικό. Ἀλλὰ οὔτε κι αὐτὸ εἶναι ἀρκετό.

---

1. Περιοχὴ τοῦ Βερολίνου, ὅπου κατοικοῦσε ὁ Χέγκελ.

Οἱ ἀντιλήψεις καὶ ἡ μόρφωση τοῦ Ἁγίου μας εἶναι ὄχι μόνο γερμανικά, ἀλλὰ καὶ βερολινέζικα πέρα γιὰ πέρα. Ὁ ρόλος ποὺ παραχωρεῖται στὴ χεγκελιανὴ φιλοσοφία εἶναι ὁ ἴδιος μ' ἐκεῖνον ποὺ αὐτὴ παίζει στὸ Βερολίνο, καὶ ὁ Στίρνερ συγχέει τὸ Βερολίνο μὲ τὸν κόσμο καὶ τὴν παγκόσμια ἱστορία. Ὁ «νέος» εἶναι βερολινέζος, οἱ καλοὶ πολίτες ποὺ συναντᾶμε σ' ὁλόκληρο τὸ βιβλίο εἶναι βερολινέζοι φιλισταῖοι ζυθοπότες. Ὅταν ξεκινήσει κανεὶς ἀπὸ τέτιες προϋποθέσεις, εἶναι φυσικό, ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ πετυχαίνει εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἀποτέλεσμα περιορισμένο στὰ ἐθνικὰ καὶ τοπικὰ πλαίσια. Ὁ «Στίρνερ» καὶ ὁλόκληρη ἡ φιλοσοφική του ἀδελφότητα, ποὺ ἀνάμεσά της εἶναι τὸ πιὸ ἀδύνατο καὶ πιὸ ἀγράμματο μέλος της, παρέχουν μιὰ πρακτικὴ ἑρμηνεία στοὺς γενναίους στίχους τοῦ γενναιόκαρδου Χόφφμαν φὸν Φάλλερσλέμπεν:

«Στὴ Γερμανία μόνο, στὴ Γερμανία μόνο,
θἄθελα πάντα νὰ ζῶ».

Τὸ τοπικὸ βερολινέζικο συμπέρασμα τοῦ γενναιόκαρδου ἄγιου μας — ὅτι στὴ χεγκελιανὴ φιλοσοφία ὁ κόσμος «ἔχει ἐξαφανιστεῖ τελείως»— τοῦ ἐπιτρέπει τώρα χωρὶς πολλὰ ἔξοδα νὰ φτάσει σὲ μιὰ παγκόσμια «δικιά του» αὐτοκρατορία. Ἡ χεγκελιανὴ φιλοσοφία μεταμόρφωσε τὰ πάντα σὲ σκέψη, στὸ Ἱερό, σὲ ὀπτασία, σὲ πνεῦμα, σὲ πνεύματα, σὲ φαντάσματα. Ὁ «Στίρνερ» θὰ πολεμήσει ἐναντίον τους, θὰ τὰ κατακτήσει στὴ φαντασία του καὶ θὰ χτίσει πάνω στὰ νεκρά τους σώματα τὴ «δικιά του», «μοναδική», «σωματική» αὐτοκρατορία, τὴν αὐτοκρατορία τοῦ «ἐξαίρετου ἀνθρώπου».

> «Διότι δὲν εἶναι ἡ πάλη ἡμῶν ἐναντίον εἰς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλ' ἐναντίον εἰς τὰς ἀρχάς, ἐναντίον εἰς τὰς ἐξουσίας, ἐναντίον εἰς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, ἐναντίον εἰς τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις». (Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσίους, 6, 12).

Τώρα ὁ «Στίρνερ» στέκεται «περιεζωσμένος τὴν ὀσφύν του» ἕτοιμος νὰ ἐξαπολύσει τὴ μάχη ἐναντίον τῶν σκέψεων. Δὲν τοῦ χρειάζεται πρῶτα «νὰ ἀναλάβει τὴν ἀσπίδα τῆς πίστεως», γιατὶ ποτὲ δὲν τὴν παράτησε. Ὁπλισμένος μὲ τὴν «περικεφαλαία» τῆς καταστροφῆς καὶ μὲ τὴν «μάχαιρα» τῆς ἔλλειψης πνεύματος (βλέπε στὸ ἴδιο), προχωρεῖ στὴ μάχη. «Καὶ ἐδόθη εἰς αὐτὸ νὰ κάμῃ πόλεμον μὲ τοὺς ἁγίους», ἀλλὰ δὲν τοῦ «ἐδόθη» «νὰ νικήσῃ αὐτούς». (Ἀποκάλυψις Ἰωάννου, 13, 7).

5. Ὁ «Στίρνερ» μακαρίως ἱκανοποιημένος μὲ τὴν κατασκευή του.

Ξαναβρισκόμαστε τώρα ἀκριβῶς στὸ ἴδιο σημεῖο ποὺ βρισκόμασταν στὴ σελίδα 19 σὲ σχέση μὲ τὸν νέο, ποὺ ἔγινε ἄντρας, καὶ στὴ σελίδα 90 σὲ σχέση μὲ τὸν μογγολοειδὴ Καυκάσιο ποὺ μεταμορφώθηκε στὸν Καυκάσιο Καυκάσιο καὶ «βρῆκε τὸν ἑαυτό του». Βρισκόμαστε, ἑπομένως, στὴν τρίτη αὐτο-ἀνεύρεση τοῦ μυστηριώδους ἀτόμου ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ μᾶς περιγράφει τὸν «σκληρό του ἀγώνα γιὰ τὴ ζωή». Μόνο ποὺ ἡ ὅλη ἱστορία βρίσκεται τώρα πίσω μας, καί, χάρη στὸ ἐκτεταμένο ὑλικὸ ποὺ ἐπεξεργαστήκαμε, πρέπει νὰ ρίξουμε μιὰ ἀναδρομικὴ ματιὰ στὸ γιγάντιο πτῶμα τοῦ καταστραμμένου ἀνθρώπου.

Σὲ μιὰ κατοπινὴ σελίδα, ὅπου ἔχει ξεχάσει πρὸ πολλοῦ τὴν ἱστορία του, βεβαιώνει ὁ Ἅγιος Μὰξ ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα θεωρεῖται ἀπὸ πολὺν καιρὸ ὁ δημιουργὸς τῶν καινούργιων παγκόσμιων ἱστορικῶν δημιουργιῶν» (σ. 214). Ἔχουμε ὅμως κιόλας δεῖ, ὅτι ἀκόμα κι οἱ χειρότεροι ἐχθροί του δὲ μποροῦν νὰ ψέξουν τὴν ἱστορία τ ο υ πάνω σ᾽ αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὅπως καὶ νἄχει τὸ πράγμα, γιατὶ σ᾽ αὐτὴ δὲν κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους ὁποιαδήποτε ἄτομα, οὔτε πολὺ περισσότερο μεγαλοφυΐες, ἀλλὰ μονάχα ἀποστεωμένες, ἀνάπηρες σκέψεις καὶ χεγκελιανὲς παρανοήσεις.

Repetitio est mater studiorum.[1] Ὁ Ἅγιος Μὰξ ποὺ ἐξέθεσε κληρη τὴν ἱστορία του τῆς «φιλοσοφίας ἢ τῶν ἐποχῶν» μονάχα γιὰ νὰ ὑρεῖ μιὰν εὐκαιρία νὰ διαβάσει διαστικὰ τὸν Χέγκελ, ἐπαναλαμβάνει τελικὰ γι᾽ ἄλλη μιὰ φορὰ ὁλόκληρη τὴ μοναδική του ἱστορία. Ὡστόσο, τὸ κάνει αὐτὸ μὲ μιὰ φυσικὴ-ἐπιστημονικὴ στάση, προσφέροντάς μας σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ «μοναδικὴ» φυσικὴ ἐπιστήμη. Κι ὁ λόγος εἶναι ὅτι γι᾽ αὐτόν, κάθε φορὰ ποὺ ὁ «κόσμος» πρόκειται νὰ παίξει ἕνα σημαντικὸ ρόλο, μεταμορφώνεται ἀμέσως σὲ φ ύ σ η. Ἡ «μοναδικὴ» φυσικὴ ἐπιστήμη ἀρχίζει ἀμέσως μὲ τὴν παραδοχὴ τῆς ἀδυναμίας της. Δὲν ἐξετάζει τὴν πραγματικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ φύση, ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴ βιομηχανία καὶ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ διακηρύσσει μιὰ φανταστικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ φύση. «Πόσο λίγα πράγματα μπορεῖ νὰ κατακτήσει ὁ ἄνθρωπος! Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐπιτρέπει στὸν ἥλιο νὰ διανύει τὴν τροχιά του, στὴ θάλασσα νὰ κυλάει τὰ κύματά της, στὰ βουνὰ νὰ ὑψώνονται στὸν οὐρανὸ» (σ. 122). Ὁ

1. Ἡ ἐπανάληψη εἶναι μητέρα τῆς μάθησης.

Ἅγιος Μάξ, ποὺ σὰν ὅλους τοὺς ἅγιους ἀγαπάει τὰ θαύματα, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖ μονάχα λογικὰ θαύματα στενοχωριέται ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ κάνει τὸν ἥλιο νὰ χορεύει κὰν - κάν, παραπονιέται ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ γαληνέψει τὸν ὠκεανό, ἀγανακτεῖ γιατὶ πρέπει νὰ ἐπιτρέπει στὰ βουνὰ νὰ ὑψώνονται στὸν οὐρανό. Παρόλο ποὺ στὴ σελίδα 124 ὁ κόσμος γίνεται πιὰ «πεζὸς» στὰ τέλη τῆς ἀρχαιότητας, παραμένει πάντα γιὰ τὸν ἅγιό μας ἐξαιρετικὰ ποιητικός. Γι' αὐτόν, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ ἥλιος αὐτὸς ποὺ διανύει τὴν τροχιά του καὶ ὄχι ἡ γῆ, καί, πρὸς μεγάλη του λύπη, δὲ μπορεῖ σὰν τὸν Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ νὰ διατάξει τὸν ἥλιο νὰ σταματήσει τὸ δρόμο του. Στὴ σελίδα 123, ὁ Στίρνερ ἀνακαλύπτει ὅτι στὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὸ «πνεῦμα» καὶ «πάλι ἔβραζε καὶ ἄφριζε ἀκαταμάχητα, γιατὶ τὰ ἀ έ ρ ι α» (πνεύματα) «ἀναπτύχτηκαν μέσα σ' αὐτο καί, ὅταν πιὰ ἡ μ η χ α ν ι κ ὴ ἐ π ί δ ρ α σ η ἀπὸ τὰ ἔξω ἔγινε ἀναποτελεσματική, οἱ χ η μ ι κ ὲ ς τ ά σ ε ι ς, ποὺ προκαλοῦνται μέσα στὸ ἐσωτερικό, ἄρχισαν ἕνα θαυμάσιο παιγνίδι».

Αὐτὴ ἡ φράση περιέχει τὰ πιὸ σημαντικὰ δεδομένα τῆς «μοναδικῆς» φυσικῆς φιλοσοφίας, ποὺ στὴν προηγούμενη σελίδα εἶχε ἤδη φτάσει στὸ συμπέρασμα ὅτι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἡ φύση εἶναι κάτι ποὺ «δὲν κατακτιέται». Οἱ γήινοι φυσικοὶ ἐπιστήμονες δὲν ξέρουν τίποτε γιὰ τὴ μηχανικὴ ἐπίδραση ποὺ γίνεται ἀναποτελεσματικὴ — μονάχα ἡ μ ο ν α δ ι κ ὴ φυσικὴ ἔχει τὴν τιμὴ γι' αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη. Ἡ γήινη χημεία δὲν ξέρει «ἀέρια» ποὺ νὰ προκαλοῦν «χημικὲς τάσεις», καὶ μάλιστα «μέσα στὸ ἐσωτερικό». Ἀέρια ποὺ συμμετέχουν σὲ καινούργιους συνδυασμούς, σὲ καινούργιες χημικὲς σχέσεις, δὲν προκαλοῦν ὁποιεσδήποτε «τάσεις», ἀλλὰ κυρίως ὁδηγοῦν σὲ πτώση τῆς τάσης, στὸ βαθμὸ ποὺ περνᾶνε σὲ ὑγρὴ κατάσταση καὶ ἐπομένως ὁ ὄγκος τους ἐλαττώνεται σὲ κάτι λιγότερο ἀπὸ τὸ ἕνα χιλιοστὸ τοῦ προηγούμενου ὄγκου τους. Ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ νιώθει «τάσεις» «μέσα» στὸ δικό του «ἐσωτερικὸ» χάρη σὲ «ἀέρια», αὐτὲς εἶναι ἰσχυρὲς «μηχανικὲς ἐπιδράσεις», καὶ κατὰ κανένα τρόπο «χημικὲς τάσεις». Παράγονται ἀπὸ ἕνα χημικὸ μετασχηματισμό, ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ φυσιολογικὲς αἰτίες, ὁρισμένων ἑνώσεων σὲ ἄλλες, ὁπόταν ἕνα μέρος τῶν συστατικῶν τῆς πρώτης ἕνωσης ἀποκτᾶ ἀεριώδη κατάσταση, καὶ ἄρα καταλαμβάνουν μεγαλύτερο ὄγκο, καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχει χῶρος γι' αὐτά, προκαλοῦν μιὰ μηχανικὴ πίεση πρὸς τὸ ἐξωτερικό. Τὸ ὅτι αὐτὲς οἱ μὴ ὑπάρχουσες «χημικὲς τάσεις» «ἀρχίζουν» ἕνα ἐξαιρετικὰ «θαυμάσιο παιγνίδι» μέσα στὸ «ἐσωτερικὸ» τοῦ Ἁγίου Μάξ, δηλαδή, αὐτὴ τὴ φορὰ μέσα στὸ κ ε φ ά λ ι του, τὸ «βλέπουμε» ἀπὸ τὸ ρόλο ποὺ παίζουν στὴ «μοναδικὴ» φυσικὴ ἐπιστήμη. Στὸ μεταξύ, θὰ

ἐπιθυμοῦσε κανείς, ὁ Ἅγιος Μὰξ νὰ μὴν κρύβει πιὰ ἀπὸ τοὺς βέβηλους φυσικοὺς ἐπιστήμονες, ὅποιαν ἀνοησία ἔχει στὸ μυαλό του μὲ τὴν τρελὴ ἔκφραση «χημικὲς τάσεις», ποὺ ἐπιπλέον «προκαλοῦνται στὸ ἐσωτερικὸ» (σάμπως μιὰ μηχανικὴ ἐπίδραση» πάνω στὸ στομάχι νὰ μὴν «ἐπενεργεῖ ἐπίσης καὶ στὸ ἐσωτερικό του»).

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔγραφε τὴ «μοναδική» του φυσικὴ ἐπιστήμη μονάχα ἐπειδὴ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲ μποροῦσε νὰ καταπιαστεῖ σύντομα μὲ τοὺς Ἀρχαίους κατὰ τρόπο εὐπρεπή, χωρὶς ταυτόχρονα νὰ πετάξει λίγα λόγια γιὰ τὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων», γιὰ τὴ φύση.

Στὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου οἱ Ἀρχαῖοι, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει ἐδῶ, μεταμορφώνονται ὅλοι σὲ Στωικούς, «ποὺ κ α μ μ ι ὰ καταστροφὴ τοῦ κόσμου» (πόσες φορὲς ὑποτίθεται ὅτι ἔχει καταστραφεῖ;) «δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸν κάνει νὰ χάσει τὸ ἠθικό του» (σ. 123). Ἔτσι οἱ Ἀρχαῖοι γίνονται Κινέζοι, ποὺ ἐπίσης «δὲ μπορεῖ νὰ τοὺς ρίξει ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς τῆς ἡσυχίας τους κανένα ἀπρόβλεπτο γεγονὸς» (ἢ ἰδέα[1]). (σ. 90). Πραγματικά, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ πιστεύει στὰ σοβαρὰ ὅτι ἀπέναντι καὶ στοὺς τελευταίους Ἀρχαίους «ἡ μηχανικὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὰ ἔξω ἔγινε ἀναποτελεσματική». Σὲ ποιό βαθμὸ ἀντιστοιχεῖ αὐτὸ στὴν πραγματικὴ κατάσταση τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων στὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ στὴν πλήρη ἔλλειψη σταθερότητας καὶ ἐμπιστοσύνης, ποὺ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ἀντιτάξει κανένα ὑπόλειμμα μιᾶς vis inertiae[2] στὴ «μηχανικὴ ἐπίδραση» — βλέπε ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸ Λουκιανό, ἀνάμεσα σ' ἄλλους. Οἱ ἰσχυρὲς μηχανικὲς κρούσεις ποὺ δέχονταν ἡ Ρωμαϊκὴ παγκόσμια δύναμη σὰν ἀποτέλεσμα τῆς διαίρεσής της ἀνάμεσα σὲ μερικοὺς Καίσαρες καὶ τῶν πολέμων ἀνάμεσά τους, σὰν ἀποτέλεσμα τῆς κολοσσιαίας συγκέντρωσης ἰδιοκτησίας, ἰδιαίτερα γαιοκτησίας, στὴ Ρώμη, καὶ τῆς ἐλάττωσης τοῦ πληθυσμοῦ στὴν Ἰταλία ποὺ προκλήθηκε ἀπ' αὐτή, καὶ σὰν ἀποτέλεσμα τῆς πίεσης τῶν Οὔννων καὶ τῶν Γερμανῶν — αὐτὲς οἱ κρούσεις κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἅγιου ἱστορικοῦ μας, «ἔγιναν ἀναποτελεσματικές». Μονάχα οἱ «χημικὲς τάσεις», μονάχα τὰ «ἀέρια» ποὺ ὁ Χριστιανισμὸς «προκάλεσε στὸ ἐσωτερικὸ» ἀνέτρεψαν τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Οἱ μεγάλοι σεισμοὶ /στὴ Δύση/ καὶ στὴν Ἀνατολή, μαζὶ κι αὐτοὶ ποὺ ἔθαψαν μέσο «μηχανικῶν ἐπιδράσεων» ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀνθρώπους κάτω ἀπὸ τὰ /ἐρείπια/ τῶν πόλεών τους καὶ ποὺ μὲ κανένα

---

1. Στὸ γερμανικὸ πρωτότυπο «Einffal» ποὺ μπορεῖ νὰ σημαίνει ἰδέα, ξαφνικὴ ἔμπνευση, ἐπιδρομὴ ἢ καταστροφή.

2. Δύναμη ἀδράνειας. (Σ.τ.μ.).

τρόπο δὲν ἄφισαν ἀνάλλακτη τὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, ἦταν ἴσως, σύμφωνα μὲ τὸν «Στίρνερ», ἐπίσης «ἀναποτελεσματικοὶ» ἢ ἦταν «χημικὲς τάσεις». Καὶ « π ρ α γ μ α τ ι κ ά » (!) «ἡ ἀρχαία ἱστορία τελειώνει μὲ τὸ νὰ ἔχω κάνει τὸν κόσμο ἰδιοκτησία μου» — πράγμα ποὺ ἀποδείχνεται μὲ τὸ βιβλικὸ ρητό, «Ὅλα μοῦ δόθηκαν» (δηλ., στὸ Χριστὸ) «ἀπὸ τὸν Πατέρα μου». Ἐδῶ ἑπομένως, Ἐγὼ = Χριστός. Σὲ σχέση μ᾽ αὐτά, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ πρέπει βέβαια νὰ πιστέψει τὸν Χριστιανὸ ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ κινήσει βουνὰ κτλ., ἂν «ἁπλῶς τὸ ἤθελε». Σὰ Χριστιανὸς ἀνακηρύσσει τὸν ἑαυτό του κύριο τοῦ κόσμου, ἀλλὰ εἶναι τέτιος μονάχα σ ὰ Χ ρ ι σ τ ι α ν ό ς. Ἀνακηρύσσει τὸν ἑαυτό του «ἰδιοκτήτη τοῦ κόσμου». «Ἔτσι ὁ ἐγωισμὸς κέρδισε τὴν πρώτη πλήρη νίκη του, μιὰ καὶ τὸ Ἐγὼ ἀνυψώθηκε κι ἔγινε ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κόσμου» (σ. 124). Γιὰ νὰ ὑψωθεῖ στὸ ἐπίπεδο τοῦ τέλειου Χριστιανοῦ, τὸ Ἐγὼ τοῦ Στίρνερ ἔπρεπε ἁπλῶς νὰ ὁλοκληρώσει τὸν ἀγώνα γιὰ νὰ γίνει ἐπίσης φ τ ω χ ὸ σ τ ὸ π ν ε ῦ μ α (πράγμα ποὺ τὸ πέτυχε προτοῦ ὑψωθοῦν τὰ βουνά) «Μακάριοι οἱ φτωχοὶ στὸ πνεῦμα, γιατὶ δικιά τους εἶναι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν». Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔχει φτάσει στὴν τελειότητα ὅσον ἀφορᾶ τὴ φτώχεια τοῦ πνεύματος καὶ μάλιστα ὑπερηφανεύεται γι᾽ αὐτὸ μὲ μεγάλη του ἀγαλλίαση μπροστὰ στὸν Κύριο.

Ὁ Ἅγιος Μάξ, φτωχὸς στὸ πνεῦμα, πιστεύει στοὺς φανταστικοὺς ἀεριώδεις σχηματισμοὺς τῶν Χριστιανῶν ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀποσύνθεση τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ ἀρχαῖος Χριστιανὸς δὲν εἶχε τίποτε δικό του σ᾽ αὐτὸ τὸν κόσμο καὶ ἦταν, ἑπομένως, ἱκανοποιημένος μὲ τὴ φανταστική του οὐράνια ἰδιοκτησία καὶ τὸ θεϊκό του δικαίωμα στὴν ἰδιοκτησία. Ἀντὶ νὰ κάνει τὸν κόσμο κτῆμα τῶν ἀνθρώπων, ἀνακήρυξε τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν ἀδελφότητα τῶν κουρελήδων ὅπου ἀνῆκε, «κτῆμα τοῦ Θεοῦ». (Ἐπιστολὴ Πέτρου, Α΄, 2, 9). Σύμφωνα μὲ τὸν «Στίρνερ», ἡ χριστιανικὴ ἰδέα τοῦ κόσμου εἶναι ὁ κόσμος ποὺ μέσα του ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἔχει πραγματικὰ διαλυθεῖ, ἂν καὶ αὐτὸς εἶναι τὸ πολὺ /ἕνας κόσμος/ φαντασίας ποὺ σ᾽ αὐτὸν /μεταμορφώθηκε/ ὁ κόσμος τῶν ἀρχαίων ἰδεῶν καὶ ποὺ μέσα του ὁ Χριστιανὸς /μὲ τὴν πίστη/ του μπορεῖ νὰ κινήσει βουνά, μπορεῖ νὰ νιώθει /παντοδύναμος/ καὶ νὰ προωθεῖται πρὸς μιὰ κατάσταση ὅπου ἡ «μηχανικὴ ἐπίδραση εἶναι ἀναποτελεσματική». Μιὰ καὶ γιὰ τὸν «Στίρνερ» οἱ ἄνθρωποι δὲν προσδιορίζονται πιὰ ἀπὸ τὸν /ἐξωτερικὸ/ κόσμο, δὲ σπρώχνονται πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὴ μηχανικὴ ἐπίδραση τῆς ἀνάγκης νὰ παράγουν, μιὰ πού, γενικά, ἡ μηχανικὴ ἐπίδραση, καὶ μαζί της ἐπίσης ἡ σεξουαλικὴ ἐπικοινωνία, ἔχει πάψει πιὰ νὰ ἐνεργεῖ, μονάχα χάρη σ᾽ ἕνα θαῦμα μπόρεσαν νὰ συνεχίσουν νὰ ὑπάρχουν.

Βέβαια γιὰ τοὺς Γερμανοὺς φαντασμένους καὶ δασκάλους μὲ ἀεριῶδες περιεχόμενο σὰν αὐτὸ τοῦ «Στίρνερ», εἶναι πολὺ εὐκολότερο νὰ εἶναι ἱκανοποιημένοι μὲ τὴ χριστιανικὴ φαντασία γιὰ τὴν ἰδιοκτησία — ποὺ ἀληθινὰ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία τῆς χριστιανικῆς φαντασίας — παρὰ νὰ περιγράψουν τὸ μετασχηματισμὸ τῶν πραγματικῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας καὶ σχέσεων παραγωγῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ πρωτόγονος Χριστιανὸς πού, μέσα στὴ φαντασία τοῦ Ζὰκ λὲ μπονόμ, ἦταν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀνῆκε πραγματικὰ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος στὸν κόσμο τῶν ἰδιοκτητῶν. Ἦταν ἕνας δοῦλος καὶ μποροῦσε νὰ πουληθεῖ στὴν ἀγορά. Ἀλλὰ ὁ «Στίρνερ», πολὺ ἱκανοποιημένος μὲ τὴν κατασκευή του συνεχίζει ἀσυγκράτητα τὴν ἀγαλλίασή του.

«Ἡ πρώτη ἰδιοκτησία, ἡ πρώτη δόξα κερδήθηκε»! (σ. 124).

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὁ ἐγωισμὸς τοῦ «Στίρνερ» συνεχίζει νὰ κερδίζει ἰδιοκτησία καὶ δόξα καὶ νὰ κατακτᾶ «ὁλοκληρωμένες νίκες». Ἡ θεολογικὴ στάση τοῦ πρωτόγονου Χριστιανοῦ ἀπέναντι στὸν ἀρχαῖο κόσμο εἶναι τὸ τέλειο πρωτότυπο ὅλης τῆς ἰδιοκτησίας του καὶ ὅλης τῆς δόξας του.

Τὰ παρακάτω εἶναι οἱ αἰτίες ποὺ μᾶς δίνονται γι' αὐτὴ τὴν ἰδιοκτησία τοῦ Χριστιανοῦ:

> «Ὁ κόσμος ἔχασε τὸ θεϊκό του χαρακτήρα... ἔχει γίνει πεζός ἔχει γίνει ἡ ἰδιοκτησία μου, ποὺ τὴ διαθέτω ὅπως μοῦ (δηλ., ἐμένα τοῦ πνεύματος) ἀρέσει» (σ. 124).

Αὐτὸ σημαίνει: ὁ κόσμος ἔχει χάσει τὸ θεϊκό του χαρακτήρα, ἐπομένως, εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὶς φαντασίες μου γιὰ τὴ συνείδησή μου. Ἔχει γίνει πεζός, συνεπῶς ἡ σχέση του πρὸς ἐμένα εἶναι πεζὴ καὶ μὲ διαθέτει κατὰ τὸν πεζὸ τρόπο ποὺ τοῦ ἀρέσει, καὶ μὲ κανένα τρόπο ὅπως μοῦ ἀρέσει ἐμένα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ «Στίρνερ» ἐδῶ πραγματικὰ πιστεύει, ὅτι στὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὁ πεζὸς κόσμος δὲν ὑπῆρχε καὶ ὅτι ἡ θεϊκὴ ἀρχὴ κυριαρχοῦσε στὸν κόσμο, ἐπιπλέον πλαστογραφεῖ τὴ χριστιανικὴ ἀρχὴ ποὺ συνεχῶς θρηνεῖ τὴν ἀδυναμία της σὲ σχέση μὲ τὸν κόσμο, καὶ ποὺ μόνη της περιγράφει τὴ νίκη της πάνω στὸν κόσμο μ έ σ α στὴ φαντασία της σὰν ἰδεατὴ ἁπλῶς νίκη, μεταθέτοντάς την στὴν ἡμέρα τῆς κρίσης. Μονάχα ὅταν ἡ πραγματικὴ ἐγκόσμια ἐξουσία πῆρε στὴν κατοχή της τὸ Χριστιανισμὸ καὶ τὸν ἐκμεταλλεύτηκε, ὁπόταν

βέβαια ἔπαψε νὰ εἶναι χωρισμένος ἀπὸ τὸν κόσμο, μπόρεσε ὁ Χριστιανισμὸς νὰ φανταστεῖ τὸν ἑαυτό του ὅτι εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κόσμου. Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀποδίδει στὸν Χριστιανὸ τὴν ἴδια ψεύτικη σχέση πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο, σὰν τὴ σχέση τοῦ νέου πρὸς τὸν «κόσμο τοῦ παιδιοῦ». Βάζει τὸν ἐγωιστὴ στὴν ἴδια σχέση πρὸς τὸν κόσμο τοῦ Χριστιανοῦ σὰν τὴ σχέση τοῦ ἄντρα πρὸς τὸν κόσμο τοῦ νέου.

Ὁ Χριστιανὸς δὲν ἔχει τώρα τίποτε ἄλλο νὰ κάνει ἀπὸ τὸ νὰ γίνει φτωχὸς στὸ πνεῦμα, ὅσο τὸ δυνατὸν γρηγορότερα, καὶ νὰ ἀντιληφθεῖ τὸν κόσμο τοῦ πνεύματος σὲ ὅλη του τὴ ματαιότητα — ἔτσι ὅπως ἀκριβῶς ἔκανε μὲ τὸν κόσμο τῶν πραγμάτων — γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ «διαθέτει ὅπως τοῦ ἀρέσει» καὶ τὸν κόσμο τῶν πνευμάτων, ὁπόταν γίνεται ἕνας τέλειος Χριστιανός, ἕνας ἐγωιστής. Ἡ στάση τοῦ Χριστιανοῦ ἀπέναντι στὸν ἀρχαῖο κόσμο χρησιμεύει λοιπὸν σὰν τὸ πρότυπο γιὰ τὴ στάση τοῦ ἐγωιστῆ ἀπέναντι στὸ σύγχρονο κόσμο. Ἡ προετοιμασία γι᾽ αὐτὴ τὴν πνευματικὴ φτώχεια ἦταν τὸ περιεχόμενο «σχεδὸν δυὸ χιλιάδων ἐτῶν» ζωῆς — μιᾶς ζωῆς ποὺ οἱ κύριες βέβαια ἐποχές της παρουσιάστηκαν μονάχα στὴ Γερμανία.

«Ὕστερα ἀπὸ ποικίλες μεταμορφώσεις τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στὴν πορεία τοῦ χρόνου ἔγινε ἡ ἀπόλυτη ἰδέα, ποὺ πάλι μέσα ἀπὸ ποικίλες διαθλάσεις διασπάστηκε στὶς διάφορες ἰδέες τῆς ἀγάπης τῆς ἀνθρωπότητας, τῆς ἀρετῆς τοῦ πολίτη, τῆς ὀρθολογικότητας, κτλ.» (σσ. 125, 126).

Ὁ Γερμανὸς νοικοκύρης καὶ πάλι ἀναποδογυρίζει τὰ πράγματα. Οἱ ἰδέες τῆς ἀγάπης τῆς ἀνθρωπότητας, κτλ. — νομίσματα ποὺ τὸ τύπωμά τους ἔχει τελείως φθαρεῖ, ἰδιαίτερα χάρη στὴ μεγάλη τους κυκλοφορία τὸ δέκατο ὄγδοο αἰώνα — ξαναχύθηκαν ἀπὸ τὸν Χέγκελ στὴν ἐξαΰλωση τῆς ἀπόλυτης ἰδέας, ἀλλὰ καὶ ὕστερα κι ἀπ᾽ αὐτὸ τὸ ξανακόψιμο εἶχαν τὴν ἴδια μικρὴ ἐπιτυχία στὸ νὰ κρατήσουν τὴν ἀξία τους στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ τὸ Πρωσικὸ χαρτονόμισμα.

Τὸ λογικὸ συμπέρασμα — ποὺ ἔχει ἤδη ἐπανειλημμένα ἐμφανιστεῖ — τῆς ἄποψης τοῦ «Στίρνερ» γιὰ τὴν ἱστορία εἶναι τὸ ἑξῆς: «Οἱ ἔννοιες θὰ ἔπρεπε νὰ παίζουν τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο παντοῦ, οἱ ἔννοιες θὰ ἔπρεπε νὰ ρυθμίζουν τὴ ζωή, οἱ ἔννοιες θὰ ἔπρεπε νὰ κυβερνοῦν. Αὐτὸς εἶναι ὁ θρησκευτικὸς κόσμος ποὺ ὁ Χέγκελ τοῦ ἔδωσε συστηματικὴ ἔκφραση» (σ. 126), καὶ ποὺ ὁ καλοκάγαθος φιλισταῖος μας τόσο πολὺ τὸν περνάει λαθεμένα γιὰ τὸν πραγματικὸ κόσμο, ὥστε στὴν ἀκόλουθη σελίδα 127 φτάνει νὰ λέει: «Τώρα μονάχα τὸ πνεῦμα κυβερνάει τὸν κόσμο». Κολλημένος γερὰ σ᾽ αὐτὸν τὸν κόσμο τῆς ψευδαίσθησης, μπορεῖ

(στὴ σελίδα 128) νὰ χτίσει πρὶν ἀπ' ὅλα ἕνα «θωμὸ» καὶ ὕστερα «νὰ οἰκοδομήσει μιὰν ἐκκλησία» «γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ θωμό», μιὰν ἐκκλησία ποὺ οἱ «τοῖχοι» της ἔχουνε πόδια γιὰ νὰ κάνουνε βήματα πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ «νὰ προχωροῦν ὅλο καὶ πιὸ μπροστά». «Γρήγορα αὐτὴ ἡ ἐκκλησία ἀγκαλιάζει ὁλόκληρο τὸν κόσμο». Αὐτός ὁ Μοναδικός, καὶ ὁ Σέλιγκα. ὁ ὑπηρέτης του, στέκονται ἔξω, «περιφέρονται γύρω ἀπ' αὐτοὺς τοὺς τοίχους, καὶ φτάνουν μέχρι τὴν ἄκρη». «Οὐρλιάζοντας ἀπὸ τὴν πείνα», ὁ Ἅγιος Μὰξ φωνάζει στὸν ὑπηρέτη του: «Ἕνα ἀκόμη βῆμα καὶ ὁ κόσμος τοῦ Ἱεροῦ ἔχει κατακτηθεῖ». Ἀλλὰ ὁ Σέλιγκα ξαφνικὰ «*θυθίζεται* στὴν ἔσχατη ἄβυσσο», ποὺ βρίσκεται ἀπὸ πάνω του — πρόκειται γιὰ φιλολογικὸ θαῦμα! Γιατί, ἀφοῦ ὁ κόσμος εἶναι μιὰ σφαῖρα, ἡ ἄβυσσος μπορεῖ νὰ βρίσκεται μονάχα πάνω ἀπὸ τὸν Σέλιγκα ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ ἡ ἐκκλησία ἀγκαλιάζει ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Ἔτσι ἀντιστρέφει τοὺς νόμους τῆς βαρύτητας, ἀνεβαίνει πρὸς τὰ κάτω στὸν οὐρανὸ καὶ ἔτσι τιμάει τὴ «μοναδικὴ» φυσικὴ ἐπιστήμη, πράγμα ποὺ εἶναι εὐκολότατο γι' αὐτὸν μιὰ καί, σύμφωνα μὲ τὴ σελίδα 126, ἡ «φύση τοῦ πράγματος καὶ ἡ ἔννοια τῆς σχέσης» εἶναι πράγματα ἀδιάφορα γιὰ τὸν «Στίρνερ», «δὲν τὸν ὁδηγοῦν στὴ μελέτη του ἢ στὸ συμπέρασμά του», καὶ ἡ «σχέση ποὺ» ὁ Σέλιγκα «ἀπέκτησε» μὲ τὴ βαρύτητα «εἶναι ἡ ἴδια μοναδικὴ» ἐξαιτίας τῆς «μοναδικότητας» τοῦ Σέλιγκα, καὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ φύση τῆς βαρύτητας ἢ ἀπὸ τὸ πῶς «ἄλλοι», λόγου χάρη οἱ φυσικοὶ ἐπιστήμονες, «τὴν κατατάσσουν». Τελικά, ὁ «Στίρνερ» ἐπιμένει ὅτι δὲ θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ «χωρίζει» τὴ «μελέτη» τοῦ Σέλιγκα «ἀπὸ τὸν πραγματικὸ» Σέλιγκα καὶ νὰ μὴν «τὸν ἐκτιμάει σύμφωνα μὲ ἀνθρώπινα μέτρα».

Ἀφοῦ ἔτσι τακτοποίησε σὲ μιὰν εὐπρεπὴ θέση στὸν οὐρανὸ τὸν πιστό του ὑπηρέτη, ὁ Ἅγιος Μὰξ περνάει στὸ θέμα τοῦ δικοῦ του πάθους. Στὴ σελίδα 95 ἀνακαλύπτει ὅτι ἀκόμα καὶ ἡ «κρεμάλα» ἔχει τὸ «χρῶμα τοῦ ἱεροῦ». «Οἱ ἄνθρωποι τρέμουν ὅταν ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μαζί της, ὑπάρχει κάτι ἀπαίσιο, δηλ., παράξενο, ἀσυνήθιστο γύρω ἀπ' αὐτή». Γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτὸ τὸ παράξενο τῆς κρεμάλας τὸ μετατρέπει σὲ δική του κρεμάλα, πράγμα ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει μονάχα ἂν κρεμαστεῖ ὁ ἴδιος σ' αὐτή. Τὸ λιοντάρι τοῦ Ἰούδα κάνει κι αὐτὴ τὴν τελευταία θυσία στὸν ἐγωισμό. Ὁ ἱερὸς Χριστιανὸς ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτό του νὰ καρφωθεῖ πάνω στὸ σταυρό, ὄχι γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ γιὰ νὰ λυτρώσει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἀσέβειά τους. Ὁ ἀνίερος Χριστιανὸς κρεμάει τὸν ἑαυτό του στὴν κρεμάλα γιὰ νὰ σώσει τὴν κρεμάλα

ἀπὸ τὴν ἱερότητα ἢ γιὰ νὰ σώσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν ἀποξένωση τῆς κρεμάλας.

*

«Ἡ πρώτη δόξα, ἡ πρώτη ἰδιοκτησία κερδήθηκε, κατακτήθηκε ἡ πρώτη ὁλοκληρωμένη νίκη»! Ὁ ἱερὸς πολεμιστὴς ἔχει τώρα κατακτήσει τὴν ἱστορία, τὴν ἔχει μεταμορφώσει σὲ σκέψεις, καθαρὲς σκέψεις, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ σκέψεις — καὶ τελικὰ ἔχει μπροστά του μονάχα ἕνα πλῆθος σκέψεις. Καὶ ἔτσι ὁ Ἅγιος Μάξ, ἔχοντας πάρει τὴν «κρεμάλα» του πάνω στὴ ράχη του, κουβαλάει σὰν τὸν γάιδαρο ἕνα σταυρό, καὶ ὁ ὑπηρέτης του Σέλιγκα, ποὺ καλωσορίστηκε στὸν οὐρανὸ μὲ μιὰ κλωτσιὰ καὶ ἐπέστρεψε στὸν κύριό του μὲ κρεμασμένο τὸ κεφάλι του, ξεκίνησε τὸν ἀγώνα ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ πλήθους τῶν σκέψεων ἢ μᾶλλον ἐναντίον τοῦ φωτοστέφανου μονάχα αὐτῶν τῶν σκέψεων. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ Σάντσο Πάντσα εἶναι αὐτὸς πού, γεμάτος ἀπὸ ἠθικὰ ρητά, γνωμικὰ καὶ παροιμίες ἀναλαμβάνει τὸν ἀγώνα ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ, ἐνῶ ὁ Δὸν Κιχώτης παίζει τὸ ρόλο τοῦ εὐσεβοῦς καὶ πιστοῦ ὑπηρέτη. Ὁ τίμιος Σάντσο ἀγωνίζεται ἐξίσου γενναῖα ὅπως ἀγωνίζονταν κι ὁ Caballero Manchego[1] τὸν παλιὸ καλὸ καιρό, καὶ σὰν καὶ κεῖνον κάμπσοες φορὲς παίρνει ἕνα κοπάδι ἀπὸ μογγολικὰ πρόβατα γιὰ σμῆνος ἀπὸ φαντάσματα. Ἡ παχουλὴ Μαριτόρνες[2] «στὴν πορεία τοῦ χρόνου, ὕστερα ἀπὸ ποικίλες μεταμορφώσεις μέσα ἀπὸ διάφορες διαθλάσεις» μεταμορφώνεται σὲ μιὰν ἐνάρετη Βερολινέζα ράφτρα, ποὺ πεθαίνει ἀπὸ ἀναιμία, ἕνα θέμα ποὺ πάνω σ' αὐτὸ ὁ Ἅγιος Σάντσο συνθέτει μιὰν ἐλεγεία, μιὰν ἐλεγεία ποὺ θυμίζει σὲ ὅλους τοὺς νεαροὺς πτυχιούχους καὶ τοὺς ὑπολοχαγοὺς τῆς Φρουρᾶς τὰ λόγια τοῦ Ραμπελαὶ ὅτι τὸ κόσμο - ἐλευθερωτικὸ «πρῶτο ὅπλο τοῦ στρατιώτη εἶναι τὸ φτερούγισμα τοῦ πανταλονιοῦ του».

Ὁ Σάντσο Πάντσα πραγματοποιεῖ τὶς ἡρωϊκές του πράξεις *ἀντιλαμβανόμενος* ὅλο τὸ ἀντίπαλο πλῆθος τῶν σκέψεων στὴ μηδαμινότητά του καὶ στὴ ματαιότητά του. Ὅλο του τὸ μεγάλο κατόρθωμα περιορίζεται σὲ μιὰν ἁπλὴν ἀντίληψη ποὺ ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες ἀφίνει τὸ κάθε τι νὰ ὑπάρχει ὅπως ἦταν, ἀλλάζοντας μονάχα τὴν ἀντίληψή του, καὶ μάλιστα ὄχι τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ γιὰ τὶς φιλοσοφικὲς φράσεις γύρω ἀπὸ τὰ πράγματα.

---

1. Ἱππότης τῆς Λὰ Μάντσα, δηλ. ὁ Δὸν Κιχώτης.
2. Πρόσωπο στὸ «Δὸν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες.

Ἔτσι, ἀφοῦ οἱ Ἀρχαῖοι παρουσιάστηκαν ρεαλιστικὰ σὰν παιδί, Νέγρος, Νεγροειδεῖς Καυκάσιοι, ζῶο, Καθολικοί, Ἀγγλικὴ φιλοσοφία, ἀμόρφωτοι, μὴ χεγκελιανοί, καὶ κόσμος τῶν πραγμάτων, καὶ ἀφοῦ οἱ Σύγχρονοι παρουσιάστηκαν ἰδεαλιστικὰ σὰ νέος, Μογγόλος, Μογγολοειδεῖς Καυκάσιοι, Ἄνθρωπος, Προτεστάντες, Γερμανικὴ φιλοσοφία, μορφωμένοι, χεγκελιανοί, καὶ κόσμος τῶν σκέψεων — ἀφοῦ συνέβησαν ὅλα ὅσα εἶχαν ἀποφασιστεῖ αἰώνια στὸ Συμβούλιο τῶν Φυλάκων, ὁ καιρὸς τελικὰ ἔφτασε. Ἡ ἀρνητικὴ ἑνότητα καὶ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ σύγχρονου, ποὺ ἔχει ἤδη παρασταθεῖ σὰν ὁ ἄντρας, ὁ Καυκάσιος, ὁ Καυκάσιος Καυκάσιος, ὁ τέλειος Χριστιανός, μὲ ροῦχα ὑπηρέτη, ἰδωμένος «διὰ κατόπτρου αἰνιγματωδῶς» (Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους, Α′, 13, 12) — μπορεῖ τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὸ θάνατο τοῦ «Στίρνερ» πάνω στὴν κρεμάλα καὶ τὴν ἄνοδο τοῦ Σέλιγκα στοὺς οὐρανοὺς ἐν πλήρει δόξῃ, ἐπιστρέφοντας σὲ ἁπλούστερη ὀνοματολογία, νὰ ἐμφανιστεῖ στὰ σύννεφα τοῦ οὐρανοῦ προικισμένος μὲ μεγάλη δύναμη καὶ δόξα. «Καὶ ἔτσι λέγεται»: αὐτὸ ποὺ ἦταν προηγούμενα «Κανεὶς» (βλέπε «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης») ἔχει γίνει «Ἐγώ» — ἡ ἀρνητικὴ ἑνότητα τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος. Ὁ Σέλιγκα ὀνομάζει αὐτὴ τὴν ἑνότητα ρεαλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ «ἀδιαφορία» ἢ, στὴ βερολινέζικη διάλεκτο, «Gleichgiltigkeit». Στὸν Χέγκελ γίνεται ἡ ἀρνητικὴ ἑνότητα ποὺ μέσα της οἱ δυὸ στιγμές της ξεπερνιοῦνται. Ὁ Ἅγιος Μὰξ πού, σὰν πραγματικὸς Γερμανὸς θεωρησιακὸς φιλόσοφος βασανίζεται ἀκόμα ἀπὸ τὴν «ἑνότητα τῶν ἀντιθέτων», δὲν εἶναι μ' αὐτὸ ἱκανοποιημένος. Θέλει αὐτὴ ἡ ἑνότητα νὰ τοῦ εἶναι ὁρατὴ μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς «σωματικοῦ ἀτόμου», ἑνὸς «ἐξαίρετου ἀνθρώπου», καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ὁ Φώϋερμπαχ τὸν βοήθησε μὲ τὰ ἔργα του «Ἀνέκδοτα» καὶ «Φιλοσοφία τοῦ Μέλλοντος». Αὐτὸ τὸ «Ἐγὼ» τοῦ «Στίρνερ» ποὺ εἶναι τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ μέχρι τώρα ὑπάρχοντος κόσμου δὲν εἶναι ἐπομένως ἕνα «σωματικὸ ἄτομο», ἀλλὰ μιὰ κατηγορία κατασκευασμένη μὲ τὴ χεγκελιανὴ μέθοδο καὶ ὑποστηριζόμενη ἀπὸ παραθέσεις, ποὺ τὰ παραπέρα της «πηδήματα ψύλλου» θὰ τὰ παρακολουθήσουμε στὴν Καινὴ Διαθήκη. Στὸ μεταξὺ θὰ προσθέσουμε ἁπλῶς τὴν παρατήρηση ὅτι σὲ τελευταία ἀνάλυση αὐτὸ τὸ Ἐγὼ ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει, γιατὶ ἔχει τὶς ἴδιες ψευδαισθήσεις γιὰ τὸν κόσμο τοῦ Χριστιανοῦ ποὺ ἔχει καὶ ὁ Χριστιανὸς γιὰ τὸν κόσμο τῶν πραγμάτων. Μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ ὁ Χριστιανὸς γίνεται κάτοχος τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων «κάνοντας μέσα στὸ κεφάλι του» φανταστικοὺς παραλογισμοὺς γι' αὐτά, ἔτσι καὶ τὸ «Ἐγὼ» γίνεται κάτοχος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου,

τοῦ κόσμου τῶν σκέψεων, μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς σειρᾶς φανταστικῶν ἰδεῶν γι᾽ αὐτόν. Αὐτὸ ποὺ ὁ Χριστιανὸς φαντάζεται γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸν κόσμο, ὁ «Στίρνερ» τὸ δέχεται καλόπιστα, τὸ βρίσκει ἐξαιρετικό, καὶ καλοκάγαθο τὸ ἐπαναλαμβάνει ὕστερα ἀπ᾽ αὐτόν.

«Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δικαιοῦται» (δικαιώνεται) «διὰ τῆς πίστεως, χωρὶς τῶν ἔργων τοῦ νόμου». (Ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους, 3, 28).

Ὁ Χέγκελ, ποὺ γι αὐτὸν ὁ σύγχρονος κόσμος ἐπίσης διαλύθηκε στὸν κόσμο τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν, προσδιορίζει τὸ καθῆκον τοῦ σύγχρονου φιλόσοφου, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ καθῆκον τοῦ ἀρχαίου, μὲ τὸν ἑξῆς τρόπο: ἀντὶ σὰν τοὺς Ἀρχαίους, νὰ ἐλευθερώσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴ «φυσικὴ συνείδηση» καὶ «νὰ καθαρίσει τὸ ἄτομο ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ ἀμεσότητα καὶ νὰ τὸ κάνει κατανοούμενη καὶ σκεπτόμενη ὑπόσταση» (πνεῦμα), ὁ σύγχρονος φιλόσοφος θὰ ἔπρεπε νὰ «καταργήσει τὶς σταθερές, ὁρισμένες, ἀμετακίνητες σκέψεις». Αὐτό, προσθέτει, πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὴ «διαλεκτική». («Φ α ι ν ο μ ε ν ο λ ο γ ί α», σσ. 26, 27). Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ «Στίρνερ» καὶ Χέγκελ εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος πετυχαίνει τὸ ἴδιο πράγμα χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς διαλεκτικῆς.

6. Οἱ Ἐ λ ε ύ θ ε ρ ο ι

Ποιό ρόλο πρόκειται νὰ παίξουν ἐδῶ οἱ «ἐλεύθεροι», μᾶς τὸ λέει ἡ «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης». Δὲ μποροῦμε νὰ κάνουμε τίποτε. Τὸ «Ἐγώ», ποὺ τὸ εἴχαμε πλησιάσει ἀπὸ τόσο κοντά, μᾶς ξαναφεύγει καὶ χάνεται σὲ μιὰ ὁμιχλώδη ἀπόσταση. Δὲν εἶναι καθόλου δικό μας λάθος ποὺ δὲν περάσαμε ἀπ᾽ εὐθείας στὸ «Ἐγὼ» ἀπὸ τὴ σελίδα 20 τοῦ «Βιβλίου».

Α. Πολιτικὸς Φιλελευθερισμός

Τὸ κλειδὶ γιὰ τὴν κριτικὴ ποὺ κάνουν ὁ Ἅγιος Μὰξ καὶ οἱ προκάτοχοί του εἶναι ἡ ἱστορία τῆς γερμανικῆς ἀστικῆς τάξης. Θὰ προβάλουμε μερικὲς πλευρὲς αὐτῆς τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.

Τὸ κράτος τῆς Γερμανίας στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα ἀντικαθρεφτίζεται ὁλοκληρωμένα στὴν «Κ ρ ι τ ι κ ὴ τ ο ῦ π ρ α κ τ ι κ ο ῦ λ ό γ ο υ» τοῦ Κάντ. Ἐνῶ ἡ γαλλικὴ ἀστικὴ τάξη, μέσο τῆς πιὸ κολοσσιαίας ἐπανάστασης ποὺ γνώρισε ποτὲ ἡ ἱστορία, ἔπαιρνε τὴν ἐξουσία

καὶ κατακτοῦσε τὴν Ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη, ἐνῶ ἡ ἤδη πολιτικὰ χειραφετημένη ἀγγλικὴ ἀστικὴ τάξη ἔφερνε ἐπανάσταση στὴ βιομηχανία καὶ ὑπέτασσε τὴν Ἰνδία πολιτικά, καὶ ὅλο τὸν ὑπόλοιπο κόσμο ἐμπορικά, οἱ ἀνίσχυροι Γερμανοὶ πολίτες δὲ διαθέτουνε τίποτε περισσότερο ἀπὸ «καλὴ θέληση». Ὁ Κάντ ἦταν ἱκανοποιημένος μονάχα μὲ τὴν «καλὴ θέληση», ἀκόμα κι ἂν ἔμενε χωρὶς κανένα ἀποτέλεσμα, καὶ μετέφερε τὴν π ρ α γ μ α τ ο π ο ί η σ η αὐτῆς τῆς καλῆς θέλησης, τὴν ἁρμονία ἀνάμεσα σ' αὐτὴ καὶ τὶς ἀνάγκες καὶ παρορμήσεις τῶν ἀτόμων, στὸν ὑ π ε ρ π έ ρ α ν κ ό σ μ ο. Ἡ καλὴ θέληση τοῦ Κάντ ἀντιστοιχεῖ ὁλοκληρωτικὰ στὴν ἀδυναμία, κατάπτωση καὶ ἀθλιότητα τῶν Γερμανῶν ἀστῶν, ποὺ τὰ μικροσυμφέροντά τους δὲν ἦταν ποτὲ ἱκανὰ νὰ ἐξελιχτοῦν στὰ κοινά, ἐθνικὰ συμφέροντα μιᾶς τάξης καὶ ποὺ γι' αὐτὸ τοὺς ἐκμεταλλεύονταν διαρκῶς οἱ ἀστοὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Αὐτὰ τὰ μικρὰ τοπικὰ συμφέροντα εἶχαν σὰ συμπλήρωμα, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τὴν ἀληθινὰ τοπικὴ καὶ ἐπαρχιώτικη στενοκεφαλιὰ τῶν Γερμανῶν ἀστῶν καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὴν κοσμοπολίτικη ἔπαρσή τους. Γενικά, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Μεταρρύθμισης, ἡ Γερμανικὴ ἀνάπτυξη εἶχε ἕναν ἐντελῶς μικροαστικὸ χαρακτήρα. Ἡ παλιὰ φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία ἐκμηδενίστηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος στοὺς πολέμους τῶν χωρικῶν. Αὐτὸ ποὺ παρέμεινε ἀπ' αὐτὴν ἦταν εἴτε αὐτοκρατορικοὶ μικροπρίγκιπες ποὺ βαθμιαῖα ἀπέκτησαν μιὰν ὁρισμένη ἀνεξαρτησία γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ πιθήκιζαν τὸν ἀπόλυτο μονάρχη σὲ κλίμακα μικρῆς πόλης, ἢ μικρότεροι γαιοκτήμονες πού, ἀφοῦ σπατάλησαν τὴ μικρή τους ἰδιοκτησία στὶς μικροσκοπικὲς αὐλές, ζοῦσαν δουλεύοντας σὲ κατώτερες θέσεις στοὺς μικροστρατοὺς καὶ στὰ κυβερνητικὰ γραφεῖα — ἢ, τελικά, Γιοῦνκερς ἀπὸ τὶς δασώσεις περιοχές, ποὺ ζοῦσαν μιὰ ζωὴ ποὺ θὰ ντρέπονταν γι' αὐτὴν ἀκόμα κι ὁ πιὸ μετρημένος Ἄγγλος εὐπατρίδης ἢ Γάλλος gentilshomme de province[1] Ἡ γεωργία διεξάγονταν μὲ μιὰ μέθοδο ποὺ δὲν ἦταν οὔτε κομμάτιασμα τῆς γῆς οὔτε μεγάλης κλίμακας παραγωγή, καὶ πού, παρὰ τὴ διατήρηση τῆς φεουδαρχικῆς ἐξάρτησης καὶ τῶν ἀγγαρειῶν, ποτὲ δὲν ἔσπρωχνε τοὺς χωρικοὺς νὰ ζητοῦν χειραφέσητη, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἴδια αὐτὴ ἡ μέθοδο τῆς γεωργικῆς καλλιέργειας δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἐμφάνιση ὁποιασδήποτε δραστήριας ἐπαναστατικῆς τάξης, καὶ ἐπειδὴ ἔλλειπε μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀστικὴ τάξη ποὺ νὰ ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ τέτοια ἀγροτικὴ τάξη.

Ὅσον ἀφορᾶ τοὺς ἀστούς, μποροῦμε μονάχα νὰ τονίσουμε ἐδῶ λίγους χαρακτηριστικοὺς παράγοντες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ βιομηχανία

---

1. Ἐπαρχιώτης εὐγενής. (Σ.τ.μ.).

τοῦ λινοῦ, δηλ., μιὰ βιομηχανία βασισμένη στὸν ἀργαλειὸ ποὺ κλώθει καὶ ὑφαίνει μὲ τὸ χέρι, ἔφτασε νὰ ἔχει κάποια σημασία στὴ Γερμανία τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς ποὺ στὴν Ἀγγλία αὐτὰ τὰ δυσκίνητα ἐργαλεῖα εἶχαν τελείως ἐκτοπιστεῖ ἀπὸ τὶς μηχανές. Χαρακτηριστικότερη ἀπ' ὅλες ἦταν ἡ θέση τῶν Γερμανῶν ἀστῶν σὲ σχέση μὲ τὴν Ὁ λ λ α ν δ ί α. Ἡ Ὁλλανδία, τὸ μόνο τμῆμα τῆς Χανσεατικῆς Ἕνωσης ποὺ ἀπέκτησε ἐμπορικὴ σημασία, ἀποσχίστηκε γιὰ νὰ μείνει ἐλεύθερη, ἀπέκοψε τὴ Γερμανία ἀπὸ τὸ παγκόσμιο ἐμπόριο μὲ ἐξαίρεση δυὸ λιμάνια (Ἀμβοῦργο καὶ Βρέμη) καὶ ἀπὸ τότε κυριαρχοῦσε πάνω σ' ὁλόκληρο τὸ γερμανικὸ ἐμπόριο. Οἱ Γερμανοὶ ἀστοὶ ἦταν πολὺ ἀνίσχυροι γιὰ νὰ βάλουν ὅρια στὴν ἐκμετάλλευσή τους ἀπὸ τοὺς Ὁλλανδούς. Ἡ ἀστικὴ τάξη τῆς μικρῆς Ὁλλανδίας, μὲ τὰ ἀναπτυγμένα της ταξικὰ συμφέροντα, ἦταν ἰσχυρότερη ἀπὸ τοὺς πολὺ περισσότερους ἀριθμητικὰ Γερμανοὺς ἀστοὺς μὲ τὴν ἀδιαφορία τους καὶ τὰ χωρισμένα τους μικροσυμφέροντα. Ἀντίστοιχα πρὸς τὴ διάσπαση τῶν συμφερόντων, ἡ πολιτικὴ ὀργάνωση ἦταν ἐπίσης διασπασμένη σὲ μικρὰ πριγκιπάτα καὶ τὶς ἐλεύθερες αὐτοκρατορικὲς πόλεις. Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ γεννηθεῖ π ο λ ι τ ι κ ὴ συγκέντρωση σὲ μιὰ χώρα ποὺ τῆς ἔλλειπαν ὅλοι οἱ οἰκονομικοὶ ὅροι γι' αὐτό; Ἡ ἀδυναμία τῆς κάθε ξεχωριστῆς σφαίρας ζωῆς (δὲ μποροῦμε νὰ μιλᾶμε ἐδῶ γιὰ κλειστὲς τάξεις ἢ γιὰ τάξεις, ἀλλὰ τὸ πολὺ γιὰ πρώην κλειστὲς τάξεις καὶ γιὰ τάξεις ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμη γεννηθεῖ) δὲν ἐπέτρεψε σὲ καμμιὰ ἀπ' αὐτὲς νὰ κερδίσει τὴν ἀποκλειστικὴ κυριαρχία. Ἡ ἀναπόφευκτη συνέπεια ἦταν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας, ποὺ παρουσιάζονταν ἐδῶ μὲ τὴν πιὸ κολοβωμένη, μισο-πατριαρχικὴ μορφή, ἡ εἰδικὴ σφαίρα πού, χάρη στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἦταν ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἐργασία τῆς διοίκησης τῶν δημόσιων συμφερόντων ἀπόκτησε μιὰν ἀνεξαρτησία, ποὺ ἔγινε ἀκόμη μεγαλύτερη στὴ γραφειοκρατία τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Ἔτσι, τὸ κράτος συγκροτήθηκε σὲ μιὰν ἐπιφανειακὰ ἀνεξάρτητη δύναμη, καὶ αὐτὴ ἡ θέση ποὺ σὲ ἄλλες χῶρες ἦταν μονάχα μεταβατικὴ — ἕνα μεταβατικὸ στάδιο — διατηρήθηκε στὴ Γερμανία μέχρι τὶς μέρες μας. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ θέση τοῦ κράτους ἐξηγεῖ τόσο τὸν τίμιο χαρακτήρα τοῦ δημόσιου ὑπάλληλου, ποὺ δὲν τὸν συναντᾶμε πουθενὰ ἀλλοῦ, ὅσο καὶ ὅλες τὶς ψευδαισθήσεις γιὰ τὸ κράτος ποὺ εἶναι συνηθισμένες στὴ Γερμανία, καθὼς καὶ τὴν ἐπιφανειακὴ ἀνεξαρτησία τῶν Γερμανῶν θεωρητικῶν σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀστούς — τὴ φαινομενικὴ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴ μορφὴ ποὺ αὐτοὶ οἱ θεωρητικοὶ ἐκφράζουν τὰ συμφέροντα τῶν ἀστῶν καὶ στὰ ἴδια αὐτὰ συμφέροντα.

Βρίσκουμε πάλι στὸν Κὰντ τὴ χαρακτηριστικὴ μορφὴ ποὺ πῆρε στὴ Γερμανία ὁ γαλλικὸς φιλελευθερισμός, ὁ βασισμένος πάνω σὲ πραγματικὰ

ταξικὰ συμφέροντα. Οὔτε ὁ Κάντ, οὔτε οἱ Γερμανοὶ ἀστοὶ ποὺ αὐτὸς τοὺς ἐξέφραζε ὡραιοποιώντας τους, παρατήρησαν ὅτι αὐτὲς οἱ θεωρητικὲς ἰδέες τῆς ἀστικῆς τάξης εἶχαν σὰ βάση τους ὑλικὰ συμφέροντα καὶ μιὰ θ έ λ η σ η ποὺ καθορίζονταν καὶ προσδιορίζονταν ἀπὸ τὶς ὑλικὲς σχέσεις παραγωγῆς. Ὁ Κάντ, ἐπομένως, ξεχώριζε αὐτὴ τὴ θεωρητικὴ ἔκφραση ἀπὸ τὰ συμφέροντα ποὺ αὐτὴ ἐξέφραζε. Μετέτρεψε τοὺς ὑλικά, προκαλούμενους προσδιορισμοὺς τῆς θέλησης τοῦ Γάλλου ἀστοῦ σὲ κ α θ α ρ ο ὺ ς αὐτο-προσδιορισμοὺς τῆς «ἐ λ ε ύ θ ε ρ η ς β ο ύ λ η σ η ς», τῆς βούλησης μέσα στὸν ἑαυτό της καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό της, τῆς ἀνθρώπινης θέλησης, καὶ ἔτσι τὴ μετέτρεψε σὲ καθαρὰ ἰδεολογικοὺς ἐννοιολογικοὺς προσδιορισμοὺς καὶ ἠθικὰ αἰτήματα. Γι' αὐτὸ ὁ Γερμανὸς μικροαστὸς ἀποστρέφονταν μὲ φρίκη τὴν πρακτικὴ αὐτοῦ τοῦ ἐνεργητικοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ εὐθὺς μόλις ἐκδηλώθηκε ἡ ἐφαρμογή του τόσο στὴν ἐποχὴ τῆς Τρομοκρατίας ὅσο καὶ στὸ ξεδιάντροπο ἀστικὸ κυνήγι τοῦ κέρδους.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ Ναπολέοντα οἱ γερμανοὶ ἀστοὶ συνέχισαν σὲ ἀκόμα μεγαλύτερο βαθμὸ τὸ μικροεμπόριο τους καὶ τὶς μεγάλες τους φευδαισθήσεις. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ μικρεμπορικὸ πνεῦμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Γερμανία αὐτὴ τὴν ἐποχή, ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, νὰ παραβάλλει τὸν Jean Paul, γιὰ νὰ παραθέσει ἀποσπάσματα ἀπὸ ἔργα φαντασίας, τὶς μόνες πηγὲς ποὺ τοῦ εἶναι προτισές. Οἱ Γερμανοὶ ἀστοὶ ποὺ καταριόνταν τὸν Ναπολέοντα, ἐπειδὴ τοὺς ἀνάγκαζε νὰ πίνουνε ραδικόζουμο καὶ διατάρασσε τὴν ἡσυχία τους μὲ στρατιωτικὲς ἐπιτάξεις καὶ στρατολογία στρατεύσιμων, διατηροῦσαν ὅλη τὴν ἠθική τους ἀγανάκτηση γιὰ τὸν Ναπολέοντα καὶ ὅλο τὸ θαυμασμό τους γιὰ τὴν Ἀγγλία. Κι ὅμως ὁ Ναπολέοντας τοὺς παρέσχε τὶς μεγαλύτερες ὑπηρεσίες ξεκαθαρίζοντας τοὺς σταύλους τοῦ Αὐγεία στὴ Γερμανία καὶ ἀποκαθιστώντας πολιτισμένα μέσα συγκοινωνίας, ἐνῶ ἡ Ἀγγλία περίμενε ἁπλῶς τὴν εὐκαιρία νὰ τὰ ἐκμεταλλευτεῖ à tort et à travers[1] Μὲ τὸ ἴδιο μικροαστικὸ πνεῦμα οἱ Γερμανοὶ πρίγκιπες φαντάζονταν ὅτι ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς νομιμοφροσύνης καὶ ἐναντίον τῆς ἐπανάστασης, ἐνῶ ἦταν ἁπλῶς οἱ πληρωμένοι μισθοφόροι τῆς ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης. Μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα αὐτῶν τῶν παγκόσμιων φευδαισθήσεων ἦταν ἐντελῶς μέσα στὴ λογικὴ τῶν πραγμάτων οἱ κλειστὲς τάξεις ποὺ ἔχουν τὸ προνόμιο νὰ τρέφουν φευδαισθήσεις — ἰδεολόγοι, δάσκαλοι σχολείων,

1. Στὴν τύχη, ἀπερίσκεπτα.

σπουδαστές, μέλη τοῦ Tugenbund[1] — νὰ λένε μεγαλοστομίες καὶ νὰ δίνουν μιὰ κατάλληλη ὑψηλὴ ἔκφραση στὴν καθολικὴ διάθεση ψευδαισθήσεων καὶ ἀδιαφορίας.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Ἰούλη[2] — ἀναφέρουμε μονάχα λίγα κύρια σημεῖα καὶ ἐπομένως παραλείπουμε τὸ ἐνδιάμεσο στάδιο — ἐπέβαλε στοὺς Γερμανοὺς ἀπὸ τὰ ἔξω τὶς πολιτικὲς μορφὲς ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ μιὰν ἀναπτυγμένη ἀστικὴ τάξη. Μιὰ καὶ οἱ γερμανικὲς οἰκονομικὲς σχέσεις δὲν εἶχαν μὲ κανένα τρόπο φτάσει στὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν αὐτὲς οἱ πολιτικὲς μορφές, οἱ ἀστοὶ τὶς δέχτηκαν ἁπλῶς σὰν ἀφηρημένες ἰδέες, ἀρχὲς ποὺ ἔχουν ἰσχὺ μέσα στὸν ἑαυτό τους καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό τους, σὰν εὐσεβεῖς πόθους καὶ φράσεις, καντιανοὺς αὐτοπροσδιορισμοὺς τῆς βούλησης καὶ τῶν ἀνθρώπων, τέτοιες ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι. Ἡ στάση τους ἑπομένως ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς μορφὲς ἦταν πολὺ πιὸ ἠθικὴ καὶ ἀφιλόκερδη ἀπὸ ὅ,τι τῶν ἄλλων ἐθνῶν, δηλ., δείχνανε μιὰν ἐξαιρετικὰ ἰδιόμορφη στενοκεφαλιὰ καὶ ὅλες τους οἱ προσπάθειες ἔμεναν χωρὶς ἐπιτυχία.

Τελικά, ἡ ὅλο καὶ ἰσχυρότερη ἀνάπτυξη τοῦ ξένου συναγωνισμοῦ καὶ τῆς παγκόσμιας ἐπικοινωνίας — ἀπὸ τὴν ὁποία ὅλο καὶ λιγότερο μποροῦσε πιὰ νὰ ἀπέχει ἡ Γερμανία — ἀνάγκασε τὰ σκόρπια τοπικὰ συμφέροντα τῶν Γερμανῶν νὰ συνενωθοῦν κάπως ἁρμονικά. Ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1840, οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ σκέφτονται πῶς νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ κοινά τους συμφέροντα. Ἡ στάση τους ἔγινε ἐθνικὴ καὶ φιλελεύθερη καὶ ζητοῦσαν προστατευτικοὺς δασμοὺς καὶ συντάγματα. Ἔτσι ἔχουν τώρα φτάσει σχεδὸν ἐκεῖ ποὺ εἶχε φτάσει ἡ γαλλικὴ ἀστικὴ τάξη τὸ 1789.

Ἂν κρίνουμε, σὰν τοὺς Γερμανοὺς ἰδεολόγους, τὸ φιλελευθερισμὸ καὶ τὸ κράτος μέσα ἀπὸ τὰ πλαίσια τῶν τοπικῶν γερμανικῶν ἐντυπώσεων, ἢ ἂν περιοριστοῦμε ἁπλῶς σὲ κριτικὴ τῶν γερμανικῶν ἀστικῶν ψευδαισθήσεων γιὰ τὸ φιλελευθερισμό, ἀντὶ νὰ δοῦμε τὴ σύνδεσή του μὲ τὰ πραγματικὰ συμφέροντα ἀπὸ ὅπου γεννήθηκε καὶ ποὺ μ' αὐτὰ μονάχα ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα — τότε, ἀσφαλῶς, θὰ φτάσουμε, στὰ πιὸ

---

1. «Ἕνωση τῆς ἀρετῆς». Μυστικὴ ὀργάνωση ποὺ ἱδρύθηκε στὴν Πρωσία τὸ 1808 μὲ σκοπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κατοχή. Ὁ βασιλιὰς τῆς Πρωσίας διέταξε τὴ διάλυση τῆς ὀργάνωσης τὸ 1809 ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τοῦ Ναπολέοντα.

2. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Ἰούλη τοῦ 1830, στὴ Γαλλία, ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Καρόλου τοῦ 10ου ἀπὸ τὸν Λουδοβίκο-Φίλιππο.

τετριμμένα συμπεράσματα. Αὐτὸς ὁ γερμανικὸς φιλελευθερισμός, μὲ τὴ μορφὴ ποὺ ἐκφράζονταν μέχρι τὴν πιὸ πρόσφατη περίοδο, εἶναι, ὅπως εἴδαμε, ἀκόμα καὶ στὴ λαϊκὴ μορφή του, ἕνας κενὸς ἐνθουσιασμός, ἡ ἰδεολογικὴ ἀντανάκλαση τοῦ π ρ α γ μ α τ ι κ ο ῦ φιλελευθερισμοῦ. Πόσο εὔκολο εἶναι λοιπὸν νὰ μετατρέψουμε ὁλοκληρωτικὰ τὸ περιεχόμενό του σὲ φιλοσοφία, σὲ καθαρὰ ἐννοιολογικοὺς προσδιορισμούς, σὲ «ὀρθολογικὴ γνώση»! Ὅταν ἑπομένως εἶναι κανεὶς πραγματικὰ τόσο ἄτυχος ὥστε νὰ ξέρει ἀκόμα κι αὐτὸν τὸν ἀστικοποιημένο φιλελευθερισμὸ μονάχα στὴν ἐξαϋλωμένη μορφὴ ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ Χέγκελ καὶ οἱ δάσκαλοι τοῦ σχολείου ποὺ ἐξαρτιένται ἀπ' αὐτόν, τότε κανεὶς φτάνει, ἀσφαλῶς, σὲ συμπεράσματα ποὺ ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὴ σφαίρα τοῦ Ἱεροῦ. Ὁ Σάντσο θὰ μᾶς δώσει ἕνα θλιβερὸ σχετικὸ παράδειγμα.

«Πρόσφατα» μέσα σὲ δραστήριους κύκλους «πολλὰ ἔχουν πεῖ» γιὰ τὴν ἐξουσία τῶν ἀστῶν, «ὥστε δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ ποὺ νέα γι' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση» — ἔστω καὶ μονάχα μέσο τοῦ Λ. Μπλάν, κτλ., ποὺ μεταφράστηκε ἀπὸ τὸ Βερολινέζο Μπούλ[1] — «ἔχουν φτάσει ἀκόμα καὶ στὸ Βερολίνο» καὶ ἐκεῖ προσελκύσανε τὴν προσοχὴ τῶν ράθυμων δασκάλων τοῦ σχολείου. (Βίγκαντ, σ. 190). Δὲ μποροῦμε ὡστόσο νὰ ποῦμε ὅτι ὁ «Στίρνερ» μὲ τὴ μέθοδό του νὰ ἰδιοποιεῖται τρέχουσες ἰδέες «ἔχει ἐπεξεργαστεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του ἕναν ἰδιαίτερα καρποφόρο καὶ ἐπωφελὴ τρόπο» (Βίγκαντ, στὸ ἴδιο) — ὅπως ἔχει ἤδη γίνει φανερὸ ἀπὸ τὸ πῶς ἐκμεταλλεύτηκε τὸν Χέγκελ καὶ ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποὺ θὰ δώσουμε παρακάτω.

Δὲν ξέφυγε ἀπὸ τὴν προσοχὴ τοῦ δασκάλου μας ὅτι τὸν τελευταῖο καιρὸ οἱ φιλελεύθεροι ἔχουν ταυτιστεῖ μὲ τοὺς ἀστούς. Μιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ ταυτίζει τὸν ἀστὸ μὲ τοὺς καλοὺς πολίτες, μὲ τοὺς Γερμανοὺς μικροαστούς, δὲν ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ ποὺ τοῦ μεταδόθηκε ἔτσι ὅπως εἶναι στὴν πραγματικότητα καὶ ὅπως ἐκφράζεται ἀπὸ ὅλους τοὺς ἱκανοὺς συγγραφεῖς — δηλ., ὅτι οἱ φιλελεύθερες φράσεις εἶναι ἡ ἰδεαλιστικὴ ἔκφραση τῶν πραγματικῶν συμφερόντων τῆς ἀστικῆς τάξης — ἀλλά, ἀντίθετα, σὰ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀστοῦ εἶναι ἐν γένει ἕνας τέλειος φιλελεύθερος, ἕνας πολίτης τοῦ κράτους. Γιὰ τὸν Ἅγιο Μὰξ ὁ ἀστὸς δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ πολίτη ἀλλὰ ὁ πολίτης ἡ ἀλήθεια τοῦ ἀστοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, ποὺ εἶναι τόσο ἱερὴ ὅσο καὶ γερμανική, τραβάει τόσο πολὺ ὥστε, στὴ σελίδα 130, «ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη» (θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ:

---

1. Ὁ Λ. Μπούλ μετέφρασε στὰ γερμανικὰ τὸ βιβλίο τοῦ Λουῒ Μπλάν «Ἱστορία δέκα χρόνων, 1830 - 1840».

ἡ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης) μεταμορφώνεται σὲ μιὰ «σ κ έ ψ η κ α ὶ μ ό ν ο ν σκέψη» καὶ τὸ «κράτος» ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τοῦ «ἀληθινοῦ ἀνθρώπου», πού, μὲ τὰ «Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου» δίνει σὲ κάθε ξεχωριστὸ ἀστὸ τὰ δικαιώματα τοῦ «Ἀνθρώπου», τὴν ἀληθινὴ ἁγιοποίηση. Καὶ ὅλα αὐτὰ συμβαίνουν, ἀφοῦ οἱ ψευδαισθήσεις γιὰ τὸ κράτος καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν ἤδη ἀποκαλυφθεῖ ἱκανοποιητικὰ στὰ «Γερμανο-γαλλικὰ Χρονικά»,* γεγονὸς ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ τὸ παρατηρεῖ ἐπιτέλους στὸ «Ἀπολογητικὸ Σχόλιό» του ἐν ἔτει 1845. Ἔτσι τὰ καταφέρνει νὰ μεταμορφώσει τὸν ἀστὸ — ἀφοῦ ἔχει ξεχωρίσει τὸν ἀστὸ σὰ φιλελεύθερο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του σὰν ἐμπειρικὸ ἀστὸ — σὲ ἕναν ἱερὸ φιλελεύθερο, ὅπως ἀκριβῶς μεταμορφώνει τὸ κράτος στὸ «Ἱερό», καὶ τὴ σχέση τοῦ ἀστοῦ πρὸς τὸ σύγχρονο κράτος σὲ μιὰν ἱερὴ σχέση, σὲ μιὰ λ α τ ρ ε ί α (σ. 131) — καὶ ἔτσι, κλείνει, στὴν πραγματικότητα, τὴν κριτική του γιὰ τὸν πολιτικὸ φιλελευθερισμό. Τὸν ἔχει μεταμορφώσει σὲ «Ἱερό».**

Θέλουμε νὰ δώσουμε ἐδῶ μερικὰ παραδείγματα γιὰ τὸ πῶς ὁ Ἅγιος Μὰξ ὡραιοποιεῖ αὐτὴ τὴν ἰδιότητά του μὲ ἱστορικὰ ἀραβουργήματα. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ χρησιμοποιεῖ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ποὺ γι' αὐτὴν ὁ ἱστορικομεσίτης του, Ἅγιος Μπροῦνο, ἔχει κάνει ἕνα μικρὸ συμβόλαιο νὰ τὸν ἐφοδιάσει μὲ λίγα δεδομένα.

---

* Στὰ «Γ ε ρ μ α ν ο - γ α λ λ ι κ ὰ Χ ρ ο ν ι κ ά», ἐπειδὴ τέτιο ἦταν ἐκεῖ τὸ περιεχόμενο, αὐτὸ ἔγινε μονάχα σὲ σχέση μὲ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ διακήρυξε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Στὸ μεταξύ, ὅλην αὐτὴ τὴν ἀντίληψη τοῦ συναγωνισμοῦ σὰν «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» μποροῦμε κιόλας νὰ τὴ βροῦμε σὲ ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης ἕναν αἰώνα νωρίτερα (Τζὼν Χάμπντεν, Πέττυ, Μπουαγκιγμπέρ, Τσάϊλντ,1 κλπ.). Γιὰ τὴ σχέση τῶν θεωρητικῶν φιλελεύθερων μὲ τοὺς ἀστοὺς παράβαλε αὐτὰ ποὺ εἴπαμε πιὸ πάνω γιὰ τὴ σχέση τῶν ἰδεολόγων μιᾶς τάξης μὲ τὴν ἴδια τὴν τάξη (Σημείωση Μὰρξ - Ἔγκελς).

1. J. Hampden: πουριτανὸς Ἄγγλος πολιτικὸς στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰώνα. Petty ἱδρυτὴς τῆς κλασικῆς ἀγγλικῆς οἰκονομίας (δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα). Boisguillebert: Γάλλος οἰκονομολόγος (τέλη 17ου, ἀρχὲς 18ου αἰώνα), πρόδρομος τῶν φυσιοκρατῶν. Child: Ἄγγλος οἰκονομολόγος, μερκαντιλιστὴς (δεύτερο μισὸ 18ου αἰώνα). Οἱ τρεῖς τελευταῖοι, κυρίως, ἀναφέρονται συχνὰ στὸ «Κεφάλαιο».

** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ πρωτότυπο:/ Ἔτσι γι' αὐτὸν ἡ κριτικὴ σὰ σύνολο «πετυχαίνει τὸν τελικό της σκοπὸ» καὶ ὅλες οἱ γάτες γίνονται γκρίζες, κι ἔτσι ἐπίσης ὁμολογεῖ ὅτι ἀγνοεῖ τὴν π ρ α γ μ α τ ι κ ὴ βάση καὶ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο τῆς ἐξουσίας τῆς ἀστικῆς τάξης.

Βασιζόμενος πάνω σὲ λίγα λόγια τοῦ Μπαγύ,[1] ποὺ τὰ πῆρε κι αὐτὰ μὲ τὴ μεσολάβηση τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ἅγιου Μπροῦνο, κάνει τὴ δήλωση ὅτι μέσο τῆς σύγκλησης τῶν Γενικῶν Τάξεων «αὐτοὶ ποὺ ὡς τώρα ἦταν ὑπήκοοι φτάνουν στὴ συνείδηση ὅτι εἶναι ἰδιοκτῆτες» (σ. 132). Τὸ ἀντίθετο, mon brave![2] Αὐτοὶ ποὺ ἦταν ὡς τώρα ἰδιοκτῆτες δείχνουν μὲ τὴ σύγκληση τῶν Γενικῶν Τάξεων τὴ συνείδησή τους ὅτι δὲν εἶναι πιὰ ὑπήκοοι — μιὰ συνείδηση ποὺ τὴν εἶχαν κιόλας ἀποκτήσει οἱ Φυσιοκράτες,[3] λόγου χάρη, καὶ — σὲ μορφὴ πολεμικῆς ἐναντίον τῶν ἀστῶν — οἱ Λενγκὲ / Theorie des lois civiles 1767), Μερσιέ, Μαμπλύ, καί, γενικά, τὰ γραφτὰ ἐναντίον τῶν Φυσιοκρατῶν. Αὐτὴ ἡ σημασία ἔγινε ἐπίσης ἄμεσα κατανοητὴ στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης — λόγου χάρη ἀπὸ τοὺς Μπρισώ. Φωσέ, Μαρά, στὸ Cercle Social[4] καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς δημοκρατικοὺς ἀντιπάλους τοῦ Λαφαγιέτ. Ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ εἶχε καταλάβει τὸ ζήτημα ἔτσι ὅπως εἶχε συμβεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἱστορικο-μεσίτη του, δὲ θὰ εἶχε ἐκπλαγεῖ ποὺ «τὰ λόγια τοῦ Μπαγὺ ἀσφαλῶς ἠ χ ο ῦ ν[5] /σάμπως κ ά θ ε ἄ ν θ ρ ω π ο ς νὰ ἦταν τώρα ἰδιοκτήτης» καὶ ὅτι/ ὁ ἀστὸς /.../ ἡ ἐξουσία τῶν ἰδιοκτητῶν /.../ ὅτι τώρα οἱ /... ἰδιοκτῆτες.../ ἔχουν γίνει ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀστικὴ τάξη.

/.../ «Ἀπὸ τὶς 8 τοῦ Ἰούλη ἡ δήλωση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Autun καὶ Barère /διέλυσε/ τὴν ψευδαίσθηση ὅτι /κάθε ἄνθρωπος/, τὸ ἄτομο, /ἦταν/ σημαντικὸ μέσα στὴ νομοθεσία. /Ἔδειξε/ τὴν ἔκδηλη ἀδυναμία /τῶν/ ἐκλογέων. Ἡ πλειοψηφία τῶν βουλευτῶν εἶχε γίνει κυρίαρχη» (σ. 132 f).

Ἡ «δήλωση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Autun[6] καὶ τοῦ Barère μιὰ

---

1 Jean - Sulvaïn Bailly ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς συνταγματικῆς ἀστικῆς τάξης ποὺ καραταμήθηκε τὸ 1793.

2. Λεβέντη μου! (Σ.τ.μ.).

3. Φυσιοκράτες: Γάλλοι οἰκονομολόγοι τοῦ 18ου αἰώνα. (Κενέ, Μερσιέ, Τυργκώ). Ὁ Μὰρξ τοὺς ἐκτιμοῦσε πολὺ καὶ θεωροῦσε ὅτι αὐτοὶ ἔβαλαν τὶς βάσεις τῆς «ἀνάλυσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς».

4 «Κοινωνικὸς Κύκλος». Ἱδρύθηκε ἀπὸ δημοκρατικοὺς ποὺ ἦταν πολὺ δραστήριοι στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Φωσὲ ἦταν ἡ ψυχὴ τοῦ κύκλου αὐτοῦ.

5. Τὸ παρακάτω χωρίο μέχρι καὶ τὶς λέξεις: «... δασμῶν ποὺ ἐμπόδιζαν τὸ ἐμπόριο σὲ κάθε περίσταση, καὶ τὸ» εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἄγνωστα κομμάτια τῆς Γ ε ρ μ α ν ι κ ῆ ς Ἰ δ ε ο λ ο γ ί α ς ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκαν τὸ 1962 Τὸ χειρόγραφο ἐδῶ εἶναι πολὺ καταστραμμένο.

6 Ταλλεϋράνδος

π ρ ό τ α σ η [1] ποὺ τὴν ὑπέβαλε ὁ πρῶτος στὶς 4 τοῦ Ἰούλη (ὄχι στὶς 8), καὶ μ' αὐτὴν ὁ Barère δὲν εἶχε καμμιὰ σχέση παρεκτὸς ὅτι μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους τὴν ὑποστήριξε στὶς 8 τοῦ Ἰούλη. Ἡ συζήτηση συνεχίστηκε στὶς 9 τοῦ Ἰούλη, ἐπομένως δὲν εἶναι καθόλου καθαρὸ γιατὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ μιλάει γιὰ «8 τοῦ Ἰούλη». Ἡ πρόταση αὐτὴ μὲ κανένα τρόπο δὲ «διέλυσε» «τὴν ψευδαίσθηση ὅτι κ ά θ ε ἄ ν θ ρ ω π ο ς, τ ὸ ἄ τ ο μ ο, ἦταν σημαντικό», κτλ., ἀλλὰ διέλυσε τὴ δεσμευτικὴ δύναμη τῶν Cahiers[2] ποὺ εἶχαν δοθεῖ στοὺς ἀντιπροσώπους, δηλαδὴ τὴν ἐπιρροὴ καὶ τὴ «σημασία», ὄχι «κάθε ἀνθρώπου, τοῦ ἀτόμου», ἀλλὰ τῶν φεουδαρχικῶν 177 Bailliages καὶ τῶν 431 Divisions des Ordres[3] Μὲ τὴν ἔγκριση τῆς πρότασης, ἡ Συνέλευση κατέλυσε τὸ χαρακτήρα τῶν παλιῶν, φεουδαρχικῶν Γ ε ν ι κ ῶ ν Τ ά ξ ε ω ν. Ἐπιπλέον, ἐκείνη τὴν ἐποχή, μὲ κανένα τρόπο δὲν ὑπῆρχε θέμα ὀρθῆς θεωρίας τῆς λαϊκῆς ἀντιπροσώπευσης, ἀλλὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἐξαιρετικὰ πρακτικά, βασικὰ προβλήματα. Ὁ στρατὸς τοῦ Μπρολί πίεζε στενὰ τὸ Παρίσι καὶ πλησίαζε κάθε μέρα καὶ περισσότερο. Ἡ πρωτεύουσα ἦταν σὲ μιὰ κατάσταση μεγάλης ἀναταραχῆς, δὲν εἶχε περάσει καλὰ-καλὰ ἕνα δεκαπενθήμερο ἀπὸ τὸ Jeu de pomme καὶ τὸ lit de justice[4], ἡ αὐλὴ συνωμοτοῦσε μαζὶ μὲ τὸν κύριο ὄγκο τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ κλήρου ἐναντίον τῆς Ἐθνικῆς Συνέλευσης. Τέλος, χάρη στὰ φεουδαρχικὰ ἐπαρχιακὰ δασμολογικὰ ἐμπόδια ποὺ ὑπῆρχαν ἀκόμα, καὶ σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ φεουδαρχικοῦ ἀγροτικοῦ συστήματος συνολικά, οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες μαστίζονταν ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ὑπῆρχε μεγάλη σπανιότητα χρήματος. Τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἔμπαινε ζήτημα γιὰ μιὰ «Συνέλευση μὲ οὐσιαστικὴ δραστηριότητα», ὅπως τὸ ἔθεσε ὁ ἴδιος ὁ Ταλλεϋράνδος, ἐνῶ τὰ Cahiers /τῶν/ ἀριστοκρατικῶν καὶ ἄλλων ἀντιδραστικῶν ὁμάδων ἔδωσαν στὴν αὐλὴ μιὰν εὐκαιρία νὰ κηρύξει τὴν ἀπόφαση τῆς Συνέλευσης /ἄκυρη λόγω ἀντίθεσης/ πρὸς τὶς ἐπιθυμίες τῶν ἐκλογέων. Ἡ Συνέλευση διακήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία της ἐγκρίνοντας τὴν πρόταση τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ πῆρε τὴν ἐξουσία ποὺ ἀπαιτοῦσε, ποὺ

---

1. Σύμφωνα μὲ τὴν πρόταση αὐτὴ οἱ ἀντιπρόσωποι δεσμεύονταν μόνον πολὺ γενικὰ ἀπὸ τὰ Cahiers (βλ. ἐπομ. σημ.) ὡς πρὸς τὴ γραμμὴ ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσαν.

2. Cahiers de deléances Κατάλογοι μὲ αἰτήματα καὶ ὁδηγίες ποὺ τοὺς συντάσσανε οἱ τρεῖς «γενικὲς τάξεις» καὶ ἦταν ἐντολὲς πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τους.

3. Ἐκλογικὲς περιφέρειες στὴν προεπαναστατικὴ Γαλλία.

4. Ἱστορικὲς συνεδριάσεις τῶν «Γενικῶν Τάξεων», ὅπου ἐκδηλώθηκε ἡ θέλησή τους νὰ μὴ διαλυθοῦν ὥσπου νὰ δοθεῖ Σύνταγμα στὴ Γαλλία.

βέβαια στὴν πολιτικὴ σφαίρα αὐτὸ μποροῦσε νὰ γίνει μονάχα μεσα στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς μορφῆς καὶ μὲ τὴ χρησιμοποίηση τῶν θεωριῶν τοῦ Ρουσσὼ ποὺ ὑπῆρχαν τότε, κτλ. (πρβλ. Le point du jour τοῦ Barère de Vieuzac, 1789, ἀριθ. 15 καὶ 17). Ἡ Ἐθνικὴ Συνέλευση ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ κάνει αὐτὸ τὸ βῆμα, γιατὶ παρακινοῦνταν ἀπὸ τὶς τεράστιες μάζες ποὺ στέκονταν πίσω της. Κάνοντας ἐπομένως αὐτὸ τὸ πράγμα, δὲ μετατράπηκε καθόλου σὲ ἕνα «τελείως ἐγωιστικὸ κοινοβούλιο ἐντελῶς ἀποκομμένο ἀπὸ τὸν ὁμφάλιο λῶρο καὶ ἀνελέητο». /σ. 147/. Ἀντίθετα, μετάτρεψε ἔτσι στὴν πραγματικότητα τὸν ἑαυτό της σὲ ἀληθινὸ ὄργανο τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν Γάλλων, ποὺ διαφορετικὰ θὰ τὴ συνέτριβαν, ὅπως συνέτριψαν ἀργότερα, «τελείως ἐγωιστικοὺς» βουλευτὲς ποὺ «ἀποκόπηκαν ἐντελῶς ἀπὸ τὸν ὁμφάλιο λῶρο». Ἀλλὰ ὁ Ἅγιος Μάξ, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἱστορικο-μεσίτη του, βλέπει ἐδῶ ἁπλῶς τὴ λύση ἑνὸς θεωρητικοῦ ζητήματος. Παίρνει τὴ Συντακτικὴ Συνέλευση, ἕξη μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ πάρσιμο τῆς Βαστίλλης, γιὰ ἕνα συμβούλιο Πατέρων τῆς ἐκκλησίας ποὺ συζητοῦν ἕνα δογματικὸ ζήτημα! Τὸ ζήτημα ποὺ ἀφορᾶ τὴ «σημασία κάθε ἀνθρώπου, τοῦ ἀτόμου», μπορεῖ, ἐπιπλέον, νὰ προκύψει μονάχα σ' ἕνα δημοκρατικὰ ἐκλεγμένο ἀντιπροσωπευτικὸ σῶμα, καὶ στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης ἦρθε ἁπλῶς γιὰ συζήτηση στὴ Συμβατική, καὶ γιὰ ἐξίσου ἐμπειρικοὺς λόγους ὅπως νωρίτερα τὸ ζήτημα τῶν Cahiers. Ἕνα πρόβλημα ποὺ ἡ Συντακτικὴ Συνέλευση ἔλυσε ἐπ ί σ η ς θεωρητικὰ ἦταν ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σῶμα μιᾶς κυρίαρχης τ ά ξ η ς καὶ σ' ἐκεῖνο τῶν κυρίαρχων κ λ ε ι σ τ ῶ ν τ ά ξ ε ω ν. Καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τῆς ἀστικῆς τ ά ξ η ς καθορίστηκε ἀπὸ τὴ θέση κάθε ἀτόμου, μιὰ καὶ καθορίζονταν ἀπὸ τὶς σχέσεις παραγωγῆς ποὺ κυριαρχοῦσαν τὴν ἐποχὴ αὐτή. Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα εἶναι ἕνα πολὺ εἰδικὸ προϊὸν τῆς σύγχρονης ἀστικῆς κοινωνίας ποὺ εἶναι ἐξίσου ἀξεχώριστο ἀπὸ τὴν τελευταία ὅσο καὶ τὸ ἀπομονωμένο ἄτομο τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

Ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ἅγιος Μὰξ παίρνει τὰ 177 Bailliages καὶ τὰ 431 Divisions des ordres γιὰ «ἄτομα», ἔτσι παρακάτω βλέπει στὸν ἀπόλυτο μονάρχη καὶ στὴ φράση του car tel est notre plaisirs[1] τὴν ἐξουσία τοῦ «ἀτόμου» σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν συνταγματικὸ μονάρχη, τὴν «ἐξουσία τῆς ὀπτασίας /»/ (σ. 141), καὶ στὸν ἀριστοκράτη καὶ τὸ μέλος τῆς συντεχνίας βλέπει πάλι τὸ «ἄτομο» σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν πολίτη. (σ. 137).

1. Γιατί αὐτὴ εἶναι ἡ ἐπιθυμία μας. (Σ.τ.μ.).

«Ἡ ἐπανάσταση δὲν κατευθύνονταν ἐναντίον τῆς π ρ α γ μ α τ ι κ ό τ η τ α ς, ἀλλὰ ἐναντίον αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, ἐναντίον αὐτῆς τῆς σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν η ς ὕ π α ρ ξ η ς». (σ. 145). Ἄρα, ὄχι ἐναντίον τοῦ πραγματικὰ ὑπάρχοντος συστήματος γαιοκτησίας, φόρων, τελωνειακῶν δασμῶν ποὺ ἐμπόδιζαν τὸ ἐμπόριο σὲ κάθε περίσταση, καὶ τὸ /.../[1]

/... «Στίρνερ» νομίζει/ ὅτι εἶναι ἀδιάφορο /«γιὰ τοὺς καλοὺς ἀστοὺς» ποιός ὑποστηρίζει αὐτοὺς/ καὶ τὶς ἀρχές τους, κι ἂν αὐτὸς εἶναι ἀπόλυτος ἢ συνταγματικὸς μονάρχης, δημοκρατία, κτλ.» — Γιὰ τοὺς «καλοὺς ἀστούς», ποὺ πίνουν τὴ μπύρα τους σὲ μιὰ βερολινέζικη μπυραρία. αὐτό, ἀναμφισβήτητα «εἶναι ἀδιάφορο», ἀλλὰ γιὰ τὸν ἱστορικὸ ἀστὸ δὲν εἶναι καθόλου ἀδιάφορο. Ὁ «καλὸς ἀστὸς» «Στίρνερ» φαντάζεται πάλι ἐδῶ — ὅπως κάνει σ' ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ τμῆμα τοῦ βιβλίου — ὅτι ὁ Γάλλος, ὁ Ἀμερικανὸς κι ὁ Ἄγγλος ἀστὸς εἶναι καλοὶ Βερολινέζοι φιλισταῖοι ζυθοπότες. Ἂν κανεὶς μεταφράσει τὴν πιὸ πάνω φράση ἀπὸ τὴ γλώσσα τῆς πολιτικῆς ψευδαίσθησης σὲ καλὰ γερμανικά, σημαίνει τὸ ἑξῆς: γιὰ τοὺς ἀστοὺς «εἶναι ἀδιάφορο» ἂν κυριαρχοῦν ἀπεριόριστα ἢ ἐὰν ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομική τους ἐξουσία ἀντισταθμίζεται ἀπὸ ἄλλες τάξεις. Ὁ Ἅγιος Μὰξ πιστεύει ὅτι ἕνας ἀπόλυτος μονάρχης, ἢ κάποιος ἄλλος, θ ὰ μ π ο ρ ο ῦ σ ε νὰ ὑπερασπίσει τοὺς ἀστοὺς ἐξίσου πετυχημένα ὅσο αὐτοὶ τὸν ἑαυτό τους. Καὶ ἀκόμα τὶς «ἀρχές τους», ποὺ συνίστανται στὴν ὑποταγὴ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στὸ «Chacun pour soi chacun chez soi»[2] καὶ στὴν ἐκμετάλλευσή της γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ — ἕνας «ἀπόλυτος μονάρχης» θεωρεῖται ἱκανὸς νὰ κάνει αὐτὸ τὸ πράγμα! Ἂς μᾶς ἀναφέρει ὁ Ἅγιος Μὰξ ὁποιαδήποτε χώρα, μὲ ἀνεπτυγμένους ὅρους ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας, καὶ μὲ ἰσχυρὸ συναγωνισμό, ὅπου νὰ ἐμπιστεύονται οἱ ἀστοὶ τὴν ὑπεράσπισή τους σὲ ἕναν «ἀπόλυτο μονάρχη».

Ὕστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴ μεταμόρφωση τῶν ἱστορικῶν ἀστῶν σὲ Γερμανοὺς φιλισταίους ἔξω ἀπὸ ἱστορία, ὁ «Στίρνερ», βέβαια, δὲ χρειάζεται νὰ ξέρει ἄλλους ἀστοὺς ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς «ἥσυχους καὶ ἱκανοποιημένους πολίτες καὶ τοὺς ἀφοσιωμένους δημόσιους ὑπάλληλους» (!!) — δυὸ φαντάσματα ποὺ τολμοῦν νὰ ἐμφανιστοῦν μονάχα στὸ «ἱερὸ» γερμανικὸ ξόδαφος — καὶ μπορεῖ νὰ θεωρήσει πὼς ὁλόκληρη ἡ τάξη ἀποτελεῖται ἀπὸ «ὑπάκουους ὑπηρέτες». (σ. 139). Ἂς ρίξει ἔστω καὶ γιὰ μιὰ φορὰ μιὰ

---

1. Ἐδῶ τελειώνει τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀνακαλύφθηκε καὶ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1962.

2. Καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του, καθένας στὸ σπίτι του. (Σ.τ.μ.).

μονάχα ματιὰ σ' αὐτοὺς τοὺς ὑπάκουους ὑπηρέτες στὰ χρηματιστήρια τοῦ Λονδίνου, τοῦ Μάντσεστερ, τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ τοῦ Παρισιοῦ. Μιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ βρίσκεται στὸ ἀποκορύφωμά του, μπορεῖ τώρα νὰ τελειώσει τὴ δουλειά του καί, πιστεύοντας ἕναν ἀπὸ τοὺς στενοκέφαλους θεωρητικοὺς τοῦ «Εἴκοσι ἕνα φύλλα» ποὺ λέει ὅτι «ὁ φιλελευθερισμὸς εἶναι ὀρθολογικὴ γνώση ἐφαρμοσμένη στὶς ὑπάρχουσες συνθῆκες μας»,[1] μπορεῖ νὰ δηλώνει ὅτι οἱ «φιλελεύθεροι εἶναι ἀγωνιστὲς γιὰ τὸ λογικό». Εἶναι φανερὸ ἀπὸ αὐτὲς τὶς /.../ φράσεις πόσο λίγο ἔχουν οἱ Γερμανοὶ ἀναρρώσει /ἀπὸ/ τὶς ἀρχικὲς ψευδαισθήσεις τους γιὰ τὸ φιλελευθερισμό. Ὁ Ἀβραὰμ «καίτοι μὴ ἔχων ἐλπίδα ἐπίστευσεν ἐπ' ἐλπίδι»... καὶ ἡ πίστη του «ἐλογίσθη εἰς αὐτὸν εἰς δικαιοσύνην». (Ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους, δ', 18 καὶ 22).

> «Τὸ κράτος πληρώνει καλά, ἔτσι ποὺ οἱ καλοὶ πολίτες του νὰ μποροῦν ἀκίνδυνα νὰ πληρώνουν λίγο. Μισθώνει ὑπηρέτες καὶ μ' αὐτοὺς φτιάχνει μιὰ δύναμη — τὴν ἀστυνομία — γιὰ τὴν προστασία τῶν καλῶν πολιτῶν μέσο τῆς καλῆς πληρωμῆς. Καὶ οἱ καλοὶ πολίτες πληρώνουν πρόθυμα ὑψηλοὺς φόρους στὸ κράτος γιὰ νὰ πληρώνουν ἀντίστοιχα μικρότερα ποσὰ στοὺς ἐργάτες τους». (σ. 152).

Αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ ὡς ἑξῆς: οἱ ἀστοὶ πληρώνουν τὸ κράτος τους καλὰ καὶ κάνουν τὸ ἔθνος νὰ πληρώνει γι' αὐτὸ ἔτσι ποὺ νὰ μποροῦν χωρὶς κίνδυνο νὰ πληρώνουν λίγο. Πληρώνοντας καλὰ ἐξασφαλίζουν νὰ ἔχουν μιὰ δύναμη ἀπὸ κρατικοὺς ὑπηρέτες, τὴν ἀστυνομία, ποὺ νὰ τοὺς ὑποστηρίζει. Πληρώνουν πρόθυμα, καὶ ἀναγκάζουν τὸ ἔθνος νὰ πληρώνει, ὑψηλοὺς φόρους ἔτσι ποὺ νὰ μποροῦν χωρὶς κίνδυνο νὰ μεταφέρουν τὰ ποσὰ ποὺ πληρώνουν, στὴ ράχη τῶν ἐργατῶν σὰ φόρο (σὰν κρατήσεις ἀπὸ τοὺς μισθούς). Ὁ «Στίρνερ» κάνει ἐδῶ τὴν καινούργια οἰκονομικὴ ἀνακάλυψη ὅτι οἱ μισθοὶ εἶναι μιὰ εἰσφορά, ἕνας φόρος ποὺ πληρώνει ὁ ἀστὸς στὸν προλετάριο, ἐνῶ οἱ ἄλλοι, οἱ ἐγκόσμιοι οἰκονομολόγοι θεωροῦν τοὺς φόρους σὰ μιὰ εἰσφορὰ ποὺ πληρώνει ὁ προλετάριος στὸν ἀστό.

Ὁ ἱερός μας πατέρας τῆς ἐκκλησίας περνάει τώρα ἀπὸ τοὺς ἱεροὺς πολίτες στὸ «μοναδικὸ» προλεταριάτο τοῦ «Στίρνερ». (σ. 148). Τὸ τε-

---

1. Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνυπόγραφο ἄρθρο δημοσιευμένο στὸ «Εἴκοσι ἕνα φύλλα», μιὰ συλλογὴ ἄρθρων ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Ζυρίχη καὶ τὸ Βίντερτουρ τὸ 1843 ἀπὸ τὸ Γερμανὸ ποιητὴ Γ. Χέρβεγκ.

λευταῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ «κατεργαρέους», πόρνες, κλέφτες, ληστές, καὶ δολοφόνους, χαρτοπαῖκτες, ἀνθρώπους χωρὶς ἰδιοκτησία καὶ χωρὶς ἀπασχόληση καὶ ἐλαφρόμυαλους». (Στὸ ἴδιο). Ἀποτελοῦν τὸ «ἐπικίνδυνο προλεταριάτο» καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ μετατρέπονται ἀπὸ τὸν «Στίρνερ» σὲ «ἀτομικοὺς φωνακλάδες», καὶ ὕστερα, τελικά, σὲ «ἀλῆτες», ποὺ βρίσκουν τὴν τελειωμένη τους ἔκφραση στοὺς «π ν ε υ μ α τ ι κ ο ύ ς ἀλῆτες» ποὺ δὲ «μένουν μέσα στὰ ὅρια μιᾶς μετριοπαθοῦς μορφῆς σκέψης»... «Α ὐ τ ὴ σ ῖ ν α ι ἡ ε ὐ ρ ε ί α ἔ ν ν ο ι α τοῦ λεγόμενου προλεταριάτου ἢ (κατὰ παράθεση) «τῆς φτώχειας»! (σ. 149).

Στὴ σελίδα 151 /«ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ/ τὸ κράτος ρουφάει τὸ αἷμα» τοῦ προλεταριάτου. Ἑπομένως, ὅλο τὸ προλεταριάτο ἀποτελεῖται ἀπὸ καταστραμμένους ἀστοὺς καὶ ἐξαθλιωμένους προλετάριους, ἀπὸ μιὰ συλλογὴ ἀπὸ ζ η τ ι ά ν ο υ ς, ποὺ ὑπῆρχαν ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ ποὺ ἡ μ α ζ ι κ ή τους ὕπαρξη μετὰ τὴν παρακμὴ τοῦ Μεσαίωνα προηγήθηκε ἀπὸ τὴ μαζικὴ διαμόρφωση τοῦ κανονικοῦ προλεταριάτου, ὅπως μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ καὶ γαλλικὴ νομοθεσία καὶ φιλολογία. Ὁ ἅγιός μας ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἰδέα γιὰ τὸ προλεταριάτο ποὺ ἔχουν καὶ οἱ «καλοί, ἥσυχοι καὶ ἱκανοποιημένοι πολίτες» καί, ἰδιαίτερα, οἱ «τίμιοι δημόσιοι ὑπάλληλοι». Εἶναι ἐπίσης συνεπὴς ὅταν ταυτίζει τὸ προλεταριάτο μὲ τὴ φτώχεια, ἐνῶ ἡ φτώχεια εἶναι ἡ κατάσταση μονάχα τοῦ ἐξαθλιωμένου προλεταριάτου, τὸ πιὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο ὅπου κατρακυλάει ὁ προλετάριος ποὺ ἔχει γίνει ἀνίκανος νὰ ἀντισταθεῖ στὴν πίεση τῆς ἀστικῆς τάξης, καὶ ἐξαθλιωμένος γίνεται μονάχα ὁ προλετάριος ποὺ ἔχει ὑπονομευτεῖ ὅλη του ἡ ἐνεργητικότητα. Παράβαλε Σισμόντι, Γουέηγτ,[1] κτλ. Ὁ «Στίρνερ» καὶ ἡ ἀδελφότητά του μποροῦν, λόγου χάρη, στὰ μάτια τῶν προλετάριων, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις νὰ λογαριάζονται σὰν ἐξαθλιωμένοι, ἀλλὰ ποτὲ σὰν προλετάριοι.

Αὐτὲς εἶναι οἱ ἰδέες τοῦ Ἁγίου Μάξ, οἱ «δικές του» ἰδέες, γιὰ τὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο. Ἀλλὰ μιὰ καὶ μ' αὐτὲς τὶς φαντασίες γιὰ τὸ φιλελευθερισμό, τοὺς καλοὺς πολίτες καὶ τοὺς ἀλῆτες δὲ φτάνει, βέβαια, πουθενά, βρίσκεται ἀναγκασμένος, γιὰ νὰ κάνει τὸ πέρασμα στὸν κομμουνισμό, νὰ χρησιμοποιήσει τοὺς πραγματικοὺς συνηθισμένους ἀστοὺς καὶ προλετάριους στὸ βαθμὸ ποὺ τοὺς ξέρει ἀπὸ ὅ,τι ἔχει ἀκουστά. Αὐτὸ συμβαίνει στὶς σελίδες 151 καὶ 152, ὅπου τὸ κουρελοπρολεταριάτο μεταμορφώνεται σὲ «ἐργάτες», σὲ συνηθισμένους προλετάριους, ἐνῶ οἱ ἀστοὶ «στὴν πορεία τοῦ χρόνου» παθαίνουν «ὁρισμένες φορὲς» μιὰ σειρὰ «ποικί-

---

1. John Wade (1788 - 1875): Ἄγγλος οἰκονομολόγος καὶ ἱστορικός.

λες μεταμορφώσεις» καὶ «πολλαπλὲς διαθλάσεις». Σὲ μιὰ γραμμὴ διαβάζουμε: «Οἱ κάτοχοι ἰδιοκτησίας ἔχουν τὴν ἐξουσία», δηλ. οἱ βέβηλοι ἀστοί. Ἔξη γραμμὲς παρακάτω διαβάζουμε: «Ὁ ἀστὸς εἶναι ὅ,τι εἶναι ἐλέῳ τοῦ κράτος», δηλ., ἱερὸς ἀστός. Καὶ σὲ ἄλλες ἕξη γραμμὲς πιὸ κάτω: «Τὸ κράτος εἶναι ἡ κατάσταση (status) τῶν ἀστῶν» — δηλ., τῶν βέβηλων ἀστῶν. Αὐτὸ ὕστερα τὸ ἐξηγεῖ λέγοντας ὅτι τὸ «κράτος δίνει στοὺς κατόχους ἰδιοκτησίας» «τὴν ἰδιοκτησία τους σὲ φεουδαρχικὴ κατοχὴ» καὶ ὅτι «τὸ χρῆμα καὶ ἡ ἰδιοκτησία» τῶν «καπιταλιστῶν» εἶναι μιὰ τέτοια «κρατικὴ ἰδιοκτησία» ποὺ μεταφέρεται ἀπὸ τὸ κράτος σὲ «φεουδαρχικὴ κατοχὴ» — δηλ., τῶν ἱερῶν ἀστῶν. Τελικά, αὐτὸ τὸ παντοδύναμο κράτος μετατρέπεται πάλι στὸ «κράτος τῶν κατόχων ἰδιοκτησίας», δηλ., τῶν βέβηλών ἀστῶν, πράγμα ποὺ βρίσκεται σὲ συμφωνία μὲ ἕνα παρακάτω ἀπόσπασμα: «Χάρη στὴν ἐπανάσταση ἡ ἀστικὴ τάξη ἔγινε παντοδύναμη». (σ. 156). Ἀκόμα κι ὁ Ἅγιος Μὰξ ποτὲ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ καταφέρει αὐτὲς τὶς «σπαραξικάρδιες» καὶ «τρομερὲς» ἀντιφάσεις — ἐν πάσῃ περιπτώσει ποτὲ δὲ θὰ τολμοῦσε νὰ τὶς διακηρύξει —ἂν δὲν εἶχέ τὴ βοήθεια τῆς γερμανικῆς λέξης «Bürger» ποὺ μπορεῖ κατὰ βούληση νὰ τὴ μεταφράζει σὰ «Citoyen» («πολίτης» — σ.τ.μ.) ἢ σὰν «bourgeois» («ἀστὸς» — σ.τ.μ.) ἢ σὰ Γερμανὸ «καλὸ Bürger».

Προτοῦ πᾶμε παρακάτω, πρέπει νὰ πάρουμε ὑπόψη μας δυὸ ἀκόμα μεγαλύτερες ἀνακαλύψεις ποὺ ὁ ἀνόητός μας «γεννάει» «μέσα στὰ βάθη τῆς καρδιᾶς του» καὶ ποὺ ἔχουν μαζὶ μὲ τὴ «χαρὰ τοῦ νέου» τῆς σελίδας 17 τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι εἶναι ἐπίσης «καθαρὲς σκέψεις».

Στὴ σελίδα 150 ὅλα τὰ κακὰ τῶν σημερινῶν κοινωνικῶν σχέσεων περιορίζονται στὸ γεγονὸς ὅτι «ἀστοὶ καὶ ἐργάτες πιστεύουν στὴν 'ἀλήθεια' τοῦ χρήματος«. Ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ φαντάζεται ὅτι ἔχουν τὴ δύναμη οἱ «ἀστοὶ» καὶ οἱ «ἐργάτες» ποὺ εἶναι διασκορπισμένοι σ' ὅλα τὰ πολιτισμένα κράτη τοῦ κόσμου, ξαφνικά, μιὰν ὡραίαν ἡμέραν, νὰ δηλώσουν τὴ «δυσπιστία» τους στὴν «ἀλήθεια τοῦ χρήματος». Πιστεύει μάλιστα ὅτι ἂν αὐτὸς ὁ παραλογισμὸς ἦταν δυνατός, θὰ μποροῦσε κάτι νὰ πετύχει κανεὶς μ' αὐτόν. Πιστεύει ὅτι ὁποιοσδήποτε Βερολινέζος λόγιος θὰ μποροῦσε νὰ καταργήσει τὴν «ἀλήθεια τοῦ χρήματος» μὲ τὴν ἴδια εὐκολία ποὺ καταργεῖ μέσα στὸ μυαλό του τὴν «ἀλήθεια» τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας. Τὸ ὅτι τὸ χρῆμα εἶναι ἕνα ἀναγκαῖο προϊὸν καθορισμένων σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας καὶ ὅτι παραμένει μιὰ «ἀλήθεια» ὅσο ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ σχέσεις —αὐτό, βέβαια, δὲν ἔχει σημασία γιὰ ἕναν ἱερὸ ἄνθρωπο σὰν τὸν Ἅγιο Μάξ, ποὺ ὑψώνει τὰ μά-

τια του πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ στρέφει τὰ βέβηλα πισινά του πρὸς τὸ βέβηλο κόσμο.

Αὐτὴ ἡ δεύτερη ἀνακάλυψη γίνεται στὴ σελίδα 152 καὶ συνοψίζεται στὸ ὅτι «ὁ ἐργάτης δὲ μπορεῖ νὰ ἀξιοποιήσει τὴν ἐργασία του» ἐπειδὴ «πέφτει στὰ χέρια αὐτῶν ποὺ» ἔχουν λάβει «κάποια κρατικὴ ἰδιοκτησία» «σὲ φεουδαρχικὴ κατοχή». Αὐτὸ εἶναι ἁπλῶς μιὰ παραπέρα ἐξήγηση τῆς φράσης τῆς σελίδας 151, ποὺ ἤδη ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ὅπου τὸ κράτος ρουφάει τὸ αἷμα τοῦ ἐργάτη. Καὶ ἐδῶ καθένας ἀμέσως θὰ «προβάλει» «τὴν ἁπλὴ σκέψη» — «δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγοῦμε» ποὺ ὁ «Στίρνερ» δὲν τὸ κάνει — πῶς συμβαίνει ὥστε τὸ κράτος νὰ μὴν ἔδωσε ἐπίσης στοὺς «ἐργάτες» κάποια «κρατικὴ ἰδιοκτησία» σὲ «φεουδαρχικὴ κατοχή»; Ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ εἶχε βάλει στὸν ἑαυτό του αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἴσως θὰ τὰ κατάφερνε νὰ κάνει καὶ χωρὶς τὸ κατασκεύασμά του τῶν «ἱερῶν» ἀστῶν, διότι θὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ δεῖ τὴ σχέση τοῦ κατόχου ἰδιοκτησίας μὲ τὸ σύγχρονο κράτος.

Μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀντιπαράθεσης τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ προλεταριάτου — ὅπως τὸ ξέρει ἀκόμα κι ὁ «Στίρνερ» — φτάνει κανεὶς στὸν κομμουνισμό. Ἀλλὰ τὸ π ῶ ς φτάνει κανεὶς σ' αὐτόν, μ ό ν ο ν ὁ « Σ τ ί ρ ν ε ρ » τὸ ξέρει.

> «Οἱ ἐργάτες ἔχουν τὴν πιὸ τρομακτικὴ δύναμη στὰ χέρια τους... τοὺς χρειάζεται ἁ π λ ῶ ς νὰ σταματήσουν νὰ δουλέβουν καὶ νὰ δ ο ῦ ν τί ἔχουν παράγει μὲ τὴν ἐργασία τους σὰν ἰδιοκτησία τους καὶ νὰ τὸ ἀπολαύσουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῶν ἐργατικῶν ἀναταραχῶν ποὺ ξεσποῦν ἐ δ ῶ κ α ὶ ἐ κ ε ῖ» (σ. 153).

Οἱ ἐργατικὲς ταραχές, ποὺ ἀκόμα καὶ ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορα Ζήνωνα προκάλεσαν τὴν ἔκδοση ἑνὸς νόμου (Ζήνωνας, De novis operibus constitutio),[1] ποὺ «ξέσπασαν» τὸ δέκατο τέταρτο αἰώνα μὲ τὴ μορφὴ τῆς Ζακερὶ καὶ τῆς ἐξέγερσης τοῦ Βὰτ Τάιλερ, τὸ 1518 τὴν Κακὴ Πρωτομαγιὰ στὸ Λονδίνο, καὶ τὸ 1549 στὸ μεγάλο ξεσήκωμα τοῦ δυρσοδέψη Κέττ, καὶ προκάλεσαν ἀργότερα τὸ νομοσχέδιο 15 τῆς δεύτερης καὶ τρίτης χρονιᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Ἐδουάρδου τοῦ 6ου, καὶ μιὰ σειρὰ παρόμοιους νόμους τοῦ Κοινοβουλίου, οἱ ταραχὲς ποὺ ἀμέσως ὕστερα, τὸ 1640 καὶ τὸ 1659 (ὀκτὼ ξεσηκώματα μέσα σ' ἕνα χρόνο) ἔγιναν στὸ Παρίσι καὶ ποὺ ἤδη μετὰ τὸ δέκατο τέταρτο αἰώνα θὰ πρέπει νὰ

1. Ζήνωνας, Διάταγμα γιὰ τὶς Νέες Ἐργασίες.

ἦταν συχνὲς στὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γαλλία, κρίνοντας ἀπὸ τὴ νομοθεσία τῆς ἐποχῆς, ὁ συνεχὴς πόλεμος ποὺ ἀπὸ τὸ 1770 στὴν Ἀγγλία καὶ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση στὴ Γαλλία ἐξαπολύθηκε ἀπὸ τοὺς ἐργάτες μὲ δύναμη καὶ πανουργία ἐναντίον τῆς ἀστικῆς τάξης — ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν γιὰ τὸν Ἅγιο Μὰξ μονάχα «ἐδῶ καὶ κεῖ», στὴ Σιλεσία, τὸ Πόζναν, τὸ Μαγδεμβοῦργο καὶ τὸ Βερολίνο, «ὅπως ἀναφέρουν οἱ γερμανικὲς ἐφημερίδες».

Αὐτὸ ποὺ παράγεται ἀπὸ τὴν ἐργασία, σύμφωνα μὲ τὴ φαντασία τοῦ Ζὰκ λὲ μπονόμ, θὰ συνέχιζε νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ ἀναπαράγεται, σὰν ἀντικείμενο ποὺ πρέπει νὰ τὸ «προσέχει» κανεὶς καὶ νὰ τὸ «ἀπολαμβάνει», ἀκόμα κι ἂν οἱ παραγωγοὶ θὰ «σταματοῦσαν νὰ ἐργάζονται».

Ὅπως ἔκανε παραπάνω στὴν περίπτωση τοῦ χρήματος, ἐδῶ ὁ καλός μας ἀστὸς μετατρέπει πάλι τοὺς «ἐργάτες» ποὺ εἶναι σκορπισμένοι σ' ὁλόκληρο τὸν πολιτισμένο κόσμο, σὲ μιὰ κοινωνία μὲ συνοχή, ποὺ ἀρκεῖ νὰ υἱοθετήσει μιὰν ἀπόφαση γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς δυσκολίες. Ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲν ξέρει, βέβαια, ὅτι μονάχα ἀπὸ τὸ 1830 στὴν Ἀγγλία ἔγιναν τουλάχιστο πενήντα ἀπόπειρες, καὶ τὴ στιγμὴ αὐτὴ γίνεται κι ἄλλη μία, γιὰ νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι οἱ ἐργάτες, τῆς Ἀγγλίας μόνο, σὲ μιὰ μοναδικὴ Ἕνωση, καὶ ὅτι ἐξαιρετικὰ ἐμπειρικὲς αἰτίες ἔχουν ματαιώσει τὴν ἐπιτυχία ὅλων αὐτῶν τῶν σχεδίων. Δὲν ξέρει ὅτι ἀκόμα καὶ μιὰ μειοψηφία ἐργατῶν, ἂν ἑνώνονταν γιὰ νὰ σταματήσουν τὴν ἐργασία τους, θὰ βρίσκονταν πολὺ γρήγορα ἀναγκασμένοι νὰ δράσουν μὲ ἐπαναστατικὸ τρόπο — πράγμα ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἔχει μάθει ἀπὸ τὸ ξεσήκωμα τοῦ 1842 στὴν Ἀγγλία καὶ ἀπὸ τὸ παλιότερο ξεσήκωμα στὴν Οὐαλλία τὸ 1839, χρονιὰ ὅπου ἡ ἐπαναστατικὴ ἀναταραχὴ μέσα στοὺς ἐργάτες βρῆκε τὴν περιεκτική της ἔκφραση στὸν «ἱερὸ μήνα» ποὺ τὸν ἐκήρυξαν ταυτόχρονα μὲ τὸ γενικὸ ἐξοπλισμὸ τοῦ λαοῦ. Ἐδῶ πάλι βλέπουμε πῶς ὁ Ἅγιος Μὰξ προσπαθεῖ διαρκῶς νὰ ἐπιβάλει τὸν παραλογισμό του σὰν «τὴ σημασία» τῶν ἱστορικῶν γεγονότων (πράγμα ποὺ τὸ πετυχαίνει κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο σὲ σχέση μὲ τὸ ἀπρόσωπό του «κανεὶς») — ἱστορικῶν γεγονότων «ποὺ τοὺς ἀποδίδει τὴ δικιά του σημασία, καὶ ποὺ ἔτσι καταλήγουν ὑποχρεωτικὰ στὸν παραλογισμό». (Βίγκαντ, σελίδα 194). Στὸ μεταξύ, ποτὲ δὲ θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸ μυαλὸ ὁποιουδήποτε προλετάριου νὰ πάει στὸν Ἅγιο Μὰξ γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ τὴ «σημασία» τῶν προλεταριακῶν κινημάτων ἢ γιὰ τὸ τί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρηθεῖ αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἐναντίον τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ὕστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴ μεγάλη ἐκστρατεία, ὁ Ἅγιος Σάντσος μας ἐπιστρέφει στὴ Μαριτόρνες του μὲ τὴν παρακάτω φανφάρα:

«Τὸ κράτος στηρίζεται πάνω στὴ δ ο υ λ ε ί α τ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς. Ἂν ἡ ἐ ρ γ α σ ί α ἐπρόκειτο νὰ γίνει ἐ λ ε ύ θ ε ρ η, τὸ κράτος θὰ χάνονταν». (σ. 153).

Τὸ σ ύ γ χ ρ ο ν ο κράτος, ἡ ἐξουσία τῆς ἀστικῆς τάξης, βασίζεται πάνω στὴν ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α τ ῆ ς ἐ ρ γ α σ ί α ς. Ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Μὰξ — περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορά! καὶ βέβαια μὲ πολὺ γελοιογραφικὸ τρόπο! — δανείστηκε ἀπὸ τὰ «Γ ε ρ μ α ν ο γ α λ λ ι κ ὰ Χ ρ ο ν ι κ ὰ» τὴν ἰδέα ὅτι μαζὶ μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς θρησκείας, τοῦ κράτους, τῆς σκέψης, κτλ., καὶ ἐπομένως «ὁρισμένες φορὲς» «ἐπίσης» «ἴσως» μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς ἐ ρ γ α σ ί α ς, δὲ γίνομαι ἐγὼ ἐλεύθερος, ἀλλὰ μονάχα ἕνας ἀπὸ τοὺς ὑποδουλωτές μου. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας εἶναι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς τῶν ἐργατῶν ἀνάμεσά τους. Ὁ Ἅγιος Μὰξ εἶναι πολὺ ἄτυχος στὴν Πολιτικὴ Οἰκονομία ὅπως καὶ σὲ ὅ λ ε ς τ ὶ ς ἄ λ λ ε ς σφαῖρες. Ἡ ἐργασία ε ἶ ν α ι ἐλεύθερη σὲ ὅλες τὶς πολιτισμένες χῶρες. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι νὰ ἐλευθερώσουμε τὴν ἐργασία, ἀλλὰ νὰ τὴν καταργήσουμε.[1]

Β. Κ ο μ μ ο υ ν ι σ μ ο ς

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ὀνομάζει τὸν κομμουνισμὸ «κοινωνικὸ φιλελευθερισμό», γιατὶ ξέρει πολὺ καλὰ πόσο κακὴ εἶναι ἡ ὑπόληψη τῆς λέξης φιλελευθερισμὸς ἀνάμεσα στοὺς ριζοσπάστες τοῦ 1842 καὶ τοὺς πιὸ προωθημένους Βερολινέζους «ἐλεύθερους στοχαστές».[2] Αὐτὴ ἡ μεταμόρφωση τοῦ δίνει ταυτόχρονα τὴν εὐκαιρία καὶ τὸ θάρρος νὰ βάλει στὰ στόματα τῶν «κοινωνικῶν φιλελεύθερων» κάθε εἴδους πράγματα ποὺ ποτὲ πρὶν ἀπὸ τὸν «Στίρνερ» δὲν ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ ποὺ ἡ ἀνασκευή τους πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθεῖ ταυτόχρονα σὰν ἀνασκευὴ τοῦ κ ο μ μ ο υ ν ι σ μ ο ῦ.

Ὁ κομμουνισμὸς ξεπερνιέται μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς σειρᾶς κατασκευῶν ὡς ἕνα μέρος λογικῶν κι ὡς ἕνα μέρος ἱστορικῶν.

---

1. Λέγοντας ἐδῶ «ἐργασία» οἱ συγγραφεῖς ἐννοοῦν τὴ «μισθωτὴ ἐργασία», δηλαδὴ τὴν κατάσταση τοῦ προλετάριου. Οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς χρησιμοποιοῦν ἄλλωστε τὸ χεγκελιανὸ ὅρο aufheben, (καταργῶ ξεπερνώντας).

2. Ὁμάδα τῶν νεο-χεγκελιανῶν στὸ Βερολίνο, ὅπου ἄλλωστε συμμετεῖχαν οἱ Μπροῦνο Μπάουερ καὶ Μὰξ Στίρνερ.

Πρώτη λογική κατασκευή.

Ἐπειδὴ «εἴδαμε τοὺς ἑαυτούς μας νὰ ἔχουν γίνει ὑπηρέτες ἐγωιστῶν», «δὲ θὰ ἔπρεπε» ἐμεῖς οἱ ἴδιοι «νὰ γίνουμε ἐγωιστές... ἀλλὰ μᾶλλον θὰ ἔπρεπε νὰ φροντίσουμε ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχουν ἐγωιστές. Θὰ τοὺς κάνουμε ὅλους ζητιάνους, κανένας νὰ μὴν κατέχει τίποτε, ἔτσι ποὺ «ὅλοι» νὰ πρέπει νὰ εἶναι κάτοχοι.— Ἔτσι λένε οἱ κοινωνικοὶ φιλελεύθεροι. — Ποιό εἶναι αὐτὸ τὸ πρόσωπο ποὺ τὸ ὀνομάζετε «ὅλοι»; Εἶναι ἡ 'κοινωνία'» (σ. 153).

Μὲ τὴ βοήθεια λίγων εἰσαγωγικῶν ὁ Σάντσο μεταμορφώνει τὸ «ὅλοι» σὲ ἕνα πρόσωπο, τὴν κοινωνία σὰν ἕνα πρόσωπο, σὰν ἕνα ὑποκείμενο = ἱερὴ κοινωνία, τὸ Ἱερό. Τώρα ὁ ἅγιός μας ξέρει πιὰ περὶ τίνος πρόκειται καὶ μπορεῖ νὰ ἐξαπολύσει ὅλο τὸ χείμαρρο τοῦ φλογεροῦ του θυμοῦ ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ», μὲ ἀποτέλεσμα, φυσικά, ὁ κομμουνισμὸς νὰ ἐκμηδενίζεται.

Ὅτι ὁ Ἅγιος Μὰξ βάζει πάλι ἐδῶ τὴ δικιά του ἀνοησία στὸ στόμα τῶν «κοινωνικῶν φιλελεύθερων», σὰ σημασία τῶν δικῶν τους λέξεων, δὲν εἶναι κάτι «ποὺ πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττει». Ταυτίζει πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν «ἰδιοκτησία» σὰν ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία μὲ τὴν «ἰδιοκτησία» γενικά. Ἀντὶ νὰ ἐξετάσει τὶς καθορισμένες σχέσεις ἀνάμεσα σὲ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ παραγωγή, ἀντὶ νὰ ἐξετάσει τὸν «ἰδιοκτήτη» σὰ γαιοκτήμονα, σὰν εἰσοδηματία, σὰν ἔμπορο, σὰν ἰδιοκτήτη ἐργοστασίου, σὰν ἐργάτη — ὁπόταν ὁ «ἰδιοκτήτης» θὰ ἀποδεικνύονταν ὅτι εἶναι ἐντελῶς καθορισμένος ἰδιοκτήτης, ποὺ ἐλέγχει τὴν ἐργασία ἄλλων ἀνθρώπων — μετατρέπει ὅλες αὐτὲς τὶς σχέσεις σὲ ἰδιοκτησία καθεαυτή».[1] /.../

πολιτικὸς φιλελευθερισμὸς ποὺ ἔκανε τὸ «ἔθνος» ὑπέρτατο ἰδιοκτήτη. Ἄρα ὁ κομμουνισμὸς δὲ χρειάζεται πιὰ νὰ «καταργήσει» ὁποιαδήποτε «προσωπικὴ ἰδιοκτησία», ἀλλά, τὸ πολύ, πρέπει νὰ ἐξισώσει τὴ διανομὴ τῶν «φεουδαρχικῶν κατοχῶν», νὰ εἰσαγάγει ἐδῶ τὴν egalité (ἰσότητα) Γιὰ τὴν κοινωνία σὰν «ὑπέρτατο ἰδιοκτήτη» καὶ γιὰ τὸν «ζητιάνο», ὁ Ἅγιος Μὰξ θὰ ἔπρεπε νὰ κοιτάξει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στὸ L' Egalita ir τοῦ 1840:

«Ἡ κοινωνικὴ ἰδιοκτησία εἶναι μιὰ ἀντίφαση, ἀλλὰ ὁ κοινωνικὸς πλοῦτος εἶναι μιὰ συνέπεια τοῦ κομμουνισμοῦ. Ὁ Φουριέ, σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς μετριοπαθεῖς ἀστοὺς ἠθικολόγους, ἐπαναλα-

1. Ἐδῶ λείπουν 4 σελίδες ἀπὸ τὸ χειρόγραφο, δηλ. τὸ τέλος τῆς «πρώτης λογικῆς κατασκευῆς» καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς «δεύτερης λογικῆς κατασκευῆς».

βαίνει ἑκατοντάδες φορὲς ὅτι δὲν ἀποτελεῖ κοινωνικὸ κακὸ τὸ ὅτι μερικοὶ ἔχουν πάρα πολλὰ ἀλλὰ τὸ ὅτι ὅλοι ἔχουν πάρα πολὺ λίγα». Καὶ γι' αὐτὸ ἐπισύρει τὴν προσοχὴ ἐπίσης καὶ στὴ «φτώχεια τοῦ πλούσιου», στὸ la fausse industrie, Παρίσι 1836, σ. 410.

Κατὰ παρόμοιο τρόπο ἀπὸ τὸ 1839 κιόλας — ἄρα πρὶν ἀπὸ τὰ Garantien /der Hermonie und Freiheit/ τοῦ Βάιτλινγκ — ἀναφέρεται στὸ γερμανικὸ κομμουνιστικὸ περιοδικὸ «Die Stimme des Volks» (Φωνὴ τοῦ Λαοῦ), δεύτερη ἔκδοση, σελίδα 14, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ Παρίσι:

> «Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, τὸ πολὺ παινεμένο, φιλόπονο, βολικό, ἀθῶο «ἀτομικὸ κέρδος», κάνει ὁλοφάνερο κακὸ στὸν πλοῦτο τῆς ζωῆς».

Ὁ Ἅγιος Σάντσο παίρνει ἐδῶ γιὰ κομμουνισμὸ τὴν ἰδέα λίγων φιλελεύθερων ποὺ τείνουν πρὸς τὸν κομμουνισμό, καὶ τὸν τρόπο ἔκφρασης μερικῶν κομμουνιστῶν πού, γιὰ πολὺ πρακτικὲς αἰτίες ἐκφράζονται μὲ πολιτικὴ φρασεολογία.

Ἀφοῦ ὁ «Στίρνερ» μεταβίβασε τὴν ἰδιοκτησία στὴν «κοινωνία», ὅλα τὰ μέλη αὐτῆς τῆς κοινωνίας γίνονται μονομιᾶς στὰ μάτια του ἐξαθλιωμένοι καὶ ζητιάνοι, ἂν καὶ — ἀκόμα καὶ σύμφωνα μὲ τὴ δική του ἰδέα γιὰ τὴν κομμουνιστικὴ τάξη πραγμάτων — «ἔχουν ἰδιοκτησία τους» τὴν «ὑπέρτατη ἰδιοκτήτρια». — Ἡ καλοπροαίρετη πρότασή του πρὸς τοὺς κομμουνιστὲς — «νὰ κάνουν τὴ λέξη 'lump'[1] μιὰ τιμητικὴ μορφὴ προσαγόρευσης, ἔτσι ὅπως ἔκανε ἡ ἐπανάσταση μὲ τὴ λέξη 'πολίτης' — εἶναι ἕνα χτυπητὸ παράδειγμα γιὰ τὸ πῶς συγχέει τὸν κομμουνισμὸ μὲ κάτι ποὺ ἔχει περάσει πιὰ ἀπὸ καιρό. Ἡ ἐπανάσταση «ἔκανε τιμητικὴ μορφὴ προσαγόρευσης» ἀκόμα καὶ τὴ λέξη sansculotte (ξεβράκωτος) σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ «honnêtes gens» ποὺ τὸ μεταφράζει πολὺ ἀκατάλληλα καλοὶ μπύργκερ (πολίτες ἢ ἀστοί). Ὁ Ἅγιος Σάντσο τὸ κάνει αὐτό, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ πληρωθεῖ τὸ ρηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου Μέρλιν γιὰ τὶς τρεῖς χιλιάδες τριακόσιες καμουτσικιὲς ποὺ πρέπει νὰ δώσει στὸν ἑαυτό του ὁ ἄνθρωπος ποὺ πρόκειται νὰ ἔρθει:

> Es menester, que Sancho tu escudero
> Se dé tres mil azotes, y tre cientos

---

1. Κουρελής, παλιάνθρωπος.

En ambas sus valientes posaderas
Al aire descubiertas, y de modo
Que le escuezan, le amarguen y le enfaden
(Don Quichotte, tomo II, chap. 35)[1]

Ὁ Ἅγιος Σάντσο παρατηρεῖ ὅτι ἡ «ἀνύψωση τῆς κοινωνίας σὲ ὑπέρτατο ἰδιοκτήτη» εἶναι μιὰ «δεύτερη λ η σ τ ε ί α τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητας», ἐνῶ ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ἁπλῶς ἡ ὁλοκληρωμένη ληστεία τῆς «ληστείας τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας». «Μιὰ καὶ θεωρεῖ ἀναντίρρητα τὴ ληστεία σὰν ἀποκρουστική», ὁ Ἅγιος Σάντσο «ἐπομένως πιστεύει λόγου χάρη» «ὅτι ἐστιγμάτισε» τὸν κομμουνισμὸ «ἤδη μὲ τὴν» παραπάνω «πρόταση». («Τὸ Βιβλίο», σ. 102). «Ἀπὸ τὴ στιγμὴ» ποὺ ὁ «Στίρνερ» «ὑποφιάστηκε καθαρὴ ληστεία» στὸν κομμουνισμό, «πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ μὴ νιώσει ἁ βαθειὰ ἀποστροφὴ' γι αὐτὸν καὶ ἀκριβῶς ἀγανάκτηση»! (Βίγκαντ, σ. 156). Προκαλοῦμε τώρα τὸν «Στίρνερ» νὰ κατονομάσει ἕναν ἀστὸ ποὺ νὰ ἔχει γράψει γιὰ τὸν κομμουνισμὸ (ἢ τὸν Χαρτισμὸ) καὶ νὰ μὴν ἔχει προβάλει τὴν ἴδια ἀνοησία μὲ μεγάλη ἔμφαση. Ὁ κομμουνισμὸς ἀσφαλῶς θὰ διαπράξει «ληστεία» σ' αὐτὸ ποὺ ὁ ἀστὸς τὸ θεωρεῖ σὰν «ἀτομικό».

Π ρ ῶ τ ο π ό ρ ι σ μ α.

Σελίδα 349: «Ὁ φιλελευθερισμὸς πρόβαλε ἀμέσως μὲ τὴ θέση ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι νὰ μὴν εἶναι ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α, ἀλλὰ ἰ δ ι ο κ τ ή τ η ς. Μιὰ καὶ ἐδῶ ἐπρόκειτο γιὰ Ἄνθρωπο καὶ ὄχι γιὰ ἕνα ἄτομο, τὸ ζήτημα τοῦ «πόσο», ποὺ ἀποτελοῦσε ἀκριβῶς τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῶν ἀτόμων, ἀφέθηκε στὴ διάκρισή τους. Ἐ π ο μ έ ν ω ς, ὁ ἐγωισμὸς τῶν ἀτόμων εἶχε εὐρύτατα περιθώρια δράσης ὅσον ἀφορᾶ αὐτὸ τὸ «πόσο» καὶ προκαλοῦσε ἀκούραστο συναγωνισμό».

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι: ὁ φιλελευθερισμός, δηλ., οἱ φιλελεύθεροι ἀτομικοὶ ἰδιοκτῆτες, στὴν ἀρχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἔδωσαν στὴν

1. «Εἶναι ἀνάγκη, ὁ ἀκόλουθός σου Σάντσο, νὰ δώσει στὸν ἑαυτό του τρεῖς χιλιάδες καμουτσικιές, κι ἄλλες τρισκόσιες, σ τ ὰ δ υ ό τ ο υ γ ε ρ ὰ κ α π ο ύ λ ι α ξεσκέπαστα στὸν ἀέρα, καὶ μὲ τρόπο ποὺ νὰ τοῦ τσούξουν, νὰ τοῦ πονέσουν καὶ νὰ τοῦ μουδιάσουν». (Ἀπὸ τὸν «Δ ὸ ν Κ ι χ ώ τ η» τοῦ Θερβάντες).

ἀτομικὴ ἰδιοκτησία μιὰ φιλελεύθερη ἐμφάνιση δηλώνοντας ὅτι εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ κάνουν ἔτσι ἔστω καὶ μονάχα ἐξαιτίας τῆς θέσης τους σὰν ἐπαναστατικοῦ κόμματος. Ἦταν μάλιστα ἀναγκασμένοι ὄχι μόνο νὰ δώσουν στὴ μάζα τοῦ γαλλικοῦ /ἀγροτικοῦ/ πληθυσμοῦ τὸ δικαίωμα στὴν ἰδιοκτησία, ἀλλὰ ἐπίσης νὰ τοὺς ἐπιτρέψουν νὰ π ά ρ ο υ ν σ τ ὰ χ έ ρ ι α τ ο υ ς π ρ α γ μ α τ ι κ ὴ ἰδιοκτησία, καὶ μπόρεσαν νὰ τὰ κάνουν ὅλα αὐτά, διότι ἔτσι τὸ δικό του «πόσο», ποὺ κυρίως τοὺς ἐνδιέφερε, παρέμεινε ἀνέπαφο καὶ μάλιστα ἔγινε ἐξασφαλισμένο. — Βλέπουμε ἐδῶ παρακάτω ὅτι ὁ Ἅγιος Μὰξ κάνει τὸ συναγωνισμὸ νὰ γεννιέται ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμό, καὶ εἶναι ἕνα χαστούκι ποὺ δίνει στὴν ἱστορία σὰν ἐκδίκηση γιὰ τὰ χαστούκια ποὺ ἔπρεπε νὰ δώσει προηγούμενα στὸν ἑαυτό του. Μιὰ «ἀκριβέστερη ἐξήγηση» γιὰ τὸ μανιφέστο του ποὺ κάνει τὸ φιλελευθερισμὸ «νὰ προβάλλει ἄμεσα» μποροῦμε νὰ τὴ βροῦμε στὸν Χέγκελ ποὺ τὸ 1820 ἐκφράστηκε μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

> «Σὲ σχέση μὲ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα εἶναι ὀρθολογικὸ» (δηλ., γίνεται σὲ μένα, σὰν ἄνθρωπο, λογικὸ) «νὰ κατέχω ἰδιοκτησία... τὸ τί καὶ τὸ π ό σ ο κατέχω εἶναι, ἑπομένως, νομικὰ ζήτημα τύχης». («Φ ι λ ο σ ο φ ί α τ ο ῦ Δ ι κ α ί ο υ», § 49).

Εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ Χέγκελ,ὅτι μετατρέπει τὴ φρασεολογία τοῦ ἀστοῦ στὴν ἀληθινὴ ἔννοια, στὴν οὐσία τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ὁ «Στίρνερ» τὸν μιμεῖται πιστά. Πάνω στὴ βάση τῆς πιὸ πάνω ἀνάλυσης, ὁ Ἅγιος Μὰξ κάνει τώρα τὴ δήλωση, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς

> «πρόβαλε τὸ ζήτημα τοῦ π ό σ η ἰδιοκτησία, καὶ ἀπάντησε σ' αὐτὸ λέγοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ὅσα τοῦ εἶναι ἀναγκαῖα. Μπορεῖ ὁ ἐγωισμός του νὰ ἱκανοποιηθεῖ μ' αὐτό;... Ὄχι, πρέπει μᾶλλον νὰ ἔχω τόσα ὅσα εἶμαι ἱκανὸς νὰ ἰδιοποιηθῶ» (σ. 349).

Πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει ἐδῶ νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ κομμουνισμὸς μὲ κανένα τρόπο δὲ γεννήθηκε ἀπὸ τὴν § 49 τῆς «Φ ι λ ο σ ο φ ί α ς τ ο ῦ Δ ι κ α ί ο υ» τοῦ Χέγκελ καὶ ἀπὸ τὴ φράση του «τὸ τί καὶ τὸ πόσο». Δεύτερο, ὁ «κομμουνισμὸς» δὲν ἐνειρεύεται νὰ θέλει νὰ δώσει κάτι στὸν «Ἄνθρωπο», γιατὶ ὁ «κομμουνισμὸς» δὲν ἔχει καθόλου τὴ γνώμη ὅτι ὁ «Ἄνθρωπος» «χρειάζεται» ὁτιδήποτε πέρα ἀπὸ μιὰ σύντομη κριτικὴ ἀπροσαφήνιση. Τρίτο, ὁ «Στίρνερ» προσκολλάει στὸν κομμουνισμὸ τὴν ἀντίληψη τῆς «ἀνάγκης» ὅπως τὴν ἔχει ὁ σημερινὸς ἀστός. Γι' αὐτὸ καὶ κάνει

μιὰ διάκριση ποὺ ἐξαιτίας τῆς μηδαμινότητάς της, μπορεῖ νὰ ἔχει σημασία μονάχα γιὰ τὴ σημερινὴ κοινωνία καὶ τὸ ἰδεατό της ἀντίγραφο — τὸ Σύλλογο τῶν «ἀτομικῶν φωνακλάδων» καὶ τῶν ἐλεύθερων ραπτριῶν τοῦ «Στίρνερ». Ὁ «Στίρνερ» πέτυχε καὶ πάλι μιὰ μεγάλη «διείσδυση» στὴν οὐσία τοῦ κομμουνισμοῦ. Τελικά, στὴν ἀπαίτησή του νὰ ἔχει τόσα ὅσα εἶναι ἱκανὸς νὰ ἰδιοποιηθεῖ (λὲς καὶ δὲν εἶναι αὐτὸ ἡ συνηθισμένη ἀστικὴ φράση ὅτι ὁ καθένας θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει τόσα ὅσα ἡ ἱκανότητά του /Vermögen/ τοῦ ἐπιτρέπει, ὅτι ὁ καθένας θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου κέρδους), ὁ Ἅγιος Σάντσο θεωρεῖ ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἔχει ἤδη ἐπιτευχθεῖ, ὥστε νὰ μπορεῖ ἐλεύθερα νὰ ἀναπτύσσει τὴν «ἱκανότητά» του καὶ νὰ τὴ βάζει σὲ ἐνέργεια, πράγμα ποὺ μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἐξαρτιέται μονάχα ἀπ' αὐτόν, ὅπως δὲν ἐξαρτιέται καὶ ἡ ἴδια του ἡ «ἱκανότητα», ἀλλὰ ἐξαρτιέται ἐπίσης ἀπὸ τὶς σχέσεις παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας, ποὺ μέσα σ' αὐτὲς ζεῖ. (Παράβαλε παρακάτω τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν «Ἕνωση»). Στὸ μεταξύ, ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲ συμπεριφέρεται σύμφωνα μὲ τὴ δική του θεωρία, γιατὶ σὲ ὅλο του τὸ «Βιβλίο» «ἔχει ἀνάγκη» ἀπὸ πράγματα καὶ χρησιμοποιεῖ πράγματα ποὺ δὲν ἦταν «ἱκανὸς νὰ τὰ ἰδιοποιηθεῖ».

Δεύτερο πόρισμα.

«Ἀλλὰ οἱ κοινωνικοὶ μεταρρυθμιστὲς μᾶς κηρύσσουν ἕνα δικαίωμα τῆς κοινωνίας. Τὸ ἄτομο γίνεται ἔτσι ὁ δοῦλος τῆς κοινωνίας». (σ. 246). «Κατὰ τὴ γνώμη τῶν κομμουνιστῶν, καθένας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπολαμβάνει τὰ αἰώνια δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου». (σ. 238).

Σχετικὰ μὲ τὸ πῶς χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς προλετάριους συγγραφεῖς οἱ ἐκφράσεις «δικαίωμα», «ἐργασία», κτλ. καὶ ποιά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ κριτικὴ στάση ἀπέναντί τους θὰ μιλήσουμε σὲ σύνδεση μὲ τὸν ἀληθινὸ σοσιαλισμὸ (βλέπε τόμο ΙΙ). Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὰ δικαιώματα, ἐμεῖς μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους τονίσαμε τὴν ἀντίθεση τοῦ κομμουνισμοῦ πρὸς τὸ δικαίωμα, καὶ τὸ πολιτικὸ καὶ τὸ ἰδιωτικό, καθὼς καὶ στὴ γενικότατη μορφή του, ὅπως εἶναι τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Βλέπε στὰ «Γερμανο-γαλλικὰ Χρονικά», ὅπου τὸ προνόμιο, τὸ εἰδικὸ δικαίωμα, θεωρεῖται σὰν κάτι ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τὴ συνδεόμενη μὲ τὴν κλειστὴ τάξη, ἐνῶ τὸ δικαίωμα θεωρεῖ-

1. Ἡ γερμανικὴ λέξη «Vermögen« σημαίνει ὄχι μόνον ἱκανότητα ἀλλὰ ἐπίσης καὶ πλοῦτο, περιουσία, μέσα, ἰδιοκτησία.

ται σὰν κάτι ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν κατάσταση τοῦ συναγωνισμοῦ, τῆς ἐλεύθερης ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας (σ. 206 καὶ ἀλλοῦ). Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, τὰ ἴδια τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου θεωροῦνται σὰν προνόμιο, καὶ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία σὰ μονοπώλιο. Παραπέρα, ἡ κριτικὴ τοῦ δικαιώματος συσχετίζεται μὲ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία καὶ παρουσιάζεται σὰν ἡ συνέπεια τῆς κριτικῆς τῆς θρησκείας (σ. 72). Παρακάτω, διατυπώνεται ρητὰ ὅτι τὰ νομικὰ ἀξιώματα ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ὁδηγοῦν στὸν κομμουνισμὸ εἶναι ἀξιώματα ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καὶ τὸ δικαίωμα τῆς κοινῆς ἰδιοκτησίας εἶναι μιὰ φανταστικὴ προϋπόθεση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. (σ. 98, 99).[1]

Στὸ μεταξύ, ἡ χρησιμοποίηση τῆς φράσης, ποὺ παραθέσαμε πιὸ πάνω, ἐναντίον τοῦ Μπαμπέφ, τὸ νὰ θεωρηθεῖ ὁ Μπαμπὲφ σὰ θεωρητικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ κομμουνισμοῦ, εἶναι πράγματα ποὺ μποροῦσαν νὰ μποῦνε μονάχα μέσα στὸ κεφάλι ἑνὸς Βερολινέζου δημοδιδάσκαλου. Ὁ «Στίρνερ», ὡστόσο, ἔχει τὴν ἀδιαντροπιὰ νὰ βεβαιώνει στὴ σελίδα 247 ὅτι ὁ κομμουνισμός, ποὺ δέχεται

> «ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀπὸ τὴ φύση τους ἴσα δικαιώματα, ἀνασκευάζει τὴν ἴδια του τὴ θέση καὶ βεβαιώνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴ φύση τους δὲν ἔχουν καθόλου δικαιώματα. Γιατὶ δὲ θέλει λόγου χάρη νὰ παραδεχτεῖ ὅτι οἱ γονεῖς ἔχουν δικαίωμα σὲ σχέση μὲ τὰ παιδιά τους, καταργεῖ τὴν οἰκογένεια. Γενικά, ὅλη αὐτὴ ἡ ἐπαναστατικὴ ἢ μπαμπεφικὴ ἀρχὴ (παράβαλε Die Kmmounisten in der Schweiz, kommisisonalbericht σ. 3) βασίζεται πάνω σὲ μιὰ θρησκευτική, δηλ., λαθεμένη ἄποψη».

Ἕνας γιάνκης ἔρχεται στὴν Ἀγγλία, ὅπου τοῦ ἀπαγορεύει ἕνα Εἰρηνοδικεῖο νὰ μαστιγώνει τὸ δοῦλο του, κι αὐτὸς φωνάζει μὲ ἀγανάκτηση: «Καὶ ὀνομάζετε αὐτὴ τὴ χώρα, χώρα τῆς ἐλευθερίας, ὅπου ἕνας ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ νὰ δέρνει τὸ μαύρο του»;

Ὁ Ἅγιος Σάντσο κάνει ἐδῶ τὸν ἑαυτό του διπλὰ γελοῖο. Πρῶτο, βλέπει μιὰ κατάργηση τῶν «ἴσων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου» στὴν ἀναγνώριση τῶν «ἴσων δικαιωμάτων ἀπὸ τὴ φύση» τῶν παιδιῶν σὲ σχέση μὲ τοὺς γονεῖς, ἔτσι ὥστε στὰ παιδιὰ δίνονται τ ὰ ἴ δ ι α δικαιώματα τοῦ

---

1. Βλέπε ἰδιαιτερα τὰ ἄρθρα τοῦ Μάρξ: «Γιὰ τὰ ἑβραϊκὸ ζήτημα» καὶ «Συμβολὴ στὴν κριτικὴ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ» καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Ἔγκελς: «Σκιαγραφία μιᾶς κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» στὰ «Γ ε ρ μ α ν ο - γ α λ λ ι κ ὰ Χ ρ ο ν ι κ ά».

ἀνθρώπου ποὺ ἔχουν οἱ γονεῖς. Δεύτερο, δυὸ σελίδες πρίν, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ λέει ὅτι τὸ κράτος δὲν ἐπεμβαίνει ὅταν ἕνας πατέρας χτυπάει τὸ γιό του, διότι ἀναγνωρίζει τὰ δικαιώματα τῆς οἰκογένειας. Ἔτσι αὐτὸ ποὺ παρουσιάζει ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, σὰν ἕνα ἰδιαίτερο δικαίωμα (δικαίωμα τῆς οἰκογένειας), τὸ συμπεριλαμβάνει, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀνάμεσα στὰ «ἴσα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ φύση». Τελικά, παραδέχεται ὅτι γνωρίζει τὸν Μπαμπὲφ μονάχα ἀπὸ τὴν ἔκθεση Μπλοῦντσλι, ἐνῶ αὐτὴ ἡ ἔκθεση (σ. 3) δέχεται μὲ τὴ σειρά της ὅτι ὅλη της ἡ σοφία πηγάζει ἀπὸ τὸν διακεκριμένο Λ. Στάιν, διδάκτορα τῶν Νομικῶν Ἐπιστημῶν.[1] Ἡ βαθειὰ γνώση τοῦ Ἁγίου Σάντσο γιὰ τὸν κομμουνισμὸ εἶναι φανερὴ ἀπ' αὐτὴ τὴν παράθεση. Ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ἅγιος Μπροῦνο εἶναι ὁ μεσίτης του σχετικὰ μὲ τὴν ἐπανάσταση, ἔτσι κι' ὁ Ἅγιος Μπλοῦντσλι εἶναι ὁ μεσίτης του σχετικὰ μὲ τοὺς κομμουνιστές. Μὲ μιὰ τέτια κατάσταση πραγμάτων δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγοῦμε ἂν λίγες γραμμὲς παρακάτω ἡ ἄξεστη λέξη Θεὸς περιορίζει τὴ fraternité (ἀδελφότητα) τῆς ἐπανάστασης σὲ «ἰσότητα τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (σὲ ποιό χριστιανικὸ δόγμα γίνεται καθόλου λόγος γιὰ égalité;).

Τρίτο πόρισμα.

Σελίδα 414: Μιὰ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κοινότητας ἀποκορυφώνεται στὸν κομμουνισμό, ἄρα, κομμουνισμὸς = «ἀποθέωση τοῦ κράτους ποὺ βασίζεται στὴν ἀγάπη».

Ἀπὸ τὸ κράτος ποὺ βασίζεται πάνω στὴν ἀγάπη, ποὺ εἶναι κατασκευὴ τοῦ Ἁγίου Μάξ, αὐτὸς παράγει ἐδῶ τὸν κομμουνισμὸ ποὺ ἔτσι παραμένει βέβαια ἕνας ἀποκλειστικὰ Στιρνερικὸς κομμουνισμός. Ὁ Ἅγιος Σάντσο γνωρίζει μονάχα τὸν ἐγωισμό, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἢ τὸ αἴτημα νὰ δέχεται κανεὶς τὶς ὑπηρεσίες ἀγάπης, τὸ ἔλεος καὶ τὴν ἐλεημοσύνη τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἔξω καὶ πάνω ἀπ' αὐτὸ τὸ δίλημμα, δὲν ὑπάρχει γι' αὐτὸν τίποτε ἀπολύτως.

Τρίτη λογικὴ κατασκευή.

«Μιὰ καὶ τὰ πιὸ καταπιεστικὰ κακὰ πρόκειται νὰ τὰ παρατηρήσει κανεὶς στὴν κοινωνία, εἰδικά» (!) «οἱ καταπιεζόμενοι» (!)

---

1. Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας καὶ τοῦ Δικαίου στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Κιέλου, μυστικὸς πράκτορας τῆς πρωσικῆς κυβέρνησης, εἶχε δημοσιεύσει τὸ 1842, στὴ Λειψία, ἕνα ἔργο μὲ τὸν τίτλο: «Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμὸς στὴ σημερινὴ Γαλλία. Συμβολὴ στὴ σύγχρονη ἱστορία».

«εἶναι αὐτοὶ ποὺ σκέφτονται ὅτι τὸ φταίξιμο πρέπει νὰ τὸ βροῦμε μέσα στὴν κοινωνία καὶ βάζουν στὸν ἑαυτό τους τὸ καθῆκον νὰ ἀνακαλύψουν τὴν ὀρθὴ κοινωνία». (σ. 155).

Ἀντίθετα, ὁ «Στίρνερ» εἶναι αὐτὸς ποὺ «βάζει στὸν ἑαυτό του τὸ καθῆκον» νὰ ἀνακαλύψει τὴν «ὀρθὴ κοινωνία» γιὰ τὸν ἑ α υ τ ό τ ο υ, τὴν ἱερὴ κοινωνία, τὴν κοινωνία σὰν ἐνσάρκωση τοῦ Ἱεροῦ. Αὐτοὶ ποὺ εἶναι «καταπιεζόμενοι» σήμερα «στὴν κοινωνία», «σκέφτονται «μονάχα γιὰ τὸ πῶς θὰ πετύχουν τὴν κοινωνία ποὺ εἶναι σ ω σ τ ὴ γ ι α ὐ τ ο ύ ς, καὶ αὐτὸ συνίσταται πρὶν ἀπ' ὅλα στὴν κατάργηση τῆς παρούσας κοινωνίας πάνω στὴ βάση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ποὺ ὑπάρχουν. Ἂν λόγου χάρη, «πρόκειται νὰ παρατηρήσει κανεὶς καταπιεστικὰ κακὰ» σὲ μιὰ μηχανή, ἄν, λόγου χάρη, ἀρνεῖται αὐτὴ νὰ δουλέψει, καὶ αὐτοὶ ποὺ χρειάζονται τὴ μηχανὴ (λόγου χάρη γιὰ νὰ βγάζουν χρήματα) βρίσκουν ὅτι ἡ βλάβη εἶναι στὴ μηχανὴ καὶ προσπαθοῦν νὰ τὴν ἀλλάξουν, κτλ. — τότε, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ἁγίου Σάντσο βάζουν στὸν ἑαυτό τους τὸ καθῆκον ὄχι νὰ δ ι ο ρ θ ώ σ ο υ ν τὴ μηχανὴ γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ νὰ ἀνακαλύψουν τὴν ὀ ρ θ ὴ μηχανή, τὴν ἱερὴ μηχανὴ σὰν ἐνσάρκωση τοῦ Ἱεροῦ, τὸ Ἱερὸ σὰ μιὰ μηχανή, τὴ μηχανὴ στοὺς οὐρανούς. Ὁ «Στίρνερ» τοὺς συμβουλεύει νὰ ἀναζητήσουν τὸ φταίξιμο «μ έ σ α σ τ ο ὺ ς ἑ α υ τ ο ύ ς τ ο υ ς». Δὲν εἶναι, λόγου χάρη, δικό τους σφάλμα ποὺ χρειάζονται μιὰ τσάπα κι ἕνα ἀλέτρι; Δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ φυτέψουν πατάτες μὲ τὰ γυμνά τους χέρια στὸ χῶμα καὶ ὕστερα νὰ ξύσουν τὸ χῶμα γιὰ νὰ τὶς βγάλουν ἔξω; Ὁ ἅγιος, στὴ σελίδα 156, τοὺς κάνει τὸ παρακάτω κήρυγμα:

«Εἶναι ἁπλῶς ἕνα παλιὸ φαινόμενο τὸ νὰ ζητάει κανεὶς πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ρίχνει τὸ φταίξιμο ὁπουδήποτε ἀλλοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του — καὶ ἐπομένως πάνω στὸ κράτος, πάνω στὸν ἐγωισμὸ τοῦ πλούσιου, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε γι' αὐτὸ τὸ πράγμα νὰ ψέξουμε τὸν ἑαυτό μας».

Ὁ «καταπιεζόμενος» ποὺ ἐπιζητεῖ νὰ ρίξει τὸ «φταίξιμο» γιὰ τὴ φτώχεια πάνω στὸ «κράτος» εἶναι, ὅπως εἴδαμε σύντομα πιὸ πάνω, ὁ ἴδιος ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ καὶ κανένας ἄλλος. Δεύτερο, ὁ «καταπιεζόμενος», ποὺ παρηγορεῖ τὸν ἑαυτό του φορτώνοντας τὸ φταίξιμο πάνω στὸν «ἐγωισμὸ τοῦ πλούσιου», εἶναι πάλι ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ καὶ κανένας ἄλλος. Θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε μάθει κάτι τὸ καλύτερο γιὰ τοὺς καταπιεζόμενους ἀπὸ τὰ Facts and Fictions (Γεγονότα καὶ μύθοι) τοῦ John Watts, ράφτη καὶ

διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὸ Poor Man's Companion (Σύντροφος τοῦ φτωχοῦ ἀνθρώπου) τοῦ Hobson, κτλ. Καὶ τρίτο, ποιό πρόσωπο θὰ ἔπρεπε νὰ φορτωθεῖ τὸ «φταίξιμο»; Εἶναι, ἴσως τὸ παιδὶ τοῦ προλετάριου ποὺ ἔρχεται στὸν κόσμο στιγματισμένο ἀπὸ τὴν ἀδενοπάθεια, ποὺ ἀνατρέφεται μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὄπιου καὶ τὸ στέλνουν στὸ ἐργοστάσιο ἀπὸ τὰ ἑφτά του χρόνια — ἢ μήπως εἶναι ὁ ἀπομονωμένος ἐργάτης ποὺ περιμένουν ἐδῶ ἀπ' αὐτὸν νὰ «ἐξεγερθεῖ» ἀπὸ μόνος του ἐναντίον τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς — ἢ εἶναι μήπως τὸ κορίτσι ποὺ πρέπει εἴτε νὰ πεθάνει τῆς πείνας, εἴτε νὰ γίνει πόρνη; Ὄχι, δὲν εἶναι αὐτοί, ἀλλὰ μονάχα αὐτὸς ποὺ ἀναζητεῖ «ὅλο τὸ φταίξιμο», δηλ., τὸ «φταίξιμο» γιὰ ὅλη τὴ σημερινὴ κατάσταση τοῦ κόσμου «μέσα στὸν ἑαυτό του», δηλ., ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ ἴδιος ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ καὶ κανένας ἄλλος. «Αὐτὸ εἶναι ἁπλῶς τὸ παλιὸ φαινόμενο» χριστιανικῆς ἐξερεύνησης τῆς καρδιᾶς καὶ μετάνοιας μὲ γερμανικὸ θεωρησιακὸ τρόπο, μὲ τὴν ἰδεαλιστική του φρασεολογία, ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὴν ἐγώ, ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος, δὲν πρέπει νὰ ἀλλάξω τὴν πραγματικότητα, ποὺ μπορῶ νὰ τὴν ἀλλάξω μονάχα μαζὶ μὲ ἄλλους, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἀλλάξω μόνος μου μέσα στὸν ἑαυτό μου. «Εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς ἀγώνας τοῦ συγγραφέα μὲ τὸν ἑαυτό του». («Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια», σ. 122, πρβλ. σσ. 73, 121 καὶ 306).

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὸν Ἅγιο Σάντσο, αὐτοὶ ποὺ καταπιέζονται ἀπὸ τὴν κοινωνία ἀναζητοῦν τὴν ὀρθὴ κοινωνία. Ἂν θὰ ἦταν συνεπής, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ κάνει ἐκείνους ποὺ «ἐπιζητοῦν νὰ ρίξουν τὸ φταίξιμο στὸ κράτος» — καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸν εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι — νὰ ἀναζητοῦν ἐπίσης τὸ ὀρθὸ κράτος. Ἀλλὰ δὲ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτό, διότι ἔχει ἀκούσει πὼς οἱ κομμουνιστὲς θέλουν νὰ καταργήσουν τὸ κράτος. Πρέπει τώρα νὰ κατασκευάσει αὐτὴ τὴν κατάργηση τοῦ κράτους καὶ ὁ Ἅγιος Σάντσος μας τὸ πετυχαίνει ἄλλη μιὰ φορὰ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ «γαϊδάρου» του, τῆς παράθεσης, μ' ἕναν τρόπο ποὺ «φαίνεται πολὺ ἁπλός»:

> «Μιὰ καὶ οἱ ἐργάτες βρίσκονται σὲ μιὰν ἄθλια κατάσταση» /Notstand/ «ἡ ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων» /Stand der Dinge/, «δηλ., τὸ κράτος /Staat/ πρέπει νὰ καταργηθεῖ». (Στὸ ἴδιο).

Ἔτσι:

Ἡ ἄθλια κατάσταση = ἡ ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων
Ἡ ὑπάρχουσα κατάσταση
πραγμάτων = κατάσταση /stand/
Κατάσταση /stand/ = Status
Status = τὸ κράτος /staat/
Συμπέρασμα:
ἡ ἄθλια κατάσταση = τὸ κράτος

Τί θὰ μποροῦσε «νὰ φανεῖ ἁπλούστερο»; «Εἶναι μονάχα ἐκπληκτικὸ» ποὺ ὁ Ἄγγλος ἀστὸς τὸ 1688 καὶ ὁ Γάλλος τὸ 1789 δὲν «πρόβαλαν» τὶς ἴδιες «ἁπλὲς σκέψεις» καὶ ἐξισώσεις, ἂν καὶ ἐκείνους τοὺς καιροὺς συνέβαινε πολὺ περισσότερο ἡ ἐξίσωση: κλειστὴ τάξη /Stand/ = Status = τὸ κράτος /Der Staat/. Ἀπὸ δῶ προκύπτει ὅτι παντοῦ ὅπου ὑπάρχει «ἄθλια κατάσταση», «τὸ κράτος» ποὺ εἶναι ἕνα καὶ τὸ ἴδιο πράγμα στὴν Πρωσία καὶ στὴ Βόρεια Ἀμερική, πρέπει νὰ καταργηθεῖ.

Κατὰ τὴ συνήθειά του, ὁ Ἅγιος Σάντσο μᾶς παρουσιάζει τώρα μερικὰ ρητὰ τοῦ Σολομώντα.

Ρητὸ τοῦ Σολομώντα ἀριθ. 1.

Σελίδα 163: «Ὅτι ἡ κοινωνία δὲν εἶναι Ἐγώ, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ δώσει, κτλ., ἀλλὰ ἕνα ὄργανο ἀπὸ ὅπου μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε κέρδος. Ὅτι δὲν ἔχουμε κοινωνικὰ καθήκοντα ἀλλὰ μόνον συμφέροντα. Ὅτι δὲν ὀφείλουμε ὁποιεσδήποτε θυσίες στὴν κοινωνία, ἀλλὰ ὅταν θυσιάζουμε κάτι, τὸ θυσιάζουμε γιὰ τοὺς ἑαυτούς μας — ὅλα αὐτὰ δὲν τὰ βλέπουν οἱ κοινωνικοὶ φιλελεύθεροι, διότι εἶναι δοῦλοι τῆς θρησκευτικῆς ἀρχῆς καὶ ἐπιδιώκουν μὲ ζῆλο μιὰν ἱερὴ κοινωνία».

Οἱ παρακάτω «διεισδύσεις» μέσα στὴν οὐσία τοῦ κομμουνισμοῦ προκύπτουν ἀπ' αὐτό:

1. Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔχει τελείως ξεχάσει ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ποὺ μετέτρεψε τὴν «κοινωνία» σὲ ἕνα «Ἐγὼ» καὶ ὅτι συνεπῶς βρίσκεται μονάχα μέσα στὴ δική του «κοινωνία».

2. Πιστεύει ὅτι οἱ κομμουνιστὲς περίμεναν ἁπλῶς ἀπὸ τὴν «κοινωνία» νὰ τοὺς «δώσει» κάτι, ἐνῶ τὸ περισσότερο ποὺ θέλουν εἶναι ἁπλῶς νὰ δώσουν στὸν ἑαυτό τους μιὰ κοινωνία.

3. Μετατρέπει τὴν κοινωνία, ἀκόμα προτοῦ νὰ ὑπάρξει, σὲ ἕνα ὄρ-

γανο ἀπὸ ὅπου θέλει νὰ ἀντλήσει κέρδος, χωρὶς αὐτὸς καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι νὰ δημιουργήσουν μὲ τὶς ἀμοιβαῖες τους κοινωνικὲς σχέσεις μιὰ κοινωνία, καὶ ἐπομένως αὐτὸ τὸ «ὄργανο».

4. Πιστεύει ὅτι στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ζήτημα «καθηκόντων» καὶ «συμφερόντων», δυὸ συμπληρωματικῶν πλευρῶν ἀπὸ ἀντίθετα ποὺ ὑπάρχουν μονάχα στὴν ἀστικὴ κοινωνία (μὲ τὴ μορφὴ τοῦ συμφέροντος ὁ σκεπτόμενος ἀστὸς παρεμβάλλει πάντοτε ἕνα τρίτο πράγμα ἀνάμεσα στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν τρόπο τῆς δράσης του — μιὰ συνήθεια ποὺ τὴ βλέπουμε μὲ ἀληθινὰ κλασικὴ μορφὴ στὸν Μπένταμ, ποὺ ἡ μύτη του πρέπει νὰ ἔχει κάποιο συμφέρον προτοῦ ἀποφασίσει νὰ μυρίσει ὁτιδήποτε. Παράβαλε τὸ «Βιβλίο» γιὰ τὸ δ ι κ α ί ω μ α ποὺ ἔχει ἡ μύτη ἑνὸς ἀνθρώπου, σελίδα 247).

5. Ὁ Ἅγιος Μὰξ πιστεύει ὅτι οἱ κομμουνιστὲς θέλανε νὰ «κάνουν θυσίες» στὴν «κοινωνία», ἐνῶ θέλουν, τὸ πολύ, νὰ θυσιάσουν τὴν ὑπάρχουσα κοινωνία. Στὴν περίπτωση αὐτή, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει περιγράψει τὴ συνείδησή τους ὅτι ὁ ἀγώνας τους εἶναι ἡ κοινὴ ὑπόθεση ὅλων τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔχουν ξεπεράσει τὸ ἀστικὸ σύστημα, σὰ μιὰ θυσία ποὺ θέλουν νὰ κάνουν στοὺς ἑαυτούς τους.

6. Ὅτι οἱ κοινωνικοὶ φιλελεύθεροι εἶναι δοῦλοι τῆς θρησκευτικῆς ἀρχῆς καὶ

7. Ὅτι ἐπιδιώκουν μιὰν ἱερὴ κοινωνία — πράγμα ποὺ συζητήθηκε πιὸ πάνω. Μὲ πόσο «ζῆλο» ὁ Ἅγιος Σάντσο «ἐπιδιώκει» μιὰν «ἱερὴ κοινωνία», ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀνασκευάσει τὸν κομμουνισμὸ μέσο αὐαὐτῆς, τὸ ἔχουμε κιόλας δεῖ.

Ρητὸ τοῦ Σολομώντα ἀριθ. 2.

γιατί μιὰ κοινωνία δὲ μπορεῖ νὰ γίνει καινούργια, ὅσο αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς

Σελίδα 277: «Ἂν τὸ συμφέρον στὸ κοινωνικὸ πρόβλημα ἦταν λιγότερο σφοδρὸ καὶ τυφλό, τότε... θὰ καταλάβαινε κ α ν ε ὶ ς ὁποίους ἀποτελεῖται καὶ ποὺ τὴν ἀποτελοῦν, παραμένουν ὅπως παλιά».

Ὁ «Στίρνερ» πιστεύει ὅτι οἱ κομμουνιστὲς προλετάριοι ποὺ ἐπαναστατικοποιοῦν τὴν κοινωνία καὶ βάζουν τὶς σχέσεις παραγωγῆς καὶ τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας πάνω σὲ μιὰ καινούργια βάση — δηλ., πάνω στοὺς ζωῆς — ὅτι αὐτοὶ οἱ προλετάριοι παραμένουν «ὅπως παλιά». Ἡ ἀκούρα-ἑαυτούς τους σὰ νέους ἀνθρώπους, πάνω στὸν καινούργιο τους τρόπο

στη προπαγάνδα πού διεξάγεται ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς προλετάριους, οἱ καθημερινὲς συζητήσεις ἀνάμεσά τους, ἀποδείχνουν ἀρκετὰ πόσο λίγο θέλουν νὰ παραμείνουν «ὅπως παλιά», καὶ πόσο λίγο θέλουν νὰ μείνουν οἱ ἄνθρωποι «ὅπως παλιά». Θὰ παρέμεναν «ὅπως παλιὰ» μονάχα ἄν, μαζὶ μὲ τὸν Σάντσο, «ἀναζητοῦσαν τὸ φταίξιμο στοὺς ἑαυτούς τους». Ἀλλὰ ξέρουν πολὺ καλὰ ὅτι μονάχα ἂν ἀλλάξουν οἱ περιστάσεις θὰ πάψουν νὰ εἶναι «ὅπως παλιά», καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ ἀλλάξουν αὐτὲς τὶς περιστάσεις στὴν πρώτη εὐκαιρία. Στὴν ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα ἡ ἀλλαγὴ τῶν ἑαυτῶν μας συμπέφτει μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν περιστάσεων. — Αὐτὸ τὸ μεγάλο ρητὸ ἐξηγεῖται μέσο ἑνὸς ἐξίσου μεγάλου παραδείγματος, πού, βέβαια, παίρνεται καὶ πάλι ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ «Ἱεροῦ».

«Ἂν λόγου χάρη ἐπρόκειτο νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ τὸν ἑβραϊκὸ λαὸ μιὰ κοινωνία πού θὰ διέδιδε μιὰ καινούργια πίστη σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο, τότε αὐτοὶ οἱ ἀ π ό σ τ ο λ ο ι δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ παραμείνουν Φαρισαῖοι».

Οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ	=	μιὰ κοινωνία γιὰ διάδοση τῆς πίστης (πού ἱδρύθηκε τὸ ἔτος 1).
	=	Congregatio de propaganda fide (πού ἱδρύθηκε τὸ ἔτος 1640).[1]
Ἔτος 1	=	Ἔτος 1640.
Αὐτὴ ἡ κοινωνία πού θὰ ἐπρόκειτο νὰ γεννηθεῖ	=	Αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι.
Αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι	=	Μὴ — Ἑβραῖοι.
Ὁ ἑβραϊκὸς λαὸς	=	Φαρισαῖοι.
Χριστιανοὶ	=	Μὴ - Φαρισαῖοι. Ὁ μὴ - ἑβραϊκὸς λαός.

Τί τὸ ἁπλούστερο;

Ἐνισχυμένος ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐξισώσεις, ὁ Ἅγιος Μὰξ προφέρει ἤρεμα τὰ μεγάλα ἱστορικὰ λόγια:

«Ἄνθρωποι πού μὲ κανέναν τρόπο δὲ σκόπευαν νὰ πετύχουν

1. «Ἱερατικὴ ὀργάνωση γιὰ τὴ διάδοση τῆς πίστης». Ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Πάπα γιὰ τὴ διάδοση τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τὴν καταπολέμηση ὅλων τῶν αἱρέσεων.

τὴ δική τους ἀνάπτυξη, π ά ν τ ο τ ε θ έ λ η σ α ν νὰ σχηματίσουν μιὰ κοινωνία».

Ἄνθρωποι, ποὺ μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἤθελαν νὰ σχηματίσουν μιὰ κοινωνία, ἔχουν ὡστόσο πετύχει τὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας, διότι πάντοτε θέλησαν νὰ ἀναπτυχτοῦν μονάχα σὰν ξεχωριστὰ ἄτομα καὶ ἔτσι πέτυχαν τὴν ἀνάπτυξή τους μονάχα μέσα στὴν κοινωνία καὶ διαμέσου τῆς κοινωνίας. Στὸ μεταξύ, μονάχα σὲ ἕναν ἅγιο τοῦ τύπου τοῦ Σάντσο μας θὰ συνέβαινε νὰ χωρίσει τὴν ἀνάπτυξη τῶν «ἀνθρώπων» ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς «κοινωνίας» ποὺ μέσα της ζοῦν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὕστερα νὰ προχωρήσει σὲ φανταστικὲς ἐπεξεργασίες πάνω σ' αὐτὴ τὴ φανταστικὴ βάση. Στὸ μεταξὺ ἔχει ξεχάσει τὴ δικιά του θέση, ποὺ τὴν ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μπροῦνο, καὶ ὅπου ἀκριβῶς λίγο πρὶν ἔβαλε στοὺς ἀνθρώπους τὸ ἠθικὸ αἴτημα νὰ ἀλλάξουν τοὺς ἑαυτούς τους καὶ ἔτσι νὰ ἀλλάξουν τὴν κοινωνία τους — μιὰ θέση, ἑπομένως, ὅπου ταυτίζει τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τους.

Τ έ τ α ρ τ η λ ο γ ι κ ὴ κ α τ α σ κ ε υ ή.

Στὴ σελίδα 156 κάνει τοὺς κομμουνιστὲς νὰ λένε σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς πολίτες:

> «Ἡ οὐσία μας» (!) «δὲ συνίσταται στὸ ὅτι ὅλοι μας εἴμαστε ἴσα τέκνα τοῦ κράτους» (!), «ἀλλὰ στὸ ὅτι ὅλοι μας ὑπάρχουμε ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον. Εἴμαστε ὅλοι ἴσοι ἐπειδὴ ὅλοι μας ὑπάρχουμε ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον, ἐπειδὴ καθένας ἐργάζεται γιὰ τὸν ἄλλον, ἐπειδὴ καθένας μας εἶναι ἕνας ἐργάτης». Συνεχίζει θεωρώντας τὸ «νὰ ὑπάρχει σὰν ἐργάτης» σὰν ἰσοδύναμο μὲ τὸ «καθένας μας ὑπάρχει μ ο ν ά χ α διαμέσου τοῦ ἄλλου», ἔτσι ποὺ ὁ ἄλλος, «λόγου χάρη, ἐργάζεται γιὰ νὰ μὲ ντύσει, καὶ ἐγὼ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσω τὴν ἀνάγκη του γιὰ διασκέδαση, αὐτὸς γιὰ τὴν τροφή μου κι ἐγὼ γιὰ τὴν ἐκπαίδευσή του. Ἄρα ἡ συμμετοχὴ στὴν ἐργασία εἶναι ἡ ἀξιοπρέπειά μας καὶ ἡ ἰσότητά μας. — Τί πλεονεκτήματα ἀντλοῦμε ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ πολίτη; Βάρη. Καὶ τί ἀξία ἀποδίδεται στὴν ἐργασία μας; Ἡ χαμηλότερη δυνατή... Τί μπορεῖς νὰ μᾶς ἀντιπαραθέσεις; Πάλι, μονάχα τὴν ἐργασία»! «Μονάχα γιὰ τὴν ἐργασία σοῦ ὀφείλουμε πραγματικὰ μιὰν ἀνταμοιβή». «Μονάχα γιὰ ὅ,τι κάνεις ποὺ εἶναι χρήσιμο σὲ μᾶς «ἔχεις ὁποιαδήποτε ἀπαίτηση ἀπὸ μᾶς». «Θέλουμε νὰ ἀξίζουμε τόσο γιὰ σένα ὅσο παράγουμε γιὰ σέ-

να, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκτιμηθεῖς ἀπὸ μᾶς κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο». «Πράξεις ποὺ ἔχουν κάποια ἀξία γιὰ μᾶς, δηλ., ἡ γενικὰ χρήσιμη ἐργασία, προσδιορίζουν τὴν ἀξία... Αὐτὸς ποὺ κάνει κάτι χρήσιμο δὲν εἶναι ἀπὸ κανένα κατώτερος ἢ — ὅλοι οἱ (γενικὰ χρήσιμοι) ἐργάτες εἶναι ἴσοι. Ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ ἐργάτης ἀξίζει τὸ μισθό του, τότε θὰ πρέπει καὶ ὁ μισθὸς νὰ εἶναι ἴσος». (σ. 157, 158).

Γιὰ τὸν «Στίρνερ», ὁ «κομμουνισμὸς» ἀρχίζει μὲ ἔρευνες γιὰ τὴν «οὐσία». Αὐτὸς θέλει πάλι, σὰν τὸν καλὸ «νέο», μονάχα νὰ «διεισδύσει στὰ πράγματα». Τὸ ὅτι ὁ κομμουνισμὸς εἶναι ἕνα ἐξαιρετικὰ πρακτικὸ κίνημα, ποὺ ἐπιδιώκει πρακτικοὺς σκοποὺς μὲ πρακτικὰ μέσα, καὶ ὅτι μονάχα ἴσως στὴ Γερμανία, ἀντιτιθέμενος στοὺς Γερμανοὺς φιλόσοφους, μπορεῖ νὰ ἐξοικονομήσει ἕνα λεφτὸ γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς «οὐσίας» — αὐτό, βέβαια, δὲν ἔχει σημασία γιὰ τὸν ἅγιό μας. Αὐτὸς ὁ Στιρνερικὸς «κομμουνισμὸς» ποὺ ἔχει τέτια λαχτάρα γιὰ τὴν «οὐσία», φτάνει, ἐπομένως, μονάχα στὴ φιλοσοφικὴ κατηγορία, τοῦ «νὰ ὑπάρχει ὁ καθένας γιὰ τὸν ἄλλον», ποὺ ὕστερα μὲ τὴ βοήθεια λίγων ἰσχυρῶν ἐξισώσεων:

Νὰ ὑπάρχει ὁ καθένας γιὰ τὸν ἄλλον	=	νὰ ὑπάρχει μονάχα διαμέσου ἑνὸς ἄλλου νὰ ὑπάρχει σὰν ἐργάτης καθολικὴ συμμετοχὴ στὴν ἐργασία

τὴν κάνουν νὰ πλησιάσει κάπως κοντύτερα στὸν ἐμπειρικὸ κόσμο. Θὰ προκαλούσαμε, ἐπιπλέον, τὸν Ἅγιο Σάντσο νὰ μᾶς δείξει, λόγου χάρη, στὸν Ὄουεν (ποὺ, στὸ κάτω-κάτω, σὰν ἐκπρόσωπος τοῦ ἀγγλικοῦ κομμουνισμοῦ, μπορεῖ νὰ χρησιμέψει σὰν παράδειγμα τοῦ «κομμουνισμοῦ» ἐξίσου καλά, λόγου χάρη, μὲ τὸν μὴ κομμουνιστὴ Προυντόν,* ποὺ ἀπ' αὐτὸν ὁ Στίρνερ ἔχει ἀποσπάσει καὶ προσαρμόσει κατὰ τὸν τρόπο του τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν παραπάνω προτάσεων) ἕνα ἀπόσπασμα ποὺ νὰ περιέχει ὅτιδήποτε ἀπὸ αὐτὲς τὶς προτάσεις γιὰ τὴν «οὐσία», τὴν καθολικὴ συμμετοχὴ στὴν ἐργασία, κτλ. Στὸ μεταξύ, δὲ χρειάζεται κὰν νὰ πᾶμε τόσο πολὺ πίσω. Ἡ τρίτη ἔκδοση τῆς «Φωνῆς τοῦ Λαοῦ», τοῦ γερμανικοῦ κομμουνιστικοῦ περιοδικοῦ ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, λέει:

---

* /Αὐτὴ ἡ ὑποσημείωση ἔχει διαγραφεῖ στὸ χειρόγραφο:/ ὁ Προυντόν, ποὺ ἤδη ἀπὸ τὰ 1841 εἶχε ἐπικριθεῖ ἔντονα ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴ ἐργατικὴ ἐφημερίδα La Fraternité ἐπειδὴ ὑποστήριζε ἴσα μεροκάματα, γενικὴ ἐργασία

«Αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται σήμερα ἐργασία εἶναι μονάχα ἕνα ἀσήμαντα μικρὸ μέρος τῆς τεράστιας, ἰσχυρῆς διαδικασίας τῆς παραγωγῆς. Γιατὶ ἡ θ ρ η σ κ ε ί α κ α ὶ ἡ ἠ θ ι κ ὴ τιμοῦν μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἐ ρ γ α σ ί α ς μονάχα τὸ εἶδος τῆς παραγωγῆς ποὺ εἶναι ἀπωθητικὸ καὶ ἐπικίνδυνο, καὶ ἐπιπρόσθετα διακινδυνεύουν νὰ ἐξωραΐσουν τὴν τέτοια ἐργασία μὲ ὅλα τὰ εἴδη ρητῶν — σὰ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ λόγια εὐλογίας (ἢ μαγείας) — «ἐργασία μὲ τὸν ἱδρώτα τοῦ προσώπου σου» σὰ δοκιμασία ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ Θεό. ἡ «ἐργασία κάνει γλυκειὰ τὴ ζωὴ» γιὰ ἐνθάρρυνση κτλ. Ἡ ἠθικὴ τοῦ κόσμου ὅπου ζοῦμε ἀποφεύγει πολὺ σοφὰ νὰ ὀνομάσει ἐπίσης ἐργασία τὶς ἐλκυστικὲς καὶ ἐλεύθερες πλευρὲς τῆς ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας. Οἱ τέτοιες πλευρὲς ψέγονται ἀπὸ τὴν ἠθική, ἂν καὶ ἀποτελοῦν κι αὐτὲς παραγωγή. Ἡ ἠθικὴ κατηγορεῖ πρόθυμα αὐτὰ τὰ πράγματα σὰ ματαιοδοξία, μάταιη διασκέδαση, αἰσθησιασμό. Ὁ κομμουνισμὸς ἔχει ξεσκεπάσει αὐτὸ τὸ ὑποκριτικὸ κήρυγμα, αὐτὴ τὴν ἄθλια ἠθική».

Θεωρώντας τον σὰν καθολικὴ συμμετοχὴ στὴν ἐργασία, ὁ Ἅγιος Μὰξ περιορίζει ὁλόκληρο τὸν κομμουνισμὸ στὰ ἴσα μεροκάματα — μιὰ ἀνακάλυψη ποὺ τὴν ἐπαναλαβαίνει στὶς ἀκόλουθες τρεῖς «διαθλάσεις»: Στὴ σελίδα 351, «Ἐναντίον τοῦ συναγωνισμοῦ ὑψώνεται ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνίας τῶν ζητιάνων — ἡ δ ι α ν ο μ ή. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν ἐγώ, ποὺ εἶμαι πολὺ ἱκανός, νὰ μὴν ἔχω πλεονεκτήματα σὲ σχέση μὲ ἕναν ποὺ εἶναι ἀνίκανος;» Παρακάτω, στὴ σελίδα 363, μιλάει γιὰ ἕναν «καθολικὸ φόρο πάνω στὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία». Καὶ τελικά, στὴ σελίδα 350, ἀποδίδει στοὺς κομμουνιστὲς τὴν ἄποψη ὅτι ἡ «ἐργασία» εἶναι τὸ «μοναδικὸ κτῆμα» τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ὁ Ἅγιος Μὰξ ξαναμπάζει στὸν κομμουνισμὸ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στὴ δυαδική της μορφὴ — σὰ διανομὴ καὶ σὰ μισθωτὴ ἐργασία. Ὅπως προηγούμενα σὲ σχέση μὲ τὴ «ληστεία», ὁ Ἅγιος Μὰξ παρουσιάζει καὶ πάλι ἐδῶ τὶς πιὸ συνηθισμένες καὶ στενοκέφαλες ἀστικὲς ἀπόψεις σὰ «δικές του» «διεισδύσεις» στὴν οὐσία τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἀποδείχνει τὸν ἑαυτό του ἐντελῶς ἄξιο τῆς τιμῆς νὰ ἔχει διδαχτεῖ ἀπὸ τὸν Μπλοῦντσλι. Σὰν ἀληθινὸς μικροαστός, φοβᾶται ὕστερα μήπως αὐτός, ποὺ εἶναι «πολὺ ἱκα-

---

καὶ ἐπίσης τὶς ἄλλες οἰκονομικὲς προλήψεις ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ μέσα στὰ ἔργα αὐτοῦ τοῦ ἔξοχου συγγραφέα, καὶ ποὺ ἀπ' αὐτὸν οἱ κομμουνιστὲς δὲν ἔχουν ἀποδεχτεῖ τίποτε, πέρα ἀπὸ τὴν κριτική του γιὰ τὴν ἰδιοκτησία.

νός», «δὲν ἔχει κανένα πλεονέκτημα σὲ σχέση μὲ ἕναν ποὺ εἶναι ἀνίκανος» — ἂν καὶ τίποτε δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ φοβᾶται περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ βασίζεται στὶς δικές του «ἱκανότητες».

Στὸ μεταξύ, ὁ «πολὺ ἱκανός» μας φαντάζεται ὅτι ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη εἶναι κάτι ποὺ δὲν ἐνδιαφέρει τοὺς προλετάριους, ἀφοῦ προηγούμενα παραδέχτηκε ὅτι τὴν ἔ χ ο υ ν π ρ α γ μ α τ ι κ ά. Αὐτὸ γίνεται κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ φαντάστηκε προηγούμενα ὅτι ὁ ἀστὸς ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴ μορφὴ τῆς κυβέρνησης. Οἱ ἐργάτες δίνουν τόσο μεγάλη σημασία στὴν ἰδιότητα τοῦ πολίτη, δηλ., στὴν ἐ ν ε ρ γ η τ ι κ ὴ ἰδιότητα τοῦ πολίτη, ὥστε ἐκεῖ ποὺ τὴν ἔ χ ο υ ν, λόγου χάρη στὴν Ἀμερική, τῆς «κάνουν καλὴ χρήση», καὶ ὅπου δὲν τὴν ἔχουν, ἀγωνίζονται γιὰ νὰ τὴν ἀποκτήσουν. Βλέπε τὰ πρακτικὰ ἀμέτρητων συγκεντρώσεων τῶν βορειοαμερικανῶν ἐργατῶν, ὁλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ ἀγγλικοῦ Χαρτισμοῦ, καὶ τοῦ γαλλικοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ρεφορμισμοῦ.

Π ρ ῶ τ ο π ό ρ ι σ μ α.

> «Ὁ ἐργάτης, ἔχοντας συνείδηση ὅτι τὸ βασικὸ πράγμα γι' αὐτὸν εἶναι τὸ ὅτι εἶναι ἐργάτης, κρατάει τὸν ἑαυτό του μακριὰ ἀπὸ τὸν ἐγωισμὸ καὶ ὑποτάσσει τὸν ἑαυτό του στὴν κυριαρχία μιᾶς ἐργατικῆς ἕνωσης, κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ ὁ ἀστὸς ἀφοσιώνεται» (!) «στὸ κράτος ποὺ βασίζεται στὸ συναγωνισμό». (σ. 162).

Ἀλλὰ ὁ ἐργάτης ἔχει πλήρη συνείδηση ὅτι γιὰ τὸν ἀστὸ τὸ βασικὸ πράγμα προκειμένου γιὰ τὸν ἐργάτη εἶναι ὅτι εἶναι ἐργάτης, πού, ἐπομένως, μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιώσει τὸν ἑαυτό του ἐναντίον τοῦ ἀστοῦ σὰν τέτοιου. Καὶ οἱ δυὸ ἀνακαλύψεις τοῦ Ἁγίου Σάντσο, ἡ «ἀφοσίωση τοῦ πολίτη» καὶ τὸ «κράτος ποὺ βασίζεται στὸ συναγωνισμὸ» μποροῦν νὰ καταχωρηθοῦν μονάχα σὰν καινούργιες ἀποδείξεις τῆς «ἱκανότητας» τοῦ «πολὺ ἱκανοῦ» μας.

Δ ε ύ τ ε ρ ο π ό ρ ι σ μ α.

> «Ὁ κομμουνισμὸς θ ὰ ἔ π ρ ε π ε νὰ ἀποβλέπει στὴν «εὐημερία ὅλων». Α ὐ τ ὸ μ ο ι ά ζ ε ι π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ σάμπως κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο κανένας νὰ μὴ χρειάζεται νὰ μείνει σὲ μιὰ κατώτερη θέση. Ἀλλὰ τί εἴδους εὐημερία θὰ εἶναι αὐτή; Ἔχουν ὅλοι μιὰ καὶ τὴν ἴδια εὐημερία; Ἔχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μιὰ καὶ τὴν ἴδια εὐημερία στὶς ἴδιες ἀκριβῶς περιστάσεις;... Ἂν αὐτὸ εἶναι ἔτσι,

τότε ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰν «ἀληθινὴ εὐημερία». Δὲ φτάνουμε ἔτσι ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ὅπου ἀρχίζει ἡ τυραννία τῆς θρησκείας;... Ἡ κοινωνία ἔχει θεσπίσει ὅτι κάποια εὐημερία εἶναι «ἀληθινὴ εὐημερία», καὶ ὅταν αὐτὴ ἡ εὐημερία ἦταν μιὰ ε ὐ χ α ρ ί σ τ η σ η π ο ὺ κ ε ρ δ ί ζ ε τ α ι μ ὲ τ ί μ ι ο τ ρ ό π ο. Ἀλλὰ ἐσεῖς προτιμήσατε τὴν εὐχάριστη τεμπελιά. Τότε ἡ κοινωνία... θὰ ἀπέφευγε μὲ σύνεση νὰ προνοήσει γι' αὐτὸ ποὺ θὰ ἦταν γιὰ σᾶς εὐημερία. Διακηρύσσοντας τὴν εὐημερία ὅλων, ὁ κομμουνισμὸς καταστρέφει τὴν εὐημερία αὐτῶν ποὺ μέχρι τώρα ζοῦσαν μὲ ἔσοδα ποὺ δὲν τὰ ἔχουν κερδίσει μὲ τὴ δουλειά τους», κτλ. (σσ. 411, 412).

«Ἂν αὐτὸ εἶναι ἔτσι», προκύπτουν ἀπὸ δῶ οἱ παρακάτω ἰσότητες:

Ἡ εὐημερία ὅλων = Κομμουνισμός.
= Ἂν αὐτὸ εἶναι ἔτσι
= Μιὰ καὶ ἡ ἴδια εὐημερία ὅλων.
= Ἴση εὐημερία ὅλων μέσα στὶς ἴδιες ἀκριβῶς περιστάσεις.
= Ἀληθινὴ εὐημερία
= /Ἱερὴ εὐημερία, τὸ Ἱερό, ἡ ἐξουσία τοῦ Ἱεροῦ, ἱεραρχία/.[1]
= Τυραννία τῆς θρησκείας.
Κομμουνισμὸς = ἡ τυραννία τῆς θρησκείας.

«Αὐτὸ μοιάζει πραγματικὰ σάμπως» ὁ «Στίρνερ» νὰ ἔχει πεῖ ἐδῶ γιὰ τὸν κομμουνισμὸ αὐτὸ ποὺ ἔχει πεῖ ὡς τώρα γιὰ ὅλα τὰ πράγματα. Τὸ πόσο βαθειὰ εἶναι ἡ «διείσδυση» τοῦ ἁγίου μας σχετικὰ μὲ τὸν κομμουνισμὸ γίνεται ἐπίσης φανερὸ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τοῦ ἀποδίδει τὴν ἰδέα, πὼς θέλει νὰ ἐπιβάλει σὰν «ἀληθινὴ εὐημερία» τὴν «εὐχαρίστηση ποὺ κερδίζεται τίμια μὲ τὴν ἐργασία». Ποιός λοιπὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «Στίρνερ» καὶ μερικοὺς παπουτσῆδες ἢ ραφτάδες τοῦ Βερολίνου, σκέφτεται γιὰ μιὰ «εὐχαρίστηση ποὺ κερδίζεται τίμια μὲ τὴν ἐργασία»!* Καὶ νὰ βάζει τέτοιες

---

1. Ἐδῶ, οἱ ἀγκύλες εἶναι τοῦ Μάρξ.

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Ποιός λοιπόν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «Στίρνερ», εἶναι ἱκανὸς νὰ βάζει στὸ στόμα τῶν ἐπαναστατῶν προλεταρίων ποὺ δὲν ἔχουν ἠθικὴ τέτιες ἠθικὲς μωρολογίες; Αὐτά, τὴ στιγμὴ ποὺ σὲ ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμο (εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ Βερολίνο δὲν ἀνήκει σ' αὐτόν, στὸ Βερολίνο ὑπάρχουν ἁπλῶς καλλιεργημένοι) εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ προ-

φράσεις ἀκριβῶς στὸ στόμα τῶν κομμουνιστῶν ποὺ γι' αὐτοὺς ἐξαφανίζεται ἡ ἴδια ἡ βάση αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης ἐργασία — εὐχαρίστηση. Ὁ ἐξαιρετικὰ ἠθικός μας ἅγιος μπορεῖ νὰ εἶναι ἥσυχος πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Τὴ φροντίδα «νὰ κερδίζει τίμια μὲ τὴν ἐργασία» θὰ τὴν ἀφίσουμε σ' αὐτὸν καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ ἐκπροσωπεῖ, χωρὶς νὰ τὸ ξέρει: τοὺς ἀγαπημένους του μικροὺς χειροτέχνες ποὺ ἔχουν καταστραφεῖ ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴ ἐλευθερία καὶ εἶναι ἠθικὰ «ἐπαναστατημένοι». «Ἡ εὐχάριστη τεμπελιά» ἀνήκει ἐπίσης στὶς πιὸ τετριμμένες ἀστικὲς ἀντιλήψεις. Ἀλλὰ τὸ ἀποκορύφωμα ὅλου τοῦ χωρίου εἶναι ἡ κουτοπόνηρη παρατήρηση ποὺ κάνει γιὰ τοὺς κομμουνιστές: μιλᾶνε γιὰ τὴν «εὐημερία ὅλων» καὶ θέλουν νὰ ἐκμηδενίσουν τὴν «εὐημερία» τῶν εἰσοδηματιῶν. Πιστεύει λοιπὸν ὅτι στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία, ὑπάρχουν ἀκόμα εἰσοδηματίες, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκμηδενιστεῖ ἡ «εὐημερία» τους. Βεβαιώνει ὅτι ἡ «εὐημερία» τοῦ εἰσοδηματία σ ὰ ν ε ἰ σ ο δ η μ α τ ί α, εἶναι σύμφυτη στὰ ἄτομα ποὺ εἶναι τώρα εἰσοδηματίες καὶ ὅτι δὲ μπορεῖ νὰ ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά τους. Φαντάζεται ὅτι δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει γι' αὐτὰ τὰ ἄτομα ἄλλη «εὐημερία» παρεκτὸς αὐτὴ ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴν ὕπαρξή τους σὰν εἰσοδηματιῶν. Πιστεύει ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἤδη ὀργανωμένη μὲ κομμουνιστικὸ τρόπο, ἐνῶ αὐτὴ πρέπει ἀκόμα νὰ ἀγωνιστεῖ ἐναντίον τῶν εἰσοδηματιῶν καὶ τῶν ὁμοίων τους.* Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ κομμουνιστὲς δὲ θὰ ἔχουν κανένα ἐνδοιασμὸ νὰ ἀνατρέψουν τὴν κυριαρχία τῶν ἀστῶν καὶ νὰ καταργήσουν τὴν «εὐημερία» τους μόλις θὰ ἔχουν τὴ δύναμη γιὰ κάτι τέτοιο.** Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει καθόλου ποὺ αὐτὴ ἡ «εὐημερία» ἡ κοινὴ στοὺς ἐχθρούς τους καὶ προσδιοριζόμενη ἀπὸ τὶς τα-

---

λετάριοι ἔχουν τὴ θέθηλη πρόθεση ὄχι «νὰ κερδίζουν τίμια» τὴν «εὐχαρίστησή» τους «μὲ τὴν ἐργασία», ἀλλὰ νὰ τὴν κατακτήσουν!

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Καὶ τελικὰ ἐπιβάλλει στοὺς κομμουνιστὲς αὐτὴ τὴν ἠθικὴ ἀπαίτηση: περιμένει ἀπ' αὐτοὺς νὰ συνεχίσουν αἰώνια νὰ ἐπιτρέπουν νὰ τοὺς ἐκμεταλλεύονται οἱ εἰσοδηματίες, ἔμποροι, βιομήχανοι, κτλ., ἐπειδὴ δὲ μποροῦν νὰ καταργήσουν αὐτὴ τὴν ἐκμετάλλευση χωρὶς ταυτόχρονα νὰ ἐκμηδενίσουν τὴν «εὐημερία» αὐτῶν τῶν κυρίων! Ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ ποὺ γίνεται ἐδῶ τὸ πρωτοπαλήκαρο τῶν μ ε γ α λ ο α σ τ ῶ ν, δὲ χρειάζόταν νὰ κάνει τὸν κόπο νὰ ἀπευθύνει ἠθικολογικὰ κηρύγματα στοὺς κομμουνιστές, ποὺ μποροῦν καθημερινὰ νὰ τὰ ἀκοῦνε πολὺ κ α λ ύ τ ε ρ α ἀπὸ τὸ στόμα αὐτῶν τῶν «καλῶν ἀστῶν».

** /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ ... καὶ, ἂν δὲν ἔχουν ἐνδοιασμοὺς γι' αὐτό, εἶναι ἀκριβῶς γιατὶ ἡ «εὐημερία ὅλων» σὰν «ἀτόμων μὲ κρέας καὶ μὲ κόκκαλα» εἶναι γι' αὐτοὺς σημαντικότερη ἀπὸ τὴν «εὐημερία» τῶν τωρινῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ἡ «εὐημερία» ποὺ ἀπολαμβάνει ὁ εἰσοδημα-

ξικὲς σχέσεις, προκαλεῖ ἐπίσης, μὲ τὴ μορφὴ τῆς προσωπικῆς «εὐημερίας», μιὰ συναισθηματικότητα σὲ ὅσους ὑποθέτουν στενοκέφαλα ὅτι ὑπάρχει.

Τρίτο πόρισμα.

Σελίδα 190, στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία «ξαναγεννιέται ἡ στενοχώρια μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἐργασίας».

Ὁ καλὸς ἀστὸς «Στίρνερ» ποὺ χαίρονταν ἤδη ὅτι ξαναβρίσκει στὸν κομμουνισμό, τὴν ἀγαπημένη του «στενοχώρια», ἔκανε πάντως τώρα ἕνα λαθεμένο ὑπολογισμό. Ἡ «στενοχώρια» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ τὸ αἴσθημα καταπίεσης καὶ ἀγωνίας πού, μέσα στὶς ἀστικὲς συνθῆκες, συνοδεύει ἀναγκαστικὰ τὴν ἐργασία: αὐτὴ τὴν ἄθλια δραστηριότητα γιὰ νὰ κερδίζει κανεὶς τὸ ψωμί του μὲ κόπο. Ἡ «στενοχώρια» ἀνθίζει μὲ τὴν πιὸ καθαρὴ της μορφὴ στὸν καλὸ γερμανὸ ἀστό: τοῦ εἶναι πάντοτε χρόνια καὶ «πάντοτε ἴση μὲ τὸν ἑαυτό της», ἄθλια καὶ ἀξιοκαταφρόνητη. Ἐνῶ ἡ ἀθλιότητα τοῦ προλετάριου παίρνει μιὰ μορφὴ ἔντονη, ὕβαιη, τὸν σπρώχνει σ' ἕναν ἀγώνα ζωῆς ἢ θανάτου, τὸν κάνει ἐπαναστάτη, γεννάει συνεπῶς ὄχι στενοχώρια ἀλλὰ πάθος. Ἂν λοιπὸν ὁ κομμουνισμὸς θέλει νὰ καταργήσει[1] τὴ «στενοχώρια» τοῦ ἀστοῦ ὅπως καὶ τὴν ἀθλιότητα τοῦ προλετάριου, εἶναι αὐτονόητο ὅτι δὲ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει χωρὶς νὰ καταργήσει τὴν αἰτία καὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου: τὴν «ἐργασία».[2]

Ἐρχόμαστε τώρα στὶς ἱστορικὲς κατασκευὲς τοῦ κομμουνισμοῦ.

Πρώτη ἱστορικὴ κατασκευή.

«Ὅσο ἡ πίστη ἦταν ἀρκετὴ γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, δὲ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει καμμιὰ ἀντίρρηση γιὰ ὁποιαδήποτε ἐργασία, ὅσο σκληρὴ κι ἂν ἦταν». — «Οἱ καταπιεζόμενες τάξεις μποροῦσαν νὰ ἀνέχονται ὅλο τὸ βάρος τῆς ἀθλιότητάς τους μονάχα ὅσο ἀποτελοῦνταν ἀπὸ χριστιανούς» (τὸ πολὺ ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι ἦταν Χριστιανοὶ ὅσο ἀνέχονταν τὴν ἀθλιότητά τους), «γιατὶ ὁ χριστιανισμὸς» (ποὺ στέκεται πίσω τους μὲ τὴ μαγγούρα στὸ χέρι) «δὲν ἄφινε νὰ ἀνέβει ἡ διαμαρτυρία τους καὶ ἡ ἐξέγερσή τους» (σ. 158).

τίας, μὲ τὴν ἰδιότητά του σὰν εἰσοδηματία, δὲν εἶναι ἡ «εὐημερία» τοῦ ἀτόμου καθεαυτοῦ, ἀλλὰ τοῦ εἰσοδηματία, δὲν εἶναι μιὰ εὐημερια ἀτομικὴ, ἀλλὰ γενικὴ, μέσα στὰ πλαίσια τῆς τάξης.

1. Aufheben (ξεπερνώντας).

2. Ὁ Μὰρξ μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ ἐννοεῖ τὴ «μισθωτὴ ἐργασία».

«Ἀπὸ ποῦ λοιπὸν ὁ «Στίρνερ» ξέρει τόσο καλὰ» , τί μποροῦσαν νὰ κάνουν οἱ καταπιεζόμενες τάξεις; Τὸ μαθαίνουμε διαβάζοντας τὸ φύλλο ἀριθ. 1 τῆς «Γενικῆς Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας» ὅπου ἡ «κριτικὴ μὲ μορφὴ βιβλιοδέτη»[1] παραθέτει τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ ἕνα ἀσήμαντο βιβλίο:

> «Ἡ σύγχρονη ἐξαθλίωση ἔχει πάρει πολιτικὸ χαρακτήρα. Ἐνῶ ὁ ζητιάνος τῆς παλιᾶς ἐποχῆς ὑπέφερε τὴ μοίρα του μὲ καρτερία θεωρώντας τη σὰ Θεοῦ θέλησῃ, ὁ σύγχρονος ζητιάνος ἀναρωτιέται ἂν εἶναι ἀναγκασμένος νὰ σέρνει τὴν ἄθλια ζωή του, ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ γεννηθεῖ στὰ κουρέλια».

Χάρη σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ δύναμη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔγιναν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν δουλοπαροίκων οἱ πιὸ αἱματηροὶ καὶ πεισματώδεις ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ἐκκλησιαστικῶν φεουδαρχῶν. Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ πραγματοποιήθηκαν σὲ πεῖσμα ὅλων τῶν διαμαρτυριῶν καὶ τῶν ἐξεγέρσεων τοῦ χριστιανισμοῦ ποὺ ἐνσαρκώνονταν σ' αὐτοὺς τοὺς παπάδες (πρβλ. Eden: History of the poor, τόμ. I[2] Guizot: Histoire de la civilisation en France, Monteil: Histoire des Français des divers états, κτλ. ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ μικρὸς κλῆρος, κυρίως στὴν ἀρχὴ τοῦ Μεσαίωνα, παρακινοῦσε τοὺς δουλοπάροικους νὰ «διαμαρτυρηθοῦν» καὶ νὰ «ἐξεγερθοῦν» ἐναντίον τῶν λαϊκῶν φεουδαρχῶν (πρβλ., ἰδιαίτερα τὴν περίφημη συλλογὴ νόμων τοῦ Καρλομάγνου) . Βλέπε ἐπίσης αὐτὰ ποὺ εἴπαμε πιὸ πάνω, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν «ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων ποὺ ξεσποῦσαν

---

1. «Kritik in Buchbindermeistergestalt», εἰρωνικὸ παρατσούκλι ποὺ δίνουν οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς στὸν Κὰρλ Ράϊχαρτ, στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια». Αὐτὸς εἶχε δημοσιέψει στὰ δυὸ πρῶτα φύλλα τῆς «Γενικῆς Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας» ἕνα ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο: «Συγγράμματα γιὰ τὴν ἐξαθλίωση». Ὁ συγγραφέας ἔκανε ἐδῶ μιὰ κριτικὴ καὶ σ' ἕνα ἄρθρο A. T, Wöniger: «Οἱ λόγοι τῆς αὔξησης τῆς ἐξαθλίωσης», ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο του Publicistische Abhandlungen (Δημοσιογραφικὲς Ἀφηγήσεις). Γι' αὐτὸ τὸ βιβλίο γίνεται λόγος ἐδῶ.

2. Ἀκριβὴς τίτλος: The state of the Poor: Or, An History of the Labouring classes in England. («Ἡ κατάσταση τῶν φτωχῶν, ἢ μιὰ ἱστορία τῶν ἐργαζομένων τάξεων στὴν Ἀγγλία), Λονδίνο 1797. Τὸ ἔργο τοῦ Γκυζὼ δημοσιεύτηκε τὸ 1840. Οἱ δέκα τόμοι τοῦ Μοντέιγ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ 1827 μέχρι τὸ 1842 καὶ μελετοῦσαν τὴν κατάσταση τῶν Γάλλων «στοὺς πέντε τελευταίους αἰῶνες».

ἐδῶ καὶ κεῖ», «γιὰ τὶς «καταπιεζόμενες τάξεις» καὶ τὰ ξεσηκώματά τους τὸ 16ο αἰώνα.

Οἱ παλαιότερες μορφὲς τῶν ἐργατικῶν ξεσηκωμάτων συνδέονταν μὲ τὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης τῆς ἐργασίας σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ τὴ δομὴ τῆς ἰδιοκτησίας ποὺ αὐτὸ συνεπάγονταν. Ἡ ἄμεση ἢ ἔμμεση κομμουνιστικὴ ἐξέγερση συνδέεται μὲ τὴ μεγάλη βιομηχανία. Ἀντὶ νὰ μπεῖ στὶς λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς τεράστιας ἱστορίας, ὁ Ἅγιος Μὰξ πραγματοποιεῖ ἕνα ἱερὸ πέρασμα ἀπὸ τὶς ὑ π ο μ ο ν η τ ι κ ὲ ς καταπιεζόμενες τάξεις στὶς ἀ γ α ν α κ τ ι σ μ έ ν ε ς καταπιεζόμενες τάξεις:

> «Τώρα ποὺ καθένας π ρ έ π ε ι νὰ κάλλιεργεῖ τὸν ἑαυτό του γ ι ὰ ν ὰ γ ί ν ε ι ἕ ν α ς ἄ ν θ ρ ω π ο ς» («ἀ π ὸ π ο ῦ» οἱ καταλανοὶ ἐργάτες, λόγου χάρη, «ξέρουν λοιπὸν» ὅτι «καθένας πρέπει νὰ καλλιεργεῖ τὸν ἑαυτό του γιὰ νὰ γίνει ἄνθρωπος»;) «τὸ γεγονὸς νὰ εἶναι ἕνας ἄνθρωπος καταδικασμένος νὰ δουλεύει πάνω σὲ μιὰ μηχανὴ εἶναι ταυτόσημο μὲ δουλεία». (σ. 158).

Ἔτσι λοιπὸν πρὶν ἀπὸ τὸν Σπάρτακο καὶ τὶς ἐξεγέρσεις τῶν δούλων ὁ Χριστιανισμὸς ἦταν αὐτὸς ποὺ ἐμπόδιζε ὥστε «ὁ ἄνθρωπος ὁ καταδικασμένος νὰ δουλεύει πάνω σὲ μιὰ μηχανή» νὰ μὴν εἶναι παρόμοιος «μὲ ἕνα δοῦλο». Καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Σπάρτακου, ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἀναμφισβήτητα αὐτὴ ποὺ καταργοῦσε αὐτὴ τὴ σχέση καὶ γέννησε τὴ δουλεία. «Ἢ μήπως» ὁ Στίρνερ «εἶχε μάλιστα» ἀκούσει νὰ μιλᾶνε γιὰ τὴ συσχέτιση ἀνάμεσα στὰ σύγχρονα ἐργατικὰ ξεσηκώματα καὶ τὴ χρήση τῶν μηχανῶν καὶ θέλησε ἐδῶ νὰ τὰ ὑπαινιχθεῖ; Στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς δουλιᾶς μὲ τὴ μηχανὴ ποὺ ἔκανε τοὺς ἐργάτες ἐπαναστάτες, ἀλλὰ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἔννοιας τοῦ «ἀνθρώπου» εἶναι αὐτὴ ποὺ μεταμόρφωσε σὲ δουλεία τὴ δουλειὰ μὲ τὴ μηχανή. — «Ἂν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι», «θὰ ἔλεγε κανεὶς στ' ἀλήθεια» ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ «μοναδικὴ» ἱστορία τῶν ἐργατικῶν κινημάτων.

Δ ε ύ τ ε ρ η ἱ σ τ ο ρ ι κ ὴ κ α τ α σ κ ε υ ή.

> «Ἡ ἀ σ τ ι κ ὴ τ ά ξ η διακήρυξε τὸ εὐαγγέλιο τῆς ὑλικῆς εὐημερίας, κι ὅμως τώρα ἐκπλήσσεται ποὺ ἡ θεωρία αὐτὴ βρίσκει ὀπαδοὺς σὲ μᾶς, τοὺς προλετάριους». (σ. 159).

Πρὶν λίγο, οἱ ἐργαζόμενοι ἤθελαν νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἔννοια «τοῦ ἀνθρώπου», τὸ Ἱερό. Τώρα θέλουν τὴν «ὑλικὴ εὐημερία», τὸ βέβηλο. Πιὸ πάνω εἴχαμε τὸ «κοψομέσιασμα» τῆς ἐργασίας, τώρα μένει μονάχα ἡ ἐργασία τῆς εὐχαρίστησης. Ὁ Ἅγιος Σάντσο δίνει μιὰ καμουτσικιὰ πάνω στὰ ambas sus valientes posaderas[1] ἡ πρώτη καμουτσικιὰ θίγει τὴν ὑλικὴ ἱστορία, ἡ δεύτερη τὴν ἱερὴ ἱστορία, τὴν ἱστορία τοῦ Στίρνερ. Σύμφωνα μὲ τὴν ὑλικὴ ἱστορία, ἡ ἀριστοκρατία εἶναι αὐτὴ ποὺ πρώτη ἔβαλε στὴ θέση τῆς ἀπόλαυσης τοῦ Εὐαγγέλιου τὸ Εὐαγγέλιο τῶν ἀπολαύσεων αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Γιὰ τὴν ἀριστοκρατία ἄρχισε ἡ ρεαλιστικὴ ἀ σ τ ι κ ὴ τ ά ξ η νὰ ἀφοσιώνεται στὴ δουλειά, ἀφίνοντάς της μὲ μεγάλη πανουργία τὶς ἀπολαύσεις ποὺ εἶχαν ἀπαγορευτεῖ σ' αὐτὴ μὲ τοὺς δικούς της νόμους (μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ δύναμη τῆς ἀριστοκρατίας πέρασε μὲ τὴ μορφὴ χρήματος, στὶς τσέπες τῶν ἀστῶν).

Ἐνεργώντας ἔτσι, ἡ ἀστικὴ τάξη, σύμφωνα μὲ τὴν ἱστορία κατὰ Στίρνερ, περιορίστηκε νὰ ἀναζητήσει τὸ «Ἱερό», νὰ ἐπιδοθεῖ στὴ λατρεία τοῦ κράτους καὶ «νὰ μεταμορφώσει ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἀντικείμενα σὲ ἰδεατὰ ἀντικείμενα» καὶ χρειάστηκαν οἱ Ἰησουῖτες γιὰ «νὰ σωθεῖ ἡ αἰσθησιοκρατία ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐξαφάνιση». Πάντοτε σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἱστορία, ἡ ἀστικὴ τάξη πῆρε ὅλη τὴν ἐξουσία χάρη στὴν Ἐπανάσταση, ἄρα πῆρε καὶ τὸ εὐαγγέλιο τῶν κατόχων τῆς ἐξουσίας, τὸ εὐαγγέλιο τῆς ὑλικῆς εὐημερίας. Καὶ ὅμως, πάντοτε σύμφωνα μὲ τὴν ἱστορία κατὰ Στίρνερ, ἔχουμε φτάσει τώρα στὸ σημεῖο ὥστε «στὸν κόσμο νὰ βασιλεύουν μονάχα ἰδέες». Ἡ ἱεραρχία λοιπὸν τοῦ Στίρνερ βρίσκεται τώρα καβάλλα, entre ambas posaderas.[2]

Τ ρ ί τ η ἱ σ τ ο ρ ι κ ὴ κ α τ α σ κ ε υ ή.

Σ. 159. «Ἀφοῦ ἡ ἀστικὴ τάξη εἶχε ἀπελευθερώσει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν παντοδυναμία καὶ τὴν αὐθαιρεσία τοῦ α ἢ β ἀτόμου, παρέμεινε ἀκόμα αὐτὸ τὸ εἶδος αὐθαιρεσίας ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴ συγκυρία τῶν σχέσεων ποὺ μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε τὸ τυχαῖο τῶν περιστάσεων. Παρέμειναν ἡ τύχη καὶ οἱ εὐνοούμενοι τῆς τύχης».

Ὁ Ἅγιος Σάντσο κάνει ὕστερα τοὺς κομμουνιστὲς «νὰ ἀνακαλύπτουν» «ἕνα νόμο καὶ μιὰ καινούργια τάξη ποὺ βάζουν ἕνα τέρμα σ' αὐτὲς τὶς τα-

1. Τὰ δυό του γερὰ καπούλια.
2. Ἀνάμεσα στὰ δυὸ καπούλια.

λαντεύσεις» (ἢ ὀνομάστε τες ὅπως θέλετε). Ξέρει μονάχα ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ θέμα, ὅτι οἱ κομμουνιστὲς πρέπει τώρα νὰ διακηρύξουν: «Ἂς εἶναι λοιπὸν ἱερὴ αὐτὴ ἡ τάξη!» (θὰ ἔπρεπε ἐντελῶς ἀντίθετα αὐτὸς νὰ ἀναφωνήσει: ἂς γίνει ἡ σύγχυση τῶν φαντασμαγοριῶν μου ἡ ἱερὴ τάξη τῶν κομμουνιστῶν!) — «Ἐδῶ εἶναι ἡ σοφία» (Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, 13, 18). «Ὅποιος εἶναι προικισμένος μὲ λογικὸ ἂς μετρήσει τὸ πλῆθος» τῶν ἀνοησιῶν ποὺ ὁ Στίρνερ, ὁ τόσο πολύλογος καὶ συνεχῶς αὐτο-ἐπαναλαμβανόμενος, καταφέρνει νὰ μπάσει ἐδῶ σὲ λίγες μονάχα γραμμές.

Στὴν πιὸ γενικὴ της σημασία, ἡ πρώτη φράση σημαίνει: ἀφοῦ ἡ ἀστικὴ τάξη κατάργησε τὴ φεουδαρχία, παρέμεινε ἡ ἀστικὴ τάξη. Ἢ ἀκόμα, ἀφοῦ μέσα στὴ φαντασία τοῦ «Στίρνερ» κατάργήθηκε ἡ κυριαρχία τῶν προσώπων, ἔμεινε νὰ γίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίστροφο. «Θὰ ἔλεγε κανεὶς» ὅτι μποροῦν νὰ συσχετιστοῦν οἱ δυὸ περισσότερο ἀπομακρυσμένες ἱστορικὲς ἐποχές, σὲ μιὰ σχέση ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἱερὴ σχέση, τὴ σχέση σὰν Ἱερό, τὴ σχέση στὸν οὐρανό.

Στὸ μεταξύ, αὐτὴ ἡ φράση τοῦ Ἁγίου Σάντσο δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τὸν ἁ π λ ὸ τ ρ ό π ο τῆς πιὸ πάνω ἀνοησίας, προωθεῖται μέχρι τὸ σ ύ ν θ ε τ ο καὶ τὸ δ ι - σ ύ ν θ ε τ ο τρόπο ἀνοησίας. Πραγματικά, ὁ Ἅγιος Μὰξ πιστεύει πρῶτον τοὺς ἀ σ τ ο ὺ ς ποὺ ἀπελευθερώνουν τὸν ἑ α υ τ ό τ ο υ ς, ὅταν λένε ὅτι ἀπελευθερώνοντας τὸν ἑ α υ τ ό τ ο υ ς ἀπὸ τὴν παντοδυναμία καὶ τὴν αὐθαιρεσία τοῦ α ὐ β ἀτόμου ἔχουν ἀπελευθερώσει τὴ μάζα τῆς κοινωνίας ἀπὸ αὐτὰ τὰ κακά. Δεύτερο, στὴν πραγματικότητα δὲν ἀπελευθέρωσαν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ «τὴν παντοδυναμία καὶ τὴν αὐθαιρεσία τῶν ἀτόμων», ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τυραννία τῆς συντεχνίας, τοῦ πρωτομάστορα, τῶν κλειστῶν τάξεων: μόνο τότε μπόρεσαν, χάρη σ' αὐτὸ τὸ γεγονός, νὰ ἀσκήσουν πάνω στὸν ἐργάτη τὴν «παντοδυναμία τους καὶ τὴν αὐθαιρεσία τους», σὰν π ρ α γ μ α τ ι κ ο ὶ α σ τ ο ί, ἀτομικά. Τρίτον, αὐτὸ ποὺ κατήργησαν εἶναι ἀποκλειστικὰ ἡ π ε ρ ι σ σ ό τ ε ρ ο ἢ λ ι γ ό τ ε ρ ο ἰδεαλιστικὴ φαινομενικότητα τῆς προηγούμενης παντοδυναμίας καὶ αὐθαιρεσίας τῶν ἀτόμων, γιὰ νὰ ἐγκαθιδρύσουν στὴ θέση τους αὐτὴ τὴν καινούργια παντοδυναμία καὶ τὴν καινούργια αὐθαιρεσία σὲ ὅλη τους τὴν ὑλικὴ βαναυσότητα. Αὐτός, ὁ ἀ σ τ ό ς, δὲν ἤθελε πιὰ νὰ βλέπει τὴν «παντοδυναμία του καὶ τὴν αὐθαιρεσία» του νὰ περιορίζεται ἀπὸ τὴν «παντοδυναμία καὶ αὐθαιρεσία» τῆς προηγούμενης πολιτικῆς ἐξουσίας τῆς συγκεντρωμένης στὴ μοναρχία, στοὺς εὐγενεῖς καὶ τὴ συντεχνία. Ὁ μόνος περιορισμὸς ποὺ θὰ δέχονταν ἦταν ὁ περιορισμὸς ἀπὸ τὰ γενικὰ συμφέροντα ὅλης τῆς ἀ σ τ ι-

κ ῆ ς τάξης, ὅπως ἐκφράζονται στὴν ἀ σ τ ι κ ὴ νομοθεσία. Τὸ μόνο ποὺ ἔκανε ἦταν νὰ καταργήσει τὴν παντοδυναμία καὶ τὴν αὐθαιρεσία ποὺ στέκονταν ἐμπόδιο στὴν παντοδυναμία καὶ τὴν αὐθαιρεσία τῶν ἀτομικῶν ἀ σ τ ῶ ν (βλέπε «Πολιτικὸς φιλελευθερισμός»).

Ἀντὶ νὰ κάνει μιὰ πραγματικὴ ἀνάλυση τῆς συγκυρίας τῶν σχέσεων, ὁ Ἅγιος Σάντσο τὴν κάνει τώρα νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει κάτω ἀπὸ τὴ μορφὴ τῆς γενικῆς κατηγορίας «συγκυρία, κτλ.» — ἐνῶ, μὲ τὴν κυριαρχία τῆς ἀ σ τ ι κ ῆ ς τ ά ξ η ς, ἔχει γίνει μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ συγκυρία ἐντελῶς διαφορετικῶν σχέσεων — καὶ τῆς δίνει τὸ ἀκόμα πιὸ ἀσαφὲς ὄνομα τῆς «τύχης τῶν περιστάσεων» — σάμπως «ἡ παντοδυναμία καὶ ἡ αὐθαιρεσία τοῦ α ἢ β ἀτόμου» νὰ μὴν ἦταν κι αὐτὲς οἱ ἴδιες μιὰ «συγκυρία σχέσεων». Ὁ Ἅγιος Σάντσο λοιπὸν ἐξαφανίζει τὴν πραγματικὴ βάση τοῦ κομμουνισμοῦ: τὴ σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν η συγκυρία τῶν σχέσεων μέσα στὸ ἀ σ τ ι κ ὸ καθεστώς: ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, εἶναι σὲ θέση νὰ μετατρέψει αὐτὸ τὸ νεφελώδη κομμουνισμὸ στὸν ἱερὸ κομμουνισμό του. «Θὰ ἔλεγε στ' ἀλήθεια κανεὶς ὅτι ὁ «Στίρνερ» εἶναι ἕνας «ἄνθρωπος ποὺ ὁ ἱστορικὸς πλοῦτος του» «εἶναι καθαρὰ ἰδεατός», φανταστικός, — ὅτι ὁ Στίρνερ εἶναι ὁ «τέλειος ζητιάνος». Πρβλ. «τὸ Βιβλίο» (σ. 362).

Αὐτὴ ἡ μεγάλη κατασκευή, ἢ μᾶλλον οἱ προκείμενες τοῦ συλλογισμοῦ, ἐπαναλαμβάνονται μὲ πολλὴ ἔμφαση στὰ παρακάτω λόγια:

«Ὁ πολιτικὸς φιλελευθερισμὸς ἔχει καταργήσει τὴν ἀνισότητα τῶν κυρίων καὶ τῶν ὑπηρετῶν. Τὰ ἔκανε ὅλα χωρὶς κύριο, ἀναρχικά!». «Ὁ κύριος ἀποχωρίστηκε πιὰ ἀπὸ τὸ ἄτομο, ἀπὸ τὸν ἐγωιστή, γιὰ νὰ γίνει ἕνα φ ά ν τ α σ μ α: νόμος ἢ κράτος».

Κυριαρχία τῶν φαντασμάτων = (ἱεραρχία) = ἀπουσία κυρίου, πράγμα ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ κυριαρχία τῶν «παντοδύναμων» ἀ σ τ ῶ ν. Βλέπουμε ὅτι αὐτὴ ἡ κυριαρχία τῶν φαντασμάτων εἶναι, ἀντίθετα, ἡ κυριαρχία ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ τοὺς π ο λ υ ά ρ ι θ μ ο υ ς πραγματικοὺς κυρίους. Ἄρα, θὰ μποροῦσε ἐξίσου δικαιολογημένα νὰ θεωρηθεῖ ὁ κομμουνισμὸς σὰν ἀπελευθέρωση ἀπ' αὐτὴ τὴν κυριαρχία τῶν πολυάριθμων κυρίων. Ἀλλὰ αὐτὸ ὁ Ἅγιος Σάντσο δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ ἐπιτρέψει, γιατὶ τότε θὰ ἀνατρέπονταν οἱ λογικές του κατασκευὲς γιὰ τὸν κομμουνισμό, καθὼς καὶ ὁλόκληρο τὸ σύστημά του τῶν «ἐλεύθερων ἀνθρώπων». Κι ἔτσι συνεχίζονται τὰ πράγματα σ' ὁλόκληρο τὸ «Βιβλίο». Εἶναι ἀρκετὸ ἕνα μοναδικὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὶς προκείμενες προτάσεις τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ ἁγίου μας, ἕνα μοναδικὸ ἱστορικὸ γεγονός, γιὰ νὰ ἀνατραποῦν σειρὲς ὁλόκληρες ἀπὸ διεισδυτικὲς ἐνοράσεις καὶ ἀποτελέσματα.

Τ έ τ α ρ τ η ί ε ρ ὴ κ α τ α σ κ ε υ ή.

Στὴ σελίδα 350, ὁ Ἅγιος Σάντσο βγάζει τὸν κομμουνισμὸ ἄμεσα ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας.

I. Μείζων ὅρος:

«Ἦταν ἐξαιρετικὴ πρόοδος, ὅταν οἱ ἄνθρωποι κατάφεραν νὰ θ ε ω ρ ο ῦ ν τ α ι» (!) «σὰν ἰδιοκτῆτες. Αὐτὸ ἐσήμαινε τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καὶ ὅλοι αὐτοὶ ποὺ ὡς τώρα ἦταν ἁπλῶς μιὰ ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α ἔγιναν ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς κ ύ ρ ι ο ι».

(Αὐτὴ ἡ ἀνοησία στὴν ἁ π λ ή τ η ς μ ο ρ φ ὴ σημαίνει: Ἡ δουλοπαροικία καταργήθηκε ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ καταργήθηκε). Ἡ σ ύ ν θ ε τ η μ ο ρ φ ὴ αὐτῆς τῆς ἴδιας ἀνόητης φράσης λέει ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο πιστεύει πὼς γίνεται κανεὶς ἰδιοκτήτης χάρη στὸν ἅγιο στοχασμό, χάρη στὸ ὅτι «θεωρεῖται» σὰν τέτοιος. Στὴν πραγματικότητα, ἡ δυσκολία ἦταν νὰ γίνει κανεὶς ἰδιοκτήτης. Τὸ νὰ θεωρεῖται ἔτσι, ἦταν κάτι ποὺ ἐρχόταν ὕστερα ἀπὸ μόνο του. Τέλος ἡ δ ι - σ ύ ν θ ε τ η μ ο ρ φ ὴ τῆς ἀνοησίας λέει: ὅταν ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας, κατάργηση ἀρχικὰ τοπική, ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνει τὶς συνέπειές της καὶ ἔτσι γενικεύτηκε, τότε οἱ ἄνθρωποι πάψανε νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ «ἐπιβάλλουν» νὰ «θεωρεῖται» ὅτι ἄ ξ ι ζ ε τὸ νὰ κατέχει κανεὶς (στὸν κάτοχο κόστιζαν πολὺ ἀκριβὰ αὐτοὶ ποὺ αὐτὸς κατεῖχε). Συνεπῶς, ἡ πολὺ μεγάλη μάζα αὐτῶν ποὺ «ἦταν ὡς τότε οἱ ἴδιοι ἀντικείμενα ἰδιοκτησίας», δηλαδὴ ἀναγκαστικὰ ἐργαζόμενοι, δὲν ἔγιναν «κύριοι», ἀλλὰ ἀνεξάρτητοι ἐργαζόμενοι.

II. Ἐ λ ά σ σ ω ν ἱ σ τ ο ρ ι κ ὸ ς ὅ ρ ο ς, ποὺ καλύπτει περίπου ὀκτὼ αἰῶνες, ἂν καὶ «δὲ θὰ γίνει ἀντιληπτὸ ὅλο του τὸ βάρος» (πρβλ. Βίγκαντ, σ. 194).

> «Ἀλλὰ, ἀ π ὸ δ ῶ κ α ὶ μ π ρ ό ς, ἡ ἰδιοκτησία Σου καὶ τὰ ἀγαθά Σου δὲν εἶναι πιὰ ἀρκετὰ καὶ δὲν ἀναγνωρίζονται πιά. Ἀ ν τ ί θ ε τ α, ἡ ἱκανότητά Σου νὰ δουλεύεις καὶ ἡ ἐργασία Σου ἔχουν ὅλο καὶ μεγαλύτερη ἀξία. Ἐκτιμᾶμε τ ώ ρ α τ ὴ ν κ υ ρ ι α ρ χ ί α σου πάνω στὰ πράγματα, ὅπως προηγούμενα» (;) «τὴν ἰδιοκτησία Σου πάνω σ' αὐτά. Πλοῦτος Σου εἶναι ἡ ἐργασία Σου. Εἶσαι ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ὁ κύριος ἢ ὁ κάτοχος αὐτοῦ ποὺ Ἐσὺ ἔχεις δημιουργήσει μὲ τὴν ἐργασία Σου, ὄχι αὐτοῦ ποὺ Ἐσὺ ἔχεις ἀποκτήσει μὲ κληρονομιά». (Στὸ ἴδιο).

Νὰ τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς φράσης: «Ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς» — δὲν

...πιά» — «ἀντίθετα» — «τώρα» — «ὅπως καὶ προηγούμενα» — «ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς» — «ἦ» — «ὄχι».

Παρόλο ποὺ ὁ «Στίρνερ» ἔχει φτάσει «τώρα» στὸ σημεῖο ὥστε «Ἐσὺ» (δηλαδὴ ὁ Σέλιγκα) νὰ εἶσαι ὁ κύριος αὐτοῦ ποὺ Ἐσὺ ἔχεις δημιουργήσει μὲ τὴν ἐργασία Σου, ὄχι αὐτοῦ ποὺ ἔχεις ἀποκτήσει μὲ κληρονομιά, τοῦ ἔρχεται ξαφνικὰ στὸ μυαλὸ «τώρα», ὅτι συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο — καὶ ἔτσι κάνει τὸν κομμουνισμὸ νὰ γεννιέται σὰν ἕνα τέρας, ἀπὸ αὐτὲς τὶς δυὸ διαστρεβλωμένες προκείμενες τοῦ συλλογισμοῦ του.

III. Κομμουνιστικὸ συμπέρασμα.

«Ἀλλὰ μιὰ καὶ τώρα ὅλα ἔχουν ἀποκτηθεῖ μὲ κληρονομιὰ καὶ κάθε δεκάρα ποὺ Ἐσὺ διαθέτεις φέρνει τὴ σφραγίδα ὄχι τῆς ἐργασίας ἀλλὰ τῆς κληρονομιᾶς» (ἀποκορύφωμα ἀνοησίας), «πρέπει γι' αὐτὸ νὰ ἀναπλαστοῦν ὅλα».

Μὲ αὐτὴ τὴν φράση ὁ Σέλιγκα μπορεῖ νὰ φαντάζεται ὅτι βρίσκεται στὴν ἄνοδο ἢ στὴν κατάπτωση τῶν κοινοτήτων τοῦ Μεσαίωνα, ὅπως καὶ στὸν κομμουνισμὸ τοῦ 19ου αἰώνα. Ὅσο γιὰ τὸν Ἅγιο Μάξ, παρὰ τὶς ἐκφράσεις του «αὐτὸ ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ μὲ τὴν ἐργασία» καὶ «κερδηθεῖ μὲ κληρονομιά», δὲν κατάφερε μὲ κανέναν τρόπο νὰ «κυριαρχήσει πάνω στὰ πράγματα», ἀλλὰ τὸ πολὺ-πολὺ ἔχει πετύχει νὰ «κατέχει» τὴν ἀνοησία.

Αὐτοὶ ποὺ τοὺς ἀρέσουν οἱ κατασκευὲς μποροῦν νὰ πᾶνε νὰ δοῦνε στὴ σελίδα 421 πῶς ὁ Ἅγιος Μάξ, ἀφοῦ κατασκεύασε τὸν κομμουνισμὸ ξεκινώντας ἀπὸ τὴ δουλοπαροικία, κάνει σὲ συνέχεια μιὰν ἄλλη καινούργια κατασκευὴ τοῦ κομμουνισμοῦ, ποὺ εἶναι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἡ δουλοπαροικία κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία ἑνὸς τιμαριούχου: τῆς κοινωνίας — ὅλα αὐτὰ ἀκολουθώντας τὸ ἴδιο πιὸ πάνω σχέδιο ποὺ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ μετατρέπει τὸ μέσο, ποὺ μ' αὐτὸ κερδίζουμε κάτι, σὲ «ἱερὸ» ποὺ μὲ τὴ «χάρη» του παίρνουμε κάτι. Καὶ γιὰ νὰ τελειώνουμε, νά τώρα μερικὲς μονάχα «διεισδύσεις μέσα στὴν οὐσία» τοῦ κομμουνισμοῦ, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς προηγούμενες προκείμενες τοῦ συλλογισμοῦ.

Πρῶτα-πρῶτα ὁ «Στίρνερ» μᾶς δίνει μιὰ καινούργια θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης. Ἡ ἐκμετάλλευση προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι

«σ' ἕνα ἐργοστάσιο ποὺ φτιάχνουν καρφίτσες, ὁ ἐργάτης φτιάχνει μονάχα ἕνα ἀπομονωμένο κομμάτι, δουλεύει μονάχα γιὰ νὰ προετοι-

μάσει τὴν ἐργασία ἑνὸς ἄλλου, ποὺ αρα τὸ χρησιμοποιεῖ, τὸ ἐκμεταλλεύεται». (σ. 158).

Ἔτσι ὁ «Στίρνερ» κάνει ἐδῶ τὴν ἀνακάλυψη ὅτι οἱ ἐργάτες ἑνὸς ἐργοστασίου ἐκμεταλλεύονται ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, γιατὶ καθένας «ἑτοιμάζει τὴν ἐργασία» ἑνὸς ἄλλου, ἐνῶ ὁ ἐργοστασιάρχης, ἀφοῦ δὲν κάνει τίποτε μὲ τὰ χέρια του, δὲ βρίσκεται καὶ σὲ θέση νὰ ἐκμεταλλεύεται τοὺς ἐργάτες. Ὁ «Στίρνερ» δίνει ἐδῶ ἕνα χτυπητὸ παράδειγμα γιὰ τὴ θλιβερὴ θέση ὅπου ἔχει τοποθετήσει ὁ κομμουνισμὸς τοὺς γερμανοὺς θεωρητικούς. Εἶναι τώρα ἀναγκασμένοι νὰ ἀσχολοῦνται μὲ βέβηλα ἀντικείμενα σὰν τ' ἐργοστάσια ποὺ φτιάχνουν καρφίτσες, κτλ., καὶ συμπεριφέρονται ἀπέναντι τους σὰν ἀληθινοὶ βάρβαροι, σὰν Ἰνδοὶ Τσίπγουεης[1] ἢ πρωτόγονοι Νεο-Ζηλανδοί.

«Ἀντίθετα», ὁ κομμουνισμὸς τοῦ Στίρνερ «διακηρύσσει» (στὸ ἴδιο):

«Κάθε ἐργασία πρέπει νὰ ἔχει γιὰ σκοπὸ τὴν ἱκανοποίηση τοῦ «Ἀνθρώπου». Γι' αὐτὸ αὐτὸς (ὁ «Ἄνθρωπος») πρέπει νὰ γίνει κύριος τῆς ἐργασίας του, δηλαδὴ νὰ μπορεῖ νὰ τὴν πραγματοποιεῖ σὰν ὁλότητα».

«Ὁ Ἄνθρωπος» πρέπει νὰ γίνει κύριος! — «Ὁ Ἄνθρωπος» ἐξακολουθεῖ νὰ κατασκευάζει κεφάλια σὲ καρφίτσες, ἀλλὰ ἔχει συνείδηση, κι αὐτὸ τὸν παρηγορεῖ, ὅτι τὰ κεφάλια ἀποτελοῦν μέρος τῶν καρφιτσῶν καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ κατασκευάσει ὁλόκληρη τὴν καρφίτσα. Ἡ κούραση καὶ ἡ ἀποστροφὴ ποὺ προκαλεῖ ἡ αἰώνια ἐπανάληψη τῆς ἐργασίας τῆς κατασκευῆς κεφαλιῶν στὶς καρφίτσες μετατρέπεται χάρη σ' αὐτὴ τὴ συνείδηση, σὲ «ἱκανοποίηση τοῦ ἀνθρώπου» /Ὠ! Προυντόν!

Καὶ ἄλλη διείσδυση σὲ βάθος:

«Οἱ κομμουνιστὲς ὅταν δηλώνουν ὅτι μονάχα ἡ ἐλεύθερη δραστηριότητα ἀποτελεῖ τὴν οὐσία (iterum Crispinus[2]) «τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουν ὅπως κάθε θεωρία ποὺ βασίζεται στὶς ἐργάσιμες μέρες, ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ Κυριακή, ἀπὸ μιὰ ἐξύψωση καὶ εὐλάβεια, πλάι στὴν ἐργασία τους ποὺ εἶναι ἀπογυμνωμένη ἀπὸ κάθε πνευματικότητα».

---

1 Ἐρυθρόδερμοι ποὺ κατοικοῦσαν ἄλλοτε κοντὰ στὴ λίμνη Μίτσγκαν, στὰ σύνορα ΗΠΑ καὶ Καναδᾶ.

2. «Τὰ ἴδια Παντελάκη μου...».

Ἂν ἀφίσουμε κατὰ μέρος αὐτὴ τὴν «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», ποὺ παρεμβάλλεται ἐδῶ, ὁ δυστυχισμένος μας Σάντσο εἶναι ἐπιπλέον ὑποχρεωμένος νὰ μεταμορφώσει σὲ «ἐργασία ἀπογυμνωμένη ἀπὸ πνευματικότητα» τὴν «ἐλεύθερη δραστηριότητα», δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ οἱ κομμουνιστὲς ὀνομάζουν δημιουργικὴ ὕπαρξη, ἔτσι ὅπως γεννιέται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἱκανοτήτων τοῦ «ὁλοκληρωμένου ἀτόμου». θὰ λέγαμε, γιὰ νὰ γίνουμε κατανοητοὶ ἀπὸ τὸν «Στίρνερ». Ὁ Βερολινέζος μας ἐνεργεῖ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, γιατὶ ἔχει παρατηρήσει ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ «γιὰ τὴν κουραστικὴ ἐργασία τῆς σκέψης». Χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἁπλὴ μεταμόρφωση, μποροῦμε τώρα νὰ μεταμορφώσουμε τοὺς κομμουνιστὲς σὲ «θεωρία ποὺ βασίζεται στὶς ἐργάσιμες μέρες». Ἔτσι λοιπόν, μαζὶ μὲ τὴν ἐργάσιμη μέρα τοῦ ἀστοῦ, θὰ βροῦμε στὸν κομμουνισμὸ καὶ τὴν Κυριακή του.

Σ. 161. «Ἡ κυριακάτικη πλευρὰ τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι ὅτι ὁ κομμουνιστὴς βλέπει σὲ Σένα τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἀδελφό».

Ὁ κομμουνιστὴς παρουσιάζεται λοιπὸν ἐδῶ μὲ τὴ διπλὴ ὄψη τοῦ «Ἀνθρώπου» καὶ τοῦ «Ἐργαζόμενου». Εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ Σάντσο τὸ ὀνομάζει (στὸ ἴδιο): «ἕνα διπλὸ ἔ ρ γ ο ποὺ ἀποδίδεται στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τοὺς κομμουνιστές: τὸ πρῶτο εἶναι τὸ ἔργο ποὺ ἀποφέρει ὑλικὸ κέρδος καὶ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ ἔργο ποὺ ἀποφέρει ἠθικὸ κέρδος».

Ἐδῶ λοιπὸν ξαναφέρνει τὸ «κέρδος» καὶ τὴ γραφειοκρατία στὸν κομμουνισμό, ποὺ «πετυχαίνει» ἔτσι «τοὺς τελικούς του σκοπούς», παύοντας πιὰ νὰ εἶναι κομμουνισμός. Ὁ Στίρνερ εἶναι ἄλλωστε ὑποχρεωμένος νὰ ἐνεργεῖ ἔτσι, γιατὶ στὸ «Συνεταιρισμό» του ποὺ θὰ κατασκευάσει ἀργότερα, κάθε ἄτομο θὰ ἔχει ἐπίσης «ἕνα διπλὸ ἔργο», σὰν ἄνθρωπος καὶ σὰ «Μοναδικός». Γιὰ τὴν ὥρα, δικαιολογεῖ αὐτὸ τὸ δυϊσμὸ ἀποδίδοντάς τον στὸν κομμουνισμό, μέθοδο ποὺ θὰ τὴν ξανασυναντήσουμε στὴ θεωρία του γιὰ τὴ φεουδαρχία καὶ γιὰ τὴν ἀξιοποίησή της.

Στὴ σελίδα 344, ὁ «Στίρνερ» πιστεύει ὅτι οἱ «κομμουνιστὲς» θέλουν νὰ «ρυθμίσουν φιλικὰ τὸ ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας», καὶ μάλιστα στὴ σελίδα 413, τοὺς παρουσιάζει νὰ κάνουν ἔκκληση στὴν αὐτοθυσία τῶν ἀνθρώπων καὶ στὰ αἰσθήματα αὐταπάρνησης τῶν κεφαλαιοκρατῶν!* Οἱ ἐλά-

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Ἐδῶ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀποδίνει στὸν ἑαυτό του τὴ σοφία, ὅτι ἐπέμβηκε καὶ χτύπησε ἐκεῖ ἀκριβῶς ποὺ ἔπρεπε, σάμπως ὅλη του ἡ δημηγορία γιὰ τὸ ἐξεγερμένο προλεταριάτο νὰ μὴν εἶναι: μιὰ ἄθλια μεταμφίεση τοῦ Βάιτλινγκ καὶ τοῦ προλεταριάτου του ποὺ κλέ-

χιστοι ἀ σ τ ο ὶ κομμουνιστὲς[1] ποὺ ἔχουν παρουσιαστεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μπαμπέφ[2] καὶ ποὺ δὲν ἦταν ἐπαναστάτες, μετριοῦνται στὰ δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ. Σὲ ὅλες τὶς χῶρες, στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία οἱ κομμουνιστὲς εἶναι ἐπαναστάτες. Τὴν ἄποψη τῶν κομμουνιστῶν γιὰ τὰ αἰσθήματα αὐταπάρνησης τῶν πλουσίων» καὶ τὴν «αὐτοθυσία τῶν ἀνθρώπων», ὁ "Αγιος Μὰξ μπόρεσε νὰ τὴν ἀνακαλύψει σὲ δυὸ ἢ τρία χωρία τοῦ Καμπέ,[3] ποὺ εἶναι ἐκεῖνος ἀπὸ τοὺς κομμουνιστές, ποὺ μπορεῖ ἀκριβῶς νὰ δώσει περισσότερο τὴν ἐντύπωση, ὅτι θὰ ἔκανε ἔκκληση στὴν dé vouement στὴν αὐτοθυσία.* Αὐτὰ τὰ χωρία στρέφονται ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν καὶ, ἰδιαίτερα ἐναντίον τοῦ Μπυσέ,[4] ποὺ ἔχει ἀκόμα στὸ Παρίσι ἕνα πολὺ μικρὸ ἀριθμὸ ὀπαδούς ἐργάτες, καὶ ἐναντίον τῆς ἐπίθεσης ποὺ ἔκανε κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ:

«Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ devoument (αὐτοθυσία).[5] Εἶναι ἡ θεωρία τοῦ κ. Μπυσέ, ἀπογυμνωμένη αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὴν

θει — ἂς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Βάιτλινγκ(1) εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς σπάνιους κομμουνιστὲς ποὺ τοὺς ξέρει χάρη στὸν Μπλοϋντσλι.

(1) Β ά ι τ λ ι ν γ κ 1808 - 1871): ράφτης, θεωρητικὸς τοῦ ἐξισωτικοῦ, οὐτοπικοῦ κομμουνισμοῦ.

1. Σήμερα θὰ λέγαμε: οἱ σοσιαλιστὲς θεωρητικοὶ ἀστικῆς προέλευσης, ποὺ δὲν ἦταν ὀπαδοὶ μιᾶς βίαιης ἀνατροπῆς τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος.

2. Babeuf Francois - Noël: (1760 - 1797): Γάλλος ἐπαναστάτης, πρόδρομος τῶν κομμουνιστικῶν θεωριῶν, ὀργανωτὴς τῆς Συνωμοσίας τῶν "Ισων.

3. Cabet Étienne Γάλλος δημοσιογράφος, οὐτοπικὸς σοσιαλιστής, συγγραφέας κυρίως τοῦ οὐτοπικοῦ μυθιστορήματος «Τ α ξ ί δ ι σ τ ὴ ν Ἰ κ α ρ ί α», φ ι λ ο σ ο φ ι κ ὸ κ α ὶ κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ μ υ θ ι σ τ ό ρ η μ α, Παρίσι, 1842.

* /Απόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Στὴ Γαλλία, ὅλοι οἱ κομμουνιστὲς κατηγοροῦν τοὺς σαιν - σιμονικοὺς καὶ τοὺς φουριερικούς, ὅτι ὑποστηρίζουν εἰρηνικὲς λύσεις καὶ ξεχωρίζουν ἀπ' αὐτοὺς κυρίως ἐπειδὴ ἀρνοῦνται κάθε εἶδους «φιλικὴ διευθέτηση». "Ετσι καὶ στὴν 'Αγγλία, οἱ χαρτιστὲς ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὲς μὲ βάση τὸ ἴδιο κριτήριο.

4. Buchez Philippe – Joseph -Benjamin (1796 - 1865): Γάλλος ἱστορικὸς καὶ πολιτικός, δημοκρατικός, ὀπαδὸς τοῦ Σαὶν - Σιμόν. 'Ιδεολόγος τοῦ καθολικοῦ σοσιαλισμοῦ. Τὸ 1848 ἦταν Πρόεδρος τῆς Προσωρινῆς Κυβέρνησης.

5. Ὁ Μὰρξ γράφει Aufopferung καὶ βάζει σὲ παρένθεση τὴ γαλλικὴ λέξη dévoûment μὲ τὴν ὀρθογραφία τῆς ἐποχῆς. Κάνει τὸ ἴδιο πράγμα καὶ μὲ τὸ Pflicht (devoir) — καθῆκον. Σ' αὐτὴ τὴν παράθεση τοῦ Καμπὲ (Réfutation des doctrines de L' Atelier, Παρίσι, 1842), ὁ Μὰρξ δὲν ἔχει ὑπογραμμίσει ὅλες τὶς λέξεις ποὺ εἶναι ὑπογραμμισμένες στὸ πρωτότυπο.

Καθολική της μορφή, γιατί, χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ κ. Μπυσὲ φοβᾶται μήπως ἡ τάση του πρὸς τὸν καθολικισμὸ ἀποδιώξει τὴ μάζα τῶν ἐργατῶν. «Γιὰ νὰ ἐκπληρώσουν ἐπάξια τὸ καθῆκον τους (λέει ὁ Μπυσὲ) [1] χρειάζεται αὐτοθυσία. — «Ὅποιος μπορεῖ ἂς καταλάβει! Ἂς ξεχωρίσει ὅποιος μπορεῖ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ devoir καὶ σὲ dévoument — «Ἀπαιτοῦμε αὐτοθυσία ἀπὸ ὅλους, τόσο γιὰ τὴ μεγάλη ἐθνικὴ ἑνότητα ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐργατικὴ ἕνωση... Πρέπει νὰ εἴμαστε πάντοτε ἑνωμένοι, πάντοτε ἀφοσιωμένοι (dévoués) οἱ μὲν πρὸς τοὺς δέ». — Πρέπει, πρέπει! Εἶναι εὔκολο νὰ το λὲς καὶ τὸ λένε ἐδῶ καὶ πολὺν καιρό! Καὶ θὰ τὸ λένε ἀκόμη γιὰ πολὺν καιρό, χωρὶς ἐπιτυχία, ἂν δὲ βρεθεῖ ἄλλο φάρμακο! Ὁ Μπυσέ[2] παραπονιέται γιὰ τὸν ἐγωισμὸ τῶν πλουσίων, ἀλλὰ πρὸς τί τὰ παράπονά του;[3] Ὁ Μπουσὲ δηλώνει ὅτι εἶναι ἐχθροὶ ὅλοι ὅσοι δὲ θέλουν νὰ ἀφοσιωθοῦν στοὺς ἄλλους».

«Ἂν», λέει, «σπρωγμένος ἀπὸ τὸν ἐγωισμό, ἕνας ἄνθρωπος ἀρνεῖται νὰ αὐτοθυσιαστεῖ γιὰ τοὺς ἄλλους /.../ τί θὰ πρέπει νὰ κάνουμε; Δὲ θὰ διστάσουμε οὔτε στιγμὴ νὰ ἀπαντήσουμε: Ἡ κοινωνία ἔχει πάντοτε τὸ δικαίωμα νὰ μᾶς παίρνει αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐπιτάσσει τὸ καθῆκον νὰ τῆς θυσιάζουμε... Ἡ αὐτοθυσία εἶναι τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ νὰ ἐκπληρώνει κανεὶς τὸ καθῆκον του. Καθένας μας πρέπει νὰ θυσιάζεται, παντοῦ καὶ πάντα. Αὐτὸς πού, ἀπὸ ἐγωισμό, ἀρνεῖται νὰ ἐκπληρώσει τὸ καθῆκον του αὐτοθυσιαζόμενος, πρέπει νὰ ἐξαναγκάζεται σ' αὐτά. Ἔτσι ὁ Μπυσὲ φωνάζει σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους: «Ἀφοσιωθεῖτε, ἀφοσιωθεῖτε, θυσιαστεῖτε! Νὰ σκέφτεστε μονάχα πῶς θὰ θυσιαστεῖτε!» Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι παραγνώριση καὶ ποδοπάτημα τῆς ἀνθρώπινης φύσης; /.../. Δὲ θὰ ἦταν αὐτό... μιὰ ψεύτικη ἰδέα, τῆς ἀνθρώπινης φύσης; (...). Δὲ θὰ ἦταν αὐτό... μιὰ ψεύτικη ἰδέα, θὰ λέγαμε, ἴσως, μιὰ παιδαριωδία, μιὰ μωρολογία; Réfutation des doctrines de L' Atelier τοῦ Καμπέ, σσ.

---

1. Ὁ Μὰρξ κάνει καμμιὰ φορὰ ἐλαφρὲς ἀλλαγὲς ὅταν μεταφράζει. Ἐδῶ ἔχει γράψει («λέει ὁ Μπυσὲ») ἐνῶ στὸ πρωτότυπο ὑπάρχει τὸ «λέει L'Atelie καὶ ἔχει παραλείψει ἕνα μέρος τῆς φράσης: «γιὰ νὰ μὴν κάνει κατάχρηση τοῦ δικαιώματός του». Πιὸ πάνω μετάφρασε μὲ δυὸ ρήματα τὸ nebuter τοῦ Καμπέ. Πρόκειται πάντως γιὰ ἀλλαγὲς μικρές, ποὺ δὲν προδίνουν καθόλου τὸ πνεῦμα τοῦ πρωτότυπου.

2. Στὸ πρωτότυπο: L' Atelier

3. Τρεῖς γραμμὲς δὲν εἶναι μεταφρασμένες.

19-20). Ὁ Καμπέ ἀποδείχνει ὕστερα στὸν δημοκρατικὸ Μπυσὲ ὅτι καταλήγει ἀναγκαστικὰ σὲ μιὰν «ἀριστοκρατία τῆς αὐτοθυσίας» μὲ διαφορετικὲς βαθμίδες, καὶ ὕστερα ρωτάει εἰρωνικά: «Ἀλλὰ τί γίνεται τότε τὸ dévoûment Ποῦ βρίσκεται τὸ dévoument ὅταν ἐνεργεῖ κανεὶς γιὰ νὰ φτάσει στὶς πιὸ ψηλὲς βαθμίδες τῆς ἱεραρχίας;... Ἕνα τέτοιο σύστημα θὰ μποροῦσε νὰ γεννηθεῖ μονάχα στὸ κεφάλι κάποιου ποὺ θὰ ἤθελε νὰ εἶναι πάπας ἢ καρδινάλιος. Ἀλλὰ καὶ μέσα στὰ κεφάλια ἐργατῶν;!!!» — Ὁ κ. Μπυσὲ δὲ θέλει νὰ μπορεῖ ἡ ἐργασία νὰ γίνει μιὰ εὐχάριστη διασκέδαση, οὔτε ὁ ἄνθρωπος νὰ μπορεῖ νὰ ἐργάζεται γιὰ τὴν εὐτυχία του καὶ νὰ δημιουργεῖ καινούργιες εὐχαριστήσεις γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος... ὑπάρχει πάνω στὴ γῆ μονάχα γιὰ νὰ ἐκπληρώσει ἕνα ρόλο, ἕνα καθῆκον. «Ὄχι» κηρύσσει στοὺς κομμουνιστές, «ὁ ἄνθρωπος, αὐτὴ ἡ μεγάλη δύναμη, δὲν ἔχει γίνει μὲ κανέναν τρόπο γιὰ τὸν ἑαυτό του... αὐτὸ εἶναι μιὰ ἰδέα χοντροκομμένη. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνας ἐργάτης στὸν κόσμο, καὶ πρέπει νὰ πραγματοποιήσει τὸ ἔργο ποὺ ἡ ἠθικὴ διδάσκει στὴ δραστηριότητά του, νά ποιό εἶναι τὸ καθῆκον του... Ἂς μὴν ξεχνᾶμε ποτὲ ὅτι ἔχουμε νὰ ἐκπληρώσουμε ἕναν ὑψηλὸ ρόλο, ἕνα ρόλο ποὺ ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ποὺ θὰ τελειώσει μονάχα μαζὶ μὲ τὴν ἀνθρωπότητα /.../. Ἀλλὰ ποιός ἀποκάλυψε ὅλα αὐτὰ τὰ ὡραῖα πράγματα στὸν ἴδιον τὸν κ. Μπυσέ;» (Αὐτὸ ὁ Στίρνερ θὰ τὸ ἐξηγοῦσε ὡς ἑξῆς: Ἀπὸ ποῦ ὁ Μπυσὲ ξέρει ὅλα αὐτὰ ποὺ πρέπει νὰ κάνει ὁ ἄνθρωπος;) /.../ «du reste, comprenne qui pourra[1]» Ὁ Μπυσὲ συνεχίζει: «Πῶς εἴπατε; Θὰ ἦταν ὁ ἄνθρωπος ὑποχρεωμένος νὰ περιμένει χιλιάδες αἰῶνες γιὰ νὰ μάθει ἀπὸ σᾶς τοὺς κομμουνιστὲς ὅτι ἔχει φτιαχτεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὅτι δὲν εἶχε ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ ζεῖ μὲ ὅλες τὶς δυνατὲς εὐχαριστήσεις;... Ἀλλὰ /.../ δὲν πρέπει /.../ νὰ ξεχνᾶμε ὅτι εἴμαστε φτιαγμένοι γιὰ νὰ δουλεύουμε, γιὰ νὰ δουλεύουμε πάντοτε, καὶ ὅτι τὸ μόνο πράγμα ποὺ μποροῦμε νὰ ἀπαιτοῦμε, εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς, δηλαδὴ μιὰ εὐημερία ἀρκετὴ γιὰ νὰ μποροῦμε νὰ ἐκπληρώνουμε σωστὰ τὸ ρόλο μας. Πέρα ἀπ' αὐτὸ ὅλα εἶναι παράλογα καὶ ἐπικίνδυνα». — Ἀλλὰ ἀποδεῖξτε το, ἀποδεῖξτε το, καὶ μὴν ἱκανοποιεῖστε ἁπλῶς νὰ βεβαιώνετε καὶ νὰ προλέ-

1. Ἄλλωστε, ἂς καταλάβει ὅποιος μπορεῖ.

γετε σὰν προφήτης! /.../. Πρῶτα - πρῶτα γιατί μιλᾶτε γιὰ χ ι λ ι ά δ ε ς α ἰ ῶ ν ε ς ; Καὶ ὕστερα, ποιός τὸ εἶπε ὅτι μᾶς περίμεναν ἐπὶ τόσους αἰῶνες; Ἀλλὰ μήπως περίμεναν ἐσᾶς μὲ ὅλες τὶς θεωρίες σας γιὰ dévoument, devoir, nationalité Françaises, association ouvrière[1] /.../. «Τελειώνοντας», λέει ὁ Μπυσέ, «σᾶς παρακαλοῦμε νὰ μὴν πληγωθεῖτε ἀπ' αὐτὰ ποὺ εἴπαμε» /.../ — Εἴμαστε Γάλλοι ἐξίσου εὐγενικοὶ μὲ σᾶς, σᾶς παρακαλοῦμε κι ἐμεῖς νὰ μὴν πληγωθεῖτε» (σ. 31). «Π ι σ τ έ ψ τ ε μ α ς», λέει ὁ Μπυσέ, «ὑπάρχει μιὰ communauté[2] ποὺ ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ καιρὸ καὶ ποὺ καὶ σεῖς εἶστε μέλη της» /.../ — «Πιστέψτε μας Μπυσὲ» καταλήγει ὁ Καμπέ, «γίνετε κομμουνιστής!»

«Αὐτοθυσία», «καθῆκον», «κοινωνικὸ καθῆκον», «δικαίωμα τῆς κοινωνίας», «ὁ ρόλος, ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου» «ἐργάτης, ρόλος τοῦ ἀνθρώπου», «ἠθικὸ ἔργο», «ἐργατικὴ ἕνωση», «δημιουργία αὐτοῦ ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο στὴ ζωή» — ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι τὰ ἴδια πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Ἅγιος Σάντσο κατηγορεῖ τοὺς κομμουνιστές, καὶ ποὺ γιὰ τὴν ἀ π ο υ σ ί α τους κατηγορεῖ ὁ Μπυσὲ τοὺς κομμουνιστές, κατηγορίες ἐπίσημες ποὺ μὲ τὴ σειρά του τὶς γελοιοποιεῖ ὁ Καμπέ; Δὲν ἔχουμε ἐδῶ μπροστά στὰ μάτια μας τὴν ἴδια τὴν «ἱεραρχία» τοῦ Στίρνερ;

Τελειώνοντας, ὁ Ἅγιος Σάντσο, στὴ σελίδα 169, δίνει στὸν κομμουνισμὸ τὴ χαριστικὴ βολὴ προφέροντας τὴν παρακάτω φράση:

«Τὴν ὥρα ποὺ ἀφαιροῦν» (!) «ἐπίσης τὴν ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α, οἱ σοσιαλιστὲς δὲν παίρνουν ὑπόψη τους ὅτι αὐτὴ ἐπιζεῖ μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση τῶν ἀνθρώπων. Μονάχα τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελοῦν ἰδιοκτησία; Καὶ κάθε γνώμη δὲν εἶναι κάτι δικό μου,[3] κάτι ποὺ μοῦ ἀνήκει; Θὰ πρέπει τότε νὰ καταργήσουμε κάθε γνώμη ἢ νὰ τὴν κάνουμε ἀπρόσωπη».

Ἢ μήπως ἡ γνώμη τοῦ Ἁγίου Σάντσο, ὅταν δὲ γίνεται γνώμη ἐπίσης τῶν ἄλλων, τοῦ δίνει ἐξουσία πάνω σὲ ὅ,τιδήποτε, ἔστω καὶ πάνω στὴ γνώμη τῶν ἄλλων; Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀντιπαραθέτει στὸν κομμουνισμὸ τὸ κεφάλαιο τῆς γνώμης του, καὶ κάνοντας αὐτό, περιορίζεται γι' ἄλλη μιὰ

1. Ἀφοσίωση - αὐτοθυσία, καθῆκον, γαλλικὴ ἐθνικότητα, ἐργατικὴ ἕνωση.
2. Κοινότητα.
3. Ὁ Στίρνερ παίζει μὲ τὴ λέξη Meinung (γνώμη) ποὺ τὴ βάζει δίπλα στὸ mein (δικό μου).

φορὰ νὰ ἐπαναλάβει ἐναντίον του τὶς πιὸ ξεφτισμένες καὶ τὶς πιὸ τετριμμένες ἀστικὲς κατηγορίες, καὶ πιστεύει ὅτι ἔχει πεῖ κάτι τὸ πρωτότυπο, γιατὶ γι' αὐτόν, τὸν καλλιεργημένο Βερολινέζο, αὐτὲς οἱ κοινοτοπίες εἶναι κάτι καινούργιο. Ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς ἄλλους, καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους, ἐδῶ καὶ τριάντα χρόνια, καὶ ἐπίσης ἀργότερα, ὁ Ντεστὺτ ντὲ Τρασύ[1] εἶπε τὸ ἴδιο πράγμα, καὶ πολὺ καλύτερα, μέσα στὸ βιβλίο ἀπὸ ὅπου θὰ παραθέσουμε μερικὰ ἀποσπάσματα:

> «Ἔχει στηθεῖ μὲ κάθε ἐπισημότητα ἡ δίκη τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἔχουν διατυπωθεῖ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατά, σάμπως νὰ ἐξαρτιόταν ἀπὸ μᾶς νὰ ἀποφασίσουμε ἂν θὰ ἔπρεπε ἢ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει ἰδιοκτησία σ' αὐτὸν τὸν κόσμο. Ἀλλὰ αὐτὸ σημαίνει ὅτι παρανοοῦμε τελείως τὴ φύση μας». Traité de la volonté, Παρίσι 1826, σ.18).

Καὶ ὕστερα ὁ κ. Ντεστὺτ ντὲ Τρασὺ καταπιάνεται νὰ ἀποδείξει ὅτι proprieté, individualité καὶ personalité[2] εἶναι πράγματα ταυτόσημα, ὅτι μέσα στὸ «Ἐγὼ» (moi) ὑπάρχει ἐπίσης τὸ «δικό μου» (le mien) καὶ βρίσκει μιὰ φυσικὴ βάση γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στὸ γεγονὸς ὅτι:

> «ἡ φύση τὸν ἔχει προικίσει (τὸν ἄνθρωπο) μὲ μιὰν ἰδιοκτησία ἀναπόφευκτη καὶ ἀναπαλλοτρίωτη, τὴν ἰδιοκτησία μὲ τὴ μορφή, τῆς ἀτομικότητάς του» (σ. 17). — Τὸ ἄτομο «βλέπει καθαρὰ ὅτι αὐτὸ τὸ Ἐ γ ὼ εἶναι ἀποκλειστικὸς ἰδιοκτήτης τοῦ σώματος ποὺ τοῦ δίνει ζωή, τῶν ὀργάνων ποὺ βάζει σὲ κίνηση, ὅλων τῶν ἱκανοτήτων τους, ὅλων τῶν δυνάμεών τους, ὅλων τῶν ἀποτελεσμάτων ποὺ παράγουν, ὅλων τῶν παθῶν καὶ τῶν πράξεών τους. Γιατὶ ὅλα αὐτὰ τελειώνουν κι ἀρχίζουν μὲ αὐτὸ τὸ Ἐγώ, ὑπάρχουν μονάχα μέσο αὐτοῦ, μπαίνουν σὲ κίνηση μέσο τῆς δράσης του, καὶ κανένα ἄλλο πρόσωπο δὲ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσει αὐτὰ τὰ ἴδια ὄργανα ἢ νὰ ὑποστεῖ τὴν ἴδια ἐπίδραση ἀπ' αὐτά» (σ. 16). «Ἰδιοκτησία ὑπάρχει, ἂν ὄχι ἀκριβῶς παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ἕνα αἰσθανόμενο ἄτομο, τουλάχιστο παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ἕνα ἄτομο μὲ θέληση». (σ. 19). Ἔχοντας ἔτσι ταυτίσει ὁ Ντεστὺτ ντὲ Τρασὺ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία

---

1. Ντεστὺτ ντὲ Τρασύ: Γάλλος οἰκονομολόγος καὶ φιλόσοφος ὀπαδὸς τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας. Ὁ Μὰρξ θ' ἀναφερθεῖ στὶς οἰκονομικές του θεωρίες κυρίως στὶς «Θ ε ω ρ ί ε ς γ ι ὰ τ ὴ ν ὑ π ε ρ α ξ ί α». Ἐκδ. Dietz 1956, τόμ. I, σσ. 231 - 244.

2. Ἰδιοκτησία, ἀτομικότητα καὶ προσωπικότητα.

καὶ προσωπικότητα κάνοντας παιγνίδι μὲ τὶς λέξεις proprieté καὶ propre σὰν τὸν «Στίρνερ» ποὺ παίζει μὲ τὶς λέξεις mein καὶ Meinung, Eigentum[2] καὶ Eigenheit[3] καταλήγει στὸ παρακάτω συμπέρασμα:

> «Εἶναι, ἐπομένως, ἐντελῶς ἀνώφελο νὰ συζητᾶμε μήπως θὰ ἦταν καλύτερα γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ μᾶς νὰ μὴν ὑπῆρχε τίποτε ποὺ νὰ εἶναι δικό του de discuter s'il ne vaudrait pas mieux que rien ne fut propre à chacun de nous[4]. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ ἀναρωτιόμαστε μήπως ἦταν ἐπιθυμητὸ γιὰ μᾶς νὰ εἴμαστε τελείως διαφορετικοὶ ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἴμαστε, καὶ ἀκόμα νὰ ἐξετάζουμε μήπως θὰ ἦταν καλύτερα νὰ μὴν ὑπήρχαμε καθόλου». (σ. 22).

«Πρόκειται γιὰ ἐξαιρετικὰ συνηθισμένες», καὶ τώρα πιὰ παραδοσιακὲς ἀντιρρήσεις στὸν κομμουνισμό, καὶ γι αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο «δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ ποὺ ὁ «Στίρνερ» τὶς ἐπαναλαβαίνει.

Ὅταν ὁ στενοκέφαλος ἀστὸς λέει στοὺς κομμουνιστές: καταργώντας τὴν ἰδιοκτησία, δηλ., τὴν ὕπαρξή μου σὰν κεφαλαιοκράτη, σὰ γαιοκτήμονα, σὰν ἰδιοκτήτη ἐργοστασίου, καὶ τὴν ὕπαρξή σου σὰν ἐργάτη, καταργεῖς τὴν προσωπικότητά μου καὶ τὴ δικιά σου. Κάνοντας ἀδύνατο γιὰ μένα νὰ ἐκμεταλλεύομαι ἐσᾶς τοὺς ἐργάτες, νὰ εἰσπράττω τὰ κέρδη μου, τοὺς τόκους μου ἢ τὸ εἰσόδημά μου, κάνετε ἀδύνατο γιὰ μένα νὰ ὑπάρχω σὰν ἄτομο.—Ὅταν, ἐπομένως ὁ ἀστὸς ἐξηγεῖ στοὺς κομμουνιστές: καταργώντας τὴν ὕπαρξή μου σὰν ἀστοῦ, καταργεῖτε τὴν ὕπαρξή μου σὰν ἀτόμου, ὅταν ἔτσι ταυτίζει τὸν ἑαυτό του σὰν ἀστὸ μὲ τὸν ἑαυτό του σὰν ἄτομο, πρέπει τουλάχιστο κανεὶς νὰ ἀναγνωρίσει τὴν εἰλικρίνειά του καὶ τὴν ἀδιαντροπιά του. Γιὰ τὸν ἀστὸ συμβαίνει ἀσφαλῶς αὐτό: πιστεύει πὼς εἶναι ἄτομο μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι ἀστός.

Ἀπὸ τὴν ὥρα ὡστόσο, ποὺ οἱ θεωρητικοὶ τῆς ἀστικῆς τάξης ἔρχονται καὶ δίνουν μιὰ γενικὴ ἔκφραση σ' αὐτὴ τὴ βεβαίωση, ταυτίζοντας

---

1. Ἰδιοκτησία καὶ δικό μου.
2. Δικό μου καὶ γνώμη - ἄποψη.
3. Ἰδιοκτησία καὶ ἰδιομορφία - ἰδιότητα.
4. Ἡ γαλλικὴ φράση εἶναι τοῦ Μάρξ, ποὺ τὴν παράθεσε μετὰ τὴ μετάφρασή της στὰ γερμανικά.

ἐπίσης θεωρητικὰ τὴν ἰδιοκτησία τοῦ ἀστοῦ μὲ τὴν ἀτομικότητα καὶ θέλοντας νὰ δώσουν μιὰ λογικὴ δικαιολόγηση γι αὐτὴ τὴν ταύτιση, τότε αὐτὸς ὁ παραλογισμὸς ἀρχίζει νὰ γίνεται ἐπίσημος καὶ ἱερός.

Πιὸ πάνω ὁ «Στίρνερ» ἀνασκεύασε τὴν κομμουνιστικὴ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας μετατρέποντας πρῶτον τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία σὲ αὐτὸ ποὺ «ἔχει» κανεὶς καὶ διακηρύσσοντας ὅτι τὸ ρῆμα «ἔχω» εἶναι μιὰ ἀπαραίτητη λέξη, μιὰ αἰώνια ἀλήθεια, γιατὶ ἀκόμα καὶ στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία θὰ συμβαίνει νὰ «ἔχει» ὁ «Στίρνερ» στομαχόπονο. Κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο βασίζει ἐδῶ τὸ ἀδύνατο νὰ καταργηθεῖ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία μὲ τὸ νὰ τὴ μετατρέπει στὴν ἔννοια τῆς κατοχῆς ἰδιοκτησίας, ἐκμεταλλευόμενος τὴν ἐτυμολογικὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὶς λέξεις Eigentum καὶ eigen[1] καὶ ἀνακηρύσσοντας τὴ λέξη eigen αἰώνια ἀλήθεια, διότι ἀκόμα καὶ στὸ κομμουνιστικὸ σύστημα θὰ μποροῦσε νὰ συμβεῖ ὥστε ἕνας στομαχόπονος νὰ εἶναι eigen γι' αὐτόν. Ὅλος αὐτὸς ὁ θεωρητικὸς παραλογισμός, ποὺ ζητάει καταφύγιο στὴν ἐτυμολογία, θὰ ἦταν ἀδύνατος ἂν ἡ τωρινὴ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ποὺ οἱ κομμουνιστὲς θέλουν νὰ καταργήσουν, δὲν εἶχε μετατραπεῖ στὴν ἀφηρημένη ἰδέα τῆς «ἰδιοκτησίας». Αὐτὴ ἡ μετατροπή, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, σὲ ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὸν κόπο νὰ ἔχεις ὁ,τιδήποτε νὰ πεῖς, ἢ ἀκόμα ἁπλῶς καὶ νὰ ξέρεις ὁ,τιδήποτε, γιὰ τὴν πραγματικὴ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὲ διευκολύνει νὰ ἀνακαλύψεις μιὰν ἀντίφαση στὸν κομμουνισμό, μιὰ καὶ ὕ σ τ ε ρ α ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς (τ ω ρ ι ν ῆ ς) ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἀσφαλῶς εὔκολο νὰ ἀνακαλύψεις ἀκόμα ὅλων τῶν εἰδῶν τὰ πράγματα ποὺ μποροῦν νὰ συμπεριληφθοῦν στὸν ὅρο «ἰδιοκτησία». Στὴν πραγματικότητα, βέβαια, ἡ κατάσταση εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίστροφη (*). Στὴν πραγματικότητα, διαθέτω ἀτομικὴ ἰδιοκτησία μόνο στὸ βαθμὸ ποὺ ἔχω κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ πουληθεῖ, ἐνῶ κάτι ποὺ εἶναι ἰδιαίτερο σὲ μένα /meire Figen·ei'/ μπορεῖ νὰ μὴν πουλιέται καθόλου. Τὸ ροῦχο μου εἶναι γιὰ μένα ἀτομικὴ ἰδιοκτησία μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ μπορῶ νὰ τὸ ἀνταλλάξω, νὰ τὸ βάλω ἐνέχυρο ἢ νὰ τὸ πουλήσω, μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ /αὐτὸ/ εἶναι /ἐμπορεύσιμο/. Ἂν χάσει αὐτὸ τὸ χαρα-

---

1. Ἰδιοκτησία καὶ δικό μου.

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Ἡ πραγματικὴ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία εἶναι κάτι τὸ ἐξαιρετικὰ γενικὸ ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀτομικότητα, ποὺ στὴν πραγματικότητα ἐκμηδενίζει ἄμεσα τὴν ἀτομικότητα Στὸ βαθμὸ ποὺ θεωροῦμαι κάτοχος ἰδιοκτησίας δὲ θεωροῦμαι ἄτομο — πρόκειται γιὰ μιὰ θέση ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καθημερινὰ ἀπὸ τοὺς γάμους γιὰ τὸ χρῆμα.

κτηριστικό, ἂν κουρελιαστεῖ, πάλι μπορεῖ νὰ ἔχει ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ ποὺ νὰ τὸ κάνουν χρήσιμο γιὰ μ έ ν α, μπορεῖ μάλιστα νὰ γίνει ἕνα χαρακτηριστικὸ δικό μου καὶ νὰ μὲ κάνει κουρελῆ. Ἀλλὰ κανένας οἰκονομολόγος δὲ θὰ σκέφτονταν ποτὲ νὰ τὸ χαρακτηρίσει ἀτομική μου ἰδιοκτησία, μιὰ κι αὐτὸ δὲ μοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐξουσιάσω οὔτε καὶ τὴν παραμικρὴ ἐργασία ἄλλου. Ἕνας νομικός, ἕνας ἰδεολόγος, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἴσως νὰ ἐπέτρεπε ἀκόμα στὸν ἑαυτό του τέτιες μωρολογίες. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἀλλοτριώνει τὴν ἀτομικότητα ὄχι μόνο τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ γῆ δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὴ γαιοπρόσοδο, κι ἡ μηχανὴ δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὸ κέρδος. Γιὰ τὸ γαιοχτήμονα ἡ γῆ ἔχει μονάχα μιὰ σημασία: τὴ γαιοπρόσοδο. Νοικιάζει τὴ γῆ του καὶ παίρνει νοίκι. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ ποὺ μπορεῖ ἡ γῆ νὰ τὸ χάσει, χωρὶς νὰ χάσει κανένα σύμφυτο χαρακτηριστικό της, χωρίς, λόγου χάρη, νὰ χάσει ἕνα μέρος τῆς γονιμότητάς της. Εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ ποὺ ἡ ἔκταση καὶ ἀκόμα ἡ ὕπαρξή του ἐξαρτιέται ἀπὸ κοινωνικὲς σχέσεις ποὺ δημιουργοῦνται καὶ καταστρέφονται χωρὶς τὴν ἐνεργητικὴ συμμετοχὴ τῶν ἀτομικῶν γαιοκτημόνων. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς μηχανές. Τὸ πόσο λίγη σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ χρῆμα, τὴν πιὸ γενικὴ μορφὴ ἰδιοκτησίας, καὶ στὶς ἰδιομορφίες τοῦ ἀτόμου, τὸ πόσο ἄμεσα ἔρχονται σὲ ἀντιπαράθεση τὸ ἕνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου, ἦταν ἤδη γνωστὸ στὸν Σαίξπηρ, πολὺ καλύτερα ἀπὸ ὅ,τι στὸ θεωρητικολόγο μας μικροαστό:

Τόσο ἀπ' αὐτὸ κάνει τὸ μαῦρο ἄσπρο, τ' ἄσκημο
ὡραῖο, τ' ἄδικο δίκιο, τὸ χυδαῖο εὐγενικό,
τὸ παλιὸ νέο, τὴ δειλία ἀντρειά...
... τοῦτος ὁ κίτρινος
δοῦλος...
... κάνει λατρευτὴ τὴ λέπρα...
τοῦτο ξαναπαντρεύει χήρα μαραμένη·
γυναίκα ἀπ' τὸ νοσοκομεῖο μὲ σπυριὰ ὀμπυασμένα
ποὺ προκαλεῖ ἐμετόν, αὐτὸ τὴ μπαλσαμώνει
καὶ τὴν ἀρωματίζει πάλι ἀνθὸ τοῦ Ἀπρίλη.
... Θεὲ ὁρατὲ
ποὺ συγκολλᾶς τὰ ἀντίθετα, τὰ κάνεις νὰ φιλιῶνται! (1)

---

1. Σαίξπηρ, «Τίμων ὁ Ἀθηναῖος», πράξη Δ', σκηνὴ 3. Μετάφρ. Β. Ρώτα. Ἐκδ. «Ἴκαρος», 1963.

Μὲ μιὰ λέξη, ἡ γαιοπρόσοδος, τὸ κέρδος, κτλ., αὐτὲς οἱ πραγματικὲς μορφὲς ὕπαρξης τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, εἶναι κοινωνικὲς σχέσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν σ' ἕνα καθορισμένο στάδιο τῆς παραγωγῆς, καὶ εἶναι «ἀτομικὲς» μονάχα ὅσο δὲν ἔχουν γίνει ἀκόμα ἐμπόδιο στὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς δυνάμεις.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ντεστὺτ ντὲ Τρασύ, ἡ πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων, οἱ προλετάριοι, πρέπει νὰ ἔχουν χάσει κάθε ἀτομικότητα ἀπὸ καιρό, παρόλο ποὺ σήμερα δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀκριβῶς ἀνάμεσά τους εἶναι περισσότερο ἀναπτυγμένη ἡ ἀτομικότητα. Γιὰ τὸν ἀστὸ εἶναι πολὺ πιὸ εὔκολο νὰ ἀποδείξει μὲ βάση τὴ γλώσσα του, τὴν ταυτότητα τῶν ἐμπορικῶν καὶ ἀτομικῶν, ἢ ἀκόμα καὶ τῶν γενικῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, μιὰ καὶ ἡ ἴδια αὐτὴ γλώσσα εἶναι προϊὸν τῆς ἀστικῆς τάξης, καὶ ἐπομένως στὴν πραγματικότητα ὅπως καὶ στὴ γλώσσα οἱ σχέσεις τῆς ἀγορᾶς καὶ πούλησης ἔχουν γίνει ἡ βάση ὅλων τῶν ἄλλων. Λόγου χάρη, propriété — ἰδιοκτησία Eigentum καὶ ἰδιότητα Eigenschaft. Property σημαίνει Eigentum καὶ Eigentümlichkeit (ἀτομικὴ ἰδιομορφία). Τὸ eigen («δικό μου») ἔχει ἐμπορικὴ ἔννοια καὶ ἀτομικὴ ἔννοια. Τὰ valeur, value Wert (ἀξία), τὰ commerce, Verkehr (ἐπικοινωνία), τὰ échange, exchange, Austausch (ἀνταλλαγή), κτλ., εἶναι ὅροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ ἐκφράσουν ἐμπορικὲς σχέσεις ὅσο καὶ ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν ἀτόμων σὰν τέτιων. Στὶς ἄλλες σύγχρονες γλῶσσες συμβαίνει τὸ ἴδιο. Ἂν ὁ Ἅγιος Μὰξ καταπιαστεῖ στὰ σοβαρὰ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ αὐτὲς τὶς διφορούμενες λέξεις, ἴσως πετύχει εὔκολα μιὰ λαμπρὴ σειρὰ ἀπὸ νέες οἰκονομικὲς ἀνακαλύψεις, χωρὶς νὰ ξέρει τίποτε ἀπὸ πολιτικὴ οἰκονομία. Ἄλλωστε, τὰ καινούργια του οἰκονομικὰ δεδομένα, ποὺ θὰ ἀναφέρουμε ἀργότερα, βρίσκονται ὅλα στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς συνωνυμίας.

Ὁ εὐγενικός μας καὶ εὔπιστος Ζὰκ παίρνει τόσο κατὰ γράμμα τὸ ἀστικὸ παιγνίδι μὲ τὶς λέξεις Eigentum καὶ Eigenschaft (ἰδιοκτησία καὶ ἰδιότητα), τὸ παίρνει μὲ τόση ἱερὴ σοβαρότητα, ποὺ προσπαθεῖ νὰ συμπεριφερθεῖ, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, σὰν ἀτομικὸς ἰδιοκτήτης ἀπέναντι στὶς ἰδιότητές του.

> Τελικά, στὴ σελίδα 421, ὁ «Στίρνερ» ἐξηγεῖ στὸν κομμουνισμὸ ὅτι «στὴν πραγματικότητα αὐτὸς» (δηλ., ὁ κομμουνισμὸς) «δὲ χτυπάει τὴν ἰδιοκτησία, ἀλλὰ τὴν ἀλλοτρίωση τῆς ἰδιοκτησίας».

Σ' αὐτὴ τὴν καινούργια ἀνακάλυψή του ὁ Ἅγιος Μὰξ ἁπλῶς ἐπαναλαβαίνει ἕναν παλιὸ ἀφορισμό, ποὺ ἔχει κιόλας ἐπανειλημμένα χρη-

σιμοποιηθεῖ, λόγου χάρη, ἀπὸ τοὺς σαιν - σιμονικούς. Πρβλ. λόγου χάρη. Leçons sur l' industrie et les finances Παρίσι 1832,[1] ὅπου ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀναφέρεται:

> «Ἡ ἰδιοκτησία δὲ θὰ καταργηθεῖ, ἀλλὰ θὰ ἀλλάξει ἡ μορφή της... θὰ γίνει γιὰ πρώτη φορὰ ἀ λ η θ ι ν ὴ π ρ ο σ ω π ο π ο ί η σ η... θὰ ἀποκτήσει γιὰ πρώτη φορὰ τὸν πραγματικό, ἀτομικό της χαρακτήρα». (σσ. 42, 43).

Αὐτὴ τὴ διατύπωση, ποὺ τὴν ἐφεῦραν οἱ Γάλλοι καὶ τὴν ἐπεξέτεινε ἰδιαίτερα ὁ Πιὲρ Λερού, τὴν ἅρπαξαν μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση οἱ Γερμανοὶ θεωρησιακοὶ σοσιαλιστὲς καὶ τὴ χρησιμοποίησαν γιὰ παραπέρα θεωρητικολογία, ἐνῶ τελικὰ ἔδωσε εὐκαιρία σὲ ἀντιδραστικὲς μηχανορραφίες καὶ σὲ βρώμικους συνδυασμούς. Μιὰ ποὺ ἐδῶ δὲ μᾶς λέει τίποτε, δὲ θὰ ἀσχοληθοῦμε τώρα μ' αὐτὴν ἀλλὰ ἀργότερα, ὅταν θὰ μιλήσουμε γιὰ τὸν ἀληθινὸ σοσιαλισμό.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο, /ἀκολουθώντας τὸ/ παράδειγμα τοῦ Βένιγκερ, που τὸν /χρησιμοποίησε/ ὁ Ράιχαρτ, εὐχαριστιέται νὰ μεταμορφώνει τους προλετάριους, καὶ /σὲ συνέχεια/ τοὺς κομμουνιστές, σὲ «ζ η τ ι ά ν ο υ ς». Στὴ σελίδα 362 δίνει τὸν ἑξῆς ὁρισμὸ γιὰ τὸ ζητιάνο του: «ἕνας ἄνθρωπος ποὺ διαθέτει μονάχα ἰδεατὸ πλοῦτο». Ἂν ποτὲ οἱ «ζητιάνοι» τοῦ «Στίρνερ» φτιάξουν ἕνα βασίλειο ζητιάνων, ὅπως ἔκαναν οἱ ζητιάνοι τοῦ Παρισιοῦ τὸ 15ο αἰώνα, τότε ὁ Ἅγιος Σάντσο θὰ εἶναι ὁ βασιλιὰς τῶν ζητιάνων γιατὶ εἶναι πραγματικὰ ὁ «τέλειος» ζητιάνος, ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἔχει οὔτε κὰν ἰδεατὸ πλοῦτο καὶ ἔτσι ζεῖ ἀπὸ τοὺς τόκους τοῦ κεφαλαίου τῆς γνώμης του.

Γ. Ἀ ν θ ρ ω π ι σ τ ι κ ὸ ς Φ ι λ ε λ ε υ θ ε ρ ι σ μ ὸ ς

Ἀφοῦ διαμόρφωσε μὲ τὸ δικό του τρόπο τὸ φιλελευθερισμὸ καὶ τὸν κομμουνισμὸ κάνοντάς τους ἀτελεῖς τρόπους ὕπαρξης τοῦ φιλοσοφικοῦ «ἀνθρώπου», καὶ ἐπομένως καὶ τῆς σύγχρονης γερμανικῆς φιλοσοφίας γενικὰ (τὸ ἔκανε ὡς ἕνα βαθμὸ δικαιολογημένα, μιὰ καὶ στὴ Γερμανία ἔχει πάρει μιὰ μικροαστικὴ καὶ ταυτόχρονα πομπώδη ἰδεολογικὴ μορφὴ ὄχι μόνο ὁ φιλελευθερισμὸς ἀλλὰ καὶ ὁ κομμουνισμός), ὁ Ἅγιος Μὰξ μπορεῖ τώρα, χωρὶς πολλὲς δυσκολίες, νὰ περιγράψει τὶς πιὸ πρόσφατες

1. Συγγραφέας τοῦ ἔργου εἶναι ὁ τραπεζίτης Isaak Péreire (1800-1875), ἀδελφὸς τοῦ Jacob ἐπίσης τραπεζίτη.

μορφὲς τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, αὐτὸ ποὺ τὸ ἔχει βαφτίσει «ἀνθρωπιστικὸ φιλελευθερισμό», σὰν τέλειο φιλελευθερισμὸ καὶ κομμουνισμό, καί, ταυτόχρονα, σὰν κριτικὴ καὶ τῶν δύο.

Μὲ τὴ βοήθεια αὐτῆς τῆς ἱερῆς κατασκευῆς πετυχαίνουμε τὶς τρεῖς παρακάτω διασκεδαστικὲς μεταμορφώσεις (πρβλ. ἐπίσης «Ἡ οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης») :

1. Τὸ ξεχωριστὸ ἄτομο δὲν εἶναι ἄνθρωπος, ἐπομένως δὲν ἀξίζει τίποτε — δὲν ἔχει οὔτε προσωπικὴ θέληση, οὔτε ἐξουσία διαταγῆς καὶ «θὰ τοῦ δοθεῖ τὸ ὄνομα»: «Δίχως κυρίαρχους» — πολιτικὸς φιλελευθερισμός, ποὺ ἔχουμε ἤδη μιλήσει γι᾽ αὐτὸν προηγούμενα.

2. Τὸ ξεχωριστὸ ἄτομο δὲν ἔ χ ε ι τίποτε τὸ ἀνθρώπινο, ἐπομένως δὲν ἔχει ἰσχὺ οὔτε τὸ δικό μου καὶ τὸ δικό σου ἢ ὁποιαδήποτε ἰδιοκτησία: «χωρὶς ἰδιοκτησία» — κομμουνισμός, ποὺ ἀσχοληθήκαμε ἤδη μ᾽ αὐτόν.

3. Στὴν κριτικὴ τὸ ἄτομο πρέπει νὰ δώσει τὴ θέση του στὸν Ἄνθρωπο, ποὺ ἀνακαλύφθηκε τώρα γιὰ πρώτη φορά: «χωρὶς Θεὸ» = Ταυτότητα τοῦ «χωρὶς κυρίαρχους» καὶ «χωρὶς ἰδιοκτησία» — ἀνθρωπιστικὸς φιλελευθερισμὸς (σσ. 180, 181). — Διατυπώνοντας πιὸ λεπτομερειακὰ αὐτὴ τὴν τελευταία ἀρνητικὴ ἑνότητα, ἡ ἀκλόνητη ὀρθοδοξία τοῦ Ζὰκ ἀποκορυφώνεται στὰ παρακάτω λόγια (σ. 189).

> «Ὁ ἐγωισμὸς τῆς ἰδιοκτησίας χάνει καὶ τὸ τελευταῖο του κτῆμα ὅταν ἀκόμα καὶ οἱ λέξεις «Θεέ μου» θὰ ἔχουν χάσει κάθε σημασία, ἐ π ε ι δ ή» (ξέχοχο «ἐπειδή»!) «ὁ Θεὸς ὑπάρχει μονάχα ὅταν φροντίζει γιὰ τὴ σωτηρία κάθε ἀτόμου, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἄτομο ἀναζητεῖ τὴ σωτηρία του στὸ Θεό».

Σύμφωνα μ᾽ αὐτά, ὁ Γάλλος ἀστὸς θὰ «ἔχανε» τὴν «τελευταία» του «ἰδιοκτησία», μονάχα ἂν ἡ λέξη adieu (ἀντίο = στὸ Θεὸ) θὰ ἐξορίζονταν ἀπὸ τὴ γλώσσα. Σὲ πλήρη ἁρμονία μὲ τὴν προηγούμενη κατασκευή, ἡ ἰδιοκτησία στὸ Θεό, ἡ ἱερὴ ἰδιοκτησία στοὺς οὐρανούς, ἡ ἰδιοκτησία τῆς φαντασίας, ἡ φαντασία τῆς ἰδιοκτησίας, ἀνακηρύσσονται ἐδῶ ἡ ὑπέρτατη ἰδιοκτησία καὶ τὸ τελευταῖο σωσίβιο τῆς ἰδιοκτησίας.

Ἀπ᾽ αὐτὲς τὶς τρεῖς ψευδαισθήσεις γιὰ τὸ φιλελευθερισμό, τὸν κομμουνισμὸ καὶ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία, συνθέτει τώρα τὸ καινούργιο του — καί, δόξα νἄχει τὸ «Ἱερό», αὐτὴ τὴ φορὰ τὸ τελευταῖο του — πέρασμα στὸ «Ἐ γ ώ». Προτοῦ τὸν ἀκολουθήσουμε σ᾽ αὐτὸ τὸ δρόμο, ἂς ρίξουμε ἄλλη μιὰ ματιὰ στὸν τελευταῖο του «σκληρὸ κι ἀποφασιστικὸ ἀγώνα» ἐναντίον τοῦ «ἀνθρωπιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ».

Ἀφοῦ πιὰ ὁ ἄξιός μας Σάντσο μὲ τὸν καινούργιο του ρόλο τοῦ πλανόδιου ἱππότη, καὶ στὴν πραγματικότητα τοῦ ἱππότη τῆς ἐλεεινῆς μορφῆς, διέσχισε ὁλόκληρη τὴν ἱστορία, παντοῦ πολεμώντας καὶ νικώντας πνεύματα καὶ φαντάσματα, «δράκοντες καὶ ὄρνια, στοιχειὰ καὶ ξωτικά, ἄγρια θηρία τῆς ἐρήμου καὶ γῦπες, κοράκια καὶ σκαντζόχοιρους» (πρβλ. Ἡσαΐα, 34, 11 - 14), πόσο εὐτυχισμένος θὰ πρέπει νἄναι τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὶς περιπλανήσεις του σ' ὅλες αὐτὲς τὶς διάφορες χῶρες, ποὺ φτάνει τελικὰ στὸ νησί του Μπαραταριά,[1] στὴ χώρα καθεαυτή, ὅπου ὁ «Ἄνθρωπος» περιφέρεται in puris naturalibus[2] ! Ἂς θυμηθοῦμε γι' ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ μεγάλη του φράση, τὸ δόγμα ποὺ τοῦ ἔχει ἐπιβληθεῖ, ποὺ πάνω του στηρίζεται ὅλη του ἡ κατασκευὴ τῆς ἱστορίας:

> «οἱ ἀλήθειες ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ Ἄ ν θ ρ ώ π ο υ, εἶναι σεβαστὲς σὰν ἀποκαλύψεις αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἔννοιας καὶ θεωροῦνται σὰν ἱερές». «Οἱ ἀποκαλύψεις αὐτῆς τῆς ἱερῆς ἔννοιας», ἀκόμα καὶ «μὲ τὴν κατάργηση πολλῶν ἀληθειῶν ποὺ ἐκδηλώνονται μέσο αὐτῆς τῆς ἔννοιας, δὲ χάνουν τὴν ἱερότητά τους». (σ. 51).

Δὲ θἄταν καὶ τόσο ἀπαραίτητο νὰ ἐπαναλάβουμε αὐτὸ ποὺ ἔχουμε ἤδη ἀποδείξει στὸν ἅγιο συγγραφέα μας σὲ σχέση μὲ ὅλα του τὰ παραδείγματα. Ὅτι δηλαδὴ ἐμπειρικὲς σχέσεις, δημιουργούμενες ἀπὸ πραγματικοὺς ἀνθρώπους στὴν πραγματική τους ἐπικοινωνία καὶ καθόλου ἀπὸ τὴν ἱερὴ ἰδέα τοῦ Ἀνθρώπου, συγκροτοῦνται ὕστερα, παριστάνονται, γίνονται ἀντικείμενο φαντασίας, σταθεροποιοῦνται καὶ δικαιώνονται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους σὰ μιὰ ἀποκάλυψη τῆς ἔννοιας «ἄνθρωπος». Πρέπει κανεὶς νὰ θυμηθεῖ καὶ τὴν ἱεραρχία τοῦ «Στίρνερ». Καὶ τώρα ἂς ἔρθουμε στὸν ἀνθρωπιστικὸ φιλελευθερισμό.

Στὴ σελίδα 44, ὅπου ὁ Ἅγιος Μὰξ «σὲ συντομία» «ἀντιπαραθέτει τὴ θεολογικὴ ἄποψη τοῦ Φώϋερμπαχ μὲ τὴ δική μας ἄποψη», προβάλλονται ἀρχικὰ ἐναντίον τοῦ Φώϋερμπαχ κενὲς φράσεις μονάχα. Ὅπως εἴδαμε κιόλας σὲ σχέση μὲ τὴν κατασκευὴ πνευμάτων, ὅπου ὁ «Στίρνερ» τοποθετεῖ τὸ στομάχι του ψηλὰ στ' ἀστέρια (τρίτος Διόσκουρος, προστάτης ἐναντίον τῆς ναυτίας), ἐπειδὴ αὐτὸς καὶ τὸ στομάχι του εἶναι «διαφορετικὰ ὀνόματα γιὰ ἐντελῶς διαφορετικὰ πράγματα» (σ. 42), ἔτσι καὶ

---

1 Τὸ μυθικὸ νησὶ ποὺ ὀνομάστηκε κυβερνήτης του ὁ Σάντσο Πάντσα στὸ «Δὸν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες.

2 Σὲ καθαρὴ φυσικὴ κατάσταση.

ἐδῶ, ἡ οὐσία /wesen/[1] ἐμφανίζεται πρὶν ἀπ' ὅλα σὰν ἕνα πράγμα ποὺ ὑπάρχει, καὶ «ἔτσι τώρα λέγεται» (σ. 44) :

> «Τὸ ὑπέρτατο ὄν ε ἶ ν α ι, πραγματικά, ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἡ ο ὐ σ ί α του, καὶ ὄχι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ε ἶ ν α ι ἀ κ ρ ι β ῶ ς τ ὸ ἴ δ ι ο π ρ ά γ μ α εἴτε δοῦμε αὐτὴ τὴν οὐσία ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀντιληφθοῦμε σὰ «Θεό», εἴτε τὴ βροῦμε μέσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ὀνομάσουμε «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου» ἢ «Ἄνθρωπο». Δὲν εἶμαι οὔτε Θεὸς οὔτε Ἄνθρωπος, οὔτε τὸ ὑπέρτατο ὄν, οὔτε ἡ οὐσία μου — καί, ἐπομένως, βασικά, εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, εἴτε σ κ έ φ τ ο μ α ι αὐτὴ τὴν οὐσία σὰ νὰ βρίσκεται μέσα μου, εἴτε σὰ νὰ βρίσκεται ἔξω μου».

Ἄρα, ἡ «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου» προϋποτίθεται ἐδῶ σὰν ἕνα πράγμα πο ὑπάρχει, ε ἶ ν α ι τὸ «ὑπέρτατο ὄν», δ ὲ ν ε ἶ ν α ι τὸ «Ἐγώ», καί, ἀντὶ νὰ πεῖ κάτι γιὰ τὴν «οὐσία», ὁ Ἅγιος Μὰξ περιορίζεται στὴν ἁπλὴ δήλωση ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα «εἴτε τὴ σ κ έ φ τ ο μ α ι σὰ νὰ βρίσκεται μέσα μου, εἴτε σὰ νὰ βρίσκεται ἔξω μου», εἴτε σ' αὐτὸ εἴτε σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος. Τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀδιαφορία σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία δὲν εἶναι μιὰ ἁπλὴ ἀφροντισιὰ στὸ ὕφος, εἶναι ἤδη φανερὸ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος κάνει τὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ οὐσιῶδες καὶ ἐπουσιῶδες καὶ ὅτι σ' αὐτὸν ὑπάρχει θέση ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν «ε ὐ γ ε ν ι κ ὴ ο ὐ σ ί α τοῦ ἐγωισμοῦ». (σ. 72). Στὸ μεταξύ, ὁ,τιδήποτε ἔχουν πεῖ ὡς τώρα οἱ Γερμανοὶ θεωρητικοὶ γιὰ τὴν οὐσία καὶ τὴ μὴ οὐσία μποροῦμε ἤδη νὰ τὸ βροῦμε νὰ τὸ ἔχει πεῖ πολὺ καλύτερα ὁ Χέγκελ στὴ Λ ο γ ι κ ή του.

Ἔχουμε ὁρεῖ τὴν ἀπεριόριστη ὀρθοδοξία τοῦ «Στίρνερ» σὲ σχέση μὲ τὶς ψευδαισθήσεις τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας νὰ ἐκφράζεται σὲ συγκεντρωμένη μορφὴ στὸ γεγονός, ὅτι διαρκῶς παρεμβάλλει τὸν «Ἄνθρωπο» στὴν ἱστορία σὰν τὸ μοναδικὸ dramatis persona[2] καὶ πιστεύει πὼς ὁ «Ἄνθρωπος» ἔχει φτιάξει τὴν ἱστορία. Τώρα θὰ βροῦμε τὸ ἴδιο πράγμα νὰ συμβαίνει στὸν Φώϋερμπαχ, ποὺ τὶς ψευδαισθήσεις του τὶς ἀποδέχεται πιστὰ ὁ «Στίρνερ» γιὰ νὰ οἰκοδομήσει πάνω σ' αὐτὲς σὰ βάση.

Σελίδα 77: «Γενικὰ ὁ Φώϋερμπαχ τὸ μόνο ποὺ κάνει εἶναι νὰ

---

1 Τὸ Wesen μπορεῖ νὰ σημαίνει εἴτε οὐσία εἴτε ὕπαρξη.

1 Πρόσωπο τοῦ δράματος.

ἀντιστρέφει ὑποκείμενο καὶ ἰδιότητα, δίνοντας τὴν προτίμησή του στὸ δεύτερο. Ἀλλὰ μιὰ κι ὁ ἴδιος λέει: «Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἱερὴ γιατὶ εἶναι μιὰ ἰδιότητα τοῦ Θεοῦ (κι οὔτε ποτὲ οἱ ἄνθρωποι τὴ θεώρησαν ἱερὴ γιὰ τὸ λόγο αὐτό), ἀλλὰ εἶναι μιὰ ἰδιότητα τοῦ Θεοῦ διότι εἶναι θεϊκὴ ἀπὸ τὸν ἑαυτό της καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό της», μπόρεσε νὰ συμπεράνει ὅτι ὁ ἀγώνας ἔπρεπε νὰ ἀρχίσει ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων, ἐναντίον τῆς ἀγάπης καὶ κάθε ἱεροῦ. Πῶς μποροῦσε νὰ ἐλπίζει ὅτι θὰ ἀπομακρύνει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ Θεό, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τοὺς ἄφισε τὸ θεϊκό; Καὶ ἐάν, ὅπως λέει ὁ Φώϋερμπαχ, τὸ κύριο πράγμα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποτὲ δὲν ἦταν ὁ Θεός, ἀλλὰ μονάχα οἱ ἰδιότητές του, θὰ μποροῦσε νὰ τοὺς ἀφίσει νὰ ἔχουν αὐτὰ τὰ ψευτοστολίδια, μιὰ καὶ ἡ κούκλα, ὁ πραγματικὸς πυρήνας, ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει».

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ λοιπὸν ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Φώϋερμπαχ τὸ λέει αὐτὸ τὸ πράγμα, εἶναι ἀρκετὸς λόγος γιὰ τὸν Ζὰκ λὲ μπονὸμ νὰ τὸν πιστεύει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκτιμοῦν τὴν ἀγάπη, ἐπειδὴ εἶναι «θεϊκὴ ἀπὸ τὸν ἑαυτό της καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό της». Ἂν ἔχει συμβεῖ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπ' αὐτὰ ποὺ λέει ὁ Φώϋερμπαχ — καὶ «τολμᾶμε νὰ τὸ ποῦμε αὐτὸ τὸ πράγμα» (Βίγκαντ, σ. 157) — ἂν οὔτε ὁ Θεός, οὔτε οἱ ἰδιότητές του ἦταν ποτὲ τὸ κύριο πράγμα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἂν αὐτὸ εἶναι ἁπλῶς μιὰ θρησκευτικὴ ψευδαίσθηση τῆς γερμανικῆς θεωρίας — σημαίνει ὅτι στὸν Σάντσο μας ἔχει συμβεῖ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς πράγμα, ὅπως τοῦ συνέβη προηγούμενα στὸν Θερβάντες, ὅταν βάλανε κάτω ἀπὸ τὸ σαμάρι του τέσσερα κούτσουρα τὴν ὥρα ποὺ κοιμότανε, καὶ τοῦ πήρανε τὸ γάιδαρό του κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του.

Στηριζόμενος πάνω σ' αὐτὲς τὶς δηλώσεις τοῦ Φώϋερμπαχ, ὁ Σάντσο ἀρχίζει μιὰ μάχη ποὺ τὴν εἶχε ἤδη προβλέψει ὁ Θερβάντες στὸ δέκατο ἕνατο κεφάλαιο, ὅπου ὁ ingenioso hidalgo[1] ἀγωνίζεται ἐναντίον τῶν ἰδιοτήτων, τῶν προσωπιδοφόρων, ποὺ κουβαλοῦν τὸ πτῶμα τοῦ κόσμου στὸν τάφο καὶ ποὺ μπερδεμένοι μέσα στοὺς μανδύες τους καὶ τὰ σάβανά τους διευκολύνουν ἐξαιρετικὰ τὸ ἔργο τοῦ ἰδαλγοῦ μας, ποὺ καταφέρνει νὰ τοὺς ἀνατρέψει μὲ τὸ δόρυ του καὶ νὰ τοὺς δώσει ἕνα γερὸ ξυλοκόπημα. Ἡ τελευταία προσπάθεια γιὰ τὴν παραπέρα ἐκμετάλλευση τῆς κριτικῆς τῆς θρησκείας σὰ μιᾶς ἀνεξάρτητης σφαίρας (μιᾶς κριτι-

1. Πολυμήχανος ἰδαλγός.

κῆς ποὺ τὴ χρησιμοποίησαν σὰν ὑποζύγιο δαρμένο μέχρι σημεῖο ἐξάντλησης), ἡ προσπάθεια νὰ μείνει μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀφετηριακῶν ὑποθέσεων τῆς γερμανικῆς θεωρίας, ἐνῶ θὰ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι βγαίνει ἔξω ἀπ' αὐτά, καὶ νὰ βράσει ἀπ' αὐτὸ τὸ γλυμμένο κόκκαλο ἕνα ζουμὶ Ράμφορντ[1] γιὰ ζητιάνους γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσει στὸ «Βιβλίο» — αὐτὴ ἡ τελευταία προσπάθεια συνίσταται στὸν ἀγώνα ἐναντίον τῶν ὑλικῶν ὅρων, ὄχι στὴν πραγματική τους μορφή, καὶ οὔτε κὰν στὴ μορφὴ τῶν γήινων ψευδαισθήσεων αὐτῶν ποὺ ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μὲ τὸ σημερινὸ κόσμο, ἀλλὰ στὸ οὐράνιο ἀπάνθισμα τῆς γήινης μορφῆς τους σὰν ἰδιότητες, σὰν ἐκδηλώσεις τοῦ Θεοῦ, σὰν ἀγγέλους. Ἔτσι τὸ οὐράνιο βασίλειο ξαναγέμισε ἀπὸ κατοίκους καὶ δημιουργήθηκε ἄφθονο καινούργιο ὑλικὸ γιὰ τὴν παλιὰ μέθοδο ἐκμετάλλευσης αὐτοῦ τοῦ οὐράνιου βασίλειου. Ἔτσι, ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῶν θρησκευτικῶν ψευδαισθήσεων, ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, πῆρε πάλι τὴ θέση τοῦ πραγματικοῦ ἀγώνα. Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ποὺ κερδίζει τὸ ψωμί του μὲ τὴ θεολογία, στὸ «σκληρὸ ἀγώνα» του ἐναντίον τῆς οὐσίας κάνει τὴν ἴδια προσπάθεια ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν, γιὰ νὰ βγεῖ σὰ θεολόγος ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς θεολογίας. Ἡ «οὐσία» του δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὶς ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ συγκεντρωμένες κάτω ἀπὸ ἕνα ὄνομα. Μὲ ἐξαίρεση τὴν «προσωπικότητα» ποὺ τὴν κρατάει γιὰ τὸν ἑαυτό του — αὐτὲς εἶναι οἱ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ ποὺ πάλι δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ θεοποιημένα ὀνόματα ποὺ δίνονται στὶς ἰδέες τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὶς καθορισμένες ἐμπειρικὲς σχέσεις τους, ἰδέες ποὺ αὐτοὶ σὲ συνέχεια γαντζώνονται πάνω τους ὑποκριτικὰ γιὰ πρακτικοὺς λόγους. Μὲ τὸ θεωρητικὸ ἐξοπλισμὸ ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν Χέγκελ δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸ οὔτε καὶ νὰ καταλάβει τὴν ἐμπειρική, ὑλικὴ στάση αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Χάρη στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Φώυερμπαχ ἔδειξε πὼς ὁ θρησκευτικὸς κόσμος εἶναι μιὰ ψευδαίσθηση τοῦ γήινου κόσμου — ἑνὸς κόσμου ποὺ στὰ κείμενά του ἐμφανίζεται ἁπλῶς σὰ μιὰ κενὴ φράση — ἡ γερμανικὴ θεωρία ἐπίσης ἀντιμετώπισε τὸ ζήτημα ποὺ αὐτὸς ἄφισε ἀναπάντητο: πῶς συνέβηκε ὥστε οἱ ἄνθρωποι «νὰ βάλουν στὸ μυαλό τους» αὐτὲς τὶς ψευδαισθήσεις; Ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς Γερμανοὺς θεωρητικοὺς αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἄνοιξε τὸ δρόμο πρὸς τὴν ὑλιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν κόσμο, μιὰν ἀντίληψη ποὺ δὲν εἶναι χωρὶς προϋποθέσεις, ἀλλὰ ποὺ παρατηρεῖ ἐμπειρικὰ τὶς πραγματικὲς ὑλικὲς προϋποθέσεις σὰν τέτιες καὶ γιὰ τὸ λόγο

---

1. Ἄγγλος τυχοδιώκτης στὴν ὑπηρεσία τοῦ βασιλιὰ τῆς Βαυαρίας, ποὺ πρότεινε συσσίτια γιὰ τοὺς φτωχοὺς μὲ φτηνὰ ὑλικὰ (1753 - 1814).

αὐτὸ ἀποτελοῦν, γιὰ πρώτη φορά, πραγματικὰ μιὰ κριτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν κόσμο. Αὐτὸς ὁ δρόμος εἶχε ἤδη ὑποδειχθεῖ στὰ «Γερμανο-γαλλικὰ Χρονικὰ» — στὴν «Εἰσαγωγὴ στὴν Κριτικὴ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ» καὶ στὸ ἄρθρο «Γιὰ τὸ ἑβραϊκὸ ζήτημα». Ἀλλὰ μιὰ καὶ αὐτὸ ἔγινε τότε μὲ φιλοσοφικὴ φρασεολογία, οἱ χρησιμοποιούμενες φιλοσοφικὲς ἐκφράσεις ὅπως «ἀνθρώπινη οὐσία», «γένος», κτλ., ἔδωσαν στοὺς Γερμανοὺς θεωρητικοὺς τὴν εὐκαιρία ποὺ ἐπιθυμοῦσαν, γιὰ νὰ παρανοήσουν τὴν πραγματικὴ κατεύθυνση τῆς σκέψης καὶ νὰ πιστέψουν ὅτι κι ἐδῶ πάλι τὸ ζήτημα ἦταν ἁπλῶς νὰ δοθεῖ μιὰ καινούργια μορφὴ στὸ τριμμένο τους θεωρητικὸ ροῦχο — ἀκριβῶς μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὁ Δρ. Ἄρνολντ Ροῦγκε, ὁ Ντοττόρε Γκρατσιάνο τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, φαντάστηκε ὅτι μποροῦσε νὰ συνεχίσει ὅπως πρὶν νὰ χτυπάει ἀδέξια γύρω του καὶ νὰ ἐπιδεικνύει παντοῦ τὴν κωμικὴ σχολαστική του μάσκα. Πρέπει κανεὶς «νὰ ἀφίσει κατὰ μέρος τὴ φιλοσοφία» (Βίγκαντ, σ. 187, πρβλ. Χέσς, «Οἱ τελευταῖοι Φιλόσοφοι», σ. 8), πρέπει κανεὶς νὰ πηδήσει ἔξω ἀπ' αὐτὴ καὶ νὰ ἀφοσιωθεῖ σὰν ἕνας συνηθισμένος ἄνθρωπος στὴ μελέτη τῆς πραγματικότητας, ποὺ γι αὐτὴν ὑπάρχει ἐπίσης ἕνας τεράστιος ὄγκος ὑλικοῦ, ἄγνωστος βέβαια στοὺς φιλοσόφους. Ὅταν, ὕστερα ἀπ' αὐτό, συναντάει κανεὶς πάλι ἀνθρώπους σὰν τὸν Κρουμμάχερ[1] ἢ τὸν «Στίρνερ», βρίσκει ὅτι τοὺς ἔχει ἀφίσει ἀπὸ καιρὸ «πίσω» καὶ πιὸ κάτω. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ μελέτη τοῦ πραγματικοῦ κόσμου ἔχουν ἀνάμεσά τους τὴν ἴδια σχέση ποὺ ἔχουν ὁ αὐνανισμὸς καὶ ὁ σεξουαλικὸς ἔρωτας. Ὁ Ἅγιος Σάντσο, ποὺ παρὰ τὴν ἔλλειψη σκέψης — ποὺ τὴ σημειώσαμε ἐμεῖς ὑπομονετικὰ κι αὐτὸς μὲ ἔμφαση — παραμένει ἀκινητοποιημένος μέσα στὸν κόσμο τῶν καθαρῶν σκέψεων, μπορεῖ βέβαια νὰ γλυτώσει ἀπ' αὐτὸν μονάχα μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἠθικοῦ ἀξιώματος, τοῦ ἀξιώματος τῆς «ἔλλειψης παρὰ τὴν ἔλλειψη σκέψης — ποὺ τὴ σημειώσαμε ἐμεῖς ὑπομονετικὰ κι αὐ-

ἀπὸ τὸ ἐμπόριο μέσο τῆς Banqueroute cochonne[2] ὁπόταν βέβαια δὲ γίνεται προλετάριος, ἀλλὰ ἕνας ἀδέκαρος χρεωκοπημένος ἀστός. Δὲ γίνεται ἕνας ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἕνας χρεωκοπημένος φιλόσοφος χωρὶς σκέψεις.

---

1. Krummacher F. W. (1796 - 1868· καλβινιστὴς πάστορας

2. Βρώμικη χρεωκοπία Ἔκφραση τοῦ Φουριὲ, ποὺ δηλώνει τὴ χρεωκοπία, ὅπου παρασύρονται στὴν καταστροφὴ ἡ γυναίκα καὶ τὰ παιδιὰ αὐτοῦ ποὺ χρεωκοπεῖ.

Οἱ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ ποὺ μᾶς τὶς παραδίδει ὁ Φώϋερμπαχ σὰν πραγματικὲς δυνάμεις πάνω στοὺς ἀνθρώπους, σὰν ἱεράρχες, εἶναι ἡ ἴδια ἡ τερατωδία ποὺ ἀνακαλύπτει κι ὁ «Στίρνερ» καὶ ποὺ ἀντικατασταίνει τὸν ἐμπειρικὸ κόσμο. Ὅλη ἡ «ἰδιαιτερότητα» τοῦ «Στίρνερ» στηρίζεται ἁπλῶς πάνω σ' αὐτὰ ποὺ «ἔχει βάλει μέσα στὸ μυαλό του». Ἂν ὁ «Στίρνερ» (βλ. ἐπίσης σ. 63) κατηγορεῖ τὸν Φώϋερμπαχ ὅτι δὲ φτάνει σὲ κανένα ἀποτέλεσμα, ἐπειδὴ μετατρέπει τὴν ἰδιότητα σὲ ὑποκείμενο, καὶ τὸ ἀντίστροφο, ὡστόσο αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι πολὺ λιγότερο ἱκανὸς νὰ πετύχει ὁ,τιδήποτε, /γιατί/ ἀποδέχεται πιστὰ αὐτὲς τὶς φωϋερμπαχιανὲς ἰδιότητες, τὶς μεταμορφωμένες σὲ ὑποκείμενα, σὲ πραγματικὲς προσωπικότητες ποὺ κυβερνοῦν /τὸν κόσμο/, ἀποδέχεται πιστὰ αὐτὲς τὶς κενὲς φράσεις γιὰ τὶς σχέσεις σὰν πραγματικὲς σχέσεις, προσκολλώντας τὴν ἰδιότητα «ἱερὲς» σ' αὐτές, μετατρέποντας αὐτὴ τὴν ἰδιότητα σὲ ἕνα ὑποκείμενο, τὸ «Ἱερό», δηλ., κάνοντας ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα ποὺ κατηγορεῖ στὸν Φώϋερμπαχ. Κι ἔτσι, ἀφοῦ ἀπαλλάχτηκε τελείως ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο γιὰ τὸ ὁποῖο γινόταν ὁ λόγος, ἀρχίζει τὸν ἀγώνα του, δηλ., ἐκδηλώνει τὴν «ἀποστροφή» του ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ «Ἱερό», ποὺ βέβαια παραμένει πάντα τὸ ἴδιο. Ὁ Φώϋερμπαχ ἔχει ἀκόμα τὴ συνείδηση — κι ὁ Ἅγιος Μὰξ τὸν κατηγορεῖ γι αὐτὸ — «ὅτι γι αὐτὸν ὑπάρχει μονάχα θέμα νὰ καταστραφεῖ μιὰ ψευδαίσθηση» (σ. 77 τοῦ «Βιβλίου»), παρόλο ποὺ ὁ Φώϋερμπαχ δίνει ἐπιπλέον πολὺ μεγάλη σημασία στὸν ἀγώνα ἐναντίον αὐτῆς τῆς ψευδαίσθησης. Στὸν «Στίρνερ» ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ συνείδηση «τὸ ἔχει βάλει στὰ πόδια», καὶ πιστεύει πραγματικὰ στὴν κυριαρχία τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν τῆς ἰδεολογίας στὸ σύγχρονο κόσμο. Πιστεύει ὅτι στὸν ἀγώνα του ἐναντίον τῶν «ἰδιοτήτων», ἐναντίον τῶν ἀντιλήψεων, δὲ χτυπάει πιὰ μιὰ ψευδαίσθηση ἀλλὰ τὶς πραγματικὲς δυνάμεις ποὺ κυβερνοῦν τὸν κόσμο. Ἐδῶ ὀφείλεται κι ἡ μέθοδός του νὰ ἀναποδογυρίζει τὰ πάντα, ἐδῶ ὀφείλεται καὶ ἡ ἀπέραντη εὐπιστία του ποὺ τὸν κάνει νὰ παίρνει τοῖς μετρητοῖς ὅλες τὶς φευτο-εὐλαβικὲς ψευδαισθήσεις, ὅλες τὶς ὑποκριτικὲς διαβεβαιώσεις τῆς ἀστικῆς τάξης. Στὸ μεταξύ, τὸ πόσο λίγο εἶναι ἡ «κούκλα» ὁ «πραγματικὸς πυρήνας» τῶν «φευτοστολιδιῶν», καὶ τὸ πόσο πολὺ κουτσαίνει αὐτὴ ἡ ὄμορφη σύγκριση, μποροῦμε νὰ τὸ δοῦμε πολὺ καλὰ ἀπὸ τὴν «κούκλα» τοῦ «Στίρνερ» — τὸ «Βιβλίο», ποὺ δὲν περιέχει κανενὸς εἴδους πυρήνα, οὔτε «πραγματικὸ» οὔτε μὴ «πραγματικό», καὶ ὅπου ἀκόμα καὶ τὸ λίγο ποὺ ὑπάρχει στὶς 491 σελίδες του, ζήτημα εἶναι ἂν ἀξίζει ἔστω καὶ τὸ ὄνομα «φευτοστολίδια». Ἂν ὡστόσο.

πρέπει νὰ βροῦμε· κάποιο εἶδος «πυρήνα» μέσα σ' αὐτό, τότε αὐτὸς ὁ πυρήνας εἶναι ἡ γερμανικὴ μικροαστικὴ τάξη.

Στὸ μεταξύ, σχετικὰ μὲ τὴν πηγὴ τοῦ μίσους τοῦ Ἁγίου Μὰξ γιὰ τὶς «ἰδιότητες», αὐτὸς ὁ ἴδιος μᾶς διαφωτίζει ἐξαιρετικὰ ἁπλοϊκὰ στὸ «Ἀπολογητικὸ Σχόλιό» του. Παραθέτει τὸ παρακάτω χωρίο ἀπὸ τὴν «Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ» (σ. 31): «Ἀληθινὸς ἄθεος εἶναι μονάχα ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν εἶναι τίποτε οἱ ἰδιότητες τῆς θεϊκῆς οὐσίας, λ.χ. ἀγάπη, σοφία, δικαιοσύνη, καὶ ὄχι ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν εἶναι τίποτε μονάχα τὸ ὑποκείμενο αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων» —καὶ ὕστερα ἀναφωνεῖ θριαμβευτικά: «Μήπως δὲν ἰσχύει αὐτὸ γιὰ τὸν «Στίρνερ»; — «Ἰδού ἡ σοφία». Στὸ παραπάνω χωρίο ὁ Ἅγιος Μὰξ βρῆκε μιὰν ἔνδειξη γιὰ τὸ πῶς πρέπει κανεὶς νὰ ξεκινήσει γιὰ νὰ πάει «πιὸ μακριὰ ἀπὸ ὅλους». Πιστεύει τὸν Φώϋερμπαχ ὅτι τὸ παραπάνω χωρίο ἀποκαλύπτει τὴν «οὐσία» τοῦ «ἀληθινοῦ ἄθεου», καὶ ἀφίνει στὸν Φώϋερμπαχ νὰ τοῦ προσδιορίσει τὸ «καθῆκον» νὰ γίνει «ἀληθινὸς ἄθεος». Ὁ «Μοναδικὸς» εἶναι ὁ «ἀληθινὸς ἄθεος».

Ἀκόμα πιὸ εὔπιστα ἀπὸ ὅ,τι στὴν περίπτωση τοῦ Φώϋερμπαχ, «χειρίζεται τὰ ζητήματα σὲ σχέση μὲ τὸν Ἅγιο Μπροῦνο ἢ τὴν «Κριτική». Θὰ δοῦμε βαθμιαῖα ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἐπιτρέπει νὰ τοῦ ἐπιβάλλει ἡ «Κριτική», πῶς βάζει τὸν ἑαυτό του κάτω ἀπὸ τὴν ἀστυνομικὴ ἐπιτήρησή της, πῶς αὐτὴ τοῦ ὑπαγορεύει τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του, τὴν «ἀποστολή» του. Γιὰ τὴν ὥρα ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρουμε σὰν παράδειγμα τῆς πίστης του στὴν «Κριτική», ὅτι στὴ σελίδα 186 χειρίζεται τὴν «Κριτικὴ» καὶ τὴ «Μάζα» σὰ δυὸ πρόσωπα ποὺ μάχονται τὸ ἕνα τὸ ἄλλο «καὶ προσπαθοῦν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν ἐγωισμό», ἐνῶ στὴ σελίδα 187 τὶς «δέχεται» καὶ τὶς δυὸ «ἔτσι ὅπως αὐτές... ἐμφανίζονται ὅτι εἶναι».

Μὲ τὸν ἀγώνα ἐναντίον τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ φτάνει στὸ τέρμα του ὁ μακρόχρονος ἀγώνας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἦταν ὁ δάσκαλος τοῦ Μοναδικοῦ. Τώρα ἦρθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ ἀναγγέλλεται τὸ Εὐαγγέλιο τῆς χάρης καὶ τῆς χαρᾶς γιὰ τὴν ἁμαρτωλὴ ἀνθρωπότητα.

I

Ὁ ἀγώνας γιὰ τὸν «Ἄνθρωπο» εἶναι ἡ ἐκπλήρωση αὐτῶν ποὺ εἶναι γραμμένα στὸ εἰκοστὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ Θερβάντες, ποὺ ἀσχολιέ-

ται μὲ τὶς «εὐγενικὲς περιπέτειες καὶ τὸ πλούσιο ἀπόκτημα τῆς περικεφαλαίας τοῦ Μαμπρίνο». Ὁ Σάντσος μας, ποὺ σὲ ὅλα τὰ πράγματα μιμεῖται τὸν παλιό του κύριο καὶ σημερινό του ὑπηρέτη, «ὁρκίστηκε νὰ κερδίσει τὴν περικεφαλαία τοῦ Μαμπρίνο» — τὸν Ἄνθρωπο — γιὰ λογαριασμό του. Ἀφοῦ στὶς διάφορες ἐκστρατεῖες του μάταια προσπάθησε νὰ βρεῖ τὴν πολυπόθητη περικεφαλαία ἀνάμεσα στοὺς Ἀρχαίους καὶ τοὺς Σύγχρονους, τοὺς φιλελεύθερους καὶ τοὺς κομμουνιστές, «ἅρπαξε μὲ τὸ μάτι του ἕναν ἄνθρωπο πάνω σ' ἕνα ἄλογο νὰ φοράει κάτι στὸ κεφάλι του ποὺ γυάλιζε σὰ χρυσάφι». Καὶ εἶπε στὸ Δὸν Κιχώτη—Σέλιγκα: «Ἂν δὲν κάνω λάθος, μᾶς πλησιάζει κάποιος ποὺ φοράει στὸ κεφάλι του ἐκείνη τὴν περικεφαλαία τοῦ Μαμπρίνο, ποὺ ἔδωσα γι' αὐτὴ τὸν ὅρκο ποὺ ξέρεις». «Ἂς προσέξει ἡ ἀφεντιά σου τί λέει κι ἀκόμα περισσότερο τί κάνει», ἀπάντησε ὁ Δὸν Κιχώτης, ποὺ ἔχει πιὰ γίνει σοφότερος. «Πές μου, δὲ βλέπεις αὐτὸν τὸν ἱππότη ποὺ ἔρχεται πρὸς ἐμᾶς πάνω σ' ἕνα γκριζόασπρο ἄλογο μὲ μιὰ χρυσὴ περικεφαλαία στὸ κεφάλι;». «Αὐτὸ ποὺ βλέπω καὶ καταλαβαίνω», ἀπαντάει ὁ Δὸν Κιχώτης, «εἶναι μονάχα ἕνας ἄνθρωπος πάνω σ' ἕνα γκρίζο γάϊδαρο σὰν τὸ δικό σου μὲ κάτι ποὺ γυαλίζει πάνω στὸ κεφάλι του». — «Μὰ αὐτὴ εἶναι ἡ περικεφαλαία τοῦ Μαμπρίνο», λέει ὁ Σάντσο.

Στὸ μεταξύ, μ' ἕναν ἐλαφρὸ τροχασμὸ τοὺς πλησιάζει ὁ κουρέας Μπροῦνο πάνω στὸ γάιδαρό του, τὴν «Κριτική», μὲ τὴ λεκάνη τοῦ κουρείου πάνω στὸ κεφάλι του. Ὁ Ἅγιος Σάντσο τοῦ ρίχνεται μὲ τὸ δόρυ στὸ χέρι, ὁ Ἅγιος Μπροῦνο πηδάει ἀπὸ τὸ γάιδαρό του, ἀφίνει νὰ τοῦ πέσει ἡ λεκάνη στὸ χῶμα (γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο τὸν εἴδαμε ἐδῶ στὴ Σύνοδο χωρὶς τὴ λεκάνη) καὶ τὸ βάζει στὰ πόδια τρέχοντας μέσα στὰ χωράφια, «γιατὶ αὐτὸς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Κριτικός». Ὁ Ἅγιος Σάντσο μὲ μεγάλη χαρὰ παίρνει τὴν περικεφαλαία τοῦ Μαμπρίνο, καὶ στὴν παρατήρηση τοῦ Δὸν Κιχώτη ὅτι μοιάζει τελείως μὲ λεκάνη κουρείου ἀπαντάει: «Αὐτὴ τὴ φημισμένη μαγεμένη περικεφαλαία, ποὺ ἔχει γίνει «φάντασμα», ἔπεσε ἀσφαλῶς στὰ χέρια ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ ἦταν ἀνίκανος νὰ ἐκτιμήσει τὴν ἀξία της, καὶ ἔτσι ἔλειωσε τὸ μισό της καὶ σφυροκόπησε τὸ ἄλλο της μισὸ μὲ τρόπο πού, ὅπως λές, νὰ μοιάζει μὲ λεκάνη κουρείου. Πάντως ὅ,τι καὶ νὰ μοιάζει γιὰ τὰ μάτια τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, γιὰ μένα ποὺ ξέρω τὴν ἀξία της εἶναι τελείως ἀδιάφορο».

«Ἡ δεύτερη δόξα, ἡ δεύτερη ἰδιοκτησία, ἔχει τώρα κερδηθεῖ»!

Τώρα ποὺ κέρδισε τὴν περικεφαλαία του, τὸν «Ἄνθρωπο», ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μ' αὐτόν, τοῦ συμπεριφέρεται σὰ νὰ ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸν

«πιὸ ἄσπονδο ἐχθρό του» καὶ τοῦ δηλώνει καθαρὰ (τὸ γιατί θὰ τὸ δοῦμε ἀργότερα) ὅτι αὐτὸς (ὁ Ἅγιος Σάντσο) δὲν εἶναι «Ἄνθρωπος». ἀλλὰ «Μὴ - Ἄνθρωπος, ὁ Μὴ - ἀνθρώπινος». Μὲ τὴ μορφὴ αὐτοῦ τοῦ «Μὴ - ἀνθρώπινου» φτάνει στὴ Σιέρρα Μορένα, γιὰ νὰ προετοιμαστεῖ μὲ πράξεις μετάνοιας γιὰ τὴ δόξα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἐδῶ ξεγυμνώνεται «ὅπως τὸν ἔκαμε ἡ μάνα του» (σ. 184) γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἀτομικότητά του καὶ νὰ ξεπεράσει αὐτὸ ποὺ κάνει στὸν Θερβάντες ὁ προκάτοχός του στὸ κεφάλαιο εἴκοσι πέντε: «Κι ἀφοῦ ἔβγαλε διαστικὰ τὰ παντελόνια του, ἔμεινε μισόγυμνος μὲ τὸ πουκάμισο. Καὶ ὕστερα, χωρὶς πολλὰ - πολλά, ἔδωσε δυὸ πήδους σὰν κατσίκι κάνοντας τούμπα στὸν ἀέρα, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι τέτια πράγματα, ὥστε ἀνάγκασε τὸν ἔμπιστο ἱπποκόμο του νὰ γυρίσει τὴ Ροσινάντη ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὥστε νὰ μὴν τὰ βλέπει». Ὁ «Μὴ - ἀνθρώπινος» ξεπέρασε κατὰ πολὺ τὸ γήινο πρότυπό του. «Μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ στρέφει τὰ νῶτα του στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ ἔτσι ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν δυσάρεστο κριτικό του», καὶ «τὸν ἀφίνει σύξυλο». Ὕστερα ὁ «Μὴ - ἀνθρώπινος» ἀνοίγει συζήτηση μὲ τὴν «Κριτικὴ» ποὺ «ἔμεινε σύξυλη» «καταφρονεῖ τὸν ἑαυτό του», «σκέφτεται τὸν ἑαυτό του συγκρίνοντάς τον μὲ ἕναν ἄλλον», «διατάζει τὸ Θεό», «ἀναζητεῖ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του τὸν καλύτερο ἑαυτό του», μετανοεῖ ποὺ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα μοναδικός, ἀνακηρύσσει τὸν ἑαυτό του «Μοναδικό», «ἐγωιστικὸ καὶ Μοναδικὸ» — ἂν καὶ δὲν τοῦ πολυχρειαζόταν νὰ δηλώσει αὐτὸ τὸ πράγμα, ἀφοῦ πιὰ εἶχε θαρραλέα στρέψει τὰ νῶτα του στὸν ἑαυτό του. Ὅλα αὐτὰ ὁ «Μὴ - ἀνθρώπινος» τὰ ἔκανε μὲ τὶς δικές του προσπάθειες (βλέπε Πφίστερ, Ἱστορία τῶν Γερμανῶν»)[1] καὶ τώρα ἐξαγνισμένος καὶ θριαμβευτής, καβάλα πάνω στὸ γάιδαρό του, μπαίνει στὸ βασίλειο τοῦ «Μοναδικοῦ».

Τέλος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ: «ΕΓΩ»

1. Ἡ Οἰκονομία τῆς Καινῆς Διαθήκης

Ἐνῶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ σκοπὸς τῆς οἰκοδόμησής μας ἦταν ἡ «μοναδικὴ» λογικὴ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ παρελθόντος, τώρα ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ παρὸν μέσα στὰ πλαίσια τῆς «μοναδικῆς»

---

1. Pfisner J. C. : Geschichte der Deutschen, Ἀμβούργο 1829 τόμ. 1-5. Ὁ Πφίστερ (1772 - 1835) εἶναι εἰδικὸς τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας.

λογικῆς. Ἔχουμε ρίξει ἤδη ἀρκετὸ φῶς πάνω στὸ «Μοναδικὸ» στὶς ποικίλες προκατακλυσμιαῖες του «διαθλάσεις» — ὅπως ἄνθρωπος, Καυκάσιος Καυκάσιος, τέλειος Χριστιανός, ἀλήθεια τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἀρνητικὴ ἑνότητα ρεαλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ, κτλ., κτλ. Παράλληλα μὲ τὴν ἱστορικὴ κατασκευὴ τοῦ «Ἐγώ», καταρρέει ἐπίσης καὶ τὸ ἴδιο τὸ «Ἐγώ». Αὐτὸ τὸ «Ἐγώ», τὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς κατασκευῆς, δὲν εἶναι κανένα «σωματικὸ» «Ἐγώ», γεννημένο ἀπὸ τὴ σάρκα ἄντρα καὶ γυναίκας, ποὺ δὲ θὰ χρειάζονταν νὰ κατασκευαστεῖ γιὰ νὰ ὑπάρχει. Εἶναι ἕνα «Ἐγὼ» γεννημένο πνευματικὰ ἀπὸ δύο κατηγορίες, τὸν «ἰδεαλισμὸ» καὶ τὸ «ρεαλισμό», εἶναι μιὰ καθαρὰ νοητικὴ ὕπαρξη.

Ἡ Καινὴ Διαθήκη, ποὺ ἔχει ἤδη περιοριστεῖ στὸ τίποτε μαζὶ μὲ τὴν προϋπόθεσή της, τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, διαθέτει μιὰν οἰκονομία ποὺ εἶναι κυριολεκτικὰ ἐξίσου σοφὰ κατασκευασμένη μὲ τὴν οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς, εἶναι δηλαδὴ ἡ ἴδια «μὲ ποικίλες μεταμορφώσεις», ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν παρακάτω πίνακα:

I. Ἡ δ ι α ι τ ε ρ ό τ η τ α — οἱ Ἀρχαῖοι, παιδί, Νέγρος, κτλ., στὴν ἀ λ ή θ ε ι α τους, δηλ., ἀνάπτυξή τους ἀπὸ τὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων» στὴν «ἰδιαίτερη» ἀντίληψη τοῦ καθενὸς καὶ στὴν κατοχὴ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Στοὺς Ἀρχαίους αὐτὸ ὁδήγησε στὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὸν κόσμο, στοὺς Σύγχρονους στὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ πνεῦμα, στοὺς φιλελεύθερους στὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα, στοὺς κομμουνιστὲς στὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία, στοὺς ἀνθρωπιστὲς φιλελεύθερους στὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ Θεό. Ἔτσι ὁδήγησε γενικὰ στὴν κατηγορία τῆς ἀπόσπασης (ἐλευθερία) σὰ σκοπό. Ἡ ἄρνηση τῆς κατηγορίας τῆς ἀ π ό σ π α σ η ς εἶναι ἡ ἰ δ ι α ι τ ε ρ ό τ η τ α, ποὺ προφανῶς δὲν ἔχει ἄλλο περιεχόμενο ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπόσπαση. Ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι ἡ φιλοσοφικὰ κατασκευασμένη ἰδιότητα ὅλων τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀτόμου τοῦ «Στίρνερ».

II. Ὁ ἰ δ ι ο κ τ ή τ η ς — σὰν τέτιος ὁ «Στίρνερ» ἀνακάλυψε τὴν ἀ ν α λ ή θ ε ι α τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος. Ἄρα τοὺς Σ ύ γ χ ρ ο ν ο υ ς, τὴ φάση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ λογικὴ ἐξέλιξη: νέος, Μογγόλος. — Ἀκριβῶς ὅπως οἱ Σύγχρονοι διαιροῦνται σὲ τρία καθορισμένα εἴδη ἐλεύθερους, ἔτσι κι ὁ ἰδιοκτήτης ὑποδιαιρεῖται σὲ τρεῖς καινούργιους προσδιορισμούς:

1. Ἡ δ ύ ν α μ ή μου, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν π ο λ ι τ ι κ ὸ φ ι λ ε λ ε υ θ ε ρ ι σ μ ό, ὅπου ἐμφανίζεται ἡ ἀ λ ή θ ε ι α τ ο ῦ δ ι κ α ι ώ μ α τ ο ς, καὶ ὅπου τὸ δικαίωμα σὰ δύναμη τοῦ «Ἀνθρώ-

που» διαλύεται στὴ δύναμη σὰ δικαίωμα τοῦ «Ἐγώ». Ἀγώνας ἐναντίον τοῦ κράτους σὰν τέτιου..

2. Ἡ ἐπικοινωνία μου, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν κομμουνισμό, ὁπόταν ἐμφανίζεται ἡ ἀλήθεια τῆς κοινωνίας, καὶ ἡ κοινωνία σὰν ἐπικοινωνία μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ «Ἀνθρώπου» (στὶς μορφές της τῆς κοινωνίας τῆς φυλακῆς, τῆς οἰκογένειας, τοῦ κράτους, τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, κτλ.) διαλύεται στὴν ἐπικοινωνία τοῦ «Ἐγώ».

3. Ἡ αὐτοϊκανοποίησή μου, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν κριτικὸ ἀνθρωπιστικὸ φιλελευθερισμό, ὅπου ἡ ἀλήθεια τῆς κριτικῆς, τὸ ξόδεμα, ἡ διάλυση καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς ἀπόλυτης αὐτοσυνείδησης κάνει τὴν ἐμφάνισή της σὰν αὐτοξόδεμα, καὶ ἡ κριτικὴ σὰ διάλυση πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Ἀνθρώπου μετατρέπεται σὲ διάλυση πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ «Ἐγώ».

Ἡ ἰδιαιτερότητα τῶν ἀτόμων διαλύθηκε ὅπως εἴδαμε, στὴ γενικὴ κατηγορία τῆς ἰδιαιτερότητας, ποὺ ἦταν ἡ ἄρνηση τῆς ἀπαλλαγῆς, τῆς ἐλευθερίας γενικά. Μιὰ περιγραφὴ λοιπὸν τῶν εἰδικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀτόμου, μπορεῖ πάλι νὰ συνίσταται μονάχα στὴν ἄρνηση αὐτῆς τῆς «ἐλευθερίας» στὶς τρεῖς «διαθλάσεις» της: καθεμιὰ ἀπ' τὶς τρεῖς αὐτὲς ἀρνητικὲς ἐλευθερίες μετατρέπεται μέσο τῆς ἄρνησής της σὲ μιὰ θετικὴ ἰδιότητα. Εἶναι φανερό, ὅτι ἀκριβῶς ὅπως στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν πραγμάτων καὶ τὸν κόσμο τῶν σκέψεων θεωροῦνταν ἤδη σὰν κατάκτηση καὶ τῶν δυὸ αὐτῶν κόσμων, ἔτσι καὶ ἐδῶ εἶναι ἐπίσης φανερὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδιαιτερότητα ἢ κατάκτηση τῶν πραγμάτων καὶ σκέψεων παρουσιάζεται μὲ τὴ σειρά της σὰν ὁλοκληρωμένη ἀπαλλαγή.

Τὸ «Ἐγὼ» μαζὶ μὲ τὴν ἰδιοκτησία του, τὸν κόσμο του, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς ἰδιότητες ὅπως τὶς χαρακτηρίσαμε πιὸ πάνω, εἶναι ἰδιοκτήτης. Σὰν αὐτο-ἱκανοποιούμενος καὶ αὐτο-καταναλωνόμενος, εἶναι τὸ «Ἐγὼ» ὑψωμένο στὴ δεύτερη δύναμη, ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἰδιοκτήτη, ποὺ εἶναι ἀποσπασμένος ἀπ' αὐτὸν καὶ ἐξίσου ἀνήκει σ' αὐτόν. Ἑπομένως εἶναι «ἀπόλυτη ἀρνητικότητα» στὸ διπλό του προσδιορισμὸ σὰν ἀδιαφορία, ἀφροντισιὰ καὶ σὰν ἀρνητικὴ σχέση πρὸς τὸν ἑαυτό του, τὸν ἰδιοκτήτη. Ἡ ἰδιοκτησία του πάνω στὸν κόσμο καὶ ἡ ἀπόσπασή του ἀπὸ τὸν κόσμο μετατρέπονται τώρα σ' αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ σχέση πρὸς τὸν ἑαυτό του, σ' αὐτὴ τὴν αὐτοδιάλυση καὶ τὴν αὐτο-ἰδιοκτησία τοῦ ἰδιοκτήτη. Τὸ «Ἐγώ», ἔτσι προσδιορισμένο, εἶναι:

III. Ὁ Μοναδικός, ποὺ δὲν ἔχει κι αὐτὸς ἄλλο περιεχόμενο ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἰδιοκτήτη σὺν τὸ φιλοσοφικὸ προσδιορισμὸ τῆς «ἀρνητικῆς σχέσης πρὸς τὸν ἑαυτό του». Ὁ βαθὺς Ζὰκ τὰ παρουσιάζει ἔτσι τὰ πράγματα σὰν νὰ μὴν ὑπάρχει τίποτε νὰ πεῖ γι' αὐτὸν τὸν Μοναδικό, γιατὶ εἶναι ἕνα σωματικό, μὴ κατασκευασμένο ἄτομο. Ἀλλὰ τὸ πράγμα ἐδῶ μοιάζει πολὺ μὲ τὴν περίπτωση τῆς ἀπόλυτης ἰδέας τοῦ Χέγκελ στὸ τέλος τῆς Λογικῆς καὶ τῆς ἀπόλυτης προσωπικότητας στὸ τέλος τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐπίσης δὲν ἔχει νὰ πεῖ τίποτε κανεὶς μιὰ καὶ ἡ κατασκευὴ περιέχει κάθε τι ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ γιὰ τέτιες κατασκευασμένες προσωπικότητες. Ὁ Χέγκελ τὸ ξέρει αὐτὸ καὶ δὲν ἐνοχλεῖται νὰ τὸ παραδεχτεῖ, ἐνῶ ὁ «Στίρνερ» ὑποστηρίζει ὑποκριτικά, ὅτι ὁ «Μοναδικός» του εἶναι κάτι τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ἀφηρημένα κατασκευασμένο Μοναδικό, εἶναι κάτι τὸ μὴ ἐκφραστό, δηλαδὴ ἕνα σωματικὸ ἄτομο. Αὐτὴ ἡ ὑποκριτικὴ παρουσίαση ἐξαφανίζεται, ὅταν τὸ πράγμα ἀντιστραφεῖ, ὅταν ὁ Μοναδικὸς ὁρίζεται σὰν ἰδιοκτήτης, καὶ ὅταν λέγεται γιὰ τὸν ἰδιοκτήτη ὅτι ἔχει τὴ γενικὴ κατηγορία τῆς ἰδιαιτερότητας σὰ γενικό του προσδιορισμό. Αὐτὸ ὄχι μονάχα λέει κάθε τι ποὺ «μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς» γιὰ τὸν Μοναδικό, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὸ τί εἶναι αὐτὸς γενικὰ — μεῖον τὴ φαντασία τοῦ Ζὰκ λὲ μπονὸμ γιὰ τὸν ἑαυτό του.

> «Ὦ! τί βάθος πλούτου, καὶ σοφίας καὶ γνώσης τοῦ Μοναδικοῦ! Πόσο ἀπροσμέτρητες εἶναι οἱ σκέψεις του καὶ πόσο ἀνεξιχνίαστοι οἱ δρόμοι του»!
>
> «Κοίτα, νά μερικοὶ δρόμοι του: ἀλλὰ πόσο λίγα πράγματα ἔχουμε ἀκούσει γι αὐτούς»! (Ἰώβ, 26, 14).

2. Ἡ φαινομενολογία τοῦ ἐγωιστῆ σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, ἢ ἡ θεωρία τῆς δικαιολόγησης

Ὅπως εἴδαμε κιόλας στὴν «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης» καὶ στὴ συνέχεια, ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς τοῦ Ἁγίου Σάντσο, ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, δὲν πρέπει μὲ κανέναν τρόπο νὰ συγχέεται μὲ τὸν τετριμμένο καθημερινὸ ἐγωιστή, τὸν «ἐγωιστὴ μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια». Μᾶλλον ἔχει σὰν προϋπόθεσή του τόσο αὐτὸν τὸν τελευταῖο (τὸν δέσμιο στὸν κόσμο τῶν πραγμάτων, τὸ παιδί, τὸν Νέγρο, τὸν Ἀρχαῖο, κτλ.) ὅσο καὶ τὸν αὐτοθυσια-

ζόμενο ἐγωιστὴ (τὸν δέσμιο στὸν κόσμο τῶν σκέψεων, τὸν νέο, τὸν Μογγόλο, τὸν Σύγχρονο, κτλ.). Εἶναι, πάντως στὴ φύση τῶν μυστικῶν τοῦ Μοναδικοῦ, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση καὶ ἡ ἀρνητικὴ ἑνότητα ποὺ τὴν ἀκολουθεῖ — ὁ «ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του» — μονάχα τώρα μπορεῖ νὰ ἐξεταστεῖ στὴν Καινὴ Διαθήκη.

Μιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ θέλει νὰ παρουσιάσει τὸν «ἀληθινὸ ἐγωιστὴ» σὰν κάτι ἐντελῶς καινούργιο, σὰν τὸ σκοπὸ ὅλης τῆς προηγούμενης ἱστορίας, πρέπει, ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, νὰ ἀποδείξει στοὺς αὐτοθυσιαζόμενους, στοὺς ὑπερασπιστὲς τοῦ dévoûment, ὅτι εἶναι ἐγωιστὲς παρὰ τὴ θέλησή τους, καὶ πρέπει νὰ ἀποδείξει στοὺς ἐγωιστὲς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια, ὅτι εἶναι αὐτοθυσιαζόμενοι, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινοί, ἱεροὶ ἐγωιστές. Ἂς ἀρχίσουμε ἀπὸ τοὺς πρώτους, τοὺς αὐτοθυσιαζόμενους.

Ἔχουμε κιόλας δεῖ ἀμέτρητες φορὲς ὅτι στὸν κόσμο τοῦ Ζὰκ λὲ μπονὰμ ὅλοι εἶναι δαιμονόπληκτοι ἀπὸ τὸ «Ἱερό». «Ὡστόσο τὸ πράγμα διαφέρει», ἂν «εἶναι κανεὶς μορφωμένος». Οἱ μορφωμένοι, ποὺ ἀσχολιοῦνται μὲ τὴν καθαρὴ σκέψη μᾶς ἐμφανίζονται σὰν οἱ κατ' ἐξοχὴν «δαιμονόπληκτοι» ἀπὸ τὸ «Ἱερό». Εἶναι οἱ αὐτοθυσιαζόμενοι στὴν πρακτική τους μορφή.

> «Ποιός εἶναι λοιπὸν αὐτοθυσιαζόμενος; Ἐντελῶς (!), «ἴσως» (!), «αὐτὸς ποὺ θυσιάζει κάθε τι ἄλλο γιὰ χάρη ἑνὸς πράγματος, ἑνὸς μοναδικοῦ σκοποῦ, μιᾶς μοναδικῆς θέλησης, ἑνὸς μοναδικοῦ πάθους... Τὸν κυβερνάει ἕνα πάθος στὸ ὁποῖο θυσιάζει ὅλα τὰ ἄλλα. Καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοθυσιαζόμενοι δὲν εἶναι ἴσως ἐγωιστές; Μιὰ καὶ ἔχουν ἕνα μοναδικὸ κυρίαρχο πάθος, ἐνδιαφέρονται μονάχα γιὰ μιὰ μοναδικὴ ἱκανοποίηση, ἀλλὰ καὶ μὲ πολλὴ ἔνταση γι' αὐτὸ τὸ λόγο. Ὅλες τους οἱ πράξεις καὶ ἐνέργειες εἶναι ἐγωιστικές, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ ἕνα μονόπλευρο, ἀνεξέλικτο, στενὸ ἐγωισμό. Πρόκειται γιὰ δαιμονοπληξία». (σ. 99).

Ἄρα, σύμφωνα μὲ τὸν Ἅγιο Σάντσο, ἔχουν μονάχα ἕνα μοναδικὸ κυρίαρχο πάθος. Μήπως θὰ πρέπει νὰ ἐνδιαφερθοῦν ἐπίσης μὲ τὰ πάθη ποὺ ἔχουν ὄχι αὐτοὶ ἀλλὰ ἄλλοι, γιὰ νὰ ἀνυψωθοῦν σὲ ἕναν ὁλόπλευρο, ἀνοιχτό, ἀπεριόριστο ἐγωισμό, γιὰ νὰ ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτὸ τὸ ξένο κριτήριο τοῦ «ἱεροῦ» ἐγωισμοῦ;

Στὸ μεταξύ, στὸ χωρίο αὐτὸ παρεμβάλλονται ἐπίσης ὁ «φιλάργυρος»

καὶ ὁ «κυνηγὸς ἡδονῆς» (ἴσως ἐπειδὴ ὁ «Στίρνερ» πιστεύει ὅτι αὐτὸς ἐπιδιώκει τὴν «ἡδονὴ» σὰν τέτια, τὴν ἱερὴ ἡδονή, καὶ ὄχι ὅλα τὰ εἴδη τῆς πραγματικῆς ἡδονῆς), ὅπως ἐπίσης «ὁ Ροβεσπιέρος, λόγου χάρη, ὁ Σαὶν Ζύστ, κτλ.» (σ. 100) σὰν παραδείγματα «αὐτοθυσιαζόμενων, δαιμονόπληκτων ἐγωιστῶν». «Ἀπὸ μιὰν ὁρισμένη ἠθικὴ ἄποψη μπορεῖ νὰ γίνει ἕνας συλλογισμὸς» (δηλ., ὁ ἱερός μας «ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του» κάνει συλλογισμοὺς ἀπὸ τὴ δική του ἄποψη σὲ ἐξαιρετικὴ ἀσυμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του) «περίπου ὡς ἑξῆς»:

> «Ἀλλὰ ὅταν θυσιάζω ἄλλα πάθη σὲ ἕνα πάθος, δὲ σημαίνει ὅτι ἔτσι θυσιάζω τὸν ἑαυτό μου σ' αὐτὸ τὸ πάθος, καὶ δὲ θυσιάζω ὁ,τιδήποτε ποὺ χάρη σ' αὐτὸ εἶμαι στ' ἀλήθεια ὁ ἑαυτός μου». (σ. 386).

Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀναγκάζεται ἀπ' αὐτὲς τὶς δυὸ προτάσεις «σὲ ἀσυμφωνία ἀνάμεσά τους» νὰ κάνει τὴ «μηδαμινὴ» διάκριση ὅτι ἕνας μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ θυσιάζει ἕξη «λόγου χάρη», ἢ ἑφτά, «κτλ.», πάθη σὲ ἕνα μοναδικὸ ἄλλο πάθος χωρὶς νὰ παύει νὰ εἶναι «στ' ἀλήθεια ὁ ἑαυτός μου», ἀλλὰ μὲ κανένα τρόπο δέκα πάθη, ἢ ἀκόμα περισσότερα. Ἀσφαλῶς, οὔτε ὁ Ροβεσπιέρος, οὔτε ὁ Σαὶν Ζὺστ ἦταν «στ' ἀλήθεια ὁ ἑαυτός μου», ὅπως δὲν ἦταν στ' ἀλήθεια «Ἄνθρωπος», ἀλλὰ ἦταν ἁπλῶς στ' ἀλήθεια Ροβεσπιέρος καὶ Σαὶν Ζύστ, αὐτὰ τὰ μοναδικά, ἀσύγκριτα ἄτομα.

Τὸ τέχνασμα μὲ τὸ ὁποῖο ἀποδεικνύεται στοὺς «αὐτοθυσιαζόμενους» ὅτι εἶναι ἐγωιστὲς εἶναι μιὰ παλιὰ πονηριά, ποὺ τὴν ἔχουν ἤδη ἀρκετὰ χρησιμοποιήσει ὁ Ἑλβέτιος κι ὁ Μπένταμ. Τὸ τέχνασμα τοῦ Ἁγίου Σάντσο συνίσταται στὴ μετατροπὴ τῶν «ἐγωιστῶν μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια», τῶν ἀστῶν, σὲ μὴ ἐγωιστές. Ὁ Ἑλβέτιος καὶ ὁ Μπένταμ, πάντως, ἀποδείχνουν στοὺς ἀστοὺς ὅτι μὲ τὴ στενοκεφαλιά τους βλάπτουν στὴν πράξη τὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ τὸ τέχνασμα τοῦ Ἁγίου Μὰξ εἶναι νὰ ἀποδείξει ὅτι δὲν ἀντιστοιχοῦν στὸ «ἰδεῶδες», στὴν «ἔννοια», στὴν «οὐσία», στὸν «προορισμό», κτλ., τοῦ ἐγωιστῆ καὶ ὅτι ἡ στάση τους πρὸς τὸν ἑαυτό τους δὲν εἶναι στάση τῆς ἀπόλυτης ἄρνησης. Κι ἐδῶ πάλι ἔχει στὸ μυαλό του μονάχα τὸ Γερμανὸ μικροαστό του. Ἂς σημειώσουμε, στὸ μεταξύ, ὅτι ἐνῶ στὴ σελίδα 99 ὁ ἁγιός μας παρουσιάζει τὸ «φιλάργυρο» σὰν «αὐτοθυσιαζόμενο ἐγωιστή», στὴ σελίδα 78, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ «φιλάργυρος ἐγωιστὴς» κατατάσσεται στοὺς «ἐγωιστὲς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια», στοὺς «ἀκάθαρτους, στοὺς μὴ ἱερούς».

Αὐτὴ ἡ δεύτερη κατηγορία τῶν ἐγωιστῶν ποὺ ὑπάρχουν ὡς τὰ σήμερα ὁρίζεται στὴ σελίδα 99 ὡς ἑξῆς:

> «Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι» (οἱ ἀστοὶ) «δὲν εἶναι ἐπομένως αὐτοθυσιαζόμενοι, δὲν εἶναι ἐμπνευσμένοι, δὲν εἶναι ἰδεώδεις, δὲν εἶναι συνεπεῖς, δὲν εἶναι ἐνθουσιώδεις. Εἶναι ἐ γ ω ι σ τ ὲ ς μ ὲ τ ὴ σ υ ν η θ ι σ μ έ ν η ἔ ν ν ο ι α, συμφεροντολόγοι ποὺ σκέφτονται τὸ συμφέρον τους, ψύχραιμοι, ὑπολογιστικοί, κτλ.».

Μιὰ καὶ τὸ «Βιβλίο» δὲν ἔχει ἐνιαία γραμμή, εἴχαμε ἤδη τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦμε, σὲ σχέση μὲ τὴ «φαντασιοπληξία» καὶ τὸν «πολιτικὸ φιλελευθερισμό», πῶς ὁ «Στίρνερ» πραγματοποιεῖ τὸ τέχνασμά του τῆς μετατροπῆς τῶν ἀστῶν σὲ μὴ ἐγωιστές, χάρη κυρίως στὴ μεγάλη του ἄγνοια γιὰ τοὺς πραγματικοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς πραγματικὲς συνθῆκες. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἄγνοια τοῦ χρησιμεύει ἐδῶ σὰ μοχλός.

> «Τὸ ξερὸ κεφάλι τοῦ γήινου ἀνθρώπου ἔχει ἀντίρρηση σ' αὐτὸ (δηλ., στὴ φαντασία τοῦ «Στίρνερ» γιὰ τὴν ἀφιλοκέρδεια), ἀλλὰ γιὰ χιλιάδες χρόνια, τουλάχιστο ὡς τώρα, ὑποχωροῦσε σκύβοντας τὸ κεφάλι καὶ λατρεύοντας ἀνώτερες δυνάμεις». (σ. 104). Οἱ ἐγωιστὲς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια «συμπεριφέρονται τὸ μισὸ σὰν παπάδες καὶ τὸ μισὸ μὲ κοσμικὸ τρόπο, καὶ λατρεύουν ταυτόχρονα τὸ Θεὸ καὶ τὸ Μαμμωνᾶ». (σ. 105).

Πληροφορούμαστε στὴ σελίδα 78:

> «Ὁ Μαμμωνᾶς τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ Θεὸς τοῦ κόσμου ἀπαιτοῦν κι οἱ δυὸ τὸν ἴ δ ι ο ἀκριβῶς βαθμὸ α ὐ τ α π ά ρ ν η σ η ς», — ἔτσι εἶναι ἀδύνατο νὰ καταλάβουμε πῶς ἡ αὐταπάρνηση γιὰ τὸν Μαμμωνᾶ καὶ ἡ αὐταπάρνηση γιὰ τὸν Θεὸ μποροῦν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν ἀνάμεσά τους σὰν «κοσμικὴ» καὶ «κληρική».

Στὴ σελίδα /105/ 106, ὁ Ζὰκ λὲ μπονόμ ἀναρωτιέται:

> «Πῶς λοιπὸν γίνεται, ὥστε ὁ ἐγωισμὸς ἐκείνων ποὺ πιστεύουν στὸ προσωπικό τους συμφέρον, νὰ ὑποτάσσεται ἐντούτοις διαρκῶς σ' ἕνα κληρικὸ ἢ παιδαγωγικό, δηλ., σ' ἕνα ἰδεατὸ συμφέρον;»

(Ἐδῶ, πάντως, πρέπει νὰ «σημειώσουμε» ὅτι σ' αὐτὸ τὸ χωρίο οἱ ἀστοὶ παριστάνονται σὰν ἐκπρόσωποι π ρ ο σ ω π ι κ ῶ ν συμφερόντων). Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδή:

> «Ἡ προσωπικότητά τους τοὺς φαίνεται πολὺ μικρή, πολὺ ἀ-

σήμαντη — ὅπως καὶ πραγματικὰ εἶναι — γιὰ νὰ διεκδικεῖ τὰ πάντα καὶ νὰ μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ ὁλοκληρωμένα. Ἕνα σίγουρο σημάδι τοῦ πράγματος αὐτοῦ εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι διαιροῦνται σὲ δύο πρόσωπα, ἕνα αἰώνιο καὶ ἕνα πρόσκαιρο. Τὶς Κυριακὲς ἀσχολοῦνται μὲ τὸ αἰώνιο καὶ τὶς καθημερινὲς μὲ τὸ πρόσκαιρο. Ἔχουν τὸν παπὰ μέσα τους κι ἔτσι δὲ μποροῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτόν».

Ὁ Σάντσο νιώθει μερικὲς ἀμφιβολίες ἐδῶ. Ἀναρωτιέται ἀνήσυχος ἂν «θὰ συμβεῖ τὸ ἴδιο πράγμα» στὴν ἰδιαιτερότητα, στὸν ἐγωισμὸ μὲ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια τῆς λέξης.

Θὰ δοῦμε ὅτι δὲν εἶναι χωρὶς βάση ἡ ὑποβολὴ αὐτῆς τῆς ἀνήσυχης ἐρώτησης. Προτοῦ λαλήσει ὁ πετεινὸς δυὸ φορές, ὁ Ἅγιος Ἰακὼβ (ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ) θὰ ἔχει «ἀπαρνηθεῖ» τὸν ἑαυτό του τρεῖς φορές.

Ἀνακαλύπτει πρὸς μεγάλη του δυσαρέσκεια ὅτι οἱ δυὸ τάσεις ποὺ ἐκδηλώνονται στὴν ἱστορία, τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τῶν ἀτόμων καὶ τὸ λεγόμενο γενικὸ συμφέρον, πάντοτε συνοδεύουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο. Ὅπως συνήθως, τὸ ἀνακαλύπτει αὐτὸ σὲ μιὰ ψεύτικη μορφή, στὴν ἱερή του μορφή, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἰδανικῶν συμφερόντων, τοῦ «Ἱεροῦ», τῆς ψευδαίσθησης. Ἀναρωτιέται: πῶς συμβαίνει ὥστε οἱ συνηθισμένοι ἐγωιστές, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν προσωπικῶν συμφερόντων, νὰ βρίσκονται ὡστόσο κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν γενικῶν συμφερόντων, τῶν δασκάλων, κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ἱεραρχίας; Ἡ ἀπάντησή του στὸ ἐρώτημα καταλήγει στὸ ὅτι οἱ ἀστοί, κτλ., «φαίνονται στὸν ἑαυτό τους πολὺ μικροί». καὶ θεωρεῖ ὅτι ἕνα «σίγουρο σημάδι» γι' αὐτὸ εἶναι ὅτι συμπεριφέρονται μὲ θρησκευτικὸ τρόπο, δηλ., διαιροῦν τὸν ἑαυτό τους σὲ ἕνα πρόσκαιρο καὶ ἕνα αἰώνιο ἄτομο, δηλαδή, ἐξηγεῖ τὴ θρησκευτική τους συμπεριφορὰ μὲ τὴ θρησκευτική τους συμπεριφορά, ἀφοῦ πρῶτα μεταμορφώσει τὸν ἀγώνα ἀνάμεσα στὸ γενικὸ καὶ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον σὲ ἕνα ἁπλὸ ἀντικαθρέφτισμα μέσα στὴ θρησκευτικὴ φαντασία.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν κυριαρχία τοῦ ἰδανικοῦ, βλέπε πιὸ πάνω ἐκεῖ ποὺ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἱεραρχία.

Ἂν τὴν ἐρώτηση τοῦ Σάντσο τὴ μεταφράσουμε ἀπὸ τὴν πομπώδη της μορφὴ στὴν καθημερινὴ γλώσσα, τότε «λέγεται τώρα»:

Πῶς συμβαίνει, ὥστε τὰ προσωπικὰ συμφέροντα νὰ ἐξελίσσονται πάντοτε, παρὰ τὴ θέληση τῶν ἀτόμων, σὲ ταξικὰ συμφέροντα, σὲ κοινὰ συμφέροντα ποὺ ἀποκτοῦν ἀνεξάρτητη ὕπαρξη σὲ σχέση μὲ τὰ ἀτομικὰ πρόσωπα, καὶ στὴν ἀνεξαρτησία τους νὰ παίρνουν τὴ μορφὴ γενικῶν

συμφερόντων; Πῶς γίνεται ὥστε σὰν τέτια νὰ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ πραγματικὰ ἄτομα καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀντίθεση, ποὺ τὰ προσδιορίζει σὰ γενικὰ συμφέροντα, νὰ μποροῦν νὰ κατανοοῦνται ἀπὸ τὴ συνείδηση σὰν ἰ δ ε α τ ὰ καὶ μάλιστα σὰ θρησκευτικά, ἱερὰ συμφέροντα; Πῶς συμβαίνει ὥστε σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία, ὅπου τὰ ἰδιωτικὰ συμφέραντα ἀποκτοῦν ἀνεξάρτητη ὕπαρξη σὰν ταξικὰ συμφέροντα, ἡ προσωπικὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου νὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ὑποστασιώνεται, νὰ ἀλλοτριώνεται, καὶ ταυτόχρονα νὰ ὑπάρχει σὰ μιὰ δύναμη ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτὸ καὶ χωρὶς αὐτό, δημιουργημένη ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία, καὶ νὰ μετατρέπεται σὲ κοινωνικὲς σχέσεις, σὲ μιὰ σειρὰ δυνάμεις ποὺ προσδιορίζουν καὶ ὑποτάσσουν τὸ ἄτομο, καὶ ποὺ γι' αὐτὸ παρουσιάζονται στὴ φαντασία σὰν «ἱερὲς» δυνάμεις; Ἂν ὁ Σάντσο εἶχε ἁπλῶς καταλάβει τὸ γεγονός, ὅτι μέσα στὰ πλαίσια καθορισμένων τ ρ ό π ω ν π α ρ α γ ω γ ῆ ς, ποὺ βέβαια δὲν ἐξαρτιέναι ἀπὸ τὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων, οἱ ξένες πρακτικὲς δυνάμεις, ἀνεξάρτητες ὄχι μόνο ἀπὸ τὰ ἀπομονωμένα ἄτομα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ σύνολό τους, στέκονται πάντοτε πάνω ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους — τότε δὲ θὰ τὸν ἐνδιέφερε καθόλου ἂν αὐτὸ τὸ γεγονὸς παρουσιάζεται μὲ θρησκευτικὴ μορφὴ ἢ ἂν διαστρεβλώνεται στὴ φαντασία τοῦ ἐγωιστῆ, ποὺ γι' αὐτὸν τὸ κάθε τι συμβαίνει στὴ φαντασία, σὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴ βάζει τίποτε πάνω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ὁ Σάντσο θὰ κατέβαινε τότε ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς θεωρίας στὸ βασίλειο τῆς πραγματικότητας, ἀπ' αὐτὸ ποὺ οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται ὅτι εἶναι, σ' αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ εἶναι, ἀπ' αὐτὸ ποὺ φαντάζονται γιὰ τὸν ἑαυτό τους, στὸ πῶς ἐνεργοῦν καὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἐνεργοῦν μέσα σὲ καθορισμένες περιστάσεις. Αὐτὸ ποὺ τοῦ φαίνεται σὰν προϊὸν σ κ έ ψ η ς, θὰ καταλάβαινε ὅτι εἶναι ἕνα προϊὸν τῆς ζ ω ῆ ς. Δὲ θὰ ἔφτανε μέχρι τὸν παραλογισμό, ποὺ βέβαια εἶναι ἀντάξιός του, νὰ ἐξηγεῖ τὴ διαίρεση ἀνάμεσα σὲ προσωπικὰ καὶ γενικὰ συμφέροντα λέγοντας ὅτι οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται αὐτὴ τὴ διαίρεση μ' ἕνα θρησκευτικὸ ἐ π ί σ η ς τρόπο καὶ φ α ί ν ο ν τ α ι στοὺς ἑαυτούς τους νὰ εἶναι τέτιοι καὶ τέτιοι, πράγμα βέβαια ποὺ εἶναι μιὰ ἄλλη ἁπλῶς ἔκφραση γιὰ τὸ «φαντάζονται».

Στὸ μεταξύ, ἀκόμα καὶ στὴν τετριμμένη γερμανικὴ μικροαστικὴ μορφὴ μὲ τὴν ὁποία ὁ Σάντσο ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀντίθεση προσωπικῶν καὶ γενικῶν συμφερόντων, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε καταλάβει ὅτι τὰ ἄτομα ξεκίνησαν πάντοτε ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, καὶ δὲ μποροῦσαν νὰ κάνουν ἀλλιῶς, καὶ ὅτι γι' αὐτὸ καὶ οἱ δυὸ πλευρὲς ποὺ σημείωσε εἶναι πλευρὲς τῆς προσωπικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀτόμων. Κι οἱ δυὸ γεννιοῦνται ἐξίσου ἀπὸ τὶς ἐμπειρικὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς, κι οἱ δυὸ εἶναι ἐκφράσεις μ ι ᾶ ς

κ α ὶ τ ῆ ς ἴ δ ι α ς προσωπικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπων καὶ γι αὐτὸ βρίσκονται σὲ φ α ι ν ο μ ε ν ι κ ὴ μόνον ἀντίθεση ἀνάμεσά τους. Ὅσον ἀφορᾶ τὴ θέση — τὴν καθοριζόμενη ἀπὸ τὶς εἰδικὲς συνθῆκες ἀνάπτυξης καὶ ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας — ποὺ ἔχει λάχει στὸ δεδομένο ἄτομο, ἄσχετο ἂν ἀντιπροσωπεύει σὲ μεγαλύτερη ἔκταση τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀντίθεσης, ἄσχετο ἂν ἐμφανίζεται περισσότερο σὰν ἐγωιστὴς ἢ περισσότερο σὰν αὐτοθυσιαζόμενος — αὐτὸ ἦταν ἕνα ἐντελῶς δευτερεῦον ζήτημα, ποὺ θὰ μποροῦσε μονάχα νὰ ἀποκτήσει ἕνα ὁρισμένο ἐνδιαφέρον ἂν θὰ ἐξετάζονταν σὲ καθορισμένες ἐποχὲς τῆς ἱστορίας σὲ σχέση μὲ καθορισμένα ἄτομα. Ἀλλιῶς αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ μποροῦσε νὰ ὁδηγήσει μονάχα σὲ κενὲς ἠθικολογίες καὶ σὲ τσαρλατάνικη φρασεολογία. Ἀλλὰ σὰ δογματιστὴς ὁ Σάντσο πέφτει ἐδῶ σὲ λάθος καὶ δὲ βρίσκει ἄλλη διέξοδο ἀπὸ τὸ νὰ λέει ὅτι οἱ Σάντσοι Πάντσα καὶ οἱ Δὸν Κιχῶτες εἶναι γεννημένοι τέτιοι καὶ ὅτι οἱ Σάντσοι ἐπιτρέπουν στὰ κεφάλια τους νὰ παραγεμίζουν μὲ κάθε εἴδους παραλογισμοὺς ἀπὸ τοὺς Δὸν Κιχῶτες. Σὰ δογματιστὴς ἁρπάζεται ἀπὸ μιὰ πλευρὰ ποὺ τὴν ἀντιλαμβάνεται μὲ δασκαλίστικο τρόπο, δηλώνει ὅτι εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὰ ἄτομα σὰν τέτια, καὶ ἐκφράζει τὴν ἀποστροφή του γιὰ τὴν ἄλλη πλευρά. Γι' αὐτό, ἐπίσης, ἐπειδὴ εἶναι δογματιστής, τοῦ φαίνεται ἡ ἄλλη πλευρὰ κατὰ ἕνα μέρος σὰ μιὰ ἁπλὴ ψ υ χ ι κ ὴ κ α τ ά σ τ α σ η, dévoument καὶ κατὰ ἕνα μέρος σὰ μιὰ ἁπλὴ «ἀ ρ χ ή», καὶ ὄχι σὰ μιὰ σχέση ποὺ πηγάζει ἀναγκαῖα ἀπὸ ὅλο τὸν προηγούμενο φυσικὸ τρόπο ζωῆς τῶν ἀτόμων. Ἔτσι λοιπόν, τὸ μόνο ποὺ ἔχει νὰ κάνει κανεὶς εἶναι «νὰ διώξει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸ κεφάλι του», ἂν καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ Σάντσο, αὐτὴ δημιουργεῖ κάθε εἴδους ἐμπειρικὰ πράγματα. Ἔτσι λόγου χάρη, στὴ σελίδα 180 «ἡ κοινωνικὴ ζωή, κάθε κοινωνικότητα, κάθε ἀδελφότητα καὶ ὅλα αὐτά... δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀγάπης ἢ τὴν κοινωνικὴ ἀρχή». Καλύτερα εἶναι νὰ πάρει κανεὶς τὸν ἀντίστροφο δρόμο: ἡ ζωὴ δημιούργησε τὴν ἀρχή.

Ὁ κ ο μ μ ο υ ν ι σ μ ὸ ς εἶναι γιὰ τὸν Ἅγιό μας τελείως ἀκατανόητος, ἐπειδὴ οἱ κομμουνιστὲς δὲν ἀντιπαραθέτουν τὸν ἐγωισμὸ στὴν αὐτοθυσία ἢ τὴν αὐτοθυσία στὸν ἐγωισμό, οὔτε ἐκφράζουν αὐτὴ τὴν ἀντίφαση θεωρητικὰ στὴν αἰσθηματική της ἢ στὴν πομπώδη ἰδεολογική της μορφή. Ἀντίθετα, δείχνουν τὴν ὑλικὴ βάση ποὺ τὴ γεννάει, καὶ ποὺ μαζί της ἡ ἀντίφαση ἐξαφανίζεται ἀπὸ μόνη της. Οἱ κομμουνιστὲς δὲν κηρύσσουν καμμιὰ ἠ θ ι κ ή, σὰν αὐτὴ ποὺ κηρύσσει ὁ «Στίρνερ» τόσο ἐκτεταμένα. Δὲ θέτουν στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἠθικὴ ἀπαίτηση: ἀγαπᾶτε

ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, μὴν εἶστε ἐγωιστές, κτλ. Ἀντίθετα ξέρουν πολὺ καλὰ ὅτι ὁ ἐγωισμός, ὅπως ἐξίσου καὶ ἡ αὐτοθυσία, *εἶναι* μέσα σὲ καθορισμένες συνθῆκες μιὰ ἀναγκαία μορφὴ τῆς αὐτο-ἐπιβεβαίωσης τῶν ἀτόμων. Ἑπομένως οἱ κομμουνιστὲς μὲ κανένα τρόπο δὲ θέλουν, ὅπως πιστεύει ὁ Ἅγιος Μάξ, καὶ ὅπως ἐπαναλαμβάνει ὁ πιστός του Ντοττόρε Γκρατσιάνο (Ἄρνολντ Ροῦγκε) ἀντιγράφοντάς τον (πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἅγιος Μὰξ τὸν ἀποκαλεῖ «ἀσυνήθιστα πονηρὸ καὶ πολιτικὸ πνεῦμα», Βίγκαντ, σ. 192), νὰ καταργήσουν (aufheben) τὸ «ἰδιωτικὸ ἄτομο» γιὰ τὸ χατήρι τοῦ «γενικοῦ», αὐτοθυσιαζόμενου ἀνθρώπου. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐπινόημα τῆς φαντασίας, ποὺ τὴν ἀναγκαία του ἐξήγηση θὰ μποροῦσαν κι οἱ δυό τους νὰ τὴ βροῦν στὰ «*Γερμανο-γαλλικὰ Χρονικά*». Οἱ κομμουνιστὲς θεωρητικοί, οἱ μόνοι ποὺ ἔχουν καιρὸ νὰ ἀφοσιώνονται στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας, ξεχωρίζουν ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο, ὅτι μόνον αὐτοὶ ἔχουν *ἀνακαλύψει* πὼς στὴ διάρκεια ὅλης τῆς ἱστορίας τὸ «γενικὸ συμφέρον» δημιουργεῖται ἀπὸ ἄτομα ποὺ ὁρίζονται σὰν «ἰδιωτικὰ πρόσωπα». Ξέρουν ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίφαση εἶναι μόνον *ἐπιφανειακή*, διότι ἡ μιὰ πλευρά της, ἡ λεγόμενη «γενικὴ», παράγεται διαρκῶς ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ ἀτομικὸ συμφέρον, καὶ μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἔρχεται σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὸ τελευταῖο σὰν ἀνεξάρτητη δύναμη μὲ ἀνεξάρτητη ἱστορία — ἔτσι αὐτὴ ἡ ἀντίφαση πάντοτε καταστρέφεται καὶ ἀναπαράγεται στὴν πράξη. Ἑπομένως δὲν ὑπάρχει θέμα χεγκελιανῆς «ἀρνητικῆς ἑνότητας» δύο πλευρῶν μιᾶς ἀντίφασης, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὑλικὰ προσδιορισμένη καταστροφὴ τοῦ προηγούμενου ὑλικὰ προσδιορισμένου τρόπου ζωῆς τῶν ἀτόμων, ποὺ μὲ τὴν ἐξαφάνισή του ἐξαφανίζεται ἐπίσης καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίφαση μαζὶ μὲ τὴν ἑνότητά της.

Ἔτσι βλέπουμε, πῶς ὁ «ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του», σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν «ἐγωιστὴ μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια» καὶ τὸν «αὐτοθυσιαζόμενο ἐγωιστή», βασίζεται εὐθὺς ἐξαρχῆς πάνω σὲ μιὰ ψευδαίσθηση καὶ γιὰ τοὺς δυό τους καὶ γιὰ τὶς πραγματικὲς σχέσεις τῶν πραγματικῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἐκπρόσωπος τῶν προσωπικῶν συμφερόντων εἶναι ἁπλῶς ἕνας «ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια» ἐξαιτίας τῆς ἀναγκαίας του ἀντίθεσης πρὸς τὰ ὁμαδικὰ συμφέροντα πού, μέσα στὸν ὑπάρχοντα τρόπο παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας, ἔχουν ἀποκτήσει ἀνεξάρτητη ὕπαρξη σὰ γενικὰ συμφέροντα καὶ ἔχουν παρουσιαστεῖ στὴ φαντασία καὶ ἔχουν γίνει ἀποτελεσματικὰ μὲ τὴ μορφὴ ἰδεατῶν συμφερόντων. Ὁ ἐκπρόσωπος τῶν συμφερόντων τῆς κοινότητας εἶναι ἁπλῶς «αὐτοθυσιαζόμενος» ἐξαιτίας τῆς ἀντίθεσής του πρὸς τὰ προσωπικὰ συμφέροντα,

τὰ προδιορισμένα σὰν ἰδιωτικὰ συμφέροντα, καὶ ἐπειδὴ τὰ συμφέροντα τῆς κοινότητας ὁρίζονται σὰ γενικὰ καὶ ἰδεατά.

Τόσο ὁ «αὐτοθυσιαζόμενος ἐγωιστὴς» ὅσο καὶ ὁ ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια συμπέφτουν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, στὴν «α ὐ τ α π ά ρ ν η σ η.

> Σελίδα 78: «Ἔτσι, ἡ αὐταπάρνηση εἶναι κοινὴ τόσο γιὰ τὸν ἱερὸ ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἀνίερο, τόσο γιὰ τὸν ἁγνὸ ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἀνήθικο: ὁ ἀνήθικος ἀ π α ρ ν ε ῖ τ α ι ὅλα τὰ ἀνώτερα αἰσθήματα, κάθε ντροπή, ἀκόμα καὶ τὴ φυσική του δειλία, καὶ ἀκολουθεῖ μονάχα τὸ πάθος ποὺ τὸν κυβερνᾶ. Ὁ ἁγνὸς ἀπαρνεῖται τὴ φυσική του σχέση πρὸς τὸν κόσμο... Σπρωγμένος ἀπὸ τὴ δίψα τοῦ χρήματος ὁ φιλάργυρος ἀπαρνιέται κάθε φωνὴ τῆς συνείδησής του, κάθε ἔννοια τιμῆς, κάθε πραότητα καὶ εὐσπλαχνία. Παραμερίζει κάθε ἠθικὸ ἐνδοιασμό, ὁδηγεῖται ἀπὸ τὰ πάθη του. Τὸ ἱερὸ πρόσωπο ἐνεργεῖ παρόμοια: γίνεται περίγελως στὰ μάτια τοῦ κόσμου, εἶναι «σκληρόκαρδος» καὶ «αὐστηρὰ δίκαιος», γιατὶ συνεπαίρνεται ἀπὸ τοὺς πόθους του».

Ὁ «φιλάργυρος» ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ σὰν ἕνας ἀνήθικος, ἀνίερος ἐγωιστής, ἄρα σὰν ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια, δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἕνα πρόσωπο ποὺ τὸ συναντᾶμε εὐρύτατα σὲ ἠθικολογικὰ ἀναγνώσματα γιὰ παιδιὰ καὶ σὲ μυθιστορήματα, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα παρουσιάζεται μονάχα σὰν ἐξαίρεση καὶ δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ὁ ἐκπρόσωπος τῶν φιλάργυρων ἀστῶν. Οἱ τελευταῖοι, ἀντίθετα, δὲν ἔχουν ἀνάγκη νὰ ἀπαρνιένται τὴ «φωνὴ τῆς συνείδησης», «τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς», κτλ., ἢ νὰ περιορίζονται στὸ μοναδικὸ πάθος τῆς φιλαργυρίας. Συμβαίνει πολὺ συχνότερα ἡ φιλαργυρία τους νὰ γεννάει μιὰ σειρὰ ἄλλα πάθη — πολιτικά, κτλ., — ποὺ τὴν ἱκανοποίησή τους οἱ ἀστοὶ μὲ κανέναν τρόπο δὲν τὴ θυσιάζουν. Χωρὶς νὰ ἐμβαθύνουμε περισσότερο σ' αὐτὸ τὸ θέμα, ἂς περάσουμε ἀμέσως στὴν «αὐταπάρνηση» τοῦ Στίρνερ.

Στὴ θέση τοῦ Ἐγὼ ποὺ ἀπαρνιέται τὸν ἑαυτό του, ὁ Ἅγιος Μὰξ βάζει ἕνα διαφορετικὸ Ἐγώ, ποὺ ὑπάρχει μονάχα στὴ φαντασία τοῦ Ἁγίου Μάξ. Κάνει τὸν «ἀνήθικο» νὰ θυσιάζει γενικὲς ἰδιότητες ὅπως τὰ «ἀνώτερα αἰσθήματα», τὴ «ντροπή», τὴ «δειλία», τὸ «αἴσθημα τιμῆς», κτλ., καὶ δὲ ρωτάει καθόλου ἂν ὁ ἀνήθικος διαθέτει πραγματικὰ αὐτὲς τὶς ἰδιότητες. Σάμπως ὁ «ἀνήθικος» νὰ ἔπρεπε νὰ διαθέτει ἀναγκαστικὰ ὅλες αὐτὲς τὶς ἰδιότητες! Ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμα ὁ «ἀνήθικος» τὶς διέθετε ὅλες, ἡ θυσία αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων πάλι δὲ θὰ ἦταν αὐταπάρνηση, ἀλλὰ ἁπλῶς

θὰ ἐπιβεβαίωνε τὸ γεγονὸς — ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ δικαιωθεῖ ἀκόμα καὶ στὰ πλαίσια μιᾶς ἠθικῆς ποὺ βρίσκεται «σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό της» — ὅτι γιὰ τὸ χατήρι ἑνὸς πάθους θυσιάζονται κάμποσα ἄλλα. Καὶ τελικά, σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ θεωρία, κάθε τι ποὺ ὁ Σάντσο κάνει ἢ δὲν κάνει εἶναι «αὐταπάρνηση». Μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ ἢ νὰ μὴν ἐνεργεῖ μ' ἕναν ἰδιαίτερο τρόπο /. . ./*

---

* /Ἡ συνέχεια στὸ σημεῖο αὐτὸ λείπει. Μιὰ σελίδα φαγωμένη ἀπὸ τοὺς ποντικούς, καὶ διαγραμμένη, περιέχει τὰ ἑξῆς:/ εἶναι ἕνας ἐγωιστής, ἡ ἀπάρνηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἂν ἐπιδιώκει ἕνα συμφέρον του ἀπαρνιέται τὴν ἀδιαφορία γι' αὐτὸ τὸ συμφέρον, ὅταν κάνει κάτι, ἀπαρνιέται τὴν τεμπελιά. Τίποτε δὲν εἶναι εὐκολότερο /.../ γιὰ τὸν Σάντσο ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδείξει στὸν «ἐγωιστὴ μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια» —τὴν πέτρα σκανδάλου— ὅτι ἀπαρνιέται πάντα τὸν ἑαυτό του, μιὰ ποὺ πάντοτε ἀπαρνιέται τὸ ἀντίθετο αὐτοῦ ποὺ κάνει, καὶ ποτὲ δὲν ἀπαρνιέται το πραγματικό του συμφέρον

Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴν αὐταπάρνηση ὁ Σάντσο μπορεῖ νὰ ἀναφωνήσει στὴ σελίδα 80: «Εἶναι μήπως ἡ ἀφιλοκέρδεια μὴ πραγματικὴ καὶ μὴ ὑπαρκτή; Ἀντίθετα, τίποτε δὲν εἶναι πιὸ κοινό»!

Χαιρόμαστε πραγματικὰ πάρα πολὺ /γιὰ τὴν «ἀφιλοκέρδεια»/ τῆς συνείδησης τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ...

Δίνει ἀμέσως ἕνα καλὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀφιλοκέρδειας /ἀναφέροντας/ ὀρφανοτροφεῖα — /Φράνκε, Ο'Κόνελ, Ἅγιος Βονιφάτιος, Ροβεσπιέρος, Θεόδωρος Κέρνερ. /.

Ὁ Ο'Κόνελ /.../, τὸ ξέρει κάθε /παιδί/ στὴ Γερμανία. Μονάχα στὴ Γερμανία, καὶ εἰδικὰ στὸ Βερολίνο εἶναι ἀκόμα δυνατὸ νὰ φανταστεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Ο'Κόνελ εἶναι «ἀφιλόκερδος». Ὁ Ο'Κόνελ ποὺ «δουλεύει ἀκούραστα» γιὰ νὰ μαζεύει τὰ νόθα παιδιὰ καὶ νὰ μεγαλώνει τὰ κεφάλαιά του, ποὺ δὲν ἀντάλλαξε ἀπὸ ἀγάπη τὴν προσοδοφόρα του πελατεία σὰ δικηγόρος (10 χιλιάδες λίρες στερλίνες τὸ χρόνο) γιὰ τὴν ἀκόμα πιὸ προσοδοφόρα δουλειὰ τοῦ προπαγανδιστῆ (20 χιλ. — 30 χιλ. τὸ χρόνο), (ἰδιαίτερα προσοδοφόρα στὴν Ἰρλανδία ὅπου δὲν ἔχει συναγωνισμό). Ὁ Ο'Κόνελ, ποὺ ἐνεργώντας σὰν ἐνδιάμεσος(α) ἐκμεταλλεύεται «σκληρόκαρδα» τοὺς Ἰρλανδοὺς ἀγρότες, βάζοντάς τους νὰ ζοῦν μαζὶ μὲ τὰ γουρούνια τους, ἐνῶ αὐτός, ὁ βασιλιὰς Ντάν, διατηρεῖ πριγκιπικὴ αὐλὴ στὸ παλάτι του στὸ Μέρριον Σκουαὶρ καὶ ταυτόχρονα θρηνεῖ ἀκατάπαυστα γιὰ τὴν ἀθλιότητα αὐτῶν τῶν ἀγροτῶν, «γιατὶ συνεπαίρνεται ἀπὸ τοὺς πόθους του». Ὁ Ο'Κόνελ, ποὺ πάντοτε σπρώχνει τὸ κίνημα μονάχα ὡς τὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἐθνικὴ συνεισφορὰ καὶ τὴ θέση του σὰν ἐπικεφαλῆς, καὶ ποὺ κάθε χρόνο μετὰ τὸ μάζεμα τῆς εἰσφορᾶς σταματάει κάθε προπαγάνδα, γιὰ νὰ φροντίσει τὸν ἑαυτό του στὸ κτῆμα του στὸ Ντέρυνέην. Ἐξαιτίας τῆς τσαρλατάνικης δικηγορίας του ποὺ κράτησε γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ἐξαιτίας τῆς ξεδιάντροπης ἐκμετάλλευσης κάθε κινήματος ὅπου πῆρε μέρος, ὁ Ο'Κόνελ ἀντιμετωπίζεται μὲ περιφρόνηση ἀκόμα κι ἀπ' τοὺς Ἄγγλους ἀστούς, παρὰ τὴ χρησιμότητά του

"Αν καί* στὴ σελίδα 420 ὁ Ἅγιος Μὰξ λέει τώρα:

«Πάνω ἀπὸ τὴν πύλη τῆς /ἐποχῆς/ μας δὲν εἶναι γραμμένες οἱ λέξεις... «γνῶθι σαυτόν», /ἀλλὰ/ «ἀξιοποίησε τὸν ἑαυτό σου» /verwette dich/ (ἐδῶ ὁ δημοδιδάσκαλός μας μεταμορφώνει τὴν ἀξιοποίηση μιᾶς ἀξίας ποὺ ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα, σὲ ἠθικὴ ἐπιταγὴ γιὰ ἀξιοποίηση),

ὡστόσο γιὰ τὸν «ἐγωιστὴ μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια», καὶ ὄχι γιὰ τὸν προηγούμενο «αὐτοθυσιαζόμενο», «τὸ γνωστὸ Ἀπολλώνιο ρητὸ θὰ ἔπρεπε νὰ λέει:

«Γνωρίστε τὸν ἑαυτό σας, γνωρίστε αὐτὸ ποὺ εἶστε μονάχα στὴν πραγματικότητα καὶ ἀφίστε τὴν τρελλή σας προσπάθεια νὰ εἶστε κάτι ἄλλο ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἶστε!» /Γιατί/ αὐτὸ ὁδηγεῖ στὸ φαινόμενο τοῦ β α υ κ α λ ι ζ ό μ ε ν ο υ ἐγωισμοῦ, ὅπου δὲν ἱκανοποιῶ τὸν ἑαυτό μου, ἀλλὰ μονάχα μιὰ ἀπὸ τὶς ὀρέξεις μου, λ.χ. τὴ δίψα γιὰ εὐτυχία. Ὅλες οἱ πράξεις σας καὶ ἐνέργειες εἶναι μυστικός, κρυφός... /ἐγωισμός/, ἀ σ ύ ν ε ι δ ο ς ἐ γ ω ι σ μ ό ς, ἀλλὰ γι' α ὐ τ ὸ ν ἀ κ ρ ι β ῶ ς τὸ λόγο ὄχι ἐγωισμὸς ἀλλὰ δουλεία, ὑπηρεσία, αὐταπάρνηση. Ε ἶ σ τ ε ἐ γ ω ι σ τ ὲ ς κ α ὶ τ α υ τ ό χ ρ ο ν α ὄ χ ι ἐ γ ω ι σ τ έ ς, σ τ ὸ β α θ μ ὸ π ο ὺ ἀ π α ρ ν ι έ σ τ ε τ ὸ ν ἐ γ ω ι σ μ ό». σ. 217).

«Κανένα πρόβατο καὶ κανένας σκύλος δὲν προσπαθεῖ νὰ γίνει πραγματικὸς» ἐγωιστὴς (σ. 443). «Κανένα ζῶο» δὲ λέει στὰ ἄλλα: «Γνωρίστε τὸν ἑαυτό σας, γνωρίστε αὐτὸ ποὺ εἶστε στὴν πραγματικότητα». — «Εἶναι στὴ φύση σου νὰ εἶσαι» ἐγωιστικό, «εἶστε» ἐγωιστικὲς «φύσεις, δηλ.» ἐγωιστές. «Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶστε ἤδη ἐγωιστές, δὲν ἔχετε ἀνάγκη

Εἶναι ἐπιπλέον φανερό, ὅτι ὁ Ἅγιος Μάξ, αὐτὸς ποὺ ἀνακάλυψε τὸν ἀληθινὸ ἐγωισμό, ἐνδιαφέρεται πολὺ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ ὠφελοκέρδεια ἔχει κυβερνήσει ὡς τώρα τὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ διατυπώνει τὴ σπουδαία θέση (Βίγκαντ, σ. 165) ὅτι ὁ κόσμος «δὲν ἦταν ἐγωιστικὸς ἐδῶ καὶ πολλὲς ἑκατονταετίες». Τὸ πολὺ ποὺ παραδέχεται εἶναι ὅτι ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ὁ «ἐγωιστὴς» ἐμφανίζονταν σὰν πρόδρομος τοῦ Στίρνερ καὶ «ἀποπλανοῦσε τὰ ἔθνη».

(α) Τὸ κείμενο λέει middleman ποὺ σημαίνει γενικὰ ἐνδιάμεσος. Ὑπῆρχαν στὴν Ἰρλανδία μ ι σ θ ω τ ὲ ς γ ῆ ς ἐνδιάμεσοι, ποὺ ὁ Ἔγκελς τοὺς ὀνομάζει μ ι σ θ ω τ ὲ ς ἐ π ι κ ε φ α λ ῆ ς. Αὐτοὶ νοίκιαζαν τὴ γῆ ἀπὸ γαιοκτήμονες, γιὰ νὰ τὴν ὑπενοικιάσουν κατὰ μικρὰ κομμάτια, μὲ νοίκι ἀναλογικὰ μεγαλύτερο.

* Σ' αὐτὴ τὴ σελίδα ὁ Μὰρξ ἐσημείωσε. III. Συνείδηση.

νὰ γίνετε τέτοιοι» (στὸ ἴδιο). Σ' αὐτὸ ποὺ εἶστε ἀνήκει ἐπίσης καὶ ἡ συνείδησή σας, καὶ ἀφοῦ εἶστε ἐγωιστές, διαθέτετε ἐπίσης τὴ συνείδηση ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἐγωισμό σας, καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως κανένας λόγος νὰ δώσετε καὶ τὴν παραμικρὴ προσοχὴ στὸ ἠθικὸ κήρυγμα τοῦ Στίρνερ νὰ κοιτάζετε μέσα στὴν καρδιά σας καὶ νὰ μετανοεῖτε.

Ἐδῶ πάλι ὁ Στίρνερ ἐκμεταλλεύεται τὸ παλιὸ φιλοσοφικὸ τέχνασμα ποὺ θὰ τὸ ξαναεξετάσουμε ἀργότερα. Ὁ φιλόσοφος δὲ λέει ἄμεσα: Δὲν εἴσαστε ἄνθρωποι. Εἴσασταν πάντοτε ἄνθρωποι, ἀλλὰ δὲν εἴχατε σ υ ν ε ί δ η σ η αὐτοῦ ποὺ εἴσασταν, καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο δὲν εἴσασταν στὴν πραγματικότητα Ἀληθινοὶ Ἄνθρωποι. Ἐπομένως αὐτὸ ποὺ φαινόσασταν ὅτι εἶστε, δὲν ἀντιστοιχοῦσε σ' αὐτὸ ποὺ εἴσασταν στὴν οὐσία. Εἴσασταν ἄνθρωποι καὶ δὲν εἴσασταν ἄνθρωποι. — Μὲ ἕναν ἔμμεσο τρόπο ὁ φιλόσοφος παραδέχεται ἐδῶ, ὅτι καθορισμένοι ἄνθρωποι σὲ καθορισμένες συνθῆκες ἀντιστοιχοῦν ἐπίσης σὲ μιὰ καθορισμένη συνείδηση. Ἀλλὰ ταυτόχρονα φαντάζεται, ὅτι ἡ ἠθική του ἀπαίτηση ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους — ἡ ἀπαίτηση νὰ ἀλλάξουν τὴ συνείδησή τους — θὰ φέρει αὐτὴ τὴν ἀλλαγμένη συνείδηση. Καὶ στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἄλλαξαν χάρη στὶς ἀλλαγμένες ἐμπειρικὲς συνθῆκες καὶ πού, φυσικά, διαθέτουν τώρα ἐπίσης μιὰ διαφορετικὴ συνείδηση, δὲ βλέπει τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰν ἀλλαγμένη /συνείδηση/. — Συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο /μὲ τὴ συνείδηση ποὺ τὴν ἐπιθυμεῖτε κρυφά/. /Σὲ σχέση μ' αὐτὸ/ εἶστε /κρυφοί, ἀσύνειδοι/ ἐγωιστὲς — δηλ., εἶστε πραγματικὰ ἐγωιστές, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶστε ἀ σ ύ ν ε ι δ ο ι, ἀλλὰ εἶστε μὴ ἐγωιστές, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶστε σ υ ν ε ι δ η τ ο ί. Ἡ: στὴ ρίζα τῆς τωρινῆς σας /συνείδησης βρίσκεται/ μιὰ καθορισμένη ὕπαρξη, ποὺ δὲν εἶναι ἡ /ὕπαρξη/ ποὺ ζητῶ. Ἡ συνείδησή σας εἶναι ἡ συνείδηση τοῦ ἐγωιστῆ τέτοιου ὅπως δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι, καὶ ἔτσι αὐτὸ δείχνει ὅτι ἐσεῖς οἱ ἴδιοι εἶστε ἐγωιστὲς τέτοιοι ποὺ δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶστε — ἢ αὐτὸ δείχνει ὅτι θ ὰ ἔ π ρ ε π ε νὰ εἶστε διαφορετικοὶ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ εἶ σ τ ε. Ὅλος αὐτὸς ὁ χωρισμὸς τῆς συνείδησης ἀπὸ τὰ ἄτομα ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση της καὶ ἀπὸ τὶς πραγματικές τους συνθῆκες, αὐτὴ ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἐγωιστὴς τῆς σημερινῆς ἀστικῆς κοινωνίας δὲ διαθέτει τὴ συνείδηση ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἐγωισμό του, εἶναι ἁπλῶς μιὰ παλιὰ φιλοσοφικὴ φαντασιοπληξία ποὺ ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ τὴν ἀποδέχεται ἐδῶ εὔπιστα καὶ τὴν ἀντιγράφει.* Ἀλλὰ ἂς καταπιαστοῦμε μὲ τὸ

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Αὐτὴ ἡ φαντασιοπληξία γίνεται ἐντελῶς κωμικὴ στὴν ἱστορία, ὅταν ἡ συνείδηση μιᾶς κατοπινῆς ἐποχῆς ποὺ ἐξετάζει μιὰ προηγούμενη ἐποχή, διαφέρει, φυσικά, ἀπὸ τὴ συνείδηση ποὺ

«συγκινητικὸ παράδειγμα» τοῦ φιλάργυρου. Θέλει νὰ πείσει αὐτὸ τὸ φιλάργυρο, ποὺ δὲν εἶναι ἕνας «φιλάργυρος» γενικά, ἀλλὰ ὁ φιλάργυρος «Γιάννης, Κώστας ἢ Παῦλος», ἕνας ἐντελῶς ἀτομικὰ προσδιορισμένος, «μοναδικὸς» φιλάργυρος, ποὺ ἡ φιλαργυρία του δὲν εἶναι ἡ κατηγορία «φιλαργυρία» (μιὰ ἀφαίρεση, ποὺ κάνει ὁ Ἅγιος Μάξ, ἀπὸ ὅλη τὴν ὁλόπλευρη, σύνθετη, «μοναδικὴ» ἐκδήλωση τῆς ζωῆς) καὶ «δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα ποὺ κάτω ἀπὸ αὐτὴν ἄλλοι ἄνθρωποι» (λόγου χάρη ὁ Ἅγιος Μάξ) «τὴν κατατάσσουν» — θέλει νὰ πείσει αὐτὸν τὸ φιλάργυρο μὲ ἠθικοὺς ἐξορκισμοὺς ὅτι «δὲν ἱκανοποιεῖ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ μιὰν ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τ ου». Ἀλλὰ «ἐσὺ εἶσαι ἐσὺ μόνο γιὰ μιὰ στιγμή, ὑπάρχεις πραγματικὰ μόνο σὰν ἕνας ποὺ ὑπάρχει γιὰ μιὰ στιγμή. Αὐτὸ ποὺ εἶναι χωρισμένο ἀπὸ σένα, ποὺ ὑπάρχεις γιὰ μιὰ στιγμή», εἶναι κάτι ἀπόλυτα ὑψηλότερο, /λ.χ., τὸ χρῆμα. Ἀλλὰ εἴτε/ «γιὰ σένα» τὸ χρῆμα εἶναι «μᾶλλον» μιὰ ἀνώτερη εὐχαρίστηση, εἴτε εἶναι γιὰ σένα κάτι «ἀπόλυτα ὑψηλότερο» ἢ ὄχι /.../[1] ἴσως ἐγὼ ἀπαρνιέμαι τὸν ἑαυτό μου; — Βρίσκει ὅτι εἶμαι δαιμονισμένος ἀπὸ φιλαργυρία μέρα καὶ νύχτα, ἀλλὰ αὐτὸ συμβαίνει μονάχα στὴ σκέψη του. Αὐτὸς εἶναι ποὺ φτιάχνει «τὴ μέρα καὶ τὴ νύχτα» ἀπὸ τὶς πολλὲς στιγμὲς κατὰ τὶς ὁποῖες παραμένω αὐτὸς ποὺ ὑπάρχει στιγμιαῖα, πάντοτε παραμένω ὁ ἴδιος, πάντοτε παραμένω πραγματικός, καὶ εἶναι αὐτὸς καὶ μόνον αὐτὸς ποὺ συνοψίζει σὲ μιὰ ἠθικὴ κρίση τὶς διάφορες στιγμὲς τῆς ἐκδήλωσης τῆς ζωῆς μου καὶ βεβαιώνει ὅτι αὐτὲς εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῆς φιλαργυρίας. Ὅταν ὁ Ἅγιος Μάξ ἀναγγέλει ὅτι ἱκανοποιῶ ἁπλῶς μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες μου, καὶ ὄχι τὸν ἑαυτό μου, μὲ τοποθετεῖ σὰν πλήρη καὶ ὁλοκληρωμένη ὕπαρξη σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου. «Καὶ σὲ τί συνίσταται αὐτὸ τὸ πλῆρες καὶ ὁλοκληρωμένο ἄτομο; Δὲν εἶναι βέβαια ἡ στιγμιαία ὕπαρξή σου, δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶσαι σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή» — ἄρα, σύμφωνα μὲ τὸν Ἅγιο Μάξ τὸν ἴδιο, συνίσταται στὴν ἱερὴ «ὕπαρξη». (Βίγκαντ, σ. 171). Ὅταν ὁ «Στίρνερ» λέει ὅτι πρέπει νὰ ἀλλάξω τὴ συνείδησή μου, τότε ξέρω ὅσον ἀφορᾶ ἐμένα, ὅτι ἡ στιγμιαία μου συνείδηση ἐπίσης ἀνήκει στὴ στιγμιαία μου ὕπαρξη, καὶ ὁ Ἅγιος Μάξ, ἀμφισβητώντας ὅτι ἔχω αὐτὴ τὴ συνείδηση, ἐπιτίθεται σὰν καλυμμένος ἠθικολόγος ἐναντίον ὅλου τοῦ

ἔχει αὐτὴ ἡ κατοπινὴ γιὰ τὸν ἑαυτό της, λ χ. οἱ Ἕλληνες ἔβλεπαν τὸν ἑαυτό τους μὲ τὰ μάτια τῶν Ἑλλήνων κι ὄχι ὅπως τοὺς βλέπουμε ἐμεῖς τώρα. Τὸ νὰ τοὺς κατηγοροῦμε ἐπειδὴ δὲ βλέπανε τὸν ἑαυτό τους μὲ τὰ δικά μας μάτια — δηλ. ἐπειδὴ «δὲν ηση τοῦ ἑαυτοῦ τους πῶς ἦταν πραγματικὰ» ισοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ τοὺς κατηγοροῦμε ἐπειδὴ εἶναι Ἕλληνες.

1. Τὸ παρακάτω χωρίο εἶναι κατεστραμμένο.

τρόπου τῆς ζωῆς μου.* Καὶ ὕστερα — «ὑπάρχεις ἄραγε μόνον ὅταν σκέφτεσαι γιὰ τὸν ἑαυτό σου, ὑπάρχεις μόνο χάρη στὴν αὐτοσυνείδηση;» (Βίγκαντ, σσ. 157, 158). Πῶς μπορῶ νὰ εἶμαι ὁτιδήποτε ἄλλο ἀπὸ ἐγωιστής; Πῶς μπορεῖ ὁ Στίρνερ, λόγου χάρη, νὰ εἶναι ὁτιδήποτε ἄλλο ἀπὸ ἐγωιστὴς — ἄσχετο ἂν ἀπαρνιέται τὸν ἐγωισμό ἢ ὄχι; «Εἶστε ἐγωιστὲς καὶ δὲν εἶστε ἐγωιστές, στὸ βαθμὸ ποὺ ἀπαρνιέστε τὸν ἐγωισμὸ» — αὐτὸ κηρύσσετε.

Τὸν ἀθῶο, «βαυκαλιζόμενο», «ἀνεκδιήγητο» δημοδιδάσκαλο! Τὰ πράγματα εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετα. Ἐμεῖς οἱ ἐγωιστὲς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια, ἢ ἀστοί, τὸ ξέρουμε πολὺ καλά: Charité bien ordonnée commence par soi-même[1] καὶ ἀπὸ καιρὸ ἀκολουθοῦμε τὴν ἀρχή: ἀγάπα τὸ γείτονά σου σὰν τὸν ἑαυτό σου, ποὺ ἑρμηνεύεται μὲ τὴν ἔννοια ὅτι καθένας εἶναι γείτονας τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἀλλὰ ἀρνούμαστε ὅτι εἴμαστε σκληροὶ ἐγωιστές, ἐκμεταλλευτές, συνηθισμένοι ἐγωιστές, ποὺ οἱ καρδιές τους δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀνυψωθοῦν στὰ εὐγενικὰ αἰσθήματα θεωρώντας σὰ δικά τους τὰ συμφέροντα τῶν συνανθρώπων τους — πρᾶγμα πού, μεταξύ μας, σημαίνει ἁπλῶς ὅτι ὑποστηρίζουμε πὼς τὰ συμφέροντά μας εἶναι τὰ συμφέροντα τῶν συνανθρώπων μας. Ἀπαρνιέσαι τὸ «συνηθισμένο» ἐγωισμὸ τοῦ μοναδικοῦ ἐγωιστῆ μόνον ἐπειδὴ «ἀπαρνιέσαι» τὶς «φυσικὲς σχέσεις σου μὲ τὸν κόσμο». Γι' αὐτὸ καὶ δὲ μπορεῖς νὰ καταλάβεις ὅτι ἀκριβῶς ὅταν ἀρνιόμαστε τὴ φρασεολογία τοῦ ἐγωισμοῦ, ὁλοκληρώνουμε καὶ τελειοποιοῦμε τὸν πρακτικὸ ἐγωισμὸ — ἐμεῖς ποὺ ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὰ πραγματικὰ ἐγωιστικὰ συμφέροντα, καὶ ὄχι γιὰ τὸ ἱερὸ συμφέρον τοῦ ἐγωισμοῦ. Στὸ μεταξύ, θὰ μποροῦσαμε νὰ προβλέψουμε — καὶ ἐδῶ ὁ ἀστὸς στρέφει μὲ ψυχρότητα τὴν πλάτη του στὸν Ἅγιο Μάξ — ὅτι ἐσεῖς οἱ γερμανοὶ δημοδιδάσκαλοι, ἂν θὰ ἀναλαβαίνατε τὴν ὑπεράσπιση τοῦ ἐγωισμοῦ, θὰ διακηρύσσατε ὄχι τὸν πραγματικό, «γήινο καὶ χεροπιαστὸ» ἐγωισμὸ (τὸ «Βιβλίο», σ. 455), δηλαδή, «ὄχι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται» ἐγωισμός, ἀλλὰ τὸν ἐγωισμὸ μὲ τὴν ἀσυνήθιστη, δασκαλίστικη ἔννοια, τὸ φιλοσοφικὸ ἐγωισμὸ ἢ τὸν ἐγωισμὸ τῶν ἁλητῶν.

Ἔτσι λοιπόν, «μόλις τώρα ἀνακαλύψαμε» τὸν ἐγωιστὴ μὲ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια. «Ἂς ἐξετάσουμε αὐτὴ τὴν καινούργια ἀνακάλυψη ἀπὸ πιὸ κοντά» (σ. 13).

Ἀπ' αὐτὸ ποὺ μόλις εἴπαμε εἶναι ἤδη καθαρό, ὅτι οἱ σημερινοὶ ἐγωιστὲς δὲν ἔχουν παρὰ νὰ ἀλλάξουν τὴ συνείδησή τους γιὰ νὰ γίνουν ἐγωι-

---

* /Ἐδῶ ὁ Μὰρξ σημειώνει καὶ πάλι:/. III. (Συνείδηση).

1 Ὁ παπὰς πρῶτα τὰ γένια του βλογάει.

στὲς μὲ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια, ἄρα ὅτι ὁ ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν προηγούμενο τύπο μονάχα κατὰ τὴ συνείδηση, δηλ., μονάχα ἐπειδὴ κατέχει τὴ γνώση, μονάχα σὰ φιλόσοφος. Ἀπὸ ἱλόκληρη τὴν ἱστορικὴ ἄποψη τοῦ Ἁγίου Μὰξ ἔπεται ὅτι, ἐπειδὴ οἱ προηγούμενοι ἐγωιστὲς κυριαρχοῦνταν μονάχα ἀπὸ τὸ «Ἱερό», ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς ἔχει νὰ ἀγωνιστεῖ μονάχα ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ». Ἡ «Μοναδικὴ» ἱστορία μᾶς ἔδειξε πῶς ὁ Ἅγιος Μὰξ μεταμόρφωσε τοὺς ἱστορικοὺς ὅρους σὲ ἰδέες, καὶ ὕστερα τὸν ἐγωιστὴ σὲ ἕναν ἱερόσυλο σὲ σχέση μ᾽ αὐτὲς τὶς ἰδέες. Μᾶς ἔδειξε, πῶς κάθε ἐγωιστικὴ ἐκδήλωση μεταμορφώθηκε σὲ μιὰν ἱεροσυλία /ἀπέναντι σ᾽ αὐτὲς τὶς/ ἰδέες, /ἡ δύναμη τοῦ/ προνομιούχου σὲ μιὰν ἱεροσυλία /ἀπέναντι στὴν ἰδέα/ τῆς ἰσότητας, στὴν ἱεροσυλία τοῦ δεσποτισμοῦ. /Σχετικὰ μὲ τὴν/ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας τοῦ συναγωνισμοῦ, θὰ μποροῦσε, ἐπομένως νὰ /εἰπωθεῖ στὸ «Βιβλίο»/ ὅτι /ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία/ θεωρεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα/ /(σ. 155) σὰν/ ἡ προσωπικὴ» /.../ μεγάλη /.../ /ὁ αὐτοθυσιαζόμενος/ ἐγωιστὴς /.../ οὐσιῶδες καὶ ἀνυπέρβλητο /.../ ποὺ μπορεῖ μονάχα νὰ καταπολεμηθεῖ, ὅταν μετατραπεῖ σὲ κάτι ἱερὸ καὶ βεβαιώνοντας ὕστερα ὅτι καταργεῖ τὴν ἱερότητα σ᾽ αὐτούς, δηλ., τὴν ἱερή του ἰδέα γι᾽ αὐτούς, δηλ., τοὺς καταργεῖ μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ ὑπάρχουν μέσα σ᾽ αὐτὸν σὰν ἱ ε ρ ό .[1]

> Σελίδα 50:* «Αὐτὸ ποὺ εἶσαι σ έ κ ά θ ε σ τ ι γ μ ὴ τὸ εἶσαι σὰν ἡ δημιουργία σου, καὶ ἀκριβῶς μέσα σ᾽ αὐτὴ τὴ δ η μ ι ο υ ρ γ ί α δὲ θέλεις νὰ χάσεις τὸν ἑαυτό σου, τὸν δ η μ ι ο υ ρ γ ό. Σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἑαυτό σου, ἐσὺ ὁ ἴδιος εἶσαι μιὰ ἀνώτερη ὕπαρξη, δηλ. δὲν εἶσαι ἁπλῶς μιὰ δημιουργία, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ὁ δημιουργός. Κι αὐτὸ ἀκριβῶς παραβλέπεις σὰν ἀκούσιος ἐγωιστής, καὶ γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἀνώτερη ὕπαρξη εἶναι κάτι ξένο γιὰ σένα».

Μὲ μιὰ διαφορετικὴ ἐκδοχή, αὐτὴ ἡ ἴδια σοφία ἀναφέρεται στὴ σελίδα 239 τοῦ «Βιβλίου»:

> «Τὸ γένος δὲν εἶναι τ ί π ο τ ε» (ἀργότερα γίνεται ὅλων τῶν εἰδῶν τὰ πράγματα, βλέπε «Αὐτο-ἱκανοποίηση»), «καὶ ὅταν τὸ ἄτομο ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὸν περιορισμὸ τῆς ἀτομικότητάς του,

---

1 Τὸ χειρόγραφο σ᾽ αὐτὴ τὴν παράγραφο εἶναι πολὺ κατεστραμμένο.

* /Ὁ Μὰρξ ἔγραψε στὴν κορφὴ αὐτῆς τῆς σελίδας:) II (Δημιουργὸς καὶ δημιουργία).

ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ αὐτὸ τὸ ἴδιο ἐμφανίζεται σὰν ἕνα ἄτομο. Ὑπάρχει μονάχα ὑψώνοντας τὸν ἑαυτό του, ὑπάρχει μονάχα μὲ τὸ νὰ μὴν παραμένει αὐτὸ ποὺ εἶναι, ἀλλιώτικα θὰ εἶχε τελειώσει, θὰ εἶχε πεθάνει».

Ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς διατυπώσεις, ἀπέναντι στὴ «δημιουργία» του, ὁ Στίρνερ ἀρχίζει ἀμέσως νὰ συμπεριφέρεται σὰ «δημιουργός», χωρὶς καθόλου «νὰ χάνεται μέσα σ' αὐτές».

«Μονάχα γιὰ μιὰ σ τ ι γ μ ὴ ἐσὺ εἶσαι ἐσύ, μονάχα σὰν ἕνας ποὺ ὑπάρχει γιὰ μιὰ στιγμὴ ὑπάρχεις ἐσὺ πραγματικά... Σὲ κάθε στιγμὴ εἶμαι ἐντελῶς αὐτὸ ποὺ εἶμαι... αὐτὸ ποὺ εἶναι χωρισμένο ἀπὸ σένα, αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει στιγμιαῖα» εἶναι «κάτι τὸ ἀπόλυτα ὑψηλότερο»... (Βίγκαντ, σ. 170). Καὶ στὴ σελίδα 171 (στὸ ἴδιο) «ἡ ὕπαρξή σου» ὁρίζεται σὰν ἡ «στιγμιαία σου ὕπαρξη».

Ἐνῶ στὸ «Βιβλίο» ὁ Ἅγιος Μὰξ λέει ὅτι πλάι σὲ μιὰ στιγμιαία ὕπαρξη ἔχει ἐπίσης μιὰν ἄλ η, ἀνώτερη ὕπαρξη, στὸ «Ἀπολογητικὸ Σχόλιο» «ἡ στιγμιαία ὕπαρξη» τοῦ ἀτόμου του ταυτίζεται μὲ τὴν «τελείως ὁλοκληρωμένη ὕπαρξή» του, καὶ κάθε ὕπαρξη σὰ μιὰ «στιγμιαία ὕπαρξη» μετατρέπεται σὲ μιὰν «ἀπόλυτα ὑψηλότερη ὕπαρξη». Στὸ «Βιβλίο» λοιπὸν αὐτὸς εἶναι κάθε στιγμή, μιὰ ὕπαρξη ἀνώτερη ἀπὸ ὅ,τι εἶναι αὐτὴ τὴ στιγμή, ἐνῶ τὸ «Σχόλιο», ἐκεῖνο ποὺ αὐτὸς δὲν εἶναι ἄμεσα αὐτὴ τὴ στιγμὴ εἶναι μιὰ «ἀπόλυτα ἀνώτερη ὕπαρξη», μιὰ ἱερὴ ὕπαρξη.—Καὶ σὲ ἀντίθεση πρὸς ὅλη αὐτὴ τὴ διαίρεση διαβάζουμε στὴ σελίδα 200 τοῦ «Βιβλίου»:

«Δὲν ξέρω τίποτε γιὰ μιὰ διαίρεση σὲ ἕνα «ἀτελὲς» καὶ ἕνα «τέλειο» Ἐγώ».

«Ὁ ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του» δὲν ἔχει πιὰ καμμιὰ ἀνάγκη νὰ θυσιάζει τὸν ἑαυτό του σὲ κάτι ὑψηλότερο, γιατὶ εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος αὐτὴ ἡ ἀνώτερη ὕπαρξη, καὶ τοποθετεῖ μέσα στὸν ἑαυτό του αὐτὸ τὸ σχίσμα ἀνάμεσα σὲ «ἀνώτερη» καὶ «κατώτερη» ὕπαρξη. Ἔτσι πραγματικὰ (Ἅγιος Σάντσο ἐναντίον Φώϋερμπαχ, τὸ «Βιβλίο», σ. 243), «ἡ ἀνώτερη ὕπαρξη ἔχει ὑποστεῖ μιὰ μεταμόρφωση καὶ τίποτε ἄλλο». Ὁ ἀληθινὸς ἐγωισμὸς τοῦ Ἁγίου Μὰξ συνίσταται στὴν ἐγωιστικὴ στάση ἀπέναντι στὸν ἀληθινὸ ἐγωισμό, ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του, ὅπως εἶναι «σὲ κάθε στιγμή». Αὐτὴ ἡ ἐγωιστικὴ στάση ἀπέναντι στὸν ἐγωισμὸ εἶναι αὐτοθυσία. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὁ Ἅγιος Μάξ. σὰ μιὰ δημιουργία, εἶναι ἕνας ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔν-

νοια. Σὰ δημιουργὸς εἶναι ἕνας αὐτοθυσιαζόμενος ἐγωιστής. Θὰ γνωρισοῦμε ἐπίσης μὲ τὴν ἀντίθετη πλευρά, γιατὶ κι οἱ δυὸ αὐτὲς πλευρὲς νομιμοποιοῦνται σὰ γνήσιοι προσδιορισμοὶ τῆς σκέψης, ἐφόσον ὑφίστανται τὴν ἀπόλυτη διαλεκτική, ὅπου κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ ἑαυτοῦ της.

Προτοῦ μποῦμε βαθύτερα σ' αὐτὸ τὸ μυστήριο στὴν ἐσωτερική του μορφή, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἐξετάσουμε στὰ ἀτομικὰ στοιχεῖα τῶν σκληρῶν του ἀγώνων γιὰ τὴν ὕπαρξη.

/Στὶς σελίδες 82, 83, ὁ Στίρνερ πραγματοποιεῖ τὸ κατόρθωμα/ νὰ παρουσιάσει τὴν πιὸ γενικὴ ἰδιότητα, /τὸν ἐγωιστὴ/ /σὲ συμφωνία/ μὲ τὸν ἑαυτό του σὰ δημιουργό, /ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κόσμου/ τοῦ πνεύματος:

> /«Ὁ Χριστιανισμὸς ἀποσκοποῦσε/ νὰ /μᾶς ἐλευθερώσει ἀπὸ τὸ φυσικὸ προσδιορισμὸ (προσδιορισμὸ μέσο τῆς φύσης), ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες σὰν κινητήρια δύναμη, ἤθελε ἐπομένως νὰ μὴν ἐπιτρέπει ἕνας ἄνθρωπος νὰ/ προσδιορίζεται /ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες του. Αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι/ δὲ θὰ ἔπρεπε α ὐ τ ὸ ς νὰ ἔχει ἐπιθυμίες, ἀλλὰ ὅτι οἱ ἐπιθυμίες δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν κατέχουν, ὅτι δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνονται σταθερές, ἀπρόσβλητες, ἀξερίζωτες. Ἀ λ λ ὰ δ ὲ θ ὰ μ π ο ρ ο ύ σ α μ ε τότε νὰ ἐφαρμόσουμε αὐτὲς τὶς δολοπλοκίες τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντίον τῶν ἐπιθυμιῶν στὴ δικιά του ἀκριβῶς ἐντολή, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ προσδιοριζόμαστε ἀπὸ τὸ πνεῦμα...;... Τότε α ὐ τ ὸ θὰ ἔτεινε στὴ διάλυση τοῦ πνεύματος, στὴ διάλυση ὅλων τῶν σκέψεων. Ὅπως λοιπὸν θὰ ἔπρεπε νὰ εἰπωθεῖ ἐκεῖ — θὰ ὀφείλαμε τώρα νὰ ποῦμε: Θὰ ἔπρεπε πραγματικὰ νὰ ἔχουμε πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα νὰ μὴ μᾶς κατέχει».

«Ὅσοι δὲ εἶναι τοῦ Χριστοῦ, ἐσταύρωσαν τὴν σάρκα ὁμοῦ μὲ τὰ πάθη καὶ τὰς ἐπιθυμίας». (Ἐπιστολὴ πρὸς Γαλάτας, 5, 24) — φαίνεται ὅτι σύμφωνα μὲ τὸν Στίρνερ, συμπεριφέρονται σὰν πραγματικοὶ ἰδιοκτῆτες ἀπέναντι στὰ σταυρωμένα πάθη καὶ ἐπιθυμίες τους. Αὐτὸς δέχεται τὸ Χριστιανισμὸ κατὰ δόσεις, ἀλλὰ δὲ θ' ἀφήσει τὰ πράγματα νὰ στηρίζονται μονάχα πάνω στὴ σταυρωμένη σάρκα. Θέλει νὰ σταυρώσει ἐπίσης καὶ τὸ πνεῦμα του, ἄρα, τὸν «ὁλοκληρωμένο ἄνθρωπο».

Ὁ μόνος λόγος ποὺ ὁ Χριστιανισμὸς ἤθελε νὰ μᾶς ἐλευθερώσει ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς σάρκας καὶ ἀπὸ τὶς «ἐπιθυμίες σὰν κινητήρια δύναμη» ἦταν ἐπειδὴ θεωροῦσε τὴ σάρκα μας, τὶς ἐπιθυμίες μας σὰν κάτι ξένο πρὸς ἐμᾶς. Ἤθελε νὰ μᾶς ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὸν προσδιορισμό μας ἀπὸ

τὴ φύση, μόνον ἐπειδὴ θεωροῦσε ὅτι ἡ φύση μας δὲν ἀνήκει σὲ μᾶς. Γιατὶ ἂν ἐγὼ ὁ ἴδιος δὲν εἶμαι φύση, ἂν οἱ φυσικές μου ἐπιθυμίες, ὅλος ὁ φυσικός μου χαρακτήρας, δὲν ἀνήκουν σὲ μένα τὸν ἴδιο — καὶ αὐτὸ λέει ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ — τότε ὅλος μου ὁ προσδιορισμὸς ἀπὸ τὴ φύση — ἄσχετο ἂν ὀφείλεται στὸν δικό μου φυσικὸ χαρακτήρα ἢ στὴ λεγόμενη ἐξωτερικὴ φύση — φαίνεται σὲ μένα σὰν ἕνας προσδιορισμὸς ἀπὸ κάτι ξένο, σὰν ἕνα ἐμπόδιο, ἕνας καταναγκασμὸς ποὺ ἀσκεῖται ἐναντίον μου, σὰ μιὰ ἑ τ ε ρ ο ν ο μ ί α π ο ὺ ἀ ν τ ι π α ρ α τ ί θ ε τ α ι σ τ ὴ ν α ὐ τ ο ν ο μ ί α τ ο ῦ π ν ε ύ μ α τ ο ς. Ὁ Στίρνερ ἀποδέχεται αὐτὴ τὴ χριστιανικὴ διαλεκτικὴ χωρὶς νὰ τὴν ἐξετάζει καὶ ὕστερα τὴν ἐφαρμόζει στὸ πνεῦμα μας. Στὸ μεταξύ, ὁ Χριστιανισμὸς δὲν κατάφερε πραγματικὰ ποτὲ νὰ μᾶς ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν ἐπιθυμιῶν, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ juste milieu[1] ποὺ τῆς ἀποδίδει αὐθαίρετα ὁ Ἅγιος Μάξ. Δὲν προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴν ἁπλὴ ἠθικὴ ἐπιταγή, ποὺ παραμένει ἀναποτελεσματικὴ στὴν πραγματικὴ ζωή. Ὁ Στίρνερ παίρνει τὶς ἠθικὲς ἐντολὲς γιὰ πραγματικὲς πράξεις καὶ τὶς συμπληρώνει μὲ τὴν παραπέρα κατηγορικὴ προσταγή: «Θὰ ἔπρεπε πραγματικὰ νὰ ἔχουμε πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς κατέχει» — καὶ ἐπομένως ὅλος ὁ ἐγωισμός του σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του περιορίζεται «ὅταν τὸν δοῦμε ἀπὸ πιὸ κοντά», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Χέγκελ, σὲ μιὰ ἠθικὴ φιλοσοφία ποὺ εἶναι τερπνότατη ὅσο καὶ ἐποικοδομητικὴ καὶ θεωρησιακή.

Ἂν μιὰ ἐπιθυμία γίνεται σταθερὴ ἢ ὄχι, δηλ., ἂν ἀποχτάει ἀποκλειστικὴ /δύναμη πάνω μας/ — πράγμα ποὺ ἄλλωστε /δὲν/ ἀποκλείει τὴν πιὸ πέρα πρόοδο — αὐτὸ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ ἂν οἱ ὑλικὲς περιστάσεις οἱ «κακὲς» συνθῆκες τοῦ κόσμου, ἐπιτρέπουν αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία νὰ ἱκανοποιηθεῖ φυσιολογικὰ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νὰ ἀναπτυχτεῖ μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ ἐπιθυμίες. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἐξαρτιέται μὲ τὴ σειρά του ἀπὸ τὸ ἐὰν ζοῦμε σὲ περιστάσεις ποὺ ἐπιτρέπουν ὁλόπλευρη δραστηριότητα καὶ ἐπομένως τὴν πλήρη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν δυνατοτήτων μας. Ἀπὸ τὶς πραγματικὲς συνθῆκες καὶ ἀπὸ τὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης ποὺ δίνουν σὲ κάθε ἄτομο, ἐξαρτιέται ἐπίσης ἂν οἱ σκέψεις γίνονται σταθερὲς ἢ ὄχι — ἀκριβῶς ὅπως λόγου χάρη, οἱ σταθερὲς ἰδέες τῶν γερμανῶν φιλοσόφων, αὐτῶν τῶν «θυμάτων τῆς κοινωνίας», qui nous font pitié[2] εἶναι ἀξεχώ-

---

1. Juste millieu = τὸ ὀρθὸ μέσο Ορος ποὺ χρησιμοποιούνταν γιὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Λουδοβίκου - Φίλιππου ποὺ ευνοοῦσε τὴν ἀστικὴ τάξη

2 Ποὺ μᾶς προκαλοῦν λύπη

ριστες ἀπὸ τὶς γερμανικὲς συνθῆκες. Στὸ μεταξύ, στὸν Στίρνερ ἡ κυριαρχία τῶν ἐπιθυμιῶν εἶναι μιὰ ἁπλὴ φράση ποὺ τοῦ δίνει τὴ σφραγιοα τοῦ ἀπόλυτου ἅγιου. Ἔτσι, μένοντας πάντοτε στὸ «συγκινητικὸ παράδειγμα» τοῦ φιλάργυρου, διαβάζουμε:

> «Ἕνας φιλάργυρος δὲν εἶναι ἕνας ἰδιοκτήτης, ἀλλὰ ἕνας ὑπηρέτης, καὶ δὲ μπορεῖ νὰ κάνει τίποτε πρὸς χάρη τοῦ ἑαυτοῦ του χωρὶς ταυτόχρονα νὰ τὸ κάνει πρὸς χάρη τοῦ κυρίου του» (σ. 400).

Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ κάνει ὁ,τιδήποτε χωρὶς ταυτόχρονα νὰ τὸ κάνει πρὸς χάρη τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπὸ τὶς ἀνάγκες του καὶ πρὸς χάρη τοῦ ὀργάνου αὐτῆς τῆς ἀνάγκης — γιὰ τὸν Στίρνερ αὐτὸ σημαίνει ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνάγκη καὶ τὸ ὄργανό της ἔχουν γίνει ἕνας κυρίαρχος πάνω του, ὅπως ἀκριβῶς πρωτύτερα ὁ ἴδιος εἶχε μετατρέψει τὰ μ έ σ α γιὰ τὴν ἱκανοποίηση μιᾶς ἀνάγκης (πρβλ. τὰ κεφάλαια γιὰ τὸν πολιτικὸ φιλελευθερισμὸ καὶ τὸν κομμουνισμὸ) σὲ κυρίαρχο πάνω του. Ὁ Στίρνερ δὲ μπορεῖ νὰ φάει χωρὶς ταυτόχρονα νὰ φάει πρὸς χάρη τοῦ στομαχιοῦ του. Ἂν οἱ συνθῆκες τοῦ κόσμου τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἱκανοποιήσει τὸ στομάχι του, τότε τὸ στομάχι του γίνεται κυρίαρχος πάνω του, ἡ ἐπιθυμία γιὰ φαγητὸ γίνεται μιὰ σταθερὴ ἐπιθυμία, καὶ ἡ σκέψη τοῦ φαγητοῦ γίνεται μιὰ ἔμμονη ἰδέα — ποὺ ταυτόχρονα τοῦ δίνει ἕνα παράδειγμα γιὰ τὴν ἐπίδραση τῶν συνθηκῶν τοῦ κόσμου κατὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἰδεῶν του. Ἡ «ἐξέγερση» τοῦ Σάντσο ἐναντίον τῆς σταθεροποίησης τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν σκέψεων περιορίζεται ἔτσι σὲ μιὰν ἀνίσχυρη ἠθικὴ ἐπιταγὴ γιὰ αὐτο-ἔλεγχο καὶ παρέχει μιὰ καινούργια ἀπόδειξη ὅτι δίνει ἁπλῶς μιὰν ἠχηρὴ ἔκφραση στὰ πιὸ τετριμμένα αἰσθήματα τοῦ μικροαστοῦ.*

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Μιὰ καὶ ἐπιτίθενται ἐναντίον τῆς ὑλικῆς βάσης ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτιόνταν ὡς τώρα ἡ ἀναπόφευκτη σταθερότητα ἐπιθυμιῶν καὶ ἰδεῶν, οἱ κομμουνιστὲς εἶναι οἱ μόνοι ἄνθρωποι που μὲ τὴν ἱστορική τους δραστηριότητα γίνεται ἡ ρευστοποίηση τῶν σταθερῶν ἰδεῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ παύει να εἶναι αὐτὸ μιὰ ἀνίσχυση ἠθικὴ ἐπιταγή, ὅπως συνεβαινε ὡς τώρα μὲ ὅλους τους ἠθικολόγους «κατεβαίνοντας μέχρι καὶ» τὸν Στίρνερ Ἡ κομμουνιστικὴ ὀργάνωση ἔχει ἕνα διπλὸ ἀποτέλεσμα πάνω στὶς ἐπιθυμίες ποὺ δημιουργοῦνται στὰ ἄτομα ἀπὸ τὶς σημερινὲς συνθῆκες. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιθυμίες — κυρίως ἐκεῖνες ποὺ ὑπάρχουν κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς συνθῆκες, ποὺ ἀλλάζουν μονάχα τὴ μορφὴ καὶ τὴν κατεύθυνσή τους κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς κοινωνικὲς συνθῆκες — ἁπλῶς μετατρέπονται ὀπὸ τὸ κομμουνιστικὸ κοινωνικὸ σύστημα, διότι τοὺς ἔχει δοθεῖ ἡ δυνοτότητα νὰ ἀναπτύσσονται

Ἔτσι, στὸ πρῶτο αὐτὸ παράδειγμα ἀγωνίζεται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἐναντίον τῶν σαρκικῶν του ἐπιθυμιῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐναντίον τῶν πνευματικῶν του σκέψεων — ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἐναντίον τῆς σάρκας του, κι᾽ ἀπ᾽ τὴν ἄλλη ἐναντίον τοῦ πνεύματός του — ὅταν αὐτές, οἱ δημιουργίες του, θέλουν νὰ γίνουν ἀνεξάρτητες ἀπ᾽ αὐτόν, τὸν δημιουργό τους. Πῶς διεξάγει ὁ Ἅγιός μας αὐτὸν τὸν ἀγώνα, πῶς συμπεριφέρεται σὰ δημιουργὸς ἀπέναντι στὴ δημιουργία του, θὰ τὸ δοῦμε τώρα.

Στὸ χριστιανὸ «μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια», στὸν chrétien «simple» γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἔκφραση τοῦ Φουριέ, «τὸ

φυσιολογικά. Ἄλλες ωστόσο — κυρίως ἐκεῖνες ποὺ γεννιοῦνται σ᾽ ἕνα ἰδιαίτερο κοινωνικὸ σύστημα, κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερες συνθῆκες παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας — ἀποστεροῦνται ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς ὕπαρξής τους Ποιές ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες ἁπλῶς θὰ ἀλλάξουν καὶ ποιὲς θὰ καταργηθοῦν σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ μονάχα μὲ πρακτικὰ μέσα, μέσο τῆς ἀλλαγῆς τῶν ἀληθινῶν πραγματικῶν «ἐπιθυμιῶν», καὶ ὄχι μέσο συγκρίσεων ἀνάμεσα σὲ παλιότερες ἱστορικὲς συνθῆκες

Οἱ δύο ἐκφράσεις: «σταθερὲς» καὶ «ἐπιθυμίες», ποὺ μόλις χρησιμοποιήσαμε γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀνασκευάσουμε αὐτὸ τὸ «μοναδικὸ» γεγονὸς τοῦ Στίρνερ, εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ ἀκατάλληλες. Τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ ἐπιθυμία ἑνὸς ἀτόμου στὴ σύγχρονη κοινωνία μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθεῖ σὲ βάρος ὅλων τῶν ἄλλων, καὶ ὅτι αὐτὸ «δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει» καὶ ὅτι ὡστόσο αὐτὸ περισσότερο ἢ λιγότερο πραγματικὰ συμβαίνει μὲ ὅλα τὰ ἄτομα στὸν κόσμο σήμερα, καὶ ὅτι ἔτσι ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου στὸ σύνολό του γίνεται ἀδύνατη — αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν Στίρνερ ἔτσι. «οἱ ἐπιθυμίες γίνονται σταθερὲς» στὸν ἐγωιστὴ σὲ ἀσυμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, γιατὶ ὁ Στίρνερ δὲν ξέρει τίποτα γιὰ τὴν ἐμπειρικὴ σύνδεση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος μὲ τὸν κόσμο ὅπως εἶναι σήμερα. Μιὰ ἐπιθυμία εἶναι ἤδη ἀπὸ τὴν ὕπαρξή της καὶ μόνο, κάτι τὸ «σταθερό», καὶ μπορεῖ νὰ συμβεῖ μονάχα στὸν Ἅγιο Μαξ καὶ τοὺς ὁμοίους του νὰ μὴν ἐπιτρέπουν στὸ σεξουαλικό τους λόγου χάρη ἔνστικτο νὰ γίνεται «σταθερο». Αὐτὸ ἤδη συμβαίνει καὶ θὰ πάψει νὰ εἶναι σταθερὸ μονάχα σὰν ἀποτέλεσμα εὐνουχισμοῦ ἢ ανικανότητας. Κάθε ἀνάγκη ποὺ δημιουργεῖ τὴ βάση μιᾶς «ἐπιθυμίας» εἶναι ἐπίσης κάτι «σταθερό», κι ὅσο κι ἂν προσπαθήσει ὁ Ἅγιος Μὰξ δὲ μπορεῖ νὰ καταργήσει αὐτὴ τὴ «σταθερότητα» καὶ νὰ καταφέρει λόγου χάρη νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπο τὴν ἀνάγκη νὰ πρέπει νὰ τρώει μέσα σὲ «σταθερὰ» χρονικὰ διαστήματα Οἱ κομμουνιστὲς δὲν ἔχουν καμιὰ πρόθεση νὰ καταργήσουν τὴ σταθερότητα τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἀναγκῶν τους, μιὰ πρόθεση ποὺ ὁ Στίρνερ θυθισμένος στὸν κόσμο τῆς φαντασίας του, ἀποδίδει σ᾽ αὐτοὺς καὶ σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους Ἐπιδιώκουν ἁπλῶς νὰ πετύχουν μιὰν ὀργάνωση παραγωγῆς καὶ ἐπικοινωνίας, ποὺ θὰ κάνει δυνατὴ τὴ φυσιολογικὴ ἱκανοποίηση ὅλων τῶν ἀναγκῶν, δηλαδὴ μιὰ ἱκανοποίηση ποὺ περιορίζεται μονάχα ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ἀνάγκες.

π ν ε ῦ μ α εἶναι παντοδύναμο καὶ δὲ δίνει καμιὰ σημασία σὲ ὁ ποιαδήποτε παρακίνηση τῆς «σ ά ρ κ α ς». Ὡστόσο μονάχα μέσα τῆς «σ ά ρ κ α ς» μπορῶ νὰ σπάσω τὴν τυραννία τοῦ π ν ε ύ μ α τ ο ς, γιατὶ μονάχα ὅταν καταλαβαίνει κανεὶς καὶ τὴ σάρκα του, καταλαβαίνει ὁλοκληρωτικὰ τὸν ἑαυτό του, καὶ μονάχα ὅταν καταλαβαίνει ὁ λ ο κ λ η ρ ω τ ι κ ὰ τὸν ἑαυτό του, γίνεται πραγματικὰ ἄνθρωπος μὲ νόηση καὶ λογικό... Ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ μιλήσει ἡ σ ά ρ κ α καὶ μάλιστα μὲ πάθος — γιατὶ δὲ γίνεται κι ἀλλιῶς — ... τότε αὐτὸς» (ὁ chrétien simple) «πιστεύει ὅτι ἀκούει διαβολικὲς φωνές, φωνὲς ἐναντίον τοῦ π ν ε ύ μ α τ ο ς... καὶ δικαιολογημένα ἐπιτίθεται μὲ πάθος ἐναντίον τους. Δὲ θὰ ἦταν χριστιανὸς ἂν θὰ ἦταν διατεθειμένος νὰ τὶς ἀνεχτεῖ». (σ. 83).

Ἔτσι λοιπόν, ὅταν τὸ πνεῦμα θέλει νὰ ἀνεξαρτοποιηθεῖ ἀπέναντί του, ὁ Ἅγιος Μὰξ καλεῖ τὴ σάρκα σὲ βοήθεια, καὶ ὅταν ἡ σάρκα του ἐξεγείρεται, θυμᾶται ὅτι εἶναι ἐπίσης καὶ πνεῦμα. Ὅ,τι κάνει ὁ χριστιανὸς πρὸς τὴ μιὰ κατεύθυνση, ὁ Ἅγιος Μὰξ τὸ κάνει καὶ πρὸς τὶς δυό. Εἶναι ὁ chrétien «composé», καὶ ἀποκαλύπτεται ἀκόμα μιὰ φορὰ σὰν ὁ τέλειος χριστιανός.

Ἐδῶ, σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα, ὁ Ἅγιος Μάξ, σὰν πνεῦμα, δὲν ἐμφανίζεται σὰν ὁ δημιουργὸς τῆς σάρκας του καὶ ἀντίστροφα. Βρίσκει τὴ σάρκα του καὶ τὸ πνεῦμα του νὰ ὑπάρχουν καὶ τὰ δυό, καὶ μονάχα ὅταν ἡ μιὰ πλευρὰ ἐξεγείρεται, θυμᾶται πραγματικὰ ὅτι ἔχει καὶ τὴν ἄλλη, καὶ φέρνει αὐτὴν τὴν ἄλλη πλευρά, σὰν τὸ πραγματικό του Ἐγώ, σὲ δράση ἐναντίον της. Ἐδῶ, ἐπομένως, ὁ Ἅγιος Μὰξ εἶναι δημιουργὸς μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι ἕνας «ἐ π ί σ η ς κ α ὶ ἀ λ λ ι ῶ ς π ρ ο σ δ ι ο ρ ι σ μ έ ν ο ς», μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ διαθέτει καὶ μιὰν ἄλλη ἀκόμα ἰδιότητα πλάι σ' αὐτὴ ποὺ τὸν βολεύει νὰ τὴν κατατάσσει στὴν κατηγορία τῆς «δημιουργίας». Ὅλη του ἡ δημιουργικὴ δραστηριότητα συνίσταται ἐδῶ στὴν καλή του πρόθεση νὰ καταλάβει τὸν ἑαυτό του, καὶ στὴν πραγματικότητα νὰ καταλάβει τὸν ἑαυτό του ὁ λ ο κ λ η ρ ω τ ι κ ὰ ἢ νὰ εἶναι λ ο γ ι κ ό ς,* νὰ καταλάβει τὸν ἑαυτό του σὰ μιὰ «πλήρη

---

* Ὁ Ἅγιος Μὰξ ἐπιβεβαιώνει ἐδῶ ὁλοκληρωτικὸ τὸ «συγκινητικὸ παράδειγμα» τοῦ Φώυερμπαχ γιὰ τὴν πόρνη καὶ τὴν ἀγαπημένη. Στὴν πρώτη ὁ ἄντρας «ἀντιλαμβάνεται» μ ο ν α χ α τ ὴ δ ι κ ή τ ο υ σ ά ρ κ α ἢ τὴ δικη της Στὴ δεύτερη ἀντιλαμβάνεται τὸν ἑαυτό του ὁ λ ό κ λ η ρ ο, ἢ

ἐλοκληρωμένη ὕπαρξη», σὰ μιὰ ὕπαρξη διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ «στιγμιαία του ὕπαρξη», καὶ ἀκόμα σὲ ἄμεση ἀντίφαση πρὸς τὸ εἶδος τῆς ὕπαρξης ποὺ αὐτὸς βρίσκεται «στιγμιαῖα».

Ἂς περάσουμε τώρα σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς «οκληρὲς μάχες» τοῦ ἁγίου μας:

> «Ὁ ζῆλος μου δὲ χρειάζεται νὰ εἶναι μικρότερος ἀπὸ τοῦ πιὸ φανατικοῦ, ἀλλὰ ταυτόχρονα παραμένω ἀπέναντί του ψυχρὸς σὰν πάγος, δύσπιστος καὶ ὁ πιὸ ἀσυμφιλίωτος ἐχθρός του. Παραμένω ὁ δ ι κ α σ τ ή ς του γιατὶ εἶμαι ὁ ἰδιοκτήτης του». (Σελ. 80, 81).

Ἂν κανεὶς θέλει νὰ δώσει τὴ σημασία αὐτοῦ ποὺ ὁ Ἅγιος Σάντσο λέει γιὰ τὸν ἑαυτό του, εἶναι ὅτι ἡ δημιουργική του δραστηριότητα περιορίζεται ἐδῶ στὸ γεγονός, ὅτι μέσα στὸ ζῆλο του διατηρεῖ τὴ συνείδηση τοῦ ζήλου του, ὅτι σκέφτεται πάνω σ' αὐτόν, ὅτι υἱοθετεῖ τὴ στάση τοῦ σκεπτόμενου «Ἐγὼ» ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του σὰν τὸ πραγματικὸ «Ἐγώ». Στὴ συνείδηση ἀκριβῶς δίνει αὐθαίρετα τὸ ὄνομα «δημιουργός». Εἶναι «δημιουργὸς» μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ διαθέτει σ υ ν ε ί δ η σ η.

> «Στὸ σημεῖο αὐτὸ ξεχνιέσαι μέσα σὲ μιὰ γλυκειὰ αὐτο - λησμονιά... Ἀλλὰ ὑπάρχεις μονάχα ὅταν σκέφτεσαι τὸν ἑαυτό σου, καὶ ἐ ξ α φ α ν ί ζ ε σ α ι ὅ τ α ν ξ ε χ ν ᾶ ς τ ὸ ν ἑ α υ τ ό σ ο υ ; Ποιός δὲν ξεχνάει τὸν ἑαυτό του σὲ κάθε στιγμή, ποιός δὲ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια του τὸν ἑαυτό του χ ί λ ι ε ς φ ο ρ ὲ ς τ ὴ ν ὥ ρ α» ; (Βίγκαντ, σσ. 157, 158).

Αὐτὸ βέβαια ὁ Σάντσο δὲ μπορεῖ νὰ τὸ συγχωρήσει στὴν «αὐτολησμονιά» του καὶ ἔτσι «παραμένει ταυτόχρονα ὁ πιὸ ἀσυμφιλίωτος ἐχθρός της».

Ὁ Ἅγιος Μάξ, ἡ δημιουργία, φλέγεται μὲ ἀπέραντο ζῆλο τὴν ἴδια ἀκριβῶς στιγμὴ ποὺ ὁ Ἅγιος Μάξ, ὁ δημιουργός, ἔχει ἤδη ὑψωθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ ζῆλο του μέσο τῆς σκέψης. Ἡ ὁ ἀληθινὸς Ἅγιος Μὰξ φλέγεται ἀπὸ ζῆλο, ἐνῶ ὁ σκεπτόμενος Ἅγιος Μάξ φαντάζεται ὅτι ἔχει ὑψωθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ ζῆλο του. Αὐτὴ ἡ ἀνύψωση στὴ σκέψη πάνω ἀπὸ ὅ,τι αὐτὸς εἶναι πραγματικά, περιγράφεται τώρα διασκεδαστικὰ καὶ μὲ τρόπο περιπετειώδη, μὲ φρασεολογία μυθιστορήματος, ἔτσι ποὺ ἐπιτρέπει

τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁλόκληρη (Βλ. Βίγκαντ, σσ. 170, 171). (Σημείωση Μὰρξ — Ἔγκελς).

στὸ ζῆλο του νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει, δηλ., δὲ βγάζει ὁποιαδήποτε σοβαρὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν ἐχθρότητά του ἀπέναντί του, ἀλλὰ ἡ στάση του ἀπέναντί του εἶναι «ψυχρὴ σὰν πάγος», «δύσπιστη» καὶ τέτια ποὺ ταιριάζει ἀπέναντι στὸν «πιὸ ἀσυμφιλίωτον ἐχθρό του». Στὸ βαθμὸ ποὺ ὁ Ἅγιος Μὰξ φλέγεται ἀπὸ τὸ ζῆλο του, δηλ., στὸ βαθμὸ ποὺ ὁ ζῆλος του εἶναι ἡ ἀληθινή του ἰδιότητα, ἡ στάση του ἀπέναντί του δὲν εἶναι στάση δημιουργοῦ. Καὶ στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ στάση του εἶναι στάση δημιουργοῦ, δὲ φλέγεται πραγματικὰ ἀπὸ ζῆλο, ὁ ζῆλος τοῦ εἶναι ξένος, δὲν εἶναι ἰδιότητά του. Ὅσο διάστημα φλέγεται ἀπὸ ζῆλο, δὲν εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ζήλου, καὶ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ γίνεται ὁ ἰδιοκτήτης, παύει νὰ φλέγεται ἀπὸ ζῆλο. Σὰν ἕνα σύνθετο σύνολο, εἶναι σὲ κάθε στιγμή, λόγω τῆς ἱκανότητάς του σὰ δημιουργοῦ καὶ ἰδιοκτήτη, τὸ συνολικὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἰδιοτήτων του, μὲ ἐξαίρεση τὴ μιὰν ἰδιότητα ποὺ βάζει σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν ἑαυτό του, πρὸς τὸ συνολικὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἄλλων, σὰ δημιουργία καὶ ἰδιοκτησία — ἔτσι ποὺ ἀκριβῶς α ὐ τ ὴ ἡ ἰδιότητα ποὺ τὴν τονίζει σὰ δ ι κ ι ά τ ο υ τοῦ εἶναι πάντοτε ξ έ ν η.

Ὅσο ἀλλόκοτη κι ἂν φαίνεται ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τοῦ Ἁγίου Μὰξ γιὰ τὰ ἡρωικά του κατορθώματα μέσα στὸν ἑαυτό του, μέσα στὴ συνείδησή του, εἶναι πάντως πασίγνωστο γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν πραγματικὰ σκεπτόμενα ἄτομα, ποὺ φαντάζονται ὅτι μέσα στὴ σκέψη καὶ μέσο τῆς σκέψης ἔχουν ὑψωθεῖ πάνω ἀπὸ κάθε τι,* ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν ὑψωθεῖ ποτὲ πάνω ἀπὸ τὴ σκέψη.

Αὐτὸ τὸ τέχνασμα — νὰ δηλώνεις ὅτι εἶσαι ἐναντίον κάποιας ὁρισμένης ἰδιότητας, ἐπειδὴ εἶσαι κάποιος ποὺ εἶναι ἐπίσης καὶ ἀλλιῶς προσδιορισμένος, δηλ. σὲ τοῦτο τὸ παράδειγμα ἐπειδὴ εἶσαι ὁ ἰ δ ι ο κ τ ή τ η ς τ ῆ ς σ κ έ ψ η ς π ο ὺ κ α τ ε υ θ ύ ν ε τ α ι π ρ ὸ ς τ ὸ

---

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: Στὴν πραγματικότητα ὅλα αὐτὰ εἶναι ἁπλῶς μιὰ πομπώδης περιγραφὴ τοῦ ἀστοῦ ποὺ ἐλέγχει κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς συγκινήσεις του ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ὑποφέρει, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, περηφανεύεται γιὰ πολλὲς ἰδιότητες, λ.χ. γιὰ τὸ φιλανθρωπικὸ ζῆλο, πρὸς τὶς ὁποίες πρέπει νὰ παραμένει «ψυχρὸς σὰν πάγος, δυσπιστος καὶ ἀσυμφιλίωτος ἐχθρός» ἔτσι ποὺ νὰ μὴ χαθεῖ σὰν ἰδιοκτήτης μέσα στὸ φιλανθρωπικό του ζῆλο, ἀλλὰ νὰ παραμείνει ὁ ἰδιοκτήτης τῆς φιλανθρωπίας. Ἐνῶ ὁ ἀστὸς θυσιάζει τὶς τάσεις του ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες του πάντοτε γιὰ ἕνα καθορισμένο π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ συμφέρον, ὁ Ἅγιος Μὰξ θυσιάζει τὴν ἰδιότητα ποὺ ἀπέναντί της υἱοθετεῖ τὴ στάση τοῦ «ἀσυμφιλίωτου ἐχθροῦ» πρὸς χάρη τοῦ σκεπτόμενου Ἐγώ του, τῆς σκέψης του.

ἀ ν τ ί θ ε τ ο — αὐτὸ τὸ τέχνασμα μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ μὲ τὶς ἀναγκαῖες τροποποιήσεις σὲ ὁποιαδήποτε ἰδιότητα διαλέξεις. Λόγου χάρη ἡ ἀδιαφορία μου δὲ χρειάζεται νὰ εἶναι λιγότερη ἀπὸ τοῦ πιὸ blasé ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ταυτόχρονα παραμένω ἀπέναντί της ἐξαιρετικὰ φανατικός, δύσπιστος καὶ ὁ πιὸ ἀσυμφιλίωτος ἐχθρός της, κτλ.

Δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ξεχάσουμε ὅτι τὸ σύνθετο σύνολο ὅλων τῶν ἰδιοτήτων του, ὁ ἰδιοκτήτης —ἔτσι ὅπως ἀντιπαρατίθεται, μὲ τὴ σκέψη, σὲ μιὰ μονάχα ἀπ' αὐτὲς— δὲν εἶναι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἁπλὴ καὶ σκέτη σκέψη τοῦ Σάντσο πάνω σ' αὐτὴ τὴ μοναδικὴ ἰδιότητα. Τὴ σκέψη αὐτὴ τὴν ἔχει μετατρέψει στὸ «Ἐγώ» του, προβάλλοντας ἀντὶ γιὰ τὸ σύνθετο σύνολο, μιὰν ἁπλῶς σκεπτόμενη ἰδιότητα καὶ προβάλλοντας σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδιότητές του καὶ πρὸς τὸ σύνολό τους τὴ μία ἁπλῶς ἰδιότητα τῆς σκέψης, ἕνα «Ἐγώ», καὶ τὸν ἑαυτό του σὰν τὸ ἀφηρημένο «Ἐγώ».

Αὐτὴ τὴν ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του, αὐτὴ τὴν ἱεροπρεπὴ παρωδία τῆς λογιστικῆς τοῦ Μπένταμ[1] γιὰ τὰ συμφέροντά του καὶ τὶς ἰδιότητές του, ὁ «Στίρνερ» τώρα τὴν ἐκθέτει ὁ ἴδιος:

> Σελίδα 188: «Ἕνα συμφέρον, ἄσχετα πρὸς ποιό σκοπὸ κατευθύνεται, ἀποκτάει ἕνα δοῦλο στὸ πρόσωπο τοῦ ἑαυτοῦ μου, ὅταν εἶμαι ἀνίκανος νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπ' αὐτό. Δὲν εἶναι πιὰ ἡ ἰδιοκτησία μου, ἀλλὰ ἐγὼ εἶμαι ἡ ἰδιοκτησία του. Ἂς ἀποδεχτοῦμε ἑπομένως τὶς ὁδηγίες τῆς κριτικῆς, ὅτι πρέπει νὰ αἰσθανόμαστε εὐτυχισμένοι μονάχα κατὰ τὴν ἀποσύνδεση».

«Ἐμεῖς»! —Ποιοί εἴμαστε «ἐμεῖς»; Ποτὲ δὲ συμβαίνει σὲ «μᾶς» νὰ «δεχόμαστε» τὶς «ὁδηγίες τῆς κριτικῆς». — Ἔτσι ὁ Ἅγιος Μάξ, ποὺ εἶναι γιὰ τὴν ὥρα κάτω ἀπὸ τὴν ἀστυνομικὴ ἐπιτήρηση τῆς «κριτικῆς», ζητάει ἐδῶ «τὴν ἴδια εὐημερία γιὰ ὅλους», «ἴση εὐημερία γιὰ ὅλους ὡς πρὸς ἕνα καὶ τὸ ἴδιο θέμα», «τὴν ἄμεση τυραννικὴ κυριαρχία τῆς θ ρ η σ κ ε ί α ς».

Ἡ συμφεροντολογία του μὲ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια ἀποκαλύπτεται ἐδῶ σὰ μιὰ οὐράνια ἀνιδιοτέλεια.

---

[1] Σύμφωνα μὲ τὴν ἠθικὴ τοῦ Μπένταμ εἶναι ἠθικές, οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν τὸ σύνολο τῶν ἱκανοποιήσεων εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν θλίψεων. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς σύνταξης μεγάλων καταλόγων ἀπὸ ἱκανοποιήσεις καὶ θλίψεις καὶ τῆς σύγκρισής τους ὥστε νὰ προσδιοριστεῖ ἡ ἠθικότητα μιᾶς πράξης, τὸ ὀνομάζουν οἱ Μὰρξ καὶ Ἔγκελς «λογιστικὴ τοῦ Μπένταμ».

Δὲν ὑπάρχει ἄλλωστε ἀνάγκη νὰ ασχοληθοῦμε ἐδῶ σὲ πλάτος μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ὑπάρχουσα κοινωνία δὲν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπὸ τὸν Ἅγιο Σάντσο ἂν ἕνα «συμφέρον» «ἀποκτάει ἕνα δοῦλο στὸ πρόσωπο τοῦ ἑαυτοῦ του» καὶ ἂν «εἶναι αὐτὸς ἀνίκανος νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτό». Ἡ σταθεροποίηση τῶν συμφερόντων μέσο τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν ταξικῶν σχέσεων εἶναι πολὺ πιὸ φανερὴ ἀπὸ τὴ «σταθεροποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν» καὶ τῶν «σκέψεων».

Γιὰ νὰ ὑπερθεματίσει σὲ σχέση μὲ τὴν κριτικὴ κριτική, ὁ ἅγιός μας θὰ ἔπρεπε τουλάχιστο νὰ προχωρήσει μέχρι τὴν ἀποσύνδεση τῆς ἀποσύνδεσης, γιατὶ ἀλλιῶς ἡ ἀποσύνδεση παραμένει ἕνα συμφέρον ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲ μπορεῖ νὰ ἀπαλλαγεῖ, καὶ τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποκτήσει στὸ πρόσωπό του ἕνα δοῦλο. Ἡ ἀποσύνδεση δὲν εἶναι πιὰ ἡ ἰδιοκτησία του, ἀλλὰ αὐτὸς εἶναι ἡ ἰδιοκτησία τῆς ἀποσύνδεσης. Ἂν ἤθελε νὰ εἶναι συνεπὴς μὲ τὸ παράδειγμα ποὺ μόλις δώσαμε, θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσει τὸ ζῆλο του ἐναντίον τοῦ δικοῦ του «ζήλου» σὰν ἕνα «συμφέρον» καὶ νὰ συμπεριφερθεῖ πρὸς αὐτὸ σὰ νὰ εἶχε νὰ κάνει μὲ ἕναν «ἀσυμφιλίωτο ἐχθρό». Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ ἐξετάσει τὴν «παγωμένη» του ἀνιδιοτέλεια σὲ σχέση μὲ τὸν «παγωμένο» του ζῆλο καὶ νὰ γίνει ἐξίσου τέλεια «παγωμένος» — καὶ ἔτσι, εἶναι φανερὸ ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ ἀποφύγει τὸ ἀρχικό του «ἐνδιαφέρον» καὶ ἐπίσης τὸν «πειρασμὸ» νὰ περιστρέφεται σὲ κύκλο ἀκολουθώντας κατὰ πόδας τὴ θεωρησιακὴ ἐξέταση. — Ἀντὶ γι αὐτὸ συνεχίζει χαρούμενος (στὸ ἴδιο) :

> «Θὰ ἐνδιαφέρομαι μονάχα νὰ διασώσω τὴν ἰδιοκτησία μου γιὰ τὸν ἑαυτό μου» (δηλ., νὰ διασώσω τὸν ἑαυτό μου ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία μου) «καί, γιὰ νὰ τὴ διασώσω, τὴν παίρνω πίσω στὸν ἑαυτό μου κάθε στιγμή, καταστρέφω μέσα σ' αὐτὴ κάθε τάση πρὸς τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν καταβροχθίζω προτοῦ σταθεροποιηθεῖ καὶ μπορέσει νὰ γίνει ἔμμονη ἰδέα ἢ πάθος».

Πῶς «καταβροχθίζει» ὁ «Στίρνερ» τὰ πρόσωπα ποὺ εἶναι ἰδιοκτησία του!

Ὁ «Στίρνερ» δίνει ἔτσι στὸν ἑαυτό του ἕναν «προορισμὸ» μέσο τῆς «κριτικῆς». Διαβεβαιώνει ὅτι καταβροχθίζει ἀμέσως καὶ πάλι τὸν «προορισμό» του, λέγοντας στὴ σελίδα 189:

> «Τὸ κάνω ὡστόσο αὐτὸ ὄχι πρὸς χάρη τοῦ ἀνθρώπινου προορισμοῦ μου, ἀλλὰ γιατὶ ἐγὼ καλῶ τὸν ἑαυτό μου νὰ πράξει ἔτσι».

Ἂν δὲν καλέσω τὸν ἑαυτό μου νὰ πράξει ἔτσι, τότε εἶμαι, ὅπως ἀκούσαμε, ἕνας δοῦλος, ὄχι ἕνας ἰδιοκτήτης, ὄχι ἕνας ἀληθινὸς ἐγωιστής. Δὲ συμπεριφέρομαι στὸν ἑαυτό μου σὰ δημιουργός, ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ κάνω σὰν ἀληθινὸς ἐγωιστής. Ἑπομένως, στὸ βαθμὸ ποὺ ἕνα πρόσωπο θέλει νὰ εἶναι ἀληθινὸς ἐγωιστής, θὰ πρέπει νὰ καλεῖ τὸν ἑαυτό του νὰ ἐπιτελέσει αὐτὸν τὸν προορισμὸ ποὺ τοῦ ἔχει δοθεῖ ἀπὸ τὴν «κριτική». Ἔτσι, εἶναι ἕνας γενικὸς προορισμός, ἕνας προορισμὸς γιὰ ὅλους, ὄχι ἁπλῶς ὁ προορισμός τ ο υ, ἀλλὰ ἐπίσης ὁ π ρ ο ο ρ ι σ μ ό ς του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς ἐμφανίζεται ἐδῶ σὰν ἕνα ἰδεῶδες ἀνέφικτο ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν ἀτόμων, γιατὶ (σ. 434) «τὰ ἀπὸ γεννησιμιοῦ τους περιορισμένα μυαλὰ ἀποτελοῦν ἀναντίρρητα τὴν πιὸ πολυάριθμη τάξη τῆς ἀνθρωπότητας» — καὶ πῶς θὰ μποροῦσαν αὐτὰ τὰ «περιορισμένα μυαλὰ» νὰ διεισδύσουν στὸ μυστήριο τῆς ἀπεριόριστης καταβρόχθισης τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ τοῦ κόσμου. — Στὸ μεταξύ, ὅλες αὐτὲς οἱ τρομερὲς ἐκφράσεις — καταστρέφω, καταβροχθίζω, κτλ. — ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιὰ καινούργια ποικιλία τοῦ «παγωμένου, πιὸ ἀσυμφιλίωτου ἐχθροῦ» ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω.

Τώρα, τελικά, εἴμαστε πιὰ σὲ θέση νὰ δοῦμε βαθύτερα τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ «Στίρνερ» γιὰ τὸν κομμουνισμό. Δὲν ἦταν τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ προκαταρκτική, κρυφὴ νομιμοποίηση τοῦ ἐγωισμοῦ του σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, ὅπου αὐτὲς οἱ ἀντιρρήσεις ἀνασταίνονται σαρκικά. Ἡ «ἴ σ η ε ὐ η μ ε ρ ί α ὅ λ ω ν ἀ π ὸ μ ι ὰ κ α ὶ τ ὴ ν ἴ δ ι α ν ἄ π ο ψ η» ἀνασταίνεται μέσα στὴν ἀπαίτηση ὅτι «θὰ ἔπρεπε νὰ νιώθουμε εὐτυχισμένοι μονάχα μέσα στὴν ἀποσύνδεση». «Ἡ φροντίδα» ἀνασταίνεται μὲ τὴ μορφὴ τῆς μοναδικῆς «φροντίδας» νὰ διασώσει τὸ «Ἐγώ» του γιὰ τὸν ἑαυτό του σὰν ἰδιοκτησία. Ἀλλὰ «μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου» ξαναπαρουσιάζεται ἡ φροντίδα γιὰ τὸ «πῶς» μπορεῖ κανεὶς νὰ φτάσει σὲ μιὰν ἑνότητα — δηλαδὴ τὴν ἑνότητα δημιουργοῦ καὶ δημιουργίας.[1] Καὶ τελικὰ ξαναεμφανίζεται ὁ ἀνθρωπισμός, ποὺ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ἀληθινοῦ ἐγωιστῆ ἀντιμετωπίζει τὰ ἐμπειρικὰ ἄτομα σὰν ἕνα ἀνέφικτο ἰδεῶδες. Ἑπομένως τὴ σελίδα 117 τοῦ «Βιβλίου» θὰ ἔπρεπε νὰ τὴ διαβάσουμε ὡς ἑξῆς: Ὁ ἐγωισμὸς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του προσ-

1. Χωρίο καταστραμμένο. Πολλὲς λέξεις ἔχουν ἀποκατασταθεῖ

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: Στὸ μεταξύ, ὅταν ὁ ἅγιος Μὰξ βάζει ἕναν ἀνώτερο Πρῶσο ἀξιωματικὸ νὰ λέει: «Κάθε Πρῶσος ἔχει ἕναν χωροφύλακα μέσα του», θὰ πρέπει νὰ διαβάσουμε: βασιλικὸ χωροφύλακα, γιατὶ μονάχα ὁ «ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του» ἔχει μέσα του τὸ δ ι κ ό τ ο υ χωροφύλακα.

παθεῖ πολὺ συγκεκριμένα νὰ μετατρέψει κάθε ἄνθρωπο σ' ἕνα κρυφὸ «ἀστυνομικὸ κράτος». Ἡ «σκέψη» σὰν ἕνας κατάσκοπος, σὰ λαγωνικό, παρακολουθεῖ κάθε παρόρμηση τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, καὶ κάθε πράξη καὶ σκέψη, κάθε ἐκδήλωση τῆς ζωῆς εἶναι ζήτημα σκέψης, δηλ., ζήτημα ἀστυνομικό. Σ' αὐτὸ τὸ διαμελισμὸ τοῦ ἀνθρώπου σὲ «φυσικὸ ἔνστικτο» καὶ «σκέψη» (ὁ ἐσωτερικὸς πληθεῖος εἶναι δημιουργία καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀστυνομία δημιουργὸς) βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ἐγωιστῆ σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του.

Ὁ Χὲς κατηγόρησε τὸν ἅγιό μας («Οἱ τελευταῖοι φιλόσοφοι», σ. 26):

> «Βρίσκεται διαρκῶς κάτω ἀπὸ τὴν κρυφὴ ἀστυνομικὴ ἐπιτήρηση τῆς κριτικῆς του συνείδησης... Δὲν ἔχει ξεχάσει τὶς «ὁδηγίες τῆς κριτικῆς... νὰ αἰσθάνεται εὐτυχισμένος μονάχα στὴν ἀποσύνδεση»... Ὁ ἐγωιστής, ὅπως τοῦ θυμίζει διαρκῶς ἡ κριτική του συνείδηση, δὲ θὰ ἔπρεπε ποτὲ νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ ὁτιδήποτε σὲ τέτιο βαθμὸ ὥστε νὰ ἀφοσιώνεται ὁλοκληρωτικὰ στὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐνδιαφέροντός του», κτλ.

Ὁ Ἅγιος Μὰξ «ἐξουσιοδοτεῖ τὸν ἑαυτό του» νὰ ἀπαντήσει ὡς ἑξῆς:

> Ὅταν «ὁ Χὲς λέει γιὰ τὸν «Στίρνερ» ὅτι εἶναι διαρκῶς, κτλ. — τί ἄλλο σημαίνει αὐτὸ παρεκτὸς ὅτι ὅταν κάνει κριτικὴ θέλει νὰ κάνει κριτικὴ ὄχι στὴν τύχη» (δηλαδή, μεταξύ μας: μὲ «μοναδικὸ» τρόπο), «ὄχι φλυαρώντας, ἀλλὰ κάνοντας πραγματικὴ κριτικὴ» (δηλ., σὰν ἀνθρώπινο ὄν);

«Τί σημαίνει», ὅταν ὁ Χὲς μιλάει γιὰ μυστικὴ ἀστυνομία, κτλ., εἶναι τόσο καθαρὸ ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Χὲς ποὺ παραθέσαμε πιὸ πάνω ὥστε ἀκόμη καὶ ἡ «μοναδικὴ» κατανόησή του ἀπὸ μέρους τοῦ Ἁγίου Μὰξ μπορεῖ μόνο νὰ ἐξηγηθεῖ σὰ σκόπιμη «παρανόηση». Ἡ «δεξιοτεχνία τῆς σκέψης του» μετατρέπεται ἐδῶ σὲ μιὰ δεξιοτεχνία ψευτιᾶς, γιὰ τὴν ὁποία δὲν τὸν κατηγοροῦμε μιὰ καὶ ἦταν ἡ μόνη του διέξοδος, ἀλλὰ ποὺ ἐλάχιστα συμβιβάζεται μὲ τὶς λεπτὲς μικρὲς διακρίσεις πάνω στὸ δικαίωμα τῆς ψευτιᾶς ποὺ τὶς κάνει σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ «Βιβλίου» του. Στὸ μεταξύ, ἔχουμε ἤδη ἀποδείξει — μὲ περισσότερα λόγια ἀπὸ ὅσο ἄξιζε — πὼς «ὅταν κάνει κριτική», ὁ Σάντσο μὲ κανένα τρόπο δὲν «κάνει πραγματικὴ κριτική», ἀλλὰ «κάνει κριτικὴ στὴν τύχη» καὶ «λέει φλυαρίες».

Ἔτσι, ἡ στάση τοῦ ἀληθινοῦ ἐγωιστῆ σὰ δημιουργοῦ ἀπέναντι στὸν

ἑαυτό του σὰ δημιουργία εἶχε ὁριστεῖ πρὶν ἀπ' ὅλα μὲ τὴν ἔννοια ὅτι σὲ ἀντίθεση πρὸς ἕναν ὁρισμὸ ὅπου σταθεροποιοῦνταν σὰ μιὰ δημιουργία — λόγου χάρη ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του σὰ στοχαστή, σὰν πνεῦμα — ἐπιβεβαιώνει τὸν ἑαυτό του σὰν ἕνα πρόσωπο ἐπίσης κι ἀλλιῶς προσδιορισμένο, σὰ σάρκα. Ἀργότερα, δὲν ἐπιβεβαιώνει πιὰ τὸν ἑαυτό του σὰν π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ ἐπίσης - κι - ἀλλιῶς - προσδιορισμένο, ἀλλὰ σὰν τὴν ἁ π λ ὴ ν ἰ δ έ α ὅ τ ι ε ἶ ν α ι ἐ π ί σ η ς - κ ι - ἀ λ λ ι ῶ ς - π ρ ο σ δ ι ο ρ ι σ μ έ ν ο ς γενικὰ — ἑπομένως, στὸ παραπάνω παράδειγμα σὰν ἐπίσης μὴ σκεπτόμενος, σὰ στερημένος ἀπὸ σκέψη ἢ ἀδιάφορος γιὰ τὴ σκέψη, μιὰ ἰδέα ποὺ πάλι τὴν ἐγκαταλείπει ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ παράλογό της γίνεται φανερό. Βλέπε πιὸ πάνω στὴν περιστροφὴ ἀκολουθώντας κατὰ πόδας τὴ θεωρησιακὴ ἐξέταση. Ἑπομένως, ἡ δημιουργικὴ δραστηριότητα συνίστατο ἐδῶ στὴ σκέψη ὅτι αὐτὸς ὁ μοναδικὸς ὁρισμός, ἐδῶ ἡ σκέψη, μποροῦσε ἐπίσης νὰ εἶναι ἀδιάφορος γι' αὐτόν, δηλ. συνίστατο στὴ σκέψη γενικά. Τὸ ἀποτέλεσμα βέβαια εἶναι ὅτι δημιουργεῖ μονάχα προσδιορισμοὺς τῆς σκέψης, ἂν δημιουργεῖ καθόλου τέτιους (λ. χ. τὴν ἰδέα τῆς ἀντίθεσης, ποὺ ἡ ἁπλή της οὐσία κρύβεται ἀπὸ κάθε εἴδους πυροτεχνικὰ ἀραβουργήματα).

Ὅσο γιὰ τὸ π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο τοῦ ἑαυτοῦ του σὰ δημιουργίας, εἴδαμε ὅτι πουθενὰ δὲ δημιουργεῖ αὐτὸ τὸ περιεχόμενο, αὐτὲς τὶς καθορισμένες ἰδιότητες, λ. χ., τὴ σκέψη του, τὸ ζῆλο του, κτλ., ἀλλὰ μονάχα τὸ μέσο τῆς σκέψης προσδιορισμὸ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου σὰ δημιουργίας, τὴν ἰδέα ὅτι αὐτὲς οἱ ὁρισμένες ἰδιότητες εἶναι οἱ δημιουργίες του. Ὅλες οἱ ἰδιότητές του εἶναι παροῦσες σ' αὐτὸν καὶ τοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἀπὸ ποῦ προέρχονται. Ἑπομένως δὲ χρειάζεται οὔτε νὰ τὶς ἀναπτύξει — λόγου χάρη νὰ μάθει νὰ χορεύει, γιὰ νὰ κυριαρχεῖ πάνω στὰ πόδια του, ἢ νὰ ἀσκεῖ τὴ σκέψη του πάνω σὲ ὑλικὸ ποὺ δὲ δίνεται στὸν καθένα, καὶ δὲν παρέχεται ἀπὸ τὸν καθένα, γιὰ νὰ γίνει ὁ ἰδιοκτήτης τῆς σκέψης του — οὔτε χρειάζεται νὰ ἀνησυχεῖ γιὰ τὶς συνθῆκες στὸν κόσμο ποὺ καθορίζουν τὴν ἔκταση ποὺ μπορεῖ πραγματικὰ νὰ ἀναπτυχτεῖ ἕνα ἄτομο.

Τώρα ὁ «Στίρνερ» ἀπαλλάσσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ μιὰν ἰδιότητα μονάχα μέσο μιᾶς ἄλλης (δηλ., κατάπνιξη τῶν ὑπόλοιπων ἰδιοτήτων του ἀπὸ αὐτὴ τὴν «ἄλλην»). Στὴν πραγματικότητα, ὡστόσο, ὅπως ἤδη ἔχουμε δείξει, τὸ κάνει αὐτὸ μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτὴ ἡ ἰδιότητα ὄχι μόνο ἔχει φτάσει τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη, καὶ δὲν ἔχει μείνει ἁπλῶς προδιάθεση, ἀλλὰ ἐπίσης στὸ βαθμὸ ποὺ οἱ συνθῆκες στὸν κόσμο (ὁ καταμερισμὸς ἐργασίας) τοῦ ἔχουν ἐπιτρέψει νὰ ἀναπτύξει σὲ ἕνα ἴσο μέ-

τρο μιὰ ὁ λ ό τ η τ α ἀπὸ ἰδιότητες. Αὐτὸ τοῦ ἐπιτρέπει τὴν κατὰ προτίμηση ἐπιδίωξη ἑνὸς μοναδικοῦ πάθους, λ. χ., τῆς συγγραφῆς βιβλίων. Γενικά, εἶναι παραλογισμός[1] νὰ δεχτοῦμε, ὅπως κάνει ὁ Ἅγιος Μάξ, ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ ἱκανοποιήσει κανεὶς ἕνα πάθος ἀποχωρισμένο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, ὅτι θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὸ ἱκανοποιήσει χωρὶς ταυτόχρονα νὰ ἱκανοποιεῖ τὸν ἑ α υ τ ό τ ο υ, ὁλόκληρο τὸ ζωντανὸ ἄτομο. Ἂν αὐτὸ τὸ πάθος παίρνει ἕνα ἀφηρημένο ἀπομονωμένο χαρακτήρα, ἂν μὲ ἀντιμετωπίζει σὰ μιὰ ξένη δύναμη, ἂν ἑπομένως, ἡ ἱκανοποίηση τοῦ ἀτόμου ἐμφανίζεται σὰν ἡ μονόπλευρη ἱκανοποίηση ἑνὸς μοναδικοῦ πάθους —αὐτὸ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ συνείδηση ἢ τὴν «καλὴ θέληση» καὶ λιγότερο ἀπὸ ὅλα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη σκέψης πάνω στὴν ἔννοια τῆς ἰδιότητας, ὅπως φαντάζεται ὁ Ἅγιος Μάξ.

Δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ σ υ ν ε ί δ η σ η, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὕ π α ρ ξ η, ὄχι ἀπὸ τὴ σκέψη ἀλλὰ ἀπὸ τὴ ζωή. Ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἐκδήλωση τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, πράγμα ποὺ μὲ τὴ σειρά του ἐξαρτιέται ἀπὸ τὶς συνθῆκες στὸν κόσμο. Ἂν οἱ περιστάσεις ὅπου ζεῖ τὸ ἄτομο, τοῦ ἐπιτρέπουν μονάχα τὴ μονόπλευρη ἀνάπτυξη μιᾶς μοναδικῆς ἰδιότητας σὲ βάρος ὅλων τῶν ὑπολοίπων, ἂν τοῦ δώσουν τὸ ὑλικὸ καὶ τὸ χρόνο νὰ ἀναπτύξει μονάχα αὐτὴ τὴ μιὰ ἰδιότητα, τότε αὐτὸ τὸ ἄτομο πετυχαίνει μιὰ μονόπλευρη καὶ κολοβωμένη ἀνάπτυξη. Κανένα ἠθικὸ κήρυγμα δὲ μπορεῖ ἐδῶ νὰ βοηθήσει. Καὶ ὁ τρόπος ποὺ ἀναπτύσσεται αὐτὴ ἡ μιά, ἡ κατὰ προτίμηση εὐνοούμενη ἰδιότητα, ἐξαρτιέται πάλι, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἀπὸ τὸ διαθέσιμο ὑλικὸ γιὰ τὴν ἀνάπτυξή της καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀπὸ τὸ βαθμὸ καὶ τὸν τρόπο ποὺ καταπνίγονται οἱ ἄλλες ἰδιότητες. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ σκέψη, λόγου χάρη, εἶναι ἡ σκέψη ἑνὸς ἰδιαίτερου καθορισμένου ἀτόμου, παραμένει ἡ καθορισμένη τ ο υ σκέψη, προσδιορισμένη ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά του καὶ ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς του. Ἑπομένως τὸ σκεπτόμενο ἄτομο δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ καταφεύγει σὲ παρατεταμένη σκέψη γιὰ τὴ σκέψη σὰν τέτια γιὰ νὰ δηλώσει ὅτι ἡ σκέψη του εἶναι ἡ δική του σκέψη, ἡ ἰδιοκτησία του. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἶναι ἡ, δικιά του ἰδιόμορφα προσδιορισμένη σκέψη καί, στὴν περίπτωση τοῦ Ἁγίου Σάντσο, ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἰδιομορφία του ποὺ βρέθηκε ὅτι εἶναι τὸ «ἀντίθετο» αὐτοῦ τοῦ πράγματος, μιὰ ἰδιομορφία ποὺ εἶναι ἡ ἰδιομορφία «κ α θ ' ἑ α υ τ ή ». Στὴν περίπτωση ἑνὸς ἀτόμου, λόγου χάρη, ποὺ ἡ ζωή του ἀγκαλιάζει ἕναν εὐρὺ κύκλο ποικίλων δραστηριοτήτων καὶ πρακτικῶν σχέσεων πρὸς τὸν κόσμο, καὶ ποὺ συνεπῶς ζεῖ μιὰ πολύ-

1. Ἀπόσπασμα καταστραμμένο. Πολλὲς λέξεις ἔχουν ἀποκατασταθεῖ.

πλευρη ζωή, ἡ σκέψη ἔχει τὸν ἴδιο χαρακτήρα τῆς γενικότητας σὰν κάθε ἄλλη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς του. Συνεπῶς, οὔτε ποτὲ γίνεται σταθερὴ μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἀφηρημένης σκέψης οὔτε χρειάζεται περίπλοκα τεχνάσματα στοχασμοῦ, ὅταν τὸ ἄτομο περνάει ἀπὸ τὴ σκέψη σὲ κάποια ἄλλη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἶναι πάντοτε ἕνας παράγοντας στὴ συνολικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου, ἕνας παράγοντας ποὺ ἐξαφανίζεται καὶ ἀναπαράγεται σύμφωνα μὲ τὶς ἀ π α ι τ ή σ ε ι ς.

Στὴν περίπτωση ὅμως ἑνὸς συνοικιακοῦ Βερολινέζου δάσκαλου ἢ συγγραφέα, ποὺ ἡ δραστηριότητά του περιορίζεται σὲ σκληρὴ ἐργασία ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ στὴν εὐχαρίστηση τῆς σκέψης ἀπὸ τὴν ἄλλη, ποὺ ὁ κόσμος του ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ Μοαμπὶτ στὸ Κέπενικ καὶ ὁλοκληρώνεται στὴν Πύλη τοῦ Ἀμβούργου,[1] ποὺ οἱ σχέσεις του μ' αὐτὸν τὸν κόσμο περιορίζονται σ' ἕνα ἐλάχιστο ἀπὸ τὴν ἄθλια ὑλική του κατάσταση, στὴν περίπτωση ἑνὸς τέτιου ἀτόμου, ὅταν δοκιμάζει τὴν ἀνάγκη νὰ σκεφτεῖ, εἶναι ἀναπόφευκτο ἡ σκέψη του νὰ γίνει ἐξίσου ἀφηρημένη ὅσο κι αὐτὸ τὸ ἄτομο καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωή του, καὶ ὅτι στέκεται ἀπέναντι σ' αὐτόν, ποὺ εἶναι τελείως ἀνίκανος γιὰ ἀντίσταση, μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς σταθεροποιημένης δύναμης, ποὺ ἡ δράση της προσφέρει στὸ ἄτομο τὴ δυνατότητα νὰ σωθεῖ στιγμιαῖα ἀπὸ τὸν «κακὸ κόσμο» του, νὰ ἀπολαύσει μιὰ στιγμιαία ἱκανοποίηση. Στὴν περίπτωση ἑνὸς τέτιου ἀτόμου οἱ λίγες ἀπομένουσες ἐπιθυμίες, ποὺ προκύπτουν ὄχι τόσο ἀπὸ ἐπικοινωνία μὲ τὸν κόσμο ὅσο ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ἐκφράζονται μονάχα ἀπὸ ἀ ν τ α ν ά κ λ α σ η, δηλ., παίρνουν στὴ στενή τους ἀνάπτυξη τὸν ἴδιο μονόπλευρο καὶ ἀκατέργαστο χαρακτήρα ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴ σκέψη τους, ἐμφανίζονται μονάχα κατὰ μακρὰ διαστήματα ἐνισχυμένες ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξη τῆς κυρίαρχης ἐπιθυμίας (ἐνισχυμένης ἀπὸ ἄμεσες φυσικὲς αἰτίες, λ. χ., σπασμὸς τοῦ στομαχιοῦ) καὶ ἐκδηλώνονται μὲ ἀναταραχὴ καὶ διαιότητα, μὲ τὴν πιὸ ὕβριστη κατάπνιξη τῆς συνηθισμένης, φυσικῆς ἐπιθυμίας, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν παραπέρα κυριαρχία τους πάνω στὴ σκέψη. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ σκέψη τοῦ δάσκαλου φτιάχνει καὶ ἀναπτύσσει φαντασίες γι' αὐτὸ τὸ ἐμπειρικὸ γεγονὸς μὲ ἕνα δασκαλίστικο τρόπο. Ἀλλὰ ἡ ἁπλὴ διατύπωση ὅτι ὁ «Στίρνερ» γενικὰ δημιουργεῖ τὶς ἰδιότητες αὐτές, δὲν ἐξηγεῖ ἀκόμα τὴν καθορισμένη τους

---

1. Μοαμπὶτ καὶ Κέπενικ: Παλιὰ προάστια καὶ τώρα περιοχὲς τοῦ Βερολίνου στὰ ΒΔ καὶ ΝΑ τῆς πόλης. Ἡ Πύλη τοῦ Ἀμβούργου: Πύλη στὸ βόρειο ἄκρο τῆς πόλης.

ἀνάπτυξη.[1] Ὁ βαθμὸς ποὺ αὐτὲς οἱ ἰδιότητες ἀναπτύσσονται σὲ γενικὴ ἢ τοπικὴ κλίμακα, ὁ βαθμὸς ποὺ ξεπερνοῦν τοπικοὺς στενοκέφαλους περιορισμοὺς ἢ παραμένουν αἰχμάλωτες τῶν τελευταίων, ἐξαρτιέται ὄχι ἀπὸ τὸν «Στίρνερ», ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παγκόσμιας ἐπικοινωνίας καὶ ἀπὸ τὸ ρόλο ποὺ παίζουν σ' αὐτὴν αὐτὸς καὶ ὁ τόπος ὅπου ζεῖ. Τὸ γεγονὸς ὅτι κάτω ἀπὸ εὐνοϊκὲς περιστάσεις μερικὰ ἄτομα εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν τοπικὴ στενοκεφαλιὰ δὲ συμβαίνει καθόλου ἐπειδὴ τὰ ἄτομα φαντάζονται μὲ τὴ σκέψη τους ὅτι ἔχουν ἀπαλλαγεῖ, ἢ σκοπεύουν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ αὐτὴ τὴν τοπικὴ στενοκεφαλιά, ἀλλὰ γιατὶ αὐτοί, στὴν ἐμπειρική τους πραγματικότητα, καὶ χάρη σὲ ἐμπειρικὲς ἀνάγκες, μπόρεσαν νὰ δημιουργήσουν μιὰ παγκόσμια ἐπικοινωνία.*

Τὸ μόνο πράγμα ποὺ πετυχαίνει ὁ Ἅγιός μας μὲ τὴ βοήθεια τῆς κοπιαστικῆς του σκέψης γιὰ τὶς ἰδιότητές του καὶ τὰ πάθη του εἶναι ὅτι μὲ τὴν ἀδιάκοπη στενοχώρια καὶ πολυπραγμοσύνη του γύρω ἀπ' αὐτὰ δηλητηριάζει τὴν ἀπόλαυση καὶ τὴν ἱκανοποίηση ποὺ προέρχεται ἀπ' αὐτά.

Ὁ Ἅγιος Μὰξ δημιουργεῖ, ὅπως ἤδη εἴπαμε, μονάχα τὸν ἑαυτό του σὰ δημιουργία, δηλ., αὐτοπεριορίζεται στὸ νὰ τοποθετήσει τὸν ἑαυτό του σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία μιᾶς δημιουργίας. Ἡ δραστηριότητά του σὰ δημιουργοῦ βρίσκεται στὸ νὰ βλέπει τὸν ἑαυτό του σὰ μιὰ δημιουργία, καὶ οὔτε κἂν προχωρεῖ νὰ καταργήσει αὐτὴ τὴ διαίρεση τοῦ ἑαυτοῦ του σὲ δημιουργὸ καὶ δημιουργία, μιὰ διαίρεση ποὺ εἶναι δικό του προϊόν. Ἡ διαίρεση σὲ «οὐσιῶδες» καὶ «ἐπουσιῶδες» γίνεται γι' αὐτὸν μιὰ μόνιμη διαδικασία ζωῆς, ἄρα καθαρὴ φαινομενικότητα, δηλ., ἡ ζωή του ὑπάρχει μονάχα στὴν «καθαρὴ» σκέψη, δὲν εἶναι κὰν πραγματικὴ ὕπαρξη. Γιατὶ μιὰ καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία εἶναι σὲ κάθε στιγμὴ ἔξω ἀπ' αὐτὸν καὶ ἀπὸ τὴ σκέψη του, προσπαθεῖ μάταια νὰ παρουσιάσει τὴ σκέψη σὰν οὐσιώδη.[2]

«Ἀλλὰ ἐφόσον αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς» (δηλ., ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς

---

1. Τὸ πιὸ πάνω χωρὶο εἶναι πολὺ καταστραμμένο.

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο/: Σὲ ἕνα κατοπινὸ βέβηλο χωρ'ο ὁ Ἅγιος Μὰξ δέχεται ὅτι τὸ Ἐγὼ παίρνει μιὰν «ὥθηση» (μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Φίχτε) ἀπὸ τὸν κόσμο. Τὸ ὅτι οἱ κομμουνιστὲς ἔχουν τὴν πρόθεση νὰ ἀποκτήσουν τὸν ἔλεγχο πάνω σ' αὐτὴ τὴν «ὥθηση» — ποὺ πραγματικὰ γίνεται μιὰ ἐξαιρετικὰ σύνθετη καὶ πολυποίκιλη «ὥθηση», ὅταν κανεὶς δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ κενὴ φρασεολογία — εἶναι βέβαια γιὰ τὸν Ἅγιο Μὰξ μιὰ πολὺ τολμηρὴ ἰδέα γιὰ νὰ τὴ συζητήσει.

2. Τὸ πιὸ πάνω χωρὶο εἶναι πολὺ καταστραμμένο στὸ χειρόγραφο.

σὰ μιὰ δημιουργία) «γεννιέται ὁ ἴδιος μέσα στὴν ἥττα του, ἐφόσον ἡ συνείδηση, σταθεροποιούμενη μέσα του, δὲν ἀπελευθερώνεται ἀπ᾽ αὐτόν, ἀλλὰ ἀντίθετα πάντοτε μένει μέσα του καὶ πάντοτε βλέπει τὸν ἑαυτό της λερωμένο, καὶ ἐφόσον αὐτὸ τὸ περιεχόμενο τῆς προσπάθειάς του εἶναι ταυτόχρονα τὸ περισσότερο ταπεινό, βρίσκουμε μονάχα ἕνα ἄτομο περιορισμένο στὸν ἑαυτό του καὶ στὴν πενιχρή του δραστηριότητα» (ἀδράνεια), «ποὺ σκέφτεται συνεχῶς τὸν ἑαυτό του σὰ δυστυχισμένο ὅσο καὶ ἀξιολύπητο». (Χέγκελ).

Αὐτὸ ποὺ εἴπαμε ὡς τώρα γιὰ τὸ χωρισμὸ τοῦ Σάντσο σὲ δημιουργὸ καὶ δημιουργία, αὐτὸς ὁ ἴδιος τὸ ἐκφράζει τώρα τελικὰ μὲ μιὰ λογικὴ μορφή: ὁ δημιουργὸς καὶ ἡ δημιουργία μετατρέπονται στὸ «Ἐγὼ» ποὺ προϋποθέτει καὶ προϋποτίθεται, ἢ (στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ προϋπόθεσή του /γιὰ τὸ «Ἐγὼ» του/ εἶναι μιὰ πράξη ὑπόθεσης), στὸ «Ἐγὼ» ποὺ ὑποθέτει καὶ ὑποτίθεται:

«Ἐγώ, ἀπὸ μέρους μου, ξεκινῶ ἀπὸ μιὰν ὁρισμένη προϋπόθεση ἐφόσον προϋποθέτω τὸν ἑαυτό μου. Ἀλλὰ ἡ προϋπόθεσή μου δὲν ἐπιδιώκει τὴν τελειοποίησή της» (μᾶλλον ὁ Ἅγιος Μὰξ ἐπιδιώκει τὸν ἐξευτελισμό της), «ἀλλὰ μὲ ἐξυπηρετεῖ ἁπλῶς σὰν κάτι ποὺ μπορῶ νὰ τὸ ἀπολαύσω καὶ νὰ τὸ καταναλώσω» (ἐπίζηλη ἀπόλαυση). «Τρέφομαι ἀπὸ τὴν προϋπόθεσή μου μονάχα καὶ ὑπάρχω μονάχα μὲ τὸ ξόδεμά της. Ἀλλὰ γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο» (ἕνα μεγαλοπρεπὲς «γι᾽ αὐτὸ τὸ λόγο»!) «ἡ προϋπόθεση ποὺ συζητᾶμε δὲν εἶναι καθόλου μία. Γιατὶ μιὰ καὶ (μεγαλοπρεπὲς «μιὰ καί!») «εἶμαι ὁ Μοναδικός» (αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ: ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του), «δὲν ξέρω ἑπομένως τίποτε γιὰ τὴ δυαδικότητα ἑνὸς «Ἐγὼ» ποὺ προϋποθέτει καὶ προϋποτίθεται (ἑνὸς «ἀτελοῦς» καὶ «τέλειου» «Ἐγὼ» ἢ Ἀνθρώπου)» — αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ: ἡ τελειότητα τοῦ «Ἐγὼ» μου βρίσκεται ἀποκλειστικὰ στὸ ὅτι σὲ κάθε στιγμὴ γνωρίζω τὸν ἑαυτό μου σὰν ἕνα ἀτελὲς «Ἐγώ», σὰ μιὰ δημιουργία — «ἀλλά» (ἕνα μεγαλοπρεπὲς «ἀλλά»!) «τὸ γεγονὸς ὅτι ξοδεύω τὸν ἑαυτό μου σημαίνει ἁπλῶς ὅτι ὑπάρχω». (Αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ: Τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχω σημαίνει ἐδῶ ἁπλῶς ὅτι μέσα μου ξοδεύω φανταστικὰ τὴν κατηγορία αὐτοῦ ποὺ προϋποτίθεται). «Ἐγὼ πραγματικὰ δὲν προϋποθέτω τὸν ἑαυτό μου, διότι σὲ κάθε στιγμὴ

ἐγώ, γενικά, ἁπλῶς ὑποθέτω ἢ δημιουργῶ τὸν ἑαυτό μου» (δηλ., ὑποθέτω καὶ δημιουργῶ σὰν αὐτὸς ποὺ ἔχει προϋποτεθεῖ, ὑποτεθεῖ ἢ δημιουργηθεῖ) «καὶ ὑπάρχω μονάχα ἐπειδὴ δὲν προϋποτίθεμαι, ἀλλὰ ἔχω ὑποτεθεῖ» (αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβαστεῖ: καὶ ὑπάρχω μονάχα ἐπειδὴ προϋποτίθεμαι ἀπὸ τὴν ὑπόθεσή μου) «καὶ πάλι ἔχω ὑποτεθεῖ μονάχα τὴ στιγμὴ ποὺ ὑποθέτω τὸν ἑαυτό μου, δηλ., εἶμαι δημιουργὸς καὶ δημιουργία σὲ ἕνα πρόσωπο».

Ὁ «Στίρνερ» εἶναι ἕνας «ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ὑποτεθεῖ», μιὰ καὶ εἶναι πάντοτε ἕνα «Ἐγὼ» ποὺ ἔχει ὑποτεθεῖ, καὶ τὸ «Ἐγὼ» του εἶναι «ἐπίσης ἕνας ἄνθρωπος» (Βίγκαντ, σ. 183). «Γι' αὐτὸ τὸ λόγο» εἶναι ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ὑποτεθεῖ. «Γιατί ἐφόσον» ποτὲ δὲν παρασύρεται ἀπὸ τὰ πάθη του σὲ ὑπερβολές, «ἄρα» εἶναι αὐτὸ ποὺ οἱ ἀστοὶ τὸ λένε ἤρεμος ἄνθρωπος. «Ἀλλά», τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἕνας ἤρεμος ἄνθρωπος «σημαίνει ἁπλῶς» ὅτι πάντοτε παίρνει ὑπόψη του τὶς ἀλλαγές του καὶ τὶς διαθλάσεις του.

Αὐτὸ ποὺ ἦταν ὡς τώρα μονάχα «γιὰ μᾶς» — γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε γιὰ μιὰ φορά, ὅπως κάνει ὁ «Στίρνερ», τὴ γλώσσα τοῦ Χέγκελ — δηλ., ποὺ ὁλόκληρη ἡ δημιουργική του δραστηριότητα δὲν εἶχε ἄλλο περιεχόμενο ἀπὸ γενικοὺς προσδιορισμοὺς σκέψης, τὸ «ὑποθέτει» τώρα ὁ ἴδιος ὁ «Στίρνερ». Ὁ ἀγώνας τοῦ Ἁγίου Μὰξ ἐναντίον τῆς «οὐσίας» φτάνει ἐδῶ τὸν «τελικό του σκοπό», ἐπειδὴ ταυτίζει τὸν ἑαυτό του μὲ τὴν οὐσία, καὶ μάλιστα μὲ τὴν καθαρὰ θεωρητικὴ οὐσία. Ἡ σχέση δημιουργοῦ καὶ δημιουργίας μετατρέπεται σὲ μιὰν ἐξήγηση αὐτο-προϋπόθεσης, δηλ., ὁ «Στίρνερ» μετατρέπει σὲ μιὰν ἐξαιρετικὰ «ἀδέξια» καὶ συγκεχυμένη ἰδέα αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Χέγκελ γιὰ τὴ σκέψη στὴ «θεωρία» του «γιὰ τὴν οὐσία». Ἐφόσον ὁ Ἅγιος Μὰξ ἀπομονώνει μιὰ στιγμὴ τῆς σκέψης του, δηλ., τῆς σκέψης ποὺ ὑποθέτει, οἱ φαντασίες του γίνονται «ἀρνητικές», διότι μετατρέπει τὸν ἑαυτό του, κτλ., σὲ «αὐτο-προϋπόθεση», σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸν ἑαυτό του σὰν αὐτὸν ποὺ ὑποθέτει καὶ τὸν ἑαυτό του σὰν αὐτὸν ποὺ τὸν ὑποθέτει, καὶ μετατρέπει τὴ σκέψη στὴ μυστικιστικὴ ἀντίθεση δημιουργοῦ καὶ δημιουργίας. Θὰ ἔπρεπε νὰ σημειώσουμε, μὲ τὴν εὐκαιρία, ὅτι σ' αὐτὸ τὸ τμῆμα τῆς «Λογικῆς» του, ὁ Χέγκελ ἀναλύει τὶς μηχανορραφίες αὐτοῦ τοῦ «δημιουργικοῦ τίποτε», πράγμα ποὺ ἐπίσης ἐξηγεῖ γιατί ὁ Ἅγιος Μὰξ ἤδη στὴ σελ. 8 ἐπρόκειτο νὰ «ὑποθέσει» γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ «δημιουργικὸ τίποτε».

Τώρα θὰ «παρεμβάλουμε ἐπεισοδιακὰ» λίγα χωρία ἀπὸ τὴν ἐξήγη-

ση τοῦ Χέγκελ γιὰ τὴν αὐτο-προϋπόθεση γιὰ νὰ τὰ συγκρίνουμε μὲ τὶς ἐξηγήσεις τοῦ Ἁγίου Μάξ. Ἀλλὰ καθὼς ὁ Χέγκελ δὲ γράφει τόσο ἀσυνάρτητα καὶ «στὴν τύχη» σὰν τὸν φίλο μας τὸν Ζὰκ λὲ μπονόμ, θὰ πρέπει νὰ συλλέξουμε αὐτὰ τὰ χωρία ἀπὸ διάφορες σελίδες τῆς «Λογικῆς», ὥστε νὰ τὰ φέρουμε σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴ μεγάλη θέση τοῦ Σάντσο.

> «Ἡ οὐσία προϋποθέτει τὸν ἑαυτό της καὶ εἶναι ἡ ἴδια τὸ ξεπέρασμα[1] αὐτῆς τῆς προϋπόθεσης. Μιὰ καὶ εἶναι ἡ ἀπώθηση τοῦ ἑαυτοῦ της ἀπὸ τὸν ἑαυτό της ἢ ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἑαυτό της, ἀρνητικὴ σχέση πρὸς τὸν ἑαυτό της, ὑποθέτει ἑπομένως τὸν ἑαυτό της ἀπέναντι στὸν ἑαυτό της... ἡ ὑπόθεση δὲν ἔχει προϋπόθεση... ἡ ἄλλη ὑποτίθεται ἁπλῶς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία... Ἔτσι, ἡ σκέψη εἶναι ἁπλῶς ἡ ἄρνηση τοῦ ἑαυτοῦ της. Σὰν προϋπόθεση, εἶναι ἁπλῶς σκέψη ποὺ ὑποθέτει. Συνίσταται ἑπομένως στὸ ὅτι εἶναι ὁ ἑαυτό της καὶ ὄχι ὁ ἑαυτός της σὲ μιὰν ἑνότητα» («δημιουργὸς καὶ δημιουργία στὸ ἴδιο πρόσωπο»). (Χέγκελ, «Λογικὴ», II, σσ. 5, 16, 17, 18, 22).

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ περιμένει ἀπὸ τὴ «δεξιοτεχνία σκέψης» τοῦ «Στίρνερ» ὅτι θὰ συνέχιζε τὶς ἔρευνές του στὴ «Λογικὴ» τοῦ Χέγκελ. Ὡστόσο, ἐνεργώντας μὲ φρονιμάδα ἀπέφυγε νὰ κάνει κάτι τέτιο. Γιατὶ ἂν θὰ τὸ ἔκανε, θὰ ἔβρισκε ὅτι αὐτός, σὰν «Ἐγὼ» ποὺ ἔχει ἁπλῶς «ὑποτεθεῖ», σὰ δημιουργία, δηλ., στὸ βαθμὸ ποὺ διαθέτει ὕπαρξη, εἶναι ἁπλῶς ἕνα φαινομενικὸ «Ἐγώ», καὶ εἶναι «οὐσία», δημιουργός, μονάχα στὸ βαθμὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μονάχα φαντάζεται τὸν ἑαυτό του. Ἔχουμε κιόλας δεῖ, καὶ πάλι θὰ δοῦμε παρακάτω, ὅτι ὅλες οἱ ἰδιότητές του, ὅλη του ἡ δραστηριότητα, καὶ ὅλη του ἡ στάση ἀπέναντι στὸν κόσμο, εἶναι μιὰ ἁπλὴ ἐπιφανειακότητα ποὺ αὐτὸς τὴ δημιουργεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του, τίποτε περισσότερο ἀπὸ «ἀκροβατικὰ κόλπα πάνω στὸ τεντωμένο σχοινὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ». Τὸ «Ἐγώ» του εἶναι πάντοτε ἕνα βουβό, κρυμμένο «Ἐγώ», κρυμμένο μέσα στὸ «Ἐγώ» του ποὺ τὸ φαντάζεται σὰν οὐσία.

Μιὰ καὶ ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς στὴ δημιουργική του δραστηριότητα εἶναι, συνεπῶς, μονάχα μιὰ παράφραση τῆς θεωρητικῆς σκέψης ἢ καθαρῆς οὐσίας, ἔπεται, «σύμφωνα μὲ τὸ μύθο», «μὲ φυσικὴ ἀναπαραγωγή». ὅπως ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθεῖ ὅταν ἐξετάσαμε τὶς «σκληρὲς μάχες» τοῦ

---

1 Das aufheben.

ἀληθινοῦ ἐγωιστῆ, ὅτι οἱ «δημιουργίες» του περιορίζονται στοὺς ἁπλούστατους προσδιορισμοὺς τῆς σκέψης, ὅπως εἶναι ἡ ταυτότητα, ἡ διαφορά, ἡ ἰσότητα, ἡ ἀνισότητα, ἡ ἀντιπαράθεση, κτλ. — προσδιορισμοὺς σκέψης ποὺ προσπαθεῖ νὰ τοὺς ξεκαθαρίσει γιὰ τὸν ἑαυτό του μέσα στὸν ἑαυτό του, ποὺ οἱ ἀπηχήσεις του ἔχουν φτάσει μέχρι τὸ Βερολίνο». Ὅσον ἀφορᾶ τὸ χωρὶς προϋπόθεση «Ἐγώ» του, θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ «ἀκούσουμε ἕνα λογάκι» ἀργότερα. Βλέπε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τὸν «Μοναδικό».

Ὅπως στὴν περίπτωση τῆς ἱστορικῆς κατασκευῆς τοῦ Σάντσο τὸ τελευταῖο ἱστορικὸ φαινόμενο μετατρέπεται, μὲ τὴ μέθοδο τοῦ Χέγκελ, στὴν αἰτία, στὸν δημιουργό, ἑνὸς προηγούμενου φαινόμενου, ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἐγωιστῆ σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, ὁ σημερινὸς «Στίρνερ» μετατρέπεται στὸν δημιουργὸ τοῦ χτεσινοῦ «Στίρνερ», παρόλο πού, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ γλώσσα του, ὁ σημερινὸς «Στίρνερ» εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ χτεσινοῦ «Στίρνερ». Ἡ σκέψη πραγματικά, τὰ ἀντιστρέφει ὅλα αὐτά, καὶ στὴ σκέψη ὁ χτεσινὸς «Στίρνερ» εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ σημερινοῦ «Στίρνερ», σὰν ἕνα προϊὸν σκέψης, σὰ μιὰ ἰδέα — ἀκριβῶς ὅπως στὴ σκέψη οἱ συνθῆκες τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι δημιουργίες τῆς σκέψης του.

> Σελίδα 216: «Μὴν ἀναζητεῖτε μέσα στὴν «αὐταπάρνηση» τὴν ἐλευθερία ποὺ σᾶς σκοτώνει πραγματικά, ἀλλὰ ἀναζητεῖστε τοὺς ἑαυτούς σας» (δηλ., ἀναζητεῖστε τοὺς ἑαυτούς σας στὴν αὐταπάρνηση), «γίνετε ἐγωιστές», καὶ καθένας ἀπὸ σᾶς θὰ γίνει ἕνα παντοδύναμο «Ἐγώ»!

Ὕστερα ἀπὸ τὰ παραπάνω δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγοῦμε, ἂν ἀργότερα ἡ στάση τοῦ Ἁγίου Μὰξ ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴ θέση εἶναι πάλι ἡ στάση δημιουργοῦ καὶ τοῦ πιὸ ἀσυμφιλίωτου ἐχθροῦ καὶ ἂν «διαλύει» τὸ ὑψηλό του ἠθικὸ ἀξίωμα: «Γίνε ἕνα παντοδύναμο «Ἐγὼ» μέσα στὸ ὅτι ὁ καθένας, σέ ὁποιαδήποτε περίπτωση, κάνει ὅ,τι μπορεῖ, καὶ ὅ,τι πραγματικὰ κάνει τὸ μπορεῖ, καὶ ἐπομένως εἶναι, φυσικά, γιὰ τὸν Ἅγιο Μὰξ «παντοδύναμος». Στὸ μεταξύ, ὁ παραλογισμὸς τοῦ ἐγωιστῆ σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του συνοψίζεται στὴν πρόταση ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Πρῶτα ἔρχεται ἡ ἠθικὴ ἐπιταγὴ τῆς ἀναζήτησης καὶ μάλιστα τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἑαυτοῦ μας. Αὐτὸ ὁρίζεται μὲ τὴν ἔννοια ὅτι θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ γίνει κάτι ποὺ δὲν εἶναι ὡς τώρα, δηλαδὴ ἕνας ἐγωιστής, καὶ αὐτὸς ὁ ἐγωιστὴς ὁρίζεται σὰν ἕνα «παντοδύναμο «Ἐγώ», ποὺ μέσα του οἱ πραγματικές του δυνατότητες ἔχουν ἐξατμιστεῖ σὲ παντοδυ-

ναμία, στὴ φανταστικὴ ἰδέα τῶν δυνατοτήτων. Τὸ νὰ ἀναζητεῖς τὸν ἑαυτό σου σημαίνει ἐπομένως νὰ γίνεις κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶσαι καί, στὴν πραγματικότητα, νὰ γίνεις π α ν τ ο δ ύ ν α μ ο ς, δηλαδὴ τίποτε, ἕνα μὴ πράγμα, μιὰ φαντασμαγορία.

Ἔχουμε τώρα προχωρήσει σὲ τέτιο σημεῖο ὥστε ἕνα ἀπὸ τὰ βαθύτατα μυστήρια τοῦ Μοναδικοῦ, καὶ ταυτόχρονα ἕνα πρόβλημα ποὺ ἔχει γιὰ πολὺ χρόνο κρατήσει τὸν πολιτισμένο κόσμο σὲ μιὰ κατάσταση ἀγωνιώδους ἔντασης, μπορεῖ νὰ ἀποκαλυφθεῖ καὶ νὰ λυθεῖ.

Ποιός εἶναι ὁ Σέλιγκα; Ἀπὸ τότε ποὺ ἐμφανίστηκε ἡ κριτικὴ «Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ὴ Ἐ φ η μ ε ρ ί δ α» (βλέπε «Ἡ Ἁ γ ί α Ο ἰ κ ο γ έ ν ε ι α», κτλ.) τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἔχει μπεῖ ἀπὸ καθέναν ποὺ ἔχει παρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξη τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ποιός εἶναι ὁ Σέλιγκα; Ὅλοι ρωτᾶνε, ὅλοι ἀκοῦνε μὲ προσοχὴ τὸ βαρβαρικὸ ἦχο αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ κανεὶς δὲν ἀπαντάει.

Ποιός εἶναι ὁ Σέλιγκα; Ὁ Ἅγιος Μὰξ μᾶς δίνει τὸ κλειδὶ αὐτοῦ τοῦ «μυστηρίου τῶν μυστηρίων».

Ὁ Σ έ λ ι γ κ α ε ἶ ν α ι ὁ «Σ τ ί ρ ν ε ρ» σὰ μ ι ὰ δ η μ ι ο υ ρ γ ί α, ὁ «Σ τ ί ρ ν ε ρ» ε ἶ ν α ι ὁ Σ έ λ ι γ κ α σὰ δ η μ ι ο υ ρ γ ό ς. Ὁ «Στίρνερ» εἶναι τὸ «Ἐγώ», καὶ ὁ Σέλιγκα τὸ «Ἐσύ» μέσα στὸ «Βιβλίο». Ἑπομένως, ὁ «Στίρνερ», ὁ δημιουργός, συμπεριφέρεται πρὸς τὸν Σέλιγκα, τὴ δημιουργία του, σὰν πρὸς τὸν «πιὸ ἀσυμφιλίωτο ἐχθρό του». Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ Σέλιγκα θέλει νὰ ἀποχτήσει ἀνεξαρτησία σὲ σχέση μὲ τὸν «Στίρνερ» — ἔκανε μιὰν ἄτυχη προσπάθεια πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση στὰ « Β ο ρ ε ι ο γ ε ρ μ α ν ι κ ὰ Φ ύ λ λ α» — ὁ Ἅγιος Μὰξ «τὸν ἀπορροφάει καὶ πάλι μέσα στὸν ἑαυτό του». Πρόκειται γιὰ πείραμα ποὺ πραγματοποιήθηκε ἐναντίον τῆς προσπάθειας τοῦ Σέλιγκα στὸ «Ἀπολογητικὸ Σχόλιο» (στὶς σελ. 176 - 79 Βίγκαντ). Ὁ ἀγώνας τοῦ δημιουργοῦ ἐναντίον τῆς δημιουργίας, τοῦ Στίρνερ ἐναντίον τοῦ Σέλιγκα, εἶναι πάντως μονάχα ἐπιφανειακός: Τώρα ὁ Σέλιγκα προβάλλει ἐναντίον τοῦ δημιουργοῦ του τὶς φράσεις αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ δημιουργοῦ — λόγου χάρη τὴ θέση «ὅτι τὸ ἁπλὸ καὶ σκέτο σῶμα εἶναι ἀπουσία σκέψης». (Βίγκαντ, σ. 148). Ὁ Ἅγιος Μάξ, ὅπως εἴδαμε, σκέφτονταν μονάχαν γιὰ τὴν ἁπλὴ σάρκα, γιὰ τὸ σῶμα πρὶν τὸ σχηματισμό του, καὶ σχετικὰ μ᾽ αὐτὸ ἔδωσε στὸ σῶμα τὸν προσδιορισμὸ ὅτι εἶναι «τὸ ἄλλο τῆς σκέψης», ἡ μὴ σκέψη καὶ τὸ νὰ μὴ σκέφτεσαι,

ἄρα ἡ ἀπουσία σκέψης. Καὶ πραγματικὰ σ' ἕνα κατοπινὸ χωρίο δηλώνει τραχειὰ ὅτι μ ο ν ά χ α ἡ ἀπουσία σκέψης (ὅπως προηγούμενα μ ο ν ά χ α ἡ σάρκα — ἔτσι κι οἱ δυὸ ἀντιλήψεις ἔγιναν ταυτόσημες) τὸν σώζει ἀπὸ τὶς σκέψεις (σ. 196). — Βρίσκουμε μιὰν ἀκόμα πιὸ χτυπητὴ ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς μυστηριώδους σύνδεσης στοῦ Βίγκαντ. Ἔχουμε κιόλας δεῖ στὴ σελίδα 7 τοῦ «Βιβλίου» ὅτι τὸ «Ἐγώ», δηλ., ὁ Στίρνερ, εἶναι ὁ «Μοναδικός». Στὴ σελίδα 153 τοῦ «Σχολίου» ἀπευθύνεται στὸ «Ἐσύ» του: «Ἐ σ ύ»... «εἶσαι τὸ π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο τ ῆ ς φ ρ α σ ε ο λ ο γ ί α ς», δηλ., τὸ περιεχόμενο τοῦ «Μοναδικοῦ», καὶ στὴν ἴδια σελίδα ἀναφέρεται: «παραβλέπει τὸ γεγονὸς ὅτι α ὐ τ ὸ ς ὁ ἴ δ ι ο ς, ὁ Σ έ λ ι γ κ α, ε ἶ ν α ι τ ὸ π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο τ ῆ ς φ ρ α σ ε ο λ ο γ ί α ς». Ὁ «Μοναδικὸς» εἶναι μιὰ φρασεολογία, ὅπως λέει ὁ Ἅγιος Μὰξ μὲ τόσο πολλὰ λόγια. Ἐξεταζόμενος σὰν τὸ «Ἐγώ», δηλ., σὰ δημιουργός, εἶναι ὁ ἰ δ ι ο κ τ ή τ η ς τ ῆ ς κ ε ν ῆ ς φ ρ ά σ η ς — εἶναι ὁ Ἅγιος Μάξ. Ἐξεταζόμενος σὰν «ἐ σ ύ», δηλ., σὰ δ η μ ι ο υ ρ γ ί α, εἶναι τὸ π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο τ ῆ ς φ ρ α σ ε ο λ ο γ ί α ς — εἶναι ὁ Σ έ λ ι γ κ α, ὅπως μᾶς ἔχει πρὶν λίγο ἀποκαλύψει. Ὁ Σέλιγκα, ἡ δημιουργία ἐμφανίζεται σὰν ἕνας αὐτοθυσιαζόμενος ἐγωιστής, σὰν ἕνας ἐκφυλισμένος Δὸν Κιχώτης. Ὁ Στίρνερ, ὁ δημιουργὸς ἐμφανίθεται σὰν ἕνα ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια, σὰν Ἅγιος Σάντσο Πάντσα.

Ἐδῶ λοιπὸν κάνει τὴν ἐμφάνισή της ἡ ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀντίθεσης δημιουργὸς-δημιουργία, ὅπου κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς περιέχει τὸ ἀντίθετό της μέσα της. Ἐδῶ ὁ Σάντσο Πάντσα Στίρνερ, ὁ ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια, ἔχει νικήσει τὸν Δὸν Κιχώτη Σέλιγκα, τὸν αὐτοθυσιαζόμενο καὶ ἀπατηλὸ ἐγωιστή. Τὸν ἔχει νικήσει ἀκριβῶς σ ὰ Δὸν Κιχώτη, μέσο τῆς πίστης του στὴν παγκόσμια κυριαρχία τοῦ Ἱεροῦ. Ποιός ἦταν πραγματικὰ ὁ ἐγωιστὴς τοῦ Στίρνερ μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια ἂν ὄχι ὁ Σάντσο Πάντσα, καὶ ποιός ὁ αὐτοθυσιαζόμενος ἐγωιστής του ἂν ὄχι ὁ Δὸν Κιχώτης, καὶ ποιά ἦταν ἡ ἀμοιβαία τους σχέση, μὲ τὴ μορφὴ ποὺ ὡς τώρα ἔχει ὑπάρξει, ἂν ὄχι ἡ σχέση τοῦ Σάντσο Πάντσα Στίρνερ πρὸς τὸν Δὸν Κιχώτη Σέλιγκα; Τώρα σὰ Σάντσο Πάντσα ὁ Στίρνερ ἀνήκει στὸν ἑαυτό του σὰ Σάντσο, μονάχα γιὰ νὰ κάνει τὸν Σέλιγκα σὰ Δὸν Κιχώτη νὰ πιστέψει, ὅτι αὐτὸς τὸν ξεπερνάει σὲ δονκιχωτισμό, καὶ σὲ συμφωνία μ' αὐτὸ τὸ ρόλο, τὸν προϋποτιθέμενο γενικὸ δονκιχωτισμό, δὲ θὰ ἐπιχειρήσει τίποτε ἐναντίον τοῦ δονκιχωτισμοῦ τοῦ πρώην κυρίου του (δονκιχωτισμοῦ ποὺ τοῦ ὁρκίζεται ὑποταγὴ μὲ ὅλη τὴ σταθερὴ πίστη ἑνὸς ὑπηρέτη), ἐπιδεικνύοντας ἔτσι τὴν πανουργία ποὺ ἔχει ἤδη περιγράψει ὁ

Θερβάντες. Στὸ πραγματικὸ περιεχόμενο εἶναι ἑπομένως ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ πρακτικοῦ μικροαστοῦ, ἀλλὰ καταπολεμάει τὴ συνείδηση ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ μικροαστό, μιὰ συνείδηση ποὺ σὲ τελευταία ἀνάλυση περιορίζεται στὶς ἐξιδανικευμένες ἰδέες τοῦ μικροαστοῦ γιὰ τὴν ἀστικὴ τάξη ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ τὴ φτάσει.

Ἔτσι, ὁ Δὸν Κιχώτης τώρα, σὰ Σέλιγκα κάνει χρέη ὑπηρέτη στὸν πρώην ἱπποκόμο του.

Σὲ πόσο μεγάλο βαθμὸ ὁ Σάντσο στὴ νέα του «μεταμόρφωση» ἔχει διατηρήσει τὶς παλιές του συνήθειες, τὸ δείχνει σὲ κάθε σελίδα. Μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες ἰδιότητές του εἶναι πάντοτε νὰ «καταπίνει» καὶ νὰ «καταβροχθίζει», καὶ ἡ «φυσική του δειλία» ἀσκεῖ ἀκόμα τέτοια ἐξουσία πάνω του ὥστε ὁ Βασιλιὰς τῆς Πρωσίας καὶ Πρίγκιπας Ἐρρίκος ὁ 72ος μεταμορφώνεται γι' αὐτὸν σὲ «Αὐτοκράτορα τῆς Κίνας» ἢ σὲ «Σουλτάνο» καὶ διακινδυνεύει νὰ μιλήσει μονάχα γιὰ τὶς «Γ...[1] Βουλές». Συνεχίζει νὰ σκορπάει γύρω του παροιμίες καὶ ἠθικολογικὰ ρητὰ τραβώντας τα μέσα ἀπὸ τὸ σάκκο του, συνεχίζει νὰ φοβᾶται τὰ «φαντάσματα» καὶ μάλιστα βεβαιώνει ὅτι μονάχα αὐτὰ εἶναι γιὰ νὰ τὰ φοβᾶται κανείς. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐνῶ ὁ Σάντσο στὴν ἀνιερότητά του ἐξαπατήθηκε ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς στὴν ταβέρνα, τώρα σὲ κατάσταση ἁγιότητας συνεχῶς ἐξαπατᾶ τὸν ἑαυτό του.

Ἀλλὰ ἂς ξαναγυρίσουμε στὸν Σέλιγκα. Καὶ ποιός δὲν ἔχει ἀνακαλύψει ἐδῶ καὶ καιρὸ τὸ χέρι τοῦ Σέλιγκα σὲ ὅλες τὶς «φράσεις» ποὺ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔβαλε στὸ στόμα τοῦ «ἐσύ» του; Καὶ εἶναι πάντοτε δυνατὸν νὰ ἀνακαλύπτει κανεὶς ἴχνη τοῦ Σέλιγκα ὄχι μόνο στὶς φράσεις αὐτοῦ τοῦ «ἐσύ», ἀλλὰ ἐπίσης στὶς φράσεις ὅπου ὁ Σέλιγκα ἐμφανίζεται σὰ δημιουργός, δηλ. σὰ Στίρνερ. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ Σέλιγκα εἶναι μιὰ δημιουργία, μπορεῖσε νὰ φιγουράρει μέσα στὴν «Ἁγία Οἰκογένεια» μονάχα σὰν ἕνα «μυστήριο». Ἡ ἀποκάλυψη αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ Στίρνερ τοῦ δημιουργοῦ. Ἐμεῖς βέβαια εἴχαμε μιὰ προαίσθηση ὅτι στὴ βάση ὅλων αὐτῶν βρίσκονταν κάποια μεγαλειώδη καὶ ἱερὴ περιπέτεια. Καὶ δὲ γελαστήκαμε. Ἡ «μοναδικὴ» περιπέτεια ποὺ ποτὲ δὲν τὴν εἶδε μάτι καὶ δὲν τὴν ἄκουσε αὐτὶ ἀνθρώπου, ξεπερνάει τὴν περιπέτεια μὲ τοὺς ἀνεμόμυλους στὸ 20ὸ κεφάλαιο τοῦ Θερβάντες.

---

1. Γερμανικὲς Βουλές. Ὁ Στίρνερ κάνει ἐδῶ αὐτολογοκρισία.

3. Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου, ἢ ἡ «Λογικὴ τῆς Νέας Σοφίας»

Στὴν ἀρχὴ ὑπῆρχε ὁ Λόγος. Σ' αὐτὸν ὑπῆρχε ζωὴ καὶ ἡ ζωὴ ἦταν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ φῶς ἔφεγγε μέσα στὸ σκοτάδι καὶ τὸ σκοτάδι δὲν τὸ ὑπερνίκησε. Ἦταν τὸ ἀληθινὸ φῶς, ἦταν μέσα στὸν κόσμο, καὶ ὁ κόσμος δὲν τὸ γνώριζε. Αὐτὸς ἦρθε στὸ δικό του κόσμο, καὶ οἱ ἄνθρωποί του δὲν τὸν δέχτηκαν. Ἀλλὰ σ' αὐτοὺς ποὺ τὸν δέχτηκαν ἔδωσε τὴν ἐξουσία νὰ γίνουν ἰδιοκτῆτες, ποὺ πιστεύουν στὸ ὄνομα τοῦ Μοναδικοῦ. Ἀλλὰ ποιός ποτὲ εἶδε τὸν Μοναδικό;

Ἂς ἐξετάσουμε τώρα αὐτὸ «τὸ φῶς τοῦ κόσμου» μέσα «στὴ λογικὴ τῆς νέας σοφίας», γιατὶ ὁ Ἅγιος Σάντσο δὲ μένει ἱκανοποιημένος μὲ τὶς προηγούμενες καταστροφές του.

Στὴν περίπτωση τοῦ «μοναδικοῦ» μας συγγραφέα, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ βάση τῆς μεγαλοφυΐας του βρίσκεται στὴ λαμπρὴ σειρὰ τῶν προσωπικῶν χαρισμάτων ποὺ ἀποτελοῦν τὴν εἰδικὴ δεξιοτεχνία τῆς σκέψης του.[1] Μιὰ καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ χαρίσματα τὰ ἔχουμε ἤδη δείξει σὲ ἔκταση, ἀρκεῖ ἐδῶ νὰ δώσουμε μιὰ σύντομη περίληψη τῶν σημαντικότερων ἀπ' αὐτά: ἀφροντισιὰ στὴ σκέψη — σύγχυση — ἀσυναρτησία — ὁμολογημένη ἀδεξιότητα — ἀτέλειωτες ἐπαναλήψεις — συνεχὴς ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό του — μὴ συγκρίσιμες ἀναλογίες — προσπάθειες ἐκφοβισμοῦ τοῦ ἀναγνώστη — συστηματικὴ χρήση τῆς κληρονομιᾶς τῶν σκέψεων μέσο τῶν μοχλῶν «ἐσύ», «αὐτό», «κανείς», κτλ., καὶ ὠμὴ κατάχρηση τῶν συνδέσμων γιατί, ἐπομένως, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἐπειδή, σύμφωνα μέ, ἀλλά, κτλ. — ἄγνοια — ἀδέξιες διαβεβαιώσεις — πανηγυρικὴ ἐπιπολαιότητα — ἐπαναστατικὴ φρασεολογία καὶ εἰρηνικὲς σκέψεις — κομπασμὸς — πομπώδης χυδαιότητα καὶ ἐπίδειξη φτηνῆς ἀσχήμιας — ἀνύψωση τῶν λόγων τοῦ γυρολόγου Νάντε[2] σὲ ἐπίπεδο ἀπόλυτης ἀντίληψης — ἐξάρτηση ἀπὸ χεγκελιανὲς παραδόσεις καὶ καθημερινὴ βερολινέζικη φρασεολογία —

---

1. Χωρὶο καταστραμμένο. Λέξεις ἀποκαταστημένες.

2. Νάντε: Πρόσωπο ἀπὸ τὸ δράμα τοῦ Χόλταϊ: Ἡ Τραγωδία τοῦ Βερολίνου». Σὲ συνέχεια, πρόσωπο στὴ λαϊκὴ κωμωδία τοῦ Μπέκμαν: «Ἡ ἀνάκριση τοῦ γυρολόγου Νάντε». Τὸ ὄνομα Νάντε ἔγινε σύμβολο ἑνὸς εὔθυμου χωρατατζῆ ποὺ, σὲ καθε εὐκαιρία, λέει σὲ βερολινέζικη διάλεκτο συνηθισμένα ἀστεῖα.

μὲ δυὸ λόγια τέλειο βράσιμο σούπας γιὰ ζητιάνους (491 σελίδες ἀπὸ δαύτην) κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Ράμφορντ.[1]

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ζουμὶ κολυμπᾶνε σὰν κόκκαλα μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ π ε ρ ά σ μ α τ α, ποὺ λίγα δείγματά τους θὰ δώσουμε τώρα γιὰ νὰ διασκεδάσουμε τὸ κακόκεφο γερμανικὸ κοινό:

> «Δὲ θὰ μπορούσαμε — τώρα, πάντως — καμιὰ φορὰ συμμερίζεται κανεὶς τὴ γνώμη — μπορεῖ τότε κανεὶς — γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ...ἐκεῖ ἀνήκει εἰδικὰ αὐτὸ ποὺ συχνὰ κανείς.. ἀκούει νὰ τὸ ἀποκαλοῦν — καὶ αὐτὸ σημαίνει — γιὰ νὰ καταλήξουμε, μπορεῖ τώρα νὰ εἶναι φανερὸ — στὸ μεταξύ — ἔτσι μπορεῖ, μὲ τὴν εὐκαιρία, νὰ σκεφτεῖ κανεὶς ἐδῶ — δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ — ἤ ἄν, ἴσως, δὲν ἦταν — νὰ προχωρήσει ἀπό... μέχρι τὸ σημεῖο ὥστε... δὲν εἶναι δύσκολο — ἀπὸ μιὰν ὁρισμένη ἄποψη διατυπώνονται περίπου τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα —λόγου χάρη κτλ., καὶ «σ' αὐτὸ ἀκριβῶς» μὲ ὅλες τὶς δυνατὲς «μεταμορφώσεις».

Μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε ἀμέσως ἐδῶ ἕνα λογικὸ τέχνασμα ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ κρίνουμε ἂν ὀφείλει τὴν ὕπαρξή του στὴν ἐγκωμιασμένη ἱκανότητα τοῦ Σάντσο ἢ στὴν ἀδυναμία τῶν ἰδεῶν του. Αὐτὸ τὸ τέχνασμα συνίσταται στὸ νὰ ἁρπάζεται ἀπὸ μ ι ὰ πλευρὰ μιᾶς ἰδέας ἢ ἔννοιας ποὺ ἔχει κάμποσες καλὰ προσδιορισμένες πλευρές, σάμπως αὐτὴ νὰ εἶναι μέχρι τώρα ἡ μοναδικὴ πλευρά, νὰ προσκολλάει αὐτὴ τὴν πλευρὰ πάνω στὴν ἔννοια σὰν τὸ μ ό ν ο τ η ς π ρ ο σ δ ι ο ρ ι σ μ ὸ καὶ ὕστερα νὰ τῆς ἀντιπαραθέτει κάθε ἄλλη πλευρὰ μὲ ἕνα καινούργιο ὄνομα, σὰν κάτι τὸ πρωτότυπο. Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει, ὅπως θὰ δοῦμε ἀργότερα, μὲ τὶς ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰδιαιτερότητας.[2]

Ἀνάμεσα στὶς κατηγορίες ποὺ ὀφείλουν τὴ γέννησή τους ὄχι τόσο στὴν προσωπικότητα τοῦ Σάντσο, ὅσο στὴ γενικὴ σύγχυση ὅπου βρίσκονται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ γερμανοὶ θεωρητικοί, τὴν πρώτη θέση τὴν κατέχει ἡ μ η δ α μ ι ν ὴ δ ι ά κ ρ ι σ η, ἡ τελειότητα τῆς μηδαμινότητας. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ Ἅγιός μας βυθίζεται μέσα σὲ τέτοιες «βασανιστικὲς» ἀντιθέσεις ὅπως τὸ ἀτομικὸ καὶ τὸ γενικό, ἀτομικὸ συμφέρον καὶ γενικὸ συμφέρον, συνηθισμένος ἐγωκισμὸς καὶ αὐτοθυσία, κτλ., σὲ τελευταία ἀνάλυση καταλήγει στὶς πιὸ ἄθλιες ἀμοιβαῖες παραχωρήσεις καὶ συνδιαλλαγὲς ἀνάμεσα στὶς δυὸ πλευρές, ποὺ πάλι βασίζονται στὶς πιὸ λεπτὲς

---

1. Βλ. ὑποσ. 1 στὴ σελ. 329.
2. Παράγραφος καταστραμμένη. Λέξεις ἀποκαταστημένες.

διακρίσεις — διακρίσεις ποὺ ἡ παράπλευρη ὕπαρξή τους ἐκφράζεται μὲ τὸ «ἐ π ί σ η ς» καὶ ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσά τους διατηρεῖται μέσο ἑνὸς ἄθλιου «σ τ ὸ β α θ μ ὸ π ο ύ». Τέτοιες μηδαμινὲς διακρίσεις εἶναι λόγου χάρη: πῶς οἱ ἄνθρωποι ἐ κ μ ε τ α λ λ ε ύ ο ν τ α ι ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ἀλλὰ κανένας δὲν τὸ κάνει αὐτὸ σ ὲ β ά ρ ο ς ἑ ν ὸ ς ἄ λ λ ο υ. Σὲ ποιό βαθμὸ εἶναι κάτι σὲ μένα σ ύ μ φ υ τ ο ἢ μοῦ ἔχει ὑ π ο β λ η θ ε ῖ. Ἡ κατασκευὴ ἑνὸς ἀ ν θ ρ ώ π ι ν ο υ καὶ ἑνὸς μ ο ν α δ ι κ ο ῦ ἔργου, ποὺ ὑπάρχουν παράπλευρα. Τί εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ μιὰν ἀ ν θ ρ ώ π ι ν η ζωὴ καὶ τί ἀναγκαῖο γιὰ μιὰ μ ο ν α δ ι κ ὴ ζωή. Τί ἀνήκει στὴν προσωπικότητα στὴν καθαρή της μορφὴ καὶ τί εἶναι πραγματικὰ τυχαῖο, ποὺ γιὰ νὰ τὸ ἀποφασίσει ὁ Ἅγιος Μάξ, ἀπὸ τὴν ἄποψή του, δὲ διαθέτει κανένα κριτήριο. Τί ἀνήκει στὰ κ ο υ ρ έ λ ι α καὶ τί στὸ π ε τ σ ὶ τοῦ ἀτόμου. Τί ἰ δ ι ο π ο ι ε ῖ τ α ι καὶ ἀπὸ τί ἀ π α λ λ ά σ σ ε τ α ι ὁλοκληρωτικὰ μέσο τῆς ἄρνησης, σὲ ποιό βαθμὸ θυσιάζει ἁπλῶς τὴν ἐλευθερία του ἢ ἁπλῶς τὴν ἰδιαιτερότητά του, ὁπόταν κάνει ἐπίσης μιὰ θυσία, ἀλλὰ μονάχα σ τ ὸ β α θ μ ὸ ποὺ αὐτὸς στὴν πραγματικότητα δὲ θυσιάζει τίποτε. Τί μὲ φέρνει σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους σὰ δεσμὸς καὶ σὰν προσωπικὴ σχέση. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς διακρίσεις εἶναι τελείως μηδαμινές, ἄλλες, στὴν περίπτωση τοῦ Σάντσο τουλάχιστο — χάνουν κάθε σημασία καὶ βάση. Μπορεῖ κανεὶς νὰ θεωρήσει σὰν ἀποκορύφωμα αὐτῶν τῶν μηδαμινῶν διακρίσεων τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ δ η μ ι ο υ ρ γ ί α τ ο ῦ κ ό σ μ ο υ ἀπὸ τὸ ἄτομο καὶ τὴν ὠ θ η σ η ποὺ τὸ ἄτομο παίρνει ἀπὸ τὸν κόσμο. Ἂν λόγου χάρη εἶχε εἰσχωρήσει βαθύτερα σ' αὐτὴ τὴν ὤθηση, σὲ ὁλόκληρη τὴν ἔκταση καὶ τὸν πολυποίκιλο χαρακτήρα τῆς ἐπίδρασής της πάνω του, τελικὰ θὰ ἀνακάλυπτε τὴν ἀντίφαση ὅτι εἶναι ἐξίσου τ υ φ λ ὰ ἐ ξ α ρ τ η μ έ ν ο ς ἀπὸ τὸν κόσμο ὅσο ἐγωιστικὰ καὶ ἰδεολογικὰ τὸν δ η μ ι ο υ ρ γ ε ῖ. (Βλέπε «Ἡ Αὐτο-ἱκανοποίησή μου»). Δὲ θὰ ἔβαζε τότε πλάι-πλάι τὰ «ἐ π ί σ η ς» καὶ τὰ «σ τ ὸ β α θ μ ὸ π ο ύ», ὅπως καὶ τὰ «ἀνθρώπινη» ἐργασία καὶ «μοναδικὴ» ἐργασία. Δὲ θὰ ἔβαζε νὰ ἀγωνίζονται τὸ ἕνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου, δὲ θὰ ἔβαζε τὸ ἕνα νὰ ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ ἄλλου ἐκ τῶν ὄπισθεν, καὶ ἔτσι δὲ θὰ ἔβαζε στὴ θέση τοῦ ἑαυτοῦ του τὸν «ἐ γ ω ι σ τ ὴ σ ὲ σ υ μ φ ω ν ί α μ ὲ τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ ο υ» — ἀλλὰ ξέρουμε ὅτι ὁ τελευταῖος δὲ χρειάζονταν νὰ μπεῖ στὴ θέση τοῦ ἑαυτοῦ του, γιατὶ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀποτελοῦσε ἤδη τὸ σημεῖο ἀφετηρίας.[1]

---

1. Παράγραφος καταστραμμένη Λέξεις ὑποκαταστημένες.

Αὐτὸ τὸ μηδαμινὸ παιγνίδι μὲ τὶς διακρίσεις γίνεται μέσα σὲ ὁλόκληρο τὸ «Βιβλίο». Ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ μοχλὸ καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα ἐπίσης λογικὰ τεχνάσματα καὶ ἰδιαίτερα παίρνει τὴ μορφὴ μιᾶς ἠθικῆς καζουιστικῆς, ποὺ εἶναι γεμάτη αὐτο-ἱκανοποίηση ὅσο καὶ γελοῖα φτηνή. Ἔτσι, ἔχει γίνει γιὰ μᾶς καθαρὸ μὲ τὴ βοήθεια παραδειγμάτων, σὲ ποιὸ βαθμὸ ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ λέει ψέματα καὶ σὲ ποιὸ βαθμὸ δὲν τὸ ἔχει. Σὲ ποιό βαθμὸ ἡ κατάχρηση τῆς ἐμπιστοσύνης κάποιου εἶναι «ἀξιοκαταφρόνητη» καὶ σὲ ποιό βαθμὸ δὲν εἶναι. Σὲ ποιό βαθμὸ ὁ Αὐτοκράτορας Σιγισμοῦνδος καὶ ὁ Γάλλος βασιλιὰς Φραγκίσκος ὁ 1ος εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ παραβιάσουν τοὺς ὅρκους τους καὶ σὲ ποιό βαθμὸ ἡ συμπεριφορά τους σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἦταν «ἐπονείδιστη», καὶ ἄλλα λεπτὰ ἱστορικὰ παραδείγματα τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς κοπιαστικὲς διακρίσεις καὶ τὰ μικροζητήματα προβάλλει παρ' ὅλα αὐτὰ ἀνάγλυφη ἡ ἀδιαφορία τοῦ Σάντσο μας ποὺ ἀπορρίπτει ὅλες τὶς πραγματικὲς, πρακτικὲς καὶ ἐννοιολογικὲς διαφορές. Γενικὰ μποροῦμε πιὰ τώρα νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἱκανότητά του νὰ διακρίνει εἶναι πολὺ κατώτερη ἀπὸ τὴν ἱκανότητά του νὰ μὴ διακρίνει, νὰ βλέπει ὅλες τὶς γάτες μαῦρες στὸ σκοτάδι τοῦ Ἱεροῦ καὶ νὰ ἀνάγει τὸ κάθε τι στὸ κάθε τι — μιὰ τέχνη ποὺ ὁρίσκει τὴν κατάλληλη ἔκφρασή της στὶς π α ρ α θ έ σ ε ι ς.

Ἀγκάλιασε τὸ «γάιδαρό» σου Σάντσο, τὸν ξαναβρῆκες πάλι. Καλπάζει χαρούμενα γιὰ νὰ σὲ συναντήσει, χωρὶς νὰ λογαριάζει τὶς κλωτσιὲς ποὺ ἔχει φάει, καὶ σὲ χαιρετάει μὲ τὴν ἠχηρὴ του φωνή. Γονάτισε μπροστά του, ἀγκάλιασε τὸ λαιμό του καὶ ἐκπλήρωσε τὴν ἀποστολὴ ποὺ σοῦ ἔχει ἀναθέσει ὁ Θερβάντες στὸ κεφάλαιο XXX.

Ἡ π α ρ ά θ ε σ η εἶναι ὁ γάιδαρος τοῦ Ἁγίου Σάντσο, ἡ λογικὴ καὶ ἱστορική του ἀτμομηχανή, ἡ κινητήρια δύναμη τοῦ «Βιβλίου», περιορισμένη στὴν πιὸ σύντομη καὶ ἁπλὴ μορφή της. Γιὰ νὰ μετατραπεῖ μιὰ ἰδέα σὲ μιὰν ἄλλη, ἢ γιὰ νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ ταυτότητα δυὸ ἐντελῶς διαφορετικῶν πραγμάτων, ἀναζητοῦνται λίγοι ἐνδιάμεσοι κρίκοι ποὺ κατὰ ἕνα μέρος ἀπὸ τὴ σημασία τους, κατὰ ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἐτυμολογία τους καὶ κατὰ ἕνα μέρος ἀπὸ τὸν ἁπλό τους ἦχο, μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουν μιὰν ἐπιφανειακὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὶς δυὸ βασικὲς ἰδέες. Αὐτοὶ οἱ κρίκοι προσδένονται ὕστερα στὴν πρώτη ἰδέα μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς παράθεσης, καὶ μὲ ἕναν τέτιο τρόπο ὥστε ἀπομακρύνεται κανεὶς ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀφετηρία καὶ πλησιάζει ὅλο καὶ περισσότερο στὸν ἐπιθυμητὸ σκοπό. Ἂν ἡ ἁλυσίδα τῶν παραθέσεων ἔχει προχωρήσει τόσο μακριά, ὥστε νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ φτάσει σὲ ἕνα συμπέρασμα χωρὶς ὁποιοδήποτε κίνδυνο, ἡ τελικὴ ἰδέα ἐπίσης δένεται μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς

παράθεσης μέσο μιᾶς παύλας καὶ τὸ τέχνασμα εἶναι ἕτοιμο. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἐξαιρετικὰ ἀξιοσύστατη μέθοδο λαθρεμπορικῆς ταχυδακτυλουργίας σκέψεων, ποὺ εἶναι τόσο πιὸ ἀποτελεσματικὴ ὅσο περισσότερο εἶναι καμωμένη γιὰ νὰ χρησιμεύει σὰ μοχλὸς γιὰ τὰ κύρια ἐπιχειρήματα. Ὅταν αὐτὸ τὸ τέχνασμα πραγματοποιηθεῖ μὲ ἐπιτυχία ἀρκετὲς φορές, μπορεῖ κανείς, ἀκολουθώντας τὴ διαδικασία τοῦ Σάντσο, νὰ παραλείψει βαθμιαῖα μερικοὺς ἐνδιάμεσους κρίκους καὶ τελικὰ νὰ περιορίσει τὴ σειρὰ τῶν παραθέσεων σὲ λίγους ἀπόλυτα ἀναγκαίους γάντζους.

Ἡ παράθεση, ὅπως εἴδαμε πιὸ πάνω, μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀντιστραφεῖ καὶ ἔτσι νὰ ὁδηγήσει σὲ καινούργια, ἀκόμα πιὸ περίπλοκα τεχνάσματα καὶ ἀκόμα πιὸ ἐκπληκτικὰ ἀποτελέσματα. Ἔχουμε ἐπίσης δεῖ ἐκεῖ, ὅτι ἡ παράθεση εἶναι ἡ λογικὴ μορφὴ τῶν ἀπέραντων μαθηματικῶν σειρῶν.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο χρησιμοποιεῖ τὴν παράθεση μὲ δυὸ τρόπους: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καθαρὰ λογικά, κατὰ τὴν ἁγιοποίηση τοῦ κόσμου, ὅπου αὐτὴ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μετατρέπει ὁποιοδήποτε γήινο πράγμα σὲ «Ἱερό» καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἱστορικά, σὲ ἔρευνες γύρω ἀπὸ τὴ σύνδεση διαφόρων ἐποχῶν καὶ τὴ συνόψισή τους, ὅπου κάθε ἱστορικὸ στάδιο περιορίζεται σὲ μιὰν ἁπλὴ λέξη, καὶ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ τελευταῖος κρίκος τῆς ἱστορικῆς σειρᾶς δὲ μᾶς ἔφερε οὔτε ρούπι μακρύτερα ἀπὸ τὸν πρῶτο, καὶ τελικὰ ὅλες οἱ ἐποχὲς τῆς σειρᾶς συνδυάζονται σὲ μιά, μοναδική, ἀφηρημένη κατηγορία ὅπως εἶναι ὁ ἰδεαλισμός, ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς σκέψεις, κτλ. Ἂν στὴν ἱστορικὴ σειρὰ τῶν παραθέσεων πρόκειται νὰ δοθεῖ ἡ ἐπιφανειακὴ ὄψη τῆς προόδου, αὐτὸ πραγματοποιεῖται μὲ τὸ νὰ θεωρεῖται ἡ τελικὴ φράση σὰν ὁλοκλήρωση τῆς πρώτης ἐποχῆς τῆς σειρᾶς, καὶ οἱ ἐνδιάμεσοι κρίκοι σὰν ἀνοδικὰ στάδια ἐξέλιξης ποὺ ὁδηγοῦν στὴν τελική, ὕψιστη φράση.

Πλάι στὴν παράθεση ἔχουμε τὴ σ υ ν ω ν υ μ ί α, ποὺ ὁ Ἅγιος Σάντσο τὴν ἐκμεταλλεύεται μὲ κάθε τρόπο. Ἂν δυὸ λέξεις συνδέονται ἐτυμολογικὰ ἢ ἁπλῶς εἶναι παρόμοιες στὸν ἦχο, τότε χρησιμοποιεῖται ἡ μιὰ γιὰ τὴν ἄλλη. Ἡ ἂν μιὰ λέξη ἔχει διάφορες σημασίες, τότε, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες, χρησιμοποιεῖται πρῶτα μὲ τὴ μιὰν ἔννοια καὶ ὕστερα μὲ τὴν ἄλλη, ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο παρουσιάζει τὰ πράγματα σάμπως νὰ μιλάει γιὰ ἕνα καὶ τὸ ἴδιο πράγμα μὲ διαφορετικὲς «διαθλάσεις». Ὕστερα, ἕνας εἰδικὸς κλάδος συνωνυμίας εἶναι ἡ μ ε τ ά φ ρ α σ η, ὅπου μιὰ γαλλικὴ ἢ λατινικὴ ἔκφραση συμπληρώνεται ἀπὸ μιὰ γερμανικὴ ποὺ μονάχα τὴ μισο-ἐκφράζει, ἢ καὶ σημαίνει κάτι τὸ τελείως διαφορετικό, ὅπως λόγου χάρη εἴδαμε πιὸ πάνω, ὅταν ἡ λέξη «respektieren» μεταφράστηκε «δοκιμάζω σεβασμὸ καὶ φόβο», κτλ. Ἂς θυμηθοῦμε τὶς λέ-

ξεις Staat, Status, Stand, Notstand κτλ. Όταν μιλήσαμε γιά τόν κομμουνισμό εἴχαμε ἤδη τήν εὐκαιρία νά παρατηρήσουμε πολλά παραδείγματα αὐτῆς τῆς χρησιμοποίησης διφορούμενων ἐκφράσεων. Ἄς ἐξετάσουμε σύντομα ἕνα παράδειγμα ἐτυμολογικῆς συνωνυμίας.

> «Ἡ λέξη «Gesellschaft» (κοινωνία) προέρχεται ἀπό τή λέξη «Sal». Όταν ὑπάρχουν πολλοί ἄνθρωποι σέ μιά Saal (αἴθουσα), τότε ἡ Saal εἶναι ὁ λόγος πού βρίσκονται μέσα σέ κοινωνία. Βρίσκονται μέσα σέ κοινωνία καί ἀποτελοῦν τό πολύ μιά κοινωνία σαλονιοῦ, συζητώντας μέ ἐκφράσεις σαλονιῶν. Όταν ὑπάρχει πραγματική ἐπικοινωνία, θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν ἀνεξάρτητη ἀπό τήν κοινωνία» (σ. 286).

Ἀφοῦ ἡ λέξη «Gesellschaft» προέρχεται ἀπό τό «Sal» (πράγμα πού ἄλλωστε δέν εἶναι σωστό, γιατί οἱ ἀρχικές ρίζες ὅλων τῶν λέξεων εἶναι ρήματα) τότε τό «Sal» πρέπει νά εἶναι ἰσοδύναμο μέ τό «Saal». Ἀλλά τό «Sal» στά παλιά ἄνω-γερμανικά[1] σημαίνει κτίριο. Τό Kisello, Geselle — ἀπό ὅπου προέρχεται τό Gesellchaft – σημαίνει σύνοικος. Ἑπομένως τό «Saal» παρεμβάλλεται ἐδῶ ἐντελῶς αὐθαίρετα. Ἀλλά αὐτό παραβλέπεται, τό «Saal» μετατρέπεται ἄμεσα σέ «salon», σάμπως νά μήν ὑπῆρχε ἕνα χάσμα χίλιων περίπου ἐτῶν καί πάρα πολλῶν μιλίων ἀνάμεσα στό παλιό ἄνω-γερμανικό «Sal» καί στό σύγχρονο γαλλικό «salon». Ἔτσι ἡ κοινωνία μετατρέπεται σέ μιά κοινωνία σαλονιοῦ, ὅπου σύμφωνα μέ τήν ἰδέα τοῦ γερμανοῦ φιλισταίου, πραγματοποιεῖται μιά ἐπικοινωνία πού ἀποτελεῖται μονάχα ἀπό κενές φράσεις καί ἀποκλείεται κάθε πραγματική ἐπικοινωνία. — Στό μεταξύ, μιά καί ὁ Ἅγιος Μάξ σκόπευε ἁπλῶς νά μετατρέψει τήν κοινωνία στό «Ἱερό», θά μποροῦσε νά τό πετύχει μέ πολύ πιό γρήγορο τρόπο, ἄν θά εἶχε κάνει μιά ἀκριβέστερη μελέτη τῆς ἐτυμολογίας καί εἶχε συμβουλευτεῖ ὁποιοδήποτε ἐτυμολογικό λεξικό. Τί εὕρημα θά ἦταν γι' αὐτόν νά εἶχε ἀνακαλύψει ἐκεῖ τήν ἐτυμολογική σύνδεση ἀνάμεσα στις λέξεις «Geselischaft» καί «Selig. Gesellschaft (κοινωνία) - selig» (μακάριος) heilig (ἱερός)—das Heilige τό ἱερό
τί τό ἁπλούστερο ἐπιφαγειακά;

Ἄν ἡ ἐτυμολογική συνωνυμία τοῦ «Στίρνερ» εἶναι ὀρθή, τότε οἱ κομ-

---

1. Hochdeutsch ἡ διάλεκτος τῆς νότιας καί κεντρικῆς Γερμανίας πού ἀποτελεῖ σήμερα τά κυρίως γερμανικά.

μουνιστὲς ἐπιδιώκουν τὴν ἀληθινὴ κομητεία, τὴν κομητεία σὰν ἱερό. Ὅπως τὸ Gesellschaft προέρχεται ἀπὸ τὸ sal ἕνα κτίριο, ἔτσι τὸ Graf (κόμης) (γοτθικὸ garâvjo) προέρχεται ἀπὸ τὸ γοτθικὸ râvo, σπίτι. Τὸ Sal, κτίριο = Râvo σπίτι. Ἑπομένως Gesellschaft (κοινωνία = Grafschaft (κομητεία). Τὰ προθέματα καὶ τὰ προσφύματα εἶναι τὰ ἴδια καὶ στὶς δυὸ λέξεις, οἱ συλλαβὲς τῆς ρίζας ἔχουν τὴν ἴδια σημασία — ἄρα ἡ ἱερὴ κοινωνία τῶν κομμουνιστῶν εἶναι ἡ ἱερὴ κομητεία, ἡ κομητεία σὰν Ἱερὸ — τί τὸ ἁπλούστερο; Ὁ Ἅγιος Σάντσο τὸ προαισθάνονταν, ὅταν ἔβλεπε στὸν κομμουνισμὸ τὴν τελειότητα τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος, δηλ., τὸ σύστημα τῶν κομητειῶν.

Ἡ συνωνυμία χρειάζεται στὸν ἅγιο μας, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, γιὰ νὰ μετατρέπει τὶς ἐμπειρικὲς σὲ θεωρησιακὲς σχέσεις, χρησιμοποιώντας μὲ τὴ θεωρησιακή της σημασία μιὰ λέξη ποὺ ἀπαντιέται τόσο στὴν πρακτικὴ ζωὴ ὅσο καὶ στὴ φιλοσοφικὴ θεωρία, προφέροντας λίγες φράσεις γι' αὐτὴ τὴ θεωρησιακὴ σημασία καὶ ὕστερα δίνοντας τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔτσι ἔχει κάνει κριτικὴ στὶς πραγματικὲς σχέσεις ποὺ αὐτὴ ἡ λέξη ἐπίσης χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ τὶς δηλώνει. Κάνει αὐτὸ τὸ πράγμα μὲ τὴ λεξὴ Speculation (θεωρητικὴ μελέτη, κερδοσκοπία). Στὴ σελίδα 406 τὸ σπεκουλατσιὸν «ἐμφανίζεται» ἀπὸ δυὸ πλευρὲς σὰ μιὰ μ ο ν α δ ι κ ὴ ὀντότητα ποὺ διαθέτει μιὰ «δυαδικὴ ἐκδήλωση» — Ὤ! Σέλιγκα! Μαίνεται ἐναντίον τῆς φ ι λ ο σ ο φ ι κ ῆ ς σπεκουλατσιὸν (θεωρησιακῆς, μελέτης) καὶ πιστεύει ὅτι ἔτσι κανόνισε τοὺς λογαριασμούς του μὲ τὴν ἐ μ π ο ρ ι κ ὴ σπεκουλατσιὸν (κερδοσκοπία) ποὺ γι' αὐτὴ δὲν ξέρει τίποτε. — Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, αὐτὴ ἡ συνωνυμία τὸν ἐξυπηρετεῖ, σὰν κρυμμένο μικροαστό, γιὰ νὰ μετατρέψει τὶς ἀστικὲς σχέσεις (βλέπε τί εἴπαμε πιὸ πάνω, ὅταν γινόταν λόγος γιὰ τὸν «κομμουνισμό», γιὰ τὴ σύνδεση ἀνάμεσα σὲ γλώσσα καὶ ἀστικὲς σχέσεις) σὲ προσωπικὲς ἀτομικὲς σχέσεις, ποὺ δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὶς χτυπήσει χωρὶς νὰ χτυπήσει τὸ ἄτομο στὴν ἀτομικότητά του, τὴν «ἰδιαιτερότητά» του καὶ «μοναδικότητά» του. Ἔτσι, λόγου χάρη, ὁ Σάντσο ἐκμεταλλεύεται τὴν ἐτυμολογικὴ σύνδεση ἀνάμεσα σὲ Geld (χρῆμα) καὶ Geltung (ἀξία), Vermogen (περουσία) καὶ vermogen (εἶμαι ἱκανός), κτλ.

Ἡ συνωνυμία συνδυασμένη μὲ τὴν παράθεση ἀποτελεῖ τὸν κύριο μοχλὸ γιὰ τὰ τ α χ υ δ α κ τ υ λ ο υ ρ γ ι κ ά του τ ε χ ν ά σ μ α τ α, πράγμα ποὺ τὸ ἔχουμε ἤδη ἐκθέσει σὲ ἀμέτρητες εὐκαιρίες. Γιὰ νὰ δώσουμε ἕνα παράδειγμα πόσο εὔκολη εἶναι αὐτὴ ἡ τέχνη, ἂς κάνουμε καὶ μεῖς ἕνα ταχυδακτυλουργικὸ τέχνασμα ἀλὰ Σάντσο.

Τὸ Wechsel μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀ λ λ α γ ῆ ς, εἶναι ὁ νόμος τῶν φαινομένων, λέει ὁ Χέγκελ. Ἐ π ο μ έ ν ω ς, θὰ συνέχιζε ὁ «Στίρνερ», προκύπτει τὸ φαινόμενο τῆς αὐστηρότητας τοῦ νόμου ἐναντίον τῶν π λ α σ τ ῶ ν σ υ ν α λ λ α γ μ α τ ι κ ῶ ν. Γιατὶ βλέπουμε ἐδῶ τὸ νόμο νὰ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, τὸ νόμο σὰν τέτοιο, σὰν ἱερὸ νόμο, τὸ νόμο σὰν τὸ ἱερό, τὸ ἴδιο τὸ Ἱερό, ποὺ ἐναντίον του ἁμαρτάνουν καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἱκανοποιοῦν μὲ τὴν τιμωρία. Ἢ ἀκόμα: τὸ Wechsel «στὴ διπλή του ἐκδήλωση», σὰ συναλλαγματικὴ lettre de change καὶ σὰν ἀλλαγὴ changement, ὁδηγεῖ στὸ Verfall échéance καὶ décadence προθεσμίας συναλλαγματικῆς καὶ κατάπτωση). Ἡ κ α τ ά π τ ω σ η σὰν ἀποτέλεσμα ἀ λ λ α γ ῆ ς παρατηρεῖται στὴν ἱστορία, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, κατὰ τὴν πτώση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, τοῦ φεουδαρχισμοῦ, τῆς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ Ναπολέοντα. Τὸ «πέρασμα ἀπὸ» αὐτὲς τὶς μεγάλες ἱ σ τ ο ρ ι κ ὲ ς κ ρ ί σ ε ι ς «πρὸς» τὶς ἐ μ π ο ρ ι κ ὲ ς κ ρ ί σ ε ι ς τῆς ἐποχῆς μας «δὲν εἶναι δύσκολο», καὶ ἐπίσης ἐξηγεῖ γιατὶ αὐτὲς οἱ ἐμπορικὲς κρίσεις καθορίζονται πάντα ἀπὸ τὴν ἐ κ π ν ο ὴ τ ῆ ς π ρ ο θ ε σ μ ί α ς τ ῶ ν σ υ ν α λ λ α γ μ α τ ι κ ῶ ν.

Ἢ θὰ μποροῦσε ἀκόμα, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν ὅρων Vermogen (περιουσία) καὶ Geld (χρῆμα), νὰ δικαιολογησει ἐτυμολογικὰ τὸν ὅρο Wechsel (συναλλαγματικὴ), καὶ «νὰ κάνει ἀπὸ μιὰν ὁρισμένη ἄποψη περίπου τὸν παρακάτω συλλογισμό»: Οἱ κομμουνιστὲς θέλουν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, νὰ καταργήσουν τὸ Wechsel (συναλλαγματικὴ). Αλλὰ μήπως ἡ κυρία ἀπόλαυση στὸν κόσμο δὲ βρίσκεται ἀκριβῶς στὸ Wechsel (ἀλλαγή); Θέλουν, ἐπομένως, αὐτὸ ποὺ εἶναι νεκρό, ἀκίνητο, τὴν Κ ί ν α — δηλαδὴ ὁ τέλειος Κινέζος εἶναι κομμουνιστής. Ἀπὸ δῶ» καὶ οἱ κομμουνιστικὲς διακηρύξεις τῶν Wechselbrief (συναλλαγματικὲς) καὶ τῶν Wechsler (χρηματομεσίτες). Σάμπως νὰ μὴν ἦταν κάθε γράμμα ἕνα Wechselbrief (γράμμα ἀλλαγῆς), μιὰ διαπίστωση ἀλλαγῆς, καὶ κάθε ἄνθρωπος ἕνας Wechselnder (πρόσωπο που ἀλλάζει), ἕνας Wechsler (πρόσωπο ποὺ πραγματοποιεῖ ἀλλαγές)!

Γιὰ νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση τῆς μεγάλης ποικιλίας στὴν ἁπλοϊκότητα τῆς κατασκευῆς του καὶ τῶν λογικῶν του τεχνασμάτων, ὁ Ἅγιος Σάντσο χρειάζεται τὸ ἐ π ε ι σ ό δ ι ο. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ παρεμβάλλει ἐ π ε ι σ ο δ ι α κ ὰ ἕνα χωρίο ποὺ ἀνήκει σὲ ἕνα ἄλλο τμῆμα τοῦ βιβλίου, ἢ ποὺ θὰ μποροῦσε πολὺ καλὰ νὰ παραλειφθεῖ τελείως, καὶ ἔτσι σπάζει ἀκόμα περισσότερο τὸ νῆμα τῆς λεγόμενης ἔκθεσής του, ποὺ ἔχει

ἤδη ἐπανειλημμένα σπάσει καὶ χωρὶς αὐτό. Αὐτὰ συνοδεύονται ἀπὸ τὴν ἁπλοϊκὴ δήλωση ὅτι «ἐμεῖς» «δὲν εἴμαστε αὐτόματα», καὶ ὕστερα ἀπὸ πολλὲς ἐπαναλήψεις προκαλεῖ στὸν ἀναγνώστη μιὰν ὁρισμένη ἀναισθησία ἀπέναντι καὶ στὴν πιὸ μεγάλη ἀσυναρτησία. Ὅταν ἕνας διαβάζει τὸ «Βιβλίο», συνηθίζει σὲ κάθε τι καὶ τελικὰ πρόθυμα ὑποτάσσεται ἀκόμα καὶ στὸ χειρότερο. Στὸ μεταξύ, αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια (ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς μονάχα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Σάντσο) εἶναι πάντοτε μονάχα φανταστικὰ καὶ ἁπλὲς ἐπαναλήψεις μὲ ἄλλη μορφὴ φράσεων ποὺ τὶς ἔχουμε ἤδη συναντήσει ἑκατοντάδες φορές.

Ἀφοῦ ὁ Ἅγιος Μὰξ ἔδειξε ἔτσι τὸν ἑαυτό του μὲ τὶς προσωπικὲς του ἰδιότητες, καὶ ὕστερα ἀποκάλυψε τὸν ἑαυτό του σὰν «ἐ π ι φ α ν ε ι α κ ό τ η τ α» καὶ σὰν «ο ὐ σ ί α» μὲ τὴ διάκριση, τὴ συνωνυμία καὶ τὸ ἐπεισόδιο, φτάνουμε στὸ ἀληθινὸ ἀποκορύφωμα καὶ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς λογικῆς, στὴν «ἔ ν ν ο ι α».

Ἡ ἔννοια εἶναι τὸ «Ἐγὼ» (βλέπε Χέγκελ, «Λ ο γ ι κ ή», Μέρος 3), ἡ λογικὴ σὰν Ἐγώ. Αὐτὴ εἶναι ἡ καθαρὴ σχέση τοῦ Ἐγὼ πρὸς τὸν κόσμο, μιὰ σχέση ἀπογυμνωμένη ἀπὸ ὅλες τὶς πραγματικὲς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν γι' αὐτό. Εἶναι ἕνας τύπος ποὺ ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς ἐξισώσεις ποὺ σ' αὐτὲς ὁ ἅγιος ἄνθρωπος περιορίζει τὶς γήινες ἔννοιες.[1] Εἶχε ἤδη ἀποκαλυφθεῖ πιὸ πάνω πῶς ὁ Σάντσο μέσο αὐτοῦ τοῦ τύπου «προσπαθεῖ» σὲ σχέση μὲ κάθε εἶδους πράγματα νὰ ξεκαθαρίσει στὸν ἑαυτό του τοὺς διάφορους καθαροὺς προσδιορισμοὺς τῆς σκέψης, ὅπως ἡ ταυτότητα, ἡ ἀντίφαση, κτλ.

Ἂς ἀρχίσουμε ἀμέσως μὲ ἕνα συγκεκριμένο παράδειγμα, λ.χ. τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ «Ἐγὼ» καὶ τὸ λαό.

Τὸ Ἐγὼ δὲν εἶναι ὁ λαός.

Ὁ λαὸς = ὄχι Ἐγώ.

Τὸ Ἐγὼ = ὄχι λαός.

Ἄρα, εἶμαι ἡ ἄρνηση τοῦ λαοῦ, ὁ λαὸς διαλύεται μέσα μου.

Ἡ δεύτερη ἐξίσωση μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ ἐπίσης μὲ μιὰ βοηθητικὴ ἐξίσωση:

Τὸ Ἐγὼ τοῦ λαοῦ δὲν ὑπάρχει.

ἢ

Τὸ Ἐγὼ τοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ δικοῦ μου Ἐγώ.

---

1. Τὸ παραπάνω χωρίο εἶναι σὲ πολλὲς μερὶὲς δυσανάγνωστο στὸ χειρόγραφο.

Ὁλόκληρη λοιπὸν ἡ τέχνη βρίσκεται στὸ ἑξῆς: (1) Ἡ ἄρνηση ποὺ ἀρχικὰ ἀνῆκε στὸ συνδετικὸ ρῆμα δίνεται στὸ ὑποκείμενο καὶ ὕστερα στὸ κατηγορούμενο. Καὶ (2), ἡ ἄρνηση, τὸ «ὄχι», τὸ «δὲν», θεωρεῖται, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες, ὅτι ἐκφράζει διαφορά, διάκριση, ἀντίθεση ἢ ἄμεση διάλυση. Στὸ παράδειγμα ποὺ ἔχουμε μπροστά μας θεωρεῖται σὰν ἀπόλυτη διάλυση, σὰν πλήρης ἄρνηση. Θὰ βροῦμε ὅτι ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ Ἁγίου Μὰξ χρησιμοποιεῖται ἐπίσης μὲ ἄλλες σημασίες. Ἔτσι ἡ ταυτολογικὴ πρόταση ὅτι ἐγὼ δὲν εἶμαι ὁ λαὸς μετατρέπεται στὴ ξαρυσήμαντη ἀνακάλυψη ὅτι εἶμαι ἡ διάλυση τοῦ λαοῦ.

Γιὰ τὶς ἐξισώσεις ποὺ δώσαμε παραπάνω, δὲν ἦταν κὰν ἀναγκαῖο γιὰ τὸν Ἅγιο Σάντσο νὰ ἔχει ὁποιαδήποτε ἰδέα γιὰ λαό. Τοῦ ἦταν ἀρκετὸ νὰ ξέρει ὅτι ἐγὼ καὶ λαὸς εἴμαστε «τελείως διαφορετικὰ ὀνόματα γιὰ τελείως διαφορετικὰ πράγματα». Ἦταν ἀρκετὸ ὅτι οἱ δυὸ λέξεις δὲν ἔχουν οὔτε ἕνα γράμμα κοινό. Ἂν τώρα πρόκειται νὰ γίνει παραπέρα θεωρησιακὴ ἔρευνα γιὰ τὸ λαό, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐγωιστικῆς λογικῆς, ἀρκεῖ νὰ προσδοθεῖ στὸ λαὸ καὶ στὸ «ἐγὼ» ἀπὸ τὰ ἔξω ὁποιοδήποτε εἶδος τετριμμένου προσδιορισμοῦ, ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἐμπειρία, καὶ θὰ δοῦμε τότε νὰ γεννιοῦνται καινούργιες ἐξισώσεις. Ταυτόχρονα δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι διαφορετικοὶ προσδιορισμοὶ γίνονται ἀντικείμενο κριτικῆς μὲ διαφορετικοὺς τρόπους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, μπορεῖ κανεὶς νὰ προχωρήσει σὲ φιλοσοφικὴ θεωρησιακὴ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐλευθερία, τὴν εὐτυχία καὶ τὸν πλοῦτο:

Βασικὲς ἐξισώσεις: Λαὸς = Ὄχι ἐγώ.

Ἐξίσωση ἀρ. 1: Ἐλευθερία τοῦ λαοῦ = Ὄχι ἐλευθερία μου.
Ἐλευθερία τοῦ λαοῦ = Ἡ δική μου ὄχι ἐλευθερία.
Ἐλευθερία τοῦ λαοῦ = Ἔλλειψη ἐλευθερίας μου.

(Αὐτὸ μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀντιστραφεῖ, καὶ νὰ καταλήξει στὴ μεγάλη πρόταση: Ἡ ἔλλειψη ἐλευθερίας μου = δουλεία εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ λαοῦ).

Ἐξίσωση ἀρ. 2: Εὐτυχία τοῦ λαοῦ = Ὄχι εὐτυχία μου.
Εὐτυχία τοῦ λαοῦ = Ἡ μὴ εὐτυχία μου.
Εὐτυχία τοῦ λαοῦ = Ἡ δυστυχία μου.

(Ἀντιστραμμένη ἐξίσωση: Ἡ δυστυχία μου, ἡ φτώχεια μου, εἶναι ἡ εὐτυχία τοῦ λαοῦ).

Ἐξίσωση ἀρ. 3: Πλοῦτος τοῦ λαοῦ = Ὄχι ὁ πλοῦτος μου.
Πλοῦτος τοῦ λαοῦ = Ὁ ὄχι πλοῦτος μου.
Πλοῦτος τοῦ λαοῦ = Ἡ φτώχεια μου.

('Αντιστραμμένη ἐξίσωση: Ἡ φτώχεια μου εἶναι ὁ πλοῦτος τοῦ λαοῦ).

Μποροῦμε νὰ συνεχίσουμε ἔτσι ὅσο μᾶς ἀρέσει καὶ νὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ ἄλλους προσδιορισμούς.

Γιὰ νὰ σχηματίσουμε τέτοιες ἐξισώσεις τὸ μόνο ποὺ χρειάζεται, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ πολὺ γενικὴ γνωριμία μὲ ἰδέες σὰν αὐτὲς ποὺ ὁ Στίρνερ μπορεῖ νὰ τὶς συνδυάζει σὲ μιὰ λέξη μὲ τὸ «λαός», εἶναι νὰ ξέρουμε τὴ θετικὴ ἔκφραση γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ τὸ διαθέτουμε σὲ ἀρνητικὴ μορφή, λ.χ. «φτώχεια» γιὰ τὸ «ὄχι πλοῦτος», κτλ. Δηλαδὴ τόση γνώση τῆς γλώσσας ὅση κανεὶς ἀποκτάει στὴν καθημερινὴ ζωή, εἶναι ἐντελῶς ἐπαρκὴς γιὰ νὰ καταλήξει στὶς πιὸ ἐκπληκτικὲς ἀνακαλύψεις.

Ἑπομένως, ὅλο τὸ τέχνασμα ἐδῶ βρίσκεται στὸ νὰ μετατρέψεις τὰ ὄχι πλοῦτος μου, ὄχι εὐτυχία μου, ὄχι ἐλευθερία μου στὰ ὁ δικός μου ὄχι πλοῦτος, ἡ δική μου ὄχι εὐτυχία, ἡ δική μου ὄχι ἐλευθερία. Τὸ «ὄχι» ποὺ στὴν πρώτη ἐξίσωση εἶναι μιὰ γενικὴ ἄρνηση ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκφράζει ὅλων τῶν εἰδῶν τὶς μορφὲς διαφορᾶς, λ.χ., μπορεῖ νὰ περιέχει ἁπλῶς τὴν ἰδέα ὅτι εἶναι ὁ κοινός μας, ὄχι ἀποκλειστικὰ ὁ δικός μου πλοῦτος — αὐτὸ τὸ «ὄχι» μετατρέπεται στὴ δεύτερη ἐξίσωση στὴν ἄρνηση τοῦ πλούτου μου, τῆς εὐτυχίας μου, κτλ., καὶ μοῦ ἀποδίνει τὴν ὄχι εὐτυχία, τὴ δυστυχία, τὴν ὑποδούλωση. Ἐπειδὴ ἔχω ἀρνηθεῖ στὸν ἑαυτό μου κάποια συγκεκριμένη μορφὴ πλούτου, τὸν πλοῦτο τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μὲ κανένα τρόπο τὸν πλοῦτο γενικά, ὁ Σάντσο πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ μοῦ ἀποδοθεῖ ἡ φτώχεια. Αὐτὸ πραγματοποιεῖται μὲ τὸ ὅτι ἡ ὄχι ἐλευθερία μου ἐκφράζεται ἐπίσης μὲ ἕνα θετικὸ τρόπο καὶ ἔτσι μετατρέπεται στὴ δικιά μου «ἔλλειψη ἐλευθερίας». Ἀλλὰ ἡ ὄχι ἐλευθερία μου μπορεῖ βέβαια νὰ σημαίνει ἐπίσης ἑκατοντάδες ἄλλα πράγματα — λ.χ. τὴ δική μου ἔλλειψη ἐλευθερίας», τὴν ὄχι ἐλευθερία ἀπὸ τὸ σῶμα μου, κτλ.

Ξεκινήσαμε πρὶν λίγο ἀπὸ τὴ δεύτερη ἐξίσωση: ὁ λαὸς = ὄχι Ἐγώ. Θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ ἔχουμε πάρει τὴν τρίτη ἐξίσωση σὰν ἀφετηρία μας: τὸ Ἐγὼ = ὄχι λαός, καὶ ἔτσι, στὴν περίπτωση τοῦ πλούτου λόγου χάρη, σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια μέθοδο, θὰ βεβαιώναμε τελικὰ ὅτι «ὁ πλοῦτος μου εἶναι ἡ φτώχεια τοῦ λαοῦ». Ἐδῶ, ὡστόσο, ὁ Ἅγιος Σάντσο δὲ θὰ προχωροῦσε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀλλὰ θὰ διέλυε τελείως τὶς σχέσεις ἰδιοκτησίας τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ καὶ ὕστερα θὰ ἔφτανε στὸ ἀκόλουθο ἀποτέλεσμα: ὁ πλοῦτος μου εἶναι ἡ καταστροφὴ ὄχι μόνο τοῦ πλούτου τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ. Βλέπουμε λοιπὸν ἐδῶ πόσο αὐθαίρετα ἔπραξε ὁ Ἅγιος Σάντσο ὅταν μετέτρεψε τὸν ὄχι πλοῦτο σὲ φτώχεια. Ὁ Ἅγιός μας ἐφαρμόζει αὐτὲς τὶς διάφορες μέθοδες φύρδην-μίγδην

καὶ ἐκμεταλλεύεται τὴν ἄρνηση πρῶτα μὲ μιὰ σημασία κι ὕστερα μὲ μιὰν ἄλλη. Τὴ σύγχυση ποὺ προκύπτει τὴ «βλέπει μονομιᾶς» ἀκόμα καὶ «ὁποιοσδήποτε δὲν ἔχει διαβάσει τὸ βιβλίο τοῦ Στίρνερ». (Βίγκαντ, σ. 191).

Κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο τὸ «Ἐγὼ» «ἐνεργεῖ» ἀπέναντι στὸ κράτος.

Ἐγὼ δὲν εἶμαι τὸ κράτος.
Τὸ κράτος = Ὄχι Ἐγώ.
Ἐγὼ = Ὄχι τοῦ κράτους.
Τίποτε ἀπὸ τὸ κράτος = Ἐγώ.

Ἢ μὲ ἄλλα λόγια: Εἶμαι τὸ «δημιουργικὸ τίποτε» ποὺ μέσα του ἔχει ἀπορροφηθεῖ τὸ κράτος.

Αὐτὴ τὴν ἁπλὴ μελωδία μπορεῖ νὰ τὴν τραγουδήσει κανεὶς γιὰ ὁποιοδήποτε θέμα.

Ἡ μεγάλη πρόταση ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση ὅλων αὐτῶν τῶν ἐξισώσεων εἶναι: Ἐγὼ δὲν εἶμαι τὸ ὄχι Ἐγώ. Σ' αὐτὸ τὸ Ὄχι Ἐγὼ δίνονται διάφορα ὀνόματα, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι καθαρὰ λογικά, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, λ.χ., ὕπαρξη καθεαυτή, ἄλλη ὕπαρξη, ἢ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νὰ εἶναι τὰ ὀνόματα συγκεκριμένων ἰδεῶν ὅπως λαός, κράτος, κτλ. Μπορεῖ λοιπὸν νὰ δοθεῖ ἡ ψευδαίσθηση μιᾶς ἀνάπτυξης τῆς σκέψης ὅταν παίρνονται αὐτὰ τὰ ὀνόματα σὰν ἀφετηρία καί, μὲ τὴ βοήθεια ἐξισώσεων, ἢ μὲ μιὰ σειρὰ παραθέσεις, περιορίζονται βαθμιαῖα πάλι στὸ ὄχι Ἐγώ, ποὺ ἦταν ἡ βάση τους κατὰ τὸ ξεκίνημα. Μιὰ καὶ οἱ πραγματικὲς σχέσεις ποὺ εἰσάγονται ἔτσι, φιγουράρουν μονάχα σὰ διαφορετικὲς μετατροπὲς τοῦ ὄχι Ἐγὼ καὶ σὰ μονάχα ὀνομαστικὰ διαφορετικὲς τροποποιήσεις σ' αὐτὸ — δὲ χρειάζεται ἀπολύτως τίποτε νὰ ποῦμε γι' αὐτὲς τὶς ἴδιες πραγματικὲς σχέσεις. Αὐτὸ εἶναι τόσο πιὸ κωμικὸ ὅσο οἱ πραγματικὲς σχέσεις εἶναι οἱ σχέσεις τῶν ἴδιων τῶν ἀτόμων, καὶ ὅταν λέμε πὼς εἶναι σχέσεις τοῦ ὄχι Ἐγώ, αὐτὸ ἀποδείχνει ἁπλῶς ὅτι δὲν ξέρουμε τίποτε γι' αὐτές. Τὸ θέμα ἁπλοποιεῖται ἔτσι τόσο πολύ, ὥστε ἀκόμα καὶ «ἡ μεγάλη πλειοψηφία ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μυαλὰ ἀπὸ γεννησιμιοῦ τους περιορισμένα» μπορεῖ νὰ μάθει τὸ τέχνασμα μέσα σὲ δέκα λεφτὰ τὸ πολύ. Ταυτόχρονα αὐτὸ μᾶς δίνει ἕνα κριτήριο γιὰ τὴ «μοναδικότητα» τοῦ Ἅγιου Σάντσο.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο ὁρίζει κατόπι τὸ ὄχι Ἐγὼ σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ Ἐγώ, σὰν κάτι ποὺ εἶναι ξ έ ν ο πρὸς τὸ Ἐγώ, σὰν κάτι ποὺ εἶναι τὸ Ξένο. Ἡ σχέση τοῦ ὄχι Ἐγὼ πρὸς τὸ Ἐγὼ εἶναι «ἐπομένως» ἡ σχέση ἀλλοτρίωσης. Δώσαμε πρὶν λίγο τὸ λογικὸ τύπο ποὺ μ' αὐτὸν ὁ Ἅγιος Σάντσο παρουσιάζει ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο ἢ σχέση σὰν αὐτὸ ποὺ εἶναι

ξένο πρὸς τὸ Ἐγώ, σὰν τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ Ἐγώ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ, ὅπως θὰ δοῦμε νὰ παρουσιάζει ἐπίσης ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο ἢ σχέση σὰν κάτι ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὸ Ἐγὼ καὶ π ο ὺ ἀ ν ή κ ε ι σ᾽ α ὐ τ ό. Ἐκτός, πρῶτον, ἀπὸ τὸν αὐθαίρετο τρόπο ποὺ αὐτὸς παρουσιάζει, ἢ δὲν παρουσιάζει, ὁποιαδήποτε σχέση σὰ μιὰ σχέση ἀλλοτρίωσης (γιατὶ κάθε τι μπορεῖ νὰ φτιαχτεῖ ἔτσι ὥστε νὰ ταιριάζει στὶς παραπάνω ἐξισώσεις), βλέπουμε ἤδη ἐδῶ ὅτι ἐνδιαφέρεται ἁπλῶς νὰ δηλώνει ὅτι ὅλες οἱ πραγματικὲς σχέσεις, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ πραγματικὰ ἄτομα, εἶναι ἀλλοτριωμένες (γιὰ νὰ διατηρήσουμε πρὸς τὸ παρὸν αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ ἔκφραση), καὶ νὰ τὶς μετατρέπει στὴν ἐντελῶς ἀφηρημένη φράση τῆς ἀλλοτρίωσης. Ἄρα, ἀντὶ γιὰ τὸ καθῆκον νὰ παρουσιάζονται τὰ πραγματικὰ ἄτομα στὴν πραγματική τους ἀλλοτρίωση καὶ στὶς ἐμπειρικὲς συνθῆκες αὐτῆς τῆς ἀλλοτρίωσης, ἔχουμε ἐδῶ μπροστά μας τὴν ἁπλὴ ἰδέα τῆς ἀλλοτρίωσης, τοῦ Ξ έ ν ο υ, τοῦ Ἱ ε ρ ο ῦ, νὰ μπαίνη στὴ θέση τῆς ἀνάπτυξης ὅλων τῶν καθαρὰ ἐμπειρικῶν σχέσεων. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν παραπάνω μὲ τὴν κ α τ η γ ο ρ ί α τῆς αλλοτρίωσης (ποὺ εἶναι πάλι ἕνας προσδιορισμὸς τῆς σκέψης ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἀντίθεση, διαφορά, μὴ ταυτότητα, κτλ.) βρίσκει τὴν τελικὴ καὶ ἀνώτατη ἔκφρασή της στὸ «Ξ έ ν ο» ποὺ μετατρέπεται πάλι στὸ «Ἱ ε ρ ό», στὴν ἀλλοτρίωση ποὺ μετατρέπεται στὴ σχέση τοῦ «Ἐγὼ» πρὸς ὁτιδήποτε παίρνεται σὰν Ἱερό. Προτιμοῦμε νὰ φωτίσουμε τὴ λογικὴ διαδικασία χρησιμοποιώντας σὰν παράδειγμα τὴ σχέση τοῦ Ἁγίου Σάντσο πρὸς τὸ Ἱερό, γιατὶ αὐτὸς εἶναι ὁ ἐπικρατῶν τύπος, καὶ νὰ παρατηρήσουμε μὲ τὴν εὐκαιρία ὅτι τὸ «Ξένο» θεωρεῖται ἐπίσης σὰν «α ὐ τ ὸ π ο ὺ ὑ π ά ρ χ ε ι» (κατὰ παράθεση), σὰν αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ μένα, σὰν αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ μένα, κ α τ ὰ π α ρ ά θ ε σ η, σὰν αὐτὸ ποὺ ἔχει ἀνεξαρτησία χάρη στὴ μὴ ἀνεξαρτησία μου, ἔτσι ποὺ ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ νὰ παραστήσει σὰν Ἱερὸ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπ᾽ αὐτόν, λ.χ., τὸ Μπλόκσμπεργχ.[2]

Ἐπειδὴ τὸ Ἱερὸ εἶναι κάτι ξένο, κάθε τι ξένο μετατρέπεται στὸ Ἱερό, καὶ ἐπειδὴ κάθε τι ἱερὸ εἶναι δεσμά, εἶναι ἐμπόδιο, ὅλα τὰ δεσμὰ

---

1. Χωρὶο καταστραμμένο Πολλὲς λέξεις ἔχουν συμπληρωθεῖ.

2 Μπλόκσμπεργκ· ἡ ὑψηλότερη κορυφὴ τῶν βουνῶν Χάρτς στὴ Γερμανία. Οἱ λαϊκοὶ μῦθοι τὸ θεωροῦν τόπο ποὺ συναντιέντσι οἱ μάγισσες τὴ νύχτα τῶν Βαλπυργιῶν γιὰ νὰ γιορτάσουν το Σάββατό τους (Βλ. κυρίως στὸν «Φ ά ο υ σ τ» τοῦ Γκαῖτε) Μπλόκσμπεργκ ὀνομάζονται καὶ πολλὲς ἄλλες κορυφὲς στὴ Γερμανιὸ ποὺ μ᾽ αὐτὲς συνδέονται δεισιδαιμονικοὶ μῦθοι γιὰ «κακὰ πνεύματα».

καὶ ὅλα τὰ ἐμπόδια μετατρέπονται στὸ Ἱερό. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔχει ἤδη πετύχει τὸ ἀποτέλεσμα ὥστε κάθε τι ξένο νὰ γίνεται γι' αὐτὸν μιὰ ἁπλὴ ψ ε υ δ α ί σ θ η σ η, μιὰ ἁπλὴ ἰ δ έ α, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπελευθερώνεται μὲ τὸ νὰ διαμαρτύρεται ἁπλῶς ἐναντίον της καὶ μὲ τὸ νὰ δηλώνει ὅτι δὲν ἔχει αὐτὴ τὴν ἰδέα. Ὅπως ἀκριβῶς εἴδαμε στὴν περίπτωση τοῦ ἐγωιστῆ ποὺ δὲ βρίσκεται σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του: οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν παρὰ νὰ ἀλλάξουν τὴ συνείδησή τους γιὰ νὰ τὰ κάνουν ὅλα στὸν κόσμο all right (ἐν τάξει).

Ὅλη μας ἡ περιγραφὴ ἔχει δείξει πῶς ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔχει κάνει κριτικὴ σὲ ὅλες τὶς πραγματικὲς σχέσεις λέγοντάς τες ὅτι εἶναι τὸ «Ἱερό», καὶ πῶς τὶς καταπολεμᾶ καταπολεμώντας τὴν ἱερή του ἰδέα γι' αὐτές. Αὐτὸ τὸ ἁπλὸ τέχνασμα τοῦ νὰ μετατρέπεται τὸ κάθε τι στὸ Ἱερό, τὸ πέτυχε, ὅπως εἴδαμε λεπτομερειακὰ πιὸ πάνω, ὁ Ζὰκ λὲ μπονὸμ θεωρώντας μὲ καλὴ πίστη τὶς ψευδαισθήσεις τῆς φιλοσοφίας, τὴν ἰδεολογική, θεωρησιακὴ ἔκφραση τῆς πραγματικότητας ἀποσπασμένης ἀπὸ τὴν ἐμπειρική της βάση, γιὰ πραγματικότητα, κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ θεώρησε λαθεμένα τὶς ψευδαισθήσεις τοῦ μικροαστοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἀστικὴ τάξη σὰν τὴν «ἱερὴ οὐσία» τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ μπόρεσε ἐπομένως νὰ φανταστεῖ ὅτι ἐπρόκειτο ἁπλῶς γιὰ ζήτημα χειρισμοῦ σκέψεων καὶ ἰδεῶν. Μὲ τὴν ἴδια εὐκολία οἱ ἄνθρωποι μετατράπηκαν στὸ «Ἱερό», γιατὶ ἀφοῦ οἱ σκέψεις τους ἀποσπάστηκαν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους καὶ ἀπὸ τὶς ἐμπειρικές τους σχέσεις, ἔγινε δυνατὸ νὰ θεωρηθοῦν οἱ ἄνθρωποι σὰν ἁπλοὶ φορεῖς αὐτῶν τῶν σκέψεων καὶ ἔτσι, λόγου χάρη, ὁ ἀστὸς μετατράπηκε στὸν ἱερὸ φιλελεύθερο.

Ἡ θετικὴ σχέση τοῦ Σάντσο — ποὺ σὲ τελευταία ἀνάλυση εἶναι εὔπιστος — ἀπέναντι στὸ Ἱερὸ (μιὰ σχέση ποὺ τὴν ὀνομάζει σ ε β α σ μ ὸ) παρουσιάζεται ἐπίσης μὲ τὸ ὄνομα «ἀγάπη». «Ἀγάπη» σημαίνει μιὰ σχέση ποὺ ἀναγνωρίζει τὸν «Ἄνθρωπο», τὸ Ἱερό, τὸ Ἰδεῶδες, τὸ ὑπέρτατο ὄν, ἢ μιὰ τέτια ἀνθρώπινη, ἱερή, ἰδεώδη, βασικὴ σχέση. Κάθε τι λοιπὸν ποὺ ἀλλοῦ χαρακτηρίστηκε σὰν ὕπαρξη τοῦ «Ἱ ε ρ ο ῦ, λ. χ., τὸ κράτος, οἱ φυλακές, τὰ βασανιστήρια, ἡ ἀστυνομία, τὸ ἐμπόριο καὶ οἱ δοσοληψίες, κτλ., ὁ Σάντσο μπορεῖ ἐπίσης νὰ τὸ θεωρεῖ σὰν «ἕνα ἄλλο παράδειγμα» τῆς «ἀ γ ά π η ς». Αὐτὴ ἡ καινούργια ὀνοματολογία τοῦ ἐπιτρέπει νὰ γράψει καινούργια κεφάλαια γι' αὐτὰ ποὺ ἔχει ἤδη ρητὰ ἀπορίψει βάζοντάς τους τὴν ἐτικέτα τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ σεβασμοῦ. Εἶναι μὲ μιὰ ἱερὴ μορφὴ ἡ παλιὰ ἱστορία γιὰ τὶς κατσίκες τῆς βοσκοπούλας

Τορράλβα.[1] Καὶ ὅπως κάποτε, μὲ τὴ βοήθεια αὐτῆς τῆς ἱστορίας, ὁδήγησε τὸν κύριό του ἀπὸ τὴν μύτη, ἔτσι τώρα ὁδηγεῖ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ κοινὸ ἀπὸ τὴ μύτη μέσα σὲ ὅλο τὸ βιβλίο χωρίς, ὡστόσο, νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ διακόψει τὴν ἱστορία του ἔτσι ἔξυπνα, ὅπως ἔκανε ἐκείνους τοὺς παλιοὺς καιρούς, ὅταν ἦταν ἀκόμα ἕνας γήινος ἱπποκόμος. Γενικά, ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ἁγιοποίησής του, ὁ Σάντσο ἔχει χάσει ὅλη του τὴν ἔμφυτη πονηρία.

Ἡ πρώτη δυσκολία φαίνεται ὅτι προκύπτει ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ Ἱερὸ εἶναι καθεαυτὸ πολὺ διαφορετικό, ἔτσι ὥστε κατὰ τὴν κριτικὴ κάποιου συγκεκριμένου ἱεροῦ πράγματος θὰ πρέπει νὰ ἀφίσει κανεὶς τὴν ἱερότητα ἔξω ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ καὶ νὰ κάνει κριτικὴ στὸ ἴδιο τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀποφεύγει τὸ ναυάγιο πάνω σ' αὐτὸ τὸ σκόπελο παρουσιάζοντας κάθε τι τὸ συγκεκριμένο σὰν ἁπλῶς ἕνα «παράδειγμα» τοῦ Ἱεροῦ. Ἀκριβῶς ὅπως στὴ «Λογικὴ» τοῦ Χέγκελ εἶναι ἀδιάφορο ἂν τὸ ἄτομο τῆς Φυσικῆς ἢ ἡ προσωπικότητα προβάλλεται γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν «ὕπαρξη καθεαυτή», ἢ ἂν τὸ ἡλιακὸ σύστημα, ἢ ὁ μαγνητισμὸς ἢ ὁ σεξουαλικὸς ἔρωτας προβάλλεται σὰν παράδειγμα τῆς ἕλξης. Ἂν λοιπὸν τὸ «Βιβλίο» εἶναι γεμάτο μὲ παραδείγματα, αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο, ἀλλὰ ἔχει τὶς ρίζες του μέσα στὴν ἐσώτατη οὐσία τῆς μεθόδου ποὺ χρησιμοποιεῖ κατὰ τὴν ἔκθεση τῶν ἀπόψεών του. Πρόκειται γιὰ τὴ «μοναδικὴ» δυνατότητα τοῦ Ἁγίου Σάντσο νὰ δημιουργεῖ τὴν ψευδαίσθηση κάποιου περιεχόμενου, ποὺ τὸ πρωτότυπό της μποροῦμε ἤδη νὰ τὸ βροῦμε στὸν Θερβάντες, ἀφοῦ καὶ ὁ Σάντσο μιλάει ὅλο τὸν καιρὸ μὲ παραδείγματα. Ἔτσι ὁ Σάντσο μπορεῖ καὶ λέει: «Ἕνα ἄλλο παράδειγμα τοῦ Ἱεροῦ» (χωρὶς συμφέρον) «εἶναι ἡ ἐργασία». Θὰ μποροῦσε νὰ προσθέσει: ἕνα ἄλλο παράδειγμα εἶναι τὸ κράτος, ἕνα ἄλλο εἶναι ἡ οἰκογένεια, καὶ ἕνα ἄλλο εἶναι ἡ γαιοπρόσοδος, ἕνα ἄλλο εἶναι ὁ Ἅγιος Ἰακὼβ (ὁ Ἅγιος Ζὰκ λὲ μπονόμ), ἕνα ἄλλο εἶναι ἡ Ἁγία Οὔρσουλα καὶ οἱ ἔντεκα χιλιάδες παρθένες της. Πραγματικά, στὴ φαντασία του, ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα ἔχουν τοῦτο τὸ κοινό: ὅτι ἀποτελοῦν τὴν ἐνσάρκωση τοῦ «Ἱεροῦ». Ἀλλὰ ταυτόχρονα εἶναι τελείως διαφορετικὰ πράγματα, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ τὰ κάνει νὰ εἶναι προσδιορισμένα. Στὸ βαθμὸ ποὺ μιλάει κανεὶς γι' αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ προσδιορισμένου τους χαρακτήρα, μιλάει γι' αὐτὰ σὰν κάτι τὸ ὄχι «Ἱερό».

Ἡ ἐργασία δὲν εἶναι γαιοπρόσοδος, καὶ ἡ γαιοπρόσοδος δὲν εἶναι

1. Ὑπαινιγμὸς σὲ ἐπεισόδιο στὸ Δὸν Κιχώτη τοῦ Θερβάντες.

τὸ κράτος. Αὐτὸ ποὺ πρέπει ἐπομένως νὰ γίνει εἶναι νὰ ὁριστεῖ τί εἶναι τὸ κράτος, ἡ γαιοπρόσοδος καὶ ἡ ἐργασία ἔξω ἀπὸ τὴ φανταστική τους ἱερότητα, καὶ ὁ Ἅγιος Μὰξ τὸ πετυχαίνει αὐτὸ τὸ πράγμα μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Προφασίζεται ὅτι μιλάει γιὰ τὸ κράτος, τὴν ἐργασία, κτλ., καὶ ὕστερα δηλώνει ὅτι «τὸ» κράτος εἶναι ἡ πραγματικότητα κάποιας ἰδέας — τῆς ἀγάπης, τῆς ἀλληλεγγύης, τοῦ ὑπαρκτοῦ, τῆς ἐξουσίας πάνω στὰ ἄτομα, καὶ — μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς παύλος — τοῦ «Ἱεροῦ», ἀλλὰ θὰ μποροῦσε αὐτὸ νὰ τὸ εἶχε πεῖ εὐθὺς ἐξαρχῆς. Ἢ λέει γιὰ τὴν ἐργασία ὅτι θεωρεῖται σὰν ἕνα καθῆκον ζωῆς, μιὰ ἀποστολή, ἕνας προορισμὸς — τὸ «Ἱερό». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ κράτος καὶ ἡ ἐργασία κατατάσσονται πρῶτα ἀπ' ὅλα σ' ἕνα εἰδικὸ ε ἶ δ ο ς τοῦ Ἱεροῦ, ποὺ ἑτοιμάστηκε ἀπὸ τὰ πρὶν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, καὶ αὐτὸ τὸ ε ἰ δ ι κ ὸ Ἱερὸ διαλύεται ὕστερα πάλι στὸ γ ε ν ι κ ὸ «Ἱερό». Καὶ ὅλα αὐτὰ μποροῦν νὰ συμβοῦν χωρὶς νὰ εἰπωθεῖ τίποτε γιὰ τὴν ἐργασία καὶ τὸ κράτος. Τὰ ἴδια παλιὰ πράγματα μποροῦν ὕστερα νὰ ἀναμυρηκάζονται σὲ κάθε κατάλληλη εὐκαιρία, γιατὶ κάθε τι ποὺ εἶναι ἐπιφανειακὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Σάντσο μας ἁπλῶς σὰ μιὰ δικαιολογία γιὰ νὰ δηλώσει ὅτι οἱ ἀφηρημένες ἰδέες καὶ οἱ ἰδιότητες ποὺ ἔχουν μετατραπεῖ σὲ ὑποκείμενα (ποὺ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ κατάλληλα συναρμοσμένα Ἱερά, ποὺ ἕνα ἀρκετὸ ἀπόθεμά τους διατηρεῖται πάντοτε σὲ ἐφεδρεία) εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁ Σάντσο τὸ εἶχε φτιάξει εὐθὺς ἐξαρχῆς, δηλ., τὸ Ἱ ε ρ ό. Πραγματικὰ ἔχει ἀναγάγει τὸ κάθε τι στὴν ἐξαντλητική του κλασικὴ ἔκφραση, λέγοντας γι' αὐτὸ ὅτι εἶναι ἕνα «ἄλλο παράδειγμα τοῦ Ἱεροῦ». Οἱ ὁρισμοὶ ποὺ τοὺς ἔχει ἐπιλέξει ἀπὸ ὅσα ἔχει ἀκουστὰ καὶ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι σχετίζονται μὲ τὸ περιεχόμενο, εἶναι τελείως ἐπιφανειακοί, καὶ ἂν τοὺς ἐξετάσουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ βρίσκουμε ἐπίσης, ὅτι δὲ μᾶς προσφέρουν οὔτε ὁρισμοὺς οὔτε περιεχόμενο καὶ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἀνοησίες ἀγράμματων ἀνθρώπων. Ὁ καθένας βέβαια μπορεῖ νὰ ἀφομοιώσει αὐτὴ τὴ φτηνὴ «δεξιοτεχνία τῆς σκέψης» ποὺ ξεμπερδεύει στὰ γρήγορα μὲ ὁποιοδήποτε θέμα ἀκόμα καὶ προτοῦ νὰ ξέρει ὁ,τιδήποτε γι' αὐτό, καὶ μάλιστα ὄχι σὲ δέκα λεπτά, ὅπως ἀναφέρεται πιὸ πάνω, ἀλλὰ μονάχα σὲ πέντε. Στὸ «Σχόλιο» ὁ Ἅγιος Σάντσο μᾶς ἀπειλεῖ μὲ «π ρ α γ μ α τ ε ῖ ε ς» γιὰ τὸν Φώυερμπαχ, τὸ σοσιαλισμό, τὴν ἀστικὴ κοινωνία, καὶ μονάχα τὸ Ἱερὸ ξέρει γιὰ τί ἄλλο. Προσωρινά, μποροῦμε νὰ περιορίσουμε αὐτὲς τὶς πραγματεῖες στὴν ἁπλούστατη ἔκφρασή τους κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπο:

Π ρ ώ τ η π ρ α γ μ α τ ε ί α : Ἕνα ἄλλο παράδειγμα τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ὁ Φ ώ ὐ ε ρ μ π α χ.

Δ ε ύ τ ε ρ η π ρ α γ μ α τ ε ί α : Ένα άλλο παράδειγμα τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ὁ σ ο σ ι α λ ι σ μ ό ς.

Τ ρ ί τ η π ρ α γ μ α τ ε ί α : Ένα άλλο παράδειγμα τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἡ ἀ σ τ ι κ ὴ κ ο ι ν ω ν ί α.

Τ έ τ α ρ τ η π ρ α γ μ α τ ε ί α : Ένα άλλο παράδειγμα τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἡ «πραγματεία» κατὰ τὸν τρόπο τοῦ «Στίρνερ».

Κτλ., ἐ π ' ἄ π ε ι ρ ο ν.

Ὁ δεύτερος σκόπελος ποὺ πάνω του ὁ Ἅγιος Σάντσο, ἂν σκέφτονταν λίγο, θὰ σκόνταφτε ἀναπόφευκτα καὶ θὰ ναυαγοῦσε, εἶναι ἡ ἴδια του ἡ βεβαίωση, ὅτι κάθε ἄτομο ξεχωρίζει τελείως ἀπὸ κάθε ἄλλο, εἶναι μοναδικό. Μιὰ καὶ κάθε ἄτομο εἶναι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο, δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ἀναγκαῖο ὅτι κάθε τι ποὺ εἶναι ξένο. ἱερὸ γιὰ ἕνα ἄτομο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπίσης ἔτσι καὶ γιὰ ἕνα ἄλλο ἄτομο. Μάλιστα δ ὲ μ π ο ρ ε ῖ νὰ εἶναι. Καὶ τὸ κοινὸ ὄνομα ποὺ χρησιμοποιεῖται, ὅπως κράτος, θρησκεία, ἠθική, κτλ., δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς παραπλανήσει, γιατὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα εἶναι μονάχα ἀφαιρέσεις τῆς πραγματικῆς στάσης τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, καὶ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα, σὰν ἀποτέλεσμα τῆς τελείως διαφορετικῆς στάσης πρὸς αὐτὰ ἀπὸ μέρους τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, γίνονται γιὰ καθένα ἀπὸ τὰ τελευταῖα μ ο ν α δ ι κ ὰ ἀντικείμενα, ἄρα τελείως διαφορετικὰ ἀντικείμενα, ποὺ μονάχα τὸ ὄνομά τους εἶναι κοινό. Συνεπῶς, ὁ Ἅγιος Σάντσο θὰ μποροῦσε τὸ πολὺ νὰ ἔχει πεῖ: γιὰ μένα, τὸν Ἅγιο Σάντσο, τὸ κράτος, ἡ θρησκεία κτλ., εἶναι τὸ Ξένο, τὸ Ἱερό. Ἀντὶ γι' αὐτό, πρέπει νὰ τὰ κάνει τὸ ἀπόλυτα Ἱερό, τὸ Ἱερὸ γιὰ ὅλα τὰ ἄτομα — πῶς ἀλλιῶς θὰ μποροῦσε νὰ κατασκευάσει τὸ «Ἐγώ» του, τὸν ἐγωιστή του σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, κτλ., πῶς ἀλλιῶς θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ ἔχει γράψει ὁλόκληρο τὸ «Βιβλίο» του; Τὸ πόσο λίγο τοῦ συμβαίνει νὰ κάνει τὸ κάθε «Μοναδικὸ» μέτρο τῆς δικῆς του «μοναδικότητας», τὸ πόσο πολὺ χρησιμοποιεῖ τὴ δικιά του «μοναδικότητα» σὰν ἕνα μέτρο, σὰν ἕνα ἠθικὸ κανόνα, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοστεῖ πάνω σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἄτομα, ποὺ τὰ βάζει μὲ τὴ βία σὰν ἕνας ἀληθινὸς ἠθικολόγος, πάνω στὴν προκρούστεια κλίνη του, ὅλα αὐτὰ εἶναι κιόλας φανερὰ καὶ ἀπὸ τὴν κρίση του γιὰ τὸν μακαρίτη καὶ ξεχασμένο Κλόπστοκ.[1] Ἀντιπαραθέτει στὸν Κλόπστοκ τὸ ἠθικὸ ἀξίωμα ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει υἱοθετήσει μιὰ «στάση ἀπέναντι στὴ θρησκεία»

---

1 Φρειδερίκος Γκοτλιμπ Κλόπστοκ (1724-1803)· διάσημος Γερμανος ποιητής, συγγραφέας τῆς Μ ε σ σ ι ά δ α ς Ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκπροσώπους τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴ Γερμανία

τελείως δική του», καὶ θὰ κατέληγε τότε ὄχι σὲ μιὰ θρησκεία δική του, πράγμα ποὺ θὰ ἦταν τὸ ὀρθὸ συμπέρασμα (ἕνα συμπέρασμα ποὺ ὁ ἴδιος ὁ «Στίρνερ» τὸ βγάζει ἀμέτρητες φορές, λ.χ., ἀναφορικὰ μὲ τὸ χρῆμα), ἀλλὰ σὲ μιὰ «διάλυση καὶ ἀπορρόφηση τῆς θρησκείας» (σ. 85), σ' ἕνα γενικό, ἀντὶ γιὰ ἕνα προσωπικό, μοναδικὸ ἀποτέλεσμα. Σάμπως ὁ Κλόπστοκ νὰ μὴν εἶχε φτάσει σὲ μιὰ «διάλυση καὶ ἀπορρόφηση τῆς θρησκείας», καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἐντελῶς προσωπική, μοναδικὴ διάλυση, τέτια ποὺ σ' αὐτὴ μόνον ὁ μοναδικὸς αὐτὸς Κλόπστοκ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει «καταλήξει», μιὰ διάλυση ποὺ τὴ μοναδικότητά της θὰ μποροῦσε εὔκολα νὰ τὴ δεῖ ὁ «Στίρνερ» ἀπὸ τὶς πολλὲς ἀποτυχημένες ἀπομιμήσεις του. Ἡ στάση τοῦ Κλόπστοκ ἀπέναντι στὴ θρησκεία ὑποτίθεται ὅτι δὲν εἶναι ἡ «δική του», παρόλο ποὺ τοῦ εἶναι ἐντελῶς χαρακτηριστική, καὶ εἶναι πραγματικὰ μιὰ σχέση πρὸς τὴ θρησκεία ποὺ ἔκανε τὸν Κλόπστοκ Κλόπστοκ. Ἡ στάση του ἀπέναντι στὴ θρησκεία θὰ ἦταν «δική του» μονάχα ἂν θὰ εἶχε συμπεριφερθεῖ πρὸς αὐτὴν ὄχι σὰν Κλόπστοκ ἀλλὰ σὰν ἕνας σύγχρονος Γερμανὸς φιλόσοφος.

Ὁ «ἐγωιστὴς μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια», ποὺ δὲν εἶναι τόσο πειθήνιος σὰν τὸν Σέλιγκα καὶ ποὺ ἔχει ἤδη πιὸ πάνω προβάλει κάθε εἴδους ἀντιρρήσεις, διατυπώνει τώρα τὴν ἀκόλουθη ἀντίρρηση ἐναντίον τοῦ ἁγίου μας: ἐδῶ στὸν πραγματικὸ κόσμο ἐνδιαφέρομαι, ὅπως τὸ ξέρω πολὺ καλὰ – rien pour la gloire[1] — μὲ τὸ δικό μου συμφέρο καὶ μὲ τίποτε ἄλλο. Πλάι σ' αὐτὸ χαίρομαι νὰ σκέφτομαι ὅτι εἶμαι ἀθάνατος καὶ μπορῶ νὰ ἔχω κέρδος ἐπίσης καὶ στὸν οὐρανό. Θὰ ἔπρεπε ἄραγε νὰ θυσιάσω αὐτὲς τὶς ἐγωιστικὲς ἰδέες γιὰ χάρη τῆς ἁπλῆς συνείδησης τοῦ ἐγωισμοῦ σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, ποὺ δὲ θὰ μοῦ ἀποδώσει οὔτε πεντάρα; Οἱ φιλόσοφοι μοῦ λένε πὼς αὐτὸ εἶναι ἀπάνθρωπο. Καὶ τί μὲ νοιάζει; Δὲν εἶμαι μιὰ ἀνθρώπινη ὕπαρξη; Δὲν εἶναι ἀνθρώπινο κάθε τι ποὺ κάνω, δὲν εἶναι ἀνθρώπινο ἐπειδὴ τὸ κάνω, καὶ μπορεῖ καθόλου νὰ μὲ νοιάζει «κάτω ἀπὸ ποιά ταμπέλα» κατατάσσουν οἱ ἄλλοι τὶς πράξεις μου; Ἐσὺ Σάντσο, ποὺ βέβαια εἶσαι ἐπίσης ἕνας φιλόσοφος, ἀλλὰ χρεωκοπημένος φιλόσοφος — καὶ ἐξαιτίας τῆς φιλοσοφίας σου δὲ διαθέτεις καμιὰ ἐμπορικὴ πίστη, καὶ ἐξαιτίας τῆς χρεωκοπίας σου δὲ διαθέτεις καμιὰ ἰδεολογικὴ πίστη — μοῦ λὲς ὅτι ἡ στάση μου ἀπέναντι στὴ θρησκεία δὲν εἶναι ἡ δική μου προσωπικὴ στάση. Αὐτὸ ἐπομένως ποὺ λὲς εἶναι τὸ ἴδιο μ' αὐτὸ ποὺ μοῦ λένε οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι, ἀλλὰ στὴν περίπτωση τὴ δική σου, ὅπως συνήθως, χάνει κάθε σημασία, μιὰ καὶ ἐσὺ

1. Τίποτε γιὰ τὴ δόξα (γαλλικὰ στὸ πρωτότυπο)

ὀνομάζεις «ἰδιαίτερο» αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνοι ὀνομάζουν «ἀνθρώπινο». Θὰ μποροῦσες νὰ μιλήσεις γιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη «ἰδιαιτερότητα» πέρα ἀπὸ τὴ δικιά σου καὶ νὰ μετατρέψεις τὴ δική σου σχέση σὲ μιὰ γενικὴ πάλι σχέση; Κατὰ τὸ δικό μου τρόπο, καὶ ἡ δικιά μου στάση ἀπέναντι στὴ θρησκεία εἶναι ἐπίσης κριτική. Πρῶτα - πρῶτα δὲ διστάζω νὰ τὴ θυσιάσω, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θέλει νὰ ἀναμιχθεῖ στὸ commerce (ἐμπόριό) μου. Δεύτερο, στὶς οἰκονομικές μου ὑποθέσεις εἶναι χρήσιμο γιὰ μένα νὰ θεωροῦμαι σὰ θρῆσκος (ὅπως εἶναι χρήσιμο γιὰ τὸν προλετάριό μου, νὰ ἀποχτήσει τουλάχιστο στὸν οὐρανὸ τὴν πίττα ποὺ τρώω ἐδῶ στὴ γῆ). Καὶ τελικά, κάνω τὸν οὐρανὸ ἰδιοκτησία μου. Εἶναι une propriété ajoutée à la propriété (μιὰ ἰδιότητα ποὺ ἔχει προστεθεῖ στὴν ἰδιοκτησία), ἂν καὶ ἤδη ὁ Μοντεσκιέ, ποὺ ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε ἦταν πολὺ διαφορετικὸς τύπος ἀνθρώπου ἀπὸ σένα, προσπάθησε νὰ μὲ πείσει ὅτι αὐτὸ εἶναι une terreur ajoutée à la terreur (μιὰ τρομοκρατία ποὺ ἔχει προστεθεῖ στὴν τρομοκρατία). Ἡ στάση μου ἀπέναντι στὸν οὐρανὸ δὲν εἶναι σὰν τὴ στάση ὁποιουδήποτε ἄλλου προσώπου, καὶ ἐξαιτίας τῆς μοναδικῆς στάσης ποὺ υἱοθετῶ ἀπέναντι σ' αὐτόν, εἶναι ἕνα μοναδικὸ ἀντικείμενο, ἕνας μοναδικὸς οὐρανός. Ἑπομένως, τὸ πολὺ - πολύ, κάνετε κριτικὴ στὴν ἰδέα σας γιὰ τὸν οὐρανό μου, ἀλλὰ ὄχι στὸν οὐρανό μου. Κι ἂς ἀφίσουμε πιὰ τὴν ἀθανασία! Ἐδῶ γίνεσαι ἁπλῶς γελοῖος. Ἀπαρνοῦμαι τὸν ἐγωισμό μου — ὅπως λὲς γιὰ νὰ εὐχαριστήσεις τοὺς φιλόσοφους — γιατὶ τὸν κάνω ἀθάνατο καὶ δηλώνω ὅτι οἱ νόμοι τῆς φύσης καὶ τῆς σκέψης εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνύπαρκτοι, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θέλουνε νὰ δώσουνε στὴν ὕπαρξή μου ἕναν προσδιορισμὸ ποὺ δὲν παράγεται ἀπὸ μένα τὸν ἴδιον καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ δυσάρεστος γιὰ μένα, δηλαδὴ τὸ θάνατο. Ὀνομάζεις τὴν ἀθανασία «ἄθλια σταθερότητα» — σάμπως νὰ μὴ μποροῦσα νὰ ζῶ πάντοτε μιὰ ζωὴ «γεμάτη γεγονότα» ὅσο τὸ ἐμπόριο ἀνθεῖ σ' αὐτὸν ἢ τὸν ἄλλον κόσμο καὶ μπορῶ νὰ ἀσχοληθῶ μὲ ἄλλα πράγματα ἔξω ἀπὸ τὸ «Βιβλίο» σου. Καὶ τί μπορεῖ νὰ εἶναι «σταθερότερο» ἀπὸ τὸ θάνατο, ποὺ παρὰ τὴ θέλησή μου βάζει τέρμα στὴν κίνησή μου καὶ μὲ βυθίζει στὸ γενικό, στὴ φύση, στὸ γένος, στὸ Ἱερό; Κι ἂς ἔρθουμε τώρα στὸ κράτος, τὸ νόμο, τὴν ἀστυνομία! Γιὰ πολλὰ «Ἐγὼ» μποροῦν αὐτὰ νὰ φαίνονται σὰν ξένες δυνάμεις. Ἀλλὰ ἐγὼ ξέρω ὅτι εἶναι οἱ δικές μου δυνάμεις. Στὸ μεταξὺ — καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἀστός, αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ μιὰ χαριτωμένη κίνηση τοῦ κεφαλιοῦ, γυρίζει καὶ πάλι τὴν πλάτη του στὸν Ἅγιό μας — στὸ βαθμὸ ποὺ μὲ ἀφορᾶ, συνεχίζω νὰ κομπάζω ἐναντίον τῆς θρησκείας, τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ Θεοῦ κτλ. Ξέρω ὡστόσο, ὅτι σὲ κάθε τι ποὺ

μὲ ἐνδιαφέρει — ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἀξία, τιμή, χρῆμα, ἀγορὰ καὶ πούληση — ἐσὺ βλέπεις πάντοτε κάτι τὸ «ἰδιαίτερο».

Εἴδαμε πρὶν λίγο, πόσο τὰ ἄτομα διαφέρουν τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἀλλὰ πάλι κάθε ἄτομο διαφοροποιεῖται μέσα στὸν ἑαυτό του. Ἔτσι, μὲ τὸ νὰ σκέφτεται τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἰδιότητες, δηλ., μὲ τὸ νὰ βλέπει, νὰ ὁ ρ ί ζ ε ι τὸ «Ἐγώ» του μέσο ἑνὸς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς προσδιορισμούς, ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ ὕστερα νὰ ὁρίσει τὸ ἀντικείμενο τῶν ἄλλων ἰδιοτήτων καὶ αὐτὲς τὶς ἴδιες τὶς ἄλλες ἰδιότητες σὰν τὸ Ξένο, τὸ Ἱερό. Καὶ μπορεῖ νὰ κάνει τὸ ἴδιο μὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἰδιότητες μὲ τὴ σειρά. Ἔτσι λόγου χάρη, αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀντικείμενο γιὰ τὴ σάρκα του εἶναι τὸ Ἱερὸ γιὰ τὸ πνεῦμα του, ἢ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀντικείμενο γιὰ τὴν ἀνάγκη του γιὰ ἀνάπαυση, εἶναι τὸ Ἱερὸ γιὰ τὴν ἀνάγκη του γιὰ κίνηση. Ἡ μετατροπὴ ποὺ κάνει, καὶ ποὺ τὴν περιγράψαμε πιὸ πάνω, κάθε δράσης καὶ ἀδράνειας σὲ ἄρνηση τοῦ ἑαυτοῦ της βασίζεται πάνω σ' αὐτὸ τὸ τέχνασμα. Ἐπιπλέον τὸ «Ἐγώ» του δὲν εἶναι π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ «Ἐγώ», ἀλλὰ μονάχα τὸ «Ἐγὼ» τῶν ἐξισώσεων ποὺ δώσαμε πιὸ πάνω, τὸ ἴδιο «Ἐγὼ» ποὺ στὴν τυπικὴ λογική, στὴ θεωρία τῶν κρίσεων, παρουσιάζεται σὰ Γάιος.[1]

«Ἕνα ἄλλο παράδειγμα», δηλαδὴ ἕνα πιὸ γενικὸ παράδειγμα τῆς ἁγιοποίησης τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ μετατροπὴ τῶν πρακτικῶν συγκρούσεων, δηλ., τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στὰ ἄτομα καὶ τὶς πραγματικὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς τους, σὲ ἰδεατὲς συγκρούσεις, δηλ., σὲ συγκρούσεις ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ ἄτομα καὶ στὶς ἰδέες ποὺ διαμορφώνουν ἢ ἀποκτοῦν στὰ κεφάλια τους. Κι αὐτὸ τὸ τέχνασμα εἶναι ἐπίσης ἐξαιρετικὰ ἁπλό. Ὅπως προηγούμενα ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐθεώρησε τὶς σκέψεις τῶν ἀτόμων σὰν κάτι ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα, ἔτσι κι ἐδῶ ἀπομονώνει τὴν ἰδεατὴ ἀνταγάκλαση τῶν πραγματικῶν συγκρούσεων ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἴδιες τὶς συγκρούσεις καὶ τοὺς δίνει ἀνεξάρτητη ὕπαρξη. Οἱ πραγματικὲς ἀντιφάσεις ποὺ μέσα τους βρίσκεται τὸ ἄτομο, μετατρέπονται σὲ ἀντιφάσεις τοῦ ἀτόμου μὲ τὴν ἰδέα του ἢ, ὅπως τὸ ἐκφράζει καὶ ὁ Ἅγιος Σάντσο περισσότερο ἁπλά, σὲ ἀντιφάσεις μὲ τὴν ἰδέα σ ὰ τ έ τ ι α, μὲ τὸ Ἱερό. Ἔτσι τὰ καταφέρνει νὰ μετατρέψει τὴν πραγματικὴ σύγκρουση, τὴν ἀρχικὴ πηγὴ τῆς ἰδεατῆς της ἀντανάκλασης, στὴ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἰδεολογικῆς ψευδαίσθησης. Ἔτσι καταλήγει στὸ ἀποτέλεσμα ὅτι δὲν ὑπάρχει

1. Λατινικὸ ὄνομα ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴ θεωρία τῆς τυπικῆς Λογικῆς γιὰ νὰ δηλώνει ἕναν ὁποιονδήποτε ἄνθρωπο. Λ.χ. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ Ὁ Γάιος εἶναι ἄνθρωπος. Ἄρα ὁ Γάιος εἶναι θνητός.

ζήτημα πρακτικῆς κατάργησης τῆς πρακτικῆς σύγκρουσης, ἀλλὰ μονάχα ἀποκήρυξης τῆς ἰδέας αὐτῆς τῆς σύγκρουσης, μιᾶς ἀποκήρυξης ποὺ αὐτός, σὰν ἕνας καλὸς ἠθικολόγος, παρακινεῖ ἐπίμονα τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν πραγματοποιήσουν.

Ἀφοῦ πιὰ ὁ Ἅγιος Σάντσο μετέτρεψε ὅλες τὶς ἀντιφάσεις καὶ συγκρούσεις ποὺ μέσα τους βρίσκειται τὸ ἄτομο σὲ ἁπλὲς ἀντιφάσεις καὶ συγκρούσεις τοῦ ἀτόμου μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὶς ἰδέες του, μὲ μιὰν ἰδέα ποὺ ἔχει γίνει ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτὸν καὶ ποὺ τὸν ἔχει ὑποτάξει στὸν ἑαυτό της καί, ἑπομένως, εὔκολα μετατρέπεται στὴν ἰδέα, τὴν ἱερὴ ἰδέα, τὸ Ἱερὸ — ὕστερα ἀπ' αὐτὰ μόνο ἕνα πράγμα μένει γιὰ τὸ ἄτομο νὰ κάνει: νὰ ἁμαρτήσει ἐναντίον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νὰ κάνει μιὰν ἀφαίρεση αὐτῆς τῆς ἰδέας καὶ νὰ δηλώσει ὅτι τὸ Ἱερὸ εἶναι ἕνα φάντασμα. Αὐτὴ ἡ λογικὴ ἐξαπάτηση ποὺ τὸ ἄτομο ἀσκεῖ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, ὁ ἅγιός μας τὴ θεωρεῖ σὰ μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες προσπάθειες τοῦ ἐγωιστή. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως, ὁ ὁποιοσδήποτε μπορεῖ νὰ δεῖ πόσο εὔκολο εἶναι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ δηλώνει, ὅτι ἀπὸ ἐγωιστικὴ ἄποψη ὅλες οἱ συγκρούσεις καὶ τὰ κινήματα ποὺ συμβαίνουν ἱστορικὰ εἶναι δευτερεύοντα, χωρὶς νὰ ξέρει ὁ,τιδήποτε γι αὐτά. Γιὰ νὰ κάνει κανεὶς αὐτὸ τὸ πράγμα δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀποσπάσει λίγες φράσεις ποὺ συνήθως χρησιμοποιοῦνται σὲ τέτιες περιπτώσεις, νὰ τὶς μετατρέψει, κατὰ τὸν τρόπο ποὺ εἴπαμε, στὸ «Ἱερό», νὰ περιγράψει τὰ ἄτομα σὰν ὑποταγμένα σ' αὐτὸ τὸ Ἱερό, καὶ νὰ παρουσιάσει τὸν ἑαυτό του σὰν ἄνθρωπο ποὺ καταφρονεῖ τὸ «Ἱερὸ σὰν τέτιο».

Μιὰ ἄλλη διακλάδωση αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ τεχνάσματος, καὶ στὴν πραγματικότητα ὁ ἀγαπημένος ἑλιγμὸς τοῦ ἁγίου μας, εἶναι ἡ ἐκμετάλλευση τῶν λέξεων πεπρωμένο, προορισμός, καθῆκον, κτλ., ποὺ μ' αὐτὲς γίνεται ἐξαιρετικὰ εὔκολο γι' αὐτὸν νὰ μετατρέψει ὁ,τιδήποτε τοῦ ἀρέσει στὸ Ἱερό. Γιατὶ στὸν προορισμό, τὸ πεπρωμένο, τὸ καθῆκον, κτλ., τὸ ἄτομο ἐμφανίζεται στὴ δικιά του φαντασία σὰν κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι πραγματικὰ εἶναι, σὰν τὸ Ξένο, ἄρα σὰν τὸ Ἱερό, καὶ προωθεῖ τὴν ἰδέα του γιὰ τὸ τί πράγμα θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι σαν Δίκαιος, Ἰδεώδης, Ἱερός, σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν πραγματική του ὕπαρξη. Ἔτσι, ὅταν τοῦ εἶναι ἀναγκαῖο, ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ νὰ μετατρέψει τὸ κάθε τι στὸ Ἱερὸ μὲ τὴ βοήθεια τῆς παρακάτω σειρᾶς ἀπὸ παραθέσεις: νὰ δώσει κανεὶς ἕναν προορισμὸ στὸν ἑαυτό του, δηλ., νὰ ἐπιλέξει ἕναν προορισμὸ (βάλτε ἐδῶ ὅποιο περιεχόμενο σᾶς ἀρέσει) γιὰ τὸν ἑαυτό του· νὰ ἐπιλέξει ἕναν ἱερὸ προορισμό, νὰ ἐπιλέξει κανεὶς τὸν προορισμὸ γιὰ τὸν ἑαυτό του σὰν Ἱερό, δηλ., νὰ ἐπιλέξει τὸ Ἱερὸ σὰν προορισμό. Ἤ: νὰ εἰ-

ναι προορισμένος, δηλ., νὰ ἔχει ἕναν προορισμό, νὰ ἔχει τ ὸ ν προορισμό, τὸν ἱερὸ προορισμό, τὸν προορισμὸ σὰν Ἱερό, τὸ Ἱερὸ σὰν προορισμό, τὸ Ἱερὸ γιὰ προορισμό, τὸν προορισμὸ τοῦ Ἱεροῦ.

Καὶ τώρα βέβαια τὸ μόνο ποὺ τοῦ μένει εἶναι νὰ παρακινεῖ μὲ ζῆλο τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπιλέγουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους τὸν προορισμὸ τῆς ἀπουσίας ὁποιουδήποτε προορισμοῦ, τὸ πεπρωμένο τῆς ἀπουσίας ὁποιουδήποτε πεπρωμένου, τὸ καθῆκον τῆς ἀπουσίας ὁποιουδήποτε καθήκοντος — ἂν καὶ μέσα σὲ ὁλόκληρο τὸ «Βιβλίο», «μέχρι καὶ συμπεριλαμβανομένου» τοῦ «Σχόλιου», δὲν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιλέγει πεπρωμένα γιὰ τὸ λαό, νὰ βάζει στὸ λαὸ καθήκοντα καί, σὰν ἕνας προφήτης στὴν ἐργμιά, νὰ τοὺς καλεῖ στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ ἀληθινοῦ ἐγωισμοῦ, ποὺ ὡς πρὸς αὐτὸ βέβαια ἰσχύει: πολλοὶ οἱ κλητοὶ ἀλλὰ μόνον ἕνας ὁ ἐκλεκτὸς — ὁ Ο'Κόνελ.[1]

Εἴδαμε ἤδη πιὸ πάνω πῶς ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀποχωρίζει τὶς ἰδέες τῶν ἀτόμων ἀπὸ τὶς συνθῆκες τῆς ζωῆς τους, ἀπὸ τὶς πρακτικές τους συγκρούσεις καὶ ἀντιφάσεις, γιὰ νὰ τὶς μετατρέψει ὕστερα στὸ Ἱερό. Τώρα αὐτὲς οἱ ἰδέες ἐμφανίζονται μὲ τὴ μορφὴ τοῦ π ε π ρ ω μ έ ν ο υ, τοῦ π ρ ο ρ ι σ μ ο ῦ, τῶν κ α θ η κ ό ν τ ω ν. Γιὰ τὸν Ἅγιο Σάντσο ὁ προορισμὸς ἔχει μιὰ διπλὴ μορφή. Πρῶτο, σὰν προορισμὸς ποὺ ἄλλοι ἐπιλέγουν γιὰ μένα — ποὺ παραδείγματά του εἴχαμε ἤδη πιὸ πάνω στὴν περίπτωση τῶν ἐφημερίδων ποὺ εἶναι γεμάτες ἀπὸ πολιτικὴ καὶ τῶν φυλακῶν ποὺ ὁ Ἅγιός μας τὶς πῆρε λαθεμένα γιὰ οἴκους ἠθικοῦ σωφρονισμοῦ. (*) Ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ὁ προορισμὸς ἐμφανίζεται σὰν ἕνας προορισμὸς ποὺ σ' αὐτὸν πιστεύει τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο. Ἂν τὸ «Ἐγὼ» τὸ ἀποσπάσουμε ἀπὸ ὅλες τὶς ἐμπειρικές του συνθῆκες τῆς ζωῆς, τὴ δραστηριότητά του, τοὺς ὅρους τῆς ὕπαρξής του, ἂν τὸ ἀποσπάσουμε ἀπὸ τὸν κόσμο ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση του καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ σῶμα, τότε βέβαια δὲν ἔχει ἄλλο προορισμὸ καὶ ἄλλο πεπρωμένο ἀπὸ τὸ νὰ παριστάνει τὸν Γάιο τοῦ λογικοῦ συλλογισμοῦ καὶ νὰ βοηθάει τὸν Ἅγιο Σάντσο νὰ φτάσει

---

1. Daniel O'Connel (1775-1847) Ἰρλανδὸς δικηγόρος καὶ ἀστὸς πολιτικός, ἡγέτης τῆς φιλελεύθερης, δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ ἰρλανδικοῦ ἐθνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος.

* /'Απόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: Συζητήσαμε ἤδη ἐκτεταμένα πρωτύτερα αὐτὸ τὸ εἶδος προορισμοῦ, ὅπου ἕνας ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς μιᾶς τάξης ἀποκόβεται ἀπὸ τὰ ἄτομα ποὺ ἀποτελοῦν αὐτὴ τὴν τάξη καὶ προβάλλεται σὰ μιὰ γενικὴ ἀπαίτηση ἐφαρμόσιμη γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅπου ὁ ἀστὸς κάνει προορισμὸ ὅλων τῶν ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἠθική, ποὺ ἡ ὕπαρξή τους τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη.

στὶς ἐξισώσεις ποὺ δώσαμε πιὸ πάνω. Στὸν πραγματικὸ κόσμο, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅπου τὰ ἄτομα ἔχουν ἀνάγκες, ἔχουν ἤδη καὶ ἕναν π ρ ο ο ρ ι σ μ ὸ καὶ ἕνα κ α θ ῆ κ ο ν. Καὶ κατὰ τὸ ξεκίνημα εἶναι ἀκόμα ἀδιάφορο, ἂν αὐτὸ τὸ κάνουν προορισμό τους ἐπίσης καὶ μέσα στὴ φαντασία τους. Εἶναι καθαρὸ ὡστόσο ὅτι, ἐπειδὴ τὰ ἄτομα διαθέτουν συνείδηση, διαμορφώνουν μιὰν ἰδέα αὐτοῦ τοῦ προορισμοῦ ποὺ τοὺς ἔχει δώσει ἡ ἐμπειρική τους ὕπαρξη καί, ἔτσι, δίνουν στὸν Ἅγιο Σάντσο τὴν εὐκαιρία νὰ πιαστεῖ ἀπὸ τὴ λέξη προορισμός, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ νοητικὴ ἔκφραση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, καὶ νὰ ἀφίσει ἔξω ἀπὸ τὸ λογαριασμὸ αὐτὲς τὴς ἴδιες τὶς πραγματικὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς. Ὁ προλετάριος λόγου χάρη, ποὺ ὅπως κάθε ἄλλο ἄτομο καλεῖται νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἀνάγκες του καὶ ποὺ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἱκανοποιήσει ἀκόμα καὶ τὶς ἀνάγκες ποὺ ἔχει ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλους ἀνθρώπους, ποὺ ἡ ἀνάγκη του νὰ δουλεύει 14 ὧρες τὴ μέρα τὸν κατεβάζει στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑποζύγιου, ποὺ ὁ συναγωνισμὸς τὸν ὑποβιβάζει σὲ ἕνα ἁπλὸ πράγμα, ἕνα ἐμπόρευμα, ποὺ ἀπὸ τὴ θέση του σὰν ἁπλὴ παραγωγικὴ δύναμη, τὴ μόνη θέση ποὺ τοῦ ἔχουν ἀφίσει, ἐκτοπίζεται ἀπὸ ἄλλες, ἰσχυρότερες παραγωγικὲς δυνάμεις — αὐτὸς ὁ προλετάριος, ἔστω καὶ μόνο γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἀντιμετωπίζει τὸ πραγματικὸ καθῆκον νὰ κάνει ἐπανάσταση στὶς συνθῆκες του. Μπορεῖ βέβαια νὰ φανταστεῖ ὅτι αὐτὸ εἶναι ὁ «προορισμός» του, μπορεῖ ἐπίσης, ἂν θέλει, νὰ καταπιαστεῖ μὲ τὴν προπαγάνδα, νὰ ἐκφράσει τὸν «προορισμό» του λέγοντας ὅτι τὸ νὰ κάνει αὐτὸ ἢ τὸ ἄλλο εἶναι ὁ ἀνθρώπινος προορισμὸς τοῦ προλετάριου, πολὺ περισσότερο ποὺ ἡ θέση του δὲν τοῦ ἐπιτρέπει κὰν νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἀνάγκες ποὺ προκύπτουν ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση του. Ὁ Ἅγιος Σάντσο δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν πραγματικότητα ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδέα, γιὰ τὸν πρακτικὸ σκοπὸ τοῦ προλετάριου — ἁρπάζεται γερὰ ἀπὸ τὴ λέξη «προορισμὸς» καὶ λέει ὅτι αὐτὸς εἶναι τὸ Ἱερό, καὶ ὅτι ὁ προλετάριος εἶναι ὁ ὑπηρέτης τοῦ Ἱεροῦ. Εἶναι ὁ εὐκολότερος τρόπος νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὸν ἑαυτό του ἀνώτερο καὶ νὰ «προχωρεῖ παραπέρα».

Εἰδικὰ στὶς συνθῆκες ποὺ ἔχουν ὑπάρξει ὡς τώρα, ὅπου πάντοτε κυριαρχοῦσε μιὰ τάξη, ὅπου οἱ συνθῆκες ζωῆς ἑνὸς ἀτόμου συμπέφτανε πάντοτε μὲ τὶς συνθῆκες ζωῆς μιᾶς τάξης, ὅπου ἑπομένως, τὸ πρακτικὸ καθῆκον κάθε καινούργιας ἀνερχόμενης τάξης ἦταν ὑποχρεωτικὸ νὰ ἐμφανίζεται σὲ καθένα ἀπὸ τὰ μέλη της σὰ γ ε ν ι κ ὸ καθῆκον, καὶ ὅπου κάθε τάξη μποροῦσε νὰ ἀνατρέψει πραγματικὰ τὴν προκάτοχή της μονάχα ἀπελευθερώνοντας τὰ ἄτομα ὅ λ ω ν τῶν τάξεων ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες ἁλυσίδες ποὺ ὡς τότε τὶς ἐμπόδιζαν — κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς περιστά-

σεις ἦταν βασικὸ νὰ παρουσιαστεῖ σὰ γενικὸ ἀνθρώπινο καθῆκον τὸ καθῆκον τῶν ἀτομικῶν μελῶν μιᾶς τάξης ποὺ διεκδικεῖ τὴν κυριαρχία.

Στὸ μεταξύ, ἂν λόγου χάρη ὁ ἀστὸς λέει στὸν προλετάριο ὅτι τὸ ἀνθρώπινο καθῆκον του, τοῦ προλετάριου, εἶναι νὰ δουλεύει δεκατέσσερες ὧρες τὴ μέρα, τότε ὁ προλετάριος εἶναι πολὺ δικαιολογημένος ὅταν ἀπαντάει στὴν ἴδια γλώσσα ὅτι ἀντίθετα τὸ δικό του καθῆκον εἶναι νὰ ἀνατρέψει ὁλόκληρο τὸ ἀστικὸ καθεστώς.

Ἔχουμε κιόλας δεῖ ἐπανειλημμένα πῶς ὁ Ἅγιος Σάντσο προβάλλει μιὰν ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ καθήκοντα ποὺ ὅλα τους ἀπορροφιένται στὸ τελικὸ καθῆκον τοῦ ἀληθινοῦ ἐγωισμοῦ, καθῆκον ποὺ ὑπάρχει γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ ἀκόμα κι ὅταν δὲ σκέφτεται, ὅταν δὲν ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του σὰ δημιουργὸ καὶ δημιουργία, τὰ καταφέρνει νὰ καταλήξει σὲ ἕνα καθῆκον μὲ τὴ βοήθεια τῆς παρακάτω μηδαμινῆς διάκρισης.

> Σελιδα 446: «Ἂν θέλεις ἢ ὄχι νὰ συνεχίσεις νὰ ἀσχολιέσαι μὲ τὴ σκέψη εἶναι δική σου δουλειά. Ἂ ν θέλεις νὰ πετύχεις ὁ,τιδήποτε οὐσιαστικὸ μὲ τὴ σκέψη, τότε» (ἀρχίζουν γιὰ σένα οἱ ὅροι καὶ οἱ προσδιορισμοί) «τότε..., ἑπομένως, ὁποιοσδήποτε θέλει νὰ σκεφτεῖ, ἔχει ἀσφαλῶς ἕνα καθῆκον, ποὺ α ὐ τ ὸ ς βάζει ἔτσι στὸν ἑαυτό του, σ υ ν ε ι δ η τ ὰ ἢ ἀ σ υ ν ε ί δ η τ α. Ἀλλὰ κανένας δὲν ἔχει τὸ καθῆκον τῆς σκέψης».

Πρῶτα - πρῶτα, ξεχωριστὰ ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο περιεχόμενο αὐτῆς τῆς πρότασης, αὐτὴ εἶναι λαθεμένη ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ Ἁγίου Σάντσο, μιὰ καὶ ὁ ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του, εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, ἔχει ἀναμφισβήτητα τὸ «καθῆκον» νὰ σκέφτεται. Πρέπει νὰ σκέφτεται, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, γιὰ νὰ κρατάει σὲ ἔλεγχο τὴ σάρκα του, ποὺ μπορεῖ νὰ δαμαστεῖ μονάχα μὲ τὸ πνεῦμα; μὲ τὴ σκέψη, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἱκανοποιήσει τὸν ἰδεατό του προσδιορισμὸ σὰ δημιουργὸς καὶ δημιουργία. Συνεπῶς βάζει σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο τῶν ἐξαπατημένων ἐγωιστῶν τὸ «καθῆκον» νὰ γνωρίσουν τὸν ἑαυτό τους — ἕνα «καθῆκον» ποὺ βέβαια δὲ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς σκέψη.

Γιὰ νὰ ἀλλάξει κανεὶς αὐτὴ τὴν πρόταση καὶ νὰ τὴ φέρει ἀπὸ τὴ μορφὴ τῆς μηδαμινῆς διάκρισης σὲ μιὰ λογικὴ μορφή, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ λέξη «οὐσιαστικός». Γιὰ κάθε ἄτομο τὸ «οὐσιαστικὸ» ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ πετύχει στὴ σκέψη του εἶναι κάτι διαφορετικό, ποὺ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς μόρφωσής του, τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς

του καὶ τὸ σκοπό του τὴ στιγμὴ ἐκείνη. Ὁ Ἅγιος Μάξ, ἑπομένως, δὲ μᾶς δίνει ὁποιοδήποτε σταθερὸ κριτήριο, γιὰ νὰ προσδιορίσουμε π ό τ ε ἀρχίζει τὸ καθῆκον ποὺ βάζει κανεὶς στὸν ἑαυτό του μὲ τὴ σκέψη καὶ ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ προχωρήσει κανεὶς στὴ σκέψη, χωρὶς νὰ βάζει στὸν ἑαυτό του κανένα καθῆκον — περιορίζεται λοιπὸν στὴ σχετικὴ ἔκφραση «οὐσιαστικός». Ἀλλὰ γιὰ μένα εἶναι «οὐσιαστικὸ» κάθε τι ποὺ μὲ ἐμπνέει νὰ σκέφτομαι, εἶναι «οὐσιαστικὸ» κάθε τι ποὺ σκέφτομαι. Ἑπομένως, ἀντὶ γιά: «ἂν θέλεις νὰ πετύχεις ὁ,τιδήποτε οὐσιαστικὸ μὲ τὴ σκέψη», θὰ ἔπρεπε νὰ λέγεται: «ἂν θέλεις καθόλου νὰ σ κ έ φ τ ε σ α ι». Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία σου ἢ τὴν ἔλλειψη ἐπιθυμίας σου, γιατὶ διαθέτεις συνείδηση καὶ μπορεῖς νὰ ἱκανοποιήσεις τὶς ἀνάγκας σου μονάχα μὲ μιὰ δραστηριότητα στὴν ὁποία θὰ πρέπει ἐ π ί σ η ς νὰ χρησιμοποιήσεις τὴ συνείδησή σου. Ἐπίσης, ἡ ὑποθετικὴ μορφὴ πρέπει νὰ φύγει. «Ἐ ὰ ν θ έ λ ε ι ς νὰ σκέφτεσαι» — τότε ἐξαρχῆς βάζεις στὸν ἑαυτό σου τὸ «καθῆκον» τῆς σκέψης. Ὁ Ἅγιος Σάντσο δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ διακηρύξει αὐτὴ τὴν ταυτολογία μὲ τόσο πομπώδη τρόπο. Ὅλη ἡ πρόταση ντύθηκε αὐτὴ τὴ μορφὴ τῆς μηδαμινῆς διάκρισης καὶ πομπώδικης ταυτολογίας γιὰ νὰ κρύψει τὸ περιεχόμενο: σὰν κ α θ ο ρ ι σ μ έ ν ο πρόσωπο, σὰν πραγματικὸ πρόσωπο, ἔχεις ἕναν π ρ ο σ δ ι ο ρ ι σ μ ό, ἕνα καθῆκον, ἄσχετο ἂν τὸ συνειδητοποιεῖς ἢ ὄχι. (*) Προκύπτει ἀπὸ τὴ δική σου ἀνάγκη καὶ ἀπὸ τὴ σύνδεση τῆς τελευταίας μὲ τὸν κόσμο ποὺ ὑπάρχει. Ἡ ἀληθινὴ σοφία τοῦ Σάντσο βρίσκεται μονάχα στὴ βεβαίωσή του ὅτι ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ θέλησή σου, νὰ σκέφτεσαι ἢ ὄχι, νὰ ζεῖς ἢ ὄχι, κτλ., γενικὰ νὰ διαθέτεις ἢ ὄχι ὁποιοδήποτε εἶδος προσδιορισμοῦ. Φοβᾶται ὅτι διαφορετικὰ ὁ προσδιορισμὸς θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι ὁ αὐτοπροσδιορισμός σου. Ὅταν ταυτίζεις τὸν ἑαυτό σου μὲ τὴ σκέψη σου ἢ, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες, μὲ τὴ θέλησή σου, τότε εἶναι φανερὸ ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἀφαίρεση κάθε τι ποὺ δὲν ὀφείλεται στὴ σκέψη σου ἢ στὴ θέλησή σου δὲν εἶναι αὐτοπροσδιορισμὸς — ἑπομένως τὸ ἴδιο συμβαίνει λόγου χάρη, μὲ τὴν ἀναπνοή σου, τὴν κυκλοφορία τοῦ αἵματός σου, τὴ σκέψη, τὴ ζωή, κτλ. Γιὰ τὸν Ἅγιο Σάντσο ὡστόσο, ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς δὲν ἀποτελεῖται κὰν ἀπὸ θέληση ἀλλά, ὅπως εἴδαμε ἤδη σὲ

---

* (Ἀπόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο): Δὲ μπορεῖς νὰ ζεῖς, νὰ τρῶς, νὰ κοιμᾶσαι, δὲ μπορεῖς νὰ κινιέσαι ἢ νὰ κάνεις ὁτιδήποτε χωρὶς νὰ βάζεις ταυτόχρονα στον ἑαυτό σου ἕνα καθῆκον, χωρὶς προσδιορισμό — αὐτο εἶναι ἑπομένως μιὰ θεωρία ποὺ ἀντὶ νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸν καθορισμὸ καθηκόντων, προορισμῶν, κτλ., ὅπως ἰσχυρίζεται ὅτι κάνει, θέλει ἀντίθετα νὰ μετατρέψει κάθε ἐκδήλωση ζωῆς, καὶ ἀκόμα τὴν ἴδια ζωή, σὲ ἕνα «καθῆκον».

σχέση μὲ τὸν ἀληθινὸ ἐγωιστή, ἀπὸ reservatio mentalis ἐπιφύλαξη τοῦ νοῦ) ἀπὸ ἀδιαφορία πρὸς ὁποιοδήποτε εἶδος προσδιορισμοῦ — μιὰ ἀδιαφορία ποὺ ξαναεμφανίζεται ἐδῶ σὰν ἀπουσία προσδιορισμοῦ. Σύμφωνα μὲ τὴ σειρὰ τῶν παραθέσεών του, αὐτὸ θὰ ἔπαιρνε τὴν ἀκόλουθη μορφή: σὲ κάθε πραγματικὸ προσδιορισμό, ἀντιπαραθέτει τὴν ἀπουσία προσδιορισμοῦ σὰν προδιορισμοῦ, σὲ κάθε στιγμὴ κάνει μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν ἑαυτό του χωρὶς προσδιορισμό. Ἔτσι σὲ κάθε στιγμὴ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶναι, ἕνα τρίτο πρόσωπο, καὶ μάλιστα εἶναι ὁ ἄλλος καθαρὰ καὶ σκέτα, ὁ ἱερὸς ἄλλος, ὁ ἄλλος σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς κάθε μοναδικότητα, αὐτὸς ποὺ δὲν ἔχει προσδιορισμό, ὁ γενικός, ὁ συνηθισμένος — ὁ κουρελῆς.

Ὅταν ὁ Ἅγιος Σάντσο ξεφεύγει ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ μὲ τὸ πήδημά του στὴν ἀπουσία προσδιορισμοῦ (ποὺ εἶναι ἀπὸ μόνη της ἕνας προσδιορισμὸς καὶ στὴν πραγματικότητα ὁ χειρότερος ἀπ' ὅλους), τότε τὸ πρακτικό, ἠθικὸ περιεχόμενο ὅλου αὐτοῦ τοῦ τεχνάσματος, ξεχωριστὰ ἀπὸ ὅ,τι εἴπαμε πιὸ πάνω ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἀληθινὸ ἐγωιστή, εἶναι ἁπλῶς μιὰ δικαιολογία γιὰ τὸν προορισμὸ ποὺ ἐπιβάλλεται σὲ κάθε ἄτομο στὸν κόσμο, ὅπως ἔχει ὑπάρξει ὡς τώρα. Ὅταν λόγου χάρη, οἱ ἐργάτες βεβαιώνουν στὴν κομμουνιστική τους προπαγάνδα ὅτι ὁ προορισμός, τὸ πεπρωμένο, τὸ καθῆκον κάθε ἀτόμου εἶναι νὰ πετύχει ὁλόπλευρη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἱκανοτήτων του, κι ἀνάμεσα σ' αὐτὲς λόγου χάρη, κ α ὶ τῆς ἱκανότητας νὰ σκέφτεται, ὁ Ἅγιος Σάντσο βλέπει σ' αὐτὸ μονάχα τὸν προορισμὸ γιὰ κάτι ξένο, τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ «Ἱεροῦ». Ἐπιδιώκει νὰ πετύχει τὴν ἐλευθερία ἀπ' αὐτὸ παίρνοντας κάτω ἀπὸ τὴν προστασία του τὸ ἄτομο ποὺ ἔχει γίνει ἀνάπηρο ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας σὲ βάρος τῶν ἱκανοτήτων του καὶ ἔχει περιοριστεῖ σ' ἕνα μονόπλευρο προορισμό, προστατεύοντάς το ἀπὸ τὴ δ ι κ ι ά .τ ο υ ἀνάγκη νὰ γίνει διαφορετικό, πράγμα ποὺ ἔχει δ η λ ω θ ε ῖ σὰν προορισμός τοι ἀπὸ ἄλλους. Αὐτὸ ποὺ βεβαιώνεται ἐδῶ μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς προορισμοῦ, ἑ νὸς πεπρωμένου, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἄρνηση τοῦ προορισμοῦ ποὺ ἔχει ὡ τώρα προκύψει στὴν πράξη ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, δηλ., το μόνου προορισμοῦ ποὺ ὑπάρχει πραγματικὰ — ἄρα, ἡ ὁλοκληρωτικὴ ἄρ νηση τοῦ προορισμοῦ. Ἡ ὁλόπλευρη ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου θὰ σταματ σει νὰ ἐννοεῖται σὰν ἰδανικό, σὰν προορισμός, κτλ., μονάχα ὅταν ἡ ἐπ δραση τοῦ κόσμου ποὺ παρακινεῖ τὴν ἀληθινὴ ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτω τοῦ ἀτόμου μπεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν ἴδιων τῶν ἀτόμων, ὅπως τ θέλουν οἱ κομμουνιστές.

Τελικά, στὴν ἐγωιστικὴ λογικὴ ὅλη ἡ φλυαρία γιὰ τὸν προορισ

ἔχει ἐπίσης τὸ σκοπὸ νὰ κάνει δυνατὸ νὰ εἰσαχθεῖ τὸ Ἱερὸ μέσα στὰ πράγματα καὶ νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ τὰ καταστρέψουμε χωρὶς νὰ χρειάζεται νὰ τὰ ἀγγίξουμε. Ἔτσι λόγου χάρη τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο πρόσωπο θεωρεῖ τὴν ἐργασία, τὶς οἰκονομικὲς ἐπιχειρήσεις, κτλ., σὰν προορισμό του. Ἔτσι αὐτὲς γίνονται ἱερὴ ἐργασία, ἱερὲς οἰκονομικὲς ἐπιχειρήσεις, τὸ Ἱερό. Ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστὴς δὲν τὰ θεωρεῖ σὰ δικό του προορισμό. Ἔτσι ἔχει διαλύσει τὴν ἐργασία καὶ τὶς ἱερὲς οἰκονομικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ αὐτὲς παραμένουν αὐτὸ ποὺ εἶναι καὶ αὐτὸς παραμένει αὐτὸ ποὺ ἦταν. Δὲν τοῦ ἔρχεται στὸ μυαλὸ νὰ ἐρευνήσει ἂν ἡ ἐργασία, οἱ οἰκονομικὲς ἐπιχειρήσεις, κτλ., αὐτοὶ οἱ τρόποι ὕπαρξης τῶν ἀτόμων, μὲ τὸ πραγματικό τους περιεχόμενο καὶ τὴ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξής τους, ἀναγκαστικὰ ὁδηγοῦν σὲ κεῖνες τὶς ἰδεολογικὲς ἔννοιες ποὺ τὶς καταπολεμάει σὰν ἀνεξάρτητες ὑπάρξεις, δηλ., στὴ γλώσσα του ποὺ τὴν ἁγιοποιεῖ.

Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ἅγιος Σάντσο ἁγιοποιεῖ τὸν κομμουνισμὸ ἔτσι ποὺ ἀργότερα, στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸ «Συνεταιρισμό», εὐκολότερα νὰ παρουσιάσει μὲ ταχυδακτυλουργικὸ τρόπο τὴν ἱερή του ἰδέα γι αὐτὸν σὰ «δική του» ἐφεύρεση, κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἐπιτίθεται: ἐναντίον τοῦ προορισμοῦ, τοῦ πεπρωμένου, τοῦ καθήκοντος ἁπλῶς γιὰ νὰ τὰ ἀναπαράγει μέσα σ' ὁλόκληρο τὸ βιβλίο του σὰν κατηγορικὴ προσταγή. Ὁπουδήποτε προκύπτουν δυσκολίες, ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀνοίγει τὸ δρόμο του ἀνάμεσά τους μέσο μιᾶς κατηγορικῆς προσταγῆς: «ἀξιοποίησε τὸν ἑαυτό σου», «μάθε τὸν ἑαυτό σου», «ἂς γίνει καθένας ἕνα παντοδύναμο «Ἐγώ», κτλ. Γιὰ τὴν κατηγορικὴ προσταγή, βλέπε τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸ «Συνεταιρισμό». Γιὰ τὸν «προορισμό», κτλ., βλέπε τὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν «αὐτο - ἀπόλαυση».

Ἔχουμε τώρα ἀποκαλύψει τὰ κύρια λογικὰ τεχνάσματα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἅγιος Σάντσο γιὰ νὰ ἁγιοποιήσει τὸν κόσμο ποὺ ὑπάρχει καὶ ἔτσι νὰ τοῦ κάνει κριτικὴ καὶ νὰ τὸν καταναλώσει. Στὴν πραγματικότητα ὡς τόσο, καταναλώνει μονάχα τὸ Ἱερὸ στὸν κόσμο, χωρὶς κἂν νὰ ἐγγίζει τὸν ἴδιο τὸν κόσμο. Εἶναι ἐπομένως φανερὸ ὅτι πρόκειται νὰ παραμείνει ἐντελῶς συντηρητικὸς στὴν πράξη. Ἂν ἤθελε νὰ κάνει κριτική, τότε ἡ γήινη κριτικὴ θὰ ἄρχιζε ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου σταματάει ὁποιοδήποτε ἱερὸ φωτοστέφανο. Ὅσο περισσότερο ἡ κανονικὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας τῆς κοινωνίας, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν οἱ ὅροι τῆς κυρίαρχης τάξης, ἀναπτύσσουν τὴν ἀντίφασή τους πρὸς τὶς ἀναπτυγμένες παραγωγικὲς δυνάμεις, καὶ ὅσο μεγαλύτερο τὸ σχίσμα ποὺ ἐπακολουθεῖ μέσα στὴν ἴδια τὴν κυρίαρχη τάξη καθὼς καὶ τὸ σχίσμα ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὴν τάξη ποὺ ἐξου-

σιάζεται ἀπ' αὐτήν, ὅσο περισσότερο ψεύτικη, βέβαια, γίνεται ἡ συνείδηση ποὺ ἀρχικὰ ἀντιστοιχοῦσε σ' αὐτὴ τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας (δηλ., παύει νὰ εἶναι ἡ συνείδηση ποὺ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὴ τὴ μορφὴ ἐπικοινωνίας), τόσο περισσότερο οἱ παλιὲς παραδοσιακὲς ἰδέες αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας, ὅπου τὰ πραγματικὰ ἀτομικὰ συμφέροντα, κτλ. κτλ. ἐκφράζονται σὰ γενικὰ συμφέροντα, κατεβαίνουν στὸ ἐπίπεδο ἁπλῆς ἐξιδανικευτικῆς φρασεολογίας, συνειδητῆς ψευδαίσθησης, σκόπιμης ὑποκρισίας. Ἀλλὰ ὅσο περισσότερο ἡ ἀπάτη τους ξεσκεπάζεται ἀπὸ τὴ ζωή, καὶ ὅσο λιγότερη σημασία ἔχουν γιὰ τὴν ἴδια τὴ συνείδηση, τόσο πιὸ σταθερὰ ὑποστηρίζονται, τόσο πιὸ ὑποκριτική, ἠθικὴ καὶ ἱερὴ γίνεται ἡ γλώσσα αὐτῆς τῆς κανονικῆς κοινωνίας. Ὅσο πιὸ ὑποκριτικὴ γίνεται αὐτὴ ἡ κοινωνία, τόσο εὐκολότερο εἶναι γιὰ ἕναν τέτιο εὔπιστο ἄνθρωπο σὰν τὸν Σάντσο νὰ ἀνακαλύψει παντοῦ τὴν ἰδέα τοῦ Ἱεροῦ, τοῦ Ἰδεώδους. Ἀπὸ τὴ γενικὴ ὑποκρισία τῆς κοινωνίας αὐτός, ὁ εὔπιστος μπορεῖ νὰ συμπεράνει τὴ γενικὴ πίστη στὸ Ἱερό, καὶ μπορεῖ μάλιστα νὰ πάρει αὐτὸ τὸ Ἱερὸ σὰ στυλοβάτη αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Εἶναι ὁ ἐξαπατημένος αὐτῆς τῆς ὑποκρισίας, ἀπὸ ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ βγάλει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο συμπέρασμα.

Ὁ κόσμος τοῦ Ἱεροῦ συνοφίζεται σὲ τελευταία ἀνάλυση στὸν «Ἄνθρωπο». Ὅπως εἴδαμε κιόλας σ' ὁλόκληρη τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὁ Σάντσο κάνει τὸν «Ἄνθρωπο» σὰ δραστήριο ὑποκείμενο νὰ βρίσκεται στὴ βάση ὅλης τῆς προηγούμενης ἱστορίας. Στὴν Καινὴ Διαθήκη ἐπεκτείνει αὐτὴ τὴν κυριαρχία τοῦ «Ἀνθρώπου» στὸ σύνολο τοῦ σύγχρονου φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, καὶ ἐπίσης στὶς ἰδιότητες τῶν ἀτόμων ποὺ ὑπάρχουν σήμερα. Κάθε τι ἀνήκει στὸν «Ἄνθρωπο» καὶ ἔτσι ὁ κόσμος μετατρέπεται στὸν «κόσμο τοῦ Ἀνθρώπου». Τὸ Ἱερὸ σὰν πρόσωπο εἶναι ὁ «Ἄνθρωπος», ποὺ γιὰ τὸν Σάντσο εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἄλλο ὄνομα γιὰ τὴν Ἔννοια, τὴν Ἰδέα. Οἱ ἀντιλήψεις καὶ ἰδέες τῶν ἀνθρώπων, ἀποσπασμένες ἀπὸ τὰ ὑπαρκτὰ πράγματα, εἶναι ὑποχρεωτικό, βέβαια, νὰ ἔχουν σὰ βάση τους ὄχι τὰ πραγματικὰ ἄτομα, ἀλλὰ τὸ ἄτομο τῆς φιλοσοφικῆς ἀντίληψης, τὸ ἄτομο ποὺ εἶναι ἀποχωρισμένο ἀπὸ τὴν πραγματικότητά του καὶ ὑπάρχει μονάχα στὴ σκέψη, τὸν «Ἄνθρωπο» σὰν τέτιο, τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ αὐτὰ ἡ πίστη του στὴ φιλοσοφία φτάνει ἐδῶ τὸ ἀποκορύφωμά της.

Τώρα ποὺ κάθε τι ἔχει μετατραπεῖ στὸ «Ἱερὸ» ἢ σ' αὐτὸ ποὺ ἀνήκει στὸν «Ἄνθρωπο», ὁ Ἅγιός μας μπορεῖ νὰ προχωρήσει στὴν ἰ δ ι ο π ο ί η σ η, ἀπορρίπτοντας τὴν ἰδέα τοῦ «Ἱεροῦ» ἢ τοῦ «Ἀνθρώπου» σὰ δύναμης ποὺ στέκει πάνω ἀπ' αὐτόν. Μιὰ ποὺ τὸ ξένο ἔχει μετατρα-

πεῖ σὲ Ἱερό, σὲ μιὰν ἁπλὴ ἰδέα, αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ ξένου ποὺ τὴ θεωρεῖ λαθεμένα ὅτι εἶναι τὸ Ξένο ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχει, εἶναι βέβαια ἡ ἰδιοκτησία του. Οἱ βασικοὶ τύποι γιὰ τὴν ἰδιοποίηση τοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου (ὁ τρόπος ποὺ τὸ «Ἐγὼ» παίρνει στὴν κατοχή του τὸν κόσμο, ὅταν δὲν ἔχει πιὰ ὁποιοδήποτε σεβασμὸ γιὰ τὸ Ἱερό), περιέχονται ἤδη στὶς ἐξισώσεις ποὺ δώσαμε πιὸ πάνω.

Ὅπως ἔχουμε δεῖ, ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶναι ἤδη κύριος τῶν ἰδιοτήτων του σὰν ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του. Γιὰ νὰ γίνει κύριος τοῦ κόσμου, τὸ μόνο ποὺ τοῦ χρειάζεται εἶναι νὰ τὸ κάνει αὐτὸ μιὰν ἀπὸ τὶς ἰδιότητές του. Ὁ πιὸ ἁπλὸς τρόπος γιὰ νὰ πετύχει ὁ Σάντσο αὐτὸ τὸ πράγμα εἶναι νὰ διακηρύξει ὅτι ἡ ἰδιότητα τοῦ «Ἀνθρώπου», μὲ ὅλους τοὺς παραλογισμοὺς ποὺ περιέχονται σ᾽ αὐτήν, εἶναι ἄμεσα δ ι κ ή τ ο υ ἰδιότητα. Ἔτσι, λόγου χάρη, διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του, σὰ μιὰν ἰδιότητα τοῦ «Ἐγώ», τὸν παραλογισμὸ τῆς γ ε ν ι κ ῆ ς ἀ γ ά π η ς τ ῆ ς ἀ ν θ ρ ω π ό τ η τ α ς βεβαιώνοντας ὅτι ἀγαπάει τὸν « κ α θ έ ν α » (σ. 387) καὶ αὐτὸ μὲ τὴ συνείδηση πραγματικὰ τοῦ ἐγωισμοῦ, γιατὶ «ἡ ἀγάπη τὸν κάνει εὐτυχισμένο». Προικισμένος μὲ τόσο ἐξαιρετικὴ φύση, ἀνήκει ἀναμφισβήτητα σὲ κείνους γιὰ τοὺς ὁποίους λένε: Ἀλλοίμονό σας ἂν πειράξετε ἕστω καὶ ἕ ν α ν ἀ π ᾽ α ὐ τ ο ὺ ς τ ο ὺ ς μ ι κ ρ ο ύ ς !

Ἡ δεύτερη μέθοδος εἶναι ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο προσπαθεῖ νὰ διατηρήσει κάτι σὰν ἰ δ ι ό τ η τ ά τ ο υ , ἐνῶ ταυτόχρονα — ὅταν τὸ νομίζει ἀναγκαῖο σὰ σ χ έ σ η — τὸ μετατρέπει σὲ μιὰ σχέση, ἕνα τρόπο ὕπαρξης, τοῦ «Ἀνθρώπου», μιὰ ἱ ε ρ ὴ σ χ έ σ η καὶ ἔτσι τὸ ἀπορρίπτει. Ὁ Ἅγιος Σάντσο τὸ κάνει αὐτὸ ἀκόμα κι ὅταν ἡ ἰδιότητα, ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴ σχέση ποὺ μ᾽ αὐτὴ πραγματοποιεῖται, γίνεται καθαρὸς παραλογισμός. Ἔτσι, λόγου χάρη, στὴ σελίδα 322 θέλει νὰ διατηρήσει τὴν ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια δηλώνοντας ὅτι ἡ «ἐθνικότητα εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἰ δ ι ό τ η τ έ ς τ ο υ καὶ τὸ ἔθνος ὁ ἰ δ ι ο κ τ ή τ η ς του καὶ κύριός του». Θὰ μποροῦσε νὰ προσθέσει: ἡ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ό τ η τ α εἶναι μιὰ ἰδιότητά μου, δὲν ἔχω πρόθεση νὰ τὴν ἀπορρίψω σὰ μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδιότητές μου — ἡ θρησκεία εἶναι ὁ κύριός μου, εἶναι τὸ Ἱερό. Ἡ οἰκογενειακὴ ἀγάπη εἶναι μιὰ ἰδιότητά μου, ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ κύριός μου. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι μιὰ ἰδιότητά μου, τὸ δίκαιο εἶναι ὁ κύριός μου. Ἡ ἀνάμιξη στὴν πολιτικὴ εἶναι μιὰ ἰδιότητά μου, τὸ κράτος εἶναι ὁ κύριός μου.

Ἡ τρίτη μέθοδος ἰδιοποίησης χρησιμοποιεῖται, ὅταν ἀπορρίπτει τελείως σὰν ἱερὸ κάποια ξένη δύναμη ποὺ δοκιμάζει τὴν ἰσχύ της στὴν

πράξη, καὶ ποὺ δὲν τὴν ἰδιοποιεῖται. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βλέπει τὴ δικιά του ἀδυναμία στὴν ξένη δύναμη, ἀναγνωρίζει αὐτὴ τὴν ἀδυναμία σὰν ἰδιοκτησία του, σὰ δημιουργία του, καὶ στέκει συνεχῶς πάνω ἀπ' αὐτὴ σὰ δημιουργός. Αὐτὸ λόγου χάρη συμβαίνει μὲ τὸ κράτος. Κι ἐδῶ ἐπίσης ἔχει τὴν τύχη νὰ μὴν ἔχει νὰ κάνει μὲ κάτι ξένο, ἀλλὰ μονάχα μὲ μιὰν ἰδιότητα δική του, ποὺ ἀπέναντί της χρειάζεται νὰ τοποθετηθεῖ σὰ δημιουργὸς γιὰ νὰ τὴν ὑπερνικήσει. Σὲ περίπτωση ἀνάγκης, ἐπομένως, ἡ ἔλλειψη μιᾶς ἰδιότητας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπ' αὐτὸν σὰ μιὰ ἰδιότητά του. Ὅταν ὁ Ἅγιος Σάντσο πεθαίνει τῆς πείνας, αὐτὸ δὲν ὀφείλεται σὲ ἔλλειψη τροφῆς, ἀλλὰ στὴν πείνα του, στὴν ἰδιότητά του νὰ εἶναι πεινασμένος. Ἂν πέσει ἀπὸ ἕνα παράθυρο καὶ τσακίσει τὴ ραχοκοκκαλιά του, αὐτὸ δὲ γίνεται ἐπειδὴ ἡ δύναμη τῆς βαρύτητας τὸν τραβάει πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι μιὰ ἰδιότητά του νὰ μὴν ἔχει φτεροῦγες καὶ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ πετάει.

Ἡ τέταρτη μέθοδος, ποὺ τὴ χρησιμοποιεῖ μὲ λαμπρὴ ἐπιτυχία, βρίσκεται στὸ νὰ δηλώνει ὅτι κάθε τι ποὺ εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς ἀπὸ τὶς ἰδιότητές του, εἶναι ἀντικείμενό του, ἰδιοκτησία του, διότι ἔχει μιὰ σχέση μ' αὐτὸ χάρη σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδιότητές του, ἄσχετα ἀπὸ τὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς σχέσης. Ἔτσι, αὐτὸ ποὺ μέχρι τώρα ὀνομάζονταν βλέπω, ἀκούω, αἰσθάνομαι, κτλ., αὐτὸς ὁ ἄκακος σφετεριστὴς Σάντσο τὰ ὀνομάζει: ἀποκτῶ ἰδιοκτησία. Τὸ μαγαζὶ ποὺ κοιτάω εἶναι κάτι ποὺ τὸ βλέπω, εἶναι τὸ ἀντικείμενο τοῦ ματιοῦ μου, καὶ ἡ ἀντανάκλασή του πάνω στὸν ἀμφιβληστροειδή μου εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ ματιοῦ μου. Καὶ τώρα τὸ μαγαζί, πλάι στὴ σχέση του μὲ τὸ μάτι, γίνεται ἡ ἰδιοκτησία του καὶ ὄχι ἁπλῶς ἡ ἰδιοκτησία τοῦ ματιοῦ του — ἡ ἰδιοκτησία του ποὺ εἶναι ἐξίσου ἀναποδογυρισμένη ὅσο καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ μαγαζιοῦ πάνω στὸν ἀμφιβληστροειδή του. Ὅταν ὁ μαγαζάτορας κατεβάζει τὰ ρολὰ (ἤ, ὅπως λέει ὁ Σέλιγκα, τὶς «κουρτίνες καὶ τὰ παραπέτα»),[1] ἡ ἰδιοκτησία του ἐξαφανίζεται καί, σὰ χρεωκοπημένος ἀστός, διατηρεῖ μονάχα τὴν ὀδυνηρὴ μνήμη τῆς χαμένης του αἴγλης. Ἂν ὁ «Στίρνερ» περάσει ἔξω ἀπὸ τὴν παλατιανὴ κουζίνα θὰ ἀποκτήσει ὁπωσδήποτε τὴν ἰδιοκτησία τῆς μυρωδιᾶς τῶν φασιανῶν ποὺ ψήνονται ἐκεῖ, ἀλλὰ τοὺς ἴδιους τοὺς φασιανοὺς οὔτε κἂν θὰ τοὺς δεῖ. Ἡ μοναδικὴ μόνιμη ἰδιοκτησία ποὺ πέφτει στὸ μερίδιό του εἶναι τὰ περισσότερο ἢ λιγότερο ἠχηρὰ γουργουρίσματα

---

1. Ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Σέλιγκα: «Eugéne Sue» Τὰ μυστήρια τοῦ Παρισιοῦ» ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ «Γενικὴ Φιλολογικὴ Ἐφημερίδα», τεῦχος ἀρ. 7.

τῆς κοιλιᾶς του. Στὸ μεταξὺ τὸ τί καὶ πόσο μπορεῖ νὰ δεῖ ἐξαρτιέται ὄχι μονάχα ἀπὸ τὴν κατάσταση πραγμάτων ποὺ ὑπάρχει στὸν κόσμο, ποὺ μὲ κανέναν τρόπο δὲν τὸν ἐδημιούργησε αὐτός, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ πορτοφόλι του καὶ ἀπὸ τὴ θέση του στὴ ζωὴ ποὺ τοῦ λαχαίνει χάρη στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ποὺ τοῦ ἀποκλείει ἴσως πολλὰ πράγματα, ὅση δίψα γιὰ ἰδιοκτησία κι ἂν ἔχουν τὰ μάτια του καὶ τ' αὐτιά του.

Ἂν ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶχε πεῖ ἁπλὰ καὶ εἰλικρινὰ ὅτι κάθε τι ποὺ εἶναι ἀντικείμενο τῆς φαντασίας του, σὰν ἀντικείμενο ποὺ τὸ φαντάζεται αὐτός, δηλ., σὰν ἰδέα του γιὰ ἕνα ἀντικείμενο, εἶναι ἡ δική του ἰδέα, δηλ., ἡ ἰδιοκτησία του (καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει ὅταν κοιτάει κάτι, κτλ.), θὰ μᾶς προκαλοῦσε ἁπλῶς ἔκπληξη ἡ παιδικὴ ἁπλοϊκότητα ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ μὲ τέτια τετριμμένα πράγματα πιστεύει ὅτι ἔκανε μιὰ ἀνακάλυψη καὶ ἀπόκτησε μιὰ περιουσία. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποδίδει σ' αὐτὴ τὴ μεταφυσικὴ ἰδιοκτησία τὴν ἰδιότητα τῆς καθαρῆς καὶ σκέτης ἰδιοκτησίας ἦταν βέβαια ἐπόμενο ὅτι θὰ προκαλοῦσε μιὰ μαγικὴ ἐντύπωση στοὺς Γερμανοὺς ἰδεολόγους ποὺ δὲν ἔχουν τίποτε γιὰ ἰδιοκτησία τους.

Κάθε ἄλλο πρόσωπο στὴ σφαίρα δράσης του εἶναι ἐπίσης τὸ ἀντικείμενό του, καὶ «σὰν ἀντικείμενό του εἶναι ἰδιοκτησία του», δημιουργία του. Κάθε «Ἐγὼ» λέει στὸ ἄλλο (βλέπε σ. 184): «Γιὰ μένα εἶσαι μονάχα ὅ,τι εἶσαι γιὰ μένα» (λόγου χάρη ὁ ἐ κ μ ε τ α λ λ ε υ τ ή ς μ ο υ), «δηλαδὴ τὸ ἀντικείμενό μου καί, ἐπειδὴ εἶσαι ἀντικείμενό μου, εἶσαι ἡ ἰδιοκτησία μου». Ἄρα εἶσαι ἐπίσης ἡ δημιουργία μου, ποὺ μπορῶ σὲ κάθε στιγμὴ σὰ δημιουργὸς νὰ τὴν ξοδέξω καὶ νὰ τὴν πάρω πίσω στὸν ἑαυτό μου. Ἔτσι, κάθε «Ἐγὼ» βλέπει τὸ ἄλλο ὄχι σὰν ἰδιοκτήτη, ἀλλὰ σὰ δική του ἰδιοκτησία, ὄχι σὰν «Ἐγὼ» (βλέπε σ. 184) ἀλλὰ σὰν ὕπαρξη γιὰ τὸν ἑαυτό του, σὰν ἀντικείμενο. Ὄχι σὰν κάτι ποὺ ἀνήκει στὸν ἑαυτό του ἀλλὰ σὰν κάτι ποὺ ἀνήκει σ' α ὐ τ ό ν, σὲ ἕναν ἄλλον σὰν ἀλλοτριωμένο ἀ π ὸ τ ὸ ν ἑ α υ τ ό τ ο υ. Ἂς πάρουμε τώρα καὶ τοὺς δυὸ ὅτι εἶναι αὐτὸ ποὺ ἰσχυρίζονται» (σ. 187), ἂς τοὺς πάρουμε γιὰ ἰδιοχτῆτες, γιὰ κάτι ποὺ ἀνήκει στοὺς ἑαυτούς τους, «καὶ γι' αὐτὸ ποὺ καθένας νομίζει γιὰ τὸν ἄλλον ὅτι εἶναι», ἂς τοὺς πάρουμε γιὰ ἰδιοκτησία, γιὰ κάτι ποὺ ἀνήκει στὸ Ξένο. Εἶναι ἰδιοκτῆτες καὶ ταυτόχρονα δὲν εἶναι ἰδιοκτῆτες (βλέπε σελ. 187). Αὐτὸ ὅμως ποὺ εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὸν Ἅγιο Σάντσο, σὲ ὅλες τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους, εἶναι νὰ μὴν παίρνει τὴν πραγματικὴ σχέση, ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ καθένας φ α ν τ ά ζ ε τ α ι πὼς αὐτὸς εἶναι στὴ σκέψη του.

Ἐφόσον κάθε τι ποὺ εἶναι ἀ ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο γιὰ τὸ «Ἐγὼ» εἶναι ταυτόχρονα, μέσο τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἰδιότητάς του, ἐπίσης τὸ ἀντι-

κείμενό του καί, ἐπομένως, ἰδιοκτησία του — ἔτσι λόγου χάρη, τὰ χτυπήματα ποὺ δέχεται σὰν ἀντικείμενο τῶν μελῶν του, τῶν αἰσθημάτων του, καὶ τοῦ μυαλοῦ του, εἶναι δικό του ἀντικείμενο καί, ἐπομένως, ἰδιοκτησία του — μπορεῖ νὰ ἀνακηρύξει τὸν ἑαυτό του ἰδιοκτήτη κάθε ἀντικειμένου ποὺ ὑπάρχει γι' αὐτόν. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μπορεῖ νὰ διακηρύξει ὅτι ὁ κόσμος ποὺ τὸν περιβάλλει — ἄσχετα πόσο τὸν κακομεταχειρίζεται καὶ τὸν κατεβάζει στὸ ἐπίπεδο ἑνὸς «ἀνθρώπου ποὺ ἔχει μόνον ἰδεατὸ πλοῦτο, ἑνὸς κουρελῆ» — εἶναι ἰδιοκτησία του, καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης της. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μιὰ καὶ κάθε ἀντικείμενο γιὰ τὸ «Ἐγὼ» δὲν εἶναι μόνον ἀντικείμενό μου, ἀλλὰ καὶ ἀντικείμενό μου, κάθε ἀντικείμενο, μὲ τὴν ἴδια ἀδιαφορία πρὸς τὸ περιεχόμενό του μπορεῖ νὰ δηλωθεῖ ὄχι δικό μου, Ξένο, Ἱερό. Ἕνα καὶ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο καὶ μιὰ καὶ ἡ ἴδια σχέση μπορεῖ, ἐπομένως, μὲ τὴν ἴδια εὐκολία καὶ μὲ τὴν ἴδια ἐπιτυχία νὰ δηλωθεῖ ὅτι εἶναι τὸ Ἱερὸ καὶ ἡ ἰδιοκτησία μου. Τὸ πᾶν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ ἐὰν ἡ ἔμφαση δίνεται στὴ λέξη «μου» ἢ στὴ λέξη «ἀντικείμενο». Οἱ μέθοδες ἰδιοποίησης καὶ ἁγιοποίησης εἶναι ἁπλῶς δύο διαφορετικὲς «διαθλάσεις» ἑνὸς «μετασχηματισμοῦ».

Ὅλες αὐτὲς οἱ μέθοδες εἶναι ἁπλῶς θετικὲς ἐκφράσεις τῆς ἄρνησης αὐτοῦ ποὺ εἶχε θεωρηθεῖ σὰν ξένο πρὸς τὸ «Ἐγὼ» στὶς πιὸ πάνω ἐξισώσεις. Μὲ τὴ μόνη διαφορὰ ὅτι ἡ ἄρνηση ἀποδίδεται καὶ πάλι, ὅπως προηγούμενα, σὲ διάφορους προσδιορισμούς. Ἡ ἄρνηση μπορεῖ πρῶτα-πρῶτα νὰ προσδιοριστεῖ μὲ καθαρὰ τυπικὸ τρόπο, ἔτσι ποὺ καθόλου νὰ μὴν ἐπηρεάζει τὸ περιεχόμενο —ὅπως εἴδαμε πιὸ πάνω στὴν περίπτωση τῆς ἀγάπης τῆς ἀνθρωπότητας καὶ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ὅπου ὅλη της ἡ ἀλλαγὴ περιορίζεται στὸ νὰ προσθέτει τὴ συνείδηση τῆς ἀδιαφορίας. Ἢ μπορεῖ ἡ ἄρνηση νὰ ἀφορᾶ ὁλόκληρη τὴ σφαίρα τοῦ ἀντικειμένου ἢ τῆς ἰδιότητας, ὁλόκληρο τὸ περιεχόμενο, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς θρησκείας καὶ τοῦ κράτους. Ἢ τρίτο, ἡ ἄρνηση μπορεῖ νὰ ἀφορᾶ μονάχα τὸ συνδετικὸ ρῆμα, τὴν ὡς τώρα ξένη σχέση μου πρὸς τὴν ἰδιότητα, καὶ ἡ ἔμφαση νὰ δοθεῖ στὴ λέξη «μου», ἔτσι ποὺ ἡ στάση μου ἀπέναντι σ' αὐτὸ ποὺ εἶναι δικό μου νὰ εἶναι στάση ἰδιοκτήτη — στὴν περίπτωση τοῦ χρήματος λόγου χάρη, ποὺ γίνεται νόμισμα ποὺ τὸ ἔχω κόψει ἐγώ. Σ' αὐτὴ τὴν τελευταία περίπτωση τόσο ἡ ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου ὅσο καὶ ἡ σχέση του μποροῦν νὰ χάσουν κάθε σημασία. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδιότητες τοῦ Ἀνθρώπου, μὲ τὸ νὰ τὴν παίρνω πίσω στὸν ἑαυτό μου, ἐξαφανίζεται ἔτσι μέσα στὴν ἀτομικότητά μου. Δὲν εἶναι πιὰ δυνατὸ νὰ ποῦμε ποιά εἶναι ἡ ἰδιότητα. Παραμένει μόνον ὀνομαστικὰ αὐτὸ ποὺ ἦταν. Σὰ

«δικιά μου», σὰν προσδιοριστικότητα ποὺ διαλύεται μέσα μου, δὲν ἔχει πιὰ ὁποιαδήποτε προσδιοριστικότητα εἴτε σὲ σχέση μὲ ἄλλους εἴτε σὲ σχέση μὲ μένα, ἁπλῶς ἐγὼ τὴν ὑποθέτω, εἶναι μιὰ φαινομενικὴ ἰδιότητα. Τέτια λόγου χάρη εἶναι ἡ σκέψη μου. Ὅπως μὲ τὶς ἰδιότητές μου, ἔτσι συμβαίνει καὶ μὲ τὰ πράγματα ποὺ βρίσκονται σὲ μιὰ σχέση μὲ μένα καὶ πού, ὅπως εἴδαμε πιὸ πάνω, εἶναι ἐπίσης βασικὰ μόνον οἱ ἰδιότητές μου — λόγου χάρη σὰν τὸ μαγαζὶ ποὺ κοιτάω. Στὸ βαθμὸ λοιπὸν ποὺ ἡ σκέψη σὲ μένα εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες ἰδιότητες, ὅπως ἀκριβῶς λόγου χάρη ἕνα κοσμηματοπωλεῖο εἶναι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ ἕνα ἀλλαντοπωλεῖο, κτλ. — ἡ διαφορὰ παρουσιάζεται πάλι σὰ μιὰ ἐπιφανειακὴ διαφορά, καὶ βεβαιώνει τὸν ἑαυτό της πάλι ἐξωτερικὰ ὅταν τὴν ἐκφράζω γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἔτσι αὐτὴ ἡ ἐκμηδενισμένη προδιοριστικότητα εὐτυχῶς ἀποκατασταίνεται καί, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι καθόλου δυνατὸ νὰ ἐκφραστεῖ αὐτὸ μὲ λόγια, πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναπαραχθεῖ μὲ τὶς παλιὲς ἐκφράσεις. (Στὸ μεταξύ, θὰ ἀκούσουμε λίγα πράγματα ἀκόμη σχετικὰ μὲ τὶς μὴ ἐτυμολογικὲς ψευδαισθήσεις τοῦ Ἁγίου Σάντσο γιὰ τὴ γλώσσα).

Ἡ ἁπλὴ ἐξίσωση ποὺ συναντήσαμε πιὸ πάνω ἀντικατασταίνεται ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἀντίθεση. Στὴν πιὸ ἁπλή της μορφὴ ἐκφράζεται λόγου χάρη, κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

Ἡ σκέψη τοῦ Ἀνθρώπου — ἡ σκέψη μου, ἐγωιστικὴ σκέψη, ὅπου ἡ λέξη «μου» σημαίνει μονάχα ὅτι μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἶναι αὐτὸς χωρὶς σκέψεις, ἔτσι ποὺ ἡ λέξη «μου» καταργεῖ τὴ σκέψη. Ἡ ἀντίθεση γίνεται ἤδη πιὸ σύνθετη στὸ ἀκόλουθο παράδειγμα:

Τὸ χρῆμα σὰν ἀνταλλακτικὸ μέσο τοῦ ἀνθρώπου	Τὸ χρῆμα τῆς δικιᾶς μου κοπῆς σὰν /ἀνταλλακτικὸ μέσο τοῦ ἐγωιστῆ,

ὅπου ὁ παραλογισμὸς εἶναι ὁλοφάνερος. Ἡ ἀντίθεση γίνεται ἀκόμα πιὸ περίπλοκη ὅταν ὁ Ἅγιος Μὰξ παρουσιάζει ἕναν προσδιορισμὸ καὶ θέλει νὰ δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἀνάπτυξή της. Ἐδῶ ἡ μοναδικὴ ἀντίθεση γίνεται μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀντιθέσεις. Λόγου χάρη ἀναφέρεται πρὶν ἀπ' ὅλα:

Τὸ δίκαιο γενικὰ σὰν τὸ δίκαιο τοῦ ἀνθρώπου	Τὸ δίκαιο εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι δίκαιο /γιὰ μένα,[1]—

1. Τὸ γερμανικὸ κείμενο λέει Was mir Recht ist, ποὺ σημαίνει ἐπίσης «αὐτὸ ποὺ Μοῦ ταιριάζει».

ὅπου ἀντὶ γιὰ δίκαιο θὰ μποροῦσε ἐξίσου καλὰ νὰ εἶχε βάλει ὁποιαδήποτε ἄλλη λέξη, ἀφοῦ εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτὸ δὲν ἔχει πιὰ καμιὰ σημασία. Παρόλο ποὺ αὐτὸς ὁ παραλογισμὸς ἐπαναλαβαίνεται συνεχῶς σὲ ὅλη τὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ προχωρήσει παρακάτω πρέπει νὰ προβάλει ἕναν ἄλλον π ε ρ ι β ό η τ ο προσδιορισμὸ τοῦ δικαίου ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ τόσο μὲ τὴν καθαρὰ προσωπικὴ σημασία ὅσο καὶ μὲ τὴν ἰδεολογικὴ σημασία — λόγου χάρη, τὴ δ ύ ν α μ η σὰ βάση τοῦ δικαίου. Μονάχα τώρα, ὅταν τὸ δίκαιο ποὺ ἀναφέρθηκε στὴν πρώτη θέση ἔχει ἀποκτήσει κι ἕναν ἄλλον προσδιορισμό, ποὺ διατηρεῖται στὴν ἀντίθεση, μπορεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίθεση νὰ δημιουργήσει κάποιο περιεχόμενο. Τώρα ἔχουμε:

Τὸ δίκαιο - δύναμη τοῦ ἀνθρώπου — Ἡ δύναμη - τὸ δίκαιό μου. ποὺ πάλι ἁπλῶς περιορίζεται στό:

Ἡ δύναμη σὰν τὸ δίκαιό μου = Ἡ δύναμή μου.

Αὐτὲς οἱ ἀντιθέσεις δὲν εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπὸ θετικὲς ἀντιστροφὲς τῶν ἀρνητικῶν ἐξισώσεων ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω, ὅπου ἡ ἀντίθεση συνεχῶς ἀποδεικνύονταν ὅτι περιέχεται στὸ συμπέρασμα. Μάλιστα ξεπερνοῦν ἐκεῖνες τὶς ἐξισώσεις σὲ ἁπλὸ μεγαλεῖο καὶ μεγάλη ἁπλοϊκότητα.

Ἀκριβῶς ὅπως προηγούμενα ὁ Ἅγιος Σάντσο μποροῦσε νὰ θεωρεῖ τὸ κάθε τι σὰν ξ έ ν ο, σὰν κάτι ποὺ ὑπάρχει χωρὶς αὐτόν, σὰν ἱερό, ἔτσι τώρα μὲ τὴν ἴδια εὐκολία μπορεῖ νὰ θεωρεῖ τὸ κάθε τι σὰ δικό του προϊόν, σὰν κάτι ποὺ ὑπάρχει μόνο χάρη σ' αὐτόν, σὰ δική του ἰδιοκτησία. Πραγματικά, μιὰ καὶ μετατρέπει τὰ πάντα σὲ ἰδιότητές του, τὸ μόνο ποὺ τοῦ μένει εἶναι νὰ συμπεριφέρεται πρὸς αὐτές, ὅπως συμπεριφέρεται πρὸς τὶς ἀρχικές του ἰδιότητες, σὰν ἐγωιστὴς σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του. Πρόκειται γιὰ διαδικασία ποὺ δὲ χρειάζεται νὰ τὴν ἐπαναλάβουμε ἐδῶ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Βερολινέζος δάσκαλός μας γίνεται ὁ ἀπόλυτος κυρίαρχος τοῦ κόσμου — «αὐτὸ βέβαια συμβαίνει ἐπίσης μὲ κάθε χήνα, κάθε σκύλο, κάθε ἄλογο» (Βίγκαντ σ. 187).

Ἡ πραγματικὴ λογικὴ ἐμπειρία ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση ὅλων αὐτῶν τῶν μορφῶν ἰδιοποίησης εἶναι μιὰ ἁπλὴ μορφὴ λ ό γ ο υ, δηλαδὴ μιὰ π α ρ ά φ ρ α σ η, ποὺ περιγράφει μιὰ σχέση σὰν ἔκφραση, σὰν ἕνα τρόπο ὕπαρξης μιᾶς ἄλλης. Ὅπως ἀκριβῶς εἴδαμε ὅτι κάθε σχέση μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ σὰν ἕνα παράδειγμα τῆς σχέσης ἰδιοκτησίας, κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο μπορεῖ νὰ παρασταθεῖ σὰν ἡ σχέση ἀγάπης, δύναμης, ἐκμετάλλευσης, κτλ. Ὁ Ἅγιος Σάντσο βρῆκε αὐτὸ τὸν τρόπο

παράφρασης ἕτοιμο στὴ φιλοσοφικὴ θεωρησιακὴ σκέψη ὅπου παίζει ἕνα κύριο ρόλο. Βλέπε παρακάτω στὴ «θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης».

Οἱ διάφορες κατηγορίες τῆς ἰδιοποίησης γίνονται σ υ γ κ ι ν η σ ι α κ ὲ ς κατηγορίες ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ προβάλλεται ἡ φαινομενικὴ πρακτικὴ καὶ πρόκειται νὰ παρθεῖ στὰ σοβαρὰ ἡ ἰδιοποίηση. Ἡ συγκινησιακὴ μορφὴ ἐπιβεβαίωσης τοῦ «Ἐγὼ» ἀπέναντι στὸ Ξένο, τὸ Ἱερό, τὸν κόσμο τοῦ «Ἀνθρώπου», εἶναι ὁ κ ο μ π α σ μ ό ς. Διακηρύσσεται ἡ ἄρνηση σεβασμοῦ πρὸς τὸ Ἱερὸ (σεβασμός, εὐλάβεια, κτλ., — αὐτὲς οἱ συγκινησιακὲς κατηγορίες τοῦ χρησιμεύουν γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴ σχέση του πρὸς τὸ Ἱερὸ ἢ πρὸς κάποιο τρίτο πράγμα σὰν τὸ Ἱερό), καὶ αὐτὴ ἡ συνεχὴς ἄρνηση προβάλλεται σὰν κατόρθωμα, ἕνα κατόρθωμα ποὺ ἐμφανίζεται τόσο πιὸ κωμικὸ ὅσο ὁ Σάντσο ἀγωνίζεται ὅλη τὴν ὥρα μονάχα ἐναντίον τοῦ φαντάσματος τῆς δικῆς του ἐξαγιαστικῆς ἰδέας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μιὰ καὶ ὁ κόσμος, παρόλη τὴν ἄρνησή του νὰ σέβεται τὸ Ἱερό, συμπεριφέρεται πρὸς αὐτὸν κατὰ τὸν πιὸ ἀσεβὴ τρόπο, δοκιμάζει τὴν ἐσωτερικὴ ἱκανοποίηση νὰ δηλώνει στὸν κόσμο ὅτι τοῦ ἀρκεῖ νὰ καταφέρει νὰ πάρει τὴν ἐξουσία πάνω σ' αὐτὸν γιὰ νὰ τοῦ συμπεριφερθεῖ (τοῦ κόσμου) χωρὶς κανένα σεβασμό. Αὐτὴ ἡ ἀπειλὴ μὲ τὴ κοσμοχαλαστική της reservatio mentalis (ἐπιφύλαξη τοῦ νοῦ) συμπληρώνει τὴν κωμωδία. Στὴν πρώτη μορφὴ κομπασμοῦ ἀνήκει ἡ δήλωση τοῦ Ἁγίου Σάντσο στὴ σελίδα 16 ὅτι «δὲ φοβᾶται τὸ θυμὸ τοῦ Ποσειδώνα οὔτε τὶς ἐκδικητικὲς Εὐμενίδες», «δὲ φοβᾶται τὴν κατάρα» (σ. 58), «δὲ ζητάει συγχώρηση» (σ. 242). κτλ., καὶ ἡ τελική του διαβεβαίωση ὅτι διαπράττει «τὴν πιὸ ὑπέρμετρη βεβήλωση» τοῦ Ἱεροῦ. Στὴ δεύτερη μορφὴ ἀνήκει ἡ ἀπειλή του ἐναντίον τοῦ φεγγαριοῦ (σ. 218) :

> «Ἂν ἁπλῶς μποροῦσα νὰ σὲ πιάσω, θὰ τὸ ἔκανα πραγματικά, καὶ ἂν ἁπλῶς μποροῦσα νὰ βρῶ ἕνα μέσο νὰ φτάσω σὲ σένα, μὲ κανένα τρόπο δὲ θὰ μὲ τρόμαζες... Δὲν ἐγκαταλείπω τὸν ἀγώνα, ἀλλὰ περιμένω ἁπλῶς τὴν ὥρα μου. Ἀκόμα κι ἂν πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχω συγκεκριμένα σχέδια γιὰ σένα, πάντως κάποτε πρόκειται νὰ μ' ἀντιμετωπίσεις».

Μιὰ ἀποστροφὴ ὅπου ὁ ἅγιός μας πέφτει πιὸ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ σκύλου τοῦ Πφέφφελ.[1] Τὸ ἴδιο κάνει καὶ στὴ σελίδα 425, ὅπου «δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ἐξουσία πάνω στὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο», κτλ.

Τελικά, ἡ πρακτικὴ τοῦ κομπασμοῦ μπορεῖ καὶ πάλι νὰ γίνει ἁπλὴ

1 Πφέφφελ (1736-1809) = γερμανὸς μυθογράφος.

θεωρητικὴ δραστηριότητα ἀπὸ τὸν ἅγιο ἄνθρωπό μας ποὺ βεβαιώνει μὲ τὴν πιὸ πομπώδη γλώσσα ὅτι ἔχει ἐπιτελέσει πράξεις ποὺ ποτέ του δὲν ἔκανε, προσπαθώντας ταυτόχρονα μὲ τὴ βοήθεια ἠχηρῶν φράσεων νὰ παρουσιάσει παραδοσιακὰ τετριμμένα πράγματα σὰν πρωτότυπες δημιουργίες του. Πραγματικά, αὐτὸ χαρακτηρίζει ὁ λ ό κ λ η ρ ο τ ὸ β ι β έ λ ί ο, καὶ εἰδικὰ τὴν ἱστορική του κατασκευὴ — ποὺ μᾶς σερβίρεται σὰν ἔκθεση τῆς σκέψης του ἐνῶ εἶναι ἁπλῶς μιὰ κακὴ ἀντιγραφὴ — χαρακτηρίζει ἐπίσης τὴ βεβαίωση ὅτι τὸ «Βιβλίο» «μοιάζει νὰ εἶναι γραμμένο ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου» (Βίγκαντ, σ. 168), καὶ ἕνα πλῆθος ξεχωριστῶν διαβεβαιώσεων, ὅπως: «Μὲ ἕνα φύσημα τοῦ ζωντανοῦ «Ἐγὼ» ἀνατρέπω ὁλόκληρους λαούς» (σ. 219 τοῦ «Βιβλίου»), «καταπιάνομαι τολμηρὰ μὲ τὴ δουλιά» (σ. 254), «ὁ λαὸς εἶναι νεκρὸς» (σ. 285), καὶ ἀκόμα χαρακτηρίζει τὴ διαβεβαίωση ὅτι «ἀνιχνεύει τὰ ἐνδόμυχα τοῦ δικαίου» (σ. 275), καὶ τελικά, τὴν πρόκληση, τὴν ὡραιοποιημένη μὲ ἀποσπάσματα καὶ ἀφορισμούς, ποὺ ἀπευθύνεται πρὸς «ἕναν ἀντίπαλο μὲ σάρκα καὶ ὀστὰ» (σ. 280).

Ὁ κομπασμὸς εἶναι πράγμα αὐτὸ καθεαυτὸ συναισθηματικό. Ἀλλὰ ἐπιπλέον ὁ σ υ ν α ι σ θ η μ α τ ι σ μ ὸ ς παρουσιάζεται στὸ «Βιβλίο» σὰ μιὰ ἰδιαίτερη κατηγορία, ποὺ παίζει ἕνα καθορισμένο ρόλο εἰδικὰ στὴ θετικὴ ἰδιοποίηση ποὺ δὲν εἶναι πιὰ ἁπλὴ αὐτοεπιβεβαίωση ἐναντίον τοῦ Ξένου. Ὅσο ἁπλὲς κι ἂν εἶναι οἱ μέθοδες ἰδιοποίησης ποὺ ἐξετάσαμε ὡς τώρα, θὰ ἔπρεπε νὰ δοθεῖ μὲ μιὰ πιὸ λεπτομερειακὴ ἔκθεση ἡ ἐντύπωση ὅτι ἔτσι τὸ «Ἐγὼ» ἀποκτάει ἐπίσης ἰδιοκτησία «μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια», καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μονάχα μὲ ἕνα τεχνητὸ φούσκωμα τοῦ «Ἐγώ», μονάχα ὅταν τυλίξει τὸν ἑαυτό του καὶ ἄλλους μέσα σὲ μιὰν αἰσθηματικὴ μαγεία. Ὁ συναισθηματισμὸς εἶναι ἐντελῶς ἀναπόφευκτος ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ μὲ κλειστὰ τὰ μάτια διεκδικεῖ τὶς ἰδιότητες τοῦ «Ἀνθρώπου» γιὰ δικές του — βεβαιώνοντας λόγου χάρη ὅτι «ἀγαπάει» «τὸν καθένα» «ἀπὸ ἐγωισμὸ» — καὶ ἔτσι δίνει στὶς ἰδιότητές του μιὰν ὑπερβολικὴ ἐξόγκωση. Ἔτσι στὴ σελίδα 351, δηλώνει ὅτι τὸ «χαμόγελο τοῦ παιδιοῦ» εἶναι «ἰδιοκτησία του» καὶ στὸ ἴδιο χωρίο τὸ στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ ὅπου δὲ σκοτώνονται πιὰ οἱ γέροι περιγράφεται μὲ τὶς πιὸ συγκινητικὲς ἐκφράσεις σὰν ἀνδραγάθημα αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν γέρων, κτλ. Ἡ στάση του ἀπέναντι στὴ Μαριτόρνες σχετίζεται ἐπίσης μὲ αὐτὴ τὴν ἴδια συναισθηματικότητα.

Ἡ σύνθεση συναισθηματικότητας καὶ κομπασμοῦ εἶναι ἡ ἀ ν τ α ρ σ ί α. Ὅταν κατευθύνεται πρὸς τὰ ἔξω, ἐναντίον τῶν ἄλλων, εἶναι κομπασμός. Ὅταν κατευθύνεται πρὸς τὰ μέσα, σὰ γογγυσμὸς μέσα στὸ ἄτο-

μο, εἶναι συναισθηματισμός. Εἶναι ἡ εἰδικὴ ἔκφραση τῆς ἀνίσχυρης δυσαρέσκειας τοῦ φιλισταίου. Ἐξεγείρεται ἀγανακτισμένος μὲ τὴ σκέψη τοῦ ἀθεϊσμοῦ, τῆς τρομοκρατίας, τοῦ κομμουνισμοῦ, τῆς βασιλοκτονίας, κτλ. Τὸ ἀντικείμενο ποὺ ἐναντίον του ἐξεγείρεται ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶναι τὸ Ἱ ε ρ ό. Ἔτσι ἡ ἀνταρσία, ποὺ πραγματικὰ χαρακτηρίζεται ἐπίσης σὰν ἔ γ κ λ η μ α, γίνεται, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἕνα ἁ μ ά ρ τ η μ α. Ἑπομένως ἡ ἀνταρσία δὲ χρειάζεται μὲ κανέναν τρόπο νὰ πάρει τὴ μορφὴ μιᾶς δ ρ ά σ η ς, γιατὶ εἶναι ἁπλῶς τὸ «ἁμάρτημα» ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ». Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἱκανοποιεῖται λοιπὸν «διώχνοντας ἀπὸ τὸ κεφάλι του» τὴν «ἱερότητα» ἢ τὸ «πνεῦμα ἀλλοτρίωσης» καὶ πραγματοποιώντας τὴν ἰδεολογική του ἰδιοποίηση. Ἀλλὰ ὅπως ἀκριβῶς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον εἶναι τελείως μπερδεμένα στὸ κεφάλι του, καὶ ὅπως ἀκριβῶς βεβαιώνει ἀρχικὰ ὅτι ἔχει ἤδη ἰδιοποιηθεῖ τὸ κάθε τι καὶ ὕστερα ὅτι πρόκειται νὰ τὸ ἰδιοποιηθεῖ, ἔτσι καὶ σὲ σχέση μὲ τὴν ἀνταρσία τοῦ συμβαίνει πολλὲς φορὲς ἐντελῶς τυχαῖα νὰ συνεχίζει νὰ ἀντιμετωπίζει τὸ Ξένο ποὺ π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ ὑ π ά ρ χ ε ι, ἀκόμα καὶ ἀφοῦ ἔχει πιὰ κανονίσει τοὺς λογαριασμούς του μὲ τὸ φωτοστέφανο τοῦ Ξένου. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἢ μᾶλλον στὴν περίπτωση αὐτῆς τῆς ξαφνικῆς ἰδέας, ἡ ἀνταρσία μετασχηματίζεται σὲ μιὰ φανταστικὴ πράξη, καὶ τὸ «Ἐγὼ» στὸ ἐμεῖς». Θὰ τὸ ἐξετάσουμε αὐτὸ πιὸ λεπτομερειακὰ παρακάτω. (Βλέπε τὸ κεφάλαιο «Ἀ ν τ α ρ σ ί α»).

Ὁ ἀληθινὸς ἐγωιστής, ποὺ ἀπὸ τὴν περιγραφὴ ποὺ δώσαμε ὡς τώρα ἀποδείχτηκε ὅτι εἶναι ὁ μεγαλύτερος συντηρητικός, μαζεύει τὰ τρίμματα τοῦ «κόσμου τοῦ Ἀνθρώπου», δώδεκα ὁλόκληρα καλάθια. Γιατὶ «προπαντὸς τίποτε δὲν πρέπει νὰ χαθεῖ!». Μιὰ καὶ ὅλη του ἡ δραστηριότητα περιορίζεται στὸ νὰ δοκιμάζει μερικὰ παλιωμένα καζουϊστικὰ τεχνάσματα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν σκέψεων ποὺ τὰ ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ παράδοση, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὁ πραγματικὸς κόσμος δὲν ὑπάρχει καθόλου γι' αὐτὸν καί, ἔτσι, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ὅπως καὶ πρίν. Τὸ περιεχόμενο τῆς Καινῆς Διαθήκης θὰ μᾶς δώσει λεπτομερειακὲς ἀποδείξεις τοῦ πράγματος αὐτοῦ.

Ἔτσι, «παρουσιαζόμαστε στὰ σ ύ ν ο ρ α τ ῆ ς ἐ ν η λ ι κ ι ό τ η τ ά ς μ α ς καὶ κηρύσσουμε τοὺς ἑαυτούς μας ἐνήλικους». (σ. 86).

Τ Ε Λ Ο Σ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

Σημείωμα ἐκδοτῶν 5
Πρόλογος στὴ γαλλικὴ ἔκδοση, τοῦ ΖΙΛΜΠΕΡ ΜΠΑΝΤΙΑ . . . 7
Εἰσαγωγὴ στὴ ρωσικὴ ἔκδοση τοῦ 1956 37
Θέσεις γιὰ τὸν Φώϋερμπαχ τοῦ Κὰρλ Μὰρξ 45

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

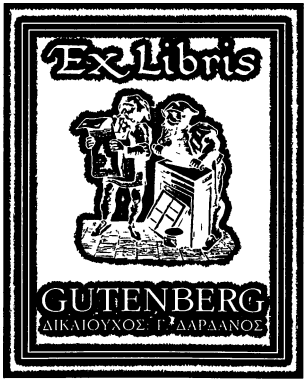
ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Πρόλογος 53

I. Φώϋερμπαχ 55
Ἀντιπαράθεση τῆς ὑλιστικῆς καὶ ἰδεαλιστικῆς ἄποψης «Εἰσαγωγή» 55
Α. Ἰδεολογία γενικά, γερμανικὴ ἰδεολογία ἰδιαίτερα 58
1. Ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία, ἰδιαίτερα ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία . . 60
Ἡ ἱστορία 70

II. Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο 139
1. «Ἐκστρατεία» ἐναντίον τοῦ Φώϋερμπαχ 139
2. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἁγίου Μπροῦνο γιὰ τὴν πάλη ἀνάμεσα σὲ Φώϋερμπαχ καὶ Στίρνερ 151
3. Ὁ Ἅγιος Μπροῦνο ἐναντίον τῶν συγγραφέων τῆς «Ἁγίας Οἰκογένειας» 153
4. Τελευταῖος ἀποχαιρετισμὸς στὸν κ. «Χές» 163

III. Ὁ Ἅγιος Μάξ 168
1. Ὁ Μοναδικὸς καὶ ἡ ἰδιοκτησία του 170
2. Ἡ Καινὴ Διαθήκη : «Ἐγώ» 334
Τὸ Συμβούλιο τῆς Λειψίας 136

Ex Libris
GUTENBERG
ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΣ Γ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ

K.A. 552106

Set ISBN 960-01-0191-4
τ. A ISBN 960-01-0192-2